

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

**Η μετάβαση της Κύπρου από την οθωμανική στη βρετανική κυριαρχία:
κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές 1878-1922**

Διδακτορική διατριβή

Μαγδαληνή Αντρέου

Τριμελής Επιτροπή:

Αν. Καθηγήτρια Λίνα Λούβη (επιβλέπουσα)

Καθηγήτρια Σία Αναγνωστοπούλου

Καθηγητής Στέφανος Παπαγεωργίου

Μάιος 2015

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....5

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ: Η Διεθνής Συγκυρία: Η Κύπρος Και Το Ανατολικό Ζήτημα.....14

ΜΕΡΟΣ Α:

«Κοινωνικές και πολιτικές ζυμώσεις στους κόλπους της ελληνοκυπριακής κοινότητας κατά την πρώτη περίοδο της βρετανικής διοίκησης»

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι: Το Νομοθετικό Συμβούλιο και το αίτημα της Ένωσης.....23

I.1: Η σύσταση του Νομοθετικού Συμβουλίου και η εισαγόμενη Ένωση.....27

I.2: Η αντίδραση στην οικονομική πολιτική της βρετανικής διοίκησης και η εμφάνιση της αστικής τάξης στην ηγεσία της ελληνοκυπριακής κοινότητας(1883–1902).....57

- I.2.α: Η πρώτη περίοδος του εκλεγμένου Νομοθετικού Συμβουλίου και οι πρώτες διαφωνίες στους κόλπους της Ελληνοκυπριακής κοινότητας (1883–1886).....61
- I.2.β.: Η δεύτερη περίοδος του εκλεγμένου Νομοθετικού Συμβουλίου–Η σύντομη συνεργασία των δυο κοινοτήτων και η τόνωση της αντικυβερνητικής πολιτικής (1886–1891).....84
- I.2.γ: Ο φόρος υποτελείας, οι φήμες περί εγκατάλειψης της Νήσου και τα πρώτα σημάδια διχασμού στη βάση και την ηγεσία της ελληνοκυπριακής κοινότητας (1891–1896).....103
- I.2.δ: Οι αλλαγές στο Νομοθετικό Συμβούλιο και η πορεία του διχασμού της ελληνοκυπριακής κοινότητας (1896–1902).....123

I.3: Το αίτημα της Ένωσης «ανδρώνεται» (1902–1911).....147

- I.3.α: Η σύντομη περίοδος συνεργασίας Ελληνοκύπριων και Τουρκοκύπριων Βουλευτών – Η διάλυση του κοινού αντιπολιτευτικού μετώπου και η αποκρυστάλλωση των εθνικών διεκδικήσεων των δυο κοινοτήτων (1902–1906)..150
- I.3.β: Η κορύφωση και το τέλος του διχασμού της ελληνοκυπριακής κοινότητας–Οι αλλαγές στην βρετανική πολιτική–Η ικανοποίηση μέρους των οικονομικών αιτημάτων των Ελληνοκυπρίων–Η αρχή της ριζοσπαστικοποίησης του αιτήματος της ένωσης (1907–1911).....191

I.4: Η αποκρυστάλλωση του αιτήματος της ένωσης και η ρήξη με την βρετανική διοίκηση (1911–1922).....227

- I.4.α: Η πενταετία της αποκρυστάλλωσης του αιτήματος της ένωσης (1911-1916) 229
- I.4.β: Η πενταετία της ρήξης με τη βρετανική διοίκηση-Το ναυάγιο της ένωσης και η πολιτική της μη συνεργασίας (1917-1922).....280

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II: Η Εκκλησία της Κύπρου, η προσπάθεια εναρμόνισης με τα νέα δεδομένα και το αίτημα της ένωσης ως πανάκεια.....325

II.1: Η περίοδος της ενότητας και του φορολογικού πολέμου-Νέες πολιτικές δυναμικές απειλούν την Εκκλησία (1878 1900).....325

II.2: Η περίοδος του διχασμού και το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα (1900-1910).....347

II.3: Κατάλοιπα του αρχιεπισκοπικού ζητήματος- Η λύση του εκκλησιαστικού ζητήματος (1911-1916).....373

II.4: Αλλαγή ηγεσίας στην Εκκλησία-Τα του Καίσαρος τω Καίσαρι και τα του Θεού τω Θεω (1916-1922).....378

ΜΕΡΟΣ Β΄

«Η αγροτική Κύπρος στο κατώφλι του 20ου αι.: Κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές κατά την πρώτη περίοδο της Βρετανικής κυριαρχίας»

ΚΕΦΑΛΑΙΟ I: Το αδιέξοδο της κυπριακής οικονομίας και η αδράνεια της βρετανικής διοίκησης (1878-1886).....385

I.1.: Η αγροτική οικονομία σε κρίση-Τα αιτήματα των αγροτών για μεταρρυθμίσεις.....385

I.2.: Η παθητική στάση της βρετανικής διοίκησης στο αγροτικό ζήτημα-«Επανεφεύρεση» της οθωμανικής φορολογικής πολιτική.....403

I.3.: Το αδιέξοδο αγροτικό ζήτημα στο Νομοθετικό Συμβούλιο-Η κρίση βαθιάνει.....415

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II: Η αγροτική ύφεση, οι νέοι εργάτες και το κύμα μετανάστευσης από και προς την Κύπρο.....425

II.1.: Η οικονομία της Κύπρου (1887-1922)-Τα προβλήματα και τα μέτρα της κυβέρνησης....425

II.2.: Οι νέες εργατικές και υπαλληλικές τάξεις που δημιουργούνται μετά την οικονομική κρίση του 1887.....445

- II.2.α.: Οι ακτήμονες αγρότες εξελίσσονται σε ανειδίκευτους εργάτες-Η «Μεγάλη Έξοδος».....445

• II.2.β.: Οι υπάλληλοι του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα.....	452
II.3: Η ανάπτυξη της βιομηχανίας, το εμπόριο και οι εργάτες.....	457
• II.3.α.: Οι βιομηχανίες και οι μικροεπιχειρήσεις.....	457
• II.3.β.: Οι εργάτες και οι αγρότες οργανώνονται.....	465
II.4: Μετανάστευση προς την Κύπρο.....	481
• II.4.α.: Εβραίοι.....	481
• II.4.β.: Αρμένιοι.....	485
• II.4.γ.: Άφιξη ξένων πληθυσμών και προσφύγων στην Κύπρο πριν και μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.....	488
• II.4.δ.: Η Κύπρος και οι πρόσφυγες του 1922.....	489
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	495
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ.....	507
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ.....	513
• Κατάλογος Βιομηχανιών 1887-1888.....	513
• Κατάλογος Βιομηχανιών 1900-1901.....	514
• Κατάλογος Βιομηχανιών 1910-1911.....	516
• Κατάλογος Βιομηχανιών 1919-1920.....	517
• Κατάλογος Επαγγελματιών και μισθών το 1920.....	519
• Κατάλογος Επαγγελματιών και μισθών το 1922.....	522
• Τιμές τροφίμων και άλλων προϊόντων το 1922.....	525
ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΜΗ-ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΩΝ ΜΕΛΩΝ ΤΟΥ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ (1878-1922).....	527
ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΚΛΕΓΜΕΝΩΝ ΒΟΥΛΕΥΤΩΝ 1878-1922.....	543
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΡΜΟΣΤΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΓΡΑΜΜΑΤΕΩΝ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ 1878-1922.....	547

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το 1878 με την υπογραφή της συμφωνίας του Βερολίνου εγκαινιάζεται η περίοδος της βρετανικής διοίκησης της Κύπρου. Οι καινοτομίες που επιφέρουν οι νέοι κυρίαρχοι στο νησί ενσωματώνονται με τα κατάλοιπα του οθωμανικού παρελθόντος δημιουργώντας ένα μεικτό διοικητικό σύστημα με στοιχεία Ανατολής και Δύσης. Οι Βρετανοί καλύπτουν με τον νεωτερικό μανδύα του νεοσύστατου νομοθετικού συμβουλίου το πελατειακό σύστημα που καθορίζει το σύνολο των πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων των κατοίκων του νησιού. Ο λαός καλείται να εκλέξει ελεύθερα τους αντιπροσώπους του, να επιδιώξει το κέρδος μέσα στα πλαίσια της ελεύθερης αγοράς και να επαναπροσδιορίσει τις σχέσεις του με την εκκλησιαστική και πολιτική ελίτ της κοινότητας. Βέβαια, οι πρώτες προσπάθειες των Βρετανών να εγκαινιάσουν το νέο διοικητικό και οικονομικό σύστημα καταλήγουν σε απόλυτη αποτυχία. Η πλειοψηφία του λαού, η οποία αποτελείται από αναλφάβητους αγρότες στα όρια της φτώχειας, αδυνατεί να απογαλακτιστεί από την κηδεμονία των αστικών στοιχείων της κοινότητας και να λειτουργήσει σε ένα πλαίσιο όπου η κυβερνητική παρεμβατικότητα θα είναι περιορισμένη. Ενώ, λοιπόν, τα πρώτα χρόνια της κυριαρχίας τους οι Βρετανοί φαίνονται αποφασισμένοι να αντικαταστήσουν την *ανατολίτικη οπισθοδρομικότητα* με τη *δυτική αποτελεσματικότητα*, τα σχέδιά τους αναχαιτίζονται από τον ανέτοιμο για την μετάβαση λαό. Και όταν οι Κύπριοι είναι έτοιμοι να κάνουν το επόμενο βήμα προς την πολιτική και οικονομική ανάπτυξη, οι Βρετανοί έχουν ήδη συμβιβαστεί με το υφιστάμενο καθεστώς.

Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, η βρετανική διοίκηση θα ενεργοποιήσει μεν την εισαγωγή δικαστικών και αντιπροσωπευτικών θεσμών, αλλά παράλληλα θα περιοριστεί στην αναβίωση του προηγούμενου τρόπου λειτουργίας της φορολογίας και της διοίκησης. Έτσι, οι Βρετανοί θα αναγκαστούν να δεχθούν τον κοσμικό ρόλο των εκκλησιαστικών ηγετών, να αναλάβουν τον ρόλο του ρυθμιστή της αγοράς και να υιοθετήσουν τις αρχές του πελατειακού συστήματος στις σχέσεις τους με τον λαό. Στο ερώτημα γιατί δεν αναλαμβάνουν την διοίκηση της Κύπρου με μεγαλύτερη αποφασιστικότητα, η απάντηση έγκειται στο γεγονός ότι η συνθήκη του Βερολίνου τους περιορίζει στον ρόλο του ενοικιαστή και όχι του ιδιοκτήτη της νήσου. Η αβεβαιότητα που χαρακτηρίζει την βρετανική διοίκηση της Κύπρου σε συνδυασμό με την πολιτική του ελάχιστου κόστους-μέγιστου κέρδους θα περιορίσει τους Βρετανούς στον ρόλο του παρατηρητή και θα επιτρέψει στις εγχώριες πολιτικές δυνάμεις να «ανδρωθούν» με μέσο την αντιβρετανική και ενωτική τους ρητορεία.

Στόχος της παρούσας διατριβής είναι η ολοκληρωμένη απεικόνιση της πρώτης περιόδου της βρετανικής κυριαρχίας στην Κύπρο μέσω της διεξοδικής μελέτης αρχειακών πηγών. Η περίοδος 1878–1922 επιλέχθηκε με γνώμονα το γεγονός ότι κατά την διάρκεια αυτών των ετών αποκρυσταλλώνονται οι πολιτικές που θα στιγματίσουν την κυπριακή ιστορία. Η μελέτη της

συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου καταλαμβάνει συνήθως τις πρώτες σελίδες των βιβλιογραφικών πηγών, όπου τα γεγονότα παρουσιάζονται συνοπτικά. Οι ιστοριογράφοι επιλέγουν να αναπαραγάγουν ιδέες, θεωρίες και συμπεράσματα χωρίς να τα υποστηρίξουν με την παράθεση πρωτογενών πηγών. Όσοι μελετούμε την κυπριακή ιστορία γνωρίζουμε καλά γεγονότα, όπως τα επεισόδια της Λεμεσού το 1912, τις εξελίξεις του αρχιεπισκοπικού ζητήματος και την προσφορά της Κύπρου στην Ελλάδα το 1915. Επίσης, δεχόμαστε ως δεδομένη την πολιτική του *διαίρει και βασίλευε* της βρετανικής διοίκησης, την καθολικότητα του αιτήματος της ένωσης και τον ηγετικό ρόλο της Εκκλησίας και με βάση αυτά τα στοιχεία ερμηνεύουμε το σύνολο της κυπριακής ιστορίας. Αλλά μήπως τα πράγματα δεν είναι τόσο απλά; Μήπως η μελέτη των αρχειακών πηγών μας οδηγεί σε συμπεράσματα τα οποία έχουν ως βάση περισσότερο τον ανθρώπινο παράγοντα παρά τις εθνικές πολιτικές;

Σκοπός μας είναι η καταγραφή των διακυμάνσεων στη χάραξη της βρετανικής πολιτικής στην Κύπρο και την παράλληλη διαδικασία διαμόρφωσης της ελληνοκυπριακής πολιτικής. Επίσης, σκοπός μας είναι να εντοπίσουμε και να αναλύσουμε το πώς και το πότε καθορίστηκαν όλες οι βεβαιότητες που χαρακτηρίζουν την κυπριακή ιστορία, τις οποίες δεχόμαστε ως δεδομένες. Η καθολικότητα του αιτήματος της ένωσης, η πρωτοκαθεδρία της Εκκλησίας στην ηγεσία της ελληνοκυπριακής κοινότητας, η αντιπαλότητα μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων, η συνεργασία Τουρκοκυπρίων και Βρετανών, η αντικυβερνητική πολιτική των Ελληνοκυπρίων και η διχαστική στάση των Βρετανών δεν υπήρχαν εξ αρχής και για πάντα. Κατά την περίοδο την οποία εξετάζει η εν λόγω διατριβή, οι διαπιστώσεις που θεωρούνται από τους σύγχρονους ιστοριογράφους ως δεδομένες άρχισαν να λαμβάνουν το σχήμα με το οποίο είναι γνωστές σήμερα. Κατά την δική μας άποψη, τα ιστορικά δεδομένα δεν μπορεί να ερμηνεύονται ανεξάρτητα από τους ανθρώπους που ζουν και δρουν στην Κύπρο την περίοδο 1878–1922. Ξεχωριστές και χαρισματικές προσωπικότητες θα στιγματίσουν την κυπριακή ιστορία, ενώ μεγάλες ομάδες πληθυσμού, όπως οι αγρότες, θα πράξουν το ίδιο παρά το γεγονός ότι δεν δρουν οργανωμένα. Η μελέτη των αρχειακών πηγών μας επιτρέπει να εξαγάγουμε συμπεράσματα με βάση την ποιοτική και ποσοτική ανάλυση του πολιτικοοικονομικού λόγου της ελληνοκυπριακής κοινότητας, είτε αυτή αφορά το αίτημα ενός αγρότη για μείωση της φορολογίας, είτε αφορά το αίτημα ενός βουλευτή για ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα.

Με απώτερο στόχο την απεικόνιση των ιστορικών γεγονότων όπως τα αντιλήφθηκαν οι Κύπριοι της συγκεκριμένης εποχής και όχι οι μεταγενέστερες γενεές η έρευνα επικεντρώθηκε κυρίως στην παράθεση αρχείων και άρθρων εφημερίδων. Επί της ουσίας, σε αυτή τη διατριβή δίνεται ο λόγος στον πρωταγωνιστή των εξελίξεων και όχι στον ιστορικό. Η έρευνα καλύπτει την περίοδο 1878–1922 μέσω της μελέτης των αρχείων της αρχιγραμματείας, της επίσημης Εφημερίδας της Κυβερνήσεως και των εφημερίδων *Νέον Κίτιον*, *Neon Kition*, *Cyprus*, *Αλήθεια*, *Στασίνοσ*, *Φωνή της Κύπρου*, *Ευαγόρας* και *Ελευθερία*. Το αρχείο της αρχιγραμματείας περιέχει

όλη την επικοινωνία μεταξύ αξιωματούχων της κυβέρνησης και την αλληλογραφία ανάμεσα στον λαό και την κυβέρνηση. Το γραφείο της αρχιγραμματείας, σαν άλλο σύγχρονο υπουργείο Εσωτερικών ασχολείται με όλα τα θέματα που απασχολούν τη νήσο και αποτελεί τον συνδετικό κρίκο ανάμεσα στον λαό και τον αρμοστή. Τα πρώτα έξι χρόνια της βρετανικής διοίκησης η κατηγοριοποίηση των εγγράφων της αρχιγραμματείας δεν έχει παγιωθεί ακόμη, ενώ τα έτη 1880–1883 τα έγγραφα παρατίθενται, όπως και στην περίπτωση της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως, ομαδοποιημένα. Μετά το 1884 τα έγγραφα του αρχείου συγκεντρώνονται σε ετήσιους τόμους, οι οποίοι διαιρούνται σε σαράντα μία κατηγορίες. Στους φακέλους του αρχείου βρίσκουμε λεπτομερή ανάλυση των διοικητικών, νομοθετικών, δικαστικών, οικονομικών, φορολογικών, εκπαιδευτικών, διεθνών και εκκλησιαστικών ζητημάτων. Το σημαντικότερο στοιχείο που προσφέρει το αρχείο της αρχιγραμματείας είναι μια γρήγορη ματιά στον κόσμο των αγροτών, οι οποίοι κατά τα πρώτα χρόνια της βρετανικής διοίκησης κατακλύζουν την κυβέρνηση με αναρίθμητες αιτήσεις. Κατά κανόνα οι αιτήσεις αυτές γίνονται σε προσωπικό επίπεδο και αφορούν τις ατομικές ανάγκες των αγροτών, όμως η ανάλυσή τους μπορεί να οδηγήσει στην εξαγωγή συμπερασμάτων για τους πόθους και τις προτεραιότητές τους.

Η διεξοδικότητα με την οποία ερευνούν οι Βρετανοί κάθε υπόθεση που απασχολεί την κυπριακή κοινωνία επιτρέπει την χωρίς ιδεολογικές αγκυλώσεις ερμηνεία της ουσίας των ιστορικών εξελίξεων. Η μελέτη του αρχείου της επίσημης Εφημερίδας της Κυβερνήσεως, η οποία παραθέτει με μεγάλη ακρίβεια την διοικητική και νομοθετική εργασία που συντελείται στην Κύπρο αυτή την περίοδο, επιτρέπει την καταγραφή της ουσίας της διάστασης των απόψεων ανάμεσα σε κυβέρνηση και βουλευτές ως προς την καταλληλότερη πολιτική που πρέπει να ακολουθηθεί. Όσον αφορά στις εφημερίδες, η επιλογή τους έγινε με βάση την εικόνα που παρουσιάζει το αρχείο της αρχιγραμματείας. Στατιστικά στοιχεία σχετικά με την κυκλοφορία κάθε εφημερίδας κατά τα πρώτα χρόνια της βρετανικής κυριαρχίας δεν έχουν βρεθεί εκτός από ένα αρχείο του 1886. Για αυτό τον λόγο η επιρροή της καθεμιάς στην διαμόρφωση της κοινής γνώμης μετρήθηκε με βάση το πόσο και με ποιο τρόπο απασχολεί αυτή τη βρετανική διοίκηση. Με αυτό το κριτήριο παρουσιάστηκαν οι εφημερίδες των οποίων τα άρθρα επιλέγει η κυβέρνηση για να μεταφράσει, να σχολιάσει και να διαψεύσει¹.

¹ Η επιρροή της κάθε εφημερίδας μπορεί επίσης να μετρηθεί ανάλογα με την λογοκρισία την οποία της επέβαλλε η βρετανική διοίκηση. Όπως αναφέρει ο Σοφοκλέους οι Βρετανοί λόγω της αβεβαιότητας που χαρακτήριζε την κυριαρχία τους στην νήσο επέλεξαν να διατηρήσουν τον οθωμανικό νόμο περί εκδόσεων με βάση τον οποίο πληθώρα δημοσιογράφων και εκδοτών καταδικάσθηκαν σε πρόστιμα ή φυλάκιση και αναγκάστηκαν να αναστείλουν την κυκλοφορία της εφημερίδας τους. Μετά το 1914 με την ψήφιση των νόμων περί αλλοδαπών και περί Τύπου η κυβέρνηση όχι μόνο απέλασε δημοσιογράφους όπως ο Νικόλαος Καταλάνος και ο Φίλιος Ζαννέτος, αλλά προχώρησε και στην «προσωρινή παύση εφημερίδων που περιείχαν «στασιαστική» ύλη», Σοφοκλέους Ανδρέας, *Η Λογοκρισία του Τύπου στην Κύπρο επί Αγγλοκρατίας (1878-1960)*, Εστίασεις, Λευκωσία: 2014.

Η δίγλωσση εφημερίδα *Cyprus–Κύπρος* ήταν η πρώτη που κυκλοφόρησε στη Λάρνακα στις 29 Ιανουαρίου 1878. Εκδότης, διευθυντής και συντάκτης ήταν ο Θεόδουλος Κωνσταντινίδης. Η «φιλοκυβερνητική» εφημερίδα συνεχίζει να εκδίδεται μέχρι το 1882 από τους νέους ιδιοκτήτες της, την αγγλική εταιρεία *Henry King and Company*. Η εφημερίδα *Νέον Κίτιον* εκδίδεται για πρώτη φορά στις 4 Ιουνίου 1879 στη Λάρνακα από τον Θεόδουλο Κωνσταντινίδη, ο οποίος την περίοδο 1879–1882 κυκλοφορεί και την αγγλόφωνη έκδοσή της με τίτλο *Neon Kition*. Και οι δυο εκδόσεις της εν λόγω εφημερίδας είχαν έντονο αντικυβερνητικό λόγο έναντι της τοπικής διοίκησης. Η πρώτη καθαρά αντικυβερνητική εφημερίδα *Αλήθεια* εκδίδεται στις 5 Δεκεμβρίου 1880 στη Λεμεσό. Εκδότης, συντάκτης και διευθυντής της ήταν ο Αριστοτέλης Παλαιολόγος. Το 1897 η εφημερίδα περνά στα χέρια του Μενέλαου Φραγκούδη. Η εφημερίδα *Στασίνας* εκδίδεται για πρώτη φορά την 1^η Ιανουαρίου 1882 στη Λάρνακα από τον Θεμιστοκλή Θεοχαρίδη. Στις 13 Ιανουαρίου 1884 μετονομάζεται σε *Φωνή της Κύπρου* και το 1886, μετά τον θάνατο του Θεοχαρίδη, περνά στα χέρια του Γεώργιου Νικόπουλου, ο οποίος μεταφέρει την έκδοσή της στη Λευκωσία. Η *Φωνή της Κύπρου* θα εξελιχθεί σε μια από τις σημαντικότερες εφημερίδες της νήσου παρέχοντας ουσιαστική ενημέρωση στους αναγνώστες της. Η αρθρογραφία της είχε χαρακτήρα μετριοπαθή και αντικυβερνητικό. Το 1890 ο Περικλής Μιχαηλίδης εκδίδει την εφημερίδα *Ευαγόρας* στη Λευκωσία με κυριότερο συντάκτη, μετά το 1897, τον Νικόλαο Καταλάνο, η αρθρογραφία του οποίου θα την καταστήσει το πολιτικό όργανο της αντικυβερνητικής μερίδας της ελληνοκυπριακής κοινότητας κατά την περίοδο του αρχιεπισκοπικού ζητήματος. Η εφημερίδα *Ελευθερία* εκδίδεται για πρώτη φορά τον Μάρτιο του 1906 από τους αδελφούς Δημοσθένη και Κύρο Σταυρινίδη στη Λευκωσία. Από το 1910 μέχρι το 1931 την έκδοσή της αναλαμβάνει αποκλειστικά ο Κύρος Σταυρινίδης. Η *Ελευθερία* θα εξελιχθεί στη μεγαλύτερη σε κυκλοφορία εφημερίδα της πρωτεύουσας και με την αρθρογραφία της θα εκφράσει τον κεντρικό αντικυβερνητικό πολιτικό χώρο. Όλες οι εφημερίδες της περιόδου αυτής ήταν εβδομαδιαίες και τετρασέλιδες².

Η διατριβή αποτελείται από ένα εισαγωγικό κεφάλαιο με θέμα το Συνέδριο του Βερολίνου και το διεθνές παρασκήνιο που οδήγησε στην μετάβαση της Κύπρου σε βρετανική κυριαρχία και δυο μέρη με θέμα τις πολιτικές εξελίξεις, την κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη και τη θέση της Εκκλησίας στην κοινότητα. Στο πρώτο κεφάλαιο με τίτλο «Η διεθνής συγκυρία: Η Κύπρος και το Ανατολικό Ζήτημα» αναλύεται η διαδικασία μέσα από την οποία η Οθωμανική Αυτοκρατορία αναγκάστηκε να εκχωρήσει την διοίκηση της Κύπρου στην Βρετανία με αντάλλαγμα την προστασία των συμφερόντων της στην περιοχή.

² Για τα βιογραφικά στοιχεία κάθε εφημερίδας βλ. Σοφοκλέους Ανδρέας, *Συμβολή στην Ιστορία του Κυπριακού Τύπου*, τ. 1 -2, Intercollege, Λευκωσία: 1998 και *Οι πρώτες κυπριακές εφημερίδες και τα ανθρώπινα δικαιώματα των Ελλήνων της Κύπρου*, Intercollege Press, Λευκωσία: 1994. Για το ίδιο θέμα βλ. Kyrris Costas, *History of Cyprus with an introduction to the geography of Cyprus*, Proodos, Nicosia: 1985, σ.σ. 319-328.

Το πρώτο μέρος της διατριβής, **Κοινωνικές και πολιτικές ζυμώσεις στους κόλπους της ελληνοκυπριακής κοινότητας κατά την πρώτη περίοδο της βρετανικής διοίκησης**, χωρίζεται σε δυο κεφάλαια, το πρώτο εκ των οποίων έχει τίτλο «Το Νομοθετικό Συμβούλιο και το αίτημα της Ένωσης (1878-1883)» και αφορά τα τεκταινόμενα εντός και εκτός του νομοθετικού συμβουλίου, η μελέτη των οποίων επιτρέπει την απεικόνιση των πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών αλλαγών που συντελούνται στην Κύπρο την περίοδο 1878-1922. Στα τέσσερα υποκεφάλαια που ακολουθούν αναλύονται οι πολιτικές στρατηγικές που ακολουθούν η κυβέρνηση και οι αντιπρόσωποι της ελληνοκυπριακής κοινότητας στο νομοθετικό συμβούλιο.

Το πρώτο υποκεφάλαιο με τίτλο «Η σύσταση του Νομοθετικού Συμβουλίου και η εισαγόμενη Ένωση» αναφέρεται στα πρώτα χρόνια της βρετανικής διοίκησης, τις προσδοκίες των Ελληνοκυπρίων για την επικείμενη «εθνική αποκατάσταση» της νήσου, την διάψευση τους, τα αιτήματα τους για συμμετοχή στην διαχείριση των υποθέσεων τους και την αντιπαλότητα που δημιουργήθηκε ανάμεσα σε αυτούς και την τοπική κυβέρνηση η οποία έχει εξασφαλίσει την συνεργασία της τουρκοκυπριακής κοινότητας.

Το δεύτερο υποκεφάλαιο με τίτλο «Η αντίδραση στην οικονομική πολιτική της βρετανικής διοίκησης και η εμφάνιση της αστικής τάξης στην ηγεσία της ελληνοκυπριακής κοινότητας (1883 – 1902)» αποτελείται από τέσσερις ενότητες στις οποίες αναλύεται η ανάληψη της ηγεσίας της ελληνοκυπριακής κοινότητας από μερίδα της αστικής τάξης και η πολιτική που αυτή ακολουθεί. Στην πρώτη ενότητα με τίτλο «Η πρώτη περίοδος του εκλεγμένου Νομοθετικού Συμβουλίου και οι διαφωνίες στους κόλπους της ελληνοκυπριακής κοινότητας(1883-1886)» αναλύεται η αντιπαλότητα που δημιουργείται ανάμεσα στην κυβέρνηση και τους ελληνοκύπριους βουλευτές με αφορμή την προσπάθεια τους να μειώσουν τον προϋπολογισμό και να τροποποιήσουν τους φοροεισπρακτικούς νόμους της κυβέρνησης. Η δεύτερη ενότητα με τίτλο «Η δεύτερη περίοδος του Νομοθετικού Συμβουλίου, η σύντομη συνεργασία των δυο κοινοτήτων και η τόνωση της αντικυβερνητικής πολιτικής(1886-1891)» αναφέρεται στο πώς η αγροτική κρίση του 1887 οδήγησε στην σύντομη περίοδο συνεργασίας των αντιπροσώπων των δυο κοινοτήτων η οποία ναυάγησε λόγω της επιμονής των Ελληνοκυπρίων να αναφέρουν το αίτημα της ένωσης στο υπόμνημα που κατέθεσαν στην κεντρική κυβέρνηση. Σε αυτή την ενότητα αναλύεται επίσης η ταύτιση των επιδιωκόμενων οικονομικών μεταρρυθμίσεων με το αίτημα της «εθνικής αποκατάστασης» και η ενίσχυση της ελληνοκυπριακής αντιπολίτευσης με αφορμή την υποψηφιότητα του Διοικητή Αμμοχώστου Arturh Young για το νομοθετικό. Στην τρίτη ενότητα με τίτλο «Ο φόρος υποτελείας, οι φήμες περί εγκατάλειψης της Νήσου και τα πρώτα σημάδια διχασμού στη βάση και την ηγεσία της ελληνοκυπριακής κοινότητας(1891-1896)» αναλύονται οι επιπτώσεις της οινικής κρίσης, οι φήμες περί επιστροφής της Κύπρου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και η επιμονή της κυβέρνησης στην επιβολή αυστηρής οικονομικής πολιτικής στην μεταστροφή της

ελληνοκυπριακής πολιτικής στο ζήτημα της μείωσης του προϋπολογισμού και η διάσταση απόψεων σχετικά με την υιοθέτηση μιας πιο «σκληρής» αντιπολιτευτικής γραμμής. Η τέταρτη ενότητα του πρώτου υποκεφαλαίου με τίτλο «Οι αλλαγές στο Νομοθετικό Συμβούλιο και η πορεία του διχασμού της ελληνοκυπριακής κοινότητας (1896 – 1902)» αναφέρεται στην αλλαγή της βρετανικής οικονομικής πολιτικής, στο κλίμα εχθρότητας που εξακολουθούσε να υπάρχει, παρά την αλλαγή, ανάμεσα στους Ελληνοκύπριους και το κυβερνητικό μέτωπο, Βρετανών και Τουρκοκυπρίων, ένταση που δημιουργήθηκε εξαιτίας της κεφαλαίωσης του φόρου υποτελείας, των εξελίξεων στην Κρήτη, του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897 και των φημών περί επικείμενης ένωσης. Επίσης σε αυτό το μέρος εκτίθεται η προσπάθεια των Ελληνοκυπρίων να συσπειρώσουν όλες τις πολιτικές δυνάμεις υπό την νεοσύστατη Πολιτική Οργάνωση, ο διχασμός που έχει δημιουργηθεί στο εσωτερικό των δυο κοινοτήτων λόγω του ανταγωνισμού παλαιών και νέων πολιτικών στρατηγικών και η συνεργασία μερίδων των δυο κοινοτήτων οι οποίες ενώνουν τις δυνάμεις τους στον αγώνα για την εξουσία.

Το τρίτο υποκεφάλαιο έχει τίτλο «Το αίτημα της ένωσης «ανδρώνεται» (1902 – 1911)» και αναφέρεται στην αντιπολιτευτική συνεργασία των δυο κοινοτήτων, στην κατάρρευση της και στην ριζοσπαστικοποίηση των «εθνικών πόθων» των δυο κοινοτήτων που οδήγησε στην παράλληλη καλλιέργεια των αιτημάτων της ένωσης και της επιστροφής της Κύπρου στον Σουλτάνο μετά την αποχώρηση της Βρετανίας. Το τρίτο υποκεφάλαιο χωρίζεται σε δυο ενότητες εκ των οποίων η πρώτη έχει τίτλο «Η σύντομη περίοδος συνεργασίας Ελληνοκύπριων και Τουρκοκύπριων βουλευτών–Η διάλυση του κοινού αντιπολιτευτικού μετώπου και η αποκρυστάλλωση των εθνικών διεκδικήσεων των δυο κοινοτήτων (1902 – 1906)» και αναφέρεται στην διάλυση της δικοινοτικής κοινοβουλευτικής συνεργασίας λόγω της πίεσης που δέχθηκαν οι βουλευτές από το εσωτερικό των κοινοτήτων τους και τις δηλώσεις των βρετανών αξιωματούχων. Στη δεύτερη ενότητα με τίτλο «Η κορύφωση και το τέλος του διχασμού της ελληνοκυπριακής κοινότητας–Οι αλλαγές στη βρετανική πολιτική–Η ικανοποίηση μέρους των οικονομικών αιτημάτων των Ελληνοκυπρίων–Η αρχή της ριζοσπαστικοποίησης του αιτήματος της ένωσης (1907 – 1911)» περιγράφεται η προσπάθεια των Ελληνοκυπρίων να εξασφαλίσουν την οικονομική και πολιτική τους χειραφέτηση, με απώτερο στόχο την ένωση, και οι διαξιφισμοί των δυο κοινοτήτων γύρω από τα ζητήματα του φόρου υποτελείας, της αριθμητικής αναλογίας στην αντιπροσώπευση του λαού και της παραμονής των Βρετανών στην νήσο τα οποία ανατροφοδότησε η επίσκεψη του Churchill το 1907.

«Η αποκρυστάλλωση του αιτήματος της ένωσης και η ρήξη με τη βρετανική διοίκηση (1911–1922)» είναι ο τίτλος του τέταρτου υποκεφαλαίου στο οποίο αναλύονται η συσπείρωση της ελληνοκυπριακής κοινότητας, η προσφορά και η απόρριψη της παραχώρησης της Κύπρου στην Ελλάδα, οι κινήσεις της ελληνοκυπριακής ηγεσίας για την προώθηση των συμφερόντων της κοινότητας μετά το τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, η αρνητική στάση της

Βρετανίας, οι παρατήσεις των ελληνοκύπριων βουλευτών, η ριζοσπαστικοποίηση του αιτήματος της ένωσης και η υιοθέτηση του στόχου της πολιτικής χειραφέτησης μετά την κατάρρευση του Μικρασιατικού Μετώπου. Στην πρώτη ενότητα με τίτλο «Η πενταετία της αποκρυστάλλωσης του αιτήματος της ένωσης (1911 – 1916)» γεγονότα όπως η αρνητική στάση της κυβέρνησης απέναντι στα αιτήματα των ελληνοκυπρίων βουλευτών, η μετέπειτα παραίτηση τους και τα αιματηρά δικοινοτικά επεισόδια της Λεμεσού είναι ενδεικτικά της ρήξης ανάμεσα στην κυβέρνηση και την αντιπολίτευση. Διεθνείς εξελίξεις όπως η ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, οι ελληνικές επιτυχίες στους Βαλκανικούς Πολέμους, οι ήττες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η προσάρτηση της νήσου το 1914 ερμηνεύονται ως ενδείξεις για την επικείμενη ένωση. Για αυτούς τους λόγους η ελληνοκυπριακή ηγεσία αποφασίζει να συνεργαστεί με την κυβέρνηση μέχρι που το 1915 η βρετανική προσφορά της Κύπρου στην Ελλάδα, με αντάλλαγμα την είσοδό της στον πόλεμο, απορρίπτεται. Η δεύτερη ενότητα του τέταρτου υποκεφαλαίου τιτλοφορείται «Η πενταετία της ρήξης με τη βρετανική διοίκηση–Το ναυάγιο της ένωσης και η πολιτική της μη συνεργασίας (1917–1922)» και αναφέρεται στις προσπάθειες των ελληνοκυπριακών πρεσβειών στο Λονδίνο, στις διαβεβαιώσεις του Βενιζέλου τα διαβήματα των τουρκοκυπρίων και την αρνητική απάντηση των Βρετανών περί ένωσης, καθώς και στις αντιδράσεις των Ελληνοκύπριων βουλευτών. Η κατάρρευση του μικρασιατικού μετώπου, η εγκατάλειψη των κυπριακών πόθων από την Ελλάδα και η αποτυχία της πολιτικής της αποχής αναγκάζει τους Ελληνοκύπριους ηγέτες να αλλάξουν πολιτική και να στραφούν στην διεκδίκηση της πολιτικής τους χειραφέτησης.

Στο δεύτερο κεφάλαιο του πρώτου μέρους της διατριβής με τίτλο «Η Εκκλησία της Κύπρου–Η προσπάθεια εναρμόνισης με τα νέα δεδομένα και το αίτημα της ένωσης ως πανάκεια» περιγράφεται η αμφισβήτηση του ηγετικού ρόλου της εκκλησίας στην ελληνοκυπριακή κοινότητα από την κυβέρνηση και μερίδα της κοινότητας και η διαδικασία επαναπροσδιορισμού των σχέσεων της με το ποίμνιο της στην βάση του αγώνα για την «εθνική αποκατάσταση» της νήσου. Το πρώτο υποκεφάλαιο έχει τίτλο «Η περίοδος της ενότητας και του φορολογικού πολέμου–Νέες πολιτικές δυναμικές απειλούν την Εκκλησία (1878–1900)» μελετά την αμφισβήτηση του ρόλου της εκκλησίας ως συνδετικού κρίκου ανάμεσα στο ποίμνιο και την διοίκηση, της φορολογικής της αμνηστίας, της οικονομική σχέσης της με το ποίμνιο της και των διαφόρων προνομίων της. Το δεύτερο υποκεφάλαιο με τίτλο «Η περίοδος του διχασμού και το αρχιεπισκοπικό ζήτημα (1900–1910)» περιγράφει με λεπτομέρειες την δημιουργία δυο αντιμαχόμενων ομάδων, των οπαδών της συνεργασίας με την κυβέρνηση για την επίτευξη της ένωσης και της διαχείρισης της εκκλησιαστικής περιουσίας από κληρικούς και των οπαδών της ρήξης με την κυβέρνηση ως την καταλληλότερη πολιτική για την εκπλήρωση της ένωσης και της διαχείρισης της εκκλησιαστικής περιουσίας από μεικτές επιτροπές λαϊκών και κληρικών. Επίσης αναλύονται οι επιπτώσεις της δεκαετούς αρχιεπισκοπικής διαμάχης, η πολιτικοποίηση του συνόλου της κοινότητας και η ριζοσπαστικοποίηση του αιτήματος της ένωσης το οποίο ανάγεται πλέον σε πανάκεια για όλα τα προβλήματα της νήσου. Το τρίτο υποκεφάλαιο το οποίο έχει τίτλο

«Κατάλοιπα του αρχιεπισκοπικού - Η λύση του εκκλησιαστικού ζητήματος (1911 – 1916)» αναφέρεται στην επικράτηση του κιτιακού κόμματος και στην διαδικασία επίλυσης της οικονομικής πτυχής του εκκλησιαστικού ζητήματος, ενώ το τέταρτο υποκεφάλαιο με τίτλο «Αλλαγή ηγεσίας στην Εκκλησία – Τα του Καίσαρος τω Καίσαρι και τα του Θεού τω Θεώ (1916 – 1922)» αναφέρεται στην ανάδειξη του Κύριλλου Γ΄ στον αρχιεπισκοπικό θρόνο, την παγίωση του ηγετικού ρόλου της εκκλησίας και την διάκριση των εκκλησιαστικών και πολιτικών εξουσιών.

Το δεύτερο μέρος της διατριβής έχει τίτλο **Η αγροτική Κύπρος στο κατώφλι του 20^{ου} αι.: Κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές κατά την πρώτη περίοδο της βρετανικής κυριαρχίας** και χωρίζεται σε δυο κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο, «Το αδιέξοδο της κυπριακής οικονομίας και η αδράνεια της βρετανικής διοίκησης (1878–1886)» αποτελείται από τρία υποκεφάλαια στα οποία περιγράφεται η «κακή» οικονομική κατάσταση της νήσου, η αυστηρή φορολογική πολιτική της κυβέρνησης που στραγγαλίζει τον αγροτικό τομέα και οδηγεί τους αγρότες στο έλεος των τοκογλύφων δανειστών, η έλλειψη ρευστού που καθιστά αδύνατη την ανάπτυξη της βιομηχανίας, η αβεβαιότητα της βρετανικής κυριαρχίας η οποία εμποδίζει την εισροή επενδυτικού κεφαλαίου από το εξωτερικό, η ανεπάρκεια των φορολογικών μεταρρυθμίσεων της κυβέρνησης και ο αγώνας των εκλεγμένων βουλευτών να μεταβάλουν την οικονομική πολιτική της κυβέρνησης προς όφελος των εκλογέν τους.

Το δεύτερο κεφάλαιο έχει τίτλο «Η αγροτική ύφεση, οι νέοι εργάτες και το κύμα μετανάστευσης από και προς την Κύπρο (1887 – 1922)» και χωρίζεται σε τέσσερα υποκεφάλαια. Στο υποκεφάλαιο «Η οικονομία της Κύπρου (1887–1922)–Τα προβλήματα και τα μέτρα της κυβέρνησης» αναλύεται η αγροτική κρίση του 1887, η υιοθέτηση μιας πιο παρεμβατικής οικονομικής πολιτικής από την κυβέρνηση και κατά συνέπεια η παραχώρηση της ετήσιας επιχορήγησης των πενήντα χιλιάδων λιρών, η ανάπτυξη του τραπεζικού τομέα και η αύξηση των βιομηχανικών μονάδων. Στα υποκεφάλαια «Οι νέες εργατικές και υπαλληλικές τάξεις που δημιουργούνται μετά την οικονομική κρίση του 1887» και «Η ανάπτυξη της βιομηχανίας, το εμπόριο και οι εργάτες» αναλύεται η διαδικασία αλλαγής της θέσης των αγροτών στην κυπριακή οικονομία και η ανάδυση νέων οικονομικών τάξεων. Η αγροτική κρίση και οι επιπτώσεις του πολέμου έχουν οδηγήσει τους Κύπριους αγρότες στην υπερχρέωση, ενώ οι νόμοι περί κατασχέσεων λόγω χρεών έχουν δημιουργήσει μια μερίδα άκληρων αγροτών. Όσοι ανειδίκευτοι αγρότες δεν επιλέξουν την μετανάστευση θα αναζητήσουν εργασία στις βιομηχανίες και τις κατώτερες θέσεις της δημόσιας υπηρεσίας. Την ίδια στιγμή η ανάπτυξη των επενδύσεων οδηγεί επίσης στην δημιουργία μιας τάξης κατώτερων γραφειοκρατών, τραπεζοϋπαλλήλων και εμποροϋπαλλήλων. Παράλληλα σε αυτά τα υποκεφάλαια αναλύεται η διαδικασία οργάνωσης των εργατών, επαγγελματιών και αγροτών γεγονός που προκαλεί ανησυχία στην αστική μειοψηφία που βρίσκεται στην ηγεσία της κοινότητας. Στο τέταρτο υποκεφάλαιο με τίτλο «Μετανάστευση προς την Κύπρο» αναλύονται τα μεταναστευτικά και προσφυγικά ρεύματα

Εβραίων και Αρμενίων, τα οποία προκαλούν την αρνητική αντίδραση της ελληνοκυπριακής κοινότητας, διάφορων άλλων μεταναστών και προσφύγων πριν και μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και των Μικρασιατών προσφύγων το 1922 που οδήγησε στην βαθύτερη ρήξη ανάμεσα στην ελληνοκυπριακή κοινότητα και την βρετανική κυβέρνηση.

Τα ερωτήματα στα οποία επιχειρεί να απαντήσει η παρούσα διατριβή αφορούν στην κοινωνική, πολιτική και οικονομική εξέλιξη της Κύπρου κατά τις πρώτες δεκαετίες της βρετανικής κυριαρχίας. Ποια είναι η αρχική στάση των Ελληνοκυπρίων απέναντι στους Βρετανούς; Πώς διαμορφώνεται η αντικυβερνητική πολιτική της ελληνοκυπριακής κοινότητας; Ποια είναι τα σημεία τριβής ανάμεσα στην κυβέρνηση και τους Ελληνοκύπριους; Ποια στοιχεία-αιτήματα συνιστούν την αντικυβερνητική πολιτική; Ποια η σχέση της βρετανικής κυβέρνησης με την Εκκλησία; Ποιος ο ρόλος της τελευταίας στην ελληνοκυπριακή κοινότητα; Ποιες δυναμικές αμφισβητούν την κυριαρχία της και πώς αυτή επαναπροσδιορίζει την σχέση της με το ποιμνιό της; Ποιες είναι οι νέες κοινωνικοοικονομικές ομάδες που δημιουργούνται **αυτή** την περίοδο; Πώς διαμορφώνονται οι σχέσεις της αγροτικής πλειοψηφίας με την αστική μειοψηφία; Ποια είναι η σχέση των δυο κοινοτήτων; Ποια η σχέση κυβέρνησης και Τουρκοκυπρίων; Είναι οι Τουρκοκύπριοι πειθήνια όργανα των Βρετανών; Είναι ο πολιτικός λόγος της τουρκοκυπριακής κοινότητας προϊόν της ελληνοκυπριακής πολιτικής; Πώς επηρεάζουν οι εξωτερικοί παράγοντες και οι διεθνείς εξελίξεις την Κύπρο; Πώς παγιώνεται το αίτημα της ένωσης ως πανάκεια όλων των προβλημάτων της ελληνοκυπριακής κοινότητας; Είναι το αίτημα αυτό προϊόν προπαγάνδας; Αμφισβητήθηκε ποτέ; Ήταν η πολιτική της βρετανικής διοίκησης βασισμένη στην αρχή του *διαίρει και βασίλευε*;

Η έλλειψη βιβλιογραφικών πηγών που να έχουν εστιάσει στην αναλυτική μελέτη της εν λόγω περιόδου καθιστά ακόμη δυσκολότερη την απάντηση των ανωτέρω ερωτημάτων. Η έρευνα λοιπόν κατά μεγάλο βαθμό βασίζεται σε πρωτογενείς πηγές. Τα άρθρα των εφημερίδων και τα αρχεία της Αρχιγραμματείας έχουν το πλεονέκτημα ότι παρουσιάζουν τα ιστορικά γεγονότα μέσα από τα μάτια των πρωταγωνιστών τους αλλά ταυτόχρονα έχουν το μειονέκτημα της υποκειμενικότητας. Ήταν ιδιαίτερα δύσκολο να εντοπιστεί η ουσία των γεγονότων απογυμνώνοντας το αρχειακό υλικό από τις προκαταλήψεις, τα στερεότυπα, τις ιδεολογικές σκοπιμότητες, τις υπερβολές και τις συρρικνώσεις. Όπως αναφέρει ο Στέφανος Παπαγεωργίου, «η ιδεολογική χρήση–δηλαδή κατάχρηση– της Ιστορίας είναι εμφανής»³ στην περίπτωση της Κύπρου. Αυτήν ακριβώς την ιδεολογικά φορτισμένη ιστοριογραφία έχουμε διδαχθεί, μέσα σε αυτά τα ιδεολογικά στεγανά έχουμε μάθει να ερμηνεύουμε την Ιστορία και αυτά θα προσπαθήσουμε να υπερβούμε κατά την συγγραφή αυτής της διατριβής.

³ Παπαγεωργίου Στέφανος, *Η πρώτη περίοδος της Αγγλοκρατίας στην Κύπρο (1878-1914): Πολιτικός εκσυγχρονισμός και κοινωνικές αδράνειες*, Παπαζήσης, Αθήνα: 1996, σ.12.

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ: Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΣΥΓΚΥΡΙΑ: Η ΚΥΠΡΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

Στις 29 Οκτωβρίου 1870 η Ρωσία κοινοποίησε στις Μεγάλες Δυνάμεις την μονομερή ακύρωση των δεσμεύσεων που είχε δεχθεί κατά την Συνθήκη των Παρισίων το 1856 σχετικά με τον περιορισμό των δικαιωμάτων της στη Μαύρη Θάλασσα. Η αντίδραση της Αγγλίας ήταν άμεση. Σε επικοινωνία με τον Μπίσμαρκ έθεσε το θέμα κήρυξης πολέμου με την Ρωσία. Εξίσου θορυβημένη ήταν η Αυστροουγγαρία. Με πρωτοβουλία του Μπίσμαρκ τα κράτη που είχαν υπογράψει την Συνθήκη των Παρισίων συμμετείχαν στην Διάσκεψη του Λονδίνου όπου στις 13 Μαρτίου 1871 υπέγραψαν την σύμβαση η οποία επιβεβαίωνε τις διατάξεις της συνθήκης του 1856 περί ναυσιπλοΐας αλλά καταργούσε την ουδετερότητα της Μαύρης Θάλασσα. «Από και ύστερα η Ρωσία άρχισε να επανεξοπλίζεται σ' αυτή την θάλασσα»⁴. Λίγους μήνες αργότερα η Γερμανία, η Ρωσία και η Αυστροουγγαρία δεσμεύτηκαν να διατηρήσουν τα ευρωπαϊκά σύνορα και να επιλύσουν όλα τα προβλήματα που θα προέκυπταν από το Ανατολικό Ζήτημα μεταξύ τους. Παράλληλα ο πανσλαβισμός⁵ και ο πανισλαμισμός άρχισαν να κερδίζουν έδαφος στα Βαλκάνια.

Το καλοκαίρι του 1875 η μικρής έκτασης εξέγερση που ξέσπασε στην Ερζεγοβίνη σύντομα επεκτάθηκε στη Βουλγαρία και τη Βοσνία, ενώ παράλληλα ετοιμάστηκαν να συμμετέχουν στις εχθροπραξίες με την Οθωμανική κυβέρνηση η Σερβία και το Μαυροβούνιο⁶. Θορυβημένες οι τρεις αυτοκρατορίες με πρωτοβουλία της Αυστροουγγαρίας επέδωσαν στις 30 Ιανουαρίου 1876 την νότα Ανδρασού και λίγους μήνες αργότερα το μνημόνιο του Βερολίνου όπου καλούσαν τον Σουλτάνο να θέσει τέρμα στις αιματηρές συγκρούσεις με την δρομολόγηση Μεταρρυθμίσεων που θα εξασφάλιζαν την προστασία των χριστιανικών πληθυσμών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλιώς θα αναγκαστούν να προβούν σε πιο δραστικές ενέργειες.

Παράλληλα στην Κωνσταντινούπολη η αντίδραση των Νέων Οθωμανών απέναντι στην πολιτική του Σουλτάνου Αβδούλ Αζίζ οδήγησε στην αντικατάσταση του από τον Μουράτ Ε' τον Μάιο του 1876 και την ενθρόνιση του αδελφού του Αβδούλ Χαμίτ Β' τρεις μήνες αργότερα. «Η βασιλεία του Αβδούλ Χαμίτ Β' ξεκίνησε με αιματηρότατους διωγμούς. Η επανάσταση της 30ης Μαΐου φάνηκε να σημαίνει την τελειωτική κατάπτωση της οθωμανικής κυριαρχίας και να αναζωογονεί τις ελπίδες των χριστιανικών πληθυσμών»⁷. Στις αρχές Ιουλίου η Σερβία και το

⁴ Driault Edouard, *Το Ανατολικό Ζήτημα-Από τις αρχές του έως τη Συνθήκη των Σεβρών*, τομ. 1, Ιστορητής, Αθήνα: 1997, σ.444

⁵ Βλ. σχετικά Jelavich Barbara, *Ιστορία των Βαλκανίων 18ος-19ος αιώνας*, τομ. 1, Πολύτροπον, Αθήνα: 2006, σ.σ.556-557.

⁶ Για τις αιτίες που οδήγησαν στις εξεγέρσεις βλ. Miller William, *The Ottoman Empire and its successors 1801-1927*, Frank Cass & Co Ltd, London: 1966, σ.σ. 358-362.

⁷ Στο ίδιο, σ.457.

Μαυροβούνιο κήρυξαν τον πόλεμο κατά του Σουλτάνου, ενώ τους επόμενους μήνες οι στρατιωτικές ήττες των βαλκανικών κρατών και οι σφαγές της Βουλγαρίας ξεσήκωσαν θύελλα αντιδράσεων κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁸. Ενώ λοιπόν η Ρωσία δηλώνει έτοιμη να παρέμβει, η Υψηλή Πύλη ανακοίνωνε την έναρξη της διαδικασίας Μεταρρυθμίσεων. Οι καλές προθέσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν έπεισαν την Ρωσία η οποία με τελεσίγραφο της απαίτησε και πέτυχε την κήρυξη ανακωχής. Οι εξελίξεις θορύβησαν την Μεγάλη Βρετανία η οποία προώθησε τον στόλο της στον όρμο Μπεσίκια στην είσοδο των Δαρδανελίων και δρομολόγησε την συνάντηση των Μεγάλων Δυνάμεων στην Διάσκεψη της Κωνσταντινούπολης τον Δεκέμβριο του 1876⁹. Οι Μεγάλες Δυνάμεις ζητούσαν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία να εγκρίνει την εδαφική επέκταση της Σερβίας και του Μαυροβουνίου, την αυτονομία της Βοσνίας, της Ερζεγοβίνης και μέρους της Βουλγαρίας.

Υπό την καθοδήγηση του Μιχάτ Πασά και των μελών του κινήματος των Νέων Οθωμανών, η Κωνσταντινούπολη επιχείρησε να αναχαιτίσει το ευρωπαϊκό σχέδιο δημιουργώντας το πρώτο σύνταγμα της Αυτοκρατορίας. «Δεν υπάρχει ανάγκη για αυτόνομη Βουλγαρία εφόσον η Πύλη αποφάσισε να δημιουργήσει σύνταγμα για όλους τους υπηκόους της»¹⁰, ήταν η τελική απάντηση της οθωμανικής αντιπροσωπείας στο Συνέδριο της Κωνσταντινούπολης. Παρά το γεγονός ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις μετρίασαν τις απαιτήσεις τους, η απάντηση της Υψηλής Πύλης εξακολουθούσε να είναι αρνητική. Όπως ήταν αναμενόμενο, η συγκεκριμένη απάντηση δεν ικανοποίησε την Αγία Πετρούπολη, η οποία αμέσως μετά το τέλος του Συνεδρίου της Κωνσταντινούπολης επιχείρησε να υλοποιήσει το σχέδιό της βασιζόμενη στην ισχύ του αυτοκρατορικού στρατού της Ρωσίας, αφού πρώτα συνυπέγραψε, με την Γερμανία και την Αυστροουγγαρία, την συνθήκη του Reichstadt στις 8 Ιουλίου 1876¹¹. Η Αγγλία από την μεριά της προσπάθησε να συμφιλιώσει τα αντίπαλα μέρη και να αποφύγει τον επικείμενο πόλεμο προτείνοντας στην Υψηλή Πύλη με την νότα της 31ης Μαρτίου την εκτέλεση μεταρρυθμίσεων με την επίβλεψη των Μεγάλων Δυνάμεων και την επαναφορά του στρατού της σε κατάσταση ειρήνης. Η οθωμανική κυβέρνηση απέρριψε την κηδεμονία των ευρωπαϊκών

⁸ Σύμφωνα με τον Miller, οι ευρωπαϊκές Δυνάμεις θορυβήθηκαν περισσότερο λόγω της δολοφονίας των Ευρωπαίων προξένων στην Θεσσαλονίκη τον Μάιο του 1876 παρά από τις σφαγές της Βουλγαρίας, Miller William, *The Ottoman Empire and its successors 1801-1927*, Frank Cass & Co Ltd, London: 1966σ. 367.

⁹ Shaw J. Standford & Shaw Kural Ezel, *History Of The Ottoman Empire And The Modern Turkey*, Volume II, Cambridge: 1976, σ.σ. 178-179.

¹⁰ Στο ίδιο, σ. 371.

¹¹ «Η συνθήκη προέβλεπε τον αποκλεισμό ίδρυσης ενός μεγάλου σλαβικού κράτους ή μιας ελληνικής αυτοκρατορίας. Περαιτέρω, την αυτονομία της Βουλγαρίας, της Ρωμυλίας και της Αλβανίας, ενώ για την Ελλάδα, της Σερβία και το Μαυροβούνιο γινόταν δεκτή η προσάρτηση ορισμένων περιοχών. Τέλος, η Ρωσία, εξασφάλιζε την ουδετερότητα της Αυστρίας, συναινώντας στην εκ μέρους της προσάρτηση τμημάτων της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης. Η Ρωσία από την μεριά της θα προσαρτούσε τη Βεσσαραβία και ορισμένες ασιατικές περιοχές», Παπαγεωργίου Στέφανος, *Η πρώτη περίοδος της Αγγλοκρατίας στην Κύπρο, 1878-1914, Πολιτικός εκσυγχρονισμός και κοινωνικές αδράνειες*, Παπαζήσης, Αθήνα: 1996, σ. 73.

κρατών και η Ρωσία υπέγραψε στρατιωτικό σύμφωνο με την Ρουμανία αναγνωρίζοντας την ανεξαρτησία της με αντάλλαγμα την ελεύθερη διέλευση των ρωσικών στρατευμάτων από τα εδάφη της.

Τον Μάιο του 1877 ξεκίνησαν οι εχθροπραξίες ανάμεσα στην Ρωσία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία¹². «Δεν υπήρξαν πιο ευνοϊκές συνθήκες σε όλη την ιστορία του Ανατολικού ζητήματος. Ποτέ η Ρωσία δεν είχε τόσο απόλυτα στο έλεός της την Οθωμανική αυτοκρατορία»¹³. Μετά από οκτώ μήνες πολεμικών συγκρούσεων τα ρωσικά στρατεύματα στρατοπέδευαν στον Άγιο Στέφανο λίγα χιλιόμετρα μακριά από την Κωνσταντινούπολη¹⁴. Στις 3 Μαρτίου 1878 υπογράφηκε η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου η οποία προέβλεπε την καταβολή πολεμικής αποζημίωσης από την Οθωμανική Αυτοκρατορία ή την παραχώρηση του Βατούμ, του Αδραχάν, του Κάρς, του Βαγιαζήτ και της Δοβρουτσάς την οποία ο τσάρος θα έδινε στην Ρουμανία ανταλλάσσοντάς την με την Βεσσαραβία. Επίσης προέβλεπε την ανεξαρτητοποίηση της Ρουμανίας, της Σερβίας και του Μαυροβουνίου, και την εδαφική διεύρυνση των δυο τελευταίων. Ενώ η Βοσνία και η Ερζεγοβίνη θα αποκτούσαν φιλελεύθερο σύνταγμα υπό την εποπτεία της Ρωσίας και της Αυστροουγγαρίας. Στην Κρήτη και τις υπόλοιπες χριστιανικές επαρχίες θα εφαρμόζονταν όλες οι διατάξεις του 1868 και η Αρμενία θα απολάμβανε την ρωσική προστασία. Τέλος «δημιούργησε ένα ευρύτατο αυτόνομο βουλγαρικό κράτος που περιελάμβανε τη Μακεδονία και έδινε στη Βουλγαρία διέξοδο στο Αιγαίο»¹⁵.

Σύμφωνα με τον Driault αν εφαρμοζόταν η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου αυτό θα σήμαινε «το τέλος της Τουρκίας»¹⁶. Η λύση που δόθηκε με την Συνθήκη δεν ικανοποίησε ούτε την Αυστροουγγαρία η οποία ήθελε να αποτελέσει το αντίβαρο της ρωσικής κυριαρχίας στην βαλκανική χερσόνησο, ούτε την Αγγλία η οποία έβλεπε με ανησυχία την Οθωμανική Αυτοκρατορία να βρίσκεται στο έλεος της Ρωσίας. Την ίδια γνώμη έχει και η Γαλλία η οποία υποστήριξε την Αγγλία στην οργάνωση του Συνεδρίου του Βερολίνου στις 13 Ιουνίου 1878 υπό την εποπτεία της ουδέτερης Γερμανίας. Στόχος του Συνεδρίου ήταν να τροποποιήσει την Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου και να εγγυηθεί την δημιουργία συνθηκών ισορροπίας στην Ανατολή. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια το Συνέδριο αποφάσισε ότι η Ρωσία θα κρατήσει την Βεσσαραβία, το Βατούμ και το Κάρς και την περιοχή Χοτούρ, η Αυστροουγγαρία θα αναλάμβανε την διοίκηση της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης, η Γαλλία θα μπορεί να καταλάβει την Τύνιδα, η

¹² Βλ. Shaw J. Standford & Shaw Kural Ezel, ο.π., σ. 182-188.

¹³ Driault Edouard, ο.π., σ.467.

¹⁴ Σύμφωνα με τον Luke η νίκη των Ρώσων επηρέασε άμεσα την Κύπρο όταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία αποφάσισε την εγκατάσταση μουσουλμάνων Κιρκάσιων οι οποίοι αρνούμενοι να ζήσουν υπό ρωσική διοίκηση μετακινήθηκαν σε οθωμανικά εδάφη στην Κύπρο. Τον Μάρτιο του 1878 εξακόσιοι περίπου Κιρκάσιοι μουσουλμάνοι μετακινήθηκαν στην Νήσο προκαλώντας την αντίδραση των χριστιανών κατοίκων του νησιού, βλ. Luke Harry, *Cyprus under the Turks 1571-1878*, C. Hurst and Company, London: 1989, σ. 258.

¹⁵ Παπαγεωργίου Στέφανος, ο.π., σ. 74.

¹⁶ Driault Edouard, ο.π., σ.483.

Ελλάδα εξουσιοδοτήθηκε να διαπραγματευθεί κατ' ευθείαν με την Πύλη την απόδοση της Ηπείρου και της Θεσσαλίας, ενώ η Κρήτη θα παρέμενε υπό Οθωμανική κυριαρχία και η διοίκησή της θα μεταρρυθμιζόταν. Το Μαυροβούνιο, η Σερβία και η Ρουμανία ανεξαρτητοποιήθηκαν και επεκτάθηκαν εδαφικά. Η Βουλγαρία περιορίζεται εδαφικά σε σχέση με τα όσα προνοούσε η προηγούμενη Συνθήκη, παραμένει φόρου υποτελής στην Πύλη και η αναδιοργάνωση των πολιτικών της θεσμών τίθεται υπό την επίβλεψη της Ρωσίας και μιας ευρωπαϊκής επιτροπής. Η επαρχία της Ανατολικής Ρωμυλίας αυτονομήθηκε με χριστιανική διοίκηση διοριζόμενη από τον Σουλτάνο με την συγκατάθεση των Μεγάλων Δυνάμεων. Τέλος η Οθωμανική Αυτοκρατορία με την απόδοση της Μακεδονίας θα είχε μια «συμπαγή και συνεχόμενη επικράτεια από την Κωνσταντινούπολη ως την Αλβανία»¹⁷. «Μόνο η Γερμανία δε ζήτησε τίποτα για τον εαυτό της, έκανε γνωστή στο Σουλτάνο την ανιδιοτέλεια της και άσκησε στη συνέχεια μεγάλη επιρροή στην Κωνσταντινούπολη, μια επιρροή που όσο πάει και μεγαλώνει»¹⁸.

Τυπικά ούτε η Αγγλία έλαβε κάποιο αντάλλαγμα κατά την διάρκεια του Συνεδρίου του Βερολίνου αλλά είχε ήδη εξασφαλίσει την προστασία των συμφερόντων της με την σύναψη μυστικής συμφωνίας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, η οποία προνοούσε την εκχώρηση της διοίκησης της Κύπρου με αντάλλαγμα την προστασία των εδαφών της. Η συγκεκριμένη εξέλιξη ήταν έργο της βρετανικής διπλωματίας. Σε μια εποχή που η Βρετανία εστίαζε την προσοχή της στη στρατηγική της «αποτελεσματικής κατοχής»¹⁹, οι Βρετανοί διπλωμάτες ζήτησαν από την Υψηλή Πύλη την παραχώρηση της Κύπρου για βρετανική στρατιωτική χρήση. Εξασφαλίζοντας τον έλεγχο της Κύπρου, η οποία διαδραματίζε σημαντικό γεωστρατηγικό ρόλο στην Ανατολική Μεσόγειο, το Λονδίνο υποσχέθηκε στην Κωνσταντινούπολη στρατιωτική υποστήριξη, σε περίπτωση που στο μέλλον τα ανατολικά εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δέχονταν επίθεση από τη Ρωσία²⁰. «Έτσι, θα είχε τη δυνατότητα να επιβλέπει τη Ρωσία και, εξαιτίας της επίσημης προστασίας που θα παρείχε στο Σουλτάνο, να διπλασιάσει το γόητρό της στα μάτια

¹⁷ Στο ίδιο, σ.490.

¹⁸ Στο ίδιο, σ.488.

¹⁹ Ο Black υπογραμμίζει ότι στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, η Βρετανία έθεσε σε εφαρμογή την στρατηγική του «effective occuration» με απώτερο στόχο την αναχαίτιση των επεκτατικών βλέψεων των αντιπάλων της. Αυτή την περίοδο, με απώτερο στόχο την αντιμετώπιση του γαλλικού, γερμανικού, ρωσικού κ.ο.κ. επεκτατισμού, η Βρετανία έθεσε στην κατοχή της σημαντικά προπύργια στην Αφρική, στην Άπω Ασία και σε άλλες περιοχές. Αναλυτικότερα βλ. Black Jeremy, *A Military History of Britain*, Connecticut: 2006, σ. 98.

²⁰ Για το βρετανικό σχέδιο και την συνθήκη, η οποία παραχώρησε την διοίκηση της Κύπρου στην Βρετανία βλ. Shaw J. Standford & Shaw Kural Ezel, *History Of The Ottoman Empire ...*, σ. σ. 189-190. Αυτή την περίοδο οι Βρετανοί είχαν προωθήσει την συνεργασία Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για την αναχαίτιση του σλαβικού επεκτατισμού αλλά οι βρετανικές προσπάθειες δεν ευοδώθηκαν. Παράλληλα η συμφωνία Ρωσίας και Βρετανίας για την αναθεώρηση της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου και η διμερής συνθήκη Οθωμανών και Βρετανών για την Κύπρο οδήγησαν στην μείωση της βαρύτητας του ελληνικού παράγοντα ως μέσου εκβιασμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από την Βρετανία. Για τον ρόλο της Ελλάδας στο Ανατολικό Ζήτημα βλ. Κωφός Ευάγγελος, *Η Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα 1875 – 1881 – Από τις επαναστάσεις Βοσνίας-Ερζεγοβίνης στην ενσωμάτωση της Θεσσαλίας*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα: 2001, σ.σ. 167 – 202.

των 50 εκατομμυρίων μουσουλμάνων υπηκόων της στην Ινδία»²¹. Ο Σουλτάνος Αμπντουλχαμίτ Β΄ αρχικά προσέγγισε με καχυποψία και προβληματισμό το βρετανικό σχέδιο. Ωστόσο, σε μια περίοδο που τα ρωσικά στρατεύματα είχαν την δυνατότητα να αναπτυχθούν στα περίχωρα του παλατιού του, ο νέος Οθωμανός Σουλτάνος δεν είχε άλλη επιλογή παρά να το αποδεχθεί. Τελικά, η συνθήκη, η οποία υπογράφηκε στις 4 Ιουνίου 1878, η Βρετανία απέκτησε τον έλεγχο της Κύπρου θέτοντας το νησί στο επίκεντρο του περίφημου Ανατολικού Ζητήματος.

Η Βρετανία ζήτησε την εκχώρηση της διοίκησης της Κύπρου για λόγους στρατηγικής και ηθικής. Όπως αναφέρει ο Κωφός «...οι Βρετανοί είχαν συνειδητοποιήσει ότι οι Ρώσοι δεν επρόκειτο... να αποσυρθούν από όλες τις οθωμανικές κτήσεις που είχαν καταλάβει στην Ασία. Ως αντιστάθμισμα λοιπόν, η βρετανική διοίκηση αποφάσισε, σε χρόνο ρεκόρ, να αποκτήσει την Κύπρο, αφού προηγουμένως είχε εξετάσει και είχε απορρίψει διαδοχικά τις εναλλακτικές προτάσεις για την Αλεξανδρέττα, Μυτιλήνη και Κρήτη. Στις 24 Μαΐου, στάλθηκαν στον Layard, οδηγίες με τις οποίες εξητείτο, μέχρι τις 26 Μαΐου, η αποδοχή του βρετανικού αιτήματος από τον Σουλτάνο. Από την πλευρά της, η Βρετανία πρόσφερε την υπογραφή διμερούς συνθήκης με την οποία δεσμευόταν να υπερασπίσει τις ασιατικές κτήσεις της Αυτοκρατορίας σε περίπτωση ρωσικής επίθεσης. Αν όμως, ο Σουλτάνος δεν συμφωνούσε, η Βρετανία θα δήλωνε ότι αδυνατούσε να τον στηρίξει, οπότε η κατάληψη της Κωνσταντινούπολης και ο διαμελισμός του οθωμανικού κράτους θα ήταν κάτι αναπόφευκτο...»²².

Η Βρετανία λοιπόν αποφάσισε ότι «Η Κύπρος... λόγω της θέσης της θα μπορούσε να λειτουργήσει ως Place of Arms, προγεφύρωμα που θα διευκόλυne την αποφυγή ή την καταστολή τυχόν δυσμενών εξελίξεων στον βαλκανικό χώρο και την περιοχή της Μαύρης Θάλασσας, και, κυρίως τη διασφάλιση της μεγάλης θαλάσσιας αρτηρίας που ένωνε τη μητροπολιτική Αγγλία με την Αυτοκρατορία των Ινδιών... Δια της αγγλικής κατάληψης, λοιπόν, η Κύπρος αποτέλεσε κομβικό σημείο του ασφαλούς άξονα που οδηγούσε στις Ινδίες, μαζί με το Γιβραλτάρ, τη Μάλτα, το Σουέζ, το Άντεν στη νότια ακτή της αραβικής χερσονήσου, τη Σοκτόρα και τις απέναντι αφρικανικές ακτές της Σομαλίας.»²³. Επιπλέον η βρετανική κυβέρνηση

²¹ Driault Edouard, ο.π., σ. 488.

²² Κωφός Ευάγγελος, ο.π., σ.180. Ο Κωφός επίσης αναφέρει ότι «Ο Layard για να πετύχει την εκχώρηση της Κύπρου, είχε πάρει την πρωτοβουλία να μην θέσει στην Πύλη το θέμα της διαρρύθμισης της ελληνοτουρκικής μεθορίου, όπως του είχε δοθεί η εντολή να πράξει». Η επιτυχία λοιπόν της βρετανικής διπλωματίας σήμαινε την ματαίωση των ελληνικών προσδοκιών.

²³ Παπαγεωργίου Στέφανος, *Η πρώτη περίοδος της Αγγλοκρατίας...*, ο.π., σ. 86. Όπως αναφέρει ο Miller «Η Βρετανία, η οποία δεν είχε ακόμη εδραιωθεί στην Αίγυπτο, αν και είχε στην τσέπη της τις μισές μετοχές της Διώρυγας του Σουέζ, ακόμη θεωρούσε την ρωσική παρουσία στην Κωνσταντινούπολη ως απειλή για την Ινδική της Αυτοκρατορία, Miller William, ο.π., σ. 378. Στη νέα περίοδο, η Ρωσία είχε την δυνατότητα να απειλήσει τα βρετανικά συμφέροντα στην Ανατολική Μεσόγειο και στον Περσικό Κόλπο δημιουργώντας ένα αρμενικό κράτος και αναπτύσσοντας τις δυνάμεις της στα ανατολικά εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, Leigh James & Vukonic Predrag, *A Geopolitics Of Cyprus*, Gloria Center, December: 2011. Για την Βρετανία «Η κατάληψη της Κύπρου δεν είναι κίνηση μεσογειακή, είναι Ινδική» ανέφερε ο Disraeli ενώπιον της αγγλικής βουλής, Χριστοδούλου Μιλτιάδης,

δικαιολόγησε την απόκτηση της Κύπρου ως ένα σημαντικό βήμα για την προστασία των δικαιωμάτων των χριστιανικών πληθυσμών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας «περιβάλλοντας έτσι, με ένα ηθικό και ανθρωπιστικό επίχρισμα τους κύριους και πραγματικούς λόγους»²⁴ της πολιτικής της²⁵.

Το κύριο μέρος της συνθήκης²⁶ της 4ης Ιουνίου και η προσθήκη²⁷ της 1ης Ιουλίου του 1878 αναφέρουν ότι, εάν το Βατούμ, το Αρδαχάν και το Κάρς παρακρατηθούν από τη Ρωσία και αν η τελευταία καταλάβει οποιανδήποτε οθωμανική κτήση στην Ασία, τότε η Βρετανία δεσμεύεται να παρέμβει στρατιωτικά προς όφελος του Σουλτάνου. Ως αντάλλαγμα εκείνος δεσμεύεται να εφαρμόσει τις Μεταρρυθμίσεις που έχουν ήδη συμφωνηθεί για την προστασία των χριστιανικών υπηκόων της Πύλης και να εκχωρήσει την διοίκηση της Κύπρου στη Βρετανία, η οποία από την μεριά της θα εξασφαλίσει την απρόσκοπτη λειτουργία στην Κύπρο ενός θρησκευτικού μουσουλμανικού δικαστηρίου με αποκλειστική αρμοδιότητα τη διευθέτηση των θρησκευτικών υποθέσεων των μουσουλμάνων της Νήσου. Η διαχείριση του μουσουλμανικού θρησκευτικού ιδρύματος του Εβκάφ θα ασκείται από ένα μουσουλμάνο κάτοικο της νήσου, ο οποίος θα διορίζεται από την Πύλη και ένα Βρετανό επίτροπο, ο οποίος θα διορίζεται από την αγγλική διοίκηση²⁸. Η Βρετανία θα πληρώνει στην Υψηλή Πύλη το πλεόνασμα των προσόδων της νήσου, το οποίο υπολογίζεται στις 92.800 λίρες με βάση τον μέσο όρο των πλεονασμάτων των τελευταίων πέντε ετών. Οι σουλτανικές γαίες θα πωλούνται ή θα εκμισθώνονται ελεύθερα από την Πύλη και η αγγλική διοίκηση θα μπορεί να αγοράζει σε λογική τιμή όσες γαίες

Κύπρος-Ελλάς, Οι σχέσεις Αθηνών-Λευκωσίας, Πορεία έξαρσης και καταποντισμού, ανάδυσης και ανάπτυξης, τομ. Α', Πρόοδος, Λευκωσία: 1999, σ. 68. Η ανάπτυξη των ρωσικών δυνάμεων και παραγόντων στα περίχωρα του Περσικού Κόλπου θα έθετε σε κίνδυνο την επικοινωνία της Βρετανικής Αυτοκρατορίας με την Ινδία. Lloyd Trevor, *Empire*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη: 2001, σ. 102.

²⁴ Στο ίδιο, σ. 85.

²⁵ Στόχος της Βρετανίας, όπως αναφέρει ο Disraeli, τότε λόρδος Beaconsfield, ήταν η ανακοπή της ρωσικής επεκτατικής πολιτικής και η ανασύλωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας «μέχρι την στιγμή που θα ερχόταν η ώρα της Βρετανίας για να δώσει αυτήν που ήθελε ως λύση του Ανατολικού Ζητήματος Χριστοδούλου Μιλτιάδης, ο.π., σ. 68. Ο Disraeli ανέφερε επίσης ότι η συμφωνία του Βερολίνου δεν προσέφερε μόνο μια ανεκτή λύση για την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά ταυτόχρονα εμπόδισε την δημιουργία μιας συμμαχίας ανάμεσα στην Ρωσία, την Γερμανία και την Αυστρία, Alastor Doros, *Cyprus in History, A Survey of 5000 years*, Zenon, Λονδίνο: 1976, σ. 307.

²⁶ Ζαννέτος Φίλιος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου από την Αγγλική Κατοχή μέχρι το 1911*, τομ. Β', Επιφανίου, Λευκωσία: 1997, σ.σ. 15–16.

²⁷ Στο ίδιο, σ.σ. 20-21. Για το ίδιο θέμα βλ. Luke Harry, *Cyprus under the Turks 1571-1878*, ο.π., σ.σ. 259-264.

²⁸ Οι εν λόγω όροι της συμφωνίας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι «παρά το γεγονός ότι η Μ. Βρετανία θα διοικούσε το νησί, η φιλοσοφία και ο τρόπος διοίκησης θα παρέμενε οθωμανικός, τουλάχιστον για τους μουσουλμάνους κατοίκους του. Δηλαδή θα παρέμενε θρησκευοκεντρικός, με το κράτος και την θρησκεία άρρηκτα συνδεδεμένα, ένα κράτος οθωμανικό, που αν και ουσιαστικά, υλικά, δεν υφίστατο για τους μουσουλμάνους κατοίκους του νησιού πλέον, ωστόσο θα εξακολουθούσε να υπάρχει, να διέπει την κοινότητα, εφόσον υπήρχε η μουσουλμανική θρησκεία και οι θεσμοί της.», Μπουλετή Ελένη, *Η βρετανική πολιτική απέναντι στην τουρκοκυπριακή κοινότητα 1878–1950. Η πορεία προς την εθνοποίηση της μουσουλμανικής-κυπριακής κοινότητας*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα: 2008, σ. 31.

απαιτούνται για την εκτέλεση δημοσίων έργων²⁹. Τέλος, η συμφωνία προϋποθέτει ότι αν η Ρωσία επιστρέψει στον Σουλτάνο το Κάρς και τις άλλες επαρχίες, οι οποίες αποδόθηκαν στην Αρμενία μετά τον τελευταίο πόλεμο, τότε η Βρετανία θα εκκενώσει την Κύπρο και η συμφωνία της 4ης Ιουνίου 1878 δεν θα έχει πλέον ισχύ.

Οι αντιδράσεις στην εκχώρηση της διοίκησης της Κύπρου από τις Μεγάλες Δυνάμεις και την κοινή γνώμη της Βρετανίας είναι μάλλον αρνητικές³⁰ παρ' όλα αυτά η βρετανική κυβέρνηση εμφανίζεται ικανοποιημένη. «Οι Τούρκοι ήταν αγανακτισμένοι λόγω αυτής της ειρηνικής εκχώρησης της επαρχίας τους, οι Κύπριοι και οι Βρετανοί, τώρα ομοίως καταδικάζουν τις οικονομικές συμφωνίες. Αλλά η άποψη του (Αγγλου) Πρωθυπουργού σχετικά με αυτά τα διπλωματικά επιτεύγματα συνοψίζεται σε μια αξιομνημόνευτη φράση... *ειρήνη με τιμή.*»³¹. Εντούτοις η κατάληψη της Αιγύπτου σύντομα κατέστησε την Κύπρο τον «Λευκό Ελέφαντα της Βρετανικής Αυτοκρατορίας» και στιγμάτισε τόσο την βρετανική πολιτική όσο και το μέλλον της νήσου³².

²⁹ Σε συμπληρωματική συμφωνία στις 3 Φεβρουαρίου 1879 η Αγγλία δεσμεύτηκε να καταβάλλει το ποσό των 5.000 λιρών ως αντιστάθμισμα για τις προσόδους των σουλτανικών γαιών, Alastos Doros, *Cyprus in History...*, ο.π., σ. 311.

³⁰ Παπαγεωργίου Στέφανος, ο.π., σ.σ. 80-84.

³¹ Miller William, ο.π., σ.396.

³² Orr C.W.J, *Cyprus under British Rule*, London: 1933, σ. 44.

ΜΕΡΟΣ Α΄

**Κοινωνικές και πολιτικές ζυμώσεις στους κόλπους της
ελληνοκυπριακής κοινότητας κατά την πρώτη περίοδο της
βρετανικής διοίκησης**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι. Το Νομοθετικό Συμβούλιο και το αίτημα της ένωσης

Στα πρώτα χρόνια της βρετανικής κυριαρχίας η εικόνα του Βρετανού δεν ήταν αυτή του δολοπλόκου διπλωμάτη που έχει υφαρπάξει την Κύπρο από τον νόμιμο δικαιούχο της, δηλαδή την Ελλάδα, αλλά αυτή του φιλελεύθερου ελευθερωτή από την οθωμανική διοίκηση³³. Η πρώτη

³³ Ειδικά μετά τον Ιούλιο του 1821 ο τουρκικός ζυγός αποτέλεσε δυσβάσταχτο βάρος για την ελληνοκυπριακή κοινότητα, βλ. Παπαγεωργίου Σπύρος, *Ο Καποδίστριας και οι ρίζες του Κυπριακού-Μια άγνωστη πτυχή*, Επιφανίου,

αντίδραση των Ελληνοκυπρίων στη μεταπολίτευση, την άφιξη των Βρετανών στο νησί και την παραχώρηση εκλεγμένου Νομοθετικού Συμβουλίου είναι άκρως θετική. Με αυτές τις πρωτοβουλίες η βρετανική διοίκηση κερδίζει τη συνεργασία των Ελληνοκυπρίων, οι οποίοι έχουν ως πρώτο στόχο την εκμετάλλευση των δυνατοτήτων που τους παρέχει ένα ισχυρό, εύρωστο και φιλελεύθερο κράτος όπως η Βρετανία για να αναπτύξουν τους πόρους της Νήσου. Όσο όμως περνάει ο καιρός, οι Ελληνοκύπριοι βλέπουν τις προσδοκίες τους να διαψεύδονται. Τότε αρχίζει η ανάπτυξη αντικυβερνητικών και αντιβρετανικών αισθημάτων που θα επηρεάσουν την ζωή του νησιού³⁴.

Από την πρώτη στιγμή της έναρξης της βρετανικής κυριαρχίας στην Νήσο το ζήτημα της ένωσης θα απασχολήσει την κυπριακή κοινωνία και τη βρετανική διοίκηση στην Κύπρο και την Αγγλία³⁵. Ήταν το αίτημα της ένωσης απόρροια του ειλικρινούς πόθου της ελληνοκυπριακής κοινότητας ή μήπως επρόκειτο για εισαγόμενη ιδέα; Θα διεκδικούσαν ποτέ οι Ελληνοκύπριοι με πράξεις την ένωση ή θα περιοριζόνταν στην αποστολή υπομνημάτων και την διενέργεια

Λευκωσία: 2003, σ. 30. Αντιθέτως για τους Τουρκοκύπριους η άφιξη των Βρετανών δεν ήταν ιδιαίτερα ευχάριστη. Όπως αναφέρει η Choisi, «Με το τέλος της οθωμανικής κυριαρχίας, η Μουσουλμανική ελίτ έχασε την κοινωνική της νομιμοποίηση και τις πολιτικές της εξουσίες. Το θρησκευτικό ίδρυμα (Εβκάφ) «εθνικοποιήθηκε» από τους Βρετανούς και η αποικιοκρατική διοίκηση κατάργησε την θέση του Μουφτή. Ως αποτέλεσμα, το Ισλάμ έχασε κάθε θεσμική εξουσία η οποία θα μπορούσε να λειτουργήσει ως δεσμευτική κοινωνική δύναμη. Οι πρώην κυβερνήτες έγιναν κυβερνόμενοι.», Choisi Jeanette, «The Turkish Cypriot Elite-Its social function and legitimization», στο Solomou Emiliou-Faustmann Hubert (Επιμ.), *Colonial Cyprus 1878-1960: Selected Readings from the Cyprus Review*, University of Nicosia, Nicosia: 2010, σ.279. Η τουρκοκυπριακή κοινότητα όμως προσαρμόστηκε γρήγορα στα νέα δεδομένα καθώς «Η τουρκοκυπριακή γραφειοκρατική-δημοσιοϋπαλληλική ελίτ έγινε μέρος της βρετανικής διοίκησης και σταδικά αγγλοποιήθηκε...», ο.π..

³⁴ Όπως αναφέρει η Choisi «Οι ελπίδες... των Ελληνοκυπρίων για ένα φιλελεύθερο σύνταγμα και την βελτίωση της διοίκησης... σύντομα θα απογοητευθούν από την «φιλελληνική δύναμη». Οι Βρετανοί μετά βίας έκαναν μερικές απρόθυμες προσπάθειες για την βελτίωση της υγείας, της εκπαίδευσης και της συγκοινωνίας...Χωρίς να λαμβάνονται υπ' όψιν... οι ανάγκες του λαού... οι Βρετανοί άρχισαν να εγκαθιδρύουν την αποικιακή τους διοίκηση... Έτσι αυτή η «κυβερνητική χούντα»... κυριάρχησε στο νησί σχεδόν χωρίς κανένα περιορισμό.», Choisi Jeanette, «The Greek Cypriot Elite: Its social function and legitimization», στο Solomou Emiliou-Faustmann Hubert (Επιμ.), *Colonial Cyprus 1878-1960: Selected Readings from the Cyprus Review*, University of Nicosia, Nicosia: 2010, σ.σ.306-307. Σύμφωνα όμως με τον Κατσιαούνη «Ενώ ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων υποστήριζε την αποχώρηση της Κύπρου από τη Βρετανική Αυτοκρατορία, δεν είχε ταυτόχρονα και αντιβρετανικό χαρακτήρα. Οι παραδοσιακοί ηγέτες των Ελληνοκυπρίων, δηλαδή ο κλήρος και οι αστοί, έχοντας ως δεδομένη την εξάρτηση της Αθήνας από το Λονδίνο, πίστευαν ότι η ένωση... θα ήταν δυνατό να επιτυχθεί στα πλαίσια συνεννόησης...», Κατσιαούνης Ρολάνδος, *Η Διασκεπτική 1946-1948-Με ανασκόπηση της περιόδου 1878-1945*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία: 2000, σ. 19. Ενώ η διαπίστωση του Κατσιαούνη είναι ορθή, αυτό δεν σημαίνει ότι οι Ελληνοκύπριοι έβραζαν πάντα το συμφέρον του έθνους πάνω από το δικό τους, καθώς πολλές ήταν οι περιπτώσεις κατά τις οποίες αναπτύχθηκε αντιβρετανικός λόγος ειδικά κατά της τοπικής κυβέρνησης.

³⁵ Για τα διαβήματα των Ελληνοκυπρίων υπέρ της ένωσης βλ. Παντελή Σταύρος, *Η νέα ιστορία της Κύπρου*, Φλώρος, Αθήνα: 1985, σ.σ. 81-98. Σύμφωνα με τον Τερλεξή η ίδρυση του ελληνικού κράτους άφηνε εκτός συνόρων μεγάλο αριθμό ελληνόφωνων περιοχών με αποτέλεσμα την γένεση της Μεγάλης Ιδέας για ενσωμάτωση στον ελληνικό κορμό όλων των αλύτρωτων Ελλήνων και κατ' επέκταση την δημιουργία του ελληνοκυπριακού αλυτρωτισμού και του αιτήματος της ένωσης. Τερλεξής Πανταζής, *Διπλωματία και Πολιτική του Κυπριακού: Η ανατομία ενός λάθους*, Ραππα, Αθήνα: 1971, σ.σ. 28, 37-38 και 53-54.

συλλαλητηρίων; Είχε άραγε δίκιο ο αρμοστής Wolseley να θεωρεί ότι το αίτημα της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα, αλλά και αυτό της απόδοσης σε αυτήν ευρύτερων συνταγματικών δικαιωμάτων ήταν αποτέλεσμα της ελληνικής προπαγάνδας που εξαπλωνόταν στο νησί; Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε με βεβαιότητα αν η ελληνοκυπριακή άρχουσα τάξη είχε ανεπηρέαστα καταλήξει στο συμπέρασμα ότι τα συμφέροντα της νήσου θα εξυπηρετούνταν μόνο με τη διεκδίκηση συμμετοχής στην διοίκηση. Όπως επίσης δεν μπορούμε να γνωρίζουμε αν οι Ελληνοκύπριοι θεωρούσαν ότι η απόδοση συνταγματικών δικαιωμάτων στο νησί και άρα η εφαρμογή κάποιας μορφής αυτοδιοίκησης θα αποτελούσε το πρώτο βήμα για την διεκδίκηση του απώτερου στόχου της ένωσης. Αυτό που μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα είναι ότι οι Ελληνοκύπριοι δηλώνουν απερίφραστα και επανειλημμένα την επιθυμία τους να εξακολουθήσουν να διοικούνται από τη Βρετανία ταυτόχρονα με αυτήν της ένωσής τους με την Ελλάδα όταν οι συνθήκες θα είναι κατάλληλες³⁶. Με βεβαιότητα μπορούμε επίσης να πούμε ότι η στάση τόσο των Ελληνοκυπρίων όσο και των Ελλήνων προξένων έχει δώσει πολλές αφορμές στην Βρετανική Διοίκηση για να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι στην Κύπρο υπάρχει ενεργή ελληνική προπαγάνδα³⁷. Με βεβαιότητα μπορούμε επίσης να πούμε ότι η ενίσχυση της ρητορικής υπέρ της ένωσης οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην αβεβαιότητα περί των βρετανικών προθέσεων για την Κύπρο.

³⁶ Σύμφωνα με την Μουστακά «Η ένωση... υπήρξε ο διαμεσολαβητής ανάμεσα στις πολιτικές δυνάμεις και την κοινωνία. Το ιδεολόγημα της ένωσης νοηματοδοτήθηκε στο λεξιλόγιο των Ελληνοκυπρίων με την απόκτηση της ελευθερίας... Η αλλαγή του καθεστώτος... λειτούργησε αφυπνιστικά για την εθνική συνείδηση των Ελληνοκυπρίων...», Μουστακά Σωτηρούλα, *Το Εργατικό Κίνημα στην Κύπρο την περίοδο της Αγγλοκρατίας 1878-1955*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα: 2010, σ.σ. 54-56.

³⁷ Όταν για παράδειγμα με την ευκαιρία της εορτής της Βασίλισσας πλήθος κόσμου συγκεντρώθηκε στους δρόμους της Λάρνακας και κρατώντας ελληνικές σημαίες κατευθύνθηκε πρώτα στο Ελληνικό προξενείο όπου ζητωκραύγασε υπέρ των Ελλήνων Βασιλέων, του διαδόχου και της ένωσης των Ιωαννίνων και έπειτα στο Διοικητήριο όπου ζητωκραύγασε υπέρ της Βασίλισσας, οι Βρετανοί δικαίως θα θεώρησαν την στάση των Ελληνοκυπρίων ως προκλητική και αδικαιολόγητη. Επίσης όταν ο Έλληνας Υποπρόξενος κ. Η. Βασιλειάδης έλαβε την αφορμή αυτή για να απευθυνθεί στο πλήθος ευχαριστώντας το εκ μέρους του Έλληνα Βασιλιά και της Ελλάδας, οι Βρετανοί δικαίως θα θεώρησαν ότι η στάση του Έλληνα Προξένου προκαλεί την δημιουργία λάθος εντυπώσεων στην Ελληνοκυπριακή κοινότητα. «Χωρίς Τίτλο», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 23/4 Ιουνίου 1879. Εξ ίσου αδικαιολόγητη είναι η πρωτοβουλία του Έλληνα Προξένου κ. Βασιλειάδη να διαμεσολαβήσει στον Αρμοστή εκ μέρους της Ελληνοκυπριακής κοινότητας ζητώντας του την ικανοποίηση των αιτημάτων του λαού. Αλλά προκλητική είναι και η διατύπωση της είδησης στην εφημερίδα *Νέον Κίτιον* όπου αναφέρεται ότι ο Αρμοστής έχοντας δει την άθλια κατάσταση του λαού στις πεδινές περιοχές και έχοντας ακούσει τα διαβήματα του Έλληνα Πρόξενου κ. Βασιλειάδη αποφάσισε την αναστολή της είσπραξης των καθυστερούμενων φόρων και επέτρεψε την ελεύθερη ξύλευση. «Χωρίς Τίτλο», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 2/14 Φεβρουαρίου 1880. Σύμφωνα με τον Τερλεξή «Η Αγγλία ήταν η μόνη μεγάλη δύναμη που η υποστήριξη της ήταν απαραίτητη, προκειμένου να πραγματοποιηθούν οι σκοποί της Ελλάδος... όλες οι ελληνικές κυβερνήσεις... απέφευγαν συστηματικά να υποστηρίξουν ενέργειες που θα δυσαρεστούν την Αγγλία (στην Κύπρο)... Όλοι οι Έλληνες πρόξενοι, που εστάλησαν... στην Κύπρο, αναμείχθηκαν σε «ενωτικές» δραστηριότητες. Κάθε φορά, ωστόσο, που η αγγλική κυβέρνηση εξέφραζε το παραμικρό παράπονο, ο Έλληνας πρόξενος μετεκαλείτο αμέσως. Έτσι συνέβη με τον Φιλήμονα το 1900, τον Ζαννέτο το 1901, τον Παρασκευόπουλο το 1916 και τον Βατιμπέλα το 1917...», Τερλεξής Πανταζής, *Διπλωματία και Πολιτική του Κυπριακού: Η ανατομία ενός λάθους*, Ραπνα, Αθήνα: 1971, σ. 17.

Όταν το 1878 η κυβέρνηση των Συντηρητικών αποφάσισε την υπογραφή της συνθήκης του Βερολίνου και την ανάληψη της διοίκησης της Κύπρου υποστήριξε ότι η κατοχή της νήσου θα εξυπηρετούσε τα στρατηγικά συμφέροντα της Αγγλίας στην περιοχή της ανατολικής Μεσογείου. Με το πέρασμα του χρόνου όμως το επιχείρημα αυτό καταρρίφθηκε εφόσον η Κύπρος δεν χρησιμοποιήθηκε ποτέ ως στρατηγική βάση. Επιπλέον, οι αρχικοί υπολογισμοί για τις ετήσιες προσόδους και τα διοικητικά έξοδα, τους οποίους είχαν καταθέσει οι Οθωμανοί κατά την υπογραφή της συνθήκης, αποδείχθηκαν ψευδείς με αποτέλεσμα να επιβαρύνονται οι Βρετανοί φορολογούμενοι με τα οικονομικά ελλείμματα της Κύπρου. Η φιλελεύθερη αντιπολίτευση κατηγόρησε την συντηρητική κυβέρνηση για λανθασμένο υπολογισμό στην περίπτωση της Κύπρου και υποστήριξε ότι, εφόσον το νησί είναι άχρηστο και ζημιογόνο, τότε η Αγγλία θα πρέπει να βρει έναν τρόπο για να απαλλαγεί από αυτό ³⁸.

Ακόμη και μετά την σύσταση του εκλεγμένου πλέον νομοθετικού συμβουλίου το αίτημα της ένωσης περιορίζεται στα κείμενα των υπομνημάτων και τα ψηφίσματα των συλλαλητηρίων. Στις συνεδριάσεις του νομοθετικού συμβουλίου τα αιρετά μέλη ασχολούνται με την εισαγωγή μεταρρυθμίσεων που θα οδηγήσουν στη βελτίωση της ζωής των Κυπρίων. Στόχος των Ελληνοκυπρίων βουλευτών δεν είναι η αλλαγή της κυριαρχίας της Νήσου αλλά η τροποποίηση της βρετανικής πολιτικής ώστε να επιτευχθεί η φορολογική ελάφρυνση του λαού. Φυσικά το μέλλον του νησιού απασχολεί το Νομοθετικό Συμβούλιο αλλά με έναν πιο έμμεσο τρόπο. Οι συζητήσεις για την μείωση του φόρου υποτελείας και την πληρωμή όλου ή μέρους αυτού από το Βρετανικό Θησαυροφυλάκιο θίγουν έμμεσα το ζήτημα της κατοχής της Νήσου από την

³⁸ Το επιχείρημα ότι η Κύπρος είναι άχρηστη στην Βρετανία και ότι η Συντηρητική Κυβέρνηση έκανε λάθος στην απόκτηση της Νήσου χρησιμοποιήθηκε εκτενώς από την Φιλελεύθερη αντιπολίτευση. Όταν όμως οι Φιλελεύθεροι παίρνουν την εξουσία τον Απρίλιο του 1880 εξακολουθούν να μην διασαφηνίζουν το καθεστώς κτήσης της Κύπρου και άρα το μέλλον του νησιού. Το εν λόγω γεγονός κατακρίνεται τόσο από την διεθνή κοινότητα όσο και από την κοινή γνώμη στο εσωτερικό της Βρετανίας. Χαρακτηριστική είναι η αναδημοσίευση άρθρου του περιοδικού *Broad Arrow*, του περιοδικού των στρατιωτικών και ναυτικών δυνάμεων της Βρετανίας, από την κυπριακή εφημερίδα *Cyprus* το 1880, το οποίο αναφέρει ότι «Είναι αλήθεια ότι η Αγγλία δεν κατ'έχει την Κύπρο ως μια αποκλειστική κτήση... η Αγγλική Κυβέρνηση αναγνωρίζει ότι η επιστροφή της Νήσου στην Τουρκία, θα επιφέρει πλήγμα στο βρετανικό γόητρο. Μπορεί να θεωρηθεί δεδομένο ότι... η Τουρκική κατοίκηση δεν θα επιβληθεί στην νήσο ποτέ ξανά...». Σύμφωνα με το «*Broad Arrow*» πολλοί Άγγλοι θεωρούν ότι η Κύπρος αργά ή γρήγορα θα αποδοθεί στην Ελλάδα. Ένα τέτοιο ενδεχόμενο... δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να εμποδίσει τους κεφαλαιούχους από το να εμπλακούν σε παραγωγικά έργα στην Κύπρο. Ο πραγματικός λόγος της έλλειψης κερδοσκοπικών επιχειρήσεων στην Κύπρο σήμερα είναι ότι η τοπική κυβέρνηση δεν έχει ακόμη βρει τρόπο να εξηγήσει ρητά την μελλοντική της πολιτική σε σχέση με την Κύπρο. «*Cyprus, Larnaca, December 6th, 1880*», *Cyprus*, Λάρνακα: 6 Δεκεμβρίου 1880. Σχετικά με την αβεβαιότητα που προκαλεί το ακαθόριστο καθεστώς κτήσης της Κύπρου βλ. επίσης «*Cyprus, Larnaca, November 29th, 1880*», *Cyprus*, Λάρνακα: 29 Νοεμβρίου 1880. Η αβεβαιότητα της παραμονής της Βρετανίας στη νήσο προκαλεί και την στασιμότητα στις οικονομικές επενδύσεις εκ μέρους των Βρετανών βλ. Τενεκίδης Γιώργος-Κρανιδιώτης Γιάννος, *Κύπρος, Ιστορία, Προβλήματα και Αγώνες του λαού της*, Εστία, Αθήνα: 1981, σ.σ. 143-144.

Οθωμανική Αυτοκρατορία και την κυριαρχία της Βρετανίας³⁹. Αλλά και σε αυτή την περίπτωση στόχος των Ελληνοκυπρίων δεν είναι να αμφισβητήσουν την βρετανική κυριαρχία αλλά να επιτύχουν μείωση των φορολογικών βαρών που δυσχεραίνουν τη ζωή των κατοίκων του νησιού. Αν η Βρετανία συναινέσει στην ανάληψη της πληρωμής του φόρου υποτελείας, τότε θα αποδείξει περίτρανα την δέσμευσή της απέναντι στο νησί και την πρόθεσή της να μην το εγκαταλείψει.

Ο μεγαλύτερος φόβος των Ελληνοκυπρίων αυτή την περίοδο είναι η πιθανή διαστρέβλωση των πόθων τους, γεγονός που θα οδηγήσει στην επιστροφή της Κύπρου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ίσως αυτός ο φόβος να τους εμποδίζει από το να ζητήσουν ξεκάθαρα από τους Βρετανούς να εγκαταλείψουν την Νήσο, αφού, αν φύγουν οι Βρετανοί, είναι πολύ πιθανότερο η Κύπρος να επιστραφεί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία παρά να δοθεί στην Ελλάδα.

I.1. Η σύσταση του Νομοθετικού Συμβουλίου και η εισαγόμενη ένωση (1878 – 1882)

Με την άφιξή του στην Κύπρο ο αρμοστής Wolseley εξέδωσε διακήρυξη, στην οποία υποσχέθηκε εκ μέρους της Βασίλισσας «ότι προτίθεται να διατάξει την λήψιν... μέτρων, οία ήθελον θεωρηθή τα μάλλον πρόσφορα δια την προαγωγήν και ανάπτυξιν του εμπορίου και της

³⁹ Παρ' όλο το πολιτικό κόστος, σύμφωνα με τον Nevzat, πολλοί ήταν οι Βρετανοί αξιωματούχοι οι οποίοι θεωρούσαν την επιβάρυνση της Κύπρου με την πληρωμή του φόρου υποτελείας άδικη και ως την κύρια πηγή πρόκλησης αναταραχών στην νήσο, Nevzat Altay, *Nationalism...*, ο.π., σ.136.

γεωργίας της χώρας, και να παράσχωσι τω λαώ τα ωφελήματα της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της ασφάλειας... ότι η νήσος θα διοικηθή άνευ διακρίσεως φυλής ή θρησκεύματος, η δικαιοσύνη θα αποδίδεται εξ' ίσου προς όλους...»⁴⁰. Για την υλοποίηση των εν λόγω υποσχέσεων «Είναι η εκπεφρασμένη επιθυμία της Βασίλισσας ίνα, εν τη διευθύνσει των δημοσίων υποθέσεων, λαμβάνωνται υπ' όψει αι εύλογαι επιθυμιαί των κατοίκων ως προς την τήρησιν των παλαιών αυτών δικαίων, ηθών και εθίμων, εφ' όσον ταύτα συνάδουσι προς δικαίαν και καλήν διοίκησιν και προς τας αρχάς εκείνας του πολιτισμού και της ελευθερίας ας τίνας πας ο εν ονόματι της Α.Μ. κυβερνήτης είναι υπόχρεως να φυλάττη πάντοτε και οπουδήποτε...»⁴¹. Αυτή φαίνεται να είναι και η επιθυμία του εγχώριου πληθυσμού, ο οποίος δια στόματος του Αρχιεπισκόπου απάντησε στον αρμοστή λέγοντας «Αν δε και οι νοημονέστεροι των κατοίκων... προσκαλώνται... και συμπράττωσι μετά της Υμ. Εξοχότητος... ως προς τας ανάγκας του τόπου, την γλώσσαν, τα ήθη και έθιμα, το είδος του πολιτεύματος ή της νομοθεσίας και... τότε χρηστάς ελπίδας τρέφομεν, ότι εντός ολίγου θέλομεν ίδη ταύτα πάντα πραγματοποιούμενα...»⁴².

Σε αυτά τα πλαίσια ο Ύπατος Αρμοστής Wolseley ανακοίνωσε την σύσταση του Εκτελεστικού και του Νομοθετικού Συμβουλίου, η οποία εκδόθηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως στις 7 Οκτωβρίου 1878⁴³. Σύμφωνα με την απόφαση του αρμοστή ως μέλη του Εκτελεστικού Συμβουλίου διορίζονται ο υποστράτηγος William Payer, ο Charles Alfred Cookson, νομικός σύμβουλος της κυβέρνησης της Κύπρου, ο συνταγματάρχης George Richard Greaves, προϊστάμενος προσωπικού και Αρχιγραμματέας της κυβέρνησης και ο George Welsh Kellner, οικονομικός διοικητής της Κύπρου. Σύμφωνα με την ίδια απόφαση, ως επίσημα μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου διορίζονται ο Charles Alfred Cookson, ο συνταγματάρχης George Richard Greaves και ο George Welsh Kellner⁴⁴, ενώ ως ανεπίσημα μέλη του διορίζονται ο Mustapha Fuad Effendi της Λευκωσίας, ο Richard Mattei της Λάρνακας και ο Γεώργιος Γλυκής της Λευκωσίας.

Οι Βρετανοί πιστοί στις υποσχέσεις τους επιτρέπουν στους Κύπριους να συμμετέχουν στο νομοθετικό συμβούλιο και άρα στη διακυβέρνηση της χώρας τους. Στην ουσία, όμως, το Νομοθετικό Συμβούλιο και ο ρόλος των Κυπρίων σε αυτό αποτελούσε παρωδία ενός αντιπροσωπευτικού δημοκρατικού συστήματος αφού αυτό είχε μόνο συμβουλευτικό χαρακτήρα. Όλες οι αποφάσεις λαμβάνονταν κατ' ευθείαν από τον αρμοστή ή την κεντρική

⁴⁰ Ζαννέτος Φίλιος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου-Από την Αγγλική Κατοχή μέχρι το 1911*, τομ. Β', Επιφανίου, Λευκωσία: 1997, σ. 43.

⁴¹ Στο ίδιο, σ. 44.

⁴² Στο ίδιο, σ.47.

⁴³ Βλέπε σχετικά: SA0/2 και Cyprus Gazette 1878 – 1884, σ.32.

⁴⁴ Σε συμπληρωματική απόφαση ο Αρμοστής ανακοινώνει στις 16 Νοεμβρίου 1878, ότι κατά την διάρκεια της μηνιαίας άδειας την οποία έλαβε ο Kellner θα αντικαθίσταται στο Νομοθετικό Συμβούλιο από τον Συνταγματάρχη Robert Biddulph, Διοικητή της Λευκωσίας. Στο Εκτελεστικό Συμβούλιο ο κ. Kellner θα αντικαθίσταται και από τον Henry Brackenbury, Διοικητή της Αστυνομίας και Επιθεωρητή των Φυλακών. *Cyprus Gazette* 1878 – 1884 σ. 33.

κυβέρνηση και, αφού «βαπτίζονταν στην κολυμβήθρα» του Νομοθετικού Συμβουλίου, ανακοινώνονταν στο κοινό ως θέληση των αντιπροσώπων του. Ενώ λοιπόν οι Βρετανοί υπόσχονται και προσφέρουν στους Κύπριους συμμετοχή στο σώμα αυτό, την ίδια στιγμή τηρούν σιγήν ιχθύος περί της εισαγωγής ενός συνταγματικού συστήματος, γεγονός που ενοχλεί τον λαό και τον προδιαθέτει αρνητικά απέναντι στους νέους διοικητές του, σύμφωνα με τον Φίλιο Ζαννέτο⁴⁵.

Η θέληση των Ελληνοκυπρίων για την σύσταση ενός Νομοθετικού Συμβουλίου σύμφωνα με τις επιθυμίες του λαού θα αποτελέσει ένα από τα κυριότερα πολιτικά θέματα κατά την περίοδο 1878 – 1882. Οι Ελληνοκύπριοι πίστευαν ότι τα μέλη του συμβουλίου θα πρέπει να εκλέγονται από τον λαό σύμφωνα με την αριθμητική αναλογία των δυο κοινοτήτων. Και ενώ οι Βρετανοί πιστεύουν ακράδαντα ότι τέτοιου είδους αιτήματα για «αυτοδιοίκηση» είναι παράγωγα μιας εισαγόμενης ελληνικής προπαγάνδας, οι Ελληνοκύπριοι διακηρύττουν σε κάθε ευκαιρία ότι η κοινότητά τους αποτελείται από ανθρώπους με πολιτική καλλιέργεια, οι οποίοι είναι ικανοί να αντιληφθούν και να εκτελέσουν τα καθήκοντά τους ως πολίτες μιας δημοκρατικής κοινωνίας. «Η Νομοθετική ημών μηχανή εσφυρηλατήθη υπό στρατιωτικών και μόνον δι' αγρίους και επαναστατημένους λαούς δύναται να χρησιμεύση... Ενόσω το Νομοθετικόν τούτο Σώμα συγκροτείται υφ' υπαλλήλων της Κυβερνήσεως, αγνοούντων τε τα ήθη και έθιμα του τόπου... αλλά και τα ανάγκας αυτού, ενόσω οι κάτοικοι δεν προσκαλούνται να λάβωσι μέρος εις την σύνταξιν των νόμων... ενόσω η θέλησις ενός και μόνο θα επιβάλλεται... η φοβερά του Σιρ Γάρνερ μηχανή... κεραυνούς θα κατεργάζεται... προς απελπισμόν των Κυπρίων...⁴⁶». Όσο λοιπόν περνάει ο καιρός, τα «προσωρινά⁴⁷» μέτρα που έλαβε η Κυβέρνηση του Wolseley ενοχλούν όλο και περισσότερο τους Κυπρίους οι οποίοι, δικαίως κατά την άποψή τους, αξίζουν δημοκρατικότερη διακυβέρνηση. «Δεν είμεθα άγριοι... είμεθα τοσούτον

⁴⁵ Ζαννέτος Φίλιος, *Η Ιστορία της Νήσου Κύπρου – Από την Αγγλική Κατοχή μέχρι το 1911*, Β' Έκδοση, Επιφανίου, Λευκωσία: 1997, σ. 48.

⁴⁶ «Αι μεταρρυθμίσεις», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 9/21 Ιανουαρίου 1881. Στο ίδιο άρθρο ο συντάκτης συνεχίζει λέγοντας ότι όσοι θεωρούν ότι με την τήρηση μιας δεσποτικής διοίκησης θα κάμψουν τους πατριωτικούς πόθους του πληθυσμού, οι οποίοι αναπτέρωθηκαν μετά την αγγλική κατοχή, είναι γελασμένοι. Ενόσω δεν μας επιτρέπεται να συνεργαστούμε με εσάς για την διοίκηση της Πατρίδας μας, δεν θα πετύχετε τον στόχο σας να εκπληρώσετε την υψηλή σας αποστολή στην Ανατολή. Σύμφωνα με τον Nevzat ο Wolseley έγραψε στο ημερολόγιο του λίγες μέρες μετά την ανάληψη της εξουσίας ότι επιθυμεί την εισαγωγή όσο το δυνατόν λιγότερων νόμων και ότι θα αποφύγει τα λάθη που έγιναν στα Ιόνια όπου η εγκαθίδρυση ενός κοινοβουλίου έθεσε τέρμα στην «καλή» διοίκηση. Όσο δεν υπάρχει εκλογή αντιπροσώπων θα επικρατεί ειρήνη και ησυχία, Nevzat Altay, *Nationalism amongst the Turks of Cyprus: The first wave*, Oulun Yliopisto, Oulu: 2005, σ. 112.

⁴⁷ Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ένα άρθρο του Νέου Κιτίου από την άφιξη των Βρετανών και έπειτα τα πάντα στην Κύπρο ονομάζονται «προσωρινά». Τα νομοθετήματα, οι φόροι, οι επιτροπές, «...ως και η κατοχή». «Χωρίς Τίτλο», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 9/21 Οκτωβρίου 1880.

ανεπτυγμένοι ως και πας τις άλλος της Ανατολής λαός... Διατί λοιπόν ημείς να μη κυβερνώμεθα υπό του φιλελευθερώτατου της υψηλίου Έθνους ως αρμόζει εις λαόν... υπόδειγμα...⁴⁸».

Οι Ελληνοκύπριοι λοιπόν θεωρώντας τους εαυτούς τους αρκετά πολιτισμένους και ικανούς να συμμετέχουν στην διοίκησή τους, καταθέτουν το πρώτο τους υπόμνημα εκθέτοντας στους Βρετανούς τα προβλήματα και αιτήματά τους. Το υπόμνημα του 1879 αποτελείται από 12 σημεία⁴⁹ που αφορούν μεταρρυθμίσεις τόσο στον τομέα της διοίκησης όσο και στον τομέα της φορολογίας. Όσον αφορά στον πρώτο, ζητούν την αντικατάσταση των στρατιωτικών διοικητών από πολιτικούς και τη σύσταση των επαρχιακών και του κεντρικού συμβουλίου με βάση την αριθμητική αναλογία του πληθυσμού. Το κυριότερο σημείο του υπομνήματος αφορά την αίτηση για μεταρρύθμιση του υπάρχοντος Νομοθετικού Συμβουλίου. «...περιττόν θεωρούμεν να... αποδείξωμεν... τα εκ του αντιπροσωπευτικού συστήματος πλεονεκτήματα. Η... Κυβέρνησις... ενόμισε δυνατόν να αναπληρώση το σύστημα τούτο δια της εγκαταστάσεως Νομοθετικού Συμβουλίου, αλλά... τω σώμα τούτο ήκιστα ανταπεκρίθη εις... τας προσδοκίας του τόπου... η απειρία του Νομοθετικού Συμβουλίου των καθ' ημάς πραγμάτων, αναγκών, ηθών και εθίμων δια των επιταγών του συνετέλεσεν εις την... μεταξύ των Κυβερνώντων και Κυβερνωμένων διάστασιν... Προς τον σκοπόν τούτον... καθυποβάλλομεν... γνώμην τη Σεβαστή Κυβερνήσει, ίνα ευαρεστηθή αυτή να αποδεχθή και υπέρ της Κύπρου σύστημα αντιπροσωπευτικόν... Άνδρες Κύπριοι... εκλεγόμενοι... εισί... οι αρμοδιώτεροι να θέσωσι νόμους και κανονισμούς...»⁵⁰.

Η σύσταση του Νομοθετικού Συμβουλίου, με την συμμετοχή μόνο τριών διορισμένων από την κυβέρνηση Κυπρίων, ευνοεί την δημιουργία μιας έκρυθμης κατάστασης, η οποία είναι το αποτέλεσμα της επικύρωσης διάφορων διαταγμάτων που αποβαίνουν ζημιογόνα για τον λαό⁵¹. Η άγνοια των Βρετανών για θέματα που αφορούν την Κύπρο τους οδηγεί στη λήψη «άδικων» αποφάσεων. Επειδή, για παράδειγμα, οι Βρετανοί είχαν συνειδητοποιήσει ότι οι

⁴⁸ «Πρωτοσέλιδο», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 6/18 Ιουλίου 1879. Η άποψη των Βρετανών για τον ιθαγενή πληθυσμό, έτσι όμως εμφανίζεται στις εκθέσεις του Άγγλου υποπρόξενου στην Κύπρο το 1862 και του Άγγλου Διοικητή της Λεμεσού το 1878-9, είναι διχασμένη. Οι Κύπριοι χαρακτηρίζονται ως «ήσυχτοι, ολιγαρκείς, άκακοι, καλοί, φιλόξενοι και ευγενείς» και ταυτόχρονα ως «τεμπέληδες, άπραγοι, νωθροί, ψεύτες και φοροφυγάδες», Luke Harry, *Cyprus under the Turks*, C. Hurst and Company, London:1989, σ.σ. 209-210 και Annual Report of Limassol District after the first year of British Administration July 1878-1879, σ.σ. 18-19.

⁴⁹ Το Υπόμνημα αποτελείτο από τα εξής 12 σημεία: 1)Περί Πολιτεύματος, 2)Περί γλώσσης, 3)Περί Δικαστηρίων, 4)Περί Αστυνομικών, 5)Περί Δημαρχείων, 6)Περί Γεωργίας, 7)Περί Αμπελουργίας, 8)Περί Δεκάτης, 9) Περί Εμπορίου, 10)Περί Δασών και Λατομείων, 11)Περί Εκκλησίας, 12)Περί Πολιτεύματος.

⁵⁰ «ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΝΕΟΥ ΚΙΤΙΟΥ – Παγκύπριον Υπόμνημα», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 23/6 Μαρτίου 1880. Για τα αιτήματα του Κυπριακού λαού βλ. επίσης «Τι αιτεί ο Κυπριακός Λαός», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 30/11 Ιουνίου.

⁵¹ «Πρωτοσέλιδο», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 20/2 Ιουλίου 1879. Αναφορά κατοίκων της Λάρνακας μετά τα όσα συζητήθηκαν περί Κύπρου στην αγγλική Βουλή μετά από τις αναφορές του Υπουργού Εξωτερικού Λόρδου Salisbury, υποστηρίζει ότι αν το Νομοθετικό Συμβούλιο ήταν αρτιότερα καταρτισμένο με την συμμετοχή εκλεγμένων Κυπρίων τότε δεν θα επιψηφίζονταν άδικες αποφάσεις.

Κύπριοι χωρικοί συχνά δήλωναν την ιδιοκτησία μεγάλων εκτάσεων γης, τις οποίες όμως δεν καλλιεργούσαν, αποφάσισαν να τους πιέσουν απειλώντας τους ότι οι γαίες που δεν καλλιεργούνται για μεγάλη χρονική περίοδο θα δημεύονται, αποσκοπώντας στο να αυξήσουν την καλλιεργήσιμη γη. Όμως δεν γνωρίζουν για παράδειγμα ότι, στα ορεινά χωριά η γη δεν αποδίδει αν καλλιεργείται κάθε χρόνο, ενώ αποδίδει καλύτερα αν καλλιεργείται κάθε 2 ή 3 χρόνια. Είναι λογικό λοιπόν να τιμωρηθούν οι ιδιοκτήτες ορεινής γης με κατάσχεση; Αν όμως ο λαός αντιπροσωπευόταν στο Νομοθετικό Συμβούλιο από Κύπριους, οι οποίοι γνωρίζουν τις ιδιαιτερότητες του νησιού, τέτοιου είδους άδικες αποφάσεις δεν θα επισηφίζονταν⁵².

Το πρώτο υπόμνημα του λαού είχε ικανοποιητική διατύπωση και συμπεριλάμβανε όλα τα ζωτικής σημασίας αιτήματα των Ελληνοκυπρίων, όμως κατά την άποψη ορισμένων, οι συντάκτες του «...περιέπεσον εις λεπτομερείας περιττάς και πως κουραστικής και χαλαρούσας το όλον του έργου αυτών...»⁵³. Σύμφωνα με τον Κωνσταντινίδη, εκδότη της εφημερίδας *Νέον Κίτιον*, θα ήταν αρκετό αν οι υπομνηματιστές ζητούσαν ένα και μόνο πράγμα, διοικητική αυτονομία. Το διοικητικό πρόβλημα της Κύπρου ήταν ο συγκεντρωτικός χαρακτήρας του συστήματος τον οποίο επέβαλε ο πρώτος αρμοστής, Sir Garnet Wolseley. Αν οι Κύπριοι αποκτούσαν συμμετοχή στην εξουσία και άρα στην διαδικασία λήψης αποφάσεων, τότε θα μπορούσαν μέσω των ψηφισμάτων τους να επιλύσουν όλα τα επιμέρους προβλήματα της νήσου⁵⁴.

Το υπόμνημα του 1879 κατατέθηκε στον Ύπατο Αρμοστή, ο οποίος το μετέφερε αυτοπροσώπως στο Λονδίνο κατά την διάρκεια ενός ταξιδιού του. Η απάντηση όμως αργούσε προκαλώντας στους Ελληνοκυπρίους ανησυχία. Οι εφημερίδες συνέχιζαν να πιέζουν την εγχώρια κυβέρνηση δημοσιεύοντας άρθρα διαμαρτυρίας κατά της κυβερνητικής πολιτικής. Η εφημερίδα *Νέον Κίτιον* δημοσιεύει ένα άρθρο χαρακτηριστικό του κλίματος ανυπομονησίας, στο οποίο αναφέρει ότι: «Ο Κυπριακός λαός ήρξατο ανυπομονών. Παρήλθον σχεδόν δυο μήνες από της αφίξεως της Α.Ε. του... Αρμοστού και ουδεμία ως προς το δι αυτού αποσταλέν εις Λονδίνον παγκύπριον υπόμνημα εδόθη αυτώ απάντησις. Τα Δικαστήρια ευρίσκονται πάντοτε εν

⁵² «Περί Νομοθετικού Σώματος», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 13/25 Ιουνίου 1879. Επίσης δεν θα επισηφίζονταν το δικαίωμα ενός Διοικητή να ακυρώνει τις αποφάσεις του Δικαστηρίου κατά το δοκούν ή ο άδικος αποβαθρικός φόρος. Σε μεταγενέστερο άρθρο το *Νέον Κίτιον* αναφέρει ότι το «εκτρωματικό νομοθετικό συμβούλιο» εξακολουθεί να λειτουργεί και να μας εκπλήττει με τους ακατανόητους νόμους του. Όπως τον πρόσφατο νόμο περί Δημαρχείων σύμφωνα με τον οποίο δικαίωμα ψήφου έχουν μόνο όσοι πληρώνουν κτηματικό φόρο τουλάχιστον μιας λίρας. Δηλαδή περίπου 30 με 50 άτομα στην πόλη της Λάρνακας. «Χωρίς Τίτλο», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 14/26 Ιουνίου 1880.

⁵³ Ζαννέτος Φίλιος, ο.π. σ. 160.

⁵⁴ «Χωρίς Τίτλο», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 21/3 Οκτωβρίου 1879. Δεν ήταν ανάγκη να εκθέσουν οι Υπομνηματιστές τα ζητήματα της γεωργίας, της παιδείας ή του εμπορίου και να ζητήσουν την λύση αυτών των θεμάτων από την Κυβέρνηση. Αν απλά ζητούσαν την σύσταση Νομοθετικού Συμβουλίου το οποίο θα απαρτιζόταν από Κύπριους, τότε οι ίδιοι οι Κύπριοι θα μπορούσαν να νομοθετήσουν για την διευθέτηση των ζητημάτων που τους απασχολούν.

τη ανωμάλω εκείνη καταστάσει... Η ελληνική γλώσσα... παραγκωνίζεται... Οι φόροι εισπράσσονται αυστηρότατα... Τα τελωνεία διατελούντα εν οία και επί Τουρκοκρατίας καταστάσει... Η Αστυνομία μας... συγκροτείται εκ καθαρού Οθωμανικού στοιχείου αποδιωκόμενων των Χριστιανών Ελλήνων... Αι φυλακαί μας... διέπονται υπό μικτής νομοθεσίας ακαταλήπτου τοις πάσι... Η Κυβέρνησις της Ανάσσης εξακολουθούσα να θεωρή την νήσον ημών ως περιττόν βάρος ουδέποτε θ' αποφασίση έστω και έναν οβολόν επ' αυτής να εξοδεύση. Διόλου δε παράδοξον αύριον να εμπέσωμεν πάλιν εις την Χάρυβδην(την Οθωμανική Αυτοκρατορία)! Αλλ' ουχί! Έχομεν την πεποίθησιν ότι ουδείς φιλελεύθερος υπουργός θ' αποφασίση... τούτο... Τι δε ζητούμεν; Σχεδόν ν' αυτοδιοικηθώμεν. Δεν συμφέρει άραγε τούτο τη Κυβερνήσει ημών;...⁵⁵».

Οι Ελληνοκύπριοι, οι οποίοι θεωρούσαν ότι η «πολιτισμένη» έκκληση για βοήθεια θα προκαλούσε ρίγη συγκίνησης στους Βρετανούς κυβερνήτες τους που θα έσπευδαν να ικανοποιήσουν τα αιτήματα ενός ανεπτυγμένου αλλά και αδικημένου λαού, απογοητεύτηκαν οικτρά από την σύντομη απάντηση του Υπουργού Εξωτερικών της Αγγλίας. Όταν ο αρμοστής επανήλθε στην Κύπρο μετά το ταξίδι του στο Λονδίνο, ο αρχιεπίσκοπος ζήτησε να μάθει τις εξελίξεις σχετικά με το υπόμνημα και πήρε την εξής απάντηση: «...ο ευγενής Λόρδος Σαλισβουρίας έχει υπόψη το Παγκύπριον Υπόμνημα και θέλει να ευχαριστήσῃ τον Κυπριακόν λαόν εις απάσας τας δικαίας του αιτήσεις.». Η λιτή απάντηση δεν ικανοποίησε τους Ελληνοκυπρίους, οι οποίοι εξέλεξαν αντιπροσωπεία με το καθήκον να ζητήσει περισσότερες εξηγήσεις από τον αρμοστή⁵⁶.

Εν τω μεταξύ, η ανησυχία των Ελληνοκυπρίων αυξανόταν λόγω της αρνητικής, όπως την θεωρούσαν, άποψης των Βρετανών για αυτούς. Οι Ελληνοκύπριοι πίστευαν ακράδαντα ότι οι Βρετανοί αξιωματούχοι στην Κύπρο διέβαλλαν την κοινότητά τους στις αναφορές τους προς την κεντρική κυβέρνηση, γεγονός που δικαιολογούσε την άρνηση της Βρετανίας να εισαγάγει ένα συνταγματικό πολίτευμα στη νήσο. Οι ανησυχίες τους βασιζόνταν σε όσα έγγραψε περί Κύπρου ο αρμοστής Wolseley στην Κυανή Βίβλο του 1879: «Τα εν τη Κυανή Βίβλω της Αγγλίας δημοσιευθέντα περί Κύπρου έγγραφα δεν ενεποίησαν καλήν εν τη νήσω εντύπωσιν... Άνθρωποι ειρηνικοί και φιλήσυχoi διαβάλλονται ως επαναστάται. Σύλλογοι καθαρώς φιλολογικοί

⁵⁵ «Εγχώρια», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 15/27 Δεκεμβρίου 1879. Σύμφωνα με μεταγενέστερο άρθρο του Νέου Κιτίου αν η Βρετανία επέτρεπε την αυτοδιοίκηση της νήσου θα κέρδιζε και υλικά και ηθικά. Πρώτον θα εξοικονομούσε περίπου 75 χιλιάδες λίρες τις οποίες ξοδεύει σήμερα για την συντήρηση μιας πολυέξοδης διοικητικής μηχανής αν απλά αντικαθιστούσε τους Βρετανούς δημοσίους υπαλλήλους με μορφωμένους και προσοντούχους Κύπριους. Δεύτερο με την υιοθέτηση μιας δίκαιης πολιτικής, θα είχε την ηθική ικανοποίηση να ευγνωμονείται από ένα πολιτισμένο λαό αντί να ακούει καθημερινά τα παράπονά του. βλ. σχετικά «Συμφέρει τη Κυβερνήσει να αυτοδιοικηθώμεν;», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 22/3 Ιανουαρίου 1880.

⁵⁶ «Εγχώρια», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 5/17 Ιανουαρίου 1879. Η Αντιπροσωπεία εκλέχθηκε αλλά ενώ έχουν περάσει 2 ολόκληροι μήνες δεν έχει επισκεφθεί ακόμη τον Αρμοστή. «Τι γίνεται;», ρωτά αγανακτισμένος ο εκδότης της εφημερίδας.

παρίστανται ως κέντρα στασιαστών κατά του καθεστώτος. Αρχιερείς επιζητούντες την διόρθωσιν των κακώς εχόντων παρεξηγούνται... Γεγονότα πλείστα όσα διαστρέφονται. Το δε χείριστον, άπας ο Ελληνικός της Κύπρου λαός χαρακτηρίζεται ως λαός άγριος, μη έχων συναίσθησιν ούτε της εθνικότητός του ούτε των πόθων του, και πλάσσονται από σκοπού ελληνικά εθνικά προπαγάνδαι, πειρώμεναι ουχί να εξεγείρωσι ναρκωθέν αίσθημα, αλλά να εμπνεύσωσι πόθους ους οι Κύπριοι δεν ησθάνοντο δήθεν μέχρι τούδε... Διαμαρτυρόμεθα δημοσία κατά της ιδέας ταύτης υπαλλήλων τινών και διακηρύσσομεν άπαξ έτι ότι ο ελληνικότατος της Κύπρου λαός, μη θεωρών πιθανήν σήμερα την εκπλήρωσιν των πόθων του, διατελεί αφοσιωμένος εις την νέαν Κυβέρνησιν του...»⁵⁷.

Ο συνδυασμός των αναφορών του αρμοστή στην Κυανή Βίβλο με τις φήμες περί εγκατάλειψης της Νήσου από την Αγγλία και περί απαίτησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να της επιστραφεί το νησί⁵⁸, τρομοκρατούν τον εγχώριο πληθυσμό, ο οποίος σπεύδει να δηλώσει την επιθυμία του να παραμείνει υπό βρετανική διοίκηση. «Καθ' ην στιγμήν ανακαλύπτονται αι συκοφαντίαι των γνωστών εκείνων μισελλήνων κατά των ατυχών ημών Κυπρίων, ους λίαν τεχνηέντως ηθέλησαν να παραστήσωσι... ως αντάρτας και κατά πολύ υποδεέστερους... των εγκατοίκων Μουσουλμάνων... ημείς οι Κύπριοι δι' όλων των νομίμων και λογικών μέσων απεκρούσαμεν τας καθ' ημών εκτοξευθείσας μομφάς... φήμαι απαίσιαι διαδίδονται ότι η Αγγλική Κυβέρνηση ένεκα δήθεν διαφωνιών της μετά της Πύλης καταλείπει πάλιν την Νήσον και ότι Τούρκοι Διοικηταί κατέρχονται εις αυτήν όσον ούπω... χωρίς να λησμονήσωμεν την καταγωγήν μας ως Έλληνες και τους μύχιους ημών πόθους εσόμεθα εσαεί αφοσιωμένοι προς την Αγγλικήν Κυβέρνησιν... Απέναντι λοιπόν την εκδηλωθείσης ταύτης αφοσιώσεως μας, τι εζητήσαμεν παρά της Αγγλικής Διοικήσεως, ουδέν το υπερβολικόν, παρά ευνομίαν...⁵⁹». Ταυτόχρονα, οι Ελληνοκύπριοι διατυπώνουν με σαφήνεια ότι θέλουν να

⁵⁷ «Χωρίς Τίτλο», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 13/25 Ιουνίου 1879. Σύμφωνα με τον Kizilyurek «Η ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης σε αλυτρωτικές βάσεις, το όραμα δηλαδή της εθνικής χειραφέτησης μέσω της ένωσης με την Ελλάδα, απέκλειε ως αίρεση και προδοσία τον οραματισμό οποιασδήποτε άλλης μορφής συλλογικής ύπαρξης εκτός από την ένωση με την Ελλάδα... οι Ελληνοκύπριοι αντιμετώπισαν το κυπριακό ζήτημα ως πρόβλημα αυτοδιάθεσης που αφορούσε αποκλειστικά τους ελληνικής εθνικότητας Κυπρίους. Δεν ήταν προετοιμασμένοι και πρόθυμοι να αντιμετωπίσουν το ζήτημα από την οπτική γωνία ενός πολιτικού «έθνους» το οποίο θα κατοχύρωνε τα πολιτικά δικαιώματα όλων των πολιτών, τόσο των Ελληνοκυπρίων, όσο και των Τουρκοκυπρίων...», Kizilyurek Niyazi, «Ομοσπονδιακή Κύπρος: Προβλήματα και Προοπτικές», στο *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 68-69-70, Αθήνα: Ιούλιο1 1998-Μάρτιος 1999, σ. 79.

⁵⁸ Πριν ένα μήνα τουρκική εφημερίδα δημοσίευσε την είδηση ότι η Πύλη αποφάσισε να πουλήσει την Κύπρο έναντι 35 εκατομμυρίων φράγκων. Σχολιάζοντας την είδηση η τουρκική εφημερίδα «Τερτζιμάν Χακικάτ» προέτρεψε την Κυβέρνησή της να μην πουλήσει την Κύπρο, αλλά να απαιτήσει την επιστροφή της γιατί η Βρετανία δεν τήρησε τους όρους της Αγγλοτουρκικής Σύμβασης και αντί να υπερασπίζεται, φαίνεται να εχθρεύεται την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Εμείς ως Κύπριοι, αναφέρει το άρθρο του Νέου Κιτίου, δηλώνουμε απερίφραστα ότι αν στο παρελθόν υποφέραμε χωρίς καμία διαμαρτυρία την μεταβολή του καθεστώτος, γιατί αυτό ήταν προς συμφέρον μας, δεν θα πράξουμε το ίδιο και σήμερα αν η Πύλη αρχίσει εκ νέου το παιχνίδι της αγοραπωλησίας μας χωρίς να ζητήσει και πάλι την γνώμη μας. «Χωρίς Τίτλο», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 2/14 Φεβρουαρίου 1880.

⁵⁹ «Ολίγα ακόμη περί των περιαδομένων φημών», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 8/20 Αυγούστου 1879.

παραμείνουν υπό βρετανική διοίκηση γιατί αυτή είναι η μόνη λύση για να αποφευχθεί η επιστροφή του νησιού στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, εφόσον η Μητέρα Ελλάδα δεν είναι ακόμη σε θέση να δεχθεί την Κύπρο⁶⁰.

Το κλίμα αβεβαιότητας και φόβου αλλάζει όταν οι Φιλελεύθεροι εκλέγονται στην κυβέρνηση της Βρετανίας τον Απρίλιο του 1880. Η εκλογή του Gladstone στην πρωθυπουργία της Βρετανίας αναπτρώνει τις ελπίδες των Ελληνοκυπρίων σχετικά με τη βελτίωση της διοίκησης της Νήσου, την εκλογή ιθαγενών στο νομοθετικό συμβούλιο αλλά και την εκπλήρωση του απώτερου στόχου της ένωσης. «ΖΗΤΩ ΤΟ ΑΓΓΛΙΚΟΝ ΕΘΝΟΣ – ΖΗΤΩ Η Α.Μ. Η ΒΑΣΙΛΙΣΣΑ ΒΙΚΤΩΡΙΑ – ΖΗΤΩΣΑΝ ΟΙ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΙ – ΖΗΤΩ Ο ΓΛΑΔΣΤΩΝ. Από του παρελθόντος Σαββάτου αι ζητωκραυγαί αυταί αντηχούν καθ' όλην την Νήσον... Είναι αληθώς ευχάριστον να βλέπη τις ένα λαόν καθ' ην ημέραν ή οι εθνικοί του πόθοι εκπληρούνται, ή πιστεύει ότι το μέλλον του εν ταις χερσί μεγάλου ανδρός έσεται εύδαιμον και λαμπρόν...»⁶¹. Στη Λάρνακα συγκεντρώθηκε πλήθος κόσμου, το οποίο μετά την δοξολογία για την νίκη των φιλελευθέρων κατευθύνθηκε στο διοικητήριο όπου επιτροπή πολιτών συνεχάρη τον διοικητή. Έπειτα, το πλήθος κατευθύνθηκε προς το ελληνικό προξενείο, όπου ο πρόξενος κ. Βασιλειάδης απευθύνθηκε στον κόσμο λέγοντας: «Φίλοι ομοεθνείς, χαίρω δια την εκδήλωσιν ταύτην των αισθημάτων σας, ας δείξωμεν ότι ανήκομεν εις έθνος πεπολιτισμένον... και ότι εσόμεθα εσαεί ευγνώμονες προς τους περιφανείς φιλέλληνας άνδρας...»⁶². Ανάλογες εορτές οργανώθηκαν και στις υπόλοιπες πόλεις της νήσου, ενώ όλες οι πόλεις απέστειλαν συγχαρητήρια τηλεγραφήματα στα οποία ανέφεραν την πεποίθησή τους ότι μετά την εκλογή του Gladstone το μέλλον της Ελλάδας και της Κύπρου διαφαίνεται λαμπρό. Ο ύπατος αρμοστής και οι διοικητές των επαρχιών δέχθηκαν τις επισκέψεις του πλήθους με ευγένεια και έλαβαν αφορμή να διαβεβαιώσουν τον λαό ότι «...οιαδήποτε και αν ει η Κυβέρνησις εν Λονδίνω, ουδέποτε παύσεται μεριμνών υπέρ της ευημερίας των κατοίκων...»⁶³.

Ο ενθουσιασμός με τον οποίο δέχθηκαν τα νέα της εκλογής του γνωστού φιλέλληνα Gladstone οι Ελληνοκύπριοι, αλλά και η στάση αξιωματούχων του ελληνικού προξενείου, προκάλεσαν και πάλι την εντύπωση ότι υπάρχει στην Κύπρο ενεργή ελληνική προπαγάνδα. Οι κατηγορίες για ύπαρξη ελληνικής προπαγάνδας αυτή τη φορά προέρχονταν από την αγγλόφωνη εφημερίδα *Cyprus Times* η οποία επέκρινε το γεγονός ότι ο γραμματέας του ελληνικού προξενείου της Λάρνακας συμμετείχε στην επιτροπή που επισκέφθηκε τον διοικητή της πόλης για να του επιδώσει το συγχαρητήριο τηλεγράφημα προς τον Gladstone. Η εφημερίδα *Νέον*

⁶⁰ «Οι Άγγλοι δεν θ' αναχωρήσωσιν», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 1/13 Αυγούστου 1879.

⁶¹ «ΖΗΤΩ ΤΟ ΑΓΓΛΙΚΟΝ ΕΘΝΟΣ – ΖΗΤΩ Η Α.Μ. Η ΒΑΣΙΛΙΣΣΑ ΒΙΚΤΩΡΙΑ – ΖΗΤΩΣΑΝ ΟΙ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΙ – ΖΗΤΩ Ο ΓΛΑΔΣΤΩΝ.», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 19/1 Μαΐου 1880. Για το ίδιο θέμα βλ. Nevzat Altay, *Nationalism amongst the Turks of Cyprus: The first wave*, Oulun Yliopisto, Oulu: 2005, σ. 106.

⁶² Στο ίδιο.

⁶³ Στο ίδιο.

Κίτιον σπεύδει να διαψεύσει τα δημοσιεύματα της *Cyprus Times* λέγοντας ότι «...Πολλάκις εγράψαμεν... ότι εν Κύπρω δεν υπάρχει Ελληνική προπαγάνδα. Οι Κύπριοι Έλληνες κατά τε την καταγωγήν, και την γλώσσαν και την θρησκείαν, και τα ήθη και τα έθιμα δεν έχουσιν ανάγκη διδασκάλων, όπως ενθουσιώσιν οσάκις πρόκειται υπέρ του μεγαλείου της Μητρός – Πατρίδος των... Ο κ. Γλάδστων... ήλθεν εις τα πράγματα... Όθεν άμα το τηλεγραφικόν σύρμα ανήγγειλεν αυτοίς ότι ο ανήρ εκείνος... εκλήθη... εις την πρωθυπουργίαν... ηθέλησαν να δείξωσι τον πληρούντα την καρδίαν των μεγάλον ενθουσιασμόν. Μετέβησαν εις τα Διοικητήρια. Μετέβησαν εις τα Προξενεία... Είναι λοιπόν παράδοξον αν μεταξύ του Ελληνικού εκείνου πλήθους... ζητωκραυγάζοντας υπέρ του Αγγλικού Έθνους... ευρίσκετο και ο γραμματεύς του Ελληνικού Προξενείου, και αν ο Πρόξενος της Ελλάδος κ. Ηλίας Βασιλειάδης... ηυχαρίστησε τα πλήθη;... Το πρώτιστον... ελατήριον, όπερ εκίνησε τα ελληνικά εν Κύπρω πλήθη ην η ιδέα ότι η λύσις του Ελληνοτουρκικού ζητήματος επίκειται ήδη δια της εν τοις πράγμασιν ανόδου των φιλελευθέρων... Πως λοιπόν ο συντάκτης του *Cyprus Times* εύρεν ανάρμοστον... και αγενές διότι ο αντιπρόσωπος της Α.Μ. του Βασιλέως Γεωργίου ηυχαρίστησε τους Κυπρίους επί τω ευγενεί και εθνικώ ενθουσιασμού των;»⁶⁴. Αλλά και ο ίδιος ο γραμματέας του ελληνικού προξενείου κ. Τσηκίνης απαντά με επιστολή του στο άρθρο της *Cyprus Times* λέγοντας ότι η παρουσία του στην επιτροπή δεν ενόχλησε κανένα και ότι δεν συμμετείχε σε αυτήν ως γραμματέας του προξενείου αλλά ως απλός Κύπριος πολίτης⁶⁵.

Το κλίμα ενθουσιασμού που προκάλεσε η άνοδος του Gladstone στην πρωθυπουργία ανανεώνεται στα μέσα του 1881. Τους πρώτους μήνες του έτους ανακινείται το ζήτημα της διευθέτησης εκ νέου των ελληνικών συνόρων με την επέκτασή τους στην περιοχή της Θεσσαλίας και της Ηπείρου, το οποίο είχε υποστηριχθεί από τη Γαλλία στα πλαίσια του Συνεδρίου του

⁶⁴ «Χωρίς Τίτλο», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 28/10 Μαΐου 1880. Το *Νέον Κίτιον* σε μεταγενέστερο άρθρο του σπεύδει να ξεκαθαρίσει ότι δεν υπάρχει στην Κύπρο ελληνική προπαγάνδα λέγοντας ότι «Μετά την προσφάτως επιτελεσθείσαν εν Αγγλία πολιτικήν μεταβολήν... εσκέφθημεν επί πολύ εάν έπρεπε να εξακολουθήσωμεν των άρθρων ημών, των υπό τον τίτλον «Ουδέ Τουρκικά»... αδύνατον δεν είναι να έμεινεν ολίγη τις αμφιβολία... περί της ακριβαληθείας των Κυπριακών παραπόνων ένεκα των... διαπιστώσεων... των τέως δυο Μεγάλων Αρμοστών... διεβεβαίουν... ότι υπάρχει Ελληνική προπαγάνδα συμπαγής. Εργαζόμενη και ραδιουργούσα... Ταύτα πάντα... λαβόντες υπ' όψιν έγνωμεν ότι είναι υπέρ ποτέ ανάγκη να διαφωτισθώσι τα πράγματα... ίνα πεισθώσιν οι νέοι Υπουργοί... ότι συμφέρει να καταδικασθή το διετές παρελθόν και να γίνη νέα έναρξις...». «Ουδέ Τουρκικά», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 3/15 Μαΐου 1880. Σημαντικό όμως είναι να σημειώσουμε ότι ο εκδότης του *Νέου Κιτίου* στο πρώτο τεύχος της δίγλωσσης εφημερίδας *Cyprus – Κύπρος*, την οποίας είναι επίσης ιδιοκτήτης, δημοσίευσε άρθρο όπου επιβεβαίωσε την ύπαρξη δημαγωγών στην Κύπρο και προέτρεπε τον λαό να μην τους εμπιστεύεται. «...Δυστυχώς έχομεν εισέτι τίνας εξ επαγγέλματος Δημαγωγούς, οίτινες ό,τι δύνανται να πράξωσιν όπως σπειρώσι ζιζάνια και πείσωσι τον Λαόν να ζητή παρά της Κυβερνήσεως του παραχωρήσεις αλόγους και αδυνάτους. Πας ευφρονών όμως θα σκεφθή πριν ακροασθή αυτούς, αυτούς τους αξιούντας να διοικήσωσιν άλλους, ενώ δεν είναι άξιοι ούδ' εαυτούς να διοικήσωσιν...», «Τοις Ομογένεσοι μοι», *Κύπρος*, Λάρνακα: 29 Αυγούστου 1878. Φυσικά το εν λόγω άρθρο είχε ως στόχο να ευαρεστήσει τους Βρετανούς οι οποίοι έδωσαν άδεια στον κ. Κωνσταντινίδη να εκδώσει την πρώτη εφημερίδα της Κύπρου. Είναι όμως επίσης ενδεικτικό του πως το κλίμα αντιπάθειας και ανασφάλειας ανάμεσα στους Ελληνοκυπρίους και την Βρετανική Διοίκηση εντείνεται όσο περνάνε τα χρόνια.

⁶⁵ «Χωρίς Τίτλο», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 28/19 Μαΐου 1880.

Βερολίνου το 1878. Τον Ιούλιο του 1878 οι Μεγάλες Δυνάμεις και κυρίως η Γαλλία πίστευαν ότι τα σύνορα της Ελλάδας πρέπει να επεκταθούν σε περιοχές που ελέγχονται από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η Υψηλή Πύλη είχε αντιδράσει αρνητικά με αποτέλεσμα να αποφασιστεί ότι το εν λόγω ζήτημα θα αποτελούσε αντικείμενο συνομιλιών ανάμεσα στην Ελλάδα και την Οθωμανική Αυτοκρατορία σε μεταγενέστερο χρόνο. Έκτοτε, παρά τις προσπάθειες της Ελλάδας, το ζήτημα παρέμεινε άλυτο μέχρι την υπογραφή της Συνθήκης της Κωνσταντινούπολης στις 28 Μαρτίου του 1881, η οποία προέβλεπε την απόδοση της Θεσσαλίας και τμήματος της Ηπείρου (Άρτα) στην Ελλάδα. Η είδηση της ικανοποίησης των ελληνικών συμφερόντων προκάλεσε κύμα ενθουσιασμού στην Κύπρο και ανακίνησε τις φήμες περί άμεσης υλοποίησης του εθνικού πόθου των Ελληνοκυπρίων, δηλαδή της παράδοσης της Κύπρου στην Ελλάδα.

«Άμα της περί προσαρτήσεως της Κύπρου τη Ελλάδι ειδήσεως διαδοθείσης το προαύλιον της Εκκλησίας του Αγίου Λαζάρου (Λάρνακα) πληρώθη λαού... Μεγάλη τους πάντας κατείχε συγκίνησις..»⁶⁶. Όσοι, λέει η εφημερίδα *Νέον Κίτιον*, συνιστούν ψυχραιμία και θεωρούν ότι τίποτα δεν είναι τετελεσμένο, εθελουφλούν, γιατί είναι γεγονός ότι η Κύπρος δεν χρησιμεύει καθόλου στη Βρετανία, γιατί η φιλελεύθερη αγγλική κυβέρνηση φυσικά και επιθυμεί να απαλλαχθεί από μια συνθήκη η οποία δεν της προσφέρει κανένα όφελος παρά μόνο υποχρεώσεις και γιατί δεν είναι δυνατόν ο Gladstone να αδίκησε την Ελλάδα αποκόπτοντας 2 εκατομμύρια πληθυσμού της Ηπείρου και να μην έχει προνοήσει να την αποζημιώσει με την παράδοση της Κύπρου.

Συλλαλητήρια παρόμοιου τύπου οργανώθηκαν σε όλες τις πόλεις της Κύπρου, τα οποία κατέληξαν στην εκλογή επιτροπών και την σύνταξη ψηφισμάτων προς την κυβέρνηση. Σε όλα τα ψηφίσματα οι Ελληνοκύπριοι έσπευδαν να ευχαριστήσουν τη Βρετανία για την υποστήριξη των ελληνικών συμφερόντων και να της υπενθυμίσουν ότι ο διακαής τους πόθος είναι να ενωθούν με την Ελλάδα. Η απάντηση του Gladstone ήταν μεν ευγενική, αλλά και κατηγορηματικά αρνητική ως προς το αίτημα της ένωσης. «...η κυβέρνησις της Ανάσσης διακαώς ποθεί την ευδαιμονίαν της Κύπρου, αλλά δέον οι κάτοικοι να αναμνησθώσιν ότι η νήσος κρατείται δια συμβάσεως μετά της Πύλης ως μέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, παρόμοιαι δε προτάσεις, παραβιάζουσαι την συνθήκην, δεν δύναται να συζητηθώσιν...»⁶⁷.

⁶⁶ «Συλλαλητήριον εν Λάρνακι», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 3/15 Απριλίου 1881. Λίγο αργότερα η Βρετανία θα ανακηρύξει με Διάταγμα την ουδετερότητα της Κύπρου, γεγονός που ερμηνεύεται ως αφαίρεση των κυριαρχικών δικαιωμάτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας επί της Κύπρου και άρα το πρώτο βήμα για την εκπλήρωση των εθνικών πόθων των Ελληνοκυπρίων. Επίσης, οι φήμες ότι ο Gladstone θα προκηρύξει «καθολικό ψήφισμα του λαού της νήσου περί της μελλούσης αυτής τύχης» αναζωπυρώνει τις ελπίδες των Ελληνοκυπρίων. «Πρωτοσέλιδο», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 29/10 Ιουνίου 1881.

⁶⁷ «Ο κ. E. W. Hamilton προς τον κ. Biddulph, 19 Απριλίου 1881», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 25/7 Μαΐου 1881.

Η επιφυλακτική στάση της Βρετανίας φαίνεται να επιβεβαιώνει όσους Ελληνοκύπριους υποστηρίζουν ότι την προκειμένη στιγμή επιβάλλεται να παύσουν να ενοχλούν την κυβέρνηση του Gladstone με αιτήματα περί αυτοδιοίκησης του νησιού. Η διασάλευση των καλών σχέσεων Βρετανίας και Ελλάδας λόγω των κυπριακών παραπόνων δύναται να οδηγήσει στην αναίρεση της βρετανικής υποστήριξης στην Ελλάδα, γεγονός που μπορεί να αποβεί μοιραίο για τα ελληνικά συμφέροντα, που την προκειμένη στιγμή δεν υποστηρίζονται από καμία άλλη ευρωπαϊκή δύναμη πέραν της Βρετανίας⁶⁸.

Η ελληνοκυπριακή κοινότητα ερμήνευσε την «φιλελληνική» πολιτική της Βρετανίας ως προάγγελο της εκπλήρωσης των δικών της εθνικών πόθων. Αυτή η διαπίστωση αντί να καθησυχάσει τους Ελληνοκυπρίους και να τους πείσει ότι θα ανταμειφθούν αν επιδείξουν υπακοή και υπομονή, αντίθετα τους οδήγησε στην εντονότερη διεκδίκηση των αιτημάτων τους, τα οποία συνοψίζονται ξεκάθαρα στο Στερεότυπο που έχει αρχίσει να εκδίδει η εφημερίδα *Νέον Κίτιον* από τις αρχές του 1881. «Ο ΚΥΠΡΙΑΚΟΣ ΛΑΟΣ ΑΙΤΕΙ ΕΥΣΕΒΑΣΤΩΣ ΠΑΡΑ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΑΝΑΣΣΗΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΝ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ, ήτοι Α' Νομοθετικόν Σώμα, υπό του λαού εκλεγόμενον, Β' Νομοθεσίαν, συνάδουσαν τοις ήθεσι και εθίμοις του τόπου και ερειδομένην επί των αρχών του νέου πολιτισμού, Γ' Δικαστήρια καλώς συγκεκροτημένα, προεδρευόμενα υπό νομομαθών και έχοντα δικαστάς κεκτημένους τα προσόντα της πείρας, ικανότητος και ακεραιότητος, Δ' Την εν τοις Δικαστηρίοις και δημοσίοις γραφείοις εισαγωγήν της ελληνικής γλώσσης ως επισήμου και Ε' Δημοτικές ελευθερίας.»⁶⁹.

Η αυξανόμενη πίεση εκ μέρους της Ελληνοκυπριακής κοινότητας για αρτιότερη συμμετοχή στην διακυβέρνηση της νήσου έχει θορυβήσει τη Βρετανία, η οποία λαμβάνει συγκεκριμένα μηνύματα από την Κύπρο. Οι Ελληνοκύπριοι ξεκαθαρίζουν ότι επιθυμούν να εισαχθεί στη νήσο μια κάποια μορφή αυτοδιοίκηση μέσω της παραχώρησης του δικαιώματος εκλογής των μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου στο λαό, ταυτόχρονα όμως δηλώνουν και την επιθυμία ένωσης με την Ελλάδα. Τι προσδοκά λοιπόν ο λαός της νήσου για το μέλλον του; Να παραμείνει υπό αγγλική κυριαρχία και να μετέχει στην διακυβέρνησή του ή να ενωθεί με την Ελλάδα; Η ασάφεια ως προς τις προθέσεις των Ελληνοκυπρίων αναγκάζει τον αρμοστή Biddurh να αποστείλει καθησυχαστικές εκθέσεις στο Υπουργείο Εξωτερικών ενημερώνοντας την κυβέρνησή του ότι οι ελληνοκυπριακές αιτήσεις για ένωση με την Ελλάδα είναι προϊόν της δράσης μιας ριζοσπαστικής ομάδας και δεν απηχούν την θέληση της πλειοψηφίας του λαού, ο

⁶⁸ «Περί των καθ' ημάς», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 13/25 Μαρτίου 1881. Το *Νέον Κίτιον* έχει αντίθετη άποψη και θεωρεί ότι μια φιλελεύθερη Κυβέρνηση όπως αυτή του Gladstone, η οποία επανειλημμένα έχει ταχθεί υπέρ του δίκαιου των αδυνάτων δεν πρόκειται να ενοχληθεί από τις καθ' όλα νόμιμες αιτήσεις μας για διόρθωση των κακώς εχόντων. Το καθήκον μας είναι να συνεχίζουμε να ενημερώνουμε την Αγγλία για τις αδικίες στις οποίες υπόκειται η Κύπρος.

⁶⁹ «Στερεότυπον», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 2/14 Ιανουαρίου 1881. Το Στερεότυπο εκδίδεται πρώτα στα ελληνικά και έπειτα στα αγγλικά στην πρώτη σελίδα της εφημερίδας.

ο οποίος είναι ευχαριστημένος από την αγγλική διοίκηση και αδιαφορεί για το αίτημα της ένωσης. Ο Biddulph έγραψε στον Kimberley στις 12 Απριλίου του 1881: «Εσχάτως επεσκεψάμην πολλάς κώμας των βορείων και ανατολικών τμημάτων της Κύπρου. Απανταχού οι κάτοικοι αυθορμήτως εξέφρασαν μοι χαράν ότι διατελούσιν υπό την βρετανικήν κυβέρνησιν... Οι κάτοικοι των χωρίων... είναι αγαθοί και ειλικρινείς... Εν Τρικώμω διατριβεί από πολλών ετών Σκότως τις κτηματίας ου η σύζυγος (γαλλίς το γένος γεννηθείσα εν Κύπρω)... Ειπέ μοι... «Η Βρετανική κατοχή ήλθεν ως ακτίς φωτός και ανεζωογόνησε τον τόπον... Μη πιστεύετε εις όσα λέγουσιν οι εν Λάρνακι, ως επί το πλείστον ξένοι και αγνοούντες το φρόνημα των αγροτών. Μη γένοιτο να εκλίπωσιν οι Άγγλοι την Κύπρον, εάν επανέλθωμεν υπό τους Τούρκους, καταστρεφόμεθα, κακόν επίσης θα είναι εάν προσαρτηθώμεν εις την Ελλάδα. Εάν οι Άγγλοι εγκαταλίπωσιν ημάς θα περιπέσωμεν εις απόγνωσιν».⁷⁰». Στις 14 Απριλίου ο Biddulph ενημέρωσε τον Kimberley ότι η φήμη της επικείμενης ένωσης της νήσου με την Ελλάδα και η φήμη ότι πολλοί Άγγλοι αξιωματούχοι-μέλη της Λέσχης της Μεταρρυθμίσεως είναι υπέρ της ένωσης διαδόθηκαν «εντέχνως» από την Ελληνική Λέσχη σε ολόκληρο το νησί προκαλώντας «δυσσαρέστησιν παρά τοις πλείστοις των κατοίκων»⁷¹.

Στις φήμες περί εγκατάλειψης της Κύπρου και παράδοσής της στην Ελλάδα αντιδρούν οι Τουρκοκύπριοι αποστέλλοντας τηλεγραφήματα διαμαρτυρίας στον αρμοστή και την Υψηλή Πύλη. Το τηλεγράφημα των Τουρκοκυπρίων έλεγε ότι: «Η εις την Ελλάδα προσάρτησις της Κύπρου έσται ο όλεθρος ημών, απετάθημεν εις την Υψηλήν Πύλην ίνα προστατεύση την τιμήν και την ζωήν μας, την αυτήν δε παράκλησιν αποτείνομεν και προς την Βρετανικήν Κυβέρνησιν, εναγωνίως προσδοκόντες ότι θα ληφθώσι τα κατάλληλα μέτρα. Εν ονόματι του Μωαμεθανικού πληθυσμού, Μουφτής, Χατζή Αλή Ριφκί και Φουάτ». Ο αρμοστής αντέδρασε άμεσα στέλνοντας έναν αξιωματικό της κυβέρνησης να επισκεφθεί τον μουφτή και να του δηλώσει ότι ο ίδιος δεν πιστεύει τις διαδοθείσες φήμες. Στις 12 Απριλίου ο μουφτής έλαβε και την απάντηση της Κυβέρνησης του Σουλτάνου «...εντόνως διαψεύδουσιν την μελετωμένην δήθεν παραχώρησιν της Κύπρου εις την Ελλάδα.»⁷². Ενώ στις 13 Απριλίου ο αρμοστής έλαβε την επίσημη διάψευση της φήμης από την βρετανική κυβέρνηση, η οποία έλεγε επί λέξει: «Δύνασθε να αναγγείλητε ότι ουδαμώς είναι αληθής η είδησις, καθ' ην η βρετανική κυβέρνηση προσήνεγκε την Κύπρον εις την Ελλάδα.»⁷³.

Η αρνητική στάση των Τουρκοκυπρίων χρησιμοποιείται από τον Biddulph ως μια ακόμη απόδειξη του επιχειρήματος ότι ο λαός της Κύπρου δεν επιθυμεί την ένωση ενώ στο οπλοστάσιό του για την διάψευση της εγκυρότητας των εθνικών αισθημάτων των Ελληνοκυπρίων

⁷⁰ «Περί του επικρατούντος εν τη Νήσω εθνικού αισθήματος», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 21/2 Σεπτεμβρίου 1881.

⁷¹ «Ο Αρμοστής τω Υπουργώ Κίμπερλεϋ, Λευκωσία 14 Απριλίου», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 21/2 Σεπτεμβρίου 1881.

⁷² Στο ίδιο.

⁷³ «Ο Υπουργός Κίμπερλεϋ τω Βίδδωλφ, Λονδίνον, 13 Απριλίου», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 21/2 Σεπτεμβρίου 1881.

προστίθενται και διάφορες αναφορές από την Κύπρο οι οποίες υποστηρίζουν ότι η νήσος ευημερεί υπό την αγγλική κυριαρχία και ο πόθος του λαού είναι να εξακολουθήσει η ισχύουσα κατάσταση και όχι να παραδοθεί η νήσος στην Ελλάδα. Στην εφημερίδα *Times* του Λονδίνου δημοσιεύεται άρθρο βασισμένο σε επιστολή ιδιώτη από τη Λεμεσό, όπου υποστηρίζεται ότι μετά την αγγλική κατοχή το εμπόριο στην Κύπρο βρίσκεται σε άνθηση, η εισαγωγή και η εξαγωγή προϊόντων διπλασιάσθηκαν και όλες οι τάξεις του πληθυσμού, πολίτες και αγρότες, ωφελήθηκαν. Οι δε «Έλληνες της Νήσου» ωφελήθηκαν πιο πολύ απ' όλους, αλλά παρ' όλα αυτά τίποτα δεν τους ικανοποιεί, μόνο η προσάρτησή τους στην Ελλάδα θα τους ευχαριστούσε⁷⁴.

Αυτή είναι η άποψη και του ίδιου του αρμοστή, ο οποίος σε ομιλία του στη Λεμεσό ανέφερε ότι: «...Οι Χριστιανοί έμποροι επλούτισαν, τα χριστιανικά χωριά τα μάλα ηνδαιμόνησαν, και πας ο βλέπων καλώς συνοίδεν ότι εκ των Χριστιανών θα απορρεύση η μέλλουσα της Κύπρου ευημερία.»⁷⁵. Ενώ προχωρώντας ένα βήμα πάρα πέρα κατηγόρησε όσους ως «αυτοαποκαλούμενοι αντιπρόσωποι του λαού» επιτίθενται στην κυβέρνηση λέγοντας ότι: «...Οι κατ' εμού αντεπεξερχόμενοι κύριοι ονομάζουσι εαυτόν αντιπροσώπους τους Κυπριακού λαού. Δύναμαι όμως να αποδείξω αυτοίς το εναντίον, καθόσον ο λαός της Κύπρου προσηνέχθη μοι πάντοτε μετά σεβασμού και ευγενείας. Τούτου ένεκα δεν είναι αντιπρόσωποι του λαού οι τοιούτοι... Καταργούντες τα αθέμιτα προνόμια πλουσίων τινών και ισχυρών, διατρέφωμεν ούτω την μνησικακίαν αυτών. Αλλά... πτωχοί τε και πλούσιοι θέλουσιν απολαύει ίσης δικαιοσύνης...»⁷⁶.

Η «προκλητική» στάση του αρμοστή, ο οποίος αμφισβητεί την αυθεντικότητα και καθολικότητα των εθνικών αισθημάτων των Ελληνοκυπρίων, δυσαρεστεί ιδιαίτερα την κοινότητά τους. Οι Ελληνοκύπριοι οδηγούνται στο συμπέρασμα ότι η εγχώρια κυβέρνηση, η οποία αποτελείται από οπαδούς του συντηρητικού κόμματος, θέλει να διαβάσει την κοινότητά τους στο εξωτερικό και για αυτό τον λόγο ο αρμοστής Biddulph αμφισβητεί την ελληνικότητα του ντόπιου πληθυσμού και υποστηρίζει την ύπαρξη ελληνικής προπαγάνδας στο νησί. Αντίθετα, η κεντρική κυβέρνηση, η οποία αποτελείται από οπαδούς του φιλελεύθερου κόμματος, διέπεται από «φιλελληνικά» αισθήματα και επιθυμεί να προωθήσει τα συμφέροντα του κυπριακού λαού. «Οι πρώτοι (Φιλελεύθεροι)... θέλουσι σήμερα ως Κυβέρνησις να διοικηθώμεν τουλάχιστον ως άνθρωποι... οι δεύτεροι (Συντηρητικοί) ηννοούν... ότι δι' ενός εκχωρητικού εγγράφου... ηγόρασαν δίκην ανδραπόδων πληθυσμόν διακοσίων χιλιάδων, ο οποίος οφείλει δια του ιδρώτος αυτού να τρέφη τους νέους δεσπότης του, ν' απαρνηθή τον

⁷⁴ «Ανακρίβειαι και Παρεξηγήσεις», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 30/11 Νοεμβρίου 1881. Άρθρο που διαψεύδει τα όσα αναφέρει η εκ Λεμεσού επιστολή προς τους *Times* εκδίδεται και στην εφημερίδα *Αλήθεια* στα αγγλικά, βλ. «The Aletheia Supplement, Limassol November 1881», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 7/19 Νοεμβρίου 1881.

⁷⁵ «Παράρτημα *Αλήθειας* – Συνέχεια και τέλος του Λόγου της Α.Ε. του Μ. Αρμοστού», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 19 Οκτωβρίου 1881.

⁷⁶ Στο ίδιο.

εθνισμόν του, την γλώσσαν του, την θρησκείαν του... και ουδέποτε να τολμήση... να διεκδικήση τα अपαράγραπτα δικαιώματά του... Όταν ο Κύπριος εν τη απελπισία αυτού ανακράζει «Οι Άγγλοι με τυραννούσι... δια... του δεσποτισμού των» δεν εννοεί βεβαίως τους εν Αγγλία φιλελευθέρους... αλλά την εν Κύπρω σπείραν...»⁷⁷.

Το κυριότερο αντεπιχείρημα του Biddulph στον ακήρυχτο πόλεμο που δέχεται από τις εφημερίδες *Νέον Κίτιον* και *Αλήθεια* πηγάζει από τις φιλοφρονητικές δηλώσεις του αρχιεπισκόπου περί τα μέσα του 1881. Κατά την επέτειο της εορτής της Βασίλισσας ο αρμοστής επισκέφθηκε τον αρχιεπίσκοπο, ο οποίος κατά την υποδοχή του εκθείασε την αγγλική διοίκηση της Κύπρου αλλά και τον ίδιο τον αρμοστή προσωπικά. Η είδηση ότι ο αρχιεπίσκοπος δήλωσε ικανοποιημένος από την αγγλική διοίκηση τηλεγραφήθηκε άμεσα στο Λονδίνο, από όπου έφτασε η απάντηση ότι οι «φίλοι» της Κύπρου στην Αγγλία δεν δύνανται «...να πράξωσι τι υπέρ του τόπου τούτου σύμφωνα τοις πόθοις των Κυπρίων αφού ο τηλεγράφος αναγγέλλει ότι «ο Έλλην Αρχιεπίσκοπος εκθειάζει τον Μ. Αρμοστήν μέχρι ουρανών και επαινεί, προφανώς άνευ ουδενός προσόντος, την καθεστώςαν διοίκησιν της Κύπρου.»⁷⁸, αναφέρει σε άρθρο της η αγγλόφωνη εφημερίδα *CyprusTimes*. Αμέσως, ξέσπασε θύελλα αντιδράσεων στην Κύπρο. «...παρά πολλά εγράφησαν εν τη *Αλήθεια* περί ενός απλού κομπλιμέντου του Αρχιεπισκόπου... η Α. Μακαριότητα οφείλει ημίν εξηγήσεις αφού η Διοίκησις έδωκε τσαούτην πολιτικήν σημασίαν εις εν κομπλιμέντον εορτής... και... ευαρεστεΐται να εξαγάγη συμπεράσματα σοβαρά εξ' ενός, ολίγον ίσως ελαφρού, κομπλιμέντου...»⁷⁹. Άμεση ήταν η αντίδραση του Γραφείου της Αρχιεπισκοπής, το οποίο έσπευσε να διαψεύσει τα όσα υποτίθεται ότι είπε ο αρχιεπίσκοπος στον αρμοστή κατά την συνάντησή τους. Η επιστολή που στάλθηκε στο Λονδίνο έφερε την απλή επιγραφή «Εκ του Γραφείου της Αρχιεπισκοπής» ενώ δεν είχε ούτε σφραγίδα, ούτε υπογραφή που να αποδεικνύει την γνησιότητά της⁸⁰.

Στα πλαίσια του ακήρυχτου πολέμου ανάμεσα σε μερίδες της ελληνοκυπριακής κοινότητας και τον αρμοστή Biddulph, ο δεύτερος κατηγορήθηκε ως «μισέλληνας». Αγγλόφωνο άρθρο της εφημερίδας *Αλήθεια* αναφέρει ότι: «Έχει ειπωθεί ότι ο Αρμοστής Sir Robbert Biddulph έχει κατηγορηθεί ως μισέλληνας. Η κατηγορία είναι αληθής. Το ότι δεν ευνοεί τους Έλληνες έχει αποδειχθεί... (ο Αρμοστής) έχει δώσει λανθασμένες πληροφορίες στον Υπουργό των Αποικιών. Το ότι αυτές οι πληροφορίες είναι λανθασμένες έχει αποδειχθεί από τις γενικές διαμαρτυρίες που έχει διεξαγάγει όλο το Νησί εναντίον του (Αρμοστή) λόγω των αναφορών του στην Κυανή Βίβλο. Η Αυτού Εξοχότης δεν μπορεί να ξέχασε τα τηλεγραφήματα που έχουν

⁷⁷ «Ανακρίβεια και Παρεξηγήσεις», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 21/2 Σεπτεμβρίου 1881.

⁷⁸ «Η *Cyprus Times* γράφει», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 13/25 Ιουνίου 1881. Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης: «Φωνή Άλγους» και «Χωρίς Τίτλο», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 13/25 Ιουνίου 1881,

⁷⁹ «Εκ Λάρνακος», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 27/9 Ιουλίου 1881.

⁸⁰ «Πρωτοσέλιδο», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 27/9 Ιουλίου 1881.

απευθύνει από όλα τα μέρη της νήσου στον Kimberley, μέσω των οποίων ο Κυπριακός λαός έχει διαμαρτυρηθεί κατά των «λανθασμένων πληροφοριών του Υπατου Αρμοστή και ευχαριστεί τον Υπουργό των Αποικιών για τις καλές του προθέσεις. Ο Sir R. Biddulph τηλεγράφησε στον... Κόμη Kimberley, ότι η είδηση της προσάρτησης της Κύπρου στην Ελλάδα προκάλεσε ανησυχία στους Κύπριους και ότι αυτοί δήλωσαν ότι αυτή η εξέλιξη θα ήταν η καταστροφή τους. Αν ο Sir Biddulph εννοούσε ότι η τριανδρία του Μουφτή, του Fuad Effendi και ενός άλλου Τούρκου, οι οποίοι απέστειλαν τηλεγράφημα διαμαρτυρίας κατά της προσάρτησης, αντιπροσωπεύουν ολόκληρο τον πληθυσμό της νήσου είναι παράλογος. Η γενική ευαρέσκεια του κυπριακού λαού για την είδηση της προσάρτησης έχει αποδειχθεί από τα τηλεγραφήματα τα οποία έχουν σταλεί... στον κ. Gladstone και τον Πρόεδρο του "Reform Club"... Πώς θα μπορούσαν 145.000 Έλληνες να εναντιώνονται κατά της Ένωσης με την Μητέρα Πατρίδα τους;»⁸¹.

Ο Biddulph αντέδρασε αμέσως προσπαθώντας να αντικρούσει τον χαρακτηρισμό του «μισέλληνα», τον οποίο του είχαν αποδώσει ορισμένοι Ελληνοκύπριοι λέγοντας ότι:«...Ωνόμασαν ημάς μισέλληνας (γέλως). Ου γινώσκω ακριβώς την σημασίαν της λέξεως ταύτης. Αλλ' εάν αυτή σημαίνει τους μισούντας τους την Ελληνικήν γλώσσαν λαλούντας κατοίκους της Κύπρου, παράδοξον έτι το τοιούτο, διότι τούτο συνεπάγεται το άτοπον του μισείν την μείζον μερίδα των κατοίκων. Εάν οι ημέτεροι κατήγοροι προέθετον να ειπώσιν ότι, ουκ αμερόληπτοι τυγχάνομεν, δύναμαι να διαψεύσω αυτούς... Αλλ' ότι ούτοι το όντι είχαν κατά νουν, έστι... η μη επ' εμού ενθάρρυνσις της ιδέας της ενώσεως της Κύπρου μετά της Ελλάδος. Συμπαθώ το τοιούτο αισθήματι, γενωμένω υπό των κοινών δεσμών της γλώσσης και θρησκείας... ουδέν έθνος, ως η Αγγλία, υπερμάχησεν υπέρ της των εθνικοτήτων αρχής... Η Αγγλία εστί ο ειλικρινέστερος φίλος της Ελλάδος. Αλλ' εάν ελέχθη ότι Άγγλοι Υπάλληλοι... ώφειλον να ενθαρρύνωσι ταραχήν ης ο σκοπός η μετάθεσις χώρας τίνος από ενός είς έτερον των της Α.Μ. συμμάχων, θεωρώ όλως παράλογον την τοιαύτην ιδέαν.»⁸².

⁸¹ «The Aletheia Supplement, Limassol, November 1881», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 7/19 Νοεμβρίου 1881.

⁸² «Παράρτημα της Αλήθειας», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 19 Οκτωβρίου 1881. Στο ίδιο άρθρο ο Αρμοστής συνεχίζει λέγοντας «Καθήκον εμόν εστί το επιτυχείν την ασφάλειαν της ευημερίας και ησυχίας του τόπου... ενόσω διατελούμεν ενταύθα οφείλομεν πάσαις δυνάμεσι να επιδιώκωμεν τα συμφέροντα του λαού, άνευ διακρίσεως φυλής και θρησκειώματος (επευφημίας). Εάν μερίς τις των κατοίκων δικαιούται να νομίση εαυτήν ηδικημένην, τούτο, φρονώ θα επιτρέπετο μόνον τοις Τούρκοις. Ούτοι ήσαν πρότερον κύριοι του τόπου...». Σε μεταγενέστερα άρθρα η *Αλήθεια* σχολιάζοντας τον λόγο του Αρμοστή λέει «...αντί να δώσητε αληθοφανή οπωσοούν εξήγησιν των πεπραγμένων και γεγραμμένων υφ' Υμών και των περί Υμάς δυσμενεστάτων ημίν, οχυρούσθε όπισθεν φασμάτων εν εγρηγόρσει και μελετημένως πεποιθήαμεν, πεπλασμένων προπαγάνδων, ενωτικών, δυσηρεστημένων, προνομιούχων!!!», «Ο Μ. Αρμοστής απολογούμενος», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 31/12 Νοεμβρίου 1881. Γιατί λέει άρθρο της *Αλήθειας*, ενώ παραδέχεστε ότι άλλοι λαοί παρά τους διάφορους πολέμους κατόρθωσαν να κρατήσουν το εθνικό τους αίσθημα, υποστηρίζετε ότι στην δική μας περίπτωση «...εχρειάζοντο προπαγάνδαι και αρχιπροπαγανδισταί και πρόξενοι (!) δια να εμπνεύσωσιν ημίν το «φυσικόν» τούτο αίσθημα;», «Ο Μ. Αρμοστής απολογούμενος», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 14/20 Νοεμβρίου 1881.

Οι προσπάθειες του αρμοστή να αποδείξει ότι δεν είναι «μισέλληνας» πείθουν τελικά μια μερίδα του ελληνοκυπριακού τύπου, η οποία προτρέπει τους Ελληνοκυπρίους να εκθέσουν τα αιτήματά τους στον ίδιο τον αρμοστή προτού αποστείλουν αντιπροσώπους στο Λονδίνο. Συγκεκριμένα σε κατ' ιδίαν συνάντησή του με τον αρμοστή ο εκδότης του *Νέου Κιτίου* του είπε: «Παραπονήθητε εν τω λόγω ημών ότι ένιοι απεκάλεσαν υμάς «μισέλληνα»... Γνωρίζετε διατί έδωκαν υμίν αληθώς τον τίτλον τούτον; Όταν ετηλεγράφησαν προς την Υ. Εξοχότητα τρεις Τούρκοι, διαμαρτυρούμενοι δήθεν κατά της προσαρτήσεως της Κύπρου... υμείς ετηλεγραφήσατε εις Λονδίνον ότι ο ιθαγενής της Νήσου πληθυσμός ανεστατώθη και δυσηρεστήθη επί τη ειδήσει. Το τηλεγράφημα υμών... προϋξένησε χειρίστην εντύπωσιν τω λαώ, έκαστος δε μετ' απορίας ηρώτα τι συμφέρον είχε η Υ. Εξοχότης να καταστρέψη... το μέλλον ενός λαού...»⁸³. «Αλλ' εγώ δεν ετηλεγράφησα ότι ο ιθαγενής της Νήσου πληθυσμός διαμαρτύρεται κατά της μετά της Ελλάδος ενώσεως του... Εγώ ετηλεγράφησα ότι ένιοι των ιθαγενών διαμαρτύρονται και ουχί (όλοι) οι ιθαγενείς.»⁸⁴, απάντησε ο αρμοστής.

Αλλά εξίσου σφοδρή ήταν η αντίδραση των Ελληνοκυπρίων κατά των δηλώσεων του αρμοστή ότι το αίτημα της ένωσης είναι το προϊόν ελληνικής προπαγάνδας και δεν αντικατοπτρίζει την πραγματική θέληση της πλειοψηφίας του λαού. Η εφημερίδα *Αλήθεια* περνάει στην αντεπίθεση δημοσιεύοντας άρθρο αναγνώστη, ο οποίος διαψεύδει τα λεγόμενα του αρμοστή. «Ο Σιρ Βίδωλφ ομιλεί περί ταραχής λαμβανούσης χώραν εν τη ημετέρα νήσω και σκοπόν εχούσης την μετά της Ελλάδος ένωσιν της Κύπρου... ουδέν τοιούτο συμβαίνει εν Κύπρω. Ούτε προπαγάνδας υπάρχουν, ούτε επαναστατικά κομητάτα, ούτε η ελαχίστη ταραχή... Ως Κύπριοι και ως Έλληνες επεθυμούμιν την μετά της Ελλάδος ένωσιν. Ως άνδρες έχοντες σώας τας φρένας ακολουθούμεν τας συμβουλάς τας οποίας μας έδωσαν πολλοί των υψηλήν εν τη Αγγλική Κυβερνήσει κατεχόντων θέσιν.... «Εξακολουθήτε φερόμενοι φρονίμως, αποφεύγετε πάσαν ταραχήν, προσπαθήσατε να βελτιώσετε την κατάστασιν του τόπου και δεν είναι μακράν η ημέρα ότε η Κύπρος θέλει καταστή μέρος του Ελληνικού Βασιλείου»... Φερόμεθα φρονίμως,

⁸³ «Μια Επίσκεψις», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 23/4 Νοεμβρίου 1881.

⁸⁴ ο.π. Στο ίδιο άρθρο ο εκδότης του *Νέου Κιτίου* αναφέρει τις εντυπώσεις του από την συνάντησή του με τον αρμοστή λέγοντας ότι «Απερχόμενοι... σκεπτόμεθα ότι ο άνθρωπος ούτος, επί του προσώπου του οποίου αναγινώσεται η καλοκαγαθία, αδύνατον είναι να μη επιθυμή το καλόν του τόπου. Αλλά πώς να συμβιβάσωμεν όσα περί ημών έγγραψε μετά της φαινομένης ειλικρινείας... αυτού;... Μανθάνομεν ότι εξελέχθησαν Επιτροπαί και συσκέπτονται περί του πρακτέου. Πολλοί... γνωμοδοτούσιν ότι είναι ανάγκη αποσταλώσιν αντιπρόσωποι εις Λονδίνον. Ημείς πιστεύομεν ότι πριν προβώμεν εις το έσχατον τούτο διάβημα, καλόν είναι αι Επιτροπαί να παρουσιασθώσι προς την Α. Εξοχότητα, να εκθέσωσιν εγγράφως τα παράπονα του λαού και να υποδείξωσι συνάμα τον τρόπον της θεραπείας. Έχομεν δε δι' ελπίδος ότι η Α. Εξοχότης θα τείνη φιλήκοον ους...». Παρόμοιου περιεχομένου άρθρο αναγνώστη εκδίδεται και στην *Αλήθεια* στις αρχές του 1881. Ο συγγραφέας του άρθρου παραδέχεται ότι οι Βρετανοί κάνουν λάθη στην διακυβέρνηση της Νήσου και ότι πολύ καλά πράττουν οι εφημερίδες *Αλήθεια* και *Νέον Κίτιον* να επικρίνουν την Κυβέρνηση. Αλλά τονίζει επίσης την άποψη ότι η Κυβέρνηση έχει αγαθές προθέσεις. Ελπίζω, λέει στο τέλος ο συγγραφέας του άρθρου, ότι οι εφημερίδες δεν είναι «όργανα φατριών» και ότι εκτός της δημοσίευσης των προβλημάτων του λαού θα προτείνουν και λύσεις. «Τρίκωμον, 10/22 Μαρτίου 1881», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 21/2 Απριλίου 1881.

αποφεύγομεν πάσαν ταραχήν, προσπαθούμεν να βελτιώσουμεν την κατάστασιν του τόπου και μεθ' υπομονής αναμένομεν την ημέραν της ενώσεως ημών μετά της Μητρός Ελλάδος... αι επιτροπαί... δεν είναι επαναστατικά κομητάτα... αποτελούνται από... τους μάλλον ευυπολήπτους κατοίκους της νήσου και σκοπόν δεν έχουσιν, Εξοχώτατε, να εξεγείρωσι τον Κυπριακόν λαόν εναντίον της Αγγλικής Κυβερνήσεως αλλά να ζητήσωσιν... την διόρθωσιν των κακών εχόντων εν τη νήσω. Μη γίνεσθαι θύμα κακών συμβουλών, αλλά σπουδάσατε βαθύτερον τον Κυπριακόν λαόν και μη καταφρονήτε την δημόσιαν γνώμην Εξοχώτατε, εάν θελήσετε να κερδίσετε την αγάπην και το σέβας όλων ημών.»⁸⁵.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, το δεύτερο επιχείρημα που χρησιμοποιεί ο αρμοστής για να αποδείξει ότι η ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα θα ήταν καταστροφική για την νήσο βασίζεται στις διαμαρτυρίες των Τουρκοκυπρίων. Έτσι, ο ελληνοκυπριακός Τύπος κατηγορεί τον αρμοστή ότι χρησιμοποιεί τις διαμαρτυρίες των Τουρκοκυπρίων στις αναφορές του για να πλήξει τους εθνικούς πόθους της κοινότητάς τους και επιχειρεί να αποδείξει ότι μια μερίδα της τουρκοκυπριακής κοινότητας επιθυμεί την ένωση. Άρθρο αναγνώστη στο *Νέον Κίτιον* αναφέρει ότι τόσο οι Ελληνοκύπριοι όσο και οι Τουρκοκύπριοι κάτοικοι του χωριού Άνω Λεύκαρα εξουσιοδότησαν την επιτροπή της πόλης της Λάρνακας να εκθέσει τα αιτήματά τους στο παγκύπριο υπόμνημα του 1881. «...οι συγχώριοι ημών Οθωμανοί, κατανοήσαντες ότι εισί μεν Οθωμανοί τη θρησκείαν, αλλ' Έλληνες Κύπριοι το γένος, και αποβάλλοντες ας περί Ελλάδος είχαν εσφαλμένας ιδέας, προθύμως οι πάντες, προεξάρχοντος μάλιστα του Μουλλά των, υπέγραψαν το Υπόμνημα και εγκαρδίως ηυχήθησαν υπέρ της παλιγεννεσίας της κοινής ημών Πατρίδος...»⁸⁶. Φυσικά οι ισχυρισμοί του *Νέου Κιτίου* ήταν υπερβολικοί καθώς, όπως θα

⁸⁵ «Εν Λευκωσία, 8/20 Οκτωβρίου», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 17/29 Οκτωβρίου 1881. Όσον αφορά τις κατηγορίες περί της ύπαρξης ενεργού ελληνικής προπαγάνδας στο νησί, αυτές διαψεύδονται εμμέσως από την εφημερίδα *Νέον Κίτιον* η οποία σε άρθρο της επαινεί την ουδέτερη στάση του Έλληνα Προξένου λέγοντας ότι «η αποχή αυτού από παντός δυναμένου να παρεξηγηθή εν ταις ημέραις ταύταις, καθ' ας ο κυπριακός λαός υπερασπίζεται όλαις δυνάμεσι και ποικιλοτρόπως τα εθνικά αυτού συμφέροντα... εξετιμήθη υπό των Αρχών του τόπου και επεκροτήθη υπό των Συμπολιτών ημών...». «Χωρίς Τίτλο», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 21/2 Σεπτεμβρίου 1881. Ο νέος Πρόξενος της Ελλάδας όντως δεν παρεμβαίνει στις σχέσεις Ελληνοκυπρίων και Αγγλικής Κυβέρνησης αλλά την ίδια στιγμή εξακολουθεί να καλλιεργεί τις σχέσεις Ελληνοκυπρίων και Ελλάδας. Όταν για παράδειγμα έρχεται για πρώτη φορά στην Λευκωσία μετά την παράδοση των διαπιστευτηρίων του στον Αρμοστή, επισκέπτεται τον Αρχιεπίσκοπο για να του διαβιβάσει τις ευχαριστίες της Ελλάδας για τις εισφορές της νήσου στον εθνικό αγώνα. Για τον διορισμό του κ. Φιλώτα Ισχομάχου ως νέου Προξένου της Ελλάδας στην Κύπρο και τις ευχαριστίες του προς τον Αρχιεπίσκοπο βλ. «Χωρίς Τίτλο», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 2/14 Ιανουαρίου 1881. Για την διεξαγωγή εράνων για τον εθνικό σκοπό βλ. «Χωρίς Τίτλο», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 21/2 Απριλίου 1881.

⁸⁶ «Εν Άνω Λευκάροις τη 2/14 Αυγούστου 1881», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 21/2 Σεπτεμβρίου 1881. Στο ίδιο άρθρο αναφέρεται ότι «Αγγλοι τίνες εκ Λάρνακος επέστειλαν εις τα «Ημερήσια Νέα» ότι δήθεν... ημείς υπεγράψαμεν το ψήφισμα υπέρ της ενώσεως ημών μετά της Μητρός Ελλάδος υποκινηθέντες υπό τινών φιλοπατριδων εν Λάρνακι διαμενόντων... υπό της Ελληνικής Προπαγάνδας... Οι αγρόται της Κύπρου, οι γνήσιοι ούτοι Έλληνες... ένα μόνον πόθο έχουσι... την μετά της Μητρός Ελλάδος ένωσιν της πολυπαθου αυτής Νήσου... Ευτυχώς ενώ οι περί τον Μ. Αρμοστήν πειρώνται να διαστρέψωσιν την αλήθειαν λέγοντες ότι ο αγροτικός της Νήσου πληθυσμός δε επιθυμεί την μετά της Ελλάδος ένωσιν, αυτά τα πράγματα ομιλούν αφ' εαυτών...». Οι ίδιοι ισχυρισμοί προεβλήθησαν και σε

αποδειχθεί στην συνέχεια, οι Τουρκοκύπριοι δεν ήταν ενάντιοι μόνο στην ιδέα της ένωσης, αλλά ακόμη και στην ιδέα της σύστασης Νομοθετικού Συμβουλίου από εκλεγμένα μέλη των δυο κοινοτήτων.

Ενώ λοιπόν το αρνητικό κλίμα αλληλοκατηγοριών ανάμεσα στην κυβέρνηση και την ελληνοκυπριακή κοινότητα φουντώνει, η «μεροληπτική»⁸⁷ και «παράτυπη» πολιτική της πρώτης προσφέρει πληθώρα επιχειρημάτων στον ελληνοκυπριακό Τύπο για να επαναλάβει το αίτημα του δικαιώματος εκλογής των μελών του νομοθετικού συμβουλίου⁸⁸ και της ένωσης του νησιού με την Ελλάδα. Το κυριότερο παράπονο των Ελληνοκυπρίων αυτή την περίοδο είναι ότι ο αρμοστής έχει στην ουσία καταργήσει τον ρόλο των επαρχιακών συμβουλίων, τα οποία είναι επιφορτισμένα με το καθήκον να καθορίζουν τις τιμές των προϊόντων που πωλούνται στην αγορά. Όταν τον Μάρτιο του 1881 τα επαρχιακά συμβούλια, αφού έχουν καθορίσει την τιμή των οινοπνευματωδών, στέλνουν τις αποφάσεις τους προς έγκριση στο κεντρικό συμβούλιο όπου προεδρεύει ο αρμοστής, αυτός παράτυπα ακύρωσε τις αποφάσεις τους γιατί έκρινε πως οι τιμές του κρασιού ήταν ασυνήθιστα χαμηλές⁸⁹. «Η υπομονή μας εξαντλήθηκε και δεν μπορούμε πια να υποφέρουμε ούτε μια μέρα ακόμη το φαύλο διοικητικό σύστημα που διαφεντεύει τις τύχες μας. Εδώ και τρία χρόνια ακούμε τις ίδιες υποσχέσεις, αλλά οι ελπίδες μας αποδεικνύονται φρούδες», αναφέρει άρθρο του *Νέου Κιτίου*. «Έναν, λοιπόν, σκοπόν ο Κυπριακός λαός δέον να έχη, μίαν ιδέαν, προς εν και το αυτόν σημείον πάντοτε να βαδίζη, εν πράγμα να ζητή εννόμως και συνετώς, «την μετά της Μητρός του ένωσιν». Όλα τα άλλα εισί μάταια...Τι θα μας ωφελήσει αν αποφασίσει η Βρετανία να διορθώσει το σαθρό διοικητικό μας σύστημα, εφόσον τα θεμέλιά του θα παραμείνουν τα ίδια;⁹⁰».

προγενέστερο άρθρο του *Νέου Κιτίου* όπου αναφερόταν ότι «...η Νήσος δε σχεδόν άπασα, ουδ' αυτών των Οθωμανών εξαιρουμένων, διατελεί συγκεκινημένη και ανυπομονούσα περιμένει την στιγμήν, καθ' ην η Ελληνική σημαία ανεπεταστήσεται επί των επάλλεων των φρουρίων της Πατρίδος...». «Συλλαλητήριον εν Λάρνακι», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 3/15 Απριλίου 1881. Σύμφωνα με τον Nevzat «...ο εθνικισμός δεν αφορά μόνο τις ελίτ τάξεις των πόλεων, αλλά έχει επηρεάσει και τις αγροτικές τάξεις της υπαίθρου, προκαλεί δικοινοτικά μικροεπεισόδια και εντείνει την αρνητική αντίδραση των Τουρκοκυπρίων στο ενδεχόμενο της ένωσης...», Nevzat Altay, *Nationalism...*, ο.π., σ. 130-133.

⁸⁷ Άρθρο του *Νέου Κιτίου* αναφέρει ότι η δικαστική πολιτική της κυβέρνησης είναι μεροληπτική, εφόσον μέχρι σήμερα έχουν εκτελεσθεί δυο Χριστιανοί κατηγορούμενοι για φόνο αλλά κανένας Μουσουλμάνος. «Γράφουσιν ημίν εκ Βαρωσίων υπό ημερομηνίαν 3/15 Φεβρουαρίου 1881», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 6/18 Φεβρουαρίου 1881.

⁸⁸⁸⁸ «Τι δέον να αιτήσωμεν», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 13/25 Νοεμβρίου 1881.

⁸⁹ «Γράφουσιν ημίν εκ Λευκωσίας υπό ημερομηνίαν 27 Φεβρουαρίου 1881», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 13/25 Μαρτίου 1881.

⁹⁰ «Τι δέον να αιτώμεν», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 25/7 Μαΐου 1881. Όπως αναφέρει ο Παπαγεωργίου «Στη δημιουργία του έντονα αρνητικού κλίματος συνέβαλαν: η αδυναμία ή η έλλειψη διάθεσης των Βρετανών να κατανοήσουν τις κοινωνικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες και ευαισθησίες των ντόπιων, η επιμονή τους να επιβάλουν με διοικητικό τρόπο μια εντελώς νέα και άγνωστη στο νησί πολιτική, οικονομική και διοικητική συμπεριφορά και αντίληψη, καθώς και η αλαζονεία τους απέναντι στο γηγενή πληθυσμό..., και κυρίως η αντίθεση τους προς το ενωτικό κίνημα των Ελληνοκυπρίων, το οποίο, όμως, γιγαντώθηκε και εξαιτίας των πολιτικών σχέσεων και θεσμών που το ίδιο το βρετανικό σύστημα επέβαλε.» Παπαγεωργίου Στέφανος, «Παράλληλες διαδρομές,

Τα θεμέλια του συστήματος, όμως, πρόκειται να αλλάξουν και η διαδικασία αναδιαμόρφωσής τους θα αρχίσει στις 20 Νοεμβρίου του 1881, όταν αντιπροσωπεία της ελληνοκυπριακής κοινότητας καλείται μετά την κατάθεση του υπομνήματος του 1879 να συζητήσει τα αιτήματά της με τον αρμοστή Biddulph. Στις συναντήσεις έλαβαν μέρος ο αρχιεπίσκοπος, οι τρεις μητροπολίτες και εξέχουσες προσωπικότητες της ελληνοκυπριακής κοινότητας όπως ο Περισιτιάνης, ο Κωνσταντινίδης, ο Παϊσίου και, ο Σιακαλλής. Στις συνομιλίες οι Ελληνοκύπριοι αντιπρόσωποι έθεσαν τα θέματα των δικαστηρίων, της αναγνώρισης της ελληνικής γλώσσας ως επίσημης γλώσσας του κράτους, της εκπαίδευσης, των σχέσεων Εκκλησίας και κράτους και το μείζον θέμα του Νομοθετικού Συμβουλίου. Ο Μ. Αρμοστής είπε σχετικά με αυτό ότι «το νυν νομοθετικόν συμβούλιον... συνεκροτήθη υπό του Υπουργείου και ουχί ημών, ώστε αν εγένετο λάθος τι εις την συγκρότησιν αυτού, δεν πταίομεν ημείς, τουναντίον μάλιστα οι εν αυτώ υπάλληλοι εξήτουν πάντοτε μετά ζήλου το συμφέρον του λαού της Κύπρου...»⁹¹. Όταν οι αντιπρόσωποι των Ελληνοκυπρίων ζήτησαν, δια στόματος του μητροπολίτη Κιτίου να μάθουν αν τα μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου θα εκλέγονται από τον λαό και αν θα έχουν το δικαίωμα να υποβάλλουν νομοσχέδια, ο αρμοστής απάντησε θετικά και στα δυο ερωτήματα λέγοντας ότι θα δύνανται να προτείνουν νομοσχέδια όπως ακριβώς γίνεται και στις άλλες αγγλικές αποικίες, αλλά όλα αυτά θα κανονισθούν πλήρως σύμφωνα με τις διαταγές της Βασίλισσας. Τότε ο μητροπολίτης Κιτίου ζήτησε από τον αρμοστή την άδεια να διαβιβάσουν οι Ελληνοκύπριοι αντιπρόσωποι τα αιτήματά τους στη Βρετανία προτού ληφθεί η απόφαση της Βασίλισσας και βρεθούν προ τετελεσμένων γεγονότων. Τα σημαντικότερα θέματα τα οποία θέλουν να διασφαλίσουν οι Ελληνοκύπριοι αντιπρόσωποι είναι η αριθμητική αναλογία των μελών στην βάση της πληθυσμιακής αναλογίας των δυο κοινοτήτων και τα δικαιώματά τους. Ο αρμοστής δήλωσε άγνοια σχετικά με τον αριθμό των βουλευτών και τα δικαιώματά τους, αλλά διαβεβαίωσε τους αντιπροσώπους ότι τα ανεπίσημα μέλη θα είναι σίγουρα περισσότερα από τα επίσημα και η πλειοψηφία των βουλευτών θα είναι Ελληνοκύπριοι. Στο τέλος, μάλιστα είπε στους Ελληνοκύπριους αντιπροσώπους ότι «...θα μετεβίβαζον ευχαρίστως πάσαν αίτησίν σας»⁹². Για αυτό τον σκοπό ο Biddulph ζήτησε την γραπτή έκθεση όλων των ελληνοκυπριακών αιτημάτων, γεγονός που οδήγησε στη σύνταξη δυο υπομνημάτων, γνωστών ως Υπόμνημα του 1882⁹³. Στο πρώτο υπόμνημα οι Ελληνοκύπριοι εκθέτουν πολύ σύντομα την επιθυμία τους να ενωθούν με την Ελλάδα και ζητούν να σταλεί από τη Βρετανία ειδική επιτροπή η οποία μετά από επιτόπια μελέτη θα συντάξει έκθεση σχετικά με όλα τα κυπριακά ζητήματα. Το δεύτερο

διαφορετικές ταχύτητες: Η γένεση του ελληνικού και τουρκικού εθνικισμού στην Κύπρο», στο *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 68-69-70, Αθήνα: Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999, σ. 23.

⁹¹ «Πρακτικά των μετά της Α.Ε. συνεντεύξεων των αντιπροσώπων της Κύπρου, *Αλήθεια*, Λεμεσός: 20/2 Δεκεμβρίου 1882. Για το σύνολο των πρακτικών βλ. επίσης «Πρακτικά των μετά της Α.Ε. συνεντεύξεων των αντιπροσώπων της Κύπρου», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 27/9 Δεκεμβρίου 1882, 4/16 Δεκεμβρίου 1882 και 11/23 Δεκεμβρίου 1882.

⁹² Στο ίδιο.

⁹³ Το Υπόμνημα του 1882 κατατέθηκε στην Κυβέρνηση περί τα τέλη του 1881.

υπόμνημα λειτουργεί ως αναλυτική έκθεση, στην οποία σχολιάζονται όλα όσα συζητήθηκαν κατά τις συναντήσεις των Ελληνοκυπρίων αντιπροσώπων με τον αρμοστή Biddulph.

Το Υπόμνημα των Ελληνοκυπρίων προκαλεί την αντίδραση της τουρκοκυπριακής κοινότητας, η οποία προχωρά στην άμεση σύνταξη επιστολής διαμαρτυρίας τον Δεκέμβριο του 1881. Η επιστολή στάλθηκε από τον Ahmet Rifaat, ο οποίος αναφέρει ότι η σύσταση συμβουλίων στη βάση της αριθμητικής αναλογίας των δυο κοινοτήτων θα είναι καταστροφική για την τουρκοκυπριακή κοινότητα. «Το Νομοθετικό Συμβούλιο είναι ένα ανώτατο συμβούλιο το οποίο σχηματίζεται για την προστασία των δικαιωμάτων της κυβέρνησης και του λαού. Αυτά τα δικαιώματα διαιρούνται στα τρία, το πρώτο αφορά τους Κυβερνητικούς αξιωματούχους, το δεύτερο αφορά την Κυβέρνηση και τον λαό και το τρίτο αφορά τον λαό. Αλλά ο προστάτης όλων αυτών των δικαιωμάτων είναι η Κυβέρνηση. Στην περίπτωση παράβασης των δικαιωμάτων, η κυβέρνηση τροποποιεί πάντα τη δύναμη των υφιστάμενων νόμων προκειμένου να ακυρώσει οποιαδήποτε άσκηση επιρροής. Τόσο η Κυβέρνηση όσο και οι ιθαγενείς είναι ίσοι στο εν λόγω Συμβούλιο. Όταν άκουσα ότι η αντιπροσωπεία αποτελούμενη από τους Μητροπολίτες Λευκωσίας, Λάρνακας, Πάφου και Κερύνειας και από τους κυρίους Περισιάνη, Κωνσταντινίδη Πασχάλη και Σιακαλλή, είχαν την τελευταία τους συνέντευξη (με τον Αρμοστή) και αντίθετα με τους κανόνες ενός έθνους όπως το Βρετανικό, το οποίο συνίσταται από 40 εκατομμύρια πληθυσμού τα οποία ανήκουν στο ίδιο θρήσκευμα, ζήτησαν από την Εξοχότητά σας να επιτρέψει την εκλογή των Μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου με βάση την αριθμητική αναλογία του κατοίκων της Κύπρου οι οποίοι ανήκουν σε διαφορετικά θρησκευματα και διαφορετικές εθνικότητες. Λυπήθηκα ειλικρινά όταν είδα την αντιπροσωπεία να θέτει ένα τέτοιο αίτημα στην Εξοχότητά σας, καθώς αυτό δείχνει την άγνοια των κατοίκων και την ανικανότητά τους να αρθρώσουν λόγο...»⁹⁴. Μετά από συνάντηση του Μουφτή και άλλων αντιπροσώπων της τουρκοκυπριακής κοινότητας με τον αρμοστή Biddulph⁹⁵ τα υπομνήματα των Ελληνοκυπρίων αλλά και οι διαμαρτυρίες των Τουρκοκυπρίων στάλθηκαν στον Υπουργό των Αποικιών Kimberley ο οποίος έδωσε την επίσημη απάντηση της Κυβέρνησης στις 10 Μαρτίου 1882 ανακοινώνοντας την σύσταση Νομοθετικού Συμβουλίου με βάση την πληθυσμιακή αναλογία των δυο κοινοτήτων⁹⁶.

⁹⁴SA1/6154 Επιστολή του Ahmet Rifaat προς τον Αρμοστή με ημερομηνία 15 Δεκεμβρίου 1881.

⁹⁵SA1/6162 Συνέντευξη του Μουφτή και άλλων επιφανών μελών της Τουρκοκυπριακής κοινότητας με τον Αρμοστή σχετικά με θέματα που αφορούν την κοινότητά τους τον Δεκέμβριο του 1881.

⁹⁶SA1/6202 «Υπουργείο Αποικιών, αναφορά Αριθμός 496 της 10^{ης} Μαρτίου 1882, ενημερώνει για τα συμπεράσματα στα οποία κατέληξε η Κυβέρνηση της Αυτού Μεγαλειότητας σχετικά με την δημιουργία ενός Νομοθετικού Συμβουλίου για το Νησί. Το Συμβούλιο θα αποτελείται από 12 Εκλεγμένα (Χριστιανοί και 3 Μωαμεθανοί) και 6 Επίσημα Μέλη. Παρατηρήσεις όσων αφορά τις εξουσίες, τη φύση και την έκταση των καθηκόντων του νέου Συμβουλίου. Οι ακριβείς ρυθμίσεις των δικαιωμάτων ψήφου δεν έχουν αποφασιστεί ακόμη.» Ο Λόρδος Kimberley ανακοινώνει την σύσταση του Νομοθετικού Συμβουλίου στη βάση της αριθμητικής αναλογίας των δυο κοινοτήτων. Ο Χατζηβασιλείου αναφέρει ότι «την περίοδο της δημιουργίας του πρώτου μερικής εκλεγμένου κυπριακού

Μόλις γνωστοποιήθηκε η απάντηση του Υπουργού των Αποικιών, οι Τουρκοκύπριοι απέστειλαν αυθημερόν επιστολή διαμαρτυρίας στον Kimberley. Σε αυτήν ο Μουφτής των Τουρκοκυπρίων Esseid Ahmed Assim και τα μέλη της τουρκοκυπριακής αντιπροσωπείας ανέφεραν ότι αφού μελέτησαν την απόφαση του Λόρδου Kimberley με ημερομηνία 10 Μαρτίου αντιλήφθηκαν ότι «...Η ουσία του εν λόγω εγγράφου αποδεικνύει ότι τα προνόμια τα οποία απολαμβάνουμε από αρχαιοτάτων χρόνων δεν έχουν μελετηθεί δεόντως και ότι τα δικαιώματά μας εντέλει θα καταπατηθούν μέσω της προτεινόμενης σύστασης του Νομοθετικού Συμβουλίου, δηλαδή μέσω της εκλογής Μωαμεθανικών και Χριστιανικών Μελών σε αναλογία με τα αντίστοιχα μέλη των δυο κοινοτήτων. Παίρνουμε το θάρρος να ενημερώσουμε την Σεβασμιότητά Σας ότι από αυτή την στιγμή και έπειτα απορρίπτουμε emphaticά το προτεινόμενο σύστημα, και ότι δεν θα εκλέξουμε Μέλη στο εν λόγω Συμβούλιο όταν το σύστημα εφαρμοσθεί. Επιπροσθέτως, πρέπει επίσης να ενημερώσουμε την Σεβασμιότητά Σας ότι δεν θα παύσουμε, ούτε κατ' ελάχιστον, να επιδιώκουμε, στο έπακρο των δυνατοτήτων μας, μέσω επίμονων αιτήσεων σε ανώτερες αρχές, την επανόρθωση του ζητήματος.»⁹⁷.

Η αντίδραση της ελληνοκυπριακής κοινότητας ήταν η ακριβώς αντίθετη από αυτή των συμπατριωτών τους και στις 29 Μαρτίου έστειλαν, διαμέσου του αρχιεπισκόπου, ευχαριστήρια

νομοθετικού συμβουλίου, το 1882, ένας ακόμη παράγοντας ήταν σε λειτουργία, ο οποίος θα μπορούσε επίσης να ευθύνεται για την «εισβολή» διεθνών προβληματισμών στην εξέλιξη του κυπριακού συντάγματος: μέχρι το 1914 η κυριαρχία της Κύπρου δεν ανήκε στην Βρετανία, αλλά στους Οθωμανούς... Από την αρχή η βρετανική συνταγματική πολιτική στην Κύπρο στόχευε στην απόδοση περιορισμένων εξουσιών στον ιθαγενή πληθυσμό... αυτό μπορούσε να προκαλέσει στους Κύπριους το αίσθημα ότι συμμετείχαν στην διαχείριση των υποθέσεων τους και κατ' επέκταση διευκόλυναν την εφαρμογή της βρετανικής πολιτικής, ενώ την ίδια στιγμή η εξουσία εξακολουθούσε να βρίσκεται στα χέρια της αποικιακής κυβέρνησης...», Hadjivasiliou Evanthis, *The Cyprus Question 1878-1960: A Constitutional Aspect*, University of Minnesota, Minnesota, Minneapolis: 2002, σ. 10. Σύμφωνα με την Μπουλετή «Το σύνταγμα του 1882, όπως και τα υπόλοιπα που ακολούθησαν, είχαν ως κύριο στόχο τους να επιτύχουν τη μεγαλύτερη δυνατή συναίνεση από τον πληθυσμό στην επιβολή της βρετανικής εξουσίας, χωρίς την ουσιαστική συμμετοχή του ντόπιου στοιχείου στη διαμόρφωση ή άσκηση της», Μπουλετή Ελένη, *Η βρετανική πολιτική απέναντι στην τουρκοκυπριακή κοινότητα 1878-1950: Η πορεία προς την εθνοποίηση της μουσουλμανικής-κυπριακής κοινότητας*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα: 2008, σ. 123.

⁹⁷ SA1/6204 Επιστολή προς τον Λόρδο Kimberley από την Τουρκοκυπριακή αντιπροσωπεία η οποία συνίσταται από τους Esseid Ahmed Assim, Mustapha Fuad, Hadji Ali Rifki, Esseid Mehemmed Raif, Mustapha Savfet, Vehid, Osman Emeri, Hadji Ali Barondjizadeh, Hussein Niazi, Ibrahim Zihni, στις 25 Μαρτίου 1882. Η εν λόγω αναφορά συνοδευόταν από επιστολή του Μουφτή των Τουρκοκυπρίων Esseid Ahmed Assim, στην οποία γράφει «Κύριε, πρέπει να (σας) παρουσιάσω την παρούσα στιγμή, ένα διάβημα εκ μέρους των αντιπροσώπων της Μουσουλμανικής κοινότητας του Νησιού σχετικά με την απάντηση του Υπουργού των Αποικιών, την οποία έλαβα πρόσφατα, σχετικά με το ζήτημα του Υπομνήματος το οποίο παρουσιάσαμε πριν λίγο καιρό στην Εξοχότητά του, στο οποίο ζητούσαμε την συνέχιση της ισχύουσας διοίκησης και της αρχής της ίσης εκπροσώπησης – από την πλευρά των Μουσουλμανικών και Χριστιανικών κοινοτήτων – στο Συμβούλιο και τα Δικαστήρια του Νησιού. Η Εξοχότητά Σας θα παρατηρήσει μετά από μια προσεκτική ανάγνωση του εν λόγω διαβήματος ότι το προτεινόμενο σύστημα οργάνωσης του Νομοθετικού Συμβουλίου, δηλαδή ο διορισμός των Μουσουλμανικών και Χριστιανικών μελών του Συμβουλίου με βάση την αριθμητική αναλογία των δυο κοινοτήτων, θα είναι εντέλει επιζήμιο και καταστροφικό για το Μουσουλμανικό στοιχείο και ότι αναμφίβολα θα χάσουμε τα προνόμια και τα δικαιώματα τα οποία απολαμβάνουμε από αρχαιοτάτων χρόνων...»

επιστολή στον Kimberley⁹⁸. Οι Τουρκοκύπριοι όμως δεν πτοήθηκαν, συνέχισαν να εκφράζουν την αντίθεσή τους στην κυβερνητική απόφαση στέλνοντας ένα τηλεγράφημα⁹⁹ και δυο υπομνήματα τον Απρίλιο του 1882. Στο πρώτο τους υπόμνημα ανέφεραν ότι ένσταση μπορεί δικαίως να γίνει επί έντεκα όρων του υπομνήματος της 10ης Μαρτίου, το οποίο στοχεύει μεν στην πρόοδο και βελτίωση του νησιού, αλλά το άρθρο που υπαγορεύει την αριθμητική αναλογία των μωαμεθανών και χριστιανών εκπροσώπων στο Νομοθετικό Συμβούλιο, δηλαδή την εκλογή τριών μωαμεθανών και εννέα χριστιανών, έχει εισαχθεί χωρίς να ληφθούν υπ' όψιν οι σοβαρές επιπτώσεις που αυτό θα προκαλέσει στον τρόπο λειτουργίας του. «Η εισαγωγή του εν λόγω άρθρου», γράφουν οι Τουρκοκύπριοι, «μας οδηγεί επίσης στο συμπέρασμα ότι η διαγωγή των Χριστιανών συμπατριωτών μας δεν έχει ληφθεί υπ' όψιν από την σκοπιά της δικαιοσύνης. Οι πρόγονοί μας κατείχαν αυτό το νησί για περισσότερα από 300 χρόνια, κατά την διάρκεια των οποίων εμείς ήμασταν το κυβερνών στοιχείο. Την εποχή της μεταπολίτευσης στο νησί, ενώ γνωρίζαμε ότι θα απολέσουμε την ομόθρησκη διοίκηση, εντούτοις πρόθυμα υποκύψαμε στην διοίκηση της Αυτού Βρετανικής Μεγαλειότητας, χωρίς να υποκινούμαστε από τις παροτρύνσεις των Χριστιανών συμπατριωτών μας και να εξαπολύουμε επιθέσεις κατά της διοίκησης. Ποτέ δεν εγείραμε παράπονα κατά της Κυβέρνησης, αλλά ήμασταν πάντα οι πρώτοι οι οποίοι συμμορφωνόμασταν με όλες τις διαταγές και απαγορεύσεις της κυβέρνησης. Ενώ περιμέναμε ότι θα ανταμειφθούμε δημοσίως με βάση τις υπηρεσίες που προσφέραμε με ζήλο στο παρελθόν, και ειδικότερα με βάση τα επίσημα δικαιώματά μας, τα οποία αναφέραμε παραπάνω, αντιθέτως προτείνεται η απόδοση στην Ελληνική κοινότητα, ενός προνομίου το οποίο δεν κατείχε ποτέ στο παρελθόν και το οποίο δεν διεκδικεί σε κανένα σημείο των σημερινών της παραπόνων. Προτείνεται η απόδοση του εν λόγω προνομίου στην Ελληνική κοινότητα της οποίας οι σκέψεις και οι προθέσεις να μας καταπιέσουν και να μας κακοποιήσουν έχουν εκδηλωθεί με κάθε ευκαιρία και σε κάθε πράξη τους, στην κοινότητα η οποία έχει επανειλημμένα καταθέσει όλων των ειδών παράπονα κατά της κυβέρνησης και της οποίας η ατελείωτη ωδή του «θέλουμε Ελληνική Κυβέρνηση για το Νησί μας», αντηχεί ακόμη. Το Νομοθετικό Συμβούλιο, το οποίο στο εξής θα είναι η βάση της διοίκησης του νησιού, θα αποτελέσει εντέλει το προανάκρουσμα της ανεξαρτησίας, η οποία είναι το σύνθημα το οποίο

⁹⁸SA1/6205. Ο Αρχιγραμματέας της Κυβέρνησης ενημερώνει τον Αρχιεπίσκοπο στις 12 Απριλίου του 1882 ότι ο Υπουργός των Αποικιών έχει λάβει το ευχαριστήριο τηλεγράφημα της Ελληνοκυπριακής κοινότητας με ημερομηνία 23 Μαρτίου του ίδιου έτους και ότι τον έχει επιφορτίσει να απαντήσει εκ μέρους της Βρετανικής κυβέρνησης λέγοντας ότι «...η Κυβέρνηση της Αυτού Μεγαλειότητας έχει πληροφορηθεί με ευχαρίστηση την έκφραση της ικανοποίησης της Σεβασμιότητάς Σας και των ομοθρήσκων σας σχετικά με τις προτεινόμενες αλλαγές στην σύσταση του Νομοθετικού Συμβουλίου της Κύπρου».

⁹⁹SA1/6206 Στο τηλεγράφημα της Τουρκοκυπριακής αντιπροσωπείας προς τον Kimberley επαναλαμβάνεται η αντίθεση των Τουρκοκυπρίων ως προς την σύσταση του Νομοθετικού Συμβουλίου με βάση την αριθμητική αναλογία των δυο κοινοτήτων και η πρόθεσή τους να απέχουν από την εκλογή αντιπροσώπων. Οι Τουρκοκύπριοι αναφέρουν επίσης την πρόθεσή τους να προβούν σε διαβήματα διαμαρτυρίας προς άλλες «ανώτερες αρχές» για την επίλυση του ζητήματος. Προφανώς οι Τουρκοκύπριοι εννοούν την Υψηλή Πύλη.

επαναλαμβάνουν συνεχώς οι Χριστιανοί συμπατριώτες μας και στο οποίο στοχεύουν οι σχεδιασμοί και οι πράξεις τους. Δεν επιθυμούμε, γράφουν οι Τουρκοκύπριοι, να υποδείξουμε στην Εξοχότητά Σας τι πρέπει να πράξει, αλλά επιθυμούμε να δείξουμε ότι ενιστάμεθα κατά της επιθυμίας των Χριστιανών συμπατριωτών μας. Καταλαβαίνουμε από τα άρθρα 10 και 11 του Υπομνήματος ότι η Βασίλισσα δεσμεύεται από την υπάρχουσα Συνθήκη να διατηρεί Νομοθετικό Συμβούλιο στην Κύπρο, αλλά δεν υποχρεούται να κάνει τέτοιου είδους παραχωρήσεις. Κλείνουμε το παρόν υπόμνημα λέγοντας ότι «Γνωρίζουμε πολύ καλά ότι η Κυβέρνηση της Μεγαλειότητάς Σας κατασκευάζει νόμους σύμφωνα με τις δυνατότητες και τις απαιτήσεις κάθε μέρους και επιθυμούμε να επαναλάβουμε για ακόμη μια φορά ότι το σχέδιο της αναλογικής εκπροσώπησης στο Νομοθετικό Συμβούλιο είναι καθ' όλα επιζήμιο στα δικαιώματά μας και καταστροφικό σε σχέση με την ασφάλεια που τώρα απολαμβάνουμε. Κατά συνέπεια παίρνουμε το θάρρος να υποβάλουμε στην Εξοχότητά Σας (το αίτημα) να ευαρεστηθεί να μεταβάλει κατά την αρχή η οποία είναι σεβαστή από αρχαιοτάτων χρόνων το εν λόγω προνόμιο, το οποίο στην προτεινόμενη του μορφή είναι ασυμβίβαστο με τις εγχώριες απαιτήσεις και το οποίο αν εφαρμοστεί θα μας αναγκάσει να εγκαταλείψουμε το Νησί για κάποιο άλλο μέρος...¹⁰⁰».

Η αντίδραση των Ελληνοκυπρίων στο τουρκοκυπριακό υπόμνημα είναι άμεση. Στις 11 Απριλίου ο αρχιεπίσκοπος στέλνει νέο τηλεγράφημα στον υπουργό των Αποικιών εκφράζοντας την λύπη της κοινότητάς του για τους «αβάσιμους» φόβους των Τουρκοκυπρίων και την πίστη ότι η Βρετανία θα υλοποιήσει τις υποσχέσεις της περί σύστασης του Νομοθετικού Συμβουλίου στην βάση της αριθμητικής αναλογίας σύμφωνα με τα αποτελέσματα της τελευταίας απογραφής¹⁰¹.

Οι Τουρκοκύπριοι ανταπαντούν με την αποστολή δεύτερου υπομνήματος στις 17 Απριλίου του 1882, στο οποίο είναι ιδιαίτερα «καυστικοί» όσον αφορά τους «εθνικούς πόθους» των Ελληνοκυπρίων, τους οποίους θεωρούν ως απειλή για τη ζωή, την τιμή και την περιουσία των Τουρκοκυπρίων. «Λαμβάνουμε το θάρρος», γράφουν οι Τουρκοκύπριοι, «να ενοχλήσουμε τη Βρετανική Κυβέρνηση, της οποίας ο πολύτιμος χρόνος κατασπαταλείται από τις «επαναστατικές πράξεις» των Ελλήνων του νησιού και τους νόμους τους οποίους ετοιμάζουν σχετικά με το «φανταστικό» τους μέλλον. Συγκεκριμένα οι Τουρκοκύπριοι κατηγορούν τους Ελληνοκύπριους ότι οργανώνουν «στασιαστικές» συνελεύσεις, στις οποίες αποφασίζουν την

¹⁰⁰SA1/6207 Υπόμνημα των Τουρκοκυπρίων αντιπροσώπων προς τον Kimberley στις 31 Μαρτίου 1882. Το περιεχόμενο του τουρκοκυπριακού υπομνήματος επαληθεύει την διαπίστωση της Μπουλετή ότι «Η αποικιοκρατική εξουσία είχε ανάγκη να εδραιώσει τις ρίζες νομιμοποίησης μέσα στον πληθυσμό, και οι μηχανισμοί για να πραγματοποιηθεί κάτι τέτοιο φάνηκε ότι υπήρχαν περισσότεροι μέσα στη μουσουλμανική κοινότητα. Η ιστορική εξέλιξη έδειξε ότι κύριο μηχανισμό μέσω του οποίου η βρετανική επιρροή έφθασε στην κοινότητα των μουσουλμάνων αποτέλεσε κυρίως το Εβκάφ, και όχι τα μουσουλμανικά μέλη του νομοθετικού...», Μπουλετή, *Η βρετανική πολιτική...*, ο.π., σ. 130.

¹⁰¹SA1/6209 Τηλεγράφημα του Αρχιεπισκόπου προς τον Kimberley σχετικά με τις ενστάσεις των Τουρκοκυπρίων στο Υπόμνημα της 10^{ης} Μαρτίου του 1882, στις 11 Απριλίου του 1882.

ίδρυση συλλόγων με στόχο τον κοινό αγώνα με τους απανταχού Έλληνες για την επαναφορά της ελληνικής δύναμης και αίγλης. Οι Έλληνες της Νήσου είναι προσκολλημένοι στην ιδέα του Πανελληνισμού και δεν θα είναι ικανοποιημένοι υπό οποιαδήποτε άλλη κυβέρνηση πέραν της ελληνικής. Μετά λύπης τους οι «Οθωμανοί» βλέπουν την επιβράβευση αντί την τιμωρία της «στασιαστικής» στάσης των Ελλήνων της Κύπρου. Οι Τούρκοι γνωρίζουν καλά την «αλαζονεία» των Ελλήνων και είναι αυτόπτες μάρτυρες της «απρεπούς» συμπεριφοράς του εγχώριου τύπου έναντι των Άγγλων αξιωματούχων στην Κύπρο και της «επαίσχυντης» μεταχείρισής τους. «Το προτεινόμενο προνόμιο θα ήταν ένα «μικρό» προνόμιο για μια ειρηνική κοινότητα, αλλά οι Έλληνες συμπατριώτες μας δεν είναι ειρηνικοί. Ο μοναδικός τους στόχος είναι να χρησιμοποιήσουν το εν λόγω προνόμιο για να περάσουν τα ηνία της διακυβέρνησης στα δικά τους χέρια. Θα ενδυναμώσουν την υπάρχουσα ομοφωνία και θα συνεχίσουν τον αγώνα τους εωσότου εκδιώξουν κάθε Άγγλο από το Νησί και αποκλείσουν κάθε άλλο στοιχείο από την διακυβέρνηση. Ακόμη και υπό το παρόν σύστημα της ίσης εκπροσώπησης των δυο κοινοτήτων, οι Έλληνες αγωνίζονται για την αντικατάσταση κάθε δημόσιου αξιωματούχου από άτομα της δικής τους κοινότητας. Η Μωαμεθανική κοινότητα θα υπακούσει πρόθυμα σε κάθε Διαταγή της Κυβέρνησης, αλλά αν εφαρμοσθεί το σύστημα της αναλογικής εκπροσώπησης τότε η προστασία των εθνικών της δικαίων θα είναι αδύνατη. Καμία κοινότητα σε κανένα μέρος του κόσμου δεν μπορεί να νοιώθει ασφαλής υπό ελληνική διακυβέρνηση. «Ελπίζουμε», γράφουν οι Τουρκοκύπριοι, «ότι η Βρετανική Κυβέρνηση θα λάβει υπ' όψιν της την αγωνία στην οποία έχει περιέλθει η κοινότητά μας και ότι θα πράξει τα δέοντα, προτού αναγκαστούμε να εγκαταλείψουμε την πατρίδα μας¹⁰².

Ο Kimberley απάντησε στο πρώτο υπόμνημα των Τουρκοκυπρίων στις 14/28 Απριλίου του 1882 λέγοντας ότι λυπάται ειλικρινά για την ανησυχία που ταλανίζει τους υπομνηματιστές. Ταυτόχρονα, όμως, παρατηρεί ότι οι υπομνηματιστές δεν έχουν υποβάλει κανένα ουσιαστικό λόγο για την ανάκληση της εφαρμογής της αρχής της αναλογικής εκπροσώπησης, την οποία έχει εισαγάγει η Βρετανία στην Κύπρο κατά την ίδρυση του πρώτου Νομοθετικού Συμβουλίου από τον Wolseley. Η πρόσφατη απογραφή του πληθυσμού αποδεικνύει ότι οι μη μουσουλμάνοι αποτελούν περίπου τα τρία τέταρτα του συνολικού πληθυσμού. Με βάση λοιπόν αυτή την πληθυσμιακή αναλογία αποφασίστηκε η διαμόρφωση της σύστασης του Νομοθετικού Συμβουλίου. Οι φόβοι των υπομνηματιστών ότι θα γίνουν τα θύματα «καταθλιπτικών πράξεων» εκ μέρους της Ελληνοκυπριακής πλειονότητας είναι αποτέλεσμα της επιφανειακής μελέτης του νέου συντάγματος και των λειτουργιών του Νομοθετικού Συμβουλίου. «Δεν θεωρώ», γράφει ο Kimberley, «ότι οι Ελληνοκύπριοι θα βλάψουν τους Μωαμεθανούς συμπολίτες τους με οποιοδήποτε έννομο ή άνομο μέσο. Οι Μωαμεθανοί της Κύπρου δεν πρόκειται ν' απολέσωσι προνόμια, ούτινος τέως απέλαυον... ο Αρμοστής ενισχυόμενος και υπό των επισήμων μελών

¹⁰²SA1/6208 Δεύτερο Υπόμνημα των Τουρκοκύπριων αντιπροσώπων προς τον Kimberley στις 17 Απριλίου του 1882.

του Συμβουλίου... θα ημύνετο υπέρ των αδίκως προσβαλλομένων συμφερόντων της.¹⁰³», διαβεβαιώνει ο Kimberley την τουρκοκυπριακή κοινότητα. Στο δεύτερο υπόμνημα των Τουρκοκυπρίων ο υπουργός των Αποικιών απάντησε στις 5 Μαΐου προσθέτοντας ότι «οι υπάλληλοι δεν θα διωρίζοντο υπό του Νομοθετικού Συμβουλίου, αλλ' υπό της Βασιλίσσης και του Αρμοστού, ότι δεν θα εξεχωρείτο η εκτελεστική εξουσία τοις Κυπρίοις, δεν θα διωρίζοντο Κύπριοι πρόεδροι των δικαστηρίων, και ότι η νομοθετική εξουσία της Βασιλίσσης εν Συμβουλίω και το δικαίωμα αυτής του τροποποιείν ή ανακαλείν το σύνταγμα εξασφαλίζουσι τελείως κατά πάσης κακοβούλου χρήσεως των δια του νέου Συμβουλίου παρεχομένων προνομίων.¹⁰⁴».

Οι Τουρκοκύπριοι εκτός από τις διαμαρτυρίες τους προς τη Βρετανική Κυβέρνηση είχαν κάνει διαβήματα και προς την Υψηλή Πύλη ζητώντας της να παρέμβει για την ανάκληση ή μεταρρύθμιση της απόφασης για τη σύσταση του Νομοθετικού Συμβουλίου. Όπως αναφέρει ο Ζαννέτος, ο Μουσούρος Πασάς έστειλε επιστολή διαμαρτυρίας στον υπουργό Εξωτερικών, Granville, ο οποίος στις 26/8 Μαΐου του 1882 τον ενημέρωσε ότι έχει προωθήσει την εν λόγω επιστολή στον αρμόδιο υπουργό των Αποικιών. Ο υπουργός Εξωτερικών ενημέρωσε επίσης την Υψηλή Πύλη ότι το σύστημα της αριθμητικής αναλογίας στην εκπροσώπηση των δυο κοινοτήτων στο Νομοθετικό Συμβούλιο εφαρμόζεται από την αρχή της κατοχής της Νήσου και ότι τα συμφέροντα των Τουρκοκυπρίων θα εξακολουθήσουν να προστατεύονται καθόσον στο Νομοθετικό Συμβούλιο θα συμμετέχουν επίσης 6 επίσημα μέλη πέραν του αρμοστού. Συνεχίζοντας ο Granville ανέφερε ότι η κυβέρνησή του είναι πάντα πρόθυμη να «παρέχει εξηγήσεις» στην Οθωμανική Κυβέρνηση σχετικά με τις μεταρρυθμίσεις που αφορούν την «μωαμεθανική κοινότητα της Κύπρου, αλλά δράττομαι της ευκαιρίας να παρατηρήσω ότι δεν υπάρχουν όροι της Συνθήκης και του Παραρτήματος, δι' ων κατελήφθη και διοικείται η νήσος υπό της χώρας ταύτης (της Αγγλίας), οίτινες... εθίχθησαν υπό του νέου Συντάγματος και ότι η διακανόνισις της διοικήσεως εδόθη υπό της συνθήκης τη Κυβερνήσει της Α.Μ., ουδενός καταλειφθέντος τη Υψηλή Πύλη δικαίωματος αναμίξεως ως προς τον τρόπον της εφαρμογής αυτής...¹⁰⁵». Η Υψηλή Πύλη ανταπάντησε στις 19/1 Ιουλίου του 1882 υποστηρίζοντας ότι τα νέα μέτρα της Αγγλίας δεν συνάδουν με τον τρόπο που αυτή ερμηνεύει την έννοια της «χρήσης της νήσου» και αναφέροντας την ανησυχία της ότι με την εφαρμογή των εν λόγω μέτρων η τουρκοκυπριακή κοινότητα, ως μειοψηφία πια, θα «υποδουλωθεί» στην θέληση της πλειοψηφίας. Η οθωμανική κυβέρνηση διευκρίνισε επίσης ότι δεν μερίμνησε να συμπεριλάβει στο κείμενο της Συνθήκης το δικαίωμα ανάμειξής της προς υπεράσπιση των δικαιωμάτων της τουρκοκυπριακής κοινότητας, γιατί δεν προέβλεψε ότι «...υπό την Βρετανικήν Διοίκησιν οι

¹⁰³ Ζαννέτος Φίλιος, ο.π., σ.σ. 323 – 324. Η απάντηση του Υπουργού των Αποικιών στο πρώτο Υπόμνημα των Τουρκοκυπρίων με ημερομηνία 31 Μαρτίου του 1882 θα έπρεπε να βρίσκεται στο αρχείο με κωδικό: SA1/6210, αλλά το κείμενο της απάντησης έχει χαθεί.

¹⁰⁴ Στο ίδιο, σ.σ.324 – 325.

¹⁰⁵ Στο ίδιο, σ.σ.325 – 326.

Μουσουλμάνοι της Κύπρου θα υπεβιβάζοντο εις κατωτέραν θέσιν της των συμπολιτών αυτών...»¹⁰⁶. Το αν δόθηκε ή όχι απάντηση από τη βρετανική κυβέρνηση δεν το γνωρίζουμε.

Στις 23 Μαρτίου του 1882 δημοσιεύτηκε στην επίσημη εφημερίδα της Κύπρου η εισαγωγή συνταγματικού πολιτεύματος στην Κύπρο, με βάση το οποίο θα διενεργούνταν ανοικτές εκλογές για την επιλογή τριών μουσουλμάνων και εννέα μη μουσουλμάνων αντιπροσώπων του κυπριακού λαού στο Νομοθετικό Συμβούλιο της Νήσου. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, οι Βρετανοί είχαν εισαγάγει τον θεσμό του Νομοθετικού Συμβουλίου από την πρώτη στιγμή της άφιξής τους στο νησί. Στις 7 Οκτωβρίου του 1878 οι κύριοι Γεώργιος Γλυκός, Ριχάρδος Ματέι και Fuad Moustarha είχαν επιλεγεί από την κυβέρνηση ως ανεπίσημα μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου. Οι κύριοι Ματέι και Fuad ολοκλήρωσαν τη διετή θητεία τους στις 4 Νοεμβρίου του 1882 και αντικαταστάθηκαν από τους κυρίους Χριστόδουλο Π. Οικονομίδη και Ali Fehmi Effendi αντίστοιχα στις 12 Νοεμβρίου του ίδιου έτους, ενώ ο κύριος Γλυκός είχε ήδη αντικατασταθεί από τον κ. Θεόδωρο Περισιτιάνη μετά από την παραίτησή του στις 29 Μαΐου του 1882¹⁰⁷.

Το κείμενο το οποίο δημοσιεύτηκε στις 23 Μαρτίου δεν ήταν άλλο από την ανακοίνωση του Kimberley της 10ης Μαρτίου του ίδιου έτους. Ο Kimberley έγραφε στην ότι «Η Κυβέρνηση της Αυτού Μεγαλειότητας έχοντας εδώ και καιρό υπ' όψιν της να αλλάξει το Σύνταγμα το οποίο προνοεί την συμμετοχή του κυπριακού λαού, μέσω των αντιπροσώπων τους, στην διαχείριση των υποθέσεων της Νήσου, είμαι σήμερα στην ευχάριστη θέση να σας ανακοινώσω το γενικό συμπέρασμα στο οποίο καταλήξαμε επί του συγκεκριμένου θέματος. Προτείνεται ότι στο μέλλον το Νομοθετικό Συμβούλιο θα συνίσταται από 12 εκλεγμένα και 6 επίσημα μέλη. Ο Αρμοστής θα προεδρεύει των συνεδριάσεων του Συμβουλίου και θα έχει την νικώσα ψήφο σε περίπτωση ισοψηφίας επί συγκεκριμένου ζητήματος. Τα 12 εκλεγμένα μέλη θα διαιρούνται ανάμεσα στα Χριστιανικά και Μωαμεθανικά τμήματα της κοινότητας σε αναλογία με τον αριθμό τους, όπως αυτός εμφανίζεται στην πρόσφατη απογραφή. Εννέα Χριστιανοί και τρεις Μωαμεθανοί αντιπρόσωποι θα εκλέγονται από τους Χριστιανούς και Μωαμεθανούς ψηφοφόρους αντίστοιχα. Οι προτεινόμενες τροποποιήσεις του εκλογικού δικαιώματος δεν έχουν αποφασιστεί ακόμη... τα προαπαιτούμενα για το δικαίωμα ψήφου θα αναπτυχθούν στην συνέχεια. Οι ξένοι οι οποίοι ζουν στην Κύπρο για περισσότερα από πέντε χρόνια θα έχουν τα

¹⁰⁶ Στο ίδιο, σ.σ. 326 – 327. Το περιεχόμενο της αλληλογραφίας ανάμεσα στην Υψηλή Πύλη και τα Βρετανικά Υπουργεία θα έπρεπε να βρίσκεται στο αρχείο με κωδικό SA1/6215, αλλά το περιεχόμενο του φακέλου έχει χαθεί. Επίσης έχει χαθεί το περιεχόμενο του αρχείου με κωδικό SA1/6265C στο οποίο θα έπρεπε να φυλάσσεται η αλληλογραφία του Υπουργείου Εξωτερικών με το Υπουργείο Αποικιών, τον Απρίλιο του 1883, σχετικά με τις ενστάσεις των Τουρκοκυπρίων για την εφαρμογή του συστήματος της αριθμητικής αναλογίας στην εκπροσώπηση των δυο κοινοτήτων στο Νομοθετικό Συμβούλιο.

¹⁰⁷ Για τους διορισμούς των ανεπίσημων μελών του πρώτου Νομοθετικού Συμβουλίου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως 1878 – 1884*, σ. 32. Για την παραίτηση του κ. Γλυκού και την αντικατάστασή του βλ. ο.π. σ.131. Για την λήξη της θητείας των κυρίων Ματέι και Fuad και την αντικατάστασή τους βλ. ο.π. σ. 147.

ίδια δικαιώματα με τους ιθαγενείς όσον αφορά το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι. Οι ακόλουθες μόνιμες επιβαρύνσεις επί των εσόδων θα διατηρηθούν από το Όργανο το οποίο δημιουργεί το νέο Συμβούλιο: 1) Το ποσό του Φόρου Υποτελείας το οποίο καταβάλλεται στην Τουρκία, 2) Ο μισθός του Αρμοστή (4000 λίρες) ο οποίος στο μέλλον δεν θα υπερβεί το εν λόγω ποσό, 3) Οι μισθοί των έξι επίσημων μελών του Συμβουλίου, 4) Οι μισθοί των Δικαστών και τα ποσά τα οποία είναι αναγκαία για την λειτουργία των Δικαστηρίων. Με βάση τις εν λόγω επιφυλάξεις ο ετήσιος προϋπολογισμός θα κατατίθεται στο Συμβούλιο από την Κυβέρνηση και κανένας νέος φόρος δεν θα εισαχθεί ή ισχύων φόρος δεν θα αυξηθεί χωρίς την σύμφωνη γνώμη του Συμβουλίου. Η υπάρχουσα μόνιμη φορολογία θα συνεχίσει φυσικά να ισχύει και θα υπόκειται σε εκείνες τις μετατροπές οι οποίες θα θεωρηθούν κατά διαστήματα αναγκαίες, μέσω νόμων. Τα εκλεγμένα μέλη θα έχουν το δικαίωμα να ανακρίνουν τα κυβερνητικά μέλη σε σχέση με θέματα του δημοσίου, θα μπορούν να προτείνουν νόμους, ψηφίσματα και τροποποιήσεις σχεδίων νόμου τους οποίους θα προτείνει η κυβέρνηση, αλλά σύμφωνα με τον κανονισμό της Βουλής των Κοινοτήτων... δεν μπορεί ένα μη επίσημο μέλος να προτείνει ένα συγκεκριμένο κονδύλιο εξόδων ή να αυξήσει ένα οποιοδήποτε κονδύλιο το οποίο θα παρατίθεται στον προϋπολογισμό της κυβέρνησης. Όμως ένα μη επίσημο μέλος θα έχει το δικαίωμα να προτείνει την μείωση ή την απόρριψη ενός κονδυλίου. Όλοι οι νόμοι που θα επιψηφίζονται από το Συμβούλιο θα υπόκεινται στην έγκριση της Βασίλισσας. Το πρώτο Συμβούλιο θα έχει διάρκεια τρία χρόνια και το επόμενο πέντε χρόνια, εκτός και αν ο Αρμοστής αποφασίσει την διάλυσή του νωρίτερα. Καθόσον η Κύπρος δεν αποτελεί μέρος των αποικιών της Βασίλισσας, αλλά διοικείται με βάση μια Συνθήκη με τον Σουλτάνο, η οποία μπορεί να ανακληθεί υπό ορισμένες εξελίξεις, δεν είναι δυνατόν για την Βασίλισσα να παραδώσει οποιοδήποτε μέρος των Εξουσιών και Υποχρεώσεων της Κυβέρνησης. Για αυτό τον λόγο η Βασίλισσα διατηρεί την εξουσία της ανάκλησης του Συντάγματος. Επίσης με στόχο να εξυπηρετηθούν πιθανόν έκτακτες ανάγκες σε θέματα διεθνούς ενδιαφέροντος, η Βασίλισσα διατηρεί το δικαίωμα να νομοθετεί, αν είναι αναγκαίο, μέσω Διαταγών εν Συμβουλίω... Η προετοιμασία του απαιτούμενου Οργάνου για να θέσει σε ισχύ τις διατάξεις που περιέγραψα προχωρά και ελπίζω να είμαι σύντομα σε θέση να καταθέσω προς έγκριση τα σχετικά στην Βασίλισσα.¹⁰⁸».

¹⁰⁸ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, 23 Μαρτίου 1882. Η αναγγελία της 10ης Μαρτίου δημοσιεύεται και στον εγχώριο τύπο, βλ. «Παράρτημα Αλήθειας», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 13/25 Μαρτίου 1882. Για την Διαταγή εν Συμβουλίω με ημερομηνία 30 Νοεμβρίου του 1882 με βάση την οποία μεταρρυθμίζεται το υπάρχον Νομοθετικό Συμβούλιο βλ. SA1/6216. Σύμφωνα με την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως την ίδια ημερομηνία στάλθηκε στην Κύπρο και η Διαταγή εν Συμβουλίω περί Κυπριακών Δικαστηρίων, βλ. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, 7 Μαρτίου 1883. Ενώ η διάρκεια του πρώτου Συμβουλίου κανονίζεται από το Υπουργείο Αποικιών τον στα τρία έτη σύμφωνα με το αρχείο με κωδικό SA1/6217. Για τους Κανονισμούς των Εκλογών βλ. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως 31 Μαρτίου 1883 και «Πρωτοσέλιδο», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 12/24 Φεβρουαρίου 1883. Εκλογές θα διενεργηθούν περί τα μέσα του 1883 εξαιτίας της καθυστέρησης εκ μέρους της εγχώριας Διοίκησης να αποστείλει τους εκλογικούς καταλόγους της νήσου στην Βρετανία προς έγκριση, γεγονός που προκαλεί τις αντιδράσεις του ελληνοκυπριακού τύπου, βλ. «Διάφορα», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 29/10 Φεβρουαρίου 1883. Σύμφωνα με την Αρεγίτου «Η βρετανική πολιτική της

Η αρχική αντίδραση των Ελληνοκυπρίων στην αναγγελία της 10ης Μαρτίου του 1882 ήταν θετική. Συγκεκριμένο άρθρο της εφημερίδας *Αλήθεια* με τίτλο «Τα εκ Λονδίνου ευχάριστα» αναφέρει ότι το αντιπροσωπευτικό πολίτευμα που εισάγουν οι Βρετανοί στην Κύπρο δεν είναι τέλειο, ούτε εκπληρώνει όλους τους πόθους των Ελληνοκυπρίων, παρ' όλα αυτά είναι αρκετά ικανοποιητικό. Στο εξής, γράφει η *Αλήθεια*, θα συμμετέχουμε στην διαχείριση των υποθέσεών μας, ο Αρμοστής δεν θα είναι ο απόλυτος άρχοντας του τόπου, δεν θα επιβάλλονται νέοι φόροι χωρίς την συγκατάθεση των αντιπροσώπων μας, δεν θα κατασπαταλείται το δημόσιο χρήμα, οι νόμοι δεν θα καταρτίζονται από άτομα τα οποία αγνοούν τα δεδομένα και τα συμφέροντα του τόπου, ο προϋπολογισμός θα υπόκειται στον έλεγχο των αντιπροσώπων μας, η εκπαίδευση θα καλλιεργηθεί και η λειτουργία των δικαστηρίων θα βελτιωθεί. «Δεν θέλομεν δια τούτων να ειπώμεν ότι χρυσοί χρόνοι ανατέλουσιν ημίν... το παρεχόμενον ημίν πολίτευμα πλείσθ' όσα έχει τα πλημμελή, άτινα εν καιρώ καταδειξόμεν...¹⁰⁹».

Το θετικό κλίμα όμως φαίνεται να ανατρέπεται σταδιακά κατά τη διάρκεια του 1882, εν μέρει εξαιτίας των «εμπρηστικών» άρθρων της φιλοκυβερνητικής αγγλόφωνης εφημερίδας *Cyprus Herald*, της καθυστέρησης στην εφαρμογή των βρετανικών υποσχέσεων και της αναζωπύρωσης της φήμης περί εγκατάλειψης της νήσου. Σύμφωνα με την *Cyprus Herald* δεν υπήρχε ανάγκη μεταρρύθμισης του Νομοθετικού Συμβουλίου καθόσον μόνο μια μικρή μειοψηφία ταραξιών ζητούσε την εν λόγω αλλαγή, ενώ αντίθετα η πλειοψηφία του λαού αδιαφορούσε. Η *Cyprus Herald* εκφράζει την άποψη ότι το Νομοθετικό Συμβούλιο παραχωρήθηκε στην Κύπρο με πρωτοβουλία του υπουργείου των Αποικιών χωρίς να επηρεαστεί καθόλου από τα υπομνήματα που έστειλαν οι κάτοικοι της Λευκωσίας και ο αρχιεπίσκοπος «... ο πρώτος των ολίγων ταραξιών ή της φιλοταράχου μερίδος»¹¹⁰.

πολιτικής θεσμοθέτησης των κοινοτικών θεσμών (αυτό που έγινε ιστορικά γνωστό ως πολιτική διαίρει και βασιλεύει) ήταν κατά την διάρκεια των πρώτων δεκαετιών της αγγλικής κυριαρχίας ίσως μια ασυνείδητη πολιτική... οι Βρετανοί είδαν στο νησί δυο εθνικές, ανταγωνιστικές κοινότητες... Κατ' ακρίβειαν οι Βρετανοί κυρίαρχοι άρχισαν να χρησιμοποιούν την εθνική ορολογία πριν οι πληθυσμοί αρχίσουν να αυτοπροσδιορίζονται μαζικά με αυτό τον τρόπο... Όμως η πολιτική στρατηγική του να στρέφουν τον ένα κατά του άλλου διατηρήθηκε μέχρι την κατάργηση του Συντάγματος και του Νομοθετικού Συμβουλίου στον απόηχο της εξέγερσης του 1931 και την εισαγωγή των νόμων έκτακτης ανάγκης...», Apeyitou Eleni, «Turkish Cypriot Nationalism: Its history and development, 1571-1960», στο Solomou Emiliou-Faustmann Hubert, *Colonial Cyprus 1878-1960: Selected Readings from the Cyprus Review*, University of Nicosia, Nicosia:2010, σ.σ. 253-255.

¹⁰⁹ «Τα εκ Λονδίνου ευχάριστα», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 20/1 Απριλίου 1882. Εξίσου θετική και επιφυλακτική ταυτόχρονα ήταν η αντίδραση της ελληνικής εφημερίδας *Κλειώ* η οποία γράφει «...βεβαίως δεν πληρούνται οι πόθοι των Κυπρίων, αλλά εγένετο καλή αρχή...», «Η *Κλειώ* περί των μεταρρυθμίσεων γράφει τα εξής», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 3/15 Απριλίου 1882.

¹¹⁰ «Το άγγελμα της 10ης Μαρτίου και ο *Cyprus Herald*», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 10/22 Απριλίου 1882. Σε ομότιτλο μεταγενέστερο άρθρο ο συντάκτης της *Cyprus Herald* αναφέρεται στις αντιδράσεις της τουρκοκυπριακής κοινότητας κατά της μεταρρύθμισης του Νομοθετικού Συμβουλίου. Η *Αλήθεια* σχολιάζοντας το εν λόγω άρθρο διαψεύδει την άποψη ότι η εφαρμογή της αριθμητικής αναλογίας στην εκλογή βουλευτών θα δημιουργήσει ανταγωνισμό ανάμεσα στις δυο κοινότητες και συνεχίζει υποστηρίζοντας ότι οι διαμαρτυρίες των Τουρκοκυπρίων

Η Βρετανία λοιπόν όχι μόνο δεν αναγνώρισε την ετοιμότητα των Ελληνοκυπρίων να συμμετέχουν στην διακυβέρνηση της χώρας τους, αλλά αντιθέτως φοβούμενη τυχόν ακρότητες εκ μέρους τους έθεσε ορισμένα θέματα εκτός της αρμοδιότητάς τους. Συγκεκριμένα η *Cyprus Herald* υποστηρίζει ότι οι Βρετανοί αξιωματούχοι στην Κύπρο πίστευαν ότι μετά την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων οι Ελληνοκύπριοι θα προσπαθήσουν να μειώσουν τους μισθούς των Άγγλων υπαλλήλων, να καταργήσουν τον φόρο υποτελείας και να εκδιώξουν τους καδήδες από τα πολιτικά δικαστήρια. Επίσης, πίστευαν ότι ελλείψει ικανών ανδρών η ελληνοκυπριακή κοινότητα θα εκλέξει στο Νομοθετικό Συμβούλιο Κύπριους οι οποίοι διαμένουν είτε στην Αθήνα είτε στην Αλεξάνδρεια¹¹¹. Τέλος η *Cyprus Herald* «δυναμιτίζει» το ήδη επισφαλές θετικό κλίμα που δημιούργησε η αναγγελία της 10ης Μαρτίου αναζωπυρώνοντας τις φήμες για εγκατάλειψη της νήσου, τις οποίες φυσικά διαψεύδει η *Αλήθεια* υποστηρίζοντας ότι «Η Αγγλική κυβέρνηση... εάν ποτέ αποφασίσει να εγκαταλείψει την ημετέραν πατρίδα... πρώτιστα... θα ερωτήσει τους κατοίκους, των τας τε βλέψεις και τους πόθους γινώσκει τε και εκτιμά...¹¹²».

Ενδεικτικό της αλλαγής του κλίματος είναι το άρθρο της εφημερίδας *Κλειώ*, το οποίο αναφέρει ότι «Εάν η Αγγλική κυβέρνηση ελπίζει ότι δια τοιούτου πολιτεύματος, οίον το εσχάτως εγκαινιαθέν, θα αποδείξει την Κύπρον πρότυπον αυτονόμου κυβερνήσεως εν τη Ανατολή, φρούδη όλως η ελπίς, διότι η Σάμος και η Κρήτη, υπό την τουρκικήν κυριαρχίαν, κυβερνώνται καλλίτερον και ελευθερώτερον ή η Κύπρος, υπό την πεπολιτισμένην κυβέρνησιν της Μεγάλης Βρετανίας.»¹¹³. Ενώ στο ίδιο κλίμα η *Cyprus Herald* αναφέρει ότι μετά την αναγγελία της 10ης Μαρτίου η κοινή γνώμη στην Κύπρο είναι διχασμένη ανάμεσα σε εκείνους που είναι ευχαριστημένοι από τις μεταρρυθμίσεις γιατί «Από την διοίκησιν ημών δεν ηλπίζομεν ουδέ τόσα...» και στην πλειοψηφία η οποία πιστεύει ότι αν δεν αντικατασταθεί το υπάρχον διοικητικό προσωπικό «...δεν είναι δυνατόν να γίνη τι καλόν δια τον ελληνικόν πληθυσμόν της νήσου...»¹¹⁴.

Με αυτού του είδους τις αντιδράσεις, οι Ελληνοκύπριοι επιβεβαιώνουν τις κατηγορίες που εξαπέλυσαν οι Τουρκοκύπριοι μέσω των υπομνημάτων τους ότι οι Έλληνες της Νήσου είναι προσκολλημένοι στην ιδέα του Πανελληνισμού και δεν θα είναι ικανοποιημένοι από οποιαδήποτε άλλη κυβέρνηση πέραν της Ελληνικής. Το προνόμιο της αναλογικής εκπροσώπησης μπορεί να ήταν δίκαιο με βάση τα αποτελέσματα της πρόσφατης απογραφής του πληθυσμού της νήσου, αλλά η διατήρηση του οθωμανικού συστήματος των μιλλετιών σε συνδυασμό με την εισαγωγή της δημοκρατικής αρχής της διενέργειας εκλογών με βάση το πλειοψηφικό σύστημα παρεμπόδισε την δημιουργία μιας δικαιοδικής κυπριακής ταυτότητας.

ήταν υποκινούμενες από τους Βρετανούς αξιωματούχους στην νήσο. «Το άγγελμα της 10ης Μαρτίου και η *Cyprus Herald*», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 24/6 Μαΐου 1882 και 1/13 Μαΐου 1882.

¹¹¹ «Το άγγελμα της 10ης Μαρτίου και η *Cyprus Herald*», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 16/28 Απριλίου 1882

¹¹² «Πρωτοσέλιδο», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 25/7 Οκτωβρίου 1882.

¹¹³ «Διάφορα», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 16/28 Απριλίου 1882. Η εφημερίδα *Κλειώ* εκδίδεται στην Τεργάστη.

¹¹⁴ «Το άγγελμα της 10ης Μαρτίου και η *Cyprus Herald*», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 10/22 Απριλίου 1882.

Αν η αρχική σκέψη του Kimberley «να εφαρμοσθεί ένα εκλογικό σύστημα βάση του οποίου οι μουσουλμάνοι και οι χριστιανοί θα εξέλεγαν από κοινού έναν αναλογικά οριζόμενο αριθμό χριστιανών και μουσουλμάνων υποψηφίων από μια διπλή λίστα (crossvoting)» είχε υιοθετηθεί τότε, η συνεργασία των δυο κοινοτήτων θα ευνοείτο¹¹⁵. Αλλά οι ενστάσεις του αρμοστή Biddulph υπερίσχυσαν με αποτέλεσμα την διεύρυνση του χάσματος ανάμεσα στις δυο κοινότητες¹¹⁶. «Ο θρησκευτικός χαρακτήρας του εκλογικού συστήματος ενεθάρρυνε τους Έλληνες και τους Τούρκους της Κύπρου να διατηρήσουν τις εθνικές τους ταυτότητες και να προσεγγίσουν τις ευρύτερες πολιτικές ευκαιρίες που τους προσέφερε η βρετανική διακυβέρνηση από μια κοινοτική κυρίως σκοπιά.»¹¹⁷.

¹¹⁵ Ρίχτερ Χάϊντς, *Ιστορία της Κύπρου, Τόμος Πρώτος (1878 – 1949), Εστία*, Αθήνα: 2007, σ. 98.

¹¹⁶ Όπως αναφέρει ο Nevzat «...οι Βρετανοί μπορούν να κατηγορηθούν ότι δεν προώθησαν τον σχηματισμό μιας κοινής κυπριακής ταυτότητας. Με την εξουσία που είχαν θα μπορούσαν να προσπαθήσουν περισσότερο», αλλά «Η αλήθεια είναι... ότι ο κοινοτικός και θεσμικός διαχωρισμός υπήρχε πριν την βρετανική κατοχή... αυτό που έκαναν οι Βρετανοί δεν ήταν το να διχάσουν... αλλά να χειραγωγήσουν την διαίρεση...», Nevzat Altay, *Nationalism...*, ο.π., σ.σ. 127 και 113.

¹¹⁷ Georghallides George, *A Political and Administrative History of Cyprus 1918 – 1926, with a Survey of the Foundations of British Rule*, Cyprus Research Centre, Nicosia: 1979, σ. 47. Σύμφωνα με τον Παπαγεωργίου «Οι Ελληνοκύπριοι εκμεταλλεύτηκαν στο έπακρο τις ευνοϊκότερες συνθήκες που αναδύθηκαν από το νέο καθεστώς και πρόβαλαν την Ένωση ως χρυσή λόγχη της ιδεολογίας τους και κυρίαρχο πολιτικό ζήτημα», Παπαγεωργίου Στέφανος, «Παράλληλες διαδρομές, διαφορετικές ταχύτητες-Η γένεση του ελληνικού και τουρκικού εθνικισμού στην Κύπρο», στο *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 68-69-70, Αθήνα: Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999, σ. 21.

1.2 Η αντίδραση στην οικονομική πολιτική της βρετανικής διοίκησης και η εμφάνιση της αστικής τάξης στην ηγεσία της ελληνοκυπριακής κοινότητας (1883 – 1902)

Καθ' όλη τη διάρκεια των συνεδριάσεων του εκλεγμένου Νομοθετικού Συμβουλίου αυτή την περίοδο παρατηρείται μια διάσταση στόχων ανάμεσα στην κυβέρνηση και τα αιρετά μέλη του συμβουλίου. Οι εκλεγμένοι βουλευτές επιθυμούν τη μείωση των φορολογικών βαρών που ταλανίζουν τους εκλογείς τους και την υποχρέωση της κυβέρνησης να διαθέσει περισσότερα κονδύλια για την ανάπτυξη των πόρων της νήσου, χωρίς όμως να επιβαρύνεται περαιτέρω ο λαός. Η κυβέρνηση από τη μεριά της επιθυμεί την κάλυψη των εξόδων της Κύπρου από δικούς της αποκλειστικά πόρους και τη μείωση των ελλειμμάτων της, ώστε να μην επιβαρύνεται ο Άγγλος φορολογούμενος. Όταν λοιπόν η κυβέρνηση προτείνει νομοσχέδια που έχουν ως στόχο την αύξηση των εσόδων της μέσω της επιβολής προστίμων ή της αύξησης φόρων, οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές αντιδρούν αρνητικά καταψηφίζοντάς τα.

Την ίδια περίοδο οι εκλεγμένοι βουλευτές, πιστοί στον στόχο της μείωσης της φορολογίας, επιδιώκουν την τροποποίηση του προϋπολογισμού ώστε να διατίθενται μικρότερα κονδύλια για τη συντήρηση μιας πολυέξοδης διοικητικής μηχανής και μεγαλύτερα κονδύλια προς όφελος του λαού. Η αντίδραση της κυβέρνησης είναι άμεση και αρνητική. Η προστασία του μισθού και της θέσης ενός Άγγλου δημοσίου υπαλλήλου είναι πολύ πιο σημαντική από την εκτέλεση δημοσίων έργων. Το γόητρο της βρετανικής διοίκησης θα υφίστατο μεγάλο πλήγμα αν η μείωση του προϋπολογισμού την ανάγκαζε να απολύσει ή να μειώσει τον μισθό Άγγλων αξιωματούχων γεγονός που θα την καθιστούσε έναν «αναξιόπιστο» εργοδότη.

Ταυτόχρονα, οι Βρετανοί, πιστοί στον δικό τους στόχο να επιτυγχάνουν όσο το δυνατόν περισσότερα ξοδεύοντας όσο το δυνατόν λιγότερα, αρνούνται κατηγορηματικά την πληρωμή

μέρους του φόρου υποτελείας από το «αγγλικό θησαυροφυλάκιο»¹¹⁸. Όταν οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές αντιλαμβάνονται ότι οι προσπάθειές τους να μειώσουν τον προϋπολογισμό έχουν ως αποτέλεσμα τις μειώσεις των μισθών των ιθαγενών δημοσίων υπαλλήλων, αλλά και την απειλή του περιορισμού των δικών τους κοινοβουλευτικών δικαιωμάτων, αλλάζουν στρατηγική. Εφόσον η μείωση του προϋπολογισμού δεν θα επιφέρει την μείωση των φόρων, τότε ίσως η μείωση του φόρου υποτελείας ή η πληρωμή μέρους αυτού από την Αγγλία επιτύχει τον στόχο των Κυπρίων. Η επιβάρυνση όμως των Άγγλων φορολογουμένων με τα έξοδα ενός νησιού, από το οποίο δεν προκύπτει κανένα όφελος, δεν πρόκειται να επιψηφιστεί από την αγγλική Βουλή.

Στο εκλεγμένο πλέον Νομοθετικό Συμβούλιο, στόχος των Ελληνοκύπριων βουλευτών δεν είναι η ένωση αλλά η μείωση της φορολογίας και η ανάπτυξη των πόρων της Νήσου¹¹⁹. Στη νέα κοινοβουλευτική περίοδο του νησιού θα ήταν αναμενόμενο τα εκλεγμένα μέλη του συμβουλίου να διεκδικήσουν την άμεση εκπλήρωση των εθνικών πόθων των εκλογέων τους. Αντιθέτως, οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές επιλέγουν να συνεργαστούν με τους Βρετανούς υπομένοντας τις «προσβολές», όπως τις εκλαμβάνουν οι ίδιοι, των θρησκευτικών και εθνικών τους αισθημάτων. Και εδώ γεννάται το κρίσιμο ερώτημα, οι Ελληνοκύπριοι Βουλευτές, με την παρουσία τους στο Νομοθετικό Συμβούλιο, εκφράζουν την πραγματική βούληση της κοινότητάς τους ή την θέληση της κοινότητας τους όπως οι ίδιοι θεωρούν ότι θα έπρεπε να είναι; Θέλει η βάση της ελληνοκυπριακής κοινότητας την ένωση ή την ενδιαφέρουν μόνο τα φορολογικά βάρη που επωμίζεται και το πώς θα τα αποφύγει; Αλλά και στην περίπτωση της φορολογίας, οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές μεριμνούν για τα συμφέροντα του λαού ή μόνο για τα δικά τους;

Η απάντηση στα παραπάνω ερωτήματα, κατά την άποψή μας, δεν είναι απλή. Οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές διεκδικώντας την μείωση της φορολογίας των προϊόντων και των ακίνητων περιουσιών, εξυπηρετούν ταυτόχρονα τα συμφέροντα του λαού και τα δικά τους. Αυτή την περίοδο είναι στενά συνδεδεμένοι με τη γη είτε ως κτηματίες, είτε ως παραγωγοί, είτε ως δανειστές των αγροτών. Όταν απορρίπτουν, για παράδειγμα, την κατάργηση της στρατιωτικής φορολογίας και την αντικατάστασή της με την αύξηση του κτηματικού φόρου εξυπηρετούν στην ουσία τα δικά τους συμφέροντα ως μεγαλοκτηματιών. Όταν εγκρίνουν την εισαγωγή νόμου για την προστασία των αγροτών από τους δανειστές τους, επωφελούνται από

¹¹⁸ Όπως αναφέρει ο Κατσιαούνης «οι πόροι τους οποίους διέθεταν (οι Βρετανοί) για την διακυβέρνηση των αποικιών τους ήταν ιδιαίτερα ισχνοί. Στην περίπτωση της Κύπρου η εσωτερική ασφάλεια του νησιού είχε ανατεθεί σε ένα μόνο λόχο στρατιωτών. Μέσα στα ίδια πλαίσια, των όσο το δυνατόν λιγότερων δαπανών, κατά τις αρχές του αιώνα οι Βρετανοί, οι οποίοι αποτέλεσαν την ανώτατη διοίκηση και υπαλληλία της Κύπρου, δεν ξεπερνούσαν τους 60.», Κατσιαούνης Ρολάνδος, *Η Διασκεπτική...*, ο.π., σ. 17. Ο όρος αγγλικό θησαυροφυλάκιο χρησιμοποιείται στις πρωτογενείς πηγές ως ένα άλλο όνομα για το βρετανικό υπουργείο οικονομικών.

¹¹⁹ Σύμφωνα με τον Χριστοδούλου «οι Κύπριοι... χαρακτήριζαν τη βρετανική κατοχή... ως μια μεταβατική προς την ένωση περίοδο και ζητούσαν στο μεταξύ βελτίωση της εσωτερικής κατάστασης, με την παροχή ελευθεριών και την εξασφάλιση οικονομικής ανάπτυξης...», Χριστοδούλου Μιλτιάδης, *Κύπρος-Ελλάδα, Οι σχέσεις Αθηνών-Λευκωσίας, Πορεία έξαρσης και καταποντισμού, ανάδυσης και ανάπλασης*, τ. Α', Πρόοδος, Λευκωσία: 1999, σ. 72.

το νέο νομικό πλαίσιο για να προστατεύσουν ως δανειστές τις επενδύσεις τους. Ο συγκεκριμένος νόμος απαγορεύει την κατάσχεση και πώληση των εργαλείων, του ρουχισμού και μέρους της τροφής του αγρότη, αλλά ταυτόχρονα επιτρέπει στους δανειστές να εκμεταλλευτούν την εξουσία που τους δίνει για να κατάσχουν ολόκληρη την ακίνητη περιουσία των οφειλετών τους. Παράλληλα, όταν οι βουλευτές απορρίπτουν τον νόμο που θα καθιστούσε την κυβέρνηση προνομιούχο δανειστή, δηλαδή θα της έδινε προτεραιότητα στην είσπραξη των φορολογικών χρεών από τους αγρότες, εξυπηρετούν ταυτόχρονα τα συμφέροντα των χωρικών και τα δικά τους. Οι αγρότες δεν εξαναγκάζονται στην άμεση εξόφληση των φόρων τους, ενώ οι δανειστές εκμεταλλεύονται τις προσωπικές σχέσεις που έχουν με τους αγρότες διεκδικούν πρώτοι την εξόφληση των δανείων τους.

Με την πάροδο του χρόνου όμως και την απομάκρυνση των βουλευτών από τη γη, ο νέος συνδυασμός κρίκος ανάμεσα στους εκλογείς και τους αντιπροσώπους τους θα είναι το αίτημα της ένωσης¹²⁰. Τα πρώτα χρόνια της βρετανικής διοίκησης ο αγροτικός κόσμος είναι μάλλον αδιάφορος απέναντι σε ζητήματα όπως είναι η ένωση ή η διεύρυνση των κοινοβουλευτικών δικαιωμάτων των βουλευτών, παρ' όλο που τα υπομνήματα αυτής της περιόδου υπογράφονται από πολλά χωριά. Οι χωρικοί αυτή την περίοδο δεν συμμετέχουν άμεσα στα κοινά αλλά αντιπροσωπεύονται κυρίως από τους μουκτάρηδες, τους δασκάλους και τους ιερείς των κοινοτήτων τους¹²¹. Με την επιψήφιση όμως του εκπαιδευτικού νόμου το 1895 και την εκκλησιαστική μεταρρύθμιση το 1890 οι χωρικοί εμπλέκονται όλο και περισσότερο στην πολιτική, εφόσον πρέπει πια να ψηφίζουν για να εκλέγουν τους αντιπροσώπους τους, τόσο τους

¹²⁰ Σύμφωνα με τον Παπαγεωργίου «...η αστική-εμπορομεσιτική ελίτ... ενώ επιζητούσε με δραστήριο τρόπο πολιτική φιλελευθεροποίηση, αρνιόταν να συνδράμει σε οποιαδήποτε κοινωνική μεταρρύθμιση που θα αποδυνάμωνε την εκ μέρους της δυνατότητα χειραγώγησης των αγροτικών στρωμάτων. Έτσι υιοθετώντας το σύνθημα της Ένωσης επιδίωκε τη διεύρυνση της πολιτικής της ισχύος, την αποφασιστικότερη συμμετοχή της στα πολιτειακά όργανα και την εξασφάλιση της οικονομικής της ευμάρειας. Από την άλλη, δια της διοχέτευσης των εθνικιστικών ιδεών στις αγροτικές μάζες, τις αποπροσανατόλιζε από αγώνες κοινωνικού περιεχομένου...», Παπαγεωργίου Στέφανος, «Παράλληλες διαδρομές...», ο.π., σ.20.

¹²¹ Με βάση τα όσα αναφέρει ο Faustmann «Όταν οι Βρετανοί ανέλαβαν την διοίκηση το 1878 οι πελατειακές σχέσεις ήταν ένα σημαντικό μέρος της κοινωνικής και πολιτικής ζωής του τόπου. Η Κύπρος ήταν μια παραδοσιακή... αγροτική κοινωνία της οποίας η ελληνοκυπριακή κοινότητα κυριαρχείται από μια μικρή ελίτ οικογενειών με επιρροή και τον ανώτατο κλήρο... Περιφερειακά δίκτυα δημιουργήθηκαν από έμπορους οι οποίοι εφοδίαζαν τους τοπικούς μεσάζοντες με χρήματα για δανεισμό. Όταν ο αγρότης βρισκόταν στο έλεος του τοπικού μεσάζοντα, έμπορου και τοκογλύφου, έχανε την ελευθερία να πωλήσει τα προϊόντα του κατ' ευθείαν στην αγορά... Αυτό το δίκτυο μεσαζόντων... έχτισε την οικονομική βάση στην οποία μπορούν να σχηματισθούν οι δομές του πελατειακού συστήματος. Άλλη μια πηγή πιθανών πελατειακών σχέσεων ήταν η ενοικίαση γης σε αγρότες από τους μεγαλογαιοκτήμονες και την Ορθόδοξη Εκκλησία... (Αλλά) Πολλοί από τους υπερχρεωμένους γεωργούς που ήταν απολύτως εξαρτημένοι από τους τοκογλύφους δεν είχαν δικαίωμα ψήφου. Έτσι η πελατειακή υποστήριξη με βάση την οικονομική εξάρτηση στις εκλογές για το νομοθετικό συμβούλιο περιοριζόταν στους ψηφοφόρους οι οποίοι εξαρτώνταν από τους δανειστές, εμπόρους και γαιοκτήμονες, που πλήρωναν τους φόρους τους...». Εν ολίγοις το πελατειακό σύστημα επηρέαζε την εκλογική διαδικασία στην νήσο, αλλά δεν ήταν ο μοναδικός παράγοντας που καθόριζε το εκλογικό αποτέλεσμα. Faustmann Hubert, «Clientism in the Greek Cypriot Community...», ο.π., σ.σ. 347-352.

λαϊκούς για την διαχείριση της εκκλησιαστικής περιουσίας της περιοχής τους όσο και τους σχολικούς για την διαχείριση των σχολικών τελών και των κυβερνητικών κονδυλίων για την εκπαίδευση.

Ήδη από την πρώτη περίοδο του Νομοθετικού Συμβουλίου έχουν αρχίσει να δημιουργούνται δυο αντιμαχόμενες πολιτικά ομάδες: αυτή που υποστήριζε τη συνεργασία με την βρετανική διοίκηση ως την καλύτερη μέθοδο για την επίτευξη της ένωσης και η αυτή που υποστήριζε την αντιπολίτευση στην κυβερνητική πολιτική ως τη μόνη οδό για την εκπλήρωση των εθνικών πόθων των Ελληνοκυπρίων. Κυριότερος εκφραστής της διαλλακτικής ομάδας ήταν ο Πασχάλης Κωνσταντινίδης, ενώ αδιαφιλονίκητος ηγέτης της αδιάλλακτης ομάδας ήταν ο μητροπολίτης Κιτίου Κυπριανός. Την πολιτική της συνεργασίας υποστήριζαν επίσης ο αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος, ο Αχιλλέας Λιασίδης και ο Θεόδωρος Περισιτιάνης, ενώ στην αντίπαλη ομάδα ανήκαν οι Αριστοτέλης Παλαιολόγος και Ανδρέας Θεμιστοκλέους.

Η πρώτη δυναμική εμφάνιση των πολιτευτών της μεσαίας τάξης, όπως την ονομάζει ο Κατσιαούνης, θα σημειωθεί κατά τις συζητήσεις για την αποστολή πρεσβείας το 1887. Οι αδιάλλακτοι πολιτευτές πιέζουν για την αποστολή πρεσβείας και την αναφορά του αιτήματος της ένωσης στο κείμενο του υπομνήματος. Οι διαλλακτικοί πολιτευτές, οι οποίοι δεν επιθυμούν την αποστολή πρεσβείας, αναγκάζονται να συμβιβαστούν με τον όρο να μην γίνει καμία μνεία για το ζήτημα της ένωσης στο υπόμνημα. Τελικά, την πρεσβεία του 1887 θα αποτελέσουν οι διαλλακτικοί πολιτευτές Αχιλλέας Λιασίδης, Πασχάλης Κωνσταντινίδης και Θεόδωρος Περισιτιάνης υπό την ηγεσία του αρχιεπισκόπου, ενώ από την πρεσβεία θα αποχωρήσει ο Ζήνων Περίδης, ο οποίος ήταν ο πρώτος πολιτευτής που έθεσε το ζήτημα του φόρου υποτελείας στο συμβούλιο το 1885. Η δεύτερη δυναμική εμφάνιση των αδιάλλακτων πολιτευτών σημειώθηκε κατά την συγγραφή του υπομνήματος του 1897. Οι νέοι πολιτευτές Ιωάννης Κυριακίδης και Ιωάννης Οικονομίδης επεδίωξαν και πέτυχαν την αναφορά της ένωσης στο υπόμνημα παρά τις αντιρρήσεις των παλαιών πολιτευτών Αχιλλέα Λιασίδα, Πασχάλη Κωνσταντινίδη, Νικόλαου Ρώσσου και Ηγούμενου Κύκκου Γερασίμου.

Οι δυο αντιμαχόμενες στρατηγικές της συνεργασίας ή της αντίδρασης στην κυβερνητική πολιτική, οι οποίες είχαν ήδη αρχίσει να σχηματίζονται αυτή την περίοδο, οδήγησαν στη δημιουργία δύο ομάδων, των Διαλλακτικών και των Αδιάλλακτων, μετά την έναρξη του αρχιεπισκοπικού ζητήματος. Οι οπαδοί της μετριοπάθειας και της συνεργασίας με την κυβέρνηση συσπειρώθηκαν γύρω από την υποψηφιότητα του μητροπολίτη Κυρηναίας Κύριλλου Βασιλείου, ενώ οι οπαδοί της ριζοσπαστικότητας και της αντίθεσης με την κυβέρνηση στήριξαν την υποψηφιότητα του μητροπολίτη Κιτίου Κύριλλου Παπαδόπουλου, για τον αρχιεπισκοπικό θρόνο. Ο διχασμός αυτός επηρέασε εξίσου τις πόλεις και τα χωριά της νήσου. Οι δυο αντιμαχόμενες ομάδες στην προσπάθειά τους να επικρατήσουν στην πολιτική ζωή του τόπου

θα κονταροχτυπηθούν για τον τίτλο του «αληθινού πατριώτη και εθνικιστή» παγώνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την ιδέα της ένωσης. Η πρώτη μεγάλη μάχη των δυο συνδυασμών θα δοθεί στις εκλογές του 1901 στην εκλογική περιφέρεια Λευκωσίας - Κερύνειας. Νικητής της εκλογικής διαδικασίας ήταν ο ριζοσπαστικός κομματικός σχηματισμός του μητροπολίτη Κιτίου Κύριλλου Παπαδόπουλου, Θεοφάνη Θεοδότου και Γεώργιου Σιακαλλή, ενώ ηττημένος ήταν ο μετριοπαθής σχηματισμός των Πασχάλη Κωνσταντινίδη, Αχιλλέα Λιασσίδη και του ηγούμενου Κύκκου Γεράσιμου Χριστοδουλίδη.

1.2.α: Η πρώτη περίοδος του εκλεγμένου Νομοθετικού Συμβουλίου και οι διαφωνίες στους κόλπους της ελληνοκυπριακής κοινότητας(1883-1886).

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, τον Μάρτιο του 1882 ο Kimberley αποφάσισε την παραχώρηση του δικαιώματος εκλογής αντιπροσώπων με βάση την αριθμητική αναλογία των δυο κοινοτήτων στον κυπριακό λαό. «Αναμφίβολα αυτό ήταν ένα φιλελεύθερο Σύνταγμα... αλλά οι *Times* υποστήριξαν ότι ήταν σχεδιασμένο με τέτοιο τρόπο ώστε οι 3 Μουσουλμάνοι και οι 6 Βρετανοί να είναι σε πλειοψηφική θέση έναντι των 9 Ορθόδοξων. «Οι Φιλελεύθεροι «εκμοντέρνισαν» την κυπριακή πολιτική σκηνή, αλλά ταυτόχρονα δημιούργησαν μια πολιτική διάκριση ανάμεσα στους Ορθόδοξους και τους Μουσουλμάνους... Η Κύπρος θα διοικηθεί σε μια μοντέρνα βάση, η οποία έρχεται σε αντίθεση με τις πατερναλιστικές δομές. Αυτές οι μοντέρνες αρχές έδωσαν ώθηση στους πολιτικούς.¹²²». Ανάμεσα στους νέους πολιτικούς που θα συμμετέχουν στο πρώτο εκλεγμένο Νομοθετικό Συμβούλιο της Κύπρου είναι «εξέχουσες» προσωπικότητες τόσο της τουρκοκυπριακής όσο και της ελληνοκυπριακής κοινότητας¹²³. Στην πρώτη εκλογική περιφέρεια Λευκωσίας–Κερύνειας εκλέχθηκαν οι Keogoghluzade Hussein Ata Effendi, Μιχάλης Σιακαλλής¹²⁴, Πασχάλης Κωνσταντινίδης και Ευστάθιος Κωνσταντινίδης. Στην δεύτερη εκλογική περιφέρεια Αμμοχώστου–Λάρνακας εκλέχθηκαν ο Mehmet Ali Fehim Effendi, ο μητροπολίτης Κιτίου Κυπριανός, ο Ζήνων Πιερίδης και ο Θεόδωρος Περισιτιάνης. Στην τρίτη

¹²² Varnava Andrekos, *British Imperialism in Cyprus, 1878 – 1915*, Manchester University Press, Manchester: 2009, σ.σ. 166 – 167.

¹²³ Για τη μόρφωση, την ηλικία και το επάγγελμα των Ελληνοκύπριων βουλευτών βλ. Lyssiotis Marios, «An analysis of the Cyprus Legislative Council», στο Solomou Emiliou-Faustmann Hubert (Επιμ.), *Colonial Cyprus 1878-1960: Selected Readings from the Cyprus Review*, University of Nicosia, Nicosia: 2010, σ.σ.80-89.

¹²⁴ Την θέση του Σιακαλλή μετά τον θάνατό του θα αναλάβει, μετά από εκλογές που διενεργήθηκαν στην πρώτη εκλογική περιφέρεια στις 25 Φεβρουαρίου του 1884, ο Ιωάννης Παυλίδης στις 6 Μαρτίου 1884, *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, 12 Φεβρουαρίου 1884 και 15 Μαρτίου 1884. Υποψήφιοι για την έδρα της πρώτης εκλογικής περιφέρειας ήταν ο δικηγόρος κ. Ρώσσοσ, ο κτηματίας κ. Ιωάννης Παυλίδης και ο δημοσιογράφος – εκδότης του *Νέου Κιτίου* Θεόδουλος Κωνσταντινίδης. Οι εφημερίδες *Αλήθεια* και *Φωνή της Κύπρου* φαίνεται να υποστήριζαν την υποψηφιότητα του μετέπειτα Δημάρχου Λάρνακας κ. Ρώσσοσ, αλλά τελικά εκλέχθηκε ο κ. Ιωάννης Παυλίδης, βλ. «Διάφορα», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 11/23 Φεβρουαρίου 1884, «Χωρίς Τίτλο», ο.π., Λεμεσός: 27/10 Μαρτίου 1884, «Προς τους εκλογείς των Επαρχιών Λευκωσίας – Κερύνειας», *Φωνή της Κύπρου*, Λάρνακα: 11/23 Φεβρουαρίου, «Χωρίς Τίτλο», ο.π. Λάρνακα: 18/1 Μαρτίου 1884 και «Δημαρχιακά», ο.π., Λάρνακα: 5/17 Μαΐου 1884. Για τον θάνατο του Σιακαλλή και την προκήρυξη εκλογών βλ. επίσης SA1/449/84 και SA1/526/84.

εκλογική περιφέρεια εκλέχθηκαν οι Ahmed Rashid Effendi¹²⁵, Γεώργιος Μαληκίδης, Δημήτριος Λανίτης Νικολαΐδης και ο μητροπολίτης Κιτίου Κυπριανός¹²⁶. Ο τελευταίος έχοντας εξασφαλίσει δυο θέσεις στο Νομοθετικό Συμβούλιο αποφασίζει να παραιτηθεί από τη βουλευτική έδρα της τρίτης εκλογικής περιφέρειας, οπότε στις 7 Ιουλίου του 1883¹²⁷ θα διενεργηθούν νέες εκλογές σε αυτήν με αποτέλεσμα την ανάληψη της έδρας από τον Δημοσθένη Χριστόδουλο Χατζηπαύλου στις 6 Αυγούστου του ίδιου έτους¹²⁸.

Κατά την προεκλογική περίοδο η υποψηφιότητα του μητροπολίτη Κιτίου προκάλεσε μεγάλες συζητήσεις στις εφημερίδες της εποχής. Η *Αλήθεια*, η οποία καλούσε τους Κυπρίους να ψηφίσουν τους νέους της αντιπροσώπους με βάση τα έργα και όχι τα λόγια, υποστήριζε ξεκάθαρα την υποψηφιότητα του μητροπολίτη Κυπριανού, ενώ οι εφημερίδες *Στασίνος* και *Νέον Κίτιον* ήταν αντίθετες στην εκλογή κληρικών σε κοσμικά αξιώματα¹²⁹. Απευθυνόμενη η *Αλήθεια* προς τους εκλογείς γράφει: «Σας συμβουλεύομεν να μη απατηθήτε από λόγια αλλά να κοιτάζετε έργα και να συλλογισθήτε ποιοι άνθρωποι έδειξαν έως τώρα ότι σας αγαπούν και θέλουν το καλόν σας και έχουν και την καρδίαν να αντιστέκωνται όταν πρέπει εις τους εναντίους και εκείνους να ψηφίσετε, διότι αν απατηθήτε, η ύστερη μετανόησις τίποτε δεν αξίζει.¹³⁰».

¹²⁵ Η υποψηφιότητα του Rashid Effendi ευχαρίστησε ιδιαίτερα την εφημερίδα *Αλήθεια* της Λεμεσού, η οποία με άρθρα πριν και μετά την εκλογή του τάχθηκε υπέρ του, βλ. «Διάφορα», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 30/12 Μαΐου 1883 και «Διάφορα», ο.π., Λεμεσός: 28/9 Ιουνίου 1883. Αναλυτικά οι υποψήφιοι για το εκλογικό διαμέρισμα Λεμεσού-Πάφου στο άρθρο με τίτλο «Διάφορα», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 14/26 Μαΐου 1883.

¹²⁶ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως 1878-1884*, 15 Ιουνίου 1883.

¹²⁷ ο.π., 26 Ιουνίου 1883.

¹²⁸ ο.π., 6 Αυγούστου 1883. Οι εκλογείς της περιφέρειας Λεμεσού-Πάφου είχαν προτείνει ως υποψήφιο και τον Σωκράτη Φραγκούδη, ο οποίος όμως, αφού ευχαρίστησε θερμά τους συμπατριώτες του, αρνήθηκε να θέσει υποψηφιότητα, βλ. «Χωρίς Τίτλο», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 2/14 Ιουλίου 1883. Ο Χατζηπαύλου παραιτείται στις 5 Νοεμβρίου του 1884 και αντικαθίσταται από τον Δημήτρη Πιερίδη στις 15 του ίδιου μήνα. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, 15 Νοεμβρίου 1884.

¹²⁹ Για παράδειγμα άρθρο αναγνώστη στην εφημερίδα της Λάρνακας αποκαλεί τον Μητροπολίτη «αμαθή, ημιμαθή, άφρων, άλογον, ψευδεπιστήμων κ.α.», «Η Εκκλησία και η Πολιτεία κατά τον Επίσκοπον Κιτίου κ. Κυπριανόν. Διατριβή γραφείσα υπό του κ. Ο.Ι. Ιασονίδου», *Στασίνος*, Λάρνακα: 7/19 Ιανουαρίου 1884. Ενώ σε άλλα άρθρα των αντιπολιτευόμενων εφημερίδων οι κληρικοί, όπως καταγγέλλει η *Αλήθεια*, ονομάζονται «παπάδες, ρασοφόροι, Ιησούιτες, γενίτσαροι, Βελζεβούλ κ.α.», «Εκ των Επαρχιών 7 Μαΐου 1883», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 14/26 Μαΐου 1883. Στην διατριβή του κ. Ιασονίδη απαντά η *Αλήθεια* με άρθρο που τιτλοφορείται «Τω κ. Ο.Ι. Ιασονίδη», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 14/26 Ιανουαρίου 1884. Σύμφωνα με τον Faustmann «Δυο ομάδες ηγήθηκαν της ελληνοκυπριακής κοινότητας κατά την διάρκεια των πρώτων δεκαετιών της βρετανικής κυριαρχίας, οι έμποροι, μεσάζοντες, μεγαλογαιοκτήμονες και δικηγόροι από την μια και η ορθόδοξη εκκλησία από την άλλη. Όταν οι Βρετανοί ανέλαβαν (την διοίκηση) το 1878, δεν αποδέχονταν τον ρόλο της εκκλησίας ως τον επίσημο αντιπρόσωπο του ορθόδοξου πληθυσμού... Αντιθέτως προσπάθησαν να αναβαθμίσουν τον ρόλο των λαϊκών ορθόδοξων ελίτ, οι οποίες κατά συνέπεια απέκτησαν μεγαλύτερη επιρροή...», Faustmann Hubert, «Clientism in the Greek Cypriot Community of Cyprus under the British Rule», στο Solomou Emiliou-Faustmann Hubert (Επιμ.), *Colonial Cyprus 1878-1960: Selected Readings from the Cyprus Review*, University of Nicosia, Nicosia: 2010, σ. 351.

¹³⁰ «Προς τους εκλογείς των Επαρχιών Λεμεσού και Πάφου», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 14/26 Μαΐου 1883.

Αρχικά, υποψηφιότητα για το Νομοθετικό θα υπέβαλλαν και οι τέσσερις αρχιερείς της Νήσου, αλλά λόγω φορολογικών εκκρεμοτήτων ο αρχιεπίσκοπος και οι μητροπολίτες Κερυνείας και Πάφου δεν πληρούσαν τις προϋποθέσεις για συμμετοχή στις εκλογές¹³¹. Οι δυο από τις τρεις εφημερίδες του νησιού ήταν κάθετα αντίθετες στο εν λόγω σχέδιο γιατί, όπως ανέφεραν, η εκλογή τεσσάρων κληρικών σε αναλογία εννέα ελληνοκύπριων βουλευτών ήταν υπερβολή. Το κύριο επιχείρημα κατά της υποψηφιότητας του μητροπολίτη Κιτίου ήταν ότι οι κληρικοί πρέπει να περιορίζονται στα εκκλησιαστικά τους καθήκοντα. Σύμφωνα με τις εφημερίδες *Νέον Κίτιον* και *Στασίνο* οι εκκλησιαστικοί κανόνες δεν επέτρεπαν στους κληρικούς να εκλεχθούν στο Νομοθετικό Συμβούλιο, ενώ η ενασχόλησή τους με κοσμικές υποθέσεις θα τους οδηγούσε στην παραμέληση των καθηκόντων τους. Οι αντιπολιτευόμενοι στην υποψηφιότητα του Κυπριανού, ανάμεσα στους οποίους σύμφωνα με την *Αλήθεια* συγκαταλεγόταν και ο μητροπολίτης Πάφου, επικαλούνταν επίσης το παράδειγμα της Ελλάδας, όπου οι κληρικοί δεν εκλέγονταν σε βουλευτικές θέσεις.

Η *Αλήθεια* υπερασπίζεται την υποψηφιότητα του μητροπολίτη Κιτίου αναφέροντας ότι ο Κυπριανός είναι καλός αγορητής, έχει τις απαιτούμενες γνώσεις και τα προσόντα για να πληρώσει την βουλευτική έδρα, ως κληρικός γνωρίζει τις ανάγκες του λαού και ήταν αυτός, ο οποίος μέσω των υπομνημάτων κατόρθωσε να πείσει τη Βρετανία να παραχωρήσει στους Κυπρίους το δικαίωμα να εκλέγουν τους αντιπροσώπους τους. Επίσης, ως κληρικός εκτελούσε ανέκαθεν άριστα τα καθήκοντά του παρά το γεγονός ότι επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας συμμετείχε τόσο στα διοικητικά συμβούλια όσο και στα δικαστήρια. Αλλά και επί βρετανικής διοίκησης ο μητροπολίτης Κιτίου είχε εκλεγεί σε πλήθος επιτροπών. Ενώ, λοιπόν, ο ένας μετά τον άλλο οι πολίτες αρνούνται να θέσουν υποψηφιότητα λόγω ανειλημμένων επαγγελματικών υποχρεώσεων, ο μητροπολίτης Κιτίου έχοντας εξασφαλίσει τις βιοποριστικές του ανάγκες και έχοντας διαθέσιμο χρόνο «κινεί γην και θάλασσαν... δια να καταλάβη την του βουλευτού θέσιν». Τέλος, σύμφωνα με την άποψη της *Αλήθειας*, ο μητροπολίτης Κιτίου πρέπει να εκλεγεί γιατί η εκκλησία ως μέγιστος παράγοντας της εθνικής μας ιστορίας οφείλει να έχει έστω και έναν αντιπρόσωπο στο Νομοθετικό Συμβούλιο, στο οποίο θα συζητηθούν μεταξύ άλλων και εκκλησιαστικά θέματα¹³².

¹³¹ Για να έχει κάποιος το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στο Νομοθετικό θα έπρεπε να έχει πληρώσει κτηματικό φόρο (verghi). Οι Βρετανοί έχοντας αποφασίσει ότι η εκκλησιαστική περιουσία θα πρέπει να φορολογείται έθεσαν τους Αρχιερείς και Ηγουμένους ως υπεύθυνους για την εξόφληση των κτηματικών και άλλων φόρων. Οι Αρχιερείς από την πλευρά τους αμφισβήτησαν της κυβερνητική απόφαση υπερασπιζόμενοι το αφορολόγητο των εκκλησιαστικών περιουσιών και αρνήθηκαν να καταβάλουν τους φόρους τους. Ενόσω λοιπόν εκκρεμούν οι δικαστικές αποφάσεις για την διευθέτηση του εν λόγω ζητήματος οι Αρχιερείς δεν πληρώνουν τους φόρους τους και άρα δεν έχουν δικαίωμα υποβολής υποψηφιότητας για το Νομοθετικό Συμβούλιο.

¹³² Για τις απόψεις υπέρ και κατά της υποψηφιότητας του Μητροπολίτη Κιτίου βλ. «Ο Κλήρος εν τω Νομοθετικώ Συμβουλίω», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 14/26 Μαΐου 1883, «Εκ των Επαρχιών, 7 Μαΐου 1883», ο.π., Λεμεσός: 14/26 Μαΐου 1883, «Ο Ελληνόφρων Λεμέσιος», ο.π. Λεμεσός: 21/2 Ιουνίου 1883 και «Αι εκλογαί των Αντιπροσώπων της

Πέραν όμως της εκλογής ή όχι κληρικών στο Νομοθετικό Συμβούλιο, κατά την προεκλογική περίοδο τις εφημερίδες απασχόλησε και το ζήτημα της αποχής. Η περίοδος διεξαγωγής των εκλογών συνέπιπτε με την περίοδο διεξαγωγής γεωργικών εργασιών, όπως ο θερισμός. Οι κάτοικοι, λοιπόν, των απομακρυσμένων χωριών έπρεπε να διαθέσουν μια ή και δυο ημέρες για να ταξιδεύσουν στο πλησιέστερο εκλογικό κέντρο ώστε να ψηφίσουν, να επωμιστούν τα έξοδα του ταξιδιού και επιπλέον να παραμελήσουν τις επείγουσες γεωργικές τους εργασίες. Παρά τις εκκλήσεις των εφημερίδων, οι οποίες με άρθρα τους προσπάθησαν να κινητοποιήσουν τους εκλογείς¹³³, «Πλείστοι ψηφοφόροι ως γράφουσιν ημίν, πολλαχόθεν της νήσου, δεν προσήλθον εις τας κάλπας ένεκα των θερινών εργασιών των και των αποστάσεων.»¹³⁴.

Οι εκλογές όμως διεξήχθησαν και τα αποτελέσματα εκτέθηκαν αναλυτικά στις σελίδες του εγχώριου τύπου. Σε άρθρο της *Αλήθειας* αναφέρεται ότι «...Εν τω διαμερίσματι Λευκωσίας-Κερυνείας εκ των υποψηφίων κ. κ. Πασχάλη Κωνσταντινίδου, Ευσταθίου Κωνσταντινίδου, Ι. Παυλίδου, Ριχάρδου Ματέη, Μ. Γ. Σιακαλλή και Γρ. Δημητριάδου, υπερίσχυσαν οι κ. κ. Μ. Γ. Σιακαλλής, Πασχάλης Κωνσταντινίδης και Ευστάθιος Κωνσταντινίδης. Εν τω διαμερίσματι Λάρνακος-Αμμοχώστου εκ των υποψηφίων κ. κ. Ζήνωνος Περίδου, Θεοδ. Περισιτιάνου, Ριχάρδου Ματέη, Λοχαγού Γιάνγκ διοικητού Αμμοχώστου¹³⁵, Σ. Εμφιετζή και της Α.Π. του Αγίου

Κύπρου», ο.π., Λεμεσός: 28/9 Ιουνίου 1883. Επιστολή συμπαράστασης προς τον Μητροπολίτη Κιτίου είχαν αποστείλει στις 20 Μαΐου κάτοικοι της Λεμεσού στην οποία καλούσαν τον Κυπριανό να αγνοήσει τις «φωνασικές τινών δυσαρεστημένων» από την Λάρνακα και να συνεχίσει το έργο του προς όφελος της πατρίδας, βλ. «Διάφορα», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 28/9 Ιουνίου 1883. Αλλά και ο ίδιος ο Μητροπολίτης Κιτίου σε ομιλία του μετά την εκλογή του δικαιολογεί την απόφασή του να συμμετέχει στο Νομοθετικό λέγοντας ότι «...πας όστις, θεωρούμενος ή ων ικανός, ηρνείτο τας υπηρεσίας του άνευ πραγματικού και ανυπερβλήτου κωλύματος, δεν εδικαιούτο να λέγεται καλός πατριώτης.», «Ομιλία Αγίου Κιτίου», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 24/5 Ιανουαρίου και 31/12 Ιανουαρίου 1884.

¹³³ «Σας συμβουλευόμεν ακόμη να μη λυπηθήται να χασομερήσετε μίαν ημέραν ολίγας ώρας, αλλά όπου σας προσκαλέσουν να ψηφίσητε, να υπάγετε, διότι αν αμελήσετε σεις ο λαός που είσθε πολλοί, θα κατορθώσουν τον σκοπόν τους οι ολίγοι να βάλουν όποιους θέλουν και τότε αν δεν είναι άξιοι και έμπιστοι, εις το γενικόν συμφέρον τότε η ζημία σας θα σας κοστίζει τον καθέκαστον χρόνον δεκάδες μεροκάματα.», «Προς τους εκλογείς των Επαρχιών Λεμεσού – Πάφου», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 14/26 Μαΐου 1883,

¹³⁴ «Διάφορα», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 4/16 Ιουνίου 1883. Όπως αναφέρει ο Faustmann «Ο εξαιρετικά μικρός αριθμός εκλογικών κέντρων ευνόησε τους υποψηφίους που μπορούσαν να κινητοποιήσουν τους υποστηρικτές και πελάτες τους και να καλύψουν τα έξοδα της μετακίνησης των εκλεκτόρων τους. Ένας χωρικός συνήθως έχανε μια ολόκληρη ημέρα αν ερχόταν από ένα απομακρυσμένο χωριό για να ψηφίσει. Αυτός ήταν ένας λόγος για να μην ψηφίσουν πολλοί αγρότες... (στις εκλογές του 1883) από 63 χωριά με 1556 εγγεγραμμένους ψηφοφόρους ούτε ένας δεν προσήλθε στις κάλπες, ενώ 40 χωριά με 1025 ψηφοφόρους έστειλαν ένα ψηφοφόρο το κάθε ένα και στην πλειοψηφία των περιπτώσεων αυτός ήταν ο εκπρόσωπος του χωριού του οποίου η παρουσία ήταν υποχρεωτική...», Faustmann Hubert, «Clientism in the Greek Cypriot Community of Cyprus under the British Rule», ο.π., σ.σ. 352-353.

¹³⁵ Ο Διοικητής Αμμοχώστου Arthur Young θα θέσει για δεύτερη φορά υποψηφιότητα για Μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου ως Μη Μουσουλμάνος το 1892 προκαλώντας τις σφοδρές επικρίσεις της Ελληνοκυπριακής κοινότητας η οποία θεωρεί ότι ένα άτομο το οποίο εργάζεται για την διοίκηση δεν μπορεί να αντιπροσωπεύει τον λαό. Σε αυτή την πρώτη του προσπάθεια ο κ. Young έλαβε ελάχιστες ψήφους παρά την δημοτικότητά του και τις προβλέψεις της αγγλόφωνης εφημερίδας της Νήσου (*Cyprus Herald*). Η *Αλήθεια* αναφέρει ότι «Το πάθημα τούτο του δημοτικώτατου διοικητού Αμμοχώστου έστω ικανόν μάθημα τοις ξένους τοις βουλομένοις να επεμβαίνωσιν εις

Κιτίου, υπερίσχυσαν η Α.Π. ο Άγιος Κιτίου, ο κ. Ζήνων Πιερίδης και ο Θ. Περισιτιάνης... Εν τω διαμερίσματι Λεμησού-Πάφου εκ των υποψηφίων κ.κ. Δημητρίου Νικολαΐδου, Χριστ. Καρύδου, Γεωργίου Μαληκίδου, Τουρμούση Πασχαλίδου, Γ. Λουκά, Δημοσθ. Πηλαβάκη, Χ. Μοδινού και της Α.Π. του Αγίου Κιτίου, υπερίσχυσαν η Α.Π. ο Άγιος Κιτίου, ο κ. Γεώργιος Μαληκίδης και ο Δημήτριος Νικολαΐδης...»¹³⁶.

Το πρώτο πράγμα που οφείλουν να κάνουν οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές, σύμφωνα με την *Αλήθεια*, είναι η μείωση των κονδυλίων του προϋπολογισμού. «Παρά την τερατώδη φύση του «απολίτευτου πολιτεύματος»¹³⁷ το οποίο δίνει το δικαίωμα στον Αρμοστή να διαλύσει το Συμβούλιο όποτε αυτός το επιθυμεί και το οποίο προνοεί την εκλογή 6 επίσημων μελών και τριών υπό των κατ' αρχήν αντιπολιτευομένων Τούρκων¹³⁸, οι Βουλευτές μας οφείλουν να εξασφαλίσουν κονδύλια για την ανάπτυξη της γεωργίας, της εκπαίδευσης και της βιομηχανίας μέσω της μείωσης των κυβερνητικών εξόδων¹³⁹».

Στην πρώτη συνεδρίαση του Νομοθετικού Συμβουλίου όμως το θέμα της μείωσης των κυβερνητικών εξόδων δεν συζητήθηκε καθόλου. Αντιθέτως, το ζήτημα που απασχόλησε περισσότερο τους βουλευτές ήταν το αν τα μέλη του συμβουλίου τα οποία δεν κατοικούν στην Λευκωσία, θα δικαιούνται βουλευτική αποζημίωση για την κάλυψη των ταξιδιωτικών τους εξόδων. Οι βουλευτές Ζήνων Πιερίδης, Ευστάθιος Κωνσταντινίδης και Mehmet Ali Fehim Effendi δήλωσαν κατά της λήψης βουλευτικής αποζημίωσης γιατί «Ούτε ευγενές, αλλ' ούτε αξιοπρεπές είναι δια τους αντιπροσώπους να δεχθώσι αμοιβήν και μάλιστα καθ' ον τρόπον μας προσφέρεται ίδια τας προς τη πατρίδα εκδουλεύσεις μας.»¹⁴⁰. Ο μητροπολίτης Κιτίου αντιθέτως δήλωσε υπέρ της αποζημίωσης, την οποία η ίδια η κυβέρνηση πρότεινε λέγοντας ότι το δικαίωμα του

πράγματα έξω του κύκλου των και άτινα αδυνατούσι ν' αναγάγωσιν εις πέρας μ' όλον τον όγκον και την βαρύτητά των. Ο Ελληνικός λαός της Κύπρου δεν είναι ως νομίζουσι, κέκτηται πλήρη των προς την πατρίδα καθηκόντων του.» «Διάφορα», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 28/9 Ιουνίου 1883.

¹³⁶ «Αι εκλογαί των Αντιπροσώπων της Κύπρου», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 28/9 Ιουνίου 1883. Στο ίδιο άρθρο αναφέρονται και οι ψήφοι τις οποίες πήραν από κάθε πόλη οι υποψήφιοι των εκλογικών διαμερισμάτων Λάρνακας-Αμμοχώστου και Λεμεσού-Πάφου. «Εν τω διαμερίσματι Λάρνακος-Αμμοχώστου... λαβόντες οι μεν Άγιος Κιτίου εν τω διαμερίσματι Λάρνακος 1087 και εν τω της Αμμοχώστου 1003 ψήφους, ο δε Ζ. Πιερίδης εν τω της Λάρνακος 772 και εν τω της Αμμοχώστου 1022 και ο Θ. Περισιτιάνης εν τω της Λάρνακος 87 και εν τω της Αμμοχώστου 1319, ου ο επιλαχών Ματέης έλαβεν εν τω της Λάρνακος μεν 27 και εν τω της Αμμοχώστου δε 1342 ψήφους...Εν τω διαμερίσματι Λεμησού – Πάφου...λαβόντες ο μεν Άγιος Κιτίου εν τω διαμερίσματι Λεμησού 1349 και εν τω της Πάφου 1309 ψήφους, ο δε κ. Γεώργιος Μαληκίδης εν τω της Λεμησού 1326 και εν τω της Πάφου 1567 και ο κ. Δημήτριος Νικολαΐδης εν τω της Λεμησού 1148 και εν τω της Πάφου 1610. Οι επιλαχόντες έλαβον ο μεν κ. Τουρμούσης Πασχαλίδης εν τω της Λεμησού ουδεμίαν και εν τω της Πάφου 460, ο κ. Χρ. Καρύδης εν τω της Λεμησού 60 και εν τω της Πάφου 350, οι δε άλλοι λίαν ασήμαντον αριθμόν...»

¹³⁷ «Πρωτοσέλιδο», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 28/9 Ιουνίου 1883.

¹³⁸ Στο ίδιο.

¹³⁹ «Προς τους Αντιπροσώπους της Κύπρου», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 4/16 Ιουνίου 1883.

¹⁴⁰ «Συνεδρίασις Ζ' της 28^{ης} Ιουνίου του 1883, Πέμπτη, Πρόεδρος Αρμοστής Βίδδωλφ», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 9/21 Ιουλίου 1883.

εκλέγεσθαι έχει δοθεί σε όλους τους Κύπριους, ανεξαρτήτως τάξης και όχι μόνο στους εύπορους. Αν δεν δοθεί η βουλευτική αποζημίωση, τότε αυτόματα οι οικονομικά ασθενέστεροι δεν θα δύνανται να εκλεγούν στο Νομοθετικό Συμβούλιο. Για αυτό ο μητροπολίτης πρότεινε να δοθεί η αποζημίωση χωρίς να διενεργηθεί προηγουμένως ψηφοφορία εκ μέρους του συμβουλίου. Η κυβέρνηση δέχθηκε την πρόταση του μητροπολίτη και ενημέρωσε τους βουλευτές ότι για την τρέχουσα σύντομη βουλευτική περίοδο θα δοθεί αποζημίωση ύψους έξι ή επτά λιρών σε όσους βουλευτές δεν είναι κάτοικοι Λευκωσίας. Την αποζημίωση «...εζήτησε δε και έλαβεν εις μόνος, ο πτωχός πράγματι Οθωμανός εκ Λεμησού.»¹⁴¹.

Κατά την πρώτη σύνοδο του Νομοθετικού Συμβουλίου συζητήθηκαν και επιψηφίστηκαν ο κανονισμός της Βουλής¹⁴², ο «Νόμος για τη ρύθμιση της μεταφοράς και αποθήκευσης πετρελαίου και άλλων ουσιών παρόμοιου τύπου»¹⁴³, ο «Νόμος για την τροποποίηση του νόμου σχετικά με τη διαχείριση της περιουσίας των αποβιωσάντων Οθωμανών υπηκόων»¹⁴⁴, ο «Νόμος για την παροχή προστασίας σε άγρια πτηνά κατά τη διάρκεια ορισμένων περιόδων»¹⁴⁵, ο «Νόμος για την βελτίωση της παροχής αποδείξεων συγκατάθεσης των μερών κατά την μεταβίβαση ακίνητων περιουσιών»¹⁴⁶ και ο «Νόμος για την διάθεση του ποσού των 3.744 λιρών για το έτος που ολοκληρώνεται στις 31 Μαρτίου του 1883»¹⁴⁷. Την πρώτη Νοεμβρίου του 1883 η κυβέρνηση γνωστοποίησε επίσης την πρόθεσή της να καταθέσει στο συμβούλιο δυο νόμους για την τροποποίηση της φορολογίας, οι οποίοι θα συζητούνταν κατά την επόμενη συνεδρία του¹⁴⁸. Όλοι οι νόμοι που κατατέθηκαν στο συμβούλιο επιψηφίστηκαν από τους βουλευτές

¹⁴¹ «Συμπλήρωσις εις τα πρακτικά της Ζ' Συνεδριάσεως», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 16/28 Ιουλίου 1883.

¹⁴² «Συνεδρίασις Τρίτη της 28^{ης} Ιουνίου 1883» *Αλήθεια*, Λεμεσός: 18/30 Ιουνίου 1883 και «Πρακτικά της τρίτης Συνεδριάσεως του Νομοθετικού Συμβουλίου», ο.π., Λεμεσός: 25/7 Ιουλίου 1883. Για την Εναρκτήρια Ομιλία του Αρμοστή και την Αντιφώνηση των Μελών του Συμβουλίου βλ. «Πρώτη Συνεδρίασις της 21^{ης} Ιουνίου 1883», ο.π., Λεμεσός: 18/30 Ιουνίου 1883. «Δευτέρα Συνεδρίασις της 22ας Ιουνίου 1883» ο.π., Λεμεσός: 18/30 Ιουνίου 1883. Στην αντιφώνησή τους τα μέλη του Συμβουλίου εξέφρασαν όσο πιο διακριτικά μπορούσαν ότι «...την παρούσαν κατάστασιν ο Κυπριακός λαός θεωρεί ως μεταβατικήν προς την εθνικήν αυτού αποκατάστασιν...», λέγοντας αυτολεξεί: «οι Κύπριοι αδιαστάκτως και μετά θάρρους ανατίθεισι τας τύχας αυτών εν τα ευγενή, φιλοδίκαια και φιλελεύθερα αισθήματα του μεγαθύμου Βρετανικού έθνους φαιδρώς ατενίζοντες εις το μέλλον προς εκπλήρωσιν των ωραιότερων ελπίδων του.» «Πρωτοσέλιδο», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 18/30 Ιουνίου 1883.

¹⁴³ Για το περιεχόμενο του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, 3 Ιουλίου 1883.

¹⁴⁴ Για το περιεχόμενο του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 5 Ιουνίου 1883.

¹⁴⁵ Στόχος του Νόμου ήταν η καταπολέμηση της ακρίδας μέσω της προστασίας άγριων πτηνών τα οποία τρέφονταν από ακρίδες. Ο Νόμος επιψηφίστηκε με ευκολία λόγω της ασημαντότητας του ζητήματος όπως αναφέρει η *Αλήθεια* στο άρθρο της με τίτλο «Συνεδρίασις Τρίτη της 28^{ης} Ιουνίου 1883, Σάββατο», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 18/30 Ιουνίου 1883. Για το περιεχόμενο του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 3 Ιουλίου 1883.

¹⁴⁶ Για το περιεχόμενο του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 6 Αυγούστου 1883.

¹⁴⁷ Ο συμπληρωματικός προϋπολογισμός επιψηφίστηκε χωρίς αντιρρήσεις γιατί όπως αναφέρει η *Αλήθεια* πρόκειται περί τετελεσμένων γεγονότων και τα αιρετά μέλη θεώρησαν ανώφελο το να προκαλέσουν μάταιες συζητήσεις. «Συμπλήρωσις εις τα Πρακτικά της Ζ' Συνεδριάσεως», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 16/28 Ιουλίου 1883. Για το περιεχόμενο του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 3 Ιουλίου 1883.

¹⁴⁸ Πρόκειται για τους Νόμους Τροποποίησης της Φορολογίας της Δεκάτης των Σταφυλιών και Κατάργησης του Στρατιωτικού Φόρου, βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 1 Νοεμβρίου 1883.

εκτός του νόμου περί διαχείρισης της περιουσίας αποβιωσάντων Οθωμανών υπηκόων, ο οποίος καταψηφίστηκε από τους Ελληνοκύπριους βουλευτές με ψήφους 8 έναντι 5. Με τον νόμο διαφώνησαν και οι Τουρκοκύπριοι βουλευτές, οι οποίοι όμως επέλεξαν να απέχουν της ψηφοφορίας αντί να τον καταψηφίσουν¹⁴⁹.

Η δεύτερη σύνοδος της πρώτης περιόδου του Νομοθετικού Συμβουλίου εγκαινιάστηκε με την εναρκτήρια ομιλία του αρμοστή στις 14 Φεβρουαρίου του 1884¹⁵⁰ η οποία άρχισε με την έκφραση της ευαρέσκειάς του για την ικανοποιητική κατάσταση της Νήσου κατά το παρελθόν έτος παρά τη μείωση στην εμπορική κίνηση λόγω της τρίμηνης απομόνωσης των λιμανιών της Κύπρου προς αποφυγή των επιδημιών που ταλάνιζαν την περιοχή. Εξέφρασε, επίσης, την λύπη του συμβουλίου για τον χαμό του αρχιλογιστή, Mr. Corby και του Ελληνοκύπριου βουλευτή, κ. Σιακαλλή. Στη συνέχεια ενημέρωσε το συμβούλιο ότι ο προϋπολογισμός του τρέχοντος έτους είχε καταρτιστεί με γνώμονα την οικονομία και την αποτελεσματικότητα και κάλεσε τους βουλευτές να τον ψηφίσουν. Ενώπιον του συμβουλίου κατατέθηκε, επίσης, μια σειρά νέων νομοσχεδίων αλλά και ο νόμος περί διαχείρισης της περιουσίας βρεφών, ο οποίος απορρίφθηκε από το συμβούλιο στην τελευταία του συνεδρία. Τέλος, ο αρμοστής ανέφερε ότι λαμβάνοντας υπ' όψιν τις παραιτήσεις του συμβουλίου αποφάσισε ότι ο νόμος περί κληρονομίας και διαδοχής θα τροποποιούνταν όσον αφορά τους χριστιανούς, σύμφωνα με τις προτάσεις της Κυβέρνησης και την έγκριση μιας αρμόδιας επιτροπής την οποία θα επέλεγε το συμβούλιο. Στην αντιφώνησή τους τα μέλη του συμβουλίου ευχαρίστησαν την κυβέρνηση για την παραχώρηση του δικαιώματος «αληθινής εκπροσώπησης» και «άμεσης επικοινωνίας με την Κυβέρνηση» και ζήτησαν ξεκάθαρα την αντικατάσταση του φορολογικού συστήματος της δεκάτης.

Οι εκατέρωθεν ευχαριστίες κυβέρνησης και βουλευτών καλύπτουν το γεγονός ότι το κλίμα ηρεμίας και συνεργασίας που επικράτησε κατά την πρώτη σύνοδο του συμβουλίου δεν υφίσταται πλέον. Η αντιπαράθεση των δυο έχει φτάσει σε τέτοιο σημείο ώστε η *Cyprus Herald* να χαρακτηρίζει την τρέχουσα σύνοδο ως άγονη λόγω της σφοδρής αντιπολίτευσης των

¹⁴⁹ «Συνεδρίασις Στ' της 27ης Ιουνίου 1883», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 2/14 Ιουλίου 1883. Ο εν λόγω Νόμος, με σύντομο τίτλο «Νόμος περί περιουσίας Βρεφών» προτάθηκε εκ νέου και επιψηφίστηκε στις 10 Απριλίου του 1884.

¹⁵⁰ Για την εναρκτήρια ομιλία του Αρμοστή και την Αντιφώνηση των Μελών του Συμβουλίου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 26 Φεβρουαρίου 1884, «Νομοθετικόν Συμβούλιον εν Λευκωσία 2/14 Φεβρουαρίου 1884», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 11/23 Φεβρουαρίου 1884 και Ζαννέτος Φίλιος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου, από την Αγγλική Κατοχή μέχρι το 1911*, Τόμος Β', Επιφανίου, Λευκωσία: 1997, σ.σ. 391 – 394. Το θέμα της Δεκάτης και ειδικότερα του συστήματος συλλογής της αποτελεί το σημαντικότερο ζήτημα για την Ελληνοκυπριακή κοινότητα κατά την πρώτη περίοδο του νέου Νομοθετικού Συμβουλίου. Οι πρόσφατες καταχρήσεις εκ μέρους διαφόρων φοροεισπρακτόρων έχουν θορυβήσει τον αγροτικό πληθυσμό, ο οποίος ζητά μεταρρύθμιση του φορολογικού συστήματος και προτείνει την συλλογή της δεκάτης σε είδος ως λύση του προβλήματος. «Πρωτοσέλιδο», *Στασινός*, Λάρνακα: 14/26 Νοεμβρίου και 12/24 Δεκεμβρίου 1884. Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης «Χωρίς Τίτλο» *Στασινός*, Λάρνακα: 7/19 Ιανουαρίου 1884, «Περί Δεκάτης» ο.π., Λάρνακα: 5/17 Φεβρουαρίου 1884 και «Πρωτοσέλιδο», ο.π., Λάρνακα: 31/12 Νοεμβρίου 1884.

Ελληνοκύπριων βουλευτών απέναντι στις προτάσεις της Κυβέρνησης¹⁵¹. «...όσω και αν κολακευώμεθα λέγοντες ότι δεν εισεχώρησεν εν τη καρδία του όλου νομοθετικού σώματος ουδέ η ελαχίστη διχογνωμία, η αντιπολίτευσις υπάρχει αφ' εαυτής, η διαφορά των συμφερόντων κρατεί κεχωρισμένα απ' αλλήλων τα μη αιρετά από των αιρετών μελών...»¹⁵². Το πρώτο σημείο τριβής ήταν το αν τα αιρετά μέλη του συμβουλίου είχαν το δικαίωμα, εθιμοτυπικά, να θέσουν το ζήτημα της κατάργησης της δεκάτης στην αντιφώνησή τους. Τα επίσημα μέλη θεώρησαν ότι το κείμενο της αντιφώνησης έπρεπε να ανασκευασθεί, αλλά μετά από ψηφοφορία η πρότασή τους απορρίφθηκε με δέκα ψήφους έναντι τεσσάρων¹⁵³.

Το δεύτερο σημείο διαφωνίας αφορούσε τον «Νόμο περί αύξησης του κτηματικού φόρου και την κατάργηση του στρατιωτικού φόρου»¹⁵⁴. Η κυβέρνηση θέλοντας να μειώσει τα «φορολογικά βάρη» των πολιτών είχε προτείνει την κατάργηση του στρατιωτικού φόρου, αλλά ταυτόχρονα, προκειμένου να καλύψει το έλλειμμα που θα προκαλούσε αυτή η μεταρρύθμιση στις προσόδους, αποφάσισε την αύξηση του κτηματικού φόρου ως αντιστάθμισμα. Οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές συμφώνησαν με την κατάργηση του στρατιωτικού φόρου αλλά διαφώνησαν ως προς τον τρόπο αντικατάστασης του ποσού, το οποίο προέκυπτε από την είσπραξή του. Κατά την άποψή τους, η περαιτέρω επιβάρυνση της αγροτικής τάξης προς όφελος των επαγγελματιών θα ήταν καταστροφική για την γεωργική παραγωγή, η οποία είναι η κύρια πηγή εσόδων της νήσου. Για αυτό τον λόγο ο κ. Μαληκίδης πρότεινε την τροποποίηση του νόμου με την αντικατάσταση της αύξησης του κτηματικού φόρου από την εκ νέου ενεργοποίηση του υπάρχοντος επαγγελματικού φόρου. Η κυβέρνηση από τη πλευρά της διαφώνησε με την τροποποίηση του κ. Μαληκίδη γιατί, όπως αναφέρει ο Collyer, ο στρατιωτικός φόρος είναι λανθασμένος κατ' ουσίαν και όχι κατ' όνομα. Μετά από ψηφοφορία η τροποποίηση του κ. Μαληκίδη έγινε αποδεκτή με οκτώ ψήφους υπέρ και 5 εναντίον¹⁵⁵. Η τροποποίηση του νόμου

¹⁵¹ «Διάφορα», *Στασινός*, Λάρνακα: 14/26 Απριλίου 1884. Στο ίδιο άρθρο η *Cyprus Herald* προτείνει την επιστροφή της Κύπρου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία προς τιμωρία των απειθαρχών Βουλευτών. Το άρθρο της *Cyprus Herald* προκάλεσε την έντονη αντίδραση του Μητροπολίτη Κιτίου, του κ. Νικολαΐδη και του κ. Μαληκίδη οι οποίοι με άρθρο τους στην *Αλήθεια* απάντησαν στις προσβολές, «Πρωτοσέλιδο», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 1/13 Δεκεμβρίου 1884.

¹⁵² «Πρωτοσέλιδο», *Στασινός*, Λάρνακα: 24/5 Ιανουαρίου 1884. Στο εν λόγω άρθρο ο συντάκτης της εφημερίδας υπονοεί ότι το κλίμα αντιπαράθεσης ανάμεσα στην Κυβέρνηση και τους Βουλευτές προκλήθηκε όταν η Κυβέρνηση κατέθεσε τους Νόμους περί τροποποίησης της φορολογίας στο τραπέζι του Νομοθετικού κατά την πρώτη σύνοδο του Συμβουλίου.

¹⁵³ «Περίληψις Πρακτικών Νομοθετικού Συμβουλίου, 7/19 Φεβρουαρίου 1884», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 11/23 Φεβρουαρίου 1884. Σημαντικό είναι να σημειωθεί ότι στην προκειμένη περίπτωση οι Τουρκοκύπριοι και Ελληνοκύπριοι Βουλευτές ψήφισαν ενωμένοι προκαλώντας τα θετικά σχόλια της εφημερίδας *Αλήθεια* η οποία αναφέρει ότι «...ομοφωνία και σύμπνοια επικρατεί και μεταξύ των Ελλήνων αντιπροσώπων προς τους Οθωμανούς συναδέλφους των, άπασιν αποτεινόμεν τα ειλικρινά συγχαρητήρια ημών τε και του πληθυσμού, ου τας ιδέας εκπροσωπούμεν.», «Διάφορα», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 11/23 Φεβρουαρίου 1884.

¹⁵⁴ Για το κείμενο του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 3 Ιανουαρίου 1884.

¹⁵⁵ Για την συζήτηση στο Νομοθετικό Συμβούλιο σχετικά με τον εν λόγω νόμο βλ. «Περίληψις Πρακτικών Νομοθετικού Συμβουλίου 18 Φεβρουαρίου 1884», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 18/1 Μαρτίου 1884. Ο κ. Μαληκίδης εκθέτει αναλυτικά τις απόψεις και τις προτάσεις του για την πλειοψηφία των νομοσχεδίων τα οποία κατατίθενται στο

δυσaréστησε την κυβέρνηση, η οποία αποφάσισε να αποσύρει τον νόμο με τη σύμφωνη γνώμη του συμβουλίου¹⁵⁶.

Η «κορύφωση των διαξιφισμών» κυβέρνησης και βουλευτών θα επέλθει κατά την συζήτηση του επόμενου νομοσχεδίου, το οποίο αφορά τον «Νόμο περί τροποποίησης των έμμεσων φόρων και των τελωνειακών δασμών και την κατάργηση της δεκάτης των σταφυλιών»¹⁵⁷. Τα αιρετά μέλη του συμβουλίου είναι καθόλα σύμφωνα με την πρόταση της κυβέρνησης και το νομοσχέδιο επιψηφίζεται χωρίς ιδιαίτερες τροποποιήσεις¹⁵⁸. Κατά την συζήτηση όμως του νομοσχεδίου ο κ. Μαληκίδης εκφράζει την ελπίδα ότι η κυβέρνηση θα ακολουθήσει το παράδειγμα άλλων χωρών και θα προχωρήσει στην καθολική κατάργηση της δεκάτης, σύμφωνα με τους πόθους των Κυπρίων. Στην επόμενη συνεδρία του συμβουλίου ο μητροπολίτης Κιτίου προτείνει την τροποποίηση του συστήματος της δεκάτης και αναφέρει ότι σε κανένα ευρωπαϊκό κράτος, ούτε στην Ελλάδα, δεν ισχύει τον εν λόγω σύστημα. Η κυβέρνηση είχε ήδη εκφράσει την άποψή της σχετικά με το σύστημα της δεκάτης όταν, κατά την προηγούμενη συνεδρία, ο Αρχιλογιστής ανέφερε ότι «Η Κυβέρνησις δεν επιθυμεί να καταργήση την δεκάτην εν γένει όλων των προϊόντων, ήτις είνε δικαία...»¹⁵⁹. Όταν λοιπόν λίγες μέρες

Συμβούλιο κατά την δεύτερη σύνοδο σε δυο άρθρα του στην εφημερίδα της Λεμεσού, «Προς τους εκλογείς μου του εκλογικού διαμερισματος Λεμεσού και Πάφου», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 28/9 Φεβρουαρίου και 4/16 Φεβρουαρίου 1884.

¹⁵⁶ «Περίληψις Πρακτικών Νομοθετικού Συμβουλίου, 7/19 Φεβρουαρίου 1884», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 27/10 Μαρτίου 1884.

¹⁵⁷ Για το κείμενο του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 26 Φεβρουαρίου 1884. Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης SA1/542/84 και SA1/602/84. Η κατάργηση της δεκάτης των σταφυλιών αναμένεται να οδηγήσει και στην μείωση του αριθμού των Δεκατιστών Φοροεισπρακτόρων γεγονός που θα εξοικονομήσει κυβερνητικά κονδύλια βλ. SA1/1941/84 και SA1/943/84.

¹⁵⁸ Η κυβέρνηση πρότεινε την εισαγωγή του άρθρου 2 του νομοσχεδίου περί κατάργησης του στρατιωτικού φόρου, το οποίο απορρίφθηκε, στο νομοσχέδιο περί κατάργησης της δεκάτης των σταφυλιών. Το άρθρο 2 προνοούσε ότι από τις 13 Μαρτίου 1884 θα φορολογούνται οι γαίες και τα δένδρα που μέχρι τώρα εξαιρούνταν. Στόχος της κυβέρνησης ήταν το να καλύψει ένα μέρος από το έλλειμμα ύψους 7 χιλιάδων λιρών το οποίο προέκυπτε από την κατάργηση της δεκάτης των σταφυλιών. Οι Ελληνοκύπριοι αντιδρούν αρνητικά με αποτέλεσμα «Η Κυβέρνησις... να αποσύρη την παραεισαγωγήν του άρθρου και να παραβλέψη το ποσόν όπερ ζημιούται... Εν τούτοις δεν εννοήται ότι αι γαίαι εκείναι αποκτών ούτω δικαίωμα ασυδοσίας, και αν εν τω μέλλοντι εξευρεθή τρόπος φορολογίας θα φορολογήση και αυτάς.». «Περίληψις Πρακτικών Νομοθετικού Συμβουλίου, 7/19 Φεβρουαρίου 1884», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 27/10 Μαρτίου 1884. Η εφημερίδα *Στασινός* όμως έχει αντίθετη άποψη. Θεωρεί την επιψήφιση του εν λόγω νόμου άδικη καθώς με αυτό τον τρόπο «Μια μερίς του πληθυσμού της Νήσου απαλλάττεται της δεκάτης του κυριωτέρου των προϊόντων της, η δε άλλη μερίς και πολυπληθεστέρα και μάλλον δεινοπαθούσα ατενίζει προς τε την κυβέρνησιν και του αντιπροσώπου αυτής караδοκούσα την αυτήν ανακούφισην...», «Πρωτοσέλιδο», *Στασινός*, Λάρνακα: 18/1 Μαρτίου 1884. Για το ίδιο θέμα βλ. «Μόρφου 27 Ιανουαρίου 1884», «Μια Φωνή υπέρ των Πτωχών» και «Εκ Σολέας 20 Ιανουαρίου 1884», ο.π. Λάρνακα: 28/9 Φεβρουαρίου 1884.

¹⁵⁹ «Περίληψις Πρακτικών Νομοθετικού Συμβουλίου, 7/19 Φεβρουαρίου 1884», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 27/10 Μαρτίου 1884.

αργότερα ο μητροπολίτης Κιτίου ζητά την κατάργηση της δεκάτης¹⁶⁰, ο αρχιλογιστής, κ. Sweetenham, επιχειρεί να αντικρούσει τα επιχειρήματα του Κυπριανού αναφερόμενος στην «...αθλιότητα της εν γένει οικονομικής και φορολογικής της Ελλάδος καταστάσεως εν συγκρίσει προς αυτήν της Κύπρου!! Όστε, ως είπεν, ουδέ τους τόκους των χρεών της καν ικανή ν' αποτινή!!!»¹⁶¹. Η αντίδραση των Ελληνοκυπρίων βουλευτών ήταν άμεση, με τον κ. Μαληκίδη να υπενθυμίζει στον κ. Sweetenham ότι «ο μετ' αυτής (της Ελλάδας) συνδέων ημάς δεσμός της εθνότητος είναι ιερός και ότι ούτος είναι αίσθημα εδρεύον εν τη καρδιά.¹⁶²».

Κατά την τρέχουσα σύνοδο θα προταθούν οκτώ ακόμη νομοσχέδια, τα οποία είτε λόγω διαφωνίας των αιρετών μελών είτε λόγω έλλειψης χρόνου δεν θα συζητηθούν και επιψηφιστούν από το Συμβούλιο. Συγκεκριμένα ο «Νόμος περί υποχρεωτικής εγγραφής των τίτλων ιδιοκτησίας ακίνητης περιουσίας»¹⁶³ συνάντησε αντίσταση εκ μέρους των βουλευτών γιατί θα επέφερε επιπλέον φορολογικά βάρη στους κτηματίες. Ο «Νόμος περί πρόβλεψης για την κατασκευή συγκεκριμένων δρόμων»¹⁶⁴ απορρίφθηκε γιατί όπως αναφέρει ο κ. Μαληκίδης, ο οποίος τον καταψήφισε, το κόστος εκτέλεσης ήταν ιδιαίτερα υψηλό και ο σχεδιασμός πρόχειρος¹⁶⁵. Ο «Νόμος περί πρόβλεψης για τον διορισμό Αγροφυλάκων και για την καλύτερη προστασία των καλλιιεργειών»¹⁶⁶ αντικρούστηκε από τον «Νόμο περί Αγροφυλάκων»¹⁶⁷ τον οποίο κατέθεσε ο μητροπολίτης Κιτίου με αποτέλεσμα η συζήτησή τους να μετακινηθεί στην επόμενη σύνοδο του συμβουλίου. Ο «Νόμος περί επαναλειτουργίας των Διοικητικών

¹⁶⁰ Για την πρόταση του Μητροπολίτη Κιτίου βλ. SA1/705/84 και SA1/2185/84. Τα αιρετά μέλη του Συμβουλίου ζητούν επίσης την άρση της δεκάτης του βαμβακιού και την αντικατάστασή του με εξαγωγικό δασμό επί του εν λόγω προϊόντος βλ. SA1/1049/84 και SA1/2417/84.

¹⁶¹ «Η εν τω Νομοθετικώ Συμβουλίω Βλασφημία», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 24/5 Απριλίου 1884.

¹⁶² ο.π. Εξίσου άμεση ήταν η αντίδραση των κατοίκων της Λεμεσού οι οποίοι έστειλαν ενυπόγραφη διαμαρτυρία στους Βουλευτές τους. Για το ίδιο θέμα βλ. «Χωρίς Τίτλο», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 27/10 Μαρτίου 1884 και «Διάφορα», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 24/5 Απριλίου 1884.

¹⁶³ Για το κείμενο του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 5 Μαρτίου 1884. Σύμφωνα με αρχείο της Αρχιγραμματείας η κυβέρνηση κατέθεσε σχέδιο νόμου για την υποχρεωτική καταγραφή των τίτλων ιδιοκτησίας των ακίνητων περιουσιών βλ. SA1/611/84 και SA1/4745/84.

¹⁶⁴ Για το κείμενο του Νόμου βλ. ο.π. 3 Απριλίου 1884. Η Κυβέρνηση, σύμφωνα με τα αρχεία της Αρχιγραμματείας έχει ετοιμάσει επίσης σχέδιο νόμου για την προστασία των δημόσιων έργων από κακόβουλες ζημιές βλ. SA1/4578/84

¹⁶⁵ Αναγνώστης της *Αλήθειας* συγχάρι τον κ. Μαληκίδη για την απόφασή του να απορρίψει τον συγκεκριμένο νόμο, «Διάφορα», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 14/26 Απριλίου 1884.

¹⁶⁶ Για το κείμενο του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 20 Δεκεμβρίου 1884.

¹⁶⁷ ο.π. 5 Απριλίου 1884. Ο συγκεκριμένος Νόμος ήταν αντιγραφή του Νόμου περί αγροφυλάκων της Κρήτης. Ο Μητροπολίτης Κιτίου είχε ήδη προτείνει στο Συμβούλιο την άμεση υιοθέτηση του κρητικού νόμου, αλλά ο κ. Collyer διαφώνησε λέγοντας ότι ο κανονισμός του Νομοθετικού ορίζει ότι τα Νομοσχέδια συντάσσονται από Επιτροπές τις οποίες εκλέγουν τα μέλη. Για αυτό ο Μητροπολίτης αντέγραψε το ακριβές κείμενο του κρητικού νόμου το οποίο κατέθεσε στην Επιτροπή που έχει δημιουργήσει το Συμβούλιο αφήνοντας αυτή να αποφασίσει ποια σημεία θα έπρεπε να αφαιρεθούν. «Χωρίς Τίτλο», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 4/16 Αυγούστου 1884. Στο ίδιο άρθρο ο Μητροπολίτης Κιτίου κατηγορεί την Κυβέρνηση ότι χρονοτριβεί στην επιψήφιση φορολογικών νομοσχεδίων με αποτέλεσμα να μην μένει χρόνος για την ψήφιση επωφελών νόμων. Βλ. επίσης SA1/795/84.

Συμβουλίων»¹⁶⁸ και ο «Νόμος περί χρήσης του κεφαλαίου της Αγροτικής Τράπεζας»¹⁶⁹, τους οποίους πρότεινε ο μητροπολίτης Κιτίου, επίσης δεν συζητήθηκαν. Την ίδια τύχη είχαν και ο «Νόμος περί τροποποίησης του Διατάγματος των Συντάξεων του 1882»¹⁷⁰ και ο «Νόμος περί εξαίρεσης από τα τέλη χαρτοσήμου στην παραλαβή ορισμένων ειδών από Αξιωματικούς και άνδρες των Δυνάμεων της Α.Μ. οι οποίοι βρίσκονται στην Κύπρο»¹⁷¹.

Αντιθέτως ο «Νόμος περί τροποποίησης του νόμου για την προστασία των άγριων πτηνών του 1883»¹⁷², τον οποίο πρότεινε ο Ζήνων Πιερίδης, και ο «Νόμος περί τροποποίησης του νόμου για την κληρονομία και την διαδοχή»¹⁷³, τον οποίο ζήτησαν οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές, επιψηφίστηκαν στις 25 Μαρτίου και στις 7 Απριλίου του 1884. Χωρίς δυσκολία επιψηφίστηκαν επίσης οι νόμοι που αφορούσαν στον προϋπολογισμό¹⁷⁴ της Νήσου και τη ρύθμιση της λιμενικής κίνησης¹⁷⁵. Ο μοναδικός νόμος, ο οποίος επιψηφίστηκε παρά τον προβληματισμό των βουλευτών, ήταν ο «Νόμος περί τροποποίησης του νόμου ο οποίος

¹⁶⁸ Για το κείμενο του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 15 Μαρτίου 1884. Ο Μητροπολίτης Κιτίου στον εν λόγω νόμο πρότεινε την σύσταση των Διοικητικών Συμβουλίων με βάση την αριθμητική αναλογία των δυο κοινοτήτων. Επίσης πρότεινε ως Πρόεδρο των Συμβουλίων τον Διοικητή της κάθε πόλης και ως μόνιμα μέλη τους κατά τόπους θρησκευτικούς ηγέτες. Βλ. επίσης SA1/741/84.

¹⁶⁹ Για το κείμενο του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 5 Απριλίου 1884. Το 1868 η Οθωμανική Διοίκηση ιδρύει στην Κύπρο Αγροτικές Τράπεζες από τις εισφορές των κατοίκων των γεωργών οι οποίες μετά από χρόνια βρίσκονται σε αδράνεια. Ο Μητροπολίτης Κιτίου προτείνει τον έλεγχο των λογιστικών ώστε να διασαφηνιστεί ποια ποσά αντιστοιχούν σε συγκεκριμένα χωριά. Μετά την επαναλειτουργία των Διοικητικών Συμβουλίων τα ποσά αυτά θα αποδοθούν στις κοινότητες οι οποίες θα τα χρησιμοποιήσουν για την εκτέλεση κοινωφελών έργων όπως η επιδιόρθωση ποταμών κ.α. Βλ. επίσης SA1/739/84. Το ζήτημα της ίδρυσης αγροτικής τράπεζας φαίνεται να απασχολεί και την μητρόπολη εφόσον ο Υπουργός των Αποικιών ζητά από τον Αρμοστή να συλλέξει αυθεντικές πληροφορίες σχετικά με την εξάρτηση – υπερχρέωση των γεωργών στους τοκογλύφους οι οποίες θα βοηθήσουν Τράπεζες και Καπιταλιστές να αποφασίσουν το αν θα διαθέσουν τα κεφάλαιά τους στην δανειοδότηση των γεωργών με ευνοϊκούς όρους, βλ. SA1/1656/84. Πληροφορίες σχετικά με την τοκογλυφία στην Κύπρο υπάρχουν στην έκθεση του Διοικητή Κερύνειας, βλ. SA1/3997/84.

¹⁷⁰ Για το κείμενο του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 5 Μαρτίου 1884. Βλ. επίσης SA1/656/84.

¹⁷¹ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 4 Οκτωβρίου 1884. Βλ. επίσης SA1/2181/84.

¹⁷² *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 5 Απριλίου 1884. Ο Νόμος αφορά την εξαίρεση ορισμένων πτηνών από τον νόμο περί απαγόρευσης κυνηγιού κατά συγκεκριμένες περιόδους και επιψηφίστηκε στις 25 Μαρτίου 1884. Βλ. επίσης SA1/491/84.

¹⁷³ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 1 Μαΐου 1884. Ο Νόμος αφορά την μεταρρύθμιση του κληρονομικού δικαίου μόνο για τους Χριστιανούς κατοίκους της Κύπρου και επιψηφίστηκε στις 7 Απριλίου 1884. Για την συζήτηση επί του θέματος στο Νομοθετικό Συμβούλιο βλ. «Περίληψις Πρακτικών Περιόδου Α΄-Σύνοδος Β΄-Συνεδρίασις ΣΤ΄ της 26/7 Απριλίου», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 4/16 Αυγούστου 1884. Βλ. επίσης SA1/2170/84

¹⁷⁴ «Νόμος για την διάθεση του ποσού των 95.613 λιρών για το έτος που ολοκληρώνεται στις 31 Μαρτίου 1885» και «Νόμος για την συμπληρωματική ρύθμιση για τις ενδεχόμενες επιβαρύνσεις του έτους το οποίο ολοκληρώνεται στις 31 Μαρτίου 1884». Οι δυο νόμοι επιψηφίστηκαν στις 10 και 25 Μαρτίου 1884 αντίστοιχα. Για το κείμενο των Νόμων βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 15 Μαρτίου 1884 και 5 Απριλίου 1884. Για την ανάλυση των κανονισμών σχετικά με την διάθεση κονδυλίων του προϋπολογισμού βλ. SA1/3623/84, SA1/2714/84 και SA1/3914/84.

¹⁷⁵ «Νόμος περί εδραίωσης και τροποποίησης των τελών που επιβάλλονται σε πλοία που φθάνουν στα λιμάνια της Κύπρου» και «Νόμος για την ρύθμιση της κυκλοφορίας βαρκών, φορτηγίδων και λέμβων στα λιμάνια της Κύπρου». Οι δυο νόμοι επιψηφίστηκαν στις 29 Φεβρουαρίου 1884. Για το κείμενο των νόμων βλ. ο.π. 15 Μαρτίου 1884. Βλ. επίσης SA1/686/84 και SA1/687/84.

σχετίζεται με ορισμένους φόρους γνωστούς ως *Roosomat*¹⁷⁶. Ο εν λόγω νόμος, ο οποίος προέβλεπε την ρύθμιση του συστήματος μέτρησης και ζύγισης των προϊόντων, προκάλεσε ανησυχία στους βουλευτές γιατί υπήρχε κίνδυνος η μεταρρύθμιση να στερήσει από τα δημαρχεία τα ζυγιστικά τους δικαιώματα¹⁷⁷. Ο κίνδυνος όμως αποσοβήθηκε εφόσον ο νόμος δεν στερούσε από τα ήδη υπερχρεωμένα δημαρχεία μια σημαντική πηγή των εσόδων τους.

Με τη λήξη της συνόδου τα αιρετά μέλη του συμβουλίου καταθέτουν μια σειρά από ζητήματα τα οποία χρειάζεται να διευθετηθούν με την σύνταξη νόμων, τους οποίους πρέπει να καταθέσει η κυβέρνηση στην επόμενη συνεδρία του συμβουλίου. Τα δεκαέξι σημεία που αναφέρουν οι βουλευτές είναι: 1) η διευθέτηση της διαδοχής σε περιπτώσεις θανάτου άνευ διαθήκης, 2) η αγροτική αστυνομία, 3) οι συμβολαιογράφοι, 4) η καταγραφή γαιών, 5) οι δημαρχιακές υποθέσεις, 6) η διευθέτηση της καταλληλότητας των συμβουλίων των γερόντων, 7) η χρήση ενόρκων σε δίκες, 8) οι αλλαγές στη φορολογία, 9) το ποινικό δίκαιο, 10) η πολιτική δικονομία, 11) η τροποποίηση των καταναγκαστικών πωλήσεων περιουσιών, 12) η επανάληψη των δημοπρασιών όταν οι περιουσίες έχουν πωληθεί σε τιμή χαμηλότερη της αντικειμενικής τους αξίας, 13) οι κατασκευές, 14) η καλλιέργεια χασίς, 15) τροποποίηση του συστήματος οδοποιίας και 16) τροποποίηση της διαδικασίας υποθήκευσης περιουσιών¹⁷⁸. Η κυβέρνηση απαντά ότι έχει ήδη καταρτίσει νομοσχέδια για την αγροτική αστυνομία, την καταγραφή γαιών, τα έργα οδοποιίας της Λεμεσού και τη διευθέτηση της συμπληρωματικής διαδοχής¹⁷⁹.

Η τρίτη και η τέταρτη σύνοδος του συμβουλίου θα σηματοδοτήσει την «κορύφωση των διαξιφισμών» της κυβέρνησης και των αιρετών μελών του, όταν η επιτροπή σύνταξης της αντιφώνησης εκφράσει ξεκάθαρα την πρόθεση των βουλευτών να μελετήσουν διεξοδικά τον προτεινόμενο προϋπολογισμό¹⁸⁰. Η αντιπαράθεση κυβέρνησης και βουλευτών άρχισε όταν τα

¹⁷⁶ Για το κείμενο του Νόμου βλ. ο.π. 15 Μαρτίου 1884. Στην ίδια σύνοδο η κυβέρνηση πρότεινε Νόμο για την διευθέτηση των Δημαρχιακών υποθέσεων βλ. SA1/4960/84.

¹⁷⁷ «Διάφορα», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 18/1 Μαρτίου 1884. Αντίθετη άποψη επί του θέματος φαίνεται να έχει μια μερίδα του Ελληνοκυπριακού τύπου. Συγκεκριμένα ο *Στασινός* αναφέρει ότι «Εις το περί μέτρων και σταθμών νομοσχέδιον οι μεν Άγγλοι ως προεξάρχοντες της ελευθερίας του εμπορίου αγωνίζονται να απαλλάξωσιν αυτό από παντός εμποδίου, οι δε ημέτεροι αντιπρόσωποι επί πολλού ποιούμενοι τους προς συντήρησιν των δημαρχείων πόρους, εισίν ηναγκασμένοι χάρις τούτων να ανθίστανται εις τα κατά του γενικού μέτρου φιλελευθέρως αρχάς της ετέρας μερίδος...», «Πρωτοσέλιδο», *Στασινός*, Λάρνακα: 18/1 Μαρτίου 1884. Αυτό φυσικά δεν σημαίνει ότι αυτή η μερίδα της κοινωνίας δεν θεωρεί την ύπαρξη των Δημαρχείων σημαντική. Αντιθέτως, όπως αναφέρει προγενέστερο άρθρο της ίδια εφημερίδας, το ζήτημα των Δημαρχείων, τα οποία με βάση τον νόμο του 1882 έχουν καθορισμένες υποχρεώσεις όχι όμως και καθορισμένα δικαιώματα, οφείλει να διασαφηνιστεί, γιατί τα Δημαρχεία είναι οι φορείς που θα προετοιμάσουν τον λαό για την «αυτοκυβέρνησή» του. «Πρωτοσέλιδο», ο.π., Λάρνακα: 28/9 Φεβρουαρίου 1884.

¹⁷⁸ Αρχείο της Αρχιγραμματείας SA1/2185/84.

¹⁷⁹ SA1/4744/84.

¹⁸⁰ Για το κείμενο της Εναρκτήριας Ομιλίας και της Αντιφώνησης βλ, Εφημερίδα της Κυβερνήσεως 9 Φεβρουαρίου 1885. Βλ. επίσης «Νομοθετικού Συμβουλίου Περίοδος Α', Σύνοδος Γ', Συνεδρίασις Α'», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 26/7

αιρετά μέλη διαφώνησαν με την εκτίμηση του αρμοστή στην εναρκτήρια ομιλία του ότι η Κύπρος απολαμβάνει γενική ευημερία¹⁸¹ και τον διέψευσαν λέγοντας ότι μπορεί το νησί να είχε διανύσει ένα παραγωγικό έτος, αλλά αυτό δεν σήμαινε ότι ευημερεί. Για αυτό τον λόγο οι βουλευτές δήλωσαν ότι θα μελετούσαν προσεκτικά τόσο τον προϋπολογισμό όσο και διάφορους νόμους τους οποίους είχε καταθέσει η κυβέρνηση στο συμβούλιο. Στόχος τους κατά την τρίτη κυρίως σύνοδο του συμβουλίου ήταν η μείωση των κονδυλίων του προϋπολογισμού μέσω της μείωσης των μισθών δημοσίων υπαλλήλων και των κονδυλίων ορισμένων κυβερνητικών τμημάτων.

Αρχής γενομένης από την ανάγνωση του προϋπολογισμού ο μητροπολίτης Κιτίου έθεσε το ζήτημα του δικαιώματος των βουλευτών να τροποποιήσουν τα άρθρα του εν λόγω νόμου. Εκμεταλλευόμενος το τυπικό ζήτημα του προοιμίου, το οποίο προλογίζει κάθε νόμο και το οποίο λέει ότι «τη συμβουλή και συγκατανεύσει του Νομοθετικού Συμβουλίου» η Κυβέρνηση ανακοινώνει την εφαρμογή ενός εκάστου νόμου, ο μητροπολίτης Κιτίου ζήτησε την εφαρμογή του δικαιώματος των βουλευτών να τροποποιήσουν τα κονδύλια του προϋπολογισμού¹⁸². Στην συζήτηση περί προϋπολογισμού ο κ. Μαληκίδης πρότεινε τη μείωση του μισθού του γραμματέα του Νομοθετικού Συμβουλίου¹⁸³ από 264 σε 164 λίρες, γιατί όπως λέει και ο Λόρδος Κίμπερλεϋ, η Κύπρος δεν θα πετύχει το ισοζύγιο του προϋπολογισμού μέσω της «καταθλιπτικής φορολογίας», αλλά μέσω της μείωσης των «αλόγιστων δαπανών για αργομισθίες». Η κυβέρνηση διαφώνησε λέγοντας ότι «μια τέτοια πρόταση αντικρούει την περυσινή απόφαση του συμβουλίου και ότι αν θέλουμε να μας παίρνει ο λαός στα σοβαρά θα πρέπει να παίρνουμε οι ίδιοι τους εαυτούς μας σοβαρά και να μην αναιρούμε τις πράξεις του Συμβουλίου.» Η πρόταση για τη μείωση μισθού έγινε δεκτή με 8 ψήφους υπέρ και 6 κατά¹⁸⁴.

Φεβρουαρίου 1885 και «Η Τρίτη Σύνοδος της Α' Περιόδου του Νομοθετικού Συμβουλίου της Κύπρου», *Φωνή της Κύπρου*, Λάρνακα: 23/4 Φεβρουαρίου 1885.

¹⁸¹ Ο κ. Π. Κωνσταντινίδης αναφέρει κατά την συζήτηση για την τροποποίηση της Αντιφώνησης ότι «Ουδέν δικαιότερον δοθείσης αφορμής να περιγράψωμεν την θέσιν εις ην ευρισκόμεθα. Ουδέν δικαιότερον δοθείσης αφορμής να καταδείξωμεν ότι η νήσος ημών δεν είναι ανθηρά και ότι υπάρχουν αίτια δι' α δεν είνε. Το παρελθόν έτος υπήρξεν εύφορον, αλλά πολλά τοιαύτα εύφορα έτη δεν θα έφεραν τον τόπον εις ανθηράν θέσιν. Πρώτον διότι περιήλθεν εις θέσιν αφ' ης δυσκόλως αναλαμβάνει και δεύτερον εις την δεινήν ταύτην θέσιν υπάρχουν και άλλα κωλύματα άτινα εμποδίζουν αυτήν.... Είνε δίκαιον να αναφέρωμεν αυτά διότι απ' αρχής το πρώτον ήτο να λάβωμεν φροντίδα της γεωργίας. Επίσημος υπόσχεσις εδόθη υπό της Κυβερνήσεως, το δε μέλημα τούτο περιωρίσθη να αφήσωμεν δυστυχώς την τάξιν των γεωργών εις την ιδίαν θέσιν εις ην ευρίσκεται...». «Νομοθετικού Συμβουλίου Περίοδος Α', Σύνοδος Γ', Συνεδρίασις Γ'», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 9/21 Φεβρουαρίου 1885. Την κακή οικονομική κατάσταση της Κύπρου και την ανάγκη μεταρρυθμίσεων του φορολογικού συστήματος αναφέρει και μεταγενέστερο άρθρο της *Φωνής της Κύπρου*, «Πρωτοσέλιδο», *Φωνή της Κύπρου*, Λάρνακα: 19/31 Ιουλίου 1886.

¹⁸² «Νομοθετικού Συμβουλίου Περίοδος Α', Σύνοδος Γ', Συνεδρίασις Ζ'», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 2/14 Μαρτίου 1885.

¹⁸³ SA1/3946/85.

¹⁸⁴ «Χωρίς Τίτλο», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 15/27 Ιουνίου 1885. Σύμφωνα με τα αρχεία της Αρχιγραμματείας ο Μητροπολίτης Κιτίου κατά την διάρκεια της συγκεκριμένης Συνόδου κατέθεσε επίσης Σχέδιο Νόμου για την αναδιοργάνωση του Νομοθετικού Συμβουλίου, βλ. SA1/1066/85

Η δεύτερη πρόταση προήλθε από τον μητροπολίτη Κιτίου και αφορούσε τη μείωση 925 λιρών από το κυβερνητικό τμήμα των μηχανικών. Αιτία της μείωσης αποτελούσε το γεγονός ότι «είνε κάτι τι ακατάληπτον το να δαπανάται δια το τεχνικόν μέρος το ¼ του όλου προωρισμένου δια δημόσια έργα ποσού...»¹⁸⁵. Ο πρόεδρος του συμβουλίου αντέδρασε στις προτάσεις των βουλευτών και τους υπενθύμισε την προειδοποίηση του αρμοστή, ο οποίος είχε δηλώσει ότι «το Συμβούλιον τούτο εδόθη υμίν αλλ' υπό δοκιμασίαν»¹⁸⁶. Ο μητροπολίτης Κιτίου φανερά ενοχλημένος, σύμφωνα με την εφημερίδα *Αλήθεια*, αντέκρουσε τις προειδοποιήσεις του αρμοστή λέγοντας ότι «Η Α.Ε. έθεσε πράγματι τα αιρετά μέλη εις την δυσχερεστάτην των θέσεων, ήτοι μεταξύ του φόβου της καταργήσεως και της σκιάς ταύτης των συνταγματικών ελευθεριών, και της ανάγκης να καταψηφίσωσιν εν όλω των ελαττώσεων εκείνων, τας οποίας μετά σκέψεις μακράς... επεψήφισαν... Αλλά τούτων ούτως εχόντων, φρονώ... ότι αν είμεθα εδώ δια να εκυρώμεν παν ό,τι αν δόξη τη Κυβερνήσει να υποβάλη ημίν... δεν δύναμαι να εννοήσω προς τι καλόν μας απέστηλαν εδώ οι εκλογείς μας!»¹⁸⁷. Όπως η κυβέρνηση έχει καθήκον, σύμφωνα με τα λεγόμενα του αρμοστή, να προσφέρει μια «καλή διοίκηση» στην νήσο, «έτσι και εμείς», λέει ο μητροπολίτης Κιτίου, «έχουμε καθήκον να υπηρετούμε τα συμφέροντα των εντολέων μας.»

Οι διαξιφισμοί των δυο πλευρών φαίνεται να έληξαν προς όφελος της κυβέρνησης, εφόσον η σύγκριση του προϋπολογισμού κατά την κατάθεση και την επιψήφισή του αποδεικνύει ότι δεν έγινε καμία αλλαγή επί των κονδυλίων¹⁸⁸. Η κυβέρνηση υπερίσχυσε στη συγκεκριμένη περίπτωση λόγω του διχασμού των ελληνοκυπριακών μελών του συμβουλίου. Την μοναδική παραφωνία στο άλλοτε ενιαίο μέτωπο των Ελληνοκυπρίων βουλευτών αποτελεί ο Δημήτριος Πιερίδης, ο οποίος παρά τις έγγραφες υποσχέσεις προς τους συναδέλφους του επέλεξε να καταψηφίσει τις τροποποιήσεις του προϋπολογισμού συντασσόμενος με τα επίσημα μέλη του συμβουλίου¹⁸⁹. Ο Δημήτριος Πιερίδης, σύμφωνα με την *Φωνή της Κύπρου* «...ενήργησεν... ουχί υστεροβούλως, αλλ' εν πλήρει συνειδήσει, ότι εξυπηρετεί τα πραγματικά και ουχί τα φανταστικά συμφέροντα του τόπου, αν δε ποτέ συνέβη να ψηφίση μετά των επισήμων μελών, τούτο έπραξαν πολλάκις και άλλοι συνάδελφοί του πριν ούτος λάβη έδραν εν

¹⁸⁵ «Νομοθετικού Συμβουλίου, Περίοδος Α', Σύνοδος Γ', Συνεδρίασις ΙΘ'», *Αλήθεια*, 13/25 Ιουλίου 1885.

¹⁸⁶ Στο ίδιο. Για τις απειλές τις οποίες εξαπέλυσε ο Αρμοστής βλ. επίσης «Διάφορα», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 23/7 Μαρτίου 1885. Στην ίδια σύνοδο ο Μητροπολίτης Κιτίου έκανε λόγο για ασυνέπεια ανάμεσα στα Βασιλικά Διατάγματα και τις Διαταγές εν Συμβουλίω σχετικά με το δικαίωμα των Βουλευτών να τροποποιήσουν τον προϋπολογισμό, να μειώσουν μισθούς και να καταργήσουν δημοσιοϋπαλληλικές θέσεις. Για την απάντηση του Αρμοστή βλ. SA1/1686/85 και για την απάντηση του Υπουργού των Αποικιών βλ. SA1/1939/85.

¹⁸⁷ Στο ίδιο.

¹⁸⁸ Για το κείμενο του προϋπολογισμού όπως κατατέθηκε στο Συμβούλιο στις 9 Φεβρουαρίου 1885 βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 9 Φεβρουαρίου 1885 και για το κείμενο του προϋπολογισμού όπως επιψήφιστηκε από το Συμβούλιο στις 9 Μαρτίου 1885 βλ. ο.π. 14 Μαρτίου 1885. Βλ. επίσης SA1/636/85.

¹⁸⁹ Για το εν λόγω ζήτημα βλ. «Διάφορα», *Αλήθεια*, Λεμεσός, 16/28 Μαρτίου 1885 και «Διάφορα», ο.π., Λεμεσός: 13/25 Απριλίου 1885.

τω Νομοθετικώ...»¹⁹⁰. Σύμφωνα με άλλο άρθρο της ίδιας εφημερίδας, θεώρησε «καλόν να μη καταψηφίση εν τω περί του προϋπολογισμού ζητήματι ίνα μη επέλθη η διάλυσις της Βουλής και σταματίσωσι τόσα άλλα, μεγάλης ωφελείας πρόξενα νομοσχέδια...»¹⁹¹. Τελικά ο Πιερίδης παραιτήθηκε της βουλευτικής του έδρας¹⁹² και αντικαταστάθηκε μετά από εκλογές από τον Σωκράτη Νικόλαο Φραγκούδη στις 24 Δεκεμβρίου 1885¹⁹³.

Όμως, μια μερίδα του πληθυσμού της νήσου θεωρεί ότι η «νομοταγής στάση» των μελών του συμβουλίου δεν έχει πάντοτε τα επιθυμητά αποτελέσματα. Σκοπός των βουλευτών θα πρέπει να είναι η εξυπηρέτηση των συμφερόντων του λαού, ακόμη και αν αυτό απαιτεί τη ρήξη με την κυβέρνηση. Κατά την διάρκεια λοιπόν της πρώτης περιόδου του Νομοθετικού Συμβουλίου έχουν δημιουργηθεί δυο αντιμαχόμενες πλευρές εντός της ελληνοκυπριακής κοινότητας, οι οποίες θα στιγματίσουν την πολιτική ιστορία της νήσου. Από τα πρώτα χρόνια της αγγλικής κυριαρχίας έχουν επικρατήσει δυο απόψεις περί της καταλληλότερης πολιτικής, την οποία θα πρέπει να ακολουθήσει η Κύπρος στις σχέσεις της με την Βρετανία. Η μια άποψη υποστηρίζει ότι η δυναμική διεκδίκηση των δικαιωμάτων και των συμφερόντων του κυπριακού λαού θα οδηγήσει την Νήσο στην εκπλήρωση των πόθων της. Η αντίθετη άποψη υποστηρίζει ότι τα συμφέροντα της νήσου θα εξυπηρετηθούν καλύτερα μέσω της ανάπτυξης συνεργασίας με την επιτόπια βρετανική διοίκηση. Παρά την αντίθεσή τους, συμφωνούσαν στο γεγονός ότι η επιτόπια βρετανική διοίκηση διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην οργάνωση πολιτικής εκ μέρους της Μητρόπολης, με τη διαφορά όμως ότι η μια μερίδα αντιλαμβάνεται τον αρμοστή της Νήσου ως εχθρό, ενώ η άλλη ως φίλο.

Η βουλευτική διαμάχη για τον προϋπολογισμό επαναλαμβάνεται και το επόμενο έτος. Αν και κατά την αντιφώνηση του συμβουλίου στην εναρκτήρια ομιλία του τότε αρμοστή Biddulph δεν έγινε καμία αναφορά στην ανάγκη μείωσης των κονδυλίων του προϋπολογισμού¹⁹⁴, οι βουλευτές προχώρησαν στην τροποποίηση του προϋπολογισμού λίγες

¹⁹⁰ «Πρωτοσέλιδο», *Φωνή της Κύπρου*, Λάρνακα: 6/18 Απριλίου 1885. Τον κ. Πιερίδη υποστήριξε επίσης μια μερίδα της ελληνοκυπριακής κοινότητας, με ενυπόγραφο επιστολή στον εγχώριο τύπο, βλ. «Πρωτοσέλιδο», *Φωνή της Κύπρου*, Λάρνακα: 20/2 Μαΐου 1885. Υπέρ του κ. Πιερίδη ήταν και η αγγλόφωνη εφημερίδα, «όργανο της κυβερνήσεως» σύμφωνα με την αντιπολιτευόμενη *Αλήθεια*, βλ. «Διάφορα», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 27/9 Μαΐου 1885.

¹⁹¹ «Χωρίς Τίτλο», *Φωνή της Κύπρου*, Λάρνακα: 6/18 Απριλίου 1885.

¹⁹² «Διάφορα», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 16/28 Νοεμβρίου 1885.

¹⁹³ Για την παραίτηση του κ. Πιερίδη και την εκλογή του κ. Φραγκούδη βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 21 Νοεμβρίου 1885 και Ιανουαρίου 1886. Ο Δημήτριος Πιερίδης είχε αντικαταστάσει στις 5 Νοεμβρίου 1884 τον Δημοσθένη Χριστόδουλου Χατζηπαύλου ο οποίος παραιτήθηκε, βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 15 Νοεμβρίου 1884.

¹⁹⁴ Στην αντιφώνησή τους τα μέλη του συμβουλίου αναφέρθηκαν κυρίως στο θέμα της επίλυσης του εκκλησιαστικού Ζητήματος και στην ανάγκη μείωσης του φόρου υποτελείας και την ανάγκη βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης της αγροτικής τάξης. Για το κείμενο της εναρκτήριας ομιλίας και της αντιφώνησης του 1886 βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 6 Μαρτίου 1886 και «Πρωτοσέλιδο» και «Η των Μελών Αντιφώνησης», *Φωνή της Κύπρου*, Λάρνακα: 22/6 Μαρτίου 1886. Ο Biddulph αποχαιρέτησε τον κυπριακό λαό λέγοντας ότι «...επιθυμώ να αποχαιρετήσω τον λαόν της Κύπρου, εν μέσω του οποίου διέμενον από της εν έτει 1878 Αγγλικής κατοχής. Η από

ημέρες αργότερα όταν τη διοίκηση της νήσου ανέλαβε ο νέος αρμοστής Sir Henry Bulwer¹⁹⁵. Στην πρώτη συνεδρία του συμβουλίου επί αρμοστείας του ο Bulwer ανέφερε ότι «Το του προϋπολογισμού νομοσχέδιον επειψηφίσθη εις την κατ' άρθρα συζήτησιν, γενομένων υπό των αιρετών μελών των εξής ελαττώσεων: Ο μισθός του εφόρου της παιδείας αντί 365 λίρας κατεβιβάσθη εις 200. Εκ του τμήματος των Μηχανικών εποιήσαντο ελαττώσεις κατά 600 λίρας. Τον μισθόν του διερμηνέως του Δασονομείου από 168 εις 120 λίρας. Κατηργήθησαν αι θέσεις των πέντε επαρχιακών αστυνόμων λαμβανόντων μισθόν 1664 λίρας. Κατηργήθη επίσης και η προσφάτως δημιουργηθείσα υπό της Κυβερνήσεως θέσις «θεωρητού των λογαριασμών των προσόδων» λίρες 200.»¹⁹⁶.

Λίγο πριν την επιψήφιση του τροποποιημένου προϋπολογισμού ο Bulwer ανακοίνωσε ότι οι «...ελαττώσεις... επί του κονδυλίου του εφόρου της παιδείας και των Αστυνόμων θεωρούνται ως ουχί δεδικαιολογημένοι καθότι η Κυβέρνησις της Ανάσσης ανέλαβε προς τους ρηθέντας υπαλλήλους υποχρεώσεις και κατά συνέπειαν δεν δύναται να απολέσει η Κυβέρνησις την εμπιστοσύνην αυτής προς τους υπαλλήλους τούτους, το αυτό σχέδιον έλεγεν η διακοίνωσις και περί του ελεγκτού του Μηχανικού τμήματος... Περί της θέσεως «θεωρητού των λογαριασμών των προσόδων»... καθήκον αυτού εθεώρει να καθυποβάλη την κατάργησιν της θέσεως ταύτης εις τον υπουργόν του Κράτους...»¹⁹⁷.

Οι βουλευτές συμμορφώθηκαν προς τις υποδείξεις του αρμοστή λέγοντας ότι τα αιρετά μέλη έλαβαν υπ' όψιν ότι όταν συντάχθηκε ο προϋπολογισμός εκείνος δεν ήταν καν στην Κύπρο και έτσι δεν ήταν δυνατόν να γνωρίζει τις ανάγκες του κάθε τμήματος του Δημοσίου ώστε να προχωρήσει ο ίδιος στις ανάλογες μειώσεις στα σχετικά κονδύλια. Για αυτό θα ενέδιδαν στις προτροπές της κυβέρνησης με εξαίρεση τα κονδύλια που αφορούσαν τη θέση του βοηθού μηχανικού με αμοιβή 400 λίρες, τη νέα θέση του ελεγκτή των λογαριασμών με αμοιβή 200 λίρες και τη θέση του διερμηνέα του Δασονομείου με αμοιβή 48 λίρες¹⁹⁸.

Εν τω μεταξύ ο υπουργός των Αποικιών Granville ενημέρωσε το συμβούλιο ότι η κυβέρνηση της Βασίλισσας δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να υποχωρήσει στο ζήτημα της

του συμβάντος τούτου παρελθούσα επταετία επέφερε μεταβολάς, αίτινες ελπίζω, ότι ωφέλησαν τους κατοίκους... Ευχαριστώ τους υπαλλήλους της κυβερνήσεως δια την υποστήριξιν και βοήθειαν... θα ήμαι πάντοτε πρόθυμος να πράξω παν το επ' εμοί χάριν της προαγωγής των συμφερόντων αυτών. Ροβέρτος Βίδδωλφ, Υποστράτηγος, Μέγας Αρμοστής», «Διάφορα», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 8/20 Μαρτίου 1886. Αρνητική αποτίμηση του έργου του Biddulph κάνει η εφημερίδα *Φωνή της Κύπρου* σε άρθρο της, βλ. «Βαρώσια 5/17 Μαρτίου 1886», *Φωνή της Κύπρου*, Λάρνακα: 8/20 Μαρτίου 1886. Για την εναρκτήρια ομιλία και την αντιφώνηση βλ. επίσης SA1/956/86.

¹⁹⁵ Ο Henry Bulwer ανέλαβε την διοίκηση της Κύπρου στις 9 Μαρτίου 1886, βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 13 Μαρτίου 1886. Βλ. επίσης SA1/602/86.

¹⁹⁶ «Πρωτοσέλιδο», *Φωνή της Κύπρου*, Λάρνακα: 15/27 Μαρτίου 1886. Για τις μειώσεις στο Τμήμα της Παιδείας βλ. SA1/1185/86. Για τις μειώσεις στο Τμήμα των Δημοσίων Έργων βλ. SA1/3239/86.

¹⁹⁷ Στο ίδιο.

¹⁹⁸ «Νομοθετικό», *Φωνή της Κύπρου*, Λάρνακα: 22/3 Απριλίου 1886.

θέσης του ελεγκτή των εσόδων, καθόσον οι πρόσφατες περιπτώσεις καταχρήσεων σε τμήματα της δημόσιας υπηρεσίας κατέδειξαν την ανάγκη ύπαρξης αυτού προκειμένου να αποφευχθεί η διαρροή εσόδων από τα κυβερνητικά ταμεία. «Εάν το Συμβούλιο επιμείνη αρνούμενον να ψηφίση τον μισθόν του ελεγκτού τούτου, δυνατόν να προκύψη δυσκολία εις το να πεισθή το Κοινοβούλιον να παράσχη τη Κύπρω την χρηματικήν βοήθειαν, ης έχει αυτή ανάγκην...»¹⁹⁹, προειδοποιεί ο Granville. Έτσι, οι βουλευτές αποφασίζουν να υποχωρήσουν στο θέμα του ελεγκτή των εσόδων και να επιψηφίσουν τον μισθό των 200 λιρών στο κείμενο του συμπληρωματικού προϋπολογισμού²⁰⁰.

Η υποχώρηση των αιρετών μελών του συμβουλίου στο συγκεκριμένο ζήτημα ερμηνεύθηκε ως αποτυχία, παρά το γεγονός ότι ο προϋπολογισμός που επιψηφίστηκε προέβλεπε μείωση στα κονδύλια του τμήματος των μηχανικών, του τμήματος του Δασονομείου και του τμήματος υπηρεσιών εσόδων κατά 1948 λίρες²⁰¹, γεγονός που αποδεικνύει ότι η σκληρή στάση των βουλευτών μπορούσε να εξαναγκάσει την κυβέρνηση να παραδεχθεί αυτό που και η ίδια γνωρίζει, ότι δηλαδή η δημόσια υπηρεσία της νήσου είναι «αδικαιολόγητα πολυέξοδη». Το θέμα της « πολυέξοδης διοικητικής μηχανής» αναπτύχθηκε στο υπόμνημα του 1886, όπου τα αιρετά μέλη του συμβουλίου με ξεκάθαρο αλλά και διπλωματικό λόγο εξέθεσαν αναλυτικά τις προτάσεις τους. Στον πρόλογο του υπομνήματος υπαναχώρησαν από τη σκληρή στάση αντιπαράθεσης με την κυβέρνηση και ανέφεραν ότι «...κατά την λήγουσαν ήδη πρώτην... περίοδο, επεδιώξαμεν... την προαγωγήν των καλώς εννοουμένων συμφερόντων της τε Αγγλικής κατοχής και του τόπου μας, και ουδέποτε ούτε ηβουλήθημεν, ούτε βουλόμεθα ή αξιούμεν να θυσιασθή το πρώτον εις το δεύτερον, αυτός ήτο ειλικρινέστατα ο σκοπός πασών των ενεργειών μας, διότι άλλως, δεν θ' αντιπροσωπεύομεν πιστώς τας ιδέας των εκλογέντων μας.»²⁰² Στο υπόμνημα οι βουλευτές ζήτησαν, μεταξύ άλλων, τη μείωση του προϋπολογισμού

¹⁹⁹ Ζαννέτος Φίλιος, ο.π., σ.σ. 428 – 429. Η *Φωνή της Κύπρου* σχολιάζει σε άρθρο της τις απειλές του Υπουργείου λέγοντας ότι η Κύπρος δεν θα λυπηθεί να δει την Βρετανία να αποχωρεί από το νησί βλ. «Λευκωσία τη 4/16 Απριλίου 1886», *Φωνή της Κύπρου*, Λάρνακα: 29/10 Απριλίου 1886.

²⁰⁰ Για το κείμενο του συμπληρωματικού προϋπολογισμού του 1886 - 1887 όπως αυτός ψηφίστηκε από το Συμβούλιο βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 24 Απριλίου 1886. Ο συμπληρωματικός προϋπολογισμός του 1886 προνοούσε την διάθεση 1150 λιρών για διάφορα κονδύλια, βλ. ο.π. 10 Απριλίου 1886. Ο Αρμοστής εξέφρασε την ευχαρίστησή του για την συμμόρφωση των αιρετών μελών σε ομιλία του στο Συμβούλιο βλ. «Πρακτικά του Νομοθετικού Συμβουλίου. Συνεδρίασις 20 Απριλίου 1886 (Προεδρεία Αρμοστού)», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 12/24 Ιουλίου 1886. Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης «Νομοθετικόν», *Φωνή της Κύπρου*, Λάρνακα: 29/10 Απριλίου 1886.

²⁰¹ Για το κείμενο του προϋπολογισμού έτσι όπως αυτός προτάθηκε στο Συμβούλιο βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 6 Μαρτίου 1886. Για το κείμενο του προϋπολογισμού έτσι όπως αυτός ψηφίστηκε στο Συμβούλιο βλ. ο.π. 24 Απριλίου 1886.

²⁰² «Πρωτοσέλιδο», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 30/11 Σεπτεμβρίου 1886. Η μετριοπαθής ομάδα η οποία υποστηρίζει την συνεργασία με την Κυβέρνηση ως το καταλληλότερο μέσο για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων της Νήσου φαίνεται να κερδίζει έδαφος αυτή την περίοδο. Ενώ η αντικατάσταση του Bidduirh από τον Bulwer στην θέση του Αρμοστή ερμηνεύεται ως μια ευκαιρία για την εκ νέου οικοδόμηση των σχέσεων ανάμεσα στους αντιπροσώπους του λαού και την Κυβέρνηση. Για το Υπόμνημα του 1886 βλ. επίσης «Πρωτοσέλιδο», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 6/18 Σεπτεμβρίου 1886, 13/25 Σεπτεμβρίου 1886 και 20/2 Οκτωβρίου 1886.

και ειδικότερα των τμημάτων των μηχανικών, της αστυνομίας και των διοικητών των πόλεων αναφέροντας ότι, όταν το συμβούλιο επιχειρεί να μειώσει τους μισθούς των Βρετανών δημοσίων υπαλλήλων, η κυβέρνηση ανθίσταται υποστηρίζοντας ότι «ο μη καλώς μισθοδοτούμενος υπάλληλος γίνεται κλέπτης»²⁰³, αλλά δεν ισχύει το ίδιο όταν πρόκειται για τους μισθούς των ιθαγενών δημοσίων υπαλλήλων. Ως λύση του ζητήματος οι υπομνηματιστές πρότειναν την αντικατάσταση των ξένων υπαλλήλων με ντόπιους, οι οποίοι αρκούνται σε κατώτερους μισθούς. Στην απάντησή της η βρετανική κυβέρνηση δήλωσε ότι προτίθεται να μειώσει τις δαπάνες ορισμένων τμημάτων, όπως το τμήμα μηχανικών, χωρίς όμως να διακινδυνεύσει την αποτελεσματικότητά τους, και ότι ήδη προωθεί τον διορισμό ιθαγενών υπαλλήλων σε δημόσιες θέσεις²⁰⁴.

Κατά την διάρκεια της τρίτης και τέταρτης συνόδου του συμβουλίου συζητούνται σημαντικά ζητήματα, όπως το φορολογικό σύστημα της δεκάτης, η καταγραφή των τίτλων ιδιοκτησίας, η ρύθμιση της λειτουργίας των δημαρχιακών συμβουλίων²⁰⁵, η επαναλειτουργία των διοικητικών συμβουλίων²⁰⁶, οι κατασχέσεις περιουσιών λόγω χρεών, η προστασία των ζώων²⁰⁷, η κατασκευή δρόμων στην επαρχία Λεμεσού²⁰⁸, η ανάληψη δημοσίων έργων μέσω μειοδοσίας²⁰⁹, η αγροφυλακή²¹⁰ και ο φόρος υποτελείας. Όσον αφορά τη δεκάτη, πολλές είναι οι προτάσεις για αντικατάσταση του συστήματος είτε με την εισαγωγή φόρου επί των αροτήρων

²⁰³ Για το Υπόμνημα του 1886 βλ. Ζαννέτος Φίλιος, ο.π., σ.σ. 434 – 449 και SA1/2502/86. Η άποψη της Κυβέρνησης σχετικά με την ανάγκη της καλής μισθοδοσίας των δημοσίων υπαλλήλων ώστε να μην εξωθούνται σε υπεξαίρεσεις αποδεικνύεται από την πληθώρα υποθέσεων δωροδοκίας και σφετερισμού δημοσίου χρήματος, βλ. SA1/668/84, SA1/2705/84, SA1/3869/84, SA1/3/85, SA1/52/85, SA1/3536/86 και SA1/3418/86.

²⁰⁴ Για την απάντηση της Κυβέρνησης στο Υπόμνημα βλ. Ζαννέτος Φίλιος, ο.π., σ.σ. 453 – 459 και SA1/3371/86.

²⁰⁵ Για τον Νόμο περί Δημαρχιακών Συμβουλίων βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 21 Μαρτίου 1885.

²⁰⁶ Ο Νόμος περί επαναλειτουργίας των Διοικητικών Συμβουλίων κατατέθηκε από τον Μητροπολίτη Κιτίου αλλά δεν επιψηφίστηκε από το Συμβούλιο βλ. ο.π. 21 Μαρτίου 1885

²⁰⁷ Ο Νόμος περί προστασίας των ζώων από σκληρότητα κατατέθηκε από την Κυβέρνηση και απορρίφθηκε από το Συμβούλιο βλ. ο.π. 16 Ιανουαρίου 1886. Για την αντίθεση των Ελληνοκυπρίων στο εν λόγω Νομοσχέδιο βλ. «Χωρίς Τίτλο», *Αλήθεια*, Λεμεσός, 8/20 Μαρτίου 1886. Βλ. επίσης SA1/4953/85 και SA1/4321/86.

²⁰⁸ Για τον Νόμο περί κατασκευής δρόμων στην Επαρχία Λεμεσού βλ. ο.π., 21 Φεβρουαρίου 1885. Στην ίδια συνεδρία επιψηφίστηκε επίσης ο Νόμος περί συντήρησης των δρόμων ο.π. 21 Φεβρουαρίου 1885. Βλ. επίσης SA1/771/85. Ο Μητροπολίτης Κιτίου θέτει κατά την διάρκεια της Συνόδου το ζήτημα της συνεργασίας των χωρικών στην εκτέλεση δημοσίων έργων. Σύμφωνα με τον νέο νόμο που ετοιμάζει η κυβέρνηση, σύμφωνα με τις πληροφορίες του Μητροπολίτη, οι χωρικοί μιας κοινότητας θα πρέπει να προσφέρουν χειρωνακτική εργασία στην κατασκευή ενός έργου το οποίο θα ωφελεί την κοινότητά τους, βλ. SA1/973/85.

²⁰⁹ Ο εν λόγω νόμος προτάθηκε από τον κ. Νικολαΐδη και απορρίφθηκε από τον Υπουργό των Αποικιών κ. Derby παρά το γεγονός ότι επιψηφίστηκε από το Συμβούλιο, γιατί ήταν ελαττωματικός. Για το κείμενο του Νόμου βλ. ο.π. 17 Ιανουαρίου 1885 και για την απόρριψη του νόμου βλ. ο.π. 1 Απριλίου 1885. Για το ίδιο θέμα βλ. «Νομοθετικόν Συμβούλιον Περίοδος Α΄, Σύνοδος Γ΄, Συνεδριάσεις Ζ΄» και «Νομοθετικόν Συμβούλιον Περίοδος Α΄, Σύνοδος Γ΄, Συνεδριάσεις», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 2/14 Μαρτίου και 9/21 Μαρτίου 1885. Για το θέμα της απόρριψης του νομοσχεδίου βλ. «Χωρίς Τίτλο», *Φωνή της Κύπρου*, Λάρνακα: 20/2 Μαΐου 1885. Βλ. επίσης SA1/144/85.

²¹⁰ Ο Νόμος περί Αγροφυλάκων κατατέθηκε εκ νέου στο Συμβούλιο από τον Μητροπολίτη Κιτίου και επιψηφίστηκε τροποποιημένος βλ. σχετικά ο.π. 9 Μαΐου 1885. Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης «Νομοθετικόν Συμβούλιον, Περίοδος Α΄, Σύνοδος Γ΄, Συνεδριάσεις ΚΘ΄», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 17/29 Αυγούστου 1885. Βλ. επίσης SA1/624/85.

ζώνων είτε με τη φορολόγηση των προϊόντων κατά την εξαγωγή και την παράλληλη αύξηση του κτηματικού φόρου. Η κοινή γνώμη φαίνεται να είναι ενάντια σε όλες τις προτάσεις και υποστηρίζει ότι η καλύτερη λύση είναι η διατήρηση του συστήματος και η ταυτόχρονη διόρθωση των «αστοχιών «του νόμου περί δεκάτης του 1881²¹¹, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι είναι ευχαριστημένη με το ισχύον σύστημα²¹².

Το ζήτημα της καταγραφής των τίτλων ιδιοκτησίας είναι εξίσου σημαντικό για την κυπριακή κοινωνία επειδή ο χαρακτήρας των νομοσχεδίων είναι φορολογικός²¹³ και για αυτό τον λόγο τα σχετικά νομοσχέδια συζητήθηκαν εκτενώς και ορισμένα τροποποιήθηκαν προτού επιψηφιστούν²¹⁴. Άμεσα συνδεδεμένο με το θέμα των τίτλων ιδιοκτησίας είναι και το νομοσχέδιο των κατασχέσεων ακίνητης και κινητής περιουσίας λόγω χρεών, το οποίο πρότεινε η κυβέρνηση²¹⁵. Στόχος του νομοσχεδίου θεωρητικά ήταν η προστασία των υπερχρεωμένων χωρικών από τον κίνδυνο κατάσχεσης από τους πιστωτές τους του συνόλου της περιουσίας τους, αλλά ο νόμος που επιψηφίστηκε εξαιρούσε μόνο τα απαραίτητα είδη ρουχισμού και σπιτιού καθώς και εργαλεία²¹⁶. Ο συνδυασμός του νόμου περί αποφυγής μεταβίβασης

²¹¹ Για το περιεχόμενο του Νόμου περί Δεκάτης του 1881 βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* «Διατάγματα για την διευκόλυνση της είσπραξης της Δεκάτης και άλλων φόρων», 2 Απριλίου 1881, 16 Σεπτεμβρίου 1882 και «Υπόμνημα περί αλλαγών στην φορολογία», 1 Νοεμβρίου 1883. Για τις αντιδράσεις της κοινής γνώμης επί των προτάσεων αλλαγής του συστήματος της δεκάτης βλ. «Και πάλιν περί δεκάτης», *Αλήθεια*, Λεμεσός 16/28 Νοεμβρίου και 23/5 Δεκεμβρίου 1885, «Λάρνακι τη 21 Μαρτίου 1886, *Φωνή της Κύπρου*, Λάρνακα: 5/17 Απριλίου 1886. Όλες όμως οι προτάσεις των αιρετών μελών του Συμβουλίου, όπως η πρόταση περί λήψης της δεκάτης σε είδος του κ. Κωνσταντινίδη, απορρίφθηκαν μετά από συζητήσεις στο Νομοθετικό, «Και πάλιν περί δεκάτης», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 4/16 Ιανουαρίου 1886 και «Μια αναγκαία απολογία», *Φωνή της Κύπρου*, Λάρνακα: 3/15 Μαΐου 1886. Προτάσεις περί αλλαγής της δεκάτης επί ορισμένων προϊόντων κατέθεσε και ο Μητροπολίτης Κιτίου, βλ. σχετικά *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 7 Φεβρουαρίου 1885. Βλ. επίσης SA1/322/85, SA1/1209/85, SA1/1430/86 και SA1/1546/86.

²¹² Η εφημερίδα *Φωνή της Κύπρου* για παράδειγμα δημοσιεύει μια σειρά από πρωτοσέλιδα άρθρα όπου αναλύεται η ανάγκη τροποποίησης του συστήματος της Δεκάτης, «Πρωτοσέλιδο», *Φωνή της Κύπρου*, Λάρνακα: 13/25 Ιουλίου, 20/1 Αυγούστου, 27/8 Αυγούστου και 10/22 Αυγούστου 1885.

²¹³ Κατά τις Συνεδριάσεις των ετών 1885 και 1886 εγκρίθηκαν Νομοσχέδια περί «καταγραφής τίτλων ιδιοκτησίας», *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 21 Μαρτίου 1885, «περί επίδειξης τίτλου ιδιοκτησίας κατά την πώληση γαιών», ο.π. 4 Απριλίου 1885, «περί κατάσχεσης ακαλλιέργητων γαιών», ο.π. 28 Φεβρουαρίου 1885, «περί τροποποίησης νόμου απόκτησης τίτλου ιδιοκτησίας για περιουσία που αποκτήθηκε από χρησικτησία», ο.π. 24 Απριλίου 1886 και «περί αποφυγής μεταβίβασης περιουσίας με στόχο τον εμποδισμό των πιστωτών», ο.π. 24 Απριλίου 1886. Ο «περί επανεκτίμησης περιουσιών για φορολογικούς σκοπούς» νόμος δεν επιψηφίστηκε, ο.π., 25 Σεπτεμβρίου 1886. Βλ. επίσης SA1/4321/86.

²¹⁴ Για τις τροποποιήσεις που προτάθηκαν για τον Νόμο περί τίτλων ιδιοκτησίας βλ. «Νομοθετικού Συμβουλίου Περίοδος Α', Σύνοδος Γ', Συνεδριάσεις Ι'», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 21/2 Απριλίου 1885 και «Νομοθετικού Συμβουλίου Περίοδος Α', Σύνοδος Γ', Συνεδριάσεις ΙΔ'», ο.π., Λεμεσός: 4/16 Μαΐου 1885. Για την τροποποίηση του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 7 Φεβρουαρίου 1885. Βλ. επίσης SA1/555/85.

²¹⁵ Πρόκειται για τον «Νόμο περί τροποποίησης της πολιτικής δικονομίας του 1885» βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 4 Απριλίου 1885. Στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, 2 Φεβρουαρίου 1885, καταγράφεται επίσης «Νομοσχέδιο για την νομιμοποίηση του δικαιώματος των πιστωτών να ζητήσουν από τα Δικαστήρια την εκτέλεση κατάσχεσης κινητής περιουσίας».

²¹⁶ Η τροποποίηση του Μητροπολίτη Κιτίου η οποία εξαιρούσε «1) τα αναγκαία εργαλεία της τέχνης και τα βιβλία δια τους επιστήμονες του επαγγέλματος του οφειλέτου, 2) η επί μήνα διατροφή αυτού και της οικογένειάς του, 3)

περιουσίας με αυτόν περί εξαίρεσης ορισμένων ειδών κινητής περιουσίας από κατάσχεση λόγω χρεών αποδεικνύει ότι στόχος της κυβέρνησης δεν ήταν η προστασία των οφειλετών αλλά η εξυπηρέτηση των πιστωτών. Άλλωστε οι δηλώσεις του Sweetenham στο συμβούλιο είναι ενδεικτικές των προθέσεων της κυβέρνησης «...καγώ αισθάνομαι συμπάθειαν προς δυστυχή χρεώστη αλλά πρέπει να σκεφθώμεν και την κατάσταση του δανειστού...»²¹⁷.

Τέλος, κατά την διάρκεια των δυο τελευταίων συνεδριάσεων της πρώτης περιόδου, «ο κ. Ζήνων εγείρεται και ομιλεί περί του τελουμένου φόρου προς Τουρκίαν παρακαλών την Κυβέρνηση της Κύπρου ίνα μεσολαβήση όπως ελαττωθή ή παύση ο προς την Τουρκίαν φόρος, διότι ενόσω η Κύπρος αποτελεί φόρον υποτελείας, αδύνατον είνε η Κύπρος να ευημερήση. Εις την αγόρευσιν ταύτην του κ. Ζήνωνος απήντησαν οι κ.κ. Ουάρρεν και Σούεδενχαμ, οίτινες διαβεβαίωσαν το Συμβούλιον ότι θα διαβιβάσουν τας ευχάς ταύτας εις Αγγλίαν μετά των συστάσεων της Κυβερνήσεως της Κύπρου και ότι ελπίζουσι να τύχη η Νήσος της ευχής ταύτης αλλ' άνευ βλάβης του Βοσπορικού Ταμείου.»²¹⁸. Το γεγονός ότι οι Βρετανοί μέλη του συμβουλίου δεν απέρριψαν το αίτημα είναι ενδεικτικό της αλλαγής του κλίματος ανάμεσα στην κυβέρνηση και τους βουλευτές²¹⁹.

τα ενδύματα και στρώματα ομοίως, 4) το απολύτως αναγκαίον οίκημα, 5) εάν ην εξ επαγγέλματος γεωργός και το ¼ των γαιών ή δένδρων ή αμπέλων του κατ' εκλογήν του ιδίου, ζεύγος βόων ή αγελάδων και εις ή μια όνος, 6) τα ¾ των μισθών ή συντάξεων των αξιωματικών ή υπαλλήλων, των από μόνον τούτων αποζώντων.)» δεν έγινε αποδεκτή. «Νομοθετικού Συμβουλίου Περίοδος Α', Σύνοδος Γ, Συνεδρίασις ΑΒ'», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 5/17 Οκτωβρίου 1885. Βλ. επίσης SA1/1586/86. Σε αρχείο της Αρχιγραμματείας αναφέρεται ότι ο μητροπολίτης Κιτίου κατέθεσε επίσης σχέδιο νόμου για την πώληση των κατασχεμένων περιουσιών σε δημοπρασίες σε τιμές που δεν θα είναι μικρότερες από την αντικειμενική τους αξία, βλ. SA1/1191/85.

²¹⁷ Στο ίδιο.

²¹⁸ «Νομοθετικού Συμβουλίου Περίοδος Α', Σύνοδος Γ', Συνεδρίασις ΚΗ'», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 17/29 Αυγούστου 1885. Η πρόταση περί τροποποίησης του Φόρου Υποτελείας κατατέθηκε από τον κ. Ζήωνα Πιερίδη. Για τις προτάσεις άρσης του φόρου υποτελείας βλ. επίσης SA1/1047/85 και SA1/1580/86. Επίσης στις 11 Φεβρουαρίου του ίδιου έτους ο κ. Μαληκίδης κατέθεσε στο Συμβούλιο μια σειρά ερωτήσεων σχετικά με το αν η Κύπρος εξακολουθεί να αποτελεί μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και άρα έχει το δικαίωμα να ζητήσει την μείωση του Φόρου Υποτελείας και την διάθεση του εν λόγω ποσού για την διενέργεια κοινωφελών έργων, όπως γίνεται στην Κρήτη; Αν η Κύπρος δεν αποτελεί επαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας τότε η Βρετανία μπορεί να πραγματοποιήσει τους δικαιότατους πόθους των Κυπρίων, αποφαινεται ο κ. Μαληκίδης. Η απάντηση της Κυβέρνησης είναι ότι η Κύπρος δεν συγκαταλέγεται στις επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. «Νομοθετικού Συμβουλίου, Περίοδος Α', Σύνοδος Γ', Συνεδρίασις ΙΕ'», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 11/23 Μαΐου 1885.

²¹⁹ Σε άρθρο της *Φωνής της Κύπρου* αναγνώστης ανέφερε ότι «Δέον να ζητηθή δια δημοψηφίσματος η κατάργησις του τελουμένου τη Τουρκία φόρου, αλλ' ίσως τούτο συνεπάγεται την από του Τουρκικού κράτους ολοσχερή απόσπασιν της νήσου, τότε λοιπόν η φωνή ημών έστω οριστική, ένωσις της Κύπρου μετά της Αγγλικής Αυτοκρατορίας. Ίσως θα ειπώσιν τίνες... η καρδιά της Κύπρου δεν είνε αγγλική, είνε ελληνική. Δεν αποκρύβωμεν την αλήθειαν, αλλ' όπως λάβωσι πραγματικήν υπόστασιν οι πόθοι της καρδιάς ημών, είνε επάναγκες πρώτον να αποκαταστή η υγεία και η αρμονική λειτουργία όλων των μελών του σώματος υπό μιας μόνης και αυτοτελούς εξουσίας... Τι λοιπόν δέον γενέσθαι; Λαός, Νομοθετικό Σώμα, Δημαρχιακά Συμβούλια και συναυτοίς πάντες εν τη Κύπρω Άγγλοι δέον μια φωνή, σθεναρώς, πανδήμως και ανενδότης να εκδηλώσωσιν ότι η Κύπρος δια δημοψηφίσματος εκήρυσεν εαυτήν απαλλαγμένην του Τουρκικού ζυγού και ηνώθη μετά του Αγγλικού κράτους.»

Μια σειρά, όμως, από εξελίξεις και γεγονότα τόσο στο εξωτερικό, όσο και στο εσωτερικό της Κύπρου ανατρέπουν το κλίμα ηρεμίας και συνεργασίας κυβέρνησης και κυπριακού λαού. Το γεγονός το οποίο θα αποτελέσει την αφορμή για την όξυνση των σχέσεων μεταξύ τους είναι ο «εμπαιγμός της πομπής του επιταφίου» από Άγγλους αξιωματούχους τον Απρίλιο του 1885. Σύμφωνα με επιστολή του αρχιεπισκόπου προς τον αρμοστή, «καθ' ην στιγμήν διέβαινον υπό την Αγγλικήν Λέσχην Λεμησοῦ οι ιερείς και ο λαός εκτελούντες ιερὰν τελετὴν κατὰ θρησκευτικὸν ἔθιμον μετὰ του Επιταφίου, οι εν τη Λέσχῃ Ἄγγλοι ἐνέπαιζον το ἔθιμον κραυγάζοντες, μιμούμενοι φωνὰς ζώων, οἰών αλεκτρούνων, προβάτων κλπ. Ο λαός τούτου ἀγανακτήσας προέβη δικαίως εἰς ζωηράς διαδηλώσεις.²²⁰» Παρόν κατά το επεισόδιο ἦταν και ο μητροπολίτης Κιτίου, ο οποίος με επιστολή προς τον αρχιεπίσκοπο τον κάλεσε να αναλάβει δράση κατά του κινδύνου που απειλεί την κοινότητά τους, «Εἶνε νομίζω καιρός ν' ἀντεπεξέλθωμεν κατὰ του ἐπαπειλούντος κινδύνου. Οι νέοι μας Κύριοι πάρα πολύ υπετίμησαν την εν τη Νήσῳ θέσιν του ελληνικοῦ πληθυσμοῦ και ωφείλωμεν πλέον να ἐξέλθωμεν της παθητικῆς θέσεως, διότι ἀπεδείχθη ὅτι αὐτὴ ἐνθαρρύνῃ προς μείζονας τὸλμας και μείζονα περιφρόνησιν.²²¹». Ἄν συνυπολογίσουμε το γεγονός ὅτι ἓνα χρόνο πριν οι Βρετανοὶ διαστόματος Sweetenham «προσέβαλαν» τα πατριωτικὰ αἰσθήματα των Ἑλληνοκυπρίων μιλώντας «δυσφημιστικά» για τη Μητέρα Πατρίδα, εἶναι φυσικὸ ἡ «προσβολή» και του θρησκευτικοῦ τους αἰσθήματος να ἀποτελεῖ τη σταγόνα που ξεχείλισε το ποτήρι.

Το γεγονός αὐτὸ λειτούργησε ὡς αφορμὴ για τον μητροπολίτη Κιτίου, ο οποίος σε ἐπιστολές του προς τον ἀρχιγραμματέα της κυβέρνησης και τον αρμοστή ἐξέθεσε μια σειρά ἀπὸ παράπονα του ἴδιου και της κοινότητάς του σχετικά με τη διαγωγή των Βρετανῶν ἀπέναντι στο πλειοψηφικὸ χριστιανικὸ στοιχείο της Νήσου²²². Το πιο ἐνδιαφέρον παράπονο του μητροπολίτη Κυπριανοῦ ἀφορὰ στην ἐμμεση ἐπίθεση που δέχθηκε κατὰ την διάρκεια των συνεδριάσεων του Νομοθετικοῦ Συμβουλίου ἀπὸ τον αρμοστή και τον Τουρκοκύπριο βουλευτὴ Mehmet Ali, ο οποίος ἐρμηνεύοντας τα λόγια του πρώτου εἶπε, «συ ο Κιτίου ἀντὶ να ἐλθῆς ἐνταῦθα να συντάτῃς και να συζητῆς νόμους, ὡφείλεις να περιορισθῆς εἰς το ἔργον σου ὡς οι Χοτζάδες, ἤτοι να διδάσκεις τον λαόν τα θρησκευτικὰ του καθήκοντα.²²³». Ἡ κυβέρνηση ἀπὸ την πλευρὰ της παραδέχθηκε το σφάλμα των Ἄγγλων αξιωματούχων και δεσμεύτηκε να τιμωρήσει τους

«Πρωτοσέλιδο», *Φωνὴ της Κύπρου*, Λάρνακα: 21/3 Οκτωβρίου 1885. Για το ἴδιο θέμα βλ. «Χωρὶς Τίτλο», *Φωνὴ της Κύπρου*, Λάρνακα: 22/6 Μαρτίου 1886.

²²⁰ «Ἐγγραφα δια τα συμβάντα τη Μεγάλῃ Παρασκευῇ εν Λεμησῶ», *Ἀλήθεια*, Λεμεσός: 20/2 Μαΐου 1885. Για το ἴδιο θέμα βλ. «Διάφορα», ο.π., Λεμεσός: 6/18 Ἀπριλίου 1885. Για το ἴδιο θέμα βλ. ἐπίσης SA1/1512/85.

²²¹ «Ἐπιστολή Ἁγίου Κιτίου προς τον Ἀρχιεπίσκοπο», *Ἀλήθεια*, Λεμεσός: 20/2 Μαΐου 1885.

²²² «Ἐπιστολή Μητροπολίτου Κιτίου προς τον Μ. Ἀρμοστήν» και «Ἐπιστολή του Ἀρχιεπισκόπου προς τον Μ. Ἀρμοστήν συνοδευτικὴ της ἀνωτέρω του Ἁγίου Κιτίου», *Ἀλήθεια*, Λεμεσός: 20/2 Μαΐου 1885 και «Ἐπιστολή Μητροπολίτη Κιτίου προς την Ἀρχιγραμματεῖαν», ο.π., Λεμεσός: 27/9 Μαΐου 1885.

²²³ Στο ἴδιο.

υπαίτιους²²⁴. Όμως, το κλίμα έχει ήδη δυναμιτιστεί και η ριζοσπαστική πολιτική της μη συνεργασίας με την κυβέρνηση αρχίζει να κερδίζει έδαφος.

Σε αυτό το σημείο οι διεθνείς εξελίξεις θα γίνουν η αφορμή για την έκφραση του «πατριωτισμού» των Ελληνοκυπρίων και την εκ νέου ανακίνηση της συζήτησης για το μέλλον της Κύπρου. Το Σεπτέμβριο του 1885, μετά από πραξικόπημα, Βούλγαροι κάτοικοι της ανατολικής Ρωμυλίας, η οποία σύμφωνα με την συνθήκη του Βερολίνου ήταν μεν ανεξάρτητη επαρχία, αλλά υπό την επικυριαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, κήρυξαν την προσάρτησή της με τη Βουλγαρία, γεγονός που προκάλεσε την αντίδραση τόσο της Ελλάδας όσο και της Σερβίας. Η Ελλάδα κήρυξε επιστράτευση με αποτέλεσμα τον αποκλεισμό των λιμανιών της από τις Μεγάλες Δυνάμεις τον Απρίλιο του ίδιου έτους²²⁵. Στην προετοιμασία της Ελλάδας για πόλεμο συμμετείχαν και οι Ελληνοκύπριοι με τις συνεισφορές τους στο πατριωτικό δάνειο. Άρθρα εφημερίδων κάνουν έκκληση στα «πατριωτικά αισθήματα» των Ελληνοκυπρίων και τους καλούν να ενισχύσουν οικονομικά την Μητέρα Πατρίδα. «Οι αριθμοί του λαχειοφόρου τούτου δανείου εισί τοσούτον μικράς αξίας (δέκα μόνον δραχμαί) ώστε ουχί μόνον ο πλούσιος και ο ευπορών, αλλά και αυτός ο εργατικός δύναται να εξοικονομήση ποσόν τι χρηματικόν όπως αγοράς 1-2 αριθμούς γινόμενος ούτως ωφέλιμος προς το έθνος του και εκτελών χρέος υϊκόν προς την ζητούσα και παρ' αυτού βοήθειαν Μητέρα του!...»²²⁶.

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει οι εξελίξεις στα Βαλκάνια ανακινούν το θέμα της συνθήκης του Βερολίνου²²⁷. Αυτό το γεγονός σε συνδυασμό με τις δηλώσεις Βρετανών κατά του φόρου υποτελείας στα πλαίσια των συζητήσεων περί Κύπρου με αφορμή την αποικιακή και ινδική έκθεση προκαλούν την αναζωπύρωση των εκκλήσεων για την διασαφήνιση του μέλλοντος της Νήσου²²⁸. Άρθρα του αγγλικού τύπου, τα οποία αναδημοσιεύονται στην Κύπρο, κάνουν λόγο

²²⁴ «Έγγραφα δια τα συμβάντα τη Μεγάλη Παρασκευή εν Λεμησώ», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 27/9 Μαΐου 1885

²²⁵ «Η Αγγλική Δικαιοσύνη», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 18/30 Ιανουαρίου 1886.

²²⁶ «Φίλοι Συmpατριώται», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 16/26 Δεκεμβρίου 1885. Για το ίδιο θέμα βλ. «Διάφορα», ο.π., Λεμεσός: 18/20 Φεβρουαρίου και 15/27 Φεβρουαρίου 1886. Στη δημιουργία πατριωτικού κλίματος συνεισφέρει η φήμη ότι ελληνικό πολεμικό πλοίο θα επισκεφθεί την Λεμεσό: «Οι Κύπριοι μετά πάλλουσι καρδίας αναμένουσιν εις την δούλην Πατρίδα των το Ελληνικόν πολεμικόν «Ελλάδα».», «Διάφορα», ο.π., Λεμεσός: 2/14 Αυγούστου 1886. Η Ελληνοκυπριακή κοινότητα κινητοποιείται επίσης προς ενίσχυση της Ελλάδας όταν η Πελοπόννησος πλήττεται από σεισμό «Αλγεινότατον Άγγελμα», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 23/4 Σεπτεμβρίου 1886, «Επίκλησις υπέρ του εκ σεισμού παθόντων», ο.π., Λεμεσός: 20/2 Οκτωβρίου 1886 και «Διάφορα», ο.π., Λεμεσός: 4/16 Οκτωβρίου 1886.

²²⁷ «Εάν τα εν Ρωμυλία συμβάντα γίνωσιν αφορμή να διαρραγή η εν Βερολίνω συνθήκη, πρέπει να θεωρηθή ως αναγκαία και η αναθεώρησις της συμβάσεως του Ιουνίου, ήτις καθιέρωσεν εν Κύπρω καθεστώς... άξιον πάσης μομφής...», «Πρωτοσέλιδο», *Φωνή της Κύπρου*, Λάρνακα: 5/17 Οκτωβρίου και 28/10 Οκτωβρίου 1885.

²²⁸ Η άποψη των Robert Biddulph, George Gordon Hake και Hamilton Lang ότι ο φόρος της υποτελείας είναι άδικος και εμποδίζει την οικονομική εξέλιξη της Νήσου προκάλεσε τις θετικές αντιδράσεις του εγχώριου τύπου ο οποίος έσπευσε να παρακινήσει τους Ελληνοκύπριους να αναλάβουν πρωτοβουλίες για την προώθηση του εν λόγω ζητήματος γιατί όπως αναφέρει η *Φωνή της Κύπρου*, αν δεν κινηθούμε και εμείς τότε αυτή η μονομερής ενέργεια θα αποβεί άκαρπη. «Πρωτοσέλιδο», *Φωνή της Κύπρου*, Λάρνακα: 26/7 Ιουλίου, 28/10 Ιουλίου και 5/17 Ιουλίου 1886. Όταν περί τα μέσα του 1885 η είδηση της παραίτησης του Gladstone φθάνει στην Κύπρο ο εγχώριος τύπος

για εξαγορά της Νήσου από την Αγγλία και απόδοσή της στην Ελλάδα ως «ένδειξη φιλίας»²²⁹. Είναι λοιπόν πολύ φυσικό η ριζοσπαστική μερίδα της ελληνοκυπριακής κοινότητας, η οποία υποστηρίζει την δυναμική διεκδίκηση της ένωσης και την ενίσχυση της αντιπολίτευσης απέναντι στην βρετανική πολιτική, να κερδίζει έδαφος. Όμως, τον Δεκέμβριο του 1886 ο κύριος εκφραστής της πολιτικής της μη συνεργασίας, μητροπολίτης Κιτίου, πεθαίνει αιφνιδιαστικά²³⁰. Ποιο θα είναι λοιπόν το μέλλον της ριζοσπαστικής πολιτικής, θα συνεχίσει να κερδίζει οπαδούς ή θα υποχωρήσει έναντι της πολιτικής της συνεργασίας;

Ι.2.β: Η δεύτερη περίοδος του Νομοθετικού Συμβουλίου, η σύντομη συνεργασία των δυο κοινοτήτων και η τόνωση της αντικυβερνητικής πολιτικής(1886-1891)

Το πρώτο εκλεγμένο Νομοθετικό Συμβούλιο διαλύεται στις 21 Σεπτεμβρίου 1886²³¹. Στις εκλογές που διεξήχθησαν περί τα τέλη Οκτωβρίου²³² βουλευτές εκλέχθηκαν οι Uzengijizade Hussein Effendi, Ευστάθιος Κωνσταντινίδης, Πασχάλης Κωνσταντινίδης και Αχιλλέας Λιασίδης²³³ στην πρώτη εκλογική περιφέρεια, Mehmet Naim Effendi, Νικόλαος Ρώσσοσ, Σωτήρης Εμφιετζής²³⁴ και Ιωάννης Καρεμφυλάκης στη δεύτερη εκλογική περιφέρεια, και Ahmet Rashid

κάνει λόγο για ανάγκη υπενθύμισης στην νέα κυβέρνηση των Συντηρητικών ότι η Αγγλία απελευθέρωσε μεν την Κύπρο από τον τουρκικό ζυγό, αλλά ο λαός εξακολουθεί να επιβαρύνεται από τον άδικο Φόρο Υποτελείας, «Πρωτοσέλιδο», *Φωνή της Κύπρου*, Λάρνακα: 8/20 Ιουνίου 1885. Τις ελπίδες για μεταστροφή της βρετανικής πολιτικής αναζωπυρώνει και η είδηση ότι σύντομα ο Salisbury, ο οποίος χαρακτηρίζεται ως ο σφαγιαστής των ελληνικών συμφερόντων, θα απομακρυνθεί από τη θέση του Πρωθυπουργού. «Χαράς Ευαγγέλιον», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 18/30 Ιανουαρίου 1886.

²²⁹ «Ο εν Λονδίνω Ριζοσπάστης βουλευτής κ. Λάβουσερ, εκδότης της Αγγλικής Αλήθειας γράφων και εν τη εφημερίδα του και εν τω «Χρόνω» περί του Ελληνικού ζητήματος καταλήγει εις τα εξής. «Υπάρχει τρόπος δι' ου δυνάμεθα να δείξωμεν την προς την Ελλάδα φιλίαν ημών άνευ δαπάνης. Απεκτήσαμεν την Κύπρον επί τω όρω πληρωμής διηνεκούς φόρου δι' αυτήν προς τον Σουλτάνον. Ο φόρος ούτος αποτελεί μείζον ποσόν των εισπραττομένων εκ της νήσου ταύτης μετά την αφάρισιν των εξόδων της διοικήσεως. Ο Σουλτάνος κατά πάσαν πιθανότητα θα ηδύνατο να παραχωρήση ημίν την επικυριαρχίαν, επί πληρωμής ενός και ημίσεως εκατομμυρίου λιρών. Τούτο θα εσοίχεν εις ημάς εξήκοντα χιλιάδας λιρών κατ' έτος. Η νήσος είναι άχρηστος δι' ημάς, ο δε πληθυσμός της είναι κυρίως ελληνικός και ευχαρίστως θα παρεδέχτο την μετά της Ελλάδος ένωσιν. Ούτως απολαμβάνοντες την επικυριαρχίαν της Νήσου θα ηδυνάμεθα να παραχωρήσουμε αυτή τη Ελλάδα, εξασφαλίζοντας εκ των εισοδημάτων αυτής 60.000 λιρών κατ' έτος. Ποία αντίρρησις δύναται να εγερθή επί τούτου;». «Διάφορα», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 18/20 Φεβρουαρίου 1886.

²³⁰ «Πρωτοσέλιδο», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 30/12 Δεκεμβρίου 1886. Βλ. επίσης SA1/4195/86.

²³¹ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 21 Σεπτεμβρίου 1886.

²³² Στο ίδιο, 30 Σεπτεμβρίου 1886.

²³³ Στο ίδιο, 1 Ιανουαρίου 1887.

²³⁴ Τον Εμφιετζή αντικαθιστά στο Συμβούλιο ο Ριχάρδος Ματτέι μετά την εκλογή του τον Σεπτέμβριο του 1887, βλ. ο.π. 9 Σεπτεμβρίου 1887.

Effendi, Μητροπολίτης Κιτίου Κυπριανός²³⁵, Γεώργιος Σάββα Μαληκίδης και Σωκράτης Φραγκούδης²³⁶ στην τρίτη εκλογική περιφέρεια²³⁷.

Η δεύτερη περίοδος αρχίζει λοιπόν με ένα νέο συμβούλιο και έναν νέο αρμοστή, τον Henry Bulwer, ο οποίος φθάνει στην Κύπρο καθυστερημένα στις 9 Μαρτίου του 1886²³⁸. Κατά την προηγούμενη περίοδο οι βουλευτές είχαν προτείνει τη μείωση των κονδυλίων του προϋπολογισμού, αλλά υπαναχώρησαν θεωρώντας ότι εφόσον ο Bulwer δεν ήταν παρών όταν καταρτιζόταν ο προϋπολογισμός δεν φέρει καμία ευθύνη για την πολυέξοδη διοίκηση της νήσου. Στη δεύτερη περίοδο τα αιρετά μέλη, αντί να επαναλάβουν την προσπάθειά τους να μειώσουν τον προϋπολογισμό, επιλέγουν άλλους τρόπους διεκδίκησης οικονομικών μεταρρυθμίσεων. Οι βουλευτές εξακολουθούν να πιστεύουν ότι ο προϋπολογισμός επιδέχεται μειώσεων παρά το γεγονός ότι η κατάρτισή του έγινε με βάση το «πνεύμα της οικονομίας», όπως αναφέρει ο Bulwer, «Η Κυβέρνησις εποιήσατο όσην ηδύνατον οικονομίαν εκ των μισθών των υπαλλήλων. Τα εισοδήματα υπελογίσθησαν εις 166.200 λίρας... Αι δαπάναι... είνε 144.489, ώστε μένει πλεόνασμα 61.711 λιρών όπως πληρωθή ο φόρος της Τουρκίας.²³⁹». Αυξήθηκε το κονδύλι των δασών για τον διορισμό 17 δασοφυλάκων για την ισχυροποίηση του τμήματος. Αυξήθηκε επίσης το κονδύλι των επαρχιακών τμημάτων ώστε να εκδίδονται οι τίτλοι ιδιοκτησίας σε όλες τις γλώσσες του τόπου, ενώ ελαττώθηκαν τα κονδύλια του Τμήματος Μηχανικών και του Άλατος. Τα αιρετά μέλη όμως δεν είναι ικανοποιημένα και για αυτό ζητούν την εκλογή επιτροπής ελέγχου του προϋπολογισμού, γεγονός που προκαλεί την αντίδραση της κυβέρνησης, η οποία όμως υπαναχωρεί μετά την επιμονή των βουλευτών²⁴⁰. Η επιτροπή πρότεινε την αύξηση των μισθών των ιθαγενών υπαλλήλων αντί την ελάττωση της μισθοδοσίας²⁴¹. Τελικά ο προϋπολογισμός επιψηφίστηκε χωρίς ενστάσεις καθώς «η απόφαση της αναστολής της λήψης των καθυστερούμενων φόρων σε Πάφο και Καρπασία δεν μας επιτρέπει πλέον να εγγίσωμεν τον προϋπολογισμόν...», όπως αναφέρει ο Μαληκίδης²⁴².

²³⁵ Στην θέση του Κυπριανού μετά τον θάνατό του εκλέγεται ο Δημήτριος Λανίτης Νικολαΐδης, βλ. ο.π. 28 Ιανουαρίου 1887. Μετά το θάνατο του Νικολαΐδη στην θέση του εκλέγεται ο Μιχαήλ Ηρακλής Μιχαηλίδης βλ. ο.π., 3 Απριλίου 1888 και SA1/632/88.

²³⁶ Μετά την παραίτηση του Σωκράτη Φραγκούδη στην θέση του εκλέγεται ο τότε Μητροπολίτης Κιτίου Κύριλλος Παπαδόπουλος. Βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 26 Νοεμβρίου 1889 και SA1/1944/89.

²³⁷ Στο ίδιο, 29 Νοεμβρίου 1886. Για τους εκλεγέντες στο Νομοθετικό Συμβούλιο βλ. επίσης «Διάφορα», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 11/23 Οκτωβρίου 1886.

²³⁸ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 13 Μαρτίου 1886.

²³⁹ «Συνεδρίασις ΙΒ' 26/10 Μαρτίου 1887», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 14/26 Μαρτίου 1887.

²⁴⁰ Στην επιτροπή θα συμμετέχουν οι κύριοι Λιασίδης, Ρώσος, Φραγκούδης, Ναΐμ Εφέντης, Warren και Taylor.

²⁴¹ «Πρακτικά του Νομοθετικού Συμβουλίου της Κύπρου, Συνεδρίασις ΙΓ', 2/14 Μαρτίου 1887», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 28/9 Απριλίου 1887.

²⁴² «Πρακτικά του Νομοθετικού Συμβουλίου της Κύπρου, Συνεδρίασις ΙΣΤ', 4/16 Μαρτίου 1887», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 18/30 Απριλίου 1887.

Τα αιρετά μέλη του Συμβουλίου αντιλαμβανόμενα το γεγονός ότι όλες οι συζητήσεις για την μείωση του προϋπολογισμού θα κατέληγαν στο ίδιο σημείο, δηλαδή στην επίπληξή τους από την κυβέρνηση και στην τελική υπαναχώρησή τους μπροστά στην απειλή της στέρησης των κοινοβουλευτικών τους δικαιωμάτων, αποφάσισαν να μεταρρυθμίσουν την οικονομική πολιτική της νήσου χτυπώντας το «κακό στην ρίζα». Τα κυριότερα αιτήματα των Κυπρίων αφορούσαν την φορολογική μεταρρύθμιση, την άρση του φόρου υποτελείας και την ενίσχυση της γεωργίας. Τα μέλη του Συμβουλίου, λοιπόν, κατέθεσαν τρία ψηφίσματα που προέβλεπαν τη σύναψη δανείου ύψους 50 χιλιάδων λιρών για την ανακούφιση των γεωργικών τάξεων από την αγροτική κρίση²⁴³, την αναστολή της είσπραξης των καθυστερούμενων φόρων στις επαρχίες Πάφου και Καρπασίας²⁴⁴, οι οποίες πλήγηκαν περισσότερο από την ανομβρία, και την πληρωμή του φόρου υποτελείας από τη Βρετανία, ώστε τα πλεονάσματα της νήσου να διατίθενται για την ανάπτυξη της γεωργίας²⁴⁵. Και τα τρία ψηφίσματα εγκρίθηκαν από τους βουλευτές αλλά δεν εφαρμόστηκαν από την κυβέρνηση, η οποία θεωρούσε ότι έχουν ήδη ληφθεί «ικανά» μέτρα για την ανακούφιση του πληθυσμού από τις επιπτώσεις της αγροτικής κρίσης. Όσον αφορά το επιχείρημα ότι η Κύπρος δεν είναι υποχρεωμένη να πληρώνει τον φόρο υποτελείας, η κυβέρνηση απάντησε ότι «η Μεγάλη Βρετανία δεν είναι δυνατόν να αποδεχθεί της πληρωμής του φόρου ως αυτή εψηφίσθη υπό της Βουλής της Κύπρου και ότι ει μιν δεν μετέσχον της διαπραγματεύσεως ταύτης αντιπρόσωποι Κύπριοι υπήρχεν όμως η κυρίαρχος δύναμις μεθ' ης η Μ. Βρετανία ανεδείχθη τον επιβαλλόμενον τη νήσο φόρον. Καθόσον δε αφορά την άρσιν του φόρου πλείστα παρεμβάλλονται προσκόμματα εξ αυτής της συνθήκης πηγάζοντα.»²⁴⁶.

Παράλληλα, οι βουλευτές ψέγουν την κυβέρνηση για την μη λήψη φορολογικών μέτρων για την ανακούφιση του αγροτικού κόσμου και προχωρούν στην απόρριψη σειράς νομοσχεδίων, τα οποία θεωρούν ότι έχουν ως σκοπό την επιβάρυνση του λαού με πρόστιμα ή επιπλέον φορολογία. Τα νομοσχέδια «περί της από καιρού εις καιρόν εκ νέου γενικής εκτιμήσεως των ακινήτων κτημάτων δια λόγους φορολογικούς»²⁴⁷, «περί διακανόνισσεως της λήψεως του λινού

²⁴³ Την πρόταση κατέθεσε ο κ. Καρεμφυλάκης. «Διάφορα», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 21/2 Απριλίου 1887 και «Συνεδρίασις ΚΔ' 19/31 Μαρτίου 1887», ο.π., Λευκωσία: 25/7 Μαΐου 1887, 2/14 Μαΐου 1887 και 9/21 Μαΐου 1887. Βλ. επίσης SA1/807/87.

²⁴⁴ Την πρόταση κατέθεσε ο κ. Νικολαΐδης. «Διάφορα», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 21/2 Απριλίου 1887, «Συνεδρίασις ΙΔ' 3/15 Μαρτίου 1887», ο.π., Λευκωσία: 28/9 Απριλίου 1887. Ο κ. Νικολαΐδης έχοντας λάβει τις διαβεβαιώσεις της Κυβέρνησης ότι θα ληφθούν τα αναγκαία μέτρα για την ανακούφιση των πληγέντων από την αγροτική κρίση στις εν λόγω Επαρχίες απέσυρε την πρότασή του, «Συνεδρίασις ΚΖ' 24/4 Απριλίου 1887», ο.π., Λευκωσία: 9/21 Μαΐου 1887. Η Κυβέρνηση με Διαταγή εν Συμβουλίω αποφασίζει την λήψη της δεκάτης σε είδος στις Επαρχίες Πάφου και Καρπασίας βλ. SA1/769/88 και SA1/475/88.

²⁴⁵ Την πρόταση κατέθεσε ο κ. Ρώσσοσ., «Συνεδρίασις ΙΕ' 4/16 Μαρτίου 1887», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 28/9 Απριλίου 1887 και 4/16 Απριλίου 1887. Βλ. επίσης SA1/640/87.

²⁴⁶ «Διάφορα», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 21/2 Απριλίου 1887.

²⁴⁷ Η Κυβέρνηση προτείνει την επανεκτίμηση των κτημάτων από μια Επιτροπή η οποία θα αποτελείται από 2 μέλη τα οποία θα διορίζει η Κυβέρνηση και 2 μέλη τα οποία θα επιλέγουν τα Διοικητικά Συμβούλια των Επαρχιών. Οι Βουλευτές όμως προτείνουν την ανάληψη της επανεκτίμησης από τα υπάρχοντα Διοικητικά Συμβούλια στα οποία

και λινοσπόρου δεκάτης»²⁴⁸ και «περί διακανόνισης του διορισμού και των καθηκόντων των Μουκτάρηδων»²⁴⁹ τροποποιούνται από τους βουλευτές με τέτοιο τρόπο ώστε εξαναγκάζουν την κυβέρνηση να τα αποσύρει. Οι βουλευτές εισάγουν, επίσης, τροποποιήσεις των υπαρχόντων νόμων ζητώντας αλλαγές στην εκτίμηση των οίνων²⁵⁰, στην εκτίμηση του τελωνειακού δασμού επί των σταφίδων²⁵¹, στον καθορισμό της τιμής των ακρίδων, τις οποίες αγοράζει η κυβέρνηση από τους γεωργούς²⁵², ενώ προχωρούν και στην καταψήφιση του νομοσχεδίου «περί κωλύσεως της προς τα ζώα σκληρότητας»²⁵³.

Τα αιτήματα των Κυπρίων για φορολογική μεταρρύθμιση εντείνονται λόγω των συνεπειών της αγροτικής κρίσης, η οποία προκάλεσε και τα συλλαλητήρια του 1887-1888 συνενώνοντας τις δυο κοινότητες σε έναν κοινό σκοπό. Τα ψηφίσματα²⁵⁴ των συλλαλητηρίων

εκπροσωπούνται επαρκώς και η Κυβέρνηση και ο άμεσα ενδιαφερόμενος λαός, αλλά η Κυβέρνηση διαφωνεί με αποτέλεσμα να αποσύρει το Νομοσχέδιο όταν οι τροποποιήσεις επιψηφίζονται από το Συμβούλιο. «Συνεδρίασις ΣΤ' 16/28 Φεβρουαρίου 1887», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 21/5 Μαρτίου 1887, «Χωρίς Τίτλο», ο.π., Λευκωσία: 28/9 Απριλίου 1887 και «Συνεδρίασις ΚΗ' 25/6 Απριλίου 1887», ο.π., Λευκωσία: 9/21 Μαΐου 1887.

²⁴⁸ Το Νομοσχέδιο προνοεί την άρση της δεκάτης επί του λινού και του λινοσπόρου και την αντικατάστασή της με τελωνειακό δασμό κατά την εξαγωγή των εν λόγω προϊόντων. Οι Βουλευτές προτείνουν την λήψη τελωνειακού δασμού μόνο για τον λιμόσπορο, τροποποίηση την οποία επιψηφίζει το Συμβούλιο με αποτέλεσμα την απόσυρση του Νομοσχεδίου από την Κυβέρνηση γιατί η φορολόγηση μόνο του ενός εκ των δυο προϊόντων θα μειώσει την εξαγωγή και θα ζημιώσει τις προσόδους της νήσου. «Συνεδρίασις Η' 18/2 Μαρτίου 1887», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 28/12 Μαρτίου 1887, «Χωρίς Τίτλο», ο.π., Λευκωσία: 28/9 Απριλίου 1887 και «Συνεδρίασις ΚΗ' 25/6 Απριλίου 1887», ο.π., Λευκωσία: 9/21 Μαΐου 1887.

²⁴⁹ Το Νομοσχέδιο προνοεί την εκλογή των Μουκτάρηδων και την ενίσχυση του ρόλου τους ώστε να λειτουργούν σαν συνδικτικός κρίκος ανάμεσα στην Κυβέρνηση και τον λαό. Οι Βουλευτές τροποποίησαν το Νομοσχέδιο αναγκάζοντας την Κυβέρνηση να το αποσύρει. «Συνεδρίασις ΙΑ' 25/9 Μαρτίου 1887», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 14/26 Μαρτίου 1887, «Χωρίς Τίτλο», ο.π., Λευκωσία: 28/9 Απριλίου 1887 και «Συνεδρίασις ΚΗ' 25/6 Απριλίου 1887», ο.π., Λευκωσία: 9/21 Μαΐου 1887.

²⁵⁰ Κατά την άποψη του Μαληκίδη οι οίνοι υπερεκτιμούνται και για αυτό τον λόγο πρέπει να τροποποιηθεί η νομοθεσία ώστε να γίνεται επανεκτίμηση των οίνων. «Συνεδρίασις ΙΣΤ' 4/16 Μαρτίου 1887», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 18/30 Απριλίου 1887 και «Συνεδρίασις ΙΖ' 10/22 Μαρτίου 1887», ο.π., Λευκωσία: 18/30 Απριλίου 1887. Για το ψήφισμα του Μαληκίδη περί της υπερεκτίμησης των οίνων βλ. επίσης SA1/726/87.

²⁵¹ Με βάση τον Νόμο περί άρσης της δεκάτης επί των σταφύλων αποφασίστηκε η λήψη τελωνειακού δασμού επί της σταφίδας κατά την εξαγωγή. Όμως οι Τελωνειακοί υπάλληλοι, οι οποίοι είναι επιφορτισμένοι με την εκτίμηση της τιμής της σταφίδας και άρα του δασμού με τον οποίο αυτή επιβαρύνεται, λειτουργούν αυθαίρετα. Κατά την άποψη του κ. Νικολαΐδη ο νόμος πρέπει να τροποποιηθεί ώστε να μην αδικούνται οι παραγωγοί. «Συνεδρίασις ΙΑ' 25/9 Μαρτίου 1887», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 14/26 Μαρτίου 1887.

²⁵² Τα αιρετά μέλη προτείνουν τροποποίηση σύμφωνα με την οποία η Κυβέρνηση θα αγοράζει τις ακρίδες στην τιμή την οποία θα καθορίζουν Επιτροπές και όχι η ίδια. «Συνεδρίασις Κ' 13/25 Μαρτίου 1887», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 18/30 Απριλίου 1887. Βλ επίσης SA1/1130/85, SA1/1247/86 και SA1/893/88.

²⁵³ Το εν λόγω Νομοσχέδιο καταψηφίστηκε από όλα τα αιρετά μέλη του Συμβουλίου, «Συνεδρίασις ΙΒ' 26/10 Μαρτίου 1887», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 14/26 Μαρτίου 1887 και 21/2 Απριλίου 1887.

²⁵⁴ Για τα Συλλαλητήρια και τα Ψηφίσματα όλων των πόλεων της Νήσου βλ. «Διάφορα», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 28/10 Δεκεμβρίου 1887 και 12/24 Δεκεμβρίου 1887, «Μεθαύριον, ο.π., Λευκωσία: 25/5 Ιανουαρίου 1888, «Το εν Λευκωσία Συλλαλητήριο», «Ιδού η αγόρευσις του κ. Λιασίδου» και «Ψήφισμα», ο.π., Λευκωσία: 31/12 Ιανουαρίου 1888, «Το εν Βαρωσίους Συλλαλητήριο» και «Λόγος του κ. Παΐσιου», ο.π., Λευκωσία: 9/21 Ιανουαρίου 1888 και «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 9/21 Απριλίου 1888.

ζητούν μεταξύ άλλων τη διεύρυνση των δικαιωμάτων των αιρετών μελών του συμβουλίου, την αναδιοργάνωση των διοικητικών συμβουλίων, φορολογικές ελαφρύνσεις και την αναστολή του φόρου υποτελείας. Ο υπουργός Αποικιών, λόρδος Knutsford, στην απάντησή του αναφέρει αφενός ότι το διάταγμα του 1882 δίνει ήδη αρκετά δικαιώματα στους βουλευτές, αφετέρου ότι η κυβέρνηση είναι έτοιμη να συστήσει νέα συμβούλια με βάση τα όσα αναπτύχθηκαν σε επιστολή του υπουργού το 1884 και δηλώνει ότι δεν μπορεί να υιοθετηθεί μια ριζοσπαστική φορολογική μεταρρύθμιση αλλά έχουν ήδη ληφθεί μέτρα για την ανακούφιση των αγροτών. Ο Knutsford δεν κάνει καμία αναφορά στον φόρο υποτελείας²⁵⁵, όμως ο αρμοστής Bulwer, μετά την επιστροφή του στην Κύπρο από το Λονδίνο, μιλά για την ανάγκη άρσης του εν λόγω φόρου, γεγονός που δημιουργεί την θετική προδιάθεση της κοινωνίας απέναντι στο πρόσωπό του²⁵⁶ και αναπτρώνει τις ελπίδες του λαού.

Το σημαντικότερο, όμως, αποτέλεσμα των συλλαλητηρίων του 1887 – 1888 ήταν η απόφαση της σύνταξης υπομνήματος και η αποστολή πρεσβείας αποτελούμενης από αντιπροσώπους και των δυο κοινοτήτων²⁵⁷ στο Λονδίνο. Η λιτή και «αποκαρδιωτική» απάντηση του υπουργού στα ψηφίσματα των συλλαλητηρίων αρχικά προβλημάτισε τους Κύπριους σχετικά με το αν πρέπει να αποσταλεί πρεσβεία στο Λονδίνο ή αν θα αποτελεί χάσιμο χρόνου και χρήματος εφόσον η απάντηση της Βρετανίας δεν ήταν ενθαρρυντική, αλλά οι αμφιβολίες φαίνεται να ξεπερνιούνται και οι προετοιμασίες για την αποστολή πρεσβείας²⁵⁸ και την σύνταξη υπομνήματος²⁵⁹ συνεχίζονται καθ' όλη την διάρκεια του 1888. Η πρεσβεία, η οποία μετά την αποχή των Τουρκοκυπρίων²⁶⁰ συνίσταται από τον αρχιεπίσκοπο και τους Θ. Περισιτιάνη, Π.

²⁵⁵ «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 28/9 Ιουνίου 1888.

²⁵⁶ «Η Άφιξις του Sir Bulwer», ο.π., Λευκωσία: 16/28 Ιανουαρίου 1888.

²⁵⁷ Το κείμενο του Υπομνήματος συντάχθηκε από Τουρκοκύπριους και Ελληνοκύπριους αντιπροσώπους βλ. σχετικά «Διάφορα», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 5/17 Μαρτίου 1888 και 16/28 Απριλίου 1888. «Οι Οθωμανοί συμπολίται ημών εξελέξαντο τη παρελθούση Τετάρτη τους κ.κ. Κουρτουζαδέ Γαζάβην εκ Λάρνακος και Χαβούζ Παρουξή εκ Λευκωσίας ως αντιπροσώπους των, όπως μεταβώσιν μετά των εκλεγθέντων Χριστιανών αντιπροσώπων εις Αγγλίαν και επιδώσωσι το Υπόμνημα, εκθέσωσι δε και προφορικώς της κατάστασιν εις ην περιήλθεν η νήσος.», «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 11/23 Ιουνίου 1888. Σύμφωνα με άρθρο της *Φωνής της Κύπρου* η Πρεσβεία θα συνίσταται από 2 Τουρκοκυπριακά και 3 Ελληνοκυπριακά μέλη, «Η Πρεσβεία», ο.π., Λευκωσία: 24/6 Οκτωβρίου 1888.

²⁵⁸ Για τη καθυστέρηση στην αναχώρηση της Πρεσβείας βλ. «Ακατανόητον», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 23/4 Φεβρουαρίου 1888 και «Η Πρεσβεία», ο.π., Λευκωσία: 12/24 Νοεμβρίου 1888. Για τις εισφορές του λαού για την αποστολή Πρεσβείας βλ. «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 14/26 Μαΐου 1888, «Η Πρεσβεία», ο.π., Λευκωσία: 18/20 Ιουνίου 1888 και «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 22/4 Μαΐου 1889. Εισφορές για την Πρεσβεία κατέθεσαν και απόδημοι Κύπριοι βλ. «Η Αποστολή Πρεσβείας εις Λονδίνον», ο.π., Λευκωσία: 6/18 Αυγούστου 1888. Πριν την αναχώρηση της η Πρεσβεία είχε συναντήσεις με τον Αρμοστή ο οποίος εξέφρασε την άποψη ότι η αποστολή Πρεσβείας στο Λονδίνο είναι περιττή και δεν πρόκειται να επιφέρει επιπλέον αποτελέσματα σε σχέση με την απλή αποστολή του Υπομνήματος, βλ. «Η Πρεσβεία παρά τω Αρμοστή», ο.π., Λευκωσία: 25/7 Ιουλίου 1888.

²⁵⁹ Για την διαδικασία σύνταξης του Υπομνήματος και το αναλυτικό κείμενο βλ. «Διάφορα», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 30/12 Μαΐου 1888 και 22/4 Μαΐου 1889, «Υπόμνημα», ο.π., Λευκωσία: 6/18 Μαΐου 1889 και «Κρίσεις επί του Υπομνήματος», ο.π., Λευκωσία: 13/25 Μαΐου 1889.

²⁶⁰ «...Λυπηρόν ότι οι Οθωμανοί δεν εννοούσι να συμπράξωσιν μεθ' ημών... προκειμένου περί ζητημάτων αφορώντων τα γενικά των κατοίκων συμφέροντα, αι δυσαρέσκεια και τα προσωπικά πάθη δέον να παρορώνται.

Κωνσταντινίδη και Α. Λιασίδη²⁶¹, αναχώρησε τελικά τον Μάιο του 1889 για το Λονδίνο όπου συναντήθηκε με τον υπουργό των Αποικιών, στον οποίο παρέδωσε το υπόμνημα και ανέφερε προφορικά τα αιτήματα του κυπριακού λαού²⁶². Ο Knutsford αντιπαρέθεσε τα όσα έγραφε το υπόμνημα με τις πρόσφατες εκθέσεις του αρμοστή Bulwer και κάλεσε την πρεσβεία να του εξηγήσει γιατί υπάρχει διάσταση απόψεων ανάμεσα στον αρμοστή και τους ίδιους για την κατάσταση της νήσου. Το υπόμνημα περιέγραφε με «μελανά» χρώματα την οικονομική κατάσταση της Κύπρου μετά την αγροτική κρίση, ενώ οι εκθέσεις του Bulwer ανέφεραν ότι η οικονομία της επιδεχόταν βελτιώσεις αλλά η κατάσταση δεν ήταν «απελπιστική».

Η αναλυτική απάντηση του υπουργού των Αποικιών, η οποία στάλθηκε στον αρμοστή τον Μάρτιο του 1890 καταδεικνύει ότι οι προτάσεις της πρεσβείας για την οικονομική μεταρρύθμιση της νήσου δεν είναι υλοποιήσιμες. Η πρεσβεία υπολογίζει ότι οι πρόσοδοι της νήσου ανέρχονται στις 140 χιλιάδες λίρες και προτείνει την διάθεση των 100 χιλιάδων για την διοίκηση και την χρήση των υπόλοιπων 40 χιλιάδων για την εξόφληση του φόρου υποτελείας, γεγονός που σημαίνει ότι η Βρετανία θα πρέπει να συμπληρώνει το ετήσιο έλλειμμα της Κύπρου με περίπου 53 χιλιάδες λίρες. Ο υπουργός, επίσης, υπογραμμίζει ότι οι 100 χιλιάδες δεν επαρκούν για την διοίκηση της νήσου, αφού για τις δαπάνες των κυριότερων τμημάτων, όπως τα δικαστήρια, η αστυνομία και το φορολογικό τμήμα, χρειάζονται πάνω από 80 χιλιάδες λίρες, χωρίς να συνυπολογισθούν οι μισθοί των δημοσίων υπαλλήλων, το κτηματολόγιο και το ελεγκτικό τμήμα. Αν υιοθετηθεί η πρόταση της πρεσβείας, ο υπουργός υπολογίζει ότι το αγγλικό

Η πρόσληψις οθωμανού αντιπροσώπου είναι αληθώς αναγκαιοτάτη, το παν δε πρέπει να πράξωσιν οι ημέτεροι όπως πείσωσιν αυτούς να εκλέξωσιν τοιούτον. Εν εναντία περιπτώσει, η αντιπροσωπεύουσα τα 4/5 του πληθυσμού της νήσου πρεσβεία οφείλει να επιτελέση το καθήκον της και αδιάφορον αν οι οθωμανοί δεν θέλωσι να φροντίσωσι περί της τύχης των», «Διάφορα», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 15/7 Απριλίου 1889. Σύμφωνα με την συνοδευτική επιστολή του Υπομνήματος την οποία έστειλε η Πρεσβεία στον Υπουργό Knutsford «Τα συμφέροντα ταύτα δεν αφορῶσιν αποκλειστικῶς τον χριστιανικόν πληθυσμόν... αλλά είναι κοινά... και δια τους συμπατριώτας ημών Μωαμεθανούς. Οὔτοι δεν ἐδίστασαν ἐν ἀρχῇ να μετὰσχωσιν του ἔργου ημών, συνεργασθέντες προς την σύνταξιν του υπομνήματος τούτου και ἐκλέξαντες δυο ὁμοθρήσκους των ὅπως συνοδεύσωσιν ημάς... Βραδύτερον αὐ αξιώσεις των ημετέρων συμπατριωτῶν Οθωμανῶν κατέστησαν την σύμπραξιν ἀδύνατον. Οἱ Οθωμανοί ἐπέμειναν να υποβαλῶσιν την ἀποστολήν ὑμῶν εἰς δυο ὄρους, οὗς ἐθήκαν ὡς ἀπαράβατους, ἤτοι, πρώτον να μη θιχθῆ ἐν τῷ υποβληθησομένῳ υπομνήματι ὁ προς την Πύλην πληρωνόμενος φόρος και δεύτερον ἡ Πρεσβεία να μεταβῆ κατ' εὐθείαν εἰς Κωνσταντινούπολιν και να επικαλεσθῆ ἀπὸ την εὐσπλαχνίαν της Οθωμανικῆς Πύλης την βελτίωσιν της ημετέρας... τύχης, το δε εἰς Λονδίνον ταξίδιον θα ἐξηρτάτο ἐκ της ἀδείας της τελευταίας ταύτης... οἱ υποφαινόμενοι ἐθεωρήσαμεν ἀνεὺ δισταγμοῦ τὰς προτάσεις ταύτας ἀπαραδέκτους...». Ζαννέτος Φίλιος, *Ἱστορία της Νήσου Κύπρου...*, ο.π., σ. 566.

²⁶¹ Για την εκλογή των ελληνοκυπριακών μελών της Πρεσβείας βλ. «Διάφορα», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 7/19 Μαΐου 1888. Ο κ. Ζήνων Πιερίδης ο οποίος είχε επιλεγθεί ως μέλος της Πρεσβείας αποφάσισε να αποχωρήσει βλ. σχετικά «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 22/4 Μαΐου 1889 και «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 23/4 Φεβρουαρίου 1888.

²⁶² Για την αναχώρηση της Πρεσβείας βλ. «Διάφορα», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 19/11 Μαΐου 1889. Για τις συναντήσεις της Πρεσβείας με τον Υπουργό των Αποικιών, την αντιπαράθεση των Αναφορών του Αρμοστή προς το Υπόμνημα και τις σχετικές απαντήσεις της Πρεσβείας επί του εν λόγω θέματος βλ. «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 24/6 Ιουλίου 1889, «Χωρίς Τίτλο», ο.π., Λευκωσία: 1/13 Ιουλίου 1889, «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 8/20 Ιουλίου 1889 και 22/3 Αυγούστου 1889 και «Τα της Πρεσβείας μας», ο.π., Λευκωσία: 19/31 Αυγούστου 1889.

θησαυροφυλάκιο θα πρέπει να διαθέτει ετησίως 70 περίπου χιλιάδες λίρες για το κυπριακό έλλειμμα, «αλλά η ελάτωση της φορολογίας δεν πρέπει να πραγματοποιηθεί ίδια διότι αυτή θα επήγετο ανάλογοι αύξηση των βαρών του Άγγλου φορολογουμένου.»²⁶³.

Πέραν των προτεινόμενων μειώσεων στον προϋπολογισμό το υπόμνημα υπογράμμισε την ανάγκη διεύρυνσης των δικαιωμάτων των βουλευτών και συμμετοχής δυο ιθαγενών στο Εκτελεστικό Συμβούλιο, ενώ αναφερόταν και στην πληρωμή του φόρου υποτελείας από την Βρετανία και τη διευθέτηση των σχέσεων της κυβέρνησης με την Εκκλησία. Όσον αφορά στη διεύρυνση των κοινοβουλευτικών δικαιωμάτων των Κυπρίων ο υπουργός δήλωσε ότι η τροποποίηση του οργανικού κανονισμού του Νομοθετικού Συμβουλίου δεν θα είχε καμία «πρακτική ωφέλεια και για αυτό κρίνεται ως περιττή». Στο θέμα του Εκτελεστικού Συμβουλίου είπε ότι στο μέλλον ο αρμοστής θα είχε το δικαίωμα να καλέσει οποιονδήποτε ιθαγενή να συμμετάσχει στο συμβούλιο και να βοηθήσει το κυβερνητικό έργο με τις εξειδικευμένες του γνώσεις επί συγκεκριμένων θεμάτων. Στο ζήτημα του φόρου υποτελείας η Αγγλία είχε αναλάβει με βάση την συνθήκη του Βερολίνου την υποχρέωση να παραδίδει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ένα καθορισμένο ποσό και δεν ήταν δυνατή η μονομερής αναίρεση της συμφωνίας. Τέλος, όσον αφορά στο ζήτημα της Εκκλησίας ο υπουργός απάντησε ότι η κυβέρνηση δεν μπορούσε να επηρεάσει την επίλυση του εκκλησιαστικού ζητήματος αλλά δεν θα διαφωνούσε με τη θέσπιση νόμου ο οποίος θα καθόριζε την είσπραξη των εκκλησιαστικών ζητειών και την διαχείρισή τους είτε από κληρικούς, είτε από μεικτές επιτροπές²⁶⁴.

Κατά τη διάρκεια του 1888 η διαδικασία για την σύνταξη υπομνήματος και αποστολής πρεσβείας συνενώνει τις δυο κοινότητες στον αντικυβερνητικό τους αγώνα, γεγονός που έχει αντίκτυπο και στο Νομοθετικό Συμβούλιο. Η αντιπολίτευση κατά της κυβέρνησης αρχίζει από τη μείωση του προϋπολογισμού, η οποία ανέρχεται συνολικά στις 7.962 λίρες και αφορά σχεδόν σε όλα τα τμήματα της δημόσιας υπηρεσίας. Στόχος των μειώσεων ήταν οι μισθοί και οι θέσεις των δημοσίων υπαλλήλων και όχι οι υπηρεσίες, τις οποίες προσφέρουν τα διοικητικά

²⁶³ Ζαννέτος Φίλιος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου...*, ο.π., σ. 627.

²⁶⁴ Για την απάντηση του Υπουργού Αποικιών στο Υπόμνημα βλ. επίσης, «Περίληψις της εις το Παγκύπριον Υπόμνημα Απαντήσεως του Υπουργού Αποικιών», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 7/19 Απριλίου 1890 και 20/2 Μαΐου 1890. Η αντίδραση των Κυπρίων στην απάντηση του Υπουργού ήταν αρνητική. Όπως αναφέρει άρθρο αγγλικής εφημερίδας οι Κύπριοι έλπιζαν ότι η αποστολή Πρεσβείας θα επέφερε κάποια θετικά αποτελέσματα σχετικά με τα αιτήματα της νήσου, αλλά από ότι φαίνεται «η υπόθεση θα κοιμηθή εν τοις αρχείοις του επί των αποικιών υπουργείου». Εκτός από τον Αρχιεπίσκοπο, ο οποίος έκανε κάποιες επαφές με Άγγλους κληρικούς και ανακηρύχθηκε επίτιμος διδάκτωρ της Οξφόρδης, τα υπόλοιπα μέλη της Πρεσβείας έμειναν στην αφάνεια. Σύσσωμος ο αγροτικός πληθυσμός της Κύπρου συνέβαλε οικονομικά, από το υστέρημά του, στην αποστολή Πρεσβείας και για αυτό θα έπρεπε η αγγλική κυβέρνηση να μελετήσει διεξοδικά τα αιτήματα των Κυπρίων, παρά το γεγονός ότι το όλο ζήτημα φαίνεται να υποκινείται από ριζοσπαστικά στοιχεία. «Η Δυσαρέσκεια των Κυπρίων», ο.π., Λευκωσία: 12/24 Αυγούστου 1889, 19/31 Αυγούστου 1889.

τμήματα²⁶⁵. Για παράδειγμα, οι βουλευτές μειώνουν το κονδύλι του τμήματος των μηχανικών και του επόπτη της παιδείας αλλά όχι τα κονδύλια για τα δημόσια έργα και την εκπαίδευση. Οι μεγαλύτερες μειώσεις έγιναν στο τμήμα της αρχιγραμματείας, στο τμήμα του ελεγκτή των λογαριασμών, στην αστυνομία και στα επαρχιακά τμήματα, ενώ καμία μείωση δεν έγινε στο ιατρικό τμήμα και στο κονδύλι των καθυστερούμενων φόρων. Οι τροποποιήσεις στον προϋπολογισμό αντικατοπτρίζουν τις απόψεις των αιρετών μελών για τις υπηρεσίες που προσφέρει κάθε τμήμα. Το γεγονός ότι κατά την περίοδο της αγροτικής κρίσης η εγκληματικότητα αυξήθηκε κατακόρυφα ενώ η αστυνομία αποδείχθηκε ανίκανη στην καταπολέμηση του εγκλήματος δεν είναι άσχετο με τη μείωση του σχετικού κονδυλίου κατά 2.000 λίρες.

Η κυβέρνηση αντιδρά αρνητικά και ζητά από τους βουλευτές να ανακαλέσουν τις αποφάσεις τους με διάγγελμα του αρμοστή στο Νομοθετικό Συμβούλιο. «Σχετικώς προς το νομοσχέδιον... δι' ου γίνεται διάταξις τις υπέρ της δημοσίου υπηρεσίας της νήσου δια το έτος το λήγον την 31^η Μαρτίου 1889, ο Μέγας Αρμοστής παρατηρεί ότι εγένοντο ελαττώσεις τίνες... εμβάλλουσι την Κυβέρνησιν εις μεγάλην στεναχωρίαν. Αι εν λόγω ελαττώσεις, ων το ολικόν ποσόν τυγχάνει σημαντικόν, εισίν, ως επί το πλείστον, ελαττώσεις αίτινες προτείνεται να τεθώσι εν ενεργεία εν μέρει μεν δια της καταργήσεως θέσεων τινών, εν μέρει δε δια μειώσεως των μισθών ετέρων θέσεων. Κατά τας πλείστας περιπτώσεις η Κυβέρνησις είναι δεσμευμένη προς τους κατόχους των θέσεων τούτων... δεν είνε δυνατόν να τεθή τέρμα εις τας υπηρεσίας των υπαλλήλων τούτων ουδέ να ελαττωθή ο μισθός αυτών... Το ζήτημα του περί του τίνες και ποίαι οικονομίαι δύνανται να γίνωσι... θα τύχη της συντόνου σκέψεως του Μ. Αρμοστού... το δε αποτέλεσμα των ερευνών αυτού... θα θέση ενώπιον του Υπουργού... αι προτεινόμεναι ελαττώσεις... δεν δύνανται, ως επί το πλείστον, να γίνωσι δεκταί... χωρίς να παραβλαφθή η

²⁶⁵ Σύμφωνα με άρθρο της εφημερίδας *Φωνή της Κύπρου* οι Βουλευτές αποφάσισαν τις εξής μειώσεις: «Ο μισθός του γραμματέως του Νομοθετικού 50 λίρες ηλαττώθη κατά 25. Εν τω τμήματι της αρχιγραμματείας κατηργήθη η θέσις του επί κεφαλής γραμματέως, όστις εκτός του μισθού του 212 λίρες, ελάμβανε και 50 λίρας επίδομα. Εν τω αυτώ τμήματι κατηργήθησαν επίσης αι θέσεις β' γραμματέως 200 λίρες και τρίτου 160 λίρες. Η μισθοδοσία του Τούρκου μεταφραστού 300 λίρες ηλαττώθη κατά 100. Ηλαττώθη επίσης κατά 50 λίρας και η μισθοδοσία του βοηθού του τούρκου μεταφραστού όστις ελάμβανε 150 λίρας. Εν τω τμήματι του τυπογραφείου της κυβερνήσεως κατηργήθη η θέσις του διευθυντού αυτού 200 λίρες. Εν τω τμήματι του Γενικού Οικονομικού Εφόρου κατηργήθη η θέσις του ταμίου της νήσου 336 λίρες και η θέσις του πρώτου αυτού γραμματέως 172 λίρες. Εν τω τμήματι του Ελεγκτού ηλαττώθη κατά 200 λίρες η μισθοδοσία του ελεγκτού, η μισθοδοσία του Εξεταστού λογαριασμών κατά 80 λίρες και η μισθοδοσία του πρώτου γραμματέως κατά 60 λίρας, μισθοδοτουμένων ετησίως του μεν πρώτου δια 500 λίρας, του δε δευτέρου δια 200 λίρας και του τρίτου δια 190 λίρας. Εν τω αυτώ τμήματι κατηργήθη η θέσις του β' γραμματέως 100 λίρες. Εν τω τμήματι του μηχανικού της κυβερνήσεως κατηργήθη η θέσις του διευθυντού των έργων 400 λίρες ως και το δια φορβήν επίδομα του μηχανικού της κυβερνήσεως 37 λίρες.», «Διάφορα», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία:2/14 Απριλίου 1889. Σε άλλο άρθρο αναφέρεται επίσης ότι λόγω των μειώσεων στον προϋπολογισμό «εγένοντο και συγχωνεύσεις θέσεων τινών, η του Διοικητού Λευκωσίας θέσις συγχωνεύθη εις την του αρχηγού γραμματέως, η του ταμίου της νήσου εις την του αρχιλογιστού, η του διευθυντού των Έργων εις την του αρχιμηχανικού και η του αστυνόμου Λευκωσίας εις την του αρχιαστυνόμου.», «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 17/29 Σεπτεμβρίου 1888.

δημόσια υπηρεσία και ν' αθετηθώσι αι υποχρεώσεις της κυβερνήσεως. Ο Μ. Αρμοστής ελπίζει όθεν ότι το Συμβούλιον... θα ευαρεστηθή να ψηφίση υπέρ της διατάξεως εκείνης δι' ης η Κυβέρνησις θα δυνηθή να αντιμετωπίση τας υποχρεώσεις της και τας ανάγκας της δημόσιας υπηρεσίας.²⁶⁶».

Η επιτροπή των επίσημων και ανεπίσημων μελών του συμβουλίου απαντώντας στο διάγγελμα του αρμοστή αναφέρει ότι «το Συμβούλιον... λυπείται σφόδρα ότι δεν βλέπει λόγον επαρκή όπως αναιρέσει ό,τι ήδη εψήφισεν. Είνε μεν λυπηρόν ότι η Κυβέρνησις εδεσμέυθη προς τους κατόχους των θέσεων, αίτινες κατηργήθησαν ή υφ' ων επήλθον ελαττώσεις είτε δια πραγματικής υποχρεώσεως είτε καλή τη πίστει. Αλλά τα αιρετά μέλη από πολλών ετών εξέφρασαν εν Συμβουλίω την περί ελαττώσεων εν τω προϋπολογισμώ γνώμην αυτών... Διό και μετά λύπης τα αιρετά μέλη, Εξοχώτατε, θεωρούσι καθήκον των να επιμείνωσι εις τας επενεχθείσας ελαττώσεις και καταργήσεις.²⁶⁷».

Στην συζήτηση που ακολουθεί ο αρμοστής εκφράζει την απορία γιατί το συμβούλιο επιμένει να πραγματοποιεί μειώσεις στον προϋπολογισμό εφόσον έχει ενημερωθεί ότι η βρετανική διοίκηση έχει ως θεμελιώδη αρχή της το να διατηρεί την αξιοπιστία της απέναντι στους υπαλλήλους της. Τα αιρετά μέλη του συμβουλίου απαντούν λέγοντας ότι κανείς δεν αμφισβητεί τις αρχές της βρετανικής διοίκησης, αλλά οι Κύπριοι ανέκαθεν υποστήριξαν την ανάγκη «σπουδαίων οικονομιών» στον προϋπολογισμό ο οποίος είναι «υπέρογκος και δυσανάλογος» προς τους πόρους της νήσου. Η Κύπρος, αν και «υπερφορολογείται», δεν έχει το δικαίωμα να ζητήσει την μείωση των φόρων εάν προηγουμένως δεν προσπαθήσει να μειώσει το ετήσιο έλλειμμα στα οικονομικά της, το οποίο βαραίνει τον βρετανικό λαό. Για αυτό τον λόγο το συμβούλιο προτείνει τις εν λόγω μειώσεις στον προϋπολογισμό παρά την «άκαμπτη αντίσταση» της κυβέρνησης, η οποία έχει μεν το δικαίωμα να καθορίζει την οικονομική πολιτική της νήσου, όμως δεν μπορεί να χαρακτηρίζει την γνώμη της πλειονότητας ως αντιπολιτευτική και παρεμβατική στα δικαιώματα της εκτελεστικής εξουσίας. Εάν αυτή επέλεξε να αναλάβει «υποχρεώσεις επ' άπειρον», τις οποίες μάλιστα εξακολουθεί να αναλαμβάνει παρά τις συστάσεις του συμβουλίου, αυτό δεν θα πρέπει να δεσμεύει την ψήφο και τη συνείδηση των μελών του. «Δεν βλέπομεν επίσης, Εξοχώτατε, κατά τι προσκρούομεν προς το πνεύμα των Συνταγματικών προνομίων των παραχωρηθέντων ημίν δια του εν Συμβουλίω Διατάγματος του 1882 εκφράζοντες την εν πεποιθήσει γνώμην ημών επί νομοσχεδίου όπερ υπεβλήθη προς τον σκοπόν τούτον και εμμένοντες εις αυτήν.». «Λυπούμαστε ειλικρινά αλλά είμαστε αναγκασμένοι να απαντήσουμε αρνητικά και σε αυτό το διάγγελμα της Υμετέρας Εξοχώτητος, καθοσον εξακολουθούμεν αδιστάκτως φρονούντες ότι αι ψηφισθείσαι τροποποιήσεις ουχί μόνον

²⁶⁶ «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 16/28 Απριλίου 1888.

²⁶⁷ «Απάντηση Επιτροπής επίσημων και ανεπίσημων μελών του Συμβουλίου», ο.π., Λευκωσία: 16/28 Απριλίου 1888.

τυγχάνουσι σκόπιμοι και κατεπίγουσαι, αλλά και ότι εκ τούτων ή και πλείον έτι οικονομίων η κανονική λειτουργία της Κυβερνήσεως ουδόλως θέλει παραβλαφθή.²⁶⁸».

Οι μειώσεις στον προϋπολογισμό είναι κοινή απόφαση των αντιπροσώπων και των δυο κοινοτήτων. Η κυβέρνηση στην προσπάθειά της να ανατρέψει την απόφαση του συμβουλίου στρέφεται προς τους Τουρκοκύπριους βουλευτές και τους καλεί να συνεργαστούν με αυτήν στην απόρριψη των μειώσεων, οι οποίες θα βλάψουν και τη δική τους κοινότητα προβάλλοντας το επιχείρημα ότι οι μειώσεις στον προϋπολογισμό θα καταστήσουν αδύνατη την εύρεση ενός καλού μεταφραστή της τουρκικής γλώσσας²⁶⁹. Παράλληλα, τα επίσημα μέλη του συμβουλίου επιπλήττουν τους Ελληνοκύπριους βουλευτές για την «αγνωμοσύνη» που επιδεικνύουν απέναντι σε μια κυβέρνηση, η οποία έχει κάνει ό,τι είναι δυνατόν για να μειώσει την φορολογία που πληρώνουν σήμερα οι Κύπριοι²⁷⁰. Ο κ. Warren αναφέρει επίσης ότι ο προϋπολογισμός, ο οποίος καταρτίζεται πάντα με γνώμονα την οικονομία, φέτος θα είναι λίγο αυξημένος λόγω του ότι η αύξηση των φυλακισμένων έχει οδηγήσει στην αύξηση του κονδυλίου των φυλακών κατά 3000 λίρες. Η κυβέρνηση, όμως, στοχεύοντας στην οικονομία επέλεξε να μειώσει το κονδύλι των δημοσίων έργων και των δασών κατά 2000 λίρες, κρίνοντας ότι λόγω των περυσινών ανακουφιστικών έργων έχουν πραγματοποιηθεί ήδη πολλά έργα²⁷¹.

Η εμμονή των αιρετών μελών στις θέσεις τους είχε ως αποτέλεσμα την έγκριση από τη Βασίλισσα του μειωμένου προϋπολογισμού και την έκδοση «διαταγής εν Συμβουλίω²⁷²» για τη συμπλήρωση του ποσού που απομειώθηκε. Όπως έχει ήδη προβλέψει η εφημερίδα *Φωνή της Κύπρου*, οι μισθοί των δημοσίων υπαλλήλων θα καταβληθούν κανονικά με βάση τον αρχικό προϋπολογισμό της κυβέρνησης και οι τροποποιήσεις του συμβουλίου θα αγνοηθούν²⁷³. Οι

²⁶⁸ «Χωρίς Τίτλο», ο.π., Λευκωσία: 23/5 Μαΐου 1888.

²⁶⁹ «Πρακτικά του Νομοθετικού Συμβουλίου Συνεδρίασις ΚΑ'29/10 Απριλίου 1888», ο.π., Λευκωσία: 25/7 Ιουλίου 1888.

²⁷⁰ «Πρακτικά του Νομοθετικού Συμβουλίου», ο.π., Λευκωσία: 6/18 Αυγούστου 1888.

²⁷¹ «Πρακτικά του Νομοθετικού Συμβουλίου Σύνοδος Β' της Β' Περιόδου, Συνεδρίασις ΙΘ'23/4 Απριλίου 1888», ο.π., Λευκωσία: 28/9 Ιουνίου 1888.

²⁷² Για την διαταγή εν Συμβουλίω βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 25 Ιανουαρίου 1889 και «Πρωτοσέλιδο» *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 28/9 Φεβρουαρίου 1889. Για τον προϋπολογισμό του 1888 – 1889 όπως προτάθηκε από την Κυβέρνηση βλ. ο.π. 29 Μαρτίου 1888 και για τον προϋπολογισμό όπως εγκρίθηκε τροποποιημένος βλ. 21 Σεπτεμβρίου 1888. Όπως αναφέρει ο Κατσιαούνης «Στις ελάχιστες περιπτώσεις κατά τις οποίες επιτυγχάνοταν η συγκέντρωση αρκετών ψήφων από τις δυο κοινότητες ώστε η κυβερνητική πλευρά να μειοψηφεί, η κυπριακή πλειοψηφία μπορούσε και πάλι να ανατραπεί αν η κυβέρνηση αποφάσιζε να καταφύγει στη λεγόμενη «Διαταγή εν Συμβουλίω...», Κατσιαούνης Ρολάνδος, *Η Διασκεπτική 1946-1948-Με ανασκόπηση της περιόδου 1878-1945*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία: 2000, σ.σ. 18-19.

²⁷³ «Επειδή όμως παρήλθεν ήδη το α' εξάμηνον και οι υπάλληλοι πληρώνοντο επί τη βάσει του υπό της κυβερνήσεως κατατεθέντος προϋπολογισμού, δια τούτο, θεωρείται σχεδόν βέβαιον, ότι έτερον διάταγμα εκδοθήσεται οσονούπω περί πληρωμής των υπαλλήλων ως πρότερον μέχρι τέλους του οικονομολογικού έτους.», «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 17/29 Σεπτεμβρίου 1888. Η άποψη ότι οι προσπάθειες των Βουλευτών να μειώσουν τον προϋπολογισμό είναι μάταιες εκφράζεται και από αναγνώστη της εφημερίδας *Φωνή της Κύπρου* ο οποίος αναφέρει ότι «οι Βουλευτές μας δεν μπορούν να καταργήσουν ή να τροποποιήσουν φόρους προς χάριν οικονομίας,

αντιδράσεις, όμως, των αιρετών μελών κατευνάζονται από την απόφαση της κεντρικής κυβέρνησης να προχωρήσει σε μελλοντικές μειώσεις στα έξοδα της διοικητικής μηχανής. Με επιστολή του ο υπουργός των Αποικιών προτείνει αναλυτικά τις μειώσεις που μπορούν να επιβληθούν στα διοικητικά έξοδα της νήσου²⁷⁴ και δεσμεύεται ότι όταν ορισμένες θέσεις στην δημόσια υπηρεσία εκκενωθούν είτε λόγω παραίτησης είτε λόγω λήξεως της σχετικής σύμβασης, τότε μπορεί να προσληφθούν νέοι υπάλληλοι με μειωμένο μισθό ή θα υπάρξει συγχώνευση ή κατάργηση ορισμένων θέσεων.

Πέραν του προϋπολογισμού, η αντιπολίτευση προσπάθησε με ψηφίσματα ή με την καταψήφιση νομοσχεδίων να εισαγάγει μια σειρά φορολογικών μεταρρυθμίσεων. Κατά τη σύνοδο του 1888 τα τουρκοκυπριακά και ελληνοκυπριακά μέλη του συμβουλίου, στα πλαίσια

ούτε να μειώσουν τους υπέρογκους μισθούς των δημοσίων υπαλλήλων γιατί ό,τι δεν τους απαγορεύει το σημερινό πολίτευμα, το απορρίπτει η ίδια η κυβέρνηση.» «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 23/4 Φεβρουαρίου 1888.

²⁷⁴ «Ο μισθός του Αρμοστού εν περιπτώσει χηρεύσεως δύναται να ελαττωθή κατά 2000 λίρας... και αι έκτακται επίσης δαπάναι δυνατόν να ελαττωθώσιν από 840 σε 590 λίρες. Ο μισθός του Αρχιγραμματέως 1200 λίρες εν περιπτώσει χηρεύσεως δύναται να ελαττωθή κατά 400 λίρες και τούτο διότι ο μέλλον να διορισθή Μ. Αρμοστής θα εκτελή κατά μέγα μέρος καθήκοντα Αρχιγραμματέως... Ως προς την κατάργησιν της θέσεως του Διευθυντού του Τυπογραφείου, ο Υπουργός ενίσταται, διότι ο ρηθείς υπάλληλος υπηρετεί την κυβέρνησιν δια συμβολαίου ούτινος ο χρόνος δεν έληξε ακόμη... Εν περιπτώσει χηρεύσεως της θέσεως του Οικονομικού Εφόρου, ο υπουργός λέγει, ότι ο μισθός αυτού δύναται να ελαττωθή κατά 100 – 150 λίρας. Ενίσταται δε εις την κατάργησιν της θέσεως του Ταμίου της Νήσου. Εν περιπτώσει νέου διορισμού Ελεγκτού ο μισθός αυτού θα ήνε 400 λίραι... Ως προς την κατάργησιν της θέσεως του Διευθυντού των Δημοσίων Έργων ο Υπουργός παρατηρεί ότι αι υπηρεσίαι του υπαλλήλου τούτου παύουσι μετά την λήξιν του συμβολαίου, διότι ούτος δεν θεωρείται εκ των υπαλλήλων εκείνων της νήσου ων η θέσις είνε διαρκής και αποφέρει σύνταξιν. Ελπίζει δε ότι ο Αρχιμηχανικός θα προσλάβη Βοηθόν με μικρότερον μισθόν. Ως προς το Χωρομετρικόν Τμήμα, ο Υπουργός γράφει ότι δέον ν' αναθεωρηθή καθ' ολοκληρίαν το Τμήμα τούτο... Το Δασονομικό Τμήμα... θεωρείτο άλλοτε υπό των κατοίκων της νήσου... μετά δυσμενείας. Χαίρει λοιπόν διότι οι ιθαγενείς αναγνώρισαν τα αγαθά εκ του τμήματος τούτου... Το ζήτημα της καταργήσεως του Διοικητού Λευκωσίας, δέον να μείνη εκκρεμές επί του παρόντος... Αι μισθοδοσίαι των λοιπών Διοικητών δυνατόν να ελαττωθώσιν ως εξής: Αι των Διοικητών Λάρνακος και Λεμησού κατά 100 λίρες, αι των Διοικητών Πάφου και Κερύνειας κατά 50 λίρες και η του Διοικητού Αμμοχώστου κατά 90 λίρες και τούτο διότι το διοικητικόν αξίωμα δεν τυγχάνει της αυτής οίας και προτέρον σπουδαιότητος... Ως προς την κατάργησιν των θέσεων των Μουδέρων, ο Υπουργός φρονεί ότι τούτο είνε δυνατόν να γίνη, αλλ' ότι τίνες τούτων δέον να προσληφθώσιν εις τι των δημοσίων τμημάτων... Ως προς το Τμήμα των Τελωνείων... ουδεμίαν επί του παρόντος οικονομίαν δύναται να επιφέρη, αλλά θα ιδή εν τω μέλλοντι εάν είνε δυνατόν το τμήμα τούτο να συγχωνευθή μετά του γραφείου του Οικονομικού Εφόρου. Ως προς την ελάττωσιν του μισθού του Διευθυντού των Ταχυδρομείων λέγει ότι εν περιπτώσει χηρεύσεως το τμήμα δέον ν' αναθεωρηθή... Ως προς το Δικαστικόν Τμήμα ο υπουργός γράφει ότι δια μικράς αλλοιώσεως του διοργανισμού του κακουργιοδικείου, η ελάττωσις του Προσωπικού του Ανώτατου Δικαστηρίου θα καθίστατο εφικτή άνευ βλάβης της ενεργείας του δικαστικού συστήματος... το Επαρχιακόν Δικαστήριον Κερυνείας δύναται να καταργηθή και συγχωνευθή μετά του της Λευκωσίας. Ομοία συγχώνευσις δύναται να γείνη και εν ταις επαρχίαι Λεμησού και Πάφου... Ο Υπουργός αποδοκιμάζει την αντικατάστασιν των Άγγλων Προέδρων των Δικαστηρίων Λάρνακος, Λεμησού και Λευκωσίας υπό ιθαγενών, εάν όμως το Νομοθετικόν Συμβούλιον και εν γένει οι κάτοικοι εκφράσωσιν ευχήν όπως διορισθώσιν πρόεδροι ιθαγενείς εν Πάφω και Αμμοχώστω εν περιπτώσει χηρείας, τούτο θα τύχη της δεούσης προσοχής... Οι τρεις δε Πρόεδροι των Δικαστηρίων Λάρνακος, Λεμησού και Λευκωσίας θα λαμβάνωσιν εν περιπτώσει χηρεύσεως την εκ 500 λιρών ομοιόμορφον μισθοδοσίαν. Ως προς τους Καδήδας ο υπουργός λέγει ότι δέον να σχηματισθή επιτροπή όπως ερευνήση εάν οι υπάλληλοι ούτοι έχωσιν αρκετήν εργασίαν, ή εάν ο αριθμός αυτών είνε δυνατόν να ελαττωθή προς το συμφέρον της μωαμεθανικής κοινότητος.» «Πρωτοσέλιδο», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 20/10 Νοεμβρίου 1888.

της συνεργασίας τους, ενέκριναν ψήφισμα του κ. Ρώσσου για τη λήψη της δεκάτης σε είδος σε όλη την επικράτεια της νήσου²⁷⁵. Το ψήφισμα απορρίφθηκε από την κυβέρνηση, η οποία θεωρεί ότι η εισαγωγή του μέτρου σε όλο το νησί, εκτός του ότι δεν ήταν απαραίτητη, θα προκαλούσε δυσκολίες στη συλλογή της δεκάτης και θα ανάγκαζε τη διοίκηση να αυξήσει το κονδύλι της συλλογής φόρων²⁷⁶.

Την ελάφρυνση των επιπτώσεων της φορολογίας προσπαθούν να επιτύχουν και τα επαρχιακά διοικητικά συμβούλια σε τοπικό επίπεδο μέσω της μείωσης της τιμής της δεκάτης²⁷⁷ και της άρνησης έκδοσης διαταγμάτων για κατασχέσεις λόγω καθυστέρησης στην πληρωμή της. Η κυβέρνηση όμως, εμμένοντας στην άποψη ότι η σιτοδεία του 1887 δεν έχει πλήξει το σύνολο του πληθυσμού και άρα ορισμένοι μπορούν να εξοφλήσουν τα χρέη τους, τα εξαναγκάζει με δικαστικές αποφάσεις²⁷⁸ να εκδώσουν διατάγματα κατασχέσεων, εξωθώντας μάλιστα το συμβούλιο της Πάφου σε παραίτηση²⁷⁹.

Ενώ, λοιπόν, η κυβέρνηση επιτυγχάνει την αναχαίτιση των φορολογικών μεταρρυθμίσεων, δεν έχει την ίδια τύχη και στην επιψήφιση σημαντικών νομοσχεδίων. Εδώ και καιρό επιδιώκει την ψήφιση τριών νομοσχεδίων, του «περί επανεκτίμησης γαιών»²⁸⁰, του «περί

²⁷⁵ «Πρακτικά Νομοθετικού Συμβουλίου της Κύπρου Συνεδρίασις ΙΗ' 22/3 Απριλίου 1888», ο.π., Λευκωσία: 30/12 Μαΐου 1888, 7/19 Μαΐου 1888 και 21/2 Ιουνίου 1888. Ο κ. Ρώσος καταθέτει το ίδιο ψήφισμα και το 1889, βλ. σχετικά SA1/707/88 και SA1/858/89. Το ζήτημα της λήψης της δεκάτης σε είδος είναι ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα που απασχολούν την πλειοψηφία του πληθυσμού και αποτελεί πάγιο αίτημα και των δυο κοινοτήτων για αυτό και επαναλαμβάνεται στην Σύνοδο του 1889. Την λήψη της δεκάτης σε είδος ζητά εκ μέρους των χωριών της Μεσαορίας ο κ. Καρεμφυλάκης, βλ. «Πρακτικά του Νομοθετικού Συμβουλίου Συνεδρίασις Ζ' 27/11 Μαρτίου 1889», ο.π., Λευκωσία: 4/16 Μαρτίου 1889 και εκ μέρους των χωριών της επαρχίας Λεμεσού ο Rashid εφέντης, βλ. «Πρωτοσέλιδο», ο.π., Λευκωσία: 25/9 Μαρτίου 1889 και SA1/748/89.

²⁷⁶ «Χωρίς Τίτλο», ο.π., Λευκωσία: 23/5 Μαΐου 1888.

²⁷⁷ «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 24/6 Οκτωβρίου 1888.

²⁷⁸ Η Κυβέρνηση καταθέτει στην Σύνοδο του 1890 σχέδιο Νόμου «περί έκδοσης εντολών του ανώτατου δικαστηρίου οι οποίες εξαναγκάζουν τους δημόσιους υπαλλήλους να εφαρμόζουν κυβερνητικές αποφάσεις», τον οποίο οι ανυποψίαστοι Βουλευτές επιψηφίζουν χωρίς ενστάσεις. Με βάση αυτό τον Νόμο η κυβέρνηση προχωρά στον εξαναγκασμό των Διοικητικών Συμβουλίων να εκδώσουν διατάγματα κατασχέσεων παρά τις όποιες διαφωνίες τους. Για το κείμενο του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 30 Μαΐου 1890.

²⁷⁹ «Τα προνόμια του λαού», ο.π., Λευκωσία: 9/21 Νοεμβρίου 1890. Παρόμοιο επεισόδιο με το Διοικητικό Συμβούλιο Πάφου να αρνείται την έκδοση διαταγμάτων για κατασχέσεις λόγω χρεών σημειώθηκε και το 1887 βλ. SA1/802/87.

²⁸⁰ «Πρωτοσέλιδο», ο.π., Λευκωσία: 20/3 Μαρτίου 1888, «Χωρίς Τίτλο», ο.π. Λευκωσία: 19/31 Μαρτίου 1888 και 23/5 Μαΐου 1888, «Πρωτοσέλιδο», ο.π., Λευκωσία: 18/2 Μαρτίου 1889 και 25/9 Μαρτίου 1889, «Διάγγελμα Αρμοστού στο Νομοθετικό Συμβούλιο», ο.π., Λευκωσία: 1/13 Απριλίου 1889

οπλοκατοχής»²⁸¹ και του «περί κωλύσεως της προς τα ζώα σκληρότητας»²⁸², αλλά οι βουλευτές τα απορρίπτουν συστηματικά παρά τις τροποποιήσεις που εισάγει για να τους ικανοποιήσει. Στην περίπτωση του νομοσχεδίου «περί επανεκτιμήσεως» οι βουλευτές ζητούν από την κυβέρνηση μεγαλύτερη συμμετοχή εκ μέρους του λαού στην εκτίμηση των περιουσιών τους, ενώ στην περίπτωση των «περί οπλοκατοχής» και «περί ζώων» τα απορρίπτουν απλώς γιατί θεωρούν ότι ο σκοπός της κυβέρνησης είναι να επιβαρύνει τον λαό με πρόστιμα.

Την ίδια περίοδο η συνεργασία των δυο κοινοτήτων και η συνειδητοποίηση εκ μέρους την κυβέρνησης της σοβαρότητας της κατάστασης που έχει δημιουργηθεί λόγω της σιτοδείας του 1887²⁸³ οδηγεί στην επιψήφιση ορισμένων νομοσχεδίων που έχουν ως στόχο τη φορολογική ελάφρυνση και την προστασία των αγροτών από τη χρεοκοπία. Η άρση της δεκάτης σε λινό²⁸⁴,

²⁸¹ «Πρωτοσέλιδο», ο.π., Λευκωσία: 20/3 Μαρτίου 1888, «Χωρίς Τίτλο», ο.π., Λευκωσία: 12/24 Μαρτίου 1888, «Πρακτικά του Νομοθετικού Συμβουλίου Συνεδρίασις ΙΔ' 14/26 Μαρτίου 1888», ο.π., Λευκωσία: 9/21 Απριλίου 1888, «Πρωτοσέλιδο», ο.π., Λευκωσία: 18/2 Μαρτίου 1889 και 25/9 Μαρτίου 1889, «Πρακτικά Νομοθετικού Συμβουλίου Συνεδρίασις Ε' 23/7 Μαρτίου», ο.π., Λευκωσία: 4/16 Μαρτίου 1889. Σημαντικό είναι αν αναφερθεί ότι ενώ το Συμβούλιο απορρίπτει το νομοσχέδιο «περί οπλοκατοχής», επιλέγει εντούτοις να επιψηφίσει τον Νόμο «περί μαχαιροφορίας», «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 20/1 Σεπτεμβρίου 1888 και τον Νόμο «περί απαγόρευσης εισαγωγής όπλων», «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 10/22 Μαΐου 1891. Για τα κείμενα των εν λόγω Νόμων βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 4 Μαΐου 1888, 23 Αυγούστου 1889 και 26 Ιουνίου 1891. Για τους δυο νόμους βλ. επίσης SA1/1584/88 και SA1/1281/88.

²⁸² «Πρωτοσέλιδο», ο.π., Λευκωσία: 20/3 Μαρτίου 1888, «Πρακτικά Νομοθετικού Συμβουλίου Συνεδρίασις Β' 22/5 Μαρτίου», ο.π., Λευκωσία: 27/19 Μαρτίου 1888, «Πρακτικά Νομοθετικού Συμβουλίου Συνεδρίασις ΙΕ' 15/27 Μαρτίου», ο.π., Λευκωσία: 9/21 Απριλίου 1888, «Πρακτικά Νομοθετικού Συμβουλίου Συνεδρίασις ΙΖ' 17/29 Μαρτίου», ο.π., Λευκωσία: 30/12 Μαΐου 1888, «Πρωτοσέλιδο», ο.π., Λευκωσία: 18/2 Μαρτίου 1889 και 25/9 Μαρτίου 1889, «Πρακτικά Νομοθετικού Συμβουλίου Συνεδρίασις Ε' 23/7 Μαρτίου», ο.π., Λευκωσία: 25/9 Μαρτίου 1889, «Η Χλεύη του Νομοσχεδίου», ο.π., Λευκωσία: 7/19 Απριλίου 1890, «Πρακτικά Νομοθετικού Συμβουλίου Συνεδρίασις ΙΑ' 21/2 Απριλίου», ο.π., Λευκωσία: 13/25 Απριλίου 1890. Ο Νόμος τελικά επιψηφίζεται στις 2 Απριλίου 1890 βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 30 Απριλίου 1890. Μετά την επιψήφιση του Νόμου η εφημερίδα Φωνή της Κύπρου προειδοποιεί τους αγρότες να προσέχουν «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 23/5 Δεκεμβρίου 1890. Για το κείμενο του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 30 Μαΐου 1890.

²⁸³ Η σιτοδεία του 1887 έχει οδηγήσει σε δυσκολίες στην είσπραξη των φόρων, SA1/157/88. Όπως αναφέρει ο Διοικητής Λευκωσίας ορισμένα άτομα προτρέπουν τους χωρικούς να μην πληρώνουν τους φόρους τους γεγονός που μπορεί να επιφέρει μέχρι και ένα χρόνο φυλάκισης, SA1/1875/88. Ενδεικτικό της σιτοδείας είναι και η αύξηση των αιτήσεων για κυβερνητική παρέμβαση προς άρση των κατασχέσεων λόγω χρεών σε έμπορους και τοκογλύφους, βλ. SA1/2133/88. Την ίδια περίοδο σημειώνονται περιπτώσεις απειλών από χωρικούς κατά των φοροεισπρακτόρων, ορισμένες εκ των οποίων καταλήγουν στα δικαστήρια βλ. SA1/82/89 και SA1/690/89.

²⁸⁴ Το νομοσχέδιο προνοεί την άρση της δεκάτης επί του λινού και την επιβολή τελωνειακού δασμού επί του λινοσπόρου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 21 Σεπτεμβρίου 1888. Ενώ ο Νόμος «περί διακανόνισης της λήψης δεκάτης επί του λινού» προνοεί ότι σε συνδυασμό με τον τελωνειακό δασμό επί του λινοσπόρου θα αυξηθεί ο ακριδικός φόρος κατά 1%, βλ. ο.π., 4 Σεπτεμβρίου 1891. Σκέψεις για την δεκάτη του λινού απασχολούν το Συμβούλιο από το 1886 βλ. σχετικά SA1/3104/86.

βαμβάκι²⁸⁵ και γλυκάνισο²⁸⁶, η εξαίρεση αντικειμένων από κατάσχεση λόγω χρεών²⁸⁷, η αναστολή εκτέλεσης διαταγμάτων κατάσχεσης λόγω φορολογικών χρεών²⁸⁸, η δρομολόγηση αρδευτικών έργων²⁸⁹ και τέλος η μελέτη για την κατασκευή σιδηροδρόμου και λιμανιών²⁹⁰, αποδεικνύουν ότι τα αιρετά μέλη του συμβουλίου προσπαθούν να αναπτύξουν τους πόρους της νήσου. Η κυβέρνηση και οι βουλευτές όμως διασταυρώνουν τα ξίφη τους σε μια σειρά άλλων νομοσχεδίων. Οι δεύτεροι επιθυμούν τη χρήση του ακριδικού ταμείου για την ίδρυση αγροτικής τράπεζας²⁹¹ και την άρση της δεκάτης επί των οπωροφόρων δέντρων²⁹², ενώ η κυβέρνηση από την πλευρά της φαίνεται να επιθυμεί διακαώς την επιψήφιση του νομοσχεδίου «περί

²⁸⁵ Το νομοσχέδιο προνοεί την άρση της δεκάτης του βαμβακιού και την αντικατάσταση του με επιπρόσθετους δασμούς βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 29 Νοεμβρίου 1889. Βλ. επίσης SA1/88/87.

²⁸⁶ Το νομοσχέδιο προνοεί την άρση της δεκάτης του γλυκάνισου και την αντικατάσταση του με επιπρόσθετους δασμούς βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 30 Οκτωβρίου 1889. Για το ίδιο θέμα βλ. SA1/1020/89

²⁸⁷ Για το συγκεκριμένο ζήτημα έχουν επιψηφιστεί δυο νομοσχέδια, το ένα προνοεί την εξαίρεση ορισμένων αντικειμένων κινητής περιουσίας από κατάσχεση λόγω φορολογικών χρεών, *Εφημερίδα Κυβερνήσεως* 3 Μαΐου 1889, και το δεύτερο προνοεί την εξαίρεση ορισμένων αγαθών, όπως ρουχισμό, μαγειρικά σκεύη, εργαλεία και ένα ζευγάρι ζώα από κατάσχεση λόγω χρεών, ο.π. 11 Ιουλίου 1890. Η εξαίρεση ορισμένης ακίνητης περιουσίας, όπως φαίνεται από την πληθώρα αιτήσεων προς την Κυβέρνηση, ήταν σταθερό αίτημα του αγροτικού πληθυσμού βλ. ενδεικτικά SA1/77/89 και SA1/1338/89. Για τον Νόμο του 1889 βλ. επίσης SA1/235/89, SA1/89/89 και για τον Νόμο του 1890 βλ. SA1/1059/90.

²⁸⁸ Για το κείμενο του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 6 Σεπτεμβρίου 1889. Το γεγονός ότι η πώληση κατασχεθεισών περιουσιών σε πολύ χαμηλές τιμές εξελίσσεται σε μάλιστα για την αγροτική τάξη απασχολεί το Συμβούλιο και οδηγεί στην κατάρτιση και επιψήφιση ενός σχετικού Νόμου. Βλ. ενδεικτικά τα αρχεία SA1/SA1/519/89, SA1/263/90, SA1/1263/90, SA1/1294/90, SA1/955/90 SA1/47/90, SA1/3600/90, SA1/847/91 και SA1/1593/91.

²⁸⁹ Για τα εν λόγω Νομοσχέδια βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 6 Μαΐου 1887, 5 Απριλίου 1889, 30 Μαΐου 1890 και 15 Μαΐου 1891. Αρδευτικά έργα έχουν αρχίσει να δρομολογούνται από το 1885 και συνεχίζονται μέχρι και το 1891 βλ. σχετικά SA1/835/85 και SA1/754/91.

²⁹⁰ Την εν λόγω πρόταση έχει καταθέσει ο κ. Ρώσσοσ και μελετάται σοβαρά, όπως αναφέρει ο Αρμοστής, από την κυβέρνηση βλ. «Διαγγέλματα Αρμοστή στο Νομοθετικό Συμβούλιο», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 10/22 Μαΐου 1891. Βέβαια η σοβαρότητα εκ μέρους της κυβέρνησης μπορεί να αμφισβητηθεί εφόσον με απόφαση του Αρμοστή τα Αποβαθρικά Τέλη δεν θα διατίθενται πλέον αποκλειστικά για την εκτέλεση λιμενικών έργων, αλλά θα προσμετρώνται στις δημόσιες προσόδους και θα χρησιμοποιούνται για την κάλυψη του κυπριακού ελλείμματος, βλ. «Αποβαθρικά Τέλη», ο.π., Λευκωσία: 15/27 Φεβρουαρίου 1891. Ψηφίσματα και ερωτήσεις για το ζήτημα των λιμανιών και του σιδηροδρόμου καταθέτουν και άλλα αιρετά μέλη του Συμβουλίου, βλ. SA1/929/91, SA1845/91, SA1/1082/91 και SA1/1012/91.

²⁹¹ Η κυβέρνηση έχει επιτύχει την επιψήφιση του Νόμου «περί του δικαίωματος του Αρμοστή να αυξάνει ή να μειώνει τον Ακριδικό φόρο» βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 5 Απριλίου 1889, αλλά απορρίπτει χωρίς συζήτηση την πρόταση του κ. Κωνσταντινίδη για την χρήση του ακριδικού ταμείου για την ίδρυση αγροτικής τράπεζας βλ. ο.π., 9 Μαΐου 1890. Η ίδρυση Αγροτικής Τράπεζας αποτελεί διακαή πόθο των αγροτών και εκφράζεται συχνά σε ερωτήσεις και ψηφίσματα εντός του Συμβουλίου. Βλ. ενδεικτικά SA1/807/90, SA1/1578/90, SA1/1165/90, SA1/1214/90, SA1/1113/90 και SA1/1213/90.

²⁹² *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 10 Φεβρουαρίου 1888 και 11 Ιανουαρίου 1889. Για την πρόταση του κ. Νικολαΐδη περί άρσης της δεκάτης σε οπωροφόρα δέντρα βλ. επίσης SA1/217/88 και SA1/985A/88.

περιορισμών στην ακίνητη περιουσία»²⁹³ και «περί οφειλών προς την κυβέρνηση»²⁹⁴. Εδώ, βέβαια, πρέπει να σημειωθεί ότι η απόρριψη των νομοσχεδίων από την κυβέρνηση δεν είναι προϊόν αναληψίας αλλά απόρροια οικονομικής πολιτικής που έχει ως στόχο τη μη επιβάρυνση των Βρετανών φορολογουμένων από τα κυπριακά ελλείμματα, ενώ οι ενστάσεις των αιρετών μελών του συμβουλίου σε αυτά οφείλονται εν μέρει και στο γεγονός ότι το περιεχόμενό τους πλήττει και τα δικά τους συμφέροντα ως μεγαλοκτηματιών και μεγαλοδανειστών.

Ο προϋπολογισμός των ετών 1889 και 1890 κατατίθεται ελαφρά μειωμένος κατά 1.000 περίπου λίρες, γεγονός που επισημαίνει ο αρμοστής στις εναρκτήριες ομιλίες του και καλεί τους βουλευτές να αποσύρουν τυχόν προτάσεις που μπορεί να έχουν για τη μείωση μισθών των δημοσίων υπαλλήλων²⁹⁵. Εκείνοι στην αντιφώνηση του 1889 εκφράζουν την ευαρέσκειά τους για τις προτάσεις του υπουργού των Αποικιών και ζητούν από τον αρμοστή να τους δώσει το δικαίωμα να εκφράσουν την γνώμη τους σχετικά με τις προτεινόμενες μειώσεις προτού αυτές εφαρμοσθούν²⁹⁶. Μετά όμως από τη μελέτη του προϋπολογισμού οι βουλευτές συνειδητοποιούν ότι και πάλι τα έξοδα της διοίκησης είναι «δυσανάλογα» υψηλά σε σχέση με τους πόρους της νήσου. Για αυτό τον λόγο εννέα αιρετά μέλη του συμβουλίου, με εξαίρεση τον κ. Ρώσσο και τους Τουρκοκύπριους βουλευτές, ενημερώνουν με επιστολή τους τον αρμοστή ότι θα απόσχουν από την επιψήφιση του προϋπολογισμού καθώς θεωρούν κάθε συζήτηση επί του θέματος μάταιη²⁹⁷.

²⁹³ Το εν λόγω νομοσχέδιο αναφέρει ότι ένα άτομο μπορεί να αποκτήσει τίτλο ιδιοκτησίας για γη, την οποία κατέχει υπό καθεστώς χρησικτησίας, φτάνει να αποδείξει ότι ο πραγματικός ιδιοκτήτης της γης έχει δώσει την συγκατάθεσή του. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 27 Δεκεμβρίου 1889, 10 Μαΐου 1890 και 20 Φεβρουαρίου 1891. Για το ίδιο θέμα βλ επίσης SA1/537/89 και SA1/1336/91.

²⁹⁴ Το συγκεκριμένο νομοσχέδιο ορίζει ότι η κυβέρνηση έχει προτεραιότητα στη διεκδίκηση της εξόφλησης των χρεών έναντι των ιδιωτών δανειστών, βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 25 Απριλίου 1890 και 20 Μαρτίου 1891. Σύμφωνα με τον Τουρκικό Νόμο, η Κυβέρνηση είναι προνομιούχος δανειστής. Αρχεία της Αρχιγραμματείας με κωδικό SA1/2649/91.

²⁹⁵ «Πρωτοσέλιδο», ο.π., Λευκωσία: 18/2 Μαρτίου 1889 και *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 5 Απριλίου 1889 και 13 Ιουνίου 1890.

²⁹⁶ «Πρωτοσέλιδο», ο.π., Λευκωσία: 25/9 Μαρτίου 1889.

²⁹⁷ «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 18/30 Μαρτίου 1889. Οι Βουλευτές που υπέγραψαν την επιστολή ήταν Πασχάλης, Κωνσταντινίδης, Αχιλλέας Λιασίδης, Ευστάθιος Κωνσταντινίδης, Ι.Δ. Καρεμφυλάκης, Σωκράτης Ν. Φραγκοκύδης, Γεώργιος Μαληκίδης, Ριχάρδος Ματτέης και Μιχαήλ Η. Μιχαηλίδης.

Το κοινό αντιπολιτευτικό μέτωπο που οδήγησε σε συνεργασία τόσο σε δημαρχιακό επίπεδο²⁹⁸ όσο και σε επίπεδο θρησκευτικών αρχηγών²⁹⁹ μετά την αποχώρηση των Τουρκοκύπριων αντιπροσώπων από την αποστολή πρεσβείας αποτελεί πλέον παρελθόν. Ενδεικτικό της διάλυσης της συνεργασίας των δυο κοινοτήτων είναι το γεγονός ότι οι Τουρκοκύπριοι επανέρχονται το 1891 στη μονομερή διεκδίκηση της αύξησης της συμμετοχής Τουρκοκυπρίων υπαλλήλων στη δημόσια υπηρεσία³⁰⁰. Το αίτημα αυτό είχε κατατεθεί διαμέσου του Μουφτή το 1884³⁰¹ πολύ προτού προκύψει η συνεργασία των δυο κοινοτήτων, κατά τη διάρκεια της οποίας το θέμα της αύξησης των ιθαγενών υπαλλήλων εκφραζόταν από κοινού στα υπομνήματα και τις συζητήσεις του Νομοθετικού Συμβουλίου. Η κυβέρνηση έχοντας πλέον προσεταιριστεί εκ νέου τους Τουρκοκύπριους βουλευτές προσπαθεί τώρα με υποσχέσεις για μεταρρυθμίσεις να κατευιάσει και την ελληνοκυπριακή αντιπολίτευση. Το 1891 καταθέτει έναν ελαφρά αυξημένο προϋπολογισμό ενώ παράλληλα ο αρμοστής διορίζει δυο επιτροπές για τον

²⁹⁸ Η συνεργασία των δυο κοινοτήτων επεκτάθηκε και στις δημοτικές εκλογές της Λευκωσίας όταν οι συνδυασμοί Τουρκοκύπριων και Ελληνοκύπριων υποψηφίων αλληλοϋποστηρίχτηκαν. «Από της πρωΐας της ημέρας εκείνης οι προύχοντες και οι αρχηγοί των συντεχνιών συνεχόμενοι καθ' ομίλους συνδισκέπτοντο περί της καλής εκβάσεως του δημαρχιακού ζητήματος... δεν επρόκειτο πλέον περί σκέψεως επιτυχίας του χριστιανικού συνδυασμού του υποστηρίζοντος ως Δήμαρχον της πόλεως τον βουλευτήν κ. Α. Λιασίδην, διότι καθά προηναγγείλαμεν, αποσυρθέντων των κ. κ. Ι. Ευαγγελίδου, Ι.Μ. Ζαχαριάδου, Μ. Κίγκ και Γιαζιτζιάν, τα εξ χριστιανικά μέλη εθεωρούτο νομίμως οριστικοί δημοτικοί σύμβουλοι, αλλ' επροκειτο περί υποστηρίξεως Οθωμανών, οίτινες εκ του προτέρου δημοσία είχαν κηρυχθή υπέρ του κ. Λιασίδου. Επί τούτω οι χριστιανοί κάτοικοι της πρωτεύουσας συνήρχοντο μετά μεσημβρίαν της Κυριακής... εν τοις προαυλίοις των εκκλησιών και ανέμενον την άφιξιν των αρχηγών, όπως παρ' αυτών λάβωσι τα ονόματα των Οθωμανών υπέρ' ων έπρεπε να διαθέσωσι τας ψήφους των... Η διαλογή των ψήφων ανέδειξε δημοτικούς συμβούλους δια καταπληκτικής πλειοψηφίας τους υπό των ημετέρων υποστηριζομένους τρεις Οθωμανούς, Χατζή Σοφού Χατζή Εμίν, Ραούφ Βέη Ποταμιαλή και Νουρή Μεχμέτ. Οι τρεις έτεροι Οθωμανοί εισίν οι Χατζή Χαβούζ εφένδης, Τεκέ Σιέχ και Χατζή Αλή εφένδης Παρουξής...», «Διάφορα», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 23/4 Αυγούστου 1888. Μετά την εκλογή τους ο νέος Δήμαρχος κ. Λιασίδης και ο αντιπρόεδρος Χατζή Σοφού Εφέντης επισκέφθηκαν τον Μουφτή με τον οποίο συζητήσαν ορισμένα δημαρχιακά ζητήματα και το θέμα της πρεσβείας. Ο Μουφτής εξέφρασε την πρόθεσή του να συνεργαστεί πλήρως με το σύνολο στοιχείο για το μέλλον του τόπου. Έπειτα «ο κ. Λιασίδης εγερθείς ησπάσθη την δεξιάν του γηραιού θρησκευτικού αρχηγού των Οθωμανών, όστις ηυχήθη αυτώ επιτυχίαν εις τας υπέρ της πατρίδος ενεργείας», «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 6/18 Αυγούστου 1888.

²⁹⁹ «Η ανήκουστος σκληρότης μεθ' ης εισπράττονται κατά την εποχήν ταύτην οι φόροι εκίνησαν, ως ην επόμενον, το ενδιαφέρον της Α.Μ. του Αρχιεπισκόπου και του θρησκευτικού αρχηγού των Οθωμανών (Μουφτή εφένδη) οίτινες, καθά επληροφορήθημεν, έγγραφαν προς την Α.Ε. τον Μ. Αρμοστήν παρακαλούντες αυτόν όπως διατάξη τους εισπράκτορας... να μη μεταχειρίζονται τόσον αυστηρά μέτρα.», «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 13/25 Αυγούστου 1888. Για την κοινή επιστολή Αρχιεπισκόπου και Μουφτή βλ. επίσης SA1/2416/88.

³⁰⁰ Το 1891 ο Μουφτής καταθέτει Υπόμνημα ζητώντας την προστασία της κοινότητάς του και την αύξηση των Μουσουλμάνων Δημοσίων Υπαλλήλων. Η Κυβέρνηση απαντώντας στο Υπόμνημα διευκρίνισε ότι η αναλογία των δυο κοινοτήτων στην δημόσια υπηρεσία διαψεύδει τους ισχυρισμούς του Μουφτή για παραμερισμό των Μουσουλμάνων, βλ. SA1/3224/91 και SA1/575/92.

³⁰¹ Σε αρχείο της Αρχιγραμματείας αναφέρεται ότι ο Μουφτής εξέφρασε τα παράπονα της κοινότητάς του για τον μικρό αριθμό των Τουρκοκύπριων Δημοσίων Υπαλλήλων, βλ. SA1/21/84.

έλεγχο του κτηματολογίου και της Δημόσιας Υπηρεσίας καθώς και τη σύνταξη δυο εκθέσεων, στις οποίες θα προτείνονται μεταρρυθμίσεις και μειώσεις των εξόδων³⁰².

Αυτές οι πρωτοβουλίες του αρμοστή σε συνδυασμό με την απόφασή του ότι οι δημόσιοι υπάλληλοι των οποίων ο μισθός θα μειώνεται με απόφαση του συμβουλίου δεν θα έχουν πλέον το δικαίωμα ένστασης³⁰³ οδηγεί τους βουλευτές στο συμπέρασμα ότι ο αγώνας τους για τη μείωση του προϋπολογισμού ζημιώνει αντί να ωφελεί τους ιθαγενείς υπαλλήλους. «...η σεβαστή κυβέρνηση απεφάσισε την εφαρμογή οικονομικών προς άρσιν των... γινομένων παραπόνων κατ' αυτής... Ποίον όμως πρακτικόν όφελος θα πορισθή ο τόπος εκ των τυχόν επενεχθησομένων υπό της επιτροπής οικονομικών; Και τίνες οι δυστυχείς υπάλληλοι οι γεννησομένοι και αυθίς θύματα;... Τα τμήματα εκείνα εν οίς πράγματι ηδύναντο να επενεχθώσιν ουσιώδεις οικονομίαι άνευ βλάβης της διοικητικής μηχανής εξεώθησαν τέλεον των θυρών πάσης συζητήσεως... Όλα τα οικονομικά μέτρα εφήρμοσε και εφαρμόζει κατά των πτωχών Κυπρίων υπαλλήλων. Κενούται λ.χ. μια θέσις ιθαγενούς υπαλλήλου, καταργείται αυτή λόγω οικονομίας. Τίνος ποτέ Άγγλου υπαλλήλου θέσις μολονότι κενωθείσα κατηργήθη;... Αλλ' εκτός όλων τούτων υπάρχουν και δυστυχείς Κύπριοι υπάλληλοι εργαζόμενοι μεν σκληρώς, αμειβόμενοι δε γλισχρώς... Αφού λοιπόν δεν δυνάμεθα να εγγίσωμεν τας πλουσίας των Άγγλων μισθοδοσίας, διότι αυτά εισίν απηγορευμένος καρπός, δεν είναι προτιμότερον να ζητώμεν επιμόνως την αύξησιν των αληθώς γλισχρών μισθοδοσιών των εγχωρίων υπαλλήλων;...³⁰⁴».

Η αρχική αντίδραση των βουλευτών είναι να ευχαριστήσουν τον αρμοστή για την πρωτοβουλία του και να εκφράσουν την ελπίδα ότι οι δυο επιτροπές θα βοηθήσουν στη μείωση του προϋπολογισμού. Όταν τα αιρετά μέλη μελετήσουν προσεκτικότερα τον προϋπολογισμό, θα εκφράσουν και πάλι την άποψη ότι είναι «δυσανάλογα υψηλός» σε σχέση με τους πόρους της νήσου, αλλά αποφασίζουν προς το παρόν να υποχωρήσουν «καθόσον... ο Μ. Αρμοστής διώρισεν επιτροπήν ήτις θα εξετάση τας οικονομίας αίτινες δύνανται να γίνωσιν...³⁰⁵» και να επιψηφίσουν τον προϋπολογισμό³⁰⁶.

³⁰² «Εναρκτήριο Λόγος», ο.π., Λευκωσία: 9/14 Μαρτίου 1891. Οι Βουλευτές στην αντιφώνησή τους ευχαριστούν τον Αρμοστή για τον διορισμό επιτροπών ελέγχου για το Κτηματολόγιο και την Δημόσια Υπηρεσία και εκφράζουν την ελπίδα ότι οι εκθέσεις των δυο επιτροπών θα οδηγήσουν σε μειώσεις του προϋπολογισμού, «Η Απάντησις εις τον Εναρκτήριο Λόγον», ο.π., Λευκωσία: 8/20 Μαρτίου 1891. Για την Επιτροπή Ελέγχου του Κτηματολογίου βλ. SA1/1018/90.

³⁰³ «Διάφορα», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 29/11 Μαΐου 1889.

³⁰⁴ «Μια παρατήρησις», ο.π., Λευκωσία: 22/6 Μαρτίου 1891.

³⁰⁵ «Βουλή Συνεδρίασις ΙΣΤ' 27/8 Απριλίου», ο.π., Λευκωσία: 20/8 Μαΐου 1891. Στην ίδια Συνεδρίαση ο κ. Λιασιδης ανέφερε επίσης ότι «Τελευταίων εκφράζω την ευχήν όπως η κυβέρνηση, ήτις έχει εν τη καρδία την ελάττωσιν του προϋπολογισμού, μεριμνήση και περί της κατά το δυνατόν ελαττώσεως των μισθοδοσιών εκείνων, ας κατά το διάταγμα της βασιλίσεως δεν επιτρέπεται να συζητήσωμεν...».

³⁰⁶ «Βουλή Συνεδρίασις ΙΗ', 29/10 Απριλίου», ο.π., Λευκωσία: 17/29 Μαΐου 1891 και «Βουλή Συνεδρίασις ΙΖ' 28/9 Απριλίου, ο.π., Λευκωσία: 20/8 Μαΐου 1889.

Η κυβέρνηση κατά τις δυο τελευταίες συνόδους του συμβουλίου φαίνεται να υποχωρεί ικανοποιώντας τα πάγια αιτήματα των βουλευτών για μεγαλύτερη συμμετοχή του λαού στη λήψη αποφάσεων, όμως στην ουσία η διοίκηση της νήσου κάνει στροφή προς τον συγκεντρωτισμό. Κατά τις συνόδους του 1887 και του 1890 τα αιρετά μέλη του συμβουλίου κατέθεσαν νομοσχέδια σχετικά με την εκλογή μουκτάρηδων και αγροφυλάκων από τις τοπικές κοινότητες³⁰⁷, τα οποία δεν επιψηφίστηκαν λόγω διαφωνιών. Κατά την σύνοδο, όμως, του 1891 η κυβέρνηση πετυχαίνει την ψήφιση δυο νομοσχεδίων βάσει των οποίων οι μουκτάρηδες και οι αγροφύλακες στο εξής θα διορίζονται από αυτήν³⁰⁸. Δεν είναι σαφές γιατί οι αντιπρόσωποι του λαού στο Νομοθετικό συμβούλιο επιψήφισαν δυο νόμους που αφαιρούσαν από τους Κύπριους το δικαίωμα να επιλέγουν τα άτομα, τα οποία ήταν υπεύθυνα για την άμεση διοίκηση και αστυνόμευσή τους.

Ενώ, λοιπόν, οι ενστάσεις ανάμεσα στην κυβέρνηση και τους βουλευτές έχουν παύσει, η υποψηφιότητα του διοικητή της Αμμοχώστου στις επικείμενες εκλογές προκαλεί νέα αναταραχή. Ο αρμοστής στις 11 Οκτωβρίου του 1891 διαλύει το συμβούλιο, το οποίο έχει συμπληρώσει την θητεία του, και προκηρύσσει εκλογές³⁰⁹. Ο διοικητής Αμμοχώστου Arthur Young εκμεταλλευόμενος τον εκλογικό νόμο διεκδικεί τη μια από τις εννέα έδρες των μη μουσουλμάνων βουλευτών θέτοντας υποψηφιότητα για τη δεύτερη εκλογική περιφέρεια. Ο Young, ο οποίος ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής³¹⁰ στην επαρχία Αμμοχώστου, θέτει για δεύτερη φορά υποψηφιότητα στις εκλογές χωρίς την προτροπή της κυβέρνησης αλλά από καθαρά προσωπική επιθυμία. Η αντίδραση της ελληνοκυπριακής κοινότητας είναι άμεση και σφοδρή. Με περιοδείες τους εκκλησιαστικοί και πολιτικοί ηγέτες της κοινότητας καλούν τον λαό να τον καταψηφίσει και να μην εκχωρήσει τα αντιπροσωπευτικά του δικαιώματα σε ένα μέλος της κυβέρνησης³¹¹. Ο Young από την πλευρά του χρησιμοποιεί τους υπαλλήλους του διοικητηρίου της Αμμοχώστου για να προωθήσει την υποψηφιότητά του³¹². Στις εκλογές που διεξάγονται τον

³⁰⁷ Για τα εν λόγω νομοσχέδια βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 1 Ιανουαρίου 1887 και 2 Μαΐου 1890.

³⁰⁸ Για τους εν λόγω Νόμους βλ. ο.π., 2 Οκτωβρίου 1891 και 10 Ιουλίου 1891. Για τον Νόμο περί Μουκτάρηδων βλ. επίσης SA1/3642/91.

³⁰⁹ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 10 Οκτωβρίου 1891. Για την προκήρυξη εκλογών βλ. επίσης SA1/2545/91.

³¹⁰ Το γεγονός ότι ο κ. Young είναι δημοφιλής ως Διοικητής Αμμοχώστου αποδεικνύεται από το ότι η ελληνοκυπριακή εφημερίδα *Ένωσις*, παρά τα αντικυβερνητικά αισθήματα που επικρατούν αυτή την περίοδο στον τύπο, επέλεξε να δημοσιεύσει εγκωμιαστικά άρθρα για την υποψηφιότητα του κ. Young. «Διάφορα», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 25/6 Νοεμβρίου 1891

³¹¹ «Την εβδομάδα ταύτην εξήλθον ανά τα διάφορα χωρία του διαμερίσματος Αμμοχώστου η Α.Π. ο Μητροπολίτης Κυρηνείας, η Α.Π. ο Καθηγούμενος Κύκκου, η Α.Π. ο Αρχιμανδρίτης της Αρχιεπισκοπής και πολλοί άλλοι κύριοι, όπως αντιπράξωσι κατά της εκλογής του διοικητού Αμμοχώστου κ. Γιάγκ ως αιρετού μέλους του Συμβουλίου», «Διάφορα», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 25/6 Νοεμβρίου 1891.

³¹² Σύμφωνα με αρχείο της Αρχιγραμματείας ο κ. Λιασιδης είχε ζητήσει από την κυβέρνηση να απαγορεύσει σε δημοσίους υπαλλήλους της Αμμοχώστου να βοηθήσουν τον κ. Young στην εκλογή του. Η κυβέρνηση διαβεβαίωσε τον κ. Λιασίδη ότι οι ανησυχίες του είναι αστήρικτες και αδικαιολόγητες. SA1/2989/91

Οκτώβριο του 1891 ο Young δεν εκλέγεται³¹³. Προφασιζόμενος προεκλογικές ατασθαλίες προσφεύγει στις δικαστικές αρχές ζητώντας ακύρωση του εκλογικού αποτελέσματος και επανάληψη των εκλογών³¹⁴. Το δικαστήριο κρίνει ως βάσιμες τις κατηγορίες του διοικητή και διατάσσει επανάληψη των εκλογών εφόσον οι Ελληνοκύπριοι υποψήφιοι και οι υποστηρικτές τους είχαν «τρομοκρατήσει και δωροδοκήσει» τους εκλογείς³¹⁵. Μετά την επανάληψη των εκλογών οι κύριοι Λιασίδης και Σιακαλής επανεκλέγονται στη δεύτερη εκλογική περιφέρεια³¹⁶. Το αποτέλεσμα της δίκης επικρίθηκε από την πλειοψηφία των εκλογέων, οι οποίοι θεωρούσαν ότι η τιμωρία των δυο υποψηφίων και των υποστηρικτών τους ήταν άδικη. Για αυτό τον λόγο επιτροπές κατοίκων της Λεμεσού και άλλων περιοχών αποφάσισαν τη διενέργεια εράνων για την κάλυψη των εξόδων της δίκης³¹⁷. Ο Λιασίδης σε συζήτηση στην Βουλή ζητά από την κυβέρνηση να απαγορεύσει στους κυβερνητικούς υπαλλήλους τη συμμετοχή τους στις εκλογές, η οποία, όμως, δια στόματος Collver απαντά ότι δεν είναι δυνατόν να απαγορεύσει σε όλους τους δημοσίους υπαλλήλους το δικαίωμα που έχουν ως πολίτες να συμμετέχουν στο νομοθετικό συμβούλιο. Αν, δηλαδή, λέει ο Collver, κάποιος εκλεγεί μουδήρης δεν θα έπρεπε μετά να θέσει υποψηφιότητα στις εκλογές αν το επιθυμούσε³¹⁸; Παρά τα όσα δηλώνει δημόσια η κυβέρνηση, ο αρμοστής έχει ήδη στείλει τηλεγράφημα που ενημερώνει όλους τους Βρετανούς

³¹³ «...δια το εκλογικό διαμέρισμα Λάρνακος – Αμμοχώστου... Επτά εισίν οι εκ των χριστιανών προταθέντες ούτοι δε εισίν οι κ.κ. Ν. Ρώσσο, Ρ. Ματτέης, Λ. Παϊσίου, Γ. Σιακαλλής, Α. Λιασίδης, Ι. Βοντιτζιάνος και Γιάγκ, διοικητής Αμμοχώστου... Μεταξύ των χριστιανών υποψηφίων μετά λύπης παρατηρούμεν και αύθις την υποψηφιότητα, ως αιρετού μέλους, κυβερνητικού υπαλλήλου, του διοικητού Αμμοχώστου. Δεν επιθυμούμεν να εξετάσωμεν τους λόγους δι' ους ο κ. Γιάγκ, και κατόπιν της οικτράς εκείνης αποτυχίας του 1883, ηθέλησε να κατέλθη και αύθις εις τον βουλευτικόν αγώνα... αλλ' είνε πλέον ή βέβαιον ότι ο διοικητής δεν θα εκλεχθή... Ας εκλεχθή... οιοσδήποτε άλλος, ουχί όμως, εν ονόματι της πατρίδος, κυβερνητικός υπάλληλος δεδεδεσμευμένος, ούτως ειπείν, υπό καθηκόντων και υποχρεώσεων προς τους διοικούντας. Πως είνε δυνατόν κυβερνητικός υπάλληλος να υπερασπίση τα συμφέροντα των εκλογέων του, όταν ταύτα αντίκεινται τοις συμφέρουσι της κυβερνήσεως;», «Αι Βουλευτικά εκλογαί», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 18/30 Οκτωβρίου 1891. «Αχιλλέας Λιασίδης: 1450, Γεώργιος Σιακαλλής: 1444, Νικόλαος Ρώσσο: 1009, Ιωάννης Βοντιτζιάνος: 842, Αρθούρος Γιάγκ: 493, Λουκάς Παϊσίου: 434, Ριχάρδος Ματτέης: 117», «Τα εκλογικά αποτελέσματα του διαμερίσματος Λάρνακος – Αμμοχώστου», ο.π., Λευκωσία: 1/13 Νοεμβρίου 1891. Για το ίδιο θέμα βλ. SA1/72/92, SA1/510/92, SA1/568/92.

³¹⁴ Για την δίκη των εκλογών βλ. «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 29/11 Δεκεμβρίου 1891, «Δίκη Εκλογών», ο.π., Λευκωσία: 20/1 Ιανουαρίου 1892 και Ζαννέτος Φίλιος, *Η Ιστορία της Νήσου Κύπρου...*, ο.π., σ.σ.725 – 739.

³¹⁵ «Επερατώθη τέλος η επί 9 όλας ημέρας διαρκέσασα πολύκροτος περί εκλογών δίκη, εκδοθείσης προχθές της αποφάσεως. Κατ' αυτήν, η εκλογήν των κ.κ. Σιακαλλή και Λιασίδου ως βουλευτών ακυρούται, καταδικασθέντων συνάμα εις τα έξοδα της δίκης. Κατά την αυτήν απόφασιν, εκ των εξόδων θα επιβαρύνωσι τον μεν Μητροπολίτην Κυρηνείας 25 λίραι, το δε Αρχιμανδρίτην Φιλόθεον λίραι 50», «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 27/8 Ιανουαρίου 1892. Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης «Δίκη Εκλογών», ο.π., Λευκωσία: 20/1 Ιανουαρίου 1892.

³¹⁶ «Επαναληπτική Εκλογή» ο.π., Λευκωσία: 10/22 Ιανουαρίου 1892.

³¹⁷ «Ειδήσεις», ο.π., Λευκωσία: 17/29 Ιανουαρίου 1892

³¹⁸ «Βουλή», ο.π., Λευκωσία: 1/13 Απριλίου 1892. Κατά της συμμετοχής δημοσίων υπαλλήλων στις εκλογές ήταν επίσης ο Μητροπολίτης Κιτίου, ο κ. Ρώσσο και ο κ. Π. Κωνσταντινίδης. Σε αυτή την συζήτηση ο κ. Collver σπεύδει να ενημερώσει το Συμβούλιο ότι η Κυβέρνηση δεν είχε καμία σχέση με την υποψηφιότητα Young και ότι έχει παρακολουθήσει την όλη υπόθεση ως «απλός θεατής».

αξιωματούχους της Αμμοχώστου ότι δεν επιδοκιμάζει την συμμετοχή τους στις εκλογές για την πλήρωση των βουλευτικών εδρών Λάρνακας – Αμμοχώστου³¹⁹.

Μέσα σε αυτήν την τεταμένη ατμόσφαιρα ανάμεσα στην κυβέρνηση και τους Ελληνοκύπριους βουλευτές ο κυπριακός λαός καλείται να εκλέξει τους αντιπροσώπους του. Το μεγάλο ζήτημα των εκλογών δεν είναι μόνο το ποιοι θα κληθούν να τον αντιπροσωπεύσουν, αλλά και το πώς θα το επιτύχουν αυτό, εφόσον οι εξουσίες που τους δίνει το κοινοβουλευτικό πολίτευμα της νήσου είναι «περιορισμένες». «...περί τα τέλη Ιουλίου ή αρχάς του προσεχούς Αυγούστου θα γίνωσιν αι γενικαί εκλογαί δια το Νομοθετικόν της Γ' Βουλευτικής Περιόδου... εκείνο το οποίον ενδιαφέρει ημάς ή μάλλον είνε οποία η σημασία η αποδιδόμενη υπό της κυβερνήσεως εις το Συμβούλιον τούτο... Το Νομοθετικόν συμβουλεύει και αποφασίζει, αλλά δια συστηματικού τρόπου η κυβέρνησις παρορά την έκφρασιν ταύτην των γνωμών του τόπου... παρά την ύπαρξιν του Νομοθετικού τα πάντα αποφασίζει και εκτελεί η κυβέρνησις... παρά το σύνταγμα, η κυβέρνησις ημών είνε ολιγαρχική... Ενώπιον της καταστάσεως ταύτης δεν είνε άπορον αν ο τόπος δεν αισθάνεται προς την Διοίκησιν την ευαρέστησιν εκείνην ην η κυβέρνησις... έπρεπε να επιζητή... φοβούμεθα ότι ο τόπος γρήγορα θέλει αποστρέψει τον νουν από τοιούτου πολιτικού συστήματος, ότι θέλει θεωρήσει ότι Νομοθετικόν ψηφίζον και μη εισακουόμενον είναι προτιμότερον να μην υπάρχη και ότι θέλομεν επανέλθη πάλιν εις την κατάστασιν εκείνην των πνευμάτων, ην αγγλική κυβέρνησις ηθέλησε να κατευνάση αναδιοργανώσασα το Νομοθετικόν της Νήσου...³²⁰».

³¹⁹SA1/221/92. Επιστολή για το ζήτημα του κ. Young στέλνει και ο Υπουργός των Αποικιών σύμφωνα με αρχείο της Αρχιγραμματείας SA1/3345/92.

³²⁰ «Τι Φρονεί ο Τόπος», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 19/1 Μαΐου 1891. Για την ανάγκη διεύρυνσης των κοινοβουλευτικών δικαιωμάτων των Βουλευτών βλ. επίσης «Μια Ιδέα», ο.π., Λευκωσία: 10/22 Φεβρουαρίου 1890, «Η Βουλή μας», ο.π., Λευκωσία: 5/17 Οκτωβρίου 1890 και «Οι Βουλευταί», ο.π., Λευκωσία: 14/26 Ιανουαρίου 1889. Σε άλλο άρθρο της *Φωνή της Κύπρου* κάνοντας απολογισμό της ιστορίας του Νομοθετικού αναφέρει: «Όταν ανεπετάσθη επί της νήσου ημών η βρετανική σημαία πάντες ανεξαιρέτως εχάρημεν... Ο Σιρ Γάρντετ Ουόλσελες... έτυχεν ενταύθα υποδοχής (λαμπρής)... Ολίγαι όμως ημέραι παρήλθον και ο ανώτατος ούτος της νήσου άρχων, εκλαβών φαίνεται ημάς ως αγρίους Ζουλού... ήρξατο να συντάσση και εκδίδη (τυρανικά) διατάγματα... Μετά τίνα χρόνον ο Σιρ Γάρντετ νομίσας ότι και ο λαός εδικαιούτο να αντιπροσωπεύηται, εσημάτισε Νομοθετικόν Συμβούλιον... απαρτιζόμενον εκ 5 Άγγλων υπαλλήλων και 3 Κυπρίων, και του εκ του ακατανομάστου εκείνου σωματείου εξεπέμποντο... νόμοι, οίτινες ζήτημα είνε αν ηδύναντο να εφαρμοσθώσι... Βραχεία... υπήρξεν η ζωή του τοιούτου νομοθετικού... Τον Σιρ Γάρντετ... αντικατέστησεν ο... Βίδδωλφ... Και ούτος δυστυχώς ηθέλησε να συνεχίση εν πάσι την τακτικήν του προκατόχου του... Τα πράγματα όμως εις τοιούτον εξήκοντο σημείον, ώστε η κυβέρνησις της Ανάσσης κατά το 1882 εθεώρησε δίκαιον και ορθόν να χορηγήση ημίν συνταγματικόν πολίτευμα... Οποίον το έργον του συμβουλίου τούτου; Να τροποποιεί τα υπό της κυβερνήσεως καθυποβαλλόμενα νομοσχέδια... Οι ημέτεροι αντιπρόσωποι... εκπληρούσιν, όσον επιτρέπεται αυτοίς, το καθήκον των. Καθ' εκάστην σχεδόν σύνοδον υποβάλλουσι νομοσχέδια και επιψηφίζονται μάλιστα, αλλά το δικαίωμα της αρνησικυρίας... μεταβάλλει... ταύτα εις χάρτην άγραφον. Και αφού η του Νομοθετικού ατμόσφαιρα είνε τόσο στενή και πνιγηρά, διατί πάντες οι αντιπρόσωποι δεν δίδουσι εν σώματι τας παραιτήσεις των και να διαμαρτυρηθώσι κατά του τοιούτου πολιτεύματος;... Προς τι εχρησίμευσεν ή χρησιμεύει το Νομοθετικόν λεγόμενον σώμα, αφού σπουδαιότατα δια τον τόπον ζητήματα δεν επιτρέπεται να εισαχθώσιν εν αυτώ η εισαγόμενα δεν λύονται;... Δεν πταίουσιν οι

Τι θα κάνουν λοιπόν οι νέοι βουλευτές προς ικανοποίηση των εκλογέων τους; Πώς θα υπηρετήσουν καλύτερα τα συμφέροντα του λαού, τον οποίο αντιπροσωπεύουν; Θα συνεχίσουν να προτείνουν μειώσεις στον προϋπολογισμό της νήσου διακινδυνεύοντας τη στέρηση των κοινοβουλευτικών τους δικαιωμάτων; Θα απέχουν από την ψήφιση νόμων και κονδυλίων; Θα παραιτηθούν από τις βουλευτικές τους έδρες ως ένδειξη διαμαρτυρίας για τη φορολογική πολιτική της κυβέρνησης; Ή θα συνεργαστούν με αυτήν στην επιψήφιση νομοσχεδίων προσδοκώντας ότι η φιλάνθρωπη αγγλική κυβέρνηση θα διευρύνει τις εξουσίες τους, θα ανταποκριθεί στα πάγια αιτήματα των Κυπρίων και, όταν οι συγκυρίες το επιτρέψουν, θα ικανοποιήσει τους εθνικούς πόθους των Κυπρίων αποδίδοντας την νήσο στην Ελλάδα;

1.2.γ: Ο φόρος υποτελείας, οι φήμες περί εγκατάλειψης της Νήσου και τα πρώτα σημάδια διχασμού στη βάση και την ηγεσία της ελληνοκυπριακής κοινότητας(1891-1896).

Το νέο Νομοθετικό Συμβούλιο ανοίγει τις πόρτες του στις 3 Μαρτίου 1892 με νέα αιρετά μέλη. Στην εκλογική περιφέρεια Λευκωσίας-Κερύνειας εκλέχθηκαν οι Baroutchizade Ahmet Vassif, Πασχάλης Κωνσταντινίδης, Κύριλλος Παπαδόπουλος - μητροπολίτης Κιτίου και Γεράσιμος Χατζηδιάκος-ηγούμενος της Μονής Κύκκου. Στην εκλογική περιφέρεια Λάρνακας-Αμμοχώστου εκλέχθηκαν οι Zuhtibin Hadji Hassan, Αχιλλέας Λιασσίδης, Γεώργιος Σιακαλλής και Νικόλαος Ρώσσο. Στην εκλογική περιφέρεια Λεμεσού-Πάφου εκλέχθηκαν οι Ahmet Rashid, Ιωάννης Κυριακίδης, Αριστοτέλης Κυριακίδης και Σωκράτης Φραγκούδης³²¹.

Σύμφωνα με άρθρο της *Φωνής της Κύπρου*, όλοι ανεξαιρέτως οι νέοι βουλευτές εμφορούνται από «πατριωτικά» αισθήματα. «Πασών λοιπών των εδρών του Νομοθετικού πληρωθεισών υπ' ανδρών τοιαύτα προσόντα κεκτημένων, ευελπιζόμεθα ότι τα συμφέροντα ολοκλήρου της νήσου θα ώσιν πάντοτε εν ταις καρδίαις των.³²²». Και όντως, οι ελπίδες της *Φωνής της Κύπρου* δεν θα διαψευσθούν εφόσον τις συζητήσεις της συνόδου του 1892 θα μονοπωλήσει το ψήφισμα του Σιακαλλή περί μείωσης του φόρου υποτελείας και την πληρωμή του από το αγγλικό θησαυροφυλάκιο και όχι τον κυπριακό λαό. Η κυπριακή Βουλή είχε επιψηφίσει τέτοιου είδους προτάσεις και στο παρελθόν, για παράδειγμα αυτήν του Ζ. Πιερίδη το 1886 και του Ν. Ρώσσου το 1887³²³. Αλλά για πρώτη φορά το συγκεκριμένο αίτημα θα επιδιωχθεί με τέτοια σφοδρότητα ώστε να απασχολήσει σοβαρά την αγγλική Βουλή. Με βάση

αντιπρόσωποί μας... Κατανοήσωμεν λοιπόν πλέον ότι τα δικαιώματα του Νομοθετικού πρέπει να ευρυνθώσιν... Οι δια της ψήφου του λαού... αναδειχθησομένοι αντιπρόσωποι οφείλουσι κατά την μέλλουσαν σύνοδον του νομοθετικού να έχωσι τούτο ως πρόγραμμα των...», «Η Γνώμη ημών περί Νομοθετικού Συμβουλίου», ο.π., Λευκωσία: 11/23 Οκτωβρίου 1891.

³²¹ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 11 Νοεμβρίου 1891.

³²² «Οι εκλεχθέντες», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 1/13 Νοεμβρίου 1891.

³²³ «Ο Φόρος της Υποτελείας», ο.π., Λευκωσία: 26/7 Απριλίου 1892.

την άποψη ότι ο φόρος υποτελείας αποφασίστηκε επί λανθασμένου υπολογισμού και άρα το ποσό του φόρου είναι πολύ μικρότερο από αυτό που αναγκάζεται να πληρώνει σήμερα η Κύπρος³²⁴, ο Σιακαλλής ζήτησε στο ψήφισμά του την πληρωμή έστω ενός μέρους του φόρου από την Αγγλία ώστε να μπορέσει η Κύπρος να διαθέσει τα όποια πλεονάσματα των προσόδων της για την εκτέλεση έργων κοινής ωφελείας³²⁵. Την πρόταση αυτή επιψήφισαν τόσο τα ελληνοκυπριακά όσο και τα τουρκοκυπριακά μέλη του συμβουλίου αποδεικνύοντας ότι το νησί είχε τόσο άμεση ανάγκη από τη ρευστότητα που του στερούσε ο φόρος αυτός ώστε ακόμη και οι Τουρκοκύπριοι ήταν πρόθυμοι να διαρρήξουν τον σημαντικότερο ίσως δεσμό τους με τη δική τους Μητέρα Πατρίδα³²⁶. Το ψήφισμα βρίσκει σύμφωνο και τον νέο αρμοστή της Νήσου, κ. Walter Sendall³²⁷, ο οποίος εκφράζει την ελπίδα να γίνει σύντομα αποδεκτό το αίτημα των αιρετών μελών του συμβουλίου. Ο λόγος για τον οποίο το θέμα αυτό έχει λάβει τέτοιες διαστάσεις είναι η δυναμική και δραστήρια προβολή του από τον Σιακαλλή, ο οποίος μερίμνησε για τη δημοσίευση του αιτήματος στον αγγλικό τύπο και κάλεσε τους Βρετανούς βουλευτές να το υποστηρίξουν. Επίσης, απέστειλε άρθρο στις εφημερίδες *Times* του Λονδίνου και *Manchester Guardian*, στο οποίο παρουσίαζε το δίκαιο αίτημα των Κυπρίων να πληρώνεται ο φόρος υποτελείας από την Αγγλία³²⁸, ενώ σε ιρλανδική εφημερίδα δήλωσε ότι «...ελπίζω ότι οι Ιρλανδοί βουλευταί θα βοηθήσωσιν ημάς να επιτύχωμεν την ένωσιν της Κύπρου μετά της Ελλάδος ή τουλάχιστον την υπό του αυτοκρατορικού θησαυροφυλακίου πληρωμήν του φόρου υποτελείας...»³²⁹.

Το σημερινό αίτημα των Κυπρίων ενισχύεται και από την ανακίνηση του ζητήματος αυτού στο πρόσφατο παρελθόν από τους δυο πρώην αρμοστές της νήσου Biddulph και Bulwer. «Καθά μανθάνομεν, ο πρώην Μ. Αρμοστής της Κύπρου Sir R. Biddulph εδημοσίευσεν μακρότατον περί της νήσου άρθρον εν τω «Ημερησίω Χρόνω» του Λονδίνου, δι' ου πειράται να

³²⁴ «Ολίγα και πάλιν λέξεις περί του Φόρου Υποτελείας», ο.π., Λευκωσία: 28/9 Ιουνίου 1892.

³²⁵ Συγκεκριμένα το Ψήφισμα του κ. Σιακαλλή έκανε λόγο για μείωση του Φόρου Υποτελείας κατά 25 χιλιάδες λίρες και τη χρησιμοποίησή τους για την εκτέλεση Δημοσίων έργων, βλ. SA1/928/92.

³²⁶ «Ο Τουρκικός Φόρος – Ο Sir Sendall», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 29/11 Μαΐου 1892.

³²⁷ «Η Άφιξις του νέου Αρμοστού» και «Η Αναχώρησις του Sir Bulwer», ο.π., Λευκωσία: 26/7 Απριλίου 1892. Ο Bulwer ήταν ένας αρκετά δημοφιλής Αρμοστής τον οποίο ο ελληνοκυπριακός τύπος της εποχής ευχαριστεί για τα έργα του, όπως το Λεπροκομείο, το Νοσοκομείο, το Φρενοκομείο και φυσικά για την ενίσχυση των οιοπαραγωγών της Λεμεσού. «Ευγνωμοσύνη», ο.π., Λευκωσία: 21/4 Μαρτίου 1892. Εξίσου υψηλές προσδοκίες φαίνεται ότι έχουν οι Κύπριοι από τον νέο Αρμοστή Sendall τον οποίο καλεί ο ελληνοκυπριακός τύπος να προωθήσει το αίτημα της μείωσης ή άρσης του Φόρου Υποτελείας. «Τι δέον να πράξη ο Sir Sendall», ο.π., Λευκωσία: 1/13 Απριλίου 1892. Για την αποχώρηση του Bulwer και την άφιξη του Sendall βλ. επίσης *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 4 και 5 Απριλίου 1892.

³²⁸ «Η Κύπρος εν τω Αγγλικώ Τύπω», ο.π., Λευκωσία: 29/11 Μαΐου 1892 και «Δυο Επιστολαί», ο.π., Λευκωσία: 22/3 Αυγούστου 1892 και «Μια Επιστολή», ο.π., Λευκωσία: 2/14 Σεπτεμβρίου 1892.

³²⁹ «Επιστολή Σιακαλλή», ο.π., Λευκωσία: 16/28 Σεπτεμβρίου. Βοηθός στο έργο της διάδοσης των αιτημάτων της Κύπρου είναι και ο Βουλευτής Θεοφάνης Θεοδότου, βλ. «Η Κύπρος εν τω Αγγλικώ Τύπω», ο.π., Λευκωσία: 28/9 Νοεμβρίου 1892. Οι Ιρλανδοί Βουλευτές φαίνεται να βλέπουν θετικά τα κυπριακά αιτήματα σύμφωνα με άρθρο της εφημερίδας «Εωθινά Νέα», βλ. «Ιρλανδοί περί Κύπρου», ο.π., Λευκωσία: 19/31 Αυγούστου 1892.

πείση την Κυβέρνησιν της Ανάσσης όπως συνεννοηθή μετά του Σουλτάνου προς μετατροπήν του απαισίου φόρου της υποτελείας...³³⁰». Την ίδια περίοδο ο αρμοστής Bulwer επισκεπτόμενος την Αγγλία ενημέρωσε το αγγλικό κοινό για την κακή κατάσταση του νησιού και ομολόγησε ότι η Κύπρος δεν πρόκειται να προοδεύσει καθ' όσον πληρώνει τον φόρο υποτελείας. Το εν λόγω γεγονός ευχαρίστησε ιδιαίτερα τους Κύπριους, οι οποίοι ετοίμασαν λαμπρή υποδοχή στη Λάρνακα, στη Λεμεσό και τη Λευκωσία. «Ο σιρ Βούλβερ παραστήσας εν Αγγλία την ελεεινήν της Κύπρου θέσιν, ειπών δηλαδή την αλήθειαν, κατέκτησεν ομολογουμένως τας καρδίας πάντων των νησιωτών.³³¹».

Σε αυτό το σημείο πρέπει να αναφερθεί ότι το θέμα της επιχορήγησης από το αγγλικό θησαυροφυλάκιο για την συμπλήρωση του ελλείμματος στον προϋπολογισμό της νήσου και την αποπληρωμή του φόρου υποτελείας αποτελούσε αντικείμενο συζήτησης σε ετήσια βάση στην αγγλική Βουλή. «...Διάφοροι επερωτήσεις, ιδία περί του Τουρκικού φόρου, γίνονται συνεχώς εν τω Κοινοβουλίω, εις ας δυστυχώς το υπουργείον απαντά αείποτε δια τετριμμένων φράσεων...»³³². Κάθε χρόνο, όταν η αγγλική Βουλή συζητά το έλλειμμα της Κύπρου, η αντιπολίτευση ανακινεί το οικονομικό βάρος που επωμίζονται οι Άγγλοι φορολογούμενοι για την πληρωμή του φόρου υποτελείας και τη διατήρηση της κυριαρχίας επί μιας νήσου καθ' όλα «άχρηστης» για τα αγγλικά συμφέροντα. Η στερεότυπη απάντηση του εκάστοτε αρμόδιου υπουργού είναι ότι με την υπογραφή της συνθήκης του Βερολίνου η Αγγλία ανέλαβε μια υποχρέωση την οποία δεν μπορεί να αναιρέσει³³³. Την ίδια υποχρέωση ανέλαβε και η Κύπρος όταν η Βρετανία υπέγραψε την συνθήκη του 1878 εκ μέρους της νήσου και για αυτό τον λόγο είναι υποχρεωμένη να αποπληρώνει τον φόρο υποτελείας. Αυτή ήταν η απάντηση της βρετανικής κυβέρνησης στο ψήφισμα του Σιακαλλή, καθώς το υπουργείο των Αποικιών δεν μπορούσε να αλλάξει την πολιτική του³³⁴.

Άλλα θέματα που απασχολούν τα αιρετά μέλη του Συμβουλίου κατά τις συνόδους του 1892 είναι η συμμετοχή ιθαγενών στο Εκτελεστικό Συμβούλιο, οι μικροί μισθοί των ιθαγενών δημοσίων υπαλλήλων, το εκπαιδευτικό ζήτημα και η αύξηση της εγκληματικότητας. Όταν το 1889 η κυπριακή πρεσβεία επισκέφθηκε το Λονδίνο, απέσπασε τη δέσμευση της βρετανικής κυβέρνησης ότι στο μέλλον, όποτε κριθεί αναγκαίο, θα καλούνται να συμμετάσχουν στις συνεδριάσεις του Εκτελεστικού Συμβουλίου και ιθαγενείς. Όμως, σε καμία συνεδρία του

³³⁰ «Πρωτοσέλιδο», ο.π., Λευκωσία: 26/8 Δεκεμβρίου 1888.

³³¹ «Η Άφιξις του Sir Henry Bulwer», ο.π., Λευκωσία: 16/28 Ιανουαρίου 1888. Επιστολή του Bulwer σχετικά με τον Φόρο Υποτελείας και την εκτέλεση Δημοσίων Έργων σχολιάζει και ο κ. Σιακαλλής στον εγχώριο τύπο σύμφωνα με αρχείο της Αρχιγραμματείας βλ. SA1/2307/92.

³³² «Μάτην κοπιώμεν – Η Φωνή της Κύπρου εν τω Αγγλικώ Κοινοβουλίω», ο.π., Λευκωσία: 2/14 Αυγούστου 1891.

³³³ «Η υποχρέωσις ανελήφθη προς την Τουρκίαν, ουδέ δύναται να διαρραγή προς ανακούφισιν της φορολογίας των Κυπρίων.», «Η Κύπρος εν τω Αγγλικώ Κοινοβουλίω», ο.π., Λευκωσία: 22/3 Απριλίου 1891.

³³⁴ Για την απάντηση στο Ψήφισμα του κ. Σιακαλλή βλ. «Ο Τουρκικός Φόρος εν τη Αγγλική Βουλή», ο.π., Λευκωσία: 21/2 Ιουνίου 1892 και SA1/930/92.

Εκτελεστικού Συμβουλίου δεν έχει κληθεί κάποιος Κύπριος, πολίτευτής ή μη. Γιατί λοιπόν δεν υλοποιούν τις υποσχέσεις τους οι Βρετανοί³³⁵; Η ανεπίσημη απάντησή τους είναι ότι η βρετανική διοίκηση θεωρεί ότι δεν υπάρχουν ιθαγενείς με τα απαιτούμενα προσόντα συμμετοχής στο Εκτελεστικό Συμβούλιο και ότι, αν κάποιος συμμετείχαν, το αποτέλεσμα θα ήταν να καθυστερήσουν τις εργασίες του συμβουλίου με τις ενστάσεις τους, όπως κάνουν και στο Νομοθετικό³³⁶.

Το ιθαγενές στοιχείο «παραγκωνίζεται» εξίσου στη δημόσια υπηρεσία. Οι ιθαγενείς υπάλληλοι λαμβάνουν κατώτερους μισθούς σε σχέση με τους Βρετανούς, ενώ την ίδια στιγμή δεν έχουν καμία ελπίδα προαγωγής σε ανώτερη διοικητική θέση. Η Κύπρος, η οποία σύμφωνα με τη *Φωνή της Κύπρου* μαστίζεται από «υπαλληλομανία»³³⁷, υποφέρει εξαιτίας της βρετανικής πολιτικής απέναντι στους χαμηλόμισθους ιθαγενείς δημοσίους υπαλλήλους. Η κυβέρνηση φαίνεται να αντιμετωπίζει μεροληπτικά τους ιθαγενείς δημοσίους υπαλλήλους έναντι των Βρετανών. Οι χριστιανοί ιθαγενείς υπάλληλοι μισθοδοτούνται κατώτερα από ό,τι όλοι οι άλλοι, Τουρκοκύπριοι, Αρμένιοι κλπ.. Όταν τα μέλη του συμβουλίου προτείνουν την αύξηση του μισθού των ιθαγενών υπαλλήλων, η κυβέρνηση απαντά ότι υπάρχουν άλλοι υποψήφιοι πρόθυμοι να κάνουν την δουλειά των δημοσίων υπαλλήλων με μικρότερο μισθό. Όταν όμως τα αιρετά μέλη προτείνουν τη μείωση του μισθού των ανώτερων Βρετανών δημοσίων υπαλλήλων, η κυβέρνηση υποστηρίζει ότι δεν υπάρχουν άλλοι που θα μπορούσαν να κάνουν αυτή την δουλειά με μικρότερο μισθό³³⁸. «Εν Κύπρω δυστυχώς... παραγκωνίζονται οι ιθαγενείς... η κυβέρνησις ουδέποτε ηθέλησε να σκεφθή καν περί διορισμού ιθαγενούς εις οιαδήποτε ανωτέραν θέσιν... ήκιστα ευνοϊκώς φερόμενη προς το ελληνικόν στοιχείον... Η γλισχρότης περί την μισθοδοσίαν των υπαλλήλων ωθεί αυτούς εις καταχρήσεις...³³⁹».

Το συμβούλιο απασχολεί, επίσης, το εκπαιδευτικό ζήτημα και ειδικότερα τα προσόντα και οι μισθοί των δασκάλων. Το 1892 επισηφίζεται ο νόμος, τον οποίο πρότεινε ο Παλαιολόγος, «περί προσόντων των διευθυντών σχολείων», σύμφωνα με τον οποίο οι διευθυντές δημοτικών σχολείων πρέπει να διαθέτουν πτυχίο διδασκάλου, να είναι μέλη της ελληνικής ορθοδόξου εκκλησίας, να γνωρίζουν τη νέα μέθοδο διδασκαλίας και να υπόκεινται στον έλεγχο του επόπτη της παιδείας και της εκκλησιαστικής αρχής. Αν δεν πληρούν αυτές τις προϋποθέσεις, τότε δεν μπορούν να εργοδοτηθούν σε σχολείο που λαμβάνει κυβερνητική επιχορήγηση³⁴⁰. Τα δυο επόμενα έτη ο Παλαιολόγος θα προτείνει μια σειρά από νομοσχέδια που θα καθορίζουν τα

³³⁵ «Το Εκτελεστικόν Συμβούλιον», ο.π., Λευκωσία: 13/25 Φεβρουαρίου 1892.

³³⁶ «Δυο Λέξεις δια το Εκτελεστικόν», ο.π., Λευκωσία: 19/31 Μαΐου 1893.

³³⁷ «Υπαλληλομανία», ο.π., Λευκωσία: 16/28 Οκτωβρίου 1893.

³³⁸ «Ολίγη Δικαιοσύνη», ο.π., Λευκωσία: 15/27 Δεκεμβρίου 1893.

³³⁹ «Οι Ιθαγενείς Υπάλληλοι», ο.π., Λευκωσία: 22/4 Μαΐου 1892.

³⁴⁰ Για τον Νόμο βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 24 Ιουλίου 1892 και «Ο περί προσόντων των διδασκάλων νόμος», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 24/6 Ιουλίου 1892.

προσόντα, τους μισθούς και τους διορισμούς των δασκάλων σύμφωνα με τις αποφάσεις των εκπαιδευτικών επιτροπών που θα δημιουργηθούν σε πόλεις και χωριά. Τα νομοσχέδιά του αποδίδουν μερίδιο ελέγχου της παιδείας στην κυβέρνηση, η οποία θα διορίζει την επιτροπή εξεταστών των δασκάλων και θα έχει δικαίωμα απόλυσης οποιουδήποτε δασκάλου δεν πληροί τα απαιτούμενα προσόντα³⁴¹. Το περιεχόμενό τους μετουσιώνεται σε ένα νομοσχέδιο που επισηφίζεται από το συμβούλιο τον Απρίλιο του 1895³⁴². Με βάση τον «περί Εκπαίδευσης Νόμο» θα δημιουργηθούν εκπαιδευτικές επιτροπές σε όλα τα χωριά που διαθέτουν σχολείο στις έξι επαρχίες του νησιού και μια κεντρική επιτροπή στην πρωτεύουσα Λευκωσία. Ο έλεγχος της κυβέρνησης επί της παιδείας έχει περιοριστεί ενώ κυρίαρχο ρόλο στη διαμόρφωση της εκπαίδευσης της κάθε κοινότητας έχουν οι εκπαιδευτικές επιτροπές των πόλεων και των χωριών³⁴³.

Το τρίτο ζήτημα που απασχολεί το συμβούλιο κατά τη σύνοδο του 1892 είναι η αύξηση της εγκληματικότητας, η οποία, όπως όλα δείχνουν, οφείλεται στην ανεπάρκεια της αστυνομίας³⁴⁴ και στην αγροτική κρίση που έχει στρέψει τους Κυπρίους σε μικροεγκλήματα, όπως είναι οι κλοπές ζώων³⁴⁵. Η Κυβέρνηση στην προσπάθειά της να μειώσει την

³⁴¹ Τα νομοσχέδια του κ. Παλαιολόγου είναι τα «περί σχολικών τελών», «περί Εκπαιδευτικών Επιτροπών», «περί Διευθυντών σχολείων», «περί Δασκάλων» και «περί προσόντων των Δασκάλων», βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 24 Μαρτίου 1893 και 12 Μαΐου 1893. Για την εκ νέου κατάθεση των εν λόγω νομοσχεδίων το 1894 βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 2 και 16 Φεβρουαρίου 1894. Ο εγχώριος τύπος φαίνεται να είναι αντίθετος με τα νομοσχέδια του κ. Παλαιολόγου και το γεγονός ότι υποβαθμίζει τους θρησκευτικούς αρχηγούς της κοινότητας να υπηρετούν υπό του Επόπτη της Παιδείας, κ. Spencer, ο οποίος είναι ιδιαίτερα αντιπαθής. «Κρίσεις τίνες επί του «περί εκπαιδευτικής επιτροπής και εφορευτικών επιτροπών» νομοσχεδίου προτεινομένου υπό του κ. Παλαιολόγου», ο.π., Λευκωσία: 17/29 Νοεμβρίου 1893.

³⁴² Για τον Νόμο περί Εκπαίδευσης βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 4 Ιουλίου 1895.

³⁴³ Σύμφωνα με τον νόμο του 1895 θα ιδρυθούν δυο ξεχωριστές επιτροπές παιδείας για κάθε κοινότητα. Στην χριστιανική επιτροπή, η οποία θα βρίσκεται υπό την προεδρία του αρχιγραμματέα, θα συμμετέχουν ο αρχιεπίσκοπος, 3 ελληνοκυπριακά μέλη του συμβουλίου και έξι εκλεγμένα μέλη, ένα από κάθε επαρχία. Στην μουσουλμανική επιτροπή, η οποία θα βρίσκεται επίσης υπό την προεδρία του αρχιγραμματέα, θα συμμετέχουν ο μουφτής, ο αρχικαδής, οι δύο επόπτες του Ενκaf και 6 εκλεγμένα μέλη, ένα από κάθε επαρχία. Στις επαρχιακές επιτροπές θα συμμετέχουν ο καδής και ο μητροπολίτης της επαρχίας αντίστοιχα και 4 εκλεγμένα μέλη. Στις επιτροπές των χωριών θα συμμετέχουν 3 έως 5 εκλεγμένα μέλη. Οι επιτροπές των χωριών θα καθορίζουν το ποσό των σχολικών τελών το οποίο θα μοιράζεται ανάμεσα στους φορολογούμενους και τα θρησκευτικά ιδρύματα των χωριών και θα επιλέγουν και θα απολύουν τους δασκάλους τους. Οι επαρχιακές Επιτροπές θα ελέγχουν τις τυχόν ενστάσεις κατά των σχολικών τελών από φορολογούμενους και θρησκευτικά ιδρύματα. Οι κεντρικές επιτροπές θα έχουν τον γενικότερο έλεγχο της παιδείας. Τα σχολικά τέλη θα εισπράττονται όπως και οι φόροι, είτε σε χρήμα είτε σε είδος με απόφαση του Αρμοστή. Ο αρμοστής θα διορίζει επίσης επιτροπή αξιολόγησης των δασκάλων και των διευθυντών. Οι υποψήφιοι δάσκαλοι και διευθυντές θα πρέπει να κατέχουν αντίστοιχο δίπλωμα ανώτατης σχολής και πιστοποιητικό προσόντων από την επιτροπή αξιολόγησης. Ο επόπτης της παιδείας θα έχει δικαίωμα παρακολούθησης των συνεδριάσεων των κεντρικών επιτροπών και αξιολόγησης των σχολείων. Οι μισθοί των δασκάλων θα προέρχονται από τα σχολικά τέλη και τις επιχορηγήσεις της κυβέρνησης οι οποίες θα καθορίζονται μετά από έλεγχο των σχολείων.

³⁴⁴ «Η Αστυνομία», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 7/19 Μαΐου 1892.

³⁴⁵ Σε αυτή την Σύνοδο η Κυβέρνηση θα προτείνει την εισαγωγή του Νόμου «περί Αγροφυλάκων», «περί Λειτουργίας των Δημαρχιακών Συμβουλίων» και «περί οπλοκατοχής» στην προσπάθειά της να προστατεύσει την

εγκληματικότητα εισάγει δυο νομοσχέδια περί απαγόρευσης της μαχαιροφορίας και περί αγροφυλάκων. Επίσης τα αιρετά μέλη του συμβουλίου εκφράζουν την ανησυχία τους περί της «ανεπάρκειας» των αστυνομικών οργάνων, οι οποίοι είναι «αμόρφωτοι και κακού χαρακτήρα», και για τον παραγκωνισμό των Ελληνοκυπρίων από το αστυνομικό σώμα³⁴⁶.

Το κυριότερο όμως ζήτημα, το οποίο θα απασχολήσει το συμβούλιο το 1892 και το οποίο θα επηρεάσει την πολιτική στρατηγική που ακολουθούν τα ελληνοκυπριακά μέλη του αφορά το πλεόνασμα του προϋπολογισμού του 1891. Οι περίπου 11.000 λίρες του πλεονάσματος θα χρησιμοποιηθούν για την κάλυψη των ελλειμμάτων του 1892, δηλαδή για την πληρωμή του φόρου υποτελείας και όχι για τη διενέργεια δημοσίων έργων που τόσο έχει ανάγκη η Νήσος³⁴⁷. Το θέμα της διάθεσης του πλεονάσματος ανοίγει την συζήτηση του πώς και πόσο θα μπορούσε να αναπτυχθεί η Κύπρος αν, αντί να διαθέτει τα ποσά αυτά για την πληρωμή του φόρου, τα διέθετε για την εκτέλεση κοινωφελών έργων και τη μείωση της φορολογίας³⁴⁸. Η ανακίνηση του ζητήματος του φόρου αυτού και η αναπτέρωση των ελπίδων των Ελληνοκυπρίων μετά την εκλογή του Gladstone³⁴⁹ είναι μάλλον το βαθύτερο αίτιο πίσω από τα μικροεπεισόδια που

ζωή και την περιουσία των Κυπρίων, όπως αναφέρει ο Αρμοστής στην Εναρκτήρια Ομιλία του. Για τους νόμους βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 25 Νοεμβρίου 1892, 16 Απριλίου 1892 και 14 Μαρτίου 1892. Για την εναρκτήρια ομιλία βλ., ο.π., 3 Μαΐου 1892. Όσον αφορά την αύξηση των μικροκλοπών βλ. για παράδειγμα άρθρο της *Φωνής της Κύπρου* όπου αναφέρεται η πλήρης εξαχρέωση των ηθών των χωρικών οι οποίοι κλέβουν ακόμη και σιτάρι, «Κλοπαί εν τοις χωρίοις», ο.π., Λευκωσία: 15/27 Σεπτεμβρίου 1893 και «Τα εν Πάφω εγκλήματα», ο.π., Λευκωσία: 30/12 Οκτωβρίου 1892, όπου αναφέρεται ότι οι χωρικοί της Πάφου φοβούνται να μεταβούν στα χωράφια τους λόγω της δράσης των ληστών στην ύπαιθρο.

³⁴⁶ «...το ελληνικόν ιθαγενές στοιχείον παρηγκωνίσθη τέλεον εν τω αστυνομικώ κλάδω της νήσου...», «Οι Αξιωματικοί της Αστυνομίας», ο.π., Λευκωσία: 15/27 Ιουλίου 1892. Ένας από τους λόγους που οι Ελληνοκύπριοι δεν ασκούν το επάγγελμα του αστυνομικού είναι το γεγονός ότι θα πρέπει να φορούν σαρίκι το οποίο έχει λάβει μια εθνική και θρησκευτική σημασία ταυτισμένη με την τουρκοκυπριακή και όχι την ελληνοκυπριακή κοινότητα. «Βουλή, Συνεδρίασις ΚΘ' 29/11 Μαΐου», ο.π., Λευκωσία: 23/4 Ιουλίου 1893, «Αστυνομικά Μεταρρυθμίσεις», ο.π., Λευκωσία: 15/27 Σεπτεμβρίου 1893. Ως λύση για το ζήτημα της αστυνομίας η ίδια εφημερίδα προτείνει τον διορισμό μορφωμένων και ικανών αστυνομικών οι οποίοι θα λαμβάνουν ικανοποιητικό μισθό και θα εκτελούν μόνο αστυνομικά καθήκοντα, «Η Εγκληματικότητα – Υποδεικνυόμενα Μέτρα», ο.π., Λευκωσία: 4/16 Νοεμβρίου 1892.

³⁴⁷ «... δεν έπραξε καλώς η κυβέρνησις ρίψασα εις την καταβόθραν του 1892 – 1893 το εξ 11.619 λιρών περίσσευμα του παρελθόντος έτους...», «Περίσσευμα», ο.π., Λευκωσία: 7/19 Μαΐου 1892. Σε άρθρο της ίδιας εφημερίδας αναφέρεται ότι χάρις στην υπέρογκη φορολογία, την αμείλικτη είσπραξη των φόρων και την καλή εσοδεία, λόγω του καλού καιρού, κατόρθωσε η Κύπρος να έχει περίσσευμα περίπου 12 χιλιάδων λιρών. Γιατί η Κυβέρνηση δεν χρησιμοποιεί αυτό το περίσσευμα για την εκτέλεση λιμενικών έργων, παρά μόνο ζητά τον σφετερισμό του περισσεύματος του ακριδικού φόρου για αυτό τον σκοπό. «Και πάλιν το περίσσευμα», ο.π., Λευκωσία: 21/2 Ιουνίου 1892.

³⁴⁸ «Έσοδα 217.161 λίρες, Έξοδα: 112.676 λίρες, Περίσσευμα: 104.485. «...Ας φαντασθή έκαστος τι ηδύνατο να γίνη δια του περισσεύματος τούτου, εάν δεν είχομεν να πληρώνωμεν τον εξ 92.800 λίρες απαίσιον φόρον της υποτελείας...», «Έσοδα και Έξοδα», ο.π., Λευκωσία: 29/11 Μαΐου 1892.

³⁴⁹ «Το σπουδαιότερον των κυπριακών ζητημάτων, μετά το ζήτημα της παραχωρήσεως της Κύπρου εις την Ελλάδα είναι το του φόρου υποτελείας... Υπό την πρωθυπουργίαν του κ. Γλάδστωνος δεν θα επιτραπή η άδικος αυτή πληρωμή... Επίσης ελπίζομεν ότι το ζήτημα της επεκτάσεως των δικαιωμάτων της ημετέρας βουλής και της βελτιώσεως του ημετέρου συντάγματος δεν θέλει παροραθή... Έτερον ζήτημα, όπερ δέον ωσαύτως να μη

ξεσπούν το 1892 ανάμεσα στις δυο κοινότητες³⁵⁰. Γιατί μπορεί, όπως ήδη αναφέρθηκε, οι Τουρκοκύπριοι βουλευτές να επισημάνουν την πρόταση του Σιακαλλή, αλλά η πλειοψηφία της κοινότητάς τους φαίνεται να διαφωνεί με την άρση του φόρου υποτελείας, ο οποίος είναι ο ισχυρότερος δεσμός της Κύπρου με την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Εν τέλει, αυτό που χαρακτηρίζει την νέα πολιτική στρατηγική των ελληνοκυπριακών μελών του συμβουλίου είναι η συνειδητοποίηση ότι, εφόσον η βρετανική κυβέρνηση δεν θα κληθεί να συμπληρώσει τα ελλείμματα της Κύπρου για το 1891, οι κυπριακές υποθέσεις δεν θα απασχολήσουν καθόλου την αγγλική Βουλή για ένα ολόκληρο έτος³⁵¹. Όταν το 1894 η Κύπρος έχει και πάλι πλεόνασμα, η *Φωνή της Κύπρου* αναφέρει ότι μακάρι το έλλειμμα της νήσου να ήταν μεγαλύτερο, γιατί μόνο τότε θα γινόταν συζήτηση στην αγγλική Βουλή για το ετήσιο χρηματικό επίδομα που δίνει η Αγγλία προς κάλυψη των εξόδων της Κύπρου. Ελπίζουμε, λέει η *Φωνή της Κύπρου*, ότι μια μέρα οι Άγγλοι βουλευτές αντιλαμβανόμενοι το μάταιο και ασύμφορο της πληρωμής του φόρου υποτελείας θα αποφασίσουν να προτείνουν την δια παντός εξαγορά της Κύπρου από τον Σουλτάνο³⁵².

Οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές συνειδητοποιούν λοιπόν ότι η πολιτική της μείωσης του προϋπολογισμού και η αύξηση των προσόδων της νήσου δεν οδηγεί στη φορολογική ελάφρυνση του λαού και στην εκτέλεση αναπτυξιακών έργων, αλλά έχει ως αποτέλεσμα τον αποκλεισμό των θεμάτων της Κύπρου από τις συζητήσεις της αγγλικής Βουλής³⁵³ και την αναβολή της ανακίνηση του ζητήματος του φόρου υποτελείας και της βελτίωσης του μέλλοντος της χώρας. Άρθρο της εφημερίδας *Φωνή της Κύπρου* το 1893 αναλύοντας την μέχρι τώρα πολιτική των Ελληνοκύπριων βουλευτών αναφέρει: Πιστεύαμε ότι εάν επιβάλλαμε στο Νομοθετικό την κατάργηση θέσεων και τις μειώσεις στην μισθοδοσία των Άγγλων υπαλλήλων, τότε αυτοί θα αναγκάζονταν να εγκαταλείψουν την νήσο και την θέση τους θα έπαιρναν ιθαγενείς υπάλληλοι. Από τις εν λόγω μειώσεις θα προέκυπτε περίσσειμα στον προϋπολογισμό το οποίο θεωρούσαμε ότι η κυβέρνηση θα διέθετε για την εκτέλεση δημοσίων έργων. Δυστυχώς

παροραθή, είνε η πρόσληψις δυο ιθαγενών, λαμβανομένων εκ των βουλευτών εις το εκτελεστικόν συμβούλιον...», «Νίκη Γλάδστωνος - Κύπριοι Θαρρώμεν», ο.π., Λευκωσία: 15/27 Ιουλίου 1892 και «Καιρός εργασίας», ο.π., Λευκωσία: 26/7 Σεπτεμβρίου 1892. Οι ελπίδες των Ελληνοκυπρίων όμως διαψεύδονται και τότε στρέφονται κατά του Gladstone, «Μας ειρωνεύεται ο Γλάδστων», ο.π., Λευκωσία: 10/22 Νοεμβρίου 1895.

³⁵⁰ «Αληθής μάχη... συνήφθη μεταξύ χριστιανών και Οθωμανών προ ολίγων νυκτών εν Λευκωσία... Πολλά και παρόμοια σκηναί λαμβάνουσι χώραν καθ' εκάστην, ουδείς δε πλέον τολμά να διέλθῃ εκ τουρκικών συνοικιών. Καιρός πλέον... να επιληφθῇ ἡ κυβέρνησις... αν ἡ κατάστασις εξακολουθήσῃ πολλά θα ἔχομεν να κλαύσωμεν θύματα», «Τοπικά – Μάχη Χριστιανών και Τούρκων», ο.π., Λευκωσία: 30/12 Οκτωβρίου 1892 και «Τοπικά – Δίκη Χριστιανών και Τούρκων», ο.π., Λευκωσία: 7/19 Οκτωβρίου 1892.

³⁵¹ «Ἐκθεσις τῆς Επιτροπῆς των Δημοσίων Λογαριασμών», ο.π., Λευκωσία: 8/20 Ιουλίου 1892.

³⁵² «Ο Ἰσολογισμὸς του 1893 – 1894, Περίσσειμα καὶ Ἐλλειμμα», ο.π., Λευκωσία: 10/22 Σεπτεμβρίου 1894.

³⁵³ «Δεν υπολογίζεται ὅτι θα χρειαστεῖ ἐπιχορήγησις δια τὴν Κύπρον κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, καὶ δια ταῦτα ἡ Κυβέρνησις τῆς Ἀνάσσης ἐν θεωρεῖ καλὸν να θέσῃ οἰονδήποτε ποσὸν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ...», «Ἡ Κύπρος ἐν τῇ Ἀγγλικῇ Βουλῇ», ο.π., Λευκωσία: 24/8 Μαρτίου 1893.

οι ελπίδες μας διαψεύστηκαν. Μετά το «πραξικόπημα» των βουλευτών μας το 1888, η κυβέρνηση έλαβε τέτοια οικονομικά μέτρα, τα οποία στο τέλος έπλητταν αποκλειστικά τους ιθαγενείς υπαλλήλους, με αποτέλεσμα πολλοί από αυτούς να αναγκαστούν σε παραίτηση λόγω της μείωσης του μισθού τους. Αν οι αντιπρόσωποί μας σκέφτονταν ωριμότερα θα καταλάβαιναν ότι όσο πιο εξογκωμένος είναι ο προϋπολογισμός και άρα όσο πιο μεγάλο είναι το έλλειμμα, τόσο το καλύτερο για την Κύπρο, γιατί τότε η Αγγλική Βουλή θα πρέπει να επιψηφίσει την παραχώρηση ενός μεγάλου ποσού για επιχορήγηση στην Κύπρο και οι συζητήσεις που θα σημειωθούν ανακινούν το κυπριακό ζήτημα. Με τις μειώσεις στον προϋπολογισμό το μόνο που κατορθώσαμε είναι να πληρώνει ο Άγγλος φορολογούμενος λιγότερα, και όσο λιγότερα πληρώνει για την Κύπρο, τόσο λιγότερο την σκέφτεται. Μόνη πρόνοια των βουλευτών μας στο εξής θα πρέπει να είναι η αύξηση των μισθών των δημοσίων υπαλλήλων³⁵⁴.

Όταν το συμβούλιο κληθεί να μελετήσει τον προϋπολογισμό του 1893 τα αιρετά μέλη του «...ήρξατο επιψηφίζουσαν άνευ περικοπών μισθοδοσιών ή καταργήσεων θέσεων, ως άλλοτε συνέβαινε, πράγμα όπερ, ως εκ των υστέρων απεδείχθη, και άσκοπον και επιβλαβές εις τον τόπον. Τουναντίον μάλιστα... τα αιρετά μέλη ομοφώνως αιτούσι την αύξησιν των μισθοδοσιών των ιθαγενών υπαλλήλων...³⁵⁵». Λίγο αργότερα το συμβούλιο θα κλείσει τις πόρτες του για το 1893 έχοντας επιψηφίσει μόλις 11 νόμους δευτερευούσης σημασίας³⁵⁶.

Στη νέα περίοδο τα αιρετά μέλη του συμβουλίου κάνουν στροφή στο αίτημα του φόρου υποτελείας³⁵⁷ προκαλώντας την αντίδραση των Τουρκοκυπρίων βουλευτών. Σε άρθρο της *Γενί Ζαμάν* σχολιάζει αρνητικά άρθρο της *Φωνής της Κύπρου*, το οποίο καλεί τους Ελληνοκύπριους σε συλλαλητήρια ώστε να υποστηριχθεί το σενάριο της εξαγοράς της Κύπρου από την Αγγλία και η μετέπειτα παραχώρησή της στην Ελλάδα. Η *Γενί Ζαμάν* προειδοποιεί ότι «μόνον δια του αίματος δύναται να παραδοθή η νήσος εις χείρας άλλων³⁵⁸», ενώ η *Φωνή της Κύπρου* αναφέρει ότι «Δεν αρνούμεθα ότι ως γνήσιοι Έλληνες επιποθούμεν την μετά της Μητρός – Ελλάδος ένωσιν, την πραγματοποίησιν δε του πόθου ημών τούτου επεζητήσαμεν δια νομίμων μέσων...

³⁵⁴ «Επιζήμια αι Ελαττώσεις του Προϋπολογισμού- Η Καλλίτερα Οδός», ο.π., *Λευκωσία*: 13/25 Ιανουαρίου 1893.

³⁵⁵ «Εν τη Βουλή», ο.π., *Λευκωσία*: 14/26 Απριλίου 1893. Για την επιψηφίση του προϋπολογισμού βλ. «Βουλή Συνεδριάσις ΙΘ' 12/24 Απριλίου», ο.π., *Λευκωσία*: 21/3 Μαΐου 1893 και *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 23 Ιουνίου 1893.

³⁵⁶ Εκτός του Προϋπολογισμού το 1893 ψηφίστηκαν νόμοι περί φαρμακείων, κατασκευής δρόμων, ταχυδρομικών τελών και προστασίας των δέντρων από ασθένειες, βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 23 Ιουλίου 1893, 7 Ιουλίου 1893, 21 Ιουλίου 1893, 18 και 11 Αυγούστου 1893.

³⁵⁷ «Υπόμνημα Θ. Θεοδότου – Η θέσις της Κύπρου», ο.π., *Λευκωσία*: 18/2 Μαρτίου 1893, «Κυπριακόν Υπόμνημα», ο.π., *Λευκωσία*: 1/13 Απριλίου 1893, «Η Κύπρος και το Κυπριακόν Ζήτημα υπό του Γεωργίου Σιακαλλή», ο.π., *Λευκωσία*: 14/26 Απριλίου 1893 και 21/3 Μαΐου 1893.

³⁵⁸ «Βραχεία απάντησις», ο.π., *Λευκωσία*: 13/25 Ιανουαρίου 1893. Σύμφωνα με τον Χριστοδούλου το 1893 σημειώθηκαν δικοινοτικά μικροεπεισόδια στο Κολόσσι, Χριστοδούλου Μιλτιάδης, *Κύπρος-Ελλάδα, Οι σχέσεις Αθηνών-Λευκωσίας, Πορεία έξαρσης και καταποντισμού, ανάδυσης και ανάπτυξης*, τ. Α', Πρόοδος, *Λευκωσία*: 1999, σ.σ. 77-78.

Δια των γραφομένων ουδόλως προεθέμεθα να εξεγείρωμεν τα πνεύματα των συμπατριωτών ημών, πολύ δε μάλλον να επιζητήσωμεν την μετά της Μητρός Ελλάδος ένωσιν δι' αιμάτων και θυσιών»³⁵⁹. Η αντίδραση των Τουρκοκυπρίων εντείνεται ακόμη περισσότερο εξαιτίας των άρθρων που εμφανίζονται σε αγγλικές εφημερίδες όπου γίνεται λόγος για την παραχώρηση της Νήσου στην Ελλάδα. Δυο Άγγλοι πολιτευτές, ο Charles Dilke και ο Henry Laboucher, σε επιστολές τους προς τον Σιακαλλή δήλωσαν ότι είναι άδικο για τους Άγγλους φορολογούμενους να πληρώνουν το φόρο υποτελείας για μια χώρα, η οποία δεν τους είναι χρήσιμη. Συνεχίζοντας ο Dilke προέτρεψε τον Σιακαλλή να πιέσει τη Βρετανία για την μείωση του φόρου υποτελείας, ενώ ο Laboucher τον συμβούλευσε να επιδιώξει την ένωση της Νήσου με την Ελλάδα³⁶⁰.

Μέσα στο δικοινοτικό κλίμα έντασης δεν λείπουν και οι συνεργασίες των δυο κοινοτήτων σε τοπικό επίπεδο³⁶¹. Γιατί μπορεί η πηγή των οικονομικών προβλημάτων του λαού να είναι όντως ο φόρος υποτελείας, ένα θέμα που εξαρτάται από τη διεθνή πολιτική και το οποίο διχάζει τις δυο κοινότητες, όμως τα προβλήματα των αγροτών είναι η υψηλή φορολογία και για την επίλυση αυτών των προβλημάτων απαιτείται ο αγώνας όλων των Κυπρίων.

Κατά το 1894 τρία θα είναι τα κυριότερα θέματα που θα απασχολήσουν το συμβούλιο. Το πρώτο ήταν τα «Νομοσχέδια περί μαχαιοφορίας»³⁶² και «προστασίας των άγριων πτηνών»³⁶³, τα οποία υποστηρίζονται από τους κύριους Λιασσίδη και Παλαιολόγο. Εφημερίδες, όπως η *Φωνή της Κύπρου* και η *Αλήθεια* κατακρίνουν τους δυο βουλευτές, οι οποίοι δημοσιεύουν πληθώρα άρθρων σε άλλες εφημερίδες της Λεμεσού εκθέτοντας τις απόψεις τους επί των συγκεκριμένων νομοσχεδίων³⁶⁴. Όπως έχουμε αναφέρει ο Παλαιολόγος είναι ο βουλευτής που πρότεινε τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια του 1893 – 1894, στα οποία μεγάλο μερίδιο ελέγχου των σχολείων δινόταν στην κυβέρνηση. Εξίσου «προκλητικός» για την αντικυβερνητική μερίδα του τύπου είναι και ο Λιασσίδης ο οποίος προτείνει δυο νομοσχέδια, το «περί κωλύσεως εισαγωγής νόσων σε δέντρα»³⁶⁵, το οποίο προβλέπει την επιβολή έκτακτης

³⁵⁹ Στο ίδιο.

³⁶⁰ Γνώμαι Άγγλων Πολιτευτών περί Κύπρου – Αδύνατος η κατάργησις του Φόρου της Υποτελείας – Παραχώρησις της Κύπρου εις την Ελλάδα», ο.π. Λευκωσία: 6/18 Ιανουαρίου 1893.

³⁶¹ «Χωρίς Τίτλο», ο.π., Λευκωσία: 7/19 Απριλίου 1893 και «Εγχώρια», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 18/30 Οκτωβρίου 1896.

³⁶² Σύμφωνα με την *Φωνή της Κύπρου* υπάρχουν ήδη νόμοι που θα μπορούσαν να βοηθήσουν στην μείωση του εγκλήματος φτάνει να εφαρμόζονται σωστά. «Ο περί μαχαιοφορίας και μαχαιοπωλησίας νόμος», ο.π., Λευκωσία: 16/28 Απριλίου και «Τα νέα μέτρα της Κυβερνήσεως», ο.π., Λευκωσία: 5/17 Φεβρουαρίου 1894. Για το κείμενο του νομοσχεδίου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 2 Φεβρουαρίου 1894.

³⁶³ Για το κείμενο του νομοσχεδίου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 26 Φεβρουαρίου 1894. Σε αυτή την Σύνοδο επιψηφίστηκε όμως ο «περί οπλοφορίας» νόμος ενώ απορρίφθηκε το «περί μαστιγώματος των ανήλικων εγκληματιών» νομοσχέδιο, βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 8 Ιουλίου 1894 και 26 Οκτωβρίου 1894 αντίστοιχα.

³⁶⁴ «Τολμούν να δικαιολογηθούν», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 2/14 Απριλίου 1894, «Μια παρατήρησις», ο.π., Λευκωσία: 9/21 Απριλίου 1894.

³⁶⁵ «Παρόρμησις Κυβερνήσεως προς φορολογίαν υπό αιρετού μέλους», ο.π., Λευκωσία: 2/14 Απριλίου 1894.

φορολογίας και το «περί απαγόρευσης της οπλοφορίας για έξι μήνες»³⁶⁶. Αυτή η «φιλοκυβερνητική» στάση των δυο βουλευτών θα αποτελέσει το πρώτο δείγμα διχασμού στην ηγεσία της ελληνοκυπριακής κοινότητας μετά την υπόθεση Πιερίδη το 1885.

Το δεύτερο θέμα είναι η οινική κρίση. Το 1894 τα οινοπαραγωγά χωριά της Λεμεσού οργάνωσαν συλλαλητήριο στο Πέρα Πεδί ζητώντας την βοήθεια της κυβέρνησης στην αντιμετώπιση της πτώσης της τιμής των οίνων και των πιέσεων που δέχονταν οι αμπελουργοί λόγω της υψηλής φορολογίας³⁶⁷. Στο υπόμνημά τους οι οινοπαραγωγοί ζήτησαν την κατάργηση του έμμεσου δασμού επί των οίνων, δηλαδή του ζιντζιριέ³⁶⁸ αλλά η απάντηση του υπουργού των Αποικιών ήταν αρνητική. «...αδυνατώ να θεωρήσω την εν τω εμπορίω υπάρχουσαν καχεξίαν ως έγκυρον λόγον όπως χορηγηθή εις την οινοβιομηχανίαν εξαιρετική περιποίησης. Κατά τι παρομοία καχεξία υπάρχει και εν τοις σιτηροίς... οιαδήποτε δ' εξαιρετική χάρις, ήτις θα εχορηγήτο εις τους οινοπαραγωγούς, θα εγένετο βάσις αιτήσεως δια παρομοίαν περιποίησιν υφ' εκάστης των άλλων βιομηχανιών... ενώ το επί των δημοσίων προσόδων αποτέλεσμα της παραχωρήσεως αυτών θα ήτο εντελώς ολέθριον... παρακαλώ να πληροφορήσετε τους υπομνηματιστάς ότι... λυπούμε πολύ μη δυνάμενος να ανταποκριθώ εις τας ευχάς αυτών...³⁶⁹».

Το τρίτο θέμα που απασχολεί το σύνολο της κυπριακής κοινωνίας κατά το 1894 αφορά στη φήμη για την εγκατάλειψη της νήσου. Αφορμή για την εξάπλωσή της δίνει η απόφαση της Βρετανίας να μετακινήσει τα αγγλικά στρατεύματα από την Κύπρο στην Αίγυπτο και την αντικατάστασή τους από άλλα στρατεύματα της αυτοκρατορίας³⁷⁰. Η αρχική αντίδραση του ελληνοκυπριακού τύπου είναι να εκφράσει τα παράπονά του για την απόφαση της βρετανικής κυβέρνησης λέγοντας ότι η αποχώρηση των αγγλικών στρατευμάτων «θα πλήξει ανεπανόρθωτα

³⁶⁶ Από τις 15 Φεβρουαρίου μέχρι την 1^η Αυγούστου απαγορεύεται η οπλοφορία σύμφωνα με νόμο που κατέθεσε ο κ. Λιασίδης, «Φανερά Διαστροφή», ο.π., Λευκωσία: 16/28 Απριλίου 1894. Μετά την επίθεση που δέχθηκε γεωργός καθοδόν προς το χωράφι του τώρα όλοι οι ενοικιαστές τσιφλικιών πηγαίνουν στις δουλειές τους μόνο με συνοδεία όπλων. Μπορεί να μας πει ο κ. Λιασίδης τι θα κάνουν για αυτούς τους έξι μήνες που θα ισχύσει η απαγόρευση οπλοφορίας οι δύστυχοι συμπολίτες του; «Φωνή εκ Πάφου», ο.π., Λευκωσία: 2/14 Απριλίου 1894.

³⁶⁷ «Το Συλλαλητήριο των Οινοπαραγωγών», ο.π., Λευκωσία 3/15 Σεπτεμβρίου 1894.

³⁶⁸ «Υπόμνημα», ο.π., Λευκωσία: 24/6 Οκτωβρίου και 1/18 Οκτωβρίου 1894

³⁶⁹ «Η Απάντησις του Υπουργού εις το Υπόμνημα των Οινοπαραγωγών», ο.π., Λευκωσία: 16/28 Δεκεμβρίου 1894. Οι οινοπαραγωγοί σε επιστολή τους στον Υπουργό προσπάθησαν να αναιρέσουν τα επιχειρήματά του και ζήτησαν εκ νέου την άρση του έμμεσου φόρου στο κρασί για όσο θα διαρκέσει η διεθνής κρίση στις τιμές του κρασιού, «Απάντησις της Επιτροπής των Οινοπαραγωγών», ο.π., Λευκωσία: 11/22 Φεβρουαρίου 1895. Όταν τα αιρετά μέλη του Συμβουλίου το 1892 είχαν στείλει παρόμοιο Ψήφισμα στον Υπουργό των Αποικιών ζητώντας την μείωση των τελωνειακών φόρων για το αλκοόλ η απάντηση του Υπουργού ήταν και πάλι αρνητική βλ. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως 24 Ιουνίου 1892. Προσπάθειες για την ανάπτυξη της οινοβιομηχανίας είχαν γίνει και το 1894 με την κατάθεση δυο νομοσχεδίων «περί ερμηνείας του νόμου για την εκτίμηση του κρασιού» και «περί διασφάλισης της καθαρότητας του κρασιού» βλ. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως 21 Μαρτίου και 21 Μαΐου 1894.

³⁷⁰ «Ο Λόγος της πιθανής αναχωρήσεως του Αγγλικού Στρατού», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 20/1 Σεπτεμβρίου 1894.

την εμπορική κίνηση της αγοράς της Λεμεσού»³⁷¹. Με την πάροδο του χρόνου όμως ο ελληνοκυπριακός τύπος αρχίζει να μελετά άλλα πιο «ανησυχητικά» σενάρια για το τι μπορεί να σημαίνει η αποχώρηση του αγγλικού στρατού για το μέλλον της Νήσου. Ένα από αυτά αναφέρει την εξαγορά της Κύπρου από τη Ρωσία³⁷², ενώ το κυρίαρχο σενάριο για το μέλλον της νήσου είναι η επιστροφή της στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Φήμες θέλουν τον Βρετανό πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη να υπόσχεται στον Σουλτάνο την επιστροφή της Κύπρου στην αυτοκρατορία, εάν ως αντάλλαγμα επιτραπεί η διέλευση του αγγλικού στόλου από τα στενά των Δαρδανελίων³⁷³.

Το γεγονός ότι την ίδια περίοδο οι Τουρκοκύπριοι συζητούν την αποστολή υπομνήματος και πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη με στόχο να εκθέσουν ενώπιον του Σουλτάνου τα παράπονα της κοινότητάς τους απέναντι στην «κακοδιοίκηση» του νησιού από τη Βρετανία και να ζητήσουν την παρέμβασή του για την προώθηση των αιτημάτων τους προκαλεί ποικίλες αντιδράσεις στην ελληνοκυπριακή κοινότητα. Η αρχική αντίδραση των Ελληνοκυπρίων είναι να συγχαρούν τους συμπολίτες τους για την πρωτοβουλία τους και να τους καλέσουν σε συνεργασία. «Κάπως αργά ενθυμήθησαν οι συμπατριώται ημών Οθωμανοί να εκδηλώσωσι την κατά της αγγλικής κυβερνήσεως δυσαρέσκειάν των και κάπως αργά εσκέφθησαν ότι έπρεπε να αποστείλωσι και ούτοι πρεσβείαν... Δεν γνωρίζομεν... ποια αιτήματα θα περιλαμβάνη το... τουρκικόν υπόμνημα... Την εις Κωνσταντινούπολιν αποστολήν πρεσβείας... πληρέστατα επιδοκιμάζομεν... Αφού εξ Αγγλίας ουδεμία επιείκεια μας έρχεται, ας στρέψωμεν το όμμα εις την Κωνσταντινούπολιν... Αλλά ποίου είδους βοήθειαν δέον να επικαλεσθώσιν οι συμπατριώται ημών;... Η οδός ην πρέπει να κάμωσι, και ήτις θα οδηγήση σύμπασαν την Κύπρον εις την ευημερίαν... είνε δι' οιουδήποτε μέσου μετατροπή του φόρου της υποτελείας... Ο Σουλτάνος ουδέν λαμβάνει εκ του φόρου τούτου, ώστε ουδείς φόβος υπάρχει ότι οι υπομνηματισταί θα προσκούσωσιν εις το κέλευσμα και τας επιθυμίας του Άνακτός των... Εάν, ως ευχόμεθα, κατορθώσωσι να εμπνεύσωσιν οίκτον εις τον Σουλτάνον, όστις δι' οιουδήποτε τρόπου ν' απαλλάξη την νήσον του υπερόγκου τούτου βάρους... η Κύπρος... θα οφείλη ευγνωμοσύνην εις τους αναλαβόντας το ευγενές τούτο έργον. Αλλ' αν άλλως πολιτευθώσι και η Κύπρος εξακολουθήση να πληρώνουσα τον απεχθή τούτον φόρον, το κακόν αφεύκτως θα επέλθη, το

³⁷¹ «Αναχώρησις του Αγγλικού Στρατού», ο.π., Λευκωσία: 11/23 Ιουνίου 1894. Την ίδια απογοήτευση θα εκφράσει η *Φωνή της Κύπρου* στην είδηση ότι ο αγγλικός στόλος δεν θα καταπλεύσει τελικά στο λιμάνι της Λεμεσού. Εφόσον η Κύπρος επωμίζεται τόσα βάρη εξαιτίας της αγγλικής πολιτικής, το δίκαιο θα ήταν να ωφεληθεί κάπως από την εμπορική κίνηση που θα δημιουργούσε ο αγγλικός στόλος. «Ο Αγγλικός Στόλος», ο.π., Λευκωσία: 24/8 Οκτωβρίου 1894.

³⁷² «Κάποιου κατέβη στο κεφάλι να διαδώση ότι η Ρωσία ηγόρασε την Κύπρον αντί 3 εκατομμυρίων λιρών, ότι ο προ τινών μηνών επισκεφθείς την νήσον Ρώσος στρατηγός είχεν πολιτικόν σκοπόν και ότι εντός ολίγου θα έχομεν ρωσικήν κατοχήν!... εκ της διαδόσεως ταύτης κερδίσαντες εισίν οι εικονοπώλαι οίτινες μεγάλην εξόδευσιν εποίησαντο των εικόνων του τσάρου και των μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας...», «Αστεία Διάδοσις», ο.π., Λευκωσία: 4/16 Ιουνίου 1894.

³⁷³ «Άβυσσος αι βουλαί της αγγλικής διπλωματίας», ο.π., Λευκωσία: 22/3 Ιανουαρίου 1894.

οικονομικόν κτύπημα έσται γενικόν και ίσως τα πρώτα βλήματα θα πέσωσιν επί τουρκικών σωμάτων.³⁷⁴».

Στη συνέχεια, επικρατεί η ανησυχία στους κόλπους της ελληνοκυπριακής κοινότητας ότι ο συνδυασμός της αποστολής τουρκοκυπριακής πρεσβείας στον Σουλτάνο με την αποχώρηση των αγγλικών στρατευμάτων σημαίνει την επιστροφή της Κύπρου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία³⁷⁵. Βέβαια, οι Ελληνοκύπριοι γνωρίζουν ότι η φήμη είναι «ανυπόστατη» και ότι, ακόμη και αν ζητήσουν οι Τουρκοκύπριοι την επιστροφή της νήσου στον Σουλτάνο, δεν θα εισακουσθούν όπως ακριβώς δεν εισακούσθηκαν και οι Ελληνοκύπριοι για το αίτημα της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα³⁷⁶. Όμως, το «τραύμα» της αιφνίδιας μεταπολίτευσης του 1878, όταν το νησί πέρασε υπό άκρα μυστικότητα από την οθωμανική στη βρετανική διοίκηση, εξακολουθεί να προκαλεί φόβο στους Ελληνοκύπριους για το μέλλον της πατρίδας τους. Η Βρετανία απαντά διαψεύδοντας τις φήμες περί εγκατάλειψης της Νήσου και περί επιστροφής της στην Οθωμανική Αυτοκρατορία³⁷⁷. «Καμία πρόθεση εγκατάλειψης της Νήσου. Καμία βάση για την εν λόγω αναφορά. Μετακίνηση των στρατευμάτων για καθαρά στρατιωτική διευκόλυνση και δεν έχει καμία πολιτική σημασία.», απάντησε ο Ripon στις 9 Σεπτεμβρίου του 1894³⁷⁸. Ο λακωνικός όμως τόνος των Βρετανών δεν καθησυχάζει τους ελληνοκυπρίους, οι οποίοι εξακολουθούν να πιστεύουν ότι η Βρετανία σχεδιάζει εν αγνοία τους μια διοικητική μεταβολή. Αυτό το κλίμα αβεβαιότητας οδηγεί όπως είναι φυσικό στη δημιουργία έντασης ανάμεσα στις δυο κοινότητες. «...Φήμαι τοιαύται... ερεθίζουσι τα πνεύματα και δύνανται να φέρωσι ρήξην μεταξύ χριστιανών και οθωμανών της νήσου, οίτινες μέχρι τούδε ζώσι εν αγάπη και αρμονία...³⁷⁹».

³⁷⁴ «Το Τουρκικόν Υπόμνημα - Κάλλιον αργά παρά ποτέ», ο.π., Λευκωσία: 25/7 Ιουλίου 1894. Για το ίδιο θέμα βλ. «Τουρκικόν Υπόμνημα», ο.π., Λευκωσία: 16/30 Ιουνίου 1894. Το κυριότερο παράπονο των Τουρκοκυπρίων είναι ο παραγκωνισμός της κοινότητάς τους από τη δημόσια υπηρεσία. Οι Ελληνοκύπριοι οι οποίοι έχουν το ίδιο παράπονο προσπαθούν με ήπιο τόνο, ο οποίος είναι ενδεικτικός του κλίματος συνεργασίας που προσπαθεί να καλλιεργήσει η *Φωνή της Κύπρου*, να αναιρέσουν την εγκυρότητα των τουρκοκυπριακών παραπόνων. «Ο Εγχώριος Τουρκικός Τύπος», ο.π., Λευκωσία: 16/30 Ιουνίου 1894.

³⁷⁵ «Λέγεται ότι μετέβη ή μεταβήσεται εις Κωνσταντινούπολιν τριμελής πρεσβεία εξ Οθωμανών επί τω σκοπώ του να ποιήσεται τοις αρμοδίους παραστάσεις επί ζητημάτων αφορώντων εις τας εκφρασθείσας ήδη επιθυμίας των Ελλήνων Κυπρίων, εν η περιπτώσει η Αγγλία εγκατέλειπε την Κύπρο», «Πρεσβεία Οθωμανών», ο.π., Λευκωσία: 28/10 Μαΐου 1895.

³⁷⁶ «...Αλλά και αν οι Οθωμανοί ζητήσωσι την επιστροφήν της νήσου εις τον Σουλτάνον, τάχα τι βγαίνει; Μήπως δεν εζητήσαμεν και ημείς μυριάκις την απόδοσιν της Κύπρου εις την Ελλάδα; Ποιος μας ήκουσε;», «Η Δήθεν Εκκένωσις της Κύπρου», ο.π., Λευκωσία: 9/21 Ιουλίου 1894.

³⁷⁷ Πέραν της επίσημης απάντησης από την Βρετανική Κυβέρνηση στην *Φωνή της Κύπρου* παρουσιάζονται και επιστολές Άγγλων πολιτευτών οι οποίοι διαψεύδουν τις εν λόγω φήμες. «Η Κύπρος και η Αγγλία – Οι Άγγλοι δεν φεύγουν – Επιστολή κ. Χάγκκ», ο.π., Λευκωσία: 23/4 Αυγούστου 1894, «Και τρίτη επιστολή», ο.π., Λευκωσία: 10/22 Σεπτεμβρίου 1894.

³⁷⁸ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 10 Σεπτεμβρίου 1894, βλ. επίσης «Επιστολή Υπουργού», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 22/3 Νοεμβρίου 1894.

³⁷⁹ «Αι νέαι φήμαι περί εκκένωσης της Κύπρου», ο.π., Λευκωσία: 6/18 Αυγούστου 1894.

Το 1895 ο προϋπολογισμός της νήσου παρουσιάζει έλλειμμα ύψους περίπου 29.000 λιρών. Στις συζητήσεις εντός του συμβουλίου οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές διαμαρτύρονται στην κυβέρνηση υποστηρίζοντας ότι ο προϋπολογισμός περιέχει τα ίδια «υπερεκτιμημένα» κονδύλια, γεγονός που σημαίνει ότι η διοίκηση δεν αντιλαμβάνεται τη «δεινή» οικονομική κατάσταση της νήσου. Ο Λιασσίδης ενίσταται στη συζήτηση του νομοσχεδίου και προτείνει την απόρριψή του αφού τα μέλη δεν έχουν κανένα δικαίωμα τροποποίησής του³⁸⁰. Ο μητροπολίτης Κιτίου παρεμβαίνει ζητώντας την αναβολή της συζήτησης και επαναφέροντας τους Ελληνοκύπριους βουλευτές στον στόχο της αύξησης των κονδυλίων του προϋπολογισμού και την άμεση βελτίωση της ζωής των Κυπρίων. Τα ελληνοκυπριακά μέλη ζητούν λοιπόν την αύξηση των μισθών των ιθαγενών υπαλλήλων και των κονδυλίων της παιδείας και των δημοσίων έργων³⁸¹. Τελικά, ο προϋπολογισμός ψηφίζεται σταδιακά, αλλά η διαδικασία διαρκεί τόσο πολύ χρονικό διάστημα ώστε ελλείψει χρόνου αναβάλλεται η συζήτηση άλλων σημαντικών νομοσχεδίων για το επόμενο έτος³⁸².

Το έλλειμμα του 1895 επαναφέρει το ζήτημα της χρησιμότητας της Κύπρου και το βάρος που επωμίζονται οι Άγγλοι φορολογούμενοι εξαιτίας του φόρου υποτελείας στην αγγλική Βουλή. Παρά τις διαβεβαιώσεις της κυβέρνησης ότι η Βρετανία με την υπογραφή της συνθήκης του Βερολίνου ανέλαβε την υποχρέωση της διοίκησης της νήσου, άρα και τη συμπλήρωση των ελλειμμάτων της, και δεν προτίθεται να την εγκαταλείψει³⁸³, οι Ελληνοκύπριοι αποφασίζουν την διεξαγωγή συλλαλητηρίων³⁸⁴ και την αποστολή υπομνήματος εκμεταλλευόμενοι το αρνητικό κλίμα που έχουν δημιουργήσει οι διωγμοί των Αρμενίων κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας³⁸⁵.

³⁸⁰ «Το Νομοθετικόν», ο.π., Λευκωσία: 31/12 Απριλίου 1895.

³⁸¹ «Η επί του προϋπολογισμού συζήτησις εν τω Νομοθετικώ Συμβουλίω», ο.π., Λευκωσία: 14/26 Απριλίου 1895.

³⁸² «Το Νομοθετικόν», ο.π., Λευκωσία: 21/3 Μαΐου 1895 και 28/10 Μαΐου 1895.

³⁸³ Στις συζητήσεις της αγγλικής βουλής περί του ελλείμματος της Κύπρου ο Dilke αναφέρει ότι κατά την άποψή του η Κύπρος έχει αποδειχθεί όχι μόνο άχρηστη για τους στρατηγικούς λόγους για τους οποίους κατελήφθη, αλλά και πολυέξοδη. Ο Υπουργός των οικονομικών, κ. Harcourt, απαντά ότι όντως τα έξοδα και η χρησιμότητα της Κύπρου είναι δυσανάλογα, αλλά η Βρετανία έχει αναλάβει μια υποχρέωση την οποία πρέπει να φέρει εις πέρας. «Η Κύπρος εν τω Αγγλικώ Κοινοβουλίω», ο.π., Λευκωσία: 24/5 Απριλίου 1895 και «Η Κύπρος εν τη Αγγλική Βουλή», ο.π., Λευκωσία: 17/29 Μαρτίου 1895

³⁸⁴ «Αι ενέργειαι των Κυπρίων – Εκλογή Επιτροπών – Συλλαλητήρια», ο.π., Λευκωσία: 31/12 Απριλίου 1895, «Ο Λόγος του κ. Θ. Θεοδότου κατά το Συλλαλητήριον της Κυριακής», ο.π., Λευκωσία: 22/3 Μαΐου 1895, «Συλλαλητήριον εν Λάρνακι» και «Συλλαλητήριον εν Βαρωσίοις», ο.π., Λευκωσία: 28/10 Μαΐου 1895, «Τηλεγραφήματα εις Αγγλία και Ελλάδα» και «Παντού Συλλαλητήρια», ο.π., Λευκωσία: 21/3 Μαΐου 1895. Συλλαλητήριο οργάνωσαν και οι Κύπριοι που διαμένουν στην Αθήνα, «Εξ Ελλάδος – Το Συλλαλητήριον των φοιτητών – Ψήφισμα», ο.π., Λευκωσία: 17/29 Νοεμβρίου 1895, «Πατριωτικά Επιστολαί», ο.π., Λευκωσία: 9/21 Ιουνίου 1895, «Αδελφοί Έλληνες», ο.π., Λευκωσία: 26/7 Ιουνίου 1895, «Συλλαλητήρια εν Αθήναις», ο.π., Λευκωσία: 5/17 Μαΐου 1895.

³⁸⁵ «Την αγγλική κοινή γνώμη απασχολεί τώρα το Αρμενικό ζήτημα. Οι βρετανοί φαίνεται να είναι εξοργισμένοι με την εγκληματική στάση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας απέναντι στους Αρμένιους. Τώρα είναι η στιγμή, λείει η

Στο παγκύπριο υπόμνημα του 1895 οι Ελληνοκύπριοι θίγουν μεταξύ άλλων έξι σημαντικά ζητήματα, την υψηλή φορολογία, τη συμμετοχή των ιθαγενών στο Εκτελεστικό Συμβούλιο, την ανάγκη πρόσληψης περισσότερων ιθαγενών στη Δημόσια Υπηρεσία, τη διευθέτηση του φόρου υποτελείας, την ανάγκη μείωσης των εξόδων της διοίκησης και τέλος την ένωση³⁸⁶. Την ίδια περίοδο, οι φήμες για εγκατάλειψη της Νήσου επαναλαμβάνονται³⁸⁷ με αποτέλεσμα τη διάδοση μιας νέας πρότασης για την επίλυση του κυπριακού ζητήματος, που βασιζόταν στην εξαγορά της Κύπρου από τον σουλτάνο, μετά την οποία οι Ελληνοκύπριοι θα μπορούσαν να διεκδικήσουν την εκπλήρωση των εθνικών τους πόθων, δηλαδή την ένωση³⁸⁸.

Οι συζητήσεις για την μεταβολή του διοικητικού καθεστώτος της Νήσου, σύμφωνα με ορισμένους, θα προκαλέσουν ένταση, η οποία θα μετουσιωθεί σε δικοινοτικές ταραχές. «Ουδέ την ελαχίστην πίστην δυνάμεθα να δώσωμεν εις ανοήτους θρύλους, καθ' ους δήθεν οι Οθωμανοί προετοιμάζονται να επιτεθώσι κατά των χριστιανών... Είνε αληθές ότι Οθωμανοί τίνες ανήκοντες εις τα κατώτερα της κοινωνίας στρώματα περιφέρονται εν αποκέντροις τίσιν μέρεσι και... δεικνύουσι τα αναστήματα των, αλλ' αυτό δεν είναι λόγος όπως φοβίζη τους ημετέρους. Ανάγκη όθεν να πεισθή ο λαός ότι ουδέν συμβαίνει, ότι τουναντίον οι Οθωμανοί εκφράζουσι φόβους δια τους ημετέρους...³⁸⁹». Αιτία για τη δημιουργία φόβου περί δικοινοτικών ταραχών φαίνεται ότι είναι οι επιστολές της κυβέρνησης προς τις επιτροπές οργάνωσης των συλλαλητηρίων, στις οποίες καλούνται οι Ελληνοκύπριοι να ακυρώσουν τις πορείες τους. Παρ' όλους τους φόβους της κυβέρνησης και της τουρκοκυπριακής κοινότητας τα συλλαλητήρια διεξήχθησαν σε ειρηνικό κλίμα, «Οι... θελήσαντες να ναυαγήσωσι το κατά την παρελθούσαν Κυριακήν... συλλαλητήριον, λόγω ότι θα διεταράττετο η ησυχία της πόλεως και θα προεκαλούντο ρήξεις μεταξύ χριστιανών και οθωμανών, θα επείσθησαν... ότι ο ελληνικός πληθυσμός της Κύπρου έχει... αρκετά ανεπτυγμένον το αίσθημα της φιλειρηνικότητος...³⁹⁰».

Φωνή, για να ανακινήσουμε και το Κυπριακό ζήτημα.», «Κατάλληλος Περίστασις», ο.π., Λευκωσία: 16/28 Δεκεμβρίου 1894.

³⁸⁶ «Τα Συλλαλητήρια – Το άδικο του Φόρου Υποτελείας – Η Ένωσις», ο.π., Λευκωσία: 14/26 Απριλίου 1895, «Το Ψήφισμα», ο.π., Λευκωσία: 21/3 Μαΐου και 5/17 Μαΐου 1895, «Το Υπόμνημα συνετάχθη – Να δημοσιευθή εις τον Αγγλικόν Τύπο», ο.π., Λευκωσία: 28/9 Αυγούστου 1895 και «Το Παγκύπριο Υπόμνημα – Συνοδευτική Επιστολή», ο.π., Λευκωσία: 25/6 Σεπτεμβρίου 1895.

³⁸⁷ Οι πρόσφατες συζητήσεις στην Αγγλική Βουλή περί Κύπρου και ειδικότερα ο τόνος των εν λόγω συζητήσεων οδηγούν τους Ελληνοκυπρίους στο συμπέρασμα ότι η Αγγλία θα εγκαταλείψει την νήσο στο προσεχές διάστημα. Ο Αρμοστής αναγκάζεται να διαψεύσει τις φήμες με την έκδοση ανακοίνωσης όπου αναφέρεται ότι ο Υπουργός Αποικιών σε επιστολή του τον έχει διαβεβαιώσει ότι η Βρετανία δεν προτίθεται να εγκαταλείψει την Κύπρο. «Τηλεγράφημα Υπουργού», ο.π., Λευκωσία: 14/26 Απριλίου 1895.

³⁸⁸ «Να εξαγορασθή η Κύπρος», ο.π., Λευκωσία: 7/19 Ιουλίου 1895.

³⁸⁹ «Ανόητοι Θρύλοι», ο.π., Λευκωσία: 21/3 Μαΐου 1895

³⁹⁰ «Το εν Λευκωσία Συλλαλητήριον», ο.π., Λευκωσία: 14/26 Απριλίου 1895. «Είνε ευχάριστον ότι κατενοήθη επί τέλους ο αληθής σκοπός του μεθαύριον συγκροτηθησομένου... συλλαλητηρίου και ότι έπαυσαν αι αστεία εκείναι διαδόσεις και οι φαντασιώδεις κίνδυνοι περί συμπλοκών, ρήξεων κλπ...», «Μια Εξήγησις», ο.π., Λευκωσία: 14/26 Απριλίου 1895.

Ενώ λοιπόν στις πόλεις επικρατεί ένα εύθραυστο κλίμα ειρήνης, στα χωριά έχουν αρχίσει να σημειώνονται μικροεπεισόδια. «Είνε.. άξιον... προσοχής της κυβερνήσεως το θράσος των εν τοις χωρίοις ιδία Οθωμανών. Ούτοι άνευ λόγου... λαμβάνουσι στάσιν προκλητικήν και εάν οι χριστιανοί δεν επεδείκνυον... σύνεσιν... καθ' εκάστην θα είχομεν ν' αναγράφωμεν ρήξεις, τραυματισμούς και φόνους... ουδείς χριστιανός δύναται να διέλθη εκ του τουρκικού χωρίου Γαλάτεια... Από της εποχής των συλλαλητηρίων τρεις χριστιανοί εδάρησαν εν Λεύκα, προ ημέρων δε τέσσαρες Οθωμανοί εξήμεσαν τας αισχροτέρας ύβρεις κατά του πρωθιερέως του χωρίου Καλοπαναγιώτη, ενώ έτεροι επετέθησαν κατά τινός χριστιανού... ον άφηκαν σχεδόν ημιθανή. Και εν τω χωρίω Αγγολεμή... Οθωμανός τις επετέθη κατά του ναζίρου κ. Παπαζιάν, επί τω λόγω ότι ο ναζίρης περιεφέρετο επιβλέπων τα αλώνια του χωρίου. Και εν πολλοίς άλλους χωρίοις παρόμοια λαμβάνουσιν χώραν, καλώς δε θα πράξη η κυβέρνησις ενισχύουσα την αστυνομίαν των χωρίων δια χριστιανών υπαλλήλων, διότι η φανατικότητα των Τούρκων υπερέβη παν όριον και τα αποτελέσματα αυτής είνε πολύ δυσάρεστα.³⁹¹». Τα επεισόδια μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων θα συνεχιστούν και το 1896 όταν οι διωγμοί Αρμενίων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία θα οδηγήσουν πολλούς εξ αυτών στην Κύπρο. «Ο τουρκικός φανατισμός εξήφθη υπερμέτρως και ο όχλος εξακολουθεί διαπράττων όργια κατά των ολίγων Αρμενίων, οίτινες φεύγοντες την αγρίαν θηριωδιαν... έσπευσαν εδώ να εύρωσιν ολίγην άνεσιν υπό την σκέπην σημαίας σταυροφόρου...³⁹²».

Την ίδια περίοδο τουρκική εφημερίδα γράφει σε άρθρο της ότι και η ελληνοκυπριακή κοινότητα επιθυμεί την επιστροφή της Κύπρου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία³⁹³, ενώ επαναλαμβάνονται οι φήμες για αποστολή τουρκοκυπριακής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη, όπου θα συζητηθεί το μέλλον της Νήσου μετά την αποχώρηση των Βρετανών³⁹⁴. Η «παρεξήγηση ή η διαστρέβλωση» των προθέσεων της ελληνοκυπριακής

³⁹¹ «Το θράσος των Τούρκων», ο.π., Λευκωσία: 9/21 Ιουνίου 1895. Σημαντικό είναι να σημειώσουμε ότι στις αναφορές των επιθέσεων κατά χριστιανών συμπεριλαμβάνονται και επιθέσεις κατά Αρμενίων. Επίσης σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι δεν είναι πάντα «εθνικός ή θρησκευτικός» ο λόγος της επίθεσης. Η περίπτωση της επίθεσης κατά του κ. Παπαζιάν μπορεί να έχει ως αφορμή την οργή του αγρότη για την υπερβολική φορολόγηση της περιουσίας του. Μπορεί λοιπόν κάποιος να υποστηρίξει ότι οι αναφορές των εφημερίδων περί δικονομικών ταραχών είναι συχνά υπερβολικές, αλλά σε αυτή την περίπτωση δεν μπορούμε να παραβλέψουμε το γεγονός ότι μετά την διενέργεια συλλαλητηρίων όντως επικρατεί μια γενική αναστάτωση στην κυπριακή κοινωνία.

³⁹² «Εγχώρια», Αλήθεια, Λεμεσός: 12/24 Ιουλίου 1896.

³⁹³ «Μια πρόκλησις», ο.π., Λευκωσία: 21/3 Μαΐου 1895.

³⁹⁴ Δεν γνωρίζουμε αν όντως μετέβη στην Κωνσταντινούπολη μια τουρκοκυπριακή πρεσβεία, αλλά όπως αναφέρει ο Nevzat το 1895 ο Said Pasha, ενημέρωσε τον Βρετανό πρέσβη στην Υψηλή Πύλη ότι η οθωμανική κυβέρνηση έμαθε «από Οθωμανούς κατοίκους του νησιού και τον ελληνικό τύπο, ότι υπήρχε αναβρασμός στο νησί», λέγοντας ότι «οι Μουσουλμάνοι παραπονέθηκαν ότι η στάση των Χριστιανών είναι πολύ απειλιτική, ότι χρησιμοποιούν προσβλητική γλώσσα κατά των Μουσουλμάνων, οι οποίοι φοβούνται (τυχόν) επιθέσεις εναντίον τους... (και) ότι πολλοί Μουσουλμάνοι, ως αποτέλεσμα, αναγκάζονται να εγκαταλείψουν το νησί.». Nevzat Altay, Nationalism..., ο.π., σ. σ. 103-105. Για την υπεράσπιση της τουρκοκυπριακής κοινότητας από την Υψηλή Πύλη ο Nevzat αναφέρει επίσης ότι «...οι οθωμανικές αρχές εξακολούθησαν να ενδιαφέρονται για τις κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις στο νησί... μπορεί να μην ήταν αποτελεσματικοί... στην υπεράσπιση των δικαιωμάτων των Τουρκοκυπρίων ή των

κοινότητας είναι ίσως η μεγαλύτερη ανησυχία της, για αυτό η αντίδραση του εγχώριου τύπου είναι η άμεση διάψευση της φήμης αυτής και η ενδελεχής μελέτη ποικίλων σεναρίων δράσης για την προώθηση των ελληνοκυπριακών συμφερόντων³⁹⁵.

Ένα εξίσου σημαντικό ζήτημα του 1895 αποτελούν τα πρώτα δείγματα διχασμού στην βάση της ελληνοκυπριακής κοινότητας. Οι κομματικές διαιρέσεις που ταλαιπωρούν την Κύπρο παρουσιάσθηκαν αρχικά στις πόλεις και σταδιακά μεταφέρθηκαν στα χωριά³⁹⁶, στα οποία, όπως αναφέρει η *Φωνή της Κύπρου*, δείγματα διχασμού έχουν αρχίσει να εμφανίζονται κατά τους τελευταίους μήνες του 1895. Οι κυριότερες κομματικές έριδες σχετίζονται με την εκπαίδευση. Η Κυβέρνηση με τον νέο εκπαιδευτικό νόμο δίνει στους χωρικούς το δικαίωμα να επιλέγουν οι ίδιοι τους δασκάλους των σχολείων τους, αλλά οι διχογνωμίες που προκύπτουν λόγω των μικροπολιτικών διαφορών που επικρατούν στις κλειστές κοινωνίες των χωριών οδηγούν συχνά σε αδιέξοδα. Το αποτέλεσμα είναι να διορίζονται δυο δάσκαλοι, ένας από κάθε κομματική ομάδα, σε ένα μικρό σχολείο ακριβώς επειδή δεν συμφωνούν στον διορισμό ενός³⁹⁷. Οι Κύπριοι χωρικοί, σύμφωνα με την *Φωνή της Κύπρου*, δεν αναλαμβάνουν καμία πρωτοβουλία για να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντά τους. Είναι τόσο «άβουλοι, νωθοί και στενοκέφαλοι» ώστε προτιμούν να συντηρούν από τα πενιχρά τους εισοδήματα δυο δασκάλους παρά να επιλύσουν τις διαφωνίες τους³⁹⁸.

Το 1896 τα στρατόπεδα του διχασμού έχουν αρχίσει να αποκρυσταλλώνονται. Ήδη από το 1895 η *Φωνή της Κύπρου* κάνει εκκλήσεις για συνεργασία των αιρετών μελών του συμβουλίου αλλά και να επικρίνει όσους υποστηρίζουν τη μετριοπαθή στάση των Ελληνοκυπρίων βουλευτών. «...είναι ανάγκη να μάθωσι πλέον οι βουλευταί μας ότι ο λαός δεν έπεμψεν αυτούς εις το νομοθετικόν όπως θετήσωσιν απλώς εις την βάσανον της συζητήσεως τα υπό της κυβερνήσεως υποβαλλόμενα νομοσχέδια... Δεν αρνούμεθα ότι τα δικαιώματα των βουλευτών μας τυγχάνουσι πολύ περιορισμένα... Αλλ' αυτό δεν είναι βεβαίως ισχυρός λόγος, όπως αμεριμνομερίμνως επαναπαύωνται... Παρόμοια περιορισμένα δικαιώματα εχορηγήθησαν και εις τα νομοθετικά ετέρων χωρών, αλλ' οι αντιπρόσωποι των μερών εκείνων,

δικαιωμάτων που δόθηκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία από την Κυπριακή Συνθήκη... (αλλά) κατά περιόδους μεσολάβησαν... στους Βρετανούς εκ μέρους των Τούρκων του νησιού...», ο.π.

³⁹⁵ Η αποστολή ψηφίσματος δεν αρκεί. Η απάντηση του Υπουργού θα είναι η στερεότυπη, ότι η Αγγλία δεσμεύεται από μια Συνθήκη την οποία δεν μπορεί να αθετήσει. Αυτό που οφείλουμε να κάνουμε είναι να απασχολήσουμε με άρθρα και διατριβές των αγγλικό τύπο διαμορφώνοντας την κοινή γνώμη υπέρ μας, όπως έπραξαν και οι Αρμένιοι. «Τι δέον να πράξωμεν», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 28/10 Μαΐου 1895.

³⁹⁶ «Τα κόμματα και αι διαιρέσεις», ο.π., Λευκωσία: 15/27 Σεπτεμβρίου 1895.

³⁹⁷ Η κυβέρνηση για να αντιμετωπίσει αυτό το φαινόμενο των δυο δασκάλων σε κάθε σχολείο χωριού αποφασίζει ότι δεν θα παρέχει την συμφωνημένη επιχορήγηση σε όσα σχολεία διατηρούν δυο δασκάλους για κομματικούς λόγους, «Κάλλιστον Μέτρον», ο.π., Λευκωσία: 15/27 Σεπτεμβρίου 1895. Για το ίδιο θέμα βλ. «Η Δημοτική Εκπαίδευσις», ο.π., Λευκωσία: 16/28 Δεκεμβρίου 1892.

³⁹⁸ «Οι χωρικοί μας – Ανάγκη Νομοθετήματος», ο.π., Λευκωσία: 24/6 Δεκεμβρίου 1895.

οσάκις έβλεπον... το αδύνατον της πραγματοποιήσεως των πόθων τους... έθραυον πάραυτα την νομοθετικήν εξουσίαν δια των παραιτήσεών των... Τοιούτους θέλομεν τους βουλευτάς μας... Θέλομεν να ιδώμεν εφέτος τους αντιπροσώπους ημών συσπειρωμένους... Μακράν τα κομματικά πάθη...³⁹⁹».

Η επιλογή μεταξύ μετριοπαθούς ή ριζοσπαστικής πολιτικής έχει ιδιαίτερη σημασία αυτή τη χρονική στιγμή καθώς οι συζητήσεις στην αγγλική Βουλή μπορεί σύντομα να προκαλέσουν αλλαγές που θα επηρεάσουν το μέλλον της Νήσου και θα αποτελέσουν μια ευκαιρία, την οποία οι Έλληνοκύπριοι μπορούν να εκμεταλλευτούν για την εκπλήρωση των αιτημάτων και του εθνικού τους πόθου. Αυτή την περίοδο η αγγλική Βουλή συζητά το κατά πόσο η κυπριακή σύμβαση του 1878 έχει κατασταθεί άκυρη εφόσον η Οθωμανική Αυτοκρατορία έχει αθετήσει την υποχρέωση της προστασίας των χριστιανικών πληθυσμών της επικράτειάς της, την οποία ανέλαβε με την υπογραφή της συνθήκης⁴⁰⁰. Ο υφυπουργός Εξωτερικών George Curzon αναφέρει ότι σύμφωνα με την κυπριακή σύμβαση εμείς ως Αγγλία αναλάβαμε την υπεράσπιση των ασιατικών κτήσεων του Σουλτάνου υπό τον όρο ότι αυτός θα εισήγαγε μεταρρυθμίσεις στην αυτοκρατορία. Ο Σουλτάνος δεν τήρησε τις δεσμεύσεις του, άρα και η Αγγλία δεν είναι υποχρεωμένη να τηρήσει τις δικές της. Την ίδια άποψη έχει και ο πρώην υπουργός Εξωτερικών Ferguson, ο οποίος υποστηρίζει ότι οι υποχρεώσεις της κυπριακής σύμβασης δεν ισχύουν πλέον. Ο πρώην υπουργός Bryce υποστηρίζει επίσης ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία απώλεσε κάθε πιθανότητα ηθικής ή υλικής υποστήριξης από την Αγγλία, όταν έσφαξε 50.000 Αρμενίους. Φυσικά, μερίδα της αγγλικής Βουλής είχε αντίθετη άποψη, η οποία βασιζόταν στην πεποίθηση ότι μια αλλαγή της αγγλικής πολιτικής θα οδηγούσε αδιαμφισβήτητα στη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁴⁰¹.

³⁹⁹ «Το Νομοθετικόν – Το καθήκον των Βουλευτών μας», ο.π., Λευκωσία: 24/8 Μαρτίου 1895. Την ίδια άποψη έχει και η εφημερίδα *Αλήθεια* η οποία σε άρθρο της αναφέρει ότι ο κυπριακός λαός είναι ιδιαίτερα κόσμιος στα συλλαλητήρια, τα υπομνήματα και τις διεκδικήσεις του γενικότερα. «Αντί να υποκύπτουμε και να σιωπούμε, πρέπει να διατηρήσουμε την εθνική μας υπερηφάνεια και να αποδείξουμε ότι κυλάει στις φλέβες μας αίμα ελληνικό.» «Ακόμη», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 19/31 Ιουλίου 1896. Στο ίδιο κλίμα κυμαίνεται και η απάντηση του κ. Κυριακίδη στις εκκλήσεις του Δικηγόρου του Στέμματος να χρησιμοποιηθούν πιο κόσμιες εκφράσεις στην σύνταξη της αντιφώνησης του 1895. Επί πολλά έτη το Συμβούλιο ακολούθησε την συμβουλή του Δικηγόρου του Στέμματος και δεν χρησιμοποίησε σκληρή γλώσσα στις απαντήσεις του στους εναρκτήριους λόγους των Αρμοστών, αλλά αυτή η πρακτική καλής θέλησης εκ μέρους των αιρετών μελών του Συμβουλίου δεν έφερε κανένα αποτέλεσμα, λέει ο κ. Κυριακίδης. «Βουλή – Συνεδρίασις 31/1 Μαρτίου 1895», Φωνή της Κύπρου, Λευκωσία: 10/22 Μαρτίου 1895. Για την διαφωνία περί μετριοπαθούς ή ριζοσπαστικής πολιτικής βλ. επίσης «Αφόρητα Πράγματα», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 16/28 Αυγούστου 1896.

⁴⁰⁰ «Η κοινή γνώμη στην Αγγλία είναι μάλλον αντίθετη προς οποιεσδήποτε ανατρεπτικές λύσεις στο θέμα της επίλυσης του Ανατολικού ζητήματος και στην επιστροφή της Κύπρου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. «Κύπρος και Αγγλία», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 11/23 Οκτωβρίου 1896.

⁴⁰¹ «Η Τουρκία εν τη Αγγλική Βουλή», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 5/17 Απριλίου 1896. Για την υποστήριξη της πολιτικής της διατήρησης της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας βλ. «Ο Βουλευτής Βώλες και η Κυπριακή Σύμβασις», ο.π., Λεμεσός: 28/10 Δεκεμβρίου 1896.

Ο ελληνοκυπριακός τύπος εκμεταλλευόμενος τη συζήτηση στη Βουλή των Κοινοτήτων σχετικά με την Κύπρο, υποστηρίζει ότι, εφόσον η κυπριακή σύμβαση θεωρείται άκυρη από πολλούς Άγγλους βουλευτές, τώρα είναι η στιγμή να δείξει η Αγγλία τη «μεγαλοψυχία» της παραχωρώντας την Κύπρο εκεί που ανήκει, δηλαδή στην Ελλάδα. Η θέληση της ελληνοκυπριακής κοινότητας είναι ξεκάθαρη «...δεν θέλομεν ηγεμονίαν, δεν θέλομεν αυτονομίαν, δεν θέλομεν... Φράγκους... δεν θέλομεν Ευρωπαϊκήν Επιτροπήν... εις πάσαν άλλην εκτός της μετά της Ελλάδος ενώσεως μεταβολήν θ' αντιστώμεν μέχρις εσχάτων... δια της βίας, δια των όπλων, και ότι μέχρι της ενώσεως δεν στέργομεν ή το καθεστώς... διότι το καθεστώς αυτό θεωρούμεν άπαντες ως την γέφυραν την μετάγουσαν εις τον ονειροποληθέντα κόσμον του εθνικού μέλλοντος!⁴⁰²». Η εκπλήρωση των εθνικών πόθων των Ελληνοκυπρίων, σύμφωνα με τον εγχώριο τύπο, θα μπορούσε εύκολα να πραγματοποιηθεί μετά την εξαγορά της Κύπρου από τον Σουλτάνο, ο οποίος σύμφωνα με την εφημερίδα *Πατρίς* του Βουκουρεστίου σίγουρα θα συναινέσει καθώς έχει μεγάλη οικονομική ανάγκη⁴⁰³.

Οι Βρετανοί λοιπόν βρίσκονται στη δύσκολη θέση να επιλέξουν ανάμεσα στην επιστροφή της Νήσου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, και στην ένωσή της με την Ελλάδα. Ό,τι και αν επιλέξουν όμως, «το αιματοκύλισμα του νησιού» θεωρείται βέβαιο, σύμφωνα με τις αγγλικές εφημερίδες. Οι Βρετανοί θεωρούν ότι αν εγκαταλείψουν την Κύπρο, το νησί θα καταστραφεί λόγω των συγκρούσεων που θα προκύψουν ανάμεσα στις δυο κοινότητες, όπως συμβαίνει και στην Κρήτη⁴⁰⁴. Την ίδια άποψη έχει και ο τουρκικός τύπος, όπου ήδη εμφανίζονται αναφορές περί δικοινοτικών ταραχών σε χωριά της νήσου⁴⁰⁵.

Οι Ελληνοκύπριοι διαψεύδουν τις φήμες περί δικοινοτικών ταραχών ως αστήρικτες και αναφέρουν ότι «...Είναι γελοίος ο ισχυρισμός ότι οι εν Κύπρω Οθωμανοί θ' αντέτασσαν βίαν εις την μετά της Ελλάδος ένωσιν, ουδέ θα κανονίσουν τας τύχας της νήσου οι πέντε εφέντηδες της

⁴⁰² «Ένωσιν και μέχρι της Ενώσεως το Καθεστώς», ο.π., Λεμεσός: 18/20 Οκτωβρίου 1896. Σε άρθρο του το οποίο δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα του Λονδίνου *Ημερήσια Νέα* ο κ. Φραγκούδης υποστηρίζει ότι η Βρετανία διοικεί την Κύπρο βάσει μιας συμφωνίας, τους όρους της οποίας όμως έχει εδώ και καιρό ανατρέξει ο Σουλτάνος. Άρα τίποτα δεν δεσμεύει την Αγγλία στο να εξακολουθήσει να τηρεί την Αγγλοτουρκική Συμφωνία, μπορεί λοιπόν άνετα να παραδώσει την Κύπρο στην Ελλάδα, απαλλάσσοντας το νησί και από την πληρωμή του επαχθούς Φόρου της Υποτελείας. Με αυτό τον τρόπο θα μπορέσει η Βρετανία να απειλήσει τον Σουλτάνο ώστε να παύσουν οι σφαγές των Αρμενίων. Αν όμως η Βρετανία σκοπεύει να έρθει σε συνεννόηση με την Ρωσία και να παραχωρήσει την Κύπρο σε οποιαδήποτε άλλη ευρωπαϊκή δύναμη ή την Ρωσία, δηλώνουμε απερίφραστα ότι δεν επιθυμούμε μια τέτοια λύση. «Προτιμώμεν να μας σφάζουν οι Τούρκοι με την ελπίδα, ότι μίαν μέραν η Θεία Πρόνοια θα μας ελευθερώση από τον τουρκικόν ζυγόν και από την προστασίαν των λεγόμενων Χριστιανικών Δυνάμεων.» «Επιστολή Γ. Φραγκούδη περί Κύπρου και του Ανατολικού Ζητήματος», ο.π., Λεμεσός: 11/23 Οκτωβρίου 1896.

⁴⁰³ «Οριστική εξαγορά της Κύπρου από της Αγγλίας», ο.π., Λεμεσός: 16/28 Αυγούστου 1896.

⁴⁰⁴ «Αγγλία και Κύπρος», ο.π., Λεμεσός: 18/30 Οκτωβρίου 1896.

⁴⁰⁵ «Η Τουρκική *Ικδάμ* Κωνσταντινουπόλεως αναγράφει ότι έριδος αναφύεισης μεταξύ των εν τη κόμη Αρκάτζα της Κύπρου Μουσουλμάνων και Χριστιανών, πολλοί των Μουσουλμάνων ετραυματίσθησαν σοβαρώς, υπό της εσπευσμένως δε επί τόπου καταφθασάσης της αστυνομίας εν των πολλών Χριστιανών ενόχων δυο μόνον συνελήφθησαν.», «Εγχώρια», ο.π., Λεμεσός: 18/30 Οκτωβρίου 1896.

Λευκωσίας. Ως αστήρικτον είναι ότι οι Κύπριοι δεν είναι βέβαιοι εάν πράγματι θέλουν την ένωση... Εάν η Αγγλία εγκαταλείψει την νήσον οφείλει να την παραδώσει εις την Ελλάδα και αυτής δε της αυτονομίας προτιμώμεν την σκέπην της σημαίας της μεγάλης πατρίδος.⁴⁰⁶».

Παρά τις διαβεβαιώσεις των Ελληνοκυπρίων, ο αγγλικός τύπος εξακολουθεί να θεωρεί βέβαια τόσο την εκκένωση της Νήσου όσο και τη δημιουργία ταραχών. Σύμφωνα με άρθρο της αγγλικής εφημερίδας *Truth* του άγγλου πολιτευτή Laboucher, η Αγγλία αποφάσισε την εκκένωση της Κύπρου, η οποία δεν θα επιστραφεί στον Σουλτάνο, ούτε θα παραχωρηθεί σε άλλη ευρωπαϊκή δύναμη, αλλά θα αποδοθεί στους Κύπριους, ενώ οι Ευρωπαϊκές δυνάμεις θα αναλάβουν την επίβλεψη της κυπριακής ανεξαρτησίας. Τότε είναι σίγουρο αναφέρει η *Truth* ότι «...Αφεθέντες οι Τούρκοι ελεύθεροι, μολοντί μειονότης, ήθελον εν ακάρει ξεκαθαρίσει τους Χριστιανούς, διότι εν πρώτοις ο Κύπριος Έλλην δεν είναι μάχιμος και δεύτερον η λίαν εξαιρετος χωροφυλακή της νήσου σύγκειται ολοτελώς εκ Τούρκων. Περιπλέον, υπάρχει αμφιβολία τις εάν ο εκδηλούμενος πόθος των Κυπρίων Ελλήνων όπως ενωθώσι προς ότι καλούσι Μητέρα πατρίδα βαίνει πολύ πέραν των λέξεων...⁴⁰⁷».

Για αυτό τον λόγο οι Ελληνοκύπριοι πρέπει να είναι σε επιφυλακή. Ο «κίνδυνος» του να διαστρεβλωθεί η θέληση της κοινότητάς τους και να αποφασίσει η Αγγλία, ερήμην των Κυπρίων, να επιστρέψει την Νήσο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία είναι ορατός. Το καθήκον μας, λέει η *Αλήθεια*, είναι να διενεργήσουμε συλλαλητήρια, να αποστείλουμε υπομνήματα με ουσιαστικό περιεχόμενο και να ενημερώσουμε με άρθρα σε εφημερίδες την αγγλική κοινή γνώμη για τα κυπριακά ζητήματα, αλλά όλα αυτά πρέπει να γίνουν αμέσως, αν οι ηγέτες μας κινηθούν σε έξι μήνες, τότε ας μην κινηθούν καθόλου⁴⁰⁸. Φυσικά η διάψευση της φήμης περί εγκατάλειψης της Νήσου από τον ίδιο τον υπουργό των Αποικιών το 1895 δεν αλλάζει την πεποίθηση των Ελληνοκυπρίων ότι η μεταβολή στην κυριαρχία της Κύπρου θα γίνει σύντομα⁴⁰⁹.

⁴⁰⁶ «Η Εγκατάλειψις της Κύπρου», ο.π., Λεμεσός: 7/19 Νοεμβρίου 1896.

⁴⁰⁷ «Η Κύπρος και το Ανατολικό Ζήτημα – Η απόφασις του Λόρδου Σαλίσβουρη – Η Νήσος εκκενοῦται», ο.π., Λεμεσός: 7/19 Νοεμβρίου 1896. Για την εκκένωση της Κύπρου βλ. επίσης «Η Εκκένωσις της Κύπρου – Κρίνεται αποφασισμένη – Διευκόλυνσις της Αγγλορωσικής Συμφωνίας», ο.π., Λεμεσός: 17/29 Νοεμβρίου 1896.

⁴⁰⁸ «Η εγκατάλειψις της Κύπρου και το καθήκον των Κυπρίων», ο.π., Λεμεσός: 21/3 Νοεμβρίου 1896. Για το ίδιο θέμα βλ. «Κύπριοι Εγρηγορείτε!», ο.π., Λεμεσός: 11/23 Οκτωβρίου και 7/19 Νοεμβρίου 1896.

⁴⁰⁹ Σε επιστολή του τον Απρίλιο του 1895 ο Υπουργός των Αποικιών έγραφε: «Η Βρετανία δεν έχει καμία πρόθεση να εγκαταλείψει την διοίκηση της Κύπρου την οποία εκτελεί με βάση την Αγγλοτουρκική Συνθήκη του 1878. Η απάντηση του Gladstone στα κυπριακά τηλεγραφήματα του 1881 σχετικά με την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα «...ενώ η Κυβέρνηση της Αυτού Μεγαλειότητος επιθυμεί την ευτυχία της Κύπρου, πρέπει να υπενθυμίσει στους ιθαγενείς ότι το νησί κρατείται από αυτή την χώρα με βάση την Συνθήκη με την Υψηλή Πύλη, ως μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και προτάσεις οι οποίες αποτελούν παραβίαση αυτής της Συνθήκης δεν μπορούν να συζητηθούν». Αυτή είναι η άποψη της Κυβέρνησης της Αυτού Μεγαλειότητος σήμερα.». *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 26 Απριλίου 1895.

Η κυβερνητική «απραξία» του 1896⁴¹⁰ και η «αποκαρδιωτική» απάντηση του υπουργού των Αποικιών στο υπόμνημα του 1895 σχετικά με τα φορολογικά ζητήματα αρχικά απογοητεύουν τους Ελληνοκύπριους⁴¹¹. Αλλά η παραδοχή των Βρετανών ότι ο φόρος υποτελείας⁴¹² είναι η αιτία για την κακή οικονομική κατάσταση της νήσου και τα ελλείμματα στον προϋπολογισμό της αναπτρώνει τις ελπίδες των Ελληνοκυπρίων ότι η επικείμενη κεφαλαίωση του φόρου θα οδηγήσει τουλάχιστον στην ελάφρυνση της φορολογίας⁴¹³.

Το Νομοθετικό Συμβούλιο, το οποίο κατά την διάρκεια των συνόδων του 1895 και του 1896 έχει προχωρήσει στην επιψήφιση αρκετών νομοσχεδίων δευτερευούσης σημασίας⁴¹⁴, διαλύεται από τον αρμοστή τον Οκτώβριο του 1896⁴¹⁵. Μέσα σε αυτό το κλίμα έντασης, με τους Ελληνοκύπριους να εμπνέονται από την Κρητική Επανάσταση και να διεκδικούν δυναμικά πλέον την ένωσή τους με τη Μητέρα Ελλάδα, προκηρύσσονται οι εκλογές του Οκτωβρίου του 1896⁴¹⁶. Ποια θα είναι η στάση των νέων Ελληνοκύπριων βουλευτών; Θα σκληρύνουν ακόμη περισσότερο την στάση τους απέναντι στη βρετανική διοίκηση της Νήσου ή θα επικρατήσει η πολιτική της μετριοπάθειας και της συνεργασίας;

⁴¹⁰ Οι Ελληνοκύπριοι κατηγορούν την Κυβέρνηση για απραξία βλ. σχετικά «Απάντησις εις τον εναρκτήριο λόγον του Μ. Αρμοστού», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 15/27 Μαρτίου 1896 και «Πέρυσι», ο.π., Λεμεσός: 26/8 Μαΐου 1896

⁴¹¹ Για την απάντηση του Υπουργού των Αποικιών στο Υπόμνημα του 1895 βλ. «Έκτακτο Παράρτημα *Αλήθειας*: Η Απάντησις του Υπουργού των Αποικιών εις το Παγκύπριον Υπόμνημα», ο.π., Λεμεσός: 30/11 Σεπτεμβρίου 1896 και *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 11 Σεπτεμβρίου 1896. Για την απογοητευτική εντύπωση που προκάλεσε η απάντηση του Υπουργού βλ. «Κρίσεις επί της εις το Παγκύπριον Υπόμνημα απαντήσεως του Υπουργού», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 6/18 Σεπτεμβρίου και 20/2 Οκτωβρίου 1896.

⁴¹² Για τις συζητήσεις στην Αγγλική Βουλή σχετικά με το γεγονός ότι ο Φόρος Υποτελείας αποτελεί την αιτία για τα ελλείμματα στον κυπριακό προϋπολογισμό βλ. «Αγγλία και Κύπρος», ο.π., Λεμεσός: 19/31 Ιουλίου 1896 και «Η Κύπρος εν τη Αγγλική Βουλή», ο.π., Λεμεσός: 16/28 Αυγούστου και 23/4 Σεπτεμβρίου 1896.

⁴¹³ Σύμφωνα με άρθρο της αγγλικής εφημερίδας *Ημερήσια Νέα* «...ο Σουλτάνος ευρίσκεται εις διαπραγματεύσεις κατ' ευθείαν μετά του λόρδου Σώλβαρου, ως προς τας ευρύτερας δια την Κρήτην παραχωρήσεις. Δια την υποχώρησιν του ζητεί ο Σουλτάνος... μετατροπήν του υπό της Αγγλίας και Γαλλίας ηγγυημένου δανείου των 3 ½% του 1855... Η Τουρκία θα λάβη ούτω εν εκατομμύριον λιρών στερλινών τοις μετρητοίς, αι δε εν Κύπρω εισπραττόμεναι 92 χιλιάδαις λίραις στερλιναι δια τους τόκους του ρηθέντος δανείου θέλουσι μετριασθεί εις 25.000... Κατ' άλλην δε είδησιν αι διαπραγματεύσεις της Πύλης μετά της Αγγλίας περί κεφαλαίωσης του Κυπριακού φόρου υποτελείας διεκόπησαν επειδή η Πύλη απαιτεί 400 – 500 χιλιάδας λιρών... Τούτο δε προϋκάλεσε ψυχρότητα τίνι εν τοις τουρκικοίς κύκλοις», «Τα οικονομικά της Τουρκίας», ο.π., Λεμεσός: 16/28 Αυγούστου 1896.

⁴¹⁴ Τα σημαντικότερα νομοσχέδια τα οποία επιψήφίζονται την περίοδο 1895 – 1896, κατά την άποψή μας, είναι το «περί δημιουργίας ταμείου Αστυνομικών» και «περί δημιουργίας ταμείου των Δημοσίων Υπαλλήλων» τα οποία προβλέπουν την ενίσχυση ορφανών και χήρων των αποθανόντων υπαλλήλων, το «περί Αγροφυλάκων» το οποίο προβλέπει την εκλογή των αγροφυλάκων από τους ίδιους τους χωρικούς, το «περί δεκάτης» το οποίο προβλέπει τον καθορισμό της δεκάτης από τα Επαρχιακά Συμβούλια και το «περί προγραφής εγκληματιών» το οποίο οδηγεί στην σύλληψη περιβόητων εγκληματιών που έδρασαν στις Επαρχίες Λεμεσού και Πάφου. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 7 Ιουνίου 1895, 1 Μαΐου 1896, 3 Ιουλίου 1896, 3 Ιουλίου 1896 και 22 Νοεμβρίου 1895 αντίστοιχα.

⁴¹⁵ Στο ίδιο, 2 Οκτωβρίου 1896.

⁴¹⁶ Στο ίδιο, 23 Οκτωβρίου 1896.

1.2.δ: Οι αλλαγές στο Νομοθετικό Συμβούλιο και η πορεία του διχασμού της ελληνοκυπριακής κοινότητας (1896 – 1902)

Κατά την κοινοβουλευτική περίοδο 1896-1902 οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές δεν σκληραίνουν ιδιαίτερα τη στάση τους απέναντι στη βρετανική πολιτική, όμως έχουν ήδη αρχίσει να οργανώνονται δημιουργώντας ένα ενιαίο αντιπροσωπευτικό σώμα μέσω του οποίου θα χαράξουν μια συγκεκριμένη πολιτική στρατηγική για τη διεκδίκηση των αιτημάτων της κοινότητάς τους. Το νέο σώμα που δημιουργείται είναι η Παγκύπρια Επιτροπή.

Στις εκλογές του Οκτωβρίου του 1896 εκλέγονται οι Θεοφάνης Θεοδότου, Πασχάλης Κωνσταντινίδης, ηγούμενος Κύκκου Γεράσιμος Χριστοδουλίδης και ο Τουρκοκύπριος Ziyagi Hadji Hanuz στην εκλογική περιφέρεια Λευκωσίας-Κερύνειας. Στη δεύτερη εκλογική περιφέρεια Λάρνακας-Αμμοχώστου εκλέγονται οι Ιωάννης Οικονομίδης, Αχιλλέας Λιασιδής, Γιάγκος Βοντιτζιάνος και Dervish Pasha. Τέλος, στην τρίτη εκλογική περιφέρεια Λεμεσού-Πάφου εκλέγονται οι Ονούφριος Ιασονίδης, μητροπολίτης Κιτίου Κύριλλος Παπαδόπουλος, Σωκράτης Φραγκούδης και Rammadan Hafuz⁴¹⁷.

Το 1897 η βρετανική διοίκηση αποφασίζει την παροχή δανείου ύψους 60.000 λιρών για την εκτέλεση αρδευτικών έργων⁴¹⁸. Με αυτήν την απόφαση το βρετανικό κοινοβούλιο αποδεικνύει την πρόθεση της Βρετανίας να μην εγκαταλείψει το νησί εφόσον επενδύει κονδύλια για την ανάπτυξή του⁴¹⁹. Ο υπουργός των Αποικιών αποδίδει την κακή οικονομική κατάσταση της Κύπρου και την «απροθυμία» των Βρετανών κεφαλαιούχων να επενδύσουν στο νησί στην αβεβαιότητα που επικρατεί σχετικά με το καθεστώς της Νήσου. «...γενικώς επιστεύετο υπό των επιχειρηματιών ότι η κατοχή της Νήσου εξηρτάτο από όρους και ότι κατά συνέπειαν δεν ήτο ασφαλής. Δεν εγνωρίζον ότι ο όρος, δυνάμει του οποίου η Νήσος θα επιστρέφετο εις την Τουρκίαν... ήτο καθαρώς διπλωματικόν τέχνασμαν... Και το αποτέλεσμα είναι ότι τα αγγλικά κεφάλαια υπήρξαν φειδωλά δια την Κύπρον και η επιχείρησις ενεκρώθη. Εάν εις ταύτα

⁴¹⁷ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 13 Νοεμβρίου 1896. Για τους υποψήφιους των εκλογών βλ. επίσης «Εγχώρια», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 18/30 Οκτωβρίου 1896. Εκλογικό Διαμέρισμα Λεμεσού – Πάφου, Χριστιανοί: Μητροπολίτης Κιτίου, Σωκράτης Φραγκούδης, Γ. Παυλίδης και Ο. Ιασονίδης, Μωαμεθανοί: Ρασίτ Εφένδης, Εμίν Εφένδης και Χαβούζ Εφένδης Ραματάν. Εκλογικό Διαμέρισμα Λευκωσίας – Κερύνειας, Χριστιανοί: Ηγούμενος Κύκκου, Πασχάλης Κωνσταντινίδης, Θ. Θεοδότου, Μ. Σιακαλλής, Μωαμεθανοί: πέντε. Εκλογικό Διαμέρισμα Λάρνακας – Αμμοχώστου, Χριστιανοί: Ν. Ρώσσο, Αχιλλέας Λιασιδής, Ι. Οικονομίδης, Ι. Βοντιτζιάνος και Ο. Ιασονίδης, Μωαμεθανοί: τέσσερεις.

⁴¹⁸ «Εγχώρια», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 23/4 Φεβρουαρίου 1897 και Προσλαλιά της Αυτού Εξοχότητος του Μεγάλου Αρμοστού απαγγελθείσα προς το Νομοθετικόν Συμβούλιον κατά την έναρξιν της Συνόδου ήτις εγένετο την 17^η Φεβρουαρίου του 1897, ημέραν Τετάρτην, ο.π., Λεμεσός: 17 Φεβρουαρίου 1897.

⁴¹⁹ «Όσον αφορά την εμφαντικήν διάψευσιν της εκαταλείψεως αυτή ουδεμίαν σημασίαν... έχη... διότι τα πάντα εξαρτώνται εκ της ροπής των ανατολικών πραγμάτων...», υποστηρίζει σε άρθρο του ο Φραγκούδης, Η ανάπτυξις των πόρων της Κύπρου και αι δηλώσεις του Υπουργού των Αποικιών, ο.π., Λεμεσός: 23/4 Φεβρουαρίου 1897. Με την απόφασή της να επενδύσει στην νήσο ελπίζει να διαψεύσει τις εν λόγω φήμες για αλλαγή του καθεστώτος στην Κύπρο. Έναρξις Νομοθετικού Συμβουλίου, ο.π., Λεμεσός: 13/25 Φεβρουαρίου 1897.

προσθέσετε και το ότι και αυτή η Κυβέρνησις επέτεινε δια της διοικήσεώς της την αβεβαιότητα, θα έχητε ίσως κατά το ήμισυ την εξήγησιν της δυσαρρεσκείας, ήτις τώρα επικρατεί εις την Νήσον...»⁴²⁰. Για αυτό τον λόγο ο υπουργός Chamberlain διαβεβαιώνει την αγγλική και κυπριακή κοινή γνώμη ότι η Βρετανία δεν πρόκειται να εγκαταλείψει την Κύπρο. «...Εάν η Κυβέρνησις εθεώρει την διάρκεια της κατοχής της Κύπρου αμφίβολον, είνε εντελώς φανερόν ότι δεν θα εξώδευε χρήματα εν Κύπρω... η κατοχή της Κύπρου θα έχει πιθανώς χαρακτήραν τίνια διαρκείας, τούτο ελπίζω ότι θα ενθαρρύνη τας ιδιωτικάς επιχειρήσεις, εφ' ων οφείλωμεν να βασισθώμεν δια την προαγωγήν της βιομηχανίας, ην η άρδευσις θα καταστήση δυνατήν...»⁴²¹.

Το γιατί η Βρετανία επέλεξε την συγκεκριμένη στιγμή για να επενδύσει στην Κύπρο μας είναι άγνωστο. Η πρωτοβουλία ίσως οφείλεται στην έναρξη του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897 και την προσπάθεια της Βρετανίας να διαψεύσει τυχόν φήμες για αλλαγή του καθεστώτος της Νήσου. Αυτή την περίοδο παρατηρείται μια γενική μεταστροφή εκ μέρους των Βρετανών όσον αφορά τις επενδύσεις, αλλά και παράλληλη ανάπτυξη των επιχειρηματικών πρωτοβουλιών εκ μέρους των Ελληνοκυπρίων. Η βρετανική κυβέρνηση προωθεί την ανάπτυξη των βιομηχανιών του μεταξιού και του βαμβακιού⁴²², ενώ οι Ελληνοκύπριοι επιχειρηματίες επενδύουν στην ανάπτυξη ατμοπλοϊκής σύνδεσης μεταξύ Κύπρου και Αιγύπτου. Η οικονομική κατάσταση της Νήσου για το 1897 κρίνεται από τον αρμοστή ως «ικανοποιητική». Ενώ η περιορισμένη αγροτική κρίση της Πάφου αποδίδεται στην περιστολή των εμπορικών ευκολιών που παρείχε η Οθωμανική Τράπεζα στους εμπόρους-δανειστές, οι οποίοι «αποστερηθέντες των συνήθων αυτών πόρων, εβίαζον τους χωρικούς εις απότισιν των ανεξοφλήτων αξιώσεων των, μόνον δε δια μέσου προκαταβολών σπόρου εκ μέρους της Κυβερνήσεως κατορθώθη να γίνη πρόνοια δια τας φθινοπωρινάς σποράς...»⁴²³.

Την ίδια στιγμή τα νομοσχέδια που προτείνονται προς συζήτηση στο Νομοθετικό Συμβούλιο για το 1897 αποτελούν κυρίως τροποποιήσεις ή επεκτάσεις της ισχύος νόμων, οι οποίοι ήδη εφαρμόζονται και αφορούν στην πλειοψηφία τους δευτερεύοντα ζητήματα⁴²⁴. Το σημαντικότερο συμπέρασμα που προκύπτει από τα προτεινόμενα νομοσχέδια είναι ότι οι Βρετανοί προσπαθούν να θέσουν τις βάσεις για την ανάπτυξη κλάδων της οικονομίας, όπως οι

⁴²⁰ Η Κύπρος και το Μέλλον της, *Αλήθεια*, Λεμεσός 13/25 Φεβρουαρίου 1897.

⁴²¹ Η Προαγωγή της Κύπρου – Επιτροπή εις τον κ. Τσάμπερλαιν, ο.π., Λεμεσός: 23/4 Φεβρουαρίου 1897.

⁴²² Στο ίδιο.

⁴²³ «Προσλαλιά της Αυτού Εξοχότητος του Μεγάλου Αρμοστού απαγγελθείσα προς το Νομοθετικόν Συμβούλιον κατά την έναρξιν της Συνόδου ήτις εγένετο την 17ην Φεβρουαρίου του 1897, ημέραν Τετάρτην», ο.π., Λεμεσός: 17 Φεβρουαρίου 1897.

⁴²⁴ Για παράδειγμα στην εναρκτήρια ομιλία του ο Αρμοστής αναφέρει την εισαγωγή του τροποποιημένου νομοσχεδίου περί Επανεκτιμήσεως, την εκ νέου κατάθεση του νομοσχεδίου περί βαρυντικότητας της φορολογίας, την εισαγωγή του τροποποιημένου νομοσχεδίου περί καπνού και την τροποποίηση της Ποινικής διαδικασίας με βάση συγκεκριμένο νομοσχέδιο. ο.π.

βιομηχανίες μεταξιού και καπνού⁴²⁵. Στη συνεδρίαση του 1897 επιψηφίζεται επίσης νόμος, ο οποίος τροποποιεί τη φορολογία προϊόντων όπως το κρασί και το βαμβάκι, ενώ επιβαρύνει προϊόντα όπως ο καπνός και το μετάξι κατά την εξαγωγή τους και πολυτελή προϊόντα όπως το πετρέλαιο κατά την εισαγωγή τους. Με αυτό τον νόμο η κυβέρνηση μάλλον επιθυμεί να ελαφρύνει τους μικροκαλλιεργητές και τους οινοπαραγωγούς ενώ ταυτόχρονα γίνεται προσπάθεια για να αναπτυχθεί και να ελεγχθεί το εμπόριο του καπνού και του μεταξιού⁴²⁶. Αυτή την περίοδο πέραν της δρομολόγησης αρδευτικών έργων η κυβέρνηση εισάγει ένα ακόμη νομοσχέδιο, το οποίο στοχεύει στην ανάπτυξη των πόρων της νήσου, το «περί ίδρυσης Ταμείου Δημοσίων Έργων⁴²⁷». Ο νόμος προνοεί ότι οι κοινότητες θα μπορούν να δανείζονται τα αναγκαία κονδύλια για την εκτέλεση έργων που θα ωφελήσουν την περιοχή τους. Με αυτό τον τρόπο η κυβέρνηση βοηθά του χωρικούς να αναπτύξουν τις περιοχές τους αλλά πάντα με δική τους ευθύνη και δικά τους έξοδα.

Πέραν, όμως, όσων διαδραματίζονται στο εσωτερικό της νήσου, η καθημερινότητα των δυο κοινοτήτων επηρεάζεται και από τις «δυσμενείς εξελίξεις» των σχέσεων Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η κρητική επανάσταση του 1895 ταραίζει την ελληνοκυπριακή κοινότητα, η οποία παρά την ουδετερότητα την οποία κήρυξε η βρετανική διοίκηση στέλνει στην Κρήτη εθελοντές και χρηματική βοήθεια⁴²⁸. Η προκήρυξη της βρετανική διοίκησης ανέφερε ότι «Καθ' όσον δυστυχώς ο Σουλτάνος της Τουρκίας και ο Βασιλιάς των Ελλήνων βρίσκονται σε πόλεμο. Και καθ' όσον είναι σκόπιμο να υπάρξει πρόληψη για την διατήρηση της τάξης και της ηρεμίας στο Νησί της Κύπρου κατά την διάρκεια των εχθροπραξιών ανάμεσα στις εν λόγω Δυνάμεις, Εγώ ο Walter Joseph Sendall... Μέγας Αρμοστής... της Κύπρου αυστηρώς επιφορτίζω και διατάζω όλους τους κατοίκους του νησιού να απέχουν από την συμμετοχή σε οποιοσδήποτε συναντήσεις, συνελεύσεις ή πορείες που μπορεί να προκαλέσουν την διατάραξη της δημόσιας ειρήνης και από το να προκαλέσουν την διατάραξη της δημόσιας ειρήνης μέσω της διενέργειας οποιασδήποτε πράξεως, γραπτής, προφορικής ή χειρονομίας, καθώς θα κληθούν να απαντήσουν αν πράξουν το αντίθετο, θέτοντας τους εαυτούς τους σε κίνδυνο. Προειδοποιώ ότι στο εξής οποιαδήποτε συνέλευση, συνάντηση ή πορεία η οποία δεν διαλύεται όταν οι Διοικητές ή οι Αξιωματικοί οι οποίοι διατηρούν την ειρήνη το κρίνουν αναγκαίο τότε αυτή θα διαλύεται

⁴²⁵ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* Νόμοι περί Μεταξιού και περί Καπνού, 26 Νοεμβρίου 1897.

⁴²⁶ Νόμος περί Φορολογίας του 1897, ο.π., 25 Ιουνίου 1897. Ο εν λόγω νόμος προνοεί μείωση του εξαγωγικού φόρου σε κρασί και σταφίδες από 12 σε 10%. Άρση της δεκάτης σε οπωροκηπευτικά, μελίσινα, μετάξι και καπνό. Άρση τελωνειακού φόρου σε βαμβάκι και γλυκάνισο που παράγονται στην Σκάλα. Άρση του Bedelusher (φόρος κλήτευσης). Σε αντιστάθμισμα ο νόμος προνοεί προσθήκη 8% επί του εισαγωγικού φόρου σε ξυλεία, 6 ½ πέννες για κάθε γαλόνι πετρελαίου που εισάγεται, 1 ¼ πέννες για κάθε κατσίκια που εισάγεται και 2 πέννες για κάθε οκά καπνού και τσιγάρων που εξάγεται. Επίσης αύξηση κατά 10% του τελωνειακού φόρου κατά την εξαγωγή μεταξιού και χρέωση 2 σελινιών για την παροχή άδειας πώλησης καπνού..

⁴²⁷ ο.π., 3 Σεπτεμβρίου 1897. Για τον Νόμο περί εκτέλεσης Αρδευτικών έργων βλ. ο.π., 17 Σεπτεμβρίου 1897.

⁴²⁸ «Το λήξαν έτος 1896», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 2/14 Ιανουαρίου 1897.

με την ανάλογη πυγμή, και ότι κάθε πρόσωπο που προκαλεί τέτοιου είδους αναταραχή... εις το εξής θα συλλαμβάνεται και θα αντιμετωπίζεται με βάση τον νόμο.⁴²⁹».

Η ελληνοκυπριακή κοινότητα, επηρεασμένη από τις φήμες περί εγκατάλειψης της Κύπρου που δημιουργήθηκαν κατά την περίοδο των συζητήσεων για την κεφαλαίωση του φόρου υποτελείας, δέχεται με «ενθουσιασμό» τις ειδήσεις των ελληνικών επιτυχιών στην Κρήτη και ευελπιστεί ότι σύντομα θα βρίσκεται και η Κύπρος στην ευχάριστη θέση να γιορτάζει την ένωσή της με την Ελλάδα⁴³⁰. Το κλίμα που διέπει τις δικοινοτικές σχέσεις στην Κύπρο επιβαρύνεται ιδιαίτερα όταν ξεσπά ο ελληνοτουρκικός πόλεμος τον Μάιο του 1897. Η βρετανική διοίκηση της Νήσου εκδίδει αμέσως την απόφαση ουδετερότητας της Κύπρου, σύμφωνα με την οποία η εθελοντική κατάταξη ενός κατοίκου της Κύπρου σε στρατό άλλου κράτους κηρύσσεται παράνομη⁴³¹ και ο υπουργός των Αποικιών σε επιστολή του ενημερώνει τους Κυπρίους ότι απαγορεύεται η χρήση όλων των βρετανικών λιμανιών, άρα και της Κύπρου, από την Ελλάδα και την Τουρκία, καθ' όλη την διάρκεια των μεταξύ τους εχθροπραξιών⁴³². Την ίδια περίοδο ο αρμοστής της Νήσου έκανε «θερμή σύσταση» και στις δυο κοινότητες για την αποφυγή φυλετικών ρήξεων ειδικά τώρα εν μέσω του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897. Αλλά οι «συστάσεις» του αρμοστή και οι «απειλές» που περιέχονται στην προκήρυξη του Απριλίου δεν ήταν αρκετές για να αποφευχθούν μικροεπεισόδια. Σύμφωνα με άρθρο της *Αλήθειας* τα μέλη της αστυνομίας αγνόησαν την σύστασή του και επέτρεψαν σε χριστιανούς και μουσουλμάνους να αγωνιστούν σε αντίθετες ομάδες στους αγώνες που διοργανώθηκαν για τον εορτασμό του αδαμάντινου Ιωβηλαίου της Βασίλισσας. Οι Ελληνοκύπριοι είχαν αποφασίσει να μην συμμετάσχουν στους εορτασμούς ως αντίδραση στη βρετανική πολιτική σχετικά με το μέλλον της Νήσου, αλλά ορισμένοι «Έλληνες χωρικοί, οι οποίοι δεν ήξεραν τι έπρατταν»⁴³³ συμμετείχαν στους αγώνες. Ο αθλητικός ανταγωνισμός σύντομα μετουσιώθηκε σε ένταση ανάμεσα στις δυο κοινότητες και η ευθύνη για την εξέλιξη αυτή βαραίνει την αστυνομία η οποία, σύμφωνα με την *Αλήθεια*, πρέπει σύντομα να συντειστεί γιατί «το επεισόδιον της 25ης Μαρτίου, το επεισόδιον της Κυριακής του Πάσχα και κάποια άλλα κατά το βαϊράμι είνε πρόσφατα.⁴³⁴».

⁴²⁹ ο.π., 23 Απριλίου 1897.

⁴³⁰ «Η απελευθέρωσις της Κρήτης εωρτάσθη εν Κύπρω μετ' ενθουσιασμού... Διοργανώθη λαϊκή εορτή... Αλλ' ότι κυρίως έδωκεν έξοδον εις τον κυπριακόν ενθουσιασμόν, είνε η ανοχή των αγγλικών αρχών. Φαίνεται δε ότι οι Κύπριοι θα εώρταζον μετά του αυτού ενθουσιασμού και την ένωσιν της ιδίας των νήσου μετά της Ελλάδος... Οι ιερείς απήγγειλαν... δέησιν: «Υπέρ της Ενώσεως της Υμετέρας Πατρίδος Κύπρου μετά της μητρός Ελλάδος»...». Αναδημοσίευση άρθρου της εφημερίδας «Αιών» του Μιλάνου, «Ο Ευρωπαϊκός τύπος περί των εν Κύπρω δια την απελευθέρωσιν της Κρήτης εορτών», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 14 Ιανουαρίου 1899.

⁴³¹ *Εφημερίδα τη Κυβερνήσεως* 11 Μαΐου 1897.

⁴³² ο.π., 19 Μαΐου 1897.

⁴³³ «Υπέρ της Τάξεως», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 19/1 Ιουλίου 1897.

⁴³⁴ Στο ίδιο. Η στάση της Αστυνομίας Λεμεσού συζητήθηκε και στο Νομοθετικό Συμβούλιο όπου αναφέρθηκε ότι η Αστυνομία «Κατά μεν τας εορτάς των χριστιανών μετεχειρίσθη... έκνομα μέσα δια να παύση το θρησκευτικόν και εθνικόν αίσθημα, κατά δε τας εορτάς των οθωμανών επίσης σκανδαλωδώς, αλλ' αντιθέτως εργαζόμενη, συνετέλει

Τα επεισόδια μεταξύ των δυο κοινοτήτων ήταν «περιορισμένα και σποραδικά γεγονότα», τα οποία δεν θορύβησαν ιδιαίτερα τη διοίκηση και την ίδια την κοινωνία της Κύπρου που στρέφει και πάλι την προσοχή της στον αγώνα για την εκπλήρωση των δικών της συμφερόντων. Στα πλαίσια της προώθησης των συμφερόντων της κοινότητάς τους Ελληνοκύπριοι, πολιτευτές και μη, δρομολογούν τις διαδικασίες ίδρυσης της Παγκύπριας Επιτροπής που θα ολοκληρωθούν το 1899. Το 1898 ο «φιλέλληνας» αρμοστής της Κύπρου, Sendall, αποχωρεί από τη Νήσο. Τη διοίκηση αναλαμβάνει ο αρχιγραμματέας Arthur Young, μέχρι την άφιξη του νέου αρμοστή Haynes Smith⁴³⁵.

Κατά την διάρκεια του 1898 τρία είναι τα θέματα που απασχολούν την κυπριακή κοινωνία. Πρώτον, η προστασία της «προσοδοφόρας» οινοπαραγωγής από τυχόν νοθείες του κύριου εξαγωγικού προϊόντος της Νήσου και η κατάργηση του φόρου ζιντζιριέ επί του κρασιού. Με την υιοθέτηση αυτών των μέτρων η κυβέρνηση και οι βουλευτές ελπίζουν ότι θα προστατεύσουν την παραγωγή κρασιού και θα αναπτύξουν το εξαγωγικό εμπόριο προς την Αίγυπτο⁴³⁶. Το δεύτερο σημαντικό ζήτημα αυτής της περιόδου αφορά τα αποβαθρικά τέλη και

να καταστήσει ταύτας πομπωδεστέρας διοργανώνων αγώνας, ορίζων βραβεία και απονέμων ταύτα εις τους νικητάς...», «Αστυνομία Λεμεσού», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 5/17 Ιουνίου 1897.

⁴³⁵ Για την αποχώρηση του Sendall και την ανάληψη της διοίκησης από τον Young βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 3 Ιανουαρίου 1898. Για την ανάληψη της διοίκησης της Νήσου από τον Haynes Smith βλ. ο.π., 23 Απριλίου 1898 και «Ο Νέος Αρμοστής», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 26 Μαρτίου 1898. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι το άρθρο της *Φωνής της Κύπρου* όπου γίνεται αξιολόγηση της πολιτικής που ακολούθησαν όλοι οι Αρμοστές της Νήσου από το 1878. Στο εν λόγω άρθρο αναφέρεται ότι «...Από της αγγλικής κατοχής μέχρι σήμερα η Κύπρος έσχε διαδοχικώς πέντε Αρμοστές... Ο πρώτος καθαρώς στρατιωτικός είχαν έλθει ενταύθα προσωρινώς αναμένων τας οδηγίας της βησκοσφηλδείου κυβερνήσεως... Όταν οι Άγγλοι εγκατάλειψαν τα εν Μικρά Ασία κατακτητικά σχέδιά των, τότε ανεκάλεσαν τον Ουόσλελεϋ... και η Αγγλία ήρχισεν έκτοτε να εκτελή εν Κύπρω εισπρακτορικά καθήκοντα. Ο διοικητής Λευκωσίας Βίδωλφ ενένετο Αρμοστής. Είχεν αξιώσεις οικονομολόγου και διαχειριστού... εχθρός των λαϊκών ελευθεριών. Κατεπολέμησεν όλαις δυνάμεσι την ίδρυσιν Νομοθετικού... Ήτο υπέρμαχος της κυβερνητικής ολιγαρχίας, και όμως υπό την αρμοστείαν αυτού επραγματοποιήθησαν μεγάλοι δικαστικοί και συνταγματικοί μεταρρυθμίσεις. Δεν υπήρχον τότε διαρέσεις εν τω τόπω και όλος ο λαός ομοφώνως και πατριωτικώς ηγωνίσθη υπέρ της βελτιώσεως της τύχης του, εις αυτόν... επεφυλάττετο να κάμη τα εγκαινία των... Ο τρίτος Αρμοστής, ο Βούλβερ, ήτο σωστός βουλευβαρδιέρος... Είχε μάλλον τα προσόντα αυτάρχου παρά κυβερνήτου. Περιττόν να ειπώμεν ότι η αρμοστεία του υπήρξεν εν μέγα μηδενικόν. Φθάνομεν εις την αρμοστείαν του Σένδαλ. Εδώ τα πράγματα αλλάσσουν... κατά βάθος φίλος και συνήγορος των δικαίων του Κυπριακού λαού... Φιλελεύθερος και φιλέλληνας, επέτρεπεν εις την τράπεζάν του να ομιλούν περί ενώσεως της Κύπρου μετά της Ελλάδος... Τοιούτος ήτο ο Σένδαλ, και εις την αρμοστείαν αυτού οφείλονται τα έργα, περί ων γίνεται τόσος λόγος σήμερα, και η πραγματοποιήσις των οποίων ανετέθη εις τον νυν Αρμοστήν. Κατά πόσον όμως ο Χέϋνς Σμίθ ηδυνήθη να συνεχίση καθ' όλα το έργον του προκατόχου του θα εξετάσω εις προσεχή Εφημερίδα μου...», «Η Εφημερίς μου – Μικρά Επιθεώρησις», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 22 Οκτωβρίου 1901.

⁴³⁶ «Το Ζήτημα των κρασιών», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 11 Ιουνίου 1898. Τον Ιούλιο ο Αρμοστής κάλεσε στις Πλάτρες τους οινοπαραγωγούς της Κύπρου όπου τους ανακοίνωσε την πρόθεσή του να βοηθήσει στην ανάπτυξη της βιομηχανίας του κρασιού. Οι οινοπαραγωγοί αρχικά ζήτησαν από τον Αρμοστή, δια στόματος του κ. Α. Κ. Μοδινού, την κατάργηση του Ζιντζιριέ, την σύσταση Γεωργικής Τράπεζας και την βοήθεια της Κυβέρνησης για την προστασία του κυπριακού οίνου που εξάγεται στην Αίγυπτο από την νοθεία. Ο Αρμοστής σημείωσε τα αιτήματα των οινοπαραγωγών και συνέχισε προτείνοντας την ίδρυση Εργοστασίων οινοποιίας στην Επαρχία Λεμεσού. Μόνο με αυτό τον τρόπο μπορεί να βελτιωθεί η ποιότητα του κυπριακού οίνου και να σωθούν οι οινοπαραγωγοί από την

την ατμοπλοϊκή σύνδεση της Κύπρου με την Αίγυπτο. Όταν οι Βρετανοί αποφάσισαν να αναπτύξουν τα αποβαθρικά έργα στις παράλιες πόλεις της Νήσου, καθιέρωσαν την πληρωμή των αποβαθρικών τελών από όσους θα επωφελούνταν από την κατασκευή των έργων. Με την πάροδο των χρόνων όμως το κονδύλι που προέκυπτε από την καταβολή των αποβαθρικών τελών αφομοιώθηκε από τον προϋπολογισμό, γεγονός που δυσαρέστησε τους φορολογούμενους εμπόρους. Τον Ιούνιο του 1898 η κυβέρνηση προτείνει την κατάργηση των αποβαθρικών τελών προς όφελος των ξένων ατμοπλοϊκών εταιριών, οι οποίες προσεγγίζουν τα κυπριακά λιμάνια, και θέτει ως αντιστάθμισμα την αύξηση στα τέλη εισαγωγής ορισμένων προϊόντων. Οι Κύπριοι έμποροι, οι οποίοι ήδη πληρώνουν αρκετούς φόρους, διαμαρτύρονται έντονα⁴³⁷. Το αποτέλεσμα της διαφωνίας μεταξύ τους είναι η διακοπή της σύνδεσης Κύπρου-Αιγύπτου, καθώς η αυστριακή ατμοπλοϊκή εταιρεία έκρινε την προσέγγιση των κυπριακών λιμανιών ως «ασύμφορη»⁴³⁸.

Το τρίτο ζήτημα που απασχολεί την Κύπρο αυτή την περίοδο είναι η κεφαλαίωση του δανείου του 1855, για την οποία συμφώνησαν η Βρετανία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το αποτέλεσμα της εν λόγω συμφωνίας είναι η μείωση του φόρου υποτελείας της Κύπρου κατά 27.000 λίρες⁴³⁹, τις οποίες όμως καρπώνεται αποκλειστικά το αγγλικό θησαυροφυλάκιο. «...τελευταίοι οι Κύπριοι εμάθομεν... το τετελεσμένον γεγονός... ότι η μετατροπή του δανείου του 1855 ετελείωσε. Δυνάμει της μετατροπής αυτής... ο τόκος του δανείου ελαττούται από 4% εις 2 ½%. Εκ της διαφοράς... επέρχεται οικονομία 27.000 λιρών. Το ποσόν δηλαδή των 92.000 λιρών... υποβιβάζεται σήμερα... εις 65.000 περίπου. Αλλά δια να γίνη τούτο απητείτο και η συγκατάθεσις του Σουλτάνου, ήτις ηγοράσθη αντί 600.000 τουρκικών λιρών, ας θα λάβη εφάπαξ... Η Αγγλία, ως Εβραίος τοκογλύφος εσκέφθη και ησφάλισε μόνον την πάνταν της. Δια της μετατροπής αυτής δεν θα έχη του λοιπού να πληρώνη τα ελλείμματα του προϋπολογισμού

οικονομική καταστροφή. «Η Αλήθεια στις Πλάτρες – Το ζήτημα των κρασιών – Ο Αρμοστής και οι αντιπρόσωποι των οινοφόρων χωριών», ο.π., Λεμεσός: 16 Ιουλίου 1898.

⁴³⁷ «Και πάλιν περί αποβαθρικών», ο.π., Λεμεσός: 11 Ιουνίου 1898.

⁴³⁸ «Τα Αυστριακά Βαπόρια», ο.π., Λεμεσός: 25 Ιουνίου 1898. Η Αυστριακή Ατμοπλοϊκή Εταιρεία είχε ζητήσει να επιτραπεί σε καράβια μεγαλύτερης χωρητικότητας να προσεγγίζουν τα λιμάνια της Κύπρου, αλλά με την προϋπόθεση ότι αυτή δεν θα επιβαρύνεται με επιπλέον φόρο. Ο Αρμοστής φαίνεται να ήταν σύμφωνος με αυτή την διευθέτηση, αλλά ο Υπουργός των Αποικιών επέμενε στην κατάργηση των όλων αποβαθρικών φόρων, μεταρρύθμιση στην οποία αντιτάσσονταν οι έμποροι της Κύπρου. Έτσι δεν επήλθε συμφωνία ανάμεσα στην Κυβέρνηση και την Αυστριακή Εταιρεία, αφήνοντας την Κύπρο απομονωμένη από τις Ευρωπαϊκές αγορές και συνδεδεμένη μόνο με την Συρία και την Αίγυπτο

⁴³⁹ «Αι διαπραγματεύσεις... μεταξύ της Τουρκικής Πρεσβείας και του επί των Εξωτερικών Υπουργείου επί του ζητήματος της μετατροπής του δανείου του 1856... κατέληξαν... εις αίσιον τέλος... Το Δάνειον του 1856 ήτο δια 5.000.000 λίρες, το δε ποσόν όπερ αφέθη δια την μετατροπήν είνε περίπου 3.800.000. Αποτέλεσμα της μετατροπής αυτής θα είνε, ότι η Πύλη θα ωφεληθή εκατοντάδας τίνι χιλιάδων λιρών, ενώ αι Κυπριακάί προσόδοι σημαντικώς θα ελαφρωθούν, ελαττουμένου του προς την Τουρκίαν φόρου... Η Πύλη μολονότι δεν είχε άμεσον τίνι ωφέλειαν εκ του Κυπριακού Φόρου, αντέτασσε πάντοτε άρνησιν εις την ελάττωσιν αυτού...», «Η Μετατροπή του Φόρου της Υποτελείας – Αι διαπραγματεύσεις κατέληξαν εις αίσιον αποτέλεσμα – Τι γράφουν αι Αγγλικαί Εφημερίδαί», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 23 Ιουλίου 1898.

της Κύπρου... Η Κύπρος θα εξακολουθήσει να πληρώνη, ως εάν τίποτε δεν είχε συμβεί. Και ο Κύπριος αγρότης θα ιδρώνη και ο γεωργός θα ειργάζεται νυχθημερόν την γην και ο χειρώναξ και ο έμπορος και ο κεφαλαιούχος και όλοι θα κοπιάζωμεν δια να πληρώνωμεν, ολοέν να πληρώνωμεν δια ξένας υποχρεώσεις, δια λογαριασμόν άλλων!... σηκωθείται όλοι... και βροντοφωνούντες εις την άστοργον αυτήν κυβέρνησιν... ΔΕΝ ΠΛΗΡΩΝΩΜΕΝ!⁴⁴⁰». Την ίδια περίοδο ακούγονται και πάλι οι φήμες περί επιστροφής της Κύπρου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και η παραχώρηση της Κρήτης στη Βρετανία ως αντάλλαγμα. Οι φήμες αυτές, οι οποίες μάλλον πηγάζουν από τις εξελίξεις μετά τη λήξη του ελληνοτουρκικού πολέμου και την κεφαλαίωση του δανείου του 1855, κρίνονται από τον ελληνοκυπριακό τύπο ως «αβάσιμες»⁴⁴¹.

Η κεφαλαίωση του δανείου του 1855, η επιτυχία της κρητικής επανάστασης, ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 και οι πρώτες σκέψεις περί διαδοχής του αρχιεπισκόπου Σωφρονίου φαίνεται να είναι η αφορμή για την κινητοποίηση μερίδων της ελληνοκυπριακής κοινότητας. Ήδη από το 1898, πολιτικοί και λαϊκοί συζητούν την ανάγκη δημιουργίας ενός επίσημου φορέα, τα μέλη του οποίου θα εκλέγονται από το σύνολο της κοινότητας και ο οποίος θα έχει την ευθύνη για την προώθηση των ελληνοκυπριακών συμφερόντων⁴⁴². Τον Ιανουάριο του 1899 με πρωτοβουλία του μητροπολίτη Κιτίου και πολιτικών προσωπικοτήτων της Λεμεσού εκλέγονται οι πρώτοι αντιπρόσωποι του νέου πολιτικού φορέα που θα ονομάζεται Παγκύπρια Πολιτική Επιτροπή⁴⁴³. Την ίδια περίοδο ο Γεώργιος Φραγκούδης, δικηγόρος και δημοσιογράφος, κάτοικος Αθηνών αποφασίζει την ίδρυση ανάλογου πολιτικού φορέα στην Αθήνα με το όνομα Πατριωτικός Σύνδεσμος των Κυπρίων εν Αθήναις. Οι δυο φορείς οι οποίοι διεκδικούσαν την

⁴⁴⁰ Η Μετατροπή του Φόρου ετελείωσεν – Ελαττούται κατά 27.000 λίρας – Τας οποίας ωφελείται η Αγγλία – Τίποτε δια την Κύπρον», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 25 Μαρτίου 1899.

⁴⁴¹ «Το αναγράφομεν μόνον και μόνον δια το αστεϊόν του πράγματος. Ο εν Λευκωσία Μουφτής έγγραψε εις τους εδώ Οθωμανούς με την σύστασιν να το διαδώσωσιν... ότι κατά τηλεγράφημα που έλαβεν εκ Κωνσταντινουπόλεως, η Τουρκία θα παραχωρήσει την Κρήτην εις την Αγγλίαν, θα λάβη δε ως αντάλλαγμα πίσω την Κύπρον!!! Η ειδησις δεν χρήζει διαψεύσεως, καλά δε θα κάμουν και οι συμπατριώται μας Οθωμανοί να μη δώσωσι πίστην εις τοιαύτα θρυλλήματα... υπενθυμίζομεν προς αυτούς... το... επισήμως υπό του Σαλίςβουρη διατυπωθέν, ότι «ουδέ σπιθαμή γης χριστιανικής επανέρχεται ποτέ υπό Τουρκικήν εξουσίαν, αφού απαλλαγή άπαξ αυτής»,» Η Κύπρος πίσω εις την Τουρκίαν», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 25 Ιουνίου 1898.

⁴⁴² «Επιτροπήν Παγκύπριον», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 4 Ιουνίου 1898.

⁴⁴³ Κατόπιν προσκλήσεως του Μητροπολίτη Κιτίου οργανώθηκε συγκέντρωση στο αναγνωστήριο «Ισότητα» της Λεμεσού, με στόχο την εκλογή των μελών της Παγκύπριας Επιτροπής. «...απεφασίσθη η εκλογή 15μελούς Επιτροπής, δια τρία έτη, ης έργον θα είνε εκτός των εθνικών ενεργειών και άλλων σπουδαιών ζητημάτων η προσπάθεια της ελαττώσεως του Φόρου της Υποτελείας... εξελέγησαν: Γεώργιος Μαληκίδης, Ιωάννης Κυριακίδης, Σπύρος Αραούζος, Ν. Κλ. Λανίτης, Νέαρχος Θ. Ρωσσίδης, Δημοσθένης Χατζηπαύλου, Σωκράτης Ν. Φραγκούδης, Γεώργιος Μ. Ι. Ευθύβουλος, Ανδρέας Θεμιστοκλέους, Λάμπρος Θ. Ρωσσίδης, Χριστόδουλος Σώζος, Γεώργιος Θ. Ρωσσίδης, Πέτρος Μοριδής, Σίμος Μενάνδρος και Στυλιανός Χουρμούζιος... Η Α.Π. ο Μητροπολίτης Κιτίου διωρίσθη... Επίτιμος Πρόεδρος... υπεσχέθη ότι θα φροντίση όπως εκλεγώσι τοιαύται Επιτροπαί και εν ταις άλλαις πόλεσιν, αι οποίαι συνενούμεναι ν' απαρτίσωσι την Μεγάλην Παγκύπριον Επιτροπήν...», «Συνέλευσις Πολιτών. Αγόρευσις και εκλογή Επιτροπής υπέρ της εθνικής ενώσεως και άλλων ενεργειών», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 14 Ιανουαρίου 1899. Εκλογές για την ανάδειξη αντιπροσώπων έγιναν και στα χωριά της Επαρχίας Λεμεσού, βλ. «Οι αντιπρόσωποι των χωρίων εις την Παγκύπριαν Επιτροπήν», ο.π., Λεμεσός: 11 Φεβρουαρίου 1899.

ανάληψη του ίδιου πολιτικού ρόλου προκάλεσαν αναταραχές στο εσωτερικό της κοινότητας. Η πλειοψηφία των Ελληνοκύπριων πολιτευτών ήταν αντίθετοι στην ίδρυση του Πατριωτικού Συνδέσμου Αθηνών γιατί θεωρούσαν ότι ο αγώνας για τα συμφέροντα της Κύπρου πρέπει να έχει ως έδρα το ίδιο το νησί και γιατί θεωρούσαν την πολιτική γραμμή του Γεωργίου Φραγκούδη «ιδιαιτέρως ριζοσπαστική»⁴⁴⁴. Αυτό που θορόβησε περισσότερο τους εγχώριους πολιτευτές ήταν η πρόθεση του Φραγκούδη να εγκαινιάσει παραρτήματα του συνδέσμου στην Κύπρο και κατά συνέπεια να ανταγωνιστεί τους ίδιους στην ανάληψη της εξουσίας της ελληνοκυπριακής κοινότητας.

Ορισμένοι πολιτευτές, όπως ο Δημήτριος Νικολαΐδης Λανίτης, δεν απέρριπταν την ιδέα της ίδρυσης του Πατριωτικού Συνδέσμου εφόσον αυτός περιόριζε την δράση του στην Αθήνα και εφόσον η Παγκύπρια Επιτροπή είχε τον πρώτο λόγο για τη χάραξη της εθνικής πολιτικής, όπως και έγινε⁴⁴⁵. Αλλά και η ίδρυση της Παγκύπριας Επιτροπής προκάλεσε την αντίδραση μιας μερίδας πολιτευτών, όπως ο Πασχάλης Κωνσταντινίδης και ο Αχιλλέας Λιασσίδης. Η δημιουργία ενός πολιτικού φορέα του οποίου ουσιαστικός στόχος θα ήταν η ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα θα θορυβούσε όπως είναι φυσικό τη βρετανική διοίκηση. Οι παλαιοί πολιτευτές, όπως ο Κωνσταντινίδης και ο Λιασσίδης, δεν επιθυμούσαν την ανοιχτή αντιπαράθεση με τη διοίκηση και πίστευαν ακράδαντα ότι η συνεργασία των Ελληνοκυπρίων βουλευτών με την κυβέρνηση θα οδηγούσε αργά ή γρήγορα στην εκπλήρωση του εθνικού στόχου της ένωσης. Η δημιουργία λοιπόν της Παγκύπριας Επιτροπής υποστηρίχθηκε μόνο από «ριζοσπάστες» και «ουδέτερους» πολιτευτές, όπως ο Ιωάννης Κυριακίδης, και δεν κατόρθωσε αρχικά να επεκταθεί πέραν των στενών ορίων της επαρχίας Λεμεσού⁴⁴⁶.

Την ίδια στιγμή κατά την σύνοδο του 1899 ο αρμοστής προτείνει μια σειρά από μεταρρυθμίσεις, όπως η άρση της δεκάτης των ελαίων και η παροχή ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης στα χωριά, με την προϋπόθεση όμως ότι το συμβούλιο θα εγκρίνει την αύξηση των τελωνειακών φόρων⁴⁴⁷. Οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές αντιδρούν αρνητικά λέγοντας ότι αν η

⁴⁴⁴ «Η Νεκρανάστασις», ο.π., Λεμεσός: 25 Φεβρουαρίου 1899. Για τις απαντήσεις που έδωσε ο Γεώργιος Φραγκούδης στις εν λόγω κατηγορίες βλ. «Χωρίς Τίτλο», ο.π., Λεμεσός: 11 Μαρτίου 1899.

⁴⁴⁵ Ο Πατριωτικός Σύνδεσμος των Κυπρίων στην Αθήνα, αποφάσισε να μην εγκαινιάσει Τμήματα του Συνδέσμου στην Κύπρο, αλλά να κινηθούν οι ενταύθα αντιπρόσωποί του έτσι ώστε να συνεργασθούν με την Παγκύπρια Επιτροπή, η οποία έχει ως έδρα της την Κύπρο. «Μετά την ομόφωνον» και «Ο Πατριωτικός Σύνδεσμος των Κυπρίων», ο.π., Λεμεσός: 11 Φεβρουαρίου. Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης Ζαννέτος Φίλιος, Ιστορία της Νήσου Κύπρου – Από την Αγγλική Κατοχή μέχρι το 1912, Επιφανίου, Τόμος Γ', Λευκωσία: 1997, σ.53

⁴⁴⁶ Σύμφωνα με τον Ζαννέτο η πρωτοβουλία για την ίδρυση της Παγκύπριας Επιτροπής ανήκε στους νεότερους πολιτευτές οι οποίοι υποστηρίζονταν από τον Μητροπολίτη Κιτίου Κύριλλο Παπαδόπουλο. Η αντίδραση προήλθε από τους παλαιότερους πολιτευτές, δηλαδή τους Κωνσταντινίδη και Λιασσίδη, οι οποίοι υποστηρίζονταν από τον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο. Όμως αυτή την περίοδο «Ο γέρων Αρχιεπίσκοπος έκρουεν ήδη τας πύλας του Άδου, ο δε Κιτίου προδήλως θα ημφισβήτη τον θρόνον του Αποστόλου Βαρνάβα.». Ζαννέτος Φίλιος, ο.π. σ.54

⁴⁴⁷ «Η εξ επισήμων και αιρετών μελών του Νομοθετικού συγκροτηθείσα Υποεπιτροπή προς μελέτην του νέου περί τελωνειακής διατιμήσεως νομοσχεδίου, προς αντιστάθμισμα της προερχομένης ζημίας εκ της καταργήσεως της

κυβέρνηση είχε προβεί στη μείωση του φόρου υποτελείας δεν θα ήταν αναγκασμένη να επιβάλλει επιπλέον φόρους στο λαό κάθε φορά που επιθυμεί να υλοποιήσει μια μεταρρύθμιση⁴⁴⁸. Αυτή την περίοδο προστριβές στις σχέσεις κυβέρνησης και Ελληνοκύπριων βουλευτών προκαλούν επίσης τα ζητήματα της άρσης των αποβαθρικών⁴⁴⁹, της κακής λειτουργίας του κτηματολογίου⁴⁵⁰, του μικρού ποσοστού ιθαγενών δημοσίων υπαλλήλων⁴⁵¹, της δήμευσης περιουσιών για την εκτέλεση δημοσίων έργων⁴⁵² και της τροποποίησης του νόμου περί πυροβόλων όπλων⁴⁵³. Τα σημαντικά νομοσχέδια περί παιδείας και συλλογής φόρων που κατέθεσε η κυβέρνηση κατά τη σύνοδο του 1899 επίσης δεν επιψηφίστηκαν⁴⁵⁴.

δεκάτης του ελαίου και των ελαίων και προς εξεύρεσιν του δια την τεχνικήν παιδείαν του λαού και τον διορισμόν ιατρών εις τα αγροτικά διαμερίσματα, απαιτούμενου ποσού, σκέπτεται να επιβάλη πρόσθετον τελωνειακόν δασμόν εκ 15 παράδων κατ' οκάν εις την άχαριν, 2 ½ γρόσια εις τον καπνόν, 10% αντί 8%... εις όλα της πολυτελείας τα είδη και διπλάσιον του μέχρι τούδε δασμόν εις την πυρίτιδαν.» «Η νέα τελωνειακή διατίμησις», *Αλήθεια*, Λεμεσός : 10 Ιουνίου 1899. Ο Νόμος περί ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης στα χωριά επιψηφίστηκε από το Συμβούλιο στις 29 Ιουνίου 1899. Ο Νόμος προνοούσε ότι τα έξοδα θα βάραιναν το χωριό που θα επωφελούταν από τις ιατροφαρμακευτικές υπηρεσίες και ότι το ποσό των 650 λιρών για τους μισθούς των ιατρών θα βάραινε τον ετήσιο προϋπολογισμό. Για το κείμενο του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 26 Αυγούστου 1899. Ο Νόμος περί τελωνειακών φόρων, έμμεσων φόρων και εσόδων επιψηφίστηκε στις 13 Ιουνίου 1899. Ο εν λόγω νόμος προνοούσε την αύξηση της φορολογίας επί ορισμένων εισαγόμενων προϊόντων, την άρση της δεκάτης στις ελιές, το ελαιόλαδο και στους σπόρους βαμβακιού, την είσπραξη της δεκάτης επί του γλυκανίσου, του λινοσπόρου, του βαμβακιού, του μαυρόκοκου, των σταφίδων και του μεταξιού μόνο κατά την εξαγωγή και τέλος την άρση του ακριδικού φόρου επί των συγκεκριμένων προϊόντων. Για το κείμενο του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 26 Αυγούστου 1899. Ο Νόμος περί Τεχνικής Εκπαίδευσης δεν επιψηφίστηκε. Για το κείμενο του Νόμου βλ. 17 Φεβρουαρίου 1899.

⁴⁴⁸ «Το σχέδιον της Αντιφωνήσεως», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 25 Φεβρουαρίου 1899.

⁴⁴⁹ Τα αιρετά μέλη του Συμβουλίου επιθυμούν την κατάργηση των αποβαθρικών τελών, αλλά με την προϋπόθεση ότι οι τέσσερις χιλιάδες λίρες που απαιτούνται για την συντήρηση των λιμενικών εγκαταστάσεων να διατίθενται από τον προϋπολογισμό της νήσου και όχι από ένα νέο φόρο. «Νομοθετικόν Συμβούλιον», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 8 Απριλίου 1899. Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης «Από το Νομοθετικόν – Το νομοσχέδιον των αποβαθρικών - Κίνδυνος νέου φόρου», ο.π., Λεμεσός: 10 Ιουνίου 1899. Για το κείμενο του νόμου περί άρσης των αποβαθρικών το οποίο καταψηφίστηκε από το Συμβούλιο βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 19 Μαΐου 1899.

⁴⁵⁰ Οι Ελληνοκύπριοι Βουλευτές αναφέρουν ότι πολλοί έμποροι παραπονιούνται για καθυστερήσεις του Κτηματολογίου στην έκδοση καταλόγων όπου θα αναγράφονται τα περιουσιακά στοιχεία των χρεωστών τους. Οι καθυστερήσεις οφείλονται στο γεγονός ότι η εξυπηρέτηση της κυβέρνησης προηγείται. «Δελτίον», ο.π., Λεμεσός: 28 Ιανουαρίου 1899 και «Νομοθετικόν Συμβούλιον», ο.π., Λεμεσός: 27 Μαΐου 1899.

⁴⁵¹ «Οι Κύπριοι παραγκωνίζονται», ο.π., Λεμεσός: 27 Μαΐου 1899

⁴⁵² Ο Νόμος για την δήμευση γαιών για την εκτέλεση δημοσίων έργων επιψηφίστηκε στις 21 Μαρτίου 1899. Για το κείμενο του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 14 Απριλίου 1899.

⁴⁵³ Το σχέδιον της Αντιφωνήσεως», ο.π., Λεμεσός: 25 Φεβρουαρίου 1899. Την τροποποίηση του Νόμου πρότεινε ο Βουλευτής Λεμεσού - Πάφου κ. Ιωάννης Οικονομίδης. Ο κ. Οικονομίδης πρότεινε την υιοθέτηση νομοθεσίας που θα επιτρέψει σε άτομα από τα οποία η αστυνομία έχει αφαιρέσει το δικαίωμα να φέρουν όπλα να καταθέτουν ένσταση. Για το κείμενο του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 28 Απριλίου 1899.

⁴⁵⁴ Ο Νόμος περί Παιδείας προνοούσε την διαρρύθμιση του ρόλου των Εκπαιδευτικών Επιτροπών των χωριών και την υποχρέωση των κατοίκων των εν λόγω χωριών και των εκκλησιαστικών φορέων της κάθε περιοχής να συντηρούν με την καταβολή σχολικών τελών τα εκπαιδευτικά τους ιδρύματα. Ο ίδιος νόμος προνοούσε την υποχρέωση των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων να καταβάλλουν ένα σταθερό ετήσιο ποσό για τα σχολεία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στις πόλεις των επαρχιών τους. Για το κείμενο του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της*

Το σημαντικότερο ζήτημα που προκαλεί διαφωνίες ανάμεσα στην κυβέρνηση και τους Ελληνοκύπριους βουλευτές αυτή την περίοδο αφορά το γεγονός ότι η Κύπρος δεν θα ωφεληθεί από την κεφαλαίωση του δανείου του 1855. Οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές αντιδρούν αρνητικά στην ιδέα ότι η Κύπρος θα συνεχίσει να πληρώνει τις περίπου 92 χιλιάδες λίρες που της αναλογούν για την εξόφληση των τόκων του δανείου του 1885 ενώ το βρετανικό θησαυροφυλάκιο θα καρπώνεται όλα τα οφέλη της κεφαλαίωσης. Για αυτό τον λόγο «...ο κ. Λιασιδής επρότεινε την διακοπή των εργασιών του Συμβουλίου μέχρις ου ζητηθώσι τηλεγραφικώς εκ Λονδίνου και ληφθώσι πληροφορίες περί των γενομένων διαπραγματεύσεων εν σχέσει προς την κατά το 1900 μελετώμενη μετατροπήν του δανείου του 1855, εξ' ου εξαρτάται και ο Φόρος της Υποτελείας. Την πρότασιν του κ. Λιασιδίου υπεστήριξαν οι Έλληνες Βουλευταί... Δυστυχώς με όλα τα επιχειρήματα αυτών δεν κατόρθωσαν να πείσωσι τους Οθωμανούς συναδέλφους των, οίτινες θεωρήσαντες την αναστολήν των οργανικών κανονισμών της Βουλής ως μέτρον ασύμφορον, εψήφισαν μετά των κυβερνητικών, κατά της προτάσεως, ήτις ούτω απερρίφθη. Συγχαίρομεν τους αντιπροσώπους του τόπου δια την ανδρικήν αυτών στάσιν, αλλ' ας μας επιτραπή να προσθέσωμεν, ότι μετά την ψηφοφορίαν δεν είχαν θέσιν εν τω Συμβουλίω και ώφειλον, διαμαρτυρόμενοι ν' αποσυρθώσι εν σώματι εκ της Βουλής. Και η μεν αποχώρησις αυτών δεν θα εκώλυε βεβαίως τους επισήμους και τους Οθωμανούς να εξακολουθήσωσι τας νομοθετικές εργασίας, αλλ' ούτω επερρίπτετο επίσης η ευθύνη όλη επ' αυτών. Το πράγμα θα διήγειρεν αρκετόν πάταγον εν Αγγλία, όστις καλόν μάλλον αντί κακού θα προϋξένει. Θα εδίδετο αφορμή να γνωσθώσι καλλίτερον τα καθ' ημάς και να φωτισθή η κοινή εν Αγγλία γνώμη... Αλλ' ότι δεν εγένετο προχθές, δύναται να γίνη αύριον... Αι περιστάσεις δεν θα λείψουν βεβαίως.»⁴⁵⁵.

Υπό την «απειλή» λοιπόν μιας ενδεχόμενης ομαδικής παραίτησης των Ελληνοκυπρίων βουλευτών ο Λιασιδής καταθέτει στην συνέχεια των συνεδριών του συμβουλίου ψήφισμα όπου «...παρακαλεί την Κυβέρνησιν της Ανάσσης όπως η εκ της μετατροπής του δανείου προκύψουσα διαφορά των 27.000 λιρών διατεθή προς ελάττωσιν των βαρών εις α είνε

Κυβερνήσεως 17 Φεβρουαρίου 1899. Ο Νόμος περί συλλογής φόρων και χρεών προνοούσε την συμπερίληψη των προϊόντων τα οποία δεν είχαν συγκομισθεί κατά την περίοδο της είσπραξης της φορολογίας στην περιουσία του αγρότη η οποία υπόκειται σε φορολόγηση και κατάσχεση στην περίπτωση χρεών προς την κυβέρνηση. Για το κείμενο του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 22 Ιουνίου 1899.

⁴⁵⁵ «Τα εν τω Νομοθετικώ – Η στάσις των Ελλήνων Βουλευτών – Διακοπή των Συνεδριάσεων – Η πρότασις του κ. Λιασιδίου», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 4 Μαρτίου 1899. «Να σηκωθώμεν να φύγωμεν από το Συμβούλιον τούτο εις το οποίον δεν έχομεν θέσιν και ν' αφίσωμεν την κυβέρνησιν να ενεργή υπό ιδίαν αυτής ευθύνην...» Είπε ο Μητροπολίτης Κιτίου στο Νομοθετικό. Την εν λόγω εξέλιξη εγκρίνει η *Αλήθεια* και υποστηρίζει ότι τα αιρετά μέλη του Συμβουλίου θα πρέπει κατά την αποχώρησή τους να διατυπώσουν ξεκάθαρα τους εθνικούς πόθους των Κυπρίων, δηλαδή την Ένωση μετά της Μητρος Ελλάδος. «Δελτίον», ο.π., Λεμεσός: 6 Μαΐου 1899. Για το ίδιο θέμα βλ. «Νομοθετικόν Συμβούλιον», ο.π., Λεμεσός: 25 Φεβρουαρίου 1899, «Η εν τω Νομοθετικώ στάσις των αντιπροσώπων του τόπου – Το ζήτημα του Φόρου Υποτελείας», ο.π., Λεμεσός: 4 Μαρτίου 1899, «Ο Τύπος ολόκληρος», ο.π., Λεμεσός: 18 Μαρτίου 1899 και «Τι οφείλωμεν να κάμωμεν», ο.π., Λεμεσός: 1 Απριλίου 1899.

υποβεβλημένος ο Κύπριος φορολογούμενος και το Αυτοκρατορικών Θησαυροφυλάκιον εξακολουθήση πληρώνων ετησίως δια τον προϋπολογισμόν της Κύπρου ποσόν ουχί ελάττον εκείνου όπερ επλήρωσε κατά μέσον όρον από της κατοχής», δηλαδή 50.000 λιρών. Το ψήφισμα υπεστήριζον οι κ.κ. Ι. Οικονομίδης και Π. Κωνσταντινίδης. Αλλ' οι Οθωμανοί βουλευταί ζητούσιν αναβολήν και μετά πολλές μάταιας συζητήσεις, όπως πεισθώσιν και αλλάξωσιν γνώμην, το ψήφισμα υποβάλλεται εις ψηφοφορίαν, και παμψηφεί επιψηφίζεται, αφού πρώτον τα επίσημα και είτα τα οθωμανικά μέλη απεχώρησαν της αιθούσης και η ψηφοφορία έγινε μεταξύ των Ελλήνων, παρόντος μόνον του Μ. Αρμοστού.⁴⁵⁶».

Παράλληλα με τις διεκδικήσεις εντός κοινοβουλίου και άλλοι φορείς της ελληνοκυπριακής κοινότητας, όπως η Εκκλησία και ορισμένα σωματεία, κινητοποιούνται στον αγώνα για την κατάργηση του φόρου υποτελείας και την εκπλήρωση του εθνικού πόθου της ένωσης. Για παράδειγμα, η επαρχιακή επιτροπή Λεμεσού και η εφημερίδα *Αλήθεια* λαμβάνουν την πρωτοβουλία να ενημερώσουν ορισμένους Άγγλους βουλευτές για την κατάσταση της Νήσου και να τους ζητήσουν την μεσολάβησή τους για τη βελτίωση της οικονομικής κατάστασης της Κύπρου μέσω της μείωσης του φόρου υποτελείας και την εκπλήρωση του εθνικού πόθου των Κυπρίων⁴⁵⁷. Το ζήτημα της Κύπρου συζητείται αυτή την περίοδο και στην αγγλική Βουλή, όπου η άποψη ότι η Κύπρος πρέπει να δοθεί στην Ελλάδα βρίσκει ορισμένους υποστηρικτές⁴⁵⁸. Η αρνητική απάντηση του υπουργού των Αποικιών Chamberlain δεν είναι μόνο «κατηγορηματική» αλλά και «προκλητική», σύμφωνα με τους Ελληνοκύπριους βουλευτές. «Υπεβλήθη η γνώμη ίνα η Νήσος δοθή εις την Ελλάδα. Δεν αμφιβάλλω ότι υπό τίνας επόψεις θα ανταπεκρίνετο τούτο εις τα αισθήματα του ελληνικού πληθυσμού της Νήσου. Αλλά δεν έχω λόγους να πιστεύω ότι οι Μωαμεθανοί της Νήσου, οίτινες είναι επίσης άξιοι της ημετέρας ευνοίας και φροντίδος θα ευηρεστούντο εις τοιαύτην τίνα μεταβολήν. Δεν είμαι βέβαιος, αν και αυτοί οι Έλληνες θα ησθάνοντο, ότι τας οικονομικάς δυσχερείας, υπό τας οποίας θα ετίθεντο θ' αντεσταθμίζον αι αισθηματικά αυτών βλέψεις...»⁴⁵⁹, δήλωσε ο Chamberlain στην συνεδρία του αγγλικού κοινοβουλίου. Η αντίδραση της ελληνοκυπριακής κοινότητας στις «προσβολές» του

⁴⁵⁶ «Ψήφισμα εν τω Νομοθετικώ δια το ζήτημα του Φόρου – Οι Άγγλοι και οι Οθωμανοί Βουλευταί», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 8 Απριλίου 1899.

⁴⁵⁷ Στα εν λόγω υπομνήματα συμπεριλαμβανόταν και η έκκληση για προστασία των κυπριακών αρχαιοτήτων οι οποίες εξάγονταν κατά το δοκούν από Άγγλους αρχαιολόγους εδώ και χρόνια. «Υπόμνημα επιδοθέν υπό της Επαρχιακής Επιτροπής Λεμεσού εις τον Βουλευτήν Sir Albert Rollit» και «Υπόμνημα «Αλήθειας» εις τους Άγγλους Βουλευτάς – Η απάντησις του John Dillon – Ανεπιφύλακτα υπέρ της Ενώσεως», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 11 Μαρτίου 1899 και 10 Ιουνίου 1899 αντίστοιχα.

⁴⁵⁸ Άγγλοι Βουλευτές όπως ο Συντηρητικός Robert Pierpoint και μερίδα του αγγλικού τύπου όπως η εφημερίδα *Manchester Guardian* πιστεύουν ότι η καλύτερη λύση για το ζήτημα της Κύπρου είναι η ένωση του νησιού με την Ελλάδα. Ενδεικτικά βλ. «Ο «Μαγχέστριαν Φύλαξ» περί Κύπρου – Υπέρ της Ενώσεως», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 19 Αυγούστου 1899.

⁴⁵⁹ «Αι εν τη Βουλή των Κοινοτήτων περί Κύπρου αγορεύσεις – Κατά την συνεδρίαν της 4^{ης} Αυγούστου», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 19 Αυγούστου 1899.

υπουργού των Αποικιών ήταν άμεση. Η πόλη της Λευκωσίας με ψηφίσματα δήλωσε απερίφραστα ότι ο εθνικός πόθος των Ελληνοκυπρίων είναι η ένωσή τους με τη Μητέρα Ελλάδα. Ταυτόχρονα, οι κάτοικοι της πρωτεύουσας προέτρεψαν τον αρχιεπίσκοπο «...ίνα προσκαλέση εις προσεχίν συνέλευσιν την Ελληνικήν κοινότητα Λευκωσίας... προς εκλογήν αντιπροσώπων και συγκρότησις... Παγκυπρίου Επιτροπείας, ίνα ενεργεί... υπέρ των οικονομικών και εθνικών δικαιωμάτων της νήσου.⁴⁶⁰».

Οι «προκλητικές» δηλώσεις του Chamberlain επαναλήφθηκαν και το επόμενο έτος όταν έκανε λόγο για βελτίωση της οικονομικής κατάστασης της Κύπρου υπό τη βρετανική κυριαρχία και επανέλαβε την πάγια θέση του υπουργείου του ότι η πληρωμή του φόρου υποτελείας είναι υποχρέωση της Νήσου, η οποία θα κατέβαλλε τον ίδιο φόρο ανεξάρτητα από το ποιος θα τη διοικούσε. «...η Κύπρος υπό την διοίκησην της Μ. Βρετανίας εκαρπώθη πάμπολλα ευεργετήματα και ωφελείας... η διαχείρισις της νήσου στοιχίζει ημίν από 13 ως 30 χιλιάδας λιρών κατ' έτος και μεθ' όλα ταύτα επράξαμεν υπέρ της νήσου ό,τι η Τουρκία ουδέποτε θα έπραττεν... Η φορολογία μεταρρυθμίσθη και κατέστη ολιγώτερον πιεστική και αυθαίρετος... Προκειμένου δε περί του φόρου της υποτελείας, η Κύπρος ουδέ οβολόν πληρώνει περισσότερον αφ' ότι θα επλήρωνεν εάν η Τουρκία κατείχεν ακόμη την νήσον...⁴⁶¹», ανέφερε ο Chamberlain ενώπιον του αγγλικού κοινοβουλίου.

Ήδη από το 1899 η ενότητα της ελληνοκυπριακής κοινότητας έχει αρχίσει να κλονίζεται όταν ορισμένοι πολιτικοί παράγοντες στρέφουν τα βέλη τους κατά της Εκκλησίας και της πολιτικής στάσης της Μητέρας Ελλάδας. Ο βουλευτής Ονούφριος Ιασονίδης για παράδειγμα επικρίνει τη «φιλάργυρη» στάση των εκκλησιαστικών παραγόντων, οι οποίοι επιμένουν στην προστασία των εκκλησιαστικών περιουσιών ενώ ο «λαός πεινά»⁴⁶². Το αναγνωστήριο «Αγάπη του Λαού» με πρόεδρο τον Καταλάνο και ο Γεώργιος Φραγκούδης από την Αθήνα επικρίνουν ανοικτά την ελληνική κυβέρνηση η οποία, όπως λένε, εξακολουθεί να στέλνει στην Κύπρο

⁴⁶⁰ «Πρώτο Ψήφισμα» και «Δεύτερο Ψήφισμα», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 19 Αυγούστου 1899. Η εφημερίδα *Αλήθεια* προτείνει επίσης την διενέργεια δημοψηφίσματος ώστε να αποδειχθεί η θέληση των Ελληνοκυπρίων για ένωση. Προτιμούμε λέει η *Αλήθεια* την δυσπραγία με τους ομοφύλους μας, παρά την δεσποτεία των ξένων. «Η κατά των Κυπρίων προσβολή – Οι λόγοι του Υπουργού – Ανάγκη εντόνου διαμαρτυρίας δια Δημοψηφίσματος», ο.π., Λεμεσός: 19 Αυγούστου 1899.

⁴⁶¹ «Η Κύπρος εν τη Αγγλική Βουλή – Η Μετατροπή του Δανείου του 1855 – Τίποτε δεν θα ωφεληθή η Κύπρος – Άλλαι δηλώσεις του Τσάμπερλαιν», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 16/29 Ιουνίου 1900. Η οικονομία της Κύπρου σύμφωνα με το Υπουργείο των Αποικιών βρίσκεται σε αρκετά καλό επίπεδο. Σε Έκθεση του το Υπουργείο ανέφερε ότι το εισπραττόμενο ποσό των δημοσίων προσόδων για το 1900 ανέρχεται στις 210.280 χιλιάδες λίρες. «Τα οικονομικά της Κύπρου», ο.π., Λευκωσία: 25/7 Σεπτεμβρίου 1900.

⁴⁶² «Αι άδικοι και προδήλως εμπαθείς αυταί επιθέσεις του κ. Ιασονίδου έκαμαν οικτράν εντύπωσιν... η ενταύθα Επαρχιακή Επιτροπή απέστειλε το εξής τηλεγράφημα... «Επαρχιακή Επιτροπεία... εκφράζει την αγανάκτησιν και την αποδοκιμασίαν αυτής, διότι ο κ. Ιασονίδης δημοσία προσέβαλε γόητρον Ελληνικής Εκκλησίας και εξέφερε βλάσφημον ιδέαν αναμίξεως ξένης κυβερνήσεως εις εκκλησιαστικά».», « Αποδοκιμασίαι κατά του Βουλευτού κ. Ιασονίδου», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 25 Φεβρουαρίου 1899.

«ακατάλληλους» προξένους αποδεικνύοντας με αυτό τον τρόπο την αδιαφορία της για το νησί και βλάπτοντας τα συμφέροντα των Κυπρίων⁴⁶³.

Ο κλονισμός της ενότητας στο εσωτερικό της ελληνοκυπριακής κοινότητας αποδεικνύεται και από την άνοδο του τοπικισμού. Πολιτικοί και οικονομικοί παράγοντες διεκδικούν την εισαγωγή μεταρρυθμίσεων, οι οποίες θα ευνοήσουν τους κατοίκους στις δικές τους επαρχίες. Για παράδειγμα, η επαρχία της Πάφου διεκδικεί τη διάθεση μεγαλύτερων κονδυλίων που θα βοηθήσουν στην ανάπτυξή της⁴⁶⁴, οι επαρχίες Πάφου και Λεμεσού ζητούν την άρση του ακριδικού φόρου για τους κατοίκους τους⁴⁶⁵ και η επαρχία Λάρνακας διαμαρτύρεται για τον παραγκωνισμό της από την κυβέρνηση⁴⁶⁶. Ο τοπικισμός αποτελεί την πηγή για τις διαφωνίες σχετικά με την κατασκευή της σιδηροδρομικής σύνδεσης Λευκωσίας-Αμμοχώστου και την ανάπτυξη του λιμανιού της Αμμοχώστου. Οι κάτοικοι της Λάρνακας αντιδρούν έντονα κατά της υλοποίησης των έργων αυτών, τα οποία θα ζημιώσουν ανεπανόρθωτα την εμπορική κίνηση της πόλης τους.

Η ενότητα του συνόλου της ελληνοκυπριακής κοινότητας θα διασπασθεί οριστικά από το τέλος του 1899 και για τα επόμενα δέκα χρόνια με την έναρξη του αρχιεπισκοπικού ζητήματος⁴⁶⁷. Μετά τον θάνατο του μητροπολίτη Πάφου τον Ιανουάριο του 1899⁴⁶⁸ και την έγγραφη διαμαρτυρία εννέα ειδικών αντιπροσώπων της Πάφου, η οποία θεωρήθηκε από τους ηγέτες της Εκκλησίας ως προσβλητική, η Ιερά Σύνοδος αποφάσισε τη στέρση των εκλογικών

⁴⁶³ «Χωρίς Τίτλο», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 25 Φεβρουαρίου 1899. Ο Γεώργιος Φραγκούδης υποστηρίζει στο εν λόγω άρθρο ότι όλα τα προβλήματα θα λυθούν όταν σχηματιστεί νέα κυβέρνηση στην Αθήνα.

⁴⁶⁴ «Ελάχιστα βεβαίως έχει να επιδείξη η Κύπρος επιτελεσθέντα δημόσια εν αυτή έργα... Αλλά και εκ των ελαχίστων τούτων άγευστως καθ' ολοκληρίαν έμεινεν η Πάφος... το διαμέρισμα εκείνο... είνε σήμερον πλειότερον οικονομικώς εξητλημένον ή πρότερον... Αλλά και υπό πνευματικήν έποψιν το διαμέρισμα της Πάφου υστερεί... μόνον κατά το προσεχές έτος θα λειτουργήση εν παρθηναγωγείον...». «Δια την Πάφον», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 16/29 Ιουνίου 1900.

⁴⁶⁵ Έχει κατατεθεί στον Αρμοστή αίτημα από την Λεμεσό και την Πάφου όπου ζητείται η κατάργηση του ακριδικού φόρου για αυτές τις Επαρχίες. Όπως αναφέρει η *Αλήθεια*, δεν υπάρχουν πια ακρίδες στην περιοχή Λεμεσού – Πάφου, άρα δεν είναι δίκαιο να πληρώνουν οι εν λόγω πόλεις για την καταπολέμηση της ακρίδας στις υπόλοιπες Επαρχίες της νήσου. «Ο Ακριδικός Φόρος», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 11 Ιουνίου 1898.

⁴⁶⁶ Η Κυβέρνηση αποφάσισε ότι εις το εξής οι δεκάτες από 27 χωριά της Λάρνακας θα μεταφέρονται στην Αμμόχωστο. Αυτό θα προκαλέσει μεγάλη ζημιά στην Λάρνακα η οποία θα αποκοπεί από τα γύρω χωριά και αυτό θα επηρεάσει ιδιαίτερα τις εργατικές τάξεις. Διενεργήθηκε λοιπόν συλλαλητήριο προς αναίρεση της απόφασης. «Η προς Λάρνακα Αστοργία της Κυβερνήσεως – Το Συλλαλητήριο», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 26 Μαρτίου 1898.

⁴⁶⁷ Όπως αναφέρει ο Κατσιαούνης «...η εθνική συνείδηση είχε αρχίσει σταδιακά να διαμορφώνεται και να διεισδύει ανάμεσα στα αγροτικά στρώματα των Ελληνοκυπρίων από τα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας, παραμένοντας όμως πάντοτε λιγότερο ανεπτυγμένη από ό,τι στις πόλεις... χαρακτηριστικό... των αγροτών ήταν και ο χαμηλός βαθμός ανάπτυξης τους... στην πολιτική...», Κατσιαούνης Ρολάνδος, *Η Διασκεπτική...*, ο.π., σ. 21. Αυτή η κατάσταση θα αλλάξει άρδην με το ξέσπασμα της αρχιεπισκοπικής διαμάχης.

⁴⁶⁸ SA1/429/99. Ο Διοικητής Πάφου ενημερώνει τον Αρχιγραμματέα για τον θάνατο του Μητροπολίτη Πάφου στις 6 Φεβρουαρίου 1899. Αιτίες θανάτου το χρόνιο άσθμα και η πνευμονία από την οποία υπέφερε ο Μητροπολίτης.

δικαιωμάτων αυτών και την αναστολή της εκλογής μητροπολίτη για ένα χρόνο⁴⁶⁹. Λίγους μήνες αργότερα, στις 9 Μαΐου 1900, πεθαίνει και ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου Σωφρόνιος⁴⁷⁰ σηματοδοτώντας την έναρξη του αρχιεπισκοπικού ζητήματος και τη διεύρυνση του διχασμού της ελληνοκυπριακής κοινότητας, που θα παγιωθεί κατά την διάρκεια των εκλογών του 1901.

Ο διχασμός εντός της ελληνοκυπριακής κοινότητας, καθ' όλη την διάρκεια του αρχιεπισκοπικού ζητήματος, θα εκφραστεί με τη διεκδίκηση του τίτλου του «αληθινού πατριώτη και υποστηρικτή της ένωσης» από τις δυο αντιμαχόμενες ομάδες πολιτευτών, εκκλησιαστικών παραγόντων και λαϊκών που θα συσπειρωθούν υπό τις υποψηφιότητες των μητροπολιτών Κιτίου και Κυρηνείας για τον αρχιεπισκοπικό θρόνο⁴⁷¹. «Όσω προσεγγίζει η ημέρα των εκλογών Αρχιεπισκόπου, τόσο η κίνηση αυξάνει, τόσο αι ενέργειαι εντείνονται και τα πάθη εξάπτονται. Πολλοί πάσαν ιδιωτικήν εργασίαν και βιωτικήν μέριμναν εγκαταλείψαντες επεδόθησαν αποκλειστικώς εις το έργον των πρακτόρων των υποψηφίων δια το ιερόν τούτο αξίωμα... Αν ο λαός διετέλη υπεράνω πάσης επιρείας και αφίετο να ενεργήση κατά βούλησιν, καλήν αναμφιβόλως θα έκαμνεν χρήσιν της ψήφου αυτού. Δυστυχώς όμως τα μεταξύ των πολιτών πάθη, αι διχογνωμιαί και έριδες των υπεισλήθων και εν τω σπουδαιοτάτο τούτο ζητήματι και επέφερον ως αντίκτυπον τον επηρεασμόν ουχί μόνον των εν ταις πόλεσι εργατικών τάξεων, αλλά και του αγροτικού χριστιανικού ποιμνίου, και το χείριστον είνε ότι προς την επιβολήν της εκ κομματικών εριδών απορροεύσης γνώμης των γίνεται υπό πολλών χρήσις γλώσσης ανίερου και βδελυράς καταρριπτούσης προς των ομμάτων του λαού το ιερώτερον των αξιωμάτων και τον οίκτον των ξένων προκαλούσης...»⁴⁷².

Ο διχασμός που έχει δημιουργηθεί επηρεάζει όλες τις κοινωνικές τάξεις της κοινότητας και οδηγεί σε επεισόδια βίας, όπως η επίθεση που δέχεται ο Νικόλαος Καταλάνος, ενεργός υποστηρικτής του μητροπολίτη Κιτίου, από ξυλουργό κάτοικο της Λευκωσίας. «Την νύκταν της παρελθούσης Δευτέρας περί ώραν 11 μ.μ. εις νεαρός ξυλουργός περπατών μετά τινός φίλου του επί της μεγάλης οδού συνηντήθη παρά το Διοικητήριο μετά του Συντάκτου του «Ευαγόρου», θέλων δ' ούτος φαίνεται να λογοπαίξει απεπάθη προς τον σύντροφον του και είπε:

⁴⁶⁹ «...η Σύνοδος θεωρήσασα ως υβριστικήν κατ' αυτής μιαν έγγραφον διαμαρτυρίαν των εννέα ειδικών αντιπροσώπων της επαρχίας Πάφου, απεφάσισε κατά πλειοψηφίαν, όπως τους μεν λαϊκούς εξ αυτών στερήσει επί εν έτος το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι, τους δε κληρικούς, όπως προς τη στέρηση του δικαιώματος τούτου, καταστήση και προσωρινώς αργούς...». «Η Εκλογή Μητροπολίτου Πάφου – Η απόφασις της Ιεράς Συνόδου», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 10 Ιουνίου 1899.

⁴⁷⁰ «Αποθανών ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Σωφρόνιος», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 12/25 Μαΐου 1900. Για τον θάνατο του Αρχιεπισκόπου, την ανάληψη της διαχείρισης του Αρχιεπισκοπικού Θρόνου από την Ιερά Σύνοδο και την γνωμοδότηση του Δικηγόρου του Στέμματος ότι ο νέος Αρχιεπίσκοπος Κύπρου ο οποίος θα εκλεχθεί δεν χρειάζεται την αναγνώριση της κυβέρνησης προτού αναλάβει τα καθήκοντά του βλ. SA1/1500/00

⁴⁷¹ «Είνε πολύ λυπηρόν ότι από τινός χρόνου αι αλληλομαχόμεναι μερίδες ενόμισαν πρόσφορον να χρησιμοποιήσωσι και αυτόν τον πατριωτισμόν ως όπλον της διαμάχης...», «Ο Πατριωτισμός», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 23/6 Ιουλίου 1900.

⁴⁷² «Το ζήτημα της ημέρας», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 18/31 Αυγούστου 1900.

«μια οκκά μασ-σώνει». Η φράσις ήχησε κακώς εις τα ώτα του κ. Καταλάνου και αμέσως ύψωσεν την ράβδον του δια να την καταφέρει κατά της κεφαλής του ξυλουργού, ο οποίος όμως με πολλήν ετοιμότητα ήρπασεν αυτή και αφόπλισε τον επιτιθέμενον, εις όν ενέπνευσεν αληθή τρόμον όταν έκαμε ότι δήθεν θ' ανέσπα υπό της οσφύος του μάχαιραν. Τότε ο κ. Καταλάνος έντρομος ήρχισε να κρούη την θύραν του Διοικητηρίου και επανειλημμένως να φωνάζη «ζαπτιέ, ζαπιέ» επικαλούμενος βοήθειαν... ο συντάκτης του «Ευαγόρου»... κατώρθωσε να πείση τον ζαπτιέ να οδηγήση τον ξυλουργό εις την αστυνομίαν, υπό της οποίας ήχθη την επαύριον η υπόθεσις ενώπιων του δικαστηρίου, κατηγορηθέντος του ξυλουργού επί διαταράξει της δημοσίας ησυχίας. Την υπόθεσιν εξεδίκασε ο άγγλος δικαστής κ. Τάϊζερ, όστις τον μεν ξυλουργόν απέλυσε λαβών παρ' αυτού υπόσχεσιν ότι επί εξάμηνον δεν θα διαταράξη την δημοσίαν ησυχίαν, εις δε τον κ. Καταλάνον έθεσεν την ερώτησιν εάν είνε μασσόνας, ο οποίος ηναγκάσθη να ομολογήση την αλήθειαν ειπών ναι, και συνεβούλευσεν αυτόν να μη ταράσσεται από τοιαύτα λογοπαίγνια, άνθρωπος θέλων να πολιτεύεται, διότι το τοιούτον είπεν είνε ως να ζητώμεν να εγειρώμεν σάλον εντός φλιντζανίου τείου...»⁴⁷³.

Σε αυτό τον αγώνα δρόμου για την επικράτηση στην ηγεσία της ελληνοκυπριακής κοινότητας ο πατριωτισμός και η θρησκευτική πίστη των υποστηρικτών των δυο ομάδων αμφισβητείται ανοιχτά από τους αντιπάλους τους. Για παράδειγμα, η παρουσία Τουρκοκύπριου αξιωματούχου σε διαδήλωση υπέρ του ενός εκ των δυο υποψήφιων μητροπολιτών προκαλεί την αμφισβήτηση του πατριωτισμού της ομάδας των υποστηρικτών του⁴⁷⁴. Ενώ την ίδια στιγμή οι κατηγορίες κατά του Τεκνόπουλου⁴⁷⁵, κυριώτερου προπαγανδιστή της υποψηφιότητας του μητροπολίτη Κυρηνείας, ως αιρετικού, αλλά και οι κατηγορίες κατά του ίδιου του μητροπολίτη Κιτίου και του υποστηρικτή του Καταλάνου ως μασώνων, διχάζουν το σύνολο της ελληνοκυπριακής κοινότητας⁴⁷⁶. Πολίτες και πολιτευτές παρακολουθούν και συμμετέχουν σε

⁴⁷³ «Νόστιμος Υπόθεσις – Η σκηνή εις του δρόμους – Συμπλοκή του Συντάκτου του «Ευαγόρου» μεθ' ενός ξυλουργού – Μπαστούνια και φανταστικά μάχαιρα – Το αίτιον «μια οκκά μασ-σώνει», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 7/20 Ιουλίου 1900.

⁴⁷⁴ «Ειρωνεία και εμπαιγμός ήτο η συμμετοχή Τούρκου πασά εις την πραχθεσινήν διαδήλωσιν. Άνθρωποι οι οποίοι διαρρυνούσι τα ιμάτια των και βάλλουσι λίθον αναθέματος κατά πάντος όστις ήθελε τολμήση να χαιρετίση ή να δεχθή το τέιον ευγενούς Βρετανού, είχαν επικεφαλής της διαδήλωσις των και παρά την ελληνικήν σημαίαν Τούρκον πασάν, όστις εις την πρώτην υπέρ ενώσεως κραυγήν διεμαρτυρήθη εντόνως... εθελουσίως μυωπάζουσι προς το χάσμα το οποίον δικαίως ανώρυξε μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων προαιώνιον φυλετικόν μίσος... Ελησμονήθη ακόμη και η διαρκής διαφωνία την οποίαν έχομεν προς τους Οθωμανούς δια τον βαρύνοντα την Κύπρον ειδεχθή φόρον της υποτελείας...», «Ειρωνεία», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 15/28 Σεπτεμβρίου 1900.

⁴⁷⁵ Ο Τεκνόπουλος κατηγορείται επίσης για το γεγονός ότι δεν καταδίκασε αρχικά τον μασονισμό. Η Ιερά Σύνοδος δημοσίευσε επιστολή στην οποία ανέφερε ότι είναι ικανοποιημένη από τις εξηγήσεις που έδωσε ο κ. Τεκνόπουλος επί του θέματος. «Γράμμα της Ιεράς Συνόδου», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Ιουνίου 1900.

⁴⁷⁶ «Ότι συνέβη την Κυριακήν το εσπέρας εις τας οδούς της Λευκωσίας είνε πράγματι εκ των απιστεύτων. Το αποτολμηθέν κατά της θρησκείας πραξικόπημα, υπό Ελλήνων δυστυχώς, μας θυμίζει την εποχήν του τρόμου και της αγχόνης, καθ' ήν Αρχιερείς και πρόκριτοι είλκοντο υπό των μαινομένων κατακτητών αθώσι εις την σφαγήν...Αλλ' εκείνο το οποίον μας ενεποίησε φρικτήν εντύπωσιν είνε οι εν ταις υπέρ της μασσονίας ζητωκραυγαίς ανάμιξης του ονόματος υποψηφίου δια τον Αρχιεπισκοπικόν θρόνον. Αν πράγματι ούτοι εργάζωνται υπέρ της επιτυχίας του

συλλαλητήρια και δικαστικές διαμάχες⁴⁷⁷ όπου ο νόμος και ο λαός καλείται να αποφασίσει για το ποιος από τους δυο υποψηφίους είναι ο «αληθινός πατριώτης και ποιος ο επίδοξος σφετεριστής της λαϊκής βούλησης».

Την ίδια περίοδο, διχασμός παρατηρείται και στους κόλπους της τουρκοκυπριακής κοινότητας λόγω των μέτρων που λαμβάνει ο σουλτάνος για τον έλεγχο των νεότουρκων. Σύμφωνα με άρθρο της εφημερίδας *Φωνή της Κύπρου*, «Κατά τας ημέρας ταύτας ήρχισαν να εκτυλίσσωνται εν Κων/πόλει πολλά γεγονότα... Ο Σουλτάνος Χαμίτ, απανταχού εχθρούς και συνωμοσίας βλέπων, ήρξατο από 15 – 20 ημερών να καταδιώκη τους πάντας... Εν τοις ανακτόροις του Γιλδίζ, ένθα εδημιούργησεν ο Σουλτάνος και φυλακάς, συνελήφθησαν, ως Νεότουρκοι... εν όλω 52 ανώτεροι λειτουργοί του κράτους και νέοι αρίστων οικογενειών...»⁴⁷⁸. Οι ιδέες των νεότουρκων φαίνεται να έχουν εξαπλωθεί και στην Κύπρο όπου «Ως όλαι αι κοινότητες ούτω και η οθωμανική δεν είνε δυστυχώς απηλλαγμένη διχονιών και αιρέσεων...»⁴⁷⁹. Τα δυο θέματα που προκαλούν τις αναταράξεις στο εσωτερικό της τουρκοκυπριακής κοινότητας αφορούν στη διαχείριση του δευτεροβάθμιου εκπαιδευτικού ιδρύματος της Λευκωσίας

Μητροπολίτη Κιτίου, χειρίστην εις αυτόν υπηρεσίαν παρέχουσι, δικαίως δε δύναται ο άγιος Κιτίου να ειπή: «όταν έχω τέτοιους φίλους τι να τους κάνω τους εχθρούς!»», «Φρίκη! Φρίκη!», ο.π., Λευκωσία: 18/31 Αυγούστου 1900.

⁴⁷⁷ Γνωστή είναι η υπόθεση της δίκης την οποία κίνησε ο Μητροπολίτης Κιτίου κατά του κ. Κύρου Ιωαννίδη επί λιβέλλω. «Ο κ. Κύρος Ιωαννίδης, έμπορος εν Αιγιαλούση κατηγορείται επί δυσφημήσει κατά του Μ. Κιτίου Κυρίλλου. Δικηγόροι παρίστανται εκ μεν της κατηγορίας οι κ. κ. Ρώσσος, Δημητρίου και Νικολαΐδης, εκ δε της υπερασπίσεως οι κ. κ. Πασχάλης Κωνσταντινίδης, Α. Αρτέμης, Μ. Σεβασλής και Θ. Μιχαηλίδης.» Το κατηγορητήριο ανέφερε ότι ο κ. Ιωαννίδης «Την 22 Ιουλίου εδυσφήμισεν ή εσυκοφάντησε τον Άγιον Κιτίου εν Λευκονοίκω δια λέξεως προσβαλλούσης την υπόληψιν του Αγίου Κιτίου, της λέξεως τέκτων και την αυτήν λέξιν επανέλαβε κατά την 28 Αυγούστου εν Αποστόλω Ανδρέα». «Η Πολύκροτος Δίκη Μητροπολίτη Κιτίου – Κ. Ιωαννίδου – Όλα τα Πρακτικά – Επεισόδια και Εντυπώσεις (Του εις Βαρώσια Μεταβάντος Συνεργάτου μας)», ο.π., Λευκωσία: 1/14 Σεπτεμβρίου 1900.

⁴⁷⁸ «Οι Νεότουρκοι – Νέαι Συλλήψεις – Ο Σουλτάνος εν τρόμω», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 19/1 Ιουνίου 1900. Για το ίδιο θέμα η *Φωνή της Κύπρου* δημοσιεύει το εξής άρθρο: «Η Πύλη απεφάσισε να προβή εις το τελευταίον μέσον συνδιαλλαγής μετά των νεοτούρκων, ων οι πλείστοι, ως γνωστόν, είνε πρώην υπάλληλοι και είνε φυγάδες εν τη ξένη. Εξεδόθη λοιπόν αυτοκρατορικός ιραδές, δημοσιευθείς εις τας τουρκικάς εφημερίδας, δια του οποίου καλούνται άπαντες οι εκ Τουρκίας φυγάδες όπως εντός είκοσιν ημερών μεταβώσιν εις Κων/πόλιν και υποταγώσιν εις τα κελεύσματα του Σουλτάνου, διοριζόμενοι ταυτοχρόνως εις τας θέσεις ας είχαν πρότερον, παρεχομένοις αυτοίς πλήρους αμνηστείας. Δια του αυτού αυτοκρατορικού ιραδέ απαγορεύεται η εις την ξένην αναχώρησις παντός υπαλλήλου πολιτικού ή στρατιωτικού άνευ της αδείας της Υψηλής Πύλης, οι παραβάται δε των διαταγών τούτων ως και οι δημοσιεύοντες εις την αλλοδαπήν άρθρα κατά της Τουρκικής Διοικήσεως θα καταδιωχθώσιν ως εγκληματαίαι, εφαρμοζόμενου του στρατιωτικού νόμου και συνισταμένων εκτάτων προς τούτο δικαστηρίων.» «Οι Νεότουρκοι – Τα μέτρα του Σουλτάνου – Έκδοσις Ιραδιέ», ο.π., Λευκωσία: 28/10 Αυγούστου 1900.

⁴⁷⁹ «Εν Ψήφισμα – Δια το ανώτερον σχολείον των Τούρκων – Τι ζητεί η πλειονότης», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 9/22 Ιουνίου 1900.

Idadie⁴⁸⁰ και τις φήμες περί της διατήρησης ή όχι του μουφτή των Τουρκοκυπρίων στη θέση του⁴⁸¹.

Παράλληλα με όσα συμβαίνουν στο εσωτερικό των δυο κοινοτήτων, στις συνεδρίες του συμβουλίου για το 1900 επιψηφίζονται μόλις δεκαεννέα από τα πενήντα νομοσχέδια τα οποία κατατίθενται⁴⁸², εκ των οποίων μόνο ο νόμος «περί δημιουργίας Κυβερνητικής Τράπεζας Αποταμιεύσεων⁴⁸³» βασίζεται σε νέα πολιτική στρατηγική. Όλοι οι υπόλοιποι νόμοι αφορούν τη συνέχεια, τροποποίηση ή διασαφήνιση του περιεχομένου νόμων, οι οποίοι έχουν ήδη τεθεί σε ισχύ⁴⁸⁴. Κατά τη διάρκεια των ενδοκοινοβουλευτικών συζητήσεων του 1901 οι αιρετοί βουλευτές των δυο κοινοτήτων συμφωνούν στην επιψήφιση νόμων για την ανάπτυξη των δημόσιων έργων⁴⁸⁵ και της βιομηχανίας του κρασιού.

Το γεγονός όμως που θα κυριαρχήσει στις συζητήσεις των βουλευτών θα είναι και πάλι οι διαφωνίες τους περί της μείωσης του φόρου υποτελείας. Όσο το κλίμα του ενδοκοινοτικού

⁴⁸⁰ «Εις το υπό του Δερβίς Πασά υποβληθέν ψήφισμα δι' ου εξητείτω να υπαχθή η επιτήρησις της σχολής Ιδαδιέ εις τον αρχικαδίν, απήντησεν ήδη η Οθωμανική κοινότης δι' αναφοράς αυτής προς την κυβέρνησιν ζητούσα όπως εν τη περιπτώσει αρθή η κυβερνητική επίβλεψις ανατεθή αυτή εις τον Μουφτήν... Προ τινός διετυπώθησαν τη κυβερνήσει υπό εγκρίτων οθωμανών κατηγορίαί τίνες κατά του διευθυντός της σχολής, προς ανακάλυψιν δε της αλήθειας διωρίσθη επιτροπή συγκειμένη εκ των κ. κ. Κόπαμ, Σπένσερ και Όγγλεϋ...», ο.π. Για τις αντιδράσεις των Τουρκοκυπρίων κατά της βρετανικής εκπαιδευτικής πολιτικής βλ. Μουλετή Ελένη, *Η βρετανική πολιτική...*, ο.π., σ.σ. 113-123.

⁴⁸¹ «Η Σκανδαλώδης αλλ' απλούστατη άλλως τε σκηνή ήτις συνέβη προ τινών ημερών εν τω Τεμένη της Αγίας Σοφίας μεταξύ των οθωμανών και η οποία, ως τα πράγματα κατόπιν κατέδειξαν, ήτο αποτέλεσμα διασαλεύσεως της υγείας του αρχηγού των Μωαμεθανών όστις δια τούτο εκλήθη εις την Κωνσταντινούπολιν, η σκηνή λέγομεν, αυτή διεβιβάσθη τηλεγραφικώς εις το εξωτερικόν με τα χρώματα επαναστάσεως... Τίποτε βεβαίως απ' αυτά δεν είνε αληθές, πλην του ότι, ως εις όλας τα κοινότητας ούτω και εν τη οθωμανική, υπάρχουν μικραί τίνες διχογνωμία και διαίρεσις σπαρείσαι υπό μη Κύπριων οθωμανών...», «Η Επανάστασις», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 7/20 Ιουλίου 1900.

⁴⁸² Μερικά από τα σημαντικότερα κατά την άποψη μας, Νομοσχέδια τα οποία δεν επιψηφίζονται είναι το περί καταγραφής της Εκκλησιαστικής Περιουσίας, το περί Εκπαίδευσης και το περί υπηρεσιακού απορρήτου. Για τα κείμενα των Νόμων βλ. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως 23 Φεβρουαρίου 1900, 16 Φεβρουαρίου 1900 και 23 Φεβρουαρίου 1900 αντίστοιχα.

⁴⁸³ Για το κείμενο του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 31 Αυγούστου 1900.

⁴⁸⁴ Για παράδειγμα στην εν λόγω συνεδρία του Συμβουλίου έχει εγκριθεί η επέκταση της ισχύος του Νόμου περί προγεγραμμένων, η τροποποίηση του Νόμου περί αστυνομικής πειθαρχίας και ο καθορισμός του ποσού της δεκάτης επί των χαρουπιών το οποίο θα εισπράττεται κατά την εξαγωγή του προϊόντος. Για τα κείμενα των Νόμων βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 3 Αυγούστου 1900, 27 Απριλίου 1900 και 6 Ιουλίου 1900 αντίστοιχα.

⁴⁸⁵ Επιψηφίζεται ο Νόμος περί κατασκευής δρόμων, όπου αναφέρεται ότι οι χωρικοί υποχρεούνται σε εργασία ή πληρωμή τέλους εξάιρεσης τους από την κατασκευή δρόμων. Επίσης επιψηφίζεται ο Νόμος που επιτρέπει σε Χωρικές Επιτροπές να υπογράφουν εκ μέρους των κοινοτήτων τους για την ανάληψη συμβολαίων και ο οποίος αναφέρεται στο δικαίωμα των χωρικών να δανείζονται ως κοινότητα. Για τα κείμενα των Νόμων βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 19 Ιουλίου 1901 και 20 Δεκεμβρίου 1901. Για την ανάπτυξη της βιομηχανίας του κρασιού το Συμβούλιο επιψηφίζει το Νόμο περί κατάργησης του Ζιντζιριέ, ο οποίος προνοεί την ακύρωση της εκτίμησης και πληρωμής φόρου κατά την εξαγωγή του κρασιού. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 27 Σεπτεμβρίου 1901. Η Κυβέρνηση επίσης προτείνει το Νόμο περί επιβολής έμμεσου φόρου επί των αλκοολούχων τα οποία καταναλώνονται στην νήσο και περί αποσαφήνισης των κανονισμών της παραγωγής τους. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 25 Μαΐου 1901.

διχασμού οξύνεται και όσο πλησιάζει ο καιρός της διενέργειας εκλογών, οι πολιτευτές και των δυο κοινοτήτων κάνουν αγώνα δρόμου για να αποδείξουν στους ψηφοφόρους τους ότι αυτοί είναι οι «πραγματικοί πατριώτες και υπερασπιστές των συμφερόντων τους». Μέσα σε αυτά τα πλαίσια κατά την διάρκεια της συζήτησης επί της αντιφωνήσεως, Τουρκοκύπριοι και Ελληνοκύπριοι βουλευτές διασταυρώνουν τα ξίφη τους για το ζήτημα του φόρου υποτελείας.

Ο Τουρκοκύπριος βουλευτής Hadji Hafuz Ramadan εξηγεί στο συμβούλιο τη θέση της κοινότητάς του επί του ζητήματος λέγοντας ότι «Ο Σουλτάνος παρεχώρησε την νήσον εις την Αγγλίαν όπως διακυβερνά ταύτην αντί ετησίου ποσού πληρωτέου εις τον Σουλτάνον. Και δια του ποσού τούτου εξησφάλισε τα δικαιώματα της επικυριαρχίας του επί της νήσου. Εάν αφαιρεθή το ποσόν, τότε αφαιρείται και η επικυριαρχία, συμπράττοντες δε ημείς εις τούτο, θα συνεπράττομεν εις την αποκοπήν των δικαιωμάτων της Τουρκίας. Το να κάμωμεν επικλήσεις εις τον Σουλτάνον, είμεθα έτοιμοι, αλλά πέραν τούτου αδυνατούμεν. Μόνον εις τον Σουλτάνον δέον να σταλή υπόμνημα και ουχί εις τον βασιλέα Εδουάρδον, διότι ο Σουλτάνος είναι ο πιστωτής, ο δε Εδουάρδος ο οφειλέτης. Είτε λοιπόν παρακληθή ο οφειλέτης είτε μη, ούτος είναι υπόχρεος να πληρώνη.»⁴⁸⁶.

Η άποψη των Τουρκοκυπρίων ότι με την κατάργηση του φόρου υποτελείας επέρχεται και η αναίρεση της επικυριαρχίας του Σουλτάνου βασίζεται, όπως αναφέρει ο βουλευτής Ονούφριος Ιασονίδης, στην οθωμανική δικονομία, όπου αναφέρεται ξεκάθαρα ότι αν ο ενοικιαστής δεν πληρώσει το συμφωνηθέν ενοίκιο για μια σειρά ετών τότε αυτόματα χάνει κάθε δικαίωμα κυριαρχίας επί της περιουσίας την οποία ενοικιάζει. Αλλά στη συγκεκριμένη περίπτωση, υποστηρίζει ο Ιασονίδης, το ενοίκιο δεν θα καταργηθεί αλλά θα μειωθεί. Επίσης, συμπληρώνει ο Βοντιτζιάνος, η μείωση του φόρου υποτελείας δεν θα ζημιώσει τον Σουλτάνο, αλλά τους κεφαλαιούχους οι οποίοι εισπράττουν τους τόκους του δανείου του 1855. Τα τουρκοκυπριακά μέλη του συμβουλίου όμως κωφεύουν στις εκκλήσεις του μητροπολίτη Κιτίου για συνεργασία⁴⁸⁷ και καταψηφίζουν την συμπερίληψη του αιτήματος περί μείωσης του φόρου υποτελείας στο κείμενο της αντιφώνησης.

⁴⁸⁶ «Βουλή Συζήτησις επί της Αντιφωνήσεως ο Φόρος της Υποτελείας – Αι διαφωνίαι των Οθωμανικών μελών – Αι αγορεύσεις των Ελλήνων βουλευτών», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 2/4 Μαΐου 1901.

⁴⁸⁷ «Μάλλον παράδοξον μοι φαίνεται ότι οι Οθωμανοί διαφωνούσιν προς ημάς και συμφωνούσι προς την κυβέρνησιν... Αντί δε να ενώσωμεν τας προσπάθειάς μας όπως συμμετάσχη και η Κύπρος της ωφελείας, παρουσιάζεται ένστασις ότι το ζήτημα πρέπει να εξαλειφθή καθ' ολοκληρίαν εκ της διατάξεως του συμβουλίου τούτου. Εάν εφρόνουν ότι δια της ελαττώσεως του φόρου θα εχάνοντο τα κυριαρχικά δικαιώματα του Σουλτάνου, δεν θα καταδεχόμεν να κάμωμ τιαύτην πρότασιν, διότι ως ημείς ούτω και οι Οθωμανοί συνάδελφοι έχουν τους εθνικούς των πόθους. Άνευ ελαττώσεως του φόρου τούτου ουδεμία δύναται να επέλθη πρόοδος, ούτε ελάττωσις της φορολογίας, ο καταλληλότερος δεν τρόπος όπως δείξωμεν ότι ποθούμεν την λήψιν μέτρου προς ελάττωσιν αυτού είναι να γίνη μνεία εν τω επισήμω τούτω εγγράφω...», ο.π.

Ενώ Τουρκοκύπριοι και Ελληνοκύπριοι βουλευτές επαναλαμβάνουν για μια ακόμη φορά τους διαξιφισμούς τους εντός του κοινοβουλίου για το ζήτημα αυτό, ο διχασμός στους κόλπους των δυο κοινοτήτων προκαλεί αναταράξεις στο πολιτικό σκηνικό. Στην προεκλογική περίοδο του 1901, Τουρκοκύπριοι και Ελληνοκύπριοι πολιτευτές δημιουργούν νέους συνεταιρισμούς και αλληλοϋποστηρίζονται στον εκλογικό αγώνα κατά των αντιπάλων τους. Η πολιτική της συνεργασίας ανάμεσα στις δυο κοινότητες βρίσκει πολλούς επικριτές. Χαρακτηριστικό είναι το άρθρο αναγνώστη από την εφημερίδα *Φωνή της Κύπρου* όπου αναφέρεται ότι «Εν της γενομένης διαλογής των ψήφων δια τον Οθωμανικόν βουλευτήν... εγνώσθη ότι ο Τερβίς Πασάς υπερτερεί τον Σεφκέτ εφένδη κατά 16 ψήφους. Εις τον Οθωμανόν τούτον αφιχθέντα εκ Λάρνακος την παρελθούσαν Κυριακήν εγένετο υποδοχή υπό τινών των ενταύθα χριστιανών, ανεφάνησαν δε και αύθις αι τουρκικαί σημαίαι και διάφοροι προσφωνήσεις αντηλλάγησαν απέναντι του Σεραγίου, εκεί όπου αχνίζει εισέτι το αίμα του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού και των άλλων εθνομαρτύρων. Το γεγονός τούτο κατεκρίθη υπό πάντων. Η θέσις των Ελλήνων Κυπρίων δεν είνε υπό τας πτυχάς της τουρκικής σημαίας. Μετά των Οθωμανών επιθυμούμεν βεβαίως πάντοτε να συζώμεν εν αγάπη και αρμονία... Αλλά προκειμένου περί των υψηλοτέρων ημών συμφερόντων, ταύτα εισί φυσικώς εκ διαμέτρου αντίθετα προς τα ιδικά των. Μας απέδειξαν τούτο τρανώτατα οι εν τω Νομοθετικώ Συμβουλίω αντιπρόσωποι, οίτινες ουχί μόνον ουδέν περί καταργήσεως ή ελαττώσεως του φόρου της υποτελείας ψήφισμα παρεδέξαντο ποτέ αλλ' ουδέ επέτρεψαν καν να αναγραφώσιν αι λέξεις «φόρος της υποτελείας» εν τω προς τον ανώτατον άρχοντα αντιφωνήματι... Όσον δ' αφορά το ζήτημα της εθνικής ημών αποκαταστάσεως, θα ήτο γελοίον εάν και επί στιγμὴν εφантаζόμεθα ότι θα προσελκύομεν τους Οθωμανούς. Αι κεφαλαί των δυνατὸν να πέσωσιν αλλ' ουχί να κύψωσιν εις τοιαύτην λύσιν του κυπριακού ζητήματος. Τα συμφέροντα λοιπών ημών και εκείνων φυσικώς συγκρούονται, εκτός εάν ημεῖς επαύσαμεν πλέον ζητούντες κατάργησιν του φόρου και εθνικὴν αποκατάστασιν.»⁴⁸⁸.

Η σύναψη συμμαχίας ανάμεσα στους υποψηφίους των δυο κοινοτήτων ήταν ὄντως αντίθετη με το εκλογικὸ πρόγραμμα των δυο ελληνοκυπριακῶν εκλογικῶν συνασπισμῶν, οι οποίοι διεκδικούσαν την ψήφο του λαού ως οι αληθινοὶ πατριώτες, οπαδοὶ της ἑνώσεως και υπηρέτες των λαϊκῶν συμφερόντων. Σε ἄρθρο ιδιωτὴ υποστηρικτὴ του συνασπισμοῦ των Αχιλλέα Λιασίδη, Γεράσιμου Χριστοδουλίδη (ηγουμένου Κύκκου) και Πασχάλη Κωνσταντινίδη αναφέρεται ὅτι ο τρόπος διεξαγωγῆς του εκλογικῶν αγώνα εἶναι ἡ κύρια διαφορά ανάμεσα στους δυο συνασπισμούς. Εν ὀλίγοις, ἡ συνεργασία του συνασπισμοῦ των Κύριλλου Παπαδόπουλου (μητροπολίτη Κιτίου), Θεοφάνη Θεοδότου και Γεώργιου Σιακαλλή με την τουρκοκυπριακὴ κοινότητα εἶναι ὁ λόγος για τον οποίο θα πρέπει να τους καταψηφίσει ὁ λαός. «Δεν εἶναι αυτό (το εθνικὸ ζήτημα) το σημεῖο στο οποίο διαφωνοῦμε με την αντίθετη μερίδα των υποψηφίων για τις Βουλευτικὲς εκλογές. Αυτό στο οποίο διαφωνοῦμε με την αντίπαλη

⁴⁸⁸ «Η Συμμαχία», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 6/19 Οκτωβρίου 1901.

μερίδα είναι ο τρόπος της διεξαγωγής του εκλογικού αγώνα. Οι αντίπαλοι μας κατηγορούν τους κ. κ. Λιασίδη, Κωνσταντινίδη και Ηγούμενο Κύκκου για έλλειψη εθνικού πατριωτισμού και για προδοσία. Η αντίπαλη μερίδα στην ουσία δεν έχει πολιτικό πρόγραμμα να προτάξει και για αυτό τον λόγο καταφεύγει σε λίβελους. Αντίθετα η δική μας υποψήφιοι έχουν να παρουσιάσουν και πολιτικό πρόγραμμα και πλούσια εθνική δράση. Μήπως, λέει ο αναγνώστης της *Φωνής της Κύπρου*, η διενέργεια συλλαλητηρίων και αποστολή υπομνημάτων δεν οφείλεται στην δική τους δράση; «Και όταν προ μικρού ακόμη άλλοι προσεπάθουν να ελκύσωσιν την εύνοια των οθωμανών δια γνωστούς λόγους, μόνη η σθεναρά φωνή του κ. Λιασίδου δεν ήτο εκείνη ήτις κατεδίκασε εν τω Νομοθετικώ μετά παρρησίας τον φόρον της υποτελείας, αδιαφορούντος δια την εντύπωσιν ην θα επροκάλει εις πασάδες και αγάδες;»⁴⁸⁹.

«Σφοδρές» εκλογικές μάχες διαδραματίστηκαν στις εκλογικές περιφέρειες Λευκωσίας-Κερύνειας και Λεμεσού-Πάφου, ενώ στην περιφέρεια Λάρνακας-Αμμοχώστου η περιορισμένη κλίμακας εκλογική αναμέτρηση ευνόησε τους Φίλιο Ζαννέτο, Γιάγκο Βοντιτζιάνο και Νικόλαο Ρώσσο⁴⁹⁰ και απέκλεισε τον Αχιλλέα Λιασίδη. Οι ηγέτες των δυο εκλογικών συνδυασμών της Λευκωσίας μητροπολίτης Κιτίου και Αχιλλέας Λιασίδης ήταν επίσης υποψήφιοι για τις έδρες της Λεμεσού και της Λάρνακας αντίστοιχα⁴⁹¹. Το «Εθνικό Κόμμα», όπως αυτοαποκαλούνταν ο συνδυασμός του μητροπολίτη Κιτίου στην Λευκωσία, είχε ως στόχο την εθνική αποκατάσταση της Κύπρου. Σε αυτό τον αγώνα οι ψηφοφόροι, λέει ο Θεοδότου σε ομιλία του στην Μόρφου, πρέπει να εξοστρακίσουν από την αίθουσα του κοινοβουλίου την «κυβερνητική σπείρα» των κυρίων Λιασίδη, Κωνσταντινίδη και ηγουμένου Κύκκου. Ο Θεοδότου κατηγορεί τους ανθυποψηφίους του ότι η στενή συνεργασία τους με την κυβέρνηση τους καθιστά ανίκανους να υπερασπιστούν τα συμφέροντα του λαού⁴⁹². Σύμφωνα με αυτόν, η μη καταπολέμηση των νομοσχεδίων περί απαγόρευσης της οπλοχρησίας και περί διορισμού των μουκτάρηδων από την κυβέρνηση από τους εν λόγω υποψηφίους αποδεικνύει την προδοτική τους στάση. Προδοτική είναι η στάση του συνδυασμού του Λιασίδη και στην περίπτωση της αγγλικής σχολής, την οποία τα δημοσιογραφικά τους όργανα διαφημίζουν. Τέλος, ο Λιασίδης και οι συνεργάτες του επιθυμούν να διαβρώσουν την εκκλησία της Κύπρου επιτρέποντας την επέμβαση της κυβέρνησης στην εκλογή αρχιεπισκόπου και τα κηρύγματα του γνωστού μακρακιστή

⁴⁸⁹ «Ανεξάρτητοι Γνώμαι – Αι Εκλογαί», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 15/28 Σεπτεμβρίου 1901.

⁴⁹⁰ Για την εκλογή των νέων βουλευτών βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 25 Οκτωβρίου 1901.

⁴⁹¹ Ο Μητροπολίτης Κιτίου εκλέχθηκε και στις δυο περιφέρειες, ενώ ο κ. Λιασίδης δεν εκλέχθηκε σε καμία. Για την εκλογή του Μητροπολίτη Κιτίου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 25 Οκτωβρίου 1901.

⁴⁹² Από το 1897 μέχρι το 1901 οι υποψήφιοι του συνδυασμού του κ. Λιασίδη συμμετείχαν σε διάφορες Κυβερνητικές Επιτροπές. Ο κ. Λιασίδης το 1897 συμμετείχε στο Εκτελεστικό Συμβούλιο και την Επιτροπή Δανείων, το 1899 συμμετείχε στην Επιτροπή οριοθέτησης κυβερνητικών γαιών και το 1901 συμμετείχε στην Επιτροπή Δασών. Βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 12 Νοεμβρίου 1897, 29 Σεπτεμβρίου 1899 και 4 Ιανουαρίου 1901. Ο κ. Κωνσταντινίδης συμμετείχε επίσης στην Επιτροπή Δανείων του 1897 και μαζί με τον Ηγούμενο Κύκκου στην Επιτροπή του 1899 για την βελτίωση της ποιότητας των ζώων. Βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 6 Ιανουαρίου 1899.

Τεκνόπουλου. Για όλους αυτούς τους λόγους ο Θεοδότου καλεί τους ψηφοφόρους να «συντρίψουν την Λερναία Ύδρα της Μητέρας Πατρίδας και να εξουδετερώσουν με την ανδρική τους στάση την σπείρα και την κυβέρνηση»⁴⁹³.

Στη μάχη για τις έδρες της περιφέρειας Λεμεσού-Πάφου άρθρο εφημερίδας προσκείμενης στον συνασπισμό των μητροπολίτη Κιτίου, Χριστόδουλου Σώζου και Ιωάννη Κυριακίδη υποστηρίζει ότι οι εννέα βουλευτές που θα εκλεχθούν «θα συνασπισθούν γύρω από τον Μητροπολίτη, όπως την εποχή του... Κυπριανού που είχε μαζί του όλους τους βουλευτές και πάλευε την κυβέρνηση και δεν τους άφηνε να κάνουν τα κακά που κάνουν σήμερα σε εμάς μέσω των αξιωματούχων τους.»⁴⁹⁴. Για αυτούς τους λόγους «Ο Μητροπολίτης μας συμβουλεύει ως πατέρας να ψηφίσουμε τον συνδυασμό του. Ας τον ακούσουμε λοιπόν σαν καλοί χριστιανοί και ας ψηφίσουμε...»⁴⁹⁵. «Στα πρώτα χρόνια του Νομοθετικού Συμβουλίου, οι εννέα βουλευτές ήταν ομόφωνοι, έτσι εμπόδιζαν την κυβέρνηση να βλάπτει την χώρα. Αλλά... οι εννέα βουλευτές διχάστηκαν και κάποιοι εξ αυτών τάχθηκαν στο πλευρό της κυβέρνησης... Όταν οι εννέα βουλευτές ήταν ενωμένοι και ομόφωνοι είχαν επίσης την βοήθεια των τριών Μουσουλμάνων, αλλά μετά την διάσπαση των εννέα, οι Μουσουλμάνοι αμφιταλαντεύονται και δεν γνωρίζουν ποιο από τα δυο κόμματα να βοηθήσουν...»⁴⁹⁶. Είναι αναγκαίο λοιπόν, αναφέρει η εγκύκλιος του μητροπολίτη Κιτίου, να εκλεχθούν άντρες δοκιμασμένοι, με κοινές απόψεις και γνωστοί για τον πατριωτισμό τους και την ανεξαρτησία τους⁴⁹⁷.

Προς τους ψηφοφόρους της περιφέρειας Λεμεσού-Πάφου απευθύνεται και «ο αληθινός εθνικός συνασπισμός» των Σπύρου Αραούζου, Μ. Μιχαϊλίδη και Ν. Νικολαΐδη». «Δείτε το παρελθόν τους. Δείτε το παρόν τους. Πάντα μια μάχη για την θρησκεία και την πατρίδα. Δείτε το πρόγραμμά τους: είναι αγνά εθνικό, αλλά και προοδευτικό την ίδια στιγμή⁴⁹⁸». Στο πρόγραμμά του ο συνδυασμός του Αραούζου αναφέρεται σε όλα τα φλέγοντα ζητήματα που απασχολούν την Νήσο, όπως η αγροτική τράπεζα, η φορολογία, τα αρδευτικά, η δικαιοσύνη, η εκπαίδευση, η συγκοινωνία, το εμπόριο και η εργοδότηση ιθαγενών στη δημόσια υπηρεσία. Ο

⁴⁹³ SA1/2846/01. Παράρτημα εφημερίδας *Ευαγόρας* αριθμός 607. Ομιλία του κ. Θεοδότου στην Μόρφου. Στην ίδια ομιλία ο κ. Θεοδότου στρέφεται επίσης κατά του Συλλόγου «Ορθοδοξία» και του περιοδικού «Χριστιανική Αλήθεια» της Λευκωσίας λόγω της υποστήριξης την οποία παρέχουν στον συνδυασμό του κ. Λιασίδη.

⁴⁹⁴ SA1/2846/01 Απόσπασμα από άρθρο υπέρ του συνασπισμού του Μητροπολίτη Κιτίου.

⁴⁹⁵ Στο ίδιο.

⁴⁹⁶ Σύμφωνα με άρθρο υπέρ του συνασπισμού του Μητροπολίτη Κιτίου στην Λεμεσό οι Βουλευτές οι οποίοι συνεργάζονται με την κυβέρνηση είναι συνυπεύθυνοι για τις καταπιέσεις τις οποίες υπόκεινται οι Κύπριοι. Ορισμένες από τις κυβερνητικές καταπιέσεις σύμφωνα με το εν λόγω άρθρο είναι: ο διορισμός και όχι η εκλογή των μουκτάρηδων, ο αφοπλισμός, ο μαυροπινακισμός αθώων πολιτών, η υπερεκτίμηση περιουσιών, η υπερφορολόγηση, ο σφετερισμός των ακαλλιέργητων γαιών και των δασών, τα πρόστιμα, οι εκποιήσεις, η ατιμωρησία των κυβερνητικών αξιωματούχων και τέλος η καταστροφή της τάξης των μικροκαλλιεργητών και η υποβάθμιση τους σε εργάτες. ο.π.

⁴⁹⁷ SA1/2846/01 Εγκύκλιος του Μητροπολίτη Κιτίου προς τους ψηφοφόρους Λεμεσού – Πάφου.

⁴⁹⁸ SA1/2846/01 Φυλλάδιο του συνασπισμού Αραούζου για την Λεμεσό.

πρωταρχικός στόχος του εν λόγω συνδυασμού είναι «Η εθνική ημών αποκατάστασις... Αλλά μέχρις ότου ο Ύψιστος επινεύση εις τα ευχάς ημών, η Κύπρος έχει και άλλα δίκαια να προασπίση και υπέρ αυτών θα αγωνισθώμεν...»⁴⁹⁹. Οι υποψήφιοι του συνδυασμού του είναι κτηματίες, γεωργοί και έμποροι «όπου πονούν τον τόπον και το συμφέρον των είναι το συμφέρον της Επαρχίας. Άνθρωποι όπου εργάζονται όχι δια να πλουτίσωσιν αλλά να ωφελήσωσιν τον τόπον... ο κόσμος... δεν θέλει να γεμίση το Νομοθετικόν με δικηγόρους... Ηξεύρει ο κόσμος ότι περισσότερο στήθος να ομιλήσωσι κατά της Κυβερνήσεως έχουν άνθρωποι με εργασίαν ανεξάρτητον από την Κυβέρνησιν... και όχι άνθρωποι όπου μπορεί να κλείση το στόμα των με μιαν δικαστικήν θέσιν. Ειξεύρει ο κόσμος ότι αν δεν έγινεν καλόν έως τώρα, έχουν την ευθύνην οι παλαιοί Νομοθέται... και δια τούτο θέλει να στείλη ο τόπος ανθρώπους με νέας γνώσεις... με πρόγραμμα πατριωτικό...»⁵⁰⁰.

Όπως είναι φανερό, τα επιχειρήματα και των τεσσάρων συνασπισμών που διεκδικούν τις έξι έδρες Λεμεσού-Πάφου και Λευκωσίας-Κερύνειας είναι τα ίδια. Όλοι οι συνασπισμοί υποστηρίζουν ότι οι δικοί τους υποψήφιοι είναι οι καταλληλότεροι γιατί αυτοί είναι οι αληθινοί πατριώτες και γιατί αυτοί, όπως αποδεικνύεται από τη μέχρι τώρα πορεία τους στα κοινά, εξυπηρετούν τα συμφέροντα του λαού. Αντιθέτως, όπως γράφουν στα προγράμματά τους οι συνασπισμοί, οι εκλογικοί τους αντίπαλοι είναι οι συνεργάτες της κυβέρνησης στην πολιτική της καταπίεσης του λαού. Τα δίπολα που δημιουργούνται με βάση τα προεκλογικά προγράμματα των δυο συνασπισμών έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη σκιαγράφηση της νέας πολιτικής σκηνής της ελληνοκυπριακής κοινότητας. Στην περιφέρεια Λευκωσίας-Κερύνειας και οι δυο συνδυασμοί αποτελούνται από παλαιούς πολιτευτές. Οι υποψήφιοι είναι είτε ικανοί ή ανίκανοι, συνεργάτες της κυβέρνησης ή συνεργάτες των Τουρκοκυπρίων, μασόνοι ή μακρακιστές. Στην περίπτωση της περιφέρειας Λεμεσού-Πάφου η εκλογική μάχη διεξάγεται ανάμεσα σε νέους και παλαιούς πολιτευτές. Αλλά και εδώ το κύριο δίπολο της αναμέτρησης αφορά τους αληθινούς πατριώτες-υπηρέτες των λαϊκών συμφερόντων και τους σφετεριστές της λαϊκής βούλησης-συνεργάτες της κυβέρνησης. Η διαφορά ανάμεσα στις δυο εκλογικές διαμάχες έγκειται στο γεγονός ότι στην περιφέρεια Λευκωσίας οι προεκλογικές ομιλίες είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με τη διαμάχη του αρχιεπισκοπικού ζητήματος, ενώ στην περιφέρεια Λεμεσού οι αναφορές στις θρησκευτικές πεποιθήσεις των υποψηφίων είναι έμμεσες. Οι νέοι πολιτευτές του συνδυασμού του Αραούζου αναφέρουν ότι ο μητροπολίτης Κιτίου έχει εξαναγκασθεί από τους μασόνους να «αλλάξει το φρόνημα του λαού», ενώ ο συνδυασμός του μητροπολίτη Κιτίου αναφέρει ότι οι ανθυποψήφιοι τους έχουν παρασυρθεί από τη «σπείρα» της Λευκωσίας.

Το πιο ενδιαφέρον σημείο των προεκλογικών προγραμμάτων των συνδυασμών είναι ότι όλοι διεκδικούν την εξουσία στο όνομα της ενότητας της κοινότητάς τους. Τόσο οι παλαιοί όσο

⁴⁹⁹ SA1/2846/01 Φυλλάδιο του συνασπισμού Αραούζου για την Λεμεσό: 5/18 Οκτωβρίου 1901.

⁵⁰⁰ SA1/2846/01 Φυλλάδιο του συνασπισμού Αραούζου προς τους εκλογείς Λεμεσού – Πάφου.

και οι νέοι πολιτευτές, είτε αυτοί είναι οπαδοί της συνεργασίας με την κυβέρνηση είτε είναι οπαδοί της αντικυβερνητικής πολιτικής, δεν μπορούν να συμβιβαστούν με την εξασφάλιση ενός μέρους της εξουσίας. Όπως αναφέρει ο Κατσιαούνης, η μεσαία τάξη αυτής της περιόδου θέλει να αναλάβει την ηγεσία της κοινότητας αλλά δεν έχει το κοινωνικό έρεισμα για να ηγηθεί. Ταυτόχρονα, όμως, η παραδοσιακή ελίτ έχει αποδυναμωθεί σε τέτοιο σημείο ώστε η ανακατάληψη της εξουσίας και η μονοπώληση της πολιτικής σκηνής της κοινότητάς της είναι ουσιαστικά αδύνατη. Ο ανταγωνισμός των δυο ομάδων οδηγεί στην αλληλοαντίθεση της πολιτικής στρατηγικής τους με αποτέλεσμα σημαντικά ζητήματα που απασχολούν την κοινότητα, όπως το αρχιεπισκοπικό, να βρίσκονται σε τέλμα⁵⁰¹.

Τα αποτελέσματα των εκλογών οδήγησαν στην «σαρωτική» νίκη των συνδυασμών του μητροπολίτη Κιτίου και στις δυο εκλογικές περιφέρειες. Το πλήγμα που δέχθηκε ο συνασπισμός του Λιασίδη στη Λευκωσία ήταν βαρύ. Για πρώτη φορά μετά την παραχώρηση του δικαιώματος του εκλέγειν στον κυπριακό λαό ο Πασχάλης Κωνσταντινίδης μένει εκτός του Νομοθετικού Συμβουλίου. Τα αναλυτικά αποτελέσματα για τη Λευκωσία ήταν «Μ. Κιτίου: 3934, Θεοδότου: 3871, Σιακαλλής: 3802, Πασχάλης: 3473, Λιασίδης: 3366, Ηγούμενος Κύκκου: 3277»⁵⁰². Στις εκλογές του 1901 εκλέχθηκαν οι μητροπολίτης Κιτίου, Κύριλλος Παπαδόπουλος, Θεοφάνης Θεοδότου, Γεώργιος Σιακαλλής και Ziyai Hadgi Hanuz στην εκλογική περιφέρεια Λευκωσίας-Κερύνειας. Οι Γιάγκος Βοντιτζιάνος, Φίλιος Ζαννέτος, Νικόλαος Ρώσσοσ και Dervish Hadgi Ahmet στην εκλογική περιφέρεια Λάρνακας-Αμμοχώστου. Οι Σωκράτης Φραγκούδης, στην θέση του μητροπολίτη Κιτίου, Ιωάννης Κυριακίδης, Χριστόδουλος Σώζος και Μ. Ratib στην εκλογική περιφέρεια Λεμεσού-Πάφου⁵⁰³.

Άραγε, οι νέοι βουλευτές θα μείνουν πιστοί στο προεκλογικό τους πρόγραμμα ή θα υπάρξουν αποκλείσεις κατά την διάρκεια της θητείας τους; Θα συνεργαστούν ή όχι με την κυβέρνηση; Πώς θα διεκδικήσουν την εκπλήρωση των εθνικών πόθων της κοινότητάς τους και πώς θα προασπιστούν τα συμφέροντα των ψηφοφόρων τους; Πώς θα επηρεάσει η διαμάχη του αρχιεπισκοπικού ζητήματος την πολιτική σκηνή της κοινότητας;

⁵⁰¹Katsiaounis Rolandos, *Labour Society and Politics in Cyprus during the second half of the nineteenth century*, Cyprus Research Center, Nicosia: 1996, σ. 180.

⁵⁰² «Ως βλέπει ο αναγνώστης εν τη Πρωτεύουσῃ, εν Κερυνεία, Κυθραία και Μόρφου, όπου η ψήφος μάλλον ανεπηρέαστος πλειοψηφεί ο συνδυασμός του κ. Π. Κωνσταντινίδου, αλλά έρχονται χωριά τίνα της Πιτζιλιάς και της Τηλλυρίας, επί των κατοίκων των οποίων ενησκήθη πίεσις υπό των μετά τούτων συναλλαττομένων, αι ψήφοι δ' αυτών εξουδετέρωσαν τας των πόλεων και κωμοπόλεων του εκλογικού διαμερίσματος και παρουσίασαν πλειοψηφούντα δια μικράς πελιοψηφίας τον έτερον των συνδυασμών», «Εκλογικά Αποτελέσματα – Λευκωσίας – Κυρηνείας», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 6/19 Οκτωβρίου 1901.

⁵⁰³ Για τους εκλεχθέντες βουλευτές βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 25 Οκτωβρίου 1901.

I.3: Το αίτημα της ένωσης «ανδρώνεται» (1902 – 1911)

Κατά την προεκλογική και μετεκλογική περίοδο του 1901-1902 έχει αναπτυχθεί ένα κοινό μέτωπο συνεργασίας Ελληνοκύπριων και Τουρκοκύπριων βουλευτών στα ζητήματα της διεύρυνσης των εξουσιών τους και της φορολογικής ελάφρυνσης του λαού. Ταυτόχρονα, στο εσωτερικό των δυο κοινοτήτων έχει δημιουργηθεί ένα κλίμα διχόνοιας. Οι αντιπολιτευόμενες φωνές εντός των δυο κοινοτήτων επικρίνουν τους εκλεγμένους βουλευτές για την κοινοβουλευτική τους πολιτική. Κατά τις πρώτες συνόδους του συμβουλίου Τουρκοκύπριοι και Ελληνοκύπριοι βουλευτές συμφωνούν ως προς την ανάγκη διεύρυνσης των εξουσιών τους αλλά διαφωνούν ως προς την επίτευξη της φορολογικής ελάφρυνσης του λαού μέσω της πληρωμής του φόρου υποτελείας από την Αγγλία. Για τους Τουρκοκύπριους βουλευτές η επιψήφιση ενός αιτήματος περί πληρωμής του φόρου από τη Βρετανία εμπεριέχει τον κίνδυνο παρερμηνείας του ως μιας απροκάλυπτης αμφισβήτησης των κυριαρχικών δικαιωμάτων του Σουλτάνου επί της Νήσου. Όταν, λοιπόν, οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές, και συγκεκριμένα ο Σιακαλλής, συνδέουν το αίτημα της πληρωμής του φόρου από τη Βρετανία με το αίτημα της ένωσης δίνουν την αφορμή στην τουρκοκυπριακή αντιπολίτευση να επικρίνει τους Τουρκοκύπριους βουλευτές και οδηγούν στη ρήξη του κοινού κοινοβουλευτικού μετώπου. Το ήδη τεταμένο κλίμα στις σχέσεις Τουρκοκύπριων και Ελληνοκύπριων βουλευτών δυναμιτίζουν τα ψηφίσματα της ελληνοκυπριακής κοινότητας σχετικά με τον εθνικό πόθο της ένωσης, μετά τις «προκλητικές» δηλώσεις του υπουργού των Αποικιών Chamberlain.

Όπως αναφέρει ο Κιτρομιλίδης «Ενώ ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων αναπτυσσόταν και οι απαιτήσεις για διεύρυνση της συμμετοχής στην πολιτική στράφηκαν κατά της βρετανικής αποικιοκρατίας, και οι Τουρκοκύπριοι άρχισαν να συναισθάνονται όλο και περισσότερο την εθνική τους ταυτότητα και τα δικαιώματα συμμετοχής τους στον έλεγχο των υποθέσεων της νήσου. Η επίσημη έκφραση αυτής της αναπτυσσόμενης πολιτικής άποψης ήταν η σταθερή αντίδραση, όπως αυτή εκφραζόταν από τους ηγέτες των Τουρκοκυπρίων, στις ελληνικές εθνικιστικές απαιτήσεις και στην επιδίωξη της ένωσης με την Ελλάδα. Οι Τουρκοκύπριοι ηγέτες συνήθως συντάσσονταν με τους Βρετανούς στην παρακώλυση των ελληνικών εθνικών πόθων, παρ' όλο που περιπτώσεις διεθνοτικών συνεργασιών, ειδικά όσον αφορά οικονομικά ζητήματα, δεν απουσιάζουν εντελώς αυτή την περίοδο. Η δεινή φτώχεια και οι επίγουσες οικονομικές ανάγκες του πληθυσμού οδήγησαν στην διεθνοτική συνεργασία εντός του νομοθετικού συμβουλίου κατά την διάρκεια των πρώτων δεκαετιών της βρετανικής κυριαρχίας. Στις δεκαετίες του 1880 και 1890, η συνεργασία στρεφόταν γενικά στην προσπάθεια προώθησης λύσεων στα οικονομικά προβλήματα και στις βασικές κοινωνικοοικονομικές ανάγκες του νησιού. Αυτό το μοτίβο παρατεταμένης συνεργασίας κατέρρευσε στις αρχές του αιώνα όταν οι

Έλληνες επέμεναν να εγείρουν το ζήτημα της ένωσης με την Ελλάδα στο εσωτερικό του συμβουλίου.»⁵⁰⁴.

Οι Τουρκοκύπριοι βουλευτές μέσω της συνεργασίας στόχευαν στην προώθηση της διεύρυνσης των εξουσιών τους και στην εφαρμογή ενός είδους αυτονομίας, χωρίς όμως να αμφισβητούν την κυριαρχία του Σουλτάνου και το αναγνωρισμένο από τη συνθήκη του 1878 δικαίωμα της Βρετανίας να διοικεί το νησί. Όμως, η πρόταση των Τουρκοκυπρίων προσκρούει στο πάγιο αίτημα των Ελληνοκυπρίων για την ένωση του νησιού με την Ελλάδα. Παρά τις προσπάθειες των Ελληνοκυπρίων βουλευτών να θέσουν το αίτημα της ένωσης με έναν πιο «έμμεσο και μετριοπαθή» τρόπο, οι πιέσεις που δέχονται από την αντιπολίτευση στο εσωτερικό της κοινότητάς τους, τους αναγκάζουν να υιοθετήσουν μια πιο ριζοσπαστική πολιτική και να διαλύσουν με αυτό τον τρόπο το κοινό μέτωπο συνεργασίας, παρόλο που ο στόχος των Ελληνοκύπριων βουλευτών να αναγκάσουν τη Βρετανία να πληρώνει η ίδια τον φόρο υποτελείας βρίσκει σύμφωνους τους Τουρκοκύπριους βουλευτές, έστω και αν δεν το δηλώνουν ανοικτά. Το επιχείρημα ότι με την πληρωμή του φόρου από τη Βρετανία εξασφαλίζονται εξίσου τα κυριαρχικά δικαιώματα του Σουλτάνου και η φορολογική ελάφρυνση του λαού θα μπορούσε να πείσει τα μέλη της Τουρκοκυπριακής κοινότητας αν η εσωτερική αντιπολίτευση δεν ήταν τόσο δύσπιστη απέναντι στις προθέσεις των Ελληνοκυπρίων και τόσο προσκολλημένη στην κυβέρνηση. Όποιες και αν ήταν οι προθέσεις των Τουρκοκυπρίων βουλευτών, οι πιέσεις από την αντιπολίτευση τους αναγκάζουν να επανέλθουν στην πάγια θέση της κοινότητάς τους και να απορρίψουν κάθε πρόταση τροποποίησης του φόρου.

Εν ολίγοις, η σύντομη περίοδος της συνεργασίας των κοινοβουλευτικών αντιπροσώπων των δυο κοινοτήτων οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι Τουρκοκύπριοι και Ελληνοκύπριοι βουλευτές είχαν ως στόχο την εφαρμογή ενός είδους αυτοδιοίκησης μέσω της διεύρυνσης των εξουσιών τους. Η διαφορά τους έγκειται στο γεγονός ότι οι Ελληνοκύπριοι στόχευαν στην οικονομική ανεξαρτητοποίηση του νησιού από τα δεσμά του με την Οθωμανική Αυτοκρατορία μέσω της πληρωμής του φόρου υποτελείας από τη Βρετανία με απώτερο στόχο την ένωση, ενώ οι Τουρκοκύπριοι έδιναν μεγαλύτερη σημασία στην πολιτική και διοικητική διεύρυνση της

⁵⁰⁴ Σύμφωνα με τον Κιτρομιλίδη μέχρι τότε ο πόθος της ένωσης εκφραζόταν εκτός του νομοθετικού γεγονότος που επέτρεπε την συνεργασία των αντιπροσώπων των δυο κοινοτήτων. Kitromilides Paschalis, «From coexistence to confrontation: The dynamics of ethnic conflict in Cyprus», στο Attalides Michael (Επιμ), *Cyprus Reviewed: The result of a seminar on the Cyprus Problem held in June 3rd 1976 by Jus Cyprici Association and Coordinating Committee of Scientific and Cultural Organizations*, Jus Cyprici Association and Coordinating Committee of Scientific and Cultural Organizations, Nicosia: 1977, σ. 42. Επίσης σύμφωνα με τον Kizilyurek «Η μεγαλύτερη διαφορά μεταξύ των Ελληνοκυπρίων και των Τουρκοκυπρίων στηριζόταν στο γεγονός ότι η ελληνοκυπριακή ηγεσία είχε αναπτύξει την πολιτική της διεκδίκησης, δηλαδή την ένωση..., ενώ οι Τουρκοκύπριοι υπερασπιζαν την θέση ότι η Κύπρος βρισκόταν ακόμη κάτω από την οθωμανική κυριαρχία. Αυτή η διαφωνία... έδωσε την ευκαιρία στην αποικιακή διοίκηση να κυβερνήσει το νησί σε συνεργασία με... (τη) μουσουλμανική κοινότητα.», Kizilyurek Niyazi, *Οι Τουρκοκύπριοι...*, ο.π., σ.31.

εξουσίας τους με απώτερο στόχο την παγίωση της θέσης τους και τη διατήρηση του statusquo. Οι Τουρκοκύπριοι και Ελληνοκύπριοι βουλευτές συμφωνούσαν στην επιδίωξη και των δυο στόχων, όμως ο απώτερος στόχος της «εθνικής αποκατάστασης», την οποία επιθυμούν και οι δυο κοινότητες εξίσου αλλά με διαφορετικό περιεχόμενο, οδηγεί την κοινή συνεργασία σε διάλυση. Αυτοί λοιπόν που στην ιστοριογραφία θα καταγραφούν ως η αδιάλλακτη μερίδα της Ελληνοκυπριακής κοινότητας, οι υποστηρικτές δηλαδή του μητροπολίτη Κιτίου, θα αρχίσουν το 1902 μια σύντομη πολιτική πορεία ως οι διαλλακτικοί συνεργάτες των Τουρκοκυπρίων και οπαδοί της αυτονομίας.

Οι Τουρκοκύπριοι και Ελληνοκύπριοι βουλευτές προσπάθησαν να συνεργαστούν κάτω από την ομπρέλα μιας αντιβρετανικής πολιτικής, αλλά η ερμηνεία και οι απώτεροι στόχοι της ήταν διαφορετικοί για τις δυο κοινοβουλευτικές ηγεσίες. Αμφότερες ήθελαν να πλήξουν τη βρετανική διοίκηση, η μεν πρώτη με απώτερο στόχο την διεύρυνση των εξουσιών της, η δε δεύτερη με απώτερο στόχο την ένωση. Η σύμπραξη των Τουρκοκυπρίων στον αγώνα κατά της βρετανικής διοίκησης δεν στόχευε σε καμία περίπτωση στην αλλαγή του statusquo, αφού έβλεπαν τη Βρετανία ως τον εγγυητή της κυριαρχίας του Σουλτάνου επί της Νήσου. Οι Βρετανοί στην προσπάθειά τους να διασπάσουν το κοινό μέτωπο συνεργασίας οδήγησαν στην ριζοσπαστικοποίηση των εθνικών πόθων των δυο κοινοτήτων με αποτέλεσμα την παράλληλη καλλιέργεια των αιτημάτων της ένωσης και της επιστροφής της Κύπρου στον Σουλτάνο μετά την αποχώρηση της Βρετανίας⁵⁰⁵. Μετά τη ρήξη του κοινού αντιπολιτευτικού μετώπου οι Βρετανοί επανέλαβαν την πρόθεσή τους να παραμείνουν στο νησί ικανοποιώντας την επιθυμία της Τουρκοκυπριακής κοινότητας, η οποία είχε τρομοκρατηθεί από την αύξηση της έντασης με την οποία ζητούσε η Ελληνοκυπριακή κοινότητα την ένωση. Η βρετανική κυβέρνηση άδραξε την ευκαιρία που η ίδια δημιούργησε για να προσφέρει στην Τουρκοκυπριακή κοινότητα την ασφάλεια που τόσο επιθυμούσε μέσω της διατήρησης του statusquo. Το αποτέλεσμα αυτής της σύντομης περιόδου συνεργασίας των βουλευτών κατά της βρετανικής διοίκησης ήταν η επιστροφή των Τουρκοκυπρίων στους κόλπους της κυβέρνησης και η αποκρυστάλλωση των δυο πολιτικών στρατοπέδων.

⁵⁰⁵ Σύμφωνα με τον Kizilyurek «Το αίτημα της ένωσης αντιστοίχως με την μητέρα Ελλάδα και την μητέρα Τουρκία- η πολιτική έκφραση αυτής της αντίληψης-έγινε ο κεντρικός στόχος των εθνικιστών στην Κύπρο. Το αποτέλεσμα ήταν η άρνηση συμμετοχής στην οικοδόμηση μιας ενιαίας πολιτείας στην Κύπρο και η ανάπτυξη των δυο αμοιβαίως αποκλειόμενων εθνοπολιτισμικών κοινοτήτων. Η Κύπρος δεν γινόταν αντιληπτή ως αυτοτελής εδαφική οντότητα, όπου θα μπορούσε να δημιουργηθεί ένα ανεξάρτητο κράτος, αλλά ως εδαφικό υπόλοιπο το οποίο νοηματοδοτείται μόνο ως μέρος της μεγάλης οικογένειας του ελληνικού ή και του τουρκικού έθνους.», Kizilyurek Niyazi, «Ομοσπονδιακή Κύπρος...», ο.π., σ. 78.

Ι.3.α: Η σύντομη περίοδος συνεργασίας Ελληνοκύπριων και Τουρκοκύπριων βουλευτών–Η διάλυση του κοινού αντιπολιτευτικού μετώπου και η αποκρυστάλλωση των εθνικών διεκδικήσεων των δυο κοινοτήτων (1902 – 1906).

Στις εκλογές του Οκτωβρίου 1901 οι εκλογικοί συνδυασμοί του μητροπολίτη Κιτίου σημείωσαν «σαρωτική νίκη» στις περιφέρειες Λευκωσίας-Κερύνειας και Λεμεσού-Πάφου. Στο νέο κοινοβούλιο θα συμμετάσχουν οι μητροπολίτης Κιτίου Κύριλλος Παπαδόπουλος, Θεοφάνης Θεοδότου, Γεώργιος Σιακαλλής και Ziayi Hadji Hafuz ως αντιπρόσωποι της περιφέρειας Λευκωσίας-Κερύνειας, οι Γιάγκος Βοντιτζιάνος, Φίλιος Ζαννέτος⁵⁰⁶, Νικόλαος Ρώσσοσ και Dervish Hadji Ahmet, ως αντιπρόσωποι της περιφέρειας Λάρνακας-Αμμοχώστου και οι Γεώργιος Φραγκούδης⁵⁰⁷, Ιωάννης Κυριακίδης, Χριστόδουλος Σώζος και Mehmet Ratib ως αντιπρόσωποι της περιφέρειας Λεμεσού-Πάφου⁵⁰⁸.

Οι νέοι βουλευτές, πιστοί στο προεκλογικό τους πρόγραμμα, επαναλαμβάνουν στο κείμενο της αντιφώνησης για τη σύνοδο του 1902 την άποψη ότι ο λαός καταδικάζει την κυβερνητική πολιτική. Η υψηλή φορολογία και η μέθοδος συλλογής των φόρων εξαντλούν τους οικονομικούς πόρους της νήσου και εμποδίζουν την προσέλκυση ξένων επενδύσεων για την ίδρυση Αγροτικής Τράπεζας και την εκτέλεση επωφελών έργων για την ανάπτυξη της νήσου. Η άποψη των αιρετών μελών του συμβουλίου είναι ότι οι πρόσοδοι της Κύπρου πρέπει να διατίθενται μόνο για την κάλυψη των δικών της εξόδων, ενώ το κόστος για την προώθηση των βρετανικών συμφερόντων στην Ανατολή, πρέπει να βαραίνει το αγγλικό θησαυροφυλάκιο. Εν ολίγοις, η πληρωμή του φόρου υποτελείας, η οποία με βάση την συνθήκη του 1878 είναι μια από τις υποχρώσεις που έχει αναλάβει η Βρετανία για την παραχώρηση της διοίκησης της Κύπρου, πρέπει να προέρχεται κατ' ευθείαν από το αγγλικό θησαυροφυλάκιο. Στην συνέχεια της αντιφώνησης οι εκλεγμένοι βουλευτές ενημερώνουν τον αρμοστή ότι η συμμετοχή του λαού στις εκλογές ήταν μεγαλύτερη από κάθε άλλη φορά, γεγονός που αποδεικνύει την αισθητή ανάπτυξη του εκλογικού αισθήματος στην Κύπρο και τη μεγάλη ανάγκη της διεύρυνσης των δικαιωμάτων και εξουσιών του συμβουλίου ώστε να δύναται ο λαός να συμμετέχει εκτενέστερα στην διοίκησή του.

Μέχρι αυτού του σημείου το κείμενο της αντιφώνησης δεν παρουσιάζει καμία απόκλιση σε σχέση με προηγούμενες αντιφωνήσεις όσον αφορά στα πάγια αιτήματα του λαού για

⁵⁰⁶ Ο Φίλιος Ζαννέτος παραιτείται και την θέση του παίρνει ο Γεώργιος Δημήτριος Πιερίδης βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 30 Δεκεμβρίου 1904.

⁵⁰⁷ Ο Μητροπολίτης Κιτίου παραιτείται από την έδρα της Λεμεσού-Πάφου και στην θέση του εκλέγεται ο Γεώργιος Φραγκούδης βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 28 Φεβρουαρίου 1902. Λίγο πριν την διεξαγωγή νέων εκλογών ο Γεώργιος Φραγκούδης παραιτείται και την θέση του παίρνει ο Γεώργιος Θεόδωρος Ρωσσίδης βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 12 Ιουνίου 1905.

⁵⁰⁸ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 25 Οκτωβρίου 1901.

πληρωμή του φόρου υποτελείας από τη Βρετανία και ελάφρυνση της φορολογίας καθώς και τις προεκλογικές εξαγγελίες των νέων βουλευτών. Αλλά δεν ισχύει το ίδιο και για την τρίτη παράγραφο της αντιφώνησης, στην οποία για πρώτη φορά στην ιστορία του Νομοθετικού Συμβουλίου οι εκλεγμένοι βουλευτές επιτίθενται στο δικαίωμα της αρνησικυρίας του αρμοστή. «Είναι προφανές ότι αυτό το Συμβούλιο, όπως είναι καταρτισμένο σήμερα, δεν είναι σε θέση να συμβάλει αποτελεσματικά, μέσα από θετική εργασία, στην πρόοδο και ευημερία του νησιού και να ανταποκριθεί στις προσδοκίες της χώρας και τους πόθους της Εξοχότητάς σας παρ' όλες τις καλές σας προθέσεις. Όταν οι αποφάσεις του Συμβουλίου υπόκεινται στο δικαίωμα της αρνησικυρίας της επικυρίαρχης δύναμης κάθε άλλος περιορισμός καθίσταται περιττός...»⁵⁰⁹.

Το κείμενο της αντιφώνησης εκτός των αιτημάτων περί διεύρυνσης των εξουσιών του λαού στη διαχείριση των υποθέσεων του, περί πληρωμής του φόρου υποτελείας από την Αγγλία, περί άρσης του δικαιώματος αρνησικυρίας του αρμοστή και περί «προβληματικής» αριθμητικής σύστασης του συμβουλίου, περιέχει επίσης έμμεση αναφορά στις ελπίδες της Ελληνοκυπριακής κοινότητας περί εκπλήρωσης των «εθνικών-ενωτικών πόθων» του λαού⁵¹⁰. Αυτή η έμμεση αναφορά στην εκπλήρωση των εθνικών πόθων των Ελληνοκυπρίων προκάλεσε την αρνητική αντίδραση μιας μερίδας της κοινότητας, η οποία θεώρησε ότι το κείμενο της αντιφώνησης παραπέμπει περισσότερο σε αίτηση για αυτονομία παρά σε αίτηση για ένωση. «Κατόπιν τόσου θορύβου και διετούς των πάντων αναστατώσεως όπως συγκεντρώσωσιν οι νέοι βουλευταί την λαϊκήν ετυμηγορίαν, άλλοιον ήλπιζε να ιδή ο Κυπριακός λαός το πρόγραμμα των... Ουδέποτε εφантаζόμεθα... ότι μετά τόσας λιπαράς υποσχέσεις θα ενεφανίζετο την επαύριον εν τη Βουλή με τοιούτον πρόγραμμα εθνικής δράσεως, ξένον όλως προς τους πόθους και τα φρονήματα του Κυπριακού λαού... Επί δυο ολόκληρα έτη διετυμπανίζοντο συστηματικώς ως προδόται ιερών και οσίων οι πρώην ηγήτορες του λαού και εζητείτο επί πίνακι η κεφαλή των υπέρ των νέων βουλευτών, δια να δυνηθώσι ούτοι να ματαιώσωσι τα εκείνων «κακόβουλα σχέδια» και σωθή ο τόπος... φιλοτιμούνται να κηρύξωσιν ως αιτίαν της κακοδαιμονίας του τόπου όχι πλέον την πολυθρύλλητον «πολιτικήν διαγωγήν» των πρώην εν τω Νομοθετικώ συναδέλφων των, αλλά το ανεπαρκές των δικαιωμάτων αυτού, εξ ου και το Συμβούλιον χωλαίνει, «και αδυνατεί να συντελέση τελεσφόρως δια θετικής εργασίας υπέρ της προαγωγής

⁵⁰⁹ Για το κείμενο της Αντιφώνησης βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 23 Μαΐου 1902 και Ζαννέτος Φίλιος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου...*, Τομ. Γ', σ.σ. 449 – 460.

⁵¹⁰ «εκπληρώσεως των διακαών πόθων των Κυπρίων υπέρ της βελτιώσεως της τύχης των», ο.π. Στο κείμενο της αντιφώνησης οι Βουλευτές θέτουν επίσης τα ζητήματα της σιτοδείας, της αναδάσωσης, της βελτίωσης του Λιμανιού της Αμμοχώστου, των αρδευτικών έργων, των οδικών έργων, των αγροτικών ιατρών, των αρχαιοτήτων, των Άγγλων Εποπτών της Παιδείας της ίδρυσης Αγροτικής Τράπεζας και της βελτίωσης της βιομηχανίας του κρασιού. Επίσης στην αντιφώνηση οι Βουλευτές καλούν την κυβέρνηση να τηρεί το γράμμα των νόμων και να μην προωθήσει την υιοθέτηση μιας λύσης στο Αρχιεπισκοπικό η οποία θα επηρεάσει τον Αυτοκέφαλο χαρακτήρα της Εκκλησίας και την απόφαση του λαού να αμφισβητήσει την εκκλησιαστική υποδούλωση στο Πατριαρχείο της Κωνσταντινουπόλεως.

του τόπου»... εάν ο λαός συντρίβων την «κακοποιόν σπείραν» φέρει εις τα πράγματα όλων εθνικούς, θα έχη ως αντάλλαγμα μεταξύ άλλων αγαθών και την πολυπόθητον ένωσιν... λησμονούνται σήμερα όλα ταύτα, και έρχονται με εν επαρίστερον πρόγραμμα όπως εξουδενώσωσιν ένα λαόν, όστις πανηγυρικός ανύψωσεν αυτούς... Μετά δε 24 ετών εργασίαν και μόχθους διαλύονται ως κούφα όνειρα όλα ταύτα και ο λαός αφυπνισθείς ζητεί δια των νέων ηγετών του όχι πλέον την προς την μητέρα Ελλάδα ένωσιν – τούτο δα είναι πλέον αναχρονισμός – αλλά αυτονομίαν υπό Αγγλικήν προστασίαν και έλεγχον!...»⁵¹¹.

Εξίσου αρνητική απέναντι στο κείμενο της αντιφώνησης είναι και η αντίδραση των βρετανικών μελών του Συμβουλίου. Τα επίσημα μέλη του συμβουλίου κατηγορούν τους Ελληνοκύπριους βουλευτές ότι ψεύδονται όταν υποστηρίζουν ότι η κυβέρνηση πιέζει τους αγρότες να καταβάλλουν το σύνολο των φόρων τους παρά τη σιτοδεία που «μαστίζει» τον λαό και παρά τις διατάξεις του νόμου που ορίζουν ότι η συλλογή των φόρων γίνεται σε δόσεις. Η φορολογική πολιτική της κυβέρνησης είναι σύμφωνη όχι μόνο με τους νόμους του κράτους αλλά και με τους νόμους της «φιλανθρωπίας», λένε τα επίσημα μέλη του συμβουλίου. Όλες οι εκποιήσεις κτημάτων λόγω χρεών προς την κυβέρνηση γίνονται με βάση τα εντάλματα τα οποία εκδίδουν τα επαρχιακά συμβούλια και μετά τη διεξαγωγή μελέτης από τους διοικητές των επαρχιών της κάθε περίπτωσης ξεχωριστά⁵¹². Παρ' όλες τις διαφωνίες των επίσημων μελών του συμβουλίου, το κείμενο της αντιφώνησης επιψηφίστηκε ομόφωνα από τους Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους βουλευτές, οι οποίοι έχουν σχηματίσει ένα κοινό αντικυβερνητικό μέτωπο.

Μετά την επιψήφιση της αντιφώνησης το συμβούλιο ασχολήθηκε με το ζήτημα του προϋπολογισμού⁵¹³. Στο κονδύλι της αρχιγραμματείας ο Σώζος προτείνει τη «συμβολική» μείωση του κονδυλίου κατά δεκαπέντε λίρες και τη μετάθεση του αρχιγραμματέα σε άλλο

⁵¹¹ «Το πρόγραμμα της εθνικής δράσεως των νέων Βουλευτών», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 18/31 Μαΐου 1902. Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης: «Οι οπαδοί της Αυτονομίας», ο.π., Λευκωσία: 18/31 Μαΐου 1902. Η ίδια μερίδα της κοινότητας επικρίνει επίσης την στάση των νέων Βουλευτών σχετικά με την επίλυση του Αρχιεπισκοπικού. «Οχυρώσαντες οι νέοι βουλευταί τα πολιτικά ιδεώδη του Κυπριακού λαού δια της αυτονομίας έκριναν επάναγκες να οχυρώσωσι και την εκκλησιαστικήν αυτού ανεξαρτησίαν κατά της εκ Κωνσταντινουπόλεως τεκταινομένης επιβουλής!... τις ο σκοπός και η αιτία η εξωθήσασα τους κυρίου βουλευτάς, ώστε να εισαγάγωσιν εν τη Βουλή, όπου δεν παρακάθηνται μόνοι αυτοί, ζήτημα έξω του κύκλου και της δικαιοδοσίας αυτής, ζήτημα όπερ αφορά αποκλειστικώς και ενδιαφέρει μόνον τον Ορθόδοξον πληθυσμόν...», «Το πρόγραμμα της εθνικής δράσεως των νέων Βουλευτών – Άρθρον Β'», ο.π., Λευκωσία: 25/7 Ιουνίου 1902.

⁵¹² Ο Αρχιγραμματέας σε αναφορά του προς τον Αρμοστή γράφει ότι οι διατάξεις περί είσπραξης φόρων λειτουργούν ικανοποιητικά. Οι κατηγορίες για σκληρότητα στην είσπραξη φόρων δεν είναι καλά τεκμηριωμένες. Μπορεί να είναι ωστόσο αναγκαίο, φέτος λόγω της κακής σοδειάς σε ορισμένες Επαρχίες να χαλαρώσουμε σε κάποιο βαθμό την εφαρμογή των εν λόγω διατάξεων. Αλλά πιστεύω ότι αυτό πρέπει να γίνει μόνο σε ορισμένες περιπτώσεις. Μπορούν να δοθούν οδηγίες στους Διοικητές να ερευνούν προσωπικά κάθε περίπτωση που θα έρχεται στην αντίληψή τους και να ενεργούν κατά την κρίση τους. Επίσης ο Αρχιγραμματέας αναφέρει ότι δεν έχουν εκτελεστεί κατασχέσεις χωρίς την εξασφάλιση εντάλματος από τα Επαρχιακά Συμβούλια και ότι δεν έχει εκτελεστεί καμία κατάσχεση λόγω μη πληρωμής του φόρου των προβάτων. SA1/1402/02.

⁵¹³ Ζαννέτος Φίλιος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου...*, Τομ. Γ', σ. 466.

δημόσιο αξίωμα⁵¹⁴. Τουρκοκύπριοι και Ελληνοκύπριοι βουλευτές ενέκριναν την πρότασή του ως μια συμβολική κίνηση προειδοποίησης του αρχιγραμματέα να σταματήσει τις παρεμβάσεις στις εσωτερικές υποθέσεις των δυο κοινοτήτων. Επίσης, οι αντιπρόσωποι των δυο κοινοτήτων συμφώνησαν με το ψήφισμα του Σώζου να μειώσουν το κονδύλι της παιδείας κατά 355 λίρες, ποσό ίσο με τους μισθούς των δυο εποπτών της παιδείας⁵¹⁵ οι οποίοι, κατά την άποψη της πλειοψηφίας των αιρετών μελών του συμβουλίου, οφείλουν να προέρχονται από τους κόλπους των δυο κοινοτήτων έτσι ώστε να εξασφαλίζεται η σωστή εθνική και θρησκευτική διαπαιδαγώγηση των νεαρών μαθητών. Αντίθετη άποψη, όμως, έχει ο Τουρκοκύπριος Βουλευτής Ratib Effendi, ο οποίος επιθυμεί την παραμονή των δυο Άγγλων εποπτών της παιδείας, ενώ και ο Ελληνοκύπριος βουλευτής Νικόλαος Ρώσσοσ διαφωνεί με την απόδοση θρησκευτικής διάστασης στο εν λόγω ζήτημα.

Αυτές οι διαφωνίες αποτελούν το πρώτο ρήγμα στο κοινό μέτωπο των αιρετών βουλευτών, το οποίο όσο προχωρούν οι συζητήσεις περί προϋπολογισμού βαθαίνει ακόμη περισσότερο. Στην συζήτηση για το κονδύλι της Γενικής Οικονομικής Εφορείας, το οποίο επιψηφίζεται, οι βουλευτές Ζαννέτος και Θεοδότου κάνουν αναφορά στην ανάγκη πληρωμής του φόρου υποτελείας από τη Βρετανία, γεγονός που προκαλεί την αντίδραση του βουλευτή Dervish Hadji Ahmet⁵¹⁶.

Η τελική διάσπαση του κοινού μετώπου των δυο κοινοτήτων σημειώνεται μετά την κατάθεση του ψηφίσματος του Σιακαλλή για τη διεύρυνση των εξουσιών των βουλευτών και την πληρωμή του φόρου υποτελείας από τη Βρετανία. Στην υποστήριξη του ψηφίσματός του ο Σιακαλλής αναφέρει ότι αν η Κύπρος είναι άχρηστη για την Αγγλία τότε «...ας διατεθεί συμφώνως τη επιθυμία της πλειονότητας των κατοίκων αυτής...»⁵¹⁷. Αμέσως μετά, τον λόγο παίρνει ο Βουλευτής Hadji Hafuz, ο οποίος επικρίνει τον Σιακαλλή γιατί με την εισαγωγή ζητημάτων άσχετων προς το περιεχόμενο του ψηφίσματος, προκαλεί την αφύπνιση «παλαιών δυσαρρεσκειών». Για αυτούς τους λόγους οι Τουρκοκύπριοι βουλευτές θα απορρίψουν το ψήφισμα του Σιακαλλή ενώ την ίδια στιγμή ο Hadji Hafuz θα αντιπροτείνει την επιστροφή της Κύπρου στο «νόμιμο κάτοχό» της, την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αν η Αγγλία όντως θεωρεί την Νήσο περιττή⁵¹⁸. Σε ψηφίσματά τους οι Τουρκοκύπριοι αναφέρουν την αντίθεσή τους στη μεταβολή της ισχύουσας κατάστασης λέγοντας ότι «Οι διαδικασίες που δρομολογήθηκαν από

⁵¹⁴ Στο ίδιο, σ. 467

⁵¹⁵ Στο ίδιο, σ.474 και 477. Σε αναφορά του προς τον Αρμοστή ο Αρχιγραμματέας γράφει ότι η συζήτηση για το Ψήφισμα του κ. Σιακαλλή κάλυψε τις συζητήσεις του Συμβουλίου από τις 18 μέχρι τις 20 Ιουνίου. Στις 22 Ιουνίου «οι τρεις Μουσουλμάνοι ψήφισαν με τα έξι επίσημα μέλη και καθώς προέκυψε ισοψηφία η Εξοχότητά σας έδωσε την νικώσα ψήφο.». SA1/1717/02.

⁵¹⁶ Στο ίδιο, σ.σ. 469 - 472

⁵¹⁷ Στο ίδιο, σ. 483

⁵¹⁸ Στο ίδιο, σ.σ. 484 - 487

την Χριστιανική κοινότητα της Κύπρου για την παραχώρηση του νησιού στην Ελλάδα, για την τροποποίηση με κάποια άλλη μορφή, σύμφωνα με τις δικές του επιθυμίες, της παρούσας διοίκησης, και για την πληρωμή με κάποιο άλλο τρόπο, και όχι από τις προσόδους του νησιού, του ποσού των 92,000 το οποίο η πεφωτισμένη Βρετανική Κυβέρνηση έχει, με Συνθήκη, συμφωνήσει να καταβάλλει στην Αυτοκρατορική Οθωμανική Κυβέρνηση, είναι ζητήματα που αφορούν μόνο τις δικές τους επιθυμίες. Η Μουσουλμανική κοινότητα δεν συμφωνεί, και δεν μπορεί να συμφωνήσει, μαζί τους στο ζήτημα, γιατί οι προαναφερόμενες 92,000 συνιστούν το ρητό και νόμιμο δικαίωμα της Οθωμανικής Κυβέρνησης στο Νησί και κανένας δεν έχει το δικαίωμα να αλλοιώσει τις λέξεις με τέτοιο τρόπο ώστε να μην πληρώνει. Όσον αφορά τη παραχώρηση του Νησιού στην Ελλάδα, ή την τροποποίηση της παρούσας διοίκησης σε κάποιο άλλο σχήμα, σύμφωνα με τις απόψεις των Ελλήνων συμπατριωτών μας, είναι προφανές ότι οι ατυχείς ροπές και συμπεριφορά των Χριστιανών συμπατριωτών μας, τις οποίες γνωρίζετε και εσείς, θα προκαλέσουν την εξόντωση της Μουσουλμανικής κοινότητας, δεν είναι δυνατόν για την Μουσουλμανική κοινότητα να συμμεριστεί τις απόψεις τους στο συγκεκριμένο ζήτημα. Εάν κριθεί αναγκαίο από την πεφωτισμένη Βρετανική Κυβέρνηση να εγκαταλείψει την Νήσο, όλοι επιθυμούμε και παρακαλούμε, στο όνομα της δικαιοσύνης, για την προστασία της περιουσίας, της ζωής και της τιμής μας, να επιστραφεί το Νησί σε έναν σεβαστό ηγεμόνα, έναν πεφωτισμένο Χαλίφη και Μονάρχη της αιώνιας Οθωμανική Αυτοκρατορίας, ο οποίος είναι ο νόμιμος κάτοχος του νησιού.»⁵¹⁹.

Όπως αναφέρει ο Hadji Hafuz, ήδη έχουν αρχίσει να ακούγονται φωνές εντός της κοινότητάς του που κατηγορούν τους Τουρκοκύπριους βουλευτές ότι συνεργάζονται με τους χριστιανούς για την προώθηση του αιτήματος της ένωσης. Την αναταραχή εντός της τουρκοκυπριακής κοινότητας υποθάλλει σύμφωνα με τους Hadji Hafuz και Dervish Hadji Ahmet η ίδια η κυβέρνηση. Ο Dervish Effendi, σύμφωνα με τις σημειώσεις του αρχιγραμματέα, δήλωσε στο συμβούλιο ότι «Παρά το γεγονός ότι ο Hadji Hafuz Ziayi έχει κάνει ό,τι είναι δυνατό για να καθησυχάσει τον κόσμο, υπήρξε τόσο μεγάλη αναταραχή ανάμεσα στους Μουσουλμάνους κατοίκους ώστε να οργανώσουν μια δημόσια συνάντηση. Αυτή η αναταραχή υποκινήθηκε από εκείνους που συμμετείχαν στις (προσπάθειες) κατά της εκλογής των Μουσουλμανικών Μελών του Συμβουλίου. Ένα μέλος της δημόσιας υπηρεσίας πήγε στο Τζαμί και έδειξε στο συγκεντρωμένο πλήθος μια εφημερίδα και τους είπε ότι οι Μουσουλμάνοι Βουλευτές συναίνεσαν στο Ψήφισμα και συμφώνησαν με το περιεχόμενό του. Ο δημόσιος υπάλληλος που προκάλεσε αυτή την αναταραχή ήταν ο μεταφραστής του Εβκάφ, Irfan Effendi.»⁵²⁰.

⁵¹⁹ SA1/1822/02. Για τον διχασμό στο εσωτερικό της τουρκοκυπριακής κοινότητας βλ. Kizilyurek Niyazi, *Οι Τουρκοκύπριοι, η Τουρκία και το Κυπριακό*, Παπαζήσης, Αθήνα: 2009, σ.σ. 65-66.

⁵²⁰ SA1/1821/02. Σύμφωνα με τον Asmunssen «Με την αύξηση της επιρροής του Τούρκου Επιτρόπου του Εβκάφ, Mussa Irfan, ο οποίος, μετά τον αγώνα που έδωσε από το 1902 κατά οποιασδήποτε συνεργασίας με τους

Με βάση τα όσα καταγγέλλουν οι Τουρκοκύπριοι βουλευτές, την Πέμπτη 19 Ιουνίου 1902 οι Irfan Effendi, μεταφραστής του Εβκάφ, Tewfic Effendi, αναπληρωτής μουφτής και Osman Enveri άνεργος, σε συνάντηση στο Τζαμί της Αγίας Σοφίας στη Λευκωσία κατηγόρησαν τους εκλεγμένους βουλευτές και προκάλεσαν αναταραχή στην κοινότητά τους. Ο Osman Enveri απευθύνθηκε στο πλήθος λέγοντας τα εξής: «Ω Μουσουλμάνοι! Ξέρετε τι έκαναν οι Μουσουλμάνοι Μέλη του Συμβουλίου τους οποίους θεωρείται πιστούς; Οι Έλληνες πρότειναν στο Συμβούλιο ότι η ετήσια πληρωμή των 92,000 στην Οθωμανική Κυβέρνηση πρέπει να παύσει, το νησί πρέπει να διοικείται αυτόνομα ή πρέπει να παραχωρηθεί στην Ελλάδα και οι Μουσουλμάνοι Μέλη του Συμβουλίου συμφώνησαν με τους Έλληνες. Συμφωνείται με αυτό;» Τότε το Μουσουλμανικό ποίμνιο εβρισκόμενο σε μεγάλη αναταραχή άρχισε να φωνάζει «Όχι δεν συναινούμε σε αυτό». Τότε ο Osman Enveri είπε «Τότε ας διαμαρτυρηθούμε εναντίον τους, καθώς όταν τους διορίσαμε αντιπροσώπους μας δεν τους δώσαμε τέτοια εξουσία, ας πάμε να εκφράσουμε τις απόψεις μας στην Κυβέρνηση». Τότε ο αναπληρωτής Μουφτής σηκώνεται και μετά την επιβεβαίωση των λεγομένων του Osman Enveri, προσθέτει τα εξής: «Ναι ευγενικοί άντρες, όλα αυτά είναι αλήθεια, και σε συνάντηση που είχα σήμερα με τον Αρμοστή μου είπε τα εξής: «Ανάμεσα στους Μουσουλμάνους σας υπάρχουν άτομα τα οποία φωνάζουν «Ζίτο» κάτω από την ελληνική σημαία». Με αυτά τα λόγια ο Taib (Tewfic) Effendi, αναπληρωτής Μουφτής, θέλησε να επιβεβαιώσει τις κατηγορίες του Osman Enveri κατά των Μουσουλμανικών Μελών και να υπονοήσει ότι τα Μέλη του Συμβουλίου, ή κάποια εξ αυτών, είναι τα άτομα στα οποία αναφέρεται ο Αρμοστής όταν λέει ότι «Μουσουλμάνοι φωνάζουν Ζίτο». Στην συνέχεια σηκώνεται ο Irfan Effendi και ανεμίζοντας ένα φύλλο της εφημερίδας *Times* λέει τα εξής: «Κύριοι αυτά τα πράγματα είναι αλήθεια, όλα αυτά περιλαμβάνονται σε αυτή την επίσημη εφημερίδα την οποία κρατώ στα χέρια μου...»... Ως αποτέλεσμα άρχισαν τα κουτσομπολιά ανάμεσα στο Μουσουλμανικό ποίμνιο, και η δυσπιστία και η εχθρότητα κατά των Μουσουλμανικών Μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου... είμαστε έτοιμοι ανά πάσα στιγμή να αποδείξουμε διαμέσου πολλών Μουσουλμάνων οι οποίοι ήταν παρόντες ότι τα συμβάντα σημειώθηκαν όπως τα εκθέτουμε και όχι όπως καταγράφηκαν στην αναφορά του κυβερνητικού αξιωματούχου και πιστεύουμε ότι η Κυβέρνηση δεν θα επιδείξει αδιαφορία επί του ζητήματος και θα λάβει τα αναγκαία μέτρα για να προστατεύσει την θέση και την σημασία των Μουσουλμανικών Μελών του Συμβουλίου ενώπιων των Μουσουλμάνων κατοίκων.»⁵²¹.

Ελληνοκύπριους, έγινε μέλος του νομοθετικού το 1913, η πόλωση των δυο κοινοτήτων, τουλάχιστον στο επίπεδο των ελίτ, έγινε κάτι από περισσότερο εμφανής», Asmussen Jan, «Early Conflicts between the Greek and Turkish Cypriots communities in Cyprus», στο Solomou Emiliou-Faustman Hubert, *Colonial Cyprus 1878-1960: Selected Readings from the Cyprus Review*, University of Nicosia, Nicosia:2010, σ. 60.

⁵²¹ SA1/1821/02 Την εν λόγω επιστολή προς τον Αρχιγραμματέα υπογράφουν και οι τρεις Τουρκοκύπριοι Βουλευτές, Hadji Hafuz Ziayi, Ahmet Hadji Dervish και Mehmet Ratib. Ο Osman Enveri σε δική του επιστολή αναφέρει ότι «Όταν ο Hadji Hafuz αρνήθηκε και πάλι (τις κατηγορίες), τον ενημέρωσα ότι ο Hadji Dervish Effendi, ο συνάδελφος του, είχε πει στον Hilmi Effendi στην Λάρνακα ότι είναι ομόφωνοι με τους Έλληνες στο ζήτημα της μη

Κατά την άποψη του αρχιγραμματέα «τα Μουσουλμανικά Μέλη του Συμβουλίου διαπίστωσαν ότι δεν εξέφρασαν τις απόψεις της Μουσουλμανικής κοινότητας όταν συμφώνησαν στο τελευταίο τμήμα της παραγράφου 4 της αντιφώνησης και αντιλαμβανόμενοι ότι έχει δημιουργηθεί μια αναταραχή εναντίον τους αποφάσισαν τώρα να εναντιωθούν στο Ψήφισμα του κ. Σιακαλλή το οποίο στην ουσία έχει το ίδιο περιεχόμενο με τα όσα αποδέχθηκαν (στο παρελθόν) και ενίστανται στην δράση των πολιτικών τους αντιπάλων.»⁵²².

Την ίδια περίοδο κατά την διάρκεια των συζητήσεων στην αγγλική Βουλή περί του ετήσιου επιδόματος στην Κύπρο, οι δηλώσεις του υπουργού των Αποικιών Chamberlain «προσέβαλαν» τα εθνικά αισθήματα των Ελληνοκυπρίων. Σύμφωνα με την σχετική αναφορά του αρχιγραμματέα «Τα σημεία στα οποία ενίστανται τα Χριστιανικά Μέλη του Συμβουλίου είναι τα ακόλουθα όπως αναφέρονται στην εφημερίδα *Times*: 1) «Πήραμε το Νησί υποκείμενο στον Φόρο Υποτελείας τον οποίο θα έπρεπε να πληρώνει ανεξάρτητα από το αν το παίρναμε ή όχι». Τα Χριστιανικά εκλεγμένα μέλη του Συμβουλίου απορρίπτουν την εν λόγω πρόταση ως ανακριβή καθώς η Κύπρος δεν πλήρωνε Φόρο Υποτελείας. Οι Μουσουλμάνοι δεν συμφώνησαν με τους Χριστιανούς. 2) «Κάποιοι από τους αξιότιμους φίλους μου ενδιαφέρονται για τις κυπριακές αρχαιότητες, μακάρι οι κάτοικοι της Κύπρου να έδειχναν το ίδιο ενδιαφέρον». Οι εκλεγμένοι δήλωσαν ότι ενδιαφέρονται και ότι μόνο προς όφελος του Βρετανικού Μουσείου ο Υπουργός των Αποικιών δεν απαγόρευσε την εξαγωγή αρχαιοτήτων. 3) «Μακάρι να μπορούσα να προτείνω επίσης μια επιχορήγηση για (την ανάπτυξη) το δημόσιο αίσθημα». 4) «Έχει γίνει μια πρόταση απόψε, ότι αυτό το νησί θα μπορούσε να δοθεί στην Ελλάδα. Ακόμη και αν μπορούσε να συναφθεί μια ανεπίσημη συμφωνία με αυτό τον σκοπό αμφιβάλλω αν θα μπορούσε να υπάρξει μια γενική συμφωνία επί του θέματος στην Κύπρο»⁵²³.

πληρωμής των 92,000 και ότι ο Ratib Effendi επίσης δήλωσε δημόσια την ομοφωνία τους επί του ζητήματος.». Έπειτα ο Osman Enveri αναφέρει ότι ο Αρχικαδής «με προσβλητικές λέξεις διέταξε τον υπηρέτη του να μας πετάξει έξω από το Mekheme και με αυτό τον τρόπο έπληξε την τιμή μας και μας προσέβαλε».

⁵²² ο.π.

⁵²³ SA1/1723/02. Ερώτηση σχετικά με τα όσα διαδραματίστηκαν στην Βουλή των Κοινοτήτων κατέθεσε και ο κ. Σιακαλλής. Συγκεκριμένα ο κ. Σιακαλλής ζήτησε να μάθει: 1) Κατά πόσο γνωρίζει η Κυπριακή Κυβέρνηση το περιεχόμενο της συζήτησης σχετικά με την Κύπρο η οποία έλαβε χώρα στη Βουλή των Κοινοτήτων στις 26 Μαΐου. 2) Κατά πόσο, σε συμφωνία με την θετική πρόθεση του Αγγλικού Κοινοβουλίου να ξοδέψει χρήματα για την βελτίωση του νησιού, η κυβέρνηση της Κύπρου έχει υποβάλει στον Υπουργό των Αποικιών μια αναφορά σχετικά με τις ανάγκες της χώρας σύμφωνα με τις εισηγήσεις των αντιπροσώπων του λαού. 3) Κατά πόσο η Κυβέρνηση έχει ζητήσει μια επιπλέον επιχορήγηση ώστε να δώσει ψωμί σε αυτούς που λιμοκτονούν. 4) Κατά πόσο η Κυβέρνηση κατά συνέπεια των δηλώσεων στην Βουλή των Κοινοτήτων σχετικά με το ζήτημα της σύνδεσης της Κύπρου με την Αίγυπτο έχει ζητήσει την άδεια του Υπουργείου να διαθέσει από τις γενικές προσόδους του νησιού το απαραίτητο κονδύλι για την εξασφάλιση κατάλληλης ατμοπλοϊκής σύνδεσης ικανής να ενθαρρύνει τους ξένους να επισκεφθούν την Κύπρο και να εξυπηρετήσει επωφελώς τα συμφέροντα των εμπορικών και αγροτικών τάξεων της Κύπρου. 5) Αν η Κυβέρνηση έσπευσε να τηλεγραφήσει στον Υπουργό των Αποικιών ότι οι πληροφορίες του σχετικά με τις κυπριακές αρχαιότητες είναι λανθασμένες και κατά πόσο η κυβέρνηση έχει επιστήσει την προσοχή του Υπουργού των Αποικιών στην 17^η παράγραφο της αντιφώνησης. 6) Αν η Κυβέρνηση της Κύπρου έχει εξασφαλίσει την άδεια να

Οι δηλώσεις του υπουργού των Αποικιών προκάλεσαν και την κατάθεση ψηφίσματος διαμαρτυρίας από τον Σώζο, βουλευτή της Λεμεσού-Πάφου, το οποίο έλεγε ότι «Το Νομοθετικό Συμβούλιο, έχοντας ενημερωθεί από τις Αγγλικές Εφημερίδες για τις συζητήσεις εντός του Αγγλικού Κοινοβουλίου σχετικά με την ετήσια επιχορήγηση της Νήσου, εκφράζει την βαθύτατή του θλίψη και διαμαρτυρία για τις ανακρίβειες, όπως αυτές διατυπώθηκαν από τον Υπουργό των Αποικιών σχετικά με την Κύπρο και τους Κύπριους, οι οποίες προσέβαλαν οικτρά τόσο εμάς όσο και τους ανθρώπους που εκπροσωπούμε και οι οποίες έπληξαν τόσο τα προσωπικά όσο και τα εθνικά αισθήματα του λαού.»⁵²⁴.

Η αντίδραση των Ελληνοκυπρίων υπήρξε άμεση. Με συλλαλητήρια και ψηφίσματα όλες οι πόλεις της Νήσου ενημέρωσαν τον υπουργό των Αποικιών ότι οι αντιλήψεις του περί Κύπρου είναι λανθασμένες και ότι ο διακαής πόθος του λαού είναι η ένωση με την Ελλάδα. Για παράδειγμα, το ψήφισμα της επιτροπής Λεμεσού προς τον αρμοστή στις 2/15 Ιουνίου 1902 ανέφερε ότι «Ο Ελληνικός πληθυσμός της Λεμεσού και των περιχώρων... συσκέφθη επί των υπό του Υπουργού των Αποικιών γενομένων δηλώσεων, αίτινες θίγουσι την εθνικήν αυτού φιλοτιμίαν... ψηφίζει: α)... διακηρύττει μεγαλόφρονος εις έτι ότι ως λαός Ελληνικός επίγνωσιν έχων της ενδόξου αυτού καταγωγής και των μεγάλων αυτού ιστορικών παραδόσεων ενιαίως και ομοφώνως ένα πόθον διακίότατον έσχεν έναν και θα έχη, εφόσον ξενοκρατείται, την Ένωσιν αυτού μετά του απελευθερωθέντος τμήματος του μεγάλου Ελληνικού έθνους... β) από των πρώτων ημερών της αγγλικής κατοχής μέχρι σήμερα εκφράζει τας εγκαρδίας αυτού ευχαριστίας και την αιώνιαν ευγνωμοσύνην προς πάντας τους ευγενείς άγγλους φιλέλληνας και φιλοκυπρίους, τους εκάστοτε συνηγορούντας υπέρ ταύτης της μόνης δίκαιας και φυσικωτάτης λύσης της Κυπριακής υποθέσεως, παρακαλεί δε αυτούς όπως και εν τω μέλλοντι εξακολουθήσωσιν ευγενώς συνηγορούντες υπέρ των δικαιωμάτων του λαού πόθων, γ) αποφασίζει όπως το παρόν ψήφισμα συντασσόμενον εις διπλούν, υπογραφή υπό του προεδρεύσαντος του συλλαλητηρίου και των επιτροπειών των σωματείων «Ενώσεως», «Ισότητος» και «Αναγέννησις», επιδοθή εις τον Διοικητήν Λεμεσού και αποσταλή εις τους εν τω

διαθέσει ένα ποσό από τις Προσόδους ή από αλλού για την ίδρυση Μουσείου και ποιο είναι αυτό το ποσό.7)Αν η Κυβέρνηση έχει σπεύσει να δώσει στον Υπουργό των Αποικιών ακριβείς πληροφορίες σχετικά με το ζήτημα των αρδευτικών και κατά πόσο έχει επιστήσει την προσοχή του Υπουργού στην 9^η παράγραφο της αντιφώνησης.8)Αν η Κυβέρνηση έχει σπεύσει να επιστήσει την προσοχή του Υπουργού των Αποικιών στα διάφορα ψηφίσματα και στις αντιφωνήσεις του Νομοθετικού Συμβουλίου σχετικά με το ζήτημα του Φόρου Υποτελείας. Η απάντηση του Αρμοστή ήταν ότι ο Υπουργός των Αποικιών έχει ήδη ενημερωθεί για όλα τα παραπάνω ζητήματα, βλ. SA1/1722/02.⁵²⁴ Στο ίδιο. Το Ψήφισμα του κ. Σώζου επιψηφίστηκε από το Συμβούλιο παρά την αντίθετη γνώμη των Τουρκοκυπρίων με 9 ψήφους έναντι 8 λόγω της απουσίας του Δικηγόρου του Στέμματος από την Συνεδρία. Η εν λόγω συζήτηση φαίνεται ότι ενοχλεί την Κυβέρνηση η οποία διαμέσου του Αρμοστή προσπαθεί να εμποδίσει την κατάθεση του Ψηφίσματος. Συγκεκριμένα ο Αρμοστής καλεί τον κ. Σώζο να αντικαταστήσει την λέξη «αναλήθειες» την οποία χρησιμοποίησε στην αρχική μορφή του Ψηφίσματος του για να χαρακτηρίσει τα όσα ισχυρίστηκε ο Υπουργός των Αποικιών. Εν ολίγοις ο Αρμοστής θεώρησε ότι ο κ. Σώζος απεκάλεσε τον Υπουργό των Αποικιών ψεύτη και για αυτό του ζητά να ανακαλέσει. Ο κ. Σώζος, ο οποίος σύμφωνα με την άποψη του Δικηγόρου του Στέμματος δεν είχε πρόθεση να προσβάλει τον Υπουργό συμμορφώθηκε με τις συστάσεις του Αρμοστή.

Νομοθετικώ αντιπροσώπους και δημοσιευθή εις ταις ελληνικαίς και ευρωπαϊκαίς εφημερίση.»⁵²⁵.

Πιεζόμενος από τον καταιγισμό τηλεγραφημάτων από την Κύπρο, την αυξανόμενη ένταση στις σχέσεις κυβέρνησης και Ελληνοκύπριων βουλευτών, καθώς και από την αναταραχή που επικρατεί στους κόλπους της Τουρκοκυπριακής κοινότητας, ο υπουργός των Αποικιών αναγκάζεται με ανακοίνωσή του να επαναλάβει ότι η Βρετανία δεν πρόκειται να εγκαταλείψει την Κύπρο. Συγκεκριμένα, ο αρχιγραμματέας ενημερώνει με επιστολές του προς όλες τις επαρχίες ότι έχει λάβει τις ακόλουθες οδηγίες από τον υπουργό των Αποικιών: «Σε σχέση με τα διάφορα τηλεγραφήματα τα οποία έλαβα από την Νήσο ανακοινώνω δημόσια ότι η Κυβέρνηση της Αυτού Μεγαλειότητας δεν έχει καμία πρόθεση να παραδώσει την Κύπρο σε οποιαδήποτε χώρα»⁵²⁶.

Εν τω μεταξύ, η πλειοψηφία των συνεδριάσεων του συμβουλίου αναλώθηκε στη συζήτηση των ελληνοκυπριακών αιτημάτων της ένωσης και της μη πληρωμής του φόρου υποτελείας από την Κύπρο. Το αποτέλεσμα της αναταραχής που έχει δημιουργηθεί, πέραν της όξυνσης των αντιπαράθεσεων των Ελληνοκυπρίων βουλευτών με τους Τουρκοκύπριους και Βρετανούς συναδέλφους τους, είναι η επιψήφιση μόλις έξι εκ των τριάντα οκτώ νομοσχεδίων που κατατέθηκαν στο συμβούλιο. Ανάμεσα σε αυτά που επιψηφίστηκαν είναι η τροποποίηση του νόμου «περί Κυβερνητικής Αποταμιευτικής Τράπεζας»⁵²⁷, σύμφωνα με την οποία τα έξοδα διαχείρισης της τράπεζας θα προέρχονται από τα δικά της κονδύλια, η επέκταση του νόμου «περί προγεγραμμένων»⁵²⁸, η επέκταση του νόμου «περί Εκκλησιαστικών περιουσιών»⁵²⁹, η εξαίρεση ενός ποσοστού σιτηρών από τις κατασχέσεις⁵³⁰, η επιβολή τόκου 25% για την παροχή δανείου σπόρου και η δυνατότητα αποπληρωμής του δανείου σε είδος⁵³¹ και η τροποποίηση

⁵²⁵ SA1/1822/02 Το ψήφισμα υπογράφουν Ο Προεδρεύσας Ανδρέας Θεμιστοκλέους. Αι Επιτροπαί: Πηλαβάκης, Φραγκούδης, Αραούζος, Μαληκίδης, Ευθύβουλος, Λανίτης κ.α.

⁵²⁶ Για την Ανακοίνωση του Υπουργού των Αποικιών βλ. SA1/1894/02 και *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 27 Ιουνίου 1902. Την ίδια περίοδο οι Ελληνοκύπριοι Βουλευτές καλούν τον Υπουργό των Αποικιών να επισκεφθεί την Νήσο στα πλαίσια του ταξιδιού του στην Αίγυπτο. Ο Υπουργός απαντά ότι λυπάται πολύ αλλά δεν δύναται να δεχθεί την πρόσκληση των Κυπρίων. Η άρνηση του Υπουργού έκανε κακή εντύπωση στην Ελληνοκυπριακή κοινότητα, βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 13 Νοεμβρίου 1902.

⁵²⁷ Για το κείμενο του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 6 Ιουνίου 1902. Στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* βλέπουμε επίσης μια «διαφήμιση» που καλεί τους ιδιώτες που έχουν χρήματα κρυμμένα να καταθέσουν τα χρήματά τους στην Τράπεζα με τόκο 2 ½ % παρά να συνεχίσουν να διατρέχουν τον κίνδυνο κλοπής τους. Οι καταθέσεις είναι εγγυημένες από την Κυβέρνηση, βλ. ο.π., 5 Δεκεμβρίου 1902.

⁵²⁸ Για το κείμενο του Νόμου βλ. ο.π., 6 Ιουνίου 1902.

⁵²⁹ Για το κείμενο του Νόμου βλ. ο.π., 1 Αυγούστου 1902. Για την κατάθεση του εν λόγω Νομοσχεδίου βλ. Επίσης SA1/1424/02.

⁵³⁰ Για το κείμενο του Νόμου βλ. ο.π., 1 Αυγούστου 1902. Για το εν λόγω Νομοσχέδιο βλ. επίσης SA1/1749/02.

⁵³¹ Για το κείμενο του Νόμου βλ. ο.π., 1 Αυγούστου 1902. Ο εν λόγω Νόμος αποσύρθηκε στην συνέχεια παρά το γεγονός ότι επιψηφίστηκε από το Συμβούλιο.

του νόμου «περί δημοσίων δανείων», στην οποία προβλέπεται η παροχή δανείων σε ιδιώτες και κοινότητες για αγροτικούς και βιομηχανικούς σκοπούς⁵³².

Την ίδια στιγμή σημαντικά νομοσχέδια, όπως αυτό του προϋπολογισμού⁵³³, της προστασίας των αρχαιοτήτων⁵³⁴, της προστασίας των οφειλετών⁵³⁵, της ίδρυσης και διαχείρισης δημοτικών σχολείων⁵³⁶, της καταγραφής των εκκλησιαστικών περιουσιών⁵³⁷, της δημιουργίας εκλεγμένων επιτροπών για τη σύναψη δανείων από δανειστικές επιτροπές και την εκτέλεση αρδευτικών έργων⁵³⁸, των μεταλλευτικών παραχωρήσεων⁵³⁹, της τροποποίησης του νόμου «περί Μουκτάρηδων» ώστε να δύναται μια μειοψηφία τριάντα και πλέον κατοίκων ενός χωριού να εκλέγει δικό της μουκτάρη⁵⁴⁰ και άλλα, δεν επιψηφίστηκαν.

Οι συνεδρίες του συμβουλίου για το 1903 διεξήχθησαν στο ίδιο κλίμα εχθρότητας ανάμεσα στους Ελληνοκύπριους βουλευτές⁵⁴¹ και τους υπόλοιπους συναδέλφους τους. Το κείμενο της αντιφώνησης κινείται στα ίδια πλαίσια «προκλήσεων και κατηγοριών» κατά της βρετανικής διοίκησης και διακριτικής έκφρασης του αιτήματος της ένωσης μέσω της πρότασης για διεύρυνση των εξουσιών των μελών του συμβουλίου και πληρωμής του φόρου υποτελείας

⁵³² Για το κείμενο του Νόμου βλ. ο.π., 1 Αυγούστου 1902. Σύμφωνα με τον Νόμο οι Δανειστικές Επιτροπές προηγούνται στην είσπραξη δανείων, οι περιουσίες που έχουν αγοραστεί με δάνειο από τις Επιτροπές δεν μπορούν να κατασχεθούν και τέλος η εξόφληση των δανείων μπορεί να γίνεται σε είδος.

⁵³³ Για το κείμενο του Προϋπολογισμού βλ. ο.π. 25 Απριλίου 1902. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει το Συμβούλιο αποφάσισε την μείωση των κονδυλίων του Τμήματος της Αρχιγραμματείας και της Παιδείας βλ. SA1/1503/02.

⁵³⁴ Για το κείμενο του Νομοσχεδίου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, 27 Ιουνίου 1902.

⁵³⁵ Για το κείμενο του Νομοσχεδίου βλ. ο.π., 30 Ιουνίου 1902. Το Νομοσχέδιο προέβλεπε ότι όταν ένας δανειστής κινηθεί νομικά κατά του οφειλέτη του για την αποπληρωμή του δανείου που του παρείχε, ο οφειλέτης δύναται να αποδείξει ενώπιον του δικαστηρίου ότι το ποσό που αναγράφεται στην συμφωνία σύναψης του δανείου είναι μεγαλύτερο από το ποσό που όντως οφείλει και να απαλλαγθεί από την υποχρέωση αποπληρωμής του επιπλέον ποσού. Στην τρέχουσα συνεδρία του Συμβουλίου οι Σώζος και Κυριακίδης προτείνουν επίσης με Ψήφισμά τους να μην προηγηθεί η κυβέρνηση στην είσπραξη δαπανών – δανείων έναντι των ιδιωτών βλ. SA1/1989/02.

⁵³⁶ Για το κείμενο του Νομοσχεδίου βλ. ο.π., 14 Φεβρουαρίου 1902 και SA1/372/02. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει οι Τουρκοκύπριοι και Ελληνοκύπριοι Βουλευτές συμφωνούσαν ως προς την ανάγκη διορισμού ιθαγενών Εποπτών της Παιδείας και για αυτό καταψήφισαν το εν λόγω κονδύλι του Προϋπολογισμού. Εντούτοις η Τουρκοκυπριακή κοινότητα φαίνεται αποφασισμένη να βελτιώσει την εκπαίδευσή της και για αυτό τον λόγο συνεργάζεται με την Κυβέρνηση. Αυτή την περίοδο οι Τουρκοκύπριοι Βουλευτές συντάσσουν σχέδιο νόμου για την είσπραξη των σχολικών τελών της Λευκωσίας, το οποίο μάλλον δεν κατατέθηκε στο Συμβούλιο. Ταυτόχρονα μέλη της κοινότητας συντάσσουν Υπόμνημα για την Μουσουλμανική παιδεία και σε συνεργασία με την κυβέρνηση ερευνούν την κατάσταση των σχολείων της και το ποσοστό φοίτησης σε αυτά, βλ. αντίστοιχα SA1/813/02, SA1/C685/02, SA1/C621/02 και SA1/C647/02.

⁵³⁷ Για το κείμενο του Νομοσχεδίου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 3 Ιανουαρίου 1902.

⁵³⁸ Για το κείμενο του Νομοσχεδίου βλ. ο.π., 14 Μαρτίου 1902.

⁵³⁹ Για το κείμενο του Νομοσχεδίου βλ. ο.π., 30 Ιουνίου 1902.

⁵⁴⁰ Για το κείμενο του Νομοσχεδίου βλ. ο.π., 9 Ιουλίου 1902. Η εισαγωγή του εν λόγω Νομοσχεδίου φαίνεται ότι αποτελεί επιθυμία πολλών κοινοτήτων του νησιού βλ. ενδεικτικά SA1/353/02, SA1/2127/02.

⁵⁴¹ Αυτή την περίοδο οι Ελληνοκύπριοι Βουλευτές ακολουθούν μια ξεκάθαρη αντιβρετανική πολιτική βλ. ενδεικτικά «Το Κυπριακό Ζήτημα», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 18/31 Ιανουαρίου 1903, όπου η αθηναϊκή εφημερίδα *Το Κράτος* συγχαίρει τους Βουλευτές για τον αγώνα τους κατά της κυβέρνησης.

από το αγγλικό θησαυροφυλάκιο⁵⁴². Η νύξη στο καθεστώς του φόρου υποτελείας προκαλεί την αντίδραση των Τουρκοκύπριων βουλευτών, που ζητούν την απαλοιφή της εν λόγω παραγράφου αλλά αποτυγχάνουν⁵⁴³. Στη συζήτηση για το κείμενο της αντιφώνησης ο αρχιλογοιστής Smith ζητά εξηγήσεις ως προς το τι εννοούν οι βουλευτές στην τελευταία παράγραφο⁵⁴⁴. Σύμφωνα με τον Ζαννέτο, στόχος του Βρετανού βουλευτή ήταν να «ρίψη την πέτραν του σκανδάλου μεταξύ των ελληνικών και μωαμεθανικών μελών»⁵⁴⁵. Ως αποτέλεσμα της ανακίνησης του ζητήματος ο Σώζος προτείνει την προσθήκη της φράσης «ήτοι η εθνική αποκατάστασις δια της μετά της Μητρός Ενώσεως»⁵⁴⁶ έτσι ώστε να μην υπάρχουν αμφιβολίες για τις προθέσεις της ελληνοκυπριακής κοινότητας. Η σαφής αναφορά του αιτήματος της ένωσης προκαλεί την άμεση αντίδραση του Hadji Hafuz, ο οποίος αντιπροτείνει την προσθήκη της φράσης «εάν η Κύπρος εγκαταλειφθεί από την Βρετανία τότε να επιστραφεί η Νήσος στον Σουλτάνο». Στην ψηφοφορία που ακολουθεί η πρόταση του Hadji Hafuz απορρίπτεται, ενώ η πρόταση του Σώζου υιοθετείται⁵⁴⁷. Το κείμενο της αντιφώνησης μετά την προσθήκη της «ενωτικής παραγράφου»⁵⁴⁸ επιψηφίζεται προκαλώντας τον ενθουσιασμό της ελληνοκυπριακής κοινότητας. Αυτή η «καθαρώς εθνική»⁵⁴⁹ περίοδος του συμβουλίου θα οδηγήσει σύντομα στην εκπλήρωση των πόθων του λαού, προβλέπει η εφημερίδα *Ευαγόρας*. Στη συνέχεια οι εργασίες του συμβουλίου επικεντρώθηκαν στη συζήτηση των κονδυλίων του προϋπολογισμού. Ο Ελληνοκύπριος βουλευτής Ζαννέτος, πιστός στην υπόσχεσή του κατά το προηγούμενο έτος, προτείνει τη μη ανάγνωση του προϋπολογισμού και την άμεση απόρριψή του⁵⁵⁰. Κατά την άποψή του, η κυβέρνηση αγνοεί επιδεικτικά τις προτάσεις των αιρετών μελών, όπως έκανε στην περίπτωση της μείωσης των μισθών των εποπτών της παιδείας. Αν η κυβέρνηση συναινούσε στην πρόταση της διάθεσης των

⁵⁴² «Ερωτά το Συμβούλιον, πότε επιτέλους θα παύση η ανήκουστος αυτή αδικία των 92 χιλιάδων λιρών... το Συμβούλιον απέδειξε το δίκαιον της επεκτάσεως των ελευθερίων του λαού, δια της ευρύνσεως των δικαιωμάτων... του Συμβουλίου και της βαθμηδόν μείζονος του λαού συμμετοχής εις τα διοικήσεως του, του μεν συμβουλίου τα δικαιώματα μένουσιν... περιορισμένα, ο δε λαός βαθμηδόν αποκλείεται της συμμετοχής εις την διοίκησιν δια της σταθεράς στάσεως της κυβερνήσεως εις το να ελαττοί... την ισχύν των διαφόρων του λαού αντιπροσωπευτικών σωματείων, να προτιμά δε εν αυτή τη υπηρεσία ανθρώπους ξένους μάλλον και ουχί ιθαγενείς. Υπό τόνον περιορισμόν των δικαιωμάτων... το Συμβούλιον αναγκάζεται να διερωτά εαυτό ποιος επιτέλους ο προορισμός, ποία επιτέλους η χρησιμότης του;». Για το κείμενο της Αντιφώνησης βλ. «Η Απάντησις των Μελών του Συμβουλίου εις τον Εναρκτήριον Λόγον του Αρμοστού», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 26/9 Μαΐου 1903 και *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 22 Μαΐου 1903.

⁵⁴³ Ο Hadji Hafuz ενίσταται στην διατύπωση σχετικά με την παύση της πληρωμής του φόρου υποτελείας, λέγοντας ότι το εν λόγω θέμα προκαλεί έριδες και διχόνοιες ανάμεσα στα αιρετά μέλη, για αυτό καλό θα ήταν να μην γίνει καμία αναφορά. Παρά τις ενστάσεις το κείμενο της αντιφώνησης παραμένει. «Η Αντιφώνησις – Αι Συζητήσεις», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 26/9 Μαΐου 1903.

⁵⁴⁴ «Βουλή – Η Αντιφώνησις – Αι Συζητήσεις», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 3/16 Μαΐου 1903.

⁵⁴⁵ Ζαννέτος Φίλιος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου...*, Τομ. Γ', σ. 549.

⁵⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 550.

⁵⁴⁷ «Εν τη Βουλή – Αι Εργασίαι της Εβδομάδος», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 26/9 Μαΐου 1903.

⁵⁴⁸ Ζαννέτος Φίλιος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου...*, Τομ. Γ', σ.σ. 550 – 551.

⁵⁴⁹ Στο ίδιο σ. 546.

⁵⁵⁰ Στο ίδιο, σ. 469.

προσόδων της νήσου μόνο για την κάλυψη των διοικητικών της αναγκών και όχι για την πληρωμή του φόρου υποτελείας, τότε τα αιρετά μέλη θα μπορούσαν να εγκρίνουν τον προϋπολογισμό. Με την πρόταση του Ζαννέτου συμφωνούν οι Θεοδότου και Σώζος, όμως οι υπόλοιποι Ελληνοκύπριοι βουλευτές έχουν αντίθετη άποψη. Όλα τα άλλα μέλη του συμβουλίου πιστεύουν ότι το κείμενο του προϋπολογισμού πρέπει να αναγνωσθεί και το συμβούλιο προς το παρόν να περιοριστεί στην καταψήφιση ορισμένων κονδυλίων⁵⁵¹. Έτσι, η πρόταση του Ζαννέτου απορρίπτεται και η συζήτηση επί του προϋπολογισμού συνεχίζεται με αποτέλεσμα τη μείωση του κονδυλίου του τελωνειακού τμήματος κατά 724 λίρες⁵⁵².

Παράλληλα, τον Αύγουστο του 1903 ο ελληνοκυπριακός τύπος δημοσίευσε το κείμενο του υπομνήματος των Ελληνοκύπριων βουλευτών προς τον υπουργό των Αποικιών, στο οποίο διατυπώνονται τα παράπονα και οι προσδοκίες του λαού⁵⁵³. Τα αιρετά μέλη του συμβουλίου δηλώνουν την δυσαρέσκεια του λαού λόγω των «ανακριβειών» που εκτέθηκαν στην ομιλία του υπουργού των Αποικιών στις 26 Μαΐου 1903 σχετικά με τον φόρο υποτελείας, τις κυπριακές αρχαιότητες και τις εθνικές βλέψεις του λαού. Στο κείμενο του υπομνήματος επαναλαμβάνεται η άποψη των Ελληνοκυπρίων ότι με βάση τα όσα συμφωνήθηκαν στη συνθήκη του 1878 η πληρωμή του φόρου υποτελείας πρέπει να βαραίνει την Αγγλία και όχι την Κύπρο, αίτημα το οποίο συμμερίζεται και η τουρκοκυπριακή κοινότητα, όπως αποδεικνύεται από την κοινή υπογραφή του υπομνήματος του 1892. Τα αιρετά μέλη του συμβουλίου δηλώνουν επίσης ότι ο λαός επιθυμεί την προστασία των αρχαιοτήτων του όχι μόνο μέσω της διατήρησης των μνημείων στο εσωτερικό της Νήσου, αλλά και της προστασίας τους από τις παράνομες εξαγωγές. Τέλος, αυτό που δυσαρέστησε περισσότερο τον ελληνοκυπριακό λαό είναι η άποψη του υπουργού ότι η πιθανή παραχώρηση της Κύπρου στην Ελλάδα «δεν θα ετύγχανεν γενικής επιδοκίμασias». Προς αναίρεση των ισχυρισμών αυτών η ελληνοκυπριακή κοινότητα «δηλώνει απερίφραστα ότι ο διακαής τους πόθος είναι η ένωση της Κύπρου με τη Μητέρα Ελλάδα»⁵⁵⁴. Πέραν του υπομνήματος το 1903, την ίδια περίοδο οι Σιακαλλής και Λανίτης δημοσιεύουν φυλλάδια στα ελληνικά και αγγλικά, όπου εκθέτουν τα αιτήματα της κοινότητάς τους⁵⁵⁵.

Οι «προκλητικές» δηλώσεις του υπουργού των Αποικιών και οι παροτρύνσεις των επίσημων μελών του συμβουλίου οδηγούν τους Ελληνοκύπριους βουλευτές στην εγκατάλειψη της μετριοπαθούς τους στάσης, στην αποσαφήνιση του αιτήματος της ένωσης και στη ρήξη του

⁵⁵¹ Στο ίδιο, σ.σ. 551 – 558.

⁵⁵² Το ποσό της μείωσης προκύπτει από την σύγκριση του προϋπολογισμού κατά την κατάθεση και την επιψήφιση του βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 8 Μαΐου 1903 και 29 Σεπτεμβρίου 1904.

⁵⁵³ «Υπόμνημα των Βουλευτών προς τον Υπουργό – Τα παράπονα του κυπριακού λαού», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 19/1 Αυγούστου 1903.

⁵⁵⁴ Ζαννέτος Φίλιος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου...*, Τομ. Γ', σ.σ. 506 – 522. Το Υπόμνημα υπογράφουν όλοι οι Ελληνοκύπριοι Βουλευτές.

⁵⁵⁵ «Η Κύπρος υπό Βρετανική Διοίκηση», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 1/14 Φεβρουαρίου 1903.

κοινού αντιπολιτευτικού μετώπου. Στόχος και προϋπόθεση της ύπαρξης του κοινού αντιπολιτευτικού μετώπου ήταν η επικέντρωση του συμβουλίου στα οικονομικά ζητήματα της Νήσου. Όταν οι πιέσεις από το εσωτερικό της κοινότητάς τους⁵⁵⁶ και οι «προκλήσεις» της τοπικής και κεντρικής κυβέρνησης αναγκάζουν τα ελληνοκυπριακά μέλη του συμβουλίου να αλλάξουν το αντικείμενο της πολιτικής τους και να επικεντρωθούν στα εθνικά και όχι στα οικονομικά ζητήματα της Κύπρου, προκαλείται η αντίδραση των Τουρκοκυπρίων.

Στις 23 Ιουνίου 1903 ο Τουρκοκύπριος βουλευτής Dervish Effendi υποκύπτοντας στις πιέσεις της δικής του κοινότητας⁵⁵⁷ εγκαταλείπει το κοινό αντιπολιτευτικό μέτωπο και καταθέτει ψήφισμα, στο οποίο διατυπώνεται η αντίθεση της τουρκοκυπριακής κοινότητας στα όσα αναφέρονται στο κείμενο της αντιφώνησης περί του φόρου υποτελείας και η επιθυμία του τουρκοκυπριακού λαού να επιστραφεί η Κύπρος στην Οθωμανική Αυτοκρατορία αν αποφασίσει η Βρετανία να την εγκαταλείψει⁵⁵⁸. Η αντίδραση της ελληνοκυπριακής κοινότητας υπήρξε άμεση και αρνητική. Η φήμη ότι τα επίσημα μέλη του συμβουλίου θα εγκρίνουν το τουρκοκυπριακό ψήφισμα προκαλεί την έντονη δυσαρέσκεια του ελληνοκυπριακού Τύπου, ο οποίος σε άρθρα του προσπαθεί να υποβαθμίσει τη σημασία του ψηφίσματος. Η *Φωνή της Κύπρου* συμπεραίνει ότι οι Άγγλοι θα ψηφίσουν υπέρ της πρότασης των Οθωμανών, λόγω των «κολακευτικών» δηλώσεών τους για το έργο και το πρόσωπο του αρμοστή. Δεν υπάρχει όμως λόγος να ενοχληθούμε. Αν υποθέσουμε ότι τέτοιου είδους ψηφίσματα δεν έχουν καμία αξία, τότε αυτή

⁵⁵⁶ Αυτή την περίοδο η Ελληνοκυπριακή κοινότητα εκφράζει σε κάθε ευκαιρία τον εθνικό της πόθο. «Αγροτικοί Αγώνες – Εις Ορμήδειαν – Ποια χωρία μετέσχον – Ο ενθουσιασμός – Οι ζητωκραυγαί υπέρ της ενώσεως», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 5/18 Απριλίου 1903, «Η ονομαστική εορτή του Βασιλέως μας – Πως εορτάσθη εν Λευκωσία», ο.π., Λευκωσία: 26/9 Μαΐου 1903, «Υπέρ της Εθνικής Αμύνης εν ταις Επαρχίαις – Η καθιέρωσις του δίσκου», ο.π., Λευκωσία: 13/26 Νοεμβρίου 1903 και «Οι υπέρ του Εθνικού Στόλου Έρανοι – Καθ' άπασαν την Κύπρον», ο.π., Λευκωσία: 19/4 Μαρτίου 1905. Η Ελλάδα από την μεριά της φαίνεται να τηρεί μια μετριοπαθή στάση. Σε συνέντευξη «Ο κ. Χυσοστομίδης απειπειράθη να καταστήση άπαξ έτι γνωστά τη Α. Μεγαλειότητι τα πλημμυρούντα την καρδιαν παντός Κυπρίου αισθήματα, αλλ' ο Βασιλεύς, ον διακρίνει έκτακτος λεπτότης... περιορίσθη ζητών πληροφορίας περί του κλίματος της νήσου... προσθεσας μόνον... ότι πάντα κείνται εις τας χείρας του Θεού.», «Μια συνέντευξις με τον Βασιλέα Γεώργιο – Του κ. Γ. Χρισσοτομίδου», ο.π., Λευκωσία: 19/2 Μαΐου 1903.

⁵⁵⁷ Ο διχασμός που ταλανίζει την Τουρκοκυπριακή κοινότητα ήδη από το 1902 συνεχίζεται αμείωτος. Ένα από τα αντικείμενα του διχασμού είναι η εκλογή του Irfan Effendi στην θέση του Μουσουλμάνου Επιτρόπου του Εβκάφ βλ. «Θάνατος Τούρκου Επιτρόπου του Εβκάφ – Η Κηδεία του – Οι λόγοι του Αρμοστού εν τω Νομοθετικώ», «Οι Μνηστήρες της Θέσεως», ο.π., 17/30 Μαΐου 1903 και «Διαμαρτυρία», ο.π., Λευκωσία: 28/11 Ιουλίου 1903. Το δεύτερο πρόσωπο που διχάζει την Τουρκοκυπριακή κοινότητα είναι ο Ali Bey ο οποίος με επιστολές του κατηγορεί επιφανή μέλη της κοινότητας, όπως ο Μουφτής, ότι συνομωτούν για την ανατροπή του Σουλτάνου. «Οθωμανός Προσκαλούμενος εις Κωνσταντινούπολιν», ο.π., Λευκωσία: 18/31 Ιανουαρίου 1903, «Η Δίκη του Αλή Βέη», ο.π., Λευκωσία: 7/20 Ιουνίου 1903, «Η Πολύκροτος Δίκη – Η κατηγορία επί συκοφαντία του Μουφτή – Έκτακτος Σύνοδος του Κακουργιοδικείου», ο.π., Λευκωσία: 21/4 Ιουλίου 1903 και «Καταδίκη Οθωμανών δια τα γραφέντα κατά των Αγγλικών Δικαστηρίων», ο.π., Λευκωσία: 5/18 Ιουλίου 1903.

⁵⁵⁸ «Ψήφισμα Οθωμανικού Μέλους – Ενώπιον του Νομοθετικού – Ν' αποδοθή η Κύπρος εις την Τουρκία», ο.π., Λευκωσία: 3/16 Μαΐου 1903. Για το κείμενο του Ψηφίσματος βλ. επίσης SA1/1300/03. Στην ίδια συνεδρία ο εν λόγω Βουλευτής κατέθεσε επίσης ερώτηση σχετικά με το ποιας Δύναμης είναι υπήκοοι οι Κύπριοι, βλ. SA1/1434/03.

η κίνηση αποτελεί απλά ένα πυροτέχνημα. Αν υποθέσουμε όμως ότι το ψήφισμα αυτό έχει κάποια αξία, τότε η όλη συζήτηση που θα δημιουργηθεί θα αποβεί μάλλον προς όφελος των εθνικών μας συμφερόντων, αφού δεν είναι δυνατό να ικανοποιηθούν οι πόθοι της μειοψηφίας και όχι της πλειοψηφίας⁵⁵⁹.

Τη δυσαρέσκεια και αναστάτωση της ελληνοκυπριακής κοινότητας προκαλεί, επίσης, η φήμη ότι το ψήφισμα του Dervish Effendi «συντάχθηκε κατά παραγγελία». Σύμφωνα με τις σημειώσεις του αρχιγραμματέα, η ελληνοκυπριακή κοινότητα σε δικό της ψήφισμα κατηγόρησε την κυβέρνηση ότι κρύβεται πίσω από το ψήφισμα του Dervish Effendi. Για αυτό τον λόγο ο αρχιγραμματέας θα δηλώσει ενώπιον του συμβουλίου ότι «Το Ψήφισμα δεν συντάχθηκε κατ' απαίτηση της Κυβέρνησης. Το Ψήφισμα εκφράζει τις απόψεις της Μουσουλμανικής κοινότητας και τα Κυβερνητικά Μέλη θα ψηφίσουν μαζί με τα Μουσουλμανικά μέλη έτσι ώστε να τους διευκολύνουν στο να θέσουν τις απόψεις τους ενώπιον του Υπουργού των Αποικιών... επίσης η κυβέρνηση επιθυμεί να καταγράψει για το μέλλον ότι, κατά την άποψή της, τέτοια ψηφίσματα είναι προκατειλημμένα και άχρηστα.»⁵⁶⁰ Στην ψηφοφορία που έγινε στην Βουλή οι Ελληνοκύπριοι απέρριψαν το ψήφισμα, το οποίο όμως εγκρίθηκε λόγω της σύμπραξης Τουρκοκυπρίων και Βρετανών βουλευτών και της καθοριστικής ψήφου του αρμοστή⁵⁶¹.

Αμέσως μετά η ελληνοκυπριακή κοινότητα οργάνωσε συλλαλητήρια και συνέταξε ψηφίσματα κατά της στάσης του αρμοστή⁵⁶² και του τουρκοκυπριακού ψηφίσματος. Στο ψήφισμα της πόλης της Λευκωσίας αναφέρεται ότι «Ο Ελληνικός πληθυσμός της πόλεως Λευκωσίας... ψηφίζει... Α) Την τριαύτην διαγωγή των κυβερνητικών μελών... και ιδία του Αρμοστού χαρακτηρίζει ως όλως ανάρμοστον... Β) Διαμαρτύρεται εντονώτατα κατά του γενομένου ψηφίσματος, όπερ αντίκειται των πόθων... σύμπαντος του ελληνικού πληθυσμού της Κύπρου, όστις αποτελεί τα τέσσαρα πέμπτα του όλου πληθυσμού αυτής. Γ) Διακηρύττει... τον προαιώνιον πόθον αυτού υπέρ της μετά της Μητρος Ελλάδος ενώσεως της Κύπρου... Δ) Αποφασίζει ίνα καταγγελθεί η επαίσχυντος αυτή διαγωγή της Κυπριακής Κυβερνήσεως εις

⁵⁵⁹ «Αφ' ενός φωνή ομόθυμος λαού, όστις έχει πλήρες το δίκαιον και λόγω καταγωγής και λόγω θρησκείας, γλώσσης, ηθών και εθίμων να ζητή την μετά της Μητρος Ελλάδος ένωσιν και αφ' ετέρου φωνή της ελαχίστης μειοψηφίας, ήτις δεν αριθμεί ειμή τεσσάρων μόνον αιώνων βίον εν τη νήσω... η ημετέρα εθνική υπόθεσις θα ωφεληθή εκ του ψηφίσματος τούρκων και άγγλων, είτε το της εθνικότητος είτε το της πλειοψηφίας δίκαιον επικρατήση...», «Ψηφίσατε Άγγλοι!», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 24/6 Ιουνίου 1903.

⁵⁶⁰ SA/1300/03

⁵⁶¹ Η εφημερίδα *Φωνή της Κύπρου* είχε προβλέψει ότι η επιψήφιση του εν λόγω Ψηφίσματος θα γίνει με την βοήθεια του Αρμοστή, «Το Ψήφισμα του Οθωμανού Βουλευτού/», ο.π., Λευκωσία: 7/20 Ιουνίου 1903. Η *Φωνή της Κύπρου* επίσης αναφέρει ότι η αρχική σκέψη των επίσημων μελών ήταν να απέχουν από την ψήφιση του εν λόγω ψηφίσματος, αλλά οι διαταγές του Αρμοστή ήταν αντίθετες, «Εις την Τουρκίαν!», ο.π., Λευκωσία: 28/11 Ιουλίου 1903.

⁵⁶² «...ημείς εξεφράσαμεν ήδη την γνώμην μας επί του οπισθοδρομικού ψηφίσματος του τούρκου βουλευτού, ουχί βεβαίως δια την υποβολήν του, αλλά διότι δια της ψήφου των Άγγλων κατηνέχθη καίριον τραύμα κατά του αγγλικού πολιτισμού...», «Χωρίς Τίτλο», ο.π., Λευκωσία: 5/18 Ιουλίου 1903.

πάντα τον πεπολιτισμένο κόσμο και εις άπαντας τους χριστιανούς. Ε) Διορίζει οκταμελή ειδική Επιτροπή... με την εντολήν να διαβιβάση το παρόν ψήφισμα προς τον Μ. Αρμοστήν και δι' αυτού εις τον εντιμότατον Υπουργόν των Αποικιών...»⁵⁶³.

Έτσι, το κοινό αντιπολιτευτικό μέτωπο Τουρκοκυπρίων και Ελληνοκυπρίων διαλύεται και τη θέση του παίρνει το κοινό κυβερνητικό μέτωπο Τουρκοκυπρίων και Βρετανών. Οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές δυσαρεστημένοι από τη στάση της τοπικής κυβέρνησης στρέφονται στη Βρετανία για βοήθεια και ζητούν την αποστολή επιτροπής ελέγχου, η οποία θα ερευνήσει τα παράπονα του λαού και θα δώσει λύσεις στην «κακοδιοίκηση του τόπου»⁵⁶⁴. Το αίτημα των Ελληνοκυπρίων φαίνεται να συμερίζονται και οι Τουρκοκύπριοι βουλευτές, σύμφωνα με τις σημειώσεις του αρμοστή⁵⁶⁵, όμως, η βρετανική κυβέρνηση αντί της αποστολής επιτροπής ελέγχου στέλνει στο νησί τον καθηγητή Dustan, ο οποίος θα μελετήσει και θα προτείνει λύσεις για την ανάπτυξη της βαμβακοκαλλιέργειας⁵⁶⁶. Η «έμμεση ειρωνεία» της βρετανικής κυβέρνησης δεν διεφυγε της προσοχής των Ελληνοκύπριων βουλευτών, οι οποίοι επιστρέφουν στο συμβούλιο έχοντας υιοθετήσει σκληρότερη στάση.

Οι υπόλοιπες συνεδρίες του συμβουλίου το 1903 διεξήχθησαν στο ίδιο κλίμα εχθρότητας με αποτέλεσμα την επιψήφιση μόλις πέντε εκ των σαράντα νομοσχεδίων που κατατέθηκαν, η πλειοψηφία των οποίων είχε κατατεθεί κατά την προηγούμενη συνεδρία του και η επαναφορά τους προκάλεσε την αντίδραση των βουλευτών. «Το Συμβούλιον... λυπείται βλέπον την επιμονήν της κυβερνήσεως εις το να παρουσιάζει κατ' επανάληψιν αναλλοίωτα τα νομοσχέδια, αποδοκimasθέντα πολλάκις υπό του Συμβουλίου...»⁵⁶⁷.

⁵⁶³ «Συλλαλητήρια», ο.π., Λευκωσία: 5/18 Ιουλίου 1903. Σύμφωνα με αγγλική εφημερίδα στην Λεμεσό «Οι κάτοικοι συνήλθον εις μέγα συλλαλητήριον... καταδικάζοντες τα ψηφισθέντα και ζητωκραυγάζοντες υπέρ της ενώσεως μετά της Μητρος Ελλάδος «αποφασισμένοι ν' αντιστώσι δια της βίας εναντίον οιασδήποτε άλλης λύσεως του κυπριακού ζητήματος.» Επιτροπή ακολουθούμενη υπό πλήθους ψάλλοντος τον εθνικόν ύμνον με κυματιζούσας ελληνικάς σημαίας εκοινοποίησε το ψήφισμα εις τον διοικητήν της πόλεως, ενώ οι κώδωνες των ελληνικών εκκλησιών εκρούοντο. Όμοια συλλαλητήρια εγένοντο χθες εν Λάρνακι και σήμερον εν Πάφω.» «Ο Αγγλικός Τύπος περί Κύπρου – Απήχησις των Συλλαλητηρίων», ο.π., Λευκωσία: 26/8 Αυγούστου 1903. Για το ίδιο θέμα βλ. SA1/C719/03, Ψήφισμα διαμαρτυρίας από τα Λεύκαρα, SA1/1907/03, από την Λεμεσό, SA1/2052/03 από την Λευκωσία. Για τα Συλλαλητήρια βλ. επίσης SA1/C716/03, SA1/C717/03.

⁵⁶⁴ Ζαννέτος Φίλιος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου...*, ο.π., Τομ. Γ', σ.569.

⁵⁶⁵ «Αντιλαμβάνομαι ότι τα Μουσουλμανικά Μέλη επίσης ζητούν την αποστολή Επιτροπής Ελέγχου για την μελέτη των προβλημάτων τους και προβλέπω ότι το Ψήφισμα (του Dervish Effendi) θα αποτύχει», SA1/1300/03.

⁵⁶⁶ «Ανακοίνωσις Μ. Αρμοστού – Η εις την νήσον αποστολή του Άγγλου καθηγητού Δένσταν», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 10/23 Απριλίου 1904.

⁵⁶⁷ «Απάντησις των Μελών του Συμβουλίου εις τον εναρκτήριο Λόγον», ο.π., Λευκωσία: 26/9 Μαΐου 1903. Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης «Βουλή – Ο Προϋπολογισμός – Αι Συζητήσεις – Το Κονδύλιον του Αρμοστού», ο.π., Λευκωσία: 17/30 Μαΐου 1903.

Το σημαντικότερο νομοσχέδιο αυτή της περιόδου αφορά στην ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας⁵⁶⁸, το αίτημα για τη δημιουργία της οποίας έχει επαναλάβει με επιμονή ο αγροτικός πληθυσμός της Νήσου. Σύμφωνα με δημοσίευμα της εφημερίδας *Φωνή της Κύπρου*, τρεις είναι οι πιθανές λύσεις για την ίδρυσή της. Η πιο συμφέρουσα εξ αυτών θα ήταν να ιδρυθεί μια τράπεζα από εγχώρια κεφάλαια. Η αμέσως καλύτερη πρόταση θα ήταν η δημιουργία τράπεζας από ξένα ιδιωτικά κεφάλαια. Σε αυτή την περίπτωση, η κυβέρνηση θα πρέπει να αποδώσει συγκεκριμένα προνόμια στη νέα τράπεζα προκειμένου να της εξασφαλίσει το μονοπώλιο για ορισμένα χρόνια, την προτεραιότητα στην εξόφληση των δανείων της και την απλοποίηση της σχετικής νομοθεσίας. Από την πλευρά της η τράπεζα θα πρέπει να δεσμευθεί στην παροχή δανείων με τόκο μέχρι 7%, δεσμεύοντας μόνο την κτηματική περιουσία του οφειλέτη και επιτρέποντας την σταδιακή και μακροπρόθεσμη εξόφληση των δανείων. Λαμβάνοντας υπ' όψιν ότι η τάξη των σιτοπαραγωγών μπορεί να αντιμετωπίσει προβλήματα στην εξόφληση των δανείων της εάν τύχει να καταστραφεί η σοδειά τους λόγω ανομβρίας, η τράπεζα όχι μόνο δεν θα πρέπει να πιέσει τους αγρότες για εξόφληση των δανείων τους, αλλά θα πρέπει να επεκτείνει τον δανεισμό ώστε να τους επιτρέψει να ανακάμψουν. Η τρίτη λύση θα ήταν η δημιουργία κυβερνητικής Αγροτικής Τράπεζας με κεφάλαια που θα δανεισθεί η ίδια η κυβέρνηση εκ μέρους του τόπου. Το μειονέκτημα αυτής της λύσης έγκειται στο γεγονός ότι είναι πολύ πιθανό η κυβέρνηση να ζητήσει την δέσμευση του ακριδικού ταμείου ως εγγύηση. Αλλά και αυτό το εμπόδιο μπορεί να ξεπεραστεί εάν η κυβέρνηση συμφωνήσει να παίρνει χρήματα από το ακριδικό ταμείο μόνο σε περιπτώσεις ανομβρίας και να επιστρέφει τα κεφάλαια που θα παίρνει όταν οι αγρότες θα ανακάμπτουν οικονομικά και θα είναι σε θέση να εξοφλήσουν τα δάνειά τους⁵⁶⁹.

Μετά την κατάρρευση της συμφωνίας της 10ης Αυγούστου του 1901⁵⁷⁰ για την ίδρυση και λειτουργία Αγροτικής Τράπεζας λόγω της αθέτησης του όρου που υπαγορεύεται από τον νομο του 1890⁵⁷¹ περί καταβολής 4.000 λιρών ως εγγύησης για τη δημιουργία της, στόχο της κυβέρνησης αποτελεί η δημιουργία τραπεζικού ιδρύματος με κυβερνητικά κονδύλια και εγγύηση το κονδύλι του ακριδικού ταμείου. Η έγκριση του νομοσχεδίου προσκρούει στην πρόθεση της κυβέρνησης να συνδέσει την ίδρυση της τράπεζας με το νομοσχέδιο περί προστασίας των οφειλετών καθώς και στην πρόθεση των αιρετών μελών του συμβουλίου να ελέγξουν τη διαχείρισή της. Σύμφωνα με την εφημερίδα *Φωνή της Κύπρου*, ο νόμος που κατέθεσε η κυβέρνηση με στόχο να πλήξει την τοκογλυφία και τον υπερτοκισμό θα προκαλούσε ζημιά στα συμφέροντα των ιδιωτών δανειστών εφόσον η πλειοψηφία των δανειστών στην Κύπρο, όπως λέει η εφημερίδα, εργάζονται τίμια ζητώντας τόκο μόνο 12%. «Δεν είναι λοιπόν

⁵⁶⁸ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 3 Ιουλίου 1903

⁵⁶⁹ «Η Γεωργική Τράπεζα», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 24/6 Φεβρουαρίου 1903.

⁵⁷⁰ Για την αθέτηση της συμφωνίας του 1901 βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 25 Μαρτίου 1902.

⁵⁷¹ Για τον Νόμο περί Αγροτικής Τράπεζας του 1890 βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 9 Μαΐου 1890.

δίκαιο να χάσουν αυτοί οι τίμιοι δανειστές ό,τι με κόπους κερδίζουν εξαιτίας των λίγων ασυνείδητων τοκογλύφων»⁵⁷². Το σχέδιο της κυβέρνησης ήταν ο δανεισμός 100.000 λιρών⁵⁷³ από το αγγλικό θησαυροφυλάκιο με τόκο 3-4% και η χορήγηση του ποσού αυτού στους αγρότες με τόκο 6-7%, λαμβάνοντας ως εγγύηση για την καθυστέρηση αποπληρωμής των δανείων 7.000 λίρες από το ακριδικό ταμείο⁵⁷⁴.

Μετά την ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας η κυβέρνηση σκοπεύει να εφαρμόσει τον νόμο περί προστασίας των οφειλετών αλλά τα ελληνοκυπριακά μέλη του συμβουλίου απορρίπτουν εκ νέου το νομοσχέδιο στη σύνοδο του 1904⁵⁷⁵. Παράλληλα, η επιτροπή για τη μελέτη του νομοσχεδίου, η οποία συστάθηκε μετά την απόρριψή του το 1903, κατέληξε στην πρόταση να διοριστεί ένας Βρετανός επόπτης από την κυβέρνηση και δυο ιθαγενείς υπάλληλοι από το συμβούλιο που θα λειτουργούν ως διαχειριστική επιτροπή για την τράπεζα. Η κυβέρνηση διαφώνησε λέγοντας ότι δεν είναι δυνατόν να ιδρύσει επιχείρηση στην οποία να μην ασκεί τον έλεγχο. Ο αρχιγραμματέας μάλιστα πρόσθεσε ότι τα αιρετά μέλη εσκεμμένα προβάλλουν εμπόδια ώστε να ναυαγήσουν οι προσπάθειες δημιουργίας της τράπεζας καθώς δεν είναι δυνατή η ίδρυσή της με τις τροποποιήσεις που προτείνουν, ούτε μπορεί αυτή να λειτουργεί ως πολιτικό ίδρυμα του οποίου το διοικητικό προσωπικό θα υπόκειται στις εκλογικές αλλαγές του Νομοθετικού Συμβουλίου⁵⁷⁶.

Η απόρριψη του νομοσχεδίου ήταν αντίθετη με το πάγιο αίτημα των Ελληνοκύπριων βουλευτών οι οποίοι ανέκαθεν ζητούσαν από την κυβέρνηση τη διάθεση δικών της κονδυλίων για την ανάπτυξη της οικονομίας της Νήσου. Η αρνητική στάση τους και το επιχείρημα ότι ο νόμος περί προστασίας των οφειλετών βλάπτει τα συμφέροντα των «τίμιων δανειστών» ενώ ο

⁵⁷² «Ανάγκη Απαραίτητος», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 21/4 Ιουλίου 1903.

⁵⁷³ Σύμφωνα με άρθρο της *Φωνής της Κύπρου* ο Μ. Αρμοστής προσπαθεί να εξασφαλίσει δάνειο 100 χιλιάδων λιρών από την κεντρική κυβέρνηση, τις οποίες θα διαθέσει για την δημιουργία Αγροτικής Τράπεζας. Η βελτίωση της παραγωγής και η απαλλαγή του γεωργού από τους τοκογλύφους, που θα επιτευχθούν με την ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας, θα αποβεί φυσικά προς όφελος της ίδιας της κυβερνήσεως. «Αι 100.000 λίραι», ο.π., Λευκωσία: 17/30 Μαΐου 1903. Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης «Δάνειον 100.000 λιρών – Υποσχέσεις Υπουργού», ο.π., Λευκωσία: 22/3 Δεκεμβρίου 1903.

⁵⁷⁴ Σύμφωνα με τον Αρμοστή «Το ότι προτείνεται εξαιρετικός τρόπος διευθετήσεως δεν είνε λόγος όπως αφήσετε τους καταπιεσμένους οφειλέτας να μεταβληθώσι εις πένητας... Η πρότασις της Κυβερνήσεως είνε ότι οι οφειλέται δύνανται δίδοντες εις τους δανειστάς των ό,τι κέκτηνται, ν' αρχίζωσι νέαν ζωήν και ν' αφίνωσιν δι' εαυτούς το κέρδος των... αν επιτρέψητε την εξακολούθησιν της επαυξήσεως των αστέγων και εν Κύπρω, θα ευρεθήτε τότε εις την ανάγκην να ψηφίσετε τον περί πτωχών νόμον, τον οποίον κατόπιν θα εύρητε ως πολύ βαρύνοντα τον τόπον...», «Εκδοθέντα Διατάγματα εντός ενός έτους - Λόγος Αρμοστού προς ίδρυσιν Γεωργικής Τραπεζής», ο.π., 29/11 Ιουνίου 1904.

⁵⁷⁵ Η κυβέρνηση δεσμεύθηκε να δεχθεί κάθε τροποποίηση, η οποία θα προστατεύει τους δανειστές από τις δολιότητες των οφειλετών και την ενεργοποίηση του νόμου μόνο μετά την ίδρυση της Γεωργικής Τράπεζας. Μετά από τις εν λόγω δεσμεύσεις τα Οθωμανικά μέλη ψήφισαν υπέρ του νόμου. Αλλά μετά την επανάληψη της ψηφοφορίας κατά την οποία τα Χριστιανικά μέλη είχαν την πλειοψηφία, ο νόμος απορρίφθηκε. «Αι Νομοθετικάί Εργασίαι της Εβδομάδος», ο.π., Λευκωσία: 12/25 Ιουνίου 1904.

⁵⁷⁶ Στο ίδιο.

νόμος περί ίδρυσης κυβερνητικής Αγροτικής Τράπεζας θα εξαρτήσει την επιβίωση του λαού από την κυβερνητική πολιτική επικρίθηκαν ανοικτά από μερίδα της ελληνοκυπριακής κοινότητας. «...Το Νομοσχέδιον όπερ ήχθη πέρυσιν εν τω Νομοθετικώ Συμβουλίω αναφορικώς προς το ζήτημα της Γεωργικής Τραπέζης δεν έπρεπε βεβαίως κατ' αρχήν να πολεμηθή, αλλά να τροποποιηθή, διότι το Νομοθετικόν εχαρακτήρισθη ως ζητούν την εξακολούθησιν της ασυνειδήτου τοκογλυφίας... Άνευ λοιπόν ωθήσεως και ενθαρρύνσεως της κυβερνήσεως ουδείς κεφαλαιούχος θ' ατενίση ποτέ την Κύπρον και τούτο πρέπει καλώς να κατανοηθή...»⁵⁷⁷. «...Είνε αληθές ότι και μεταξύ των συναλλαττομένων μετά του Κυπρίου αγρότου υπάρχουν γύπες τίνες, αλλ' ούτοι αποτελούσι εξαιρέσεις... Δεν παρέστη λοιπόν ουδόλως η ανάγκη να νομοθετηθή μέτρον... αντιστρευόμενον προς τας... αρχάς υφ' όλων των νόμων... αντί ωφελείας δυνάμενον να έχη επιβλαβείς συνεπείας προς το εμπόριον και την καλήν πίστην...»⁵⁷⁸, καθώς οι διατάξεις του νόμου περί προστασίας των οφειλετών επιτρέπουν στον καθένα, οφειλέτη ή δανειστή, να αμφισβητεί το ύψος του ποσού που δάνεισε ή δανείστηκε, ενώπιον δικαστηρίου. «...το δε προτεινόμενον νομοσχέδιον κλείει και αυτό το ολίγον κυπριακόν χρήμα εντός κιβωτίων...»⁵⁷⁹. Επίσης, επικρίθηκε η «αδιάλλακτη» στάση των Ελληνοκύπριων βουλευτών όσον αφορά στη διάθεση των κονδυλίων του ακριδικού ταμείου ακόμη και όταν εξυπηρετούνται τα συμφέροντα του Κύπριου αγρότη⁵⁸⁰.

Εν τω μεταξύ, στα πλαίσια της αντιπολιτευτικής τους πολιτικής τα αιρετά μέλη του συμβουλίου καταθέτουν τον Ιούλιο του 1903 πρόταση μομφής κατά της κυβέρνησης για τα λιμενικά έργα της Αμμοχώστου. Σύμφωνα με το σκεπτικό τους, το γεγονός ότι το κόστος των έργων αυτών θα υπερβεί τον αρχικό προϋπολογισμό είναι αντίθετο προς τις διατάξεις του νόμου περί ακριδικού ταμείου του 1898⁵⁸¹. Οι βουλευτές κατηγορούν την κυβέρνηση ότι «κατασπαταλά» τα κονδύλια του ταμείου για την εκτέλεση ενός έργου το οποίο δεν θα χρησιμεύσει στην ανάπτυξη της Νήσου καθώς το λιμάνι της Αμμοχώστου δεν μπορεί να εξυπηρετήσει την προσέγγιση μεγάλων ατμοπλοίων⁵⁸². Παράλληλα, οι φήμες περί μη

⁵⁷⁷ «Απόλυτος Ανάγκη», ο.π., Λευκωσία: 13/26 Σεπτεμβρίου 1903.

⁵⁷⁸ «Η Επιστολή του Υπουργού – Η λήξασα Αρμοστεία – Η Γεωργική Τράπεζα – Η Στάσις της Κυβερνήσεως», ο.π., Λευκωσία: 28/10 Σεπτεμβρίου 1904.

⁵⁷⁹ Στο ίδιο.

⁵⁸⁰ Οι Ελληνοκύπριοι Βουλευτές απορρίπτουν την κυβερνητική πρόταση για διάθεση τμήματος του Ακριδικού για την βελτίωση των ζώων της Νήσου, την δενδροφυτεία και την κατασκευή λιμενικών έργων στην Λάρνακα. «Η Βελτίωσις των Ζώων», ο.π., Λευκωσία: 7/20 Ιουνίου 1903, «Νομοθετικόν Συμβούλιον – Η Έναρξις των Εργασιών – Ο Λόγος», ο.π., Λευκωσία: 13/26 Μαρτίου 1904, «Βουλή – Αι εργασίαι της εβδομάδος – Επιψήφισις δυο νομοσχεδίων», ο.π., Λευκωσία: 10/23 Απριλίου 1904, «Βουλή – Ο Προϋπολογισμός – Αι Συζητήσεις – Το άσκοπον της υπάρξεως του Νομοθετικού», ο.π., Λευκωσία: 24/7 Μαΐου 1904.

⁵⁸¹ Για την πρόταση μομφής βλ. Ζαννέτος Φίλιος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου...*, ο.π., Τομ. Γ', σ. 562. Για το κείμενο του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 27 Μαΐου 1898.

⁵⁸² «Το Συμβούλιον αγνοεί κατά πόσον δύναται να αποδεχθή τα συγχαρητήρια... δια την βελτίωσιν του λιμένος Αμμοχώστου, διότι αμφιβάλλει αν το επιτελούμενον έργον, ως θα εκτελεσθή θα ανταποκρίνεται εις τον σκοπόν δ' ων εκτελείται...», «Απάντησις των Μελών του Συμβουλίου εις τον εναρκτήριο Λόγον», *Φωνή της Κύπρου*,

κατασκευής του σιδηροδρόμου που θα συνδέσει τη Λευκωσία με την Αμμόχωστο προκαλούν την όξυνση των αντιδράσεών τους, καθώς με αυτό τον τρόπο τα λιμενικά έργα της Αμμοχώστου αποδεικνύονται «παντελώς άχρηστα»⁵⁸³. Ο αρμοστής, στην εναρκτήρια ομιλία του για το 1904, διαβεβαιώνει ότι τα λιμενικά έργα της Αμμοχώστου θα ολοκληρωθούν σύντομα και ότι ο σιδηρόδρομος έχει ήδη αρχίσει να κατασκευάζεται⁵⁸⁴. Οι βουλευτές δηλώνουν ευχαριστημένοι με την πρόοδο των έργων αλλά δρᾶτουν την ευκαιρία για να επαναλάβουν την άποψη ότι τα λιμενικά έργα της Αμμοχώστου είναι «ανεπαρκή»⁵⁸⁵ και εκφράζουν την επιθυμία βελτίωσης του λιμανιού της Λάρνακας, έργο για το οποίο εγκρίνουν την αποδέσμευση κονδυλίων από το ακριδικό ταμείο⁵⁸⁶. Με την πρόταση φαίνεται να συμφωνεί και η τοπική κυβέρνηση αλλά ο υπουργός των Αποικιών απορρίπτει τον σχετικό νόμο⁵⁸⁷. Οι βουλευτές επαναλαμβάνουν την πρότασή τους το 1905 χωρίς όμως θετικό αποτέλεσμα.

Το 1903 δυο ακόμη ζητήματα απασχολούν τις συνεδρίες του συμβουλίου και φέρνουν τους Ελληνοκύπριους βουλευτές αντιμέτωπους με την κυβέρνηση. Το πρώτο αφορά στη λειτουργία των επαρχιακών συμβουλίων. Σύμφωνα με τους βουλευτές η υπογραφή κατασχετήριων ενταλμάτων για την είσπραξη χρεών προς την κυβέρνηση είναι «παράνομη» αφού αυτή δεν ακολουθεί τις διατάξεις του νόμου που ορίζουν ότι η είσπραξη φόρων οφείλει να γίνεται σε δόσεις⁵⁸⁸. Όταν λοιπόν ο διοικητής Αμμοχώστου «πιέζει» το επαρχιακό συμβούλιο για έκδοση κατασχετήριων ενταλμάτων, τα μέλη του αρνούνται με αποτέλεσμα αυτός να τα

Λευκωσία: 26/9 Μαΐου 1903. Σύμφωνα με την εφημερίδα *Φωνή της Κύπρου* το λιμάνι της Αμμοχώστου κατασκευάζεται με λανθασμένες προδιαγραφές και παρά τις συστάσεις των Βουλευτών, «Ωδίνεν όρος έτεκε μυν», ο.π., Λευκωσία: 10/23 Μαΐου 1903

⁵⁸³ «Ολίγον Φως», ο.π., Λευκωσία: 7/20 Ιουνίου 1903.

⁵⁸⁴ «... τα λιμενικά έργα εν Αμμοχώστω προοδεύουσι καλώς και έδει να τελειώσωσι κατά το ενεστώς έτος... Η κατασκευή σιδηροδρόμου... ήρχισε και θα προχωρήσει μετά ταχύτητος...», «Νομοθετικόν Συμβούλιον – Η Έναρξις των Εργασιών – Ο Λόγος», ο.π., Λευκωσία: 13/26 Μαρτίου 1904.

⁵⁸⁵ «Μετά χαρά μαθαίνει το Συμβούλιον την πρόοδον των λιμενικών έργων εν Αμμοχώστω, αλλά δεν λησμονεί, ότι το εκεί εκταλούμενον έργον θα ήναι ανεπαρκές... και ότι η δαπάνη θα είνε δυσαναλόγως μείζων...», «Σχέδιον Αντιφωνήσεως εις τον Εναρκτήριον Λόγον», ο.π., Λευκωσία: 20/2 Απριλίου 1903.

⁵⁸⁶ « Το ζήτημα της βελτιώσεως του λιμανιού της Λάρνακος επίσης υπήρξεν υπό την σκέψην του υπουργού.. Προτίθεμαι να υποβάλω ψήφισμα... επιτρέπον τον τόκον και το χρεώλυτρον, άτινα απαιτούνται ίνα καλυφθή η δαπάνη του έργου, να ληφθώσι από το ταμείο της καταστροφής της ακρίδος...», «Νομοθετικόν Συμβούλιον – Η Έναρξις των Εργασιών – Ο Λόγος», ο.π., Λευκωσία: 13/26 Μαρτίου 1904.

⁵⁸⁷ «ο Νόμος... «Περί διαθέσεως, εκ του Ταμείου της καταστροφής της Ακρίδος, ποσού, μη υπερβαίνοντος τας χιλίας κατ' έτος λίρας, προς έκτασιν των επιβαρύνσεων του Δανείου προς βελτίωσιν των ναυτιλιακών ευκολιών του λιμένος Λάρνακος», δεν έτυχε της εγκρίσεως του επί των Αποικιών Υπουργού...», «Λόγος της Α.Ε. του Μ. Αρμοστού», ο.π., Λευκωσία: 19/4 Μαρτίου 1905. Οι Βουλευτές αποφάσισαν μετά από μικρές διαφωνίες για το αν θα πρέπει να διαθέσουν τα κονδύλια του Ακριδικού Ταμείου για την εκτέλεση ενός έργου που θα ωφέλησε μια μόνο Επαρχία αλλά θα επιβαρύνει όλη τη Νήσο, αποφάσισαν να εγκρίνουν την πρόταση για την εκτέλεση Λιμενικών έργων στην Λάρνακα, βλ. «Η Βουλή – Οι συζητήσεις των μελών επί του σχεδίου της αντιφωνήσεως», ο.π., Λευκωσία: 26/11 Μαρτίου 1905. Για το κείμενο του Νόμου που απορρίφθηκε βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 26 Αυγούστου 1904.

⁵⁸⁸ «Η είσπραξις των φόρων – Υπογραφή κατασχετηρίων υπό του Ιταρέ Συμβουλίου», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 19/1 Αυγούστου 1903.

απειλήσει με κυρώσεις προκαλώντας την αντίδραση των Ελληνοκύπριων βουλευτών μετά την παρέμβαση των οποίων ο αρμοστής διατάσσει την αναστολή της εκτέλεσης των κατασχετηρίων⁵⁸⁹. Το επεισόδιο έληξε σύντομα αλλά η διάσταση αντιλήψεων ανάμεσα στην κυβέρνηση και τους Ελληνοκύπριους βουλευτές σχετικά με την οικονομική κατάσταση του λαού είναι ενδεικτική των λόγων για τους οποίους τα δυο αντιμαχόμενα στρατόπεδα δεν δύνανται να συνεργαστούν.

Το δεύτερο ζήτημα που προκαλεί τριβές ανάμεσα στην κυβέρνηση και τους Ελληνοκύπριους βουλευτές αφορά στις κατηγορίες της ελληνοκυπριακής κοινότητας ότι ο αναπληρωτής διοικητής Λευκωσίας κατά την επίσκεψή του σε σχολείο της περιοχής του «επέδειξε ασέβεια» προς τους Έλληνες Βασιλείς⁵⁹⁰. Σύμφωνα με την ελληνοκυπριακή κοινότητα ο αναπληρωτής διοικητής Λευκωσίας Chamberlayne επέπληξε τον δάσκαλο του σχολείου για την ύπαρξη των εικόνων των Ελλήνων Βασιλέων στην αίθουσα του σχολείου και με «υβριστικά λόγια» τον διέταξε να τις απομακρύνει. Οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές ζήτησαν την απομάκρυνση του Chamberlayne αλλά η κυβέρνηση απαντά ότι το επεισόδιο ήταν μια απλή παρεξήγηση και ο διοικητής έχει ήδη επιπληχθεί για τη στάση του. Και το επεισόδιο αυτό έληξε σύντομα, είναι όμως εξίσου ενδεικτικό των λόγων για τους οποίους είναι δυσχερής η επίτευξη συνεργασίας μεταξύ κυβέρνησης και Ελληνοκύπριων βουλευτών.

Το 1904 η εχθρότητα μεταξύ των Ελληνοκύπριων βουλευτών και του κυβερνητικού στρατοπέδου κορυφώνεται. Τα ζητήματα που απασχολούν το συμβούλιο εξακολουθούν να είναι η ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας, η πληρωμή του φόρου υποτελείας από τη Βρετανία και ο προϋπολογισμός. Στο ζήτημα της Αγροτικής Τράπεζας οι αλληλοκατηγορίες για το ποιος ευθύνεται για την απόρριψη του νομοσχεδίου συνεχίζονται. «Η κυβέρνηση είναι πεπεισμένη ότι Γεωργική Τράπεζα χρειάζεται εις την νήσον και λίαν λυπείται διότι το μέτρον όπερ εισήγαγεν... δεν έτυχε πλήρους σκέψεως.»⁵⁹¹. Οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές υποστηρίζουν ότι η ευθύνη για το ναύγιο των διαπραγματεύσεων βαραίνει την κυβέρνηση. «Το Συμβούλιον χαίρει μανθάνον, ότι και η Κυβέρνησις είναι πλέον πεπεισμένη περί της ανάγκης ιδρύσεως Γεωργικής Τραπέζης,

⁵⁸⁹ «Άκαρδος Τακτική», ο.π., Λευκωσία: 1/14 Φεβρουαρίου 1903 και «Η Υπόθεσις του Ιδαρέ Βαρωσίων – Παραστάσεις προς τον Μ. Αρμοστήν – Τα ληφθέντα μέτρα υπό της Κυβερνήσεως», ο.π., Λευκωσία: 15/28 Φεβρουαρίου 1903. Το ίδιο επεισόδιο επαναλαμβάνεται το 1905 με το Επαρχιακό Συμβούλιο Λευκωσίας. «Η τελευταία συνεδρίασις του Ιταρέ Συμβουλίου – Τα κατασχετήρια εντάλματα – Απειλή δι' αγωγήν – Ανδρική στάσις του Αρχιμανδρίτου», ο.π., Λευκωσία: 25/8 Ιουλίου 1905 και «Η Είσπραξις των φόρων», ο.π., Λευκωσία: 2/15 Ιουλίου 1905.

⁵⁹⁰ «Απάντησις των Μελών του Συμβουλίου εις τον εναρκτήριον Λόγον», ο.π., Λευκωσία: 26/9 Μαΐου 1903, «Βουλή – Η Αντιφώνησις – Αι Συζητήσεις», ο.π., Λευκωσία: 3/16 Μαΐου 1903 και «Βουλή – Ο Προϋπολογισμός – Συνεδρίασις της Δευτέρας – Κονδύλιον Επαρχιακής Διοικήσεως – Μομφαί κατά των Διοικητών», ο.π., Λευκωσία: 1/14 Μαΐου 1904. Ο Chamberlayne επιστρέφει ως Διοικητής Κερυνείας το 1907, βλ. «Ο Διοικητής Κερυνείας», Ελευθερία, Λευκωσία: 2/15 Ιουνίου 1907.

⁵⁹¹ «Νομοθετικόν Συμβούλιον – Η Έναρξις των Εργασιών – Ο Λόγος», ο.π. Λευκωσία: 13/26 Μαρτίου 1904.

λυπείται δε διότι, καίτοι αείποτε περί ταύτης συνηγόρησεν δια νόμων από χρόνων πολλών και εις την Κυβέρνησιν έδωκε ευρυτάτην δικαιοδοσίαν και εις τα κεφάλαια παρέσχε ασφαλώς εγγύησιν... δεν ιδρύθη εισέτι. Αν δε υπάρχη τις δια τούτο υπεύθυνος... ήνε η Κυβέρνησις, ήτις... καθήκον είχε να φροντίση περί της συστάσεως της Γεωργικής Τραπεζής. Το Συμβούλιον... ευρίσκετο εις την δυσάρεστον θέσιν να ειπή ότι η Κυβέρνησις... μεν δεν θέλει την τράπεζαν, ανακινεί δ' εκάστοτε... το ζήτημα τούτο, ώστε μόνον λόγοι δημοκοπικοί δύνανται να εξηγήσωσι την συμπεριφοράν ταύτην... εάν ειλικρινώς η Κυβέρνησις εις το μέλλον τουλάχιστον εργασθή θα δυνηθή να επιτύχη την σύστασιν της Γεωργικής Τραπεζής...»⁵⁹². Η πρωτοβουλία του αρχιγραμματέα να δημοσιεύσει σχετικό άρθρο στην ελληνοκυπριακή εφημερίδα *Ένωσις*, όπου ρίχνει τις ευθύνες για την απόρριψη του νομοσχεδίου στους αιρετούς βουλευτές εξοργίζει τους Ελληνοκύπριους. Ο βουλευτής Θεοφάνης Θεοδότου κατηγορεί την κυβέρνηση ότι «...θέλει να αρπάξη τα πάντα δι' εκτάκτου φορολογίας χωρίς να δίδη αυτή τίποτε εξ ιδίων, θίγη το ζήτημα της γεωργικής Τραπεζής, δι' ην η Κυβέρνησις διαβάλλει τους αντιπροσώπους εις τον λαόν, ως μη θέλοντας τοιαύτην Τράπεζαν, και ότι μάλιστα προς τον σκοπόν τούτον μετεχειρίσθη και την εν Λάρνακι εφημερίδα «Ένωσιν» εις ην εδημοσιεύθη με την υπογραφήν του Αρχιγραμματέως εγκύκλιος περί του ζητήματος της Γεωργικής Τραπεζής...»⁵⁹³.

Στο ζήτημα του προϋπολογισμού οι βουλευτές Ζαννέτος, Θεοδότου και Σώζος προτείνουν τη μη ανάγνωση του νομοσχεδίου. Όπως υποστηρίζουν, η κυβέρνηση συνεχίζει να αγνοεί τη θέληση του λαού, οπότε η απόρριψη του προϋπολογισμού θα οδηγήσει στην ανακίνηση του κυπριακού ζητήματος στην αγγλική Βουλή και στην επαναφορά του ελληνοκυπριακού αιτήματός περί πληρωμής του φόρου υποτελείας από τη Βρετανία⁵⁹⁴. Τα υπόλοιπα μέλη του συμβουλίου όμως έχουν αντίθετη άποψη με αποτέλεσμα την ανάγνωσή του. Κατά τη διάρκεια της συζήτησης του προϋπολογισμού ο Κυριακίδης θέτει το ζήτημα του πλεονάσματος που προκύπτει από την είσπραξη της δεκάτης⁵⁹⁵. Τότε ο Θεοδότου επιλήττει την

⁵⁹² «Σχέδιον Αντιφωνήσεως εις τον Εναρκτήριον Λόγον», ο.π., Λευκωσία: 20/2 Απριλίου 1904. Τα αιρετά μέλη του Συμβουλίου κατηγορούν την κυβέρνηση και για την στάση που τηρεί στο ζήτημα του δάνειου σπόρου και της φορολογίας του κρασιού.

⁵⁹³ «Βουλή – Αι εργασίαι της εβδομάδος – Επιπήφισις δυο νομοσχεδίων», ο.π., Λευκωσία: 10/23 Απριλίου 1904. Η δυσαρέσκια των Βουλευτών απέναντι στον Αρχιγραμματέα ήταν τέτοια ώστε να ζητήσουν την μείωση του μισθού του προς παραδειγματισμό βλ. «Βουλή – Ο Προϋπολογισμός – Συνεδριάσις της Δευτέρας – Κονδύλιον Επαρχιακής Διοικήσεως – Μομφαί κατά των Διοικητών», ο.π., Λευκωσία: 1/14 Μαΐου 1904.

⁵⁹⁴ «Βουλή – Αι εργασίαι της εβδομάδος», ο.π., Λευκωσία: 17/30 Απριλίου 1904 και «Βουλή – Ο Προϋπολογισμός – Αι Συζητήσεις – Το άσκοπον της υπάρξεως του Νομοθετικού», ο.π., Λευκωσία: 24/7 Μαΐου 1904.

⁵⁹⁵ Οι Βουλευτές καταθέτουν σχετικό Ψήφισμα και λαμβάνουν την εξής απάντηση από τον Υπουργό των Αποικιών: «Παρεκτός του ότι ευρίσκεται απόθεμα εν ταις αποθήκαις, ουδεμία άλλη θετική μαρτυρία υπάρχει ότι κατ' έτος εισπράττεται περισσότερο από τον γεωργόν. Ουδεμία απόδειξις υπάρχει ότι το απόθεμα τούτο ανήκει εις τον πληρωτήν της δεκάτης και συνεπώς δεν υπάρχει λόγος όπως επιστραφή τούτο, ή δοθή εμμέσως εις το ακριδικό ταμείον. Ο κίνδυνος και η οχληρία προς είσπραξιν της δεκάτης εις είδος αντί εις χρήμα, πίπτουσιν επί του φορολογουμένου, συνεπώς δε την τυχαίαν ταύτην ωφελείαν δέον να καρπωθώσιν εκείνοι οι οποίοι πληρώνουσι την δαπάνην της συλλογής της δεκάτης εις είδος. Το τοιούτον δε επιτελείται, εάν το περίσσευμα τεθή εις τας

κυβέρνηση και τους υπόλοιπους βουλευτές για την πολιτική που ακολουθούν αναφέροντας ότι «...έτι λυπηρότερον είναι ότι υπήρξαν αντιπρόσωποι του λαού τολμήσαντες προ ημερών να μη ρίψωσι κατά πρόσωπον της κυβερνήσεως τοιούτον προϋπολογισμόν, αλλ' επέτρεψαν εις αυτήν να εξακολουθή να μας απατά και να μας κλέπτει... 84.000 κοιλιά, λέγει, ηρπάσατε μέχρι σήμερον από ημάς... Μας δώκατε τόσες υποσχέσεις, χωρίς ουδεμίαν να εκτελέσητε. Φωνάζετε ότι θέλετε Γεωργικήν Τράπεζαν, ενώ πράγματι δεν θέλετε τοιαύτην, κατακρατείται και καταχράσθε την περιουσίαν μας και όταν πρόκειται να δαπανηθώσι πόσα τινα δι' ανάγκας του τόπου ζητείται έκτακτον φορολογίαν. Τι δε δίδει η κυβέρνησις του Άνακτος εις αντάλλαγμα;»⁵⁹⁶. Οι εκφράσεις του Θεοδότου δυσαρεστούν τον αρμοστή, ο οποίος προσπαθεί να τον επαναφέρει στην τάξη λέγοντας «η κυβέρνησις του Άνακτος σας δίδει την ελευθερίαν του λόγου, αυτή όμως δεν απολαμβάνει ως αντάλλαγμα την αβρότητα.»⁵⁹⁷. Τότε ο Θεοδότου συνεχίζει την επίθεσή του κατά της κυβέρνησης αναφέροντας ότι «Είμεθα ευγνώμονες διότι μας δίδει την ελευθερίαν του λόγου, αλλά τούτο δεν είνε λόγος όπως κρύπτωμεν την αλήθειαν... ο θέλων αβρόφρονα γλώσσαν πρέπει να πράττη και πράξεις υπαγορεύουσας τοιαύτην γλώσσαν...»⁵⁹⁸.

Στο τρίτο ζήτημα που απασχολεί το συμβούλιο εδώ και δυο χρόνια, η υπομονή της κυβέρνησης φαίνεται να έχει εξαντληθεί. Οι «προκλητικές» δηλώσεις των βουλευτών στην αντιφώνηση⁵⁹⁹ και οι επαναλαμβανόμενες μειώσεις στον προϋπολογισμό αναγκάζουν τον αρμοστή να αποστείλει στον υπουργό Αποικιών έκθεση στην οποία περιγράφει την πολιτική στάση των αιρετών μελών του συμβουλίου. Τα δυο κυριότερα σημεία της έκθεσης αφορούν τη στάση τους στο ζήτημα της μείωσης των μισθών των εποπτών της παιδείας και της πρότασης για άρση του δικαιώματος αρνησικυρίας του αρμοστή. Σύμφωνα με το προσχέδιο του αρχιγραμματέα, οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές είχαν δίκιο να επιθυμούν να εκφράσουν την άποψή τους για την πλήρωση των θέσεων του εποπτών παιδείας μετά τον θάνατο του προηγούμενου επόπτη αλλά θα έπρεπε να ανακινήσουν το ζήτημα σε ένα ψήφισμα και όχι στην αντιφώνηση ή τον προϋπολογισμό. Στις σημειώσεις του ο αρμοστής γράφει ότι «Το γεγονός είναι ότι τα αιρετά μέλη του Συμβουλίου δεν θα εγκρίνουν τίποτα που να θεωρούν ότι θα ενισχύσει την κυβέρνηση ή θα την κάνει πιο αποτελεσματική»⁶⁰⁰.

δημοσίας προσόδους», «Το περίσσευμα των Αποθηκών – Απάντησις Υπουργού εις το Ψήφισμα των Μελών», ο.π., Λευκωσία: 1/14 Μαΐου 1904.

⁵⁹⁶ «Συνεδρίασις Τρίτης – Κονδύλιον Αρχιλογιστού – Σφοδραί συζητήσεις – Δριμείαι εκφράσεις κατά της κυβερνήσεως», ο.π. Λευκωσία: 1/14 Μαΐου 1904.

⁵⁹⁷ Στο ίδιο.

⁵⁹⁸ Στο ίδιο.

⁵⁹⁹ «Εάν η Κυβέρνησις εννοή να ακολουθήση την υπέρ αυτής μονομερή πολιτικήν, ας ήνε βεβαία ότι ουχί παρά το πλευρόν, αλλ' αντιμετώπους θα ευρίσκη πανταχού τους αντιπροσώπους της Νήσου...», «Σχέδιον Αντιφωνήσεως εις τον Εναρκτήριο Λόγον», ο.π., Λευκωσία: 20/2 Απριλίου 1904.

⁶⁰⁰ SA1/1698/04

Στο κείμενο της έκθεσής του ο αρμοστής αναφέρει ότι «Τα αιρετά μέλη προσήλθον εις το Νομοθετικόν Συμβούλιον βεβαρημένα υπό πολλών εκλογικών υποσχέσεων. «Το πολιτικόν πρόγραμμα» εις το οποίον αναφέροντο ήτο η Ένωσις μετά της Ελλάδος, ή ως τίθεται εν τη απαντήσει, πλήρης αυτονομία ελευθέρα παντός δικαιώματος αρνησικυρίας του Στέμματος, ή πλήρης εξουσία επί των επί της Κυβερνήσεως βοηθουμένων σχολείων και η ελευθέρα χρήσις των δασών. Όταν ήλθον εντός του Συμβουλίου... μικρόν μόνον μέρος της τακτικής εργασίας εγένετο... ενώ σπουδαία μέτρα... άτινα εισί ζωτικής σπουδαιότητος δια την νήσον, επιζημίως απερρίφθησαν ή ανεβλήθησαν... Αι κωλυσιεργείαι αυταί είνε επιζήμιοι, αλλ' ελπίζω ότι μεθ' υπομονής δύνανται πάσαι να υπερνικηθώσιν εν προσεχή μέλλοντι. Εγκλείω αντίγραφα των Επισήμων σημειώσεων των συζητήσεων εν τω Συμβουλίω... Τα επίσημα πρακτικά αφίνουσι έξω την θέρμην των συζητήσεων και ρητορικά άνθη ως και τας εμπαιθείς εκφράσεις, ας μεταχειρίζονται διάφοροι αγορηταί...»⁶⁰¹.

Μετά τη σχετική του ενημέρωση ο υπουργός των Αποικιών σε διάγγελμά του κατακρίνει την ενωτική πολιτική των Ελληνοκύπριων βουλευτών και προειδοποιεί τα μέλη του συμβουλίου ότι αν συνεχίσουν να απορρίπτουν τα κονδύλια του προϋπολογισμού, τότε διατρέχουν τον κίνδυνο της αναίρεσης των συνταγματικών τους ελευθεριών, όπως και στην περίπτωση του 1888. Στην απάντησή του ο υπουργός των Αποικιών αναφέρει ότι «Κατά τας δυο συνόδους... το Συμβούλιον διέθεσε τας ενεργείας του εις μακράς συζητήσεις επί του ζητήματος της ενώσεως της Κύπρου μετά της Ελλάδος, εις την ετήσιαν πληρωμήν των οφειλωμένων προς την Πύλην... και εις άλλα ζητήματα, άτινα εισίν ουσιωδώς εκτός της δικαιοδοσίας του... ο σκοπός του Συντάγματος... ήτο ίνα ο λαός τος Κύπρου δυνηθή να λαμβάνη μέρος, δια των αντιπροσώπων αυτού, εν τη διεξαγωγή των υποθέσεων της νήσου... τα παρόντα αιρετά μέλη προσήλθον εις το Συμβούλιον με το... πρόγραμμα της Ενώσεως μετά της Ελλάδος και ως βήμα προς τούτο... εζήτησαν την κατάργησιν του δικαιώματος της αρνησικυρίας της Κυβερνήσεως... δια την νομοθεσίαν και περαιτέρω ίνα το όλον του φόρου της υποτελείας πληρώνηται υπό το Αγγλικόν Θησαυροφυλάκιον. Προς υποστήριξιν του προγράμματος τούτου σταθερώς ηρνήθησαν να δεχθώσιν εις πρώτην ανάγνωσιν τα υπό της κυβερνήσεως προτεινόμενα μέτρα, ων πολλά ήσαν αμέσου και κατεπειγούσης σπουδαιότητος δια την ευημερίαν και πρόοδον του λαού και την ανάπτυξιν των πόρων της νήσου... ο σκοπός της πορείας των αιρετών μελών... είνε να δημιουργήση δυσαρέσκειαν εν τη νήσω και να υποστηρίξη το ανεγνωρισμένον πρόγραμμα της Ενώσεως με την Ελλάδα... Εάν η Κυβέρνησις της Α. Μεγαλειότητος δεν έλαβεν έως τώρα μέτρα ίνα καταστείλη κίνημα έχον ως κύριον σκοπόν την προσπάθειαν να εξαναγκάση της κυβέρνησιν της Α. Μεγαλειότητος εις διάρρηξιν πίστεως είνε διότι είνε πεπεισμένη ότι το πλείστον των κατοίκων της νήσου αναγνωρίζει το μάταιον της τοιαύτης απόπειρας και δέχεται μετ'

⁶⁰¹« Έκθεσις Αρμοστού προς τον Υπουργόν των Αποικιών – Η πορεία των Βουλευτών», ο.π., Λευκωσία: 29/11 Ιουνίου 1904.

εκτιμήσεως τα πλεονεκτήματα τα απονεμηθέντα υπό της βρετανικής κυριαρχίας. Εάν η παράβλεψις αυτή παρερμηνευθή και τα αιρετά μέλη επιμένωσιν εις την πορείαν των, κωλύοντα την δημοσίαν εργασίαν και αρνούμενα χρήματα δια την αναγκαίαν υπηρεσίαν της κυβερνήσεως, είνε απολύτως αναγκαίον να υπενθυμίσετε εις αυτούς την προειδοποίησιν την προερχομένην εν τη ανακοινώσει του Λόρδου Νάτσφορντ της 20^{ης} Ιουλίου 1888, ότι η Κυβέρνησις της Α. Μεγαλειότητος ημπορεί ν' αναγκασθή να αναθεωρήση το όλον ζήτημα του Συντάγματος της Κύπρου.»⁶⁰².

Ο αρμοστής ενημέρωσε το συμβούλιο για το διάγγελμα του υπουργού των Αποικιών και ζήτησε τη συνεργασία των βουλευτών και την άρση της μεταξύ τους δυσαρέσκειας⁶⁰³. Το διάγγελμα του υπουργού σχολιάστηκε ποικιλοτρόπως από τον ελληνοκυπριακό Τύπο. Η ελληνοκυπριακή κοινότητα πίστευε ότι οι τουρκοκυπριακές αντιδράσεις όσον αφορά την αλλαγή στο καθεστώς του φόρου υποτελείας είναι «υποκινούμενες» από την ίδια την κυβέρνηση⁶⁰⁴, η οποία θα έπρεπε να προωθεί το αίτημα καθώς η πρόοδος και ευημερία του νησιού είναι και δικός της στόχος⁶⁰⁵. Αυτό όμως που δεν μπορούσε να δεχθεί ήταν η αναίρεση των συνταγματικών ελευθεριών λόγω της άρνησης των αντιπροσώπων της να επιψηφίσουν νομοσχέδια που στόχευαν στην ανάπτυξη της Νήσου, όπως για παράδειγμα την εκτέλεση αρδευτικών έργων. Η εφημερίδα *Φωνή τη Κύπρου* σχολιάζοντας το διάγγελμα του υπουργού αναφέρει ότι ο πόθος της μετατροπής του φόρου υποτελείας και της εθνικής αποκατάστασης της Νήσου είναι η πάγια πολιτική θέση της κοινότητας και όχι το νέο πρόγραμμα των εκλεγμένων αντιπροσώπων της. Το να πραγματοποιηθεί η «απειλή» του υπουργού περί

⁶⁰² «Διάγγελμα Υπουργού των Αποικιών – Το Νομοθετικόν Σώμα της Νήσου», ο.π., Λευκωσία: 22/4 Ιουνίου 1904. Τις επικρίσεις και απειλές του Υπουργού των Αποικιών επαναλαμβάνει σε άρθρο της η Αγγλική εφημερίδα *Times*, «Η Επιστολή», ο.π., Λευκωσία: 17/30 Απριλίου 1904.

⁶⁰³ «Και προσκαλώ υμάς Κύριοι... να χρησιμεύση η παρούσα περίστασις ίνα επέλθη η τοιαύτη συμφωνία και τεθή εις λήθην η επιβλαβής μεταξύ κυβερνήσεως και αιρετών μελών δυσαρέσκεια», «Λόγοι Αρμοστού εν τω Νομοθετικώ – Η πορεία των αιρετών μελών», ο.π., Λευκωσία: 22/4 Ιουνίου 1904

⁶⁰⁴ Η εφημερίδα *Φωνή της Κύπρου* αναφέρεται στο Ψήφισμα που κατέθεσε ο Dervish Effendi το 1903 λέγοντας ότι οι Ελληνοκύπριοι πάντα εξέφραζαν το αίτημα της μετατροπής του Φόρου Υποτελείας ενώπιον του Συμβουλίου και οι Τουρκοκύπριοι ποτέ δεν αντέδρασαν μέχρι που «...η πεφωτισμένη διάνοια Οθωμανού Βουλευτού ανεκάλυψεν ότι προσβάλλονται Σουλτανικά δικαιώματα...». «...ημείς φρονούμεν ότι αγαθή αγγλική διάθεσις ενσαρκωθείσα εν τω προσώπω του βουλευτού τούτου απειριράθη χάριν παρηγορίας να δημιουργήση εν Κύπρω και τουρκικόν ζήτημα, πράγμα άγνωστον μέχρι τούδε και όλως απροσδόκητον... οι Οθωμανοί συμπατριώται ήσαν... ενήμεροι όλων των διαβημάτων του Ελληνικού πληθυσμού υπέρ της εθνικής αποκαταστάσεως των... πολλά γεγονότα ετύγχανον εν γνώσει των Οθωμανών συμπατριωτών μας, οίτινες ούτε παράπονον ήγειραν ποτέ, ούτε ψυχρότητα έδειξαν.» «Η Επιστολή του Υπουργού – Το πολίτευμα της Κύπρου – Η πορεία των Βουλευτών – Το ζήτημα της Ενώσεως», ο.π., Λευκωσία: 19/2 Ιουλίου 1904.

⁶⁰⁵ Ανέκαθεν ο Κυπριακός λαός ζητούσε την τροποποίηση του Φόρου Υποτελείας και ανέκαθεν η Βρετανική Διοίκηση δήλωνε ότι επιθυμεί την πρόοδο της Νήσου. Η άρση του Φόρου Υποτελείας θα ωφελήσει την Κύπρο. Γιατί αντί να μας συγχαρεί ο Υπουργός για τις προσπάθειές μας να υπερασπιστούμε τα συμφέροντα του τόπου μας κατηγορεί και μας απειλεί; «Η Επιστολή του Υπουργού – Ο Φόρος της Υποτελείας – Αι διαμαρτυρίαί του τόπου – Η στάσις της Κυβερνήσεως», ο.π., Λευκωσία: 26/9 Ιουλίου 1904.

αναίρεσης των συνταγματικών δικαιωμάτων των Κυπρίων επειδή αυτοί αγωνίζονται για την ικανοποίηση των εθνικών τους πόθων αποτελεί παράσημο για τον λαό. Αλλά το να πραγματοποιηθεί η εν λόγω απειλή εξαιτίας της άρνησης ορισμένων βουλευτών να ψηφίσουν εποικοδομητικούς νόμους δεν είναι καθόλου δίκαιο⁶⁰⁶.

Η νομοθετική εργασία το 1904 είναι ελαφρώς βελτιωμένη σε σχέση με τα προηγούμενα έτη, με δεκαπέντε εκ των σαράντα νομοσχεδίων να επιψηφίζονται. Ανάμεσα στα νομοσχέδια που δημοσιεύτηκαν στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* συμπεριλαμβάνονται οι προϋπολογισμοί του 1902 και 1903⁶⁰⁷ και ο συμπληρωματικός προϋπολογισμός του 1902⁶⁰⁸, ενώ σε αυτά που δεν εγκρίθηκαν από το συμβούλιο περιλαμβάνονται το σχετικό με την ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας⁶⁰⁹, της προστασίας των οφειλετών⁶¹⁰, της διαχείρισης της εκκλησιαστικής περιουσίας⁶¹¹, των αρχαιοτήτων⁶¹², των μεταλλευτικών παραχωρήσεων⁶¹³ και της ίδρυσης και διαχείρισης δημοτικών σχολείων⁶¹⁴.

Τον Αύγουστο του 1904 ο αρμοστής Haynes Smith αποχαιρετά την Κύπρο⁶¹⁵ και συνταξιοδοτείται⁶¹⁶. Τη διοίκηση της Νήσου αναλαμβάνει, μέχρι την άφιξη του νέου αρμοστή King Harman τον Οκτώβριο του 1904⁶¹⁷, ο αρχιγραμματέας Arthur Young⁶¹⁸. Με την αναχώρηση του Haynes Smith από την αρμοστεία, ο οποίος προκαλούσε τη δυσαρέσκεια της ελληνοκυπριακής κοινότητας τα τελευταία χρόνια, την παραίτηση του Chamberlain από το υπουργείο των Αποικιών⁶¹⁹, ο οποίος επίσης ήταν «ιδιαίτερα αντιπαθής» στην Κύπρο, και την

⁶⁰⁶ «Αι απειλαί», ο.π., Λευκωσία: 29/11 Ιουνίου 1904. Στο ίδιο άρθρο αναφέρεται επίσης ότι ο λαός δεν επιδοκιμάζει το τραχύ ύφος και τις προσωπικές επιθέσεις των Βουλευτών, θεωρώντας ότι αυτή η στάση βλάπτει τα συμφέροντα του τόπου.

⁶⁰⁷ Για το κείμενο του προϋπολογισμού βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 29 Ιουλίου 1904.

⁶⁰⁸ Στο ίδιο, 26 Αυγούστου 1904.

⁶⁰⁹ Για το κείμενο του Νομοσχεδίου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 24 Μαΐου 1904.

⁶¹⁰ Στο ίδιο, 29 Ιανουαρίου 1904.

⁶¹¹ Στο ίδιο, 9 Ιουνίου 1904.

⁶¹² Στο ίδιο, 29 Ιανουαρίου 1904.

⁶¹³ Στο ίδιο, 29 Ιανουαρίου 1904.

⁶¹⁴ Στο ίδιο, 29 Ιανουαρίου 1904.

⁶¹⁵ Για το κείμενο του αποχαιρετισμού του Αρμοστή βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 20 Αυγούστου 1904.

⁶¹⁶ Για την επικύρωση της συνταξιοδότησης του Αρμοστή βλ. ο.π., 25 Σεπτεμβρίου 1904.

⁶¹⁷ Για την ανακοίνωση της άφιξης του νέου Αρμοστή βλ. ο.π., 18 Οκτωβρίου 1904.

⁶¹⁸ Για την προσωρινή ανάληψη της διοίκησης από τον Αρχιγραμματέα βλ. ο.π., 22 Αυγούστου 1904.

⁶¹⁹ Η Κύπρος, λέει η *Φωνή της Κύπρου*, δεν έχει λόγο να λυπάται για την απομάκρυνση του κ. Chamberlain ελπίζει μόνο ο διάδοχος του να μην ακολουθήσει την ίδια πολιτική. «Ο κ. Ι. Τσάμπερλαιν», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 20/3 Νοεμβρίου 1903. Νέος Υπουργός των Αποικιών αναλαμβάνει ο Alfred Lyttelton, βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 6 Νοεμβρίου 1903. Από το διάγγελμα του Lyttelton συμπεραίνουμε ότι και αυτός θα ακολουθήσει την πάγια πολιτική του Υπουργείου στο Κυπριακό ζήτημα.

παραίτηση του Φίλιου Ζαννέτου⁶²⁰, του κυριώτερου εκφραστή της αντικυβερνητικής πολιτικής, η ένταση ανάμεσα στην κυβερνητική παράταξη και τους Ελληνοκύπριους βουλευτές μειώνεται.

Η εναρκτήρια ομιλία του νέου αρμοστή, σύμφωνα με άρθρο της εφημερίδας *Φωνή της Κύπρου*, δεν χαρακτηρίζεται από πομπώδες ύφος και αναγνωρίζει ότι μπορούν να γίνουν πολλά ακόμη για την ανάπτυξη της Νήσου⁶²¹. Η «μετριοπαθής» στάση του και η αναγνώριση των «κακώς κειμένων» της κυπριακής διοίκησης ικανοποιούν την ελληνοκυπριακή κοινότητα. Στην αντιφώνησή τους οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές τείνουν χείρα συνεργασίας στην κυβέρνηση σε θέματα όπως η ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας, η εκτέλεση λιμενικών έργων, η προστασία των δασών και η διαχείριση της παιδείας και των αρχαιοτήτων⁶²². Την ίδια στιγμή εγκαταλείπουν το αίτημα της πληρωμής του φόρου υποτελείας από τη Βρετανία και επαναφέρουν την πρόταση περί ολοκληρωτικής κατάργησής του⁶²³. Κλείνοντας την αντιφώνησή τους τα ελληνοκυπριακά μέλη του συμβουλίου δηλώνουν έτοιμα να συνεργαστούν με την κυβέρνηση μέχρι την εκπλήρωση του εθνικού τους πόθου⁶²⁴.

Οι Τουρκοκύπριοι βουλευτές δηλώνουν ότι «δεν είναι δυνατόν να πιστεύουμε ότι η Υψηλή Πύλη θα εγκαταλείψει τα κεκτημένα δικαιώματά της και θα επιτρέψει την κατάργηση του Φόρου Υποτελείας». Την ίδια άποψη φαίνεται ότι έχουν και ορισμένα επίσημα μέλη του συμβουλίου, όταν όμως οι Τουρκοκύπριοι βουλευτές προτείνουν την απαλοιφή της συγκεκριμένης παραγράφου από την αντιφώνηση, οι Βρετανοί βουλευτές συντάσσονται με τους Ελληνοκύπριους συναδέλφους τους⁶²⁵. Η αλλαγή στη στάση των βρετανικών μελών του Συμβουλίου στο θέμα του φόρου υποτελείας μπορεί να οφείλεται τόσο στο γεγονός ότι οι Ελληνοκύπριοι αυτή τη φορά ζητούν την κατάργηση του φόρου και όχι την πληρωμή του από το αγγλικό θησαυροφυλάκιο, όσο και στο ότι οι Βρετανοί είχαν ήδη προειδοποιήσει τους βουλευτές ότι τέτοιου είδους ζητήματα δεν πρέπει να απασχολούν το συμβούλιο⁶²⁶. Η μείωση της έντασης ανάμεσα στην κυβέρνηση και τους Ελληνοκύπριους βουλευτές μπορεί επίσης να

⁶²⁰ Για την παραίτηση του κ. Ζαννέτου και την εκλογή του κ. Πιερίδου βλ. «Βουλευτικά Λάρνακος – Αμμοχώστου», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 18/31 Δεκεμβρίου 1904 και *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 30 Δεκεμβρίου 1904.

⁶²¹ «Λόγος της Α.Ε. του Μ. Αρμοστού» και «Ο Λόγος», *Φωνή της Κύπρου*, ο.π., Λευκωσία: 19/4 Μαρτίου 1905.

⁶²² «Σχέδιον Αντιφωνήσεως εις τον Εναρκτήριον Λόγον», ο.π., Λευκωσία: 26/11 Μαρτίου 1905.

⁶²³ «Το Συμβούλιον φρονεί ότι το υπό της Κύπρου ως φόρος υποτελείας πληρωνόμενον ποσόν είνε επαχθές βάρος... το Συμβούλιον θέλει συνεργασθή μετά της Κυβερνήσεως δι' οιοδήποτε τρόπον επί το σκοπώ ανακουφίσεως της νήσου εκ τούτου του βάρους», ο.π.

⁶²⁴ «Το Συμβούλιον εν τέλει δηλοί... ότι θέλει παράσχη την ειλικρινή αυτού συνεργασίαν προς πάντα εν γένει τα ζητήματα τα οποία η Υ. Εξοχότης θα... φέρη ενώπιον αυτού, διότι καθήκον αυτού ιερόν θεωρεί όπως προνοή περί μέτρων δυναμένων να προαγάγωσι την ευημερίαν του τόπου μέχρις ου το ευγενές και φιλελεύθερον βρετανικόν έθνος ευδοκήση να πραγματοποιήση τον μυχιαίτατον πόθον του Ελληνικού Κυπριακού λαού της νήσου, όστις είνε η Ένωσις της Κύπρου μετά της Ελλάδος.», ο.π.

⁶²⁵ Οι κύριοι Shevket Bey και Smith υποστηρίζουν ότι ο Σουλτάνος δεν θα συμφωνήσει στην άρση του Φόρου Υποτελείας όταν όμως τίθεται το ζήτημα σε ψηφοφορία «...τα κυβερνητικά μέλη ψηφίζουν μετά των ημετέρων.», «Η Βουλή – Οι συζητήσεις των μελών επί του σχεδίου της αντιφωνήσεως», ο.π., Λευκωσία: 26/11 Μαρτίου 1905.

⁶²⁶ SA1/1300/03

οφείλεται στο γεγονός ότι αυτή την περίοδο οι Ελληνοκύπριοι επιλέγουν να ασχοληθούν περισσότερο με τα τοπικά τους ζητήματα αντί των εθνικών. Κατά τη συζήτηση του προϋπολογισμού τα αιρετά μέλη εκφέρουν έναν τοπικιστικό λόγο υπερασπιζόμενοι τα ιδιαίτερα συμφέροντα των εκλογέων τους. Για παράδειγμα, ο βουλευτής Λεμεσού-Πάφου Φραγκούδης ζητά την φορολογική ελάφρυνση των οινοπαραγωγών, ενώ ο βουλευτής Λευκωσίας-Κερύνειας Θεοδότου ζητά τη δημιουργία τελωνείου στη Λευκωσία ώστε να διευκολύνονται οι έμποροι που θα μετακινούν τα εμπορεύματά τους από τη Λευκωσία στην Αμμόχωστο μέσω σιδηροδρόμου. Με την πρόταση διαφωνεί ο βουλευτής Λάρνακας- Αμμοχώστου Ρώσσο, ο οποίος αναφέρει ότι «αν συγκεντρώσουμε όλες τις υπηρεσίες στην Λευκωσία, τότε τι θα απογίνουν οι υπόλοιπες πόλεις;» Με την πρόταση του Θεοδότου για ίδρυση τελωνείου στη Λευκωσία συμφωνεί και ο τουρκοκύπριος βουλευτής Dervish Effnedi, ο οποίος αναφέρει επίσης ότι μετά τις συζητήσεις στο Νομοθετικό θα πρέπει να σκεφθούμε μήπως θα ήταν καλύτερο να μην εκλέγονται οι Βουλευτές κατά Επαρχία⁶²⁷. Παρόμοιες διαφωνίες απασχόλησαν το συμβούλιο στο ζήτημα της διενέργειας λιμενικών έργων στην Λάρνακα με τον Ρώσσο να υπερασπίζεται τα συμφέροντα της πόλης του και τον Φραγκούδη να παρεμβαίνει συμβιβαστικά λέγοντας ότι δεν έχει σημασία ποια επαρχία αντιπροσωπεύει ο κάθε ένας μας, πρέπει όλοι να ψηφίσουμε για τα λιμενικά έργα της Λάρνακας σήμερα και για τα λιμενικά της Λεμεσού και της Πάφου όταν χρειαστεί⁶²⁸.

Η «μετριοπαθής» στάση των Ελληνοκύπριων βουλευτών προκαλεί επικρίσεις εκ μέρους του ελληνοκυπριακού Τύπου ο οποίος αναρωτιέται «τόσος εγένετο περί την... Σύνοδον του Νομοθετικού Συμβουλίου πάταγος όσον αφορά την γονιμότητα και την επιτυχίαν των εργασιών ταύτης, ώστε και αυτός ο ανώτατος άρχων θα απορή... τι μέγα έπραξεν εις τον τόπον τούτον, ώστε να λησμονηθώσι πάραυτα τα τόσα κατά της Κυβερνήσεως παράπονα... Τι πλειότερον των προκατόχων του ο ανώτατος άρχων έπραξεν;...»⁶²⁹. Όταν λοιπόν οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές συμπράττουν με την κυβέρνηση για την επιψήφιση του εκπαιδευτικού νόμου⁶³⁰ οι επικρίσεις του εγχώριου Τύπου αυξάνονται⁶³¹. Σύμφωνα με τον νόμο αυτόν οι χωρικές εκπαιδευτικές επιτροπές, οι οποίες θα συνίστανται από τρία έως πέντε εκλεγμένα μέλη, θα καθορίζουν τα σχολικά τέλη που θα επιβαρύνουν όλους τους φορολογούμενους και τα εκκλησιαστικά ιδρύματα. Ένα επιπρόσθετο 5% επί των σχολικών τελών θα συλλέγεται από την κυβέρνηση για τη συντήρηση των δευτεροβάθμιων εκπαιδευτηρίων. Οι τυχόν ενστάσεις επί των σχολικών τελών θα κατατίθενται ενώπιον των επαρχιακών εκπαιδευτικών επιτροπών εντός δέκα ημερών

⁶²⁷ «Η Βουλή – Ο Προϋπολογισμός – Τα διάφορα κονδύλια – Αι συζητήσεις των μελών», ο.π., Λευκωσία: 26/8 Απριλίου 1905.

⁶²⁸ «Η Βουλή – Οι συζητήσεις των μελών επί του σχεδίου της αντιφωνήσεως», ο.π., Λευκωσία: 26/11 Μαρτίου 1905.

⁶²⁹ «Ο Πάταγος», ο.π., Λευκωσία:21/3 Ιουνίου 1905.

⁶³⁰ Για το κείμενο του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 19 Μαΐου 1905.

⁶³¹ «Ούτε εκόπασεν, αλλ' ούτε θα κοπάση ο δικαίως εγερθείς πάταγος κατά της νέας βαρείας... φορολογίας, ην επέβαλον επί των πολιτών οι βουλευταί, ή μάλλον η μειονότης τούτων εν συνεννοήσει μετά της κυβερνήσεως δια του περί εκπαιδεύσεως ασυναρτήτου νομοθετήματος», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 8/21 Οκτωβρίου 1905.

από την ημέρα της κοινοποίησής τους. Εάν μετά τη γνωμοδότησή τους εξακολουθούν να υπάρχουν ενστάσεις από το ένα τρίτο των ενδιαφερομένων, ή αυτών που πληρώνουν το 50% των σχολικών τελών, τότε αυτές θα κατατίθενται στην κεντρική εκπαιδευτική επιτροπή. Σύμφωνα με μερίδα της ελληνοκυπριακής κοινότητας, ο εκπαιδευτικός νόμος συντάχθηκε βιαστικά προκαλώντας αρκετές παρανοήσεις⁶³² και οδηγώντας την κοινότητα της Λευκωσίας στα δικαστήρια.

Η πρώτη ένσταση στον νέο νόμο προέρχεται από την Ιερά Σύνοδο, η οποία δαμαρτύρεται για τον «παραγκωνισμό» της Εκκλησίας από την διαχείριση της παιδείας. Το αρχικό σχέδιο νόμου για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση προέβλεπε ότι η κεντρική εκπαιδευτική επιτροπή θα αποτελούνταν από τον αρχιεπίσκοπο ως πρόεδρο, τέσσερα μέλη της Ιεράς Συνόδου, τους τέσσερις ιδρυτές του Γυμνασίου, έξι βουλευτές, δυο άτομα επιλεγμένα από τους βουλευτές, δυο άτομα επιλεγμένα από τους συνδρομητές του Γυμνασίου και ένα άτομο διορισμένο από τον αρμοστή. Μετά την τροποποίηση του νόμου, η αντίστοιχη επιτροπή θα αποτελούνταν από τον αρχιεπίσκοπο ως πρόεδρο και έξι άτομα που θα εκλέγονται από όσους πληρώνουν σχολικά τέλη⁶³³. Η Ιερά Σύνοδος με πρόεδρο το μητροπολίτη Κυρηνείας τον Μάιο του 1905 σε επιστολή της προς την κυβέρνηση αναφέρει ότι «Ότι μόνον εζήτει και ζητεί η Επιτροπεία (ιερά σύνοδος) είνε, όπως Εκπαιδευτικά ιδρύματα προαχθέντα δια πολυετούς αυτής εργασίας και άριστα λειτουργούντα μη διακινδυνεύσωσιν υπαγόμενα υπό νόμον εσπευσμένως και μονομερώς επιψηφισμένον... Η θέσις της Εκκλησίας ως προς την Παιδείαν μεταβάλλεται δια του επιψηφισθέντος νόμου... Η δικαιοδοσία... της Εκκλησιαστική Αρχής... εν τοις σχολείοις εν γένει... αίρεται και ανατίθεται εις συμβούλια... Πάσα άλλη πράξις της Εκκλησιαστικής Αρχής τίθεται υπό τον έλεγχον τοιούτων συμβουλίων...»⁶³⁴.

Η δεύτερη ένσταση κατά του νέου εκπαιδευτικού νόμου προέρχεται από την μονή Κύκκου, της οποίας ο ηγούμενος αναφέρει τον Μάρτιο του 1905 σε επιστολή του προς τον αρμοστή ότι «Η ολομέλεια των Πατέρων της καθ' υμάς Μονής σφόδρα εταράχθη ότε έμαθεν ότι... οι προαιρετικοί έρανοι οι διδόμενοι εκ μέρους της Ιεράς υμών Μονής υπέρ των Εκπαιδευτικών καθιδρυμάτων Λευκωσίας, θα μεταβληθώσιν εις καταναγκαστικόν φόρον... η

⁶³² Ο εν λόγω Νόμος δίνει δικαίωμα ψήφου και στις γυναίκες γεγονός που σχολιάζεται αρνητικά από τον τύπο της εποχής βλ. «Η Χειραφέτησις της Γυναικός», ο.π., Λευκωσία: 27/10 Ιουνίου 1905.

⁶³³ Για το κείμενο του Νόμου όπως προτάθηκε και το κείμενο του Νόμου όπως επιψηφίστηκε βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 19 Μαΐου 1905 και 11 Αυγούστου 1905.

⁶³⁴ SA1/1409/05. Η βάση των ενστάσεων της Ιεράς Συνόδου είναι η συμφωνία στην οποία είχαν συναινέσει όλοι οι ενδιαφερόμενοι ότι μέχρι την επίλυση του Αρχιεπισκοπικού ζητήματος δεν θα επέλθει καμία αλλαγή στην διαχείριση των εκπαιδευτηρίων της Λευκωσίας. Στην ίδια επιστολή η Ιερά Σύνοδος αναφέρει ότι η εξαίρεση του Παρθεναγωγείου από τον νόμο περί δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης είναι άδικη και επιζήμια. Επίσης αναφέρει ότι τα εκπαιδευτήρια Λευκωσίας συντηρούνται ικανοποιητικώς από τις εισφορές των Μητροπολιτικών Θρόνων, των Μονών και των Εκκλησιών, ενώ η επιβάρυνση του λαού της Λευκωσίας είναι αχρείαστη.

πράξις αυτή ισοδυναμεί προς την δια της βίας αφαίρεσιν αλλοτρίας περιουσίας και διάθεσιν κατά βούλησιν εκείνων οίτινες τυγχάνουσιν όλως ξένοι προς αυτήν...»⁶³⁵.

Οι ενστάσεις αυτές θα αποτελέσουν και το αντικείμενο των διαφωνιών που θα οδηγήσουν την κοινότητα της Λευκωσίας στα δικαστήρια το 1906. Αντικείμενο της δίκης είναι η σύσταση της επαρχιακής εκπαιδευτικής επιτροπής Λευκωσίας και οι ενστάσεις επί των σχολικών τελών. Σύμφωνα με την απόφαση του δικαστηρίου οι ενστάσεις κατά των σχολικών τελών δεν έχουν ουσιαστική βάση αλλά «παρακινούνται από προσωπικές διαφορές» ανάμεσα στους ενάγοντες και τους εναγόμενους. Όσον αφορά δε τη σύσταση της επαρχιακής εκπαιδευτικής επιτροπής, ο Άγγλος δικαστής δύναται μόνο να γνωμοδοτήσει υπέρ του δικαιώματος του αρχιμανδρίτη Φιλόθεου να παρακάθεται στην επιτροπή ως αντιπρόσωπος του αρχιεπισκόπου⁶³⁶. Παρόμοια συζήτηση προκλήθηκε λόγω των ενστάσεων του Θεοφάνη Θεοδότου και για την σύσταση της κεντρικής εκπαιδευτικής επιτροπής, μέλη της οποίας είναι ο αρχιγραμματέας ως Πρόεδρος, ο αρχιμανδρίτης Φιλόθεος ως αντιπρόσωπος του αρχιεπισκόπου, οι μητροπολίτης Κιτίου, Θεοφάνης Θεοδότου και Γεώργιος Σιακαλλής ως βουλευτές και οι ηγούμενος Κύκκου, Νικολαΐδης, Μιχαϊλίδης, Λιασίδης, Γεωργίου και Μαραθεύτης ως αντιπρόσωποι των επαρχιών Λευκωσίας, Λάρνακας, Κερύνειας, Αμμοχώστου και Πάφου αντίστοιχα. Ο Θεοδότου ενίσταται κατά της συμμετοχής των αρχιμανδρίτη Φιλόθεου, ηγουμένου Κύκκου και Λουκά Γεωργίου στην επιτροπή γιατί η εκλογή τους ήταν παράτυπη. Μετά από ψηφοφορία η επιτροπή απέρριψε τις ενστάσεις του Θεοδότου, ο οποίος υποστηρίχθηκε μόνο από τους μητροπολίτη Κιτίου, Νικολαΐδη και Μαραθεύτη⁶³⁷.

Η επαρχιακή εκπαιδευτική επιτροπή Λευκωσίας υπέβαλε έφεση κατά της απόφασης του δικαστηρίου σχετικά με τα σχολικά τέλη και η κυβέρνηση αποφάσισε ότι, όσο εκκρεμούν οι ενστάσεις κατά των σχολικών τελών, η ίδια δεν πρόκειται ούτε να εισπράξει τα τέλη, ούτε να καταθέσει τις επιχορηγήσεις στα ελληνοκυπριακά σχολεία της Λευκωσίας⁶³⁸. Το ζήτημα της δίκης των σχολείων και η διχόνοια που μαστίζει την επαρχιακή εκπαιδευτική επιτροπή της Λευκωσίας επικρίνεται έντονα από μερίδα της κοινότητας, η οποία συγκρίνει την ενότητα και

⁶³⁵ SA1/1086/05

⁶³⁶ «Η Δίκη των Σχολείων – Η απόφασις του Επαρχιακού Δικαστηρίου – Ολόκληρον το κείμενον» και «Χωρίς Τίτλο», Ελευθερία, Λευκωσία! 20/2 Ιουνίου 1906

⁶³⁷ SA1/2269/06

⁶³⁸ «Εκπαιδευτικόν Συμβούλιον – Ενδιαφέρουσα Συνεδρίασις – Τι συνεζήτησε και τι απεφάσισε», Ελευθερία, Λευκωσία: 10/23 Ιουνίου 1906, «Τα σχολικά τέλη – Η γνώμη της Κυβερνήσεως», ο.π., Λευκωσία: 17/30 Ιουνίου και «Το ζήτημα των σχολείων της Λευκωσίας – Τα σχολικά τέλη – Η κυβερνητική χορηγία», ο.π., Λευκωσία: 24/7 Ιουλίου 1906. Την ίδια στιγμή η Κυβέρνηση αποφάσισε την επιχορήγηση της Αγγλικής Σχολής του Newham με το ποσό των 250 λιρών γεγονός που προκαλεί τις επικρίσεις των Ελληνοκυπρίων, «Το Γραμματοκιβώτιον της Ελευθερίας», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Σεπτεμβρίου 1906.

πρόοδο της Λεμεσού με την κατάσταση «αταξίας» που επικρατεί στην πρωτεύουσα⁶³⁹. Η κομματική διαμάχη έχει φτάσει σε τέτοια επίπεδα ώστε να απειλεί την ίδια την εκπαίδευση και τον σκοπό της, ο οποίος είναι «η καλλιέργεια των εθνικών ιδεωδών και η προσήλωση στη Μεγάλη Ιδέα του Γένους»⁶⁴⁰.

Για το λόγο αυτό, η εφημερίδα *Ελευθερία* κρούει τον κώδωνα του κινδύνου για την κατάσταση της εκπαίδευσης και ιδιαίτερα για την απουσία τεχνικής και εμπορικής κατεύθυνσης στη δευτεροβάθμια παιδεία. Αποτελεί άμεση ανάγκη η ανάπτυξη της πρακτικής μόρφωσης και της εκμάθησης ξένων γλωσσών. Αντί να επιτρέπουμε τη λειτουργία ξένων σχολών, οι οποίες δημιουργούν μια επίφοβη τάξη «αγγλοκύπριων υπαλληλίσκων» θα πρέπει να ιδρύσουμε οι ίδιοι εμπορική και επαγγελματική σχολή, η οποία θα δημιουργήσει μια τάξη ικανών εμπόρων και βιομηχάνων. Το γεγονός ότι ιδρύσαμε ένα Γυμνάσιο σε κάθε πόλη για την δημιουργία μιας πολυπληθούς τάξης δασκάλων οι οποίοι δεν μπορούν να απορροφηθούν επαγγελματικά, είναι μια άκρως λανθασμένη εκπαιδευτική πολιτική⁶⁴¹. Ο ανταγωνισμός που δημιουργείται ανάμεσα σε δασκάλους οι οποίοι στην προσπάθειά τους να εργοδοτηθούν διαβάλλουν τους συναδέλφους τους οδηγεί στην ηθική κατάρπτωση του διδασκαλικού κλάδου⁶⁴². Επίσης, το γεγονός ότι οι δάσκαλοι είναι «έρμια στα χέρια των κομματαρχών» οι οποίοι αποφασίζουν για τον διορισμό ή την αποπομπή ενός δασκάλου ανάλογα με την κομματική του τοποθέτηση, καθιστά την δημιουργία ενός διδασκαλικού συνδέσμου άκρως αναγκαία⁶⁴³.

Το 1905 και ενώ η ελληνοκυπριακή κοινότητα είναι απασχολημένη με τον διχασμό, «Πολιτικόν και οικονομικόν καθεστώς αφορητώς καταθλιπτικόν πιέζει και στεναχωρεί την χώραν, καταπονεί τον λαόν και εξαντλεί τας ηθικάς αυτού δυνάμεις. Παρ' όλας δε τας εναντίον

⁶³⁹ Ενώ την υπόλοιπη χώρα μαστίζει ο κομματισμός και η διχόνοια, στην Λεμεσό επικρατεί κλίμα ειρήνης και συνεργασίας. «Ούτε διακρίσεις εις λέσχας και σωματεία γνωρίζει αυτή, ούτε κέντρα χρωματισμένα ή αχρωμάτιστα παραδέχεται. Τα πάντα εν αυτή εξετάζονται υπό το πρίσμα της κοινής ωφελείας, διο και πνεύμα διαλλακτικώτερον επικρατεί εις τας τάξεις των πολιτών της, πνεύμα επιδρων σπουδαίως εις την καθόλα πρόοδον της πόλεως. Και εις το πνεύμα τούτο οφείλονται πλείστα σοβαρά και μεγάλα επιχειρήσεις, αίτινες τιμώσι και εξυψούσι την πόλιν, ενώ αλλαχού αυτά εναυάγησαν από τα πρώτα βήματά των. Εναυάγησαν όχι δι' έλλειψιν κεφαλαίων, αίτινα εξ εναντίας όλοι γνωρίζομεν ότι υπάρχουν εις αφθονία, πλην όμως διατελούσι αδρανή και σχεδόν νεκρωμένα, αλλά δια την έλλειψιν αμοιβαίας εμπιστοσύνης και αλληλεγγύης...», «Σημειώσεις από την Λεμεσό», ο.π., Λευκωσία: 3/16 Ιουνίου 1906. Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας* εξαιτίας του κομματισμού και της διχόνοιας λειτουργούν στην Λευκωσία διπλά σχολεία, Εκπαιδευτικές Επιτροπές και σχολικά τέλη, «Χωρίς Τίτλο», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Ιουλίου 1906.

⁶⁴⁰ «Χωρίς Τίτλο», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Σεπτεμβρίου 1906.

⁶⁴¹ «Πρακτική Μόρφωσης», ο.π., Λευκωσία: 29/12 Δεκεμβρίου 1908. «Χωρίς Τίτλο», ο.π., Λευκωσία: 15/28 Ιουλίου 1906, «Πρακτική Εκπαίδευσις – Εμπορική Σχολή», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Απριλίου 1907.

⁶⁴² «Οι δάσκαλοι στην Κύπρο αμείβοντα ελάχιστα και κατέχουν την κατώτερη θέση ανάμεσα στους λοιπούς δημόσιους υπαλλήλους. Σε αυτό οφείλεται και η πρακτική ορισμένων δασκάλων οι οποίοι στην προσπάθειά τους να εργοδοτηθούν διαβάλλουν άλλους συναδέλφους τους και καταβιβάζουν την μισθοδοσία κατά πολύ. Είναι άμεση ανάγκη να αναλάβει η Κυβέρνηση και όχι οι επιτροπές των χωριών, την επιλογή των δασκάλων.», «Η ευθύνη των Δημοδιδασκάλων», ο.π., Λευκωσία: 5/18 Αυγούστου 1906.

⁶⁴³ «Διδασκαλικός Σύνδεσμος – Οι δημοδιδάσκαλοι και οι πολιτευταί», ο.π., Λευκωσία: 24/7 Ιουλίου 1906

του επιθέσεις, το καθεστώς αυτό υπάρχει και διατηρείται αναλλοιώτον από της κατοχής διότι δυστυχώς το προστατεύει ξένη και αδιάφορος προς τας δεινοπαθείας του λαού κυβέρνησις... πως ν' αποβεί τελεσφόρος ο κατά του καθεστώτος τούτου δειξαγόμενος αγών, όταν την χώραν λυμαίνεται ο εμφύλιος σπαραγμός...»⁶⁴⁴. Στις συνεδρίες του Νομοθετικού Συμβουλίου επιψηφίζονται έντεκα από τα δεκαέξι νομοσχέδια, μεταξύ των οποίων είναι τα δυο εκπαιδευτικά, το πολυσυζητημένο περί προστασίας των αρχαιοτήτων⁶⁴⁵, το οποίο προβλέπει τη δημιουργία Μουσείου, το περί τροποποίησης του νόμου περί καταγραφής και προστασίας των υποθηκευμένων περιουσιών⁶⁴⁶ και το περί εξαίρεσης ορισμένων ειδών από την κατάσχεση και πώληση λόγω χρεών⁶⁴⁷. Τα σημαντικότερα νομοσχέδια που δεν επιψηφίζονται σε αυτή τη συνεδρία αφορούν την διαχείριση της περιουσίας της Αυτοκέφαλου Ελληνορθόδοξης Εκκλησίας της Κύπρου⁶⁴⁸ και την καταπολέμηση της διαφθοράς στις δημοτικές εκλογές⁶⁴⁹.

Το 1906, εκτός του εκπαιδευτικού ζητήματος, το ενδιαφέρον της Ελληνοκυπριακής κοινότητας μονοπωλεί η εκλογική διαμάχη για την ανάδειξη νέων βουλευτών. Στην εναρκτήρια ομιλία του αρμοστή και την αντιφώνηση του συμβουλίου παρατηρούμε ένα κλίμα ομαλότητας και συνεργασίας ανάμεσα στην κυβέρνηση και τους Ελληνοκύπριους βουλευτές. Ο αρμοστής τείνει χείρα συνεργασίας στους βουλευτές λέγοντας ότι «...ενθαρρυσμένος από την καλή θέληση την οποία έδειξε το Συμβούλιο απέναντί μου προσπάθησα να εκπληρώσω το υψηλό καθήκον της διεύρυνσης της ευημερίας του λαού. Ελπίζω και σημειώθηκε κάποια πρόοδος, αλλά απομένουν πολλά ακόμη...»⁶⁵⁰. Το συμβούλιο απαντά ότι με μεγάλη χαρά βλέπει τον αρμοστή για δεύτερη φορά και τον ευχαριστεί για την προσοχή και τη φροντίδα που έδειξε απέναντι στα φυσικά αισθήματα και δίκαια αιτήματα του λαού. Επίσης, το συμβούλιο αναφέρει ότι η βρετανική κυβέρνηση θα έπρεπε να έχει υιοθετήσει μια πιο γενναιόδωρη και φιλελεύθερη

⁶⁴⁴ «Χωρίς Τίτλο», ο.π., Λευκωσία: 20/2 Ιουνίου 1906. Ο Έλληνα Πάρεδρος στην δίκη των σχολείων επιπλήττει τους ενάγοντες και τους εναγόμενους λέγοντας ότι σε τέτοιο σημείο έφθασε η Αρχιεπισκοπική διαμάχη ώστε δεν μας ενδιαφέρει πια για το αν θα εκλεγεί Αρχιεπίσκοπος παρά μόνο για το αν θα πάρει κάποιος ένα σχολικό ή εκκλησιαστικό αξίωμα επιτρόπου, ο.π.

⁶⁴⁵ Για το κείμενο του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 19 Μαΐου 1905. Η Επιτροπή Διαχείρισης του Μουσείου αποτελείται από τους κύριους Ευστάθιο Κωνσταντινίδη, Σίμο Μένανδρο, Πασχάλη Κωνσταντινίδη, Γεώργιο Σιακαλλή και τον πρώην Διοικητή Λευκωσίας Chamberlayne, βλ. ο.π., 17 Νοεμβρίου 1905.

⁶⁴⁶ Ο Νόμος κατατίθεται από τον Θεοφάνη Θεοδότου βλ. ο.π. 16 Ιουνίου 1905.

⁶⁴⁷ Ο Νόμος κατατίθεται από τον κ. Κυριακίδη βλ. ο.π. 16 Ιουνίου 1905.

⁶⁴⁸ Ο Νόμος κατατέθηκε από τον κ. Κυριακίδη βλ. ο.π. 24 Μαρτίου 1905. Για το κείμενο του Νόμου βλ. ο.π., 9 Ιουνίου 1904.

⁶⁴⁹ Ο Νόμος κατατέθηκε από τον κ. Ρώσσο βλ. ο.π., 7 Απριλίου 1905.

⁶⁵⁰ Για το κείμενο της εναρκτήριας ομιλίας του Αρμοστή στις 30 Ιανουαρίου 1906 βλ. ο.π., 23 Φεβρουαρίου 1906. Ενδεικτικό της διάθεσης συνεργασίας εκ μέρους του Αρμοστή είναι επίσης το σημείο όπου αναφέρει ότι οι μισθοί των δικαστών αυξήθηκαν σύμφωνα με τους πόθους του Συμβουλίου και το σημείο όπου αναγνωρίζει τους λόγους για τους οποίους το Συμβούλιο επιθυμεί να προστατεύσει το Ακριδικό Ταμείο αλλά ζητά μια εξαίρεση για την εξασφάλιση νέου συμβολαίου ατμοπλοϊκής σύνδεσης της Κύπρου με το εξωτερικό.

πολιτική στην Κύπρο, η οποία δεν μπορεί να προοδεύσει λόγω της εξαγωγής μεγάλου τμήματος των προσόδων της⁶⁵¹.

Στην έκκληση των βουλευτών απαντά η κεντρική κυβέρνηση με την επιψήφιση ετήσιου κονδυλίου ύψους πενήντα χιλιάδων λιρών για τις προσόδους της Νήσου⁶⁵². Η βρετανική κυβέρνηση, αντιλαμβανόμενη ότι η πολιτική αναταραχή των τελευταίων ετών λόγω των συζητήσεων περί αλλαγής στο καθεστώς του φόρου υποτελείας δεν πρόκειται να σταματήσει σύντομα, αποφάσισε την παροχή οικονομικής βοήθειας στο νησί. Εφόσον η ίδια δεν μπορούσε να πάρει θέση στις διαφωνίες των αιρετών μελών του συμβουλίου και καθώς διέτρεχε τον κίνδυνο της γενίκευσης των αντιβρετανικών αισθημάτων του λαού, Τουρκοκυπρίων και Ελληνοκυπρίων, αποφάσισε να αναλάβει αυτήν την πρωτοβουλία. Η Βρετανία φαίνεται να αντιλαμβάνεται ότι είναι βάσιμες οι διαμαρτυρίες των Ελληνοκυπρίων οι οποίοι ισχυρίζονται ότι η πληρωμή του φόρου υποτελείας δεν επιτρέπει στην κυβέρνηση να διαθέσει τις προσόδους της Νήσου προς όφελος του λαού της. Ταυτόχρονα, όμως, αντιλαμβάνεται και το δίκαιο στις ενστάσεις των Τουρκοκυπρίων, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι οι όροι μιας συμφωνίας ανάμεσα σε δυο κυρίαρχα κράτη δεν μπορεί να τροποποιηθούν από το Νομοθετικό Συμβούλιο. Με την παροχή των πενήντα χιλιάδων λιρών η Βρετανία επιτυγχάνει μια συμβιβαστική λύση, η οποία δεν προσβάλλει τα κυριαρχικά δικαιώματα του Σουλτάνου ενώ ταυτόχρονα παρέχει στην κυβέρνηση της Κύπρου την απαραίτητη ευχέρεια κινήσεων στη διάθεση των προσόδων της.

Η ελληνοκυπριακή κοινότητα ερμηνεύει την ετήσια επιχορήγηση ως μείωση στο ποσό του φόρου υποτελείας και ευχαριστεί θερμά την βρετανική κυβέρνηση για την ικανοποίηση των αιτημάτων της. «Σήμερα τη 3/16 Μαρτίου 1906, συνελθών εν συλλαλητηρίω ο Ελληνικός Ορθόδοξος λαός της Λευκωσίας... μαθών το χαρμόσουνον άγγελμα της Α.Ε. του Μ. Αρμοστού προς το Νομοθετικόν Συμβούλιον, καθ' ο... απεφάσισεν η Κεντρική Κυβέρνησις ίνα προσκαλέση το Αγγλικό Κοινοβούλιον όπως ψηφίση ετήσιαν υπέρ της Κύπρου χορηγίαν 50,000 λιρών.

⁶⁵¹ Σε αυτό το σημείο το Συμβούλιο αναφέρεται στον Φόρο Υποτελείας η πληρωμή του οποίου οδήγησε στην εξαγωγή από το νησί ενός εκατομμυρίου εξακοσίων σαράντα λιρών τα τελευταία 24 χρόνια. Για το κείμενο της Αντιφώνησης βλ. ο.π., 23 Φεβρουαρίου 1906.

⁶⁵² Τηλεγράφημα Υπουργού των Αποικιών στις 4 Μαρτίου 1906 εγκρίνει τον Προϋπολογισμό του 1907-1908, ανακοινώνει ότι θα υποβάλει στη Βρετανική Βουλή πρόταση περί παροχής επιδόματος ύψους 50,000 λιρών για τα επόμενα τρία χρόνια, ότι αποφάσισε την χρέωση των εξόδων της εξωτερικής συγκοινωνίας της Νήσου στις προσόδους της Κύπρου για τα επόμενα τρία χρόνια και διατάζει την κυβέρνηση να αποσβέσει εντός των επόμενων τριών χρόνων τα δάνεια που έλαβε από τις Δανειστικές Επιτροπές, από τις οποίες δεν θα δανείζεται στο μέλλον. Στο ίδιο αρχείο περιλαμβάνεται επίσης Ψήφισμα του Συμβουλίου στο οποίο ευχαριστεί τον Υπουργό γιατί συναίνεσε στις προτάσεις του Αρμοστή και εύχεται να συνεχίσει τις προσπάθειές του για την προαγωγή των κυπριακών συμφερόντων. SA1/929/06. Σύμφωνα με τον Γεωργαλλίδη «Το μόνο όφελος που έλαβε η Κύπρος από την επίσκεψη του Churchill ήταν η συνέχιση μετά το πέρας τριών ετών μιας πάγιας επιχορήγησης 50.000 λιρών. Ακόμη και αυτή η παραχώρηση δεν χορηγήθηκε χωρίς να αποφευχθεί μια επαχθής φιλονικία ανάμεσα στους Κυπρίους... και τον Sir Charles King Harman από την μια πλευρά και την Βρετανική κυβέρνηση από την άλλη μεριά...», Georghallides Georgios, *Churchill's visit to Cyprus: A political analysis*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου, Λευκωσία: 1970, στο *Επετηρίς του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, III, Λευκωσία:1969-1970, σ.189.

Ψηφίζεται: Α) Όπως εκφρασθώσι θερμαί ευχαριστίαι προς την Α.Ε. τον Μ. Αρμοστήν εις ου τας ελικρινείς και επιμόνους προσπαθείας μεγάλως οφείλεται η ευμενής αναγνώρισις των δικαίων αισθημάτων της Νήσου παρά τη Κεντρική Κυβερνήσει, Β) Παρακληθή η Α.Ε. ίνα διαβιβάση τω εντιμοτάτω επί των Αποικιών Υπουργώ και δι' αυτού τη Κεντρική Κυβερνήσει την έκφρασιν της βαθυτάτης ευγνωμοσύνης επί τη μερική εκπληρώσει των δικαιωμάτων αυτού, Γ) ίνα ευαρεστηθή και συνεχίση τας ευγενείς και ενδεδειγμένους προσπαθείας Αυτής προς ολοσχερή άρσιν του επαχθούς βάρους των 92,000 λιρών... επιτραπή δε εις το Νομοθετικόν Συμβούλιον και ελευθέρα διαχείρισις των φορολογικών προσόδων αυτής, μέχρι ου θεία συνάρσει και τη μεγαλοφρόνη επινεύσει της Αυτού Μεγαλειότητος του Βασιλέως Εδουάρδου Ζ' και του μεγαθύμου Βρετανικού Λαού εκπληρωθώσιν οι προαιώνιοι ιεροί εθνικοί πόθοι του Ελληνικού πληθυσμού της Κύπρου...»⁶⁵³.

Το ερώτημα γιατί η Βρετανία επιλέγει αυτή την συγκεκριμένη στιγμή για να ικανοποιήσει ένα μέρος των κυπριακών αιτημάτων είναι δύσκολο να απαντηθεί. Η ένταση των τελευταίων ετών πρέπει να έχει ενοχλήσει την βρετανική κυβέρνηση, της οποίας ο σταθερός στόχος είναι να εξυπηρετεί τα συμφέροντά της σε κλίμα ηρεμίας και τάξης με το λιγότερο δυνατό οικονομικό κόστος. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η Βρετανία έχει επιτύχει την κεφαλαίωση του δανείου του 1855, το κέρδος από την οποία καρπώνεται το ίδιο το αγγλικό θησαυροφυλάκιο. Αν ληφθεί υπ' όψιν ότι το κέρδος αυτό θα έπρεπε να διατίθεται για την ανάπτυξη της Νήσου, είναι εμφανές ότι ένα τμήμα των 50.000 λιρών της επιχορήγησης είναι ήδη εξασφαλισμένο. Επίσης, οι ετήσιες συζητήσεις του αγγλικού Κοινοβουλίου για την έγκριση της κυμαινόμενης επιχορήγησης της Νήσου προκαλούν κάθε φορά την ανακίνηση των κυπριακών αιτημάτων περί άρσης του φόρου υποτελείας και περί παραχώρησης της Κύπρου στην Ελλάδα. Προσφέροντας, λοιπόν, την ετήσια επιχορήγηση η βρετανική κυβέρνηση αποσύρει το ζήτημα της Κύπρου από το Κοινοβούλιο και προστατεύει την πολιτική της στρατηγική από τις επικρίσεις της αντιπολίτευσης. Σύμφωνα με τον Σώζο, η αγγλική κοινή γνώμη και η Βρετανοί βουλευτές γνωρίζουν ελάχιστα πράγματα για την Κύπρο και αυτό εξυπηρετεί τα κυβερνητικά συμφέροντα. «Τίποτα δεν είναι πιο δύσκολο από το να δημιουργηθεί Κυπριακό Ζήτημα στην Αγγλία και να στραφεί η προσοχή της αγγλικής κοινής γνώμης επ' αυτού. Οι Άγγλοι πολιτικοί δεν ενδιαφέρονται για την Κύπρο, δεν συγκινούνται από τις οικονομικές μας δυσκολίες και αδιαφορούν για τις κραυγές μας υπέρ της ένωσης... Ο αγγλικός τύπος δεν έχει καμία πρόθεση να ασχοληθεί με το ζήτημα του Φόρου Υποτελείας και επιστρέφει τα άρθρα... που αφορούν τις κυπριακές υποθέσεις. Οι φίλοι μας είναι λίγοι... και δεν μπορούν να κάνουν τίποτα για εμάς... Η γενική μου εντύπωση είναι ότι δεν πρέπει να περιμένουμε τίποτα από κανένα... πρέπει να ακουστούμε, αν επιθυμούμε την κατάργηση του

⁶⁵³ Το Ψήφισμα υπογράφουν οι Ι.Μ. Ζαχαριάδης, Α. Θεοδότου, Ν. Δέρβης, Ε. Γλυκής, Κ.Σ. Λοιζίδης, Α. Κυριακίδης, Α. Φοινιεύς και Ν.Γ. Ιακωβίδης Στο εν λόγω κείμενο οι κάτοικοι Λευκωσίας ανέφεραν επίσης τις ευχαριστίες τους γιατί η Κυβέρνηση ενέκρινε τον αυξημένο προϋπολογισμό της Νήσου και αποφάσισε την κάλυψη των εξόδων για την εξωτερική συγκοινωνία της Νήσου από τις προσόδους της Κύπρου και όχι από το Ακριδικό Ταμείο. SA1/978/06

Φόρου Υποτελείας πρέπει να σταματήσουμε να πληρώνουμε φόρους, πρέπει να προχωρήσουμε στην οργάνωση μιας ειρηνικής επανάστασης...»⁶⁵⁴. Η βρετανική κυβέρνηση λοιπόν με την ετήσια επιχορήγηση έκανε το πρώτο βήμα στην κατεύθυνση της ικανοποίησης των οικονομικών αιτημάτων των Κυπρίων, αλλά το εθνικό αίτημα των Ελληνοκυπρίων που αποκρυσταλλώνεται αυτή την περίοδο εξακολουθεί να αποτελεί την κινητήρια δύναμη πίσω από την αντιβρετανική πολιτική της κοινότητας.

Ανάμεσα στους νέους νόμους του 1906 περιλαμβάνονται ο περί Μουκτάρηδων⁶⁵⁵, ο οποίος προβλέπει την εκλογή ή τον διορισμό δεύτερου μουκτάρη σε χωριά όπου υπάρχει μειοψηφία άνω των τριάντα κατοίκων, ο περί τροποποίησης της φορολογίας⁶⁵⁶, ο οποίος καταργεί τον στρατιωτικό φόρο, τον φόρο επί του ενοικίου και τον φόρο επιτηδεύματος, ο περί τροποποίησης του εκπαιδευτικού νόμου⁶⁵⁷ και ο περί αντικατάστασης των τελωνειακών δασμών επί του κρασιού και των αλκοολούχων με τέλη αδειοδότησης για την κατασκευή και πώληση των προϊόντων⁶⁵⁸ αυτών. Ανάμεσα στους νόμους που δεν επιψηφίζονται είναι ο περί απαγόρευσης του προσηλυτισμού⁶⁵⁹, περί απαγόρευσης της εβραϊκής μετοικεσίας⁶⁶⁰, περί

⁶⁵⁴ Άρθρο της *Αλήθειας* σχετικά με την συνάντηση του κ. Σώζου με τον Μόνιμο Γραμματέα του Υπουργείου των Αποικιών τον Ιούνιο του 1906. Η συζήτηση των δυο ανδρών κινήθηκε γύρω από το ζήτημα του Φόρου Υποτελείας. Ο Montague Ommaney παραδέχθηκε ότι τα παράπονα της Κύπρου για τον Φόρο Υποτελείας είναι δίκαια και συμπονεί τους Κυπρίους οι οποίοι υποφέρουν, αλλά ο Φόρος είναι ένα ζήτημα του αφορά το Αγγλικό Θησαυροφυλάκιο. Αλλά αυτό το ζήτημα εκκρεμεί εδώ και 28 χρόνια απαντά ο κ. Σώζος και «Είναι εκπληκτικό που η Αγγλία, η οποία σήμερα υποστηρίζει ότι το δικαίωμα της Επαρχίας της Μακεδονίας να διαθέτει τις προσόδους της για τον εαυτό της, δεν πράττει το ίδιο και στην Κύπρο...», Έχετε δίκιο, απαντά ο Γραμματέας «ελπίζω ότι... οι 50,000 θα είναι η αρχή μιας νέας καριέρας για την Κύπρο». SA1/2358/06

⁶⁵⁵ Για το κείμενο του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 29 Ιουνίου 1906. Για το ίδιο θέμα βλ. «Ο Νόμος περί Μουκτάρων και Αζάδων», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 24/7 Ιουλίου 1906. Σύμφωνα με τον Νόμο δικαίωμα εκλογής έχουν όλοι οι άρνες άνω των 30. Εξαιρούνται οι Δημόσιοι Υπάλληλοι, οι Δάσκαλοι, οι Δικηγόροι, οι Ιατροί, οι Βουλευτές και τα Μέλη Δημοτικών και Επαρχιακών Συμβουλίων. Οι Μουκτάρηδες θα έχουν δικαιώματα αστυφύλακα στην περιοχή τους, ενώ τα καθήκοντά τους μεταξύ άλλων θα είναι η διατήρηση της τάξης, η παροχή βοήθειας στην συλλογή φόρων και στην εκτέλεση ενταλμάτων σύλληψης ή κατάσχεσης. Με τον ίδιο τρόπο θα εκλέγεται και τετραμελής Χωρική Επιτροπή (Αζάδες).

⁶⁵⁶ Για το κείμενο του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 12 Μαΐου 1906. Η αντίδραση της Ελληνοκυπριακής κοινότητας στην κατάργηση των εν λόγω φόρων είναι θετική βλ. «Χωρίς Τίτλο», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 3/16 Ιουνίου 1906. Ως αντιστάθμισμα στην κατάργηση των εν λόγω φόρων θα αυξηθούν τα τελωνειακά τέλη επί της εισαγωγής και εξαγωγής καπνού.

⁶⁵⁷ Για το κείμενο του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 12 Μαΐου 1906. Ο Νόμος τροποποιείται λόγω της κατάργησης των φόρων ενοικίου, επιτηδεύματος και στρατιωτικού. Εις το εξής δικαίωμα ψήφου στην εκλογή Εκπαιδευτικών Επιτροπών θα έχουν όλοι οι άρνες άνω των 18 κάτοικοι πόλης ή χωριού, χωρίς να είναι αναγκαία η προϋπόθεση πληρωμής φόρων και όλες οι γυναίκες με την προϋπόθεση πληρωμής φόρων.

⁶⁵⁸ Για το κείμενο του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 24 Αυγούστου 1906.

⁶⁵⁹ Ο Νόμος κατατίθεται από τον Θεοδότου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 4 Μαΐου 1906. Τον Φεβρουάριο του 1906 η Επαρχία Αμμοχώστου αναστατώνεται λόγω της προσηλυτιστικής δράσης του κ. Κασιλιάν, υπαλλήλου του Δικαστηρίου Αμμοχώστου. Σύμφωνα με το αρχείο της Αρχιγραμματείας η δράση του κ. Κασιλιάν έχει προκαλέσει την αποστολή πολλών επίσημων και ανεπίσημων αναφορών από την Αμμόχωστο και οδήγησε στην μετάθεσή του στην Κερύνεια τον Μάιο του ίδιου έτους. SA1/511/06

⁶⁶⁰ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, 27 Απριλίου 1906.

καταπολέμησης της διαφθοράς στις δημοτικές εκλογές⁶⁶¹, περί τροποποίησης του εκπαιδευτικού νόμου του 1905⁶⁶², περί καταγραφής γαιών⁶⁶³ και περί τροποποίησης του ποινικού κώδικα⁶⁶⁴.

Πέραν της προώθησης του νομοθετικού της έργου, η κυβέρνηση επιχειρεί να επιλύσει ένα ακόμη «ακανθώδες» ζήτημα, την ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας και για αυτό, μετά την αποτυχία της πρότασης για ίδρυση κυβερνητικού τραπεζικού ιδρύματος, στρέφεται εκ νέου στην αναζήτηση ιδιωτών επενδυτών. Τον Μάιο του 1906 η αγγλοαιγυπτιακή εταιρεία υπογράφει συμφωνία ίδρυσης Αγροτικής Τράπεζας με τους όρους της διάθεσης εκατό χιλιάδων λιρών ως αρχικό κεφάλαιο, της παροχής δανείων για αγροτικούς και βιομηχανικούς σκοπούς με αντάλλαγμα την υποθήκευση περιουσιών, την επιβολή ανώτατου τόκου ύψους 9%, το αποκλειστικό δικαίωμα ίδρυσης Αγροτικής Τράπεζας για πενήντα χρόνια και την ανάληψη του καθήκοντος είσπραξης των καθυστερούμενων δανείων από τους κυβερνητικούς φοροεισπράκτορες με κέρδος ½% επί των εισπραττομένων⁶⁶⁵. Η αντίδραση της ελληνοκυπριακής κοινότητας είναι και πάλι αρνητική καθώς, όπως υποστηρίζει η εφημερίδα *Ελευθερία*, ο τόκος ύψους 9% δεν θα ανακουφίσει ιδιαίτερα τον λαό. «Τόκος προς 9% όχι μόνον δεν ανακουφίζει τας επαρκώς βεβαρημένας γεωγικάς τάξεις, αλλά προώριεται δια της περί την χορηγίαν των δανείων ευχερεία να βυθίση αυτάς εις χρέη... η Τράπεζα η αξιώσασα να ευεργετήση τα αγροτικά πλήθη της Κύπρου απαλλάττουσα ταύτα από τους όνυχας της τοκογλυφίας, ουδέν κατ' αυτής θα κατενέγκη πλήγμα... η μέλλουσα να ωφεληθή... δεν είνε η γεωργία της Κύπρου, αλλά η Τράπεζα...»⁶⁶⁶. Η ίδρυση, όμως, Αγροτικής Τράπεζας είναι ιδιαίτερα σημαντική καθώς η καθημερινή υπερτίμηση των προϊόντων καθιστά την επιβίωση των αγροτικών και αστικών στοιχείων της Νήσου όλο και πιο δύσκολη⁶⁶⁷.

Το Σεπτέμβριο του 1906 ο αρμοστής ανακοινώνει τη διάλυση του συμβουλίου⁶⁶⁸ και τη διεξαγωγή εκλογών στις 14 Οκτωβρίου⁶⁶⁹. Οι πρώτες ειδήσεις από τα προεκλογικά στρατόπεδα κάνουν λόγο για συνεργασία των δυο κομματικών συνδυασμών στις περιφέρειες Λευκωσίας-

⁶⁶¹ Στο ίδιο. 26 Ιανουαρίου 1906

⁶⁶² Στο ίδιο, 4 Μαΐου 1906, η τροποποίηση αφορά την διαχείριση των κληροδοτημάτων σε εκπαιδευτικά ιδρύματα.

⁶⁶³ Για το κείμενο του Νόμου βλ. ο.π., 23 Φεβρουαρίου 1906.

⁶⁶⁴ Στο ίδιο, 26 Ιανουαρίου 1906

⁶⁶⁵ Για το κείμενο της συμφωνίας βλ. ο.π., 18 Μαΐου 1906.

⁶⁶⁶ «Χωρίς Τίτλο», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 3/16 Ιουνίου 1906.

⁶⁶⁷ Οι δυσκολίες στην διαβίωση λόγω της υπερτίμησης των προϊόντων πλήττει ακόμη και την σχετικά προνομιούχα τάξη των Δημοσίων Υπαλλήλων οι οποίοι εκτός της αύξησης του ποσοστού εργοδότησής τους ζητούν και αυξήσεις στους μισθούς τους. «Οι Δημόσιοι Υπάλληλοι», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 14/27 Μαΐου 1906, «Οι Δημόσιοι Υπάλληλοι και η ευγλωττία των αριθμών – Ο Παραγκωνισμός των Ελλήνων», ο.π., Λευκωσία: 10/23 Ιουνίου 1906, «Οι Δημόσιοι Υπάλληλοι της Λευκωσίας ζητούν αύξησιν μισθού», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Σεπτεμβρίου 1906, «Νέα αναφορά των δημοσίων υπαλλήλων», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Δεκεμβρίου 1906.

⁶⁶⁸ βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 12 Σεπτεμβρίου 1906

⁶⁶⁹ Στο ίδιο, 18 Αυγούστου 1906

Κερύνειας και Λεμεσού-Πάφου, με πρωτοβουλία του συνδυασμού του μητροπολίτη Κιτίου⁶⁷⁰. Στη συνέχεια, οι διαπραγματεύσεις διακόπτονται λόγω της αρνητικής στάσης του συνδυασμού που υποστηρίζει την εκλογή του μητροπολίτη Κερύνειας στον αρχιεπισκοπικό θρόνο, οπότε οι δυο συνδυασμοί βρίσκονται και πάλι αντιμέτωποι στην εκλογική αρένα⁶⁷¹. Οι ανθυποψήφιοι στην περιφέρεια Λευκωσίας-Κερύνειας είναι ο συνδυασμός των μητροπολίτη Κιτίου, Θεοφάνη Θεοδότου και Αντωνίου Θεοδότου εναντίον του συνδυασμού των Πασχάλη Κωνσταντινίδη, Γεωργίου Σιακαλλή και Αχιλλέα Λιασσίδη⁶⁷². Στην περιφέρεια Λεμεσού-Πάφου ανθυποψήφιοι είναι ο συνδυασμός των μητροπολίτη Κιτίου, Χριστόδουλου Σώζου και Ιωάννη Κυριακίδη εναντίον του συνδυασμού των Σπύρου Αραούζου και Νεόφυτου Νικολαΐδη. Στην περιφέρεια Λάρνακας-Αμμοχώστου, ενώ όλα έδειχναν τον σχηματισμό δυο συνδυασμών, τελικά στις εκλογές θα συμμετέχουν επτά ανεξάρτητοι υποψήφιοι, οι Νικόλαος Ρώσσοι, Γιάγκος Βοντιτζιάνος, Ευάγγελος Χατζηγιάννου, Μιχαήλ Νικολαΐδης, Λούης Λοΐζου, Ι. Μυριάνθης και Αχιλλέας Λιασσίδης⁶⁷³. Παρόμοια εκλογική διαμάχη διενεργείται και στην τουρκοκυπριακή κοινότητα, η οποία είναι έντονα επηρεασμένη από το κλίμα αναταραχής που επικρατεί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ανάμεσα σε νεότουρκους, νεοθωμανούς και το καθεστώς⁶⁷⁴. Στην περιφέρεια Λευκωσίας-Κερύνειας τα ξίφη τους διασταυρώνουν οι Shevket Effendi και Munir Effendi. «Από της συστάσεως του Νομοθετικού Συμβουλίου το πρώτον ήδη μεταξύ των Οθωμανών εγεννήθη τοσούτον δια τας εκλογάς ενδιαφέρον... Η Οθωμανική κοινότης της Λευκωσίας διηρέθη εις δυο ζωηρώς αντιμαχομένας μερίδας, έκαστη των οποίων μετά φανατισμού υποστηρίζει τον υποψήφιον της. Οι υποψήφιοι βουλευταί της περιφέρειας Λευκωσίας-Κυρηνείας είναι δυο, ο... βουλευτής Σιεφκέτ Εφένδης και ο Μεχμέτ Μουνήρ Βέης,

⁶⁷⁰ «Εν τη περιφερεία Λευκωσίας – Κερυνείας φέρεται υπό πολλών ως επικειμένη η συνδιαλλαγή των δυο μερίδων και θεωρείται ως πιθανός ο καταρτισμός ενός και μόνου συνδυασμού προς αποφυγήν εξαντλητικού αγώνος», «Προεκλογικά νέα – Φήμει και θρύλοι δια τας εγγίζουσας εκλογάς», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 5/18 Αυγούστου 1906. Για το ίδιο θέμα βλ. «Προεκλογικά νέα – Αι διαπραγματεύσεις», ο.π., Λευκωσία: 26/8 Σεπτεμβρίου 1906.

⁶⁷¹ Σύμφωνα με αναφορά του Αρμοστή προς τον Υπουργό των Αποικιών η κατάρρευση των διαπραγματεύσεων οφειλόταν στην άρνηση των οπαδών του Μητροπολίτη Κερυνείας οι οποίοι ήταν πολύ σίγουροι για την εκλογική τους νίκη. SA1/1621/06

⁶⁷² Για τους υποψήφιους Λευκωσίας – Κερύνειας και Λεμεσού – Πάφου βλ. «Τα ονόματα των υποψήφιων βουλευτών», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 9/22 Σεπτεμβρίου 1906, «Οι βουλευτικοί Συνδυασμοί – Το ναυάγιο των διαπραγματεύσεων», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Σεπτεμβρίου 1906, «Αι εκλογαί – Οι προταθέντες βουλευταί – Διάφοροι λεπτομέρειαι», ο.π., Λευκωσία: 23/6 Οκτωβρίου 1906.

⁶⁷³ «Οι Υποψήφιοι Λάρνακος – Αμμοχώστου», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 26/8 Σεπτεμβρίου 1906. Σύμφωνα με τις σημειώσεις του Αρχιγραμματέα στην εν λόγω περιφέρεια υποψήφιοι θα είναι δυο Κτηματίες, δυο Δήμαρχοι, πέντε Δικηγόροι, ένας Έμπορος και ένας Γραφέας Αιτήσεων, βλ. SA1/1621/06

⁶⁷⁴ Ενδεικτικά του κλίματος διχόνοιας και αναταραχής που επικρατεί στην Τουρκοκυπριακή κοινότητα είναι ένα επεισόδιο κατά τους εορτασμούς της επετείου της ανόδου του Σουλτάνου στον θρόνο, μια δίκη επί εξύβρισης του Αρχικαδή και μια διαμαρτυρία κατά της λειτουργίας νυκτερινής σχολής στην Λευκωσία, «Επετηρίς του Σουλτάνου – Πως εορτάσθη εν Λευκωσία» και «Νεότουρκοι εν Λευκωσία – Μομφαί και προσβολαί κατά του Σουλτάνου – Η περιέργος διαγωγή ενός ποιητού», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 26/8 Σεπτεμβρίου 1906, «Εξύβρισις Αρχικαδή», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Σεπτεμβρίου 1906 και «Μια Τουρκική Σχολή εν Λευκωσία – Καταγγελία εις τον Σουλτάνον», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Δεκεμβρίου 1906

πρώτην φοράν ενεργώς αναμιγνυόμενος εις τα πολιτικά ζητήματα. Αμφότεροι ανήκουσι εις την τάξιν των νέων Οθωμανών, διαθερμαίνονται δε και οι δυο υπό του πόθου να εργασθώσι προς προαγωγήν των συμφερόντων της τουρκικής κοινότητος.»⁶⁷⁵. Στην περιφέρεια Λάρνακας – Αμμοχώστου υποψήφιοι είναι οι Dervish Effendi, Mehmet Orfi, Mehmet Naim και Mustapha Hami⁶⁷⁶, ενώ στην περιφέρεια Λεμεσού – Πάφου την βουλευτική έδρα διεκδικούν επίσης τέσσερεις ανθυποψήφιοι⁶⁷⁷.

«Η εκλογική μάχη διεξήχθηκε ομαλά... Μεγάλες προσπάθειες έγιναν από τα αντιμαχόμενα κόμματα για να προσελκύσουν τους ψηφοφόρους στις κάλπες, αλλά είτε γιατί η μέθοδος της μυστικής ψηφοφορίας στέρησε από τους εκλογείς μερικά από τα συνηθισμένα κίνητρα για να ψηφίσουν, είτε γιατί το ενδιαφέρον του λαού όσον αφορά τις πράξεις των αντιπροσώπων του είναι μειωμένο, ο αριθμός των ψηφοφόρων ήταν λίγος σε σχέση με τις προσπάθειες και τον ζήλο που επέδειξαν οι υποψήφιοι. Το ποσοστό των ψηφοφόρων που συμμετείχαν στις εκλογές ήταν: Για την Λευκωσία και την Κερύνεια: Μουσουλμάνοι: 66.57%, Χριστιανοί: 60.14%, για την Λάρνακα και την Αμμόχωστο: Μουσουλμάνοι: 57,2%, Χριστιανοί: 47% και για την Λεμεσό και Πάφο: Μουσουλμάνοι: 51%, Χριστιανοί: 66.25%.»⁶⁷⁸.

Το αποτέλεσμα των εκλογών ήταν η «σαρωτική νίκη» των συνδυασμών του μητροπολίτη Κιτίου στην περιφέρεια Λευκωσίας-Κερύνειας⁶⁷⁹, όπου εκλέχθηκαν ο μητροπολίτης Κιτίου, ο Θεοφάνης Θεοδότου και ο Αντώνης Θεοδότου. Σημαντική ήταν, επίσης, η νίκη του συνδυασμού στην περιφέρεια Λεμεσού-Πάφου,⁶⁸⁰ όπου εξέλεξε δυο από τους τρεις υποψηφίους της, τους Ιωάννη Κυριακίδη και Χριστόδουλο Σώζο. Στην ίδια περιφέρεια εκλέχθηκε ο μοναδικός κυρηνειακός υποψήφιος Σπύρος Αραούζος. Στην περιφέρεια Λάρνακας-Αμμοχώστου εκλέχθηκαν οι νέοι πολιτευτές Λούης Λοΐζου, Μιχαήλ Νικολαΐδης και Ευάγγελος Χατζηγιάννου⁶⁸¹. Από την πλευρά των Τουρκοκύπριων εκλέχθηκαν βουλευτές στη περιφέρεια

⁶⁷⁵ «Οι Οθωμανοί Υποψήφιοι», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 5/18 Αυγούστου 1906.

⁶⁷⁶ «Τα ονόματα των υποψηφίων βουλευτών», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Σεπτεμβρίου 1906.

⁶⁷⁷ «Οι βουλευτικοί Συνδυασμοί – Το ναυάγιο των διαπραγματεύσεων», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Σεπτεμβρίου 1906.

⁶⁷⁸ SA1/1621/06

⁶⁷⁹ «Εκλέχθηκαν οι Μητροπολίτης Κιτίου (5018 ψήφους), ο Αντώνης Θεοδότου (4871 ψήφους), ο Θ. Θεοδότου (4929 ψήφους). Δεν εκλέχθηκαν οι Πασχάλης Κωνσταντινίδης (3501 ψήφους), Γεώργιος Σιακαλλής (3377 ψήφους) και ο Αχιλλέας Λιασσίδης (3306 ψήφους).», «Τα αποτελέσματα των Βουλευτικών εκλογών – Περιφέρεια Λευκωσίας – Κυρηνείας», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 30/13 Οκτωβρίου 1906.

⁶⁸⁰ «Εκλέχθηκαν ο Μητροπολίτης Κιτίου (3682 ψήφους), ο Ι. Κυριακίδης (3518 ψήφους) και ο Σπύρος Αραούζος (3437 ψήφους). Δεν εκλέχθηκαν οι Χ. Σώζος (3329 ψήφους) και ο Ν. Νικολαΐδης (2990 ψήφους). Ο Μητροπολίτης Κιτίου μάλλον κράτησε την βουλευτική έδρα της Λευκωσίας-Κερύνειας, με αποτέλεσμα να εκλεχθεί στην βουλευτική έδρα Λεμεσού-Πάφου ο αμέσως επόμενος πλειοψηφούντας υποψήφιος Χ. Σώζος.», «Αι βουλευτικά εκλογαί-Καθυστερήσαντα αποτελέσματα-Περιφέρεια Λεμεσού-Πάφου», ο.π., Λευκωσία: 7/20 Οκτωβρίου 1906.

⁶⁸¹ Για τα ονόματα όλων των νέων Βουλευτών βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 19 Οκτωβρίου 1906 και 22 Φεβρουαρίου 1906

Λευκωσίας-Κερύνειας ο Mehmet Shevket Bey, στην περιφέρεια Λάρνακας-Αμμοχώστου ο Mustapha Hami και στην περιφέρεια Λεμεσού-Πάφου ο Mehmet Ziai⁶⁸².

Αμέσως μετά την ανακοίνωση των αποτελεσμάτων οι ηττημένοι των εκλογών στις περιφέρειες Λευκωσίας-Κερύνειας και Λεμεσού-Πάφου υπέβαλαν ενστάσεις ζητώντας την ακύρωση των εκλογών και κατηγορώντας τους εκλεγέντες βουλευτές για διαφθορά. Οι Πασχάλης Κωνσταντινίδης, Γεώργιος Σιακαλλής και Αχιλλέας Λιασίδης κατέθεσαν αίτηση ακύρωσης του αποτελέσματος της εκλογής για την περιφέρεια Λευκωσίας-Κερύνειας κατηγορώντας τους μητροπολίτη Κιτίου, Αντώνη Θεοδότου και Θεοφάνη Θεοδότου, τους πράκτορές τους ή οποιαδήποτε άλλα πρόσωπα ενέργησαν εκ μέρους τους για δωροδοκία, εστίαση και παράνομη χειραγώγηση των ψηφοφόρων. Δικηγόρος των αιτούντων είναι ο δικηγόρος του Στέμματος Davies. Εγγύηση 1.000 λιρών για τα έξοδα της δίκης εκ μέρους των αιτούντων κατέθεσαν οι Γ. Παπαδόπουλος, Α. Αρτέμης και Ν. Πασχάλης⁶⁸³. Ο Νεόφυτος Νικολαΐδης κατέθεσε ένσταση κατά της εκλογής των μητροπολίτη Κιτίου και Ιωάννη Κυριακίδη για την περιφέρεια Λεμεσού-Πάφου, κατηγορώντας τους για δωροδοκία, εστίαση και παράνομη χειραγώγηση⁶⁸⁴. Ο Νεόφυτος Νικολαΐδης με τον προαναφερθέντα δικηγόρο⁶⁸⁵, δεν ζητά μόνο την ακύρωση της εκλογής, αλλά και την ανάδειξη του ίδιου στη βουλευτική έδρα Λεμεσού-Πάφου. Εγγύηση για τα έξοδα της δίκης κατέθεσαν οι Πασχάλης Κωνσταντινίδης και Γεώργιος Σιακαλλής. Επίσης, αίτηση για ακύρωση της εκλογής του Σπύρου Αραούζου κατέθεσε ο Χριστόδουλος Σώζος, ο οποίος μετά την παραίτηση του μητροπολίτη Κιτίου από την έδρα της περιφέρειας Λεμεσού-Πάφου, εκλέχθηκε βουλευτής⁶⁸⁶. Εγγύηση για τα έξοδα της δίκης, η οποία θα αρχίσει στις 7 Δεκεμβρίου, κατέθεσαν εκ μέρους του Σώζου οι Αντώνης Θεοδότου,

⁶⁸² «Από τους Οθωμανούς εκλέχθηκε ο Μεχμέτ Σιεφκέτ Εφένδης με ψήφους 1151 έναντι του Μεχμέτ Μουνίρ Εφένδη με 558 ψήφους. Στην περιφέρεια Λάρνακας-Αμμοχώστου Οθωμανός βουλευτής εκλέχθηκε ο Χαμή Εφένδης, έμπορος και «λίαν συμπαθές μέλος της Οθωμανικής κοινότητας», ενώ ανεπίσημες πληροφορίες αναφέρουν ότι στην περιφέρεια Λεμεσού-Πάφου την πλειοψηφία έχει ο Μεχμέτ Εφένδης», «Τα αποτελέσματα των Βουλευτικών εκλογών-Περιφέρεια Λευκωσίας-Κυρηνείας», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 30/13 Οκτωβρίου 1906.

⁶⁸³ «Η Εκλογή Λευκωσίας – Κυρηνείας – Αίτησις περί ακυρώσεως», ο.π. Λευκωσία: 28/10 Νοεμβρίου 1906. Για το ίδιο θέμα βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 16 Νοεμβρίου 1906. Στην αίτησή τους οι ενάγοντες αναφέρουν επίσης ότι οι κατηγορίες μπορεί να αποδειχθούν για τον έναν εκ των εναγομένων, αλλά καθώς αυτοί συνιστούν εκλογικό συνασπισμό, η εκλογή όλων θα πρέπει να ακυρωθεί. Σύμφωνα με τους ενάγοντες επιλαχόντες βουλευτές οι κατηγορίες δωροδοκίας ανέρχονται στις 86, εστίασης στις 37, εκφοβισμού στις 2 και άλλες παραβάσεις στις 5. «Η Εκλογή Λευκωσίας – Κυρηνείας – Κοινοποίησις λεπτομερειών», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 11/21 Νοεμβρίου 1906.

⁶⁸⁴ Ο κ. Νικολαΐδης αποφασίζει τελικά την απόσυρση της αίτησής του βλ. «Αι Ενστάσεις δια την εκλογήν Λεμεσού – Πάφου», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 19/1 Ιουνίου 1907. Οι κατηγορίες του κ. Νικολαΐδη για δωροδοκίες και διαφθορά μάλλον ήταν αβάσιμες αν κρίνουμε από αρχείο της Αρχιγραμματείας όπου αναφέρεται ότι περίπτωση δωροδοκίας στην Πάφο αποφεύχθηκε λόγω της έγκαιρης επέμβασης της Κυβέρνησης βλ. SA1/C1014/06.

⁶⁸⁵ «Η Εκλογή Λεμεσού – Πάφου – Το εγερθέν Προδικαστικόν ζήτημα», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 18/1 Δεκεμβρίου 1906.

⁶⁸⁶ « Ενστάσεις και δια την εκλογήν Λεμεσού – Πάφου», ο.π., Λευκωσία: 28/10 Νοεμβρίου 1906. Για τις εν λόγω ενστάσεις βλ. επίσης *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 16 Νοεμβρίου 1906.

Θεοφάνης Θεοδότου και Ιωάννης Κυριακίδης⁶⁸⁷, ενώ δικηγόρος του ανέλαβε ο Θεοφάνης Θεοδότου⁶⁸⁸. Όμως, την αίτηση για ακύρωση της εκλογής δεν υπέγραψε ο ίδιος ο Σώζος αλλά ο δικηγόρος του προκαλώντας με αυτό τον τρόπο την απόρριψη της αίτησης⁶⁸⁹.

Οι δίκες των εκλογών έχουν προκαλέσει τέτοια αναταραχή στην ελληνοκυπριακή κοινότητα ώστε να οδηγήσουν στην παρέμβαση του Έλληνα προξένου Καρύτση, ο οποίος σε επιστολή του προς τους διαδίκους συνέστησε μετριοπάθεια και ευχήθηκε τη διακοπή της εκλογικής δίκης. Εις το όνομα της Ελληνικής Πατρίδος κάλεσε ο Καρύτσης τους διαδίκους να θέσουν τέρμα στη διχόνοια⁶⁹⁰. Οι προτροπές του έπεσαν στο κενό και η δίκη για τις εκλογές Λευκωσίας-Κερύνειας συνεχίστηκε μέχρι και τα μέσα του 1907⁶⁹¹, οπότε οι μητροπολίτης Κιτίου, Θεοφάνης Θεοδότου και Αντώνης Θεοδότου κρίθηκαν ένοχοι για διαφθορά, γεγονός που οδήγησε στην ακύρωση της εκλογής τους⁶⁹². Στις νέες εκλογές που διεξάγονται τον Μάιο του 1907, πέραν του κιτιακού συνδυασμού, υποψήφιοι είναι οι Αριστόδημος Φοινιεύς, Χαράλαμπος Μαραθεύτης και Δημοσθένης Σεβέρης. Τελικά, οι κιτιακοί υποψήφιοι επανεκλέγονται μετά την απόσυρση των ανθυποψηφίων τους⁶⁹³.

Έχει αναφερθεί ότι η σύντομη περίοδος της κοινής συνεργασίας Τουρκοκυπρίων και Ελληνοκυπρίων βουλευτών έληξε «άδοξα» στα μέσα της παρούσας περιόδου του Νομοθετικού Συμβουλίου. Οι δηλώσεις του Βρετανού υπουργού των Αποικιών, οι οποίες αμφισβητούσαν την καθολικότητα των εθνικών πόθων των Ελληνοκυπρίων, και η μεροληπτική στάση των βρετανικών μελών του συμβουλίου, τα οποία απορρίπτουν την εισαγωγή του αιτήματος της

⁶⁸⁷ «Η Εκλογική Δίκη—Πότε ορίσθη η δικάσιμος ημέρα—Λεπτομέρειαι των κατηγοριών», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 4/17 Νοεμβρίου 1906

⁶⁸⁸ «Η Εκλογή Λεμεσού—Πάφου—Το εγερθέν Προδικαστικόν ζήτημα», ο.π., Λευκωσία: 18/1 Δεκεμβρίου 1906.

⁶⁸⁹ Ο Βουλευτής Σπύρος Αραούζος καλείται να πληρώσει για την απορριφθείσα εκλογική αίτηση, την οποία κατέθεσε ο κ. Χρ. Σώζος για την ακύρωση της εκλογής Λεμεσού—Πάφου, το ποσό των 92 λιρών. «Η Εκλογική Αίτησις Λεμεσού—Πάφου—Κατάλογος εξόδων», ο.π., Λευκωσία: 2/15 Ιουνίου 1907.

⁶⁹⁰ «Η Εκλογή Λευκωσίας—Κυρηνείας—Το τηλεγράφημα του Έλληνος Προξένου», ο.π., Λευκωσία: 25/8 Δεκεμβρίου 1906.

⁶⁹¹ «Η Δίκη των Εκλογών—Η Λήξις αυτής», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Απριλίου 1907.

⁶⁹² Οι Μητροπολίτης Κιτίου, Αντώνης Θεοδότου και Θεοφάνης Θεοδότου κρίθηκαν ένοχοι ότι δια αντιπροσώπων τους δωροδόκησαν και εστίασαν πολίτες με αντάλλαγμα την ψήφο τους. Η εκλογή τους ακυρώθηκε και κλήθηκαν να πληρώσουν τα έξοδα της δίκης. Ενώ όλοι οι αντιπρόσωποι των εκλεγέντων αρνήθηκαν τις κατηγορίες λέγοντας ότι δεν έπραξαν δωροδοκίες (9 περιπτώσεις), αλλά κεράσματα, ούτε παράνομες εστιάσεις (10 περιπτώσεις), απλά παρείχαν φιλοξενία σε φίλους. «Η Δίκη των Βουλευτικών εκλογών—Έκδοσις αποφάσεως—Η ακύρωσις των εκλογών», ο.π., Λευκωσία: 21/4 Μαΐου 1907.

⁶⁹³ Προκηρύχθηκε η ημερομηνία για την καταβολή υποψηφιοτήτων για τις Βουλευτικές εκλογές της εκλογικής περιφέρειας Λευκωσίας—Κερύνειας. Οι υποψήφιοι είναι οι Θεοφάνης Θεοδότου, Αντώνης Θεοδότου, Αριστόδημος Φοινιεύς, Χαράλαμπος Μαραθεύτης, Μητροπολίτης Κιτίου και Δημοσθένης Χρ. Σεβέρης. Όλοι οι υποψήφιοι ανήκουν στην Κιτιακή μερίδα. Μετά την λήξη της προθεσμίας για την υποβολή υποψηφιοτήτων οι Φοινιεύς, Μαραθεύτης και Σεβέρης αποσύρουν τις υποψηφιότητές τους. Με αυτό τον τρόπο επανεκλέγονται χωρίς εκλογές οι Αντώνης και Θεοφάνης Θεοδότου και ο Μητροπολίτης Κιτίου, «Η πλήρωσις των κενών Βουλευτικών εδρών—Οι ανακηρυχθέντες βουλευτές Λευκωσίας—Κυρηνείας», ο.π., Λευκωσία: 12/25 Μαΐου 1907.

ένωσης στην αντιφώνηση αλλά ταυτόχρονα επιψηφίζουν το τουρκοκυπριακό ψήφισμα του Dervish Effendi για επιστροφή της Κύπρου στον Σουλτάνο μετά από μια πιθανή αποχώρηση των Βρετανών από το νησί, οδηγούν στην αποκρυστάλλωση του αιτήματος της ένωσης από την ελληνοκυπριακή κοινοβουλευτική ηγεσία.

Η κατακραυγή της ελληνοκυπριακής κοινότητας για τη μεροληπτική στάση των επίσημων μελών του συμβουλίου μετουσιώνεται στην αύξηση των αντιβρετανικών αισθημάτων του λαού. Στα συλλαλητήρια του 1903 ο λαός φωνάζει «Κάτω η Κυβέρνησις! Αίσχος εις την Κυβέρνησιν! Ζήτω η Ένωσις!»⁶⁹⁴. Η οργή των Ελληνοκυπρίων στρέφεται αποκλειστικά κατά της κυβέρνησης και όχι κατά των Τουρκοκυπρίων, οι οποίοι έπραξαν το «εθνικό» τους καθήκον⁶⁹⁵. «...Πρέπει να κατανοηθή παρά των συμπολιτών Οθωμανών η υστερόβουλος πολιτική της Κυβερνήσεως, ήτις... την κυβερνητική υπηρεσία χρησιμοποίη... προς φυλετικές και κομματικές διαιρέσεις... σπείρουσα ζιζάνια μεταξύ Ελλήνων και Μωαμεθανών... Τούτο κατενόησαμεν ήδη οι Έλληνες και... διεξάγωμεν ηνωμένοι εν τω Νομοθετικώ... σφοδρόν αγώνα...»⁶⁹⁶. Παρά τις διαβεβαιώσεις των Ελληνοκυπρίων ότι η οργή τους δεν στρέφεται κατά της τουρκοκυπριακής κοινότητας, οι φωνές υπέρ της ένωσης εξακολουθούν να «τρομάζουν το σύνολο στοίχειο»⁶⁹⁷.

Η αυξανόμενη ένταση με την οποία η ελληνοκυπριακή κοινότητα ζητά την ένωση οδηγεί την κυβέρνηση στο συμπέρασμα ότι ο Έλληνας πρόξενος στην Κύπρο είναι ένα από τα άτομα που διεξάγουν «ελληνική προπαγάνδα» στο νησί. Ως απόδειξη ο διοικητής Λευκωσίας Chamberlayne αναφέρει ότι «Αν ο Έλληνας Πρόξενος είναι ελεύθερος να δημοσιεύει στο Νησί διατάγματα από το Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών (όπως η ανακοίνωση της παρασημοφόρησης του κ. Θεμιστοκλέους ο οποίος δεν είναι Έλληνας Υπήκοος) τότε πολύ σοβαρές αναταραχές είναι εγγυημένες.»⁶⁹⁸. Γενικότερα, η στάση των Ελλήνων υπηκόων που ζουν και εργάζονται στην Κύπρο προκαλεί συχνά προβλήματα στην κυβέρνηση⁶⁹⁹, η οποία θορυβείται και από τη δράση ορισμένων εκλεγμένων μελών του συμβουλίου⁷⁰⁰.

⁶⁹⁴ «Από εβδομάδα σ' εβδομάδα», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 4 Ιουλίου 1903.

⁶⁹⁵ «Δεν ήτο αγανάκτησις εκείνη ήτις κατέλαβε τον λαόν... ήτο μια θύελλα οργής, καταιγίς αγανακτήσεως. Όχι κατά των Τούρκων βεβαίως. Έπραξαν το καθήκον των ως πράξαμεν και ημείς τι ιδικόν μας. Κατά των Άγγλων...», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 4 Ιουλίου 1903.

⁶⁹⁶ «Δια την Μουσουλμανικήν Κοινότητα», *Ευαγόρας*, Λευκωσία: 3 Ιουλίου 1903.

⁶⁹⁷ SA1/C716/03

⁶⁹⁸ SA1/C704/03. Σύμφωνα με τον κ. Chamberlayne, ο εκπαιδευτικός κ. Ανδρέας Θεμιστοκλέους είναι ο ηγέτης των αντιβρετανικών εκδηλώσεων στην Λεμεσό.

⁶⁹⁹ Για παράδειγμα η οργάνωση συνάντησης έξω από το Τζαμί της Αγίας Σοφίας στην Αμμόχωστο από τον κ. Καταλάνο προκαλεί την έντονη αντίδραση του Μουφτή των Τουρκοκυπρίων βλ. SA1/989/06. Επίσης η άρνηση του κ. Γεννάδιου, Διευθυντή του Αγροτικού Τμήματος, να παρίσταται στην ψηφοφορία για την έγκριση των παραγράφων της Αντιφώνησης όπου γίνεται μνεία για την Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, οδηγεί στην επιψήφιση της Αντιφώνησης βλ. SA1/C767/04.

⁷⁰⁰ Ο κ. Θεοδότου σε ομιλία στην Κυθρέα είτε «Θέλουμε την Μητέρα Ελλάδα παρ' όλο που η Αγγλία είναι πλούσια, εξακολουθεί να είναι Μητριά. Για αυτό θέλουμε την Μητέρα μας αν και είναι φτωχή. Οι Άγγλοι έγραψαν στο

Συμφωνα με αρχεία της αρχιγραμματείας, η «ελληνική προπαγάνδα» στα σχολεία αυξάνεται⁷⁰¹ ταυτόχρονα με τις πωλήσεις και τη χρήση ελληνικών σημαίων με κάθε αφορμή⁷⁰². Το υπουργείο Αποικιών συμβουλεύει τον αρμοστή της Κύπρου να λάβει άμεσα μέτρα. «Κατά την ταπεινή μου άποψη... τώρα ή ποτέ είναι η στιγμή να επιλύσουμε μια για πάντα, χωρίς δυσκολία και θόρυβο, το ζήτημα της παράνομης χρήσης της Ελληνικής σημαίας από το Ορθόδοξο στοιχείο. Αν η παρούσα θετική ευκαιρία δεν χρησιμοποιηθεί αυτό θα σημαίνει περισσότερη δυσκολία για την Κυπριακή Κυβέρνηση όταν - σίγουρα θα πρέπει - αργά ή γρήγορα να πάρει μέτρα για να σταματήσει αυτή την πρακτική, γιατί θα πρέπει να γίνει παραδεχτό ότι η πρακτική του να επιδεικνύεται, με κάθε ευκαιρία η σημαία ενός άλλου έθνους - ανεξάρτητα από το γεγονός ότι ο Βασιλιάς και η Κυβέρνηση αυτού του έθνους έχουν δηλώσει ανοικτά την εχθρότητά τους για την Μεγάλη Βρετανία και τους συμμάχους της - οι προσευχές στις εκκλησίες υπέρ του Έλληνα Βασιλιά και οι συνεχείς φωνασκίες στο πρόσωπο των Αρχών για «ένωση» και όλα αυτά σε μια βρετανική κτήση δεν μπορούν να ερμηνευθούν ως οτιδήποτε άλλο παρά μια ταξική (κοινοτική) επανάσταση και μπορεί μόνο να οδηγήσει στην διαφθορά της αφοσίωσης των άλλων στοιχείων του νησιού πέρα από το να τραυματίσει την αυτοεκτίμηση των Βρετανών αποικιοκρατών. Όσον αφορά τους λίγους Έλληνες γιατρούς, δικηγόρους, πολιτικούς και κληρικούς, 12 ώρες διορία για να εγκαταλείψουν το νησί θα τους κανονίσει (επαναφέρει στην τάξη).»⁷⁰³. Το αίτημα της ένωσης λοιπόν παγιώνεται και ήρθε η ώρα για την κυπριακή κυβέρνηση να λάβει τα μέτρα της.

Ι.3.β.: Η κορύφωση και το τέλος του διχασμού της ελληνοκυπριακής κοινότητας—Οι αλλαγές στη βρετανική πολιτική—Η ικανοποίηση μέρους των οικονομικών αιτημάτων των Ελληνοκυπρίων—Η αρχή της ριζοσπαστικοποίησης του αιτήματος της ένωσης (1907 – 1911).

Το 1907, πέραν των αιτημάτων περί ένωσης και φόρου υποτελείας, δυο θέματα απασχολούν την ελληνοκυπριακή κοινότητα και το Νομοθετικό Συμβούλιο, η επίλυση του αρχιεπισκοπικού ζητήματος και το αίτημα της πολιτικής και οικονομικής χειραφέτησης των Κυπρίων. Στο σχέδιο για το κείμενο της αντιφώνησης τίθενται και τα τέσσερα αυτά ζητήματα⁷⁰⁴.

Λονδίνο λέγοντας ότι ο λαός της Κύπρου, με ορισμένες εξαιρέσεις, δικηγόρους και δασκάλους, είναι ευχαριστημένοι από την Βρετανική κατοχή. Κοιτάξε εδώ άνθρωποι υπάρχουν άλλοι άνθρωποι σαν εμάς, που πρέπει να πληρώνουν δυο φόρους, ένα στην Τουρκία και ένα στην Βρετανική Κυβέρνηση;... Οτιδήποτε και αν προτείνουμε στην Κυβέρνηση αυτή το απορρίπτει. Η Κυβέρνηση κάνει ό,τι θέλει. Θα ήταν καλύτερα να εγκαταλείψουμε το Νομοθετικό και η Κυβέρνηση να κάνει ό,τι θέλει, έτσι ώστε ο κόσμος να μην ψέγει εμάς...».

SA1/C785/04

⁷⁰¹ SA1/C662/02

⁷⁰² SA1/C701/03. Σύμφωνα με τον Δικηγόρο του Στέμματος «η χρήση μιας σημαίας ξένης δύναμης δεν μπορεί να εμποδιστεί εκτός και αν η σημαία χρησιμοποιείται με την πρόθεση της δημιουργίας ταραχών.».

⁷⁰³ SA1/C701/03

⁷⁰⁴ Για το τελικό κείμενο της Αντιφώνησης βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 22 Φεβρουαρίου 1907.

Στην όγδοη παράγραφο της αντιφώνησης οι Ελληνοκύπριοι ζητούν να απαλλαχθεί η Κύπρος από το βάρος του φόρου υποτελείας και προειδοποιούν ότι, αν τα αιτήματά τους δεν ικανοποιηθούν, τότε θα καταψηφίσουν τον προϋπολογισμό και θα προτρέψουν τον λαό να κηρύξει στάση πληρωμής των φόρων του. Οι Τουρκοκύπριοι Βουλευτές πιστοί στο κοινό μέτωπο συνεργασίας με την κυβέρνηση απαντούν ότι «η οθωμανική κοινότης ουδέποτε θα συμφωνήσει προς τούτο και θα εξακολουθήσει να πληρώνει τακτικώς την φορολογίαν της. Η ιδέα αυτή οφείλεται μόνον εις τα μέλη του Νομοθετικού, διότι ουδένα εκ των χριστιανών ήκουσε (ο Hami Bey) ν' αρνήται να πληρώσει την φορολογίαν. Η εκστόμισις δε τοιούτων ιδεών εν τω Συμβουλίω έχει σκοπόν βεβαίως την επανάστασιν των κατωτέρων στρωμάτων κατά της Αγγλικής κυβερνήσεως, αλλά τοιούτον διάβημα ουδέν θα έχη αποτέλεσμα, διότι η κυβέρνησις δεν αποτελείται από παιδιά. Δια της ιδέας ταύτης σκοπείται να μην πληρώνονται οι φόροι της κυβερνήσεως και ο φόρος της Πύλης, εάν δ' εν τοιαύτη περιπτώσει η αστυνομία δεν είναι ικανή να εξαναγκάσει εις πληρωμήν τους αρνούμενους άπασα η μουσουλμανική κοινότης είναι έτοιμη να βοηθήσει προς τούτον την κυβέρνησιν.»⁷⁰⁵.

Στην υποστήριξη της πρότασής τους κατά την συζήτηση επί της αντιφωνήσεως οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές υποστηρίζουν ότι η πληρωμή του φόρου υποτελείας από τη Βρετανία δεν πρόκειται να προσβάλει τα κυριαρχικά δικαιώματα του Σουλτάνου, ενώ προχωρώντας ένα βήμα παραπάνω επαναλαμβάνουν το πάγιο αίτημα της εκπλήρωσης του «εθνικού πόθου της ένωσης»⁷⁰⁶. Όπως είναι αναμενόμενο, το κοινό μέτωπο Τουρκοκυπρίων και Βρετανών βουλευτών απορρίπτει την παράγραφο αυτή, η οποία αντικαθίσταται από τις ευχαριστίες του

⁷⁰⁵ «Η Βουλή – Θεωλώδεις Συζητήσεις επί της Αντιφωνήσεως», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 10/23 Φεβρουαρίου 1907. Η πρόταση των Ελληνοκυπρίων βουλευτών περί απόρριψης του προϋπολογισμού και άρνησης της καταβολής φόρων θορυβεί και την κυβέρνηση η οποία δια στόματος του Προεδρεύοντος του Συμβουλίου αναφέρει ότι «όταν ήκουον τους λόγους αυτού δεν εσκεπτόμην περί του ιδίου, αλλά τους αμαθείς εκείνους χωρικούς, οίτινες ηδύναντο να παρασυσρθώσιν εκ τοιούτων λόγων. Και εσκεπτόμην ακόμη του κατωτέρους κυβερνητικού υπαλλήλους, τους μουδύρας, τους φορολόγους κτλ. οίτινες ηδύναντο να θεωρηθώσιν υπό του λαού ως υπάλληλοι καταπιεστικής κυβερνήσεως... κατόπιν της δηλώσεως περί απορρίψεως του προϋπολογισμού και αντιστάσεως κατά της πληρωμής της φορολογίας, ουδεμία αίρεσις υπολείπεται εις τα επίσημα μέλη να συνταχθώσιν μετά των ελληνικών χριστιανικών.» Ο κ. Χατζηιωάννου υπερασπίζεται την πρόταση των Ελληνοκυπρίων λέγοντας ότι «Κάμνομεν λόγον περί φοροστασίου διότι δεν είναι πράξις αντικειμένη εις τον συνταγματικόν χάρτην», ο.π.

⁷⁰⁶ Ο Τουρκοκύπριος Βουλευτής κ. Shevket αναφέρει σχολιάζοντας τις δηλώσεις του κ. Θεοδότου ότι «η πρότασις του εντίμου μέλους θα ήτο ωφελιμωτάτη αν δεν είπε το ζήτημα της ενώσεως της Κύπρου με την Ελλάδα. Η εν τω σημείω τούτο επιμονή των Χριστιανικών μελών θέλει να φέρη διάσταςιν μεταξύ Πύλης και Κύπρου... Οι απανταχού Μουσουλμάνοι θα εθυσίαζον τα πάντα όπως προστατεύσωσι τα δικαιώματα του Σουλτάνου και της Πύλης... όλοι οι εν Κύπρω Μουσουλμάνοι είναι έτοιμοι τα πάντα να υποστώσι και αυτό δε το αίμα των να χύσωσι προς προστασίαν τούτου». Ο κ. Θεοδότου απαντά λέγοντας ότι «Τα κυριαρχικά δικαιώματα του Σουλτάνου ουδόλως παραβλάπτονται, εάν το ποσόν του Φόρου πληρώνηται υπό της Αγγλίας. Σήμερον όμως δεν πρόκειται περί κυριαρχικών δικαιωμάτων, αλλά περί ανακουφίσεως από του βαρυτάτου φόρου και ημών και αυτών των Οθωμανών. Επιθυμούμεν να ενισχύσωμεν τας χείρας της Α. Εξοχότητος και της κυβερνήσεως, όπως αι 92.000 λίρες διατίθενται υπέρ του τόπου... Είμεθα εδώ ίνα συνηγορώμεν υπέρ των δικαίων του λαού και όχι να εκφράζωμεν ευχαριστίας προς την Κυβέρνησιν, άλλως το Συμβούλιον τούτο ουδένα λόγον υπάρξεως έχει.» ο.π.

συμβουλίου προς τη βρετανική κυβέρνηση για την επιχορήγηση των πενήντα χιλιάδων λιρών και τη διατύπωση της ελπίδας για τη μελλοντική αύξησή του.

Στην εικοστή πέμπτη παράγραφο του σχεδίου της αντιφώνησης οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές ζητούν την πολιτική και οικονομική χειραφέτηση της Κύπρου καθώς, όπως οι ίδιοι υποστηρίζουν, αυτή είναι η μόνη λύση για την πρόοδο του νησιού. Οι αντιδράσεις του κοινού μετώπου Τουρκοκυπρίων και Βρετανών βουλευτών είναι άμεσες και αρνητικές⁷⁰⁷. Ως αποτέλεσμα η παράγραφος τροποποιείται. Έπειτα, ο Χατζηιωάννου προτείνει την εισαγωγή της εικοστής έκτης παραγράφου όπου θα αναφέρεται το αίτημα της ένωσης αλλά προσκρούει στις ενστάσεις των τουρκοκυπριακών και επίσημων μελών του συμβουλίου με αποτέλεσμα την απόρριψη της πρότασής του. Όσον αφορά την εικοστή τρίτη παράγραφο και το αίτημα της εισαγωγής νομοθεσίας για την επίλυση του αρχιεπισκοπικού ζητήματος, οι αντιδράσεις του μοναδικού Κυρηνειακού βουλευτή, του Αραούζου, ο οποίος υποστηρίζει ότι το ζήτημα αφορά την Εκκλησία της Κύπρου και πρέπει να λυθεί με βάση τους δικούς της κανονισμούς και μόνο⁷⁰⁸, δεν είναι αρκετές ούτε για την απόρριψη της παραγράφου, ούτε για την εισαγωγή του σχετικού νομοσχεδίου εκ μέρους του Κυριακίδη⁷⁰⁹.

Ενώ αυτά τα ζητήματα μονοπωλούν τις συζητήσεις εντός και εκτός κοινοβουλίου, σημαντικά νομοσχέδια όπως το περί πρόληψης κατά της διαφθοράς στις εκλογές⁷¹⁰, περί ενδυνάμωσης της πίστης μεταξύ οφειλετών και δανειστών⁷¹¹ και περί καταγραφής και εκτίμησης της ακίνητης περιουσίας απορρίπτονται⁷¹². Ανάμεσα στα έντεκα νομοσχέδια που

⁷⁰⁷ Ο Τουρκοκύπριος Βουλευτής Shevket Effendi αναφέρει ότι θα καταψηφίσει την παράγραφο γιατί αυτή προσβάλλει τα κυριαρχικά δικαιώματα του Σουλτάνου. Οι Ελληνοκύπριοι Βουλευτές κ. Θεοδότου και κ. Σώζος αναφέρουν ότι ο Κυπριακός λαός ωρίμασε και είναι έτοιμος να αναλάβει μεγαλύτερες εξουσίες επί των ζητημάτων του. Με λύπη τους βλέπουν τα Τουρκοκυπριακά μέλη του Συμβουλίου να υποκύπτουν στην θέληση των Επισήμων μελών. Το εν λόγω ζήτημα αφορά την οικονομική ανάπτυξη της νήσου και ως τέτοιο θα έπρεπε να έχει την υποστήριξη όλων των Βουλευτών, ο.π.

⁷⁰⁸ Ο κ. Αραούζος λέει συγκεκριμένα «πώς είναι δυνατόν το Συμβούλιο τούτο, ως είναι συγκεκροτημένον, να διευκολύνη την υπόθεσιν; Εκτός εάν οι εισηγούμενοι την παράγραφον θέλουσι να δώσωσι δύναμιν εις την κυβέρνησιν να δώση γνώμην υπέρ της μιας ή της ετέρας μερίδος... Προς λύσιν του ζητήματος υπάρχουσι δυο μέσα. Ή τα μέλη της Εκκλησίας της Κύπρου να συνεργασθώσιν από κοινού, ή εάν τούτο καταδειχθή αδύνατον να ζητηθή η βοήθεια των άλλων εκκλησιών των ανηκουσών εις την ομοσπονδιαν της Ορθοδόξου Εκκλησίας.», ο.π.

⁷⁰⁹ «Το Αρχιεπισκοπικόν Ζήτημα – Το Συνταχθέν Νομοσχέδιον – Αι σπουδαιότεραι διατάξεις», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 3/16 Μαρτίου 1907.

⁷¹⁰ Για το κείμενο του Νομοσχεδίου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, 29 Νοεμβρίου 1907.

⁷¹¹ Στο ίδιο, 22 Μαρτίου 1907.

⁷¹² Στο ίδιο, 11 Ιανουαρίου 1907.

επιψηφίζονται τα σημαντικότερα είναι το περί τροποποίησης των νόμων της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης⁷¹³ και το περί τροποποίησης του δημαρχιακού νόμου⁷¹⁴.

Το ενδιαφέρον του κόσμου όμως είναι στραμμένο στο νομοσχέδιο περί εκλογής αρχιεπισκόπου, σύμφωνα με το οποίο ένας ή δυο Μητροπολίτες θα μπορούν να ζητήσουν την εφαρμογή των όρων του νομοσχεδίου για τη διεξαγωγή εκλογών⁷¹⁵. Η παρέμβαση της κυβέρνησης σε ένα καθαρά εκκλησιαστικό ζήτημα προκαλεί την αντίδραση της Ιεράς Συνόδου⁷¹⁶. Σύμφωνα με την Κυρηνειακή μερίδα η κυβέρνηση προσδίδοντας νομιμότητα στην νομοσχέδιο και βοηθώντας στη διεξαγωγή των εκλογών, παρεμβαίνει σε ζητήματα τα οποία βρίσκονται εκτός της δικαιοδοσίας της και ευνοεί την Κιτιακή μερίδα⁷¹⁷. Η κυβέρνηση επιμένει ότι είναι άμεση ανάγκη για το συμβούλιο να νομοθετήσει και αυτό αποφασίζει να παραπέμψει

⁷¹³ Το Νομοσχέδιο προτείνει που ο κ. Θεοδότου προβλέπει την δημιουργία των Εκπαιδευτικών Επιτροπών των Πόλεων οι οποίες θα έχουν από πέντε έως επτά εκλεγμένα μέλη και οι οποίες θα έχουν την δικαιοδοσία των Χωρικών Εκπαιδευτικών Επιτροπών σε θέματα πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και την δικαιοδοσία των Επαρχιακών Εκπαιδευτικών Επιτροπών σε θέματα δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Για το κείμενο του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 3 Μαΐου 1907.

⁷¹⁴ Με τον εν λόγω Νόμο αποσαφηνίζονται οι όροι εκλογής Δημαρχιακών Συμβουλίων. Για το κείμενο του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 14 Ιουνίου 1907. Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης «Το Ψηφισθέν Νομοσχέδιον περί Δημαρχείων – Αι κυριώτεροι διατάξεις», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 14/27 Απριλίου 1907. Σύμφωνα με τον νόμο κάθε κοινότητα θα εκλέγει τους δικούς της αντιπροσώπους στα Δημοτικά Συμβούλια και ο Πρόεδρος των Συμβουλίου θα προκύπτει από εσωτερικές εκλογές. Ο Τουρκοκύπριος Βουλευτής Hami Effendi πρότεινε την εισαγωγή τροποποίησης σύμφωνα με την οποία οι Πρόεδροι των Δημαρχείων θα εναλλάσσονται ανάμεσα σε Χριστιανούς και Οθωμανούς. Ο κ. Σώζος διαφωνεί λέγοντας ότι «...ο πρόεδρος εκλέγεται εκ της πλειονοψηφίας... το ζήτημα τούτο ηγέρθη και άλλοτε υπό των Οθωμανών, ότε επρόκειτο να χορηγηθή εις την Κύπρον Συνταγματικόν πολίτευμα ζητησάντων ίσα με τους Χριστιανούς δικαιώματα και ότι η κυβέρνησις εδήλωσεν ότι ο αριθμόν των αντιπροσώπων θα ορίζεται αναλόγως του πληθυσμού...» Το Νομοσχέδιο ψηφίζεται παρά τις αρνητικές ψήφους των 3 Οθωμανών Βουλευτών, «Συνεδρία της Πέμπτης», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Απριλίου 1907.

⁷¹⁵ Για το κείμενο του Νομοσχεδίου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 5 Απριλίου 1907. Το κείμενο του Νομοσχεδίου δεν προβλέπει ιδιαίτερη ανάμιξη της Κυβέρνησης στις εκλογές. Αντιθέτως οι Διοικητές των πόλεων θα βοηθήσουν μόνο στην διαδικασία των εκλογών ενώ ζητήματα όπως ενστάσεις κατά της εκλογής ενός Γενικού Αντιπροσώπου ο οποίος κατηγορείται για δωροδοκία ή πλαστοπροσωπία, θα εκδικάζονται από την Ιερά Σύνοδο και αν εξακολουθεί να υφίσταται διαφωνία τότε μόνο θα καλείται να γνωμοδοτήσει μια Μεικτή Επιτροπή που θα αποτελείται από ένα ή δυο Μητροπολίτες και τρεις Ελληνοκύπριους Πάρεδρους Δικαστές.

⁷¹⁶ Η Ιερά Σύνοδος αντιτίθεται κυρίως στον καταρτισμό των εκλογικών καταλόγων από τους Διοικητές καθώς αυτό είναι δικαίωμα και καθήκον της Ιεράς Συνόδου. Αντιτίθεται επίσης στην ανάμιξη κοσμικών στην εποπτεία των εκλογών (μουδήρες, διοικητές, κωμοδίκες, πάρεδροι δικαστές) και ειδικότερα στην επιδιαιτησία κοσμικών (παρέδρων των δικαστηρίων) στην εκδίκαση τυχόν ενστάσεων κατά του εκλογικού αποτελέσματος. «Το Υπόμνημα της Συνόδου δια το Νομοσχέδιον περί εκλογής Αρχιεπισκόπου», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 24/6 Απριλίου 1907.

⁷¹⁷ Ο Αρμοστής απαντά στις κατηγορίες λέγοντας ότι οι Εκκλησιαστικοί κανόνες δεν φαίνεται να επαρκούν για την επίλυση του Αρχιεπισκοπικού. Πέρασαν επτά χρόνια χωρίς κανένα αποτέλεσμα. Για αυτό είναι ανάγκη να νομοθετήσουμε. Στόχος μας δεν είναι να αναμιχθούμε στα Εκκλησιαστικά Ζητήματα, αλλά να διαφυλάξουμε την τάξη και την ειρήνη του λαού. Το ζήτημα είναι τέτοιο ώστε χρειάζεται επιδιαιτησία και η θέση της Κυβέρνησης είναι τέτοια ώστε να μπορεί να αναλάβει αυτή την πρωτοβουλία. Η κυβέρνηση προτείνει την ανάγνωση του Νομοσχεδίου και την δημιουργία υποεπιτροπής, η οποία μέσα από συζητήσεις θα προβεί σε τροποποιήσεις του Νομοσχεδίου. «Το Νομοσχέδιο περί εκλογής Αρχιεπισκόπου – Παρεπέμφθη εις Επιτροπήν – Η Ομιλία του Αρμοστού». *Ελευθερία*, Λευκωσία: 7/20 Απριλίου 1907.

το νομοσχέδιο σε επιτροπή. Η επιτροπή με την σειρά της αποφασίζει να ζητήσει από τα τρία Πατριαρχεία, Κωνσταντινουπόλεως, Αλεξανδρείας και Ιεροσολύμων, την αποστολή αντιπροσώπων, οι οποίοι θα βοηθήσουν στην επίλυση του ζητήματος⁷¹⁸. Και ενώ η διχασμένη ελληνοκυπριακή κοινότητα ψάχνει λύση, ο υφυπουργός των Αποικιών Churchill αποφασίζει να επισκεφθεί την Κύπρο.

Η επίσκεψη του Churchill περιγράφεται με κάθε λεπτομέρεια στην εμπιστευτική επιστολή του αρμοστή King Harman προς τον υπουργό των Αποικιών Crewe στις 21 Οκτωβρίου 1907. Στην επιστολή του ο Αρμοστής αναφέρει:

«Αναφορικά προς τις εμπιστευτικές επιστολές της 12ης και 30ης Αυγούστου σχετικά με την επίσκεψη του Winston Churchill στην Κύπρο, έχω την τιμή να ενημερώσω την Εξοχότητά σας ότι ο κ. Churchill έφθασε στην Κύπρο το πρωί της Τετάρτης στις 9 και αναχώρησε το απόγευμα της Κυριακής στις 13.

Μόλις τα νέα της επικείμενης άφιξης του κ. Churchill έγιναν γνωστά στο κοινό της Κύπρου, οι αρχηγοί της ελληνικής μερίδας δημαγωγών αποφάσισαν ότι έπρεπε να καταβληθεί κάθε προσπάθεια για να εντυπωσιασθεί ο υφυπουργός των Αποικιών με την επικράτηση της γνωστής στους ελληνικούς κύκλους του νησιού «Εθνικής Ιδέας». Οι σελίδες του εγχώριου τύπου γέμισαν με φλογερά άρθρα που καλούσαν τον λαό με μια καρδιά και μια φωνή να υποστηρίξουν την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα ως τη μεγάλη ιδέα του Κυπριακού έθνους. Ελληνικές σημαίες κατασκευάστηκαν κατά χιλιάδες, οι μαθητές των σχολείων οργανώθηκαν και εκπαιδεύτηκαν επαρκώς στον κυματισμό του εθνικού συμβόλου, ομιλίες προετοιμάστηκαν στις οποίες η επίσκεψη του κ. Churchill συνδέθηκε με την άφιξη του Gladstone στα Ιόνια Νησιά και στις οποίες τον καλούσαν με θέρμη να ακολουθήσει το παράδειγμα του αείμνηστου επιφανούς άνδρα και να αποδώσει την Κύπρο στη Μητέρα Ελλάδα, οργανώθηκε η ταυτόχρονη αποστολή τηλεγραφημάτων στον κ. Churchill από όλα τα μέρη της Κύπρου, καθώς θεωρείται ότι ένα τηλεγράφημα έχει μεγαλύτερη βαρύτητα από μια επιστολή, και ο λαός παροτρύνθηκε να συγκεντρωθεί κατά εκατοντάδες και να κραυγάζει ασταμάτητα την επιθυμία του για ένωση.

Κατά την άφιξη του κ. Churchill στην Αμμόχωστο, όλες αυτές οι προετοιμασίες εκτελέστηκαν αποτελεσματικά, καθώς η αποβάθρα και οι δρόμοι της πόλης είχαν κατακλυστεί με τα χρώματα της Ελλάδας και τις κραυγές υπέρ της ένωσης. Η εξέδρα κινδύνευσε να καταστραφεί από τους Τούρκους της Αμμοχώστου οι οποίοι, αγανακτισμένοι από την επίδειξη των Ελλήνων, ένωσαν προσβεβλημένοι από τους υπεύθυνους της διαδικασίας και άρχισαν αυτό που θα μπορούσε να εξελιχθεί σε μια σημαντική συμπλοκή. Ευτυχώς, οι προσπάθειες της αστυνομίας και η λογική

⁷¹⁸ Η Νέα φάσις του Αρχιεπισκοπικού ζητήματος – Τηλεγράφημα εις Πατριάρχας, *Ελευθερία*, Λευκωσία: 14/27 Απριλίου 1907.

των ίδιων των Τούρκων συναίνεσαν στη διατήρηση της ειρήνης και κατά την άφιξη του κ. Churchill στην αποβάθρα επικρατούσε επιφανειακή τάξη.

Μια ομιλία εκφωνήθηκε αμέσως από τον δήμαρχο της πόλης, ο οποίος εκ μέρους των Ελλήνων εξέφρασε τους εθνικούς τους πόθους. Οι Τούρκοι είχαν επίσης ετοιμάσει μια ομιλία στην οποία αποκήρυσσαν τις αξιώσεις των Ελλήνων συμπατριωτών τους. Υπήρχε μεγάλος ενθουσιασμός και φωνές, κυματισμός σημαίων και ζητωκραυγές υπέρ της ένωσης, εν μέσω των οποίων ο κ. Churchill αποχώρησε και με συνάντησε στο Famagusta Club, όπου τον περίμενα.

Το απόγευμα αναχωρήσαμε με τρένο προς τη Λευκωσία, όπου μια Ελληνική εκδήλωση οργανώθηκε στον σιδηροδρομικό σταθμό. Το πλήθος με τις σημαίες του κρατήθηκε εκτός του σταθμού από μια ισχυρή αστυνομική δύναμη και η είσοδος στην πλατφόρμα επιτράπηκε μόνο στον Δήμαρχο και τους Δημοτικούς Συμβούλους, οι οποίοι καλωσόρισαν τον κ. Churchill, και στα ελληνικά αιρετά μέλη της Λευκωσίας, των οποίων ο ομιλητής κ. Θεοδότου απευθύνθηκε στον κ. Churchill περί του ζητήματος της ένωσης. Ο κ. Churchill ευχαρίστησε τον Δήμαρχο για το καλωσόρισμα, αρνήθηκε να συζητήσει πολιτικά με τον κ. Θεοδότου και έπειτα κατευθυνθήκαμε προς το Κυβερνητικό Μέγαρο.

Την επόμενη μέρα, οι Έλληνες οργανωτές άρχισαν να συνειδητοποιούν ότι οι επιδείξεις τους δεν ήταν ακριβώς του γούστου του κ. Churchill και η επίδειξη των ελληνικών χρωμάτων μειώθηκε αισθητά. Ο κ. Churchill ανέβαλε όλες τις πολιτικές αντιπροσωπίες και τα υπομνήματα μέχρι το Σάββατο και υποδέχθηκε όλους τους αντιπροσώπους οι οποίοι θα του εξέθεταν ζητήματα σχετικά με τα εγχώρια αιτήματα του λαού. Μίλησε με τους Τμηματάρχες του Δασικού, του Γεωργικού, του Εκπαιδευτικού Τμήματος, του Τμήματος Δημοσίων Έργων, και επιθεώρησε την κεντρική φυλακή.

Την Παρασκευή συνόδευσα τον κ. Churchill στην Κερύνεια, όπου ο αντιπρόσωπος του λαού του ζήτησε να μεριμνήσει για την παροχή κυβερνητικής βοήθειας για την βελτίωση του λιμανιού, των αρδευτικών και των Δημοσίων Κτηρίων. Δεν πραγματοποιήθηκε Ελληνική εκδήλωση και δεν θεάθηκε ούτε μια ελληνική σημαία, τόσο προσηλωμένοι είναι αυτοί οι άνθρωποι στις οδηγίες των πολιτικών οργανωτών.

Την επόμενη μέρα, Σάββατο, είχε οργανωθεί, κατά την επιθυμία του κ. Churchill, μια δεξίωση για τα εκλεγμένα μέλη του Συμβουλίου τα οποία, ως αντιπρόσωποι του λαού, θα εξέθεταν τα σημαντικότερα αιτήματα των ψηφοφόρων τους. Δυστυχώς δυο από τους τρεις Μουσουλμάνους Βουλευτές απουσίαζαν στην Κωνσταντινούπολη για άλλες εργασίες και εναπέμεινε στον Hami Bey, τον βουλευτή Λάρνακας-Αμμοχώστου, να παρουσιάσει τις τουρκικές απόψεις. Οι Έλληνες βουλευτές, εννέα στον αριθμό, ήταν παρόντες με τον μητροπολίτη Κιτίου ως ομιλητή.

Ο Hami Bey δεν κατέθεσε κανένα υπόμνημα. Ολοκλήρωσε την ομιλία του απολογούμενος για την απουσία των μουσουλμάνων από τον σιδηροδρομικό σταθμό κατά την άφιξη του κ. Churchill και εξήγησε ότι όσοι φορούν φέσι δεν μπορούν να στέκονται κάτω από την Ελληνική σημαία. Παραπονέθηκε για την ευρύτητα (της ελευθερίας) που αποδόθηκε από την κυβέρνηση στον ελληνικό πληθυσμό στην έκφραση των εθνικών τους συναισθημάτων και επέμεινε ότι τα αισθήματα των μουσουλμάνων προσβλήθηκαν από τον χαρακτήρα των εκδηλώσεων κατά την άφιξη του κ. Churchill. Αποδοκίμασε ακόμη και την ιδέα της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα και εξήγησε την άποψη των μουσουλμάνων περί Φόρου Υποτελείας, ότι είναι ένα δείγμα της κυριαρχίας του Σουλτάνου και άρα πρέπει να συνεχίσει να καταβάλλεται από τη Νήσο⁷¹⁹.

Πρέπει να εξηγήσω ότι οι αντιπροσωπείες έγιναν δεκτές στην αίθουσα του Νομοθετικού Συμβουλίου στην παρουσία των επίσημων και αιρετών μελών του συμβουλίου και του κοινού.

Ως απάντηση στον Hami Bey ο κ. Churchill τον διαβεβαίωσε ότι αντιλήφθηκε πλήρως τα κίνητρα που εμπόδισαν την συγκέντρωση των μουσουλμάνων στο σιδηροδρομικό σταθμό και δεν απέδωσε την απουσία τους σε ένδειξη έλλειψης σεβασμού προς το άτομό του. Είπε ότι πρόσεξε την επίδειξη ελληνικών σημαιών αλλά δεν διέκρινε σε αυτή την επίδειξη καμία πρόθεση επίθεσης κατά της τιμής των μουσουλμάνων ή αγένειας κατά των αντιπροσώπων της κυβέρνησης. Θεώρησε την εν λόγω επίδειξη ως απόδειξη της θέλησης του ελληνικού πληθυσμού να τον εντυπωσιάσει με το θέαμα που παρουσίασαν, και, ενώ δεν μπορεί να παραδεχθεί ότι οι μέθοδοι που χρησιμοποιήθηκαν ήταν οι καλύτεροι δυνατοί, εντούτοις δεν παραπονέθηκε. Η ελευθερία της έκφρασης πρέπει να επιτρέπεται μέσα σε ορισμένα όρια. Αλλά ήλπιζε ότι ο ελληνικός λαός θα είναι προσεκτικός και θα αποφύγει τις πληθωρικές επιδείξεις οι οποίες μπορεί να προσβάλλουν τα αισθήματα άλλων κατοίκων του νησιού. Δεν θα εκφράσει τις απόψεις του επί της ένωσης και του Φόρου Υποτελείας μέχρι να ακούσει τις ομιλίες των Ελλήνων βουλευτών.

Τότε ο μητροπολίτης Κιτίου παρουσίασε το υπόμνημα των Ελλήνων βουλευτών εκ μέρους του ελληνικού πληθυσμού, του οποίου επισυνάπτω αντίγραφο, και απευθύνθηκε στον κ. Churchill σχετικά με τα τρία κύρια ζητήματα της ένωσης με την Ελλάδα, της πληρωμής του Φόρου Υποτελείας και της διεύρυνσης των πολιτικών ελευθεριών των αντιπροσώπων του λαού. Η Εξοχότητά του αναφέροντας την επιθυμία του ελληνικού λαού για ένωση με την Μητέρα Πατρίδα πρόσθεσε ότι αυτή η επιθυμία θα εκπληρωθεί χωρίς αμφιβολία στο μέλλον και εν τω μεταξύ ο λαός της Κύπρου ευχαρίστως θα παραμείνει υπό την βρετανική σημαία⁷²⁰.

⁷¹⁹ Για το κείμενο της ομιλίας του Hami Effendi βλ. SA1/3352/07 και στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 17 Οκτωβρίου 1907

⁷²⁰ Για την ομιλία του Μητροπολίτη Κιτίου και το Υπόμνημα των Ελληνοκυπρίων Βουλευτών βλ. SA1/3307/07 και *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* ο.π.

Ο κ. Churchill διατύπωσε την απάντησή του με προσοχή. Επισυνάπτω ένα αντίγραφο της ομιλίας του. Οι Έλληνες ήταν ιδιαίτερα ευχαριστημένοι από την αναγνώριση των εθνικών του αισθημάτων και νομίζω ότι ήταν ιδιαίτερος ανακουφισμένοι, όπως και οι μουσουλμάνοι, από τη δήλωση ότι η Βρετανία δεν έχει πρόθεση να εγκαταλείψει τη Νήσο⁷²¹.

Έπειτα, ορισμένες άλλες αντιπροσωπείες έγιναν δεκτές και υπομνήματα κατατέθηκαν από τις διαφορετικές μερίδες του πληθυσμού στις οποίες είναι μοιρασμένες οι ελληνική και μουσουλμανική κοινότητα. Επίσης, κατατέθηκαν κολακευτικά υπομνήματα από τους ρωμαιοκαθολικούς⁷²² και τους Αρμενίους⁷²³. Περαιτέρω αναφορές έγιναν στα κύρια ζητήματα της ημέρας και ορισμένα εγχώρια αιτήματα ήρθαν στο φως. Ο κ. Churchill ανέφερε ότι οι δηλώσεις του περί ένωσης και Φόρου Υποτελείας θα δημοσιευθούν προς γενική ενημέρωση και ασχολήθηκε γενικά με τα άλλα ζητήματα τα οποία κατατέθηκαν ενώπιόν του.

Το απόγευμα του Σαββάτου... ο κ. Churchill είχε μια ενδιαφέρουσα συνάντηση με τον Πατριάρχη Αλεξανδρείας και τους δυο έξαρχους, οι οποίοι βρίσκονται στο νησί ως αντιπρόσωποι των Πατριαρχείων Κωνσταντινουπόλεως και Ιεροσολύμων. Οι εν λόγω εκκλησιαστικοί αξιωματούχοι βρίσκονται στην Κύπρο εδώ και τέσσερις μήνες όπου εργάζονται επί του αρχιεπισκοπικού ζητήματος. Σε απάντηση στις ερωτήσεις του κ. Churchill δήλωσαν ότι σύντομα θα είναι στην ευχάριστη θέση να ενημερώσουν την κυβέρνηση για την πορεία των διαπραγματεύσεων. Όλοι εξέφρασαν την ικανοποίησή τους για τη φιλόνητη στάση της τοπικής και κεντρικής κυβέρνησης απέναντι στις προσπάθειες επαναφοράς της ειρήνης και της αρμονίας στην Εκκλησία της Κύπρου...

Νωρίς το επόμενο πρωί (Κυριακή) ο κ. Churchill κατευθύνθηκε στη Λάρνακα όπου συναντήθηκε με τους ηγέτες της πόλης. Έπειτα επιβιβάστηκε στο H.H.M. Venus και κατευθύνθηκε στη Λεμεσό όπου τον υποδέχθηκε ο λαός⁷²⁴. Το ίδιο βράδυ αναχώρησε για το Port Said.

⁷²¹ Για την απάντηση του κ. Churchill ο.π.

⁷²² «Νοιώθουμε ευτυχείς κάτω από την Βρετανική σημαία και ευχόμαστε την επέκταση της κυριαρχίας της». Ευχαριστούμε τον Αρμοστή King Harman για τις ακούραστες προσπάθειες του για την ευημερία της Νήσου. Για ολόκληρο το κείμενο του Υπομνήματος των ρωμαιοκαθολικών βλ. SA1/3354/07

⁷²³ Ευχαριστούν την κυβέρνηση για την φροντίδα που έδειξε προς τους Αρμενίους που κατοικούν στην Κύπρο. Ελπίζουμε ότι τα Συμβαλλόμενα Μέρη, με φιλική συνεργασία, θα απολυτρώσουν (την Νήσο από) όλες τις υποχρεώσεις που έχουν καθοριστεί από την Συνθήκη της Κύπρου το 1878, για την ειρήνη, την ικανοποίηση και την αρμονική συμβίωση των λαών (της Κύπρου). Για ολόκληρο το κείμενο του Υπομνήματος των Αρμενίων βλ. SA/3355/07

⁷²⁴ Στην Λεμεσό Ο Churchill έγινε δεκτός στην αποβάθρα η οποία ήταν στολισμένη από το Δημαρχείο, από πλήθος κόσμου που φώναζε «Ζήτω η Ένωση! Ζήτω ο Mr. Churchill». Ο κ. Σώζος εκ μέρους του Δημάρχου εξέφρασε τους εθνικούς πόθους του νησιού, δηλαδή την ένωση. Ο κ. Γεώργιος Ρωσσίδης εκ μέρους των κατοίκων της Λεμεσού επανέλαβε τους εθνικούς πόθους της κοινότητας του, την επιθυμία της Λεμεσού να κατασκευαστεί σιδηροδρομική γραμμή που να ενώνει την Λευκωσία με την Λεμεσό και την βελτίωση του Λιμανιού της Λεμεσού. Ο κ. Churchill απάντησε ότι συμπαθεί τους εθνικούς τους πόθους αλλά η Κυβέρνηση δεν έχει καμία πρόθεση να αλλάξει το παρόν

Στα υπομνήματα, στις ομιλίες και στις συζητήσεις που είχε ο κ. Churchill με τους ηγέτες της Νήσου τον εντυπωσίασε ιδιαίτερα η φειδωλή πολιτική της κυβέρνησης στα ζητήματα των δημοσίων έργων και της αναδάσωσης. Η Εξοχότητά σας γνωρίζει καλά ότι υπό το παρόν οικονομικό σύστημα διοίκησης της Κύπρου, πριν από την εγκαθίδρυση, φέτος, ενός πάγιου επιδόματος, όλοι οι πόροι της Νήσου εξαντλούνταν ετησίως ώστε όσο το δυνατόν μεγαλύτερο μέρος του Φόρου Υποτελείας να πληρώνεται από τις τοπικές προσόδους. Και παρ' όλα τα οφέλη του τοπικού θησαυροφυλακίου από την νομοθετική εργασία, την σοφή διοίκηση και τις καλές σοδειές, καμία αύξηση των εξόδων προς όφελος της Νήσου δεν προέκυψε. Οποιαδήποτε αύξηση στις προσόδους ήταν προς όφελος του αυτοκρατορικού θησαυροφυλακίου και το ποσό που διατίθεται για τις ανάγκες του Νησιού ήταν καθ' όλα ανεπαρκές. Η φιλελεύθερη πολιτική της Εξοχότητάς σας έχει θέσει τέρμα σε αυτό το σύστημα, και η Κύπρος, με ένα πάγιο ποσό επιχορήγησης, θα μπορεί τώρα να χρησιμοποιήσει τα περισσεύματα των προσόδων της στην ανάπτυξη των πόρων της.

Ο κ. Churchill κατά την εξέταση των συνθηκών της Νήσου συμπέρανε ότι πρέπει σύντομα να ενημερώσει το κοινό στην πατρίδα για τα αληθινά οφέλη που απολαμβάνει η Κύπρος από την αλλαγή στην οικονομική πολιτική της κυβέρνησης της Βασίλισσας και πιστεύει ότι τα περισσεύματα των προσόδων, τα οποία προήλθαν από τα τέσσερα χρόνια καλών σοδειών, πρέπει να προορισθούν το συντομότερο δυνατό για την κάλυψη των πολλών αναγκών της Νήσου.

Δεν χρειάζεται να πω ότι συμφωνώ απόλυτα με τις απόψεις του κ. Churchill και δεν μπορώ να εξηγήσω την ικανοποίηση που θα νιώσει ο λαός της Κύπρου αν αυτές οι απόψεις υλοποιηθούν. Τόσα λίγα σε σύγκριση με τα όσα αναμένονταν έχουν υλοποιηθεί μετά τη βρετανική κατοχή, και υπάρχουν τόσα πολλά που θα μπορούσαν επικερδώς να διεξαχθούν. Το να θρηνούμε για χυμένο γάλα είναι μια άσκοπη ασχολία, αλλά ο κ. Churchill έχει δει ιδίως όμμασι και έχει αντιληφθεί το κακό που έχει γίνει και την τεράστια χρηματική απώλεια την οποία έχει υποστεί η Νήσος λόγω της εγκατάλειψης...»⁷²⁵.

πολιτικό status και ότι έχει έρθει στην Κύπρο μόνο για να βοηθήσει στην επίλυση των εσωτερικών ζητημάτων του νησιού. Ο κ. Λανίτης, Δικηγόρος, εκ μέρους του Γυμναστικού Συλλόγου Ολυμπία παραπονέθηκε για την απαγόρευση εισαγωγής δυο πιστολιών για τις ανάγκες του Συλλόγου. Ο κ. Churchill απάντησε ότι δεν θεωρεί ότι η εισαγωγή όπλων πρέπει να ενθαρρύνεται. Ο Hafuz Dervish, δάσκαλος, εκ μέρους των κατοίκων της Λεμεσού παρέδωσε υπόμνημα στο οποίο αναφέρονται τα παράπονα των Μουσουλμάνων για τις διώξεις που δέχονται από τους Χριστιανούς π.χ. τους πετροβολισμούς των Τζαμιών τους και για το γεγονός ότι η αστυνομία δεν δύναται να τους προστατεύσει. Ο κ. Churchill τους διαβεβαίωσε ότι θα ερευνήσει τα παράπονά τους. Κατά την αποχώρηση του τον κ. Churchill προσφώνησε ο κ. Αραούζος ο οποίος ανέφερε ότι η Κύπρος βρήκε στο πρόσωπό του ένα νέο φίλο. Το πλήθος φώναζε υπέρ της ένωσης και του κ. Churchill. Το πλήθος συμπεριφέρθηκε με τάξη. Σε καμία περίπτωση ο κ. Churchill δεν φάνηκε ενοχλημένος από το πλήθος. SA1/2404/07

⁷²⁵ SA1/3351/07. Σε προηγούμενη αναφορά του ο Αρμολιός προβλέπει την στάση των Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων απέναντι στην επίσκεψη του κ. Churchill λέγοντας ότι «Οι Ελληνοκύπριοι πιθανότατα θα δράσουν

Η επίσκεψη του Churchill προκάλεσε την έντονη αναταραχή στο εσωτερικό των δυο κοινοτήτων και την έξαψη των εθνικών πόθων της ελληνοκυπριακής κοινότητας για ένωση και της τουρκοκυπριακής κοινότητας για διατήρηση του statusquo, το οποίο εξασφαλίζει την κυριαρχία του Σουλτάνου επί της Νήσου⁷²⁶. Όλες οι ελληνοκυπριακές αντιπροσωπείες ζήτησαν από τον Churchill «να χαράξει τον δρόμο για την ένωση της Κύπρου με την αγαπημένη της Μητέρα Ελλάδα...»⁷²⁷, ενώ όλες οι τουρκοκυπριακές αντιπροσωπείες δήλωσαν ότι «η διοίκηση της Νήσου διεξάγεται σε συμφωνία με τις επιθυμίες των Μουσουλμάνων κατοίκων και με τους όρους της Συνθήκης με βάση την οποία η Κύπρος διοικείται από την Βρετανία»⁷²⁸ και εξέφρασαν

την ευκαιρία για να διαβεβαιώσουν προσωπικά ένα μέλος της Βρετανικής Κυβέρνησης ότι η πληρωμή οποιουδήποτε Φόρου Υποτελείας στην Τουρκία αποτελεί, κατά την άποψή τους, ένα άδικο βάρος το οποίο επωμίζεται η Νήσος και επίσης θα επιστήσουν την προσοχή του στην επιθυμία τους, αν η Κύπρος εγκαταλειφθεί από την Βρετανία, (η κυριαρχία της) να μεταφερθεί από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στο Ελληνικό Βασίλειο. Σίγουρα θα δράσουν επίσης την ευκαιρία για να αναφέρουν ορισμένα πάγια παράπονα τους όπως η περιορισμένη βοήθεια που προσφέρει η Κυβέρνηση στην Εκπαίδευση, η διατήρηση του συστήματος της Δεκάτης, η ανεπάρκεια των Δημοσίων Έργων, η ανάγκη αναδάσωσης κ.α. Οι Τούρκοι από την μεριά τους πιθανότητα θα καταθέσουν διαμαρτυρία κατά της διάλυσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και θα παραπονεθούν για την σημασία που αποδίδουν οι Έλληνες στην εθνική τους προπαγάνδα. Σίγουρα θα προκαλέσει δυσαρέσκεια και στις δυο κοινότητες αν δεν ενημερωθούν προηγουμένως για ένα τόσο σημαντικό γεγονός όπως η επίσκεψη του κ. Churchill. Θα θεωρηθεί ότι έχω αποτύχει στα καθήκοντα μου αν δεν ενημερώσω τον λαό εγκαίρως», SA1/2404/07. Για την επίσκεψη Churchill και τα υπομνήματα των δυο κοινοτήτων βλ. επίσης, Georghallides Georgios, *Churchill's visit to Cyprus...*, ο.π., σ.σ. 192-213.

⁷²⁶ Άρθρα αρχίζουν να εμφανίζονται σε εφημερίδες περί Ένωσης, βλ. άρθρο του κ. Λανίτη στον Hellenic Herald SA1/3961/07. Επίσης έχουν αρχίσει να ακούγονται φήμες ότι ένας Έλληνας δημαγωγός έχει καταφθάσει στο Νησί από την Κρήτη για να στρέψει τους Ελληνοκύπριους κατά των Τουρκοκυπρίων, βλ. άρθρο στην Sumphat. SA1/3952/07. Σύμφωνα με τον Γεωργαλλίδη «Το αποτέλεσμα της σκλήρυνσης των ελληνικών πολιτικών στόχων ήταν ότι οι εκλεγμένοι βουλευτές (των δυο κοινοτήτων) θα μπορούσαν να συνεργάζονται λιγότερο καλά απ' ό,τι στο παρελθόν. Μπορεί να εξακολουθούν να συμφωνούν σε αιτήσεις για περισσότερους δρόμους, λιμάνια, καλύτερη εκπαίδευση και άυξηση των μισθών των δημοσίων υπαλλήλων. Οι Μουσουλμάνοι βουλευτές ωστόσο, τα χρόνια αμέσως μετά την επίσκεψη Churchill, συντάχθηκαν με τους Βρετανούς βουλευτές στην άρνηση της υποστήριξης των ελληνικών απαιτήσεων για προαγωγές ιθαγενών υπαλλήλων σε ανώτερες θέσεις της διοίκησης... στην εναντίωση κατά των ελληνικών απειλών για άρνηση πληρωμής των φόρων ως διαμαρτυρία κατά του φόρου υποτελείας και στην απόρριψη κατά της ελληνικής αναταραχής για την παραχώρηση ευρύτερων και πιο δημοκρατικών θεσμών αυτοδιοίκησης του λαού...», Georghallides Georgios, *Churchill's visit...*, ο.π., σ. 182.

⁷²⁷ Υπόμνημα Γυμνασίου προς τον Churchill στις 9 Οκτωβρίου 1907, βλ. SA1/3324/07

⁷²⁸ SA1/2404/07. Επιστολή διαμαρτυρίας για την στάση των Ελληνοκυπρίων καταθέτουν επίσης οι τρεις Τουρκοκύπριοι Βουλευτές οι οποίοι αναφέρουν ότι «Η Εξοχήτά σας γνωρίζει ότι οι Έλληνες συμπατριώτες μας δεν έχουν μέχρι σήμερα αποφύγει καμία περίπτωση για να δηλώσουν τον πόθο τους για ένωση με την Ελλάδα. Παρ' όλο που το ζήτημα της ένωσης απορρίπτεται εξίσου από τα κυβερνητικά και τα μουσουλμανικά μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου της Κύπρου κάθε χρόνο μετά την ημερομηνία της έναρξης της κατάθεσης του εν λόγω ζητήματος στο Συμβούλιο, οι Έλληνες δεν έχασαν τον ζήλο και την ενέργειά τους και με επιμονή συνεχίζουν τις διάφορες προσπάθειές τους σκοπεύοντας στην διευκόλυνση της υλοποίησης της επιθυμίας τους για ένωση, αυξάνουν, υποκινούν και ενθαρρύνουν τα αισθήματα του Ελληνισμού κατά των Μουσουλμάνων μέσα από θεατρινισμούς, ομιλίες και δημοσιεύματα... Παρ' όλο που η ηρεμία δεν έχει μέχρι τώρα διαταραχθεί λόγω της πίστης και της υπακοής της Μουσουλμανικής κοινότητας στην Κυβέρνηση, εντούτοις αυτή η σιωπή εκ μέρους των Μουσουλμάνων καθιστά τους Έλληνες πιο αλαζόνες. Καθ' όσον κατά συνέπεια φοβόμαστε ότι στην οποιαδήποτε περίπτωση αναταραχής, κατά την οποία Θεός φυλάξει αν η αστυνομική δύναμη της τοπικής κυβέρνησης δεν μπορέσει να εξασφαλίσει την ηρεμία, ζητούμε την λήψη των αναγκαίων μέτρων πριν η Μουσουλμανική κοινότητα

τον φόβο ότι αν η κυβέρνηση εξακολουθήσει να επιτρέπει στους Ελληνοκυπρίους να επιδεικνύουν τους εθνικούς τους πόθους τόσο «αλαζονικά», τότε σύντομα θα επέλθει ρήξη ανάμεσα στις δυο κοινότητες. Για αυτό τον λόγο η μουσουλμανική αντιπροσωπεία των κατοίκων της Κύπρου δήλωσε στον Churchill ότι «οι συζητήσεις εντός του Νομοθετικού Συμβουλίου περί ένωσης του νησιού με την Ελλάδα και περί άρσης του Φόρου Υποτελείας πρέπει να απαγορευτούν...»⁷²⁹ και ζήτησε επίσης «την απαγόρευση των συλλαλητηρίων εκ μέρους των Ελλήνων Χριστιανών τα οποία μπορεί να διαταράξουν τις καλές σχέσεις που επικρατούν μέχρι σήμερα ανάμεσα στις δυο θρησκείες.»⁷³⁰ Αν όμως συνυπολογίσουμε τις αναφορές για μικροεπεισόδια και ενοχλήσεις που έρχονται από κάθε μεριά της Νήσου, θα οδηγηθούμε στο συμπέρασμα ότι οι καλές δικοινοτικές σχέσεις έχουν προ πολλού διαρραγεί⁷³¹.

Η επίσκεψη του Churchill προκάλεσε επίσης αναταραχές στις σχέσεις κυβέρνησης και Ελληνοκυπρίων, οι οποίοι «προσβεβλημένοι» από την προτεραιότητα που δόθηκε στις τουρκοκυπριακές αντιπροσωπείες διαμαρτύρονται έντονα στον αρχιγραμματέα⁷³². Αλλά και τα όσα γράφει ο αρμοστής στην εμπιστευτική του επιστολή προς το υπουργείο των Αποικιών περί ελληνικής δημαγωγίας «προσβάλλουν» την ελληνοκυπριακή κοινότητα, η οποία διαμαρτύρεται έντονα. Χαρακτηριστικό δείγμα της δυσαρέσκειας των Ελληνοκυπρίων αποτελεί η επιστολή των μελών του κυπριακού συλλόγου, τα οποία δηλώνουν «1) Ότι αποδοκιμάζουν έντονα τον ειρωνικό τρόπο με τον οποίο ο Αρμοστής περιέγραψε τα συμβάντα στο Νησί κατά την διάρκεια

- πιστή και υπάκουη στην κυβέρνηση καθώς είναι – χάνει την υπομονή της και αναγκαστεί να υπερασπιστεί τα δικαιώματά της. Και έχει γίνει αντιληπτό ότι παρ’ όλες τις επίσημες διαβεβαιώσεις τις οποίες πρόσφερε ο Υπουργός των Αποικιών σε προηγούμενες περιστάσεις, ότι το Νησί, σε περίπτωση εγκατάλειψής του, θα αποδοθεί στην Αυτοκρατορική Οθωμανική Κυβέρνηση και κανέναν άλλο, οι Έλληνες συνεχίζουν να προσπαθούν να επεκτείνουν τους πόθους τους με πείσμα. Οι τέτοιου είδους αιτήσεις τους δεν πρέπει να λαμβάνονται υπ’ όψιν. Και ότι αυτό το συνεχιζόμενο πείσμα ενάντια στην επίσημη διαβεβαίωση στην οποία αναφερθήκαμε παραπάνω δείχνει ξεκάθαρα την έκταση της βαρύτητας την οποία αποδίδουν στο μέλλον, έχουμε την τιμή να υποβάλουμε ότι οι αίτιοι και οι υπεύθυνοι για οποιαδήποτε αναταραχή που μπορεί να προκύψει είναι οι Έλληνες», SA1/2245/07

⁷²⁹ Στο ίδιο.

⁷³⁰ Στο ίδιο.

⁷³¹ Αναφορά του Αρχικαδή εκ μέρους των Μουσουλμάνων κατοίκων της Ψημολόφου. Παράπονα ότι οι Χριστιανοί κάτοικοι του χωριού τους καταδιώκουν, SA1/1988/07. Καδής Λεμεσού και Πάφου και άλλοι: παραπονιούνται για επιθετικές πράξεις της Ελληνικής κοινότητας Λεμεσού κατά των Μουσουλμάνων, SA1/2034/07. Διωγμοί Μουσουλμάνων από Χριστιανούς στο χωριό Αγκαστίνα. Άρθρο στην εφημερίδα Sumnhat, SA1/3457/07. Ελληνοκύπριοι κάτοικοι της περιοχής Πεδουλά διαμαρτύρονται γιατί όταν μεταβαίνουν στην Λεύκα για κτηματολογικές εργασίες οι κάτοικοι της πόλης τους εξυβρίζουν και αναφορά των Τουρκοκύπριων κατοίκων Λεύκας όπου διαμαρτύρονται ότι ο Ελληνοκύπριος δάσκαλος του χωριού εξάπτει τους Ελληνοκύπριους εναντίον τους, SA1/3700/07. Επεισόδιο εκπυρσοκρότησης όλμων στην Λεμεσό κατά τους εορτασμούς της επετείου ίδρυσης του Συλλόγου Μεταρρύθμισης. Διαπληκτισμοί Ελληνοκυπρίων με τον Διευθυντή της Στρατιωτικής Αστυνομίας Λεμεσού κ. Τελέβαντο, SA1/1704/07.

⁷³² «Αγαπητέ κ. Clauson όλα τα Ελληνικά Μέλη του Συμβουλίου επιθυμούμε να σας πληροφορήσουμε ότι νιώθουμε βαρέως την αδικία την οποία διέπραξε η κυβέρνηση εις βάρος της Ελληνικής πλειοψηφίας της νήσου λόγω της προτεραιότητας που δόθηκε στην Αντιπροσωπεία των Μουσουλμάνων Βουλευτών.». Ο Αρχιγραμματέας υπερασπίστηκε την απόφαση της κυβέρνησης λέγοντας ότι «Το ισχύον έθιμο του να αποδίδεται προτεραιότητα στους Τούρκους Αξιωματούχους πρέπει φυσικά να ακολουθείται πάντα... », SA1/3403/07

της επίσκεψης του Υφυπουργού των Αποικιών. 2) Ότι διαμαρτύρονται έντονα για την προσβολή του Ελληνικού λαού της Κύπρου λόγω των ισχυρισμών στο γράμμα της Εξοχότητας ότι η αξιοζήλευτα ομόφωνη και αυθόρμητη δήλωση του αδιάλλακτου και μοναδικού διακαούς πόθου όλων των Κυπρίων, δηλαδή η ένωσή τους με τη Μητέρα Ελλάδα ήταν μια επιδέξια υποκινούμενη πράξη η οποία οφείλεται σε μια δήθεν ελληνική δημαγωγία στο νησί. 3) Διακηρύσσουν με σθεναρή φωνή ότι ολόκληρος ο λαός της Κύπρου είναι διαποτισμένος με ένα και μοναδικό πόθο και με μια και μοναδική ελπίδα, η οποία είναι να δει το εθνικό όραμά του να πραγματοποιείται και την ένδοξη γη της Κύπρου να προσδεύει και να ευημερεί υπό τις πτυχές της Ελληνικής σημαίας.»⁷³³

Η διαρροή της εμπιστευτικής επιστολής της 21ης Οκτωβρίου 1907 έφερε τον αρμοστή σε πολύ δύσκολη θέση. Όπως αναφέρει ο ίδιος σε επιστολή διαμαρτυρίας του προς το υπουργείο των Αποικιών, «Όταν περιέγραφα τόσο ελεύθερα και εμπιστευτικά τη μανούβρα των Ελλήνων πολιτικών, δεν είχα φυσικά ιδέα ότι η αναφορά μου θα δημοσιευόταν για την δική τους ενημέρωση... Στην παρούσα περίπτωση, οι πολιτικοί ηγέτες, των οποίων την εθνική καμπάνια εξέθεσα στην εμπιστευτική μου αναφορά, συμπεριλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, όλα τα Ελληνικά Εκλεγμένα Μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου και τολμώ να πω ότι αν ο Αξιωματούχος του Υπουργείου Αποικιών στον οποίο ανατέθηκε η διόρθωση της αναφοράς μου πριν την δημοσίευσή της είχε έστω και την παραμικρή αντίληψη και συμπάθεια ως προς τις ασυνήθιστες δυσκολίες τις οποίες αντιμετωπίζει ο Αρμοστής της Κύπρου, ειδικά ως προς την εκλεγμένη πλειοψηφία του Νομοθετικού Συμβουλίου, δεν θα δημοσίευε αυτές τις ανεπιφύλακτες εκφράσεις όπου ρίχνεται φως στον τρόπο με τον οποίο ο Κυπριακός λαός παρασύρεται για πολιτικούς σκοπούς. Σε οποιαδήποτε στιγμή η δημοσίευση κατά λέξη μιας τέτοιας εμπιστευτικής αναφοράς θα ήταν κατά την άποψη μου άκαιρη, αλλά στην παρούσα κρίση, όπου ένα κόμμα σε αυτό το Νησί είναι σε απευθείας σύγκρουση με τις απόψεις και πράξεις της Κυβέρνησης, είναι ιδιαίτερα ατυχής και αναμένεται να μου προκαλέσει νέες ενοχλήσεις και επιπλοκές στην ήδη δύσκολη διοικητική εργασία την οποία μου εμπιστεύτηκε ο Μονάρχης.»⁷³⁴

Η δεύτερη σύνοδος του Νομοθετικού Συμβουλίου για αυτή την περίοδο αρχίζει στον απόηχο της επίσκεψης του Churchill, η οποία προκάλεσε την «ασύστολη» χρήση ελληνικών

⁷³³ Υπόμνημα Μελών του Κυπριακού Συλλόγου, κ. Νεοπτόλεμου Πασχάλη και Γ. Σεργίδη, προς τον Αρμοστή, Λευκωσία, 28 Μαρτίου – 11Απριλίου 1908. SA1/3351/07. Για το ίδιο θέμα βλ. «Η επίσκεψις του κ. Τσέρτσιλ – Αποσπάσματα της Λευκής Βίβλου – Αι ειρωνίαι του Αρμοστού», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 26/9 Μαΐου 1908.

⁷³⁴ Εμπιστευτική Επιστολή του Αρμοστή προς το Υπουργείο των Αποικιών, Λευκωσία, 8 Μαΐου 1908. ο.π.

σημαιών⁷³⁵ και την «έξαψη» των εθνικών αισθημάτων των δυο κοινοτήτων⁷³⁶. Στον εναρκτήριο λόγο του ο αρμοστής αναφέρεται στη γενική ευημερία του νησιού⁷³⁷, ενώ οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές καταθέτουν, για πρώτη φορά στην ιστορία του Νομοθετικού Συμβουλίου, μια πολύ σύντομη αντιφώνηση όπου αναφέρουν ότι η πρώτη και κύρια εργασία του συμβουλίου πρέπει να είναι η ψήφιση ενός νομοσχεδίου για την επίλυση του αρχιεπισκοπικού ζητήματος⁷³⁸. Παρά το γεγονός ότι η προσοχή της κυπριακής κοινωνίας είναι στραμμένη σε εξωκοινοβουλευτικά ζητήματα, όπως οι δημοτικές εκλογές και το αρχιεπισκοπικό ζήτημα, εντός του κοινοβουλίου η νομοθετική εργασία συνεχίζεται με την ψήφιση δέκα εκ των δεκαπέντε νομοσχεδίων που κατατίθενται. Το σημαντικότερο νομοσχέδιο που ψηφίζεται αυτή την περίοδο αφορά την λύση του αρχιεπισκοπικού ζητήματος⁷³⁹, το οποίο έχει βυθίσει τις πόλεις και την ύπαιθρο της νήσου στο χάος. Οι συζητήσεις περί αυτού, η επίσκεψη Churchill και η διεξαγωγή δημοτικών εκλογών έχουν εξάψει τα πνεύματα σε τέτοιο βαθμό ώστε η πόλη της Λευκωσίας να βρίσκεται σε πλήρη αναρχία.

Στις αρχές του 1908 ο Οικουμενικός Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ αποφάσισε την εκλογή του μητροπολίτη Κυρηνείας σε αρχιεπίσκοπο. Μόλις η είδηση έγινε γνωστή στη Λευκωσία, οπαδοί του εκ Κυρηνείας αρχιεπισκόπου συγκεντρώθηκαν στο κτίριο της αρχιεπισκοπής για να συγχαρούν τον νεοεκλεγέντα. Παράλληλα πλήθος οπαδών του μητροπολίτη Κιτίου μετέβησαν στην αρχιεπισκοπή διαμαρτυρόμενοι και απειλώντας την σωματική ακεραιότητα του εκλεγμένου αρχιεπισκόπου και των οπαδών του. Μετά την παρέμβαση της αστυνομίας τα «χειρότερα» επεισόδια αποφεύχθηκαν και το κτίριο της

⁷³⁵ Αγγλική Εφημερίδα δημοσιεύει άρθρο όπου αναφέρεται ότι πολλά είναι τα παράπονα Άγγλων κατοίκων της Κύπρου σχετικά με την επικράτηση της Ελληνικής έναντι της Αγγλικής σημαίας. Η *Ελευθερία* σχολιάζει ειρωνικά ότι οι Άγγλοι υπάλληλοι, οι οποίοι μισθοδοτούνται από το κυπριακό ταμείο είναι φυσικό να αντιδρούν αρνητικά στην θέα της κυανόλευκου. «Λογοκρισία εν Κύπρω – Αποκαλύψεις Αγγλικού Τύπου», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 3/16 Μαΐου 1908.

⁷³⁶ Για παράδειγμα η εφημερίδα *Times του Λονδίνου* δημοσιεύει τηλεγράφημα από την Κωνσταντινούπολη σχετικά με δημοσίευμα της εφημερίδας *Tanin* το οποίο αναφέρεται σε επιστολή Μωαμεθανικού Μέλους του Νομοθετικού Συμβουλίου. Στην επιστολή του ο Οθωμανός Βουλευτής διαμαρτύρεται κατά της ελληνικής δημαγωγίας η οποία έχει ως στόχο την προσάρτηση της νήσου από την Ελλάδα, αίτημα που αναζωογονήθηκε μετά την διακήρυξη της Κρητικής Ένωσης. Ο επιστολογράφος εκφράζεται θετικά για την στάση της Αγγλικής Κυβέρνησης επί του εν λόγω θέματος και αναφέρει τέλος ότι πολλοί Έλληνες δημαγωγοί απείλησαν με επανάσταση εάν δεν ικανοποιηθούν τα αιτήματά τους, «Ανακρίβειαι Οθωμανού Βουλευτού – Το Κυπριακόν Ζήτημα», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 27/9 Ιανουαρίου 1909. Η αντίδραση των Ελληνοκυπρίων είναι άμεση. Με άρθρο στην εφημερίδα *Ελευθερία* διαψεύδουν τους ισχυρισμούς του Τουρκοκύπριου Βουλευτή και αναφέρουν ότι η Κύπρος, όπως η Κρήτη και τα υπόλοιπα ελληνικά νησιά που βρίσκονται υπό ξένη κυριαρχία, θα ακολουθήσουν σύντομα την πορεία των Ιονίων Νήσων προς την Ένωση με την Ελλάδα, «Τούρκος Βουλευτής Εθελουφλών», ο.π. Λευκωσία: 3/15 Ιανουαρίου 1909.

⁷³⁷ Για το κείμενο της εναρκτήριας ομιλίας του αρμοστή βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 20 Μαρτίου 1908.

⁷³⁸ Για το κείμενο της αντιφώνησης ο.π.

⁷³⁹ Για το κείμενο του Νόμου περί εκλογής Αρχιεπισκόπου βλ. ο.π., 25 Μαΐου 1908.

αρχιεπισκοπής εκκενώθηκε⁷⁴⁰. Το επεισόδιο αυτό ανάγκασε την κυβέρνηση να θέσει την πόλη και τα περίχωρα της Λευκωσίας σε αστυνομικό κλοιό και να καλέσει στρατιωτικές ενισχύσεις⁷⁴¹. Τα μέτρα αυτά έχουν προς το παρόν κατευνάσει τα πνεύματα⁷⁴², αλλά δεν φαίνεται να είναι αρκετά για να εγγυηθούν την τάξη και την ασφάλεια σε όλες τις πόλεις της Νήσου. Για αυτό τον λόγο η Κυβέρνηση προωθεί το νομοσχέδιο περί πρόληψης ταραχών, σύμφωνα με το κείμενο του οποίου «...Παράνομος συνάθροισης είναι η συνάθροιση 5 ή πλειότερων προσώπων, άτινα συναθροιζόμενα φέρονται τοιουτοτρόπως ώστε να προξενήσωσιν εις τους εγγύς της τοιαύτης συναθροίσεως φόβον ή... θέλουσι διαταράξει... την δημοσίαν ειρήνην... Όστις εξερεθίζει ή ενθαρρύνει άλλους προς συνάθροισιν... θα υπόκειται εις φυλάκισιν... Όστις επεμβαίνει, παρενοχλεί ή διακόπτει τας διασκέψεις ή τας εργασίας του Νομοθετικού Συμβουλίου ή επιτροπείας ή υποεπιτροπείας του αυτού Συμβουλίου προκαλών θόρυβον ή ανησυχίαν... θα υπόκειται εις φυλάκισιν...»⁷⁴³. Η αρνητική αντίδραση των Ελληνοκύπριων βουλευτών σε αυτή

⁷⁴⁰ Η στάση της αστυνομίας διχάζει τους Ελληνοκύπριους Βουλευτές εντός του Συμβουλίου. Ο κ. Αραούζος εκ μέρους των Κυρηνειακών καταδικάζει την στάση της αστυνομίας ως υπερβολική και μεροληπτική. Ο κ. Θ. Θεοδότου εκ μέρους των Κιτιακών αναφέρει ότι «...Προετρέπομεν τα πλήθη να εξέλθωσι του αρχιεπισκοπικού μεγάρου, αλλ' εκείνοι, οίτινες άλλοτε είχαν εις ημάς τυφλήν εμπιστοσύνην, τώρα μας περιεφρόνουν και μας εξύβριζον διότι δεν τους αφήνομεν ν' αποτελειώσωσι το έργον των και καθάρωσι την Αρχιεπισκοπήν και την Κύπρον...». Τα πλήθη διαλύθηκαν μόνο όταν τους υποσχθήκαμε ότι θα φέρουμε το Αρχιεπισκοπικό προς συζήτηση στο Νομοθετικό όπου το ζήτημα θα λυθεί με την επιψήφισή νομοσχεδίου το οποίο θα προνοεί την εκλογή Αρχιεπισκόπου εντός της νήσου. Συγχαίρουμε λοιπόν και την Κυβέρνηση και την Αστυνομία για τα μέτρα που έλαβε και υπενθυμίζουμε στο Συμβούλιο ότι σήμερα υπάρχει μεγαλύτερος κίνδυνος διατάραξης της τάξης παρά την 4^η Μαρτίου. «Κυπριακή Βουλή – Συζητήσεις επί του Προϋπολογισμού – Η εκκένωση της Αρχιεπισκοπής – Θυελλώδεις συζητήσεις – Αι διαδηλώσεις των κομμάτων», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 29/11 Απριλίου 1908.

⁷⁴¹ Σε ανακοίνωση της Κυβέρνησης στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* αναφέρεται ότι ένοπλοι αστυνομικοί θα περιπολούν στην πόλη της Λευκωσίας και θα έχουν το δικαίωμα να ανοίγουν πυρ κατά του συγκεντρωμένου πλήθους αν τα θεωρήσουν αναγκαίο. Για αυτό τον λόγο η κυβέρνηση προτρέπει τους πολίτες να προσέχουν τα παιδιά τους. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 16 Απριλίου 1908. Σε άρθρο της η εφημερίδα *Ελευθερία* αναφέρει ότι η πόλη της Λευκωσίας βρίσκεται σε πλήρη αναρχία για δυο ολόκληρες μέρες. Πολλοί κάτοικοι των γύρω χωρίων κατήλθαν στην Λευκωσία οπλισμένοι με ρόπαλα και περίστροφα. Σημειώθηκαν βανδαλισμοί στις οικίες πολιτευόμενων και των δυο μερίδων, συμπλοκές ανάμεσα σε οπαδούς των δυο μερίδων, διενεργήθηκαν συλλαλητήρια στις κεντρικές οδούς της πρωτεύουσας και πολλοί τραυματισμοί. Ο Αρμοστής κήρυξε τον στρατιωτικό νόμο για την πόλη της Λευκωσίας και τα περίχωρα, Αστυνομία έλαβε αυστηρότερα μέτρα απαγορεύοντας την είσοδο στην πρωτεύουσα και έλαβε οδηγίες για την χρήση όπλων προς διάλυση ένοπλων ομάδων. «Η Κατάσταση εις την Πρωτεύουσαν – Τέλεια Αναρχία – Συμπλοκαί και τραυματισμοί», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 29/11 Απριλίου 1908.

⁷⁴² Σε άρθρο της εφημερίδας *Ελευθερία* αναφέρεται ότι ο κομματικός σπαραγμός έχει κοπάσει εξαιτίας της έγκαιρης εφαρμογής του στρατιωτικού νόμου στην Λευκωσία. Ο διχασμός έχει οδηγήσει στην ανακοπή της προόδου στο νησί αλλά και στον διασυρμό της εκκλησίας και της πατρίδας. «Διχόνοια και Κομματισμός», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 5/18 Απριλίου 1908. Για το ίδιο θέμα βλ. «Υπό το κράτος του στρατιωτικού νόμου», ο.π., Λευκωσία: 19/2 Μαΐου 1908

⁷⁴³ «Τερατώδες Νομοσχέδιον – Ο σφαγιασμός των λαϊκών ελευθεριών», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 19/2 Μαΐου 1908.

την κατάφωρη παραβίαση βασικών ελευθεριών του λαού, όπως την ονομάζει ο εγχώριος τύπος, οδηγεί στην απόρριψη του νομοσχεδίου⁷⁴⁴.

Ταυτόχρονα, οι συνεδρίες του συμβουλίου μονοπωλούνται από τις συζητήσεις περί προϋπολογισμού. Οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές δράττουν την ευκαιρία για να ζητήσουν την περαιτέρω αύξηση των μισθών των δημοσίων υπαλλήλων και να προτείνουν την αντικατάσταση των Άγγλων υπαλλήλων, οι οποίοι κατέχουν τις ανώτερες θέσεις της δημόσιας υπηρεσίας, από ιθαγενείς⁷⁴⁵. Η πρόταση των Ελληνοκυπρίων απορρίπτεται από τους Τουρκοκύπριους βουλευτές, οι οποίοι συμφωνούν ως προς την αύξηση των μισθών αλλά διαφωνούν ως προς την αντικατάσταση των Άγγλων υπαλλήλων⁷⁴⁶. Η τουρκοκυπριακή κοινότητα, της οποίας επίσης τα εθνικά πάθη είναι οξυμμένα λόγω της «αλαζονικής» στάση των Ελληνοκυπρίων κατά την επίσκεψη του Churchill έχει πλέον αποσαφηνίσει την πολιτική που θα ακολουθήσει. Όπως έχει διαφανεί από τις δηλώσεις υπακοής προς την κυβέρνηση κατά τις συζητήσεις της αντιφώνησης του 1907, οι Τουρκοκύπριοι είναι αποφασισμένοι να διατηρήσουν το ισχύον καθεστώς της αγγλικής διοίκησης, καθώς αυτή αποτελεί το μοναδικό ανάχωμα κατά της αυξανόμενης επιθετικότητας της ελληνοκυπριακής κοινότητας⁷⁴⁷. Μεγάλες μερίδες της τουρκοκυπριακής κοινότητας θεωρούν επίσης ότι η Αγγλία αποτελεί τον «πολύτιμο σύμμαχο των νεότουρκων, οι οποίοι είναι η νέα κυρίαρχη πολιτική δύναμη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας»⁷⁴⁸. Την ίδια

⁷⁴⁴ «Ο Κίνδυνος των ελευθεριών μας», ο.π., Λευκωσία:26/9 Μαΐου 1908. Για το κείμενο του Νομοσχεδίου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 1 Μαΐου 1908.

⁷⁴⁵ «Κυπριακή Βουλή – Συζητήσεις επί του προϋπολογισμού – Οι Τούρκοι Βουλευταί κατά της προαγωγής των υπαλλήλων – Το Επεισόδιον της Αρχιεπισκοπής», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 1/14 Μαρτίου 1908. Οι εν λόγω συζητήσεις πυροδοτούνται και λόγω άρθρων στον αγγλόφωνο τύπο της Κύπρου που προτείνουν την αντικατάσταση όλων των Δημοσίων Υπαλλήλων από Άγγλους, βλ. «Αγγλικά Ιδέα περί δημοσίων υπαλλήλων», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 21/4 Ιουνίου 1908.

⁷⁴⁶ Οι Τουρκοκύπριοι Βουλευτές αναφέρουν ότι η θέληση της κοινότητάς τους είναι η κάλυψη όλων των ανώτερων θέσεων της Δημόσιας Υπηρεσίας από Άγγλους. Αν κατά το επεισόδιο της Αρχιεπισκοπής ο Διευθυντής της Αστυνομίας δεν ήταν Άγγλος αλλά ιθαγενής τότε δεν θα είχαμε αίσιο τέλος, υποστηρίζουν οι Τουρκοκύπριοι. Οι Ελληνοκύπριοι Βουλευτές από την μεριά τους δηλώνουν ότι εάν η τουρκοκυπριακή κοινότητα δεν έχει φιλοδοξίες και αρκείται να καλύπτει τις κατώτερες θέσεις του δημοσίου, δεν συμβαίνει το ίδιο και με την ελληνοκυπριακή κοινότητα. ο.π.

⁷⁴⁷ Οι Τουρκοκύπριοι κάτοικοι του χωριού Άνω Λεύκαρα καταγγέλουν ότι δέχονται διώξεις από τους Ελληνοκυπρίους συγχωριανούς τους SA1/894/08. Ενώ σε άλλο αρχείο της Αρχιγραμματείας αναφέρονται ταραχές στην Λάρνακα από Τουρκοκύπριους ταραξίες SA1/445/08. Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης υποσημείωση 682.

⁷⁴⁸ Η *Ελευθερία* αναδημοσιεύει άρθρο της εφημερίδας *Ημερήσιος Χρονογράφος* της Κωνσταντινούπολης όπου αναφέρεται ότι «Ο Σουλτάνος μισεί την Αγγλίαν... Η Αγγλία ετύγχανε πάντοτε φίλη των Νεότουρκων και ο Σουλτάνος είναι εκείνος, όστις εταπεινώσε το κόμμα των Νεότουρκων...», «Η Κατοχή της Κύπρου υπό των Άγγλων – Ο απολεσθείς παράδεισος του... Σουλτάνου», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 3/16 Μαΐου 1908. Σε άλλο άρθρο της *Ελευθερίας* περιγράφονται οι εορτασμοί για την ανακήρυξη του νέου Συντάγματος στην Οθωμανική Αυτοκρατορία στην πόλη της Λευκωσίας. Ομιλίες εκφώνησαν ο Βουλευτής και Δήμαρχος Λευκωσίας Shevket Effendi και ο ιατρός Jemal Effendi. «Εν γένει η εις τους οθωμανικού κύκλους της νήσου εντύπωση εκ της χορηγίας του Συντάγματος είναι λίαν ευχάριστος, ιδιαίτέρως δε μετά πολλού ενθουσιασμού υπεδέχθησαν το γεγονός οι Νεότουρκοι, πολλοί των οποίων καταφυγόντες εις Κύπρον υπό το παλαιόν καθεστώς ετοιμάζονται ήδη ν' απέλθωσιν εις τας εστίας των, παρασχεθείσης αμνηστίας εις πάντας τους προς το καθεστώς εκείνο εχθρικώς διακειμένους Οθωμανούς.», ο.π.,

περίοδο οι φήμες περί επιστροφής της Κύπρου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία αναζωπυρώνονται λόγω ενός άρθρου του νεότουρκου Ahmet Mustapha στην αγγλική εφημερίδα *Pall Mall*, το οποίο θορυβεί την ελληνοκυπριακή κοινότητα⁷⁴⁹.

Η θέση των Τουρκοκυπρίων αναβαθμίζεται και εκτός του κοινοβουλίου, όταν ο διχασμός των Ελληνοκυπρίων κατά την διάρκεια των δημοτικών εκλογών⁷⁵⁰ οδηγεί στην εκλογή του Shevket Effendi στην θέση του δημάρχου της Λευκωσίας⁷⁵¹ και πολλών Τουρκοκυπρίων στην θέση των αντιδημάρχων. Στην πόλη της Λευκωσίας οι Τουρκοκύπριοι και Ελληνοκύπριοι ψηφοφόροι καλούνται να ψηφίσουν δυο κομματικούς συνδυασμούς⁷⁵². Ξεχωριστοί κομματικοί συνδυασμοί διεκδίκησαν την ψήφο των πολιτών και σε Λεμεσό, Λάρνακα, Κερύνεια και

Λευκωσία: 26/8 Αυγούστου 1908. Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης «Σύνταγμα εν Τουρκία», ο.π., Λευκωσία: 26/8 Αυγούστου 1908 και «Μετά το Σύνταγμα», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Αυγούστου 1908. Αυτό που μπορούμε να πούμε με βάση την δική μας έρευνα είναι ότι στην Κύπρο η πολιτική των Άγγλων απέναντι στους Νεότουρκους, χαρακτηρίζεται από ανεκτικότητα. Ενώ πολλοί Νεότουρκοι (Οθωμανοί ή Άραβες) έχουν καταφύγει στην Κύπρο, η Αγγλική κυβέρνηση δεν προχωρεί σε διώξεις εναντίον τους καθ' όσον αυτοί ενεργούν διακριτικά και δεν καταφέρονται δημοσίως κατά του Σουλτάνου. Σύμφωνα με τον Nevzat «οι Τουρκοκύπριοι διανοούμενοι... ήταν δεκτικοί απέναντι στην προπαγάνδα των Νεότουρκων... το κίνημα των οποίων θεωρούσαν ως πηγή σωτηρίας από την ξένη κυριαρχία και την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα... τα χρόνια που μεσολάβησαν ανάμεσα στην επανάσταση των Νεότουρκων (1908) και την έναρξη του πρώτου παγκοσμίου πολέμου (1914) η τουρκοκυπριακή κοινότητα στο σύνολο της αποκτά μεγαλύτερη πολιτική επίγνωση, γίνεται πιο δραστήρια... και ίσως αυτό να συνεισέφερε στην αύξηση των (δικαιοδικών) εντάσεων...». Nevzat Altay, *Nationalism...*, ο.π., σ. 156 και 200. Επίσης οι Τουρκοκύπριοι συντάχθηκαν με τους Νεότουρκους εκλαμβάνοντας την επανάσταση του 1908 ως την πιθανή σωτηρία της Αυτοκρατορίας. Με την αναβίωση του οθωμανικού συντάγματος Τούρκοι, Έλληνες, Άραβες και Αρμένιοι βρήκαν εκ νέου την θέση τους στην Αυτοκρατορία με αποτέλεσμα οι Ελληνοκύπριοι να ενσωματωθούν εκ νέου στο πολυεθνικό, πολυθρησκευτικό οθωμανικό έθνος. Παρ' όλα αυτά πολύ σύντομα εμφανίστηκαν τα πρώτα σημάδια αποξένωσης των δυο κοινοτήτων, ο.π., σ.171.

⁷⁴⁹ «Οι Νεότουρκοι ζητούν την Κύπρον! – Οικτρά απάτη», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 30/12 Σεπτεμβρίου 1908, «Κύπρος και Νεότουρκοι», «Ο Αττικός Τύπος περί Κύπρου – Οι Οθωμανοί της νήσου» και «Οι Νεότουρκοι και ο Αγγλικός Τύπος», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Σεπτεμβρίου 1908 και «Δεν μας γνωρίζουν», ο.π., Λευκωσία: 13/26 Σεπτεμβρίου 1908.

⁷⁵⁰ Για τις δημοτικές εκλογές βλ. «Αι Δημοτικά Εκλογαί – Σύνταξις Καταλόγων», «Κανονισμοί δια τας εκλογάς – Η μυστική ψηφοφορία», «Εκλογικά – Εκδίκασις Ενστάσεων» ο.π., Λευκωσία: 29/11 Ιανουαρίου 1908 και 1/14 Μαρτίου 1908.

⁷⁵¹ «Η Εκλογή Προέδρου του Δήμου Λευκωσίας – Θα γίνη νέα εκλογή» και «Αι ανάγκαι του δήμου», ο.π., Λευκωσία: 29/11 πριλίου 1908 και 19/2 Μαΐου 1908.

⁷⁵² Στην Λευκωσία υποψήφιοι της Κυρηνειακής μερίδας είναι οι: Πασχάλης Κωνσταντινίδης (δικηγόρος), Χρ. Μιχαηλίδης (έμπορος), Αχιλλέας Λιασίδης (πρόεδρος της δημοτικής επιτροπής, Αχ. Μαρκίδης (έμπορος), Ιω. Βεργόπουλος (βιομήχανος) και Πολ. Χριστοφίδης (δικηγόρος). Οι υποψήφιοι της Κιτιακής μερίδας είναι: Α. Θεοδότου (γιατρός), Ν. Δέρβης (γιατρός), Δημοσθένης Σεβέρης (δικηγόρος), Κωνσταντίνος Λοϊζίδης (έμπορος) και Α. Ταβερνάρης (έμπορος). Υποψήφιος Δήμαρχος της Κιτιακής μερίδας ο Ν. Δέρβης και της Κυρηνειακής ο Αχ. Λιασίδης. Και οι Οθωμανοί καλούνται να ψηφίσουν μια εκ των δυο αντιμαχόμενων μερίδων. Η μια μερίδα αποτελείται από τους: Μουσταφά Σατρετίν (δικηγόρος), Μεχμέτ Αρίφ (υπεύθυνος εκδότης της εφημερίδος Σουνουχάτ), Μεχμέτ Δερβίς (έμπορος) και Αχμέτ Δερβίς (κτηματίας). Η έτερη μερίδα αποτελείται από τους: Σιεφκέτ Χατζή Αχμέτ (βουλευτή Λευκωσίας – Κερύνειας), Μεχμέτ Φαχρή (γραμματέας Εβκάφ), Μουσταφά Σαμή (πιστοποιών υπάλληλος), Οσμάν Τζεμάλ (δικηγόρος), Ασάφ Κιουφιζατέ (μέλος δημοτικής επιτροπής) και Ομέρ Νασιήτ (παντοπώλης). «Αι Δημοτικά Εκλογαί – Οι Υποψήφιοι Σύμβουλοι – Διάφορα Λεπτομέρια», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 8/21 Μαρτίου 1908.

Μόρφου. Τα αποτελέσματα των δημοτικών εκλογών σε Λευκωσία και Λεμεσό δείχνουν τις δυο αντιμαχόμενες μερίδες Κιτιακών και Κερυνειακών να ισοψηφούν στα δημοτικά συμβούλια⁷⁵³, ενώ σε άλλους δήμους υπήρξε η καθολική επικράτηση του «εθνικού ή του ενωτικού συνδυασμού»⁷⁵⁴. Ο εγχώριος Τύπος υποστηρίζει ότι είναι άμεση ανάγκη να αρθεί ο διχασμός⁷⁵⁵ στο εσωτερικό της ελληνοκυπριακής κοινότητας και να ακολουθηθεί μια πιο ριζοσπαστική πολιτική στρατηγική μέσω της διεκδίκησης της ένωσης και της μεταρρύθμισης του Νομοθετικού Συμβουλίου. Δεν είναι δυνατόν, υποστηρίζει η εφημερίδα *Ελευθερία*, να κολακεύουμε τον Αρμοστή για την χρηστή διοίκησή του όταν αυτός απλά εκπληρώνει τα βασικά καθήκοντα μιας κυβέρνησης όπως η κατασκευή ενός δημόσιου έργου. «Ζητούμεν... επί παραδείγματι... την στρώσιν μικράς σιδηροδρομικής γραμμής, και όταν η Κυβέρνησις ευδοκίση... εις την εκτέλεσιν του έργου, ημείς... παραφερόμεθα δια το ανέλπιστον δώρον, λιβανίζοντες τους δωρεοδότας... και εκφράζοντες... την... ευγνωμοσύνην ημών δια πράγμα το οποίο είχαν καθήκον ούτοι να πράξωσιν... Τι γίνεται ο κακόμοιρος ριζοσπαστισμός και η αδιάλλακτος πολιτική...;»⁷⁵⁶.

Σύμφωνα με μερίδα του τύπου η ελληνοκυπριακή κοινοτητα χρειάζεται να καταρτίσει ένα παγκύπριο πρόγραμμα και οι αντιπρόσωποί της στο συμβούλιο πρέπει να το προωθήσουν. Η σύσταση του Νομοθετικού Συμβουλίου δεν επιτρέπει στα μέλη του να συνεργαστούν με την κυβέρνηση, για αυτό τον λόγο οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές πρέπει να εγκαταλείψουν τη «μετριοπαθή» πολιτική της συνεργασίας και να απαιτήσουν την υλοποίηση της ένωσης. Έπειτα, αναφέρει η εφημερίδα *Ελευθερία*, οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές πρέπει να ζητήσουν την μεταρρύθμιση του Νομοθετικού Συμβουλίου, την μεταρρύθμιση του διοικητικού συστήματος και τον καθορισμό της διεθνούς θέσης της Κύπρου και κατ' επέκταση την επίλυση του ζητήματος του φόρου υποτελείας. Το Νομοθετικό Συμβούλιο πρέπει να μεταρρυθμιστεί ως προς την σύστασή του ώστε να βρίσκεται σε συμφωνία με την αριθμητική αναλογία των δυο κοινοτήτων. Το διοικητικό σύστημα πρέπει να μεταρρυθμιστεί ώστε ο κυρίαρχος ο λαός να μπορεί αυτός και μόνο να καθορίζει την λειτουργία της διοικητικής μηχανής, τη σύσταση δημόσιων τμημάτων και τη μισθοδοσία των δημοσίων υπαλλήλων. Η διεθνής θέση της Κύπρου πρέπει να αποσαφηνιστεί ώστε η πληρωμή του φόρου ως εγγύησης των κυριαρχικών δικαιωμάτων του Σουλτάνου να καταστεί περιττή⁷⁵⁷. Ως πρώτα βήματα προώθησης του

⁷⁵³ «Αποτελέσματα Δημοτικών Εκλογών», ο.π., Λευκωσία: 15/28 Μαρτίου 1908.

⁷⁵⁴ «Τι Σκέπτομαι – Διδάγματα παρ' Οθωμανών» ο.π., Λευκωσία: 22/4 Απριλίου 1908

⁷⁵⁵ Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας*, ο Κυπριακός λαός και οι ηγέτες του έχουν στραμμένη όλη την προσοχή τους στον κομματικό διχασμό επιτρέποντας στην Κυβέρνηση να λειτουργεί αυθαίρετα σύμφωνα με τα δικά της συμφέροντα και όχι του λαού. Αγγλικές εφημερίδες ανέφεραν ότι ο κυπριακός λαός δεν έχει κανένα εθνικό αίσθημα, αλλά μόνο υλικές φιλοδοξίες και οι δικοί μας ηγέτες τήρησαν σιγή ιχθύος απέναντι σε αυτή την προσβολή. Η αττική εφημερίδα *Εμπρός* αναφέρει ότι εάν ο Κυπριακός λαός έχει συναίσθηση των εθνικών περιστάσεων θα πρέπει να πάψει επιτέλους να γίνεται το όργανο και το θύμα καλογηρικών φιλοδοξιών. «Υπάρχει άραγε ελπίς;», ο.π., Λευκωσία 29/12 Δεκεμβρίου 1908.

⁷⁵⁶ «Παν μέτρον άριστον», ο.π., Λευκωσία: 6/19 Σεπτεμβρίου 1908.

⁷⁵⁷ «Η Βουλή και το Παγκύπριον Πρόγραμμα», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Φεβρουαρίου 1908.

προγράμματος θεωρείται η πιθανή συζήτηση του κυπριακού ζητήματος στην Ευρωπαϊκή Συνδιάσκεψη⁷⁵⁸ και η κατάθεση των κυπριακών αιτημάτων στον δούκα του Connaught, ο οποίος θα επισκεφθεί την Κύπρο σύντομα⁷⁵⁹.

Το 1909 σημειώνεται κάτι πρωτοφανές στην ιστορία του Νομοθετικού Συμβουλίου. Οι αντιπρόσωποι των δυο κοινοτήτων καταθέτουν μια κοινή και δυο ξεχωριστές αντιφωνήσεις⁷⁶⁰. Στην κοινή αντιφώνηση συμφωνούν με την εκτίμηση του αρμοστή ότι οι πρόσοδοι για το 1909 είναι αυξημένες, αλλά αυτό δεν οφείλεται μόνο στην επιχορήγηση των πενήντα χιλιάδων λιρών και την καλή σοδειά, οφείλεται και στην αυστηρή οικονομία που δεν επιτρέπει την εκτέλεση αναγκαίων δημοσίων έργων. Είναι λοιπόν άμεση ανάγκη τα πλεονάσματα των προηγούμενων ετών, τα οποία ανέρχονται στις εκατό χιλιάδες λίρες, να διατεθούν προς όφελος της νήσου⁷⁶¹. Επίσης, η κυβέρνηση πρέπει να προωθήσει την κατασκευή δημοσίων και αρδευτικών έργων, την επέκταση του σιδηροδρόμου και την αναδάσωση της Νήσου. Η αύξηση του εγκλήματος πρέπει να αντιμετωπιστεί με τη σύλληψη και τιμωρία όσων υποκινούν τις ταραχές και η αστυνομία πρέπει να ενισχυθεί. Το συμβούλιο ελπίζει ότι η κυβέρνηση θα αναθέσει και πάλι το συμβόλαιο για την εξωτερική διασύνδεση της Κύπρου στην κυπριακή ατμοπλοϊκή εταιρεία⁷⁶². Όσον αφορά στα σχολικά τέλη, το συμβούλιο επιθυμεί την αντικατάστασή τους με έμμεσους φόρους επί των ειδών πολυτελείας⁷⁶³ και τη δημιουργία ταμείου των δασκάλων. Το συμβούλιο διαμαρτύρεται για την επαναφορά του ακριδικού φόρου και για τη μη αύξηση των μισθών των κατώτερων δημοσίων υπαλλήλων⁷⁶⁴. Τέλος, το συμβούλιο διαμαρτύρεται για την εισαγωγή βασιλικών διαταγμάτων⁷⁶⁵ από τη Βρετανία αντί της ικανοποίησης του αιτήματος για παροχή ευρύτερων πολιτικών δικαιωμάτων στους αντιπροσώπους του λαού.

⁷⁵⁸ Οι Ελληνοκύπριοι πολιτευτές συζητούν το αν μπορεί η Κύπρος να ανακινήσει το ζήτημα της ένωσής της με την Ελλάδα κατά την Ευρωπαϊκή Συνδιάσκεψη. «Το Πολιτικόν Ζήτημα της Κύπρου – Αι γνώμαι των πολιτευόμενων μας – Απαντήσεις εις τα ερωτήματα της Ελευθερίας», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Νοεμβρίου και 15/28 Νοεμβρίου 1908.

⁷⁵⁹ «Ο Δουξ του Κόννωτ εις την Κύπρον – Θ' αποβιβασθή εις Λεμεσόν», ο.π. Λευκωσία: 29/12 Δεκεμβρίου 1908.

⁷⁶⁰ Η αντιφώνηση των Τουρκοκυπρίων επικρίνεται από μερίδα του ελληνοκυπριακού τύπου. «Η Ύβρις των», «Η αναταπάντησις μου» ο.π., Λευκωσία: 6/19 Ιουνίου 1909 και 8/21 Αυγούστου 1909.

⁷⁶¹ Ερωτήσεις και ψηφίσματα για τον Φόρο Υποτελείας και τα περισσεύματα καταθέτουν οι Βουλευτές Χατζηγιάννου, Λοϊζου, Κυριακίδης και Νικολαΐδης, βλ. SA1/1523/09, SA1/1126/09, SA1/1163/09, SA1/1189/09. Για το ίδιο θέμα βλ. «Νομοθετικόν Συμβούλιον – Συζητήσεις επί του προϋπολογισμού», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 9/22 Μαΐου 1909, «Τα περισσεύματα της Κύπρου – Επερώτησις εν τω Νομοθετικώ» και «Το πλεονάσμα του Υποτελικού Φόρου», ο.π., Λευκωσία: 6/19 Ιουνίου 1909.

⁷⁶² Για το εν λόγω ζήτημα βλ. «Η Εξωτερική συγκοινωνία – Νέα προσφοραί», ο.π., Λευκωσία: 18/1 Μαΐου 1909,

⁷⁶³ Μερίδα της Ελληνοκυπριακής κοινότητας διαφωνεί με την εν λόγω πρόταση η οποία επιβαρύνει περισσότερο τους αγρότες παρά τους αστούς. «Το ζήτημα του σχολικού φόρου – Επιστολή Βουλευτού», ο.π., Λευκωσία: 2/16 Μαρτίου 1909.

⁷⁶⁴ Το ίδιο συμβαίνει και το επόμενο έτος βλ. «Ο προϋπολογισμός και οι δημόσιοι υπάλληλοι», ο.π., Λευκωσία: 10/23 Οκτωβρίου 1909.

⁷⁶⁵ «Το νέον Διάταγμα», ο.π., Λευκωσία: 2/16 Μαρτίου 1909.

Στις ξεχωριστές αντιφωνήσεις η κάθε κοινότητα εκφράζει τους δικούς της εθνικούς πόθους. Οι Τουρκοκύπριοι βουλευτές ζητούν διατήρηση του ισχύοντος καθεστώτος, δηλαδή της αγγλικής διοίκησης και της πληρωμής του φόρου υποτελείας από την Κύπρο. Θεωρούν ότι η ετήσια επιχορήγηση αποτελεί δωρεά εκ μέρους της Βρετανίας και εκφράζουν την ελπίδα ότι το εν λόγω ποσό θα αυξηθεί στο μέλλον. «Εμείς τα Οθωμανικά Μουσουλμανικά Μέλη, οι αντιπρόσωποι του πιο πιστού και ήσυχου τμήματος της Κοινότητας, το οποίο τμήμα αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του ένδοξου, μεγάλου και ευγενούς Οθωμανικού Έθνους, του νόμιμου κάτοχου του Νησιού, και το οποίο έχει την αρμόζουσα θέση στην εκπαίδευση, την γεωργία και το εμπόριο του νησιού⁷⁶⁶... είμεθα ηναγκασμένοι να διακηρύξωμεν ότι εναντιούμεθα εις τας από καιρού εις καιρόν, υπό των εντίμων Ελλήνων συναδέλφων ημών, αντιθέτως προς τας προνοίας των μεταξύ των ευκλεών Κυβερνήσεων, της Βρετανικής δηλονότι και της Οθωμανικής, διομολογηθεισών συνθηκών εκφραζομένης επιθυμίας και ευχάς δια την μετά της Ελλάδος ένωσιν και θερμώς παρακαλούμεν, εν η περιπτώση επέλθη, μεταξύ των ρηθεισών Κυβερνήσεων, συνεννόησις δια την υπό της Βρετανικής Κυβερνήσεως εκκένωσις της Νήσου Κύπρου, αυτή να επιστραφή συνωδά τη ομοφώνω ευχή ολοκλήρου του Μουσουλμανικού πληθυσμού, τη νομίμω αυτής ιδιοκτητρία, τη επιφανή, δηλονότι, Οθωμανική Αυτοκρατορίαν.»⁷⁶⁷. Όσον αφορά στο αίτημα της διεύρυνσης των πολιτικών εξουσιών του Νομοθετικού Συμβουλίου, οι Τουρκοκύπριοι θεωρούν ότι ένα τέτοιο ενδεχόμενο θα αποβεί καταστροφικό για τους κατοίκους της Νήσου. Τέλος, ζητούν τον διορισμό καταρτισμένων διερμηνέων στα δικαστήρια και την ανάληψη του συμβολαίου της εξωτερικής διασύνδεσης της Κύπρου από την εταιρεία που θα καταθέσει την καλύτερη προσφορά και όχι κατ' ανάγκη από την κυπριακή ατμοπλοϊκή εταιρεία.

Οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές στη δική τους αντιφώνηση δηλώνουν ότι ο φόρος υποτελείας πρέπει να βαραίνει τη Βρετανία. Ευχαριστούν τον αρμοστή για τις προσπάθειές του ως προς τη χορήγηση των πενήντα χιλιάδων λιρών και εκφράζουν την ελπίδα ότι η Κύπρος θα αποζημιωθεί πλήρως για την αδικία που υπόκειται λόγω του φόρου. Ευχαριστούν την κυβέρνηση για την βοήθειά της στην επίλυση του αρχιεπισκοπικού ζητήματος⁷⁶⁸ και ζητούν τον διορισμό των δημοσίων υπαλλήλων με βάση την αριθμητική αναλογία του πληθυσμού, τον διορισμό Ελληνοκυπρίων στο δικαστικό σύστημα και τον διορισμό Έλληνα επόπτη παιδείας⁷⁶⁹.

⁷⁶⁶ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 28 Μαΐου 1909, δεύτερη παράγραφος της αντιφώνησης των Τουρκοκυπριακών Μελών του Συμβουλίου.

⁷⁶⁷ «Το σχέδιον της αντιφωνήσεως του Νομοθετικού Συμβουλίου εις τον λόγον του Μ. Αρμοστού», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 25/8 Μαΐου 1909.

⁷⁶⁸ Ο Κυρηναϊακός Βουλευτής κ. Αραούζος δηλώνει την αντίθεσή του λέγοντας ότι η αγγλική κυβέρνηση δημιούργησε ξεχωριστή εκκλησία πέραν αυτής του Κυπριακού έθνους και ταπεινώσε το Εκκλησιαστικό κέντρο του Ελληνισμού. «Νομοθετικόν Συμβούλιον – Η αντιφώνησις – Συζητήσεις επί του προϋπολογισμού», ο.π., Λευκωσία: 2/15 Μαΐου 1909.

⁷⁶⁹ «Το ζήτημα του Έλληνος Επόπτου – Τα κυβερνητικά διαβήματα», ο.π., Λευκωσία: 3/16 Οκτωβρίου 1909.

Τέλος, «Ημείς εν τέλει τα Ελληνικά μέλη του Συμβουλίου... αντιπροσωπεύοντα τα τέσσερα πέμπτα... του πληθυσμού της νήσου του πρωτοστατούντος εν τε τη γεωργία, εμπορία, τέχναις και επιστήμαις και ηγουμένου εν πάση προοδευτική κινήσει της χώρας και αποτελούντες μέρος αναπόσπαστον της μεγάλης και ενδόξου Ελληνικής φυλής, θεωρούμεν χρέος... όπως δηλώσωμεν τον διάπυρον πόθον ημών υπέρ της Ενώσεως μας μετά της ελευθέρας μητρός Ελλάδος.»⁷⁷⁰.

Το σημαντικότερο ίσως πολιτικό αίτημα αυτής της περιόδου αφορά τη διεύρυνση των δικαιωμάτων και εξουσιών του Νομοθετικού Συμβουλίου. Παράλληλα με την διεύρυνση των δικών τους εξουσιών, στόχος των Ελληνοκύπριων βουλευτών είναι η ενδυνάμωση της παρουσίας των ιθαγενών σε όλα τα τμήματα της δημόσιας υπηρεσίας, έτσι ώστε η διοίκηση της Νήσου να ασκείται από τους κατοίκους της. Σε αυτά τα πλαίσια κατά τη διάρκεια των συζητήσεων του προϋπολογισμού ο Σώζος ζητά την αύξηση των μισθών των κατώτερων δημοσίων υπαλλήλων, ενώ ο Θεοδότου ζητά αντικατάσταση των επίσημων μελών, εκτός του αρχιγραμματέα και του δικηγόρου του Στέμματος οι οποίοι είναι απαραίτητοι, από ιθαγενείς βουλευτές, ώστε να εκφράζεται καλύτερα το φρόνημα και η θέληση του λαού⁷⁷¹. Οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές μέσω των αιτημάτων αυτών απαιτούν τη διεύρυνση των εξουσιών τους με απώτερο στόχο την πολιτική και οικονομική χειραφέτηση της Νήσου, η οποία θα οδηγήσει στην ανεξαρτησία και την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Οι Τουρκοκύπριοι από την πλευρά τους, ενώ επιθυμούν την διεύρυνση της παρουσίας του τουρκοκυπριακού στοιχείου στη δημόσια υπηρεσία⁷⁷² και την διεύρυνση του ποσοστού ελέγχου των ιθαγενών επί των υποθέσεών τους, δεν απαιτούν από την βρετανική διοίκηση την εκπλήρωση των επιθυμιών τους αλλά περιμένουν υπομονετικά τα «δώρα» της φιλόφρων Βρετανίας. Ο φόβος των Τουρκοκυπρίων ότι η διεύρυνση του ποσοστού αυτοδιοίκησης της Νήσου θα οδηγήσει στην αποκοπή της Κύπρου από τον «Οθωμανικό κορμό» και η αυξανόμενη επιθετικότητα των Ελληνοκυπρίων⁷⁷³ ενδυναμώνει την πεποίθησή τους ότι η επιβίωση της κοινότητάς τους

⁷⁷⁰ Στο ίδιο.

⁷⁷¹ «Νομοθετικόν Συμβούλιον – Η αντιφώνησις – Συζητήσεις επί του προϋπολογισμού», ο.π., Λευκωσία: 2/15 Μαΐου 1909.

⁷⁷² Στην συζήτηση επί του προϋπολογισμού οι Τουρκοκύπριοι Βουλευτές ζητούν την αύξηση των Τουρκοκυπρίων δημοσίων υπαλλήλων στα τμήματα της Αρχιγραμματείας, του Σιδηροδρόμου, του Ταχυδρομείου και του Δασονομείου, ο.π. Για το ίδιο θέμα βλ. SA1/1166/09.

⁷⁷³ Ο Αρχικαδής παραπονιέται γιατί οι Ελληνοκύπριοι προσβάλλουν την Μουσουλμανική πίστη SA1/1234/09. Το 1909 οι Ελληνοκύπριοι κάτοικοι της Λευκωσίας αποφασίζουν την ανέγερση αγάλματος προς τιμήν του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού γεγονός που προκαλεί τις αρνητικές αντιδράσεις των Τουρκοκυπρίων βλ. SA1/1892/09. Αυτή την περίοδο οι Τουρκοκύπριοι αισθάνονται απειλή και λόγω της εισροής Αρμενίων προσφύγων από την Οθωμανική Αυτοκρατορία βλ. SA1/957/09, ενώ οι φήμες περί μετατροπής της Κύπρου σε πύλη εισόδου όπλων για τον εξοπλισμό των Αρμενίων στα Άδανα εξάπτει εκόμην περισσότερο την Τουρκοκυπριακή κοινότητα, βλ. SA1/2253/09.

εξαρτάται από τη διατήρηση της βρετανικής διοίκησης. Έτσι, το κοινό μέτωπο συνεργασίας Τουρκοκυπρίων και Βρετανών διατηρείται⁷⁷⁴.

Τα κυριότερα σημεία τριβής ανάμεσα στους Ελληνοκύπριους και την κυβέρνηση αφορούν το νομοσχέδιο περί απαγόρευσης της οπλοφορίας σε δημόσιες εκδηλώσεις⁷⁷⁵, την απόρριψη του εκπαιδευτικού νόμου του 1907 από τον Βασιλιά⁷⁷⁶ και τις γνωστές διαστάσεις απόψεων ανάμεσα στον αρμοστή και τον εγχώριο Τύπο ως προς τις συνθήκες που επικρατούν στην Κύπρο⁷⁷⁷. Παρ' όλες τις διαφωνίες, η νομοθετική εργασία συνεχίζεται με την επιψήφιση δεκαέξι εκ των είκοσι νομοσχεδίων που κατατίθενται. Η πλειοψηφία των νομοσχεδίων αφορά σε ζητήματα δευτερευούσης σημασίας, όπως τους κανονισμούς κυκλοφορίας αυτοκινήτων⁷⁷⁸, την προστασία ορισμένων θαλάσσιων ειδών από εξαφάνιση⁷⁷⁹ και την τροποποίηση των νόμων περί κυνηγιού⁷⁸⁰, περί αγροφυλάκων⁷⁸¹, περί σκληρότητας προς τα ζώα⁷⁸² και περί προστασίας των ακίνητων περιουσιών από κακόβουλες ζημιές⁷⁸³. Το σημαντικότερο νομοσχέδιο που ψηφίζεται αυτή την περίοδο αφορά στην καταγραφή και εκτίμηση των ακίνητων περιουσιών⁷⁸⁴. Μετά από πολλά χρόνια η κυβέρνηση και οι βουλευτές καταλήγουν σε συμφωνία ως προς τη μέθοδο της εκτίμησης περιουσιών, η οποία εις το εξής θα διενεργείται από δύο εκτιμητές, έναν διορισμένο από τον αρμοστή και έναν διορισμένο από τους βουλευτές της κάθε επαρχίας.

⁷⁷⁴ Σε άρθρο της εφημερίδας *Ελευθερία* αναφέρεται ότι η διάψευση των λαϊκών προσδοκιών οφείλεται στο γεγονός ότι το Νομοθετικό Συμβούλιο είναι ατελώς κατασκευασμένο. Υπάρχουν στο Συμβούλιο τρεις ανεξάρτητες δυνάμεις εκ των οποίων οι δυο, Επίσημα Αγγλικά Μέλη και Τουρκοκύπριοι Βουλευτές, συνεργάζονται πάντα εις βάρος των επιθυμιών της πλειοψηφικής Ελληνοκυπριακής μερίδας. Είναι λοιπόν ανάγκη να παύσουμε την πολιτική των μικροπολιτικών αξιώσεων και να υιοθετήσουμε μια πιο αυστηρή πολιτική έναντι της κυβερνήσεως. «Νέον Πρόγραμμα», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 11/24 Απριλίου 1909.

⁷⁷⁵ Το εν λόγω Νομοσχέδιο, όπως και το νομοσχέδιο περί πρόληψης ταραχών του 1908, δεν ψηφίζεται από τους Ελληνοκύπριους Βουλευτές βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 11 Ιουνίου 1909. Για την αρνητική στάση της Ελληνοκυπριακής κοινότητας απέναντι στο εν λόγω Νομοσχέδιο βλ. «Η ρίζα του κακού» και «Νομοθετικόν Συμβούλιον», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 6/19 Ιουνίου 1909.

⁷⁷⁶ Για το κείμενο του Εκπαιδευτικού Νόμου του 1907 βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 3 Μαΐου 1907. Για την απόρριψη του Νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 12 Νοεμβρίου 1909. «Εκπαιδευτικόν νομοσχέδιον του κ. Θ. Θεοδότου», ο.π., Λευκωσία: 6/19 Ιουνίου 1909, «Ο Νόμος περί Παιδείας δεν επεκυρώθη», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 7/20 Νοεμβρίου 1909.

⁷⁷⁷ Για το εν λόγω ζήτημα βλ. «Παράρτημα Ελευθερίας – Η Ετήσια Έκθεσις του Μεγάλου Αρμοστού – Η Κύπρος κατά το έτος 1908 – 1909», «Η Έκθεσις του Μ. Αρμοστού – Η Κύπρος κατά το 1908 – 1909 – Η Γεωργία» και «Κύπρος και Αρμοστεία», ο.π., Λευκωσία: 10/23 Οκτωβρίου 1909 και 7/20 Νοεμβρίου 1909.

⁷⁷⁸ Οι Νόμοι περί κυκλοφορίας των αυτοκινήτων οι οποίοι ψηφίζονται το 1909 είναι τρεις βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 3 Σεπτεμβρίου 1909, 17 Σεπτεμβρίου 1909 και 29 Οκτωβρίου 1909.

⁷⁷⁹ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 12 Νοεμβρίου 1909.

⁷⁸⁰ Στο ίδιο, 17 Σεπτεμβρίου 1909.

⁷⁸¹ Στο ίδιο. 12 Νοεμβρίου 1909.

⁷⁸² Στο ίδιο, 16 Απριλίου 1909.

⁷⁸³ Στο ίδιο, 19 Φεβρουαρίου 1909.

⁷⁸⁴ Στο ίδιο, 1 Οκτωβρίου 1909.

Παράλληλα, ο διχασμός στο εσωτερικό της ελληνοκυπριακής κοινότητας λόγω του αρχιεπισκοπικού ζητήματος έχει προ πολλού διαποτίσει το μεγαλύτερο μέρος των υποθέσεων της. Όπως έχει αναφερθεί, στις 15/28 Μαρτίου 1908 ο πρώην μητροπολίτης Κυρηναίας ανακοίνωσε στον αρμοστή την εκλογή του στον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Κύπρου. Ένα χρόνο μετά, στις 8/21 Απριλίου του 1909 αρχιεπίσκοπος Κύπρου εκλέχθηκε ο πρώην μητροπολίτης Κιτίου σύμφωνα με τον νόμο του 1908. Η Κύπρος, η οποία για οκτώ περίπου χρόνια δεν μπόρεσε να εκλέξει τον νέο της Αρχιεπίσκοπο, απέκτησε ξαφνικά δυο εκκλησιαστικούς ηγέτες. Το εκκλησιαστικό σχίσμα⁷⁸⁵, όπως το ονομάζει η εφημερίδα *Ελευθερία*, επεκτείνεται στις διαχειριστικές επιτροπές των εκκλησιών⁷⁸⁶ και στις διαχειριστικές επιτροπές των σχολείων⁷⁸⁷, με αποτέλεσμα την άνοδο του κομματισμού και την αύξηση των εγκλημάτων⁷⁸⁸.

Το 1910 επιτυγχάνεται η επίλυση του αρχιεπισκοπικού ζητήματος και αρχίζει η συμφιλίωση ανάμεσα στις δυο μερίδες της κοινότητας. Ήδη, οι πρώτες εκκλήσεις για ενότητα⁷⁸⁹ εμφανίζονται στον ελληνοκυπριακό Τύπο παράλληλα με τις προτάσεις για ριζοσπαστικοποίηση της πολιτικής των αντιπροσώπων της κοινότητας⁷⁹⁰. Μετά τη λύση του αρχιεπισκοπικού

⁷⁸⁵ «Το ζήτημα του Αρχιεπισκοπικού Θρόνου – Η κατάσταση», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 2/15 Μαΐου 1909. Ως αποτέλεσμα του σχίσματος οι εκκλησίες της Κύπρου είναι μοιρασμένες ανάμεσα σε αυτές που μνημονεύουν τον πρώην Μητροπολίτη Κυρηναίας ως Αρχιεπίσκοπο και αυτές που μνημονεύουν τον πρώην Μητροπολίτη Κιτίου ως Αρχιεπίσκοπο. «Δικαστήρια – Αι σκηναί της Φανερωμένης», ο.π., Λευκωσία: 2/15 Μαΐου 1909. Χαρακτηριστικό δείγμα του διχασμού αποτελούν οι δυο ξεχωριστές δοξολογίες για την εορτή του Έλληνα Βασιλιά από τον εκ Κιτίου Αρχιεπίσκοπο και τον Αρχιμανδρίτη Φιλόθεο. «Βασιλική Εορτή – Δυο Δοξολογίαι», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 25/8 Μαΐου 1909

⁷⁸⁶ «Η εκλογή της Φανερωμένης – Δυο Επιτροπείαι», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Μαΐου 1909.

⁷⁸⁷ Τα σχολεία της πρωτεύουσας έχουν επηρεαστεί από τον διχασμό και οι ενστάσεις περί σχολικών τελών και οι δίκες για την συμμετοχή στους εκλογικούς καταλόγους συνεχίζονται. «Η Δίκη των 328», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Μαΐου 1909 και «Το ζήτημα της κατανομής των σχολικών τελών – Η στάσις της Κυβερνήσεως», ο.π., Λευκωσία: 2/16 Μαρτίου 1909.

⁷⁸⁸ Η εφημερίδα *Ελευθερία* αναφέρει ότι «Αν παραδεχτούμε ότι η αύξηση της εγκληματικότητας οφείλεται στην κομματική διαπάλη τότε πρέπει να πούμε ότι η κυβέρνηση δεν είναι άμοιρη ευθυνών γιατί με την βεβιασμένη επιψήφιση νόμων περί παιδείας και περί εκλογής χωρτικών επιτροπών, οξύνθηκαν τα πνεύματα σε πόλεις και χωριά», «Το Έγκλημα εν Κύπρω», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 25/8 Μαΐου 1909. Για το ίδιο θέμα βλ. «Συμπλοκή εις το Τρίκωμον – Κομματικοί Φανατισμοί», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Αυγούστου 1909 και «Αρχιεπισκοπική Δίκη», ο.π., Λευκωσία: 21/4 Δεκεμβρίου 1909.

⁷⁸⁹ «Ανάγκη να εκλείψωσιν εις το μέλλον οι οικτραί αντιφάσεις... εις ας... περιπίπτομεν πολιτευταί και δημοσιογράφοι, εθνικοί και ενωτικοί και οιοιδήποτε μεγαλόσχημοι κομματάρχαι. Ανάγκη να πολιτευθώμεν του λοιπού συνεπέστερον ρπος τας εθνικάς βλέψεις... Εάν πρέπει να είμεθα ριζοσπάσαι, πρέπει να είμεθα τοιούτοι αδιαλείπτως...», «Απευθυνόμεθα εις τους Επίλεκτους και Αφατρίαστους» ο.π., Λευκωσία: 6/19 Φεβρουαρίου 1910, «Νέα Περίοδος» και «Μετά την λύσιν, σκέψεις, κρίσεις και αλήθειαι», ο.π., Λευκωσία: 27/12 Μαρτίου 1910, «Το καθήκον των Βουλευτών», ο.π., Λευκωσία: 13/26 Μαρτίου 1910

⁷⁹⁰ «Το έργον της ανορθώσεως», ο.π., Λευκωσία: 13/26 Μαρτίου 1910. Ριζοσπαστικοποίηση της πολιτικής των Ελληνοκύπριων Βουλευτών ζητά η εφημερίδα *Ελευθερία* επ' ευκαιρία της απουσίας του αιτήματος της Ένωσης από το κείμενο της Αντιφώνησης. Καταλαβαίνουμε, λέει ο αρθρογράφος της *Ελευθερίας* ότι οι Ελληνοκύπριοι Βουλευτές προτίμησαν να παραλείψουν την έκφραση των εθνικών μας πόθων προς αποφυγή προστριβών οι οποίες θα εμπόδιζαν την επίλυση του οικονομικού ζητήματος. Αλλά εάν έχουμε να διαλέξουμε ανάμεσα στην επίλυση του

ζητήματος σειρά παίρνει το ζήτημα της διαχείρισης της εκκλησιαστικής περιουσίας⁷⁹¹ και το εκπαιδευτικό ζήτημα⁷⁹². Το τελευταίο συνεχίζει να προκαλεί διάφορα προβλήματα όσον αφορά στα σχολικά τέλη και τους διορισμούς των δασκάλων⁷⁹³ αλλά οδεύει προς τη λύση του μετά την παρέμβαση της ελληνικής κυβέρνησης. Ο Έλληνας υπουργός παιδείας θεωρεί ότι για να επέλθει η λύση θα πρέπει να μετακινηθούν και οι δυο διευθυντές των Γυμνασίων Λευκωσίας. Προτείνει λοιπόν τη μετάθεση του Βολονάκη στην Πάτρα και του Φυλακτού στην Τρίπολη. Εάν δεν επέλθει συμβιβασμός, η ελληνική κυβέρνηση δηλώνει ότι θα αναγκαστεί να αναιρέσει την αναγνώριση και των δυο Γυμνασίων⁷⁹⁴.

Στο Νομοθετικό Συμβούλιο οι Τουρκοκύπριοι επιθυμούν να καταθέσουν και φέτος τη δική τους αντίφωνηση, την οποία συντάσσουν με την βοήθεια της κυβέρνησης, αλλά συναντούν τη σφοδρή αντίσταση των Ελληνοκυπρίων οι οποίοι, ενωμένοι πια, μετά τη λύση του αρχιεπισκοπικού ζητήματος, προσπαθούν να «αποσοβήσουν το Τουρκικό πραξικόπημα»⁷⁹⁵. «Καίτοι η ωρισμένη ημέρα... σχεδίου της αντιφωνήσεως... ήτο η παρελθούσα Τρίτη, εν τούτοις δεν κατορθώθη να καταρτισθή το σχέδιον ένεκεν διαφωνίας των οθωμανικών μελών του Συμβουλίου προτιμώντων... όπως παρουσιάσωσι χωριστήν αντιφώνησιν ως εγένετο πέρυσι. Την γνώμην δε ταύτην των οθωμανικών μελών εξέτρεφε και υπεβοήθει και η κυβέρνησις, διό και χθες Παρασκευήν εισήχθη εις το Συμβούλιον υπό του Ταμείου κ. Μπάουρικ το σχέδιον της

οικονομικού ή του εθνικού μας ζητήματος, τότε θα έπρεπε να προτιμήσουμε την εκπλήρωση των εθνικών μας πόθων. «Ας φθάση ο εθνικός μας πόθος», ο.π., Λευκωσία: 22/4 Ιουνίου 1910.

⁷⁹¹ «Εκκλησιαστικό Ζήτημα», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Μαΐου 1910.

⁷⁹² Στην πόλη της Λευκωσίας υπάρχουν δυο Εκπαιδευτικές Επιτροπές οι οποίες δεν είναι κανονικά εκλεγμένες, γεγονός που προκαλεί προβλήματα.» Το ζήτημα των σχολείων Λευκωσίας – Άγονος Συνεδρία», ο.π., Λευκωσία: 22/4 Ιουνίου 1910, «Η Κυβερνητική χορηγεία δια τα σχολεία της Λευκωσίας», ο.π., Λευκωσία: 17/30 Ιουλίου 1910. Για το ίδιο θέμα βλ. SA1/1104/10.

⁷⁹³ Για το ζήτημα των σχολικών τελών και τους διορισμούς των δασκάλων βλ. SA1/1085/10. Προς επίλυση των εν λόγω ζητημάτων σύμφωνα με την εφημερίδα *Ελευθερία* εισάγονται από τον κ. Αραούζο δυο εκπαιδευτικά νομοσχέδια, το «περί της στοιχειώδους Ελληνικής παιδείας» και το «περί Εκπαιδευτικών τελών και εκπαιδευτικών ταμείων». Το πρώτο νομοσχέδιο αφαιρεί από τις κατά τόπους κοινότητες το δικαίωμα του διορισμού δασκάλων, το οποίο θα εμπίπτει στις αρμοδιότητες του Ανώτατου Ελληνικού Εκπαιδευτικού Συμβουλίου. Το δεύτερο νομοσχέδιο καθιερώνει την αντικατάσταση των σχολικών τελών με την έμμεση φορολογία επί των ειδών πολυτελείας. «Τα Εκπαιδευτικά Νομοσχέδια», ο.π., Λευκωσία: 3/16 Απριλίου 1910. Τα νομοσχέδια δεν αναφέρονται στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, αλλά αναφέρονται στο αρχείο της Αρχιγραμματείας SA1/1085/10 για αυτό δεν μπορούμε να γνωρίζουμε αν όντως έχουν κατατεθεί.

⁷⁹⁴ «Τα Γυμνάσια Λευκωσίας – Παρέμβασις της Ελληνικής Κυβερνήσεως», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Αυγούστου 1910. Για το ίδιο θέμα βλ. «Το Υπουργείον των Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως», ο.π., Λευκωσία: 4/17 Σεπτεμβρίου 1910, «Αι Έριδες μας – Ο Αιγυπτιακός Τύπος», ο.π., Λευκωσία: 8/10 Οκτωβρίου 1910.

⁷⁹⁵ Πέραν των διαφωνιών εντός του Συμβουλίου τα μικροεπεισόδια μεταξύ των δυο κοινοτήτων συνεχίζονται και το 1910. «Οι Οθωμανοί της Ακανθούς προκαλούν σκάνδαλα», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 22/4 Ιουνίου 1910 και «Ρήξις μεταξύ Ελλήνων και Οθωμανών εις το χωρίον Νήσον», ο.π., Λευκωσία: 18/31 Δεκεμβρίου 1910. Η εχθρική στάση των Ελληνοκυπρίων κατά των Τουρκοκυπρίων αυξάνεται και λόγω της απόφασης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να παραδώσει εκκλησιαστικές περιουσίες που ανήκουν στο Πατριαρχείο της Κωνσταντινουπόλεως σε Βούλγαρους, βλ. SA1/1593/10 και «Ο Διωγμός της Εκκλησίας – Συλλαλητήρια εν Λάρνακι και Λεμεσώ – Ο Λόγος του Μ. Κιτίου», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 17/30 Ιουλίου 1910.

αντιφωνήσεως όπερ μονομερώς κατήρτισαν τα οθωμανικά μέλη βοηθούμενα προς τούτο και υπό των επισήμων. Ο βουλευτής κ. Θεοδότου ενέστη εις την κατ' αρχήν ανάγνωσιν του σχεδίου... τούτο δεν είναι συντεταγμένον... εις συνταγματικά πολιτεύματα, καθόσον... αντιπροσωπεύει μόνον την μικράν μειοψηφίαν...»⁷⁹⁶.

Συνήθως οι Ελληνοκύπριοι συντάσσουν το κείμενο της αντιφώνησης και, μετά από διαβουλεύσεις με τα τουρκοκυπριακά και βρετανικά μέλη της συντακτικής επιτροπής, αυτό είτε τροποποιείται είτε λόγω της πλειοψηφίας των Ελληνοκυπρίων κατατίθεται αναλλοίωτο. Έπειτα, το κείμενο της αντιφώνησης κατατίθεται στο Νομοθετικό Συμβούλιο όπου οι παράγραφοί του συζητούνται και αν το επιθυμεί η πλειοψηφία του συμβουλίου τροποποιούνται. Το κείμενο της αντιφώνησης, την οποία συνέταξαν οι Ελληνοκύπριοι ανέφερε ότι το συμβούλιο είναι απογοητευμένο από τη μείωση του ετήσιου επιδόματος και την παρακράτηση των πλεονασμάτων της Νήσου από την Αγγλία. «Απέναντι λοιπόν της τοιαύτης πολιτείας της Βρετανικής Κυβερνήσεως δι' ης εκμηδενίζεται το κύρος της αιρετής Αντιπροσωπείας της χώρας και προ τοιούτου απολυταρχικού και επιζημίου συστήματος διαχειρίσεως των Οικονομικών... η Αντιπροσωπεία του λαού φρονεί ότι δεν επιτρέπεται εις αυτήν να συμμερίζεται την ευθύνην της τοιαύτης τακτικής της Κυβερνήσεως και αδυνατεί να συνεργάζεται μετ' αυτής... τότε μόνον θα αρθή η σοβαρά προστριβή της Χώρας προς την Κυβέρνησιν και τότε μόνον θα καταστή δυνατή η συνεργασία της Λαϊκής Αντιπροσωπείας μετά της Κυβερνήσεως... όταν 1^{ov} συνωδά τω πνεύματι της Συνθήκης του 1878... αναλάβη η Μ. Βρετανία την πληρωμήν ολοκλήρου του προς την Πύλην υπ' αυτής συμφωνηθέντος ποσού, 2^{ov} όταν αφεθή εις την Κυβέρνησιν της Κύπρου να διαχειρίζεται τα Οικονομικά του τόπου τη ψήφω του Νομοθετικού Συμβουλίου συμφώνως προς τα κρατούντα εις πάσαν Συνταγματικώς κυβερνωμένην χώραν, 3^{ov} όταν καταργηθή πάσα ειδική φορολογία ως η περί παιδείας και καταδιώξεως της Ακρίδος, και πάσα υπέρ τούτων δαπάνη λαμβάνηται εκ των τακτικών προσόδων, 4^{ov} όταν πάντα τα μέχρι τούδε περισσεύματα των Δημοσίων Προσόδων... διατεθώσι τη ψήφω του Ν. Συμβουλίου υπέρ των μάλλον αναγκαίων δημοσίων έργων εν τω τόπω και 5^{ov} όταν το εκ της μετατροπής του Κυπριακού νομίσματος ποσόν δοθή εις το δανειστικόν ταμείον της νήσου και διατίθεται εν Κύπρω συνωδά τω σχετικώ Νόμω...»⁷⁹⁷.

Το κείμενο της αντιφώνησης είναι ιδιαίτερα «ριζοσπαστικό» για τους Τουρκοκύπριους, οι οποίοι διαφωνούν με τις απειλές κατά της κυβερνήσεως και με τις αναφορές στην τροποποίηση του καθεστώτος του φόρου υποτελείας. Μπροστά στον κίνδυνο της κατάθεσης δυο ξεχωριστών αντιφωνήσεων οι Ελληνοκύπριοι υποχωρούν με αποτέλεσμα την κατάθεση μια

⁷⁹⁶ «Η Χθесινή Συνεδρία της Βουλής – Το ζήτημα της αντιφωνήσεως – Η συμμαχία των επισήμων μετά των Οθωμανών – Η χρεωκοπία του περίφημου Κυπριακού Συντάγματος – Ουελλώδης συζήτησις», ο.π. Λευκωσία: 27/9 Απριλίου 1910.

⁷⁹⁷ «Το Ελληνικόν σχέδιον της αντιφωνήσεως», ο.π. Λευκωσία: 27/9 Απριλίου 1910.

κοινής αντιφώνησης, στην οποία τα μέλη του συμβουλίου διαμαρτύρονται για τη μείωση του ποσού της επιχορήγησης και την παρακράτηση των πλεονασμάτων της Νήσου⁷⁹⁸. Σύμφωνα με άρθρο της εφημερίδας *Ελευθερία*, η κρίση απεσοβήθηκε εγκαίρως αλλά κατέδειξε τις ελλείψεις του κυπριακού συντάγματος, το οποίο εμποδίζει την επικράτηση της θέλησης της πλειοψηφίας. Αν τα ελληνοκυπριακά μέλη είχαν την δυνατότητα να λειτουργήσουν ως εκπρόσωποι της πλειοψηφίας στο Νομοθετικό Συμβούλιο, αναφέρει το άρθρο της *Ελευθερίας*, τότε θα εξέφραζαν απερίφραστα το αίτημα της ένωσης και της κατάργησης του φόρου υποτελείας. Αντιθέτως, καταθέτουν μόνο τα οικονομικά αιτήματα της Νήσου και καταφεύγουν σε περιφράσεις ώστε να μην προσκρούσουν στα αγγλικά συμφέροντα και στην «κακώς εννοούμενη φιλοτιμία» των Οθωμανών βουλευτών⁷⁹⁹.

Η νομοθετική εργασία το 1910 είναι πενιχρή καθώς μόλις επτά νομοσχέδια δευτερευούσης σημασίας ψηφίζονται από το συμβούλιο⁸⁰⁰. Αυτό που απασχολεί τόσο αυτό όσο και το σύνολο της κυπριακής κοινωνίας είναι η μείωση της επιχορήγησης σε σαράντα χιλιάδες λίρες. Καθώς φέτος ο προϋπολογισμός της Νήσου παρουσιάζει έλλειμμα⁸⁰¹ και η Κύπρος μαστίζεται από μια οινοπαραγωγική κρίση⁸⁰², η μείωση της ετήσιας επιχορήγησης επηρεάζει άμεσα την οικονομία του τόπου. Για αυτούς τους λόγους ο Θεοδότου καταθέτει ψήφισμα περί παγίωσης του ποσού της ετήσιας επιχορήγησης στις πενήντα χιλιάδες λίρες⁸⁰³.

Στο ψήφισμά του ο Θεοδότου συνδέει το ποσό της επιχορήγησης με το ποσό του φόρου υποτελείας. Στις συζητήσεις που ακολουθούν⁸⁰⁴ ο Shevket Efendi υποστηρίζει ότι το κείμενο της συνθήκης του Βερολίνου αναφέρει ξεκάθαρα ότι «ο Φόρος της Υποτελείας θα πληρώνεται από το περίσσειμα των προσόδων της Κύπρου. Ο Φόρος Υποτελείας δεν αποτελεί μόνο την αναγνώριση των κυριαρχικών δικαιωμάτων του Σουλτάνου στην Κύπρο, αλλά και αναγνώριση της Αγγλικής κυριαρχίας. Αν δεν πληρώναμε τον Φόρο τότε θα θεωρούμασταν ανεξάρτητοι και ως ανεξάρτητοι θα έπρεπε να μεριμνήσουμε για τις αναγκαίες δαπάνες για την συντήρηση

⁷⁹⁸ Για το κείμενο της αντιφώνησης βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 29 Απριλίου 1910 και «Κυπριακή Βουλή – Η αντιφώνησης εις τον εναρκτήριο λόγον του Μ. Αρμσοτού – Το οικονομικό ζήτημα της Κύπρου – Το υποβληθέν ψήφισμα – Αι αγορεύσεις των Βουλευτών», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 3/16 Απριλίου 1910.

⁷⁹⁹ «Η ανεπάρκεια του Κυπριακού Συντάγματος», ο.π., Λευκωσία: 3/16 Απριλίου 1910.

⁸⁰⁰ Για παράδειγμα το Συμβούλιο ψηφίζει Νόμους περί κανονισμών αδειών για την εξάσκηση του ιατρικού επαγγέλματος, περί απαγόρευσης χρήσης σπύρτων με φώσφορο και περί διεξαγωγής απογραφής, βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 24 Ιουνίου 1910 και 8 Ιουλίου 1910.

⁸⁰¹ Υπάρχει έλλειμμα ύψους περίπου δεκατριών χιλιάδων λιρών, ενώ πέρυσι υπήρξε πλεόνασμα περίπου έξι χιλιάδων λιρών. «Ο Προϋπολογισμός της Κύπρου δια το έτος 1910 -1911», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 27/9 Απριλίου 1910.

⁸⁰² «Η Οινολογική κρίσις», «Οι οινοπαραγωγοί ενώπιον του Μ. Αρμσοτού – Ανακουφιστικά έργα» και «Η δυστυχία των οινοπαραγωγών», ο.π., Λευκωσία: 28/9 Απριλίου 1909, 30/12 Φεβρουαρίου 1910 και 6/19 Φεβρουαρίου 1910.

⁸⁰³ Για το κείμενο του Ψηφίσματος βλ. SA1/865/10.

⁸⁰⁴ Για τις συζητήσεις του Συμβουλίου βλ. «Παράρτημα Ελευθερίας - Κυπριακή Βουλή», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 3/16 Απριλίου 1910.

στρατού και στόλου. Εν είδει λοιπόν αποζημίωσης για τις δαπάνες που πραγματοποιεί η Αγγλία για την προστασία μας, οι Κύπριοι οφείλουμε να πληρώνουμε τον Φόρο Υποτελείας.» Η Τουρκοκυπριακή κοινότητα δεν θα μπορούσε σε καμία περίπτωση να δεχθεί την αλλαγή του συνταγματικού πολιτεύματος και την ανεξαρτητοποίηση της Κύπρου, γιατί σε ένα τέτοιο πολίτευμα τα τουρκοκυπριακά συμφέροντα δεν θα προστατεύονταν.

Ο Νικολαΐδης επιχειρεί να συμβιβάσει τα δυο μέρη λέγοντας ότι οι διαφωνίες τους περιορίζονται σε λεπτομέρειες. Τα Οθωμανικά μέλη, λέει ο κ. Νικολαΐδης, επιμένουν να βλέπουν πολιτικές σκοπιμότητες πίσω από ένα θέμα το οποίο είναι καθαρά οικονομικό. Με την ανάληψη της πληρωμής του συνόλου του Φόρου Υποτελείας από την Αγγλία δεν επιθυμούμε τη μεταβολή του πολιτεύματος, αλλά τη διόρθωση μιας αδικίας. Επίσης, τα οθωμανικά μέλη ερμηνεύουν το κείμενο της Συνθήκης του Βερολίνου εντελώς λανθασμένα. Ο Φόρος Υποτελείας αποτελεί το ποσό το οποίο συμφωνήθηκε να λαμβάνει ο Σουλτάνος ως αποζημίωση για την «ενοικίαση» της Κύπρου από την Αγγλία. Το αν αυτό το ποσό θα προέρχεται από τις προσόδους της Κύπρου ή κατ' ευθείαν από το Αγγλικό Θησαυροφυλάκιο δεν έχει καμία πολιτική σημασία.

Τα βρετανικά μέλη του συμβουλίου απέχουν από την ψηφοφορία με αποτέλεσμα την έγκριση του ψηφίσματος. Στη συνέχεια ο αρμοστής διαρρηγνύει το κοινό μετωπο συνεργασίας με τους Τουρκοκύπριους βουλευτές και δηλώνει ότι συμφωνεί με το ψήφισμα καθώς το ζήτημα είναι κατά την άποψή του καθαρά οικονομικό⁸⁰⁵. Τότε, οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές δράττουν την ευκαρία να καλέσουν τους Τουρκοκύπριους σε συνεργασία υπενθυμίζοντάς τους το πόσο ωφέληθηκε ο τόπος από τις συνεργασίες του παρελθόντος. Σύμφωνα με τον Αραούζο, τα αιτήματα των Κυπρίων για διευθέτηση του οικονομικού ζητήματος προέρχονταν ανέκαθεν από το σύνολο των αιρετών μελών του συμβουλίου. Τουρκοκύπριοι και Ελληνοκύπριοι βουλευτές είχαν υποστηρίξει τα ψηφίσματα του Ζήνωνος Περίδη το 1885, του Ν. Ρώσσου το 1886 και του Γ. Σιακαλλή το 1892⁸⁰⁶.

⁸⁰⁵ Πέραν αυτής της εξαίρεσης, οι διαφωνίες μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Κυβέρνησης για διάφορα ζητήματα εξακολουθούν καθ' όλη την διάρκεια του 1910. «Συλλαλητήριο εις την Πλατανισσάν – Αιτήματα των κατοίκων», «Εκ Λάρνακος – Η επιτροπή του συλλαλητηρίου», «Το δασικόν ζήτημα και οι Έλληνες Βουλευταί – Συνέντευξι μετά Αρμοστού», «Τα διαβήματα των κατοίκων του Καϊμακλίου», «Η Κυβέρνησις ζητεί να επιβάλει το φέσι εις υπαλλήλους της», «Το Συλλαλητήριο της Καρπασίας για τα Δάση» και «Ο Παραγκωνισμός εν τη Αστυνομία» ο.π., Λευκωσία: 20/2 Απριλίου 1910, 27/9 Απριλίου 1910, 15/28 Μαΐου 1910, 22/4 Ιουνίου 1910 και 18/1 Οκτωβρίου 1910

⁸⁰⁶ «Κυπριακή Βουλή – Η αντιφώνησις εις τον εναρκτήριο λόγον του Μ. Αρμοστού – Το οικονομικό ζήτημα της Κύπρου – Το υποβληθέν ψήφισμα – Αι αγορεύσεις των Βουλευτών», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 3/16 Απριλίου 1910. Επίσης ο κ. Χατζηιωάννου υπενθυμίζει στους Τουρκοκύπριους συναδέλφους του ότι Τουρκοκύπριοι και Ελληνοκύπριοι βουλευτές είχαν ενώσει στο παρελθόν τις δυνάμεις τους στις διεκδικήσεις τους για επίλυση των οικονομικών προβλημάτων και την προαγωγή των συμφερόντων του τόπου. Συγκεκριμένα το 1886 τα κυβερνητικά και αιρετά μέλη του Συμβουλίου διαφώνησαν σχετικά με την εξαγωγή ενός τόσο μεγάλου χρηματικού ποσού από την Κύπρο. Ακολούθησαν τα συλλαλητήρια του 1895, το υπόμνημα του 1903 και η απόπειρα απόρριψης του

Οι φόβοι των Τουρκοκυπρίων βουλευτών όμως δεν είναι αβάσιμοι καθώς φήμες από το εξωτερικό κάνουν λόγο για μεταβολή του καθεστώτος του φόρου υποτελείας⁸⁰⁷. Παράλληλα, το υπόμνημα που καταθέτει λίγους μήνες αργότερα ο Θεοδότου στον υπουργό των Αποικιών ζητά ξεκάθαρα την ένωση του νησιού με την Ελλάδα, την απαλλαγή της Κύπρου από τον φόρο υποτελείας, τη διεύρυνση των εξουσιών των μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου και την οικονομική και πολιτική χειραφέτηση της Νήσου. Στο υπόμνημα του Θεοδότου κατατίθενται συνολικά εννέα θέματα, το σημαντικότερο εκ των οποίων είναι η μεταρρύθμιση του Νομοθετικού και Εκτελεστικού Συμβουλίου⁸⁰⁸.

Έχει ήδη αναφερθεί ότι αυτή την περίοδο το αίτημα της ένωσης κερδίζει έδαφος⁸⁰⁹. Όμως, παράλληλα με τη ριζοσπαστικοποίηση των εθνικών της πόθων, η ελληνοκυπριακή κοινότητα προωθεί την οικονομική και πολιτική της χειραφέτηση ως το πρώτο βήμα για την ανεξαρτητοποίηση της Νήσου και την ένωσή της με την Ελλάδα. Οι Ελληνοκύπριοι επιθυμούν τη διεύρυνση των εξουσιών τους και την παράλληλη συρρίκνωση των εξουσιών της Βρετανίας. Εν όλιγοις, προτείνουν την ανάληψη της οικονομικής και πολιτικής διαχείρισης της Κύπρου από τους ίδιους και τον περιορισμό των Βρετανών σε ρόλο επόπτη. Ο Θεοδότου στο υπόμνημά του προτείνει τη μεταβολή της σύστασης του Νομοθετικού Συμβουλίου με βάση την αριθμητική αναλογία του πληθυσμού. Η σύσταση του Νομοθετικού Συμβουλίου θα έπρεπε να είναι 3 Τουρκοκύπριοι, 12 Ελληνοκύπριοι και 6 Άγγλοι βουλευτές. Σύμφωνα με τον Θεοδότου, η σημερινή σύστασή του εμποδίζει την αντιπροσώπευση της βούλησης της πλειοψηφίας γιατί τα επίσημα μέλη, ανεξάρτητα με τις προσωπικές τους απόψεις, ψηφίζουν πάντα με βάση την κυβερνητική πολιτική, την οποία ακολουθούν και τα τουρκοκυπριακά μέλη. Προτείνει επίσης την επέκταση των εξουσιών του συμβουλίου, ώστε οι μισθοί όλων ανεξαιρέτως των δημοσίων υπαλλήλων να υπόκεινται στον έλεγχο των βουλευτών, οι οποίοι θα μπορούν να διαθέτουν κατά το δοκούν οποιοδήποτε μέρος των δημοσίων προσόδων, θα μπορούν να επιβάλλουν ή να καταργήσουν οποιοδήποτε φόρο θεωρούν αναγκαίο και τέλος θα μπορούν να διαθέσουν κεφάλαια για την εκτέλεση χρήσιμων δημόσιων έργων. Επίσης, πρέπει να καταργηθεί το

προϋπολογισμού το 1904. Μόνο τα τελευταία χρόνια τα Οθωμανικά μέλη άλλαξαν στάση και υπερασπίζονται τον Φόρο Υποτελείας. «Παράρτημα Ελευθερίας – Κυπριακή Βουλή», ο.π. Λευκωσία: 3/16 Απριλίου 1910.

⁸⁰⁷ «Το Οικονομικόν Ζήτημα της Κύπρου – Μελετώμενα μεταρρυθμίσεις – Τι γράφει η «Εστία» Αθηνών» και «Ας Επαγρυπνώμεν», ο.π., Λευκωσία: 18/10 Οκτωβρίου 1910 και 2/15 Οκτωβρίου 1910.

⁸⁰⁸ Πέραν του αιτήματος της Ένωσης, ο κ. Θεοδότου εκφράζει τα αιτήματα της κοινότητάς του ως προς την ανάληψη του ελέγχου της εκπαίδευσης από ένα Έλληνα Επόπτη Παιδείας, την προστασία των Κυπρίων στο εξωτερικό, την επέκταση του σιδηροδρόμου, την εύρεση νέων αγορών για τα κυπριακά προϊόντα όπως το κρασί και την συμπερίληψη των κονδυλίων του ακριδικού φόρου και των σχολικών τελών στις γενικές προσόδους της Νήσου. Ψήφισμα περί Εκπαιδευτικών ζητημάτων καταθέτουν και οι Ελληνοκύπριοι Δάσκαλοι βλ. SA1/1104/10.

⁸⁰⁹ Ένδειξη των αυξανόμενων εθνικών αισθημάτων των Ελληνοκυπρίων αποτελεί η διεξαγωγή εράνων για την δημιουργία Κυπριακής Πυροβολαρχίας. «Η Κυπριακή Πυροβολαρχία και οι εν Αιγύπτω Κύπριοι», «Ο Διδασκαλικός Όμιλος εν Λάρνακι» και «Οικτρά Πλάνη», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 4/17 Σεπτεμβρίου 1910, 18/10 Οκτωβρίου 1910 και 20/3 Δεκεμβρίου 1910

δικαίωμα της αρνησικυρίας του Βασιλέως, έτσι ώστε κάθε διάταγμα και κανονισμός που αφορά την Κύπρο να προέρχεται από το Νομοθετικό Συμβούλιο και μόνο. Τέλος, ο Θεοδότου προτείνει την εξίσωση των επίσημων και ανεπίσημων μελών του Εκτελεστικού Συμβουλίου, ενώ στον καθορισμό των ανεπίσημων μελών θα πρέπει να τηρηθεί η αρχή της πληθυσμιακής αναλογίας⁸¹⁰.

Μετά την κατάθεση του ψηφίσματος περί επιχορήγησης, η βρετανική κυβέρνηση καλεί τον αρχιγραμματέα στο Λονδίνο για να βοηθήσει στην επίλυση του οικονομικού ζητήματος⁸¹¹. Ενώ αυτός θα βρίσκεται στο Λονδίνο, ο αρμοστής προτείνει τη συνέχεια των συζητήσεων του συμβουλίου και την ψήφιση του προϋπολογισμού ώστε να αποδεσμευτούν τα αναγκαία κονδύλια για την εκτέλεση δημοσίων έργων⁸¹². Οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές Σώζος, Κυριακίδης, Λοΐζου και ο εκ Κιτίου μητροπολίτης μαζί με τους Τουρκοκύπριους βουλευτές συμφωνούν με την πρόταση της κυβέρνησης, αλλά οι Αντώνης Θεοδότου, Θεοφάνης Θεοδότου, Ευάγγελος Χατζηγιάννου και Μιχαήλ Νικολαΐδης πιστεύουν ότι μετά την έγκριση του προϋπολογισμού οι συνεδρίες του συμβουλίου πρέπει να αναβληθούν μέχρι την αποστολή της τελικής απάντησης του υπουργού των Αποικιών επί του ζητήματος της επιχορήγησης⁸¹³. Ο αρμοστής αναγκάζεται να υποχωρήσει και οι συζητήσεις του συμβουλίου αναβάλλονται επ' αόριστον⁸¹⁴.

Ο υπουργός των Αποικιών αφού μελέτησε το ζήτημα⁸¹⁵ απάντησε στις 14 Οκτωβρίου ότι η Βρετανία θα συνεχίσει την κατάθεση της ετήσιας επιχορήγησης ύψους πενήντα χιλιάδων λιρών, ότι η Νήσος θα συνεχίσει να πληρώνει τις σαράντα δύο χιλιάδες λίρες ως φόρο υποτελείας προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία και ότι η Κύπρος υποχρεούται να δημιουργήσει αποθεματικό κονδύλι ύψους ενενήντα χιλιάδων λιρών⁸¹⁶. Η απάντηση του υπουργού των Αποικιών δεν ευχαρίστησε μερίδα της ελληνοκυπριακής κοινότητας, η οποία θεωρούσε την επιχορήγηση της Βρετανίας ως δώρο μικρής σημασίας για την Κύπρο⁸¹⁷.

⁸¹⁰ «Υπόμνημα περί Κύπρου προς των επί των Αποικιών Υπουργόν της Αγγλίας υπό του κ. Θ. Θεοδότου», ο.π. Λευκωσία: 2/15 Οκτωβρίου 1910.

⁸¹¹ «Το Οικονομικόν Ζήτημα», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Μαΐου 1910.

⁸¹² Στο ίδιο.

⁸¹³ «Μια σύσκεψις των Ελλήνων Βουλευτών – Η τηρητέα στάσις των», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Μαΐου 1910.

⁸¹⁴ «Δηλώσεις Αρμοστού, ο.π., Λευκωσία: 15/28 Μαΐου 1910.

⁸¹⁵ «Τα Κυπριακά Ζητήματα εν Αγγλία – Ουδέν Οριστικόν» και «Τα Κυπριακά ζητήματα εν Αγγλία – Νεώτεροι ειδήσεις», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Οκτωβρίου 1910 και 30/12 Νοεμβρίου 1910. Στα εν λόγω άρθρα οι Ελληνοκύπριοι θεωρούν ότι ο Υπουργός των Αποικιών θα επιλύσει το ζήτημα του Φόρου Υποτελείας μειώνοντας το ποσό που θα πληρώνει η Κύπρος στις τριάντα χιλιάδες λίρες. Η απάντηση του Υπουργού ότι η επιχορήγηση δεν αποτελεί επιστροφή του Φόρου Υποτελείας απογοητεύει την Ελληνοκυπριακή κοινότητα.

⁸¹⁶ Για το κείμενο της απάντησης του Υπουργού των Αποικιών βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 29 Νοεμβρίου 1910.

⁸¹⁷ «Το Οικονομικόν Ζήτημα της Κύπρου – Η Διευθέτησις του – Επιστολή Υπουργού Αποικιών» και «Δώρον Άδωρον», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 20/3 Δεκεμβρίου 1910 και 27/10 Δεκεμβρίου 1910.

Το 1911 οι φωνές εντός της ελληνοκυπριακής κοινότητας για την υιοθέτηση μιας πιο ριζοσπαστικής πολιτικής πολλαπλασιάζονται⁸¹⁸. Παρ' όλα αυτά το κείμενο της αντιφώνησης χαρακτηρίζεται και πάλι από «μετριοπάθεια». Τα αιρετά μέλη του συμβουλίου στην αρχή της κοινής τους αντιφώνησης εκφράζουν τη λύπη τους για την αναχώρηση του αρμοστή King Harman. Έπειτα, οι Ελληνοκύπριοι ευχαριστούν για την επιχορήγηση των πενήντα χιλιάδων λιρών, η οποία είναι το πρώτο βήμα για την διόρθωση της αδικίας που υπόκειται η Κύπρος μέσω της πληρωμής του φόρου υποτελείας. Η οικονομική χειραφέτηση της Νήσου είναι μια πράξη δικαίου σύμφωνα με τους Ελληνοκύπριους οι οποίοι επίσης δηλώνουν ότι θεωρούν το παρόν πολιτικό σύστημα ως μοναρχικό και ζητούν τη διεύρυνση των εξουσιών του λαού στη διαχείριση των δημοσίων υποθέσεων. Οι Τουρκοκύπριοι από την άλλη πλευρά ευχαριστούν για τη μονιμοποίηση της επιχορήγησης και δηλώνουν ότι κατά την άποψή τους ο φόρος υποτελείας στηρίζεται σε μια δίκαιη βάση και η επιχορήγηση δεν αποτελεί επιστροφή του. Τέλος, οι Τουρκοκύπριοι επαναλαμβάνουν ότι η κοινότητά τους επιθυμεί τη στελέχωση των ανώτερων διοικητικών θέσεων από Άγγλους. Στο κείμενο της αντιφώνησης τίθεται επίσης το αίτημα της άρσης των σχολικών τελών⁸¹⁹. Όσον αφορά στα αιτήματα περί επιστροφής της Κύπρου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ή περί ένωσης, αυτά απουσιάζουν παντελώς από το κείμενο της αντιφώνησης μετά την «αποτυχημένη» προσπάθεια του βουλευτή Ziaî Effendi να εισαγάγει παράγραφο όπου θα εκφράζονταν τα εθνικά αισθήματα της κοινότητάς του. Οι βουλευτές Χατζηγιάννου, Νικολαΐδης και Θεοδότου ενίστανται λέγοντας ότι η θέληση του λαού προσδιορίζεται από την πλειοψηφία και όχι τη μειοψηφία. Και η θέληση της πλειοψηφίας είναι να αποδοθεί η Κύπρος στην Ελλάδα, στην οποία ανήκει και όχι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η παράγραφος ψηφίζεται μόνο από τους Τουρκοκύπριους και έτσι απορρίπτεται. Τα επίσημα μέλη αναγκάστηκαν να καταψηφίσουν την παράγραφο γιατί τα ελληνοκυπριακά μέλη είχαν απειλήσει ότι αν η παράγραφος εγκριθεί, τότε αυτοί θα αποχωρήσουν από το συμβούλιο⁸²⁰.

⁸¹⁸ Μερίδα της Ελληνοκυπριακής κοινότητας θεωρεί ότι ο Αρμοστής μπορεί να ήταν ως άτομο καλός και αγαθός, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι εμείς πρέπει να τον αποχαιρετήσουμε με πομπώδεις λόγους γεμάτους ευγνωμοσύνη και ευχαριστίες, γιατί η κυβέρνηση δεν έπραξε τίποτα για την Κύπρο. Οι εθνικοί πόθοι των Ελληνοκυπρίων φαινομενικά αναγνωρίζονται, αλλά στα επίσημα έγγραφα μυκτηρίζονται. Η λαϊκή παιδεία δεν υποστηρίζεται. Δημόσια έργα δεν εκτελούνται. Η δημόσια υγεία είναι εγκαταλελειμμένη. Η γεωργία βρίσκεται σε αρχέγονη κατάσταση εφόσον η κυβέρνηση δεν αυξάνει το κονδύλι του Γεωργικού Τμήματος. Οι δημόσιοι υπάλληλοι παραγκωνίζονται και μισθοδοτούνται ελάχιστα. Οι Έλληνες Βουλευτές πρέπει να ακολουθήσουν μια νέα ριζοσπαστική πολιτική. Καμία συνθηκολόγηση δεν επιτρέπεται με μια ξένη κυβέρνηση η οποία εδώ και 30 χρόνια εφάρμοσε την πολιτική της οικονομικής αφαίμαξης του λαού. «Ριζοσπαστική Πολιτεία», *Ελευθερία*, Λευκωσία:5/18 Μαρτίου 1910.

⁸¹⁹ Για το κείμενο της Αντιφώνησης βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 26 Μαΐου 1911.

⁸²⁰ Κατά τις συζητήσεις επί του κειμένου της αντιφώνησης οι Τουρκοκύπριοι διαφωνούν με τις προτάσεις των Ελληνοκυπρίων και το αντίστροφο. Ο κ. Νικολαΐδης είχε προτείνει την επιστροφή των περισευμάτων των προσόδων στην Κύπρο, αλλά η πρότασή του απορρίφθηκε. «Κυπριακή Βουλή – Το σχέδιον της αντιφώνησης – Το οικονομικό ζήτημα – Αι συνταγματικά ελευθερία – Η στάσις των Οθωμανών Βουλευτών», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 26/8 Απριλίου 1911.

Διαφωνίες ως προς το κείμενο της αντιφώνησης είχε και ο μοναδικός κυρηνειακός βουλευτής. Ο Αραούζος διαφωνεί με τις εκδηλώσεις ζητού ενθουσιασμού στο κείμενο της αντιφώνησης, το οποίο καταψηφίζει. Ο αρμοστής αποτελεί τον ανώτατο εκπρόσωπο της κεντρικής κυβέρνησης, της οποίας η πολιτική δεν ήταν τόσο «ικανοποιητική» όσο διαφαίνεται από το κείμενο της αντιφώνησης. «Αντιθέτως, η βρετανική πολιτική αφήνει πολλά περιθώρια για παράπονα. Καμία πρόοδος δεν επήλθε τα τελευταία έξι χρόνια στην ανάπτυξη των πολιτικών μας ελευθεριών, οι εθνικοί μας πόθοι χλευάστηκαν από τη διοίκηση και το ιθαγενές στοιχείο εξακολουθεί να παραγκωνίζεται στη δημόσια υπηρεσία. Ναι μεν ο Αρμοστής αγωνίστηκε για την επίλυση του οικονομικού ζητήματος της νήσου, αλλά το αποτέλεσμα των αγώνων του δεν δικαιολογεί τον ενθουσιασμό της αντιφώνησης. Αντιθέτως», λέει ο Αραούζος «με την εν λόγω φρασεολογία συντελούμε στη χαλάρωση του πολιτικού μας αγώνα⁸²¹.» Στη νέα περίοδο μετά την επίλυση του αρχιεπισκοπικού ζητήματος η Κυρηνειακή μερίδα θα αποτελέσει τον κύριο εκφραστή της αντικυβερνητικής πολιτικής⁸²².

Την ίδια άποψη φαίνεται ότι έχει και μια μερίδα της ελληνοκυπριακής κοινότητας, η οποία παρά τη διευθέτηση του οικονομικού ζητήματος με την παγίωση της ετήσιας επιχορήγησης⁸²³, εξακολουθεί να νιώθει «προσβεβλημένη» από τη στάση του αρμοστή στο ζήτημα των εθνικών της πόθων. Σύμφωνα με άρθρο της εφημερίδας *Ελευθερία*, το κείμενο της αντιφώνησης θα αποτελέσει ένα μελανό σημείο στην κυπριακή ιστορία, γιατί είναι καταστρεπτικό απέναντι στα ζωτικά συμφέροντα της νήσου και γιατί αντιμάχεται τη μέχρι σήμερα ριζοσπαστική και εθνική πολιτεία του υπόδουλου λαού της νήσου. Σύμφωνα με κάποιους, αναφέρει ο αρθρογράφος της *Ελευθερίας*, ο Αρμοστής μας θεωρεί Έλληνες και αναγνώρισε τους εθνικούς μας πόθους ως φυσικούς. Αλλά στην ουσία μας ονόμασε ιδιαίτερη «Κυπριακή Εθνότητα» και ανέφερε ότι στο νησί εδρεύει η «Ελληνική δημαγωγία», οι αρχηγοί της οποίας ευθύνονται για την ύπαρξη και εξωτερίκευση των εθνικών μας ιδεωδών. Υποτίθεται ότι ο αρμοστής αναγνώρισε τους εθνικούς μας πόθους, αλλά στην ουσία μας θεωρεί υπάκουο

⁸²¹ «Κυπριακή Βουλή – Το σχέδιο της αντιφωνήσεως – Ευχαριστίαι εις τον Αρμοστήν – Αγορεύσεις υπέρ και κατά», ο.π. Λευκωσία: 19/1 Απριλίου 1911.

⁸²² Οι οπαδοί του Μητροπολίτη Κερυνείας δυσανεχόμενοι από την παρέμβαση της Κυβέρνησης η οποία οδήγησε στην εκλογή του Μητροπολίτη Κιτίου στον Αρχιεπισκοπικό θρόνο θα αποτελέσουν την νέα αντικυβερνητική μερίδα της Ελληνοκυπριακής κοινότητας. Όπως αναφέρει ο Χριστοδούλου «Λίγες μόνο ημέρες μετά τα επεισόδια στην αρχιεπισκοπή, οι άλλοτε διαλλακτικοί... όπως τους κατηγορούσαν οι αδιάλλακτοι εθνικόφρονες αντίπαλοι τους, οργάνωσαν πολυπληθές συλλαλητήριο στην Λευκωσία. Η αλλαγή των ρόλων μεταξύ των δυο πρωταγωνιστών είχε πλέον συντελεστεί. Οι διαλλακτικοί εστράφησαν εναντίον της αγγλικής κυβέρνησης, ενώ οι αδιάλλακτοι εθνικόφρονες ταυτίστηκαν μαζί της, προωθώντας την ψήφιση πολιτικού νόμου για την εκλογή αρχιεπισκόπου.» Χριστοδούλου Νίκος, *Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα της Κύπρου κατά τα έτη 1900 – 1910*, Κέντρο Μελετών Ιερά Μονής Κύκκου, Λευκωσία: 1999, σ. 97.

⁸²³ «Επί του εναρκτηρίου» και «Κυπριακή Βουλή – Η έναρξις των εργασιών της – Η Τελετή – Ο Εναρκτήριος Λόγος του Μεγάλου Αρμοστού», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 12/25 Μαρτίου 1911.

λαό, ο οποίος διατελεί υπό τις διαταγές των πολιτευτών του και κυματίζει τις κυανόλευκες σημαίες όταν του το υποδεικνύουν⁸²⁴.

Κατά την άποψη των κιτιακών βουλευτών η πολιτική που ακολούθησε ο αρμοστής κατά την παραμονή του στην Κύπρο είναι άξια συγχαρητηρίων. Σύμφωνα με τον Θεοφάνη Θεοδότου, ο αρμοστής δεν χλεύασε τους εθνικούς πόθους των Ελληνοκυπρίων ενώ ήταν αυτός που προώθησε την παγίωση της ετήσιας επιχορήγησης κάνοντας με αυτό τον τρόπο το πρώτο βήμα για την επίλυση του ζητήματος του φόρου υποτελείας⁸²⁵.

Παρά τη μετριοπάθεια που χαρακτηρίζει το κείμενο της αντιφώνησης, η ελληνοκυπριακή κοινότητα είναι αποφασισμένη να διεκδικήσει τα αιτήματά της. Ο Θεοδότου λοιπόν καταθέτει ψηφίσματα περί πληρωμής του φόρου υποτελείας από τη Βρετανία⁸²⁶ και περί αύξησης των Ελληνοκύπριων βουλευτών με βάση την αριθμητική αναλογία του πληθυσμού της Νήσου, η οποία προκύπτει από τη νέα απογραφή⁸²⁷. Και τα δυο ψηφίσματα απορρίπτονται από τους Τουρκοκύπριους και τους Βρετανούς βουλευτές, γεγονός που προκαλεί τη ριζοσπαστικοποίηση της ελληνοκυπριακής πολιτικής και την κατάθεση υπομνήματος στον υπουργό των Αποικιών⁸²⁸. Όσο η κοινή συνεργασία Τουρκοκυπρίων και Βρετανών εμποδίζει την έκφραση των αισθημάτων της πλειοψηφίας τόσο πληθαίνουν οι φωνές που προτείνουν την αποχή των Ελληνοκυπρίων

⁸²⁴ «Αλγεινά Γεγονότα», ο.π. Λευκωσία: 26/8 Απριλίου 1911. Για το ίδιο θέμα βλ. «Επιβλαβής Πορεία», ο.π., Λευκωσία: 6/19 Αυγούστου 1911.

⁸²⁵ Ο κ. Θεοδότου υποστηρίζει επίσης ότι ο Αρμοστής μερίμνησε για τον καταρτισμό του νόμου των αρχαιοτήτων που προστατεύει την Κύπρο από τους αρχαιοκάπηλους. Διόρισε Έλληνα Επόπτη της Παιδείας και βοήθησε στην επίλυση του ακανθώδους Εκκλησιαστικού ζητήματος σύμφωνα με τα θέσμια της Εκκλησίας επαναφέροντας την ειρήνη και την τάξη στον τόπο. Ο νυν Αρμοστής καθιέρωσε πλήρη αυτονομία στις κατώτερες βάσεις της πολιτείας, σε κοινότητες και δήμους, με αποτέλεσμα οι κοινότητες να μπορούν να εκλέγουν τις επιτροπές τους χωρίς έξωθεν επεμβάσεις, ενώ προηγουμένως αυτό ήταν δικαίωμα των Διοικητών. Το ίδιο και οι Δήμαρχοι τώρα εκλέγονται από τα δημοτικά συμβούλια ενώ προηγουμένως υποδεικνύονταν από τους Διοικητές. Ο Αρμοστής εφάρμοσε για πρώτη φορά την μυστική ψηφοφορία επιτρέποντας στον λαό να εκφράσει ελεύθερα την πολιτική του βούληση. Η Ατμοπλοϊκή Εταιρεία Λεμεσού οφείλει την επιβίωσή της στον Αρμοστή. Ο Αρμοστής προώθησε την επιψήφιση του νόμου περί επανεκτιμήσεως, κατάργησε τον φόρο του ζιντζιριέ (είχε καταργηθεί στο παρελθόν, αλλά οι διατάξεις του νόμου τον καθιστούσαν ανεφάρμοστο, αυτό διόρθωσε ο νυν Αρμοστής) και επίλυσε το δασικό ζήτημα. Τέλος επί της Αρμοστείας του King Harman οι προϋπολογισμοί συντάσσονται δικαιότερα και τα δημόσια έργα αυξήθηκαν. «Κυπριακή Βουλή – Το σχέδιο της αντιφώνησης – Ευχαριστίαι εις τον Αρμοστήν – Αγορεύσεις υπέρ και κατά», ο.π., Λευκωσία: 19/1 Απριλίου 1911.

⁸²⁶ «Ψήφισμα δια το οικονομικόν ζήτημα – Η Στάσις της Κυβερνήσεως», ο.π., Λευκωσία: 28/10 Ιουνίου 1911. Για το ίδιο θέμα βλ. SA1/956/11.

⁸²⁷ «Η Βουλή – Το Κυπριακόν Πολίτευμα – Ψήφισμα προς αύξησιν του αριθμού των Ελλήνων Βουλευτών», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 28/10 Ιουνίου 1911. Για το ίδιο θέμα βλ. SA1/755/11. Για τα αποτελέσματα της απογραφής βλ. «Άμιλλαν Ευγενή Έλληνες Βουλευταί», ο.π., Λευκωσία: 30/13 Μαΐου 1911.

⁸²⁸ Για το Υπόμνημα βλ. «Υπόμνημα», ο.π., Λευκωσία: 19/2 Δεκεμβρίου 1911. Για την απόρριψη των Ψηφισμάτων του κ. Θεοδότου και την έκκληση για ριζοσπαστικοποίηση της πολιτικής των Ελληνοκυπρίων Βουλευτών βλ. «Η Βουλή – Το Κυπριακόν Πολίτευμα – Ψήφισμα προς αύξησιν του αριθμού των Ελλήνων Βουλευτών», «Νέον Πρόγραμμα» και «Το Σύνταγμα και η εκλογική αυτοτέλεια» ο.π., Λευκωσία: 28/10 Ιουνίου 1911, 9/22 Ιουλίου 1911 και 2/15 Ιουλίου 1911.

βουλευτών από το συμβούλιο⁸²⁹. Ως πρώτη ένδειξη της προτεινόμενης πολιτικής της αποχής οι Ελληνοκύπριοι αρνούνται να συμμετάσχουν στους εορτασμούς για τη στέψη του νέου Βασιλιά⁸³⁰.

Πέραν της αντιφώνησης, οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές και η κυβέρνηση διασταυρώνουν τα ξίφη τους και ως προς την ψήφιση του προϋπολογισμού. Το γεγονός ότι αυτός δεν συμπεριλαμβάνει αυξήσεις στους μισθούς των κατώτερων δημοσίων υπαλλήλων και στο κονδύλι της παιδείας προκαλεί τις επικρίσεις της ελληνοκυπριακής κοινότητας⁸³¹, οι βουλευτές της οποίας επαναλαμβάνουν την πολιτική της μείωσης ορισμένων κονδυλίων του προϋπολογισμού και αναγκάζουν την κυβέρνηση να υποχωρήσει⁸³².

Τον Οκτώβριο του 1911 καταφθάνει στην Κύπρο ο νέος αρμοστής Hamilton Goold Adams⁸³³, ο οποίος σε συνεντευξή του στον εκδότη της εφημερίδας *Ελευθερία* δήλωσε ότι

⁸²⁹ «Συγκροτήσωμεν Συλλαλητήρια», «Μη Αυταπατόμεθα», «Δημιουργήσωμεν Πολιτικήν Κρίσιν» και «Μελίτη και Κύπρος – Φωτισθώμεν, Παραδειγματισθώμεν», ο.π., Λευκωσία: 28/10 Ιουνίου 1911, 11/24 Ιουνίου 1911, 14/29 Ιουλίου 1911 και 13/26 Αυγούστου 1911.

⁸³⁰ «Αι εορταί της στέψεως εν Λευκωσία – Η αποχή των Ελλήνων», ο.π., Λευκωσία: 11/24 Ιουνίου 1911. Για τον θάνατο του Βασιλιά Edward 7th και την στέψη του Βασιλιά George 5th βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 7 και 5 Μαΐου 1910. Για τα συλλυπητήρια μηνύματα των δυο κοινοτήτων βλ. «Κυπριακή Βουλή», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 8/21 Μαΐου 1910, SA1/1183/10 και SA1/1703/10. Παρά την αποχή των Ελληνοκυπρίων από τους εορτασμούς της στέψης του Βασιλιά, σύμφωνα με άρθρο της Αρχιγραμματείας Κύπριες κυρίες απέστειλαν στην νέα Βασίλισσα κεντήματα ως δώρο για την ανάληψη του θρόνου, βλ. SA1/971/11.

⁸³¹ «Ο Προϋπολογισμός είναι πενιχρότατος», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 26/11 Μαρτίου 1911, «Κυπριακή Βουλή – Ο Προϋπολογισμός – Οι Δικαστικοί Θεσμοί – Να διορίζονται Πρόεδροι ιθαγενείς – Οι μισθοί των δικαστών», ο.π., Λευκωσία: 30/13 Μαΐου 1911. Για το ζήτημα της αύξησης των μισθών των δημοσίων υπαλλήλων το Συμβούλιο προτείνει με Ψήφισμα του τον διορισμό επιτροπής για την μελέτη του ζητήματος βλ. SA1/1101/11. Την ίδια περίοδο η Κυβέρνηση προσπαθεί να λάβει μέτρα έτσι ώστε να μην επηρεάζονται οι προαγωγές των δημοσίων υπαλλήλων από τις πιέσεις που ασκούν οι Βουλευτές βλ. SA1/1256/11.

⁸³² Οι Ελληνοκύπριοι Βουλευτές θέλουν να μειώσουν τα κονδύλια του Σιδηροδρόμου και των Επαρχιακών Διοικητών κατά 672 και 2,074 λίρες αντίστοιχα. Η Κυβέρνηση θέλει να επαναφέρει τον προϋπολογισμό στην αρχική του μορφή, αλλά μετά από τις πιέσεις των Ελληνοκυπρίων υποχωρεί. Έτσι ο προϋπολογισμός ψηφίζεται μειωμένος κατά 2746 λίρες. Σημαντικό είναι να αναφέρουμε ότι οι Τουρκοκύπριοι ενέκριναν την μείωση στο κονδύλι του σιδηροδρόμου αλλά διαφωνούσαν με την μείωση στο κονδύλι των Επαρχιακών Διοικητών. Επίσης οι Ελληνοκύπριοι Βουλευτές κ. Κυριακίδης, Λοΐζου και Χατζηγιάννου καταψηφίζουν ολόκληρο το κείμενο του προϋπολογισμού ως ένδειξη διαφωνίας απέναντι στην οικονομική πολιτική της Κυβερνήσεως. «Κυπριακή Βουλή – Η τρίτη ανάγνωση του προϋπολογισμού – Απαληθείσα πολιτική κρίσις – Η υποχώρησις της Κυβερνήσεως», ο.π., Λευκωσία: 28/10 Ιουνίου 1911. Για το κείμενο του προϋπολογισμού πριν και μετά την ψήφιση του βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 31 Μαρτίου 1911 και 21 Ιουλίου 1911. Σύμφωνα με άρθρο της εφημερίδας *Ελευθερία* ο προϋπολογισμός του 1912 θα είναι και πάλι πενιχρός γεγονός που προκαλεί διαμαρτυρίες. «Ο Προϋπολογισμός του προσεχούς έτους», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 10/23 Σεπτεμβρίου 1911.

⁸³³ Τον Απρίλιο του 1911 ο τότε Αρμοστής King Harman φεύγει σε άδεια. Κατά την εν λόγω περίοδο προσωρινός Αρμοστής είναι ο Αρχιγραμματέας J. Clauson. Ενώ προσωρινός Αρχιγραμματέας αναλαμβάνει ο Δικηγόρος του Στέμματος John Bucknill. Ο Clauson αντικαθίσταται τον Ιούλιο του 1911 από τον Charles Orr. Τον Οκτώβριο του 1911 νέος Αρμοστής της Κύπρου αναλαμβάνει ο Hamilton Goold Adams. βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 1 Απριλίου 1911, 4 Ιουλίου 1911 και 12 Οκτωβρίου 1911. Για τις επιστολές που καλωσορίζουν τον νέο Αρμοστή βλ. SA1/1689/11.

«Σέβομαι και εκτιμώ τους πόθους του Κυπριακού λαού...»⁸³⁴. Οι εν λόγω δηλώσεις του και η αναζωπύρωση της φήμης ότι η Κύπρος θα αποδοθεί σύντομα στην Ελλάδα⁸³⁵ οξύνει τον ριζοσπαστισμό των Ελληνοκυπρίων⁸³⁶. Και σε αυτή την περίπτωση η «ευγένεια» και η «διπλωματικότητα» του αρμοστή παρερμηνεύεται από την ελληνοκυπριακή κοινότητα, η οποία επιλέγει να ακούσει αυτά που θέλει και να αγνοήσει τις δηλώσεις του αρμοστή ότι θα εφαρμόσει μια «αμερόληπτη διοίκηση» ανεξαρτήτως φυλής ή θρησκευάτος. Επίσης, επιλέγει να αγνοήσει τις έμμεσες προειδοποιήσεις του ότι η πολιτική της μείωσης του προϋπολογισμού μπορεί να προκαλέσει την κατάργηση του συμβουλίου⁸³⁷.

Παράλληλα με τις φήμες περί ένωσης κυκλοφορούν και φήμες περί επιστροφής της Κύπρου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία⁸³⁸. Ενώ και οι Τουρκοκύπριοι δράττον την ευκαιρία της άφιξης του νέου αρμοστή για να επαναλάβουν τους εθνικούς τους πόθους⁸³⁹, η ένταση ανάμεσα στις δυο κοινότητες μετουσιώνεται σε μικροεπεισόδια, τα οποία αυξάνουν την ανασφάλεια του αισθάνεται η τουρκοκυπριακή κοινότητα⁸⁴⁰. Την ίδια περίοδο, η Οθωμανική Αυτοκρατορία βρίσκεται σε εμπόλεμη κατάσταση με την Ιταλία. Παρά την κήρυξη

⁸³⁴ «Συνέντευξις με τον Νέον Αρμοστήν της Κύπρου Sir Hamilton John Goold – Adams – Πως θα εργασθεί εν Κύπρω – Το Κυπριακόν πολίτευμα – Η πορεία των Ελλήνων Βουλευτών – Η οικονομική προαγωγή της Νήσου», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 7/20 Μαΐου 1911 και SA1/1039/11. Για το ίδιο θέμα βλ. «Το συμβόλαιον Λαού και Αρμοστού», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 1/14 Οκτωβρίου 1911.

⁸³⁵ Η Αγγλική εφημερίδα *Times* γράφει ότι η μόνη λύση για το κυπριακό ζήτημα είναι η παραχώρηση της Νήσου στην Ελλάδα με αντάλλαγμα την Σούδα. «Το τέλος της κατοχής της Κύπρου – Τι γράφει ο Χρόνος του Λονδίνου – Μη κοιμώμεθα», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 23/5 Αυγούστου 1911.

⁸³⁶ Για παράδειγμα ο Δήμαρχος της Λευκωσίας κ. Λιασσίδης καλωσόρισε τον νέο Αρμοστή σε «χώρα η οποία αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της Ελληνικής Φυλής», «Η άφιξις του Μ. Αρμοστού εις Κύπρον – Δεξιώσεις και προσφωνήσεις – Οι εθνικοί μας πόθοι», ο.π., Λευκωσία: 1/14 Οκτωβρίου 1911. Ο κ. Λιασσίδης έστειλε επίσης τηλεγράφημα καλωσορίζοντας τον νέο Αρμοστή βλ. SA1/1669/11. Την ίδια περίοδο η πόλη της Λεμεσού αποφάσισε να αλλάξει τα ονόματα των οδών αντικαθιστώντας τα τουρκικά, αραβικά ή αγγλικά ονόματα με ελληνικά βλ. SA1/1012/11. Η εν λόγω πρωτοβουλία προκαλεί την διαμαρτυρία των Τουρκοκυπρίων κατοίκων της Λεμεσού βλ. SA1/1041/11

⁸³⁷ «Ενδεχόμενον η Κυβέρνησις... του Βασιλέως... λαμβάνουσα αφορμήν εκ της τοιαύτης πολιτείας του Νομοθετικού... να κάμη την σκέψιν: Το Συμβούλιον αυτό, αντί να εργασθή κανονικώς, μοι παρέχει δυσκολίας και ενοχλήσεις. Διατί να μην το καταργήσω; Και τότε η Κύπρος θα στερηθή τελείως της φωνής του να υποβάλλη εις το Υπουργείον των Αποικιών τα αιτήματα της.» βλ. υποσημείωση 785

⁸³⁸ Φήμες θέλουν τους Νεότουρκους να προτείνουν την παραχώρηση της Σούδας από την Τουρκία στην Βρετανία υπό τον όρο ότι θα επιστραφεί η Κύπρος στην Τουρκία. Αλλά πολλοί Νεότουρκοι φαίνεται να διαφωνούν γιατί αυτή η ανταλλαγή θα ήταν επιζήμια εφόσον η Κύπρος με βάση την Αγγλοτουρκική Συνθήκη θα επιστραφεί στην Τουρκία εάν ποτέ αυτή εγκαταλειφθεί. «Κύπρος και Κρήτη – Σχέδια Νεότουρκων – Τι γράφει ο Τουρκικός Τύπος», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 3/16 Σεπτεμβρίου 1911, «Και πάλιν η τύχη της Κύπρου – Όνειρα Τουρκικού Τύπου», ο.π., Λευκωσία: 17/30 Σεπτεμβρίου 1911.

⁸³⁹ «Οι εν Κύπρω Οθωμανοί», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Οκτωβρίου 1911. Οι Τουρκοκύπριοι καταθέτουν επίσης Ψήφισμα διαμαρτυρίας κατά της Ένωσης βλ. SA1/1668/11.

⁸⁴⁰ «Αιματηρά έρις εις την Άσσιαν – Μεταξύ Ελλήνων και Οθωμανών», «Αιματηρά έρις – Τούρκοι κατά Χριστιανών» και «Συμπλοκή Ελλήνων και Τούρκων χωρικών δια την κλοπήν σιτηρών», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 2/15 Ιουλίου 1911, 16/29 Ιουλίου 1911 και 23/5 Αυγούστου 1911. Για τις ταραχές στην Άσσια βλ. επίσης SA1/1249/11.

ουδετέροτας⁸⁴¹ οι Τουρκοκύπριοι οργανώνουν συλλαλητήριο υπέρ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας υπενθυμίζοντας σε κάθε ενδιαφερόμενο τους δεσμούς της κοινότητάς τους, αλλά και της Κύπρου γενικότερα, με την Υψηλή Πύλη⁸⁴².

Οι διαφωνίες Ελληνοκυπρίων και κυβέρνησης αφορούν επίσης ζητήματα όπως ο έλεγχος των εκπαιδευτηρίων της κοινότητας και το ζήτημα του νέου διευθυντή του αγροτικού τμήματος⁸⁴³. Η διαμάχη⁸⁴⁴ των τελευταίων ετών έχει οδηγήσει τα εκπαιδευτήρια της Λευκωσίας σε δύσκολη οικονομική κατάσταση⁸⁴⁵. Το υψηλό κόστος των σχολικών τελών εξακολουθεί να προκαλεί παράπονα⁸⁴⁶, ενώ η διαχείρισή τους προκαλεί εντάσεις στο εσωτερικό της ελληνοκυπριακής κοινότητας⁸⁴⁷. Οι Ελληνοκύπριοι ζητούν από την κυβέρνηση την ανάληψη του κόστους της εκπαίδευσης, η οποία απαντά θετικά αλλά με τον όρο ότι ο έλεγχος των εκπαιδευτηρίων θα ασκείται από κυβερνητικούς αξιωματούχους⁸⁴⁸. Οι Ελληνοκύπριοι ερμηνεύουν τον όρο της κυβέρνησης ως προσπάθεια καθορισμού της διδακτικής ύλης και εισαγωγής της αγγλικής γλώσσας στα ελληνοκυπριακά εκπαιδευτήρια⁸⁴⁹.

⁸⁴¹ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 24 Οκτωβρίου 1911. Για τον Ιταλοτουρκικό πόλεμο και την άφιξη προσφύγων στην Κύπρο βλ. SA1/1620/11 και SA1/1701/11. Την ίδια περίοδο ο Αρχικαδής διαμαρτύρεται στην κυβέρνηση γιατί σύμφωνα με την άποψή του το περιεχόμενο τηλεγραφήματος του Έλληνα Βασιλιά προς τον Αρχιεπίσκοπο προσβάλλει τα δικαιώματα της κοινότητάς του βλ. SA1/1117/11

⁸⁴² «Συλλαλητήριο Οθωμανών εν Λευκωσία – Δια το ζήτημα της Τριπολίτιδος», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 1/14 Οκτωβρίου 1911. Οι Τουρκοκύπριοι με Ψήφισμα ζητούν από την Βρετανία να προστατεύσει την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ενώ ο Αρχικαδής θα διαμηνύσει στην Υψηλή Πύλη την πρόθεση των Τουρκοκυπρίων, οι οποίοι βρίσκονται σε αναβρασμό, να συντρέξουν το έθνος τους.

⁸⁴³ Μετά την αποχώρηση του κ Σαρακωμένου η κυπριακή κυβέρνηση σκέφτεται να διορίσει Βρετανό στην θέση του Διευθυντή Γεωργίας. «Η Θέσις του Διευθυντού Γεωργίας – Τι διανοείται η Κυβέρνησις», «Η Γεωργία και ο νέος Διευθυντής», «Το Ζήτημα του Διευθυντού Γεωργίας – Αι πληροφορίες μας» και «Η Θέσις του Διευθυντού Γεωργίας – Παραμένει κενή», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Απριλίου, 2/15 Ιουλίου, 23/5 Αυγούστου και 17/30 Σεπτεμβρίου 1911.

⁸⁴⁴ Μέλη της Ελληνοκυπριακής κοινότητας προτείνουν λύσεις συμφέρουσες οικονομικά και εκπαιδευτικά, χωρίς να θίγονται τα εκλογικά δικαιώματα των πολιτών, σχετικά με το εκπαιδευτικό ζήτημα. Στόχος είναι η ένωση των σχολείων και η απαλλαγή τους από την κομματική χροιά. «Το Σχολικόν Ζήτημα της Λευκωσίας – Σύσκεψις επιστημόνων», ο.π., Λευκωσία: 26/8 Απριλίου 1911.

⁸⁴⁵ Η Σχολική Επιτροπή Λευκωσίας παρουσιάζει έλλειμμα ύψους 2 χιλιάδων λιρών. «Η Σχολική Επιτροπή Λευκωσίας – Οι Εργασίαι της», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Ιουλίου 1911.

⁸⁴⁶ «Το ζήτημα των Σχολείων Λευκωσίας – Η φορολογία», ο.π., Λευκωσία: 3/16 Δεκεμβρίου 1911. Για παράπονα από κατοίκους της Λεμεσού βλ. SA1/936/11. Παράπονα εκφράζονται και για παρατυπίες στην συλλογή των σχολικών τελών βλ. SA1/350/11. Ενώ Μέλη των Επαρχιακών Συμβουλίων αρνούνται να εκδώσουν εντάλματα για την συλλογή σχολικών τελών SA1/269/11.

⁸⁴⁷ Οι μεταρρυθμίσεις και οι απολύσεις και διορισμοί στις εκπαιδευτικές επιτροπές ανά την νήσο προκαλούν εξάψεις, «Εκπαιδευτικά ανά την Νήσον» και «Σχολικά Λευκωσίας – Το προσωπικόν δεν συνεπληρώθη ο.π., Λευκωσία: 23/5 Αυγούστου 1911 και 17/30 Σεπτεμβρίου 1911.

⁸⁴⁸ «Ν' αποκρουσθή ο έλεγχος» και «Το ζήτημα της εκπαίδευσως – Σύσκεψις Ελλήνων Βουλευτών», ο.π., Λευκωσία: 12/25 Νοεμβρίου και 19/2 Δεκεμβρίου 1911. Παρά τους φόβους των Ελληνοκυπρίων, σύμφωνα με τον Nevzat, «Οι Βρετανοί δεν είχαν τα οικονομικά ή τους ανθρώπινους πόρους για να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στην εκπαίδευση.», Nevzat Altay, *Nationalism...*, ο.π., σ.188.

⁸⁴⁹ Η Ελληνοκυπριακή κοινότητα φοβάται ότι η κυβέρνηση με τις παρεμβάσεις της και με την προώθηση των αγγλικών σχολών που έχουν ιδρυθεί στην Νήσο προσπαθεί να αλλοιώσει τα εθνικά αισθήματα της

Τον Απρίλιο του 1911 διεξήχθησαν οι δημοτικές εκλογές με βάση τον νέο νόμο περί δημαρχείων του 1907. Παρά τη λύση του αρχιεπισκοπικού ζητήματος, η πλειοψηφία των Ελληνοκυπρίων υποψηφίων δημοτικών συμβούλων κατέρχεται στις εκλογές χωρισμένη σε δυο συνδυασμούς⁸⁵⁰. Το ίδιο πράττει και η πλειοψηφία των Τουρκοκυπρίων υποψηφίων⁸⁵¹. Μετά το πέρας των εκλογών, οι Ελληνοκύπριοι δημοτικοί σύμβουλοι κατορθώνουν ενώνοντας τις δυνάμεις τους να εκλέξουν δικούς τους δημάρχους και αντιδημάρχους στην πλειοψηφία των πόλεων της Νήσου⁸⁵².

Τον Σεπτέμβριο του 1911 ο αρμοστής ανακοινώνει την διάλυση του συμβουλίου και τη διεξαγωγή βουλευτικών εκλογών⁸⁵³. Η λύση του αρχιεπισκοπικού ζητήματος έχει αλλάξει τις κομματικές ισορροπίες εντός της ελληνοκυπριακής κοινότητας και έχει οδηγήσει στην δημιουργία νέων κομματικών συνδυασμών. Πρώην άσπονδοι εχθροί, όπως ο Θεοδότου, ο Πασχάλης Κωνσταντινίδης και ο Αχιλλέας Λιασσίδης, ενώνουν πλέον τις δυνάμεις τους συγκροτώντας έναν κοινό κομματικό συνδυασμό, του οποίου πρώτος στόχος θα είναι η διεύρυνση των εξουσιών των μελών του συμβουλίου και δεύτερος η επίτευξη της ένωσης⁸⁵⁴. Εκτός ορισμένων παλαιών βουλευτών η πλειοψηφία των υποψηφίων αποτελείται από νέους πολιτευτές⁸⁵⁵. Στόχος των Ελληνοκύπριων υποψηφίων είναι η συνεργασία στη δημιουργία ενός «στέρεου» αντικυβερνητικού μετώπου, το οποίο θα αγωνιστεί για την υλοποίηση της διοικητικής μεταρρύθμισης και την επέκταση των εξουσιών του συμβουλίου⁸⁵⁶.

ελληνοκυπριακής νεολαίας. «Ο κίνδυνος εκ των ξένων σχολών – Εγκύκλιος Μ. Κιτίου», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Οκτωβρίου 1911.

⁸⁵⁰ Στην Λευκωσία κατέρχονται δυο κομματικοί συνδυασμοί, ο ένας αποτελείται από τους κ. Α. Θεοδότου, Ν. Δέρβη, Ν. Ιακωβίδη, Κ. Λοϊζίδη και Γ. Χριστοδουλίδη και ο άλλος συνδυασμός αποτελείται από τους κ. Πασχάλη Κωνσταντινίδη, Α. Λιασσίδη, Χρ. Μιχαηλίδη, Α. Αρτέμη, Αχιλλέα Μαρκίδη και Ι. Βεργόπουλο. «Η Δημοτική Εκλογή Λευκωσίας – Δυο Συνδυασμοί», ο.π., Λευκωσία: 26/11 Μαρτίου 1911.

⁸⁵¹ Στην Λευκωσία είχαν προταθεί δεκατρείς υποψήφιοι δημοτικοί σύμβουλοι μοιρασμένοι σε δυο συνδυασμούς. Μετά την αποχώρηση του συνδυασμού του Shevket Effendi οι εναπομείναντες υποψήφιοι ήταν επτά. «Αι εκλογαί Δημοτικών Συμβούλων εν Λευκωσία – Οι επιτυχόντες υποψήφιοι», ο.π., Λευκωσία: 12/25 Μαρτίου 1911.

⁸⁵² Στην Λάρνακα Δήμαρχος εκλέχθηκε ο Ν. Δ. Θεμιστοκλέους και Αντιδήμαρχος ο Μιχάλης Βαλδασερίδης. Στην Λεμεσό Δήμαρχος εκλέχθηκε ο Χρ. Σώζος και Αντιδήμαρχος ο Μιχαηλίδης. Στα Βαρώσια Δήμαρχος εκλέχθηκε ο Λουκάς Γεωργίου και Αντιδήμαρχος ο Ι. Μυριάνθης. Στην Πάφο Δήμαρχος εκλέχθηκε ο Νικολαΐδης και Αντιδήμαρχος Οθωμανός. Στα Λεύκαρα Δήμαρχος εκλέχθηκε ο Αχιλλέας Τιγγιρίδης και Αντιδήμαρχος ο Μιλτιάδης Τιγγιρίδης. «Αι Δημοτικά εκλογαί ανά την νήσον – Τα αποτελέσματα», ο.π., Λευκωσία: 19/1 Απριλίου 1911. Στην Λευκωσία Δήμαρχος εκλέχθηκε ο Α. Λιασσίδης και Αντιδήμαρχος ο Ν. Δέρβης, «Δημοτικά Συμβούλια – Εκλογή Προέδρων», ο.π., Λευκωσία: 26/8 Απριλίου 1911. Για τα πλήρη αποτελέσματα των Δημοτικών Εκλογών σε όλες τις πόλεις της Νήσου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 28 Απριλίου 1911.

⁸⁵³ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 5 Σεπτεμβρίου 1911.

⁸⁵⁴ «Ευσιωνος Αρχή», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 6/19 Αυγούστου 1911.

⁸⁵⁵ «Βουλευτικά – Αι προεκλογικά περιοδείαι», «Βουλευτικά – Υποψήφιοι Περιφέρειας Λάρνακος – Αμμοχώστου», «Εις τα πρόθυρα των εκλογών – Ημέρα Ψηφοφορίας» και «Οι Οθωμανοί υποψήφιοι Βουλευταί Λευκωσίας», ο.π., Λευκωσία: 23/5 Αυγούστου, 6/18 Αυγούστου και 3/16 Σεπτεμβρίου 1911.

⁸⁵⁶ Πρώτο και κύριο μέλημα της αντιπροσωπείας μας πρέπει να είναι η ριζική μεταρρύθμιση του Νομοθετικού Συμβουλίου. Είναι παρήγορο το γεγονός ότι στις παρούσες εκλογές δεν επικρατούν οι κομματικοί διχασμοί και

Και ενώ τα κομματικά πάθη του παρελθόντος έχουν κοπάσει, δεν μπορούμε να πούμε το ίδιο και για τον τοπικισμό. Ορισμένες πόλεις της Κύπρου, όπως η Πάφος και η Κερύνεια, οι οποίες συνιστούν ενιαίες εκλογικές περιφέρειες, με τις γειτονικές πόλεις της Λεμεσού και της Λευκωσίας, αισθάνονται παραμελημένες από την κυβέρνηση και έχουν εκφράσει επανειλημμένα τα παράπονά τους σε αυτήν. Σε αυτές τις εκλογές οι κάτοικοι της επαρχίας Κερύνειας, απηυδισμένοι από την κατάσταση στην οποία βρίσκεται η περιοχή τους, ζήτησαν από την κυβέρνηση να επιτρέψει την μετατροπή της επαρχίας τους σε ανεξάρτητη εκλογική περιφέρεια ώστε να εκλέγεται βουλευτής από τους δικούς της κόλπους, ο οποίος θα μπορεί να εξυπηρετεί καλύτερα τα συμφέροντα της επαρχίας⁸⁵⁷.

Τα αποτελέσματα των εκλογών φέρνουν στο συμβούλιο κάποιους παλιούς πρωταγωνιστές, όπως οι κυρηνειακοί Πασχάλης Κωνσταντινίδης και Αχιλλέας Λιασιδής, αλλά και κάποιους νέους αλλά γνωστούς πολιτευτές, όπως ο Ευγένιος Ζήνων και ο Νικόλαος Λανίτης. Το σημαντικότερο όμως γνώρισμα των εκλογών είναι η αποχή. Μετά την επίλυση της αρχιεπισκοπικής διαμάχης το ενδιαφέρον του λαού στην πολιτική και ειδικά στις εργασίες του Νομοθετικού Συμβουλίου έχει μειωθεί κατακόρυφα με αποτέλεσμα στην εκλογική περιφέρεια Λευκωσίας-Κερύνειας να ψηφίσει μόλις το 26% των εγγεγραμμένων ψηφοφόρων, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό των εκλογών του 1906 ήταν 66%⁸⁵⁸. Αναλυτικά, στην εκλογική περιφέρεια Λευκωσίας-Κερύνειας εκλέχθηκαν οι Mehmet Shevket, Θεοφάνης Θεοδότου, Πασχάλης Κωνσταντινίδης και Αχιλλέας Λιασιδής, στην εκλογική περιφέρεια Λάρνακας-Αμμοχώστου εκλέγονται οι Mustapha Hami⁸⁵⁹, Λούης Λοΐζου, Ιωάννης Οικονομίδης και Ευάγγελος Χατζηγιάννου και στην εκλογική περιφέρεια Λεμεσού-Πάφου εκλέγονται οι Mehmet Ziai, Ιωάννης Κυριακίδης, Ευγένιος Ζήνων και Νικόλαος Λανίτης⁸⁶⁰.

I.4: Η αποκρυστάλλωση του αιτήματος της ένωσης και η ρήξη με τη βρετανική διοίκηση (1911–1922).

Αυτή την περίοδο οι διεθνείς εξελίξεις και η πολιτική στάση της βρετανικής διοίκησης αποκρυσταλλώνουν και ριζοσπαστικοποιούν το αίτημα της ένωσης. Οι νίκες των Ελλήνων στους

εμπάθειες του παρελθόντος. Καθήκον λοιπόν όλων των υποψηφίων είναι να ενωθούν μετά την εκλογή τους βάζοντας στην άκρη τις μικροφιλοδοξίες. «Προς εκλογείς και υποψηφίους», ο.π., Λευκωσία: 10/23 Σεπτεμβρίου 1911.

⁸⁵⁷ «Η αναφορά της Επαρχίας Κερύνειας δια να εκλέγη Βουλευτήν», ο.π., Λευκωσία: 30/12 Αυγούστου 1911.

⁸⁵⁸ «Τα αποτελέσματα των Βουλευτικών εκλογών», ο.π., Λευκωσία: 24/6 Οκτωβρίου 1911.

⁸⁵⁹ Ο Mustapha Hami εκλέχθηκε μετά την παραίτηση του Mehmet Shevket βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 8 Δεκεμβρίου 1911.

⁸⁶⁰ Για τα αποτελέσματα των εκλογών βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 10 Νοεμβρίου 1911.

Βαλκανικούς πολέμους ανατρέπουν τις διεθνείς ισορροπίες και αναπτερώνουν τις ελπίδες των Ελληνοκυπρίων ότι μετά την ένωση της Κρήτης και των νησιών του Αιγαίου σειρά θα έχει η Κύπρος. Έχοντας λύσει το αρχιεπισκοπικό ζήτημα που κρατούσε την κοινότητά τους διχασμένη, οι Ελληνοκύπριοι πολιτευτές ενώνονται στη διεκδίκηση της εκπλήρωσης του εθνικού τους πόθου. Το ξέσπασμα του πρώτου παγκοσμίου έφερε στο προσκήνιο της κυπριακής ιστορίας τρεις διαφορετικές εξελίξεις, οι οποίες θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην ένωση, την προσάρτηση της Κύπρου στη Βρετανία, την προσφορά της Νήσου στην Ελλάδα και τη διεκδίκηση της εφαρμογής της αρχής των εθνοτήτων.

Ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος φέρνει τη Βρετανία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία σε αντίθετα στρατόπεδα και οδηγεί στην απόφαση της προσάρτησης της Κύπρου. Αυτό για τους Ελληνοκύπριους είναι το πρώτο βήμα για την εθνική τους αποκατάσταση. Η Βρετανία είναι πλέον ελεύθερη να διαθέσει την Κύπρο όπως αυτή επιθυμεί. Ο πόθος της επανάληψης και στην περίπτωση της Κύπρου της προσφοράς των Ιονίων νήσων από τον Gladstone πραγματοποιείται τον Οκτώβριο του 1915. Αλλά η Ελλάδα δεν ήταν διατεθειμένη να διακινδυνεύσει την εμπλοκή της σε έναν πόλεμο, στον οποίο θα μπορούσε να χάσει πολλά με αντάλλαγμα την απελευθέρωση ενός ελληνικού πληθυσμού, ο οποίος δεν βρισκόταν σε κίνδυνο. Έτσι, η βρετανική προσφορά της Κύπρου απορρίπτεται από την ελληνική κυβέρνηση.

Όλοι οι αγώνες των τελευταίων πέντε ετών, η παραίτηση των Ελληνοκυπρίων βουλευτών, η ανοικτή ρήξη με τη βρετανική διοίκηση, τα συλλαλητήρια, τα υπομνήματα, η αποστολή πρεσβείας και η δημιουργία της παγκύπριας πολιτικής οργάνωσης για τον συντονισμό του εθνικού αγώνα, καταρρακώθηκαν στις 18 Οκτωβρίου 1915. Η ριζοσπαστικοποίηση της ένωσης, η οποία κορυφώθηκε κατά τη διάρκεια των ετών 1912-1914, εκτονώθηκε μετά την έναρξη του πρώτου παγκοσμίου και την απόρριψη της προσφορά της Κύπρου. Τώρα πια η ελληνοκυπριακή κοινότητα έχει μια και μόνη ελπίδα για την εκπλήρωση των εθνικών της πόθων: την εφαρμογή της αρχής των εθνοτήτων, που θα επιτρέψει στους κατοίκους του νησιού να αποφασίσουν οι ίδιοι για την τύχη τους. Οι Ελληνοκύπριοι έχουν την απαιτούμενη πλειοψηφία για να επιβάλουν την άποψή τους, αλλά δεν έχουν την απόλυτη συμπάθεια της βρετανικής διοίκησης. Μετά τη ρήξη των δεσμών του νησιού με την Οθωμανική Αυτοκρατορία η τουρκοκυπριακή κοινότητα έχει προσκολληθεί στη βρετανική διοίκηση αναζητώντας προστασία και ευημερία. Η συμβιωτική σχέση Βρετανών και Τουρκοκυπρίων και η αντικυβερνητική πολιτική της ελληνοκυπριακής κοινότητας στέκονται εμπόδιο στην εκπλήρωση της ένωσης. Αν οι Ελληνοκύπριοι επιθυμούν να προσεταιριστούν τη Βρετανία στον αγώνα τους για εθνική αποκατάσταση, θα πρέπει να αλλάξουν πολιτική και να συνεργαστούν με την εγχώρια κυβέρνηση.

Και όντως, κατά τα τελευταία έτη του πολέμου οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές συνεργάζονται με την κυβέρνηση περιμένοντας υπομονετικά την ικανοποίηση του εθνικού τους πόθου. Μετά το τέλος του πολέμου και την ανακίνηση του ανατολικού ζητήματος, οι ελπίδες των Ελληνοκυπρίων ότι η Βρετανία θα ξαναπροσφέρει την Κύπρο στην Ελλάδα αναπτερώνονται. Το 1919 οι Ελληνοκύπριοι στέλνουν πρεσβεία αντιπροσώπων της κοινότητάς τους στο Λονδίνο με στόχο την επίλυση του κυπριακού ζητήματος προς όφελός τους. Η πρεσβεία εργάζεται όσο μπορεί αποτελεσματικότερα για την προώθηση του κυπριακού ζητήματος και την ευαισθητοποίηση της αγγλικής κοινής γνώμης υπέρ της Κύπρου. Σε στενή συνεργασία με τον Βενιζέλο η πρεσβεία προσπαθεί να κάμψει τις ενστάσεις των Βρετανών περί στρατηγικής σημασίας της Κύπρου και περί ανάγκης προστασίας της τουρκοκυπριακής κοινότητας. Μετά από μακρά παραμονή τους στο Λονδίνο οι Ελληνοκύπριοι αντιπρόσωποι επιστρέφουν στην Κύπρο έχοντας λάβει διαβεβαιώσεις από τον Βενιζέλο και την Αγγλία ότι το ζήτημά τους θα συζητηθεί σύντομα. Μετά από σύντομη παραμονή της στην Κύπρο η πρεσβεία επιστρέφει στην Ευρώπη, όπου μαθαίνει από τον Βενιζέλο ότι το κυπριακό ζήτημα θεωρείται λυμένο προς όφελος της Κύπρου αλλά η συζήτησή του θα καθυστερήσει.

Στα τέλη του 1920 η Βρετανία ανακοινώνει την απόφασή της να κρατήσει την Κύπρο με στόχο την προστασία της τουρκοκυπριακής κοινότητας. Η πρεσβεία επιστρέφει απογοητευμένη στην νήσο, όπου σε συνεργασία με την ηγεσία της κοινότητας αποφασίζει την παραίτηση των Ελληνοκυπρίων βουλευτών από το Νομοθετικό Συμβούλιο και κηρύττει την έναρξη της δεύτερης περιόδου της ριζοσπαστικοποίησης του εθνικού αγώνα. Οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές, οι οποίοι απουσιάζουν από το συμβούλιο λόγω της συμμετοχής τους στην πρεσβεία, ήδη από το 1919, αποφασίζουν την εφαρμογή της μη συνεργασίας με την κυβέρνηση.

Η εγχώρια κυβέρνηση προκηρύττει εκλογές προκαλώντας την διάσπαση της κοινότητας ανάμεσα σε εκείνους που υποστηρίζουν την εκλογή νέων βουλευτών που θα ακολουθήσουν την ενωτική πολιτική και σε εκείνους που υποστηρίζουν την επανεκλογή των παλαιών βουλευτών. Τελικά, η κοινότητα αποφασίζει την τήρηση πλήρους αποχής από τις εκλογές. Έχοντας εγκαταλείψει το συμβούλιο, οι Ελληνοκύπριοι αποφάσισαν την δημιουργία ενός εναλλακτικού αντιπροσωπευτικού σώματος το οποίο θα χαράζει την πολιτική της κοινότητας. Έτσι, δημιουργείται το εθνικό συμβούλιο. Αυτή την περίοδο η ελληνοκυπριακή κοινότητα παραμένει προσκολλημένη στην πολιτική της μη συνεργασίας και της αποχής, ενώ η εγχώρια κυβέρνηση στην προσπάθειά της να παρακάμψει τους Ελληνοκυπρίους προωθεί την εκλογή δυο Μαρωνιτών στις έδρες των μη μουσουλμάνων βουλευτών.

Η αυξανόμενη οικονομική κρίση, οι αποτυχίες του ελληνικού στρατού στο μικρασιατικό μέτωπο, οι επαναλαμβανόμενες αρνητικές απαντήσεις της Βρετανίας στα αιτήματα της κοινότητας και η άρνηση του Βενιζέλου να υποστηρίξει τα συμφέροντα της Κύπρου προκαλούν

τη μεταβολή της πολιτικής της κοινότητας, η οποία στο εξής θα ζητά την επέκταση των πολιτικών της ελευθεριών ως πρώτο βήμα για την ένωση. Παρά την υπαναχώρηση των Ελληνοκυπρίων, η οποία σηματοδοτεί την αρχή του τέλους για την ριζοσπαστικοποίηση της πολιτικής της κοινότητας, η Βρετανία παραμένει σταθερά αρνητική στα αιτήματά τους. Το ρήγμα στην πολιτική της μη συνεργασίας οδηγεί στην εκλογή των επταδικών βουλευτών στο Νομοθετικό Συμβούλιο και τη νίκη της εγχώριας κυβέρνησης επί της ενωτικής πολιτικής.

1.4.α: Η πενταετία της αποκρυστάλλωσης του αιτήματος της ένωσης (1911 – 1916).

Τον Δεκέμβριο του 1911 οι Ελληνοκύπριοι απέστειλαν στον αρμοστή υπόμνημα, στο οποίο ανέφεραν τα αιτήματα της κοινότητας τους. Τον Ιανουάριο του 1912 αυτός απαντά στο υπόμνημα απορρίπτοντας τα αιτήματά τους⁸⁶¹, τα κυριότερα από τα οποία αφορούσαν την απαλλαγή της Κύπρου από τον φόρο υποτελείας, τη διάθεση των πλεονασμάτων της Νήσου για τις ανάγκες των κατοίκων της, τη μεταρρύθμιση του διοικητικού συστήματος ώστε να μπορεί το νησί να αυτοδιοικείται και, τέλος, την εκπλήρωση του εθνικού πόθου της ένωσης. Η απάντηση του αρμοστή είναι αρνητική στα κύρια αιτήματα αλλά υπόσχεται να μελετήσει τα επιμέρους αιτήματα περί παιδείας, συνεργατικών τραπεζών, αγροτικής ανάπτυξης και προστασίας των Κυπρίων στο εξωτερικό. Η απάντησή του προκάλεσε πολύ κακή εντύπωση στους Ελληνοκύπριους βουλευτές, που σε επιστολή τους, την οποία τον παρακαλούν να διαβιβάσει στην κεντρική κυβέρνηση, εκφράζουν την δυσαρέσκειά τους και υπερασπίζονται τα αιτήματά τους⁸⁶².

Μετά την πρόσφατη σύγκρουσή τους με την κυβέρνηση τον Φεβρουάριο του ίδιου έτους, οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές αποφάσισαν να δρομολογήσουν την ίδρυση της Παγκύπριας Πολιτικής Οργάνωσης, η οποία θα αναλάβει τη διεξαγωγή του πολιτικού αγώνα μέχρι την επίτευξη του εθνικού πόθου της ένωσης⁸⁶³. Οι φωνές στο εσωτερικό της ελληνοκυπριακής κοινότητας, οι οποίες υποστηρίζουν την υιοθέτηση μιας πιο ριζοσπαστικής πολιτικής από τους Ελληνοκύπριους βουλευτές εντός του Νομοθετικού Συμβουλίου, πληθαίνουν όσο η κυβέρνηση δεν ικανοποιεί τα αιτήματα της κοινότητας⁸⁶⁴. Ειδικά μετά την απόρριψη δυο παραγράφων του

⁸⁶¹ «Απάντησις του Αρμοστού εις το Υπόμνημα των Βουλευτών – Η καταδίκη των Κυπριακών αξιώσεων», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 31/13 Ιανουαρίου 1912.

⁸⁶² «Η Ανταπάντηση των Ελλήνων Βουλευτών εις τον Αρμοστήν – Θα εμμείνωμεν εν τη επιδιώξει των ημετέρων δικαίων», ο.π., Λευκωσία: 28/10 Φεβρουαρίου 1912.

⁸⁶³ «Παγκύπριος Πολιτικός Σύλλογος», ο.π., Λευκωσία: 4/17 Φεβρουαρίου 1912.

⁸⁶⁴ Άρθρο της *Ελευθερίας* αναφέρει ότι αν η Κυβέρνηση εξακολουθήσει να περιφρονεί τις δίκαιες αξιώσεις μας τότε το πρώτο βήμα είναι η παραίτηση των Βουλευτών και το δεύτερο βήμα η διαμαρτυρία στον διεθνή τύπο κατά της κυβερνητικής πολιτικής. «Το καθήκον των Βουλευτών», ο.π., Λευκωσία: 28/10 Φεβρουαρίου 1912.

σχεδίου της αντιφώνησης⁸⁶⁵ όπου οι Ελληνοκύπριοι υποστήριζαν ότι, όσο ισχύει το παρόν πολίτευμα, το οποίο δεν επιτρέπει στους αντιπροσώπους του λαού να συμμετέχουν στην διαχείριση των υποθέσεών τους, δεν πρόκειται να επιτευχθεί καμία πρόοδος στην Κύπρο, η κοινότητα είναι ιδιαίτερα δυσαρεστημένη⁸⁶⁶. Σύμφωνα με την εφημερίδα *Ελευθερία*, η Βρετανία εφαρμόζει μια «ιμπεριαλιστική πολιτική» στις αποικίες της. Ως δείγμα του βρετανικού «ιμπεριαλισμού» η *Ελευθερία* αναφέρει την απαγόρευση επίδειξης ελληνικών σημαίων και ανακίνησης εθνικών ζητημάτων κατά την περιοδεία του αρμοστού στην επαρχία⁸⁶⁷.

Λίγο μετά την ψήφιση της αντιφώνησης ο αρμοστής ανακοινώνει την απάντηση του υπουργού των Αποικιών στο υπόμνημα του Δεκεμβρίου 1911, η οποία τον δικαιώνει. Συγκεκριμένα, ο υπουργός διαβεβαιώνει τον αρμοστή ότι «...το περιεχόμενον της υμετέρας επιστολής της 10 Ιανουαρίου τυγχάνει της πλήρους επιδοκιμασίας μου.»⁸⁶⁸. Μετά την ανάγνωση της απάντησης οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές ζητούν την αναβολή των εργασιών του Νομοθετικού Συμβουλίου για να συσχεφθούν με την κοινότητά τους περί της πολιτικής στάσης που θα ακολουθήσουν. Αρχικά, ο αρμοστής αρνήθηκε να διακόψει τη συνεδρία, αλλά μετά τις απειλές των Ελληνοκύπριων βουλευτών ότι, αν δεν υποκύψει δεν θα ψηφίσουν τον προϋπολογισμό, αναγκάζεται να υποχωρήσει⁸⁶⁹. Μετά την αναβολή του συμβουλίου, οι Έλληνες βουλευτές συγκεντρώθηκαν στην αρχιεπισκοπή, όπου είχαν συνάντηση με τον αρχιεπίσκοπο

⁸⁶⁵ Το κείμενο της Αντιφώνησης τροποποιήθηκε μετά τις ενστάσεις των Τουρκοκύπριων Βουλευτών. Στο νέο κείμενο οι Βουλευτές ευχαριστούν τον Αρμοστή για τον λόγο του και αναφέρουν ότι περιμένουν με ενδιαφέρον την απάντηση του Υπουργού των Αποικιών σχετικά με τα έγγραφα της αλληλογραφίας ανάμεσα στην κυβέρνηση και τους Ελληνοκύπριους Βουλευτές. «Το Σχέδιον της Αντιφωνήσεως – Τι πραγματεύεται», ο.π., Λευκωσία: 17/30 Μαρτίου 1912 και «Η Αντιφώνησις», ο.π., Λευκωσία: 21/6 Απριλίου 1912. Για την εναρκτήρια ομιλία του αρμοστού βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 29 Μαρτίου 1912 και «Το άνοιγμα της βουλής – Ο λόγος του μεγάλου αρμοστού», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 17/20 Μαρτίου 1912.

⁸⁶⁶ Η *Ελευθερία* σε άρθρο της αναρωτιέται για το ποία θα είναι η αντίδραση των Ελλήνων Βουλευτών στο κείμενο της αντιφώνησης. Θα ασχοληθούν με δευτερεύοντα ζητήματα ή θα εκφράσουν και πάλι την ανάγκη πολιτικών και διοικητικών μεταρρυθμίσεων; «Επί του Εναρκτηρίου», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 17/30 Μαρτίου 1912.

⁸⁶⁷ Αλλά ο εθνικός αγώνας δεν θα καμφθεί, λέει η *Ελευθερία*, «Ως σύνθημα προς νέους αγώνας», ο.π., *Ελευθερία*:31/13 Απριλίου 1912. Το ακριβές κείμενο της ανακοίνωσης αναφέρει ότι «Η Α.Ε. ο Μ. Αρμοστής... επιθυμεί να γίνη γνωστόν ότι τότε μόνον θέλει λάβη υπ' όψει τας παραστάσεις των επιθυμούντων να παρουσιάσωσιν αναφοράς ή να εκφωνήσωσι λόγους, όταν ταύτα περιωρίζονται αποκλειστικώς εις την ευημερίαν τε της κοινωνίας και των ατόμων. Αλλ' εν περιπτώσει καθ' ην αι τοιαύται παραστάσεις ή αναφοραί ή αιτήματα έχουσι πολιτικόν χαρακτήρα και επιδεικνύονται εθνικαί σημαίαι ή εμβλήματα, η Α. Εξοχότης θα αποποιηθεί να λάβη υπό σκέψιν τας τοιαύτας αναφοράς ή προσφωνήσεις...», «Ιμπεριαλιστική Εγκύκλιος – Απαγόρευσις σημαίων και εμβλημάτων», ο.π., Λευκωσία: 31/13 Απριλίου 1912. Για το ίδιο θέμα βλ. «Σημαιοφοβία Κυβερνήτου», ο.π., Λευκωσία: 7/20 Απριλίου 1912.

⁸⁶⁸ «Αι αξιώσεις των Κυπρίων – Απάντησις του Υπουργού – Παραίτησις Ελλήνων Βουλευτών», ο.π., Λευκωσία: 7/20 Απριλίου 1912.

⁸⁶⁹ «Κυπριακή Βουλή – Η απάντησις του Υπουργού εις τας αξιώσεις των Κυπρίων – Η δυσφορία των Ελληνικών μελών – Η στάσις της Κυβερνήσεως», ο.π., Λευκωσία: 7/20 Απριλίου 1912. Η *Ελευθερία* με άρθρο της προτρέπει τους βουλευτές να καταψηφίσουν τον προϋπολογισμό γιατί τα σχολικά τέλη εξακολουθούν να βαραίνουν τον λαό, γιατί έχει μειωθεί το κονδύλι του δασονομείου, γιατί δεν αυξάνονται οι μισθοί των ιθαγενών δημοσίων υπαλλήλων και γιατί δεν εκτελούνται δημόσια έργα. «Να καταψηφίσωσι», ο.π., Λευκωσία: 31/13 Απριλίου 1912.

και τους μητροπολίτες Πάφου, Κυρηνείας και Κιτίου. Στην συνάντηση αποφασίστηκε ότι οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές δεν έχουν πια θέση στο Νομοθετικό Συμβούλιο και πρέπει να καταθέσουν άμεσα τις παραίτησεις τους. Παράλληλα, συντάχθηκε έγγραφο διαμαρτυρίας, το οποίο κατατέθηκε στο συμβούλιο. Πριν την αποχώρηση των Ελληνοκύπριων βουλευτών ο αρμοστής είπε τα εξής: «Πριν ή τα έντιμα μέλη εγκαταλείψωσι τας έδρας των επιθυμώ να εκφράσω την λύπην μου δια την αποχώρησιν των. Το κατατεθέν εν τω Συμβουλίω τούτω έγγραφον των θα διαβιβάσω εις τον εντιμότατο Υπουργό των Αποικιών και θα αναμείνω τας οδηγίας του. Επιθυμώ να προσθέσω ότι αι εργασίαι του Συμβουλίου τούτου θα εξακολουθήσωσιν, αλλ' όπως δοθή κύρος εις τας πιστώσεις εκείνας άνευ της ψηφίσεως των οποίων δεν δύναται να λειτουργήσῃ η κυβερνητική μηχανή.»⁸⁷⁰.

Στο έγγραφο της παραίτησής τους οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές ανέφεραν τα εξής αιτήματα: «α) Να διορθωθή η πλημέλεια του Πολιτεύματος ούτως ώστε ο λαός να μετέχη κατά το προσήκον της διοικήσεως του εαυτού υποθέσεων. β) Η αντιπροσωπεία αυτού εν τω Νομοθετικώ να είναι κατ' αναλογίαν του πληθυσμού των δυο εν τω τόπω στοιχείων. γ) Οι φόροι του Κυπριακού Λαού να δαπανώνται μόνον υπέρ των αναγκών αυτού. δ) Τα περισσεύματα της διαχειρίσεως της Κύπρου ν' αποδωθώσι εις την Κύπρον... Επειδή τα δίκαια ταύτα αιτήματα... ουχί μόνον προσοχής δεν ηξιώθησαν, αλλά και δια τρόπου, περιφρόνησιν προς τον Λαόν μαρτυρούντος, απερρίφθησαν. Επειδή ο Εντιμότατος Υπουργός επί των Αποικιών, αντί να επανορθώση, τουναντίον επεδοκίμασε την στάσιν ταύτην της Υμετέρας Εξοχότητος. Επειδή εκ πείρας μακράς κοινή εμορφώθη πεποίθησις, ότι ο Ελληνικός Λαός της Κύπρου δεν έχει φωνήν εν τω Νομοθετικώ Συμβουλίω βαρύνουσα υπέρ των συμφερόντων αυτού, και ότι το Συμβούλιον ως είναι κατηρτισμένον αποτελεί συνταγματικήν παρωδίαν. Δια Ταύτα... καταθέτομεν την εντολήν ημών και αποχωρούμεν, επαφίνοντες ακεραίαν την ευθύνην εις την Κυβέρνησιν.»⁸⁷¹».

Η πολιτική κρίση που δημιουργήθηκε είναι η αρχή του αγώνα, ο οποίος, σύμφωνα με την εφημερίδα *Ελευθερία*, δεν μπορεί παρά να καταλήξει στην εκπλήρωση των εθνικών πόθων

⁸⁷⁰ «Η Πολιτική Κρίσις – Παραίτησις των Ελλήνων Βουλευτών – Όλα τα λαβόντα χώραν εν τω Νομοθετικώ Συμβουλίω και εκτός αυτού – Η συγκίνησις και ο ενθουσιασμός του κόσμου», ο.π., Λευκωσία: 7/20 Απριλίου 1912. Ενώ οι Ελληνοκύπριοι Βουλευτές κατέθεταν το έγγραφο της παραίτησής τους έξω από το κοινοβούλιο το συγκεντρωμένο πλήθος ζητωκραύγαζε υπέρ της ένωσης. Για την παραίτηση των βουλευτών βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 5 Ιουνίου 1912.

⁸⁷¹ Το έγγραφο συντάχθηκε στις 4/17 Απριλίου 1912 στην Λευκωσία και το υπέγραψαν «Οι Έλληνες αντιπρόσωποι του Κυπριακού Λαού εν τω Νομοθετικώ Συμβουλίω: Π. Κωνσταντινίδης, Α. Λιασίδης, Α. Ευαγγ. Λοϊζου, Ι. Κυριακίδης, Θ. Θεοδότου, Ι. Οικονομίδης, Ε. Π. Χατζηγιάννου, Νικ. Κ. Λανίτης», «Αι αξιώσεις των Κυπρίων – Απάντησις του Υπουργού – Παραίτησις Ελλήνων Βουλευτών», ο.π.. Η ελληνοκυπριακή κοινότητα αποφάσισε να απέχει από τους εορτασμούς για τα γενέθλια του Άγγλου Βασιλιά και τις υποδρομίες, ενώ την ίδια στιγμή γιορτάζουν μεγαλοπρεπώς την ονομαστική εορτή του Διαδόχου του ελληνικού θρόνου Κωνσταντίνου. «Αι υποδρομίαι», ο.π., Λευκωσία: 7/20 Απριλίου 1912, «Τα γενέθλια του Βασιλέως της Αγγλίας – Πως εορτάσθησαν εν Λευκωσία» και «Η Εορτή του Διαδόχου Κωνσταντίνου εν Λευκωσία», ο.π., Λευκωσία: 26/8 Ιουνίου 1912.

της ελληνοκυπριακής κοινότητας⁸⁷². Τα γεγονότα των πρώτων μηνών του 1912 αποκρυσταλλώνουν τον εθνικό πόθο των Ελληνοκυπρίων, οι οποίοι στο εξής θα παλεύουν μόνο για την ένωση⁸⁷³. Το παράδειγμα των βουλευτών ακολουθούν και τα ελληνοκυπριακά μέλη των επαρχιακών συμβουλίων, τα οποία παραιτούνται από τις θέσεις τους⁸⁷⁴. Η ριζοσπαστική πολιτική των Ελληνοκύπριων βουλευτών έχει συσπειρώσει την κοινότητα, η οποία με συλλαλητήρια και ψηφίσματα στηρίζει τον αγώνα τους⁸⁷⁵. Στις 5 Απριλίου 1912, οι πρώην βουλευτές ενημερώνουν τον λαό για την ίδρυση της προαναφερθείσης Παγκύπριας Πολιτικής Οργάνωσης και καλούν τις επαρχίες να εκλέξουν τοπικές επιτροπές⁸⁷⁶. Στην προκήρυξή τους αναφέρουν ότι η Αγγλία εφαρμόζει στην Κύπρο την πολιτική «διαίρει και βασίλευε», για αυτό επιμένει στην πλημμελή σύσταση του νομοθετικού συμβουλίου και στην υποβάθμιση των Ελληνοκυπρίων στη θέση της μειονότητας. Τις επόμενες εβδομάδες οργανώθηκαν συλλαλητήρια σε όλες τις πόλεις και στα περισσότερα χωριά της Νήσου. Οι συμμετέχοντες στα πολυπληθή συλλαλητήρια ενέκριναν την επίδοση ψηφισμάτων στον αρμοστή, στα οποία αποδοκιμάζεται η στάση της κυβέρνησης, επιδοκιμάζεται η παραίτηση των βουλευτών και επαναλαμβάνεται η προσήλωση της κοινότητας στον στόχο της ένωσης⁸⁷⁷.

⁸⁷² Μέχρι σήμερα, αναφέρει η *Ελευθερία*, επιδείξαμε σεβασμό στους Βρετανούς κυβερνήτες μας τους οποίους θεωρούμε πρόσκοπους της εθνικής μας απελευθέρωσης. Ποτέ δεν περιμέναμε την υιοθέτηση μιας τόσο δεσποτικής πολιτικής εκ μέρους της Βρετανίας, αλλά είμαστε ευγνώμονες στον Αρμοστή μας για την σκληρότητα την οποία έδειξε απορρίπτοντας τα αιτήματά μας, γιατί με αυτό τον τρόπο μας έδωσε την αιτία για να διακόψουμε κάθε συνεργασία και σχέση με την Κυβέρνηση και να επιταχύνουμε τις προσπάθειές μας για την επίτευξη των εθνικών μας στόχων. «Αγών τετιμημένος», ο.π., Λευκωσία: 7/20 Απριλίου 1912.

⁸⁷³ Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας* ζούμε ιστορικές μέρες. Ο λαός αποφάσισε να διακηρύξει ότι δεν ανέχεται πλέον την εν λόγω διακυβέρνηση όχι γιατί αυτή δεν συνάδει με τις αρχές και τις πεποιθήσεις του, αλλά γιατί η εν λόγω διακυβέρνηση είναι απλά το μεταβατικό στάδιο μέχρι την εκπλήρωση των εθνικών του πόθων. Ο λαός αφυπνίσθηκε πια και δεν πιστεύει τις πομπώδεις υποσχέσεις και εξαγγελίες της Κυβέρνησης. Όσες ανελεύθερες εγκυκλίους και αν εκδώσει η κυβέρνηση, όσες δικτατορικές μεθόδους και αν μεταχειρισθεί, όσους στρατιωτικούς νόμους και αν κηρύξει, δεν πρόκειται να κάμψει το εθνικό αίσθημα του λαού. «Υπό τας πτυχάς της», ο.π. Λευκωσία: 14/27 Απριλίου 1912.

⁸⁷⁴ Οι Θεοδότου και Σώζος παραιτούνται και από τις θέσεις τους στο Εκτελεστικό Συμβούλιο. «Παραίτησις Ελληνικών Μελών διαφόρων Συμβουλίων», ο.π., Λευκωσία: 7/20 Απριλίου 1912.

⁸⁷⁵ Όταν η είδηση της παραίτησης των Βουλευτών έφθασε στις υπόλοιπες επαρχίες οργανώθηκαν αμέσως συλλαλητήρια και συντάχθηκαν δημοψηφίσματα συμπαράστασης από πολλές οργανώσεις και συλλόγους. Τηλεγραφήματα στάλθηκαν από διάφορες πόλεις, οργανώσεις, δημαρχεία και σωματεία. Χαρακτηριστικά στάλθηκαν τηλεγραφήματα από τον κ. Αραούζο πρόεδρο του σωματείου «Ισότητα», το Συμβούλιο Συντεχνίας Ξυλουργών της Λεμεσού, τον Γυμναστικό Σύνδεσμο Λεμεσού, τον Κυνηγετικό Όμιλο Λεμεσού, την Επιτροπή του σωματείου «Ευσέβεια», το Δημοτικό Συμβούλιο Βαρωσίων, την Λέσχη «Ανόρθωσις» Βαρωσίων, το «Λαϊκό Κέντρο» Κερύνειας, το Δημοτικό Συμβούλιο Μόρφου, την Λέσχη «Αναγέννησις» Μόρφου, το αναγνωστήριο «Ισότης» της Μόρφου και τις επιτροπές που δημιουργήθηκαν μετά τα συλλαλητήρια στις διάφορες πόλεις της Κύπρου, «Η Είδησις εις τας Επαρχίας – Συλλαλητήρια και ψηφίσματα» και «Συλλαλητήρια εις όλην την Κύπρον – Αι Τοπικάί Επιτροπαί», ο.π., Λευκωσία: 7/20 Απριλίου 1912. Για την ενίσχυση του πολιτικού αγώνα θα διεξάγονται εις το εξής έρανοι κάθε Κυριακή στις εκκλησίες της νήσου βλ. «Έρανοι εν Μόρφου», ο.π., Λευκωσία: 19/1 Ιουνίου 1912.

⁸⁷⁶ «Προκήρυξις τώσ Ελλήνων Βουλευτών προς τον Κυπριακόν Λαόν», ο.π., Λευκωσία: 7/20 Απριλίου 1912.

⁸⁷⁷ Τα κείμενα των ψηφισμάτων είναι πανομοιότυπα, ενώ η συμμετοχή στα συλλαλητήρια σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της εφημερίδας *Ελευθερία* είναι ιδιαίτερα υψηλή. «Τα συλλαλητήρια της Κυριακής εν Λευκωσία» και

Μέχρι τώρα η κεντρική επιτροπή της Παγκύπριας Πολιτικής Οργάνωσης έχει αποφασίσει την κατάρτιση εσωτερικού κανονισμού, την ενημέρωση του αρμοστή για την ίδρυση της οργάνωσης και την παράκληση προς αυτόν να μεταβιβάσει όλα τα ψηφίσματα της κοινότητάς τους στον υπουργό των Αποικιών, τη σύνταξη και τη αποστολή στον τελευταίο έκθεσης περί Κύπρου με την παράκληση να στείλει στην Κύπρο επιτροπή για την επιτόπια μελέτη των ζητημάτων της Νήσου, την έκδοση μηνιαίου περιοδικού με τίτλο *Πολιτική Επιθεώρηση*, στο οποίο θα εκθέτονται τα ζητήματα που απασχολούν τη Νήσο και την αποστολή του σε Άγγλους πολιτευτές και στον διεθνή τύπο⁸⁷⁸.

Εν τω μεταξύ, εντός του Νομοθετικού Συμβουλίου οι Τουρκοκύπριοι και Βρετανοί προχωρούν στην ψήφιση του προϋπολογισμού⁸⁷⁹ και άλλων έξι νόμων⁸⁸⁰ δευτερευούσης σημασίας προτού ο αρμοστής ανακοινώσει την αναβολή των συνεδριών⁸⁸¹. Όμως το σημαντικότερο νομοσχέδιο περί συνεργατικών πιστωτικών εταιρειών δεν ψηφίζεται⁸⁸², όπως επίσης και το νομοσχέδιο περί απαγόρευσης χορευτριών και εκδιδομένων γυναικών σε μουσουλμανικές εορτές, το οποίο αφορά αποκλειστικά την τουρκοκυπριακή κοινότητα⁸⁸³. Οι

«Η πολιτική κρίσις – Η νήσου ανάστατος – Διαμαρτυρία και Ψηφίσματα», ο.π., Λευκωσία, 14/27 Απριλίου 1912, «Παγκύπρια Συλλαλητήρια – Πρωτοφανής συρροή πανταχού – Αι διαμαρτυρία των κατοίκων», «Το Ψήφισμα», «Το Συλλαλητήριο εν Λάρνακι, οι Λόγοι, το Ψήφισμα», «Το Συλλαλητήριο της Κερύνειας», «Το εν Λεμεσώ συλλαλητήριο» ο.π.: 21/4 Μαΐου 1912

⁸⁷⁸ «Ο πολιτικός αγών – Εργασία Κεντρικής Επιτροπής», ο.π., Λευκωσία: 28/11 Μαΐου 1912. Για την επιστολή με την οποία ενημέρωσαν τον Αρμοστή για την ίδρυση της Πολιτικής Οργάνωσης βλ. «Επιστολή», ο.π.. Η Κεντρική Επιτροπή έχει ήδη αρχίσει την μετάφραση στα αγγλικά και τα γαλλικά της αλληλογραφίας που είχαν οι πρώην βουλευτές με τον Αρμοστή, «Ο πολιτικός αγών – Εργασία της Επιτροπής», ο.π., Λευκωσία: 21/4 Μαΐου 1912. Η επιτυχία ή όχι των κυπριακών αιτημάτων εξαρτάται από την πολιτική που θα ακολουθήσουν οι βουλευτές. Το κίνημα του λαού και η αποστολή πρεσβείας στο Λονδίνο προ 20 ετών απέτυχε με ευθύνη των τότε ηγετών μας. Η επιτυχία και το μέλλον της Κύπρου βρίσκεται στα χέρια των ηγετών. «Η ευθύνη των ηγετών», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Απριλίου 1912.

⁸⁷⁹ Για τους Νόμους περί προϋπολογισμού, περί συμπληρωματικού προϋπολογισμού και περί προϋπολογισμού των περισευμάτων βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 23 Μαΐου και 7 Ιουνίου 1912

⁸⁸⁰ Νόμος περί παράδοσης ενταλμάτων από ξένα δικαστήρια σε κατοίκους της Κύπρου, Επέκταση Νόμου περί Εκκλησιαστικών περιουσιών, Τροποποίηση Νόμου περί δημοσίευσης και ενεργοποίησης νόμων και Νόμος περί δημιουργία γραφείου επίσημων διαχειριστών, βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 7 Ιουνίου και 23 Μαΐου 1912.

⁸⁸¹ «Νομοθετικόν – Επιψήφισις Προϋπολογισμού», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Απριλίου 1912 και «Νομοθετικόν Συμβούλιον – Αναβολή εργασιών», ο.π., Λευκωσία: 21/4 Μαΐου 1912. Σημαντικό είναι να σημειωθεί ότι πριν την λήξη των εργασιών του Συμβουλίου ο Τουρκοκύπριος βουλευτής Λεμεσού – Πάφου Hami Effendi κατέθεσε αναφορά σχετικά με την Ατμοπλοϊκή Εταιρεία Λεμεσού. Εφόσον δεν υπάρχουν Ελληνοκύπριοι Βουλευτές στο Συμβούλιο για να υπερασπίσουν τα συμφέροντα της εγχώριας επιχειρηματικότητας τον εν λόγω ρόλο αναλαμβάνουν οι Τουρκοκύπριοι.

⁸⁸² Σύμφωνα με το νομοσχέδιο οι Συνεργατικές Πιστωτικές Εταιρείες μπορούν να ασκούν βιομηχανικές, εμπορικές και αγροτικές εργασίες λιανικού ή χονδρικού τύπου. Πρέπει να έχουν τουλάχιστον επτά μέλη τα οποία θα κατοικούν στο ίδιο χωριό ή πόλη. Θα μπορούν να διαλυθούν με την σύμφωνη γνώμη των τριών τετάρτων των μελών τους τα οποία είναι υπεύθυνα για την εξόφληση τυχόν χρεών της Συνεργατικής. Τέλος οι Συνεργατικές θα πρέπει να εγγράφονται από ένα ληξιαρχο ο οποίος θα είναι υπεύθυνος για τον έλεγχο των οικονομικών ζητημάτων τους. Για το κείμενο του νομοσχεδίου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 26 Απριλίου 1912.

⁸⁸³ Για το κείμενο του νομοσχεδίου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 22 Νοεμβρίου 1912.

Βρετανοί αντιλαμβάνονται ότι όλοι οι νόμοι που ψηφίζονται χωρίς την έγκριση των Ελληνοκύπριων βουλευτών θα υπόκεινται στην αμφισβήτηση της πλειοψηφίας του πληθυσμού της Νήσου, οπότε η συνεργασία μαζί τους είναι απαραίτητη. Οι Ελληνοκύπριοι θεωρούν ότι ο μόνος υπεύθυνος για την πολιτική κρίση είναι ο αρμοστής Goolid Adams, ο οποίος όχι μόνο απέρριψε τα αιτήματα της κοινότητας αλλά απαγόρευσε και τη χρήση ελληνικών σημαίων⁸⁸⁴. Ο ίδιος, λοιπόν, θα είναι αυτός που με τη «μετριοπαθή» στάση που θα ακολουθήσει στην συνέχεια θα προσπαθήσει να επιλύσει την πολιτική κρίση⁸⁸⁵. Η βρετανική διοίκηση, η οποία ποτέ δεν αμφισβήτησε τα δικαιώματα και την ισχύ της πλειοψηφίας, επιθυμεί να επιλύσει την πολιτική κρίση το συντομότερο δυνατό και να επαναφέρει την τάξη στη Νήσο, οπότε αποφασίζει την αποστολή του αρχιγραμματέα Orr στο Λονδίνο⁸⁸⁶. Ο Orr θα μεταβιβάσει εκεί το υπόμνημα της κεντρικής επιτροπής, στο οποίο οι πρώην βουλευτές εκθέτουν τα γεγονότα που οδήγησαν στην παραίτησή τους και διατυπώνουν τα τέσσερα κυριότερα αιτήματα της κοινότητάς τους. Οι Ελληνοκύπριοι ζητούν μεταρρύθμιση του πολιτεύματος ώστε να δύναται ο κυπριακός λαός να διαχειρίζεται τα οικονομικά του, μεταρρύθμιση του Νομοθετικού Συμβουλίου με βάση την αρχή της αριθμητικής αναλογίας, απαλλαγή της Κύπρου από το βάρος του φόρου υποτελείας και διάθεση των πλεονασμάτων για την εκτέλεση έργων κοινής ωφελείας⁸⁸⁷.

Τον Μάιο σημειώνονται τα αιματηρά επεισόδια της Λεμεσού ανάμεσα στις δυο κοινότητες, τα οποία θα στιγματίσουν καθοριστικά την ιστορία της Νήσου. Το πρώτο δικοινοτικό επεισόδιο σημειώθηκε λίγες μέρες νωρίτερα, στις 24 Μαΐου, όταν ομάδα μαθητών του Παγκυπρίου Γυμνασίου συνοδευόμενη από δυο καθηγητές επέστρεφε από εκδρομή τους στην Ιερά Μονή Χρυσοστόμου και ενώ περνούσε από τον τουρκοκυπριακό οικισμό Μάνδρες Χαμιτιέ δέχθηκε επίθεση από Τουρκοκύπριους βοσκούς⁸⁸⁸, οι οποίοι επηρεασμένοι από το τεταμένο κλίμα που επικρατούσε στη νήσο πίστεψαν ότι οι Ελληνοκύπριοι μαθητές κατευθύνονταν προς

⁸⁸⁴ «...δεν λησμονούμεν ημείς ότι ο Σιρ Άμιλτον είναι ο κυρίως και ο μόνος υπεύθυνος δια την δημιουργηθείσαν πολιτικήν κρίσιν, διότι ούτος είναι ο απορρίψας αβασανίστως... τας δικαιότητας αξιώσεις του Κυπριακού λαού... και διότι αυτός είναι ο απολύσας... την... εγκύκλιον, δια της οποίας εγένετο ανελευθέρα απόπειρα της... εξοστρακίσεως... της... εθνικής ημών σημαίας...», «Νέαν Πολιτείαν», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 28/11 Μαΐου 1912.

⁸⁸⁵ Όταν για παράδειγμα η τοπική επιτροπή Λευκωσίας παρέδωσε στον Αρμοστή το ψήφισμα των κατοίκων της πόλης, ο Αρμοστής επανέλαβε την λύπη του για την κατάσταση και διαβεβαίωσε τους Ελληνοκυπρίους ότι εξακολουθεί να εργάζεται για την ευημερία και την πρόοδο της Νήσου. Αυτή είναι η κατάλληλη ευκαιρία για την κυβέρνηση να επανορθώσει τα λάθη της αναφέρει η εφημερίδα *Ελευθερία* σχολιάζοντας την στάση του Αροστή. «Δια την Αυτού Εξοχότητα», ο.π., Λευκωσία: 21/4 Μαΐου 1912.

⁸⁸⁶ «Αναχώρησις Αρχιγραμματέως της Κυβερνήσεως εις Αγγλίαν», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 5/18 Μαΐου 1912

⁸⁸⁷ «Υπόμνημα Κεντρικής Επιτροπής προς τον Υπουργό των Αποικιών», ο.π., Λευκωσία: 5/18 Μαΐου 1912.

⁸⁸⁸ «Επίθεσις Οθωμανών εναντίον μαθητών του Γυμνασίου – Κακοποίησης Καθηγητού», ο.π., Λευκωσία: 19/1 Ιουνίου 1912. Τα μικροεπεισόδια συνεχίστηκαν και τους επόμενους μήνες. Για παράδειγμα Τουρκοκύπριοι βοσκοί του γνωστού από το επεισόδιο του Παγκυπρίου Γυμνασίου χωριού Μάνδρες επιτέθηκαν σε Ελληνοκύπριους βοσκούς του γειτονικού χωριού. Η αστυνομία συνέλαβε 25 Ελληνοκύπριους ενώ διενεργεί έρευνες ως προς τους Τουρκοκύπριους. «Συμπλοκή Δικωμιτών και Μανδριτών – Οι Τούρκοι προκλητικοί», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Ιουνίου 1912 και «Οθωμανός νεανίας τραυματίζων ελληνοπαίδα», ο.π., Λευκωσία: 26/8 Ιουνίου 1912. Για τα επεισόδια της Λευκωσίας και της Λεμεσού βλ. Astmussen Jan, «Early Conflicts...», ο.π., σ.σ. 61-65.

τον οικισμό τους για να τους επιτεθούν. Ως αποτέλεσμα της επίθεσης τραυματίστηκαν τρεις μαθητές ενώ οι υπόλοιποι καταδιωκόμενοι με μαχαίρια και πέτρες από τους Τουρκοκύπριους χωρικούς διασκορπίστηκαν. Όταν η είδηση έγινε γνωστή στην πόλη της Λευκωσίας, επικράτησε αναταραχή. Σύμφωνα με την εφημερίδα *Ελευθερία* η αστυνομία απέτρεψε άοπλους γονείς και συγγενείς των μαθητών να εξέλθουν της πόλης και να μεταβούν στο χωριό ώστε να μάθουν νέα των δικών τους, ενώ την ίδια στιγμή επέτρεψε τη συγκέντρωση ένοπλων ομάδων εντός και εκτός της πόλεως. Η «ολιγωρία» της αστυνομίας προκάλεσε την οργή των Ελληνοκυπρίων. Το επόμενο πρωί όλοι οι μαθητές επέστρεψαν στα σπίτια τους, ενώ την ίδια στιγμή η αστυνομία συνέλαβε ορισμένους χωρικούς του οικισμού Μάνδρες, τους οποίους άφησε ελεύθερους μετά από «τυπικές» ανακρίσεις. Τα μέλη της κεντρικής επιτροπής προέβησαν σε έντονες διαμαρτυρίες ενώπιον του αρμοστή σχετικά με τη «μεροληπτική» στάση της αστυνομίας. Αυτός υποσχέθηκε να διατάξει έρευνες, τις οποίες ανέθεσε στον δικηγόρο του Στέμματος. Παράλληλα, ο Τουρκοκύπριος αξιωματικός της αστυνομίας Mustapha Effendi διατάχθηκε να μην εμφανιστεί στην πόλη έως ότου περατωθούν οι ανακρίσεις και επανέλθει η τάξη.

Ενώ η τάξη στην Λευκωσία είχε επανέλθει, σύμφωνα με την εφημερίδα *Ελευθερία*, η πόλη αναστατώθηκε και πάλι όταν το βράδυ της Κυριακής ομάδες ένοπλων Τουρκοκυπρίων έστηναν ενέδρες και επιτίθονταν κατά «ανυποψίαστων» Ελληνοκυπρίων, με αποτέλεσμα αυτοί να συγκεντρωθούν στα κυριότερα σωματεία της πόλης. Επειδή το συγκεντρωμένο πλήθος επιτέθηκε κατά του Τουρκοκύπριου αξιωματικού της αστυνομίας Mustapha Effendi, η αστυνομία αναγκάστηκε να ανοίξει πυρ εναντίον τους. Ενώ, όμως, αυτή προσπαθούσε με την χρήση όπλων να διαλύσει τα πλήθη στις ελληνοκυπριακές συνοικίες, στις τουρκοκυπριακές συνοικίες συγκεντρώνονταν «ανενόχλητες ένοπλες ομάδες». Τελικά, ο διοικητής της πόλης και όχι η αστυνομία παρενέβη επαναφέροντας την τάξη⁸⁸⁹ ενώ κάλεσε και ενισχύσεις από την Αίγυπτο, οπότε περίπου εκατό στρατιώτες αναμένονταν να αφιχθούν στη Νήσο σύντομα⁸⁹⁰. Τα γεγονότα προκάλεσαν «έκπληξη και θλίψη» στην ελληνοκυπριακή κοινότητα, η οποία σύμφωνα με την εφημερίδα *Ελευθερία* επέδειξε «ψυχραιμία και μετριοπάθεια».

Στις 27 Μαΐου 1912, την ημέρα του εορτασμού των Αγίων Πάντων, στην πόλη της Λεμεσού, όπως και σε όλες τις παράκτιες πόλεις της Νήσου, οργανώθηκε η ετήσια πανήγυρις του κατακλυσμού. Μέσα στο κλίμα της ευθυμίας ομάδα Ελληνοκυπρίων επιτέθηκε με πέτρες

⁸⁸⁹ «Τα γεγονότα της εσπέρας της Κυριακής – Αλληπάλληλοι πυροβολισμοί – Η πόλις ανάστατος», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 19/1 Ιουνίου 1912.

⁸⁹⁰ «Αφιξίς Άγγλων Στρατιωτών εν Λευκωσία», ο.π., Λευκωσία: 19/1 Ιουνίου 1912. Μετά τα πρόσφατα γεγονότα η αστυνομική δύναμη φάνηκε ανεπαρκής για αυτό κλήθηκαν να επανέλθουν στην υπηρεσία οι χωροφύλακες που έχουν αφυπηρετήσει. «Ενίσχυσις της Αστυνομίας – Αθρόα εγγραφή Ζαπτιέδων», ο.π., Λευκωσία: 19/1 Ιουνίου 1912. Η αποστολή στρατευμάτων από την Αίγυπτο κόστισε, σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας*, δέκα χιλιάδες λίρες οι οποίες θα επιβαρύνουν τον προϋπολογισμό, «Ο Αγγλικός Λόχος», ο.π., Λευκωσία: 26/8 Ιουνίου 1912. Για το ίδιο θέμα βλ. «Η εν Κύπρω εξέγερσις και ο αγγλικός τύπος – Η νήσος θεραπευτήριον», ο.π., Λευκωσία: 26/8 Ιουνίου 1912.

κατά διερχόμενων Τουρκοκυπρίων. Τότε, ένας από αυτούς επιτέθηκε με μαχαίρι και σκότωσε δυο Ελληνοκύπριους. Αμέσως μετά, πλήθος Τουρκοκυπρίων και Ελληνοκυπρίων ξεχύθηκε στους δρόμους της Λεμεσού και τα επεισόδια γενικεύτηκαν. Η αστυνομία παρενέβη και με την ισχύ των όπλων τα κατέστειλε. Ο θλιβερός απολογισμός σύμφωνα με την Επιτροπή έρευνας των επεισοδίων ήταν τρεις νεκροί και εκατό τραυματίες από τα επεισόδια, δυο νεκροί και εννέα τραυματίες από τα πυρά της αστυνομίας και δεκαπέντε τραυματίες αστυνομικοί από τη βία του πλήθους⁸⁹¹. Σύμφωνα με αρχείο της αρχιγραμματείας⁸⁹², παραπέμφθηκαν σε δίκη τρεις Τουρκοκύπριοι και σαράντα τρεις Ελληνοκύπριοι εκ των οποίων, σύμφωνα με τον Σταύρο Παντελή, δεκαοκτώ καταδικάσθηκαν σε ποινές ολίγων μηνών μέχρι και δεκαπέντε έτη⁸⁹³. Η τοπική κοινωνία ήταν ανάστατη. Και οι δυο κοινότητες εξαπόλυαν κατηγορίες κατά των αστυνομικών μαρτύρων στις δίκες των κατηγορουμένων ότι μεροληπούσαν ανάλογα με το σε ποια κοινότητα ανήκαν. Ο αρχικαδής της Κύπρου αναφέρει σε επιστολή του στον αρχιγραμματέα ότι η εμπιστοσύνη της κοινότητάς του απέναντι στην αστυνομία έχει κλονισθεί γεγονός που έχει οδηγήσει σε ένα μεταναστευτικό ρεύμα προς τη Μικρά Ασία⁸⁹⁴.

Αμέσως μετά τα επεισόδια της Λεμεσού, ο διοικητής Bolton κηρύσσει στρατιωτικό νόμο στην πόλη. Σύμφωνα με ανακοίνωσή του στις 27 Μαΐου 1912, η πόλη της Λεμεσού θα είναι κατειλημμένη από ένοπλες στρατιωτικές δυνάμεις, οι οποίες θα μπορούν να διαλύουν με κάθε μέσο οποιαδήποτε συνάθροιση που μπορεί να οδηγήσει σε αναταραχή. Όλοι οι νομοταγείς πολίτες καλούνται να κρατήσουν τα παιδιά τους μακριά από συναθροίσεις καθώς η αστυνομία

⁸⁹¹ Στην Επιτροπή συμμετείχαν ο W. Bolton, Sami Yorkanndjibashi Effendi και Σ, Σταυρινάκης. Ο Sami Effendi υποστήριζε ότι τα επεισόδια ήταν προμελετημένα αλλά η επιτροπή κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ήταν αυθόρμητα. Panteli Stavros, *A history of Cyprus – From Foreign Domination to Troubled Independence*, East West Publications, London: 2000, σ. 67. Για τα επεισόδια της Λεμεσού βλ. επίσης Λυμπουρίδης Αχιλλέας, *Αγγλοκρατία στην Κύπρο – Από της κατοχής μέχρι του τέλους του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου*, χ.ε., Λευκωσία: 1985, σ.σ. 110 – 111. Για τα επεισόδια της Λεμεσού βλ. επίσης Nevzat Altay, *Nationalism...*, ο.π., σ.σ. 202-212.

⁸⁹² SA1/876/12

⁸⁹³ Για τις συλλήψεις και τις δίκες των επεισοδίων της Λεμεσού βλ. «Η συμπλοκή Λεμεσού – Το έργο της Δικαιοσύνης – Έκτακτο κακουργιοδικείον», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 2/15 Ιουνίου 1912, «Αι ιστορικά συμπλοκαί της Λεμεσού – Συλλήψεις 32 ατόμων», ο.π., 23/6 Ιουλίου 1912, «Αι δίκαι Λεμεσού – Καταδίκη ενός Οθωμανού», ο.π., 4/17 Αυγούστου 1912, «Αι δίκαι της Λεμεσού – Καταδικαστική απόφασις εναντίον Οθωμανού», ο.π., 11/24 Αυγούστου 1912, «Αι εν Λεμεσό δίκαι – Εκδίκασις επί φόνω κατηγορίας – Απόφασις δικαστηρίου», ο.π., 1/14 Σεπτεμβρίου 1912, «Αι δίκαι της Λεμεσού – το πέρας των – Αθώωσις και καταδίκαι», ο.π., 27/5 Οκτωβρίου 1912. Σύμφωνα με αρχείο της Αρχιγραμματείας οι φυλακίσεις όσων συμμετείχαν στα επεισόδια έχουν δυσχεραίνει την κοινωνία της Λεμεσού. Μετά την λήξη των Βαλκανικών πολέμων οι ποινές για δυο Ελληνοκύπριους και ένα Τουρκοκύπριο έχουν μειωθεί. Ενώ ο Goold Adams προτείνει την απόδοση αμνηστίας και στους εναπομείναντες φυλακισμένους μετά την υπογραφή της ειρήνης ανάμεσα στην Τουρκία και τους Συμμάχους βλ. SA1/876/12.

⁸⁹⁴ Ο Διοικητής Λεμεσού όμως αναφέρει ότι ο κυριότερος λόγος για την μετανάστευση περίπου 23 ατόμων, μερικοί με τις οικογένειές τους, είναι οικονομικοί καθώς κάποιοι από τους μικροεπιχειρηματίες της πόλης έχουν επιβάλει αποκλεισμό στους Τουρκοκύπριους εργάτες βλ. SA1/876/12. Την ίδια κατηγορία επαναλαμβάνει η αγγλική *Near East* σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας*, «Αγγλικά ψεύδη – Διαβολή Ελλήνων Αστυνομικών», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 3/16 Νοεμβρίου 1912. Σύμφωνα με τον Nevzat στις πόλεις μετά τα επεισόδια του 1912 οι Ελληνοκύπριοι άρχισαν να μπουκοτάρουν τα τουρκοκυπριακά εμπορικά καταστήματα. Nevzat Altay, *Nationalism...*, ο.π., σ.110.

δεν θα ευθύνεται για οποιοδήποτε τραυματισμό αθών παρευρισκομένων κατά την διάλυση αυτών⁸⁹⁵. Λίγες μέρες αργότερα, ο αρμοστής εξέδωσε ανακοίνωση στην οποία απαγορεύει την συνάθροιση πολιτών χωρίς την άδεια των διοικητών. Η αστυνομία θα διαλύει με την χρήση βίας όλες τις παράνομες συναθροίσεις, για αυτό καλούνται οι νομοταγείς πολίτες να απέχουν από αυτές⁸⁹⁶. Έκκληση για επίδειξη ψυχραιμίας και αποφυγή επεισοδίων κάνει και ο μητροπολίτης Κιτίου, Μελέτιος Μεταξάκης, με εγκύκλιό του⁸⁹⁷.

Η αιτία για τα επεισόδια σύμφωνα με την έκθεση του αρμοστού ήταν η παραίτηση των Ελληνοκύπριων βουλευτών⁸⁹⁸ ενώ σύμφωνα με τον αγγλικό τύπο ήταν η αγανάκτηση των Ελληνοκυπρίων κατά του φόρου υποτελείας και ο πόθος της ένωσης⁸⁹⁹. Το πιθανότερο είναι τα επεισόδια να προκλήθηκαν λόγω του τεταμένου κλίματος και της έλλειψης εμπιστοσύνης ανάμεσα στις δυο κοινότητες, που οφείλεται κυρίως στις διεθνείς εξελίξεις. Από τον Σεπτέμβριο του 1911 μέχρι τον Οκτώβριο του 1912 μαινόταν ο ιταλοτουρκικός πόλεμος, ο οποίος προκάλεσε μεγάλη ανησυχία στην τουρκοκυπριακή κοινότητα⁹⁰⁰. Η αδυναμία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να υπερασπιστεί τα εδάφη της ενέτεινε την ανασφάλεια των Τουρκοκυπρίων, οι οποίοι έβλεπαν τον υπερασπιστή των δικαιωμάτων τους να χάνει τμήμα των εδαφών του. Την ίδια στιγμή βλέπουν τον δεύτερο προσάτη τους, τη βρετανική διοίκηση, να δέχεται την επίθεση των Ελληνοκυπρίων στο εσωτερικό. Αν σε όλα αυτά συνυπολογίσουμε την συνήθεια των δυο κοινοτήτων να προσδίδουν εθνικό ή θρησκευτικό περιεχόμενο σε μικροδιαφωνίες και

⁸⁹⁵ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 27 Μαΐου 1912.

⁸⁹⁶ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 31 Μαΐου 1912. Για το ίδιο θέμα βλ. «Προκήρυξις Μ. Αρμοστού δια την συγκρότηση συλλαλητηριών», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 19/1 Ιουνίου 1912. Επίσης λίγους μήνες αργότερα κάτοικοι της Κύπρου διαμαρτύρονται ότι η κυβέρνηση με πρόφαση την απαγόρευση εισαγωγής όπλων στην νήσο διατάσσει την κατάσχεση όλων των όπλων ακόμη και από αθώους πολίτες. «Γενικός αφοπλισμός», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Σεπτεμβρίου 1912.

⁸⁹⁷ Στην Κύπρο οι Μουσουλμάνοι και οι Χριστιανοί ζούσαν πάντα ειρηνικά. Τα τελευταία επεισόδια έχουν ως στόχο την έξαψη του φυλετικού και θρησκευτικού μίσους ανάμεσα στις δυο κοινότητες. Οι Μουσουλμάνοι συμπατριώτες μας είναι σήμερα λιγότερο πρόθυμοι να σεβασθούν τα θρησκευτικά και εθνικά μας σύμβολα, την ελεύθερη εκδήλωση των πολιτικών και εθνικών μας φρονημάτων. Οι λόγοι είναι η έξαψη που έχει προκαλέσει σε όλο τον μουσουλμανικό κόσμο η ιταλοτουρκική σύρραξη και η πολιτική των απαγορεύσεων ως προς τα εθνικά μας σύμβολα την οποία έχει εισάγει ο νέος Αρμοστής. «Εγκύκλιος Π. Κιτίου», ο.π., Λευκωσία: 2/15 Ιουνίου 1912.

⁸⁹⁸ Σύμφωνα με την έκθεση του Αρμοστή αιτία για τα επεισόδια ήταν η παραίτηση των Ελληνοκύπριων Βουλευτών, «Αι εν Κύπρω ταραχαί – Έκθεσις Μ. Αρμοστού», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Ιουνίου 1912.

⁸⁹⁹ «Οι Καιροί περί ταραχών Λεμεσού – Αγγλική ενημερότης!», ο.π., Λευκωσία: 6/19 Οκτωβρίου 1912.

⁹⁰⁰ Σύμφωνα με άρθρο της τουρκικής εφημερίδας *Tanin* το οποίο αναδημοσιεύει η *Ελευθερία* η Αγγλία βρίσκεται στο πλευρό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ως ένδειξη της υποστήριξής της δεσμεύεται ότι δεν θα μεταβάλει την Συνθήκη του 1878. «Η Αγγλία και η περί Κύπρου Σύμβασις – Σχόλια Τουρκικού Τύπου», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 16/29 Ιουνίου 1912. Σύμφωνα με τον Kizilyurek «Ο ιταλο-οθωμανικός πόλεμος... του 1911-12... και η συρρίκνωση που υπέστη η Αυτοκρατορία κατά την διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων... δημιούργησαν ένα κλίμα αμφισβήτησης από τους Ελληνοκυπρίους της ισχύος και του κύρους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας... δημιούργησε ένα αίσθημα πως η ένωση ήταν πλέον πιο κοντά στην πραγματοποίηση της...», Kizilyurek Niyazi, *Οι Τουρκοκύπριοι, η Τουρκία και το Κυπριακό*, Παπαζήσης, Αθήνα: 2009, σ. 37.

προσωπικές αντεγκλήσεις, μπορούμε να αντιληφθούμε τις αιτίες που οδήγησαν στα αιματηρά επεισόδια της Λεμεσού⁹⁰¹.

Την ίδια περίοδο η εφημερίδα *Times* του Λονδίνου, επ' ευκαιρία της εορτής της αυτοκατορίας, εκδίδει τέσσερα άρθρα σχετικά με την Κύπρο, στα οποία αναφέρει ότι τα κυριότερα προβλήματα της Κύπρου είναι η λειψυδρία που οδηγεί στην αγροτική υπανάπτυξη και η ανάγκη μεταβολής του φόρου υποτελείας. Τα αιτήματα της αυτονομίας και της ένωσης είναι δευτερεύοντα και προϊόν της εγχώριας δημαγωγίας. Παρά το γεγονός ότι η νήσος έχει απωλέσει τη στρατηγική της σημασία και αποτελεί διεθνές φαινόμενο σπατάλης, η πρόοδος που έχει επιτελεστεί «...συνετέλεσε όπως οι πεπαιδευμένοι της Νήσου τάξεις αποκτήσωσι συνείδησιν τίνος εθνικού ανδρισμού. Την συνείδησιν ταύτην οι ηγέται χρησιμοποιούσι... προς προαγωγή των ιδίων σκοπών... Οι πεπαιδευμένοι... φαντασιοπληκτούσιν υπό την επίδρασιν ότι αντιπροσωπεύουσι λαόν καταπιεζόμενον και ευνουχιζόμενον υπό της Κυβερνήσεως. Τοιούτος τύπος... εκφράζει ακαταπαύστως την μισαλλοφροσύνην κατά της Κυβερνήσεως και ελλείψει πραγματικής και δημιουργικής ιδίας αυτού πολιτείας θορυβεί δι' ιαχών δια την χίμαιραν της μετά της Ελλάδος ενώσεως. Με μίαν αξιοσημείωτον εξαίρεσιν (την Αγγλική Σχολή) παν χριστιανικόν εκπαιδευτήριον εν τη Νήσω κηρύσσει την εναντίωσιν προς παν Βρετανικόν και τεχνουργεί μεταξύ των νηπίων την νόθον ταύτην αγάπην προς την Ελλάδα... Εις τον Κυπριακόν νουν φαίνεται ως ακαταμάχητος η επιστροφή της Κύπρου εις την Τουρκίαν. Και όμως αυτή είναι η μόνη νόμιμος και ηθική θεραπεία...»⁹⁰².

Λίγες ημέρες αργότερα η απάντηση του υπουργού των Αποικιών στο υπόμνημα παραίτησης των Ελληνοκύπριων βουλευτών δημοσιεύεται στον εγχώριο τύπο προκαλώντας την απογοήτευση της κοινότητας. Στις 10 Μαΐου 1912, ο υπουργός των Αποικιών με επιστολή του στον αρμοστή απορρίπτει το σύνολο των ελληνοκυπριακών αιτημάτων γιατί μέχρι στιγμής δεν

⁹⁰¹ Στις αρχές του 1912 οι Ελληνοκύπριοι κάτοικοι της Λεμεσού αποφάσισαν να μετονομάσουν τις οδούς της πόλης τους με ελληνικά ονόματα γεγονός που προκάλεσε την αντίδραση των Τουρκοκυπρίων. Τέτοιο είδους μικροδιαφωνίες εντείνουν την ανασφάλεια των Τουρκοκυπρίων βλ. «Οι Τούρκοι και τα ονόματα των οδών», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 10/23 Μαρτίου 1912. Σε άλλο μικροεπεισόδιο Τουρκοκύπριους υπάλληλος του τελωνείου κατηγορείται ότι διερχόμενος έξω από ελληνικό κατάστημα χτύπησε με το μπαστούνι του την ελληνική σημαία, καταγγέλλθηκε από Έλληνα μάρτυρα και η Αστυνομία Αμμοχώστου διενεργεί ανακρίσεις. Το εν λόγω επεισόδιο είναι ενδεικτικό του τεταμένου κλίματος και του πόση σημασία δίδεται πλέον στο εθνικό σύμβολο. Στην περίπτωση της συγκεκριμένης πολιτικής κρίσης μεγαλύτερη έξαψη του κοινού αισθήματος φαίνεται να προκάλεσε η εγκύκλιος του Αρμοστή περί απαγόρευσης επίδειξης εθνικών συμβόλων παρά η αρνητική απάντηση του Υπουργού των Αποικιών στο Υπόμνημα. Τα σύμβολα συνενώνουν τις μάζες αποτελεσματικότερα παρά οι πολιτικοί λόγοι. «Προσβολή ελληνικής σημαίας υπό Τούρκου υπαλλήλου», ο.π., Λευκωσία: 7/20 Απριλίου 1912.

⁹⁰² Όσον αφορά την παραίτηση των Ελλήνων Βουλευτών ο αρθρογράφος λέει ότι, αυτή δεν επηρεάζει την λειτουργία της Κυβερνητικής μηχανής και ότι ο νέος Αρμοστής, σε αντίθεση με τους προκατόχους του, θα προτιμήσει να επιδιώξει την ανάπτυξη της γεωργικής παραγωγής, παρά να αναλωθεί στην προσπάθεια να καλλιεργήσει την δημοτικότητα του στην συνείδηση μιας ομάδας «πνηρών και επιζητούντων εργασία» δικηγόρων. «Η Κύπρος εν τω Αγγλικώ Τύπω - Τέσσερα Άρθρα των «Καιρών» του Λονδίνου», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 19/1 Ιουνίου 1912.

έχει επέλθει κάποια σημαντική αλλαγή που να υπαγορεύει την μεταρρύθμιση του διοικητικού συστήματος, του καθεστώτος του φόρου υποτελείας ή της απόφασης της αγγλικής κυβέρνησης να δημιουργήσει ένα αποθεματικό ταμείο για τη νήσο. Στο ίδιο κείμενο ο υπουργός αναφέρει στον αρμοστή ότι «...Αδυνατώ παντελώς να εννοήσω πως η υμετέρα απάντησις προς το υπόμνημα της 18 Δεκεμβρίου δύναται να θεωρηθή περιφρονητική... Χαίρω ευρισκόμενος εις θέσιν να εγκρίνω την πορείαν ην απεφασίσαστε να τηρήσητε διεξάγοντες τας μάλλον κατεπείγουσας εργασίας του Νομοθετικού Συμβουλίου...»⁹⁰³. Ο αρμοστής, μετά και την τελευταία επιβεβαίωση της ορθότητας της πολιτικής του από τον υπουργό των Αποικιών, προχωρά στην προκήρυξη εκλογών στις 21 Ιουνίου για την πλήρωση των κενών ελληνοκυπριακών θέσεων⁹⁰⁴. Ως υποψήφιοι για τις βουλευτικές εκλογές προτάθηκαν μόνο οι παραιτηθέντες βουλευτές, με αποτέλεσμα να επανεκλεγούν χωρίς να διενεργηθεί ψηφοφορία⁹⁰⁵. Λίγες μέρες αργότερα δημοσιεύθηκε στον ελληνοκυπριακό Τύπο και η αρνητική απάντηση του υπουργού των Αποικιών στο ελληνοκυπριακό αίτημα της αποστολής επιτροπής από το Λονδίνο με σκοπό την επιτόπια μελέτη των προβλημάτων της νήσου⁹⁰⁶. Αμέσως άρχισαν οι προτροπές προς τους νεοεκλεγέντες βουλευτές να παραιτηθούν με το επιχείρημα ότι αν υπάρχουν εκλεγμένοι Έλληνες βουλευτές που αντιπροσωπεύουν το λαό και εκφράζουν τα αιτήματά του στην κυβέρνηση, τότε ποια η χρησιμότητα της κεντρικής επιτροπής; Η κυβέρνηση, αναφέρει η *Ελευθερία*, έκανε τα πάντα για να παρουσιάσει τον κυπριακό αγώνα ως αδικαιολόγητο, για αυτό και εμείς πρέπει να επιδείξουμε αδιαλλαξία απέναντι στην ξενοκρατία⁹⁰⁷.

Αντί της παραίτησης, οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές σε συνεργασία με την κεντρική επιτροπή αποφάσισαν την αποστολή πρεσβείας στο Λονδίνο, στην οποία συμμετείχαν οι Πασχάλης Κωνσταντινίδης, Θ. Θεοδότου και Ν. Κλ. Λανίτης, που μετέβησαν στο Λονδίνο με δικά

⁹⁰³ Ο υπουργός υπενθυμίζει στους υπομνηματιστές την επιστολή του Λόρδου Kimberley προς τον Biddulph στις 10 Μαΐου 1882 και την επιστολή του Lyttelton προς τον Haynes Smith στις 5 Μαΐου 1904 αναφέροντας ότι «...επειδή η Νήσος εκυβερνάτο δυνάμει Συνθήκης... ήτο αδύνατον να εγκαταλειφθή οιονδήποτε μέρος των εξουσιών και ευθυνών της Κυβερνήσεως.». «Καταδίκη Κυπριακών Αιτημάτων – Απάντησις Υπουργού», ο.π., Λευκωσία: 26/8 Ιουνίου 1912. Για τα έγγραφα που ανταλλάχθηκαν ανάμεσα στον υπουργό των αποικιών και τον αρμοστή, τις επιστολές του 1882 και του 1904 και το υπόμνημα των Ελληνοκυπρίων περί αύξηση των βουλευτών της κοινότητας σε δώδεκα βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 5 Ιουνίου 1912. Σημαντικό είναι να σημειωθεί ότι στην Βουλή των Κοινοτήτων ο υπουργός των αποικιών ανέφερε ότι η Κύπρος ευημερεί και ότι αν ικανοποιηθεί το αίτημα των Ελληνοκυπρίων για αύξηση των δικών τους βουλευτών τότε οι Τουρκοκύπριοι θα βρεθούν σε μειονεκτική θέση. «Η Κύπρος εν τω Αγγλικώ Κοινοβουλίω – Αγόρευσις Υπουργού των Αποικιών – Κυπριακή Ευημερία! – Βρετανική Γενναιοδωρία!», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 23/6 Ιουλίου 1912.

⁹⁰⁴ «Προκύρυξις Βουλευτικών Εκλογών», ο.π., Λευκωσία: 26/8 Ιουνίου 1912

⁹⁰⁵ Αι Βουλευτικαί Εκλογαί – Επανεκλογή των πρώην Ελλήνων Βουλευτών, ο.π., Λευκωσία: 2/15 Ιουνίου 1912.

⁹⁰⁶ Τα κυπριακά αιτήματα σχετικά με τον Φόρο Υποτελείας και την αύξηση των συνταγματικών ελευθεριών είναι γνωστά στην Αγγλική Κυβέρνηση, άρα δεν είναι ανάγκη αποστολής Βασιλικής Πρεσβείας προς μελέτη τους. «Απάντησις Υπουργού – Αποκρούει την αποστολήν Βασιλικής Πρεσβείας», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Ιουνίου 1912.

⁹⁰⁷ «Επιβεβλημένη Πολιτική», ο.π., Λευκωσία: 23/6 Ιουλίου 1912.

τους έξοδα για να αναφέρουν διεξοδικά και εκ του σύνεγγυς τα αιτήματα του ελληνοκυπριακού λαού στον υπουργό⁹⁰⁸. Και ενώ οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές προετοιμάζονται για τη μετάβαση στο Λονδίνο, δεύτερο προσβλητικό άρθρο από τον αγγλικό Τύπο αναδημοσιεύεται στην εφημερίδα *Ελευθερία*. Αυτή τη φορά το περιοδικό *Near East* αναλαμβάνει να ενημερώσει το αγγλικό κοινό για τα πρόσφατα γεγονότα στην Κύπρο εξυψώνοντας τους Τουρκοκυπρίους ως «πρότυπο νομιμόφρονα πολίτη» και καταβαραινώντας τους Ελληνοκυπρίους ως «κοινούς ταραξίες». «...ως ανέφερον, οι Έλληνες εξήλθον των ορίων. Εάν οι Άγγλοι δεν επροστάτευον αυτούς από τους Οθωμανούς, θα ετίθεντο παρευθύς εις την θέσιν των υπ' αυτών, άτε εστερημένοι καθ' ολοκληρίαν θάρρους... γενική εξεφράσθη λύπη, ότι δεν επετράπη εις τους πρώτους (Τουρκοκυπρίους) να δώσωσιν εις τους δεύτερους (Ελληνοκυπρίους) ένα μάθημα...Επί τίνα καιρόν αι εργασίαι παρέμειναν εν στασιμότητι, Έλληνες και Τούρκοι διατελούν σιωπηλώς εν φόβω οι μεν εκ των δε, και απέδιδον οι μεν εις τους δε παλαιάς και ολεθρίας ραδιουργίας. Υπήρξαν προσπάθειαι εκ μέρους των Ελλήνων προς εμπορικών αποκλεισμόν, αλλ' ήδη επικρατεί ησυχία. Η αστυνομία ήτις αποτελείται το πλείστον εκ Τούρκων, συμπεριφέρθη καλώς κατά την διάρκειαν των ταραχών, μολονότι οι Έλληνες δεικνύουσιν δυσπιστίαν τίνα. Εκατέρωθεν φαίνονται έχοντες εμπιστοσύνην εις την αμεροληψίαν των Άγγλων... Ουδέ ελάχιστος κίνδυνος, ουδεμία εχθρότης δεικνύεται εναντίον των Άγγλων.»⁹⁰⁹.

Αν λάβουμε υπ' όψιν τις απανωτές αρνητικές απαντήσεις του αρμοστού και του υπουργού των Αποικιών στα ελληνοκυπριακά αιτήματα που οδηγούν στην παραίτηση των Ελληνοκυπρίων βουλευτών και την κρυστάλλωση των αντικυβερνητικών αισθημάτων της κοινότητάς τους, τις διεθνείς εξελίξεις που φέρνουν τις δυο κοινότητες του νησιού σε αντίπαλα στρατόπεδα, τα αιματηρά επεισόδια της Λεμεσού, τα προκλητικά άρθρα του αγγλικού Τύπου⁹¹⁰, τα οποία λίγο έως πολύ χαρακτηρίζουν τους Ελληνοκυπρίους ως «δειλούς» και το αίτημα της

⁹⁰⁸ «Κυπριακή Πρεσβεία εις το Λονδίον – Τρεις Βουλευταί», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Ιουνίου 1912.

⁹⁰⁹ «Υβρεις κατά των Ελλήνων Κυπρίων του Αγγλικού Τύπου», ο.π., Λευκωσία: 23/6 Ιουλίου 1912. Κυριότερη αιτία για την έξαψη των εθνικών αισθημάτων στην Κύπρο, σύμφωνα με το περιοδικό *Near East* αποτελεί η στάση των εγχώριων εφημερίδων. «Τα κυπριακά αιτήματα και ο κ. Όρρ – Σχόλια αγγλικού τύπου», ο.π., Λευκωσία: 23/6 Ιουλίου 1912.

⁹¹⁰ Τα προκλητικά άρθρα της εφημερίδας *Times* επαναλαμβάνονται και τον Σεπτέμβριο του 1912. Η *Times* αναφέρει ότι «Η ενεστώσα αντιβρετανική δημαγωγία μετά των αδυνάτων πόθων υπέρ ενώσεως... προφανώς οφείλεται εις το γεγονός ότι έχει ήδη περατωθή η μακρά περί την εκλογήν Αρχιεπισκόπου πάλη! Το πλήθος των δημαγωγών... δεν ευρίσκει εν τω παρόντι άλλην διέξοδον δια τα ιδιάζοντα τάλαντα των ειμή εις τον υποδαυλισμόν του παρόντος τεχνητού και ολεθρίου κινήματος... η Κυπριακή Κυβέρνησις και οι εν Αγγλία μετά δυσφορίας... είδον την συνένωσιν του Κυπριακού λαού... Ουδεμία αναλογία... υπάρχει μεταξύ των υποθέσεων της Κύπρου και της Κρήτης, ούτε η φυσική διαμόρφωσις της πρώτης νήσου ούτε ο χαρακτήρ των Κυπρίων ενθαρρύνει την υπόθεσιν ότι οι Χριστιανοί κάτοικοι θα ηδύνατο ν' αποκτήσωσιν αυτονομίαν δια της χρήσεως επιτυχούς ενόπλου επαναστάσεως... η Κύπρος την παρούσαν πολιτικήν και οικονομικήν αυτής υπεροχήν επί των άλλων οθωμανικών επαρχιών οφείλει αποκλειστικώς εις την Βρετανικήν διαχείρισιν της. Αλλά ποια είναι η οικονομική υπεροχή... αφού αυτή αδυνατεί να βαστάση το φορτίον του υποτελικού φόρου και το ατευλεύτητον κομβολόγιον των... φόρων ους επενόησε η Βρετανική εν Κύπρω διακυβέρνησις; Οι Κύπριοι απαλλοτριούνται καθ' εκάστην των κτημάτων των, εκπατρίζονται προς αναζήτησιν πόρου ζωής...». «Η Αγγλική φενάκη», ο.π., Λευκωσία: 1/14 Σεπτεμβρίου 1912.

ένωσης ως «παράλογο και ανεδαφικό», μπορούμε να αντιληφθούμε το τεταμένο κλίμα μέσα στο οποίο η ελληνοκυπριακή πρεσβεία μεταβαίνει στο Λονδίνο. Οι Ελληνοκύπριοι αντιπρόσωποι καλούνται να ισορροπήσουν ανάμεσα στις προτροπές της κοινότητάς τους για αδιαλλαξία και στην ανάγκη να βρεθεί μια λύση για την πολιτική κρίση που έχει δημιουργηθεί. Το διακύβευμα της αποστολής της πρεσβείας στο Λονδίνο είναι το αν οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές θα συνεχίσουν τον αγώνα για την εθνική αποκατάσταση της νήσου από τα έδρανα του Νομοθετικού Συμβουλίου ή αν θα παραιτηθούν για δεύτερη φορά και θα διακόψουν κάθε συνεργασία με την κυβέρνηση. Όλα εξαρτώνται από την απάντηση του υπουργού των Αποικιών.

Στις αρχές του Αυγούστου 1912 τα μέλη της πρεσβείας ενημερώνουν με τηλεγράφημά τους την κοινότητα τους για τα τεκταινόμενα κατά την συνάντησή τους με τον υπουργό. Αρχικά, τα μέλη της πρεσβείας ανέπτυξαν στον υπουργό τα αιτήματα της κοινότητάς τους περί μετατροπής του φόρου υποτελείας, περί της εφαρμογής της αριθμητικής αναλογίας στη σύσταση του νομοθετικού, περί αύξησης των συνταγματικών ελευθεριών των αντιπροσώπων του λαού ώστε να δύνανται οι βουλευτές να μεταβάλλουν τον προϋπολογισμό και να νομοθετούν ελεύθερα, περί διάθεσης των κυπριακών πλεονασμάτων για την εκτέλεση έργων κοινής ωφελείας και περί αποτελεσματικότερης προστασίας των Κυπρίων στο εξωτερικό. Ως προς τον εθνικό αγώνα των Ελληνοκυπρίων, η πρεσβεία ενημέρωσε τον υπουργό ότι ο λαός δεν συνδέει την εκπλήρωση των εθνικών του πόθων με οποιαδήποτε αντιβρετανική πολιτική. Αντιθέτως, οι Ελληνοκύπριοι πολιτευτές συνεργάζονται και θα συνεχίσουν να συνεργάζονται με την κυβέρνηση για την υλική και ηθική πρόοδο του τόπου έως ότου συναινέσει η Βρετανία στην εκπλήρωση των εθνικών πόθων της κοινότητάς τους. Ο υπουργός δήλωσε ότι τα αιτήματα της πρεσβείας είναι τόσο σοβαρά που απαιτούν σκέψη πριν την τελική απάντηση. Όσον αφορά στους εθνικούς πόθους του λαού, ανέφερε ότι δεν αντιτίθεται στην πραγματοποίησή τους και ότι τον χαροποιεί το γεγονός ότι οι εθνικές βλέψεις των Ελληνοκυπρίων δεν τους εμποδίζουν να συνεργάζονται με την κυβέρνηση για την προαγωγή των συμφερόντων της χώρας τους. Τέλος, όταν τα μέλη της πρεσβείας τον ρώτησαν πότε θα μπορούσαν να τον επισκεφθούν ξανά για να πάρουν την τελική του απάντηση, αυτός απάντησε ότι άλλες υποχρεώσεις τον οδηγούν εκτός Λονδίνου για τους επόμενους μήνες, για αυτό τους παρέπεμψε στον υφυπουργό των Αποικιών⁹¹¹.

Η απλή δέσμευση του υπουργού ότι θα μελετήσει τα αιτήματά τους ήταν αρκετή για να μεταβάλει την αδιάλλακτη στάση των Ελληνοκυπρίων. Η αναγνώριση των εθνικών τους αισθημάτων ικανοποίησε την κοινότητα, η οποία ερμήνευσε τη μη απόρριψη των αιτημάτων της ως δείγμα καλής θέλησης από τον υπουργό. Άρθρο της *Ελευθερίας* ανέφερε ότι «η

⁹¹¹ «Η Κυπριακή Πρεσβεία ενώπιον του Υπουργού των Αποικιών – Τα κυπριακά αιτήματα – Απάντησις Αγγλικής Κυβερνήσεως», ο.π., Λευκωσία: 4/17 Αυγούστου 1912. Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης «Η Κυπριακή Πρεσβεία ενώπιον του υπουργού – Η δεξίωσις, οι ελληνικοί πόθοι», ο.π., Λευκωσία: 28/10 Αυγούστου 1912.

απάντηση του υπουργού είναι θετική εφόσον δεν απορρίπτει τα αιτήματά μας, όπως έπραξε ο αρμοστής, και αφήνει να εννοηθεί ότι θα συναινούσε στην εκπλήρωσή τους αν το ζήτημα εξαρτιόταν αποκλειστικά από τη δική του θέληση... Η κυβέρνηση έχει σήμερα την ευκαιρία να επανορθώσει τα λάθη της και να αποδείξει ότι δεν διαχωρίζει τον κυπριακό λαό σε ευνοούμενους και καταδικωμένους. Η κυβέρνηση πρέπει να αποκαταστήσει την ομαλότητα των σχέσεών της με την ελληνοκυπριακή κοινότητα και να αποδείξει τις αγαθές της προθέσεις με πράξεις⁹¹²».

Λίγες ημέρες αργότερα, τα μέλη της πρεσβείας συναντήθηκαν με τον υφυπουργό των Αποικιών, ο οποίος δεσμεύτηκε ότι το υπουργείο του θα μελετήσει τα ζητήματα του φόρου υποτελείας και των πλεονασμάτων, τα οποία αφορούν και το αγγλικό θησαυροφυλάκιο. Επίσης, δεσμεύτηκε να μελετήσει το ζήτημα της αύξησης των Ελληνοκύπριων βουλευτών μετά τη διαβεβαίωση της πρεσβείας ότι μια παράλληλη αύξηση των Βρετανών βουλευτών θα διατηρήσει την ισορροπία στο συμβούλιο. Όσον αφορά στην επέκταση των συνταγματικών ελευθεριών των βουλευτών και το δικαίωμα τροποποίησης του προϋπολογισμού, ο υφυπουργός πρότεινε την αρχική κατάθεση του προϋπολογισμού στο Νομοθετικό Συμβούλιο, έπειτα την παραπομπή του σε επιτροπή η οποία θα μπορεί να τον τροποποιήσει, έπειτα την επαναφορά του στην κυβέρνηση για θεώρηση και έγκριση και τέλος την εισαγωγή του εκ νέου στο συμβούλιο για ψήφιση. Τέλος, όσον αφορά στους εθνικούς πόθους του λαού, τα μέλη της πρεσβείας και ο υφυπουργός συμφώνησαν ότι αυτοί δεν εμποδίζουν την συνεργασία του λαού με την κυβέρνηση και ότι μια θετική αντιμετώπιση των αιτημάτων του λαού από την κυβέρνηση θα συμβάλει στην ευημερία του τόπου⁹¹³.

Οι δηλώσεις του υπουργείου Αποικιών αφήνουν περιθώρια ελπίδας στην ελληνοκυπριακή κοινότητα. Η υποχώρηση του υφυπουργού στο ζήτημα του προϋπολογισμού και η δέσμευση ότι θα μελετήσει σοβαρά το ενδεχόμενο αύξησης των Ελληνοκύπριων βουλευτών οδηγεί τα μέλη της πρεσβείας στο συμπέρασμα ότι έχουν εκτελέσει το καθήκον τους στο έπακρον⁹¹⁴. Δεν συμφωνούν, όμως, όλοι οι Ελληνοκύπριοι με αυτή την άποψη. Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας*, η κεντρική επιτροπή έχει πέσει σε «λήθαργο». Η αδράνειά της βλάπτει τα συμφέροντα της νήσου, για αυτό είναι άμεση ανάγκη η διεύρυνση της σύστασής της με την προσθήκη και άλλων μελών πέραν των Ελληνοκύπριων βουλευτών και των θρησκευτικών

⁹¹² «Πώς να εργασθώμεν εις το μέλλον», ο.π., Λευκωσία: 11/24 Αυγούστου 1912.

⁹¹³ «Συνέντευξις της Κυπριακής Πρεσβείας μετά του Υφυπουργού – Τα διαμειφθέντα», ο.π., Λευκωσία: 11/24 Αυγούστου 1912.

⁹¹⁴ Τα μέλη της πρεσβείας παρουσίασαν τα ελληνοκυπριακά αιτήματα σε Άγγλους πολιτευτές και στον διεθνή τύπο. «Η Κυπριακή Πρεσβεία και ο Κήρυξ της Νέας Υόρκης», «Ενέργειαι της Πρεσβείας εν Λονδίνω – Άλλα περισσεύματα», «Εν γράμμα της Κυπριακής Πρεσβείας εις τον Αγγλικόν Τύπον», «Οι αντιπρόσωποι της Κύπρου εν Λονδίνω – Ο Αγγλικός Τύπος», ο.π., Λευκωσία: 28/10 Αυγούστου 1912, 11/24 Αυγούστου 1912, 18/31 Αυγούστου 1912. Σύμφωνα με την *Ελευθερία* για την προώθηση των ελληνοκυπριακών αιτημάτων είναι άμεση ανάγκη να δημιουργηθεί γραφείο τύπου, «Ανάγκη δημοσιογραφικού τύπου», ο.π., Λευκωσία: 11/24 Αυγούστου 1912.

ηγετών⁹¹⁵. Οι επικρίσεις εναντίον της αποτελούν απόρροια του διχασμού που έχει δημιουργηθεί εντός της κοινότητας ως προς την πολιτική που πρέπει να ακολουθήσουν για την εθνική αποκατάσταση της νήσου. Σε άρθρο του ο πρώην βουλευτής Σπύρος Αραούζος υποστηρίζει ότι η διάσταση ανάμεσα στους ενωτικούς και τους αυτονομιστές δεν είναι μεγάλη καθώς το ένα δεν αποκλείει το άλλο. Οι αυτονομιστές θέλουν την δημιουργία μιας κυβέρνησης την οποία θα εκλέγει ο λαός, ενώ οι ενωτικοί θέλουν απλά την αύξηση του αριθμού των Ελληνοκυπρίων βουλευτών και την επέκταση των συνταγματικών ελευθεριών ώστε να δύνανται αυτοί να χαράζουν την οικονομική πολιτική της νήσου. Και στις δυο περιπτώσεις η διοίκηση παραμένει στα χέρια των Άγγλων, ενώ η διαφορά έγκειται στο ποσοστό των εξουσιών που θα διατηρήσει η Βρετανία⁹¹⁶.

Τη «μετριοπάθεια» των Ελληνοκύπριων πολιτευτών ενισχύει και η πρωτοβουλία του αρμοστή να καλέσει τους βουλευτές σε συζήτηση για την επίλυση των επιμέρους ζητημάτων που απασχολούν τη νήσο. Οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές ζήτησαν μεταξύ άλλων να λαμβάνεται υπ' όψιν η γνώμη του Νομοθετικού Συμβουλίου για την εισαγωγή διαταγμάτων σε αυτό και τη συμμετοχή των Κυπρίων στο ανώτατο δικαστήριο⁹¹⁷. Η συνάντηση πραγματοποιήθηκε σε ευχάριστο κλίμα σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας*, γεγονός που μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η πολιτική κρίση του 1912 έχει αρχίσει να υποχωρεί. Αυτό όμως που θα διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στη μεταστροφή των Ελληνοκυπρίων και στην επανέναρχη της συνεργασίας τους με την κυβέρνηση είναι οι διεθνείς εξελίξεις.

Τον Οκτώβριο του 1912 ξεσπούσε ο πρώτος βαλκανικός πόλεμος⁹¹⁸. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία διασταύρωνε τα ξίφη της ταυτόχρονα με τη Βουλγαρία, τη Σερβία, την Ελλάδα και το Μαυροβούνιο, ενώ την ίδια στιγμή αντιμετώπιζε την αλβανική επανάσταση που ως στόχο είχε τη δημιουργία της ανεξάρτητης Αλβανίας. Οι επιτυχίες της Ελλάδας και οι ήττες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προκαλούν ενθουσιασμό στους Ελληνοκύπριους και απελπισία στους Τουρκοκύπριους, οι οποίοι βλέπουν τον παραδοσιακό προστάτη τους, την Οθωμανική

⁹¹⁵ «Πώς να εργασθώμεν εις το μέλλον», ο.π., Λευκωσία: 11/24 Αυγούστου 1912.

⁹¹⁶ Ο Κυπριακός αγών – Το πρόγραμμα της χώρας – Επιστολή πρώην Βουλευτού», ο.π., Λευκωσία: 11/24 Αυγούστου 1912.

⁹¹⁷ «Συνδιάσκεψις Αρμοστού μετά των Ελλήνων Βουλευτών δια ζητήματα τίνα του τόπου», ο.π., Λευκωσία: 20/2 Νοεμβρίου 1912. Τα αιτήματα που κατέθεσαν οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές αφορούσαν την βελτίωση του προσωπικού των Κωμοδικείων, την σύσταση του Ορκωτού Δικαστηρίου, την νομοθετική έγκριση στην οργάνωση των Δικαστηρίων, την εισαγωγή νέου ποινικού Κώδικα, την αύξηση του αριθμού των Κωμοδίκων και την αφομοίωση των Αραζί Μιριέ γαιών με τις Μουλκέ γαίες. «Εν γράμμα του Αρμοστού δια τα αιτήματα μας», ο.π., Λευκωσία: 6/19 Οκτωβρίου 1912.

⁹¹⁸ Για τις εξελίξεις στους Βαλκανικούς πολέμους βλ. Ristelhueber Rene, *Ιστορία των Βαλκανικών Λαών*, Παπαδήμα, Αθήνα: 2000, σ.σ.276 – 305. Για τον πρώτο βαλκανικό πόλεμο βλ. Παπαπολυβίου Πέτρος, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πόλεμοι-Συμβολή στην ιστορία του κυπριακού εθελοντισμού*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία: 1997, σ.σ. 2-10 και σ.40.

Αυτοκρατορία, να ηττάται από την Ελλάδα και τους συμμάχους της⁹¹⁹. Παρά την κήρυξη ουδετερότητας⁹²⁰, η οποία απαγορεύει στους Κυπρίους να συμμετέχουν με οποιοδήποτε τρόπο στον πόλεμο, η ελληνοκυπριακή κοινότητα έχει αρχίσει ήδη να συνεισφέρει στον αγώνα με κάθε πιθανό τρόπο⁹²¹. Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας* στις αρχές Νοεμβρίου φεύγουν για την Ελλάδα οι πρώτοι εθελοντές⁹²².

Οι εξελίξεις στο μέτωπο και η ανακίνηση του ανατολικού ζητήματος περί απελευθέρωσης χριστιανικών πληθυσμών από τον τουρκικό ζυγό, όπως αναφέρει ο εγχώριος Τύπος, οδηγούν στην σύγκληση της κεντρικής επιτροπής, η οποία αποφάσισε την αποστολή υπομνήματος. Στο κείμενο του υπομνήματος οι Ελληνοκύπριοι αναφέρουν ότι «...φρονούμεν μετά πεποιθήσεως ότι επέστη η κατάλληλος στιγμή, όπως θέσωμεν εις χείρας της Βρετανικής Κυβερνήσεως και τους ιδικούς μας πόθους, απεκδεχόμενοι παρ' Αυτής την τελικήν λύσιν του Κυπριακού ζητήματος επί της αυτής βάσεως του δικαίου των εθνικοτήτων, ήτοι δια της ενώσεως της Κύπρου μετά της μητρός Ελλάδος...»⁹²³. «Ένωση και μόνο ένωση» θα είναι το σύνθημα των Ελληνοκυπρίων στο εξής. Το ζήτημα που προκύπτει όμως είναι αν η Ελλάδα θα επιδιώξει την προσάρτηση των νησιών του Αιγαίου προτού διεκδικήσει την εθνική αποκατάσταση της Κύπρου⁹²⁴.

⁹¹⁹ «Αι νίκαι του Ελληνικού στρατού – Η κατάληψις της Θεσσαλονίκης – Τέλεισις δοξολογίας», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 3/16 Νοεμβρίου 1912

⁹²⁰ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 2 Νοεμβρίου 1912.

⁹²¹ «Η αποστολή των Ελλήνων Αξιωματικών», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 17/30 Μαρτίου 1912, «Η πρώτη εισφορά του Ναού Φανερωμένης δια την εθνικήν άμυναν», ο.π., Λευκωσία: 6/19 Οκτωβρίου 1912. Σύμφωνα με τον Nevzat και η τουρκοκυπριακή κοινότητα συνεισέφερε χρηματικά στην «οθωμανική άμυνα» μέσω εράνων, Nevzat Altay, *Nationalism...*, ο.π., σ.186.

⁹²² Σύμφωνα με το άρθρο στην Ελλάδα μεταβαίνουν ο μητροπολίτης Κιτίου, Μελέτιος Μεταξάκης, ο δήμαρχος Λεμεσού Χριστόδουλος Σώζος και ο βουλευτής Λάρνακας – Αμμοχώστου Ευάγγελος Χατζηγιάννου. «Κύπριοι εις Ελλάδα – Ο Π. Μητροπολίτης Κιτίου», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 20/2 Νοεμβρίου 1912. «Οι Κύπριοι εις τον πόλεμον – Ο αττικός τύπος», ο.π., Λευκωσία: 3/16 Νοεμβρίου 1912.

⁹²³ Το Υπόμνημα υπογράφηκε από τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Κύριλλο, τον Μητροπολίτη Πάφου Ιάκωβο, τον Πρόεδρο Κυρηναίας Κύριλλο, τον Ηγούμενο Κύκκου Κλεόπα, τον Α. Λιασίδη Βουλευτή και Δήμαρχο, τον Π. Κωνσταντινίδη Βουλευτή, τον Ι. Οικονομίδη Βουλευτή, τον Θ. Θεοδότου Βουλευτή, τον Λ. Λοΐζου Βουλευτή, τον Ν. Θεμιστοκλέους Δήμαρχο Λάρνακας, τον Νεόφυτο Νικολαΐδη Δήμαρχο Πάφου, τον Φ. Ζαννέτο, τον Σπ. Αραούζο, τον Μιχ. Νικολαΐδη, τον Μιχ. Παπαπέτρου, τον Μ. Φραγκούδη, τον Γεώργιο Μαρκίδη, τον Αηγ. Φραγκούδη, τον Αριστοδ. Γεωργιάδη, τον Ζαφείρ. Μαλαματένιο, τον Κ. Λουϊζίδη, τον Νικ. Λοΐζου, τον Σαβ. Χριστή, τον Ι. Μυριάνθη, τον Χαριλ. Δημητριάδη, τον Αθ. Κ. Χατζηγιάννου, τον Κ. Χ. Λυμπουρίδη και τον Δ. Σεβέρη. «Το Κυπριακόν Ζήτημα – Γενική συνέλευσις εν τη Αρχιεπισκοπή – Υπόμνημα προς την Αγγλικήν Κυβέρνησιν - Ο πόθος των κατοίκων», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Δεκεμβρίου 1912.

⁹²⁴ «Η Κύπρος και αι νήσοι του Αιγαίου – Συμβουλαί Κήρυκος Νέας Υόρκης», ο.π., Λευκωσία: 28/10 Αυγούστου 1912. Την ίδια περίοδο ακούγονται οι φήμες περί προσάρτησης της Κύπρου στην Αίγυπτο. Με αυτό τον τρόπο, αναφέρει επιστολογράφος στο περιοδικό *Near East*, επιλύεται το κυπριακό ζήτημα και εξασφαλίζεται η ικανοποίηση και των μουσουλμάνων. «Και πάλιν η Κύπρος εις την Αίγυπτον – Μια επιστολή», ο.π., Λευκωσία: 1/14 Σεπτεμβρίου 1912.

Στις αρχές του 1913 οι φήμες περί επικείμενης εκπλήρωσης της ένωσης πληθαίνουν. Τόσο σίγουρος είναι ο εγχώριος Τύπος για την προσάρτηση της Κύπρου στην Ελλάδα που δημοσιεύει ακόμη και το όνομα του νέου διοικητή της νήσου. Σύμφωνα με καλά πληροφορημένες πηγές, γράφει η *Ελευθερία*, οι κυβερνήσεις Αγγλίας και Ελλάδας έχουν συμφωνήσει την παραχώρηση και της Κύπρου μαζί με τα υπόλοιπα νησιά του Αιγαίου. Ο μελλοντικός διοικητής της Κύπρου θα είναι ο πρόεδρος της πανελλήνιας ένωσης της Αμερικής Ν. Παπαμιχαλόπουλος⁹²⁵. Η φήμη αυτή φαίνεται ότι έχει ξεκινήσει από τις δηλώσεις του διοικητή της Αιγύπτου λόρδου Kitchener περί παραχώρησης της νήσου και από τις δηλώσεις του Ελευθερίου Βενζέλου ότι το ζήτημα της Κύπρου θα διευθετηθεί μεταξύ της Αγγλίας και της Ελλάδας⁹²⁶. Σύμφωνα με τα όσα αποκαλύπτει ο Κουμουλίδης περί τον Δεκέμβριο του 1912 ή τον Ιανουάριο του 1913 ο υπουργός οικονομικών Loyd George είχε προτείνει την παραχώρηση της Κύπρου στην Ελλάδα με αντάλλαγμα την παραχώρηση του Αργοστολίου στην Αγγλία ως ναυτικής βάσης⁹²⁷. Οι αρχικές συζητήσεις διεξήχθησαν ανάμεσα σε μέλη της αγγλικής κυβέρνησης και το Σταυρίδη και συνεχίστηκαν τον Δεκέμβριο του 1912 όταν ο Βενιζέλος επισκεπτόταν το Λονδίνο στα πλαίσια των συνομιλιών για το τέλος του πρώτου βαλκανικού πολέμου. Περί τα τέλη του Ιανουαρίου ο Βενιζέλος αποχωρούσε από το Λονδίνο έχοντας εξασφαλίσει τις υποσχέσεις της Βρετανίας ότι μετά το τέλος του πολέμου η Ελλάδα θα γίνει δεκτή στην Entente και οι δυο χώρες θα προχωρήσουν στην υλοποίηση της συμφωνίας αλληλοπαραχώρησης της Κύπρου και του Αργοστολίου⁹²⁸. Λίγους μήνες αργότερα, έμελλε να ξεσπάσει ο δεύτερος βαλκανικός πόλεμος που θα ανάρτεπε εκ νέου τις ισορροπίες. «Ούτε ο Βενιζέλος ούτε ο Σταυρίδης είχαν καταλάβει ότι το σχέδιο «Κύπρος-Αργοστόλι» δεν ήταν παρά μια φαινή ιδέα του Τσώρτσιλ, η οποία ξεπεράστηκε από την τρέχουσα πολιτική επικαιρότητα.⁹²⁹». Παρά την απόφαση της Βρετανίας και της Ελλάδας να κρατήσουν τις συζητήσεις μυστικές, οι φήμες περί ένωσης άρχισαν να κυκλοφορούν στον Τύπο. Μέλη της ελληνοκυπριακής κοινότητας έσπευσαν να ζητήσουν την επιβεβαίωση της φήμης από τον αρμοστή, ο οποίος τους ενημέρωσε ότι ο ίδιος δεν έχει λάβει καμία πληροφόρηση επί του

⁹²⁵ «Γεγονός τετελεσμένο», ο.π., Λευκωσία: 15/8 Ιανουαρίου 1913.

⁹²⁶ «Το Συμπέρασμα», ο.π., Λευκωσία: 12/25 Ιανουαρίου 1913.

⁹²⁷ Koumoulides John, Cyprus the enosis struggle and Greece: Sir John Stavridi and the British Offer of 1915, *Journal of Modern Hellinism*, 4 (1987), σ.σ. 93 – 119, στο Ρίχτερ Χάιντς, *Ιστορία της Κύπρου – Τόμος πρώτος (1878 – 1949)*, Εστία, Αθήνα: 2007, σ. 157. Για το ίδιο θέμα ο Καρασαρίνης αναφέρει ότι «Η Κύπρος μπορεί να θεωρηθεί ότι για πρώτη φορά έρχεται στο προσκήνιο της νεώτερης ελληνικής ιστορίας μετά το τέλος του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου, όταν κατά την Συνδιάσκεψη του Λονδίνου ο Ε. Βενιζέλος θα δεχθεί μια ανεπίσημη πρόταση από τον Lloyd George, τότε υπουργό οικονομικών...», Καρασαρίνης Μάρκος, *Το «εύλογον» και το «τακτόν»: Όψεις του Κυπριακού προβλήματος στη Βουλή των Ελλήνων, 1915-1959, Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 68-69-70, Αθήνα: Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999, σ. 237. Για το ίδιο θέμα βλ. Πικρός Γιάννης, *Ο Βενιζέλος και το Κυπριακό*, Φιλιππότη, Αθήνα: 1980, σ.7.

⁹²⁸ Στο ίδιο, σ.σ. 158 – 163.

⁹²⁹ Στο ίδιο, σ. 164.

συγκεκριμένου ζητήματος. Παρά την έμμεση διάψευση της φήμης από τον αρμοστή⁹³⁰ και την ξεκάθαρη διάψευση του Παπαμιχαλόπουλου ότι θα είναι ο επόμενος διοικητής της νήσου⁹³¹, οι Ελληνοκύπριοι καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η ημέρα της εκπλήρωσης του εθνικού τους πόθου πλησιάζει⁹³².

Οι πολεμικές εξελίξεις και η σύνδεση, στα διεθνή και εγχώρια δημοσιεύματα, του κυπριακού ζητήματος με την παραχώρηση των Δωδεκανήσων από την Ιταλία παρά τις διαψεύσεις των φημών συντηρούν τις ελπίδες των Ελληνοκυπρίων, οι οποίοι πιστεύουν ακράδαντα ότι αργά ή γρήγορα η Βρετανία θα παραχωρήσει την Κύπρο στην Ελλάδα, όπως έπραξε στο παρελθόν στην περίπτωση των Ιονίων Νήσων. Η φήμη ότι η Βρετανία και η Ιταλία θα συμφωνήσουν στην παραχώρηση της Κύπρου και των Δωδεκανήσων αντίστοιχα αποτελεί την εκπλήρωση όλων όσων ελπίζουν οι Ελληνοκύπριοι. Σύμφωνα με τις διεθνείς φήμες, η Βρετανία επιθυμεί να αποδείξει εμπράκτως την υποστήριξή της στην Ελλάδα παραχωρώντας της την Κύπρο⁹³³. Αυτή η μονομερής πράξη, όμως, θα κλονίσει την ισορροπία δυνάμεων στην ανατολική Μεσόγειο και για αυτό τον λόγο η Βρετανία θα πιέσει την Ιταλία να παραχωρήσει τα Δωδεκάνησα⁹³⁴. Σύμφωνα με δημοσιεύματα του διεθνούς Τύπου, ο Βενιζέλος κατά την

⁹³⁰ Ενώ όσο βρίσκεται στην Κύπρο ο Αρμοστής περιορίζεται να αναφέρει ότι δεν έχει καμία πληροφορία για οποιαδήποτε αλλαγή στο μέλλον της Κύπρου κατά το ταξίδι του προς το Λονδίνο δηλώνει στην αλεξανδρινή εφημερίδα *Ταχυδρόμος* ότι κατά την άποψή του η ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα θα γίνει σύντομα. Στο ταξίδι του Αρμοστή έχει ήδη δοθεί πολιτική χροιά ενώ φήμες λένε ότι ο Goold Adams δεν θα επιστρέψει ποτέ στην Κύπρο. «Δηλώσεις του Αρμοστού της Κύπρου δια την Ένωση», ο.π., Λευκωσία: 30/12 Απριλίου 1913. Για την εξάμηνη άδεια του αρμοστού και την αντικατάστασή του από τον αρχιγραμματέα Orr βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 25 Μαρτίου 1913.

⁹³¹ «Το ζήτημα της Κύπρου – Ενδιαφέρουσα συνέντευξις με τον κ. Παπαμιχαλόπουλο», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 9/22 Μαρτίου 1913.

⁹³² Εφόσον η Κύπρος έχει χάσει την στρατηγική της σημασία, είναι φυσικό η Βρετανία να επιθυμεί να απαλλαχθεί από μια κτήση που της κοστίζει χρήματα και της προκαλεί ενοχλήσεις λόγω της επανάληψης του αιτήματος της ένωσης, υποστηρίζει η εφημερίδα *Ελευθερία*. Η πιθανή παραχώρηση της Κύπρου σύμφωνα με πληροφορίες της *Ελευθερίας*, αντιμετωπίζεται θετικά από την Βρετανία, «Το ζήτημα της Κύπρου – Τι φρονούν οι εν Αγγλία ο.π., Λευκωσία: 23/8 Μαρτίου 1913.

⁹³³ Η εν λόγω φήμη επιβεβαιώνεται, σύμφωνα με την *Ελευθερία*, από τις δηλώσεις του Βενιζέλου οι οποίες δημοσιεύτηκαν στην ελληνική εφημερίδα *Εμπρός*. Σύμφωνα με το δημοσίευμα όταν ο Βενιζέλος ρωτήθηκε για το αν θα ανακινήσει το κυπριακό ζήτημα με αφορμή την διευθέτηση της τύχης των νήσων του Αιγαίου αυτός απάντησε ότι «Η ένωση της Κύπρου μετά της Ελλάδος αποτελεί όλως ξεχωριστόν ζήτημα. Δεν δύναται αυτή να επιτευχθή ειμή μόνον δια της συναιρέσεως της Αγγλικής Κυβερνήσεως». Εν ολίγοις, συμπέραναν οι Ελληνοκύπριοι, αν η Βρετανία το επιθυμεί θα αποδώσει στην Κύπρο στην Ελλάδα. «Το ζήτημα της Κύπρου», ο.π., Λευκωσία: 15/8 Ιανουαρίου 1913.

⁹³⁴ Η *Εφημερίς της Αλεξανδρείας* αναφέρει ότι για λόγους διατήρησης της ισορροπίας στην Μεσόγειο η Ιταλία θα παραχωρήσει στην Ελλάδα τα Νησιά που κατέχει στο Αιγαίο και η Αγγλία θα πράξει το ίδιο με την Κύπρο. «Αι Νήσοι και η Κύπρος», ο.π., Λευκωσία: 23/8 Μαρτίου 1913. Επίσης σε άρθρο της *Ελευθερίας* αναφέρεται ότι η ίδια φήμη αναπαράγεται και από ευρωπαϊκές εφημερίδες. Για παράδειγμα τηλεγράφημα από την Κωνσταντινούπολη στην γαλλική εφημερίδα *Ζουρνάλ* αναγγέλλει ότι η Αγγλία επιμένει στην απόδοση όλων των νησιών του Αιγαίου συμπεριλαμβανομένης της Κύπρου και της Ρόδου στην Ελλάδα. Η Αγγλία παραχωρώντας την Κύπρο θα δώσει το παράδειγμα στην Ιταλία για να πράξει το ίδιο με την Ρόδο. «Ο Γαλλικός Τύπος δια την Κύπρον – Αι διαθέσεις της Αγγλίας», ο.π., Λευκωσία: 23/8 Μαρτίου 1913.

αποχώρησή του από το Λονδίνο στις αρχές του 1913 δήλωσε ότι η αγγλική κυβέρνηση τον διαβεβαίωσε ότι όλα τα νησιά που καταλήφθηκαν από τον ελληνικό στόλο θα ενωθούν με την Ελλάδα, ενώ ταυτόχρονα θα υποστηρίξει την παραχώρηση και των νησιών τα οποία κατέχει η Ιταλία στην Ελλάδα⁹³⁵. Το γεγονός ότι η σύνδεση της τύχης της Κύπρου και των Δωδεκανήσων επιβεβαιώνεται και από τα δημοσιεύματα του αγγλικού Τύπου παγιώνει την πεποίθηση των Ελληνοκυπρίων ότι η ένωση θα υλοποιηθεί σύντομα⁹³⁶.

Παράλληλα, οι εξελίξεις στην Ελλάδα προκαλούν ενθουσιασμό στους Ελληνοκυπρίους, οι οποίοι ελπίζουν ότι μετά την προσάρτηση της Κρήτης σειρά έχει η Κύπρος⁹³⁷. «Με μεγάλη χαρά ακούσαμε την είδηση της ένωσης της Κρήτης με τη μητέρα Ελλάδα», αναφέρει η *Ελευθερία*. «Οι αγαθές προθέσεις της Αγγλίας φαίνονται από την στάση της απέναντι στην πρόσφατη προσάρτηση της Κρήτης από την Ελλάδα. Ελπίζουμε την ίδια στάση να κρατήσει και στην περίπτωση της Κύπρου⁹³⁸.» Το γεγονός ότι η Κρήτη πέρασε από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην προστασία των Μεγάλων Δυνάμεων και τελικά ενώθηκε με την Ελλάδα δίνει ελπίδες στους Ελληνοκύπριους ότι την ίδια τύχη θα έχει και το δικό τους νησί. Η Αθήνα από την πλευρά της δεν επιβεβαιώνει τις ελπίδες αυτές. Σύμφωνα με πληροφορίες της *Ελευθερίας*, πρόσωπο το οποίο συνδέεται άμεσα με την κυβέρνηση ανέφερε ότι δεν υπάρχει επίσημη απόφαση της Αγγλίας σχετικά με την Κύπρο, ενώ η ελπίδα ότι η Αγγλία θα παραδώσει την Κύπρο

⁹³⁵ «Αι Νήσοι και η Κύπρος – Θα δωθώσιν εις την Ελλάδα – Δηλώσεις του Βενιζέλου», ο.π., Λευκωσία: 21/5 Μαρτίου 1913.

⁹³⁶ Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας* η εφημερίδα *Ταχυδρόμος της Λιβερπούλης* αναφέρει ότι εάν η Ιταλία εξαναγκασθεί να εγκαταλείψει τα νησιά που κατέχει τότε και αυτή με την σειρά της θα εγείρει το ζήτημα της Κύπρου υποστηρίζοντας ότι και η Αγγλία θα πρέπει να αποδώσει την Κύπρο στην Ελλάδα. Από ότι φαίνεται η Αγγλία δεν θα διαφωνήσει εφόσον η Κύπρος δεν έχει πλέον καμία χρησιμότητα. Εάν η Ελλάδα αναλάβει να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις που προκύπτουν από την πληρωμή του Φόρου Υποτελείας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, τότε η Αγγλία ευχαρίστως θα απαλλαχθεί από την Κύπρο. «Η Ελλάς και αι Νήσοι – Το Ζήτημα της Κύπρου», ο.π., Λευκωσία: 30/12 Απριλίου 1913.

⁹³⁷ Η προσάρτηση της Σάμου θεωρείται από την ελληνοκυπριακή κοινότητα ως προάγγελος της ένωσης, «Καταλληλοτέρα ευκαιρία», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Μαρτίου 1913. Όσο χαίρονται οι Ελληνοκύπριοι με τις νίκες του ελληνικού στρατού τόσο λυπούνται για την δολοφονία του Βασιλιά Γεωργίου Α' στην Θεσσαλονίκη «Ο Βασιλεύς απέθανε. Ζήτω ο Βασιλεύς!», «Η Κύπρος στην κηδεία του Βασιλέως – Ο κατατεθείς στέφανος», «Παρουσίασις Μητροπολίτου Κιτίου εις τον Βασιλέα μας – Το δώρον της Κύπρου», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Μαρτίου, 30/12 Απριλίου και 6/19 Απριλίου 1913. Σύμφωνα με τον Nevzat «Το 1890... το κρητικό άρχισε να λειτουργεί σχεδόν σαν υποκατάστατο όπου εστίαζαν οι δυο πλευρές για τους δικούς τους πολιτικούς στόχους», Nevzat Altay, *Nationalism...*, ο.π., σ. 144 και σ.σ.171-174.

⁹³⁸ Σύμφωνα με το άρθρο της *Ελευθερίας* φήμες επιβεβαιώνουν ότι η Αγγλία και η Ελλάδα έχουν συμφωνήσει την παραχώρηση της Κύπρου, η οποία θα πραγματοποιηθεί μετά τη λήξη του πολέμου. «Μετά την Κρήτην και άλλαι αδελφαί νήσοι», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 4/22 Φεβρουαρίου 1913.

στην Ελλάδα είναι πολύ τολμηρή⁹³⁹. Τις φήμες για προσάρτηση της Κύπρου στην Ελλάδα διαψεύδει και ο Kiamil Πασάς, ο οποίος βρίσκεται αυτή την περίοδο στη νήσο⁹⁴⁰.

Οι πολεμικές επιτυχίες της Ελλάδας προκαλούν ιδιαίτερη χαρά στην ελληνοκυπριακή κοινότητα και ιδιαίτερη ανασφάλεια στους Τουρκοκυπρίους. Το κλίμα ανάμεσα στις δυο κοινότητες είναι τόσο τεταμένο ώστε η διάδοση φημών περί επικείμενης ένωσης είναι αρκετή για να προκαλέσει μικροεπεισόδια σε χωριά των επαρχιών⁹⁴¹. Για παράδειγμα, τον Μάρτιο του 1913 στα χωριά Άνω Λεύκαρα και Μαρόνι κάποιοι πέρασαν μέσα από τις τουρκοκυπριακές συνοικίες φωνάζοντας «Ζήτω ο Βασιλιάς της Ελλάδας και ο ελληνικός στρατός». «Σε αυτά τα δυο χωριά οι μουσουλμάνοι οι οποίοι αποτελούν την μειοψηφία ζουν σε καθεστώς φόβου και αγωνίας...», σύμφωνα με επιστολή του βουλευτή Mustapha Hami Effendi στον αρχιγραμματέα⁹⁴². Παρόμοια επεισόδια είχαν σημειωθεί και πέρυσι στα χωριά Τραχώνι και Καλαβασός.

Μέσα σε αυτό το κλίμα έντασης, οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές επέστρεψαν μετά την επανεκλογή τους στο Νομοθετικό Συμβούλιο και το ζήτημα που προκύπτει τώρα είναι το ποιά πολιτική στρατηγική θα ακολουθήσουν. Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας*, το ξέσπασμα του πρώτου βαλκανικού πολέμου έχει οδηγήσει στην κατάλυση της συνθήκης του 1878, γεγονός που ανοίγει τον δρόμο για την ένωση. Επίσης, οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές κατά την παραίτησή τους είχαν αναφέρει ότι δεν θα επιστρέψουν στο συμβούλιο αν δεν δοθεί ικανοποιητική απάντηση στα τέσσερα κύρια θέματα που απασχολούν την κοινότητά τους. «Για αυτούς τους δυο λόγους οι βουλευτές μας», αναφέρει η *Ελευθερία*, «πρέπει πρώτα απ' όλα να επαναλάβουν τους εθνικούς μας πόθους και αν η απάντηση της Βρετανίας είναι θετική τότε να συνεχίσουν την συνεργασία τους με την κυβέρνηση, αλλά αν η απάντηση είναι αρνητική τότε θα πρέπει να παραιτηθούν⁹⁴³». Οι ελπίδες των Ελληνοκυπρίων για μια θετική τοποθέτηση επί των εθνικών τους αισθημάτων διαψεύδονται στην εναρκτήρια ομιλία του αρμοστού⁹⁴⁴, ο οποίος υποδέχεται

⁹³⁹ «Το Ζήτημα της Κύπρου – Επίσημοι Δηλώσεις», ο.π., Λευκωσία: 27/10 Μαΐου 1913.

⁹⁴⁰ Ο πρώην Βεζύρης ανέφερε ότι η Αγγλία όχι μόνο δεν θα αποδώσει την Κύπρο στην Ελλάδα, αλλά θα καταλάβει και άλλα νησιά αν της το επιτρέψουν οι περιστάσεις. Ανέφερε επίσης ότι μεγάλη πρόοδος έχει σημειωθεί υπό την Αγγλική Διοίκηση και ότι οι ελευθερίες που δόθηκαν στον λαό είναι υπεραρκετές, «Ο Κιαμήλ Πασάς εις Κύπρον – Η υποδοχή του», «Ο Κιαμήλ – Τι φρονεί δια το ζήτημα της Κύπρου», «Η Αναχώρησις του Κιαμήλ Πασά», ο.π., Λευκωσία: 20/3 Μαΐου, 4/17 Μαΐου και 11/24 Μαΐου 1913.

⁹⁴¹ Η είδηση της προσάρτησης των Ιωαννίνων είναι η αφορμή για τις εν λόγω φήμες. «Η πτώσις των Ιωαννίνων – Η είδησις εν Κύπρω – Ο πανηγυρισμός», ο.π., Λευκωσία: 23/8 Μαρτίου 1913

⁹⁴² Ο Τουρκοκύπριος βουλευτής αναφέρει ότι δεν κατέθεσε τα συγκεκριμένα γεγονότα στο νομοθετικό συμβούλιο γιατί επιθυμεί να αποφύγει την πρόκληση αναταραχής. SA1/691/13. Την βρετανική διοίκηση ανησύχησε ιδιαίτερα το γεγονός ότι στην πορεία στο χωριό Άνω Λεύκαρα συμμετείχε και ο αγροτικός ιατρός κ. Ιατρίδης ενώ η στάση της αστυνομίας κρίθηκε από τους Τουρκοκύπριους ως ανεπαρκής. Για αυτούς τους λόγους η κυβέρνηση επέπληξε τον κ. Ιατρίδη και αποφάσισε την αποστολή Τουρκοκύπριων ζαπτιέδων.

⁹⁴³ «Μόνον την ένωσιν», ο.π., Λευκωσία: 16/1 Μαρτίου 1913.

⁹⁴⁴ «Επί του εναρκτηρίου», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Μαρτίου 1913.

τους Ελληνοκύπριους βουλευτές λέγοντας ότι «ο χρόνος τα πάντα μεταβάλλει», ενώ συνεχίζει εκθέτοντας τα στατιστικά στοιχεία του περασμένου έτους και τα νομοσχέδια που θα προταθούν φέτος⁹⁴⁵.

Στο αρχικό κείμενο της αντιφώνησης αναφερόταν ότι, «εφόσον η Κύπρος βρίσκεται υπό το σκήπτρο της Αγγλίας, δεν θα μπορούσε παρά να διατηρήσει μετριοπαθή στάση σε σχέση με τους πρόσφατους πολέμους, την οποία θα εξακολουθήσει να τηρεί εφόσον η Αγγλία πρωτοστατεί στην εκπλήρωση των δικαίων των εθνοτήτων. Επίσης, το συμβούλιο επιθυμεί να δηλώσει ότι πρόθυμα θα συνεργαστεί με την κυβέρνηση όσον αφορά τα νομοσχέδια που προτάθηκαν ενώ την ίδια στιγμή θα αναμένει την απάντηση στα αιτήματα, τα οποία κατατέθηκαν στον υπουργό των Αποικιών από την ελληνοκυπριακή κοινότητα⁹⁴⁶.» Η επιτροπή σύνταξης της αντιφώνησης, η οποία αποτελείται από τον αρχιγραμματέα, τον διοικητή Λευκωσίας, τρεις Ελληνοκύπριους και ένα Τουρκοκύπριο βουλευτή, υπέβαλε το κείμενο στο συμβούλιο για ψήφιση. «Φαίνεται όμως ότι κατόπιν κανένα χαϊδεμένο οθωμανικό παιδί παρέστησε την αντιφώνησιν εις τους άρχοντας ως θίγουσαν την φιλοτιμίαν των Οθωμανών και η κυβέρνηση, παρά την δοθείσαν υπόσχεσιν, υπεστήριξε τας γνωστά τροποποιήσεις... αίτινες ηνάγκασαν τα Ελληνικά μέλη να ζητήσωσι την απάλειψιν των δυο τελευταίων παραγράφων της αντιφωνήσεως...», αναφέρει η *Ελευθερία*⁹⁴⁷. Τελικά, το κείμενο της αντιφώνησης ανέφερε μόνο τις ευχές του συμβουλίου στον αρμοστή για γρήγορη ανάρρωση⁹⁴⁸.

Ενώ πέρυσι η τροποποίηση του κειμένου της αντιφώνησης με την αφαίρεση κάθε αναφοράς στην ανάγκη μεταρρύθμισης του συστήματος προκάλεσε τις έντονες αντιδράσεις της κοινότητας, οι οποίες συνέβαλαν στην απόφαση της παραίτησης των βουλευτών, φέτος οι αντιπρόσωποι του λαού είναι αποφασισμένοι να συνεργαστούν με την κυβέρνηση. Για αυτό τον λόγο, οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές αποφάσισαν να απέχουν από τη συζήτηση του προϋπολογισμού και να τον εγκρίνουν χωρίς καμία τροποποίηση. Με έγγραφό τους ενημέρωσαν την κυβέρνηση ότι «...επί τη ελπίδι ριζικής μεταβολής εν τοις καθόλου πράγμασι

⁹⁴⁵ Η Κυπριακή Βουλή - Η Έναρξις των Εργασιών – Ο Λόγος του Μ. Αρμοστού», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Μαρτίου 1913. Για το κείμενο του εναρκτηρίου βλ. επίσης *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 28 Μαρτίου 1913.

⁹⁴⁶ Κατά την συζήτηση της αντιφώνησης ο κ. Πασχάλης εκφράζει τα συλλυπητήρια του συμβουλίου προς την Βασίλισσα της Αγγλίας Αλεξάνδρα για την δολοφονία των αδελφού της Βασιλιά Γεωργίου της Ελλάδας. Ο Αρχιγραμματέας καταθέτει τηλεγράφημα των Λανίτη και Χατζηιωάννου από την Αθήνα στο οποίο αναφέρουν την λύπη τους που δεν βρίσκονται στο Συμβούλιο για να εκφράσουν και αυτοί τον πόθο τους για Ένωση με την Ελλάδα. «Η Κυπριακή Βουλή – Η αντιφώνησις εις τον εναρκτήριο λόγον – Συμμαχία Άγγλων και Οθωμανών – Συζητήσεις και αποφάσεις», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 16/29 Μαρτίου 1913.

⁹⁴⁷ «Κυβερνητική παλινωδία», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Μαρτίου 1913. Τον Μάρτιο του 1912 οι βουλευτές Λευκωσίας – Κερύνειας και Λεμεσού – Πάφου Shevket Effendi και Ziai Effendi αντικαθίστανται από τους Mussa Irfan Effendi και Dr. Eyoub Nedjmeddin, βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 15 Φεβρουαρίου και 14 Μαρτίου 1913 και SA1/495/13. Σύμφωνα με τον Nevzat o Irfan Effendi θα αποτελέσει τον κύριο συνεργάτη των Βρετανών βλ. Nevzat Altay, *Nationalism...*, ο.π., σ.212-218.

⁹⁴⁸ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 25 Απριλίου 1913.

της νήσου, δηλούσι ότι απέχουσι πάσης επί του προϋπολογισμού συζητήσεως και θέλουσι ψηφίσει τούτον ως έχει και παρουσιάζεται υπό της Κυβερνήσεως.»⁹⁴⁹.

Στα πλαίσια της αποκατάστασης της συνεργασίας⁹⁵⁰ ανάμεσα στην κυβέρνηση και τους Ελληνοκύπριους βουλευτές, η νομοθετική εργασία το 1913 κινήθηκε σε ομαλό κλίμα με δεκατέσσερα από τα είκοσι πέντε νομοσχέδια που προτάθηκαν να ψηφίζονται. Οι σημαντικότεροι νόμοι του 1913 αφορούν στην καταγραφή και εκτίμηση των ακίνητων περιουσιών⁹⁵¹, την τροποποίηση των νόμων περί δημοτικών συμβουλίων⁹⁵² και τη σταδιακή μείωση των αιγών⁹⁵³. Ο νόμος περί επανεκτιμήσεων ακίνητων περιουσιών επιχειρεί να τροποποιήσει τον υπάρχοντα νόμο έτσι ώστε να παύσουν τα φαινόμενα υπερεκτιμήσεων περιουσιών, τα οποία προκαλούν τις διαμαρτυρίες όλων των κατοίκων της νήσου⁹⁵⁴. Ανάμεσα

⁹⁴⁹ «Ο Προϋπολογισμός» και «Το Έγγραφο», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 16/29 Μαρτίου 1913. Παρά το γεγονός ότι οι Ελληνοκύπριοι αποφάσισαν να μην συζητήσουν τον φετινό προϋπολογισμό δεν αντιστάθηκαν στον πειρασμό να σχολιάσουν την τοποθέτηση του Τουρκοκύπριου βουλευτή İrfan Effendi ο οποίος έδωσε συγχαρητήρια στην κυβέρνηση για τον άριστο καταρτισμό του προϋπολογισμού. «Οι Έλληνες Βουλευταί από της συστάσεως του Ν. Συμβουλίου ουδέποτε εχωρίσαμεν τα συμφέροντα των δυο σύνοικων φυλών εν τη νήσω και νυν θεωρούμεν ταύτα κοινά και κοινής παρ' ημών τυγχάνουσι προασπίσεως... Οι Έλληνες Βουλευταί... συμφώνως προς την επιθυμίαν της Υμετέρας Εξοχότητος απεφασίσαμεν ίνα προς αποφυγήν πάσης τυχόν προστριβής υποβάλωμεν εις το Συμβούλιον το δε έγγραφο, εν ω διαγράφεται η υπό των Ελλήνων Βουλευτών τηρητέα πορεία κατά την συζήτησιν του προϋπολογισμού.» Επίσης ο βουλευτής κ. Κυριακίδης ανέφερε ότι θα ψηφίσουμε τον προϋπολογισμό ελπίζοντας ότι αυτός θα είναι ο τελευταίος. Για την αντίδραση των Ελληνοκυπρίων στα συγχαρητήρια των Τουρκοκυπρίων βλ. επίσης «Εύγε!», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Μαρτίου 1913. Για τον προϋπολογισμό βλ. επίσης *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 9 Μαρτίου και 12 Σεπτεμβρίου 1913. Ο συμπληρωματικός προϋπολογισμός αναιρεί και τις ελπίδες των Ελληνοκυπρίων για μια πιθανή αύξηση στους μισθούς των ιθαγενών δημοσίων υπαλλήλων, «Ο Συμπληρωματικός Προϋπολογισμός – Τα διάφορα κονδύλια – Πως διατίθενται» και «Ελπίδες Φρούδαι», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 27/10 Μαΐου 1913.

⁹⁵⁰ Σύμφωνα με άρθρο της εφημερίδας *Αλήθεια* η πολιτική κρίση δεν έχει λήξει ακόμη εφόσον ο υπουργός των αποικιών δεν έχει δώσει επίσημη απάντηση στα αιτήματα της ελληνοκυπριακής πρεσβείας. Παρ' όλα αυτά κατανοούμε ότι η εκπλήρωση της ένωσης μπορεί να επιτευχθεί μόνο με την συνεργασία της Βρετανίας. Για αυτό οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές πρέπει να παραμείνουν στο συμβούλιο και να καταθέσουν ψήφισμα στο οποίο θα εκτίθενται οι εθνικοί πόθοι της κοινότητας τους με ιδιαίτερη προσοχή ώστε να μην θιχθούν οι δεσμοί μεταξύ Λονδίνου και Αθήνας. SA1/562/13.

⁹⁵¹ Για το κείμενο του νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 18 Ιουνίου 1913. Για το ίδιο θέμα βλ. SA1/697/13 και SA1/724/13.

⁹⁵² Για τους δυο νόμους περί δημοτικών συμβουλίων βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 12 Σεπτεμβρίου 1913. Οι εν λόγω νόμοι αφορούν την διατήρηση της υγείας και της ασφάλειας στις πόλεις. Παρ' όλο που κατά την άποψή μας οι δυο τροποποιήσεις είναι δευτερευούσης σημασίας, σύμφωνα με την εφημερίδα *Ελευθερία*, η εισαγωγή τους προκαλεί μεγάλη ικανοποίηση στους κατοίκους των πόλεων οι οποίοι επιθυμούν την διευθέτηση ζητημάτων όπως η παροχή νερού, η καθαριότητα των πόλεων, η φωταγωγή και η επιδιόρθωση των δρόμων. «Τα Δημοτικά Συμβούλια», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 25/7 Ιουνίου 1913. Για το ίδιο θέμα βλ. SA1/692/13.

⁹⁵³ Η κυβέρνηση με αυτό τον νόμο προσπαθεί να μειώσει τις ζημιές που προκαλούν τα ζώα στις σοδειές. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 15 Αυγούστου 1913.

⁹⁵⁴ Για παράδειγμα στην Λευκωσία έχει αποφασιστεί η σύσταση Επιτροπής αποτελούμενης από τον Ηγούμενο Κύκκου Κλεόπα, τον Μουφτή Χατζή Χαβούζ Ζιαή, 11 Ελληνοκύπριους, 9 Τουρκοκύπριους και 2 Αρμένιους, η οποία σε συνεργασία με τους βουλευτές θα υποδείξουν τις απαραίτητες τροποποιήσεις στον νόμο περί επανεκτιμήσεων. «Επανεκτίμησης της Λευκωσίας – Συνέλευσις πολιτών», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 6/19 Απριλίου 1913. Με ψήφισμά του ο κ. Θεοδότου προτείνει την έναρξη της είσπραξης του κτηματικού φόρου μετά την ολοκλήρωση των

στα νομοσχέδια τα οποία δεν εγκρίνονται από το συμβούλιο συμπεριλαμβάνονται το περί συνεργατικών πιστωτικών εταιρειών⁹⁵⁵ και το περί τροποποίησης του νόμου περί συλλογής φόρων και δεκάτης⁹⁵⁶. Επίσης, σύμφωνα με αρχείο της αρχιγραμματείας και δημοσιεύματα της *Ελευθερίας*, ο Θεοδότου καταθέτει νομοσχέδια περί χρήσης των πλεονασμάτων για την ίδρυση δοκιμαστικών λαϊκών τραπεζών σε όλες τις επαρχίες⁹⁵⁷ και περί διαχείρισης της εκκλησιαστικής περιουσίας⁹⁵⁸.

Στα τέλη Μαΐου, στις σελίδες της εφημερίδας *Ελευθερία* δημοσιεύεται η φήμη ότι η Αγγλία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία αποφάσισαν να επικυρώσουν εκ νέου τη συνθήκη του 1878⁹⁵⁹. Σύντομα, η φήμη αυτή μεταβλήθηκε σε βεβαιότητα ότι η Αγγλία θα επιστρέψει την Κύπρο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και αμέσως άρχισαν να ακούγονται οι πρώτες φωνές που προέτρεπαν την ελληνοκυπριακή κοινότητα να αρχίσει την διενέργεια συλλαλητηρίων διαμαρτυρίας και να προχωρήσει στην κατάθεση υπομνήματος όπου θα αναφέρονται οι εθνικοί πόθοι του λαού και η αγανάκτησή του γιατί για μια ακόμη φορά άλλοι αποφασίζουν για την τύχη της Κύπρου χωρίς να ζητήσουν την άποψή του⁹⁶⁰. «Εάν δεν κυμάτιζε αγγλική σημαία στην Κύπρο», αναφέρει η *Ελευθερία*, «ο ελληνικός στόλος θα απελευθέρωνε και το δικό μας νησί. Αν

επανεκτιμήσεων ολόκληρης της επαρχίας. Η απάντηση του Δικηγόρου του Στέμματος είναι αρνητική γιατί ένα τέτοιο μέτρο θα ήταν οικονομικά δυσβάσταχτο για την κυβέρνηση. «Ο Νόμος επανεκτιμήσεως – Ψηφισμα Θεοδότου», ο.π., Λευκωσία: 27/10 Μαΐου 1913. Για το ίδιο θέμα βλ. «Ακύρωσις Επανεκτιμήσεως Λευκωσίας» και «Το τροποποιητικόν περί εκτιμήσεως νομοσχέδιον – Η επιψήφισις του», ο.π., Λευκωσία: 4/17 Μαΐου και 25/7 Ιουνίου 1913.

⁹⁵⁵ Για το κείμενο του νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 9 Μαΐου 1913.

⁹⁵⁶ Σύμφωνα με το εν λόγω νομοσχέδιο εάν ένας οφειλέτης δεν εξοφλήσει το χρέος του μετά και την έκδοση εντάλματος το οποίο τον καλεί να διευθετήσει τις οφειλές του τότε θα μπορούν να εκδοθούν εντάλματα πώλησης της κινητής του περιουσίας, βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 14 Φεβρουαρίου 1913.

⁹⁵⁷ «Αι λαϊκαί τράπεζαι εν Κύπρω – Το νομοσχέδιο του Θεοδότου», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 14/27 Δεκεμβρίου 1913

⁹⁵⁸ «Η διαχείρισις εκκλησιαστικής περιουσίας – Νομοσχέδιον Θεοδότου», ο.π. Λευκωσία: 21/5 Μαρτίου 1913 και SA1/587/13.

⁹⁵⁹ Σύμφωνα με το δημοσίευμα έχει υπογραφεί σύμβαση ανάμεσα στην Αγγλία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία σχετικά με το ζήτημα του Περσικού Κόλπου και το σιδηρόδρομο της Βαγδάτης. Με το άκουσμα της είδησης ο Ismail Hakki Bey, πρώην υπουργός δημόσιας εκπαίδευσης έγραψε στο δημοσιογραφικό όργανο της κυβέρνησης *Tanin* ότι οι φιλικές σχέσεις των δυο χωρών θα οδηγήσουν την Αγγλία στο να επικυρώσει εκ νέου την παραμελημένη Συνθήκη του 1878. «Η Συνθήκη της Κύπρου – Αγγλοτουρκική προσέγγισις», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 11/24 Μαΐου 1913.

⁹⁶⁰ Ο εκδότης της αγγλικής εφημερίδας *Ηχώ του Λονδίνου* κ. Δημοσθένης Σταυρινίδης σε επιστολή του προς την εφημερίδα *Spectator* ανέφερε ότι οι Κύπριοι εξέλαβαν την αγγλική κατοχή ως μεταβατική, ένα προπαρασκευαστικό στάδιο πριν την εθνική αποκατάσταση του νησιού. Και ως τέτοια εξέλαβε την κατοχή της νήσου και η Αγγλία, αλλιώς δεν εξηγείται η πολιτική της παραμέλησης και της αδιαφορίας την οποία εφάρμοσε στην Κύπρο. Οι Κύπριοι έχουν εθνική συνείδηση την οποία απέδειξαν και με την αθρόα συμμετοχή τους στο πλευρό των Ελλήνων κατά την διάρκεια του πολέμου εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η Βρετανία έχει την υποχρέωση να θέσει στους Κυπρίους το ερώτημα αν προτιμούν να εξακολουθήσουν να διοικούνται από την Αγγλία ή αν προτιμούν να ενωθούν με την Ελλάδα. «Η Κύπρος εν τω Αγγλικώ Τύπω – Επιστολή Δ. Σταυρινίδου», ο.π., Λευκωσία: 22/5 Ιουλίου 1913.

δεχτούμε ότι η Ιταλία πρέπει να αποδώσει τα νησιά του Αιγαίου στην Ελλάδα, το ίδιο πρέπει να πράξει και η Αγγλία με την Κύπρο⁹⁶¹.»

Στις 17/30 Ιουλίου 1913 οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές στέλνουν επιστολή στον υπουργό των Αποικιών εκθέτοντας τους εθνικούς τους πόθους και την αντίθεση της κοινότητάς τους στο ενδεχόμενο επιστροφής της Νήσου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. «...Αι μεταβολαί αι οποίαι συντελούνται εν τη εθνική ζωή των Χριστιανικών λαών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και των Νήσων του Αιγαίου και το καθόλου πνεύμα του πολιτισμού... επιβάλλουσι πάσαν εκδήλωσιν και του φρονήματος του Κυπριακού Λαού περί της πολιτικής Αυτού τύχης και πάσαν έκκλησιν προς την κραταιάν προστάτιδα του δικαίου των Εθνοτήτων Μεγάλην Βρετανίαν προς ανάλογον αναγνώρισιν και των εθνικών δικαίων της Κύπρου. Η Κύπρος Εντιμότατε υπήρξεν πάντα χώρα Ελληνική τον χαρακτήρα και την εθνικήν συνείδησιν ήτις συνείδησις κρατώνεται σήμερον... εκ της εν γένει αναγεννήσεως και προόδου του Ελληνικού Έθνους και ουδέν θα ήτο δίκαιον να παρεμποδίση την σταθεράν επιθυμίαν... του Κυπριακού Λαού , όπως αποτελέση ηνωμένον πολιτικόν σώμα μετά των ομοφύλων του... ο Κυπριακός Λαός... ευγνωμονεί την Μεγάλην Βρετανίαν δια όσα αγαθά προϋξένησεν εις τη Νήσον δια της πολιτικής μεταβολής... και επιθυμεί να υπενθυμίση ότι η Μεγάλη Βρετανία απαλλάτουσα την Νήσον του Τουρκικού καθεστώτος ανελάμβανε και ανάλογον ηθικήν υποχρέωσιν να συμπληρώση την ευημερίαν αυτής ευνοούσα το έργον της προσαρτήσεως της Νήσου εις το Ελληνικόν Βασίλειον. Κατά το 1878 δεν ερωτήθη ο Κυπριακός λαός περί των όρων της πολιτικής αυτού μεταβολής. Το τοιούτον βεβαίως δεν θα ήτο δίκαιον να επαναληφθή και κατά την παρούσαν σοβαράν στιγμήν... Αισθανόμεθα την ανάγκην να υποβάλωμεν έτι άπαξ διαμαρτυρίαν δια πάσαν περί της τύχης ημών συμφωνίας... και να δηλώσωμεν ότι πάσαν τυχόν νέαν συμφωνίαν μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας και της Υψηλής Πύλης εκλαμβάνομεν μόνον υπό το πνεύμα ότι η μεγάλη Βρετανία θα ηδύνατο ελευθέρως να διαθέση πολιτικώς την Νήσον συμφώνως προς τους αναλλοίωτους πόθους και τα αισθήματα του Κυπριακού Λαού... Παρά της Μεγάλης Βρετανίας, της σθεναράς συνηγόρου του δικαίου των εθνοτήτων, αναμένομεν... την εκπλήρωσιν των εθνικών δικαίων της ελληνικότατης και ιστορικής ταύτης νήσου.»⁹⁶². Το υπουργείο Αποικιών απάντησε διαμέσω του αρχιγραμματέα

⁹⁶¹ «Εγρηγορώμεν», ο.π., Λευκωσία: 1/14 Ιουνίου 1913.

⁹⁶² Την επιστολή υπογράφουν οι «Έλληνες Βουλευτές», Πασχάλης Κωνσταντινίδης, Θεοφάνης Θεοδότου, Ευάγγελος Χατζηγιάννου, Ιωάννης Κυριακίδης, Νικόλαος Κ. Λανίτης, Λούης Λοΐζου, Ιωάννης Οικονομίδης, Ευγένιος Ζήνων και Αχιλλέας Λιασσίδης. Σε αυτό το σημείο πρέπει να σημειώσουμε ότι μετά την παραίτηση των βουλευτών το 1912 σε άρθρα των ελληνοκυπριακών εφημερίδων και στις τοποθετήσεις των βουλευτών εντός και εκτός κοινοβουλίου παγώνεται η χρήση των ταυτοτήτων «Έλληνας» και «Τούρκος». SA1/815/13. Για το κείμενο της επιστολής βλ. «Υπόμνημα των Ελλήνων Βουλευτών δια την ένωσιν», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 1/14 Ιουνίου 1913.

λιτά και περιεκτικά λέγοντας ότι «δεν μελετάται καμία μεταβολή στο πολιτικό καθεστώς της Κύπρου»⁹⁶³.

Τον Ιούνιο του 1913 ξεσπά ο δεύτερος βαλκανικός πόλεμος με τη Βουλγαρία να στρέφεται εναντίον της Ελλάδας και της Σερβίας. Στον πόλεμο κατά της Βουλγαρίας συμμετέχουν επίσης η Ρουμανία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αμέσως αρχίζει στην Κύπρο η διενέργεια εράνων⁹⁶⁴ και η κατάταξη εθελοντών στον ελληνικό στρατό⁹⁶⁵. Η πολιτική της βρετανικής διοίκησης να αγνοεί την παραβίαση των όρων της ουδετερότητας, η οποία έχει κηρυχθεί από τον Οκτώβριο του 1912, προκαλεί την αντίδραση της τουρκοκυπριακής κοινότητας. Ο καδής της Κύπρου Ali Rifat πληροφορεί την κυβέρνηση ότι Έλληνες αξιωματικοί μεταβαίνουν στην Κύπρο για την αγορά ημιόνων, οι οποίοι θα χρησιμοποιηθούν στις πολεμικές επιχειρήσεις κατά τη διάρκεια των βαλκανικών πολέμων. Οι ημίονοι αποτελούν απαγορευμένο είδος, για αυτό, σύμφωνα με αρχείο της αρχιγραμματείας, τα ζώα που εξάγονται με κατεύθυνση τον Πειραιά κατάσχονται στην Αλεξάνδρεια⁹⁶⁶. Αλλά και η κατάταξη Ελληνοκύπριων εθελοντών στον ελληνικό στρατό έχει προσελκύσει το ενδιαφέρον της βρετανικής διοίκησης, η οποία προς το παρόν διενεργεί συστάσεις σε όσους παραβαίνουν τον νόμο⁹⁶⁷.

Παρά τις διαβεβαιώσεις της Βρετανίας ότι το καθεστώς της Κύπρου δεν πρόκειται να αλλάξει, ο βουλευτής Πασχάλης Κωνσταντινίδης αποφασίζει τη διενέργεια ευρωπαϊκής

⁹⁶³ SA1/815/13. Όσον αφορά το διεθνές καθεστώς που διέπει την Κύπρο, σύμφωνα με αρχείο της αρχιγραμματείας, η προκήρυξη ουδετερότητας θα συνεχίσει να ισχύει με βάση εμπιστευτικό υπόμνημα της επιτροπής άμυνας, αριθμός 453M βλ. SA1/556/13.

⁹⁶⁴ Αρχισε η διενέργεια εράνων στην Λευκωσία υπέρ του εθνικού αγώνα. Έχουν συνεισφέρει ήδη, ο Αρχιεπίσκοπος, η Αρχιεπισκοπή, η Εκκλησία Φανερωμένης, τα εκκλησιαστικά σωματεία, ο Α. Θεοδότου, ο Α. Κυριακίδης, ο Διανέλλος, ο Βεργόπουλος, ο Ι. Οικονομίδης, ο Σ. Λοϊζίδης, και ο Ν. Πασχάλης. «Ερανοί υπέρ εθνικού αγώνος εν Λευκωσία», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 13/26 Ιουλίου 1913. Για το ίδιο θέμα βλ. Παπαπολυβίου Πέτρος, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πόλεμοι...*, ο.π., σ.σ. 69-77 και για τον δίσκο της πατρίδας βλ. σ.σ. 78-90.

⁹⁶⁵ Αναχώρησαν για την Αθήνα 200 νέοι εθελοντές τους οποίους συνόδευσαν ο Μητροπολίτης Κιτίου και ο Βουλευτής Ε. Χατζηγιάννου. Κύπριοι και Έλληνες τους υποδέχτηκαν με ζητωκραυγές υπέρ της Κύπρου ενώ οι εθελοντές απαντούσαν με ζητωκραυγές υπέρ της Ένωσης. «Κύπριοι Εθελονταί εις Αθήνας – Πως τους υπεδέχθησαν», ο.π., Λευκωσία: 19/1 Φεβρουαρίου 1913 και «Αναχώρησις Κυπρίων Εθελοντών – Κιτίου και Χατζηγιάννου», ο.π., Λευκωσία: 13/26 Ιουλίου 1913. Οι Ελληνοκύπριοι νοιώθουν ιδιαίτερη υπερηφάνια για την συνεισφορά τους στον πόλεμο υπέρ της Ελλάδας και θεωρούν ότι με αυτό τον τρόπο αποδεικνύουν έμπρακτα τους δεσμούς αίματος που συνδέουν τις δυο χώρες. Για τους εθελοντές του πρώτου βαλκανικού πολέμου βλ. «Ηρώων Μνημόσυνον στην Λεμεσό», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Δεκεμβρίου 1913. Για το ίδιο θέμα βλ. Παπαπολυβίου Πέτρος, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί...*, ο.π., σ.σ. 132-204. Σύμφωνα με τις εφημερίδες της εποχής οι εθελοντές ανέρχονται σε 3000, σύμφωνα με τον Παπαπολυβίου οι εθελοντές είναι 800-1500, ο.π., σ. 208.

⁹⁶⁶ Μέχρι τον Φεβρουάριο του 1913 έχουν κατασχεθεί 23 ημίονοι ενώ αναμένεται να κατασχεθούν ακόμη 200. Επίσης οι διοικητές των όλων πόλεων της νήσου αναφέρουν ότι οι Έλληνες αγοραστές έχουν αποχωρήσει από την Κύπρο και ότι το καθεστώς της ουδετερότητας βλάπτει το εμπόριο καθώς πολλά είναι τα προϊόντα των οποίων η εξαγωγή απαγορεύεται λόγω του πολέμου. SA1/C489/13

⁹⁶⁷ Ο διοικητής Λάρνακας προειδοποιεί τον Μιχαλάκη Νικολαΐδη, δικηγόρο, ότι «οποιαδήποτε παράβαση των όρων της ουδετερότητας εκ μέρους του θα τον καθιστά υπόλογο δίωξης με βάση τους όρους της διακήρυξης», SA1/487/13. Για την επιστροφή Ελληνοκύπριων εθελοντών από τον πόλεμο βλ. SA1/1064/13.

περιοδείας για την προώθηση των ελληνοκυπριακών συμφερόντων. Ο Κωνσταντινίδης είχε την ευκαιρία να συναντήσει τον αρμοστή Goold Adams στο Vichy και τον γενικό γραμματέα του υπουργείου των Αποικιών στο Λονδίνο, οι οποίοι τον διαβεβαίωσαν ότι δεν υπάρχει ζήτημα προσάρτησης της Κύπρου στην Αγγλία ή παραχώρησης της νήσου στην Ελλάδα⁹⁶⁸. Ο αρμοστής τον ενημέρωσε, επίσης, ότι η Ιταλία δεν πρόκειται να εγκαταλείψει την Ρόδο, καθώς πρόσφατα η ιταλική κυβέρνηση είχε ζητήσει πληροφορίες από την Κύπρο σχετικά με την διοίκηση των Βακουφίων⁹⁶⁹. Οι εξελίξεις, όμως, επιβάλλουν στους Ελληνοκυπρίους να δράσουν αν θέλουν να επιτύχουν τον στόχο της ένωσης. Οι κάτοικοι της Λάρνακας, «αγανακτισμένοι από την αδράνεια» που επιδεικνύουν οι βουλευτές και οι εκκλησιαστικοί ηγέτες, διεξάγουν συλλαλητήριο ζητώντας την σύγκληση της Παγκύπριας Πολιτικής Οργάνωσης⁹⁷⁰. Υπάρχει η άποψη ότι θα ήταν καλύτερο αν οι Ελληνοκύπριοι τηρούσαν προς το παρόν μια στάση αναμονής ώστε να μην δυσαρεστήσουν την Αγγλία, η οποία θα βοηθήσει την Ελλάδα να επιλύσει το Ηπειρωτικό ζήτημα μετά την υπογραφή της ειρήνης ανάμεσα στα βαλκανικά κράτη⁹⁷¹. Παράλληλα, όμως, υπάρχει και η αντίθετη άποψη ότι η σιωπή των Ελληνοκυπρίων μπορεί να ερμηνευθεί ως «αδιαφορία». «Δεν πιστεύουμε», αναφέρει η *Ελευθερία*, «ότι η Αγγλία μπορεί να τιμωρήσει το έθνος αν την δυσαρεστήσουμε. Άλλωστε γιατί να δυσαρεστηθεί η Αγγλία αν εμείς με ένα ευσεβές υπόμνημα της υπενθυμίσουμε το καθήκον της⁹⁷²;»

Τελικά, κανένα υπόμνημα δεν υποβλήθηκε και οι Ελληνοκύπριοι συνέχισαν να τηρούν στάση αναμονής ελπίζοντας ότι οι διεθνείς εξελίξεις θα οδηγήσουν τον υπουργό των Αποικιών να απαντήσει θετικά στο υπόμνημα του 1913. Παράλληλα, οι εξελίξεις στο εσωτερικό της νήσου οδηγούν τους Ελληνοκύπριους στο συμπέρασμα ότι η Βρετανία έχει αναγνωρίσει την ορθότητα ορισμένων αιτημάτων τους και προτίθεται να επανορθώσει τις αδικίες. Τον Φεβρουάριο του 1914, η βρετανική διοίκηση αποφασίζει την αύξηση των ελληνοκυπριακών μελών του δημοτικού συμβουλίου Λευκωσίας με βάση την νέα αριθμητική αναλογία ανάμεσα στις δυο κοινότητες⁹⁷³. Το ίδιο μπορεί να ισχύσει σύντομα και για το Νομοθετικό Συμβούλιο,

⁹⁶⁸ «Τα ζητήματα της Κύπρου – Συνέντευξις κ. Πασχάλη με τον Γραμματέα του Υπουργείου», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 7/20 Σεπτεμβρίου 1913. Ο γενικός γραμματέας διαβεβαίωσε επίσης τον κ. Κωνσταντινίδη ότι η έκθεση της βρετανικής επιτροπής μελέτης του εκπαιδευτικού συστήματος της νήσου έχει ήδη κατατεθεί στον υπουργό των Αποικιών. «Άγγλοι Εκπαιδευτικοί Εμπειρογνώμονες – Η Περιοδεία των», ο.π., Λευκωσία: 11/24 Μαΐου 1913. Για το ίδιο θέμα βλ. «Η Έκθεσις περί παιδείας εν Κύπρω των Άγγλων πραγματογνώμων – Πολλά αλήθεια», ο.π., Λευκωσία: 19/2 Μαΐου 1914.

⁹⁶⁹ «Τα Ζητήματα της Κύπρου – Συνέντευξις κ. Πασχάλη μετά του Αρμοστού εις το Vichy», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 10/23 Αυγούστου 1913.

⁹⁷⁰ «Το Κυπριακόν Ζήτημα – Ενέργειαι Λαρνακέων», ο.π., Λευκωσία: 7/20 Σεπτεμβρίου 1913.

⁹⁷¹ «Η Παγκύπριος Διάσκεψις», ο.π., Λευκωσία: 28/11 Οκτωβρίου 1913.

⁹⁷² «Η 11^η ώρα», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Νοεμβρίου 1913. Για την στάση αναμονής των Ελληνοκυπρίων λόγω της ελπίδας για επίλυση των ελληνικών ζητημάτων και τις επικρίσεις από μερίδα της κοινότητας βλ. Παπαπολυβίου Πέτρος, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί...*, ο.π., σ.σ. 229-230., σ.σ. 243-246 και σ.258.

⁹⁷³ Σύμφωνα με την τελευταία απογραφή ο χριστιανικός πληθυσμός της Λευκωσίας έχει αυξηθεί (10012) ενώ ο μουσουλμανικός έχει μείνει σταθερός (6040). Για αυτό τον λόγο με βάση την αρχή της πληθυσμιακής αναλογίας

συμπεραίνει η εφημερίδα *Ελευθερία*, η οποία καλεί την κοινότητά της σε εγρήγορση⁹⁷⁴. Την ίδια περίοδο, το Εκτελεστικό Συμβούλιο αποφασίζει την αύξηση των μισθών των δημοσίων υπαλλήλων. Στο εξής όσοι ιθαγενείς υπάλληλοι λαμβάνουν μισθούς έως διακόσιες λίρες ετησίως θα έχουν αύξηση 15% ενώ όσοι λαμβάνουν μισθούς πέραν των διακοσίων λιρών ετησίως θα έχουν αύξηση 10%⁹⁷⁵. Η αύξηση των μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου και των μισθών των ιθαγενών δημοσίων υπαλλήλων αποτελούσαν δυο από τα αιτήματα, τα οποία κατέθεσαν οι Ελληνοκύπριοι στα πρόσφατα υπομνήματά τους. Η μερική ικανοποίησή τους έδωσε ελπίδες στους Ελληνοκύπριους ότι η ένωση θα υλοποιηθεί σύντομα. Όταν ο εγχώριος Τύπος αναδημοσιεύει την είδηση ότι ο πρωθυπουργός Βενιζέλος, σε συνάντηση που είχε στο Λονδίνο με τον Άγγλο υπουργό Εξωτερικών σχετικά με το ζήτημα της Κύπρου, κατόρθωσε να εξασφαλίσει την υπόσχεση «...ότι κάτι θα γίνη και δια την Κύπρον, ίσως ένωσις τελεία, ίσως μεταβατική τις προς την ένωσιν κατάστασις», οι ελπίδες των Ελληνοκυπρίων γίνονται βεβαιότητα⁹⁷⁶.

Οι υποχωρήσεις της βρετανικής διοίκησης σε πάγια αιτήματα των Ελληνοκυπρίων και η βεβαιότητα ότι πλησιάζει η στιγμή της εκπλήρωσης των εθνικών τους πόθων οδηγούν στην αποκρουστικότητα του αιτήματος της ένωσης. Σε άρθρο της *Ελευθερίας* ανώνυμος Ελληνοκύπριος πολιτευτής εξετάζει τις πολιτικές επιλογές που έχει σήμερα η κοινότητά του και καταλήγει «ότι η μόνη ασφαλής οδός είναι η διεκδίκηση της ένωσης. Το αίτημα της αυτοδιοίκησης έχει το πλεονέκτημα ότι μπορεί να γίνει πιο εύκολα αποδεκτό από την Αγγλία και μπορεί να εξασφαλίσει στην Κύπρο καλύτερη διοίκηση και περισσότερη οικονομική ανεξαρτησία ώστε να διεκδικήσει σε βάθος χρόνου την ένωση. Αν, όμως, η Βρετανία εγκρίνει την αυτοδιοίκηση, τότε πολύ δύσκολα θα συμφωνήσει στη μελλοντική ένωση της νήσου με την Ελλάδα. Για αυτό, όταν ζητήσουμε την ένωση», αναφέρει ο ανώνυμος αρθρογράφος, «δεν θα

την οποία εφάρμοσαν οι Βρετανοί στην σύσταση όλων των αιρετών συμβουλίων, οι Χριστιανοί Δημοτικοί Σύμβουλοι πρέπει να αυξηθούν σε 7 (αντί 6 που ήταν μέχρι σήμερα), ενώ οι Μωαμεθανοί θα παραμείνουν στους 5. «Δημοτικά εκλογαί – Αναλογία πληθυσμού», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 25/7 Φεβρουαρίου 1914. Για την ανακοίνωση της κυβέρνησης βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 27 Φεβρουαρίου 1914. Οι δημοτικές εκλογές του 1914 διεξάγονται σε κλίμα πλήρους αδιαφορίας εκ μέρους των πολιτών, «Αι δημοτικά εκλογαί εν Λευκωσία», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 1/14 Μαρτίου 1914. Για τα αποτελέσματα των δημοτικών εκλογών βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 27 Απριλίου 1914.

⁹⁷⁴ Παρόμοια πρέπει να εργαστούμε για την αύξηση των μελών του Νομοθετικού για την οποία νομίζουμε ότι δεν θα έχει πια αντίρρηση η Αγγλία. Πολλοί λένε ότι εφόσον θα επέλθει σύντομα η ένωση δεν υπάρχει λόγος για τέτοιες ενέργειες, όμως δεν πρέπει να καθόμαστε με χέρια σταυρωμένα παραμελώντας την παιδεία, την γεωργία ή την θέση των ιθαγενών υπαλλήλων γιατί η μετέωρη αυτή κατάσταση μπορεί να επεκταθεί κατά πολύ. «Αναλογία εν τω Νομοθετικώ», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 22/7 Μαρτίου 1914.

⁹⁷⁵ «Οι μισθοί των δημοσίων υπαλλήλων – Τι απεφασίσθη», ο.π., Λευκωσία: 25/7 Φεβρουαρίου 1914.

⁹⁷⁶ «Το ζήτημα της Κύπρου – Η ένωσις θα γίνη», ο.π., Λευκωσία: 25/7 Φεβρουαρίου 1914.

πρέπει να την συνδυάσουμε με δευτερεύοντα ζητήματα γιατί με αυτό τον τρόπο υπονομεύουμε τους εθνικούς μας πόθους⁹⁷⁷.»

Η πρώτη ευκαιρία για να εκφράσουν ξεκάθαρα το αίτημα της ένωσης δίδεται στους Ελληνοκύπριους βουλευτές κατά την σύνταξη του κειμένου της αντιφώνησης. Όμως και φέτος, Τουρκοκύπριοι και Βρετανοί βουλευτές επιτυγχάνουν την απόρριψη της «ενωτικής» παραγράφου, με αποτέλεσμα το κείμενο της αντιφώνησης να αναφέρει μόνο τις ευχαριστίες του συμβουλίου προς τον αρμοστή, τη δέσμευση των βουλευτών ότι θα συνεργαστούν με την κυβέρνηση στην ψήφιση των αναγκαίων νόμων και την υπενθύμιση προς τον υπουργό των Αποικιών ότι το συμβούλιο αναμένει με αγωνία την απάντησή του στα αιτήματα περί αύξησης των μελών του και περί τροποποίησης της μεθόδου παρουσίασης του προϋπολογισμού στο συμβούλιο⁹⁷⁸. Το κείμενο της αντιφώνησης δεν ικανοποιεί μερίδα της ελληνοκυπριακής κοινότητας, η οποία κατηγορεί τους πολιτικούς και εκκλησιαστικούς ηγέτες για ολιγωρία. Σε άρθρο της η *Ελευθερία* υποστηρίζει ότι «ο γενικός πόθος των Ελληνοκυπρίων είναι η πραγματοποίηση της ένωσης, αυτό στο οποίο διαφωνούμε είναι τα μέσα που θα χρησιμοποιηθούν και η περίσταση κατά την οποία θα επιδιώξουμε την εκπλήρωση των εθνικών μας πόθων. Μέχρι τώρα, αναφέρει ο αρθρογράφος, «αφήσαμε την λήψη αυτών των αποφάσεων στους βουλευτές και τους εκκλησιαστικούς μας αρχηγούς αλλά η αδράνειά τους σχετικά με τον αγώνα για την εθνική μας αποκατάσταση έχει προκαλέσει πολλά παράπονα στην κοινότητα. Για αυτό, είναι άμεση ανάγκη σύγκλησης της Παγκύπριας Συνέλευσης ώστε να αποφασισθεί η πολιτική στρατηγική που θα ακολουθήσουμε⁹⁷⁹.»

Στη συνέχεια των συνεδριών του συμβουλίου, οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές σκληραίνουν τη στάση τους αλλά δεν προχωρούν στην τελική ρήξη με την κυβέρνηση. Με αφορμή τις περιορισμένες αυξήσεις στους μισθούς των ιθαγενών δημοσίων υπαλλήλων αποφασίζουν να

⁹⁷⁷ Ποτέ στο παρελθόν δεν είχαμε διεκδικήσει σοβαρά την ένωση. Ας παραιτηθούμε από το νομοθετικό για δυο ή τρία έτη, ας απέχουμε από όλα τα συμβούλια, ας αρνηθούμε κάθε συνεργασία με την κυβέρνηση και αν δούμε ότι η άρνηση της Αγγλίας δεν κάμπτεται, τότε ας προτείνουμε την αυτοδιοίκηση. «Το ζήτημα μας – Μόνον ένωσης», ο.π., Λευκωσία: 1/14 Μαρτίου 1914 και 8/21 Μαρτίου 1914. Όμως η επιρροή την οποία μπορεί να ασκήσει η ελληνοκυπριακή κοινότητα στην αγγλική πολιτική είναι πολύ περιορισμένη και αυτό το γνωρίζουν καλά οι Ελληνοκύπριοι πολιτευτές. Όταν, για παράδειγμα, η αθηναϊκή εφημερίδα *Ακρόπολις* καλεί τους Ελληνοκύπριους να βοηθήσουν στην αναγνώριση της ανεξαρτησίας της Ηπείρου, η εφημερίδα *Ελευθερία* απαντά «Αληθώς μας χλευάζει η Αττική συνάδελφος να γράφη και να πιστεύη ότι ημείς είμεθα εις θέσιν να εργασθώμεν δια την Ήπειρον, καθ' ήν στιγμήν αδυνατούμεν να εργασθώμεν δια τας εστίας μας...», «Οία ειρωνεία», ο.π., Λευκωσία: 1/14 Μαρτίου 1914.

⁹⁷⁸ Για το κείμενο του εναρκτήριου λόγου και της αντιφώνησης βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 27 Μαρτίου 1914 και 24 Απριλίου 1914.

⁹⁷⁹ «Επιβάλλεται Παγκύπρια Συνέλευσις», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 29/11 Απριλίου 1914. Επίσης σε άρθρο ελληνικής εφημερίδας αναφέρεται ότι πρέπει να παύσουν οι επιτιθέοι να κατηλεύονται τον εθνικό αγώνα των Ελληνοκυπρίων, «Η Κύπρος και ο Αττικός τύπος», ο.π.

καταψηφίσουν τον προϋπολογισμό⁹⁸⁰. Στην ουσία, η ένσταση των Ελληνοκυπρίων έγκειται στο γεγονός ότι οι βουλευτές δεν μπορούν να τροποποιήσουν τον προϋπολογισμό. Οι συζητήσεις που ακολουθούν φέρνουν τους Ελληνοκύπριους αντιμέτωπους με το κοινό μέτωπο Τουρκοκυπρίων και Βρετανών⁹⁸¹. Παρ' όλες τις ενστάσεις ο προϋπολογισμός ψηφίζεται με την καθοριστική ψήφο του αρμοστή⁹⁸² και η νομοθετική εργασία του συμβουλίου συνεχίζεται. Το 1914 ψηφίζονται δεκατρία από τα δεκαεννέα νομοσχέδια που κατατίθενται στο συμβούλιο. Τα σημαντικότερα νομοσχέδια που εγκρίνονται από το συμβούλιο είναι το περί συνεργατικών εταιρειών⁹⁸³ και το περί τροποποίησης του ποινικού κώδικα⁹⁸⁴, ενώ το κυριότερο ζήτημα που απασχολεί το συμβούλιο αλλά δεν καταλήγει στην ψήφιση σχετικού νόμου αφορά στην τροποποίηση του νόμου περί επανεκτιμήσεων των ακίνητων περιουσιών⁹⁸⁵.

Η απόρριψη της «ενωτικής» παραγράφου της αντιφώνησης, η ψήφιση του προϋπολογισμού παρά τις ενστάσεις των Ελληνοκυπρίων και η φήμη περί προσάρτησης της Κύπρου στην Αγγλία επιταχύνουν την παγίωση του αιτήματος της ένωσης. Σύμφωνα με άρθρο

⁹⁸⁰ Οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές θεώρησαν ότι οι μισθοί των κατώτερων ιθαγενών υπαλλήλων δεν αυξάνονται αρκετά, ενώ ο προϋπολογισμός επιβαρύνεται και από την αύξηση στους μισθούς των Βρετανών ανώτερων δημοσίων υπαλλήλων. «Κυπριακή Βουλή – Ο Προϋπολογισμός – Η στάσις των Ελλήνων Βουλευτών», ο.π. Λευκωσία: 29/11 Απριλίου 1914. Εκτός από τα παράπονα για την αύξηση των μισθών των Άγγλων υπαλλήλων στην *Ελευθερία* δημοσιεύονται και παράπονα για τη διαγωγή τους. «Περιφρόνησις και ύβρεις», ο.π., Λευκωσία: 24/6 Ιουνίου 1914. Για το ίδιο θέμα βλ. SA1/637/14. Στις εν λόγω συζητήσεις οι Ελληνοκύπριοι εκφράζουν επίσης τα παράπονά τους σχετικά με τον παραγκωνισμό των ιθαγενών υπαλλήλων, τον διορισμό Άγγλου στην θέση του διευθυντή του αγροτικού τμήματος και το συμβόλαιο της χεδιβικής ατμοπλοϊκής εταιρίας.

⁹⁸¹ Ιδιαίτερες ήταν οι διαφωνίες σχετικά με το κονδύλι του νομοθετικού συμβουλίου το οποίο καταψηφίζουν οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές γιατί η σύστασή του το καθιστά άχρηστο για τα συμφέροντα του λαού. Ο αρμοστής παρατηρεί ότι η αρνητική στάση των Ελληνοκυπρίων δεν συνάδει με την υπόσχεση που είχαν δώσει στον υπουργό των αποικιών κατά την τελευταία τους συνάντηση ότι θα συνεργαστούν με την κυβέρνηση. Οι κύριοι Λανίτης και Κωνσταντινίδης απαντούν ότι η καταψήφιση του κονδυλίου δεν σημαίνει ότι οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές δεν συνεργάζονται με την κυβέρνηση. «Κυπριακή Βουλή – Ο Προϋπολογισμός – Αι αγορεύσεις των Βουλευτών – Συμμαχία Άγγλων και Τούρκων», «Πίστωση Νομοθετικού Συμβουλίου», ο.π., Λευκωσία: 26/9 Μαΐου 1914.

⁹⁸² Για τα κείμενα των προϋπολογισμών βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 5 και 19 Ιουνίου 1914

⁹⁸³ Ο νόμος κανονίζει τους όρους της ίδρυσης και λειτουργίας των συνεργατικών πιστωτικών εταιρειών βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 28 Μαΐου 1914. Νομοσχέδιο για το ίδιο θέμα έχει καταθέσει και ο κ. Οικονομίδης βλ. SA1/571/14 και ο κ. Θεοδότου βλ. «Νόμος ευεργετικός», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 24/6 Ιουνίου 1914

⁹⁸⁴ Σύμφωνα με τον νέο νόμο σε ορισμένες περιπτώσεις τα δικαστήρια θα μπορούν να επιβάλλουν πρόστιμα αντί για ποινές φυλάκισης βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 11 Σεπτεμβρίου 1914. Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας* ο Οθωμανικός ποινικός κώδικας πρέπει να τροποποιηθεί άμεσα γιατί πολλές από τις διατάξεις του είναι αναχρονιστικές. Για παράδειγμα, η δημόσια έκφραση των εθνικών πόθων των Ελληνοκυπρίων και το αίτημα περί τροποποίησης του διοικητικού συστήματος μπορούν να θεωρηθούν ως πράξεις εσχάτης προδοσίας. Πέραν του ποινικού κώδικα και οι νόμοι περί παιδείας, δημαρχείων και επανεκτιμήσεων περιουσιών παρουσιάζουν ελλείψεις. «Ο ποινικός κώδικας», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 29/11 Απριλίου 1914.

⁹⁸⁵ Ερώτηση για το ζήτημα των επανεκτιμήσεων καταθέτει στο συμβούλιο ο βουλευτής Hami Effendi βλ. SA1/702/14. Επίσης καταθέτονται τα νομοσχέδια περί τροποποίησης των επανεκτιμήσεων της ακίνητης περιουσίας και το περί τροποποίησης του νόμου περί δημαρχείων βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 27 Μαρτίου και 27 Φεβρουαρίου 1914. Σύμφωνα με αρχείο της αρχιγραμματείας το 1914 έχει κατατεθεί επίσης νομοσχέδιο περί προστασίας των αγροτών από την τοκογλυφία, αλλά αυτό δεν εμφανίζεται στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, βλ. SA1/1060/14.

της *Ελευθερίας*, τρεις αγγλικές εφημερίδες δημοσιεύουν την είδηση ότι η Αγγλία βρίσκεται σε διαπραγματεύσεις με την Οθωμανική Αυτοκρατορία για τη μεταβολή του καθεστώτος της Κύπρου⁹⁸⁶. Όπως ανέφερε ο Θεοδότου κατά την διάρκεια των συζητήσεων περί προϋπολογισμού, «το ποτήρι ξεχείλισε».

Τώρα πια, αναφέρει άρθρο της *Ελευθερίας*, καμία μεταρρύθμιση, ούτε η αύξηση των μελών του συμβουλίου, ούτε η αύξηση στους μισθούς των ιθαγενών υπαλλήλων, ούτε ο διορισμός Ελληνοκυπρίων ως διευθυντών τμημάτων⁹⁸⁷, δεν μπορεί να μας ικανοποιήσει σήμερα, μόνο η ένωση⁹⁸⁸. Μετά τα γεγονότα του 1912 και του 1913 αποδείχθηκε ότι η Ελλάδα μπορεί να προστατεύσει τα τέκνα της στην διασπορά, και με βάση την αρχή των εθνοτήτων έχουμε κάθε δικαίωμα να ενωθούμε με την Ελλάδα. Πρέπει λοιπόν να παύσουμε να σπαταλούμε τον χρόνο μας για την επίλυση επουσιωδών ζητημάτων και να προσηλωθούμε στην επίτευξη του εθνικού μας στόχου⁹⁸⁹. Συμπληρώθηκαν δυο χρόνια από τότε που ο κυπριακός λαός πραγματοποίησε συλλαλητήρια ζητώντας την εκπλήρωση των εθνικών του πόθων. Έκτοτε οι εξελίξεις στα Βαλκάνια επέβαλαν στην ελληνοκυπριακή κοινότητα την υιοθέτηση μιας πολιτικής αδράνειας. Η κυβέρνηση με την στάση της έδειξε στον λαό ότι ήρθε η στιγμή της ανανέωσης του εθνικού αγώνα, ο οποίος έχει ήδη αρχίσει με τη διενέργεια συλλαλητηρίου στη

⁹⁸⁶ Σύμφωνα με το άρθρο η συνθήκη του 1878 δεν έχει πια καμία ισχύ εφόσον η Ρωσία, η οποία σήμερα είναι εγκάρδια φίλη της Αγγλίας, εξακολουθεί να κατέχει το Κάρς και το Βατούμ, η Τουρκία δεν εκπλήρωσε τις υποχρεώσεις της εισάγοντας διοικητικές μεταρρυθμίσεις στην Ασία και εφόσον οι 92.800 λίρες του φόρου υποτελείας δεν καταβλήθηκαν ποτέ στην Τουρκία. Με βάση τις νέες εξελίξεις οι βουλευτές μας έχουν καθήκον να καταθέσουν ενωτικό ψήφισμα στο συμβούλιο και έπειτα να αποχωρήσουν, όπως έκαναν οι Επτανήσιοι ομόλογοί τους. Δεν πρέπει να παρασυρόμαστε από τις υποσχέσεις για αύξηση του αριθμού των μελών του νομοθετικού οι οποίες ανήκουν στο παρελθόν. Θα είναι βαρύτατο έγκλημα αν την στιγμή που η Βρετανία διαπραγματεύεται το μέλλον μας δεν εξεγερθούμε και δεν διεκδικήσουμε την εθνική μας αποκατάσταση. «Άριστη Ευκαιρία», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 24/6 Ιουνίου 1914. Για το ίδιο θέμα βλ. «Το πολιτικόν καθεστώς της Κύπρου – Σπουδαία αποκαλύψεις αγγλικού φύλλου – Η Αγγλία διαπραγματεύεται μετά της Τουρκίας – Εξυπνήσωμεν», ο.π., Λευκωσία: 17/30 Μαΐου 1914.

⁹⁸⁷ Ο διορισμός Άγγλου στην θέση του διευθυντή του αγροτικού τμήματος απασχολεί ιδιαίτερα το συμβούλιο. «Το ζήτημα του διευθυντού γεωργίας εν τω νομοθετικών συμβουλίων», ο.π., Λευκωσία: 26/9 Μαΐου 1914, SA1/706/14 και SA1/745/14.

⁹⁸⁸ «Μόνον την ένωσιν», ο.π., Λευκωσία: 19/2 Μαΐου 1914.

⁹⁸⁹ Για αυτούς τους λόγους οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές πρέπει να διακόψουν κάθε συνεργασία με την κυβέρνηση. «Να καθορισθή το πρόγραμμα της χώρας», ο.π. Λευκωσία: 26/9 Μαΐου 1914. Η *Ελευθερία* προτείνει επίσης την διάλυση του νομοθετικού συμβουλίου, «Να τεθή τέρμα», ο.π., Λευκωσία: 3/16 Μαΐου 1914

Λάρνακα στις 23 Απριλίου⁹⁹⁰. Ως αποτέλεσμα του συλλαλητηρίου η κεντρική επιτροπή αποφάσισε την σύγκληση συνέλευσης της Παγκύπριας Πολιτικής Οργάνωσης⁹⁹¹.

Η παγκύπρια συνέλευση στις 15 Μαΐου 1914 αποφάσισε την συγκέντρωση κάθε πολιτικής δράσης στον στόχο της επιδίωξης της εθνικής αποκατάστασης της νήσου, την υποβολή υπομνήματος όπου θα αναφέρεται η διακαής πόθος του κυπριακού λαού για ένωση με τη μητέρα Ελλάδα, την υπογραφή δημοψηφισμάτων με το αίτημα της ένωσης από τους κατοίκους των πόλεων και των χωριών και την αποστολή τους στον υπουργό των Αποικιών, τη συνέχιση του πολιτικού αγώνα από την πολιτική οργάνωση και τη συλλογή εισφορών ανά το παγκύπριο για την κάλυψη των αναγκών του. Ο αρχιεπίσκοπος παρέδωσε στον αρμοστή το υπόμνημα, λέγοντας ότι όπως πριν 50 χρόνια η βασίλισσα Βικτώρια αποφάσισε την απόδοση των Επτανήσων στην Ελλάδα, με το παρόν υπόμνημα ζητούμε από την αγγλική κυβέρνηση και τον Βασιλιά να ακολουθήσουν το παράδειγμά της αποδίδοντας την Κύπρο στην Ελλάδα. Ο αρμοστής απάντησε ότι θα μεταβιβάσει το υπόμνημα στον υπουργό των Αποικιών. Είπε, επίσης, ότι «η διακυβέρνηση της Κύπρου ανατέθηκε στην Αγγλία με βάση μια συνθήκη, η οποία κατά την άποψή σας μετά τις πρόσφατες εξελίξεις στην Εγγύς Ανατολή, έχει χάσει την ισχύ της. Δεν υπάρχει αμφιβολία... ότι ο πόθος του ελληνικού κυπριακού λαού της προσαρτήσεώς του μετά του ελευθέρου ελληνικού βασιλείου τυγχάνει της συμπαθείας μεγάλου μέρους του βρετανικού λαού αν μη της πλειονοψηφίας αυτού... Ουδαμώς σκοπώ να εμποδίσω την ελευθέραν έκφρασιν της επιθυμίας του κυπριακού λαού δια δημοψηφισμάτων ή άλλως όταν αυτή γίνεται εντός των ορίων της συνταγματικής νομιμότητος και χωρίς να διαταραχθή η επικρατούσα ειρήνη και αρμονία προς όλας τας εν τη Νήσω φυλάς. Και η ανάμειξις των Σεβασμιώτατων Αρχιερέων και των εντίμων βουλευτών είνε δι' εμέ εγγύησις εν τούτω.». Ο αρχιεπίσκοπος διαβεβαίωσε τον αρμοστή ότι δεν θα διαταραχθεί η τάξη⁹⁹².

Το κείμενο του υπομνήματος ανέφερε ότι «...Τη 6/19 Δεκεμβρίου 1912... αντιπροσωπεία του Ελληνικού λαού της Κύπρου... έσχε την τιμήν να απευθύνει εις την Υμετέραν Εντιμότητα έγγραφον δι' ου διεδηλούντο οι εθνικοί πόθοι των Ελλήνων Κυπρίων... Του εγγράφου τούτου... ουδεμία επί της ουσίας εδόθη απάντησις. Η τοιαύτη... σιωπή εγέννησε παρά τω Κυπριακώ λαώ την πεποιθήσιν... ότι σπουδαίως μελετάται... η αίτησις αυτού. Απόρροια δε τοιαύτης πεποιθήσεως υπήρξε και η στάσις των Ελληνικών μελών του Νομοθετικού... οπότε επί τη ελπίδι

⁹⁹⁰ «Το σύνθημα», ο.π., Λευκωσία:19/2 Μαΐου 1914. Στο συλλαλητήριο που οργανώθηκε στην Λάρνακα ο Μητροπολίτης Κιτίου στον λόγο του ανέφερε ότι «ανυπομονούμε να δούμε την πραγματοποίηση της ένωσης.» Ενώ διαβεβαίωσε την κυβέρνηση ότι «ο αγώνας μας δεν στρέφεται κατά της Αγγλίας.» Το κείμενο του ψηφίσματος αναφέρει ότι «παρακαλούμε το Αγγλικό έθνος να συμφωνήσει στην εκπλήρωση της ένωσης.» «Το συλλαλητήριο της Λάρνακας δια την ένωσιν», ο.π., Λευκωσία: 26/9 Μαΐου 1914.

⁹⁹¹ «Τι ζητεί ο λαός», ο.π., Λευκωσία: 3/16 Μαΐου 1914. «Παγκύπριος Συνέλευσις δια τον εθνικόν αγώνα – Τι πρόκειται να γίνη», ο.π., Λευκωσία: 17/30 Μαΐου 1914.

⁹⁹² «Ο Εθνικός Αγών των Κυπρίων – Η δράσις των – Ιστορικά έγγραφα – Υπόμνημα – Δημοψήφισμα – Τηλεγράφημα», ο.π., Λευκωσία: 24/6 Ιουνίου 1914.

της... αναμενομένης πολιτικής μεταβολής οι Έλληνες αντιπρόσωποι απέσχον παντός ελέγχου των πράξεων της Διοικήσεως και... επανέλαβον... εν υπομνήματι τον... πόθον της ενώσεως... Αλλά παρήλθε έκτοτε εν έτος και... πλέον η ανυπομονησία του Ελληνικού λαού κορυφούται. Η Ελληνική ταύτη χώρα αποσπασθείσα του Οθωμανικού ζυγού... αισθάνεται βαθύτατα το γενόμενον προς αυτήν ευεργέτημα, αλλά το ευεργέτημα τούτο... εχαρακτήρισamen πάντοτε ως σταθμόν... προς το μόνον τέρμα... ήτοι την ένωσιν... αι μεγάλοι εν τη εγγύς Ανατολή μεταβολαί εκ του Βαλκανικού πολέμου ήθελον άρη πάντα εκ των τυπικών δεσμεύσεων της Μεγάλης Βρετανίας και ότι αυτή η κατ' εξοχήν συνήγορος του δόγματος των εθνοτήτων, ήθελεν υιοθετήση την δίκαιαν εθνικήν αξίωσιν του... λαού... Παρακαλούμεν, Εντιμότητα, όπως γίνητε ο διερμηνεύς των αισθημάτων ημών τούτων προς την Κυβέρνησιν...»⁹⁹³.

Το ίδιο περιεχόμενο είχαν και τα κείμενα των δημοψηφισμάτων, η υπογραφή των οποίων, σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας*, προκάλεσε ρίγη ενθουσιασμού στους συμμετέχοντες⁹⁹⁴. Οι αγρότες εγκατέλειψαν τις εργασίες τους τη σημαντικότερη παραγωγική εποχή του χρόνου και έσπευσαν να συμμετάσχουν στα δημοψηφίσματα⁹⁹⁵. Το παγιωμένο πλέον αίτημα «ένωσις και μόνον ένωσις» επικυρώνεται και από τη μαζική συμμετοχή της κοινότητας στην υπογραφή αυτών⁹⁹⁶. «Πρέπει να μη αποκρύψωμεν ότι μέχρι σήμερα δεν είχομεν εν οριστικόν και ενιαίον πρόγραμμα, το οποίον επί τέλους νυν διευκρινίζεται... Μόλις τώρα εξοβελίζονται πλέον παράδοξοι και ήκιστα πατριωτικάί θεωρίαί ευμεταβλήτων τινών οργάνων του εγχωρίου τύπου περί αυτονομίας, τα οποία προσκυνούντα από μικρού το αιματοβαφές φέσιον και στέργοντα εις το να γίνωμεν οι Κύπριοι αυτόνομα μέλη της Τουρκίας, περιεβλήθησαν νυν τον κόκκινον σκούφον επιζητούντα το μονοπώλιον του πατριωτισμού. Όλη η εργασία του λοιπού θα είναι προς την ένωσιν και δια την ένωσιν. Αυτό εκήρυξεν η Παγκύπριος Συνέλευσις...»⁹⁹⁷.

Παράλληλα, εντός του Νομοθετικού Συμβουλίου, ο Ελληνοκύπριος βουλευτής Ιωάννης Κυριακίδης επιχειρεί να διαβεβαιώσει το σύνολο το στοιχείο ότι η αυξημένη κινητικότητα των Ελληνοκυπρίων δεν στρέφεται εναντίον της κοινότητάς τους. Ο Κυριακίδης αναφέρει ότι «ουδέποτε θα καταδυναστεύσουμε τα δίκαια της Μουσουλμανικής κοινότητας γιατί μας το

⁹⁹³ «Το Υπόμνημα προς τον Ενιμότατον Υπουργόν των Αποικιών», ο.π., Λευκωσία: 24/6 Ιουνίου 1914.

⁹⁹⁴ «Δημοψήφισμα», ο.π., Λευκωσία: 24/6 Ιουνίου 1914. Για το ίδιο θέμα βλ. SA1/1077/14. Απόδειξη για τη μαζικότητα που απολαμβάνει η πολιτική κίνηση της ελληνοκυπριακής ηγεσίας αποτελεί το γεγονός ότι η βρετανική διοίκηση θορυβήθηκε από την πολιτική δράση που έχουν αναπτύξει Ελληνοκύπριοι δημόσιοι υπάλληλοι κατά την συγκεκριμένη περίοδο και προχωρά στην διενέργεια συστάσεων βλ. SA1/1084/14.

⁹⁹⁵ Η *Ελευθερία* είχε προειδοποιήσει ότι η διεξαγωγή των δημοψηφισμάτων στην πιο πολυάσχολη εποχή του χρόνου για τους αγρότες θα βλάψει τον εθνικό αγώνα, «Η υπογραφή των Δημοψηφισμάτων», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 31/13 Ιουνίου 1914.

⁹⁹⁶ Η αττική εφημερίδα *Εστία* ανέφερε σε άρθρο της ότι περίπου 40.000 άνδρες υπέγραψαν το δημοψήφισμα για την Ένωση «Η Κύπρος και ο Αθηναϊκός Τύπος – Το Δημοψήφισμα», ο.π., Λευκωσία: 19/1 Αυγούστου 1914.

⁹⁹⁷ «Ο Κυπριακός Αγών», ο.π., Λευκωσία: 5/18 Ιουλίου 1914.

απαγορεύει η ελληνική καταγωγή. Όταν πραγματοποιηθεί η ένωση, οι Οθωμανοί της Κύπρου θα δουν πόσο άδικο είχαν να φοβούνται. Πρώτοι αυτοί θα έπρεπε να υποστηρίζουν την εφαρμογή της αρχής των εθνοτήτων γιατί μόνο με αυτή δύναται να διασωθούν τα τελευταία εδάφη της «ασιατικής Τουρκίας»⁹⁹⁸.

Τον Ιούνιο του 1914 γνωστοποιήθηκε στο συμβούλιο η απάντηση του υπουργού των Αποικιών στο υπόμνημα των Ελληνοκυπρίων βουλευτών, το οποίο είχε σταλεί στο Λονδίνο δεκαοκτώ μήνες νωρίτερα. Ο υπουργός αναφέρει ότι μπορεί να γίνει η αύξηση των ελληνοκυπριακών μελών του συμβουλίου με την ταυτόχρονη αύξηση των επίσημων μελών. Τα δυο επιπλέον μέλη του συμβουλίου θα εκλέγονται στην εκλογική περιφέρεια Λευκωσίας-Κυρήνειας, καθώς εκεί παρατηρείται η μεγαλύτερη αύξηση πληθυσμού. Επίσης, ο προϋπολογισμός θα συντάσσεται από την κυβέρνηση, θα κατατίθεται στο συμβούλιο όπου θα ψηφίζεται και θα αποστέλλεται στον υπουργό των Αποικιών για επικύρωση. Όμως, οι βουλευτές δεν θα μπορούν να αυξήσουν ή να μειώσουν τα κονδύλια και τους μισθούς που θα καταγράφονται στον προϋπολογισμό. Τα ιθαγενή μέλη του Εκτελεστικού Συμβουλίου θα μπορούν μόνο να καταθέτουν τις απόψεις τους περί του προϋπολογισμού, τις οποίες θα λαμβάνει υπ' όψιν η κυβέρνηση. «Ελπίζω», λέει ο υπουργός, «ότι οι βουλευτές δεν θα αρνηθούν την επιψήφιση των πιστώσεων, τις οποίες η κυβέρνηση θεωρεί αναγκαίες, γεγονός που θα μας αναγκάσει να εισαγάγουμε διάταγμα εν συμβουλίω»⁹⁹⁹.

Η απάντηση του υπουργού δεν ήταν «καθόλου ικανοποιητική» για τους Ελληνοκυπρίους βουλευτές, οι οποίοι περίμεναν δεκαοκτώ ολόκληρους μήνες για να ακούσουν ότι δεν θα έχουν ούτε την ουσιαστική πλειοψηφία του συμβουλίου ούτε και το δικαίωμα τροποποίησης του προϋπολογισμού. Μετά από θυελλώδεις συζητήσεις ο αρχιγραμματέας συμπέρανε ότι οι Ελληνοκύπριοι απορρίπτουν τις προτάσεις του υπουργού και επιθυμούν τη διατήρηση του συμβουλίου ως έχει. Ο Λιασσίδης διευκρίνισε ότι η κοινότητά του δεν απορρίπτει τις προτάσεις του υπουργού αλλά επιθυμεί την τροποποίησή τους. Έπειτα, οι πέντε Ελληνοκύπριοι που βρίσκονται στην αίθουσα του κοινοβουλίου αποχωρούν σταδιακά σε ένδειξη διαμαρτυρίας¹⁰⁰⁰.

Την ίδια περίοδο, ο βουλευτής Πασχάλης Κωνσταντινίδης, ο οποίος βρίσκεται στην Αθήνα, γίνεται δεκτός από τον Βασιλιά Κωνσταντίνο, ο οποίος τον διαβεβαίωσε ότι παρακολουθεί στενά τις εξελίξεις στην Κύπρο και τον συνεχάρη για το «ωραίο» υπόμνημα που έστειλαν οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές στον υπουργό των Αποικιών. Την επιδοκιμασία του για το υπόμνημα και την αποστολή πρεσβείας εξέφρασε και ο Βενιζέλος σε συνάντησή του με τον

⁹⁹⁸ «Ιστορική Συνεδρία του Νομοθετικού Συμβουλίου – Αγόρευσις του Βουλευτού κ. Κυριακίδου», ο.π., Λευκωσία: 3/16 Μαΐου 1914.

⁹⁹⁹ «Κυπριακή Βουλή – Διάγγελμα του Υπουργού», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 31/13 Ιουνίου 1914.

¹⁰⁰⁰ Στο ίδιο.

Κωνσταντινίδη¹⁰⁰¹. Ο εγχώριος Τύπος όμως φαίνεται ότι έχει αντίθετη άποψη για την πολιτική που ακολουθούν οι αντιπρόσωποι της κοινότητας. Η εφημερίδα *Ελευθερία* προτρέπει τους Ελληνοκύπριους βουλευτές να καταθέσουν άμεσα την παραίτησή τους από το συμβούλιο αν θέλουν να αποδείξουν στη Βρετανία ότι ο πόθος της ένωσης είναι ειλικρινής¹⁰⁰². Αντί της παραίτησης των βουλευτών οι εκκλησιαστικοί και πολιτικοί ηγέτες της κοινότητας αποφασίζουν στις 3 Ιουνίου την αποστολή υπομνήματος στον Άγγλο βασιλιά επ' ευκαιρία των γενεθλίων του, στο οποίο καλούν την Αγγλία να εγκρίνει την ένωση της νήσου με την Ελλάδα. Εκείνος απαντά στις 16 Ιουλίου ευχαριστώντας τους Ελληνοκυπρίους για τις ευχές τους και επαναλαμβάνοντας ότι «ουδεμία μεταβολή μελετάται εν τη πολιτική καταστάσει της Νήσου.»¹⁰⁰³.

Μετά και από αυτή την αρνητική απάντηση, η ελληνοκυπριακή κοινότητα καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το Νομοθετικό Συμβούλιο είναι ένας «χρεωκοπημένος θεσμός». «Έχει αποδειχθεί», αναφέρει άρθρο της *Ελευθερίας*, «ότι ο ενωτικός αγώνας δεν μπορεί να διεξαχθεί από την αίθουσα του Νομοθετικού γιατί όλες μας οι προσπάθειες να μεταβιβάσουμε στην κεντρική κυβέρνηση τον εθνικό μας πόθο για ένωση προσκρούουν στην συμμαχία Άγγλων και Τούρκων¹⁰⁰⁴.»

Πριν, όμως, προλάβουν οι Ελληνοκύπριοι να λάβουν οποιαδήποτε απόφαση ξεσπά ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος στις 4 Αυγούστου 1914. Οι σελίδες του εγχώριου Τύπου πλημμυρίζουν από ειδήσεις σχετικά με τα μέτρα που λαμβάνει η κυβέρνηση για την αντιμετώπιση του πολέμου και σχετικά με τις επιπτώσεις που προκαλούν στην κυπριακή

¹⁰⁰¹ «Οι πόθοι των Κυπρίων – Τι είπεν ο Βασιλεύς εις τον κ. Πασχάλην», ο.π., Λευκωσία: 17/27 Ιουνίου 1914. Ο κ. Κωνσταντινίδης είπε επίσης στον Βασιλιά Κωνσταντίνο ότι μπορεί στην Κύπρο να κυματίζει επίσημα μια ξένη σημαία, αλλά στους ναούς και στα σχολεία μας κυματίζει η κυανόλευκος. Το όνομα του Βασιλιά της Ελλάδας μνημονεύεται στους ναούς ως Βασιλιά της Κύπρου. Ο λαός θεωρεί ότι μια απλή διατύπωση τον χωρίζει από την μητρική αγκαλιά της Ελλάδας. Η Νήσος είναι έτοιμη για κάθε θυσία απέναντι στο έθνος. «Η Κύπρος προς τον Βασιλέα της – Προσφώνησις κ. Π. Κωνσταντινίδου», ο.π., Λευκωσία: 21/4 Ιουλίου 1914. Καθ' όλη την διάρκεια του 1914 η Ελληνοκυπριακή κοινότητα γιορτάζει με λαμπρότητα τις ελληνικές επετείους «Ο εορτασμός της Εθνικής εορτής εν Λευκωσία», ο.π., Λευκωσία: 29/11 Απριλίου 1914, «Αι εορταί της Επτανήσου – Η συμμετοχή της Κύπρου», ο.π., Λευκωσία: 31/13 Ιουνίου 1914. Με λαμπρότητα εορτάζεται και η ονομαστική εορτή του Άγγλου Βασιλιά «Η εορτή του Άγγλου Βασιλέως εν Λευκωσία», ο.π., Λευκωσία: 17/27 Ιουνίου 1914. Επίσης την ίδια περίοδο οι εκπαιδευτικές επιτροπές πέραν της παράδοσης γεωργικών μαθημάτων αποφασίζουν και την δωρεάν εκμάθηση εθνικών ασμάτων σε όσους δάσκαλους το επιθυμούν και επιδιώκουν την εισαγωγή του ελληνικού εκπαιδευτικού προγράμματος στα ελληνοκυπριακά σχολεία «Εκπαιδευτική κίνησης – Δράσις Διδασκαλικού Συνδέσμου», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Αυγούστου 1914 και «Και πάλιν τα παλαιά», ο.π., Λευκωσία: 13/26 Σεπτεμβρίου 1914. Η Ελληνοκυπριακή κοινότητα ενδυναμώνει τους δεσμούς της με την Ελλάδα και μέσω της διενέργειας εράνων για τον Ελληνικό στρατό «Ερανοι δια την ναυαρχίδα εν Λευκωσία», ο.π., Λευκωσία: 21/4 Ιουλίου 1914 και «Ερανοι υπέρ της ναυαρχίδος εν Λαπήθω και Καραβά», ο.π., Λευκωσία: 15/25 Ιουλίου 1914.

¹⁰⁰² «Ειρηνική Εξέγερσις», ο.π., Λευκωσία: 17/27 Ιουνίου 1914.

¹⁰⁰³ «Απάντησις Άγγλου Βασιλέως εις το ενωτικόν υπόμνημα των Κυπρίων», ο.π., Λευκωσία: 15/25 Ιουλίου 1914. Για το ίδιο θέμα βλ. «Τι ζητούμεν – Τι επιδιώκωμεν», ο.π., Λευκωσία: 15/25 Ιουλίου 1914.

¹⁰⁰⁴ «Το Νομοθετικόν Συμβούλιον και ο Ενωτικός Αγώνας», ο.π., Λευκωσία: 19/1 Αυγούστου 1914.

αγορά¹⁰⁰⁵. Ως πρώτα μέτρα η κυβέρνηση αποφασίζει την επιβολή στρατιωτικού νόμου¹⁰⁰⁶, λογοκρισίας¹⁰⁰⁷, χρεωστασίου¹⁰⁰⁸, διατίμησης¹⁰⁰⁹ και απαγόρευσης εξαγωγών ορισμένων προϊόντων¹⁰¹⁰, τα οποία έχουν επηρεάσει σε τέτοιο βαθμό την κυπριακή οικονομία ώστε ο αρμοστής καλεί τους δημάρχους των κυριότερων πόλεων σε συνομιλίες με στόχο την εξεύρεση λύσεων και την ανακούφιση της αγοράς¹⁰¹¹. Πέραν των οικονομικών επιπτώσεων, η κυπριακή κοινωνία επηρεάζεται ιδιαίτερα από το μέτρο της λογοκρισίας. Με βάση τον στρατιωτικό νόμο έχει ιδρυθεί στη Λάρνακα στρατοδικείο, στο οποίο παραπέμπονται όσοι με την δράση τους προκαλούν εξάψεις ανάμεσα στις δυο κοινότητες¹⁰¹².

¹⁰⁰⁵ «Ο Πόλεμος και η Κύπρος – Οικονομική Επίδρασις», «Ο Πόλεμος και η Κύπρος – Η κατάσταση εν τη αγορά», «Ο Πόλεμος και η Κρίσις εν Κύπρω», «Η Οικονομική κρίσις και το καθήκον της Κυβερνήσεως», ο.π., Λευκωσία: 26/8 Αυγούστου 1914, 2/15 Αυγούστου 1914, 16/29 Αυγούστου 1914, 20/3 Οκτωβρίου 1914.

¹⁰⁰⁶ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 6 Αυγούστου και 12 Σεπτεμβρίου 1914.

¹⁰⁰⁷ ο.π. 4 Αυγούστου 1914. Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας* η επιβολή λογοκρισίας δημιουργεί την ανάγκη δημιουργίας γραφείου τύπου, «Η λογοκρισία – Ανάγκη ίδρυσης γραφείου τύπου», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 27/9 Ιανουαρίου 1915. Για το ίδιο θέμα βλ. SA1/CC867/15.

¹⁰⁰⁸ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 10 Αυγούστου 1914. Βλ. επίσης «Αναφορά εμπόρων Λευκωσίας – Δια τα πληρωμάς των συναλλαγματικών», «Ο πόλεμος και η Κύπρος – Παράτασις χρεωστασίου», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 1/14 Νοεμβρίου 1914 και 4/17 Οκτωβρίου 1914.

¹⁰⁰⁹ «Τα μέτρα της Κυπριακής Κυβερνήσεως», «Ο Πόλεμος και τα μέτρα της Κυπριακής Κυβερνήσεως», «Αταξία και σύγχυσις», «Να διατιμηθώσι και άλλα είδη», ο.π., Λευκωσία: 26/8 Αυγούστου 1914, 2/15 Αυγούστου 1914, 4/17 Οκτωβρίου 1914.

¹⁰¹⁰ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 6 και 7 Αυγούστου 1914. «Κώλυσις Εξαγωγής Τροφίμων», «Ποίων ειδών επιτρέπεται η εξαγωγή», «Η ευρεία καλλιέργεια των σιτηρών εν Κύπρω – Εγκύκλιος Γεωργικού Τμήματος» *Ελευθερία*, Λευκωσία: 26/8 Αυγούστου 1914 και 4/17 Οκτωβρίου 1914. Στις 6 Ιουλίου η βρετανική κυβέρνηση ανακοίνωσε την απαγόρευση εξαγωγής προϊόντων στην Βουλγαρία η οποία υπόκειται πια στις πολεμικές διατάξεις της Βρετανίας βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 8 Ιουλίου και 10 και 14 Οκτωβρίου 1915. βλ. επίσης «Απαγόρευσις εξαγωγής εμπορευμάτων», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 27/10 Ιουλίου 1915.

¹⁰¹¹ «Συνέντευξις του Δημάρχου Λευκωσίας με τον Μ. Αρμοστήν» και «Ο Δήμαρχος Λεμεσού παρά τω Μ. Αρμοστή», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Αυγούστου και 23/5 Σεπτεμβρίου 1914. Ως μέτρο για την τόνωση της αγοράς η κυβέρνηση αποφασίζει την εισαγωγή εκατό χιλιάδων σε χαρτονομίσματα από την Αγγλία «Τα νέα κυπριακά χαρτονομίσματα», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Νοεμβρίου 1914.

¹⁰¹² Για παράδειγμα Ελληνοκύπριος καταδικάσθηκε γιατί είπε δημοσίως «Τώρα θα πάμεν να πάρωμεν την Κωνσταντινούπολιν και να στείλωμεν τους ατίμους τους Τούρκους εις την Μέκκαν», γεγονός που θεωρήθηκε ως προσπάθεια έξαψης των «φυλετικών παθών», «Στρατοδικείον Λάρνακος – Καταδικαστική απόφασις», ο.π., Λευκωσία: 13/26 Σεπτεμβρίου 1914. Σε άλλη περίπτωση δυο Ελληνοκύπριοι καταδικάσθηκαν για διατάραξη της δημόσιας τάξης. Ο ένας φώναζε «ζήτω η Αγγλία, κάτω η Τουρκία» και ο άλλος προσέβαλε με υβριστικές εκφράσεις τον Σουλτάνο. «Στρατοδικεία Λευκωσίας και Λάρνακος – Δυο καταδίκαι», ο.π., Λευκωσία: 1/14 Νοεμβρίου 1914. Επίσης Ελληνοκύπριος καταδικάσθηκε για διάδοση ψευδών πληροφοριών με στόχο την έξαψη του φυλετικού μίσους γιατί είπε ότι η κυβέρνηση αφαίρεσε φυσίγγια από Οθωμανούς αστυφύλακες τα οποία παρέδωσε σε χριστιανούς αστυφύλακες. «Στρατοδικείον Λευκωσίας – Καταδίκη ενός αγρότου», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Νοεμβρίου 1914. Επίσης σε αρχείο της αρχιγραμματείας αναφέρονται αρκετές περιπτώσεις καταδίκης Τουρκοκύπριων μελών της αστυνομίας για δημόσιες δηλώσεις κατά των συμμάχων. Για παράδειγμα ο αστυνόμος Mehmet Assim καταδικάσθηκε σε ένα χρόνο φυλάκισης επειδή είπε ότι «περιμένετε λίγες ημέρες και θα δείτε την Γερμανία να νικά την Αγγλία, περιμένετε 10-15 ημέρες τώρα που έφτασαν στην Τουρκία δυο Γερμανοί στρατιωτικοί και θα δείτε πως θα εκδιωχθούν από τα τουρκικά εδάφη όλοι οι Άγγλοι και οι Γάλλοι», SA1/1133/14. Το στρατοδικείο Λάρνακας εκδικάζει επίσης υποθέσεις περί παράβασης των πολεμικών διαταγμάτων. Για παράδειγμα Ελληνοκύπριος

Η μεταστροφή των Ελληνοκυπρίων απέναντι στη βρετανική κυβέρνηση είναι άμεση. Ενώ μετά την απόρριψη των αιτημάτων τους από τον υπουργό των Αποικιών και τη διάψευση των ελπίδων τους για ένωση από τον ίδιο τον βασιλιά της Αγγλίας αναμενόμενη ήταν η παραίτηση των Ελληνοκυπρίων βουλευτών και η διακοπή κάθε συνεργασίας με τη διοίκηση, η έναρξη του πολέμου φέρνει το ακριβώς αντίθετο αποτέλεσμα. Στη Λάρνακα διενεργούνται δοξολογίες υπέρ της επικράτησης των συμμάχων¹⁰¹³ και οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές Κωνσταντινίδης και Οικονομίδης, σε συνάντησή τους με τον πρώτο τμηματάρχη του υπουργείου Αποικιών στο Λονδίνο, εξέφρασαν τη συμπαραστάση της κοινότητάς τους στον αγώνα των συμμάχων¹⁰¹⁴. Τους εθνικούς πόθους της κοινότητάς τους και τη δέσμευση ότι θα στηρίξουν τον αγώνα της Βρετανίας επαναλαμβάνουν λίγες εβδομάδες αργότερα οι βουλευτές Λιασιδής, Οικονομίδης και Κωνσταντινίδης στον αρμοστή¹⁰¹⁵.

Στις 5 Νοεμβρίου 1914, μετά την ρήξη των σχέσεων Αγγλίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹⁰¹⁶, η πρώτη ανακοινώνει την κατάλυση της συνθήκης του 1878 και την προσάρτηση της Κύπρου¹⁰¹⁷. Μετά την κήρυξη του πολέμου η στρατηγική σημασία της Κύπρου αναβαθμίστηκε¹⁰¹⁸. Όπως αναφέρει αγγλική εφημερίδα, «εκμισθώσαμε την Κύπρο το 1878 για να βοηθήσουμε την Τουρκία να αντιμετωπίσει τον ρωσικό κίνδυνο, αλλά τώρα πρέπει να χρησιμοποιήσουμε την Κύπρο για να βοηθήσουμε τη Ρωσία να συντρίψει την Τουρκία, ο στρατός της οποίας καθοδηγείται από Γερμανούς αξιωματικούς¹⁰¹⁹.» Μετά την προσάρτηση όλοι οι Οθωμανοί υπήκοοι που γεννήθηκαν στην Κύπρο και κατοικούν στο νησί αποκτούν την βρετανική υπηκοότητα. Αλλά και όσοι δεν πληρούν τις προϋποθέσεις με βάση το διάταγμα της

έμπορος καταδικάστηκε γιατί ασφάλισε τα προϊόντα που εισήγαγε στην Κύπρο σε γερμανική εταιρεία, «Στρατοδικείο Λάρνακος», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 17/30 Ιανουαρίου 1915.

¹⁰¹³ «Δοξολογία εν Λάρνακι υπέρ των Αγγλικών και Συμμαχικών όπλων», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Αυγούστου 1914.

¹⁰¹⁴ «Κύπριοι Βουλευταί εν Λονδίνω», ο.π., Λευκωσία: 23/5 Σεπτεμβρίου 1914.

¹⁰¹⁵ «Οι Βουλευταί παρά τω Μ. Αρμοστή – Οι Εθνικοί Πόθοι», ο.π., Λευκωσία: 18/31 Οκτωβρίου 1914.

¹⁰¹⁶ Κήρυξη πολέμου κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 7 Νοεμβρίου 1914 και 3 Δεκεμβρίου 1914. Για την κήρυξη πολέμου κατά της Αυστροουγγαρίας βλ. ο.π. 8 Σεπτεμβρίου 1914. Για την απόφαση διακοπής των εμπορικών σχέσεων της Βρετανικής Αυτοκρατορίας με την Γερμανία βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 7 Αυγούστου 1914 και SA1/1456/14.

¹⁰¹⁷ «4 Ιουνίου 1878 – 5 Νοεμβρίου 1914», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 25/7 Νοεμβρίου 1914. Για την απόφαση της προσάρτησης βλ. επίσης *Εφημερίδα τα Κυβερνήσεως* 5 Νοεμβρίου 1914 και SA1/1339/14.

¹⁰¹⁸ Η *Near East* γράφει ότι όλη η ανατολική Μεσόγειος περνά σιγά-σιγά υπό τον έλεγχο της Τριπλής Συμμαχίας, με την Αυστρία να έχει σφαίρα επιρροής στις ακτές της Καραμανίας, τη Γερμανία να ασκεί επιρροή στην Μερσίνα και την Αλεξάνδρεια και την Ιταλία να ελέγχει την Ρόδο. Υπό αυτές τις συνθήκες η αξία της Κύπρου έχει υπερτιμηθεί, εφόσον η κατοχή της Κύπρου από την Αγγλία εμποδίζει την χρησιμοποίησή της ως πολεμικής βάσης από οποιαδήποτε άλλη Δύναμη. «Η αξία της Κύπρου – Ο αγγλικός τύπος», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 26/9 Μαΐου 1914. Για το ίδιο θέμα βλ. «Η Αυστρία απέναντι της Κύπρου – Αντιδράσεις κατά της Αγγλίας», «Η Κύπρος και η Αλεξανδρέττα – Αγγλικά και Γερμανικά σχέδια – Εμπορικών Πρακτορείων εν Κύπρω – Σπουδαιότης της Νήσου εν τω Αγγλικόν εμπόριον» και «Η Κύπρος και η αγγλική διπλωματία» ο.π., Λευκωσία: 29/11 Απριλίου, 3/16 Μαΐου και 19/1 Αυγούστου 1914. Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας* την ίδια άποψη έχει και ο υπουργός πολέμου Kitchener «Η Στρατηγική Αξία της Κύπρου – Η Γνώμη του Λόρδου Κίτσεναρ», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Μαρτίου 1915.

¹⁰¹⁹ «Η Κύπρος και ο Αγγλικός Τύπος», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Νοεμβρίου 1914.

προσάρτησης θα μπορούν να την αποκτούν μετά από σχετική αίτηση. Όσοι Οθωμανοί υπήκοοι δεν γεννήθηκαν στην Κύπρο αλλά κατοικούν στο νησί, θα πρέπει να φύγουν εντός ενός έτους, διαφορετικά θα ανακηρυχθούν αυτόματα Βρετανοί υπήκοοι¹⁰²⁰. Επίσης, όλοι οι Οθωμανοί υπήκοοι που βρίσκονται στην Κύπρο θα πρέπει μέχρι τις 15 Δεκεμβρίου να παρουσιαστούν στα κατά τόπους δικαστήρια για να εγγραφούν σε καταλόγους, διαφορετικά θα θεωρηθούν εχθροί της Βρετανίας και θα κρατούνται ως αιχμάλωτοι πολέμου¹⁰²¹. Όσον αφορά στον φόρο υποτελείας, η Βρετανία αποφάσισε να συνεχίσει την είσπραξη του μέχρι το τέλος του πολέμου¹⁰²².

Τα νέα της προσάρτησης προκάλεσαν ενθουσιασμό στην ελληνοκυπριακή κοινότητα, η οποία θεωρεί ότι, μετά και την κατάλυση της συνθήκης του 1878, τίποτα δεν εμποδίζει τη Βρετανία από το να αποδώσει την Κύπρο στην Ελλάδα¹⁰²³. Λίγες ημέρες μετά, οι Ελληνοκύπριοι

¹⁰²⁰ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 5 Νοεμβρίου 1914 και SA1/1419/14, SA1/1355/14 και SA1/1348/14. Σε αρχείο της αρχιγραμματείας αναφέρεται επίσης ότι ιθαγενείς περιοχών που ανήκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και έχουν προσαρτηθεί στην Ελλάδα αποκτούν αυτόματα την ελληνική υπηκοότητα, βλ. SA1/743/14. Ενώ η Βρετανία έχει μεριμνήσει για την απόδοση της βρετανικής υπηκοότητας σε όσους κατοικούν στην Κύπρο, δεν έχει πράξει το ίδιο για όσους έχουν γεννηθεί στη νήσο αλλά βρίσκονται στο εξωτερικό. Αυτή η παράλειψη προκαλεί πολλά προβλήματα στους Κυπρίους οι οποίοι βρίσκονται σε εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο βουλευτής κ. Λανίτης τον Σεπτέμβριο του 1914 αναφέρει στον αρχιγραμματέα ότι πολλοί Κύπριοι οι οποίοι βρίσκονται στην Οθωμανική Αυτοκρατορία στρατολογούνται παράνομα στον οθωμανικό στρατό ή καλούνται να πληρώσουν υπέρογκα ποσά για να εξαιρεθούν από την κατάταξη. Ο κ. Λανίτης ζητά από την βρετανική διοίκηση να βοηθήσει τους Κύπριους που βρίσκονται στο εξωτερικό να αποκτήσουν την βρετανική υπηκοότητα. Η απάντηση του αρχιγραμματέα είναι αρνητική «γιατί δεν μπορούμε να κάνουμε κάτι με βάση τον νόμο», SA1/1153/14. Για το ίδιο θέμα βλ. «Απέλασις Κυπρίων εκ Τουρκίας – Ο φόβος της στρατολογίας» και «Βασανιστήρια Κυπρίων εν Τουρκία – Παθήματα ενός Κυπρίου», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 16/29 Αυγούστου και 27/10 Οκτωβρίου 1914. Την ίδια περίοδο η βρετανική κυβέρνηση διαθέτει κονδύλια για την ανακούφιση δυσπραγούντων Κυπρίων οι οποίοι βρίσκονται στην Οθωμανική Αυτοκρατορία SA1/1114/14. Η βρετανική κυβέρνηση φαίνεται να διορθώνει την παράλειψη της αποδίδοντας βρετανική υπηκοότητα σε όσους γεννήθηκαν στην Κύπρο και κατοικούν στην Αίγυπτο «Οι εν Αιγύπτω – Η αγγλική ιθαγένεια», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 14/27 Μαρτίου 1915.

¹⁰²¹ «Οι Οθωμανοί Υπήκοοι να εγγράφονται», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 1/14 Νοεμβρίου 1914. Για το ίδιο θέμα βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 4 Μαρτίου 1915.

¹⁰²² SA1/1393/14.

¹⁰²³ «Η αγγελόμνη προσάρτησις της Κύπρου πρέπει να χαρακτηρισθή ως αποτελούσα τον τελευταίον σταθμόν προς την εθνικήν αποκατάστασιν της Ελληνικής Μεγαλονήσου. Και αι ιδιαίτεροι πληροφορίαί, τας οποίας έχει η Κυβέρνησις, θεωρούν ως προσεχή την, πολύ προσεχή, την ένωσιν της Κύπρου προς την μητέρα Ελλάδα... το κυριώτερον κώλυμα, το οποίον αντετάσσετο υπό των εκάστοτε Αγγλικών Κυβερνήσεων εις τους πόθους των Κυπρίων, ήτο ότι η Νήσος απετέλει αναπόσπαστον τμήμα της οθωμανικής αυτοκρατορίας... ήδη όμως το κώλυμα δια της αναγγελλομένης προσαρτήσεως εκλείπει. Και πρέπει να αναμένει τις ότι η Αγγλική Κυβέρνησις θα συγκατατεθή, ήδη... εις την εκπλήρωσιν των μετά τόσης επιμονής διατυπουμένων πόθων των Κυπρίων υπέρ της εθνικής των αποκαταστάσεως», «Το ζήτημα της Κύπρου – Δηλώσεις του κ. Βενιζέλου», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 1/14 Νοεμβρίου 1914. Για το ίδιο θέμα βλ. «Η Προσάρτησις της Κύπρου – Οι επίσημοι κύκλοι εν Ελλάδι», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Νοεμβρίου 1914. Οι ελπίδες της ελληνοκυπριακής κοινότητας αυξάνονται μετά τις δηλώσεις του απερχόμενου αρμοστή Goold Adams περί της ορθότητας των εθνικών της διεκδικήσεων. «...Γνωρίζω... ότι κατά τους πρώτους μήνας της εν τη Νήσον αφίξεως μου υπήρξαν μεταξύ μας διχογνωμίας. Αποδοτέον ίσως τούτο εις τον στρατιωτικόν χαρακτήρα μου, ή εις την έλλειψιν διπλωματικού τάκτ, ή και εις την γνώμην την οποίαν είχαν, ότι ο σκοπός της εδώ αποστολής μου ήτο η υλική ευημερία της Νήσου. Εν τούτοις αι διχογνωμίας εκείναι τελείως διεσκεδάσθησαν. Τας

βουλευτές καταθέτουν στον αρμοστή υπόμνημα όπου εκφράζουν τις ευχαριστίες τους για την προσάρτηση της Κύπρου και την απαλλαγή της από τον «τουρκικό ζυγό», επαναλαμβάνουν την συμπαράστασή τους στον αγώνα της Βρετανίας και την πεποίθησή τους ότι ο εθνικός πόθος της ένωσης θα πραγματοποιηθεί σύντομα¹⁰²⁴. Ο αρμοστής απάντησε ότι τον ευχαριστεί ιδιαίτερα η συμπάθεια που έδειξε ο «ελληνικός» πληθυσμός της Νήσου απέναντι στον αγγλικό αγώνα και ειδικότερα οι προσφορές της κοινότητας για τη δημιουργία νοσοκομείου για την περίθαλψη τραυματιών του πολέμου στο νησί¹⁰²⁵. Τέλος, ανέφερε ότι δεν δύναται να σχολιάσει το μέλλον της Κύπρου εφόσον δεν έχει λάβει ανάλογες οδηγίες από την κεντρική κυβέρνηση.

Η είδηση της προσάρτησης δεν φαίνεται να προκάλεσε ιδιαίτερες αντιδράσεις στην τουρκοκυπριακή κοινότητα, η οποία έχει εδώ και καιρό συνδυάσει την ασφάλεια και την επιβίωσή της στην Κύπρο με τη διατήρηση της βρετανικής κυριαρχίας επί της νήσου. Το γεγονός ότι οι δυο προστάτες της κοινότητάς τους βρίσκονται σήμερα σε αντίθετα στρατόπεδα θέτει σε δύσκολη θέση τους Τουρκοκυπρίους, οι οποίοι ελπίζουν να δουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία να κατατροπώνει τους εχθρούς της¹⁰²⁶, αλλά ταυτόχρονα διατηρούν την πάγια νομιμόφρονη στάση τους απέναντι στη βρετανική διοίκηση¹⁰²⁷. Το μήνυμα του Aga Khan προς όλους τους μουσουλμάνους υπηκόους της βρετανικής αυτοκρατορίας αντικατοπτρίζει την επίσημη στάση της τουρκοκυπριακής κοινότητας απέναντι στην εγχώρια κυβέρνηση. «Με βαθιά λύπη έμαθα ότι η τουρκική κυβέρνηση έχει ενώσει τις δυνάμεις της με την Γερμανία και ότι λειτουργεί υπό γερμανικές εντολές, στην παράλογη προσπάθεια να διεξαγάγουν ένα απρόκλητο πόλεμο κατά

εθνικάς σας βλέψεις ενωρίς εγνώρισα και πάντοτε τας εσεβάσθην και τας εθεώρησα δικαιολογημένας, διότι μόνον απολίτιστοι και απαίδευτοι άνθρωποι ηδύναντο να μη σέβωνται και γεραίρωσι την ιστορίαν της Νήσου σας, ήτις είναι τρισχιλιετής ιστορία», «Βαρυσημαντοί Λόγοι Μ. Αρμοστού – Οι Πόθοι των κατοίκων – Η ιστορία της Νήσου», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Νοεμβρίου 1914.

¹⁰²⁴ «Υπόμνημα Ελλήνων Βουλευτών – Η προσάρτησις της Κύπρου και οι Εθνικοί πόθοι», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 29/12 Δεκεμβρίου 1914. βλ. επίσης SA1/1324/15.

¹⁰²⁵ Κατά την διάρκεια του πολέμου μια από τις σημαντικότερες συνεισφορές της Κύπρου στον αγώνα των συμμάχων είναι η περίθαλψη τραυματιών στο νοσοκομείο που έχει ανεγερθεί με κονδύλια της Οθωμανικής τράπεζας. «Ίδρυσις νοσοκομείων εν Κύπρω δια τους τραυματίας πολέμου» και «Νοσοκομείον του πολέμου υπό της Οθωμανικής Τραπέζης», ο.π., Λευκωσία: 2/15 Αυγούστου και 16/29 Αυγούστου 1914. Σημαντική ήταν επίσης η συνεισφορά της Κύπρου στην τροφοδοσία του αγγλικού στρατού και στην υποδοχή προσφύγων. «Εξαγωγή αιγών δια τον Ινδικόν στρατόν» και «Πρόσφυγες Κύπριοι εκ Μικράς Ασίας», ο.π., Λευκωσία: 23/5 Σεπτεμβρίου και 13/26 Σεπτεμβρίου 1914. Πολλοί ήταν οι πρόσφυγες και από την Θεσσαλονίκη βλ. SA1/1104/14 και SA1/539/15. Για τα ίδια θέματα βλ. «Αγορά ημιόνων δια τον αιγυπτιακόν στρατόν», «Η Κύπρος και οι Πρόσφυγες – Το καθήκον της Κυβερνήσεως», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 7/20 Φεβρουαρίου, 14/27 Μαρτίου 1915. Η Κύπρος αποφάσισε επίσης την προσφορά ξυλείας ως καύσιμης ύλης για τον αγγλικό στρατό βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 10 Δεκεμβρίου 1915.

¹⁰²⁶ βλ. υποσημείωση 963.

¹⁰²⁷ Η εφημερίδα *Ελευθερία* αναδημοσιεύει άρθρα του αγγλικού Τύπου όπου αναφέρεται η ικανοποίηση της Βρετανίας για την στάση που τηρούν οι Ελληνοκύπριοι και την εγγραφή Ελληνοκύπριων εθελοντών στον αγγλικό στρατό. Επίσης αναφέρουν ότι η τουρκοκυπριακή κοινότητα η οποία ήταν πάντοτε νομοταγής, συμπαθεί φυσικά τους σκοπούς της Τουρκίας και θα ακολουθήσει οποιαδήποτε πολιτική αποφασίσει η Οθωμανική Αυτοκρατορία. «Η Κύπρος εν τω Ευρωπαϊκώ Πόλεμω – Αγγλικοί Επαίνοι δια την στάσιν των Κυπρίων – Οι Κύπριοι Εθελονταί», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 18/31 Οκτωβρίου 1914. Για το ίδιο θέμα βλ. SA1/853/16.

των ισχυρών ηγεμόνων του Βασιλιά Αυτοκράτορα και του Τσάρου της Ρωσίας. Αυτή δεν είναι η πραγματική και ελεύθερη βούληση του Σουλτάνου, αλλά η βούληση Γερμανών αξιωματικών και άλλων μη μουσουλμάνων οι οποίοι τον έχουν πιέσει... Η Γερμανία και η Αυστρία δεν είναι αλτρούστριες φίλες του Ισλάμ και ενώ η μια πήρε την Βοσνία η άλλη δολοπλοκεί για να κυριαρχήσει στην Μικρά Ασία και την Μεσοποταμία... Αν, Θεός φυλάξει, επικρατήσει η Γερμανία η Τουρκία θα γίνει υποχείριό της και ο Κάιζερ θα γίνει ο πραγματικός ηγέτης της Τουρκίας και θα ελέγχει τις ιερές πόλεις. Κανένα ισλαμικό συμφέρον δεν απειλήθηκε σε αυτό τον πόλεμο και η θρησκεία μας δεν βρισκόταν σε κίνδυνο. Ούτε η Τουρκία βρισκόταν σε κίνδυνο γιατί η Ρωσική και Βρετανική Αυτοκρατορία και η Γαλλική Δημοκρατία εγγυήθηκαν την ανεξαρτησία όλων των τουρκικών εδαφών αν η Τουρκία διατηρούσε την ειρήνη... Χιλιάδες μουσουλμάνοι πολεμούν για τον ηγέτη τους ήδη και όλοι πρέπει να δουν ότι η Τουρκία δεν μπήκε στον πόλεμο για να υπερασπιστεί το Ισλάμ ή τον εαυτό της. Το μόνο μας καθήκον ως μουσουλμάνοι είναι να παραμείνουμε πιστοί και υπάκουοι στην εγκόσμια συμμαχία μας»¹⁰²⁸.

Το μόνο που ανησυχεί τους Τουρκοκυπρίους είναι το ενδεχόμενο της υλοποίησης της ένωσης. Η απάντηση του υπουργού των Αποικιών στο υπόμνημα των Ελληνοκυπρίων δεν είναι αρκετά ξεκάθαρη για να τους καθησυχάσει¹⁰²⁹, καθώς το γεγονός ότι αυτός ευχαρίστησε τους Ελληνοκύπριους για τη συμπαράστασή τους στον βρετανικό αγώνα αλλά δεν απέρριψε το αίτημα της ένωσης τους προκαλεί ανησυχία και για αυτό σπεύδουν να καταθέσουν σχετικό υπόμνημα στη βρετανική κυβέρνηση. Σε αυτό αναφέρουν ότι «...Μανθάνομεν μετά μεγάλης λύπης ότι οι Έλληνες της Νήσου επί τη ευκαιρία της προκηρύξεως της προσαρτήσεως της Κύπρου, ανενέωσαν τας απαιτήσεις των δια την παραχώρησιν της Νήσου εις την Ελλάδα. Αγαλλόμεθα δια την προσάρτησιν της Νήσου ταύτης εις την Βρετανικήν Αυτοκρατορίαν... αν η Νήσος αυτή παρεχωρείτο εις την Ελλάδα... τοιούτο μέτρον θα ήτο καταστρεπτικόν δια τας 60.000 των Μουσουλμάνων της Νήσου, οι οποίοι ήδη από της αγγλικής κατοχής του 1878 έδειξαν πάντοτε σταθερώς μεγίστην νομιμοφροσύνην προς την Βρετανικήν Κυβέρνησιν, εν αξιοσημείωτω αντιθέσει προς την στάσιν της άλλης μερίδος του πληθυσμού της Νήσου. Θα ήτο βαρεία συμφορά εις αυτούς, στερούσα αυτούς του αισθήματος ασφαλείας, όπερ νυν απολαύουσι και... θα εστέρει αυτούς πάντων των ηθικών και υλικών ευεργετημάτων και της μεγάλης θρησκευτικής ελευθερίας... Πρέπει... να ικετεύσωμεν υμάς, όπως δοθή μια διαβεβαίωσις εις τους Μουσουλμάνους της Κύπρου ότι θα ήνε διαρκώς ηνωμένοι προς την Βρετανικήν Αυτοκρατορίαν, διαβεβαίωσις, ήτις λαμβανομένης υπ' όψιν της από του 1878

¹⁰²⁸ SA1/1329/14.

¹⁰²⁹ «Απάντησις εις το Κυπριακόν Υπόμνημα επί τη Προσαρτήσει», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 27/9 Ιανουαρίου 1915. Η απάντηση του υπουργού των Αποικιών ήταν απονθαρρυντική αλλά όπως αναφέρει η εφημερίδα *Ταχυδρόμος* της Αλεξάνδρειας, ο αγώνας συνεχίζεται υπό τις διαταγές του εθνικού κέντρου. «Το ζήτημα της Κύπρου – Κρίσεις τύπου», ο.π. Λευκωσία: 17/30 Ιανουαρίου 1915.

νομιμοφροσύνης των προς την Αυτοκρατορία, νομίζομεν ότι δεν δύναται να τύχη αρνήσεως.»¹⁰³⁰.

Η απάντηση στο υπόμνημα των Τουρκοκυπρίων δεν ήρθε από τη Βρετανία αλλά από τους Ελληνοκύπριους βουλευτές Λανίτη και Ζήνωνα, οι οποίοι με άρθρα τους στην *Near East* προσπάθησαν να καθησυχάσουν τους συμπατριώτες τους. «Εδώ και χρόνια μουσουλμανικοί πληθυσμοί προσαρτώνται στην Ελλάδα χωρίς να υπάρχει κανένα παράπονο» αναφέρει ο Ζήνων. «Οι σχέσεις των δυο κοινοτήτων ήταν ανέκαθεν ειρηνικές και οι Τουρκοκύπριοι δεν διατρέχουν κανέναν κίνδυνο από την επικείμενη ένωση¹⁰³¹.» Αυτή την περίοδο, όμως, οι σχέσεις των δυο κοινοτήτων κάθε άλλο παρά ειρηνικές είναι. Τον Φεβρουάριο του 1915 η εφημερίδα *Ελευθερία* αναφέρει μικροσυμπλοκές ανάμεσα σε Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους εργάτες για ασήμαντη αφορμή, οι οποίες οδήγησαν σε ένα θάνατο και μερικούς τραυματισμούς¹⁰³².

Το κλίμα στην Κύπρο είναι ιδιαίτερα τεταμένο λόγω των εξελίξεων του πολέμου και των οικονομικών επιπτώσεων στην κυπριακή αγορά. Οι ειδήσεις για τους διωγμούς που δέχονται οι χριστιανικοί πληθυσμοί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία αναπαράγονται στον εγχώριο Τύπο¹⁰³³ και αναγκάζουν την Εκκλησία της Κύπρου να ζητήσει από τη Βρετανία να αναλάβει την προστασία των χριστιανών¹⁰³⁴. Παράλληλα, στο εσωτερικό της νήσου η άρση της διατίμησης οδήγησε στην αύξηση της τιμής του ψωμιού, ενώ η πολιτική της αυστηρής οικονομίας που εφαρμόζει η κυβέρνηση έχει οδηγήσει στην παύση της εκτέλεσης όλων των ανακουφιστικών έργων δημιουργώντας κατ' αυτόν τον τρόπο αύξηση του ποσοστού ανεργίας. Όλη η επαρχία Λευκωσίας και Πάφου «μαστίζεται από πείνα» και οι κάτοικοι της Κερύνειας προχωρούν στη διοργάνωση συλλαλητηρίων και την υποβολή ψηφίσματος, στο οποίο ζητούν τη λήψη μέτρων εκ μέρους της κυβέρνησης¹⁰³⁵. Αυτή αποφάσισε την αναστολή της εκτέλεσης των δικαστικών

¹⁰³⁰ Το υπόμνημα υπογράφουν οι Ali Rifat Καδής Κύπρου, Mehmet Ziaeddin Μουφτής Κύπρου, Moussa Irfan Μέλος Εκτελεστικού και Νομοθετικού Συμβουλίου και Αντιπρόσωπος Εβκάφ, Mouftizade Hafiz Munir Δάσκαλος Θεολογίας του Τζαμιού της Αγίας Σοφίας, Mehmet Shefket πρώην Μέλος του Εκτελεστικού και Νομοθετικού Συμβουλίου, Yorghanzibashizadeh Moustafa Sami μέλος Κεντρικού Μετζιλίς Ιταρέ. «Αναφορά Οθωμανών Κυπρίων προς τον Υπουργόν», ο.π., Λευκωσία: 3/16 Ιανουαρίου 1915.

¹⁰³¹ Οι Μουσουλμάνοι της Κύπρου ταυτίζονται με των Ελλήνων συμπατριωτών τους. Στα χέρια των Ελλήνων εμπόρων εμπιστεύονται αυτοί τα εμπορικά τους συμφέροντα. Στα χέρια των Ελλήνων δικηγόρων τις δικαστικές τους υποθέσεις και στα χέρια των Ελλήνων γιατρών την ζωή τους. Είναι περιττό να αναφέρουμε ότι οι Μουσουλμάνοι φυσικά θα έχουν το δικαίωμα της ανεξιθρησκίας, αναφέρει ο κ. Ζήνων. «Οι Μωαμεθανοί της Κύπρου και η προσάρτησις – Δυο επιστολαί Ελλήνων Κυπρίων Βουλευτών εν τω αγγλικών τύπω», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Φεβρουαρίου 1915.

¹⁰³² «Συμπλοκή Ελλήνων και Τούρκων – Φόνος και τραυματισμοί», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Φεβρουαρίου 1915.

¹⁰³³ «Νεοτουρκική μανία», ο.π., Λευκωσία: 25/7 Αυγούστου 1915.

¹⁰³⁴ «Η Κυπριακή Εκκλησία και ο διωγμός των Χριστιανών – Οι Παν. Πάφου και Κιτίου παρά τω Αρμοστή», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Αυγούστου 1914. Για το ίδιο θέμα βλ. SA1/1182/14.

¹⁰³⁵ «Συλλαλητήρια εν τη Επαρχία Κυρηνείας – Η άρσις της διατιμήσεως», «Ο κ. Θ. Θεοδότου ενώπιον του Μεγάλου Αρμοστού – Ποια μέτρα εισηγήθη», «Η Οικονομική κρίσις εν Λευκωσία – Υπόμνημα πολιτών – Οι Βουλευταί παρά τω Αρμοστή», «Τα ορεινά χωριά εις δυσχερή σχέσιν – Αναφορά προς την Κυβέρνησιν», «Ο Λαός πεινά» και «Η

αποφάσεων για κατασχέσεις ακινήτων και την είσπραξη των υποθηκών, ενώ παράλληλα διέταξε όσους αγρότες έχουν περισσεύματα σιταριού στις αποθήκες τους να τα διαθέσουν στην αγορά σε συγκεκριμένες τιμές¹⁰³⁶.

Τον Απρίλιο του 1915, ο νέος αρμοστής John Clauson¹⁰³⁷ κηρύσσει την έναρξη των εργασιών του Νομοθετικού Συμβουλίου. Στον εναρκτήριο λόγο του αναφέρεται στα μέτρα που έλαβε η κυβέρνηση για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων του πολέμου και ευχαρίστησε τον λαό για τη συνεργασία του. Επίσης, μνημονεύει τον Χριστόδουλο Σώζο ως ένα ιπποτικό σύμβουλο και εκθειάζει τον απερχόμενο αρμοστή Goold Adams για τις προσπάθειες που κατέβαλε για την ανάπτυξη και την ευημερία της νήσου¹⁰³⁸. Στο κείμενο της αντιφώνησης το συμβούλιο συγχαίρει τον Clauson για την ανάληψη της αρμοστείας, τον ευχαριστεί για την αναφορά του στον θάνατο του Χρ. Σώζου, ο οποίος ήταν υπόδειγμα πολίτη και καλός πατριώτης¹⁰³⁹ και επαναλαμβάνει τη δέσμευση ότι η Κύπρος υποστηρίζει τον αγώνα του βρετανικού έθνους, το οποίο μάχεται υπέρ των δικαίων των μικρών εθνών¹⁰⁴⁰.

Στη συνέχεια της συζήτησης περί της αντιφώνησης, ο Κωνσταντινίδης πρότεινε την εισαγωγή τέταρτης παραγράφου, στην οποία αναφέρεται ότι τα «Ελληνικά» μέλη του συμβουλίου πιστεύουν ακράδαντα ότι όταν εκπληρωθεί το απελευθερωτικό έργο των φιλελεύθερων δυνάμεων, τότε η Αγγλία θα εφαρμόσει την αρχή των εθνοτήτων με την πολιτική

οικονομική κρίσις εν τη Νήσω – Οι Βουλευταί παρά τω Μεγάλω Αρμοστή» *Ελευθερία*, Λευκωσία: 17/30 Ιανουαρίου και 7/20 Φεβρουαρίου 1915.

¹⁰³⁶ «Καταναγκαστική πώλησις σίτου» και «Αναστολή εκτελέσεως δικαστικών αποφάσεων επί των ακινήτων – Κυβερνητική προκήρυξις», ο.π., Λευκωσία: 7/20 Φεβρουαρίου και 14/27 Φεβρουαρίου 1915. Περί τα μέσα του 1915 όμως η κυβέρνηση άλλαξε την πολιτική της αποφασίζοντας την άμεση είσπραξη όλων των καθυστερούμενων λόγω του πολέμου φόρων ύψους περίπου δέκα χιλιάδων λιρών. «Η είσπραξις των φόρων», ο.π., Λευκωσία: 27/10 Ιουλίου 1915.

¹⁰³⁷ Για την αποχώρηση του Goold Adams και την άφιξη του John Clauson βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 28 Νοεμβρίου 1914, 11 Δεκεμβρίου 1914, 1 και 3 Δεκεμβρίου 1915. Για το ίδιο θέμα βλ. «Ο Μ. Αρμοστής μετατιθέμενος εις Κουηνσλάνδην», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 8/21 Νοεμβρίου 1914. Κατά την άφιξη του νέου αρμοστή οργανώθηκε στο λιμάνι της Αμμοχώστου λαμπρή υποδοχή. Όταν όμως ο κ. Λιασίδης επιχειρήσε να καλοσωρίσει τον Clauson με την εκφώνηση λόγου, ο νέος αρμοστής τον διέκοψε λέγοντας ότι δεν είναι σε θέση να ακούσει λόγους αυτή την στιγμή. Ο κ. Λιασίδης συμμορφώθηκε με την θέληση του αρμοστή και κατέθεσε το κείμενο της προσφώνησής του για να διαβαστεί αργότερα. Η αγενής στάση του αρμοστή δυσαρέστησε την ελληνοκυπριακή κοινότητα. Για το ίδιο θέμα βλ. SA1/1421/14.

¹⁰³⁸ «Νομοθετικόν Συμβούλιον – Η έναρξις των εργασιών – Ο Λόγος του Μ. Αρμοστού», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 4/17 Απριλίου 1915. Για το ίδιο θέμα βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 23 Απριλίου 1915.

¹⁰³⁹ Η αναφορά στον πατριωτισμό του Χριστόδουλου Σώζου ο οποίος έχασε την ζωή του πολεμώντας κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον πρώτο βαλκανικό πόλεμο δυσαρέστησε τον Τουρκοκύπριο βουλευτή Irfan Effendi ο οποίος ζήτησε την απάλειψη της συγκεκριμένης παραγράφου. Η αντιφώνηση παρέμεινε ως είχε με την σύμφωνη γνώμη των Ελληνοκύπριων και Βρετανών βουλευτών. «Νομοθετικόν Συμβούλιον – Το Σχέδιον της Αντιφώνησεως – Οι Εθνικοί Πόθοι – Αντεγκλήσεις Ελλήνων και Οθωμανών», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 14/27 Απριλίου 1915. Το 1915 αποφασίστηκε η ανέγερση μνημείου πεσόντων τους βαλκανικούς πολέμους μεταξύ των οποίων ήταν και ο Χριστόδουλος Σώζος βλ. SA1/593/15 και SA1/827/15.

¹⁰⁴⁰ Για το κείμενο της αντιφώνησης βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 23 Απριλίου 1915.

ένωση της Κύπρου με το ομόφυλο βασίλειο της Ελλάδας. Τα βρετανικά μέλη του συμβουλίου δήλωσαν εξ αρχής ότι θα καταψηφίσουν την παράγραφο γιατί σε αυτήν εκφράζονται οι επιθυμίες ενός μόνο μέρους του πληθυσμού της νήσου. Οι Τουρκοκύπριοι βουλευτές δήλωσαν ότι θα καταψηφίσουν την παράγραφο γιατί αν η Κύπρος ενωθεί με την Ελλάδα, τότε η κοινότητά τους δεν θα είναι ασφαλής. Συγκεκριμένα, ο İrfan Effendi δήλωσε ενώπιον του συμβουλίου ότι «Οι Τούρκοι εν Κύπρω είναι ανδρείοι και ευσταθείς, ως είναι πιστοί και ήσυχoi. Είναι υιοί των κατακτητών, οις οι χριστιανοί οφείλουσι την ύπαρξιν αυτών. 60 χιλιάδες μουσουλμάνοι κατοικούσι εν Κύπρω και... ανθίστανται κατά πάσης προσαρτήσεως και ελπίζουσιν, ότι η Βρετανική κυβέρνησις... και αι εν Κύπρω αρχαί δεν θέλουσι συναινέσει εις την εξόντωσιν του τουρκικού πληθυσμού...»¹⁰⁴¹. Οι φόβοι του İrfan Effendi είναι αβάσιμοι, λέει ο Θεοδότου. Η ένωση θα πραγματοποιηθεί και καλά θα κάνουν οι μουσουλμάνοι να εξοικειωθούν με την ιδέα, αναφέρει ο Λανίτης.

Οι Τουρκοκύπριοι ανέφεραν, επίσης, ότι κατά την άποψή τους ούτε η ίδια η Ελλάδα δεν θα επιθυμούσε την προσάρτηση της Κύπρου. Ως απόδειξη του επιχειρήματός τους ο İrfan Effendi αναφέρει άρθρο της εφημερίδας *Πρωϊνή*, στο οποίο ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών Ζωγράφος σε συνομιλία του με τον μητροπολίτη Κιτίου δήλωσε ότι η παραχώρηση της Κύπρου στην Ελλάδα θα εγκαινίαζε μια αποικιακή πολιτική την οποία αυτή δεν επιθυμεί. Ο Χατζηιωάννου διέψευσε τον Τουρκοκύπριο βουλευτή λέγοντας ότι η γνώμη μιας εφημερίδας δεν αποτελεί την επίσημη πολιτική μιας χώρας. Ποια είναι, όμως, η επίσημη πολιτική της Ελλάδας για την Κύπρο;

Ο Βενιζέλος μετά τις συζητήσεις που είχε στο Λονδίνο περί τα τέλη του 1912 θεωρούσε ότι η Βρετανία θα παραχωρήσει την Κύπρο στην Ελλάδα με αντάλλαγμα τη χρήση του Αργοστολίου ως συμμαχικής ναυτικής βάσης και τη συμμετοχή της Ελλάδας στην Entente. Μετά την έναρξη του πολέμου, πιέζει για τη συμμετοχή της Ελλάδας στις πολεμικές επιχειρήσεις αλλά οι φιλοβασιλικοί κύκλοι έχουν αντίθετη άποψη. Σύμφωνα με τον Βασιλιά Κωνσταντίνο, οι δυο βαλκανικοί πόλεμοι έχουν εξαντλήσει τον λαό. Αν η Entente επιθυμεί τη συμβολή της Ελλάδας, θα πρέπει να εγγυηθεί την εδαφική της ακεραιότητα και να δεσμευτεί επίσημα για τις μεταπολεμικές εδαφικές παραχωρήσεις προς αυτήν. Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος και οι σύμβουλοί του θεωρούν ότι η Ελλάδα πρέπει να διατηρήσει την ουδετερότητά της, ενώ ο Βενιζέλος και οι οπαδοί του θεωρούν ότι πρέπει να μπει στον πόλεμο το συντομότερο δυνατόν έτσι ώστε να μην χάσει την ευκαιρία να μοιραστεί με τους συμμάχους τα μεταπολεμικά οφέλη. Αυτή η διαφωνία των δυο ανδρών οδηγεί τον Βενιζέλο στην πρώτη του παραίτηση τον Φεβρουάριο του 1915¹⁰⁴².

¹⁰⁴¹ «Νομοθετικόν Συμβούλιον – Το Σχέδιον της Αντιφωνήσεως – Οι Εθνικοί Πόθοι – Αντεγκλήσεις Ελλήνων και Οθωμανών», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 14/27 Απριλίου 1915.

¹⁰⁴² Η παραίτηση του Βενιζέλου και η κήρυξη της ουδετερότητας εκ μέρους της Ελλάδας προκαλεί αναστάτωση στην Κύπρο. «Ο Πόλεμος και τα Βαλκανικά Κράτη», ο.π., Λευκωσία: 11/27 Μαρτίου 1915. Η ουδετερότητα της Ελλάδας

Την υπηρεσιακή κυβέρνηση μέχρι τη διεξαγωγή των νέων εκλογών του Μαΐου αναλαμβάνει ο Γούναρς. Αυτή την περίοδο ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών Γεώργιος Ζωγράφος, προς μεγάλη απογοήτευση των Ελληνοκυπρίων, δήλωσε στον μητροπολίτη Κιτίου ότι η Ελλάδα δεν μπορεί να επιχειρήσει την κατάληψη της Σμύρνης, αλλά ούτε να αποδεχθεί την παραχώρηση της Κύπρου, γιατί με αυτόν τον τρόπο θα εγκαινιάζε μια αποικιακή πολιτική, η οποία δεν είναι εφικτή την παρούσα στιγμή¹⁰⁴³. Στις 31 Μαΐου 1915, ο Βενιζέλος επανεκλέγεται αλλά η επίσημη ορκωμοσία της κυβέρνησής του καθυστερεί λόγω της ασθένειας του βασιλιά μέχρι τον Αύγουστο του 1915¹⁰⁴⁴. Λίγες εβδομάδες αργότερα ο Βενιζέλος παραιτείται για δεύτερη φορά και την κυβέρνηση αναλαμβάνει ο Ζαΐμης, ο οποίος αντικαθίσταται λίγο αργότερα από τον Στέφανο Σκουλούδη¹⁰⁴⁵.

Την ίδια στιγμή το περιοδικό *Near East*, το οποίο το 1912 δημοσίευε την άποψη ότι η ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα είναι «παράλογη», δημοσιεύει άρθρο αναγνώστη στο οποίο αναφέρεται ότι η Βρετανία πολεμά σήμερα για την εφαρμογή της αρχής των εθνοτήτων¹⁰⁴⁶. Εφόσον ο πληθυσμός της Κύπρου είναι κατά πλειοψηφία ελληνικός, τότε η Κύπρος πρέπει να ενωθεί με την Ελλάδα και αν μετά την ένωση οι μουσουλμάνοι της Κύπρου δεν είναι ικανοποιημένοι, μπορούν να μεταναστεύσουν¹⁰⁴⁷. Υπέρ της ένωσης είναι και οι αγγλικές

προκαλεί τις έντονες επικρίσεις του ευρωπαϊκού τύπου. «Η στάσις της Ελλάδος», ο.π., Λευκωσία: 25/7 Αυγούστου 1915.

¹⁰⁴³ «Σμύρνη και Κύπρος – Δηλώσεις Έλληνας Υπουργού», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Μαρτίου 1915.

¹⁰⁴⁴ Η είδηση της ασθένειας του βασιλιά Κωνσταντίνου προκάλεσε ανησυχία στην Ελληνοκυπριακή κοινότητα και οδήγησε στην διαξαγωγή δεήσεων υπέρ της ανάρρωσής του και την αποστολή ευχετήριων τηλεγραφημάτων στα οποία αναφέρεται και ο εθνικός πόθος της ένωσης. Παρόμοιο τηλεγράφημα στάλθηκε και στον Άγγλο βασιλιά επ' ευκαιρία της εορτής των γενεθλίων του. «Η ασθένεια του Βασιλέως των Ελλήνων» και «Συγχαρητήρια γράμματα του Δημάρχου Λευκωσίας – Προς τους Βασιλείς της Αγγλίας και της Ελλάδος», ο.π., Λευκωσία: 30/12 Ιουνίου 1915.

¹⁰⁴⁵ «Χωρίς Τίτλο», ο.π., 8/21 Αυγούστου 1915.

¹⁰⁴⁶ Σε προγενέστερο άρθρο στην εφημερίδα *Nation* αναγνώστης έγραψε ότι η Αγγλία και οι σύμμαχοί της αγωνίζονται αυτή την στιγμή για τα δίκαια των μικρών εθνών, της Αλσατίας, του Σλέβικ, της Τρανσυλβανίας και της Βοσνίας (περιοχές οι οποίες βρίσκονται υπό γερμανική ή αυστριακή κατοχή), αλλά αδιαφορούν για τα μικρά έθνη που βρίσκονται υπό την δική τους κατοχή. Υπάρχει μια ισπανική εθνικιστική κίνηση που λέγεται Γιβραλτάρ, μια ιταλική που λέγεται Μάλτα και μια ελληνική που λέγεται Κύπρος. Δεν γνωρίζουμε αν οι κάτοικοι του Γιβραλτάρ και της Μάλτας θέλουν να ενωθούν με τα ελεύθερα βασίλεια τους, αλλά αυτό είναι σίγουρο για την Κύπρο η οποία δεν έπαυσε να ζητά την ένωση. Κάθε αίτηση των Κυπρίων για αυτοδιοίκηση απορριπτόταν λόγω της Συνθήκης του 1878, αλλά τώρα η Αγγλία δε δεσμεύεται πια από την συνθήκη. Οι Κύπριοι εξέφρασαν την χαρά τους για την προσάρτηση της χώρας τους στην Αγγλία, αλλά ταυτόχρονα εξέφρασαν τον πόθο τους για ένωση, γεγονός που παραλείφθηκε από τα αγγλικά δημοσιεύματα. «Ελλάς και Κύπρος – Μια επιστολή Βρετανού εν τω Αγγλικώ Τύπω», ο.π., Λευκωσία: 21/6 Μαρτίου 1915, βλ. επίσης «Η Κύπρος εν τω Αγγλικών Τύπω – Το ζήτημα των εθνικοτήτων», ο.π., Λευκωσία: 31/3 Απριλίου 1915. Επίσης ο αγγλικός Τύπος θεωρεί ότι η Κωνσταντινούπολη πρέπει να αποδοθεί στην Ελλάδα λόγω των ισχυρών εθνικών δεσμών που τις συνδέουν, «Η Κωνσταντινούπολη να δοθεί εις την Ελλάδα – Γνώμη Αγγλικού Τύπου», ο.π., Λευκωσία: 14/17 Μαρτίου 1915.

¹⁰⁴⁷ «Το μέλλον της Κύπρου – Η νήσος να δοθεί εις την Ελλάδα – Απάντησις εις τον κ. Χούστον», ο.π., Λευκωσία: 4/17 Ιουλίου 1914. Το εν λόγω άρθρο αποτελεί απάντηση σε προηγούμενο δημοσίευμα της *Near East* το οποίο ανέφερε ότι η Γαλλία δεν θα επέτρεπε την παραχώρηση της Κύπρου σε μια χώρα της οποίας η βασίλισσα είναι Γερμανίδα. «Ένωσις μετά της Ελλάδος», ο.π., Λευκωσία: 27/10 Ιουλίου 1914. Το άρθρο προκάλεσε την έντονη αντίδραση του

εφημερίδες *Truth* και *Nation*, οι οποίες υποστηρίζουν ότι η Κύπρος πρέπει να θυσιαστεί για την είσοδο της Ελλάδας στον πόλεμο και τη δημιουργία ενός κοινού βαλκανικού μετώπου κατά της τριπλής συμμαχίας¹⁰⁴⁸.

Το ίδιο πιστεύει και ο Ελληνοκύπριος βουλευτής Πασχάλης Κωνσταντινίδης, ο οποίος τον Απρίλιο του 1915 καταθέτει στο συμβούλιο ψήφισμα υπέρ της επικράτησης των συμμάχων και της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα¹⁰⁴⁹. Στη συζήτηση που ακολουθεί, οι Ελληνοκύπριοι καλούν τους Βρετανούς να απόσχουν από την ψηφοφορία ώστε να επιτρέψουν την ελεύθερη έκφραση της θέλησης της πλειοψηφίας, ενώ ταυτόχρονα προσπαθούν να καθησυχάσουν τους Τουρκοκυπρίους αναφέροντας ότι η ασφάλεια της κοινότητάς τους θα είναι εγγυημένη και μετά την ένωση της νήσου με την Ελλάδα. Το ενωτικό ψήφισμα του Κωνσταντινίδη απορρίπτεται από τους Τουρκοκύπριους και τους Βρετανούς βουλευτές γιατί εκφράζει μια μόνο μερίδα του πληθυσμού. Παρ' όλα αυτά, ο αρχιγραμματέας συγχαίρει τους Ελληνοκύπριους για τη μετριοπάθεια και την ειλικρίνεια που έδειξαν στη διατύπωση του ψηφίσματος και για την αποφυγή προσβολής των αισθημάτων της τουρκοκυπριακής κοινότητας. Μετά την απόρριψη του ψηφίσματος οι συνεδρίες του συμβουλίου αναβάλλονται επ' αόριστον¹⁰⁵⁰. Μέχρι αυτή την στιγμή το συμβούλιο είχε προλάβει να ψηφίσει μόνο πέντε εκ των δεκαεπτά νομοσχεδίων που είχαν προταθεί. Τα τέσσερα εκ των πέντε νομοσχεδίων που εγκρίθηκαν αφορούσαν τον προϋπολογισμό της νήσου¹⁰⁵¹, ενώ τα υπόλοιπα νομοσχέδια, τα οποία απορρίφθηκαν, αφορούσαν ζητήματα δευτερευούσης σημασίας όπως η ταυτοποίηση φυλακισμένων¹⁰⁵², η

Irfan Effendi ο οποίος έστειλε επιστολή διαμαρτυρίας στο περιοδικό *Near East*. Ο συντάκτης του άρθρου, κ. Ledward, σε μεταγενέστερο άρθρο του δήλωσε ότι δεν είχε πρόθεση να αναστατώσει την τουρκοκυπριακή κοινότητα. «Συνηγορία υπέρ της Κύπρου εν τω αγγλικώ τύπω», ο.π., Λευκωσία:19/2 Οκτωβρίου 1915.

¹⁰⁴⁸ «Η Κύπρος και ο αγγλικός τύπος – Να δοθή εις την Ελλάδα», ο.π., Λευκωσία: 5/18 Σεπτεμβρίου 1915.

¹⁰⁴⁹ «Συνεδρία 8/21 Απριλίου», ο.π., Λευκωσία: 11/24 Απριλίου 1915. Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης SA1/726/15.

¹⁰⁵⁰ «Το ψήφισμα της Ενώσεως της Κύπρου – Λόγοι Αρμοστού και Αρχιγραμματέως», «Το μέλλον της Κύπρου» και «Νομοθετικόν Συμβούλιον – Το Ψήφισμα της Ενώσεως – Μια ιστορική συνεδρία- Αι αγορεύσεις των Βουλευτών», ο.π., Λευκωσία: 11/24 Απριλίου και 18/1 Μαΐου 1915. Στην υποστήριξη του ψηφίσματος οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές αναφέρουν ότι ο πόθος της ένωσης δεν πηγάζει από μια πιθανή αντιβρετανική πολιτική αλλά από το γεγονός ότι προτιμούν να είναι ενώσουν την τύχη τους με την φτωχή Ελλάδα παρά με την πλούσια Βρετανία.

¹⁰⁵¹ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 4 και 18 Ιουνίου και 2 Ιουλίου 1915. Το πέμπτο νομοσχέδιο που εγκρίθηκε από το συμβούλιο αφορούσε την διατήρηση ορισμένων νόμων και μετά την προσάρτηση της νήσου βλ. ο.π., 4 Ιουνίου 1914. Στην συζήτηση του συμβουλίου περί του προϋπολογισμού οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές συμφωνούν με τον Αρμοστή ότι φέτος πρέπει να ασχοληθούν με τα αναγκαία νομοθετήματα, για αυτό τον λόγο θα ψηφίσουν τον προϋπολογισμό χωρίς καμία ένσταση. Αλλά δεν μπορούν να μην αναφέρουν την αδικία του να συνεχίζει να επιβαρύνεται ο προϋπολογισμός από το ποσό του φόρου υποτελείας. Εφόσον η συνθήκη του 1878 έχει καταργηθεί γιατί εξακολουθεί να επιβάλλεται ο φόρος της υποτελείας και πως γίνεται η Βρετανία να πληρώνει αυτό το ποσό σε ένα εχθρικό κράτος; Ο αρχιγραμματέας απαντά ότι το ποσό του φόρου μετονομάζεται σε «Μερίδιον Κύπρου δια το τουρκικόν χρέος» και θα συνεχίζει να καταβάλλεται από την Κύπρο. «Ο Προϋπολογισμός της Κύπρου δια το έτος 1915 – 1916 – Ο Φόρος» και «Ο Προϋπολογισμός – Ο Φόρος Υποτελείας – Οι Τούρκοι ενίστανται πάλιν», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 14/27 Μαρτίου 1915 και 11/24 Απριλίου 1915. Για το ίδιο θέμα βλ. «Η Κύπρος και το δημόσιον χρέος της Τουρκίας», ο.π., Λευκωσία: 4/17 Απριλίου 1915.

¹⁰⁵² *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 29 Νοεμβρίου 1915.

διατήρηση της πέστροφας¹⁰⁵³ η προστασία από πυρκαγιές¹⁰⁵⁴ και η προστασία γυναικών και κοριτσιών¹⁰⁵⁵.

Στις 16 Οκτωβρίου η Βρετανία υποσχέθηκε την παραχώρηση της Κύπρου στην Ελλάδα ζητώντας ως αντάλλαγμα την άμεση και πλήρη στρατιωτική υποστήριξη της Σερβίας αλλά στις 18 Οκτωβρίου ο τότε Έλληνας πρωθυπουργός Ζαΐμης απέρριψε τη βρετανική προσφορά¹⁰⁵⁶. Οι ειδήσεις της βρετανικής προσφοράς και της ελληνικής απόρριψης γνωστοποιήθηκαν στην Κύπρο ταυτόχρονα. Σύμφωνα με το σχετικό άρθρο της *Ελευθερίας*, ο Ζαΐμης στην απάντησή του εξέθεσε όλους τους λόγους που τον οδήγησαν στην απόρριψη της προσφοράς και στη συνέχεια «ιδιαιτέρως ηυχαιρίστηκε την Αγγλίαν δια την άμεσον προσφοράν της Κύπρου, προσθέσας ότι και η απόκτησις της νήσου ταύτης, της οποίας ο Ελληνισμός ουδένα διατρέχει υπό την φιλελευθέραν Αγγλικήν διοίκησιν κίνδυνον, δεν αποτελεί επαρκές αντιστάθμισμα των κινδύνων ους διέτρεχεν η Ελλάς αν περιεπλέκετο εις τον Ευρωπαϊκόν πόλεμον»¹⁰⁵⁷.

Μετά την ανακοίνωση της προσφοράς της Κύπρου στην Ελλάδα, οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές και ο αρχιεπίσκοπος αποφάσισαν την αποστολή επιστολών σε Αγγλία και Ελλάδα. Στο έγγραφο προς τον πρωθυπουργό της Ελλάδας επαναλαμβάνουν τους εθνικούς πόθους της κοινότητάς τους και την πεποίθησή τους ότι η ελληνική κυβέρνηση θα στρέψει την προσοχή της στο ζήτημα της Κύπρου «του οποίου την αίσια διευθέτησιν αναμένει ο λαός εναγωνίως», ενώ σε αυτό προς τον υπουργό των αποικιών εκφράζουν την ευγνωμοσύνη του λαού για την αναγνώριση των εθνικών του πόθων μέσω της προσφοράς της Κύπρου στην Ελλάδα, την οποία θεωρούν τον τελευταίο σταθμό πριν την εθνική τους αποκατάσταση¹⁰⁵⁸.

Ο αρμοστής Clauson θεωρώντας το θέμα λήξαν σε συνάντησή του με τους Ελληνοκύπριους βουλευτές και τον αρχιεπίσκοπο διευκρίνισε ότι η προσφορά της Κύπρου έγινε αλλά η Ελλάδα την απέρριψε, άρα σήμερα η προσφορά είναι άκυρη και οι «Έλληνες Κύπριοι» πρέπει να συνειδητοποιήσουν ότι εξακολουθούν να είναι Βρετανοί υπήκοοι και ότι έχουν ορισμένα καθήκοντα. Παρακαλεί, λοιπόν, ο αρμοστής τους Ελληνοκύπριους βουλευτές να αποφύγουν τις δημόσιες εκφράσεις φυλετικών αισθημάτων, οι οποίες μπορεί να προκαλέσουν την αντίδραση των «συνυπηκόων» τους και την ανησυχία των κατώτερων αμαθέστερων τάξεων.

¹⁰⁵³ Στο ίδιο.

¹⁰⁵⁴ Στο ίδιο, 26 Μαρτίου 1915.

¹⁰⁵⁵ Στο ίδιο. Για το ίδιο θέμα βλ. SA1/589/15.

¹⁰⁵⁶ Για το παρασκήνιο της βρετανικής προσφοράς και της ελληνικής απόρριψης βλ. Ρίχτερ Χάντς, *Ιστορία της Κύπρου...*, ο.π., σ.σ.186 – 191. Για το ίδιο θέμα βλ. Πικρός Γιάννης, *Ο Βενιζέλος...*, ο.π., σ.σ. 18-23.

¹⁰⁵⁷ «Η Ελλάς και η Αντάντ – Η προσφορά της Κύπρου – Απάντησις Ελληνικής Κυβερνήσεως», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 24/6 Νοεμβρίου 1915.

¹⁰⁵⁸ Έστειλαν επίσης ευχαριστήρια τηλεγραφήματα στην Βουλή των Κοινοτήτων και την Βουλή των Λόρδων. «Το Ζήτημα της Κύπρου – Δυο έγγραφα της Εκκλησιαστικής αρχής και των Ελλήνων Βουλευτών προς τους Υπουργούς της Ελλάδος και Αγγλίας», ο.π. Λευκωσία: 31/13 Νοεμβρίου 1915.

Ο αρχιεπίσκοπος διαβεβαίωσε τον αρμοστή ότι θα διατηρήσουν την νομοταγή συμπεριφορά τους, ότι αναγνωρίζουν τη βρετανική τους υπηκοότητα και ότι ελπίζουν στη συνέχιση της φιλελεύθερης στάσης της βρετανικής διοίκησης¹⁰⁵⁹. Οι φόβοι του αρμοστή είναι εν μέρει δικαιολογημένοι αν ληφθεί υπ' όψιν ότι πριν τρία χρόνια σημειώθηκαν τα αιματηρά δικοινοτικά επεισόδια της Λεμεσού, ενώ μόλις στην αρχή του τρέχοντος έτους οι Τουρκοκύπριοι ζήτησαν με υπόμνημά τους την παραμονή της Κύπρου υπό βρετανική κυριαρχία γιατί μόνο η Βρετανία μπορεί να εγγυηθεί την ασφάλεια της κοινότητάς τους. Παρά την ανησυχία του αρμοστή, όμως, δεν σημειώθηκε κανένα δικοινοτικό επεισόδιο και οι Τουρκοκύπριοι δεν μπήκαν καν στον κόπο να διαμαρτυρηθούν για την προσφορά της Κύπρου στην Ελλάδα εφόσον αυτή απορρίφθηκε πριν καν γνωστοποιηθεί στο κυπριακό κοινό.

Η εξέλιξη αυτή απογοήτευσε τους Ελληνοκύπριους, οι οποίοι για τριάντα επτά ολόκληρα χρόνια προέτρεπαν την Βρετανία να ακολουθήσει την πολιτική του Gladstone και να προσφέρει την Κύπρο στην Ελλάδα, όπως έπραξε κατά το παρελθόν για τα Ιόνια νησιά¹⁰⁶⁰ και ενώ στις 16 Οκτωβρίου 1915 η Βρετανία πραγματοποίησε τις ελπίδες των Ελληνοκυπρίων, σύμφωνα με την Ελλάδα «η στιγμή δεν ήταν η κατάλληλη¹⁰⁶¹». Η Ελλάδα αποφάσισε να «θυσιάσει» την Κύπρο στον βωμό της εσωτερικής της πολιτικής. «Με την απόφασή τους ο Κωνσταντίνος Α' και η ελληνική κυβέρνηση δεν έχασαν μόνο την ευκαρία να κερδίσουν την Κύπρο, αλλά και την υποστήριξη των συμμάχων για την υλοποίηση των μειζόνων επεκτατικών τους σχεδίων στο πλαίσιο της Μεγάλης Ιδέας. Αποτελεί ειρωνεία της Ιστορίας το γεγονός ότι η Ελλάδα παρά την ουδετερότητά της – ή, μάλλον, ακριβώς εξαιτίας της - αναγκάστηκε τελικά να μπει στον πόλεμο. Αν η Ελλάδα είχε συμμετάσχει στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ, οι σύμμαχοι θα είχαν δυσκολευτεί πολύ περισσότερο να αφήσουν τους Έλληνες στα κρύα του λουτρού κατά την απόπειρα των τελευταίων να κερδίσουν την Σμύρνη...»¹⁰⁶². Χρειάστηκαν δύο μόλις μέρες για να καταρρεύσουν όλες οι προσπάθειες τριάντα επτά χρόνων.

¹⁰⁵⁹ «Η συνέντευξη του Μ. Αρχιεπισκόπου και Βουλευτών μετά του Μ. Αρμοστού – Επίσημον ανακοινωθέν», ο.π., Λευκωσία: 31/13 Νοεμβρίου 1915.

¹⁰⁶⁰ Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας* δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η πολιτική της ουδετερότητας την οποία ακολούθησε μέχρι τώρα η Ελλάδα ήταν καταστρεπτική για τα συμφέροντά μας, «Ν' αποσεισθή ο εφιάλτης», ο.π., Λευκωσία: 3/16 Ιουνίου 1917.

¹⁰⁶¹ Η άποψη ότι η συγκεκριμένη στιγμή δεν είναι κατάλληλη για την προσάρτηση της Κύπρου από την Ελλάδα διατυπώθηκε και πριν την βρετανική προσφορά από τον τότε πρωθυπουργό Γούναρη, ο οποίος ανέφερε ότι η προσάρτηση της νήσου θα ήταν μια πράξη αποικιοκρατική και ασύμφορη για την Ελλάδα. «Η τύχη της Κύπρου», ο.π., Λευκωσία: 11/24 Απριλίου 1915. Στα επιχειρήματα που χρησιμοποιεί η ελληνική κοινή γνώμη για να δικαιολογήσει την άρνηση της βρετανικής προσφοράς της Κύπρου συμπεριλαμβάνεται και η άποψη του κ. Α.Λ. Κοταρίνη ο οποίος σε άρθρο του που αναδημοσιεύθηκε στον αγγλικό Τύπο αναφέρει ότι η Αγγλία δεν μπορεί να δώσει την Κύπρο στην Ελλάδα γιατί η Κύπρος δεν υπήρξε ποτέ αγγλικό έδαφος. «Ο Αγγλικός τύπος περί Κύπρου – Κρίσεις και γνώμαι», ο.π., Λευκωσία: 21/4 Δεκεμβρίου 1915.

¹⁰⁶² Ρίχτερ Χάιντς, *Ιστορία της Κύπρου...*, ο.π., σ.194. Βρετανική εφημερίδα αναφέρει ότι αν η Ελλάδα επιτρέψει στον Ζαΐμη να απορρίψει την προσφορά της Κύπρου θα πρέπει να εγκαταλείψει κάθε ελπίδα για την εκπλήρωση

Κατά μια άποψη, η πολιτική της ριζοσπαστικοποίησης του αιτήματος της ένωσης και της εντατικοποίησης του ενωτικού αγώνα στέφθηκε από επιτυχία εφόσον η Βρετανία αναγνώρισε τους εθνικούς πόθους των Ελληνοκυπρίων ως ορθούς και δίκαιους. Κατά μια άλλη άποψη, όμως, η πολιτική που ακολούθησε η κοινότητα μέχρι αυτήν την στιγμή δεν έφερε το επιθυμητό αποτέλεσμα εφόσον η ένωση δεν πραγματοποιήθηκε παρά τη βρετανική προσφορά. Το ερώτημα που προκύπτει είναι το προς τα πού πρέπει να στραφούν οι Ελληνοκύπριοι τώρα, στην Ελλάδα ή τη Βρετανία, και με ποιο τρόπο θα πρέπει να διεκδικήσουν την ένωση, με την υποβολή υπομνημάτων ή τον ξεσηκωμό της κοινότητας; Θα υπερβούν οι Ελληνοκύπριοι τα όρια της νομιμότητας ή θα θυσιάσουν οι ίδιοι το μέλλον τους για το καλό του έθνους; Θα εξακολουθήσουν να είναι υπάκουοι υπήκοοι των Βρετανών μέχρι το τέλος του πολέμου με την ελπίδα της εκπλήρωσης των βρετανικών υποσχέσεων του παρελθόντος;

Από τη μελέτη των αρχείων του 1916 γίνεται φανερό ότι οι Ελληνοκύπριοι θα ακολουθήσουν την πολιτική της αναμονής σε όλα τα ζητήματα που αφορούν την νήσο παρά το γεγονός ότι αυτή μπορεί να αποδειχθεί επιζήμια για τα συμφέροντα της κοινότητας. Η «αδράνεια» των Ελληνοκυπρίων βουλευτών έφτασε σε τέτοιο σημείο ώστε μια μερίδα της κοινότητας να κατακρίνει την πολιτική που ακολούθησαν αναφέροντας ότι οι βουλευτές δυστυχώς δεν ήταν αντάξιοι των καθηκόντων τους κατά τα τελευταία δυο έτη της θητείας τους, γιατί είχαν μεν καθήκον να συνεργαστούν με την κυβέρνηση και να διευκολύνουν το έργο της κατά την εμπόλεμη περίοδο, αλλά αυτό δεν σήμαινε ότι έπρεπε να μείνουν αδρανείς και να μην διεξάγουν αγώνα για την λύση των τοπικών θεμάτων που απασχολούν τον λαό¹⁰⁶³.

Αιτία για την αδράνεια των Ελληνοκυπρίων βουλευτών φαίνεται να είναι η πεποίθηση ότι η Βρετανία θα επαναλάβει την προσφορά της Κύπρου στην Ελλάδα πριν τη λήξη του πολέμου. Αυτή την άποψη εκφράζει άρθρο αγγλικής εφημερίδας, το οποίο αναδημοσιεύεται στην *Ελευθερία*¹⁰⁶⁴. Αλλά ακόμη και αν δεν προσφερθεί η Κύπρος στην Ελλάδα πριν τη λήξη του πολέμου, οι Ελληνοκύπριοι εξακολουθούν να πιστεύουν ακράδαντα ότι το μέλλον της νήσου θα

της Μεγάλης Ιδέας. «Ο Αγγλικός τύπος δια την εκχώρησιν της Κύπρου», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 24/6 Νοεμβρίου 1915.

¹⁰⁶³ Θα έπρεπε οι Βουλευτές μας να αγωνιστούν για την λήψη μέτρων για την ανακούφιση της οικονομικής δυσπραγίας, για την ανόρθωση της γεωργίας και του εμπορίου και για την εξασφάλιση εργασίας και πόρων για τις εργατικές τάξεις. Όλα αυτά τα ζητήματα θα μπορούσαν να διευθετηθούν με την συνεργασία της τοπικής κυβέρνησης χωρίς να προκαλέσουν προβλήματα, αλλά αντιθέτως οι Βουλευτές μας έχουν χαράξει μια πολιτική αναμονής η οποία δεν ωφελεί τον λαό. «Ανοικτή επιστολή εκ της Επαρχίας Αμμοχώστου», ο.π., Λευκωσία: 6/19 Αυγούστου 1916.

¹⁰⁶⁴ «Εάν η Ελλάς προβή και εις την ελαχίστην νύξιν ότι επιθυμεί να προσέλθει με το μέρος της Αντάντ, αυτή θα ήτο διατεθειμένη να επαναλάβη όλες τας μέχρι τούδε υποσχέσεις περί παραχωρήσεων, ήτοι της γνωστής εν Μ. Ασία περιοχής, της Κύπρου, ως και τας δοθείσας τελευταίως υποσχέσεις περί Βορείου Ηπείρου, Γευγελής, Δοϊράνης, ενδεχομένως δε και του Μοναστηρίου. Επιπλέον οι Σύμμαχοι δύνανται να δώσωσιν υπόσχεσιν περί εξασφάλισης της κατοχής της Καβάλας και ολοκλήρου της Θρακικής παραλίας...». «Δηλώσεις Διπλωμάτου της Αντάντ – Το ζήτημα της Κύπρου», ο.π., Λευκωσία: 30/2 Φεβρουαρίου 1916.

διευθετηθεί με βάση την αρχή των εθνοτήτων, για την οποία πολεμά η Βρετανία και οι σύμμαχοί της, μετά το τέλος του πολέμου. Η βεβαιότητα των Ελληνοκυπρίων ότι η άρνηση της Ελλάδας να προσαρτήσει την Κύπρο δεν αποτελεί την τελευταία πράξη του παιχνιδιού ενδυναμώνεται λόγω της πολιτικής στάσης της εγχώριας κυβέρνησης. Στο κείμενο της αντιφώνησης του 1916 το συμβούλιο εκφράζει τις ευχαριστίες του για την εναρκτήρια ομιλία του αρμοστή, την συναίνεσή του περί της νομοθετικής εργασίας που πρέπει να επιτελεσθεί και τις ευχές του κυπριακού λαού για τη νίκη των συμμάχων και την εφαρμογή της αρχής των εθνοτήτων για την οποία αγωνίζεται η Βρετανία. Τα τουρκοκυπριακά μέλη του συμβουλίου διαφωνούν με την τρίτη παράγραφο γιατί αυτή υπονοεί την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, αλλά οι Βρετανοί βουλευτές επιλέγουν να συνταχθούν με τους Ελληνοκύπριους στην έγκριση και των τριών παραγράφων της αντιφώνησης¹⁰⁶⁵. Στην συνέχεια της συζήτησης, ο Κωνσταντινίδης προτείνει την εισαγωγή τέταρτης παραγράφου, η οποία αναφέρει ότι το συμβούλιο εκφράζει τις ευχαριστίες του για την προσφορά της Κύπρου στην Ελλάδα γεγονός που σημαίνει την αναγνώριση των εθνικών δικαιών του κυπριακού λαού, ο οποίος εξακολουθεί να πιστεύει στην εφαρμογή της αρχής των εθνοτήτων. Κατά της παραγράφου τοποθετούνται και οι τρεις Τουρκοκύπριοι βουλευτές λέγοντας ότι η είδηση της προσφοράς της Κύπρου στην Ελλάδα, η οποία ήταν ένα λάθος που ελπίζουμε να μην επαναληφθεί, αναστάτωση την μουσουλμανική κοινότητα. Η προσφορά της Κύπρου δεν υπαγορεύτηκε από την αρχή των εθνοτήτων αλλά από τα αγγλικά συμφέροντα και, αφού αυτή απορρίφθηκε από την Ελλάδα, καλό θα ήταν να μην επανέλθει στις συζητήσεις του συμβουλίου την προκειμένη στιγμή¹⁰⁶⁶. Την ίδια άποψη έχουν και οι Βρετανοί βουλευτές με αποτέλεσμα την απόρριψη της παραγράφου.

Με τη στάση της η βρετανική κυβέρνηση θέλει να δώσει το μήνυμα ότι πιστεύει και αγωνίζεται για την υλοποίηση της αρχής των εθνοτήτων, αλλά οι αποφάσεις της θα υπαγορεύονται πάντα από τα αγγλικά συμφέροντα¹⁰⁶⁷. Η Κύπρος έχασε την ευκαιρία της να ενωθεί με την Ελλάδα αλλά κανείς δεν ξέρει τι μπορεί να επιφυλάσσει το μέλλον¹⁰⁶⁸. Η στάση της εγχώριας κυβέρνησης είναι ανοικτή σε ερμηνείες και η ελληνοκυπριακή κοινότητα επιλέγει

¹⁰⁶⁵ Για το κείμενο της εναρκτήριας ομιλίας του αρμοστή και της αντιφώνησης βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 7 Απριλίου 1916.

¹⁰⁶⁶ «Νομοθετικόν Συμβούλιον – Σχέδιον Αντιφωνήσεως – Αι συζητήσεις των Βουλευτών», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 19/1 Απριλίου 1916.

¹⁰⁶⁷ Μετά την απόρριψη της βρετανικής προσφοράς η εφημερίδα *Ελευθερία* αναδημοσιεύει άρθρα του αγγλικού Τύπου όπου υποστηρίζεται η άποψη ότι η προσφορά του νησιού ήταν λανθασμένη λόγω της στρατιωτικής και ναυτικής σημασίας του «Το ζήτημα της Κύπρου», ο.π., Λευκωσία: 2/15 Ιουλίου 1916.

¹⁰⁶⁸ Σε άρθρο αναγνώστη αγγλικής εφημερίδας αναφέρεται ότι το ζήτημα της παραχώρησης της Κύπρου είναι σήμερα νεκρό, αλλά η εν λόγω προσφορά μπορεί να επαναληφθεί στον μέλλον καθώς μπορεί να αποβεί ιδιαίτερα χρήσιμη στην προσπάθεια διευθέτησης του Βαλκανικού ζητήματος. «Η προταθείσα παραχώρησις της Κύπρου – Δυο επιστολαί», ο.π., Λευκωσία: 4/22 Ιανουαρίου 1916.

αυτήν που επιβεβαιώνει τους εθνικούς της πόθους¹⁰⁶⁹. Σίγουροι, λοιπόν, για το μέλλον της Κύπρου οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές συνεχίζουν τη νομοθετική τους εργασία. Σύμφωνα με την απόφαση του αρμοστή το 1916, ψηφίζονται μόνο όσα νομοσχέδια σχετίζονται με την οικονομία και τη δημόσια διοίκηση¹⁰⁷⁰. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια το εκπαιδευτικό νομοσχέδιο¹⁰⁷¹ του Κωνσταντινίδη και το νομοσχέδιο περί καταγραφής των εκκλησιαστικών περιουσιών¹⁰⁷² δεν εγκρίνονται από το συμβούλιο.

Εν τω μεταξύ, η Κύπρος συνεχίζει να συνεισφέρει στον αγώνα των συμμάχων με την αποστολή εθελοντών στρατιωτών¹⁰⁷³ και ημιονηγών¹⁰⁷⁴, τη δημιουργία στρατοπέδων αιχμαλώτων¹⁰⁷⁵ και εκπαίδευσης Αρμενίων στρατιωτών στην Αμμόχωστο¹⁰⁷⁶, την προσφορά καταφυγίου σε πρόσφυγες του πολέμου¹⁰⁷⁷ και την τροφοδοσία του αγγλικού στρατού¹⁰⁷⁸.

Δεύτερη αιτία για την αδράνεια των Ελληνοκύπριων βουλευτών και εκκλησιαστικών ηγετών στο μέτωπο της ένωσης αποτελούν οι εξελίξεις στο εσωτερικό της νήσου. Τον Ιούλιο του

¹⁰⁶⁹ Ο κ. Λανίτης απαντά στους Τουρκοκύπριους συναδέλφους του αναφέροντας ότι όντως η προσφορά της Αγγλίας υπαγορεύτηκε από τα συμφέροντά της, αλλά η Αγγλία αναγνώρισε τα εθνικά μας δίκαια για αυτό και μας προσέφερε στην Ελλάδα και όχι σε οποιαδήποτε άλλη χώρα. ο.π.

¹⁰⁷⁰ Πέραν των προϋπολογισμών εγκρίνονται τα νομοσχέδια περί επέκτασης του νόμου περί εκκλησιαστικών περιουσιών, περί τροποποίησης του νόμου περί αιγών, περί τροποποίησης των κανονισμών των μεταλλείων και περί τροποποίησης των λιμενικών τελών. βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 20 Απριλίου, 2 Ιουνίου, 16 Ιουνίου και 11 Αυγούστου 1916. Οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές πιστοί στην δέσμευσή τους να συνεργαστούν με την κυβέρνηση εγκρίνουν τα νομοσχέδια του προϋπολογισμού παρά το γεγονός ότι ενίστανται κατά της εξακολούθησης της πληρωμής του φόρου υποτελείας από την Κύπρο. «Ο προϋπολογισμός – Η επιψήφισις του», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 19/1 Απριλίου 1916.

¹⁰⁷¹ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 7 Απριλίου 1915.

¹⁰⁷² Στο ίδιο

¹⁰⁷³ Για τους Κύπριους εθελοντές στον αγγλικό στρατό βλ. SA1/853/16. Για τους Κύπριους αιχμαλώτους και νεκρούς του πολέμου βλ. SA1/980/16.

¹⁰⁷⁴ βλ. SA1/722/16. Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης «Επάνοδος Ημιονοδηγών εκ Θεσσαλονίκης», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 1/14 Οκτωβρίου 1916.

¹⁰⁷⁵ βλ. SA1/694/16 και SA1/1167/16. Για την κράτηση μουσουλμάνων αιχμαλώτων στα στρατόπεδα της Κύπρου και τους φόβους περί δημιουργίας επεισοδίων ανάμεσα στον εγχώριο πληθυσμό βλ. SA1/855/16. Για το ίδιο θέμα βλ. «Τούρκοι αιχμάλωτοι εις Κύπρον», «Τούρκοι αιχμάλωτοι εν Κύπρω – Ίδρυσις υποστέγων» και «Αιχμάλωτοι πολέμου εν Κύπρω», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 30/12 Αυγούστου, 20/2 Σεπτεμβρίου και 12/25 Νοεμβρίου 1916.

¹⁰⁷⁶ βλ. SA1/1068/16.

¹⁰⁷⁷ βλ. SA1/1339/15, SA1/959/16. Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης «Πρόσφυγες εκ Μικράς Ασίας – Τα βάσανα των Χριστιανών», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 1/14 Οκτωβρίου 1916.

¹⁰⁷⁸ «Η κυπριακή οικονομία συνεισέφερε 20.000 τόνους σιτηρά, 38.000 τόνους όσπρια, 16.000 τόνους πατάτες, 40.000 αιγοπρόβατα, 800.000 αυγά. Επίσης ξυλεία, άλογα και υποζύγια. Επίσης 13.000 εθελοντές, Έλληνες και Τούρκοι, υπηρέτησαν στο μακεδονικό μέτωπο ως ημιονηγοί. Στην Κύπρο υπήρξε στρατόπεδο για 10.000 αιχμαλώτους και στρατόπεδο εκπαίδευσης του καταρτισθέντος από τους Γάλλους εκστρατευτικού σώματος των Αρμενίων. Το νησί χρησίμευε και ως καταφύγιο προσφύγων από την οθωμανική επικράτεια. Περισσότεροι από εκατό Κύπριοι υπηρέτησαν ως διερμηνείς στον βρετανικό στρατό. Περαιτέρω το νησί χρησίμευσε και ως τόπος διαμονής και ανάρρωσης για τραυματίες των βρετανικών ενόπλων δυνάμεων.». Ηλιοφώτου Χρήστος, *Ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος και η προσφορά της Κύπρου*, χ.ε., Λευκωσία: 1987, σ. 33 στο Ρίχτερ Χάιντς, *Ιστορία της Κύπρου...*, ο.π., σ. 166.

1916 ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κύριλλος Β΄ πεθαίνει¹⁰⁷⁹. Με τον φόβο της επανάληψης του διχασμού που οδήγησε στο δεκαετές αρχιεπισκοπικό ζήτημα αρχίζουν αμέσως οι διαδικασίες για την εκλογή του νέου αρχιεπισκόπου. Τοποτηρητής του αρχιεπισκοπικού θρόνου αναλαμβάνει ο μητροπολίτης Πάφου Ιάκωβος που σε συνεργασία με τα υπόλοιπα μέλη της Ιεράς Συνόδου καταρτίζει εγκύκλιο με την οποία καλεί τον λαό να εκλέξει τους αντιπροσώπους του¹⁰⁸⁰. Παράλληλα, αρχίζει η προεκλογική περίοδος¹⁰⁸¹ για την ανάδειξη νέων μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου, το οποίο διαλύεται με απόφαση του αρμοστή στις 19 Σεπτεμβρίου 1916¹⁰⁸². Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας*, οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές και δήμαρχοι, σε συνάντηση που είχαν στις Πλάτρες, αποφάσισαν ότι δεν θα υποστηρίξουν ανοικτά οποιονδήποτε υποψήφιο για τον αρχιεπισκοπικό θρόνο ώστε να αποφευχθούν οι διχόνοιες και οι κομματικές διαμάχες¹⁰⁸³. Κατά την άποψη της *Ελευθερίας*, οι ηγέτες της κοινότητας θα μπορούσαν να αναφέρουν την προτίμησή τους ώστε να βοηθήσουν τον λαό να αποφασίσει ποιος είναι ο κατάλληλος αρχιεπίσκοπος, αλλά όπως φαίνεται δεν επιθυμούν να προκαλέσουν δυσαρέσκεις στους ψηφοφόρους τους, ειδικά λίγο πριν τις βουλευτικές εκλογές¹⁰⁸⁴.

Σύμφωνα με τις πληροφορίες της *Ελευθερίας*, υποψήφιοι για τον αρχιεπισκοπικό θρόνο θα είναι ο μητροπολίτης Κιτίου Μελέτιος Μεταξάκης, ο μακαριώτατος πρόεδρος Κυρηναίας Κύριλλος, ο μητροπολίτης Πάφου Ιάκωβος, ο ηγούμενος Κύκκου Κλεόπας και ο αρχιμανδρίτης Μακάριος Μυριανθεύς¹⁰⁸⁵. Παρά τις προσπάθειες για αποφυγή της προεκλογικής αντιπαλότητας, η ελληνοκυπριακή κοινή γνώμη διχάζεται ανάμεσα σε εκείνους που θεωρούν ότι την προκειμένη στιγμή η Κύπρος έχει ανάγκη από έναν αρχιεπίσκοπο που θα είναι ταυτόχρονα εκκλησιαστικός και εθνικός ηγέτης του λαού και σε εκείνους που θεωρούν ότι ο αρχιεπίσκοπος θα πρέπει να περιορίζεται στα εκκλησιαστικά του καθήκοντα. Εν ολίγοις, η ελληνοκυπριακή κοινότητα διχάστηκε ανάμεσα σε εκείνους που υποστήριζαν την

¹⁰⁷⁹ «Ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κύριλλος Β΄», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 9/22 Ιουλίου 1916 και SA1/841/16.

¹⁰⁸⁰ «Η Εκλογή Αρχιεπισκόπου – Προκαταρκτική Εργασία της Ι. Συνόδου», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 16/29 Ιουλίου 1916.

¹⁰⁸¹ «Τα Βουλευτικά – Προεκλογικά ενέργειαι», «Τα Βουλευτικά – Προεκλογική ενέργεια – Αποχώρησις κ. Ι. Κυριακίδου», «Τα Βουλευτικά – Νέοι υποψήφιοι» και «Βουλευτικά – Νέοι υποψήφιοι» ο.π., Λευκωσία: 16/29 Ιουλίου, 6/19 Αυγούστου, 20/2 Σεπτεμβρίου και 27/9 Σεπτεμβρίου 1916.

¹⁰⁸² *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 19 Σεπτεμβρίου 1916.

¹⁰⁸³ Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας* αιτία για την διχόνοια είναι τα εμπρηστικά άρθρα τα οποία δημοσιεύουν οι εφημερίδες, «Τις πταίει;», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 22/4 Νοεμβρίου 1916.

¹⁰⁸⁴ «Να προτιμηθώ ο ικανότερος», ο.π., Λευκωσία: 30/12 Αυγούστου 1916. Παρά τις προσπάθειες των βουλευτών να μην προκαλέσουν ένταση κατά την διάρκεια της προεκλογικής περιόδου, σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας* ο εκλογικός αγώνας για την ανάδειξη αρχιεπισκόπου στις πόλεις προμηνύεται έντονος. «Το αρχιεπισκοπικόν – Η εκλογή των ειδικών αντιπροσώπων», ο.π., Λευκωσία: 20/2 Σεπτεμβρίου 1916.

¹⁰⁸⁵ «Το Αρχιεπισκοπικόν – Οι εκλογικοί κατάλογοι – Οι Υποψήφιοι», ο.π., Λευκωσία: 6/19 Αυγούστου 1916. Η *Ελευθερία* αναφέρει ότι υπάρχουν ορισμένες αμφιβολίες σχετικά με το αν μπορεί ο αρχιμανδρίτης Μακάριος Μυριανθεύς να είναι υποψήφιος για τον αρχιεπισκοπικό θρόνο γιατί δεν είναι νόμιμα χειροτονημένος. «Ζήτημαν ακαθόριστον», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Οκτωβρίου 1916.

υποψηφιότητα του μητροπολίτη Κιτίου και σε εκείνους που την απέρριπταν¹⁰⁸⁶. Ανάμεσα στους κυριότερους επικριτές του φιλοβενιζελικού μητροπολίτη ήταν οι γνωστοί φιλοβασιλικοί Έλληνες κάτοικοι Κύπρου Φίλιος Ζαννέτος και Νικόλαος Καταλάνος¹⁰⁸⁷. Τελικά, μετά την απόσυρση της υποψηφιότητάς του, αρχιεπίσκοπος Κύπρου εκλέγεται ο πρώην μακαριώτατος πρόεδρος Κυρηνείας Κύριλλος Γ'¹⁰⁸⁸.

Την ίδια περίοδο γνωστοποιούνται και τα αποτελέσματα των βουλευτικών εκλογών που διεξήχθησαν στις 4 Οκτωβρίου 1916. Νέοι βουλευτές για την εκλογική περιφέρεια Λευκωσίας-Κερύνειας εκλέχθηκαν οι Musa Irfan Effendi, Δημοσθένης Σεβέρης, Νεοπτόλεμος Πασχάλης, Θεοφάνης Θεοδότου, στην εκλογική περιφέρεια Λάρνακας-Αμμοχώστου εκλέχθηκαν οι Mustarha Hami Effendi, Γεώργιος Εμφιετζής, Λούης Λοΐζου, Φίλιος Ζαννέτος και στην εκλογική περιφέρεια Λεμεσού-Πάφου εκλέχθηκαν οι Ahmed Said Effendi, Νεόφυτος Νικολαΐδης, Ευγένιος Ζήνων και Νικόλαος Λανίτης¹⁰⁸⁹. Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας*, οι νέοι βουλευτές μας έχουν μεγάλη ευθύνη απέναντι στον λαό. Πρέπει να προωθήσουν την επίλυση ζητημάτων όπως ο φόρος υποτελείας, ο οποίος δεν καταργήθηκε αλλά μετονομάστηκε μετά την μεταπολίτευση, πρέπει να μεριμνήσουν ώστε τα κυπριακά περισσεύματα να επιστραφούν στην Κύπρο και να διατεθούν για την ανάπτυξη του λαού ο οποίος μαστίζεται από την τοκογλυφία, πρέπει να μεριμνήσουν για την κυβερνητική ενίσχυση της παιδείας, η οποία έχει σημειώσει αλματώδη πρόοδο, πρέπει να πιέσουν την κυβέρνηση να λάβει μέτρα ενίσχυσης της γεωργίας και της κτηνοτροφίας και τέλος πρέπει να πείσουν την κυβέρνηση να εκτελέσει έργα συγκοινωνίας αναπτύσσοντας το οδικό σύστημα και τα λιμάνια του νησιού¹⁰⁹⁰. Η παντελής απουσία του αιτήματος της ένωσης από το πολιτικό πρόγραμμα που προτείνει η *Ελευθερία* στους νέους βουλευτές είναι ενδεικτική της πολιτικής της αδράνειας που έχουν επιλέξει οι ηγέτες της κοινότητας και την οποία ακολουθεί πιστά ο λαός.

¹⁰⁸⁶ Τον μητροπολίτη Κιτίου επέκρινε και ο κ. Θεοδότου σχετικά με την προβληματική σύνταξη του Εκκλησιαστικού καταστατικού χάρτη. «Εκκλησις προς τον λαόν της Κύπρου» και «Το Εκκλησιαστικόν Ζήτημα», ο.π., Λευκωσία: 6/19 Αυγούστου και 20/2 Σεπτεμβρίου 1916.

¹⁰⁸⁷ Για την πολιτική σπίλωσης του μητροπολίτη Κιτίου από τους Ζαννέτο και Καταλάνο μέσα από τις σελίδες των εφημερίδων *Κυπριακός Φύλαξ* και *Νέον Έθνος* βλ. «Θαυμάστε τον πατριώτην!», «Η Επιστολή του Μητροπολίτου Κιτίου», «Οι Εκμεταλλευταί του Κυπριακού λαού – Οι σκοποί των – Τα σχέδια των – Αι μηχανογραφίαι των», «Η αγωγή της Ιεράς Συνόδου κατά του Κυπριακού Φύλακος», «Η Αλήθεια των πραγμάτων», «Το άδυτον της φιλίας» και «Ο τελευταίος Γελάσας», ο.π., Λευκωσία: 30/12 Αυγούστου, 6/19 Αυγούστου, 1/14 Οκτωβρίου και 8/21 Οκτωβρίου 1916.

¹⁰⁸⁸ Υποψήφιοι ήταν ο Μακαριώτατος Πρόεδρος Κερυνείας Κύριλλος, ο ηγούμενος Κύκκου Κλεόπας και ο αρχιμανδρίτης Μακάριος Μυριανθεύς. Ο νέος αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κύριλλος Γ' έλαβε 49 εκ των 77 ψήφων. «Η Εκλογή Αρχιεπισκόπου – Ανεδείχθη ο Πρόεδρος Κυρηνείας», ο.π., Λευκωσία: 12/25 Νοεμβρίου 1916. Για το ίδιο θέμα βλ. «Το Αρχιεπισκοπικόν – Η εκλογή Ειδικών Αντιπροσώπων», ο.π., Λευκωσία: 27/9 Σεπτεμβρίου 1916 και SA1/CC1151/16.

¹⁰⁸⁹ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 20 Οκτωβρίου 1916, «Αποτελέσματα Εκλογών», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 8/21 Οκτωβρίου 1916 και SA1/658/16, SA1/659/16, SA1/660/16 και SA1/827/16.

¹⁰⁹⁰ «Η νέα Κυπριακή Βουλή», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 22/4 Νοεμβρίου 1916.

1.4.β Η πενταετία της ρήξης με τη βρετανική διοίκηση—Το ναυάγιο της ένωσης και η πολιτική της μη συνεργασίας (1917–1922).

Και ενώ η ελληνοκυπριακή κοινότητα βυθίζεται στην αδράνεια¹⁰⁹¹ και εν αναμονή του τέλους του πολέμου ασχολείται με θέματα τοπικού ενδιαφέροντος¹⁰⁹², ορισμένες μικρές εξελίξεις αναζωπυρώνουν τη μαχητικότητα των δυο κοινοτήτων. Η τοποθέτηση του Arnold Toynbee, ο οποίος αποκαλεί τους Τουρκοκύπριους «ελληνόφωνους» και υποστηρίζει ότι η ένωση θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί με ευκολία, προκαλεί την έντονη αντίδραση του Τουρκοκύπριου βουλευτή Irfan Effendi¹⁰⁹³. Ενώ παράλληλα η απόφαση του αρμοστή να απαγορεύσει τη χρήση της ελληνικής σημαίας σε εορτές της κοινότητας προκαλεί μικροεπεισόδια ανάμεσα στην ελληνοκυπριακή κοινότητα και την αστυνομία¹⁰⁹⁴.

Η αναζωπύρωση της μαχητικότητας των δυο κοινοτήτων εκφράζεται με διαφωνίες ανάμεσα στους βουλευτές σχετικά με το κείμενο της αντιφώνησης. Και τα δυο σχέδια αντιφώνησης ευχαριστούν τον αρμοστή για τον εναρκτήριο λόγο του¹⁰⁹⁵, με τη διαφορά ότι οι

¹⁰⁹¹ «Ανάγκη Παγκυπρίου Συνελεύσεως», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 18/3 Μαρτίου 1917.

¹⁰⁹² Όπως οι δημοτικές εκλογές και η αύξηση των μισθών των δημοσίων υπαλλήλων λόγω υπερτίμησης. «Κατάλογοι ψηφοφόρων των Δημοτικών εκλογών – Ο αριθμός των ψηφοφόρων», ο.π. Λευκωσία: 31/13 Ιανουαρίου 1917 και «Επίδομα εις τους Κυβερνητικούς Υπαλλήλους» «Οι εργάται της παιδείας», ο.π., Λευκωσία: 21/3 Φεβρουαρίου και 28/10 Φεβρουαρίου 1917

¹⁰⁹³ Ο κ. Toynbee υποστήριξε ότι στην Κύπρο υπάρχει, όπως και στην Κρήτη, μια μουσουλμανική ελληνόφωνη πλειοψηφία η οποία προτιμά την διατήρηση του καθεστώτος, αλλά εφόσον δεν υπάρχει ο φραγμός της γλώσσας τότε η αντιπάθειά τους προς την ένωση μπορεί να μεταβληθεί. Ο Irfan Effendi σε άρθρο του στη *Near East* διαψεύδει την εν λόγω άποψη αναφέροντας ότι στην Κύπρο, με βάση την απογραφή του 1911, 216.310 άτομα μιλούν ελληνικά και 55.213 τουρκικά. Επίσης η Βρετανική διοίκηση αναγνωρίζει την τουρκική ως επίσημη γλώσσα του νησιού εφόσον αυτή χρησιμοποιείται και στις συνεδριάσεις του Νομοθετικού. Άρα το συμπέρασμα ότι εφόσον οι Μουσουλμάνοι της Κύπρου είναι ελληνόφωνοι, το νησί πρέπει να παραχωρηθεί στην Ελλάδα, είναι λανθασμένο. Κανένας δεν έχει αμφισβητήσει το γεγονός ότι οι Μουσουλμάνοι της Κύπρου είναι απόγονοι των Τούρκων κατακτητών του 1571. Οι Μουσουλμάνοι της Κύπρου θέλουν να παραμείνουν εντός της Βρετανικής Αυτοκρατορίας, για αυτό τέτοιου είδους αναλήθειες πρέπει να διαψεύδονται

¹⁰⁹⁴ Η δυσaráεσκεια της ελληνοκυπριακής κοινότητας αυξάνεται μετά το άρθρο της *Near East* το οποίο αναφέρει ότι η «Ελληνική Ιδέα» στην Κύπρο υποθάλπεται από μια ομάδα δημαγωγών οι οποίοι είναι είτε νομικοί είτε επαγγελματίες πολιτικοί. Είναι λυπηρό ότι η αγγλική κυβέρνηση επέτρεψε την ανάπτυξη του εθίμου της περιφοράς της ελληνικής σημαίας. Είναι καιρός να συνεντισθούν οι εν λόγω δημαγωγοί οι οποίοι θα έπρεπε να είναι ευγνώμονες για το γεγονός ότι η Κύπρος ανήκει στην βρετανική αυτοκρατορία. Αν δεν είναι ευχαριστημένοι τότε μπορούν να αποσυρθούν στην Ελλάδα. Με βάση τα πρόσφατα γεγονότα δεν πιστεύουμε ότι η Αγγλία θα προσφέρει εκ νέου την Κύπρο στην Ελλάδα μετά το πέρας του πολέμου. «Ελληνικά Σημαία εν Κύπρω – Μια επιστολή», ο.π., Λευκωσία: 1/14 Απριλίου 1917. Για το ίδιο θέμα βλ. «Επίσημα έγγραφα δια το επεισόδιον των Βαρωσίων» και «Απάντησις αρμοστού δια το ζήτημα της σημαίας», ο.π., Λευκωσία: 21/3 Φεβρουαρίου και 28/10 Φεβρουαρίου 1917.

¹⁰⁹⁵ «Έναρξις των Εργασιών – Ο Λόγος του Αρμοστού», ο.π., Λευκωσία: 15/28 Απριλίου 1917. Ενδεικτικό του κλίματος έντασης ανάμεσα στην κυβέρνηση και τους Ελληνοκύπριους είναι το γεγονός ότι παρ' όλο που ο αρμοστής στην ομιλία του ανακοινώνει την εισαγωγή νομοσχεδίων περί προστασίας των οφειλετών και περί τροποποίησης

Ελληνοκύπριοι συνεχίζουν δηλώνοντας ότι θα συνεργαστούν με την κυβέρνηση διατηρώντας την ελπίδα ότι μετά την κατάλυση της συνθήκης του 1878 η Κύπρος θα μπορέσει ελεύθερη να αποφασίσει για το μέλλον της¹⁰⁹⁶. Οι Τουρκοκύπριοι βουλευτές απορρίπτουν τις προτάσεις των Ελληνοκυπρίων, συμπεριλαμβανομένης και της παραγράφου του Λανίτη σχετικά με την διευθέτηση του μέλλοντος της Κύπρου στη βάση της αρχής των εθνοτήτων¹⁰⁹⁷. Ενδεικτικό της έντασης ανάμεσά τους είναι το επεισόδιο της προσβολής των Ελληνοκύπριων βουλευτών από τον Irfan Effendi και ενδεικτική της κυβερνητικής εύνοιας των Τουρκοκυπρίων είναι η απόφαση του αρμοστή να μην επιπλήξει τον Τουρκοκύπριο βουλευτή¹⁰⁹⁸.

Μετά την απόρριψη της παραγράφου της αντιφώνησης ο Λανίτης εισάγει στο συμβούλιο ψήφισμα με το ίδιο περιεχόμενο¹⁰⁹⁹, το οποίο επίσης απορρίπτεται μετά τις αντιδράσεις των Τουρκοκύπριων βουλευτών¹¹⁰⁰. Το ενδιαφέρον σημείο που προκύπτει κατά τη διάρκεια των συζητήσεων σχετικά με το ψήφισμα του Λανίτη είναι η διαφορετική στάση του Ζαννέτου, ο οποίος υποστηρίζει ότι η Ελλάδα δεν έχει δικαίωμα να διεκδικήσει την προσάρτηση της Κύπρου. Αντιθέτως, η Κύπρος θα πρέπει να διεκδικήσει την ανεξαρτησία της και έπειτα, αν το επιθυμεί ο λαός, μπορεί να ενωθεί με την Ελλάδα¹¹⁰¹. Οι διαφωνίες των Ελληνοκύπριων βουλευτών είναι

του νόμου των μουκτάρηδων η εφημερίδα *Ελευθερία* εξακολουθεί να μην είναι ευχαριστημένη γιατί ο αρμοστής δεν αναφέρεται στον φόρο υποτελείας και την δημιουργία αγροτικής τράπεζας βλ. «Επί του εναρκτηρίου» και «Η ανακούφιση του λαού», ο.π., Λευκωσία: 15/28 Απριλίου και 29/12 Μαΐου 1917. Παρ' όλες τις διαφωνίες βουλευτών και κυβέρνησης η νομοθετική εργασία προχώρησε κανονικά με την ψήφιση δεκαέξι εκ των είκοσι έξι νομοσχεδίων. Οι νόμοι που εγκρίθηκαν αφορούν στη διευθέτηση οικονομικών και διοικητικών ζητημάτων. Ενώ τα σημαντικά νομοσχέδια περί ανακούφισης των αναξιόχρεων οφειλετών και περί τροποποίησης του νόμου διορισμών μουκτάρηδων και αζάδων δεν ψηφίζονται, βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 20 Απριλίου 1917 και 1 Ιουνίου 1917. Για τους νόμους του 1917 βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 5 και 20 Απριλίου, 4 Μαΐου, 1 και 15 Ιουνίου και 27 Ιουλίου 1917.

¹⁰⁹⁶ «Η Αντιφώνησις εις τον Εναρκτήριο Λόγον – Δυο σχέδια», ο.π., Λευκωσία: 15/28 Απριλίου 1917.

¹⁰⁹⁷ «Το Σχέδιον της Αντιφώνησεως – Το Κυπριακό ζήτημα – Η Παιδεία του λαού – Αι συζητήσεις των Βουλευτών», ο.π., Λευκωσία: 22/5 Μαΐου 1917.

¹⁰⁹⁸ «Θλιβερόν επεισόδιον εν τω Νομοθετικώ», ο.π., Λευκωσία: 22/5 Μαΐου 1917.

¹⁰⁹⁹ Ο κ. Λανίτης προτείνει στο Συμβούλιο ψήφισμα όπου οι Ελληνοκύπριοι Βουλευτές 1)εύχονται την νίκη των συμμαχικών δυνάμεων οι οποίες μάχονται για την εξασφάλιση των δικαιωμάτων των μικρών εθνών, 2)εκφράζουν την ευγνωμοσύνη τους για την προσφορά της Κύπρου στην Ελλάδα το 1915, 3)εκφράζουν τον αιώνιο πόθο του λαού για εκπλήρωση των αρχών περί των δικαιωμάτων των μικρών εθνών η οποία θα οδηγήσει στην απόδοση της Κύπρου στην Μητέρα Ελλάδα. «Ψήφισμα δια τους Κυπριακούς Πόθους», ο.π., Λευκωσία: 22/2 Ιουνίου 1917. Παρόμοιο ψήφισμα κατέθεσε και ο κ. Ζαννέτος χωρίς επιτυχία, «Το Κυπριακόν Ζήτημαν προ του Νομοθετικού Συμβουλίου», ο.π., Λευκωσία: 29/12 Μαΐου 1917. Για το ίδιο θέμα βλ. SA1/690/17.

¹¹⁰⁰ «Νομοθετικό Συμβούλιο – Το Ψήφισμα της Ενώσεως – Οι Λόγοι των Βουλευτών – Η Καταδίκη του Ψηφίσματος», ο.π., Λευκωσία: 3/16 Ιουνίου 1917. Ψήφισμα για την πολιτική θέση της Κύπρου καταθέτει και ο κ. Ζαννέτος βλ. SA1/686/17. Ο κ. Ζαννέτος καταθέτει επίσης ερώτηση και ψήφισμα περί του φόρου υποτελείας βλ. SA1/681/16 και SA1/682/17.

¹¹⁰¹ «Το κύριον ζήτημα δι' εμέ είναι το ζήτημα της ελευθερίας του Κυπριακού λαού. Πως κατόπιν τούτος θα κανονίση την τύχην του είναι ζήτημα ιδικόν του. Εγώ δεν αναγνωρίζω κανένα δικαίωμα της Ελλάδος επί της Κύπρου, αλλά τότε μόνον όταν η Κύπρος θελήση να ενωθή με την Ελλάδα. Οι Κύπριοι έχοντες το αίσθημα της ελευθερίας, θα ζητήσωσι πρώτον ταύτην, και αν έχωσι το αίσθημα ελληνικόν κατόπιν δύνανται να ζητήσουν την μετά της Ελλάδος ένωσιν... Εις την ιδικήν μου εθνικήν αντίληψιν δεν υπάρχουν πολλαί Ελλάδες, αλλά μια... ποτέ δεν θα ήμην

απόρροια του εθνικού διχασμού που ταλανίζει την Ελλάδα και η εισαγωγή του στις συζητήσεις του κυπριακού ζητήματος βλέπει τα συμφέροντα της Κύπρου, σύμφωνα με την εφημερίδα *Ελευθερία*¹¹⁰².

Η φήμη περί επανάληψης της προσφοράς της Κύπρου στην Ελλάδα βγάζει τους Ελληνοκύπριους από την αδράνεια¹¹⁰³. Οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές αποφασίζουν την αποστολή δυο υπομνημάτων στον Άγγλο υπουργό των Αποικιών και τον Βενιζέλο επαναλαμβάνοντας τις ελπίδες περί εκπλήρωσης των εθνικών πόθων της κοινότητάς τους¹¹⁰⁴. Ο διχασμός¹¹⁰⁵, όμως, που έχει παρεισφρήσει στους κόλπους της ελληνοκυπριακής κοινότητας οδηγεί τον Ζαννέτο στην άρνηση της υπογραφής του υπομνήματος προς τον Βενιζέλο¹¹⁰⁶ και δίνει το έναυσμα στον διεθνή Τύπο να αμφισβητήσει την καθολικότητα του αιτήματος της ένωσης¹¹⁰⁷. Η απάντηση του υπουργού των Αποικιών και η εμπλοκή της Ελλάδας στον πόλεμο

σύμβουλος του Κυπριακού λαού να προσχωρήσει εις κίνημα στασιαστικών... Σήμερα όπως έχουσι τα πράγματα το συμφέρον της Νήσου απαιτεί όπως περιορισθή να ζητή μόνον την ελευθερίαν της ανεξαρτήτως των εν Ελλάδι πραγμάτων.», ο.π.

¹¹⁰² «Αφού δεν ήτο δυνατόν να ομοφρονήσουν οι Έλληνες βουλευταί επί του κυριωτέρου ζητήματος, καλλίτερον θα ήτο να έλεγε το ψήφισμα... Θα υπήρχε ελπίς, εάν η ένωσις ζητείτο υπό το Κράτος της Θεσσαλονίκης και την διεύθυνσιν ταύτην προσπαθούμεν να λάβη η πολιτική μας... Αλλά ψήφισμα, το οποίον έδωκεν αφορμήν εις τους Βασιλικούς Βουλευτάς να υβρίσουν τον Βενιζέλον, εις μερικούς άλλους να ειπούν αερολογίας, εις τους Τούρκους να μας σαρκάσουν και εις τους Άγγλους να γελάσουν, καλλίτερον ήτο να λείπη. Ο κ. Λανίτης αδίκως κοπιάζει να διαλλάξη τα αδιάλλακτα...», «Το ψήφισμα του κ. Λανίτη», ο.π., Λευκωσία: 3/16 Ιουνίου 1917.

¹¹⁰³ «Το Κυπριακόν Ζήτημα – Σύσκεψις Βουλευτών», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Ιουλίου 1917. Η εφημερίδα *Ελευθερία* καλεί τον αρχιεπίσκοπο να δραστηροποιηθεί καλώντας την Παγκύπρια Συνέλευση σε συνάντηση, «Ανάγκη Παγκυπρίου Συνελεύσεως», ο.π., Λευκωσία: 10/23 Ιουνίου 1917.

¹¹⁰⁴ «Το Κυπριακόν Ζήτημα – Δυο Υπομνήματα των Ελλήνων Βουλευτών», ο.π., Λευκωσία: 22/4 Αυγούστου 1917. Για το ίδιο θέμα βλ. SA1/930/17.

¹¹⁰⁵ Εκκλήση κατά του διχασμού κάνει ο κ. Θεοδότου βλ. «Προφανής Εμπαιγμός» και «Καιρός Εργασίας και Συνεργασίας», ο.π., 14/27 Οκτωβρίου 1917. Για την παρείσφρηση του εθνικού διχασμού στην Κύπρο βλ. «Η ίδρυσις του Κέντρου Φιλελευθέρων εν Λεμεσώ και η επιδιωκομένη σύμπτυξις τοιούτων κέντρων εις τας κυριωτέρας πόλεις της Νήσου, θα συνεπάγεται την συγκέντρωσιν πάσης δυνάμεως των Φιλελευθέρων της Κύπρου προς ενιαίαν ενέργειαν δι' ό,τι απαιτείται προς τον σκοπόν, όστις είναι η ενίσχυσις της Εθνικής Αμύνης, της επιδιωκούσης την εξυπηρέτησιν των ελληνικών συμφερόντων, προ πάντος δε την απελευθέρωσιν των υποδούλων, υπέρ των οποίων και η Κύπρος από του ιερού υπέρ ανεξαρτησίας αγώνος μέχρι σήμερα τοσαύτας προσέφερε θυσίας...», «Η αφύπνισις των Κυπρίων», ο.π., Λευκωσία: 18/31 Μαρτίου 1917. Για το ίδιο θέμα βλ. «Το παράδειγμα των Λεμέσιων», ο.π., Λευκωσία: 4/17 Μαρτίου 1917. Επίσης αρχείο της αρχιγραμματείας αναφέρει ότι έχουν σημειωθεί ταραχές ανάμεσα σε βενιζελικούς και βασιλικούς στην Κύπρο βλ. SA1455/17. Για την παρείσφρηση του εθνικού διχασμού στην Κύπρο και την δράση βενιζελικών και βασιλικών βλ. SA1/1053/18.

¹¹⁰⁶ «Επιστολή του Μητροπολίτου Κιτίου», «Εκ Βαρωσίων – δια τον κ. Ζαννέτον», «Βενιζέλος και Ζαννέτος», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Σεπτεμβρίου και 30/13 Οκτωβρίου 1917. Πολλά είναι τα άρθρα υπέρ και κατά του κ. Ζαννέτου τα οποία δημοσιεύονται στον εγχώριο Τύπο, βλ. SA1/987/17.

¹¹⁰⁷ «Το σύνολο του πληθυσμού παραμένει εντελώς αδιάφορον προς τα «πολιτικά» και μόνον «κάμνει διαδηλώσεις» όταν εξωθείται εις είδος τι πλαστής εξεγέρσεως... Το πλείστον των αγροτικών τάξεων, επί πλέον, είναι βαρέως καταχρεωμένον εις του τοκιστάς, και είναι ηναγκασμένον να ακολουθήση τα οδηγία των, και οι τελευταίοι ενίοτε μεταδίδουσι πολιτικήν χρειάν εις τας ιδέας των πελατών των. Οπωσδήποτε, ουδεμία υπάρχει επιθυμία προς μεταβολήν ήτις θα καθιστά αυτούς υποκειμένους εις στρατιωτικήν υπηρεσίαν... πολύ ολίγοι Έλληνες ενεγράφησαν εις την τοπικήν Στρατιωτικήν Αστυνομίαν... Το τουρκικόν στοιχείον βεβαίως, εντελώς αντιτίθεται

επιφέρουν την αποστολή νέου ψηφίσματος στο Λονδίνο και την Αθήνα. Το ψήφισμα προς την αγγλική κυβέρνηση αναφέρει ότι «τα μέλη της παγκύπριας συνέλευσης, έχοντας υπ' όψιν την απάντηση του υπουργού των Αποικιών στο υπόμνημα των Ελληνοκύπριων βουλευτών (27 Οκτωβρίου 1917) και την είσοδο της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό των συμμάχων, ψηφίζουμε: Α) την έκφραση της συμπάθειας του Κυπριακού λαού προς τον αγώνα της Αγγλίας, Β) κηρύττουμε ότι μοναδική θέληση του Κυπριακού λαού είναι η Ένωση και τέλος Γ) αναμένουμε την εκπλήρωση της θέλησής μας από την φιλελεύθερη Αγγλία και την Μητέρα Ελλάδα.» Αντίγραφο του ψηφίσματος δόθηκε στον Έλληνα πρόξενο της Κύπρου για αποστολή στην ελληνική κυβέρνηση¹¹⁰⁸. Η πρωτοβουλία των Ελληνοκυπρίων προκαλεί την κινητοποίηση της Τουρκοκυπριακής κοινότητας, η οποία αποφασίζει την αποστολή ψηφίσματος διαμαρτυρίας¹¹⁰⁹.

Το 1918 η απόρριψη της παραγράφου της ελληνοκυπριακής αντιφώνησης περί παράδοσης της Κύπρου στην Ελλάδα επαναλαμβάνεται. Οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές, όμως, επιλέγουν να υποχωρήσουν τόσο στο ζήτημα της αντιφώνησης όσο και στο ζήτημα του προϋπολογισμού, με την ελπίδα ότι η θέση της Κύπρου θα αλλάξει σύντομα¹¹¹⁰. Οι νίκες του ελληνικού στρατού παγιώνουν την πεποίθηση των Ελληνοκυπρίων ότι η Βρετανία σύντομα θα προσφέρει την Κύπρο στην Ελλάδα. Στην *Ελευθερία* εμφανίζεται το εξής άρθρο, «Καθ' ην ώραν επίκειται ο θρίαμβος του δικαίου των εθνών, καθ' ην ώραν τα ηρωικά της Ελλάδος στρατεύματα... εισέρχονται ελευθερωτικά εις εδάφη Ελληνικά... εδώ εις το Ελληνικόν τούτον Κέντρον... αι αρχαί των Προστάτιδων Δυνάμεων... μετατρέπονται εις μιαν γνώριμον φωνήν... και διαλαλούσαν τα δίκαια, την θέλησιν του λαού, «Ζήτων η Ένωσις»!... Ήλθεν η ώρα... που θα αποδοθή δικαιοσύνη και ελευθερία... Ζήτω η φιλελευθέρα Αγγλία! Ζήτω η Ένωσις!»¹¹¹¹.

Το τέλος του πολέμου προκαλεί ενθουσιασμό στην ελληνοκυπριακή κοινότητα, η οποία στα συγχαρητήρια τηλεγραφήματά της προς τους συμμάχους και τον Βενιζέλο επαναλαμβάνει τον πόθο της ένωσης¹¹¹² και αποφασίζει την αποστολή πρεσβείας στο Λονδίνο για την

προς την αποστολήν και τον σκοπόν των ανωτέρω υπομνημάτων. «Στυγερά Συκοφαντία», «Κακόβουλα δημοσιεύματα περί Κύπρου», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 7/20 και 14/27 Οκτωβρίου 1917.

¹¹⁰⁸ «Παγκύπριον Ψήφισμα υπέρ της Ενώσεως της Κύπρου – Η Συνέλευσις εις την Αρχιεπισκοπήν», ο.π., Λευκωσία: 2/15 Δεκεμβρίου 1917. Για το ίδιο θέμα βλ. «Συνεχίσωμεν τον αγώνα μας», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Δεκεμβρίου 1917.

¹¹⁰⁹ «Συνέλευσις Οθωμανών εν Λευκωσία – Το Ψήφισμα των», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Δεκεμβρίου 1917. Για το ίδιο θέμα βλ. SA1/962/17.

¹¹¹⁰ «Νομοθετικόν Συμβούλιον – Ο Εναρκτήριος Λόγος – Η αντιφώνησις – Το ζήτημα της Ενώσεως», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 24/6 Απριλίου 1918. Κατά την διάρκεια του 1918 ψηφίστηκαν μόνο έξι νομοσχέδια οικονομικού περιεχομένου και δευτερεύουσας σημασίας, όπως το περί προστασίας των γυναικών, το περί εγγραφής των ιατρών και περί συντάξεων. Για όλα τα νομοσχέδια του 1918 βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 3 και 17 Μαΐου 1918. Για την εναρκτήρια ομιλία και την αντιφώνηση βλ. ο.π., 5 Απριλίου 1918.

¹¹¹¹ «Ζήτω η Ένωσις», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 6/19 Οκτωβρίου 1918.

¹¹¹² Για τον ενθουσιασμό που έχουν προκαλέσει στην Κύπρο οι νίκες των συμμάχων και ειδικά της Ελλάδας βλ. «Πανηγυρισμός της νίκης των Συμμάχων εν Λευκωσία» και «Εμπορική Λέσχη», ο.π., 6/19 Οκτωβρίου 1918. Μέσα

υποστήριξη των συμφερόντων της¹¹¹³. Οι δηλώσεις του Άγγλου πρωθυπουργού Lloyd George ότι «Ουδέν δίκαιον θα παραλείψωμεν, τα θεμέλια του πολιτισμού και της δικαιοσύνης πρέπει να ικανοποιηθούν»¹¹¹⁴ και η διεθνής καταδίκη της Τουρκίας¹¹¹⁵ αναπτρώνει τις ελπίδες των Ελληνοκυπρίων, οι οποίοι δηλώνουν ξεκάθαρα ότι «Ένωσιν και μόνον Ένωσιν θέλομεν. Πάσα άλλη λύσις του κυπριακού ζητήματος είναι απορριπτέα»¹¹¹⁶.

Οι εξελίξεις αυτές προκαλούν την αντίδραση των Τουρκοκυπρίων, οι οποίοι αποφάσισαν «...όπως αποσταλή αμέσως εκτενές τηλεγράφημα εις Κωνσταντινούπολιν, εις Παρισίους, Λονδίνον και Αμερικήν, δι' ου να διαμαρτύρωνται οι Οθωμανοί δια τας υπέρ της Ενώσεως της Κύπρου μετά της Ελλάδος ενεργείας των Ελλήνων κατοίκων και παρακαλώσι συγχρόνως όπως η Κύπρος δοθεί εις τον κατ' αυτούς νόμιμον κυρίαρχον, ήτοι εις την Τουρκίαν. Επίσης απεφασίσθη όπως αναχωρήση όσον το δυνατόν συντόμως εις Κωνσταντινούπολιν και εκείθεν εις άλλα κέντρα, όπου ήθελεν θεωρηθή αναγκαίον, ο ίδιος ο Μουφτής, ως αντιπρόσωπος των ομοφρόνων αυτών Οθωμανών προς υποστήριξιν της ως άνω αντιλήψεως των συμπολιτών ημών Οθωμανών.»¹¹¹⁷. Το ταξίδι του μουφτή στην Τουρκία ματαιώθηκε μετά από παρέμβαση

σε αυτά τα πλαίσια της βεβαιότητας των Ελληνοκυπρίων περί της εκπλήρωσης των εθνικών τους πόθων με την παράδοση της Κύπρου στην Ελλάδα, οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές καλούν τον λαό να έχει εμπιστοσύνη στην Αγγλία και την μητέρα Ελλάδα. «Εκκλησις των Ελλήνων Βουλευτών», ο.π., Λευκωσία: 6/19 Οκτωβρίου 1918. Για την υπογραφή εκχειρείας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία βλ. SA1/1146/18.

¹¹¹³ «Η Σύσκεψις των Ελλήνων Βουλευτών – Η αποστολή Πρεσβείας», «Το Κυπριακόν Ζήτημα – Η αποστολή Πρεσβείας», «Προς τον Ελληνικόν Λαόν της Κύπρου» και «Η Συνέλευσις εν Αρχιεπισκοπή δια την Πρεσβείαν», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 6/19 Οκτωβρίου, 3/16 Οκτωβρίου και 17/30 Νοεμβρίου 1918. Για την αποστολή πρεσβείας στο Λονδίνο βλ. SA1/1167/18.

¹¹¹⁴ «Η Εθνική Αποκατάστασις των Κυπρίων», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 17/30 Νοεμβρίου 1918. Επιστολή στον Lloyd George έστειλαν Κύπριοι μαθητές από την Αθήνα βλ. SA1/485/18.

¹¹¹⁵ Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας* ο Υφυπουργός Εξωτερικών της Αγγλίας κ. Robert Cecil δήλωσε ότι η επιθυμία της Αγγλίας είναι να τερματιστεί κάθε έλεγχος της Τουρκίας επί των υποτελών Εθνοτήτων οι οποίες υπάγονται στην Τουρκική Κυβέρνηση. Ο Λόρδος Asquith, αρχηγός της αντιπολίτευσης, δήλωσε ότι ελπίζουμε η Τουρκία να πάψει να υπάρχει ως «Δύναμη του κακού» εντός της οικογένειας των Εθνών, «Η Καταδίκη της Τουρκίας – Αγγλικά δηλώσεις – Λόγοι Υφυπουργού», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 8/21 Δεκεμβρίου 1918. Για το ίδιο θέμα βλ. «Το μέλλον των εν Τουρκία εθνοτήτων», ο.π., Λευκωσία: 29/11 Ιανουαρίου 1919.

¹¹¹⁶ «Η παραπομπή της Κυπριακής Πρεσβείας», ο.π., Λευκωσία: 24/7 Δεκεμβρίου 1918.

¹¹¹⁷ «Διαβήματα των Οθωμανών της Κύπρου – Να δοθή η Κύπρος εις την Τουρκίαν!», ο.π., Λευκωσία: 1/14 Δεκεμβρίου 1918. Σύμφωνα με επιστολή του İrfan Effendi προς την κυβέρνηση τα άτομα που συμμετείχαν στην εν λόγω συνάντηση δεν αποτελούν τους αντιπροσώπους της κοινότητας του και δεν έχουν την εξουσιοδότηση να υποβάλουν οποιοδήποτε αίτημα προς την κυβέρνηση. Τέλος ο κ. İrfan επαναλαμβάνει ότι οι Τουρκοκύπριοι είναι νομοταγείς υπήκοοι του Άγγλου βασιλιά, βλ. SA1/426/19. Για το ίδιο θέμα και την συμβολή των Τουρκοκυπρίων στον «εθνικοαπελευθερωτικό» αγώνα του «κεμαλικού κινήματος» στην Ανατολία βλ. Firat Melek, «Οι πολιτικές της Τουρκίας στο Κυπριακό (1923-1998)», στο *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 68-69-70, Αθήνα: Ιούλιος 1998- Μάρτιος 1999, σ. 182. Η Choisi ερμηνεύει την εν λόγω πρωτοβουλία μιας μερίδας της τουρκοκυπριακής κοινότητας ως δείγμα αντιβρετανικής πολιτικής η οποία εκφράστηκε από την φιλοτουρκική εθνικιστική αντιπολίτευση που σχηματίστηκε μετά την προσφορά της Κύπρου στην Ελλάδα το 1915. Η συγκεκριμένη αντιπολιτευτική ομάδα ενθαρρυμένη από τις εξελίξεις του 1922 θα ζητήσει από την βρετανική διοίκηση τις ακόλουθες μεταρρυθμίσεις «1)την επιστροφή της Κύπρου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ή, αν αυτό δεν είναι δυνατό, την επιστροφή της νήσου στο προηγούμενο statusquo, δηλαδή να διοικείται η Κύπρος από την Βρετανία ενώ επίσημα θα εξακολουθεί να είναι μέρος της

του αρμοστή, ο οποίος του υπενθύμισε ότι η ιδιότητά του ως δημοσίου υπαλλήλου δεν του επιτρέπει να αναμειγνύεται σε πολιτικά ζητήματα¹¹¹⁸.

Οι φήμες περί βέβαιης και επικείμενης ένωσης πυκνώνουν στις αρχές του 1919¹¹¹⁹, με αποτέλεσμα να ακούγονται οι πρώτες φωνές από την ελληνοκυπριακή κοινότητα που καλούν τους Τουρκοκύπριους σε συνεργασία. Ο Ιωάννης Κυριακίδης σε ομιλία του στον «φιλοβενιζελικό» σύλλογο των φιλελευθέρων της Λεμεσού αναφέρει ότι οι Τουρκοκύπριοι δεν πρέπει να ανησυχούν για την ασφάλειά τους, η οποία θα είναι εγγυημένη και μετά την ένωση¹¹²⁰. «Δεν έχουσιν οι συμπατριώτες μας Τούρκοι λόγους ανησυχίας δια την μετά της Ελλάδος ένωσίν μας, διότι θα ζήσουν... πραγματικώς ελεύθεροι και συμμετοχοί της διοικήσεως με Κυβέρνησιν απορρέουσιν εκ της θελήσεως και της ψήφου μας. Η ψήφος Τούρκου βουλευτού θα δύναται να ρίψη και αναβιβάση Ελληνικήν Κυβέρνησιν, όπως και Έλληνας βουλευτού και οι Τούρκοι ψηφοφόροι συνασπιζόμενοι μετά των ομοφρονούντων Ελλήνων ψηφοφόρων θα είναι ισχυροί εν τη ενασκήσει ακεραίων των εκλογικών των δικαιωμάτων μετά πραγματικού κύρους... Οιαδήποτε διευθέτησις και αν γίνη δια της ειρήνης, Έλληνες θα παραμείνωσιν εις το νέον Τουρκικόν κράτος και Τούρκοι εις το νέον και το παλαιόν Ελληνικόν κράτος... Ηκούσθη ότι και Τουρκική πρεσβεία θα μεταβή δια να ζητήση την επιστροφήν της Κύπρου εις την Τουρκίαν. Αλλ' ερωτώ... Δυνάμει ποίου δικαιώματος θα ζητήσωσι το τοιούτο; Δια κατακτητικού δικαιώματος; Αλλ' αι κατακτήσεις... ανήκουσιν πλέον εις την ιστορίαν... Ο ιερολογιώτατος Μουφτής των Οθωμανών εξελέγη, όπως ως πρέσβης εκτελέση τοιαύτην εντολήν... τον παρακαλώ όπως επισκεφθή και την Ελλάδα και... επανερχόμενο να εκφέρη την αμερόληπτον του γνώμην περί των όσων θα ιδή προς πλήρη διαφώτισιν των συμπατριωτών μας Οθωμανών... εάν είχαν ενώπιόν μου όλους τους Οθωμανούς της νήσου, και τους ηρώτων με ποίους, εξ όλων των φυλών... θέλετε να συγκατοικήτε ή να ενωθήτε, αδιστάκτως φρονώ ότι

Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, 2) την εγκαθίδρυση Μουσουλμανικού Συμβουλίου, ή Κεντρικής Επιτροπής, η οποία θα ελέγχει τα Sheri δικαστήρια, την μουσουλμανική παιδεία και το Evkaf, 3) την μη παροχή οποιονδήποτε διευρυμένων εξουσιών αυτοδιοίκησης στους ιθαγενείς κατοίκους του νησιού...», Choisi Jeanette «The Turkish Cypriot Elite-Its social function and legitimization», στο Solomou Emiliou-Faustmann Hubert (Επιμ.), *Colonial Cyprus 1878-1960: Selected Readings from the Cyprus Review*, University of Nicosia, Nicosia: 2010, σ.σ. 281-282. Για την συνάντηση του «Εθνικού συμβουλίου» στο σπίτι του Μουφτή βλ. Nevzat Altay, *Nationalism...*, ο.π., σ. 248.

¹¹¹⁸ «Κατόπιν ταύτης απαντήσεως εκ μέρους της κυβερνήσεως, τίνες των παρ' ημίν Οθωμανών συσκέπτονται προς εξεύρεσιν έτερου τρόπου δράσεως... Αφήνουν δε καθαρά να νοηθή, ότι εις περίστασιν... ήθελον αποτύχη πάντα τα διαβήματα των προς εκπλήρωσιν των φυλετικών των πόθων, προτιμώνσιν όπως η Κύπρος δοθή εις την Ελλάδα, διότι πιστεύουσιν... ότι υπό την Ελληνικήν διοίκησιν θα διάγωσιν εν πλήρει ευνομία και ευδαιμονία.», «Ματαιώσις Διαβημάτων των Οθωμανών – Απάντησις της Κυβερνήσεως», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 8/21 Δεκεμβρίου 1918.

¹¹¹⁹ «...ήγγικεν η ώρα καθ' ην η... Κύπρος θ' αποδοθή εις την Ελληνική Πατρίδα.», «Η Κύπρος Ελληνική – Τι γράφει Αττική Εφημερίς» και «Η τύχη της Κύπρου», ο.π., Λευκωσία: 22/4 και 29/11 Ιανουαρίου 1919.

¹¹²⁰ Ο κ. Κυριακίδης κάνει έκκληση προς τους Τουρκοκύπριους αναφέροντας ότι «...από κοινού Έλληνες και Τούρκοι, ως Κύπριοι πατριώται να συνενώσωμεν αδελφικώς τας ενεργείας μας υπέρ της άρσεως των προλήψεων... αφ' ης ημέρας οι Τούρκοι... εγένοντο μεθ' ημών συνυπόδουλοι ερρίψαμεν εις τελείαν λήθην το παρελθόν...», «Η πολιτική των Οθωμανών της Νήσου – Άκαιραι Ανησυχία – Η διάλεξις του κ. Ιω. Κυριακίδου», ο.π., Λευκωσία: 29/11 Ιανουαρίου 1919.

θα επροτίμων από όλους τούτους τους Έλληνας και οι Έλληνες εάν ηρωτώντο με ποίους θα έλεγον τους Τούρκους. Οι συμπατριώται μας Οθωμανοί είναι πρόπον να αναγνωρίσωσιν ότι έχομεν όλα τα δίκαια να ζητώμεν την ένωση μας με την Ελλάδα... Εύχομαι... όπως και άλλοι, Έλληνες και Οθωμανοί... εγείρωσιν την φωνήν των υπέρ της διαφωτίσεως των συμπατριωτών μας Μωαμεθανών περί των συμφερόντων των...»¹¹²¹.

Η κυπριακή πρεσβεία, που έχει ήδη μεταβεί στο Λονδίνο, μεταφέρει ελπιδοφόρες ειδήσεις στην κοινότητα¹¹²², ειδικά μετά την συνάντησή της με τον Βενιζέλο και τη χάραξη συγκεκριμένης πολιτικής στρατηγικής, η οποία υπαγορεύει την εξασφάλιση των βρετανικών συμφερόντων στην Κύπρο ως αντάλλαγμα για την παραχώρηση της νήσου στην Ελλάδα¹¹²³. Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας*, ο Βενιζέλος σε συνάντησή του με την κυπριακή πρεσβεία συμβούλευσε τα μέλη της «Να δηλώσετε ότι προσφέρετε τον λιμένα της Αμμοχώστου εις την Αγγλίαν. Είμαι έτοιμος να παραχωρήσω όλους τους Κυπριακούς λιμένας και Ελληνικούς ακόμη τοιούτους εις την Αγγλίαν, διότι άνευ της Δυνάμεως αυτής δεν δυνάμεθα να υπάρξωμεν. Επιδιοκιάζω την μέχρι σήμερα πολιτικήν των Κυπρίων απέναντι της Αγγλίας. Έχω την πεποίθησιν ότι θα μας παραχωρήση την Νήσον σας προ του Συνεδρίου της Ειρήνης. Ενεργήσατε εν Λονδίνω και αν αποτύχετε, θα φέρω το ζήτημα ενώπιον του Συνεδρίου και θα ειπώ εις την Αγγλίαν – Μα συ προσέφερες την Κύπρον εις την Ελλάδα την εχθρικώς τότε διακειμένην προς σε, δεν την δίδεις δε σήμερα εις την Ελλάδα την φίλην και σύμμαχον;»¹¹²⁴.

Η κυπριακή πρεσβεία σε συνάντησή της με τον υπουργό των Αποικιών έλαβε τη διαβεβαίωση ότι η Βρετανία θα συνεχίσει να μελετά το κυπριακό ζήτημα. «Ούτε ορθόν ούτε δίκαιον νομίζω, κύριοι, να ειπώ προς ημάς σήμερα οριστικόν τι... Χαίρω όμως ότι το ζήτημα τούτο δεν έχει αφορμήν κακοδιοίκησην της Κύπρου... Σέβομαι και εκτιμώ τον πόθον των Ελλήνων Κυπρίων όπως ενωθώσι μετά των άλλων τμημάτων του Ελληνικού Έθνους. Είναι οι πόθοι ούτοι φυσικοί... θέλουν τύχει της δεούσης προσοχής μου». Όταν οι Ελληνοκύπριοι υπενθύμισαν στον υπουργό ότι «Άλλως τε η Αγγλία προσέφερεν ήδη την Κύπρον εις την Ελλάδα, δεν πιστεύομεν ν' ανακληθή η προσφορά εκείνη», αυτός απάντησε λέγοντας «Α, δεν πιστεύω να βασίζετε το αίτημά σας επί προσφοράς γενομένης υπό όρον μη εκτελεσθέντα». Παρά τη γενικότητα των δεσμεύσεων του υπουργού, οι Ελληνοκύπριοι έφυγαν ικανοποιημένοι από τη

¹¹²¹ «Η Πολιτική των Οθωμανών – Άκαιροι Ανησυχία – Η διάλεξις του κ. Ιω. Κυριακίδου», ο.π., Λευκωσία: 5/18 Ιανουαρίου 1919.

¹¹²² «Τηλεγράφημα της Κυπριακής Πρεσβείας – Ελπιδοφόροι εργασίαι» και «Η Κυπριακή Πρεσβεία – Το ζήτημα μας – Συνηγορία υπέρ της Ενώσεως», ο.π., 12/25 Ιανουαρίου και 19/1 Φεβρουαρίου 1919.

¹¹²³ «Ευχετήρια τηλεγραφήματα» και «Το ζήτημα της Κύπρου – Τηλεγράφημα Αρχιεπισκόπου», ο.π., Λευκωσία: 26/8 και 2/15 Φεβρουαρίου 1919. Για το ίδιο θέμα βλ. Πικρός Γίαννης, *Ο Βενιζέλος...*, ο.π., σ. 31.

¹¹²⁴ Επίσης ο κ. Βενιζέλος εξέφρασε την ελπίδα να δει σύντομα τα μέλη της Κυπριακής Πρεσβείας στην Ελληνική Βουλή ως βουλευτές και να μπορέσει να χρησιμοποιήσει στο έπακρο τους Κύπριους υπαλλήλους οι οποίοι έχουν εκπαιδευθεί άριστα από τους Άγγλους. «Η Κυπριακή Πρεσβεία εν Παρισίοις και Λονδίνω – Το κυπριακόν ζήτημα – Συνέντευξις με τον Βενιζέλον», ο.π., Λευκωσία: 26/8 Φεβρουαρίου 1919.

συνάντηση καθώς θεωρούν ότι η προσφορά της Κύπρου «αποτελεί... μια μεγαλόφρονα αναγνώριση των εθνικών δικαίων της πατρίδος μας» και ότι η αίτησή τους «έτυχεν ευμενούς υποδοχής»¹¹²⁵.

Η αγγλική κοινή γνώμη, όπως και ο υπουργός των Αποικιών, συνεχίζει να σκέφτεται περί της ορθότερης επίλυσης του κυπριακού. Μερίδα του αγγλικού Τύπου και των Άγγλων πολιτευτών θεωρεί ότι η Κύπρος πρέπει να δοθεί στην Ελλάδα¹¹²⁶. Η πλειοψηφία των δημοσιευμάτων των αγγλικών εφημερίδων, όμως, καλλιεργούν την άποψη ότι η Κύπρος πρέπει να παραμείνει υπό βρετανική κυριαρχία γιατί μόνο με αυτόν τον τρόπο εξασφαλίζονται τα στρατηγικά συμφέροντα της Αγγλίας στην περιοχή και η ασφάλεια της νομοταγούς τουρκοκυπριακής κοινότητας¹¹²⁷. Η κυπριακή πρεσβεία διαψεύδει όλα τα επιχειρήματα κατά της ένωσης αναφέροντας ότι και τα βρετανικά συμφέροντα και οι Τουρκοκύπριοι θα είναι εξασφαλισμένοι μετά την ένωση¹¹²⁸, ενώ παράλληλα προχωρά στην έκδοση φυλλαδίου όπου

¹¹²⁵ «Αι δηλώσεις του υπουργού», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Φεβρουαρίου 1919. Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας* τα μέλη της πρεσβείας παρουσίασαν το αίτημα της Κύπρου στον υπουργό αναφέροντας ότι «Εκπληρούντες ιεράν εντολήν της Εκκλησίας και της Πατρίδος ημών, ήλθομεν εις την Μητρόπολιν ίνα υποβάλωμεν... εις την Κυβέρνησιν... την δίκαιαν αυτών αξίωσιν, όπως εφαρμοσθώσιν επί της ημετέρας πατρίδος αι αρχαί υπέρ ως ηγωνίσθησαν... οι δημοκρατικοί λαοί, αποδιδομένης της Κύπρου εις τας μητρικάς αγκάλας της Ελλάδος... Διοικήσαντες επί 40 έτη την Κύπρον υπό το πνεύμα... της ελευθερίας και της δικαιοσύνης... υπεβοηθήσατε τας φιλελευθέρας τάσεις του Κυπριακού Ελληνισμού, όστις ζητήσας από της πρώτης στιγμής της Αγγλικής κατοχής... την μετά της Μητρός Ελλάδος επανένωσιν αυτού... Ούτε δυνάμεθα να αναμνησθώμεν άνευ αισθήματος βαθείας ευγνωμοσύνης προς την Μεγάλην Βρετανίαν την γεναιόφρονα αναγνώριση των εθνικών ημών βλέψεων... δια την προς την Ελλάδα γενομένης προσφοράς της πατρίδος ημών τω 1915. Ο Κυπριακός λαός είναι... πεπεισμένος ότι έφθασεν ήδη η στιγμή της εθνικής αυτού αποκαταστάσεως...», «Το Κυπριακόν Ζήτημα – Η Πρεσβεία ενώπιον του Υπουργού – Η προσφώνησις του Αρχιεπισκόπου – Αι δηλώσεις του Υπουργού», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Φεβρουαρίου 1919. Για το ίδιο θέμα βλ. «Η Κυπριακή Πρεσβεία εν Λονδίνω – Η συνάντησις με τον Υπουργόν – Τιμαί εις τον Αρχιεπίσκοπον», ο.π., Λευκωσία: 16/1 Μαρτίου 1919. Σύμφωνα με τον Χριστοδούλου «Στην πολιτική του Βενιζέλου η κυπριακή ηγεσία έβλεπε δράση και αποτελεσματικότητα, έβλεπε υποστήριξη ανυπόκριτη και (ότι) με ευθύτητα... συζητούσε, υποδείκνυε, συμβούλευε και συνιστούσε... την αναγκαία εκ των πραγμάτων υπομονή, μέχρις ότου θα ερχόταν και η σειρά της Κύπρου... Η Κύπρος επί Βενιζέλου είχε εμπιστοσύνη στο εθνικό κέντρο...», Αλλά οι εξελίξεις όπως θα δούμε στην συνέχεια οδήγησαν τις σχέσεις Βενιζέλου και ελληνοκυπριακής ηγεσίας σε ρήξη και στην δημιουργία μιας κυπριακής πολιτικής, Χριστοδούλου Μιλτιάδης, *Κύπρος-Ελλάδα...*, ο.π., σ.91 και 125.

¹¹²⁶ «Τηλεγράφημα Πρεσβείας – Το ζήτημα μας», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 26/8 Φεβρουαρίου 1919.

¹¹²⁷ Οι διαφωνίες προέρχονται κυρίως από στρατιωτικούς κύκλους. «Το Κυπριακόν Ζήτημα εν τω Αγγλικώ Τύπω – Η Στρατηγική αξία της Νήσου – Αναίρεσις σφαλερών επιχειρημάτων», «Απάντησις της Πρεσβείας» «Επιστολή Βρεττανού», «Απάντησις Κυπριακής Πρεσβείας», «Το Μέλλον της Κύπρου» και «Η Κυπριακή Πρεσβεία εν Λονδίνω – Διάφοροι Πληροφορία», ο.π., Λευκωσία: 23/8 Μαρτίου 1919. Σύμφωνα με τον Keeling «το ερώτημα εν γένει ήταν αν η Ελλάδα μπορούσε να προσφέρει καλύτερες βάσεις από αυτές που υπήρχαν στην Κύπρο και αν η Ελλάδα ήταν αρκετά ισχυρή και αξιόπιστος σύμμαχος για να επιτρέψει την ασφαλή μεταφορά του νησιού χωρίς να θέσει σε κίνδυνο την αυτοκρατορική ασφάλεια», Keeling George H., «To stay or not to stay; That is the question: Cyprus and the official mind of Imperialism in the Post War World», στο Solomou Emiliou-Faustman Hubert, *Colonial Cyprus 1878-1960: Selected Readings from the Cyprus Review*, University of Nicosia, Nicosia: 2010, σ. 150.

¹¹²⁸ «Η Κυπριακή Πρεσβεία εν Λονδίνω – Το ζήτημα μας – Διάφοροι πληροφορία», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 16/29 Μαρτίου 1919. Αυτή άλλωστε είναι και η επιθυμία μιας μερίδας των Άγγλων πολιτευτών οι οποίοι συμφωνούν στην παράδοση της Κύπρου στην Ελλάδα με τον όρο ότι θα εξασφαλιστούν τα συμφέροντα της Αγγλίας και η ασφάλεια

περιλαμβάνεται το ιστορικό των υπομνημάτων και διαβημάτων της κοινότητας προς την αγγλική κυβέρνηση για την προώθηση του αιτήματος της ένωσης¹¹²⁹.

Εν τω μεταξύ, στην Κύπρο αρχίζουν οι εργασίες του Νομοθετικού Συμβουλίου με την εκφώνηση του εναρκτηρίου λόγου του αρμοστού, την αντιφώνηση των βουλευτών και την ψήφιση του προϋπολογισμού¹¹³⁰. Παρών στις συζητήσεις εκ μέρους της ελληνοκυπριακής κοινότητας είναι μόνο ο Ευγένιος Ζήνων, ο οποίος αρχικά προβάλλει ενστάσεις κατά της ψήφισης του προϋπολογισμού, αλλά στη συνέχεια αποφασίζει να αποχωρήσει από το συμβούλιο καθώς δεν μπορεί να εκπροσωπήσει μόνος του τα συμφέροντα της κοινότητας του¹¹³¹. Μετά την αποχώρησή του η νομοθετική εργασία του συμβουλίου προχωρά με την ψήφιση είκοσι επτά εκ των είκοσι οκτώ νομοσχεδίων, τα σημαντικότερα εκ των οποίων είναι το περί προστασίας των αγροτών από την τοκογλυφία¹¹³², το περί διακανόνισης των συναλλαγών

των Τουρκοκυπρίων. «Η Κύπρος εν τη Αγγλική Βουλή – Να αποδοθή εις την Ελλάδα». Ο.π., Λευκωσία: 7/20 Δεκεμβρίου 1919.

¹¹²⁹ Τα περιεχόμενα του Υπομνήματος είναι: 1) Απόσπασμα της Συνθήκης και του Παραρτήματος του 1878, 2) Το απόσπασμα της προσφώνησης του Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου κατά την υποδοχή του πρώτου Αρμοστή κ. Wolseley το οποίο αναφέρεται στους εθνικούς πόθους των Κυπρίων, 3) Η απάντηση του Πρωθυπουργού Gladstone στο τηλεγράφημα των Κυπρίων το 1881 στο οποίο ζητούν την Ένωση, 4) Το Υπόμνημα του 1881 στην Αγγλική Κυβέρνηση, 5) Η απάντηση της Κυβέρνησης στο Υπόμνημα του 1881, 6) Οι Δηλώσεις της Κυπριακής Πρεσβείας στον Υπουργό των Αποικιών κατά το 1889 σχετικά με τους εθνικούς πόθους της Κύπρου, 7) Τα ψηφίσματα των συλλαλητηρίων του 1895, 8) Το Υπόμνημα του 1895, 9) Απόσπασμα της επιστολής του Gladstone στον Δούκα του Westminster στις 13 Μαρτίου του 1897, 10) Τα Ψηφίσματα και το Υπόμνημα του 1902, 11) Η Αντιφώνηση στον Εναρκτήριο Λόγο του Αρμοστή το 1902, 12) Το Υπόμνημα του 1907 στον Churchill και η απάντησή του, 13) Το Υπόμνημα του 1911, 14) Το Υπόμνημα του 1912, 15) Τα Ψηφίσματα των Συλλαλητηρίων του Απριλίου του 1912, 16) Μέρος του Διατάγματος της Προσάρτησης του 1914, 17) Το Υπόμνημα του 1914 και η απάντησή του Αρμοστή, 18) Αναγνώριση των εθνικών πόθων των Κυπρίων από τον Αρμοστή Sir Hamilton Goold Adams στις 27 Νοεμβρίου 1914, 19) Το Υπόμνημα του 1915, 20) Το Υπόμνημα του 1917, 21) Την απάντηση της Κυβέρνησης στο Υπόμνημα του 1917, 22) Το Ψήφισμα της Παγκύπριας Συνέλευσης στις 8 Δεκεμβρίου 1917, 23) Την απάντηση της Κυβέρνησης στο Ψήφισμα του 1917, 24) Την προσφώνηση της Κυπριακής Πρεσβείας προς τον Υπουργό των Αποικιών κ. Millner στις 3 Φεβρουαρίου 1919 και 25) Την απάντηση του Υπουργού των Αποικιών στην προσφώνηση της Πρεσβείας το 1919. «Υπόμνημα δια την Νήσον Κύπρον της Κυπριακής Πρεσβείας – Όλα τα επίσημα έγγραφα και δημοσιεύματα», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Μαρτίου 1919.

¹¹³⁰ «Νομοθετικόν Συμβούλιον - Η έναρξις των εργασιών – Ο Λόγος του Αρμοστεύοντος – Η Αντιφώνησις», ο.π., Λευκωσία: 23/5 Απριλίου 1919.

¹¹³¹ «Ο Προϋπολογισμός – Η επιψήφισή του», «Ο προϋπολογισμός της Κύπρου δια το έτος 1919 -1920» και «Προϋπολογισμός της από των Περισσευμάτων Δαπάνης» ο.π., Λευκωσία: 23/5 Απριλίου 1919. Πριν την αποχώρησή του ο κ. Ζήνων κατέθεσε στο συμβούλιο αίτηση άδειας απουσίας εκ μέρους των Ελληνοκύπριων βουλευτών οι οποίοι συμμετέχουν στην πρεσβεία βλ. SA1/664/19.

¹¹³² Σύμφωνα με τον νόμο ο ανώτερος τόκος που μπορεί να επιβληθεί σε μια συναλλαγή είναι το 12%. Όταν ένας δανειστής καταφύγει στο δικαστήριο κατά ενός οφειλέτη, το δικαστήριο μπορεί να θεωρήσει ότι ο τόκος που επιβλήθηκε είναι υπερβολικός να αναπροσαρμόσει την συναλλαγή των δυο μερών επί μιας πιο δίκαιης βάσης και να απαλλάξει τον οφειλέτη από την υποχρέωση καταβολής του ποσού που προκύπτει από τον υπερβολικό τοκισμό και να υποχρεώσει τον δανειστή να επιστρέψει το αντίστοιχο ποσό που έχει ήδη καταβληθεί από τον οφειλέτη. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 2 Μαΐου 1919.

μεταξύ εμπόρων και αγροτών¹¹³³ και το περί ανακούφισης των αναξιόχρεων αγροτών¹¹³⁴. Οι εν λόγω νόμοι υιοθετούνται μετά από την γνωστοποίηση της έκθεσης της επιτροπής έρευνας των προβλημάτων και της υπερχέωσης των γεωργών. Το αποτέλεσμα των νόμων ήταν «...ο περιορισμός των πιστώσεων ο οποίος οδήγησε στην πώληση της ακίνητης περιουσίας των οφειλετών από τους δανειστές, την αύξηση των άκληρων αγροτών και την γενική κατάπτωση της εμπορικής ηθικής... οι Βρετανοί θεωρούσαν ότι οι αγρότες παραπλανούνταν από τις εθνικιστικές ελίτ και όταν η επιρροή των ελίτ επί των αγροτών μειωνόταν τότε το μόνο που θα τους απασχολούσε θα ήταν η καθημερινή τους ζωή και όχι η πολιτική. Ως εκ τούτου οι Βρετανοί αυτή την περίοδο προσπάθησαν να εγκαθιδρύσουν τις αγροτικές χωρικές συνεταιρικές και πιστωτικές εταιρείες ώστε να αποδυναμώσουν την εξάρτηση των αγροτών και να αυξήσουν την παραγωγικότητα...»¹¹³⁵.

Λίγο αργότερα ο Βενιζέλος ενημερώνει την πρεσβεία ότι το κυπριακό δεν θα συζητηθεί στη συνδιάσκεψη για την ειρήνη, μετά το τέλος της οποίας δεσμεύεται ότι θα μεταβεί ο ίδιος στο Λονδίνο για διμερείς συζητήσεις με την Αγγλία, η οποία έχει ήδη δεσμευτεί για την παράδοση της Κύπρου στην Ελλάδα. «Έφερα, ως γνωρίζετε, το Κυπριακό Ζήτημα εις το Συνέδριον της Ειρήνης. Το ζήτημά σας δεν εγείρεται εκ της Βερολινίου Συνθήκης και συνεπώς δεν υπάγεται εις το Συνέδριον. Τούτο ελύθη υπό της Αγγλίας διαρκούντος του πολέμου και με αυτήν μόνον έχομεν να κάμωμεν... η Αγγλία υποστηρίζει τα εν γένει Ελληνικά δίκαια. Συναντά τις όμως δυσκολίας εκεί που δεν τας επερίμενεν... Όταν την τελευταίαν φοράν σας είδα εν Παρισίοις και εξέφρασα τας περί του Κυπριακού ζητήματος πεποιθήσεις μου είχαν δεδομένα

¹¹³³ Σύμφωνα με τον νόμο οι έμποροι θα πρέπει να διατηρούν λογιστικά βιβλία τα οποία θα ενημερώνονται καθημερινά και θα παρουσιάζονται στο δικαστήριο όταν ο έμπορος ζητήσει την παρέμβαση των αρχών σε υπόθεση κατά οφειλέτη του. Αν το δικαστήριο θεωρήσει ότι ο τόκος που επιβλήθηκε στον οφειλέτη είναι υπερβολικός τότε μπορεί να αναπροσαρμόσει την συναλλαγή των δυο μερών όπως και στον νόμο περί τοκογλυφίας. Όλες οι συναλλαγές ανάμεσα σε οφειλέτες και δανειστές οι οποίες θα παρουσιαστούν ενώπιον του δικαστηρίου για διευθέτηση θα πρέπει να είναι γραπτές. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 2 Μαΐου 1919.

¹¹³⁴ Σύμφωνα με τον νόμο αναξιόχρεοι αγρότες θα μπορούν να καταφύγουν στο δικαστήριο το οποίο σε συμφωνία με τους δανειστές θα κηρύξει την πτώχευσή τους και θα διορίσει επιμελητή ο οποίος θα αποφασίσει την διανομή των περιουσιακών τους στοιχείων ανάμεσα στους δανειστές δίνοντας πάντα προτεραιότητα σε οφειλές προς την κυβέρνηση. Αν ο δανειστής διαπιστώσει περίπτωση υπερτοκισμού θα μπορεί να αναπροσαρμόσει την συμφωνία των δυο μερών επί μιας πιο δίκαιης βάσης. Μετά την διανομή των περιουσιακών του στοιχείων ο οφειλέτης αγρότης απαλλάσσεται από την υποχρέωση να καταβάλει στους δανειστές του τυχόν εναπομείναντες οφειλές. Αν ο οφειλέτης αγρότης αποκρύψει περιουσιακά του στοιχεία από το δικαστήριο τότε θα υπόκειται σε φυλάκιση έως και δυο ετών. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 2 Μαΐου 1919. Ερώτηση περί του συγκεκριμένου νόμου καταθέτει στο συμβούλιο ο κ. Νικολαΐδης βλ. SA1/831/20. Η ψήφιση των εν λόγω νομοσχεδίων είναι σύμφωνη με την άποψη που εξέφρασε ο διοικητής Λεμεσού στην έκθεση του για το 1878-1879 ο οποίος ανέφερε ότι «οι (χωρικοί) είναι... κατά πολύ ανώτεροι σε σχέση με τους ημιμαθείς και πονηρούς πολίτες των πόλεων. Στους χωρικούς πρέπει να στραφούμε για την βελτίωση της γης και οι μέγιστες προσπάθειες μας πρέπει να χρησιμοποιηθούν για να τους προστατεύσουμε από τους δανειστές και τοκογλύφους.», *Annual Report of Limassol District after the first year of British Administration July 1878-1879*, σ. 12.

¹¹³⁵ Faustmann Hubert, «Clientism in the...», ο.π., σ.σ. 361-362.

και υποσχέσεις. Αλλ' έκτοτε σοβαραί ενστάσεις ηγέρθησαν υπό των στρατιωτικών και ναυτικών αρχών δια λιμένας και αεροδρόμια... Ουχ ήττον δεν έχασα τας ελπίδας μου δια το ζήτημά σας. Σας διαβεβαιώ ότι μετά την λήξιν του Συνεδρίου της Ειρήνης... θα έλθω εγώ ο ίδιος εις το Λονδίνον και θα ζητήσω από τον Λόυδ Τζώρτζ να με φέρει εις επαφήν με τους ενισταμένους στρατιωτικούς κύκλους δια να συζητήσω απ' ευθείας μετ' αυτών το ζήτημα. Έχω πολλά να ειπώ εις αυτούς, εν δε των σπουδαιότερων επιχειρημάτων είναι ότι η Κύπρος δεν εχρησιμοποιήθη υπό της Αγγλίας στρατιωτικώς κατά τον τελευταίον πόλεμον. Εν τω μεταξύ σεις δέον να παραμείνητε εν Λονδίνω εργαζόμενοι με τον αυτόν σφύρονα και φιλικόν τρόπον»¹¹³⁶.

Ο Βενιζέλος είναι τόσο σίγουρος για την προσάρτηση της Κύπρου ώστε σε συζήτησή του με τον αρχιμανδρίτη Δαμασκηνό Συμυρόπουλο αναφέρει ότι «Το ζήτημα της Κύπρου... ευρίσκεται εις ευχάριστον σημείον, και έχω δι' ελπίδος ότι θα λυθή αισίως. Άλλως τε η Κύπρος ήτο και είναι πάντοτε Ελληνική και αν δε εγίνετο η ένωσις τώρα θα εγίνετο βραδύτερον... κατά την αποτελεσματικήν επιτυχίαν θα εύρωμεν εν τη νήσω προσωπικόν αγγλικής ευρύθμου και σοφής διοικήσεως, τους εν Κύπρω εννοώ Άγγλους υπαλλήλους καθώς και όλους εν γένει τους ιθαγενείς τοιούτους, τους οποίους πάντως έχω σκοπόν... να χρησιμοποιήσω εν τε την Κύπρον και τας νέαις χώραις, αι οποίαι ελευθερούνται, οίον εν Μικρά Ασία...»¹¹³⁷. Εν τω μεταξύ, οι φωνές κατά της παραχώρησης της Κύπρου πληθαίνουν¹¹³⁸, ενώ ακούγεται και η άποψη ότι η νήσος εξακολουθεί να είναι μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹¹³⁹ και αυτή θα διαπραγματευθεί το μέλλον της¹¹⁴⁰. Παρ' όλα αυτά, οι Ελληνοκύπριοι εξακολουθούν να θεωρούν την ένωση ως δεδομένη¹¹⁴¹, ενώ παράλληλα η πρεσβεία συνεχίζει τις εργασίες της για ευαισθητοποίηση της αγγλικής και γαλλικής κοινής γνώμης¹¹⁴². Η Βρετανία εξακολουθεί να μην

¹¹³⁶ «Η Κυπριακή Πρεσβεία εν Λονδίνω», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 23/5 Απριλίου 1919. Σε άλλο άρθρο η *Ελευθερία* αναφέρει ότι η ανακοίνωση της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα ήταν πρόωρη καθώς εκκρεμεί ακόμη η επίλυση άλλων ζητημάτων τα οποία συνδέονται με το κυπριακό. «Το ζήτημα μας – Άλλαι πληροφορίες», ο.π., Λευκωσία: 15/28 Ιουνίου 1919.

¹¹³⁷ «Δυο Ζητήματα – Το Κυπριακόν και Ιεροσολυμιτικόν – Μια συνέντευξις με τον κ. Βενιζέλον», ο.π., Λευκωσία: 18/31 Μαΐου 1919.

¹¹³⁸ «Η Κυπριακή Πρεσβεία εν Λονδίνω – Το ζήτημα μας» και «Επερώτησις περί Κύπρου εν τη Βουλή των Κοινοτήτων», ο.π., Λευκωσία: 15/28 Ιουνίου 1919.

¹¹³⁹ «Το ζήτημα της Κύπρου – Νεώτεροι Πληροφορίαί», ο.π., Λευκωσία: 6/19 Ιουλίου 1919.

¹¹⁴⁰ Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας* όσον αφορά την περίπτωση της Αιγύπτου και της Κύπρου, η Τουρκική αντιπροσωπεία δήλωσε ότι η Οθωμανική Κυβέρνηση είναι διατεθειμένη να αρχίσει συζητήσεις με την Αγγλία για την διευθέτηση της πολιτικής θέσης της Αιγύπτου και της Κύπρου. Οι αξιώσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν υπερβολικές γεγονός που προκάλεσε την οργή και την έντονη αντίδραση των Συμμάχων. «Ολόκληρον το κείμενον του Τουρκικού Υπομνήματος προς το Συνέδριον – Αι αξιώσεις της Υψηλής Πύλης», ο.π., Λευκωσία: 3/16 Αυγούστου 1919.

¹¹⁴¹ «Ασφαλής η τύχη ημών» και «Η Κύπρος και ο Αγγλικός Τύπος – Κρίσεις και γνώμαι», ο.π., Λευκωσία: 6/19 Ιουλίου και 17/30 Αυγούστου 1919.

¹¹⁴² «Νέα Έκκλησις της Κυπριακής Πρεσβείας προς το Αγγλικόν Έθνος», «Η Κυπριακή Πρεσβεία εν Λονδίνω – Διάφοροι Ειδήσεις», «Επιστολή Κυπριακής Πρεσβείας προς τους Τάμς» και «Η Κυπριακή Πρεσβεία εν Λονδίνω – Διάφοροι Ειδήσεις», ο.π., Λευκωσία: 18/31 Μαΐου, 27/9 Αυγούστου και 3/16 Αυγούστου 1919.

λαμβάνει μια οριστική απόφαση για το μέλλον της Κύπρου, το οποίο σύμφωνα με πληροφορίες της *Ελευθερίας* θα συζητηθεί μετά τον Οκτώμβριο του 1919¹¹⁴³.

Με βάση αυτές τις εξελίξεις μια μερίδα της πρεσβείας μεταβαίνει στο Παρίσι όπου θα προωθήσει τα κυπριακά συμφέροντα¹¹⁴⁴, ενώ οι υπόλοιποι παραμένουν στο Λονδίνο και συνεχίζουν τα διαβήματά τους με την αποστολή δεύτερου υπομνήματος στον Άγγλο πρωθυπουργό. Το κείμενο του υπομνήματος ανέφερε ότι μέχρι τις 5 Νοεμβρίου του 1914 η εθνική αποκατάσταση της νήσου δεν ήταν δυνατή λόγω της συνθήκης αμυντικής συμμαχίας του 1878 ανάμεσα στην Αγγλία και την Τουρκία. Όμως η έκρηξη του πολέμου και η στάση της Τουρκίας οδήγησε στην κατάλυση της συνθήκης του 1878 και οδήγησε την Αγγλία στην έκδοση «προσωρινού» διατάγματος προσάρτησης της νήσου. Σήμερα, λοιπόν, η Αγγλία είναι η μόνη υπεύθυνη να καθορίσει την τύχη της Κύπρου σύμφωνα με τις αρχές για τις οποίες πολέμησαν οι Σύμμαχοι για τέσσερα ολόκληρα χρόνια. Τα τέσσερα πέμπτα του πληθυσμού της Κύπρου είναι Έλληνες, οι οποίοι κυριαρχούν στους τομείς του εμπορίου, της βιομηχανίας, της γεωργίας και σε όλες τις επαγγελματικές τάξεις. Ισχυροί δεσμοί αίματος συνδέουν τους Έλληνες Κύπριους με την Ελλάδα και το αίτημα της εθνικής αποκατάστασης της Κύπρου κατατέθηκε επανειλημμένα στην Αγγλία. Η μουσουλμανική μειονότητα δεν διατρέχει κανένα κίνδυνο εξαιτίας της προσάρτησης στην Ελλάδα, η οποία θεωρεί ως ζήτημα τιμής να προστατεύσει τη γλώσσα, τη θρησκεία και τα συμφέροντα των συμπολιτών μας. Η στρατηγική σημασία της Κύπρου είναι ελάχιστη εφόσον δεν υπάρχουν λιμάνια στο νησί. Παρ' όλα αυτά η πρεσβεία ελπίζει σε μια λύση του κυπριακού προβλήματος, η οποία θα εξασφαλίζει όλα τα στρατιωτικά και ναυτικά συμφέροντα της Αγγλίας στην Κύπρο. Σήμερα είναι η κατάλληλη στιγμή για την εφαρμογή των αρχών των εθνικοτήτων. Ο ελληνικός πληθυσμός της Κύπρου επιθυμεί την Ένωση. Κάθε άλλη λύση θα προκαλέσει απελπισία στους Ελληνοκύπριους¹¹⁴⁵.

Το υπόμνημα της πρεσβείας ενισχύεται από το ψήφισμα της παγκύπριας εθνοσυνέλευσης Κύπρου. «Ημείς οι υπογεγραμμένοι, Μητροπολίται, ανώτεροι Κληρικοί και λοιποί... αντιπρόσωποι του τε Αστικού και Αγροτικού Ελληνικού πληθυσμού της... Κύπρου... Ψηφίζομεν τα εξής: Α) Εκφράζομεν... δια πολλοστήν... φοράν τον πόθον... όπως ενωθώμεν μετά της Μητρός ημών Ελλάδος, Β) Καλούμεν... το φιλελεύθερον Αγγλικόν Έθνος... όπως εφαρμόση και υπέρ της Κύπρου τας αρχάς υπέρ των οποίων επολέμησεν, αποδίδουσα εις ταύτην την εθνικήν αυτής ελευθερίαν, Γ) Διαδηλούμεν ότι πάσα παρά τας πεποιθήσεις και δικαίας ημών αξιώσεις λύσις του Εθνικού ημών ζητήματος θέλει πικράνει βαθύτατα τον Κυπριακόν Λαόν..., Δ)

¹¹⁴³ «Η Κύπρος εν τη Αγγλική Βουλή – Δυο επερωτήσεις» και «Η Κυπριακή Πρεσβεία εν Λονδίνω – Το ζήτημά μας» ο.π., Λευκωσία: 3/16 Αυγούστου και 21/4 Οκτωβρίου 1919.

¹¹⁴⁴ Ο κ. Θεοδότου και ο κ. Λανίτης επισκέφθηκαν το Παρίσι για την προώθηση του κυπριακού ζητήματος. «Η Κυπριακή Πρεσβεία – Το ζήτημα μας», ο.π., Λευκωσία: 17/30 Αυγούστου 1919.

¹¹⁴⁵ «Υπόμνημα δια το Κυπριακόν Ζήτημα προς τον Πρωθυπουργόν κ. Λουδ Τζώρτζ – Το ακριβές κείμενον», ο.π., Λευκωσία: 28/11 Οκτωβρίου 1919.

Διαβεβαιούμεν... ότι θεωρούμεν ζήτημα τιμής όπως... συζήσωμεν εν αρμονία και ισοπολιτεία μετά της συνοίκου Μωαμεθανικής μειονότητας...»¹¹⁴⁶. Μετά την πληροφόρηση από τον Βενιζέλο ότι το κυπριακό βρίσκεται σε φιλικά χέρια¹¹⁴⁷ και την απάντηση του υπουργού των Άποικιών ότι «...οι πόθοι των κατοίκων της Νήσου Κύπρου θα τύχωσι της τα μάλιστα συντόνου και συμπαθούς προσοχής της Κυβερνήσεως... όταν αυτή θα εξετάση το μέλλον της Νήσου. Αδυνατεί όμως κατά το παρόν, ως εκ της αβεβαιότητος της διεθνούς καταστάσεως εν τη Μέση Ανατολή, να δώση οιαδήποτε οριστικήν απάντησιν...»¹¹⁴⁸ τα μέλη της πρεσβείας, αν και διαφωνούσαν μεταξύ τους, αποφάσισαν να αποχωρήσουν για την Κύπρο, με εξαίρεση τον Θεοδότου¹¹⁴⁹.

Λίγο μετά την επιστροφή τους στην Κύπρο οι ηγέτες της ελληνοκυπριακής κοινότητας αποφάσισαν την εκ νέου αποστολή πρεσβείας στο Λονδίνο¹¹⁵⁰, αλλά μετά την είδηση ότι η συζήτηση για τη διευθέτηση των τουρκικών ζητημάτων θα αργοπορήσει¹¹⁵¹, η πρεσβεία αποφάσισε την καθυστέρηση του ταξιδιού της¹¹⁵². Οι ειδήσεις από το Παρίσι και το Λονδίνο ότι η κυπριακή υπόθεση προάγεται καθιστούν την ανάγκη αποστολής της πρεσβείας επιτακτική¹¹⁵³. Η καθυστέρηση προκαλεί δυσφορία στην ελληνοκυπριακή κοινότητα που κατηγορεί τους βουλευτές της ότι ασχολούνται με τις επαγγελματικές τους υποθέσεις και τις επερχόμενες

¹¹⁴⁶ «Φωνή Λαού – Φωνή Κυρίου», «Το Ψήφισμα», ο.π., Λευκωσία: 1/14 Οκτωβρίου 1919. Βλ. επίσης SA1/1127/19.

¹¹⁴⁷ «Θα συναντηθούμεν προσεχώς εις την Ελληνικήν Βουλήν και θα συνεργασθώμεν ως αντιπρόσωποι της μεγαλητέρας Ελλάδος», δήλωσε ο Βενιζέλος στους Ελληνοκύπριους Βουλευτές. «Το Κυπριακόν Ζήτημα – Δηλώσεις Βενιζέλου προς την Κυπριακήν Πρεσβείαν – Η πεποιθήσις δια την ευτυχή λύσιν», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Νοεμβρίου 1919.

¹¹⁴⁸ «Το Κυπριακόν Ζήτημα – Απάντησις Άγγλου Πρωθυπουργού εις το Υπόμνημα της Κυπριακής Αποστολής – Οι Πόθοι των κατοίκων της Κύπρου θα τύχωσι της συμπαθούς προσοχής της Αγγλικής Κυβερνήσεως», ο.π., Λευκωσία: 23/6 Δεκεμβρίου 1919.

¹¹⁴⁹ Μετά την συνάντηση της Πρεσβείας με τον Βενιζέλο και την διαπίστωση ότι η επίλυση του κυπριακού ζητήματος θα αργήσει, ορισμένα μέλη υποστήριξαν ότι είναι καιρός για την Πρεσβεία να αποχωρήσει από το Λονδίνο. Ορισμένα μέλη υποστήριξαν ότι η Πρεσβεία πρέπει να παραμείνει στο Λονδίνο, ενώ άλλα μέλη υποστήριξαν ότι το καλύτερο θα ήταν να παραμείνει τμήμα της Πρεσβείας. Την αναχώρηση του συνόλου της Πρεσβείας υποστήριξαν ο Αρχιεπίσκοπος, ο Σεβέρης, ο Λοΐζου, ο Λανίτης και ο Εμφιετζής, ενώ κατά ψήφισαν ο Ζαννέτος, ο Θεοδότου, ο Πασχάλης και ο Νικολαΐδης. Επικράτησε η άποψη της πλειοψηφίας. Εκτός από τον Θεοδότου στο Λονδίνο θα παραμείνει και ο κ. Νικολαΐδης για προσωπικές του υποθέσεις. «Η Κυπριακή Πρεσβεία εν Λονδίνω – Σκέψεις περί αναχωρήσεως», «Η Κυπριακή Πρεσβεία εν Λονδίνω – Επάνοδος της Αποστολής», «Επάνοδος της Κυπριακής Πρεσβείας» και «Επιστολαί Κυπριακής Πρεσβείας», ο.π., Λευκωσία: 23/6 Δεκεμβρίου, 7/20 Δεκεμβρίου και 14/27 Δεκεμβρίου 1919.

¹¹⁵⁰ «Το Κυπριακόν Ζήτημα – Ανακοινωθέν της επί του Κυπριακού αγώνος Επιτροπείας» και «Η Συνέλευσις εν τη Αρχιεπισκοπή – Τα αποφασισθέντα», ο.π., Λευκωσία: 21/3 Ιανουαρίου 1920.

¹¹⁵¹ «Το ζήτημα μας – Η αγωνία του λαού – Επανειλημμένα συνελύσεις» και ο.π., Λευκωσία: 4/17 Ιανουαρίου 1920.

¹¹⁵² «Η Συνέλευσις εν τη Αρχιεπισκοπή – Το ζήτημα της αναχωρήσεως της Πρεσβείας» ο.π., Λευκωσία: 18/31 Ιανουαρίου 1920.

¹¹⁵³ «Δυο τηλεγραφήματα εκ Παρισίων του κ. Θεοδότου», «Η Αγγλία και το Τουρκικόν πρόβλημα – Μέγα συλλαλητήριον εις Λίβερπουλ – Ένας ύμνος υπέρ της Ελλάδος» και «Το Κυπριακόν Ζήτημα – Επιστολαί κ. Θεοδότου», ο.π., Λευκωσία: 4/17 Ιανουαρίου, 1/14 Φεβρουαρίου και 8/21 Φεβρουαρίου 1920.

δημοτικές εκλογές¹¹⁵⁴ αντί με την λύση του κυπριακού ζητήματος¹¹⁵⁵. Τα τοπικά ζητήματα που απασχολούν την νήσο αυτή την περίοδο είναι ιδιαίτερα σημαντικά¹¹⁵⁶. Κατά την αντιφώνηση του 1920 ο βουλευτής Σεβέρης προτείνει την αναστολή της ψήφησης έκτακτων νομοσχεδίων, δηλαδή νομοσχεδίων που αφορούν άλλα ζητήματα πέραν των οικονομικών, μέχρι τη λήψη της τελικής απόφασης περί του μέλλοντος της νήσου¹¹⁵⁷. Οι Τουρκοκύπριοι βουλευτές διαφωνούν λέγοντας ότι οι ελπίδες των Ελληνοκυπρίων για μεταβολή της κυριαρχίας της νήσου είναι αβάσιμες. Για αυτό τον λόγο, η νομοθετική εργασία θα πρέπει να συνεχιστεί κανονικά¹¹⁵⁸. Σύμφωνα, λοιπόν, με τη θέληση της πλειοψηφίας του συμβουλίου κατά τις συνεδρίες του 1920 ψηφίζονται είκοσι εννέα εκ των τριάντα νομοσχεδίων που προτείνει η κυβέρνηση¹¹⁵⁹, το σημαντικότερο εκ των οποίων αφορά την παιδεία¹¹⁶⁰. Η κυβέρνηση με τον νέο νόμο που εισάγει επιδιώκει τη ανάθεση της λήψης όλων των σημαντικών αποφάσεων περί των εκπαιδευτικών σε

¹¹⁵⁴ Για τις δημοτικές εκλογές βλ. «Ευχαριστήριο», «Αι δημοτικά εκλογαί ανά την Κύπρον» και «Αι δημοτικά εκλογαί εν Λευκωσίαν – Τα αποτελέσματα», ο.π., Λευκωσία: 29/13 Μαρτίου και 14/27 Μαρτίου 1920.

¹¹⁵⁵ Οι εντολοδόχοι του κυπριακού λαού «επεδόθησαν εις τας επαγγελματικές των ασχολίας και άλλοι ασχολούνται εις προεκλογικάς ενεργείας δια να περιβληθώσι τοπικά αξιώματα... Ημείς νομίζομεν ότι ιερόν έχουσιν καθήκον οι Αντιπρόσωποι του Λαού αντί να υποδαυλίζωσι τοπικά πάθη, να καταβάλωσι όλην την πολιτικήν των επιρροήν προς αποφυγήν εκλογικής διαπάλης, ίνα ο λαός δείξη εις τους Άρχοντάς του ό,τι πραγματικώς αισθάνεται, ότι δηλαδή εν τη αγωνία του δια την λύσιν του ζητήματος απαξιόσι να κατατρίβεται εις εκλογικούς αγώνας... έχων όλην του την προσοχήν εντεταμένην προς... τον αγώνα της απελευθερώσεως...», «Η Λαϊκή Δυσφορία», ο.π., Λευκωσία: 15/28 Φεβρουαρίου 1920. Για το ίδιο θέμα βλ. «Το ζήτημα μας- Πρόσκλησις Βουλευτών», ο.π., Λευκωσία: 22/6 Μαρτίου 1920.

¹¹⁵⁶ Μερικά από τα ζητήματα που απασχολούν τη νήσο αυτή την περίοδο και τα οποία δεν συζητούνται εντός του κοινοβουλίου είναι το ζήτημα της διατίμησης των τροφίμων, το ζήτημα της απαγόρευσης εξαγωγών λόγω του πολέμου και οι μισθοί των δημοσίων υπαλλήλων. «Συνέντευξις Βουλευτών μετά του Αρχιγραμματέως δια τοπικά ζητήματα», «Συνέντευξη κ. Σεβέρη μετά του Αρχιγραμματέως – Η διατίμησης», «Κυβερνητική Προκήρυξις δια την Εξαγωγήν – Τα απαγορευόμενα είδη» και «Αι μισθοδοσίαι των υπαλλήλων», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Φεβρουαρίου, 2/15 Μαΐου και 5/18 Σεπτεμβρίου 1920. Υπόμνημα περί διατίμησης και εξαγωγών καταθέτει ο Τουρκοκύπριος βουλευτής Hami Effendi, SA1/819/20. Το σημαντικότερο όμως ζήτημα που απασχολεί και τις δυο κοινότητες αυτή την περίοδο αφορά την κακή οικονομική κατάσταση της νήσου. Για αυτό τον λόγο αντιπρόσωποι των αγροτών και από τις δυο κοινότητες καταθέτουν υπόμνημα στον αρμοστή όπου ζητούν την άρση της διατίμησης των σιτηρών, την άδεια για την άμεση εξαγωγή της μισής σοδειάς κριθαριού και τον διορισμό κατάλληλων προσώπων για την διάδοση των Συνεταιρικών Τραπεζών και την δημιουργία τρεχόντων λογαριασμών για τις εν λόγω Τράπεζες από τις Δανειστικές Επιτροπές. «Αιτήματα Γεωργικής Συνελεύσεως – Συνέντευξις μετά του Αρμοστού», ο.π., Λευκωσία: 1/14 Αυγούστου 1920. Για το ίδιο θέμα βλ. SA1/1138/20.

¹¹⁵⁷ Ο κ. Σεβέρης καταθέτει αίτηση άδειας απουσίας από το συμβούλιο εκ μέρους του κ. Θεοδότου SA1/785/20. Κατά τις συνεδρίες του 1920 οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές καταθέτουν πολλές αιτήσεις για τη διάθεση κονδυλίων για την εκτέλεση δημόσιων έργων βλ. SA1/790/20, SA1/815/20, SA1/913/20.

¹¹⁵⁸ «Νομοθετικόν Συμβούλιον – Η έναρξις των εργασιών», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 11/24 Απριλίου 1920.

¹¹⁵⁹ Ανάμεσα στα σημαντικότερα νομοσχέδια αυτής της περιόδου είναι το περί απαγόρευσης μαχαίροφορίας, περί διαφθοράς, περί διενέργειας απογραφής και περί καταγραφής των όπλων, βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 11 Μαΐου 1920.

¹¹⁶⁰ Για το κείμενο του νομοσχεδίου στην αρχική του μορφή βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 3 Σεπτεμβρίου 1920 και για την τελική του μορφή βλ. ο.π. 9 Σεπτεμβρίου 1920. Το 1920 ψηφίζονται επίσης το νομοσχέδιο περί δευτεροβάθμιας μουσουλμανικής παιδείας και το περί εκπαίδευσης, το οποίο προβλέπει την αύξηση του ανώτερου ορίου σχολικών τελών από τέσσερεις σε έξι λίρες, βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 16 Σεπτεμβρίου 1920 και 11 Μαΐου 1920.

αυτήν. Το νομοσχέδιο προνοεί την ανάληψη της προεδρίας των εκπαιδευτικών συμβουλίων από τον αρχιγραμματέα και αφαιρεί από τα συμβούλια την εξουσία να αποφασίζουν για τα θέματα λειτουργίας των σχολείων δίνοντας το δικαίωμα στον αρμοστή να έχει τον κύριο λόγο. Η ελληνοκυπριακή κοινότητα διαφωνεί κάθετα με τις διατάξεις του νομοσχεδίου, το οποίο δίνει το δικαίωμα στην κυβέρνηση να διορίζει και να απολύει δασκάλους και αφαιρεί από τους εκκλησιαστικούς ηγέτες το δικαίωμα να προεδρεύουν στα εκπαιδευτικά συμβούλια¹¹⁶¹. Οι διαφωνίες των Ελληνοκύπριων βουλευτών επεκτείνονται και στις οικονομικές διατάξεις του, αφού αυξάνει μεν το κυβερνητικό κονδύλι υπέρ της εκπαίδευσης, αλλά ταυτόχρονα αυξάνει και τον φόρο επί των ζώων και προβλέπει την αποκλειστική επιβάρυνση των κτηματιών από τα σχολικά τέλη. Ως αποτέλεσμα των διαφωνιών, το νομοσχέδιο τροποποιείται έτσι ώστε να αφορά μόνο στην τουρκοκυπριακή εκπαίδευση και εγκρίνεται από τους Τουρκοκύπριους βουλευτές¹¹⁶².

Μετά την είδηση για την απελευθέρωση της Θράκης αποφασίστηκε η αναχώρηση της πρεσβείας στις 20 Απριλίου¹¹⁶³. Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας*, σε συνάντηση με τον αρχιεπίσκοπο ο Βενιζέλος¹¹⁶⁴ δήλωσε αισιόδοξος και δεσμεύτηκε ότι θα συζητήσει το κυπριακό με την Αγγλία μετά την υπογραφή της ειρήνης με την Τουρκία, η οποία επικύρωσε την κατάργηση της τουρκικής κυριαρχίας επί της Κύπρου¹¹⁶⁵.

Μετά την οριστικοποίηση της ρήξης των κυριαρχικών δεσμών της Τουρκίας με την Κύπρο, η κυπριακή πρεσβεία σε υπόμνημά της προς τον Άγγλο πρωθυπουργό ζήτησε την υλοποίηση των βρετανικών υποσχέσεων¹¹⁶⁶. Αυτήν την περίοδο όλες οι συναντήσεις της πρεσβείας στο Λονδίνο και οι φημολογίες από την Ελλάδα επιβεβαιώνουν ότι η ένωση θα

¹¹⁶¹ «Είδε το Φως», Μισθοδοσίαι και Συντάξεις» και «Πρόκλησις κατά της Εκκλησίας», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 11/29 Σεπτεμβρίου 1920.

¹¹⁶² «Το Νομοσχέδιο περί παιδείας – Η ένστασις των Ελληνικών μελών», ο.π., Λευκωσία: 5/18 Σεπτεμβρίου 1920. Για το ίδιο θέμα βλ. «Το καθήκον της Κυβερνήσεως», ο.π., Λευκωσία: 10/23 Οκτωβρίου 1920. Αιτήσεις για την τροποποίηση του νόμου περί παιδείας με βάση τα ευρήματα της επιτροπής έρευνας των εκπαιδευτικών ζητημάτων ζητούν ήδη από το 1919 οι Τουρκοκύπριοι δάσκαλοι και εφημερίδες της κοινότητας βλ. SA1/673/19, SA1/674/19, SA1/679/19. Υπόμνημα περί εκπαίδευσης καταθέτει και ο Τουρκοκύπριος βουλευτής Said Effend βλ. SA1/805/20.

¹¹⁶³ «Αναχώρισις Βουλευτών», «Σύσκεψις Βουλευτών», «Δοξολογία και Δέησις εν τω Καθεδρικό Ναώ – Δια την απελευθέρωσιν της Θράκης και την αναχώρησιν του Αρχιεπισκόπου» και «Ανακοινωθέν της Κυπριακής Αποστολής», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 29/13 Μαρτίου και 14/27 Μαρτίου 1920.

¹¹⁶⁴ Ο Βενιζέλος εξέφρασε και πάλι την αισιόδοξία του για το κυπριακό ζήτημα και την πίστη του ότι οι στρατιωτικές παραχωρήσεις που θα κάνει για την Αγγλία θα είναι αρκετές για να πειστεί η Αγγλία να παραχωρήσει την Κύπρο στην Ελλάδα. Όσον αφορά τους 60.000 Μουσουλμάνους της Κύπρου, ο κ. Βενιζέλος δεν θεωρεί ότι θα υπάρξει πρόβλημα εφόσον οι Μεγάλες Δυνάμεις εμπιστεύονται αυτή την στιγμή περίπου ένα εκατομμύριο Μουσουλμάνους στην Ελλάδα. «Το Κυπριακόν ζήτημα – Συνέντευξις Αρχιεπισκόπου μετά του Βενιζέλου εν Παρισίοις», ο.π., Λευκωσία: 18/1 Μαΐου 1920. Για το ίδιο θέμα βλ. «Το κυπριακό ζήτημα – Δηλώσεις Βενιζέλου – Το διοικητικόν καθεστώς της νήσου», ο.π., Λευκωσία: 30/12 Ιουνίου 1920.

¹¹⁶⁵ «Τηλεγράφημα Αρχιεπισκόπου» και «Η Κύπρος και η Τουρκική Συμθήκη», ο.π., Λευκωσία: 18/1 Μαΐου και 15/28 Αυγούστου 1920

¹¹⁶⁶ «Η Κυπριακή πρεσβεία εν Λονδίνω – Το Υπόμνημα», ο.π., Λευκωσία: 13/26 Ιουνίου 1920.

πραγματοποιηθεί σύντομα. Η πρεσβεία πέτυχε να εξασφαλίσει την υποστήριξη του βρετανικού κόμματος φιλελευθέρων¹¹⁶⁷ και του εργατικού κόμματος¹¹⁶⁸, ενώ οι δηλώσεις του Έλληνα υπουργού Εσωτερικών¹¹⁶⁹ και του Έλληνα αντιπροέδρου¹¹⁷⁰ ενισχύουν τις ελπίδες των Ελληνοκυπρίων. Ακολουθώντας τις εξελίξεις οι Ελληνοκύπριοι έχουν αρχίσει να κατατάσσονται στον ελληνικό στρατό ως εθελοντές¹¹⁷¹ και να ανταποκρίνονται θετικά στις εκκλήσεις της Ελλάδας για δημοσίους υπαλλήλους που θα στελεχώσουν τη διοίκηση στις «νέες χώρες»¹¹⁷².

Όταν όμως η πρεσβεία μεταβαίνει στο Παρίσι¹¹⁷³, μαθαίνει από τον Βενιζέλο ότι η επίλυση του κυπριακού θα πρέπει να αναβληθεί προς το παρόν και ότι θα μεταβεί ο ίδιος στο Λονδίνο τον προσεχή Νοέμβριο για να επιληφθεί προσωπικά του ζητήματος¹¹⁷⁴. Έτσι, η πρεσβεία αποφασίζει να επιστρέψει στην Κύπρο¹¹⁷⁵, όμως πριν την αναχώρησή της υπενθυμίζει με επιστολή της στον Άγγλο πρωθυπουργό ότι οι Ελληνοκύπριοι ελπίζουν στην υλοποίηση της ένωσης μετά την κατάλυση της συνθήκης του 1878. Η επιστολή της πρεσβείας ανέφερε ότι «...τρέφομεν την πεποίθησιν, ότι θα μας επιτραπή να εκφράσωμεν την ελπίδα ότι τώρα ότε η Τουρκική Συνθήκη υπεγράφη, η Κυβέρνησις της Α. Μεγαλειότητος θα ευδοκήση να ανακουφίση την ζωηράν ανησυχίαν και τον πόνον των Ελλήνων Κυπρίων, αναγγέλλουσα όσον το δυνατόν

¹¹⁶⁷ «Η Κυπριακή αποστολή εν Λονδίνω – Το ζήτημα μας», ο.π., Λευκωσία: 27/10 Ιουλίου 1920.

¹¹⁶⁸ «Το Εργατικόν Κόμμα», ο.π., Λευκωσία: 18/31 Ιουλίου 1920.

¹¹⁶⁹ «Τα Εθνικά Ζητήματα – Συνεντεύξεις μετά Ελλήνων Υπουργών – Του Διευθυντού της Ελευθερίας», ο.π., Λευκωσία: 4/17 Ιουλίου 1920.

¹¹⁷⁰ «Τα εθνικά Ζητήματα – Συνεντεύξεις μετά Ελλήνων Υπουργών – Του Διευθυντού της Ελευθερίας», ο.π., Λευκωσία: 11/24 Ιουλίου 1920.

¹¹⁷¹ Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας* «Το Ελληνικόν Προξενείον ευρίσκειται εις την θλιβεράν θέσιν να ειδοποιήση τους αυθορμήτως εγγραφέντας 10.000 Κυπρίους εθελοντάς ότι δέον να επανέλθωσιν ούτοι εις τας εστίας των και επανελάβωσιν τα ειρηνικά των έργα... Α. Αρτέμης», «Γενικό Προξενείον της Ελλάδος εν Κύπρω», ο.π., Λευκωσία: 11/24 Ιουλίου 1920. Για το ίδιο θέμα βλ. «Εθελονταί δια τον Ελληνικόν Στρατόν – Αθρόα εγγραφή των Κυπρίων», «Οι Κύπριοι Εθελονταί» και «Επερώτησις εν τη Αγγλική Βουλή», ο.π., Λευκωσία: 20/3 Ιουλίου, 27/10 Ιουλίου και 15/28 Αυγούστου 1920.

¹¹⁷² Η Ελληνική Κυβέρνηση ζήτησε από το Ελληνικό Προξενείο της Λάρνακας να καταστήσει γνωστό στους Κύπριους ενδιαφερόμενους ότι η Ελλάδα είναι πρόθυμη να προσλάβει Κύπριους Δικαστές και Δικηγόρους ως πρωτοδίκες και ειρηνοδίκες στις νέες χώρες. «Δικασταί δια τας νέας χώρας», ο.π., Λευκωσία: 20/3 Ιουλίου 1920. Ο Υπουργός Εξωτερικών της Ελλάδας, κ. Πολίτης, σε τηλεγράφημά του προς τον Έλληνα Πρόξενο κ. Αρτέμη, γνωστοποιεί την απόφαση της Ελληνικής Κυβέρνησης να στείλει στην Κύπρο χρηματικό ποσό το οποίο θα καλύψει τα οδοιπορικά έξοδα των Κυπρίων δασκάλων οι οποίοι θέλουν να μεταβούν στην Θράκη για εργοδότηση. «Κύπριοι Διδάσκαλοι εις Θράκην – Τηλεγράφημα Υπουργού», ο.π., Λευκωσία: 19/2 Οκτωβρίου 1920.

¹¹⁷³ «Η Κυπριακή Αποστολή – Συγκέντρωσιν εν Παρισίοις», ο.π., Λευκωσία: 25/7 Αυγούστου 1920.

¹¹⁷⁴ Σύμφωνα με πληροφορίες της εφημερίδας *Ελευθερία* ο κ. Βενιζέλος «...υπέδειξεν εις την Αποστολήν ότι δια σοβαρούς λόγους, ους και ανέφερε προς αυτήν, δέον ν' αναβληθή επί τίνα χρόνον η Κυπριακή υπόθεσις, διαβεβαίωσε δε τα μέλη ότι τον προσεχή Νοέμβριον θα μεταβή εις Λονδίνον και θα επιληφθή αυτοπροσώπως του ζητήματος. Κατόπιν της συνομιλίας ταύτης τα μέλη της Κυπριακής Αποστολής ανεχώρησαν... εις Λονδίνον», «Η Κυπριακή αποστολή ενώπιον του Βενιζέλου», ο.π., Λευκωσία: 15/28 Αυγούστου 1920.

¹¹⁷⁵ «Εντείνωμεν τας προσπάθειάς μας», «Η Κυπριακή Αποστολή – Απάντησις της Επικουρικής» και «Η Κυπριακή Αποστολή – Αναχωρούν τα μέλη της», ο.π., Λευκωσία: 15/28 Αυγούστου και 26/9 Οκτωβρίου 1920.

ενωρίτερον την παραχώρησιν της Νήσου εις την μητέρα αυτής Πατρίδα – Ελλάδα...»¹¹⁷⁶. «Πρέπει να γνωρίζωμεν επί τέλους επακριβώς τι συμβαίνει, έστω και αν ακόμη τούτο είναι δυσάρεστον, δια να κανονίσωμεν την περαιτέρω δράσιν μας»¹¹⁷⁷, αναφέρουν τα μέλη της πρεσβείας.

Παρά τις ελπίδες των Ελληνοκυπρίων, κυκλοφορούν φήμες ότι η Βρετανία αποφάσισε να κρατήσει την Κύπρο και ότι το κυπριακό ζήτημα είναι πλήρως παραγκωνισμένο¹¹⁷⁸. Σύμφωνα με τον ανταποκριτή της *Ελευθερίας* στο Λονδίνο, το υπουργικό συμβούλιο της Αγγλίας αποφάσισε να κρατήσει την Κύπρο. Οι διπλωματικοί κύκλοι θεωρούν ότι η απόφαση αυτή αποτελεί πολιτικό τέχνασμα που αφορά και την τύχη της Ρόδου και ότι η επίλυση του κυπριακού ζητήματος θα επέλθει σύντομα. Μερικές μέρες αργότερα, ο υφυπουργός των Αποικιών Amery δήλωσε ότι το κυπριακό ζήτημα δεν έχει ακόμη συζητηθεί και ότι καμία απόφαση δεν έχει ληφθεί¹¹⁷⁹. Για αυτό τον λόγο ο Λανίτης θεωρεί ότι πρέπει να χαραχθεί μια καθαρά κυπριακή πολιτική καθώς η περαιτέρω ανάμειξη του Βενιζέλου, ο οποίος σύμφωνα με τις πληροφορίες του δεν θα επανέλθει στο Λονδίνο τον Νοέμβριο, θα αποδειχθεί εξίσου επιζήμια για την Κύπρο και την Ελλάδα¹¹⁸⁰.

Περί τα μέσα Οκτωβρίου γνωστοποιήθηκε στην Κύπρο η είδηση ότι το κυπριακό ζήτημα θα συζητηθεί σύντομα στο Λονδίνο. Η πρεσβεία αποφάσισε την άμεση επιστροφή της στην αγγλική πρωτεύουσα με την ξεκάθαρη εντολή της ελληνοκυπριακής κοινότητας να επιδιώξει την «ένωση και μόνο την ένωση»¹¹⁸¹. Η απάντηση της βρετανικής κυβέρνησης, όμως, δεν ήταν αυτή που ανέμεναν τα μέλη της πρεσβείας. «...Η Μ. Βρετανία απεφάσισεν οριστικώς να κρατήσει την Κύπρον. Η απόφασις αυτή ελήφθη παρ' ολοκλήρου της Κυβερνήσεως εν ομοφωνία μετά του κ. Λουδ Τζώρτζ, χάριν της προστασίας της εν τη Νήσω Μουσουλμανικής μεινότητος»¹¹⁸².

¹¹⁷⁶ «Νέον γράμμα της Κυπριακής Αποστολής προς τον Άγγλον Πρωθυπουργόν», ο.π., Λευκωσία: 29/11 Σεπτεμβρίου 1920.

¹¹⁷⁷ «Η Κυπριακή Αποστολή εν Λονδίνω- Αι τελευταίαι ενέργειαι», ο.π., Λευκωσία: 19/2 Οκτωβρίου 1920.

¹¹⁷⁸ Ο κ. Ζαννέτος γράφει σε επιστολή του ότι σύμφωνα με τις πληροφορίες που έχει το κυπριακό ζήτημα την προκειμένη στιγμή είναι παραγκωνισμένο. Η Αγγλία αποφάσισε να κρατήσει την Κύπρο, αλλά εμείς εξακολουθούμε να ελπίζουμε για την αίσια λύση του ζητήματός μας βασιζόμενοι στις δηλώσεις του κ. Βενιζέλου. Προσωπικά, λέει ο κ. Ζαννέτος, είμαι ανήσυχος αλλά όχι εντελώς απαισιόδοξος. «Το Ζήτημα μας – Γνώμη Μελών της Πρεσβείας – Επιστολή του κ. Ζαννέτου», ο.π., Λευκωσία: 19/2 Οκτωβρίου 1920.

¹¹⁷⁹ «Το Κυπριακόν ζήτημα – Η θέσις του – Αντιφατικάί ειδήσεις», ο.π., Λευκωσία: 5/18 Σεπτεμβρίου 1920.

¹¹⁸⁰ «Το Ζήτημα μας – Επιστολή του Βουλευτού κ. Λανίτη», ο.π., Λευκωσία: 26/9 Οκτωβρίου 1920.

¹¹⁸¹ «Το ζήτημα μας – Συνδιάσκεψις Υπουργού μετά της Κυπριακής Αποστολής» και «Ένωσιν και μόνον Ένωσιν», ο.π., Λευκωσία: 3/16 Οκτωβρίου και 10/23 Οκτωβρίου 1920. Τα άρθρα της *Ελευθερίας* υποστηρίζουν ότι η Κύπρος είναι άχρηστη για την Αγγλία η οποία θα πρέπει να παραχωρήσει την νήσο στην Ελλάδα καθώς η θέση των Ελληνοκυπρίων βουλευτών είναι στην ελληνική Βουλή. «Εις την Ελληνικήν Βουλή» και «Η Κύπρος άχρηστος!», ο.π., Λευκωσία: 17/30 Οκτωβρίου 1920.

¹¹⁸² Επίσης ο Υφυπουργός είπε ότι το ζήτημα της Ρόδου είναι εντελώς ανεξάρτητο από το Κυπριακό ζήτημα. «Η Απάντησις του Άγγλου Υφυπουργού – Μερικαί Λεπτομέρειαι», ο.π., Λευκωσία: 31/13 Νοεμβρίου 1920. Για την

Η απόφαση της Βρετανίας ξεσηκώνει θύελλα αντιδράσεων στην Κύπρο¹¹⁸³. Η δικαιολογία περί διατήρησης της βρετανικής κυριαρχίας για την προστασία της τουρκοκυπριακής μειονότητας δεν «πείθει κανένα». «...δεν είναι παρά γελοίο να λέγεται... ότι η Αγγλία θα κρατήσει την Κύπρον δια... να προστατεύσει το... μειοψηφούν στοιχείον, όταν ακόμη χθες αυτή η Αγγλική Κυβέρνησις δεν εσκέφθη την προστασίαν των Μουσουλμάνων της Θράκης και της Σμύρνης, τους αδιαστάκτως ενεπιστεύθη εις την Ελληνικήν Διοίκησιν... Οι Έλληνες της Κύπρου διαβιούσιν έκτοτε αρμονικώτατα, φιλικώτατα και αδελφικώτατα μετά των συνοίκων Μουσουλμάνων... ουδέν δε μέχρι σήμερον δείγμα παρεσχέθη δικαιολογούν και τον ελάχιστον φόβον περί κακοποιήσεως ή περιφρονήσεως και καταπατήσεως των δικαιωμάτων των. Άλλως τε η Ελληνική Κυβέρνησις έδειξεν ότι είναι ικανή να προστατεύσει την ζωήν και την περιουσίαν δυο περίπου εκατομμυρίων Μουσουλμάνων... Η Αγγλική κυβέρνηση πρέπει να κατανοήσει καλώς ότι... Η Κύπρος δεν θα ησυχάση ποτέ...»¹¹⁸⁴. Η ελληνοκυπριακή κοινότητα οργανώνει αμέσως συλλαλητήρια¹¹⁸⁵ και στέλνει στο Λονδίνο ψήφισμα διαμαρτυρίας. Στο ψήφισμα της

σύνδεση του κυπριακού ζητήματος με την τύχη της Ρόδου βλ. «Το ζήτημα της Κύπρου – Ευχάρισται ειδήσεις», ο.π., Λευκωσία: 28/10 Απριλίου 1920. Σύμφωνα με άρθρο αγγλικής εφημερίδας ο Βενιζέλος ήταν σύμφωνος με την απόφαση της Βρετανίας να κρατήσει την Κύπρο. «Τηλεγράφημα Κυπριακής Αποστολής», ο.π., Λευκωσία: 31/13 Νοεμβρίου 1920. Ενώ σε έτερο άρθρο της *Ελευθερίας* αναφέρεται ότι το κυπριακό ζήτημα ήταν ήδη λυμένο καθώς ο Βενιζέλος είχε δεσμευτεί να παραχωρήσει ορισμένα ανταλλάγματα στην Αγγλία, αλλά μετά την απομάκρυνση του Βενιζέλου από την εξουσία απομακρύνεται και ο στόχος της ένωσης. «Το ζήτημα μας θα ελύετο οριστικώς – Ανακοίνωσις μέλους της Κυπριακής Αποστολής», ο.π., Λευκωσία: 21/4 Δεκεμβρίου 1920. Σύμφωνα με τον Πικρό ο Λανίτης αναφέρει σχετικά με την βρετανική απόφαση ότι «το μεν κόμμα των φιλελευθέρων είχε την θέλησιν της ικανοποιήσεως της θελήσεως του κυπριακού λαού, αλλά δεν είχε προς τούτο την δύναμιν, το δε κόμμα των Συντηρητικών είχε την δύναμιν αλλά δεν είχε την θέλησιν...», Πικρός Γιάννης, *Ο Βενιζέλος...*, ο.π., σ. 53.

¹¹⁸³ Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας* οι Βρετανοί εξέλαβαν την νομιμόφρονα έκφραση των εθνικών μας πόθων ως αδυναμία, αλλά η τελευταία τους απόφαση έχει προκαλέσει την εξέγερσή μας, «Ανελεύθερος Απόφασις», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 24/6 Νοεμβρίου 1920. Η *Near East* αναφέρει ότι από τους Ελληνοκύπριους ηγέτες εξαρτάται το αν θα ξεσηκωθεί ο λαός ή αν θα επικρατήσει η ειρήνη και η τάξη. «Η Κύπρος και ο Αγγλικός Τύπος», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Νοεμβρίου 1920.

¹¹⁸⁴ «Ασθήρικτος πρόφασις», ο.π., Λευκωσία: 31/13 Νοεμβρίου 1920. Η αγγλική εφημερίδα *Έθνος* μεταδίδει την είδηση ότι «Δεν υπάρχει αμφιβολία περί της ομοφώνου επιθυμίας των Ελλήνων της Νήσου... δια την Ένωσιν... Ο λόγος της αρνήσεως είναι πιθανώς στρατηγικός... Η διακράτησις της Κύπρου υφ' υμών θα έχη δυσάρεστα αποτελέσματα δια την Ρόδον... Η Ιταλία εδήλωσεν ότι θα εγκαταλίπη την Ρόδον μόνον, εάν και ημείς εδίδομεν την Κύπρον... Ερρίψαμεν εις του κόλπους της Ελληνικής Αυτοκρατορίας τουρκικάς, βουλγαρικάς και αλβανικάς χώρας, εις τας οποίας δεν έχει δικαίαν απαιτήσιν. Την καθαρώς Ελληνικήν ταύτην Νήσον κρατούμεν δι' ημάς...». «Η Κύπρος και ο Αγγλικός Τύπος», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Νοεμβρίου 1920. Για το ίδιο θέμα βλ. «Ο Απελευθερωτικός Αγών μας», ο.π., Λευκωσία: 21/4 Δεκεμβρίου 1920.

¹¹⁸⁵ Σε ομιλία του στο συλλαλητήριο Πάφου ο κ. Λανίτης είπε ότι «...Ουδείς Κύπριος έχων συνείδησιν εθνικήν... θα δεχθή να διαλλαγή προς καθεστώς ξένον... Ηγαπήσαμεν ως δευτέραν μητέρα την Αγγλίαν... Καλούμεθα να δείξωμεν εις τον κόσμον αν είμεθα έξιτοι ελευθερίας... Δεν είναι η θέσις μας εις την ψευδή Βουλήν, εις την οποίαν αντιπροσωπεύεται τάχα σήμερον ο λαός της Κύπρου, αλλ' αλλού, εις την Βουλήν των Αθηνών... Εις την αυθάδη και δεσποτικήν απάντησιν του Υπουργού των Αποικιών, θα απαντήση ως εις άνθρωπος ολόκληρος η Κύπρος... «Δεν δεχόμεθα να είμεθα δούλοι κανενός». Δεν εισηγούμαι βίαια μέτρα... Απλά εγκρίνω την γνώμην... να ακολουθησώμεν εθνικιστικήν πολιτικήν δι' εξωτερικών εκδηλώσεων... Ζήτω η Ένωσις, μόνον η Ένωσις, τίποτε παρά η Ένωσις...», «Το Κυπριακόν Ζήτημα – Από την ομιλία του Βουλευτού κ. Νικόλαου Κλ. Λανίτη εις το Συλλαλητήριο

επικουρικής επιτροπής της παγκυπρίου συνελεύσεως αναφέρεται ότι ο ελληνοκυπριακός λαός «1) διαμαρτύρεται μεθ' απάντος του Κυπριακού λαού κατά της ληφθείσης αποφάσεως ως απολύτως αδίκου, 2) διαδηλοί ότι και αυτή... θα πράξει ό,τι δυνατόν εις αυτήν, ίνα βοηθήση τον λαϊκόν αγώνα μέχρι επιτυχίας, επί του οποίου πιστεύει, βασιζομένη εις το δίκαιον του αγώνος του Κυπριακού Λαού αφ' ενός και εις τον φιλοδίκαιον του Αγγλικού Έθνους αφ' ετέρου...»¹¹⁸⁶.

Η πρεσβεία επιστρέφει στην Κύπρο¹¹⁸⁷, όπου αρχίζει να οργανώνει τις επόμενες κινήσεις της κοινότητας¹¹⁸⁸. Όταν ο υφυπουργός των αποικιών Amery υπερασπιζόμενος εντός του κοινοβουλίου την απόφαση της Βρετανίας να κρατήσει την Κύπρο προσέβαλε την ελληνοκυπριακή κοινότητα αμφισβητώντας την καταγωγή της και την αυθεντικότητα των εθνικών της πόθων¹¹⁸⁹, η κεντρική επιτροπή της παγκύπριας συνέλευσης αποφάσισε τη ριζοσπαστικοποίηση του εθνικού αγώνα. «Οι Έλληνες Βουλευταί Θ. Θεοδότου, Φ. Ζαννέτος, Νικ. Κλ. Λανίτης, Λ. Ευαγ. Λοΐζου, Δ. Σεβέρης, Γ. Σ. Εμφιετζής, Ε. Ζήνων, Ν. Πασχάλης και Ν. Νικολαΐδης» σε έγγραφό τους προς τον κυπριακό λαό αναφέρουν ότι το να συνεχίσουν να συνεργάζονται με την κυβέρνηση θα σήμαινε παράβαση της εντολής που έλαβαν από τον λαό. Για αυτό τον λόγο, θέλοντας να εκφράσουν την διαμαρτυρία τους κατά της βρετανικής πολιτικής, αποφάσισαν να υποβάλουν την παραίτησή τους. Στο έγγραφο που κατέθεσαν στην κυβέρνηση αναφέρουν ότι «Παρά πάσαν όμως προσδοκίαν... η Κυβέρνησις... εδήλωσεν ότι θα κρατήσει την Κύπρον... κατά την συνεδρίαν της Βουλής των Κοινοτήτων της 15^{ης} Νοεμβρίου 1920 ο Υφυπουργός των Αποικιών προέβη εις δηλώσεις προσβάλλουσας τα αισθήματα του Κυπριακού λαού, αμφισβητήσας τον Ελληνικόν αυτού εθνισμόν... Εξοχώτατε, θα είμεθα ασυνεπείς προς εαυτούς και παραβάται της ιεράς εντολής του λαού, εάν δεν καθιστώμεν... γνωστόν εις την Κυβέρνησιν... ότι η απόφασις αυτή... κατέθλιψε... και εξήγειρεν... το φυσικόν αίσθημα να απαλλαγή ξένου ζυγού... υποβάλλομεν εν σώματι την παραίτησιν ημών από της

της Πάφου», ο.π., Λευκωσία: 24/6 Νοεμβρίου 1920. Παρόμοιες εκδηλώσεις έγιναν σε όλες τις πόλεις της νήσου βλ. «Παγκύπριος εξέγερσις», ο.π., Λευκωσία: 31/13 Νοεμβρίου 1920.

¹¹⁸⁶ Επίσης η Κυπριακή Εκκλησία σε επιστολή της προς την Αγγλικανική Εκκλησία εξέφρασε την πεποίθησή της ότι η αγγλικανικός κλήρος θα συνηγορήσει υπέρ της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα. «Νέαι διαμαρτυρίαί της Κυπριακής Εκκλησίας και της Επικουρικής», ο.π., Λευκωσία: 31/13 Νοεμβρίου 1920.

¹¹⁸⁷ «Επάνοδος της Κυπριακής Αποστολής – Δεξιώσεις εν τω Σταθμώ – Προσφωνήσεις – Αντιφωνήσεις», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Νοεμβρίου 1920.

¹¹⁸⁸ Μια από τις πρώτες κινήσεις της ελληνοκυπριακής ηγεσίας είναι η απόφαση για την δημιουργία του εθνικού ταμείου οι πόροι του οποίου θα προέρχονται από τις μητροπόλεις και τα άλλα εκκλησιαστικά ιδρύματα. Υπολογίζεται ότι θα εισπράττεται το ποσό των δυο χιλιάδων λιρών ετησίως, «Ο Κυπριακός Αγών – Σύγκλησις της Επικουρικής», ο.π., Λευκωσία: 21/4 Δεκεμβρίου 1920.

¹¹⁸⁹ Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας* ο κ. Amery υποστήριξε ότι η κυβέρνηση δεν γνωρίζει αν υπάρχει ομόφωνη επιθυμία του κυπριακού λαού για τη μεταβολή της σημερινής κυριαρχίας. Επίσης, λέει ο κ. Amery, δεν πρέπει να αγνοήσουμε τις απόψεις της Τουρκικής μειοψηφίας η οποία διαμαρτύρεται έντονα κατά της Ένωσης. Ενώ επίσης δήλωσε ότι μόνο ένας ανθρωπολόγος θα μπορούσε να απαντήσει στα ερωτήματα περί της καταγωγής των Ελληνοκυπρίων. «Το ζήτημα μας εις την Αγγλική Βουλή – Μια επερώτησις», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Νοεμβρίου 1920. Για το ίδιο θέμα βλ. «Επερώτησις δια την Κύπρον εν τη Αγγλική Βουλή» και «Και μας υβρίζουν», ο.π., Λευκωσία: 28/11 και 5/18 Δεκεμβρίου 1920.

θέσεως αντιπροσώπων του λαού εν τω Νομοθετικώ Συμβουλίω, δηλώντες ότι θα συνεχίσωμεν ανενδότως τον αγώνα ημών μέχρι επιτεύξεως των εθνικών πόθων και της θελήσεως του λαού...»¹¹⁹⁰.

Στην επιστολή ενημέρωσης προς τον υπουργό των αποικιών Milner ο αρμοστεύων Fenn αναφέρει ότι «...Όπως γνωρίζει η Εξοχότητά σας τα Ελληνικά Χριστιανικά μέλη του συμβουλίου δεν έχουν λάβει μέρος στις συνεδριάσεις του συμβουλίου κατά την διάρκεια των τελευταίων δυο ετών... (λόγω της συμμετοχής τους στις πρεσβείες της κοινότητας στο Λονδίνο) ενώ η συμμετοχή των εναπομείναντων μελών στο συμβούλιο ήταν κάθε άλλο παρά κανονικές και η συμμετοχή τους στις συνεδρίες περιορίστηκε στην αυτόματη καταψήφιση όλων των μέτρων που κατατίθενται στο συμβούλιο. Υπό αυτές τις συνθήκες δεν βλέπω κανένα λόγο για να διαλύσω το συμβούλιο πριν τη λήξη του στις 12 Οκτωβρίου του επόμενου έτους... και θα προχωρήσω στην κήρυξη εκλογών για την πλήρωση των κενών θέσεων λόγω της παραίτησης των χριστιανικών μελών. Αν παρουσιαστεί η ανάγκη ψήφισης οποιασδήποτε αναγκαίας νομοθεσίας πριν την κήρυξη εκλογών... προτείνω την συνέχιση των εργασιών του συμβουλίου με την βοήθεια των μουσουλμανικών μελών.»¹¹⁹¹.

Η τοπική κυβέρνηση προκηρύττει εκλογές για την πλήρωση των εννέα κενών θέσεων του Νομοθετικού Συμβουλίου. Οι Ελληνοκύπριοι, πιστοί στην πολιτική της μη συνεργασίας, προτείνουν ως υποψήφιους τους ίδιους παραιτηθέντες βουλευτές, οι οποίοι επανεκλέγονται¹¹⁹². Η νέα πολιτική στρατηγική των Ελληνοκυπρίων «της μη συνεργασίας και της πολιτικής και κοινωνικής απομονώσεως των ξένων κυβερνητών τους¹¹⁹³» έχει ως στόχο την αλλαγή της βρετανικής απόφασης να κρατήσει την Κύπρο. Ο απώτερος στόχος της ένωσης θα

¹¹⁹⁰ Η Συνέλευση αποφάσισε να ακολουθήσει μια αντιδραστική πολιτική, ενέκρινε την παραίτηση των Ελλήνων Βουλευτών και πρότεινε την υποστήριξη υποψηφίων βουλευτών με καθαρά ενωτικό πρόγραμμα στην περίπτωση διενέργειας βουλευτικών εκλογών. Αποφασίστηκε επίσης η «περιήγηση δίσκου» στις Εκκλησίες κατά τις μεγάλες θρησκευτικές γιορτές για την είσπραξη προσφορών. «Ο Κυπριακός Αγών – Αποφάσεις Κεντρικής Επιτροπείας – Η Παραίτησις των Ελλήνων Βουλευτών», ο.π., Λευκωσία: 28/11 Δεκεμβρίου 1920. Η απόφαση της κεντρικής επιτροπής επικροτείται από την εφημερίδα *Ελευθερία* η οποία σε άρθρο της αναφέρει ότι η παραίτηση των βουλευτών μας είναι το πρώτο βήμα στην νέα μας πολιτική κατά των «αυθαίρετων κυρίων της Κύπρου», «Ο Κύπριος θέλει την ελευθερίαν του», ο.π., Λευκωσία: 12/25 Δεκεμβρίου 1920.

¹¹⁹¹ Για το θέμα βλ. SA1/1611/20.

¹¹⁹² Σε άρθρο της *Ελευθερίας* οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές απευθύνονται στους ψηφοφόρους τους αναφέροντας ότι «...Εκτειθέμεθα όθεν και οι εννέα παραιτηθέντες βουλευταί ως υποψήφιοι κατά τας επικείμενας εκλογάς με το πρόγραμμα να επιδιώξωμεν εν συνεργασία μεθ' ημών ως Έλληνες... την ελευθερίαν μας από του ξένου ζυγού και την μετά της Ελλάδος Ένωσιν. Θα επιδιώξωμεν όπως η Κυβέρνησις της Α.Μ. αναθεωρήση την άδικον αυτής απόφασιν και θα αξιώσωμεν παρ' αυτής την ενέργειαν δημοψηφίσματος... Εάν ήσθε... ομόφωνοι... και εάν εγκρίνετε την πολιτικήν μας, δώσατε μας λευκήν ψήφον...», «Προς τον Ελληνικόν Λαόν της Κύπρου», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Ιανουαρίου 1921. Για το ίδιο θέμα βλ. «Η εκλογή των Ελλήνων Βουλευτών – Εξελέγησαν οι ίδιοι» και «Εγκωρήσατε την Κύπρον εις την Ελλάδα», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Ιανουαρίου 1921. Βλ. επίσης *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 20 Ιανουαρίου 1921.

¹¹⁹³ «Μια είναι η εντολή του κυπριακού λαού», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 31/13 Ιανουαρίου 1921.

επιτευχθεί με τη διεξαγωγή μαζικών δημοψηφισμάτων και τη συνέχιση της πολιτικής της αποχής, πιστεύουν οι Ελληνοκύπριοι ηγέτες.

Ταυτόχρονα, φωνές από το εξωτερικό και το εσωτερικό¹¹⁹⁴ αμφισβητούν την ορθότητα της πολιτικής της μη συνεργασίας. Σε άρθρα της η *Near East* αναφέρει ότι «Τα Ελληνόφωνα μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου εξηκολούθησαν την τακτική των της παρακωλύσεως δηλαδή, παραιτηθέντα των θέσεων των... Φαίνεται ότι θα επιδιώξωσι την επανεκλογή των... και τότε θα παραιτηθώσι πάλιν, εκτός εάν εν τω μεταξύ μεταβάλωσιν σκέψιν. Είναι δύσκολον να εννοήση τις τι ελπίζουν να ωφεληθούν εκ της πολιτικής ταύτης της εχθρότητος... Και εν τω μεταξύ ο όγκος του λαού... είναι τελείως αδιάφορος προς τον αναβρασμόν των πόλεων και ευχαριστημένος ασχολείται εις τα ίδια... πρέπει μετά θάρρους να ομολογήσωμεν ότι η Κύπρος έχει πλήθος παραπόνων και ότι υπάρχουν πολλάί πραγματικάί ανάγκαι αίτινες απαιτούν άμεσον και σοβαράν προσοχήν...»¹¹⁹⁵.

Η πλειοψηφία της κοινότητας υποστηρίζει την πολιτική της μη συνεργασίας. «Τα εν Ελλάδι γεγονότα δεν πρέπει να επηρεάσουν ποσώς τας σκέψεις της Κεντρικής. Η Κυπριακή πολιτική πρέπει να μείνη πλέον εντελώς ανεξάρτητος από της Ελληνικής πολιτικής... Εάν η Αγγλία έχη ανάγκην της φιλίας της επισήμου Ελλάδος, όπως η Ελλάς έχει ανάγκην της φιλίας της Αγγλίας, η Κύπρος δεν πρέπει να αδικήται... Δεν περιμένομεν καμίαν βελτίωσιν της καταστάσεως της Νήσου από απόψεως ευημερίας εάν οι αντιπρόσωποι του τόπου συνεργαστούν με την Κυβέρνησιν... Ηπειλήθημεν ότι η στάσις αυτή του Ελληνισμού της Νήσου θα εξαναγκάση την Αγγλικήν Κυβέρνησιν να λάβη δραστήρια μέτρα και ότι θα σηκώση τας ολίγας ψευδελευθερίας τας οποίας παρεχώρησεν εις τον λαόν. Δεν μας ενδιαφέρει ποσώς... Τα δικαιώματα τα οποία έχομεν, είναι τόσον σκιάδη ώστε ουδεμίαν αίσθησιν θα μας προξενήση η

¹¹⁹⁴ Την υποστήριξη της πολιτικής της συνεργασίας ως μέσου για την διευθέτηση των οικονομικών υποθέσεων της νήσου και την ευημερία του λαού έχει αναλάβει η εφημερίδα *Κήρυξ* της Λεμεσού. Η εν λόγω άποψη κατακρίνεται σε άρθρα της *Ελευθερίας* στα οποία υποστηρίζεται ότι είναι προτιμότερο για την Κύπρο να πτωχεύσει για να ελευθερωθεί παρά να ευημερήσει υπό τη βρετανική διοίκηση. «Ας πτωχεύση αλλ' ας ελευθερωθή» και «Εθνοβλαβής μεταμόρφωσις», ο.π., Λευκωσία: 30/12 Φεβρουαρίου και 17/30 Απριλίου 1921.

¹¹⁹⁵ «Η Στάσις της Ελληνικής Ενωτικής Μεριδος – Πικρόχολα σχόλια του ανταποκριτού της *Near East*», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Ιανουαρίου 1921. Η *Near East* επίσης αναφέρει ότι «Η στάσις των Ελληνικών μελών μεταξύ των οποίων υπάρχουν οι πρώτης γραμμής δημεγέρται φαίνεται να δεικνύει καθαράν την πορείαν την οποία σκοπούν να υιοθετήσουν. Αναμφιβόλως θα έχομε την παλαιάν ιστορίαν της κομματικής αντιδράσεως κατά παντός κυβερνητικού μέτρου και της παρακωλύσεως της προοδευτικής πορείας... θα εξακολουθήσουν να δημοκοπούν υπέρ της Ενώσεως...», «Οι Κύπριοι πρώτης γραμμής δημεγέρται! – Αυτά γράφει αγγλική εφημερίς», ο.π., Λευκωσία: 19/1 Ιανουαρίου 1921. Η *Near East* αμφισβητεί επίσης την καθολικότητα του αιτήματος της ένωσης αναφέροντας ότι «Ο μέσης τάξεως Κύπριος πολίτης παρακολουθή παθητικώς... με ολίγον πραγματικόν ενθουσιασμόν, αλλ' είναι έτοιμος να λάβη μέρος εις διαδηλώσεις... Όταν έλθωμεν εις τα αγροτικάς επαρχίας θα εύρωμεν καθαρόν παπαγαλισμόν... η φωνή υπέρ της ενώσεως είναι πράγματι καθαρώς αισθηματική... η Ελλάς δύναται να κερδίση κάτι αναλώμασι της Κύπρου, όχι όμως και αντιθέτως.», «Η Κύπρος – Ελληνική γνώμη επί της καταστάσεως», ο.π., Λευκωσία: 30/12 Φεβρουαρίου 1921.

αφαίρεσής των...»¹¹⁹⁶. Πιστή στη θέληση της πλειοψηφίας η κεντρική επιτροπή της παγκύπριας συνέλευσης αποφασίζει την αποστολή υπομνήματος διαμαρτυρίας στη βρετανική κυβέρνηση, στο οποίο θα συμπεριλαμβάνονται οι ευχαριστίες της κοινότητας για την υποστήριξη των ελληνικών συμφερόντων και οι ελπίδες ότι η Κύπρος θα συμπεριληφθεί εντός των νέων συνόρων της Ελλάδας¹¹⁹⁷. Αλλά η καλή θέληση των συμμάχων απέναντι στην Ελλάδα έχει ήδη αρχίσει να μεταβάλλεται¹¹⁹⁸. Παράλληλα, ο ελληνικός στρατός συνεχίζει να προελαύνει¹¹⁹⁹ στο μικρασιατικό μέτωπο ενώ το εσωτερικό της χώρας εξακολουθεί να είναι δχασμένο¹²⁰⁰.

Και ενώ οι σχέσεις κυβέρνησης και Ελληνοκυπρίων είναι τεταμένες, η απόφαση του αρμοστή να απαγορεύσει τη διενέργεια παρελάσεων¹²⁰¹ την ημέρα της 25ης Μαρτίου προκαλεί αντιδράσεις και επεισόδια. «Ο εορτασμός της Εθνικής μας Εορτής κατά την παρελθούσαν εβδομάδα παρ' ολίγον θα εγένετο πρόξενος θλιβερών επεισοδίων εν τη πρωτευούση ένεκα των αυστηρών απαγορευτικών μέτρων τα οποία έλαβεν η Κυβέρνησις... Η επιμονή της Κυβερνήσεως... ενέτεινε την δυσφορίαν του λαού (ο οποίος) διέσπασε την αστυνομικήν

¹¹⁹⁶ «Όχι συνεργασίαν», ο.π., Λευκωσία: 6/19 Φεβρουαρίου 1921. Άρθρο του Ιωάννη Κληρίδη στην *Ελευθερία* αναφέρει ότι η επίμονη άρνηση της Αγγλίας να μας αποδώσει ελευθερία ανάγκασε τον ελληνικό λαό της Κύπρου να αλλάξει πολιτική. Εις το εξής δεν πρόκειται να παρακαλέσουμε για την εκπλήρωση των εθνικών μας πόθων και να επιδοθούμε σε ανούσιες συζητήσεις αλλά θα υιοθετήσουμε την πολιτική της άρνησης κάθε συνεργασίας και συμμετοχής στην νομοθετική και διοικητική μηχανή της νήσου. «Νέα Περίοδος», ο.π., Λευκωσία: 20/5 Μαρτίου 1921.

¹¹⁹⁷ «Ο Κυπριακός αγών- Η συνέλευσις – Αι ληφθείσαι αποφάσεις» και «Το καθήκον των αντιπροσώπων μας», ο.π., Λευκωσία: 13/26 Φεβρουαρίου 1921.

¹¹⁹⁸ Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας* μεγάλη αγανάκτηση προκλήθηκε σε όλο τον Ελληνισμό όταν έγινε γνωστή η απόφαση του Συνεδρίου να αναθέσει την επιδίκαση της απόφασης για το μέλλον της Θράκης και της Σμύρνης σε μια Συμμαχική Επιτροπή. Φαίνεται ότι οι σύμμαχοι έχουν λησμονήσει τις υποσχέσεις τους προς την Ελλάδα όταν ζητούσαν την βοήθειά της στον πόλεμο. «Ιερά αγανάκτησις», ο.π., Λευκωσία: 20/5 Μαρτίου 1921. Αγανάκτηση προκάλεσε και η απόφαση των συμμάχων να καλέσουν τον «αντάρτη» Κεμάλ να συμμετέχει στις διαπραγματεύσεις της συνδιάσκεψης του Λονδίνου ως ίσος προς τους νικητές του πολέμου, «Η επιβολή των Ελληνικών δικαίων», ο.π., Λευκωσία: 20/2 Απριλίου 1921. Η *Ελευθερία* υποστηρίζει επίσης ότι από όλες τις συμμαχικές δυνάμεις μόνο τα συμφέροντα της Ελλάδας δεν εξυπηρετήθηκαν πλήρως. Υπάρχουν ακόμη πολλοί ελληνικοί πληθυσμοί οι οποίοι δεν απελευθερώθηκαν όπως της Ρόδου, της Κύπρου και άλλων νησιών. Οι Έλληνες αποδοκιμάζουν οποιαδήποτε λύση του ανατολικού ζητήματος η οποία θα πλήττει τα κεκτημένα της Ελλάδας και ως Κύπριοι διαμαρτυρόμαστε για την μη εκπλήρωση των εθνικών μας πόθων. Καλούμε λοιπόν τους συμμάχους να αναθεωρήσουν την συνθήκη των Σεβρών όσον αφορά την Κύπρο και να συναινέσουν στην ένωση. «Η Κύπρος και η Συνθήκη των Σεβρών», ο.π., Λευκωσία: 6/19 Μαρτίου 1921.

¹¹⁹⁹ «Η Ελληνική Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν – Ραγδαία Προέλασις του Στρατού μας – Άτακτος Υποχώρησις του Εχθρού», ο.π., Λευκωσία: 20/2 Απριλίου 1921.

¹²⁰⁰ Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας* «...ο κ. Βενιζέλος εξορκίζει τον Βασιλέα όπως θεωρήσει τα πεπρωμένα και τας τύχας της Πατρίδος υπεράνω των προσωπικών του συμφερόντων.», «Τηλεγράφημα Κωνσταντίνου προς Βενιζέλον», ο.π., Λευκωσία: 13/26 Μαρτίου 1921. Σε άλλο άρθρο της η *Ελευθερία* καλεί τους Έλληνες να παραμερίσουν τις διαφωνίες τους και να υπηρετήσουν την πατρίδα, «Η Φωνή της Πατρίδος», ο.π., Λευκωσία: 13/26 Μαρτίου 1921.

¹²⁰¹ Νομοσχέδιο για την απαγόρευση παρελάσεων κατατίθεται στο συμβούλιο τον Μάιο και ψηφίζεται σε νόμο τον Ιούνιο βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 24 Ιουνίου 1921. Για το ίδιο θέμα βλ. «Απαγόρευσις των παρελάσεων», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 22/4 Ιουνίου 1921.

γραμμήν... και... αυθορμήτως προέβη εις επιδεικτικήν ανοργάνωτον παρέλασιν δια της πόλεως προς τα κυβερνητικά γραφεία και εκείθεν εις την Εμπορικήν Λέσχην... κατά τύχην προσήλθον εν τη Εμπορική Λέσχη τίνες εκ των ηγετών, οι οποίοι κατόπιν υπερανθρώπων προσπαθειών κατώρθωσαν να καθησυχάσωσι το πλήθος και να το διαλύσωσιν...»¹²⁰². Την συγκεκριμένη ημέρα η ελληνοκυπριακή κοινότητα προχώρησε στην υπογραφή δημοψηφισμάτων υπέρ της ένωσης, τα οποία θα παραδοθούν στη βρετανική και ελληνική κυβέρνηση¹²⁰³.

Παράλληλα, τα μικροεπεισόδια που σημειώθηκαν έδωσαν την αφορμή στην ελληνοκυπριακή κοινότητα να διαμαρτυρηθεί στην κεντρική κυβέρνηση¹²⁰⁴ κατά των «ανελεύθερων» νομοσχεδίων, τα οποία ψηφίζει το συμβούλιο κατά την απουσία των Ελληνοκύπριων βουλευτών. Το ψήφισμα των κατοίκων της Λευκωσίας ανέφερε ότι «...η θέλησις ημών είναι μια, μόνη και αναλλοίωτος να ενωθώμεν μετά της μητρός ημών Ελλάδος. Δηλούμεν ότι ουδεμία παροχή, ουδεμία υπόσχεσις, ουδεμία εγκόσμιος δύναμις δύναται να διαλλάξη ημάς προς οιονδήποτε καθεστώς ξένον προς την εθνικήν μας συνείδησιν... Επικαλούμεθα την μητρικήν αντίληψιν της Ελλάδος και την υποστήριξιν του φιλελευθέρου Αγγλικού λαού υπέρ ζητήματος δικαιοσύνης, ηθικής και ελευθερίας...»¹²⁰⁵.

Ενώ το υπόμνημα των Ελληνοκυπρίων προς τον υπουργό των Αποικιών εκθέτει τα γεγονότα της Λευκωσίας και αναφέρει ότι «Δρακόντειοι νόμοι επεψηφίσθησαν εσχάτως υπό των Μωαμεθανικών μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου, προνοούντες περί περιορισμού της ελευθερίας του Τύπου και περί απελάσεως εκ της νήσου αλλοδαπών. Ο στρατιωτικός νόμος εξακολουθεί εν ισχύϊ... εξεγείροντα την κοινήν συνείδησιν... Διακεκριμμένος δημοσιογράφος, άνευ δικαστικού εντάλματος και χωρίς να απαγγελθή κατηγορία εναντίον του ουδέ να αχθή ενώπιον των Δικαστηρίων συνελήφθη και κρατείται εις τας φυλακάς¹²⁰⁶. Ο λαός... ένα μόνον

¹²⁰² «Θλιβερά γεγονότα», ο.π., Λευκωσία: 3/16 Απριλίου 1921. Η κυβέρνηση αποφάσισε την στάθμευση ενός λόχου στρατιωτών στην Λευκωσία για την διατήρηση της τάξης «Αγγλικός στρατός εν Λευκωσία», ο.π., Λευκωσία: 3/16 Απριλίου 1921. Δυσaréσκεια ανάμεσα στην κυβέρνηση και την ελληνοκυπριακή κοινότητα προκλήθηκε και από το γεγονός ότι ο αρμοστής κάλεσε τον αρχιεπίσκοπο στο αρμοστέιο για να παράσχει εξηγήσεις. Ο αρχιεπίσκοπος αρνήθηκε να υπακούσει λέγοντας ότι οι εκκλησιαστικοί ηγέτες ανακρίνονται στην έδρα τους «Διαμαρτυρία Αρχιεπισκόπου προς την Κυβέρνηση», ο.π., Λευκωσία 3/16 Απριλίου 1921. Για το ίδιο θέμα βλ. SA1/761/21. Την ίδια περίοδο η κυβέρνηση αρνείται να δώσει άδεια για την διεξαγωγή παράστασης αρχαίου δράματος γιατί μπορεί να προκαλέσει δυσaréσκειες ανάμεσα στις δυο κοινότητες βλ. SA1/798/21. Τα παράπονα της τουρκοκυπριακής κοινότητας έχει προκαλέσει η διεξαγωγή μουσικής παράστασης από Ρώσους πρόσφυγες βλ. SA1/1527/21.

¹²⁰³ «Το δημοψήφισμα του κυπριακού λαού», «Τα Ενωτικά Ψηφίσματα – 500 εν όλω» και «Η Κυπριακή Βίβλος», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 10/23 Απριλίου, 5/18 Ιουνίου και 31/13 Αυγούστου 1921.

¹²⁰⁴ Τις δαμαρτυρίες της ελληνοκυπριακής κοινότητας μετέφερε προσωπικά σε συνάντησή του με τον υφυπουργό των αποικιών ο κ. Θεόδωτος βλ. «Τηλεγράφημα κ. Θ. Θεοδότου – Συνέντευξις με τον Υφυπουργόν» και «Συνέντευξις με τον Υφυπουργόν δια τα Κυπριακά Ζητήματα», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Αυγούστου και 21/3 Σεπτεμβρίου 1921.

¹²⁰⁵ «Η Λειτουργία και το Ενωτικόν Ψήφισμα», ο.π., Λευκωσία: 27/9 Απριλίου 1921.

¹²⁰⁶ Πρόκειται για τον κ. Νικόλαο Καταλάνο ο οποίος είχε συλληφθεί «χάριν της δημοσίας τάξεως και προς ασφάλειαν του Κράτους» και ο οποίος λίγο αργότερα θα απελαθεί από την Κύπρο.«Επί τη βάση του εσχάτως ψηφισθέντος νόμου περί απελάσεως εκ Κύπρου μη επιθυμητών ξένων υπηκόων, απηλάθη την παρελθούσαν

ανευρίσκει σκοπόν των ανελεύθερων και αυταρχικών τούτων μέτρων – να καταπνιγή το εθνικόν του αίσθημα... εξαιτούμεθα όπως ειδική ανακριτική Επιτροπεία αποσταλή ενταύθα προς τον σκοπόν του να διαφωτισθή εγκαίρως και καταλλήλως η Κυβέρνησις της Α. Μεγαλειότητος...»¹²⁰⁷.

Όταν γνωστοποιούνται στην Κύπρο οι αρνητικές απαντήσεις της βρετανικής κυβέρνησης στο υπόμνημα του Μαρτίου 1921, στο υπόμνημα των Ελληνοκυπρίων για τις ταραχές της Λευκωσίας και στα δημοψηφίσματα της κοινότητας υπέρ της ένωσης, τα αντικυβερνητικά αισθήματα των λαού οξύνονται¹²⁰⁸. Στο πρώτο υπόμνημα ο υπουργός των Αποικιών απάντησε λέγοντας ότι «...το υπόμνημά σας της 8ης Μαρτίου 1921, δι' ου διαμαρτύρεσθε εναντίον της αποφάσεως της Κυβερνήσεως... εις το να μη εγκαταλίπη την Κύπρον... η Κυβέρνησις... δεν δύναται να παράσχη ελπίδα ότι η Ένωσις της Κύπρου μετά της Ελλάδος θα εγκριθή και ότι η πρότασίς σας περί δημοψηφίσματος γενησομένου προς εξακρίβωσιν των πόθων των κατοίκων της Κύπρου περί του ζητήματος της ενώσεως μετά της Ελλάδος, δεν δύναται να γίνη αποδεκτή...¹²⁰⁹». Την ίδια απάντηση έδωσε και για τα δημοψηφίσματα των Ελληνοκυπρίων¹²¹⁰. Στο υπόμνημα των ταραχών της Λευκωσίας ο υπουργός απάντησε ότι «...οιαιδήποτε ταραχαί, άτινες έλαβον χώραν, οφείλονται εις την προκλητικήν ενέργειαν των προσώπων, τα οποία είναι υπεύθυνα δια την διοργάνωσιν... παρελάσεως και διαδηλώσεων και εις την στάσιν του πλήθους εις το να αρνηθή να υπακούση εις τας διαταγάς, και ότι είναι της γνώμης ότι δεν υπάρχει ανάγκη Ανακριτικής Επιτροπέας και δεν πρόκειται να διορίση τοιαύτην...¹²¹¹».

Παράλληλα, οι εξελίξεις στην Ελλάδα με τη δημιουργία αδιεξόδου στο ανατολικό ζήτημα και την απομάκρυνση του Βενιζέλου από την εξουσία¹²¹² προκαλούν τριγμούς στις σχέσεις της με τους συμμάχους¹²¹³ και δίνουν την ευκαιρία στη *Near East* να δημοσιεύσει «ειρωνικό»

Κυριακή ο προ δεκαπενθημέρου συλληφθείς και τεθείς υπό περιορισμόν κ. Ν. Καταλάνος...», βλ. «Σύλληψις του κ. Ν. Καταλάνου – Περιορισμός εις τας Κεντρικάς Φυλακάς» και «Απέλασις του κ. Ν. Καταλάνου εις την Ελλάδα», ο.π., Λευκωσία: 10/23 και 17/30 Απριλίου 1921. Για τον νόμο περί απελάσεων ξένων υπηκόων βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 18 Μαρτίου 1921.

¹²⁰⁷ «Υπόμνημα προς τον Υπουργόν των Αποικιών δια τα θλιβερά γεγονότα εν Λευκωσία», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 10/23 Απριλίου 1921. Για τον νόμο περί ψευδών ειδήσεων της κυβέρνησης βλ. SA1/595A/21.

¹²⁰⁸ «Η απάντησις της Κυβερνήσεως μας έδωκε την ώθησιν. Το προς την Πατρίδα καθήκον προτάσσει «επί το έργον»...», «Επί το έργον», ο.π., Λευκωσία: 28/10 Σεπτεμβρίου 1921.

¹²⁰⁹ «Το Εθνικόν Ζήτημα της Κύπρου – Απάντησις Υπουργού εις το Υπόμνημα των Βουλευτών», ο.π., Λευκωσία: 22/4 Ιουνίου 1921.

¹²¹⁰ «Το Ζήτημα της Ενώσεως – Απάντησις της Κυβερνήσεως εις τα Ψηφίσματά μας», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Συγούστου 1921. Για την αντίδραση των Ελληνοκυπρίων βλ. «Δεν μας παρέχει ελπίδας», ο.π., Λευκωσία: 21/3 Σεπτεμβρίου 1921.

¹²¹¹ «Απάντησις Υπουργού εις το Υπόμνημα των Βουλευτών δια τας ταραχάς της Λευκωσίας», ο.π., Λευκωσία: 5/18 Ιουνίου 1921.

¹²¹² «Κρίσιμα στιγμαί», ο.π., Λευκωσία: 26/9 Ιουλίου 1921.

¹²¹³ Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας* «Αι Συμμαχικάι Δυνάμεις... απεφάσισαν να προσενέγκωσι τας φιλικάς αυτών υπηρεσίας προς αποφυγήν επαναλήψεως των εχθροπραξιών εν τη Εγγύς Ανατολή...». Η Ελληνική Κυβέρνηση

άρθρο, όπου «χλευάζει» την ακαταλληλότητα της στιγμής του ενωτικού αγώνα των Ελληνοκυπρίων¹²¹⁴.

Στο εσωτερικό της νήσου η κυβέρνηση συνεχίζει το νομοθετικό της έργο με τη συνεργασία των Τουρκοκυπρίων βουλευτών με την ψήφιση και των εικοσιπέντε νομοσχεδίων που προτείνονται¹²¹⁵ αν και γνωρίζει ότι η αποχή των κοινοβουλευτικών αντιπροσώπων της πλειοψηφίας του λαού βλάπτει την λειτουργία του Νομοθετικού Συμβουλίου, το οποίο κατά την περίοδο της αποχής των Ελληνοκυπρίων ψηφίζει πληθώρα νόμων που δεν νομιμοποιούνται στη συνείδηση της πλειοψηφίας. Η κυβέρνηση φοβάται ότι η ελληνοκυπριακή κοινότητα θα υποστηρίξει ότι, εφόσον δεν συμμετείχε στη νομοθετική διαδικασία, δεν έχει καμία υποχρέωση να υπακούσει στους νόμους, ενώ ο αρμοστής Stevenson θεωρεί ότι η πολιτική της μη συνεργασίας έχει αρχίσει να κουράζει τον λαό. Σύμφωνα με αναφορές του στον υπουργό των Αποικιών «Υπάρχουν ήδη ενδείξεις ότι τα ελληνικά χριστιανικά μέλη δεν είναι ομόφωνα σχετικά με την πολιτική της μη συνεργασίας με την κυβέρνηση και υπάρχει μια πιθανότητα πριν τις γενικές εκλογές... να υπάρξει σχίσμα στις τάξεις τους και ότι ορισμένοι εξ αυτών θα αποτελέσουν ξεχωριστό μετριοπαθές κόμμα το οποίο, ενώ δεν θα εγκαταλείψει την επιδίωξη της ένωσης με την Ελλάδα, θα είναι έτοιμο να συνεργαστεί με την κυβέρνηση προς το συμφέρον της χώρας.»¹²¹⁶.

Στις 3 Νοεμβρίου 1921 προκηρύσσονται γενικές εκλογές¹²¹⁷. Η απόφαση της κυβέρνησης να ξανακαλέσει τους Ελληνοκύπριους να συμμετάσχουν στο συμβούλιο προκαλεί τον διχασμό της κοινότητας ανάμεσα σε εκείνους που υποστηρίζουν την πολιτική της μη συνεργασίας και σε εκείνους που έχουν αντίθετη άποψη. Οι υποστηρικτές της συνεργασίας θεωρούν ότι η πολιτική

απάντησε ότι «...παρ' όλην την θερμήν αυτής επιθυμίαν όπως συμμορφωθή προς τας συμβουλάς των Μεγάλων αυτής Συμμάχων, η Ελληνική Βασιλική Κυβέρνησις αδυνατεί να προσχωρήση εις αυτάς, καθότι πάσα επιβράδυνσις των στρατιωτικών επιχειρήσεων... θέλει διακυβεύσει επί βλάβη της Ελλάδος την στρατιωτικήν κατάστασιν...», «Η Συμμαχική Διακοίνωσις προς την Ελλάδα – Η Απάντησις της Ελληνικής Κυβερνήσεως», ο.π., Λευκωσία: 26/9 Ιουλίου 1921.

¹²¹⁴ «Το ότι τα Ελληνικά μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου επιμένουν φανταζόμενα ότι η παρούσα είναι κατάλληλος περίστασις δια την πρότασιν να φορτωθή η Ελλάς με την διοίκησιν της Κύπρου, δεικνύει πόσον τελείως είναι αποτυφλωμένοι όσον αφορά την πραγματικήν κατάστασιν ως αυτή θεωρείται υπό παντός εκτός εκείνων οίτινες ανήκουν εις τον μικρόν νησιωτικόν κύκλον των πολυπραγμόνων...», «Οι Καλοθεληταί μας – Και πάλιν μας υβρίζουν», ο.π., Λευκωσία: 26/9 Ιουλίου 1921.

¹²¹⁵ Εκτός από τα περιοριστικά νομοσχέδια περί απέλασης ξένων υπηκόων και περί απαγόρευσης των παρελάσεων η κυβέρνηση επιτυγχάνει την ψήφιση νομοσχεδίου περί απαγόρευσης έκδοσης και κυκλοφορίας στασιαστικών κειμένων, βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 15 Απριλίου 1921. Το 1921 ψηφίζονται επίσης νομοσχέδια περί τροποποιήσεων στους νόμους περί συντάξεων, σκληρότητας κατά των ζώων, χαρτοπαιξίας, δημόσια υγείας, δημαρχείων, αλιείας και δασών, βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 18 Μαρτίου, 15 Απριλίου, 29 Απριλίου και 24 Ιουνίου 1921. Για τα νομοσχέδια περί προϋπολογισμών βλ. ο.π., 18 Μαρτίου και 24 Ιουνίου 1921.

¹²¹⁶ SA1/1167/18.

¹²¹⁷ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 15 Οκτωβρίου 1921, για την διάλυση του νομοθετικού βλ. ο.π., 15 Οκτωβρίου 1921, βλ. επίσης «Αι Βουλευτικά Εκλογαί – Πότε θα διαλυθή το Νομοθετικόν», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 14/27 Αυγούστου 1921. Για το ίδιο θέμα βλ. SA1/1367/21.

της μη συνεργασίας είναι λανθασμένη γιατί με αυτό τον τρόπο δεν προάγεται το εθνικό μας ζήτημα και η οικονομική κατάσταση της νήσου επιδεινώνεται¹²¹⁸. Οι οπαδοί της μη συνεργασίας απαντούν ότι «Εάν το Νομοθετικόν... είχε την εξουσίαν να καταψηφίση την κυβέρνησιν, να την εξαναγκάση να παραιτηθή ή να κηρύξη την Ένωσιν, τότε έπρεπε να αξιώσωμεν από τους αντιπροσώπους μας να καταλάβουν τα έδρας των και να απαιτήσωμεν να εξασκήσουν τας τοιαύτας εξουσίας. Εφ' όσον όμως δεν τας έχουν, η αξιοπρέπεια και ο ανθρωπισμός μας επιβάλλουν να μη επιτρέψωμεν εις αυτούς να μεταβαίνουν εις το Νομοθετικόν μόνον και μόνον δια να προσυπογράψουν την δουλείαν μας.»¹²¹⁹.

Με την πάροδο των ημερών οι διαφωνίες των Ελληνοκυπρίων εστιάζονται στο αν θα πρέπει να παραμεριστούν οι παραιτηθέντες βουλευτές, οι οποίοι κατηγορούνται για αδράνεια ώστε να ανοίξει ο δρόμος για την υποβολή νέων υποψηφιοτήτων. Μερίδα της ελληνοκυπριακής κοινότητας στρέφει τα βέλη της κατά της ηγεσίας αναφέροντας ότι «Γνωρίζομεν ότι ο Μακαριώτατος από χαρακτήρος αποφεύγει την ανάληψιν ευθυνών...», αλλά πρέπει να βγούμε από αυτή την αδράνεια. «Κηρύξαντες συνταγματικήν απεργίαν οι αντιπρόσωποι του τόπου και εξωθήσαντες ούτω τον αγώνα εις στάδιον δράσεως εντονωτέρας απήλθον της Βουλής δια να παραδοθώσι κατά το πλείστον εις τας επαγγελματικές των ασχολίας και άφησαν τα πολιτικά πράγματα του τόπου εις αδράνειαν ασυμβίβαστον προς την πολιτικήν κρίσιν την οποίαν προεκάλεσαν και ούτω πολλοί διερωτώνται και ευρίσκουσι ως χρήζουσιν εξηγήσεων την τοιαύτην οξύμωρον στάσιν...»¹²²⁰. «Καίτοι ευρισκόμεθα εις τας παραμονάς των βουλευτικών εκλογών, εν τούτοις ουδέν εκδηλούται ζωηρόν ενδιαφέρον ούτε εκ μέρους του λαού, ούτε εκ μέρους των διαφόρων υποψηφίων»¹²²¹, αναφέρει σε επιστολή του προς τον αρχιεπίσκοπο ο Νικολαΐδης. Είναι άμεση ανάγκη να συγκληθεί η παγκύπριος συνέλευση ώστε να ληφθεί μια

¹²¹⁸ «Εσφαλμένη αντίληψις», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 7/20 Αυγούστου 1921.

¹²¹⁹ «Κερδίζομεν την αξιοπρέπειαν μας», ο.π., Λευκωσία: 2/15 Οκτωβρίου 1921. Σε άρθρο του ο Νεοπτόλεμος Πασχάλης ανέφερε «...Ας μην αποδειλιάσουν οι εκπρόσωποι του λαού να ειπούν καθαρά και ξάστερα εις τους εν Αγγλία Κυβερνήτας:... Με σας οίτινες μετά το πέρας του πολέμου κατεδικάσατε άνευ εντροπής την Ελληνικήν αυτήν Νήσον εις δουλείαν... ημείς οι εκλεκτοί του λαού, δεν μπορούμεν να έχωμεν τίποτε το κοινόν, και εις την πρόσκλησιν των εδώ εκπροσώπων σας, όπως εκλέξωμεν βουλευτάς, απαντώμεν, ότι θεωρούμεν ταπεινωτικόν το να παρακαθίσωμεν Έλληνες αντιπρόσωποι εις Συμβούλιον μέσα εις το οποίον στραγγαλίζεται η ελευθέρα εκδήλωσις και καταβαρυνθούται η επίτευξις της μόνης του Ελληνικού λαού αξίωσις.», «Ας μην πτοηθή η Εθνοσυνέλευσις – Ας πιστοποιήση το ότι δεν θα μείνωμεν δούλοι κανενός», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Οκτωβρίου 1921. Για το ίδιο θέμα βλ. «Η πολιτική της αποχής και «Δεν επιτρέπεται αλλαγή κατευθύνσεως», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Αυγούστου και 18/1 Οκτωβρίου 1921.

¹²²⁰ «Η Ευθύνη της Παγκυπρίου Συνελεύσεως», ο.π., Λευκωσία: 19/2 Ιουλίου 1921. Για το ίδιο θέμα βλ. «Ας παύση πλέον η εκμετάλλευσις», ο.π., Λευκωσία: 25/8 Οκτωβρίου 1921.

¹²²¹ «Το Νομοθετικόν Συμβούλιον – Μια Επιστολή του κ. Μ. Γ. Νικολαΐδη», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Αυγούστου 1921. Ο αρχιεπίσκοπος απαντά στον κ. Νικολαΐδη λέγοντας ότι έχει ήδη καλέσει τα μέλη της παγκύπριας συνέλευσης να συγκεντρωθούν στην Λευκωσία για την λήψη αποφάσεων σχετικά με το ζήτημα των εκλογών.«Επιστολή Αρχιεπισκόπου δια το Εθνικό Ζήτημα», ο.π., Λευκωσία: 28/10 Σεπτεμβρίου 1921.

οριστική και καθολική απόφαση για τη στάση που θα κρατήσει η κοινότητα στις επικείμενες εκλογές¹²²².

Όσοι υποστηρίζουν την άποψη ότι υπάρχει ανάγκη υποβολής νέων υποψηφιοτήτων κατηγορούνται για «μικροφιλοδοξία» από τους αντιπάλους τους. «...εις τοιούτον διάβημα των δεν διαβλέπωμεν επιθυμίαν πραγματικήν εις το εργασθώσιν υπέρ των εθνικών και υλικών συμφερόντων της Νήσου, αλλ' άκαιρον κενοδοξίαν εις το να περιβληθώσι των βουλευτικών τίτλον... Δεν πιστεύομεν να νομίζουν οι νέοι υποψήφιοι ότι... προβάλλουν ως γίγαντες της σκέψεως, της περινοίας και της εργατικότητας... δια να κατορθώσουν να κάμουν ό,τι οι... βουλευταί μας δεν κατόρθωσαν να κάμουν από του 1882 μέχρι σήμερα... η προς Ένωσιν επιθυμία των (νέων υποψηφίων) και το Ενωτικόν των πρόγραμμα, υφ' ον τρόπον το παρουσιάζουν και υπό τας περιστάσεις τας σημερινάς θα παρεξηγηθή υπό των Κυβερνώντων, οι οποίοι θα παρουσιάσουν τας νέας υποψηφιότητας ως απόδειξιν αποδοκιμασίας της ακολουθηθείσης εσχάτως εθνικής – ενωτικής πολιτικής...»¹²²³.

Οι οπαδοί της υποβολής νέων υποψηφιοτήτων από την πλευρά τους εκθέτουν διεξοδικά τη στάση των παραιτηθέντων βουλευτών κατά τη διάρκεια της αποχής και τους κατηγορούν ότι έπαυσαν να ενσαρκώνουν την πολιτική της μη συνεργασίας. Ο Αντώνης Τριανταφυλλίδης σε εκτενές άρθρο του σκιαγραφεί την στάση των παραιτηθέντων βουλευτών. «...Βουλευταί Λεμησού – Πάφου: Μιχαήλ Ηρ. Μιχαηλίδης: Κεκηρυγμένος ανεπιφυλάκτως υπέρ της πολιτικής της συνεργασίας. Μετά παρρησίας εδήλωσεν ότι επανεκλεγόμενος θα επανέλθη εις το Νομοθετικόν Συμβούλιον είτε μετά των άλλων ή έστω και μόνος. Νικόλαος Κλ. Λανίτης: Καθ' όλην την μέχρι σήμερα διάρκεια της αποχής επέμενε να επανέλθη μετά των συναδέλφων του εις την Βουλήν... Νεόφυτος Νικολαΐδης: Προφορικώς δηλοί ότι είναι υπέρ της συνεργασίας. Έργω και λόγω ασχολείται επί των τοπικών ζητημάτων... ενεφανίσθη εν τω Διοικητηρίω ενώπιων της Α. Εξοχότητος εις ον υπέβαλε διάφορα τοπικά αιτήματα... Βουλευταί Λάρνακος-Αμμοχώστου: Φίλιος Ζαννέτος: Κεκηρυγμένος υπέρ της αντιδραστικής πολιτικής. Ειλικρινώς πιστεύει και αισθάνεται τας αντιδραστικές αρχάς. Εν τούτοις υπέπεσε εις ανακολουθίας... λόγω του δημοτικού του αξιώματος... Εσχάτως ενεφανίσθη και πάλιν ενώπιων του Μ. Αρμοστού μετά του Δημοτικού Συμβουλίου ζητών φως δια την πόλιν του. Λούης Λοΐζου και Γεώργιος Εμφιετζής: Εις ιδιωτικές των ομιλίας κηρύττονται υπέρ της συνεργασίας. Συνεπείς προς τας τοιαύτας αρχάς

¹²²² «Ανάγκη Παγκυπρίου συνελεύσεως» και «Ανάγκη Παγκυπρίου συνελεύσεως – Επιστολή Αντ. Τριανταφυλλίδη», ο.π., Λευκωσία: 5/18 Ιουνίου και 11/24 Σεπτεμβρίου 1921.

¹²²³ «Μικροφιλοδοξία», ο.π., Λευκωσία: 28/10 Σεπτεμβρίου 1921. Σύμφωνα με άρθρο του Ν. Πασχάλη όσοι θέλουν να υποβάλουν νέες υποψηφιότητες στις επικείμενες εκλογές χωρίζονται σε δυο ομάδες, εκείνους που πιστεύουν ότι το Νομοθετικό έχει παρεκτραπεί από τον προορισμό του ο οποίος είναι η ψήφιση νόμων και τίποτα άλλο και σε εκείνους που θέλουν τους βουλευτές να συμμετέχουν στο Νομοθετικό με την ελπίδα να εγκρίνει η κυβέρνηση την κατασκευή έστω και ενός μικρού δημόσιου έργου. «Η πολιτική της συνεργασίας – Βάραθρον εθνικής εκμηδενίσεως – Η γλώσσα των γεγονότων», ο.π., Λευκωσία: 2/15 Οκτωβρίου 1921.

των έρχονται εις επαφήν με την Κυβέρνησιν επί των τοπικών ζητημάτων... Βουλευταί Λευκωσίας-Κερύνειας: Δημοσθένης Χ. Σεβέρης: Κατά τας συσκέψεις των Βουλευτών εκηρύχθη πάντοτε υπέρ της συνεργασίας. Ακολουθή την αντίθετον πολιτικήν απλώς διότι του επεβλήθη υπό της πλειονοψηφίας... Θεοφάνης Θεοδότου: Εκηρύχθη ανέκαθεν υπέρ της πολιτικής της αποχής. Κατά την πολιτικήν του ομιλίαν όμως εν τη «Αγάπη του Λαού» διετύπωσε και μερικές επεφυλάξεις δηλώσας ότι οι Βουλευταί δεν θα μείνωσι διαρκώς μακράν της Βουλής, αλλ' ενδεχόμενον να επανέλθωσιν εάν λάβωσιν μιαν «ικανοποίησιν»... Νεοπτόλεμος Πασχάλης: Εκηρύχθη υπέρ της πολιτικής της αποχής άνευ επιφυλάξεων και άνευ περιστροφών. Ειλικρινώς πιστεύει εις την αντιδραστικήν πολιτικήν, την οποίαν είνε έτοιμος να τηρήση μέχρι τέλους. Αλλά... Χελιδών μία έαρ ου ποιεί!... Εάν πρόκειται να συνεχισθή η πολιτική της αποχής οφείλωμεν να ακολουθήσωμεν την εισήγησιν του κ. Ν. Πασχάλη και να απόσχη ολόκληρος ο Ελληνικός Λαός των εκλογών...»¹²²⁴.

Μέσα σε αυτό το κλίμα διαφωνιών και αβεβαιότητας, ο αρχιεπίσκοπος συγκαλεί με εγκύκλιό του στις 15 Σεπτεμβρίου την παγκύπρια συνέλευση¹²²⁵ η οποία αποφασίζει την υιοθέτηση της πρότασης του Πασχάλη¹²²⁶ υπέρ της πλήρους αποχής από τις εκλογές και την αποστολή ενωτικού ψηφίσματος στον υπουργό των Αποικιών. Το κείμενο του ψηφίσματος αναφέρει «Σήμερον την 10^η Οκτωβρίου 1921 η Β' Εθνική των Κυπρίων Συνέλευσις συνελθούσα εν Λευκωσία αποφασίζει: α) κηρύττει... ότι η αξίωσις του κυπριακού λαού είναι μια, μόνη και

¹²²⁴ «Ημείς... φρονούμεν ότι η εκλογή νέων προσώπων επί τούτου του ενωτικού προγράμματος θα απεδείκνυεν ακριβώς πόσον ενιαία και ομόφωνος ήνε η γνώμη του τόπου επί του σημείου τούτου ανεξαρτήτως προσώπων...», «Η πολιτική της αποχής – Αντιδραστική κωμωδία εις πράξιν καμίαν», ο.π., Λευκωσία: 25/8 Οκτωβρίου 1921. Οι πρώην βουλευτές κ. Λανίτης και Ζήνων διαψεύδουν τις εις βάρος τους κατηγορίες σε άλλο άρθρο της *Ελευθερίας*, «Επιστολαί δυο βουλευτών», ο.π., Λευκωσία: 2/15 Οκτωβρίου 1921. Παρά το γεγονός ότι δεν έχει ληφθεί ακόμη μια τελική απόφαση οι πρώην βουλευτές Θεοδότου, Πασχάλης και Σεβέρης έχουν ήδη αρχίσει τις προεκλογικές τους περιοδείες, «Βουλευτικά – Εκλογικά περιοδείαι», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Οκτωβρίου 1921.

¹²²⁵ Θα συμμετέχουν τα μέλη της Κεντρικής Επιτροπής του Πολιτικού αγώνα, τα μέλη των Επαρχιακών Επιτροπών του πολιτικού αγώνα, αντιπρόσωποι των κωμοπόλεων οι οποίοι θα εκλεχθούν την επόμενη Κυριακή, ένας αντιπρόσωπος από κάθε ενοριακή επιτροπή πόλης, οι Δήμαρχοι των πόλεων και κωμοπόλεων με ένα μέλος από κάθε δημοτικό συμβούλιο, οι Δημοσιογράφοι των εφημερίδων που εκδίδονται στην Κύπρο, ένας αντιπρόσωπος από κάθε σωματείο, σύλλογο ή συντεχνία και ένας αντιπρόσωπος από κάθε διδασκαλικό σύνδεσμο. «Η Εθνοσυνέλευσις – Εγκύκλιος Μ. Αρχιεπισκόπου», ο.π., Λευκωσία: 25/8 Οκτωβρίου 1921. Για το ίδιο θέμα βλ. «Δια την Παγκύπριον συνέλευσιν», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Οκτωβρίου 1921. Για το ίδιο θέμα βλ. SA1/1333/21 και SA1/1430/21. Για τους κανονισμούς της παγκύπριας πολιτικής οργάνωσης και του εθνικού συμβουλίου βλ. SA1/1167/18. Για τους λόγους που οδηγούν στην δημιουργία της Πολιτικής Οργάνωσης, την σύσταση και τα οικονομικά της βλ. Choisi Jeanette, «The Greek Cypriot Elite: Its social function and legitimization», στο Solomou Emilios-Faustmann Hubert (Επιμ.), *Colonial Cyprus 1878-1960: Selected Readings from the Cyprus Review*, University of Nicosia, Nicosia: 2010, σ.σ. 313-317.

¹²²⁶ Σε άρθρο του ο κ. Πασχάλης καλούσε τον λαό σε αποχή λέγοντας «Ας κάμη ο λαός το δεύτερον διάβημα της πολιτικής της αντιδράσεως. Το οποίο πρέπει να είναι: αποχή από τας εκλογάς. Τα οικονομικά μας συμφέροντα τίποτε δεν θα πάθωσι... Συνεργασία με την κυβέρνησιν ισοδυναμεί προς ενταφιασμόν της ενώσεως.», «Αποχή από τας εκλογάς – Συνεργασία με την κυβέρνησιν – Ενταφιασμός της Ενώσεως», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 18/1 Οκτωβρίου 1921.

αναλλοίωτος, Η ΕΝΩΣΙΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, β) διαδηλοί την απόφασιν αυτού να μείνη αδιάλλακτος προς καθεστώς ξένον προς την εθνικήν του συνείδησιν και την εθνικήν του θέλησιν, γ) καταδικάζει... το Νομοθετικόν της Κύπρου Συμβούλιον ως ανάξιον του Ελληνικού Κυπριακού Λαού, δ) όπως ο Ελληνικός Λαός μη υποβάλη υποψηφιότητας και όπως απόσχη των βουλευτικών εκλογών.»¹²²⁷.

Την ημέρα της υποβολής υποψηφιοτήτων δεν προσήλθε κανένας Ελληνοκύπριος. Προσήλθαν όμως δυο Μαρωνίτες, οι οποίοι προτάθηκαν ως υποψήφιοι για τις έδρες των μη μουσουλμάνων βουλευτών από τον επιθεωρητή παιδείας Newham. Οι υποψηφιότητές τους κηρύχθηκαν άκυρες γιατί ο Newham δεν ήταν εγγεγραμμένος στους εκλογικούς καταλόγους¹²²⁸. Παράλληλα, η εκλογική διαδικασία διεξήχθη κανονικά για την τουρκοκυπριακή κοινότητα, η οποία εξέλεξε τους Musa Irfan Efnedi, Mustarha Hami Effendi και Eyoub Musa Effendi στις τρεις εκλογικές περιφέρειες της νήσου¹²²⁹. Η καθολική αποχή των Ελληνοκυπρίων αναγκάζει την κυβέρνηση να προκηρύξει επαναληπτικές εκλογές την 28η Νοεμβρίου, στις οποίες οι δυο Μαρωνίτες, ο αιδεσιμώτατος Ιωσήφ Μιχαήλ Τριανταφυλλίδης και ο αιδεσιμώτατος Ιωάννης Μιχαήλ Κυρίλλι, προτάθηκαν και πάλι ως υποψήφιοι από δυο Μαρωνίτες χωρικούς και ελλείψει άλλων υποψηφίων εκλέχθηκαν στις δυο από τις τρεις έδρες της εκλογικής περιφέρειας Λευκωσίας – Κερύνειας¹²³⁰.

Η αντίδραση των Ελληνοκυπρίων κυμαίνεται ανάμεσα στην ικανοποίηση για την συντονισμένη δράση της κοινότητας, στην απογοήτευση για την αποτυχία του εκβιασμού της κυβέρνησης και στην ειρωνεία απέναντι στους Μαρωνίτες «καιροσκόπους». «Και δια δευτέραν φοράν... ο Κυπριακός λαός απήντησεν ψυχραίμως... εις την πρόσκλησιν του Μ. Αρμοστού δια την υποβολήν υποψηφίων δια το Νομοθετικόν... Υπήρξε πράγματι χαρακτηριστική η

¹²²⁷ «Η Β' Παγκύπριος Εθνοσυνέλευσις – Αποχή από των εκλογών – Το Ψήφισμα» και «Επιστολή Αρχιεπισκόπου», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Οκτωβρίου 1921. Για το ίδιο θέμα βλ. «Άνω Σχώμεν τας καρδίας – Μακράν από τας κάλπας» και «Τηλεγράφημα εις τον Αγγλικόν Τύπον – δια τας εκλογάς», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Οκτωβρίου και 13/5 Νοεμβρίου 1921.

¹²²⁸ «Αι Βουλευτικά εκλογαί – Πρόταση υποψηφίων», ο.π., Λευκωσία: 13/5 Νοεμβρίου 1921.

¹²²⁹ Για την εκλογή υποψηφίων βλ. Κυανή Βίβλος 1921 σ.90 και «Η εκλογή Μωαμεθανών Βουλευτών», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 30/12 Νοεμβρίου 1921. Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας* υποψήφιοι για την εκλογική περιφέρεια Λευκωσίας-Κερύνειας ήταν οι Αχμέτ Λουλουπή Εφένδης Μισριλιζαδέ, Μουσά Ιρφάν Βέης, Αχμέτ Δερβί Μουσεβή Εφένδης, ημέρα εκλογών 10 Νοεμβρίου. Για την εκλογική περιφέρεια Λεμεσού-Πάφου οι Σαήτ Χότζας και Εγούπ Βέης, ημέρα εκλογών 14 Νοεμβρίου. Για την εκλογική περιφέρεια Λάρνακας-Αμμοχώστου οι Μουσταφά Χαμή, Βεχίτζ Νεσήπ και Αχμέτ Ρασήτ, «Οθωμανοί υποψήφιοι», ο.π., Λευκωσία: 13/5 Νοεμβρίου 1921.

¹²³⁰ Κυανή Βίβλος 1921 σ.90. «Ανακήρυξις δυο Μαρωνιτών Βουλευτών δια το διαμέρισμα Λευκωσίας – Κερύνειας», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 20/3 Δεκεμβρίου 1921. Η έκκληση του κ. Αντώνη Τριανταφυλλίδη προς τους Μαρωνίτες να σεβαστούν την φιλοτιμία του μεγάλου ψυχου και υπομονετικού λαού που τους φιλοξενεί εδώ και τόσα χρόνια, δεν εισακούσθηκε, «Ας δοκιμάσουν πάλι», ο.π., Λευκωσία: 6/19 Νοεμβρίου 1921. Τον Μάρτιο 1922 οι δυο βουλευτές είχαν συνάντηση με τον αρμοστή όπου συζήτησαν την εκπροσώπηση των μειονοτήτων στο νομοθετικό συμβούλιο και την παροχή βρετανικής υπηκοότητας σε άτομα τα οποία δεν είναι πρώην υπήκοοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας βλ. SA1/635/22.

Παγκύπριος ομοφωνία της αποχής... Άνευ θορύβων και διαδηλώσεων, χωρίς την εξάσκηση της ελαχίστης ψυχολογικής βίας επί των λαϊκών μαζών... αι χιλιάδες των ψηφοφόρων απέστρεψαν το πρόσωπον αυτών... Διεβλήθη πολλάκις ο Κυπριακός λαός ως παραπλανώμενος από «δημεγέρτας»... Ποιος όμως ημπόδισεν χιλιάδας Ελλήνων εκλογέων διαφωνούντων προς τους κατηραμένους αυτούς «δημεγέρτας» να υποβάλωσιν υποψηφιότητα και να εκλεγώσιν αμαχητί αυτοί βουλευταί;... την μεγαλειώδη ταύτην χειρονομίαν του Κυπριακού λαού μόνοι δυο Μαρωνίται λειτουργοί του Υψίστου δεν ηδυνήθησαν να εννοήσωσιν!... Πάσα βιαία εκδήλωσις οργής εναντίον των θα ήτο υποβιβασμός του εθνικού ημών πολιτισμού... ειπέτε μάλιστα... «Ευλογητός ο Θεός» ο οποίος ενέπνευσε... τους δυο λειτουργούς του να εισέλθωσιν εις το Νομοθετικόν δια να δώσωσιν το τελευταίον κτύπημα... κατά του κύρους του και της σοβαρότητάς του... Θα θελήση άραγε η Κυβέρνησις να προσκαλέση και τρίτην φοράν τον λαόν εις τας κάλπας;...»¹²³¹.

Κάποιοι, όμως, βλέπουν την εξέλιξη αυτή εντελώς διαφορετικά. Σύμφωνα με άρθρο της *Near East* «Ειδήσεις εκ Κύπρου διεκνύουν ότι ογκούμενος αριθμός νησιωτών αρχίζει να αποκάμνη από τους δημεγέρτας, οι οποίοι εξακολουθητικώς ομιλούν ως εάν η ένωσις μετά της Ελλάδος είναι το μόνον όπερ χρειάζεται δια να μεταβάλη την Κύπρον εις επίγειον παράδεισον... είναι δύσκολον να ιδή τις τι καλόν δύναται να επιτύχωσι τα απέχοντα μέλη δια της διαγωγής των... η κυβέρνησις (Υπουργείον των αποικιών) δεν θα ανεχθή επί μακρότερον την εξακολούθησιν της φάρσας αυτής και την υποδούλωσιν νομίμου εργασίας εις την πολιτικήν, αλλά βεβαίως θα δώση προειδοποίησιν παρόμοιαν της οποίας έδωκε το 1895 ότι επιμονή εις την παρούσαν πορείαν θα οδηγήση αναποφεύκτως εις μεταβολήν του συντάγματος.»¹²³². Το μόνο που χρειάζεται η Κύπρος τώρα είναι η εκλογή «συνετών» ανδρών στο Νομοθετικό Σύμβούλιο και σύμφωνα με τη *Near East* αυτή η μέρα πλησιάζει¹²³³.

Προς το παρόν όμως «Υπό τα ευχάς... των δυο Μαρωνιτών κληρικών... η Κυπριακή κυβέρνησις θα εξακολουθήση να διοικεί τον κυπριακόν λαόν...»¹²³⁴. Αλλά η κυβέρνηση πρέπει να γνωρίζει, αναφέρει άρθρο της *Ελευθερίας*, «ότι το εν λόγω «μπάλωμα» του νομοθετικού δεν εκφράζει την θέληση του κυπριακού λαού¹²³⁵...». Η θέληση του λαού είναι η «ένωση και μόνο η ένωση». «Δεν πρέπει να νομίση η Κυβέρνησις ότι θα υποστείλωμεν την εθνικήν μας σημαίαν όταν μας παραχωρήση ολίγας έδρας εις το Νομοθετικόν ή ολίγας ανωτέρας κυβερνητικάς

¹²³¹ «Η 28^η Νοεμβρίου – Πάλιν Κενά τα δίκτυα», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 6/19 Νοεμβρίου 1921.

¹²³² «Ευπρόσδεκτος Μεταβολή εν Κύπρω», ο.π., Λευκωσία: 30/12 Νοεμβρίου 1921.

¹²³³ «Η Κύπρος και ο Αγγλικός τύπος», ο.π., Λευκωσία: 13/26 Νοεμβρίου 1921.

¹²³⁴ «Οι δυο Μαρωνίται», ο.π., Λευκωσία: 20/3 Δεκεμβρίου 1921. Από την μελέτη των αρχείων της αρχιγραμματείας συμεραίνουμε ότι την πρωτοκαθεδρία στο συμβούλιο κατά την διάρκεια του 1922 έχουν οι Τουρκοκύπριοι βουλευτές οι οποίοι καταθέτουν πληθώρα αιτήσεων για την εκτέλεση δημοσίων έργων, βλ. SA1/652/22, SA1/601/22, SA1/602/22, SA1/721/22, SA1/754/22, SA1/820/22.

¹²³⁵ «Το μπάλωμα του νομοθετικού», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 20/3 Δεκεμβρίου 1921.

θέσεις. Και πλήρη αυτονομία αν μας παραχωρήσει και μας αφήσει ελεύθερους να αυτοδιοικηθούμε υπό τον έλεγχο ενός Άγγλου, του Αρμοστού μόνον, δεν είμεθα διατεθειμένοι να δεχθούμε, δεν πρέπει να δεχθούμε, να υποχωρήσωμεν. Ζητούμεν πλήρη δικαιοσύνη... Η μόνη λύσις του Κυπριακού ζητήματος είναι η ένωσις.»¹²³⁶. Ως πρώτο βήμα για την υλοποίηση του εθνικού στόχου αποφασίζεται η σύγκληση της δεύτερης παγκύπριας συνέλευσης¹²³⁷.

Αυτή την περίοδο οι εξελίξεις στο εξωτερικό, όπως οι αποτυχίες του ελληνικού στρατού στο μικρασιατικό μέτωπο¹²³⁸, η φήμη ότι η Βρετανία θα ενώσει την Κύπρο, τη Μάλτα και το Γιβραλτάρ υπό μια διοίκηση¹²³⁹ και η ανεξαρτητοποίηση της Αιγύπτου¹²⁴⁰, ανησυχούν τους Ελληνοκύπριους. Η εμπόλεμη κατάσταση ανάμεσα στην Ελλάδα και την Οθωμανική Αυτοκρατορία αυξάνει τους φόβους για πιθανές δικαιοδικές ταραχές στην νήσο¹²⁴¹, ενώ αρχείο της αρχιγραμματείας αναφέρει την υποβολή 131 αιτήσεων από Τουρκοκύπριους όλων των επαρχιών, οι οποίοι ζητούν την ένωση της Κύπρου με την Οθωμανική Αυτοκρατορία¹²⁴². Η ελληνοκυπριακή κοινότητα βλέπει τον υποστηρικτή των συμφερόντων της, την Ελλάδα, να αδυνατεί να διεκδικήσει τη νήσο¹²⁴³ και τον τωρινό διοικητή της, την Αγγλία, να αδιαφορεί για

¹²³⁶ «Ένωσις και φιλίαν», ο.π., Λευκωσία: 6/19 Νοεμβρίου 1921.

¹²³⁷ «Η Πολιτική Οργάνωσις», ο.π., Λευκωσία: 20/3 Δεκεμβρίου 1921.

¹²³⁸ «...Η αποτυχούσα κατά του Εσκή Σελήρ πρώτη κατά μέτωπον επίθεσις ανέωξε τον κατάλογον των μεγάλων θυσιών, ιδία εις αίμα, δια γενναίου αριθμού ανδρών», «Περί την σημαίαν της Πατρίδος», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Οκτωβρίου 1921.

¹²³⁹ «Η τύχη της Κύπρου», ο.π., Λευκωσία: 25/8 Οκτωβρίου 1921.

¹²⁴⁰ «Η Αιγυπτιακή Αποστολή ανεχώρησεν εκ Λονδίνου επιστρέφουσα εις Αίγυπτον και κομίζουσα τας προτάσεις της Αγγλικής Κυβερνήσεως περί παροχής πλήρους ανεξαρτησίας εις Αίγυπτον με μερικές επιφυλάξεις... Ποίον είναι το μυστικόν το οποίον κάμνει την Αγγλίαν να φαίνεται τόσο φιλελευθέρα εις την αναγνώρισιν των Αιγυπτιακών αξιώσεων και εκ του εναντίου τόσο συντηρητικήν, δια τας κυπριακάς αξιώσεις δεν γνωρίζωμεν... τα αγγλικά συμφέροντα εν Αιγύπτω είναι πολύ μεγαλητέρα... η δε ανάγκη προστασίας της εκεί ευρωπαϊκής μειονότητος... επιτακτικώτατη...», «Αίγυπτος και Κύπρος», ο.π., Λευκωσία: 13/26 Νοεμβρίου 1921. Για το ίδιο θέμα βλ. «Αίγυπτος και Κύπρος – κρίσεις Ελληνικής Εφημερίδος», ο.π., Λευκωσία: 2/15 Απριλίου 1922.

¹²⁴¹ Άρθρο της *Near East* αναφέρει τον κίνδυνο δικαιοδικών ταραχών και επισύρει την οργή του κ. Θεοδότου ο οποίος αναφέρει ότι «...οι πράγματι Οθωμανοί εκτιμώσι την υπέρ της εθνικής αυτών αποκαταστάσεως επιθυμίαν των 4/5 του πληθυσμού της νήσου, ως και ημείς οι Έλληνες εκτιμώμεν και σεβόμεσθε... τους... Οθωμανούς, τους ποθούντας το έθνος των, περιφρονούμεν δε και βδελυττόμεθα τους μεταξύ αυτών δουλοπρεπείς... Οι Οθωμανοί συνέζησαν, συζώσι και θα συζήσωσιν ειρηνικώς μετά των Ελλήνων και αι σκόπιμοι φληναφίαι και αι ποταπαί ραδιουργίαι δεν θα διαταράξωσι των δυο φυλών ειρηνικήν και ζηλευτήν συμβίωσιν.», «Έχουσι γνώσιν οι φύλακες», ο.π., Λευκωσία: 4/17 Δεκεμβρίου 1921. Αρχείο της αρχιγραμματείας αναφέρει μικροεπεισόδιο στο Δάλι ανάμεσα σε Ελληνοκύπριο και Τουρκοκύπριο για προσωπικούς λόγους SA1/1149/22. Για τα δικαιοδικά επεισόδια του 1922 σε Πύλα και Δάλι βλ. Asmussen Jan, «Early Conflicts...», ο.π., σ.σ. 66-71.

¹²⁴² Τις αιτήσεις παρουσιάζει στην κυβέρνηση ο Τουρκοκύπριος βουλευτής Eyoub βλ. SA1/1273/22. Αυτή την περίοδο η κυβέρνηση παρατηρεί την παρουσία εμπρηστικών άρθρων σε τουρκοκυπριακές εφημερίδες τα οποία εξάπτουν τα «φυλετικά πάθη», βλ. SA1/1098/22. Για την αναταραχή στους κόλπους της τουρκοκυπριακής κοινότητας βλ. επίσης SA1/1145/22. Επίσης αρχείο της αρχιγραμματείας αναφέρει την διανομή φυλλαδίου στην Κύπρο στο οποίο αναφέρεται ότι επίκειται σφαγή των χριστιανών βλ. SA1/1289/22.

¹²⁴³ Ο πρώην βουλευτής Πασχάλης Κωνσταντινίδης σε συνάντησή του με τον Έλληνα πρωθυπουργό κ. Γούναρη αναφέρει ότι η κοινότητά του γνωρίζει τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει η Ελλάδα, αλλά το μόνο που ζητά είναι να μην λησμονηθεί η Κύπρος μετά το τέλος του πολέμου. Ο κ. Γούναρης απαντά λέγοντας ότι πιστεύει πως η Αγγλία

τα αιτήματά της¹²⁴⁴. Μετά την περίοδο συνεργασίας κατά τη διάρκεια του πολέμου¹²⁴⁵ οι Ελληνοκύπριοι στρέφονται και πάλι στην υιοθέτηση μιας αντικυβερνητικής πολιτικής, η οποία εκδηλώνεται με δημόσιες επικρίσεις κατά της εγχώριας διοίκησης¹²⁴⁶.

Στη νέα περίοδο το αίτημα της ένωσης και η πολιτική στρατηγική της ελληνοκυπριακής κοινότητας ριζοσπαστικοποιούνται. Τώρα πια οι Ελληνοκύπριοι δεν περιορίζονται στη διακοπή κάθε συνεργασίας με την κυβέρνηση απέχοντας¹²⁴⁷ από το νομοθετικό και τα διοικητικά συμβούλια¹²⁴⁸ αλλά προχωρούν ένα βήμα πέρα δημιουργώντας ένα εναλλακτικό σώμα, το οποίο θα χαράξει την πολιτική της κοινότητας. Τον Μάιο του 1912 η κοινότητα, πέραν της έγκρισης της παραίτησης των βουλευτών της, ίδρυσε την παγκύπρια πολιτική οργάνωση με σκοπό την ανάληψη της διενέργειας του εθνικού αγώνα. Έκτοτε, η πολιτική οργάνωση είχε πέσει σε αχρηστία. Περί τα τέλη του 1918 με αρχές του 1919, πριν την αποστολή της πρώτης πρεσβείας στο Λονδίνο, η κοινότητα αποφάσισε την εκλογή της κεντρικής και της επικουρικής επιτροπής του εθνικού αγώνα, οι οποίες ανέλαβαν την προώθηση των ελληνοκυπριακών συμφερόντων εντός και εκτός της νήσου. Το 1919 αποφασίστηκε η ίδρυση της παγκύπριας εθνοσυνέλευσης ώστε να ενισχυθεί το έργο των δυο επιτροπών. Το 1921 η αδράνεια των ηγετών δυσαρεστεί τους Νικολαΐδη και Τριανταφυλλίδη, οι οποίοι ζητούν από τον αρχιεπίσκοπο να αναλάβει την πρωτοβουλία σύγκλησης της παγκύπριας εθνοσυνέλευσης. Αυτή στις 21 και 22 Νοεμβρίου 1921

μετά το τέλος του πολέμου θα έχει πεισθεί για την ελληνική φιλία και θα παραχωρήσει την Κύπρο στην Ελλάδα. «Το Κυπριακό Ζήτημα – Μια συνέντευξις με τον Έλληνα Πρωθυπουργόν», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 4/17 Σεπτεμβρίου 1921.

¹²⁴⁴ Άρθρο της *Ελευθερίας* αναφέρει ότι οι Κύπριοι συνεχίζουν να πληρώνουν τον φόρο υποτελείας παρά το γεγονός ότι είναι πλέον Άγγλοι υπήκοοι. «Οι Μαύροι της παροικίας», ο.π., Λευκωσία: 20/3 Δεκεμβρίου 1921.

¹²⁴⁵ Ως επίσημη ημέρα λήξης του πολέμου θεωρείται η 31η Αυγούστου. Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας* οι πολεμικές διατάξεις αίρονται με εξαίρεση τις διατάξεις του 1919 οι οποίες αφορούν την απαγόρευση συνδιαλλαγών με τον εχθρό κ.α., «Λήξις του Πολέμου – Άρσις του Στρατιωτικού Νόμου – Προκήρυξις Αρμοστού», ο.π., Λευκωσία: 21/3 Σεπτεμβρίου 1921.

¹²⁴⁶ Η *Ελευθερία* κατηγορεί την κυβέρνηση ότι με την οικονομική πολιτική που ακολουθεί οδηγεί τον αγροτικό πληθυσμό στην ένδεια και στραγγαλίζει την εμπορική κίνηση. «Η Πικρία της Δουλείας» και «43 Έτη», ο.π., Λευκωσία: 22/4 και 5/18 Ιουνίου 1921. Επίσης ένα από τα κυριότερα παράπονα των Ελληνοκυπρίων αυτή την περίοδο αφορά την απόφαση της κυβέρνησης να μην καταβάλει τα ετήσια εκπαιδευτικά κονδύλια στα ελληνοκυπριακά εκπαιδευτήρια μέχρι να συναινέσει η κοινότητα στην υιοθέτηση του νέου εκπαιδευτικού νόμου ο οποίος θέτει τον έλεγχο της παιδείας στα χέρια της κυβέρνησης, «Άδικος Επιμονή» και «Το καθήκον της Κυβερνήσεως», ο.π., Λευκωσία: 31/13 και 15/28 Ιανουαρίου 1921.

¹²⁴⁷ Στα πλαίσια της πολιτικής της αποχής οι Ελληνοκύπριοι αποφασίζουν να απέχουν από τις εκδηλώσεις των υποδρομών ενώ γιορτάζουν με λαμπρότητα την 25η Μαρτίου, «Μικραί Ειδήσεις», «Μικραί Ειδήσεις» και «Εύγε εις τον Λαόν», ο.π., Λευκωσία: 2/15 και 9/22 Απριλίου 1922.

¹²⁴⁸ Εξαίρεση στην πολιτική της αποχής αποτελεί ο κ. Λουκής Πιερίδης ο οποίος συμμετέχει στο εκτελεστικό συμβούλιο. Μετά από παρέμβαση του εθνικού συμβουλίου ο κ. Πιερίδης δεσμεύεται να παραιτηθεί, αλλά στην πορεία αλλάζει γνώμη. Τελικά υποκύπτει στις πιέσεις του εθνικού συμβουλίου το οποίο τον απειλεί με διαγραφή. «Το Ζήτημα του κ. Λουκή Ζ. Πιερίδου – Ενώπιων του Εθνικού Συμβουλίου», «Το Εθνικό Συμβούλιο – Αι εργασίαι του» και «Η Δύναμις του Αυτοκαλούμενου», ο.π., Λευκωσία: 7/20 και 14/27 Μαΐου και 21/3 Ιουνίου 1922.

τροποποίησε και ψήφισε τον καταστατικό της οργανισμού¹²⁴⁹ και αποφάσισε την υιοθέτηση της πολιτικής της αποχής.

Τον Μάρτιο του 1922, σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας*, ο αρχιεπίσκοπος κήρυξε την έναρξη των εργασιών του εθνικού συμβουλίου λέγοντας ότι «το σώμα τούτο έχει την σύσταση που έχουν άλλα πολιτικά σώματα σε ελεύθερες πολιτείες. Αλλά εφόσον δεν έχουμε την ελευθερία μας, το εν λόγω σώμα δεν θα ασχοληθεί με την ψήφιση νόμων, αλλά θα αφιερώσει όλον τον χρόνο και τα ενεργείας αυτού... προς απόκτησιν... της πολιτικής αυτού ελευθερίας, της Ενώσεως μετά της Μητρός Ελλάδος...»¹²⁵⁰. Ο κυπριακός λαός εξέλεξε τα μέλη του Εθνικού Συμβουλίου «απέστρεψε το πρόσωπό του από της αιθούσης του Νομοθετικού Συμβουλίου και εστράφη προς την Αρχιεπισκοπήν... χάριν της εθνικής του αποκαταστάσεως...»¹²⁵¹. Μετά την εκλογή των εθνικών συμβούλων, η οποία σε ορισμένες περιπτώσεις προκάλεσε έντονες διαφωνίες¹²⁵², το εθνικό συμβούλιο εξέλεξε τα μέλη της Κεντρικής Επιτροπής και αποφάσισε την αποστολή υπομνήματος στον υπουργό των Αποικιών και την ίδρυση γραφείου Τύπου¹²⁵³. Στη δεύτερη συνάντηση του εθνικού συμβουλίου στη Λεμεσό, οι εξελίξεις στη Μικρά Ασία¹²⁵⁴ οδηγούν τους συμβούλους στην απόφαση της διάθεσης ενός μέρους από τις εισφορές της

¹²⁴⁹ Παπαδόπουλος Θεόδωρος, *Η διοργάνωσις του εθνικού κινήματος*, Θεοπροσ, Λευκωσία: 2009, σ.σ. 105 – 111.

¹²⁵⁰ «Το Εθνικόν Συμβούλιον – Η Έναρξις των Εργασιών – Ο σημαϊστολισμός της πόλεως», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 5/18 Μαρτίου 1922. Βλ. επίσης «Εθνικόν Συμβούλιον – Η σύγκλησις του – Με ποια θέματα θα ασχοληθή» και «Από το Εθνικόν Συμβούλιον – Ο Λόγος του Μ. Κιτίου», ο.π., Λευκωσία: 12/25 Φεβρουαρίου και 5/18 Μαρτίου 1922.

¹²⁵¹ «Το Εθνικόν Συμβούλιον», ο.π., Λευκωσία: 22/4 Φεβρουαρίου 1922. Στην Λευκωσία ψήφισαν 166 από τους 207 εκλέκτορες' οι απουσίες οφείλονται στην κακοκαιρία. Εκλέχθηκαν: Θεοφάνης Θεοδότου, Νεοπτώλεμος Πασχάλης, Δημοσθένης Σεβέρης, Γεώργιος Μαρκίδης, Αντώνης Τριανταφυλλίδης, Στ. Σταυρινάκης, Ιωάννης Κληρίδης, Μιλτιάδης Κουρέας, Πασχάλης Κωνσταντινίδης, Γεώργιος Χατζηπαύλου, Ευριπίδης Θεμιστός και Α. Φοινιεύς. Επιλαχόντες Ν. Δέρβης, Α. Θεοδότου, Πολυβ. Χριστοφίδης και Μ. Μαυρομάτης. «Εθνικοί Σύμβουλοι της Λευκωσίας – Ποιοι εξελέγησαν», ο.π., Λευκωσία: 22/4 Φεβρουαρίου 1922.

¹²⁵² Στις εκλογές της Λάρνακας για την πλήρωση των θέσεων του Εθνικού Συμβουλίου δεν εκλέχθηκε ο Φίλιος Ζαννέτος ο οποίος πρώτος είχε σχηματίσει κομματικό συνδυασμό δίνοντας «έννοιαν Βασιλικήν και Βενιζελικήν εις την εκλογήν». Σύμφωνα με το άρθρο του Μ. Νικολαΐδη οι εκλέκτορες της Λάρνακας καταψήφισαν τον κ. Ζαννέτο λόγω της μέχρι τώρα πολιτείας του. «1^{ov}) είναι ο μόνος μεταξύ των βουλευτών, ο οποίος εισήγαγε τας βασιλικάς του αντιλήψεις επισήμως εις την κυπριακήν πολιτικήν και εξέθηκεν εις σοβαρούς κινδύνους... 2^{ov}) ορμώμενος από των αντιλήψεων του ηρνήθη να υπογράψη το προς την Ελληνικήν Κυβέρνησιν απευθυνθέν το 1917 υπόμνημα των Κυπρίων Βουλευτών... και... έγγραφεν ότι η Ελλάς δεν έχει κρατικά δικαιώματα υπό του δούλου Ελληνισμού... 3^{ov}) επισήμως από του βήματος της βουλής... είπε... ότι «η Κύπρος δεν ζητεί ένωσην αλλά ελευθερίαν και ότι κατόπιν η Κύπρος θα σκεφθή εάν θέλη να ενωθή ή μη μετά της Ελλάδος», 4^{ov}) Δια σειράς άρθρων... έγγραφεν υπέρ της αυτονομίας και Κύπρου κτυπών την ένωσην... τα... άρθρα του εξεμεταλλεύθη η τοπική Κυβέρνησις... προς ματαίωσιν της Ενώσεως...», «Δυο Επιστολαί», ο.π., Λευκωσία: 5/18 Φεβρουαρίου 1922.

¹²⁵³ Η κεντρική επιτροπή θα συνίσταται από τους Ν. Κλ. Λανίτη, Ν. Πασχάλη, Ι. Οικονομίδη, Νεόφυτο Νικολαΐδη και Θ. Θεοδότου «Εργασίαι Παρασκευής», ο.π., Λευκωσία: 5/18 Μαρτίου 1922.

¹²⁵⁴ «Ο Ελληνισμός συγκλονείται απ' άκρου εις άκρον συνταρασσόμενος από τα απαίσια βυρσοδομούμενα υπό των αχαρίστων της Ευρώπης... Το μαρτύριον του Ελληνισμού συνεχίζεται... Αλούμεν δια τα πάθη σου Μητερ Ελλάς...», «Θα δείξωμεν την ένδοξόν σου ανάστασιν», ο.π., Λευκωσία: 2/15 Απριλίου 1922.

κοινότητας για το εθνικό ταμείο προς ανακούφιση των Μικρασιατών¹²⁵⁵. Πέραν των εράνων, η ελληνοκυπριακή κοινότητα αποφάσισε την αποστολή εθελοντών στη Μικρά Ασία¹²⁵⁶ αλλά η κυβέρνηση υπενθυμίζει στους Ελληνοκύπριους ότι σύμφωνα με το διάταγμα του 1881 η στρατολόγηση Κυπρίων σε στρατό άλλης χώρας απαγορεύεται¹²⁵⁷. Παρ' όλα αυτά, ορισμένοι Ελληνοκύπριοι φαίνεται να συμμετείχαν στις μάχες της Μικράς Ασίας¹²⁵⁸.

Η δημιουργία του εθνικού συμβουλίου σχολιάζεται «ειρωνικά» από τον ξένο Τύπο με τον αρθρογράφο της *Near East* να κάνει λόγο για «θρασείες δημαγωγούς που άγουν και φέρουν ένα αδιάφορο λαό»¹²⁵⁹, ενώ άλλος αρθρογράφος της *Egyptian Gazette* αναφέρει ότι «οι έρανοι υπέρ της Μικράς Ασίας διεξάγονται με την βία»¹²⁶⁰. Η κορύφωση των «προσβολών» κατά του εθνικού συμβουλίου προέρχεται από την ίδια την κυβέρνηση, η οποία δια στόματος του αρχιγραμματέα Fenn ενημερώνει τον αρχιεπίσκοπο ότι «...το Υπόμνημα το υποβληθέν υφ' ημών τη 19^η Μαρτίου 1922, ως προέδρου του αυτοκαλουμένου «Εθνικού Συμβουλίου», εξαιτουμένου την Ένωσιν μετά της Ελλάδος... απεστάλη... εις τον Υπουργόν των Αποικιών, όστις παρεκάλεσε να πληροφορηθήτε ότι δεν έχει τίποτε να προσθήσει εις την απόφασιν της... 1^{ης} Ιουνίου 1921... ότι η Κυβέρνησις της Α. Μεγαλειότητος δεν δύναται να παράσχη ελπίδα ότι θα επιδοκιμάση την

¹²⁵⁵ Το Συμβούλιο αποφάσισε την ενίσχυση του Μικρασιατικού αγώνα με την αποστολή εθελοντών και με την διενέργεια εράνων τα 2/3 εκ των οποίων θα διατεθούν για τον μικρασιατικό αγώνα και το 1/3 για τον κυπριακό αγώνα. Επίσης ιδρύθηκε το Γραφείο Τύπου του Συμβουλίου το οποίο θα εδρεύει στην Λεμεσό υπό την διεύθυνση του κ. Λανίτη. «Το Εθνικόν Συμβούλιον εν Λεμεσώ», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Απριλίου 1922. Για το ίδιο θέμα βλ. «Δια τους αλυτρώτους», «Εθνικοί Έρανοι – Έναρξις Εγγραφών» και «Εθνικοί Έρανοι», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Απριλίου και 17/20 και 14/27 Μαΐου 1922. Για την συλλογή των εισφορών προς το εθνικό ταμείο έχουν οργανωθεί αρμόδιες επιτροπές βλ. «Συνεδρεία εν Μόρφου δια τον Κυπριακόν Αγώνα», ο.π., Λευκωσία: 2/15 Απριλίου 1922.

¹²⁵⁶ «Κύπριοι Εθελονταί δια τον Μικρασιατικόν Αγώνα» «Η Κύπρος προς την Ιωνίαν – Εν γράμμα εις τον Μητροπολίτην Σμύρνης», ο.π., Λευκωσία: 23/6 Μαΐου και 21/3 Ιουνίου 1922.

¹²⁵⁷ «Εφημερίς της Κυβερνήσεως – Απαγόρευσις στρατολογίας», ο.π., Λευκωσία: 30/13 Μαΐου 1922. Βλ. επίσης *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 5 Μαΐου 1922. Το ίδιο είχε συμβεί και το 1920 όταν περίπου δέκα χιλιάδες Ελληνοκύπριοι εθελοντές θέλησαν να μεταβούν στην Ελλάδα αλλά παρεμποδίστηκαν από την κυβέρνηση. «Εθελονταί δια τον Ελληνικόν Στρατόν – Αθρόα εγγραφή των Κυπρίων», «Γενικό Προξενίον της Ελλάδος εν Κύπρω» και «Επερώτησις εν τη Αγγλική Βουλή», ο.π., Λευκωσία: 20/3 και 11/24 Ιουλίου και 15/28 Αυγούστου 1920.

¹²⁵⁸ «Κύπριος τραυματίας του Εσκή Σεχίρ», ο.π., Λευκωσία: 2/15 Οκτωβρίου 1921.

¹²⁵⁹ «Το Σώμα τούτο το οποίον οι ελληνόφωνοι προαγωγοί της «ενώσεως μετά της Ελλάδος» εδημιούργησαν ήρξατο τας εργασίας του την 16^{ην} Μαρτίου, ήτις λέγουν θα θεωρηθή ως ιστορική μέρα, αφ' ης το κίνημα θα εισέλθη εις νέαν φάσιν. Το ουτωσί καλούμενον Νομοθετικόν Συμβούλιον αγνοείται τελείως, το νέον σώμα θα αποχωρησθή τελείως από κάθε σχέσιν με το Νομοθετικόν.» «Ο Αγγλικός τύπος περί Κύπρου» και «Θρασύτις», ο.π., Λευκωσία: 23/6 Μαΐου και 28/10 Ιουνίου 1922.

¹²⁶⁰ «...πάν ποσόν όπερ εισπράττεται οφείλεται εις την κοινωνική πίεσιν... αλλά παρ' όλα αυτά οι χωρικοί δεν είναι πρόθυμοι να συνεισφέρουν, πρώτον διότι εσχάτως διενεργήθησαν πολλαί συνδρομαί... δεύτερον διότι ουδέποτε εδημοσιεύθη απολογισμός των εισπράξεων. «Πολιτική Κωμωδία – Ανταπόκρισις εκ Κύπρου εις Αιγυπτιακήν Εφημερίδα», ο.π., Λευκωσία: 28/10 Ιουνίου 1922.

ένωσιν μετά της Ελλάδος και ότι η πρότασίς σας περί δημοψηφίσματος δεν δύναται να εξετασθή...»¹²⁶¹.

Η απάντηση του υπουργού των Αποικιών δυσαρεστεί τους Ελληνοκύπριους, οι οποίοι αποφασίζουν την αποστολή ψηφίσματος διαμαρτυρίας, το κείμενο του οποίου ανέφερε ότι «Το Εθνικό Συμβούλιο Κύπρου... Ψηφίζει 1^ο) Εκφράζει την αλγεινή εντύπωση του Κυπριακού λαού επί τη νέα σκληρά απαντήσει της Βρετανικής Κυβερνήσεως αρνούμενης δικαιοσύνην εις τας εθνικάς αυτού αξιώσεις, 2^ο) Δηλοί... ότι ο Κυπριακός Λαός εμμένει ακραδάντως εις την μίαν και μόνην αυτού αξίωσιν όπως ενωθή μετά τα Μητρός Πατρίδος... εν τη πεποιθήσει ότι η Κυβέρνησις... δεν θα εμμείνη κυβερνώσα δια της βίας... λαόν ελληνικόν έχοντα ίσα... προς οιονδήποτε πολιτισμένον λαόν δικαίωματα να ζήση ελεύθερος.»¹²⁶².

Παράλληλα, οι Ελληνοκύπριοι δικηγόροι της Λευκωσίας εκμεταλλεύονται την ευκαιρία που τους δίνει ο δικηγόρος του στέμματος όταν ζητά την άποψή τους για τον φορολογικό νόμο περί χαρτοσήμων, για να αμφισβητήσουν την νομιμότητα του Νομοθετικού Συμβουλίου και την ισχύ των νόμων που ψηφίστηκαν μετά την αποχώρηση των Ελληνοκύπριων βουλευτών¹²⁶³. Η νέα απάντηση του υπουργού των Αποικιών στο ψήφισμα του Εθνικού Συμβουλίου παραμένει σταθερά αρνητική¹²⁶⁴, γεγονός που οδηγεί στην καθολική ρήξη των σχέσεων Βρετανών και Ελληνοκυπρίων¹²⁶⁵.

Αυτό που αλλάζει τα δεδομένα και την πολιτική στρατηγική των Ελληνοκυπρίων είναι η είδηση της αποτυχίας της μικρασιατικής εκστρατείας. Οι Ελληνοκύπριοι θεωρούν ότι το μέλλον της Κύπρου είναι άμεσα συνδεδεμένο με την τύχη της Σμύρνης¹²⁶⁶. Όταν δημοσιεύεται η φήμη

¹²⁶¹ «Απάντησις της Κεντρικής Κυβερνήσεως εις το Υπόμνημα του Εθνικού Συμβουλίου», ο.π., Λευκωσία: 30/13 Μαΐου 1922. Η απάντηση έρχεται από τον κ. Τριανταφυλλίδη ο οποίος σε άρθρο του αναφέρει ότι «Το Εθνικόν Συμβούλιον δεν «αυτοκαλείται» τοιούτο... ο Ελληνικός Λαός εκάλεσε το Εθνικόν του Συμβούλιον, εις τας χείρας του οποίου ενεπιστεύθη την διαχείρισιν της εθνικής του υποθέσεως...», «Το αυτοκαλούμενον Εθνικόν Συμβούλιον», ο.π., Λευκωσία: 30/13 Μαΐου 1922.

¹²⁶² «Ψήφισμα του Εθνικού Συμβουλίου εις Απάντησιν Κυβερνήσεως», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Μαΐου 1922.

¹²⁶³ «Η Νομιμότης του Νομοθετικού Συμβουλίου – Διάσκεψις Συνηγόρων» και «Η Στάσις της Ελληνικής Κοινότητος – Ανταπόκρισις «Εγγύς Ανατολής» εκ Κύπρου», ο.π., Λευκωσία: 30/13 Μαΐου και 28/10 Ιουνίου 1922.

¹²⁶⁴ «Απάντησις Υπουργού των Αποικιών εις το Ψήφισμα του Εθνικού Συμβουλίου», ο.π., Λευκωσία: 18/1 Ιουλίου 1922.

¹²⁶⁵ «Ο Εντιμότατος Υπουργός των αποικιών απαντών εις το τελευταίον ψήφισμα του Εθνικού Συμβουλίου... Μας εθεώρησεν ενοχλητικούς επαίτας... Αφού άπαξ ο Υπουργός των αποικιών μας έκλεισε την θύραν δεν πρέπει να καταδεχθώμεν ποτέ πλέον να υποβληθώμεν εις τον εξευτελισμόν να κρούσωμεν την ίδιαν θύραν. Η σκέψις μας πρέπει να στραφή εις το πώς θα υποχρεώσωμεν τον Υπουργόν να ανοίξη ο ίδιος την θύραν, την οποία έκλεισε και να μας ζητήσει ο ίδιος αντί να τον ζητώμεν ημείς.», «Μας έκλεισε την θύραν», ο.π., Λευκωσία: 25/8 Ιουλίου 1922.

¹²⁶⁶ «Ημείς οι Κύπριοι δυνάμεθα να καταβάλωμεν κάθε προσπάθειαν και δια παντός εφικτού και νομίμου τρόπου να επιδιώξωμεν την εθνικήν ημών αποκατάστασιν. Αλλ' έν είναι πλέον βέβαιον, ότι η ελευθερία ημών... είναι τόσον στενώς συνδεδεμένη... με την τύχην της Σμύρνης και της συνθήκης των Σεβρών ώστε η επιτυχία του αναλαμβανόμενου αγώνος να είναι τοιαύτη και του κυπριακού. Και δια τούτο οφείλει η Κύπρος δια παντός τρόπου να έλθει επικουρος του Μικρασιατικού αγώνος, όχι μόνον διότι εις τα πεδία της εκεί μελλούσης μάχης... θα κριθή

ότι οι σύμμαχοι, οι οποίοι εγκατέλειψαν την Ελλάδα κατά τη διάρκεια του πολέμου¹²⁶⁷ και επέτρεψαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία να εξαπολύσει σφοδρότατη δίωξη κατά των χριστιανικών πληθυσμών εντός της επικράτειάς της¹²⁶⁸, σκέφτονταν την παράδοση της Κύπρου στην Ελλάδα ως αποζημίωση για την απώλεια της Σμύρνης¹²⁶⁹, οι ελπίδες των Ελληνοκυπρίων αναπτερώνονται¹²⁷⁰.

Οι φήμες αυτές οδηγούν το Εθνικό Συμβούλιο να ζητήσει τη βοήθεια του Βενιζέλου για την προώθηση της κυπριακής υπόθεσης. Εξουσιοδοτήθηκε λοιπόν ο Νεοπτόλεμος Πασχάλης, ο οποίος βρισκόταν στο Λονδίνο, να μεταφέρει στον Βενιζέλο το αίτημα των Ελληνοκυπρίων. Σύμφωνα με τηλεγραφήματα του Πασχάλη και του Χουρμούζιου, ο Βενιζέλος δήλωσε τα εξής: «Παρεκλήθην υπό των Κυπρίων να αντιπροσωπεύσω την νήσον. Η θέσις μου δεν επιτρέπει τούτο, καθόσον ανέλαβα έργον αποσοβήσω μεγαλυτέρας συμφοράς. Φρονώ ότι υπό τις υφισταμένας σήμερον συνθήκας το Κυπριακόν ζήτημα αντιμάχεται προς τα λοιπά ζητήματα. Η Αγγλία είναι η μόνη δυνάμενη να υποστηρίξη τον Ελληνισμόν. Αλλ' οι Κύπριοι πρέπει ελεύθεροι να ενεργήσουν κεχωρισμένως δι' Αντιπροσωπείας. Ατυχώς από νικητού εγώ περιάγω σήμερον τον δίσκον της επαιτείας. Είναι ανάγκη πλέον όχι ψηφισμάτων φιλανθρωπικής πολιτικής αλλά

η τύχη της Ιωνίας, αλλά διότι συγχρόνως θα κριθή και της Κύπρου και της όλης Ελλάδος η τύχη...», «Ο Αγών των αλυτρώτων και το καθήκον ημών», ο.π., Λευκωσία: 23/6 Μαΐου 1922.

¹²⁶⁷ «Δυστυχώς η όλη στάσις της Αντάντ απέναντι της σημερινής Ελλάδος πείθει ότι και αν η Ελλάς εκμηδενίση τελείως τον στρατόν του Κεμάλ και καταλάβη στρατιωτικώς ολόκληρον την Τουρκικήν χώραν δεν θα επιτραπή εις αυτήν να εξασφαλίση ευνοϊκώτερα... αποτελέσματα από όσα είναι διατεθειμένοι να της επιτρέψουν να αποκτήση...», «Τα Ελληνικά Πράγματα», ο.π., Λευκωσία: 23/5 Αυγούστου 1922. «Η κατάληψις της Κωνσταντινουπόλεως υπό του Ελληνικού στρατού όχι μόνο προϋβλέπετο υπό της Συνθήκης των Σεβρών αλλά και παρεσκευάζετο να πραγματοποιηθή εν δεδομένη στιγμή... Η Ελληνική κυβέρνησις... διατελεί από διεθνούς απόψεως απέναντι των Συμμάχων και της Άγκυρας...», «Τα Εθνικά Ζητήματα», ο.π., Λευκωσία: 30/12 Αυγούστου 1922. Βλ. επίσης «Η Κατάστασις εν τη Εγγύς Ανατολή – Εγκατάλειψις της Ελλάδος υπό των Συμμάχων – Το καθήκον της Αγγλίας και Αμερικής», ο.π., Λευκωσία: 2/14 Οκτωβρίου 1922.

¹²⁶⁸ «Διαμαρτυρία δια τας τουρκικὰς ωμότητας – Το αποσταλέν τηλεγράφημα», «Το Οικουμενικό Πατριαρχείον υπέρ των διωκόμενων Χριστιανών – Επιστολή Πατριάρχου προς τον Αρχιεπίσκοπον», «Οι Φρικαλεότητες του Πόντου – Η Εξόντωσις των Ελληνικών Πληθυσμών – Η Φωνή του Οικουμενικού Πατριάρχου», «Η Τραγωδία της Σμύρνης – Εικόνες φρίκης και τόμου – Φωτιά, Μάχαιρα και Θάλασσα» και «Η Κατάρρευσις της Ελληνικής Εκστρατείας εν Μικρά Ασία – Εκ της Σφαιράς του Λονδίνου», ο.π., Λευκωσία: 21/3, 28/10 και 11/24 Ιουνίου και 7/10 Σεπτεμβρίου 1922.

¹²⁶⁹ Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας* ο Lloyd George δήλωσε στον υποπλοίαρχο Kenworthy ότι η κυβέρνηση δεν έχει εξετάσει το ζήτημα προσφοράς της Κύπρου στην Ελλάδα ως αντάλλαγμα για την Σμύρνη. «Και πάλιν το ζήτημα της Κύπρου – Δηλώσεις Άγγλου Πρωθυπουργού», ο.π., Λευκωσία: 30/12 Αυγούστου 1922. Η εν λόγω φήμη έχει διχάσει τις αγγλικές εφημερίδες ανάμεσα σε εκείνες που υποστηρίζουν ότι η Κύπρος πρέπει να δοθεί στην Ελλάδα «ως παρηγορητική αμοιβή» για την απώλεια της Σμύρνης και σε εκείνες που υποστηρίζουν ότι κάτι τέτοιο είναι αδύνατον γιατί η Βρετανία έχει δεσμευτεί απέναντι στην Γαλλία να μην παραχωρήσει την νήσο χωρίς την σύμφωνη γνώμη της και γιατί μετά την ανεξαρτητοποίηση της Αιγύπτου η στρατηγική αξία του νησιού έχει αναβαθμιστεί. «Η Κύπρος να δοθή εις την Ελλάδα – Κρίσις Αγγλικού Τύπου», ο.π., Λευκωσία: 24/7 Οκτωβρίου 1922.

¹²⁷⁰ «Κατ' ειδήσεις εκ Λονδίνου, το Κυπριακόν ζήτημα λαμβάνει νέαν φάσιν αρκετά ενθαρρυντικήν... Η Βρετανική κυβέρνησις φαίνεται μεταβλλούσα την ανένδοτον στάσιν της, καίτοι δε ουδεμία εισέτι ελήφθη οριστική απόφασις...» «Το Κυπριακόν Ζήτημα – Νέα Φάσις», ο.π., Λευκωσία: 7/20 Σεπτεμβρίου 1922.

συστηματικής εργασίας όπως περιορισθή παν ό,τι είναι δυνατόν»¹²⁷¹. Λίγες μέρες νωρίτερα είχαν δημοσιοποιηθεί στις ελληνοκυπριακές εφημερίδες οι δηλώσεις του υπουργού των Αποικιών σχετικά με το μέλλον της νήσου. «Η Κύπρος προσεφέρθη άπαξ εις την Ελλάδα ήτις όμως δεν απεδέχθη. Επομένως δεν υφίσταται λόγος όπως η νήσος προσφερθή εκ νέου. Λόγου δε γενομένου περί χορηγήσεως μειζόνων πολιτικών ελευθεριών εις την νήσον, ο Υπουργός εδήλωσεν ότι το Υπουργείον των Αποικιών είναι ευδιάθετον να εξετάση οιονδήποτε σχέδιον ελευθεριών, το οποίον θα υπεβάλλετο υπό των Κυπρίων δια του αρμοστού της νήσου εις το υπουργείον.»¹²⁷².

Οι Ελληνοκύπριοι έχουν να επιλέξουν ανάμεσα στην πρόταση του Βενιζέλου να στείλουν για τρίτη φορά μια πρεσβεία στο Λονδίνο¹²⁷³ και την πρόταση του υπουργού των Αποικιών να παραμείνουν στην Κύπρο και να προωθήσουν το αίτημα της διεύρυνσης των πολιτικών τους εξουσιών. Τα τελευταία τέσσερα χρόνια άκουσαν πολλές φορές τον Βενιζέλο να τους υπόσχεται ότι θα αναλάβει την υποστήριξη του ζητήματός τους, το οποίο θεωρείται ήδη λυμένο. Παράλληλα, η Ελλάδα για δεύτερη φορά μέσα σε επτά χρόνια αρνείται να διεκδικήσει την Κύπρο και ζητά από τους Ελληνοκυπρίους να θυσιάσουν τους εθνικούς τους πόθους για το καλό του έθνους¹²⁷⁴. Η Βρετανία παρ' όλες τις φήμες που κυκλοφορούν παραμένει σταθερή στην πολιτική της μη παραχώρησης της Κύπρου στην Ελλάδα. Την ίδια στιγμή η Κύπρος έχει ήδη αρχίσει να βιώνει τις επιπτώσεις μιας οικονομικής κρίσης και οι Ελληνοκύπριοι έχοντας εγκαταλείψει τις έδρες τους στο Νομοθετικό Συμβούλιο δεν μπορούν να βοηθήσουν τον λαό.

Με τα δεδομένα αυτά το Εθνικό Συμβούλιο αποφασίζει τη μεταστροφή της πολιτικής του. Στο μέλλον οι Ελληνοκύπριοι θα διεκδικήσουν την ένωση μέσα από την επίτευξη του

¹²⁷¹ «Το Κυπριακόν Ζήτημα – Συνέντευξις του κ. Ν. Πασχάλη με τον Βενιζέλον – Αι δηλώσεις του Βενιζέλου» «Τηλεγράφημα Ν. Πασχάλη, Λονδίνον 27 Οκτωβρίου 1922» και «Τηλεγράφημα Χρ. Χουρμούζιου, Λονδίνον 28 Οκτωβρίου 1922», ο.π., Λευκωσία: 19/1 Νοεμβρίου 1922. Όπως αναφέρει ο Kizilyurek «Με την Συνθήκη της Λωζάνης το 1923... οριοθετούνται τα σύνορα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Οριοθετούνται όμως και οι διεκδικήσεις των δυο μητροπόλεων. Με τη Μικρασιατική Καταστροφή ενταφιάζεται η πολιτική της Μεγάλης Ιδέας... Αυτό σημαίνει πως η Κύπρος μένει έξω από τα σύνορα και τις επιδιώξεις της χώρας... Το νεοσύστατο τουρκικό κράτος στη προσπάθεια του για αναδιαμόρφωση της πολιτικής και κοινωνικοοικονομικής ζωής της χώρας, εγκατέλειψε με τη σειρά του κάθε προσπάθεια προσάρτησης τουρκόφωνων περιοχών... Αυτό σήμαινε πως οι Τουρκοκύπριοι έμεναν και αυτοί έξω από τις διεκδικήσεις της Τουρκίας...», Kizilyurek Niyazi, *Οι Τουρκοκύπριοι...*, ο.π., σ. 40-42.

¹²⁷² «Το Κυπριακόν Ζήτημα – Αι σκέψεις της Αγγλικής Κυβερνήσεως», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 8/21 Οκτωβρίου 1922.

¹²⁷³ Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας* ο κ. Βενιζέλος επιδοκίμασε την πρόταση του κ. Πασχάλη για την αποστολή πρεσβείας στο Λονδίνο. «Το Κυπριακόν ζήτημα – Η συνέντευξις του κ. Πασχάλη με τον Βενιζέλον», ο.π., Λευκωσία: 5/18 Νοεμβρίου 1922.

¹²⁷⁴ Σύμφωνα με τον Πικρό «Με την μικρασιατική καταστροφή... δεν ήταν... ένας πολιτικός που αδυνατούσε να τους βοηθήσει, αλλά ολόκληρο το Κράτος... Μέσα στα τεράστια προβλήματα εκείνου του καιρού το κυπριακό ήταν εκ των πραγμάτων ένα θέμα παραμερισμένο... Η βάση σταδιακά μεταβάλλεται και μετά ιδίως από τις εκλογές του 1925 «επακολουθεί περίοδος χαλαρώσεως» του ενωτικού κινήματος...», Πικρός Γιάννης Π., *Ο Βενιζέλος...*, ο.π., σ.55.

στόχου της διεύρυνσης των πολιτικών τους ελευθεριών. Ως πρώτο βήμα μετά από πρόταση του Τριανταφυλλίδη εγκρίθηκε ψήφισμα στο οποίο αναφέρεται ότι «Υπό τας σημερινάς καθόλου περιστάσεις θεωρεί πολιτικώς σκόπιμον και συντελεστικόν εις την επίτευξιν της εθνικής αποκαταστάσεως της Νήσου την επιδίωξιν ουσιωδών πολιτικών ελευθεριών υπέρ του Κυπριακού λαού»¹²⁷⁵. Ως δεύτερο βήμα αποφασίστηκε η αποστολή υπομνήματος στον υπουργό των Αποικιών, το κείμενο του οποίου ανέφερε ότι «Εκ μέρους και κατ' εντολήν του αντιπροσωπεύοντος τον Ελληνικόν της Κύπρου πληθυσμόν Εθνικού Συμβουλίου... υποβάλλωμεν... τα ακόλουθα. Ο Ελληνικός της Κύπρου λαός... είχε την πεποίθησιν ότι θα εξεπληρούτο ο... πόθος της Εθνικής αποκαταστάσεως αυτού, άμα τη λήξει του Πανευρωπαϊκού πολέμου... Μάτην... Αλλά μέχρις ου ο Κυπριακός λαός επιτύχη την εθνικήν αυτού αποκατάστασιν, υποβάλλει την δικαίαν παράκλησιν όπως η Μ. Βρετανία εκτελέση επιτακτικώς προβάλλουσα άλλην εσωτερικής φύσεως υποχρέωσιν αυτής και εν ταύτω ουσιωδεστάτην του τόπου ανάγκην, την παροχήν δηλονότι ουσιωδών πολιτικών ελευθεριών εις την Νήσον... Ο Ελληνικός της Νήσου πληθυσμός θεωρών τελείως ανεπαρκή και άδικον τον Συνταγματικόν της Νήσου Χάρτην... υποβάλλει παράκλησιν όπως ο... Χάρτης τροποποιηθή ούτως ώστε ο Κυπριακός λαός να καταστή κύριος εν τω ιδίω αυτού οίκω δια της παροχής εις την χώραν πλήρους αυτοδιοικήσεως, συμμετεχόντων των δυο συνοίκων στοιχείων... κατ' αναλογίαν του πληθυσμού εκατέρου τούτων. Τονίζοντες την... αποδοχήν επιφυλάξεων προς προστασίαν των συμφερόντων της τουρκικής μειονότητας... θεωρούμεν περιττόν να προσθέσωμεν ότι εν τη παροχή του αυτονομιακού τούτου πολιτεύματος, ο Κυβερνήτης θα έχη το δικαίωμα της αρνησικυρίας... η Νήσος είναι πρόθυμος να δεχθή πάσαν της Μ. Βρετανίας επιφύλαξιν δια την πλήρη προστασίαν των... στρατιωτικών και ναυτικών της... συμφερόντων...»¹²⁷⁶.

Οι Ελληνοκύπριοι θεωρούν ότι ο μόνος τρόπος για να αναγκάσουν την κυβέρνηση να εκπληρώσει τις υποσχέσεις της για διεύρυνση των πολιτικών ελευθεριών είναι να συνεχίσουν την εφαρμογή της πολιτικής της αποχής¹²⁷⁷. Η επιστροφή των Ελληνοκυπρίων σε ένα

¹²⁷⁵ «Το Εθνικόν Συμβούλιον της Κύπρου – Επιδίωξις ελευθεριών – Ληφθείσαι αποφάσεις», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 23/6 Οκτωβρίου 1922. «...αφού επιμένη η Αγγλία να μας κρατήση υπό το σκήπτρον της, ημείς δε δεν έχομεν την δύναμιν να αντιταχώμεν εις την θέλησίν της, ήτο πλέον συνετόν να ζητηθή όπως τύχωμεν τουλάχιστον ανθρωπινωτέρας, λογικωτέρας και δικαιοτέρας διοικήσεως. Αυτήν την συνετήν γραμμήν απεφάσισεν... να ακολουθήση το Εθνικόν Συμβούλιον με την επιφύλαξιν πάντοτε της διεκδικήσεως του Ενωτικού πόθου της Νήσου...», «Υπεύθυνον Κυβέρνησιν», ο.π., Λευκωσία: 30/13 Δεκεμβρίου 1922.

¹²⁷⁶ «Υπόμνημα του Εθνικού Συμβουλίου προς τον Υπουργόν των Αποικιών – Να τροποποιηθή ο Καταστατικός Χάρτης», ο.π., Λευκωσία: 7/20 Δεκεμβρίου 1922. Βλ. επίσης SA1/1285/22.

¹²⁷⁷ «Ο Κυπριακός Λαός καταδικάζει και καταλύει εν τη συνειδήσει αυτού το νομοθετικόν της Κύπρου συμβούλιον ως ανάξιον του Ελληνικού Κυπριακού Λαού. Με αυτάς τας λέξεις ομόφωνος ο Ελληνικός Κυπριακός Λαός εν τη Β' Παγκυπρίω Εθνοσυνελεύσει... κατεδίκασε τη 10^η Οκτωβρίου 1921 το Νομοθετικό... και συνεπής προς το ψήφισμα του τούτο απέσχε ολοκληρωτικώς από οιασδήποτε συμμετοχής εις τας δις κατόπιν του ψηφίσματος τούτου προκηρυχθείσας εκλογάς. Και ήδη μετά πάροδον ενός έτους καλείται και πάλιν... ο Ελληνισμός της Νήσου να στείλη αντιπροσώπους εις τον Νομοθετικόν... Η Κυβέρνησις προ της προκηρύξεως των συμπληρωματικών εκλογών άφησε να υπονοηθή ως δέλεαρ ότι είναι ευδιάθετος να ακούση περί παροχής μειζόνων ελευθεριών εις την Νήσον εάν

Νομοθετικό Συμβούλιο, το οποίο έχει απαξιωθεί στην συνείδηση της κοινότητάς τους, θεωρείται ως αποτυχία. Μπορεί, λοιπόν, οι Ελληνοκύπριοι να απέτυχαν στην επίτευξη του αρχικού στόχου της ένωσης αλλά δεν είναι διατεθειμένοι να αποτύχουν στο νέο στόχο των πολιτικών ελευθεριών. Η επιλογή της επιστροφής στο συμβούλιο και την πολιτική της συνεργασίας χωρίς κάποιο κέρδος, ενώ έχει προηγηθεί η ριζοσπαστικοποίηση του εθνικού αγώνα κατά τη διάρκεια του περασμένου έτους, θα απονομιμοποιήσει τους Ελληνοκύπριους ηγέτες στην συνείδηση της κοινότητάς τους. Μετά το 1919 η κοινότητα έχει ξοδεύσει χιλιάδες λίρες από τα πενιχρά οικονομικά της στο κυνήγι της ένωσης. Μετά το 1921 και την παραίτηση των Ελληνοκύπριων βουλευτών η κοινότητα έχει θυσιάσει την επίλυση τοπικών ζητημάτων, τα οποία επηρεάζουν άμεσα την καθημερινή ζωή των Κυπρίων, στον βωμό της εθνικής αποκατάστασης. Η αντιπαράθεση κυβέρνησης και Ελληνοκύπριων ηγετών κατά τα τελευταία έτη έχει οδηγήσει τις σχέσεις των δυο σε πλήρη ρήξη. Η κυβέρνηση, η οποία δεν επιθυμεί την επιστροφή των «ταραξιών» Ελληνοκύπριων ηγετών στο συμβούλιο, ψάχνει ήδη τους αντικαταστάτες τους. Εν ολίγοις, την προκειμένη στιγμή οι Ελληνοκύπριοι ηγέτες βρίσκονται σε μειονεκτική θέση. Με την υιοθέτηση της αποχής κάνουν μια τελευταία προσπάθεια για να αναγκάσουν την κυβέρνηση να υποχωρήσει, να συσπειρώσουν την κοινότητά τους και να επανέλθουν στο Νομοθετικό Συμβούλιο από θέση ισχύος.

Το αντιπολιτευτικό μέτωπο της ελληνοκυπριακής κοινότητας έχει ήδη αρχίσει να παρουσιάζει ρωγμές. Η κυβέρνηση ανέκαθεν κατηγορούσε τους Ελληνοκύπριους βουλευτές ότι με τη στάση τους εντός του συμβουλίου εμπόδιζαν την προώθηση νομοσχεδίων, τα οποία θα βελτίωναν τη ζωή των αγροτών, γιατί ο στόχος τους ήταν η εξυπηρέτηση των δικών τους συμφερόντων¹²⁷⁸. Κατά τη διάρκεια της απουσίας των Ελληνοκυπρίων βουλευτών από το συμβούλιο, η κυβέρνηση ακολουθεί μια πολιτική διπλής ανάγνωσης εισάγοντας νομοσχέδια που στοχεύουν στην ανακούφιση των αγροτών από τη μεταπολεμική οικονομική κρίση και ακολουθώντας ταυτόχρονα αυταρχική φορολογική πολιτική, η οποία θορυβεί την κοινότητα. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της *Ελευθερίας*, ο κυπριακός προϋπολογισμός για το επόμενο έτος θα παρουσιάσει σημαντικά ελλείμματα, γεγονός που θα οδηγήσει στην αύξηση της φορολογίας, στη διάθεση των κυπριακών πλεονασμάτων για την κάλυψη των ελλειμμάτων και στην

αυταί ζητηθώσι δια των Βουλευτών. Κατόπιν τούτου έρριψε τα εκλογικά της δίκτυα. Αλλ' οι Έλληνες Κύπριοι δεν είναι ψάρια, τα οποία μπορεί να ψαρεύση με τοιαύτα δολώματα... Πιστεύομεν ότι δεν θα ευρεθή κανείς Έλλην εν Κύπρω ο οποίος θα φανή τόσο ευτελής... ώστε να υποβάλη υποψηφιότητα...», «Ζήτημα Εθνικής Αξιοπρέπειας», ο.π., Λευκωσία: 3/16 Δεκεμβρίου 1922. Για το ίδιο θέμα βλ. «Ζήτημα Φιλοτιμίας», «Το Εθνικόν Συμβούλιον – Δυο Συνεδρίαί του – Τα αποφασισθέντα» και «Ο Λαός και το Νομοθετικόν – Ας μη το ανασύρη από του τάφου – Επιστολή Ν. Πασχάλη», ο.π., Λευκωσία: 26/9, 7/20 και 14/27 Δεκεμβρίου 1922.

¹²⁷⁸ «...Πολλάκις κατηγορήθησαν οι ηγέται του λαού ότι προτιμούν την σημερινήν έκρυθμον κατάστασιν και δεν βοηθούν την κυβέρνησιν να λάβη προστατευτικά υπέρ των γεωργών μέτρα, διότι θα ζημιώνουν οι ίδιοι εις τόκους και επιτόκια... ότι συμφέρη η αποχή... διότι ούτω δεν θα ψηφισθή ενοικιοστάσιον και δεν θα κωλυθούν οι κτηματαί εθνικοί σύμβουλοι από του να εισπράττουν τα υπερβολικά των ενοικία...», «Άνισος Πάλη», ο.π., Λευκωσία: 23/6 Δεκεμβρίου 1922.

υιοθέτηση μιας πολιτικής οικονομιών στη διοίκηση¹²⁷⁹. Η κυβέρνηση, σε συμφωνία με την έκθεση της επιτροπής μελέτης της οικονομικής κατάστασης των αγροτών¹²⁸⁰, το 1919 εισήγαγε τους νόμους περί τοκογλυφίας, περί διακανόνισης των σχέσεων εμπόρων και αγροτών και περί ανακούφισης των αναξιόχρεων αγροτών. Παράλληλα, την παρούσα στιγμή αναζωπυρώνεται η συζήτηση περί ίδρυσης Αγροτικής Τράπεζας¹²⁸¹, ενώ η κυβέρνηση αποφασίζει την εισαγωγή νόμου που της επιτρέπει να δανείζεται εκ μέρους της Κύπρου και να διαθέτει το ποσό των δανείων για την ανακούφιση των αγροτών¹²⁸².

Επίσης, η κυβέρνηση προωθεί μια αυταρχική πολιτική με την εισαγωγή των νόμων περί αλλοδαπών¹²⁸³ του 1921 και περί αλλοδαπών ιατρών ή εκπαιδευτικών ιεραποστόλων¹²⁸⁴ του 1922, με βάση τους οποίους απελάθηκαν οι Έλληνες υπήκοοι Νικόλαος Καταλάνος και Φίλιος Ζαννέτος¹²⁸⁵. Συνεχίζει να παρακρατά τα εκπαιδευτικά κονδύλια και να τροποποιεί υπάρχοντα

¹²⁷⁹ «Τα οικονομικά μας», «Τα περισεύματα μας» και «Τα οικονομικά μέτρα της κυβερνήσεως», ο.π., Λευκωσία: 2/15 και 16/29 Απριλίου και 30/12 Αυγούστου 1922.

¹²⁸⁰ Η έκθεση προτείνει την εισαγωγή των εξής μέτρων: «1)Όπως εμποδισθή ο υπέρογκος τόκος, 2)Όπως γνωρίζεται η πραγματική δοσοληψία μεταξύ του εμπόρου και του γεωργού, ούτως ώστε να δύναται να εξελεχθή υπό του Δικαστηρίου, 3)Να διευθετηθή καλλίτερον ο τρόπος του ζυγίζειν τα προϊόντα, 4)Να καταστή ολιγώτερον δαπανηρά η κατά των ακινήτων εκτέλεσις και να εμποδισθώσι καταθλιπτικά καταναγκαστικά πωλήσεις, 5)Να ανακουφισθώσιν οι αναξιόχρεοι γεωργοί.». Προτείνεται λοιπόν η εισαγωγή των εξής Νόμων: «α) Νομοσχέδιον προς εμποδισμόν της τοκογλυφίας δυνάμει του οποίου ο τόκος δια δάνεια προς τους γεωργούς δέον να μη υπερβαίνει το 12% και εν περιπτώσει κατά την οποίαν οιοσδήποτε ήθελεν ευρεθή ένοχος λήψεως παράνομου τόκου... θα τιμωρήται δια προστίμου50 λιρών ή δια φυλακίσεως..., β) Νομοσχέδιον προνοούν περί των μεταξύ εμπόρων και γεωργών δοσοληψιών... ο έμπορος υποχρεούται να κρατή ημερολόγιον, εις το οποίον να καταχωρή πλήρεις λεπτομερείας όλων των γραμματίων του... γ) Νομοσχέδιον τροποποιούν τον περί Πολιτικής Δικονομίας νόμον του 1885. Δια του νομοσχεδίου τούτου, δίδεται το δικαίωμα εις το Δικαστήριον να εξαίρη εκ της ακινήτου περιουσίας οφειλέτου, κατά της οποίας εξεδόθη διάταγμα πωλήσεως, οικίαν κατάλληλον δι' αυτόν... και... έκτασιν χωραφίων, οία κατά την γνώμην του δικαστηρίου θα ήτο αρκετή δια την υποστήριξην αυτού και της οικογενείας του... δ) Νομοσχέδιον προς ανακούφισιν των αναξιόχρεων γεωργών... Εν τοιαύτη περιπτώσει η περιουσία του θα διανέμηται κατ' αναλογίαν των δανειστών του, εξαίρέσει των προνομιούχων τοιούτων...», «Τα χρέη των Κυπρίων Χωρικών – Η Έκθεσις της Επιτροπής – Προτεινόμενα μέτρα», ο.π., Λευκωσία: 5/18 Μαΐου 1918.

¹²⁸¹ Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας* χιλιάδες Κύπριοι υπέγραψαν αναφορά στην οποία εκθέτουν τα προβλήματα της αγροτικής τάξης και ζητούν την ίδρυση αγροτικής τράπεζας. «Γεωργική Τράπεζα – Αναφορά Αγροτών», «Οι Γεωργοί ζητούν διέξοδον», «Αναφορά δια την Γεωργικήν Τράπεζαν» και «Το ζήτημα της Γεωργικής Τραπέζης», ο.π., Λευκωσία: 21/4, 24/7 και 8/21 Οκτωβρίου και 16/29 Νοεμβρίου 1922.

¹²⁸² Το κείμενο του νόμου δεν αναφέρει ότι η κυβέρνηση θα διαθέτει τα ποσά των δανείων για την ανακούφιση των αγροτών βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 16 Νοεμβρίου 1922. Η παρανόηση οφείλεται αποκλειστικά στην ερμηνεία του νόμου από την ελληνοκυπριακή κοινότητα. «Επλανήθμεν» και «Ο λαός να ζητή ευθύνας», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 20/11 Νοεμβρίου 1922 και 14 Μαρτίου 1923.

¹²⁸³ Ο νόμος προνοεί ότι ο αρμοστής θα μπορεί να αποφασίσει την απέλαση ενός ξένου υπηκόου αν το θεωρεί αναγκαίο. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 18 Μαρτίου 1921.

¹²⁸⁴ Ο νόμος προνοεί ότι όσοι ξένοι υπήκοοι ασκούν τα επαγγέλματα του ιατρού ή του εκπαιδευτικού τότε δεν δύναται να αναμειγνύονται στην πολιτική, ο.π., 16 Μαΐου 1922.

¹²⁸⁵ Ο Ζαννέτος είχε αποφασίσει να παραιτηθεί από την άσκηση του ιατρικού επαγγέλματος ώστε να δύναται να συνεχίσει να εμπλέκεται στην πολιτική ζωή του τόπου. Για την απέλαση του κ. Ζαννέτου βλ. «Ανελεύθεροι Περιορισμοί», «Ανελεύθερα και Παράνομα Μέτρα», «Άξιος συγχαρητηρίων» και «Απέλασις Φίλιου Ζαννέτου – Πως

νομοσχέδια με στόχο την αύξηση των φόρων¹²⁸⁶. Για παράδειγμα, εισάγει τον νόμο περί ταχυδρομείων¹²⁸⁷, περί εγγραφής σκαφών¹²⁸⁸, περί κατασχέσεων γαιών για το δημόσιο¹²⁸⁹, περί τελωνείων, ειδικών φόρων κατανάλωσης και εσόδων¹²⁹⁰, περί καταπολέμησης αρουραίων¹²⁹¹, περί κυνηγιού¹²⁹², περί αγροτικών λιπασμάτων¹²⁹³, περί προστασίας της βιομηχανίας μεταξιού¹²⁹⁴ και περί ενοικίασης γεωργικών εργαλείων¹²⁹⁵. Όλοι αυτοί οι νόμοι εισάγουν μικρές αλλαγές στο φορολογικό σύστημα, οι οποίες όμως επηρεάζουν την πλειοψηφία του πληθυσμού. Η δυσaráσκεια κατά της κυβερνητικής πολιτικής αυξάνεται ταυτόχρονα με την αύξηση της αγανάκτησης της κοινότητας κατά της αδιαφορίας των ηγετών της για τα προβλήματα του λαού.

Έτσι, όταν η κυβέρνηση προκηρύττει νέες εκλογές¹²⁹⁶ για την πλήρωση των επτά θέσεων του Νομοθετικού Συμβουλίου δεκατέσσερεις Ελληνοκύπριοι αγνοούν την απόφαση του Εθνικού Συμβουλίου και καταθέτουν τις υποψηφιότητές τους. Ο λόγος που ώθησε τους υποψηφίους να παραβούν την πολιτική της αποχής ήταν η διακήρυξη της κυβέρνησης ότι επιθυμεί να ικανοποιήσει τα αιτήματα του λαού αλλά δεν μπορεί να συνδιαλλαγεί με άτομα που δεν είναι εκλεγμένα από αυτόν¹²⁹⁷. Το προεκλογικό πρόγραμμα των υποψηφίων έχει τρεις πυλώνες, την

τω ανεκοινώθη η είδησις», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 9/22 Ιουλίου, 30/12 Αυγούστου, 5/18 Οκτωβρίου και 22/4 Νοεμβρίου 1922.

¹²⁸⁶ Για παράδειγμα η κυβέρνηση τροποποιεί τον νόμο περί χαρτοσήμων του 1879 βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 28 Αυγούστου 1922. «Νέα Φορολογία», «Από ενός κακού εις το χείρον» και «Παίρνει όσα θέλει», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 16/29 Απριλίου, 23/6 και 7/20 Μαΐου 1922.

¹²⁸⁷ Εις το εξής τα προϊόντα που στέλλονται μέσω ταχυδρομείου θα φορολογούνται με βάση τις τρέχουσες τιμές, *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 17 Μαρτίου 1922.

¹²⁸⁸ Όσα σκάφη χρησιμοποιούν την κυπριακή κόκκινη σημαία χωρίς να έχουν εγγραφεί στις αρμόδιες αρχές θα υπόκεινται σε πρόστιμα, ο.π.

¹²⁸⁹ Τροποποίηση του νόμου ώστε να περιλαμβάνει περισσότερες περιπτώσεις κατά τις οποίες η κυβέρνηση θα μπορεί να κατασχεύει γη για δημόσια χρήση και απόδοση στον αρμοστή του δικαίωματος να κατάσχει γη για όποιο σκοπό αποφασίσει, ο.π.

¹²⁹⁰ Εις το εξής για κάθε εισαγωγή ξυλείας αξίας εκατό λιρών ο εισαγωγέας θα πρέπει να πληρώσει τέλος ύψους δεκαπέντε λιρών, ο.π. Παρόμοιες αυξήσεις σε άλλα προϊόντα προβλέπονται στον νόμο περί τελωνείων, ειδικών φόρων κατανάλωσης και εσόδων νούμερο δυο, ο.π. 30 Μαρτίου 1922

¹²⁹¹ Το κονδύλι για την καταπολέμηση αρουραίων θα βαραίνει τον προϋπολογισμό, ο.π., 9 Νοεμβρίου 1922

¹²⁹² Εις το εξής η τιμή για την άδεια κυνηγιού θα είναι μια λίρα αντί δέκα σελίνια, ο.π., 26 Απριλίου 1922.

¹²⁹³ Ο νόμος προβλέπει πρόστιμο ύψους εκατό λιρών ή ένα χρόνο φυλάκιση σε όσους πωλούν λιπάσματα τα οποία δεν έχει εγκρίνει η κυβέρνηση, ο.π. 12 Μαΐου 1922.

¹²⁹⁴ Εις το εξής θα επιβάλλονται πρόστιμα σε όσους εισάγουν αυγά μεταξοσκώληκα χωρίς την άδεια της κυβέρνησης, ο.π., 16 Μαΐου 1922.

¹²⁹⁵ Αγρότες θα μπορούν να εννοικιάζουν γεωργικά εργαλεία σε αγρότες μετά την εγγραφή και την εκτίμηση των εργαλείων από εκτιμητές οι οποίοι θα αμείβονται από τους αγρότες, ο.π., 16 Νοεμβρίου 1922.

¹²⁹⁶ «Συμπληρωματικά Βουλευτικά Εκλογαί – Πότε θα προκηρυχθούν» και «Προκήρυξις Βουλευτικών Εκλογών δια τας κενάς 7 έδρας», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 26/9 και 30/13 Δεκεμβρίου 1922. Σύμφωνα με την *Ελευθερία* ημέρα εκλογών θα είναι η 28^η Δεκεμβρίου 1922.

¹²⁹⁷ «...Εδήλωσαν δηλονότι.. ότι καίτοι συμμερίζονται πλήρως τα αισθήματα των υπερδιακοσίων χιλιάδων Ελλήνων Κυπρίων και συμφωνούσι καθ' όλην την γραμμήν προς τα υπό του Εθνικού Συμβουλίου υποβληθέντα τη Κυβερνήσει υπομνήματα, απεφάσισαν με ανυπολόγιστον κίνδυνον παρεξηγήσεως να εισέλθωσιν εις την Βουλήν

ίδρυση αγροτικής τράπεζας, την επίλυση του εκπαιδευτικού ζητήματος και την επιβολή χρεοστασίου προς όφελος των αγροτών. Αν τα αιτήματά τους δεν ικανοποιηθούν, τότε απειλούν ότι θα παραιτηθούν. Οι νέοι υποψήφιοι χλευάστηκαν από την εφημερίδα *Ελευθερία* και προκάλεσαν την οργή και την απογοήτευση των ηγετών της κοινότητας. «...Ευρέθησαν εις την Κύπρον όλην δεκατέσσερα άτομα... τα οποία φαίνεται ότι έχουν ιδιαίτερους λόγους δια να αποτελέσουν θλιβεράν παραφωνίαν εις την πολιτικήν του τόπου... Όλοι... ωθήθησαν από προσωπικά ελατήρια... χωρίς κανείς εξ αυτών να ωθήται από μιαν ιδεολογίαν... Δεν έχουν απόψεις. Δεν ξεύρουν τι τους γίνεται. Δεν έχουν ιδέαν πως διοικούμεθα... το μόνον που γνωρίζουν είναι ότι το βουλευτικόν αξίωμα συνοδεύεται από έναν μισθόν ο οποίος δια τους πλείστους εξ αυτών είναι σπουδαία πρόσοδος...»¹²⁹⁸. Για αυτούς τους λόγους οι ψηφοφόροι καλούνται να απόσχουν από τις εκλογές¹²⁹⁹.

Τα αποτελέσματα των εκλογών δείχνουν ότι η πλειοψηφία της κοινότητας ακολούθησε την πολιτική των ηγετών της απέχοντας από τις εκλογές κατά 92%¹³⁰⁰. Μια μερίδα της κοινότητας όμως εκλέγει τους Χατζηευτύχιο Χατζηπροκόπη για την εκλογική περιφέρεια Λευκωσίας-Κερύνειας, τους Οδυσσέα Ευρυβιάδη, Μιχαήλ Τιγγιρίδη και Ιωάννη Φωτιάδη στην εκλογική περιφέρεια Λάρνακας-Αμμοχώστου και τους Λάμπρο Χριστοδούλου, Ηλία Ηλιάδη και Χατζηστυλή Χατζηγεωργή στην εκλογική περιφέρεια Λεμεσού-Πάφου¹³⁰¹.

Οι ηγέτες της κοινότητας σε διάγγελμά τους αναφέρουν ότι «Το Εθνικόν Συμβούλιον αισθάνεται την υποχρέωσιν να διαβιβάση προς τον λαόν τα συγχαρητήρια αυτού, και η Κυπριακή Εκκλησία τας ευλογίας αυτής, διότι τα 92% των εκλογέων απέσχον των καλπών... Ουδείς βεβαίως Έλλην θα αναγνωρίση ως αντιπροσώπους αυτού ους απέστειλαν εις το νομοθετικόν ελάχιστοι παραπλανηθέντες.... Τα αποτελέσματα... επιτευχθέντα εν διαστήματι δυο μόνον μέχρι σήμερον συνεδριών του Νομοθετικού... 1)Οι δήθεν αντιπρόσωποι... κατεψήφισαν, πλην τριών, παράγραφον περί παραχωρήσεως πολιτικών ελευθεριών εις τον τόπον... 2)Οι δήθεν αντιπρόσωποι... εψήφισαν ομοφώνως... νέαν ετήσιαν φορολογίαν 39

μόνον και μόνον δια να πεισθώσι περί του αξιοπύστου ή μη της Κυβερνήσεως, η οποία, ως λέγουν κωφεύει εις τα δίκαια της Κύπρου αιτήματα διότι δεν υποβάλλονται ταύτα υπό αντιπροσώπων επισήμως υπ' αυτής αναγνωριζομένων...», «Βουλευτικά Εκλογαί – Η δικαιολογία των ιστορικών υποψηφίων», ο.π., Λευκωσία: 24/6 Δεκεμβρίου 1923.

¹²⁹⁸ «Το Πραξικόπημα», ο.π., Λευκωσία: 21/3 Ιανουαρίου 1923.

¹²⁹⁹ «Ας επιστραφούν κεναί» και «Μακράν από τας κάλπας», ο.π., Λευκωσία: 24/6 Ιανουαρίου 1923.

¹³⁰⁰ Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας* στις εκλογές Λευκωσίας-Κερύνειας ψήφισε το 6% και Λεμεσού-Πάφου το 8%. «Αι Βουλευτικά Εκλογαί εις το εκλογικόν διαμέρισμα Λευκωσίας-Κερύνειας», ο.π., Λευκωσία: 31/13 Ιανουαρίου 1923.

¹³⁰¹ *Εφημερίδα της κυβερνήσεως* 19 Ιανουαρίου 1923.

χιλιάδων λιρών... ετοιμάζομεν σχετικόν υπόμνημα προς τον... Υπουργόν των Αποικιών... Εν καιρώ δε λίαν προσεχεί θα καλέσωμεν τον Κυπριακόν λαός εις Παγκύπρια συλλαλητήρια...»¹³⁰².

Η παρουσία των νέων βουλευτών κατά τους πρώτους μήνες του 1923 χαρακτηρίζεται από τους αρθρογράφους της εφημερίδας *Ελευθερία* ως «αδέξια και άκρως επιζήμια». Στη συζήτηση του προϋπολογισμού ο Ευρυβιάδης προσπάθησε να «ψελλίσει» ορισμένες αντιρρήσεις γιατί δεν προνοείται αύξηση των κονδυλίων του αγροτικού τμήματος και του τμήματος δημοσίων έργων, όμως, ο προϋπολογισμός επιψηφίζεται¹³⁰³. Έπειτα, οι βουλευτές κατορθώνουν να υλοποιήσουν τον ένα από τους τρεις στόχους του προεκλογικού τους προγράμματος, την επιβολή χρεοστασίου προς όφελος των αγροτών. Η κίνηση των επταδικών βουλευτών όμως επικρίνεται από την *Ελευθερία*, η οποία αναφέρει ότι «Αντί οι επτά βουλευφόροι να επιμένουν πρώτον εις την εξεύρεσιν κεφαλαίων δια την ίδρυσιν Γεωργικής Τραπέζης ή Συνεργατικών Τραπεζών αι οποίαι να βοηθήσουν τους χωρικούς να πληρώσουν τα χρέη των και αφού επετύγχανον τούτο να ζητήσουν εν γενικόν χρεοστάσιον δια να... μη πωληθούν τα κτήματα των μέχρις ότου η Γεωργική Τράπεζα ή οι Συνεργατικά Τράπεζαι τους βοηθήσουν να πληρώσουν τα χρέη των, ήρχισαν από το τέλος...»¹³⁰⁴. Μετά τις πρώτες συνεδρίες του συμβουλίου η πολιτική που ακολουθούν οι νέοι βουλευτές χαρακτηρίζεται ως αποτυχημένη από την *Ελευθερία*, η οποία τους καλεί να παραιτηθούν¹³⁰⁵ και ερμηνεύει την άρνησή τους να το κάνουν ως εξής: «Διατί τότε δεν θα έχουν το θάρρος να πλησιάσουν τμηματάρχας με οικειότητα και να ζητούν την θεραπείαν μικροτοπικών αναγκών. Και χάριν των ολίγων αυτών ευκολιών εν γνώσει των θυσιάζουν τα γενικά συμφέροντα του τόπου...»¹³⁰⁶.

Εν τω μεταξύ, γνωστοποιείται στην Κύπρο η απάντηση του υπουργού των Αποικιών στο υπόμνημα περί πολιτικών ελευθεριών του 1922. Ο υπουργός απάντησε υποστηρίζοντας ότι η Κύπρος απολαμβάνει ένα προηγμένο Σύνταγμα σε σχέση με άλλες αποικίες. Αν και είναι πρόθυμος να συζητήσει το αίτημα περί διεύρυνσης των πολιτικών ελευθεριών θεωρεί ότι «Η

¹³⁰² «Διάγγελμα του Εθνικού Συμβουλίου προς τον Ελληνικόν λαόν της Κύπρου», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 11/24 Ιανουαρίου 1923.

¹³⁰³ «Ο Προϋπολογισμός – Συνεδρία Τρίτης», ο.π., Λευκωσία: 11/24 Ιανουαρίου 1923.

¹³⁰⁴ «Οι Επτά Κύριοι», ο.π., Λευκωσία: 18/31 Ιανουαρίου 1923. Για το υπόμνημα του κ. Ηλιάδη περί χρεοστασίου βλ. SA1/771/23.

¹³⁰⁵ «Επέισθητε;», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 14/27 Ιανουαρίου 1923. Για την αποτυχία των επταδικών βλ. επίσης «Η πρώτη πράξις», «Η Δευτέρα πράξις» και «Μπαλώματα», ο.π., Λευκωσία: 21/3 και 4/17 Φεβρουαρίου και 21 Μαρτίου 1923. Η πολιτική των επταδικών εκτός από «αποτυχημένη» είναι και σε συμφωνία με τα πάγια αιτήματα της κοινότητάς τους, βλ. υπόμνημα του κ. Ευρυβιάδη για την άρση του φόρου υποτελείας και ψήφισμα διαμαρτυρίας από τον κ. Ηλιάδη για την αρνητική απάντηση του υπουργού των Αποικιών στο υπόμνημα των Ελληνοκυπρίων περί πολιτικών ελευθεριών, SA1/804/23, SA1/502/23.

¹³⁰⁶ «Εις την πολιτικήν της αποχής», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 24 Μαρτίου 1923. Οι κατηγορίες της *Ελευθερίας* φαίνεται να έχουν βάση αν αναλογιστούμε ότι στην πρώτη συνεδρία του συμβουλίου οι βουλευτές κατέθεσαν στην κυβέρνηση διάφορες αιτήσεις από κοινότητα για την διενέργεια δημοσίων έργων, βλ. «Νομοθετικόν Συμβούλιον – Συνεδρία Δευτέρας», ο.π., Λευκωσία: 11/24 Ιανουαρίου 1923. Για το ίδιο θέμα βλ. SA1/430/23, SA1/436/23, SA1/700/23, SA1/705/23, SA1/739/23, SA1/772/23, SA11364/23.

Κύπρος δεν έχει ακόμη φθάσει εις τοιούτον βαθμόν πολιτικής αναπτύξεως ήτις επί του παρόντος θα εδικαιολόγει την παροχήν εις αυτήν ηυξημένων συνταγματικών εξουσιών»¹³⁰⁷. Οι Ελληνοκύπριοι συνέχισαν για τα επόμενα δυο χρόνια να επιδιώκουν την αλλαγή του συστήματος και την ένωση χωρίς όμως να επιτύχουν κανένα αποτέλεσμα¹³⁰⁸. Στις 4 Σεπτεμβρίου 1923 το Εθνικό Συμβούλιο αποφάσισε την εγκατάλειψη της πολιτικής της μη συνεργασίας και της αποχής από το Νομοθετικό Συμβούλιο¹³⁰⁹. Την 1 Μαΐου 1925 η βρετανική κυβέρνηση έθεσε σε ισχύ το νέο Σύνταγμα της Κύπρου, το οποίο προέβλεπε την αύξηση των επίσημων μελών του συμβουλίου σε εννέα, των ελληνοκυπριακών μελών σε δώδεκα και τη διατήρηση των τουρκοκυπριακών μελών σε τρία. «Το νέο σύνταγμα ήταν απλώς ένα πολιτικό φτιασίδωμα των αντιδημοκρατικών συνθηκών.»¹³¹⁰. Στις 8-13 Οκτωβρίου 1925 διενεργήθηκαν νέες βουλευτικές εκλογές, στις οποίες συμμετείχε το σύνολο του πληθυσμού της νήσου. «Στις 23 Οκτωβρίου συναντήθηκαν τα νέα μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου στο μέγαρο της αρχιεπισκοπής υπό την προεδρία του Μητροπολίτη Κιτίου, για να συζητήσουν την στρατηγική που θα ακολουθούσαν. Συμφώνησαν να κρατήσουν την πολιτική της Ένωσης εκτός του συμβουλίου και να συνεργαστούν για τις κυπριακές υποθέσεις με την κυβέρνηση και τους Τουρκοκύπριους.»¹³¹¹. Έτσι, κλείνει προς το παρόν ο κύκλος της ριζοσπαστικοποίησης του αιτήματος της ένωσης και της πολιτικής της μη συνεργασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II. Η Εκκλησία της Κύπρου-Η προσπάθεια εναρμόνισης με τα νέα δεδομένα και το αίτημα της ένωσης ως πανάκεια.

¹³⁰⁷ «Και μας υβρίζει», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 28/10 Φεβρουαρίου 1923. Όπως αναφέρει η Σουλιώτη «Οι Βρετανοί αρνήθηκαν επανειλημμένως να αποδώσουν δημοκρατικούς θεσμούς στους Κύπριους. Πριν την προσάρτηση το 1914, υποστήριζαν ότι η κυριαρχία (της νήσου) ανήκε στον Σουλτάνο και αργότερα, μετά το 1914 και ξανά μετά την ανακήρυξη της Κύπρου σε αποικία του Στέμματος το 1925, (υποστήριζαν) ότι οι Κύπριοι δεν ήταν έτοιμοι για αυξημένες θεσμικές ελευθερίες», Soulioti Stella, *Fettered Independence: Cyprus 1878-1964*, University of Minnesota, Minneapolis:2006, τομ.1, σ. 19.

¹³⁰⁸ Όπως αναφέρει ο Παπαγεωργίου «Σημαντικό ρόλο στην αποτυχία του στόχου της Ένωσης διαδραμάτισαν και οι αμήχανες, και ερασιτεχνικές, επιλογές του ελλαδικού πολιτικού παράγοντα (όλων των αποχρώσεων), αλλά και η στάση των ελληνοκυπριακών αρχουσών ομάδων που επέλεξαν... μια μαξιμαλιστική, αδιάλλακτη και τελικά αδιέξοδη στρατηγική σκληρής αντιπαράθεσης. Εκείνων των ελίτ που πρόκριναν και χρησιμοποίησαν τις εύληπτες εθνικιστικές ιδέες ως τακτική προώθησης μίας πολιτικής που αποσκοπούσε... στη διατήρηση και ενίσχυση της τοπικής πολιτικής τους ηγεμονίας, στην εμπέδωση της κοινωνικής τους υπεροχής και στην διεύρυνση των οικονομικών τους συμφερόντων.», Παπαγεωργίου Στέφανος, «Παράλληλες διαδρομές...», ο.π., σ. 23.

¹³⁰⁹ Georghallides G.S., *A Political and Administrative History of Cyprus (1918 – 1926) – With a survey of the foundations of British rule*, A. Aloneftis, Nicosia: 2004, σ. 290.

¹³¹⁰ Ρίχτερ Χάιντς, *Ιστορία της Κύπρου...*, σ.309. Όπως αναφέρει η Σουλιώτη «Αντί να εξελιχθεί σε αυτοδιοίκηση και ανεξαρτησία, το συνταγματικό καθεστώς της Κύπρου, επιδεινώθηκε μεταξύ 1882 και 1931 από (την παροχή) τουλάχιστον ενός ποσοστού δημοκρατικής αντιπροσώπευσης στην απόλυτη απουσία πολιτικών δικαιωμάτων και ελευθεριών.», Soulioti Stella, *Fettered...*, ο.π., σ. 11.

¹³¹¹ Στο ίδιο, σ. 311.

Κατά την διάρκεια της πρώτης περιόδου της βρετανικής κυριαρχίας η θέση της Εκκλησίας στην ηγεσία της κοινότητας αμφισβητείται¹³¹². Νέες πολιτικές δυνάμεις εντός της κοινότητας και η βρετανική διοίκηση αμφισβητούν την οικονομική και πολιτική κηδεμονία της Εκκλησίας επί των Ελληνοκυπρίων. Η Εκκλησία κατορθώνει σύντομα να συσπειρώσει εκ νέου τους Ελληνοκύπριους γύρω από την ίδια ταυτίζοντας τον εαυτό της με την κοινότητα. Σε αυτά τα πλαίσια η Εκκλησία ερμηνεύει την επίθεση που δέχεται από την κυβέρνηση ως επίθεση κατά του συνόλου της κοινότητας και αναπτύσσει την αντικυβερνητική ρητορεία που θα στιγματίσει την ελληνοκυπριακή πολιτική στρατηγική κατά την πρώτη περίοδο της βρετανικής κυριαρχίας. Το ξέσπασμα του αρχιεπισκοπικού ζητήματος θα επιτρέψει στην Εκκλησία να θέσει το εκκλησιαστικό σε δεύτερη μοίρα αναδεικνύοντας στην θέση του ζήτημα της εθνικής αποκατάστασης της νήσου ως την απάντηση σε όλα τα προβλήματα των Ελληνοκυπρίων. Η δεκαετία του αρχιεπισκοπικού θα προκαλέσει την πολιτικοποίηση όλων των μερίδων της ελληνοκυπριακής κοινότητας και την ριζοσπαστικοποίηση του αιτήματος της ένωσης. Η Εκκλησία θα εργαλειοποιήσει την αντικυβερνητική και ενωτική της ρητορεία για να θέσει εαυτόν στην ηγεσία της κοινότητας.

II.1. Η περίοδος της ενότητας και του φορολογικού πολέμου-Νέες πολιτικές δυναμικές απειλούν την Εκκλησία (1878–1900).

Στις 22 Ιουλίου 1878 έφτασε στην Κύπρο ο πρώτος αρμοστής της νήσου Wolseley. Σύμφωνα με τον Ζαννέτο, τον νέο αρμοστή προσφώνησε ο αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος καλωσορίζοντάς τον στο νησί και εκφράζοντας την ελπίδα ότι η Βρετανία θα διοικήσει την Κύπρο υπό καθεστώς ισονομίας «άνευ εξαιρέσεως φυλής ή θρησκειύματος»¹³¹³ και θα οδηγήσει τη νήσο στην ευημερία. Και αυτό ακριβώς έκαναν οι Βρετανοί καταργώντας κάθε διάκριση ανάμεσα στην Εκκλησία και το ποίμνιο της. Επί του προηγούμενου καθεστώτος οι εκκλησιαστικές αρχές της νήσου είχαν αποκτήσει προνόμια, όπως το να λειτουργούν ως συνδεδειγμένος κρίκος ανάμεσα στη διοίκηση και τον λαό. Ο αρχιεπίσκοπος και οι μητροπολίτες διαδραμάτιζαν τον ρόλο του εκφραστή της θέλησης του λαού στη διοίκηση και το αντίθετο. «Η μεταβίβαση του νησιού στους Άγγλους σηματοδοτεί, τουλάχιστον σε θεσμικό επίπεδο, τη ρήξη με το οθωμανικό παρελθόν... Η Εκκλησία, ως ο κατεξοχήν οθωμανικός μηχανισμός εξουσίας, αντιμετωπίζει άμεσα το πρόβλημα της ακύρωσης του ρόλου της στο πλαίσιο της κεντρικής πολιτικής εξουσίας και στο πλαίσιο της χριστιανικής κοινότητας. Έτσι οι Άγγλοι, με τις πολιτικές μεταρρυθμίσεις που επιβάλλουν ήδη από το 1878, όχι μόνο περιορίζουν την εξουσία της

¹³¹² Για την αμφισβήτηση του ρόλου της εκκλησίας από την βρετανική διοίκηση βλ. Faustmann Hubert, «Clientism in the Greek Cypriot Community...», ο.π., σ.348.

¹³¹³ Ζαννέτος Φίλιος, *Η Ιστορία της Νήσου Κύπρου - Από την αγγλική κατοχή μέχρι το 1911*, Επιφανίου, Λευκωσία: 1997, σ. 46.

Εκκλησίας στις καθαρά πνευματικές της δικαιοδοσίες αλλά δεν της αναγνωρίζουν και κανένα προνομιακό δικαίωμα.»¹³¹⁴.

Επί βρετανικής κυριαρχίας ο ηγετικός ρόλος της Εκκλησίας αμφισβητείται από την κυβέρνηση αλλά και παράγοντες στο εσωτερικό της κοινότητας. Η επίθεση της κυβέρνησης κατά της Εκκλησίας αφορά σε τέσσερα ζητήματα, τη στέρηση του δικαιώματός της να λειτουργεί ως σύμβουλος της διοίκησης σε τοπικά ζητήματα, την άρση της φορολογικής της αμνηστίας, την κατάργηση του προνομίου να ρυθμίζει η ίδια τις δικές της υποθέσεις και την κατάργηση του προνομίου της νομιμοποίησης εκ μέρους της διοίκησης των οικονομικών της σχέσεων με το ποίμνιό της. Σε επιστολή του προς τον αρχιγραμματέα ο μητροπολίτης Κιτίου Κυπριανός αναφέρει ότι «οι μητροπολίτες εξαιτίας της θέσης τους δύνανται να γνωρίζουν καλύτερα τους ανθρώπους της νήσου σε σχέση με την κοσμική εξουσία. Επισκέπτονται τα χωριά και γνωρίζουν με λεπτομέρεια όσα διαδραματίζονται σε σχέση με τον νόμο, αν εφαρμόζεται σωστά ο νόμος ή όχι, αν αυτοί που είναι επιφορτισμένοι με το καθήκον να εκτελέσουν τις εντολές των ανωτέρων τους τις εκτελούν καλά ή όχι... Τέτοια ήταν η φύση των πραγμάτων ώστε η Υψηλή Πύλη θεώρησε σωστό να επικυρώσει με την έκδοση αυτοκρατορικού διατάγματος αυτό που η ίδια θεωρούσε ως υπηρεσία προς όφελός της, να επικυρώσει, επαναλαμβάνω, ως προνόμιο στους μητροπολίτες το δικαίωμα να υποβάλλουν εκθέσεις είτε ιδιωτικού είτε επίσημου χαρακτήρα, στις διάφορες εγχώριες αρχές όταν το θεωρούσαν αναγκαίο. Αυτή (η πρακτική) εφαρμόζεται για 20 και πλέον χρόνια και έχει γίνει ένα από τα βασικά καθήκοντα των μητροπολιτών απέναντι στο ποίμνιό τους. Ελπίζω να εκλάβετε (την αναφορά μου) ως μια απλή φιλική υπηρεσία από ένα άνδρα ο οποίος αγαπά την πατρίδα του και επιθυμεί να δει την νέα και σεβαστή κυβέρνηση να κυβερνά με τέτοιο τρόπο ώστε να εξασφαλίσει την εμπιστοσύνη του λαού...»¹³¹⁵. Τα πρώτα χρόνια της διοίκησης, όμως, οι εκκλήσεις της Εκκλησίας προς την κυβέρνηση για συνεργασία δεν εισακούονται.

Η βρετανική διοίκηση είναι αποφασισμένη να περιορίσει τον ηγετικό ρόλο της Εκκλησίας επί του ποιμνίου της, αρχής γενομένης από την απονομιμοποίηση των οικονομικών τους σχέσεων. Επί οθωμανικής κυριαρχίας οι αρχές επιφόρτιζαν τους φοροεισπράκτορες με το καθήκον της είσπραξης των λειτουργικών εισφορών του ποιμνίου στα εκκλησιαστικά του ιδρύματα. Κατά την επιτέλεση του έργου αυτού, συνοδεύονταν συχνά από αστυνομικά όργανα,

¹³¹⁴ Αναγνωστοπούλου Σία, «Η Εκκλησία της Κύπρου και ο εθναρχικός της ρόλος: 1878-1960 – Η «θρησκευτικοποίηση της «κυπριακής» πολιτικής δράσης: Ένωση», *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 68-69-70, Αθήνα: Ιούλιος 1998 – Μάρτιος 1999, σ.200.

¹³¹⁵ SAO2/289. Σύμφωνα με τον Kizilyurek «Το σύστημα των μιλέτ... στην Κύπρο... αναβαθμίζει τον ρόλο της Εκκλησίας της Κύπρου... Στην συνέχεια με σταδιακό τρόπο, αναγνωρίστηκε η πολιτική εξουσία των αρχιερέων της Εκκλησίας της Κύπρου αφού ορίζονται ως εκπρόσωποι της θρησκευτικής κοινότητας των ορθοδόξων με το δικαίωμα απευθείας πρόσβασης στην Υψηλή Πύλη.», Kizilyurek Niyazi, *Οι Τουρκοκύπριοι, η Τουρκία και το Κυπριακό*, Παπαζήσης, Αθήνα: 2009, σ.σ. 23-24. Για τον εθναρχικό ρόλο του Αρχιεπισκόπου βλ. Σπυριδάκης Κωνσταντίνος, *Σύντομος Ιστορία της Κύπρου*, χ.ε., Αθήνα: 1972, σ.σ. 140-142.

τα οποία διασφάλιζαν ότι οι αγρότες θα κατέβαλλαν τους φόρους τους. Αυτές οι πρακτικές, όμως, με την έλευση της βρετανικής κυριαρχίας τροποποιήθηκαν. Σύμφωνα με αρχείο της αρχιγραμματείας τον Νοέμβριο του 1878 ο τοποτηρητής της μητρόπολης Πάφου αρχιμανδρίτης Μελέτιος σε επιστολή του προς την κυβέρνηση αναφέρει ότι «...εζήτησα κατά την αρχαίαν συνήθειαν τα θρονικά εισοδήματα τα χρησιμεύοντα εις συντήρησιν της Μητροπόλεως, οι Χριστιανοί όμως προφασιζόμενοι ότι η εισπραξις αυτών θα παύση ένεκα της μεταπολιτεύσεως, δεν έδωκαν τίποτε έως τώρα. Παρεκαλέσθη λοιπόν ο Μακαριώτατος Αρχιεπίσκοπος και έγγραψε προτρεπτικά γράμματα κατά την έννοιαν του Βασιλικού Βερατίου του αλλά δεν επείσθησαν οι κάτοικοι της επαρχίας ταύτης... διότι ήθελαν διαταγήν εκ μέρους της Αγγλικής αρχής έλεγον. Πάλιν παρεκαλέσθη η Αυτού Μακαριότης και ενήργησε και εστάλη η ακόλουθος ειδοποίησις «Φέρεται εις γνώσιν των Ορθοδόξων Χριστιανών της Νήσου Κύπρου, ότι κατά το ενεστώς έτος τα προς τον Αρχιεπίσκοπον και Μητροπολίτας οφειλόμενα εκκλησιαστικά δικαιώματα, θέλουσι πληρωθή κατά την ανέκαθεν συνήθειαν». Αλλά και ταύτην παρεξηγήσαντες οι χωρικοί δεν εισήκουσαν λέγοντες ότι, επειδή δεν φέρει επίσημον αγγλικήν σφραγίδα δεν είνε επίσημος δια τούτο δεν δίδομεν. Ούτω λοιπόν των πραγμάτων εχόντων παρακαλώ θερμώς την Υμετέραν Εξοχότητα ίνα διατάξη αυτούς εντόνως όπως μη φέρωσι δυσκολίας και εισπραχθώσι κατά την αρχαίαν συνήθειαν τα θρονικά εισοδήματα, διότι και των σχολείων αι συνδρομαί καθυστερούσι, και οι μισθοί των ανθρώπων της Μητροπόλεως δεν εδόθησαν, τα οικήματα τίνα έχουσι ανάγκην επιδιορθώσεως, και ξένοι έρχονται, και πτωχοί αιτούντες περιποίηση και βοήθειαν, αλλά όταν δεν εισπράττονται τα ειθισμένα θρονικά εισοδήματα, πως είνε δυνατόν να επαρκέσωμεν εις τας ρηθείσας ανάγκας;...»¹³¹⁶. Το βασιλικό διάταγμα, στο οποίο βασίζονται οι εκκλησιαστικές αρχές της Κύπρου το αίτημά τους, αποτελεί σύμφωνα με τον δικηγόρο του Στέμματος οδηγίες της Υψηλής Πύλης προς τους εγχώριους αξιωματούχους να ακολουθήσουν το συγκεκριμένο «έθιμο» και δεν έχει καμία νομική βαρύτητα. Σύμφωνα με τον διοικητή Λευκωσίας, η προσπάθεια του αρχιεπισκόπου να συλλέξει τα λειτουργικά δικαιώματα της

¹³¹⁶ SA02/596. Σύμφωνα με τον Hackett «Οι ετήσιες ποσότητες των μητροπόλεων προέρχονται από τις ακόλουθες πηγές: 1)ορισμένες πάγιες προσφορές από κάθε εκκλησία στην μητρόπολη που ονομάζονται κανονικά, 2)τα τέλη που πληρώνει ο κλήρος τα οποία ονομάζονται φιλότιμα, 3)οι ετήσιες προσφορές κάθε χωριού που ονομάζονται λειτουργικά, 4)εισφορές σε είδος, 5)οι πρόσοδοι των μοναστηριών που υπάγονται στις μητροπόλεις, 6)τα τέλη για άδειες γάμων κ.α.. Επιπρόσθετα, οι Μητροπολίτες στις ετήσιες περιόδους τους συλλέγουν σύμφωνα με τα θέσμιμα της εκκλησίας από κάθε χριστιανό ένα επιπρόσθετο ποσό περίπου 3 ½ πιάστρες. Αυτές οι εισφορές ήταν εθελοντικές... Μερικές φορές, πολύ σπάνια, στην συλλογή των λειτουργικών η παρουσία ενός ζαπτιέ ήταν αναγκαία... Αλλά σε καμία περίπτωση δεν επικαλούνταν οι Μητροπολίτες την ισχύ του νόμου για την συλλογή αυτών των τελών... κατά τη βρετανική περίοδο (οι εισφορές) μειώνονταν σταδιακά σε αξία, μέχρι που ο... Αρχιεπίσκοπος παραπονέθηκε ότι οι ομόθρησκοι του δεν συνεισέφεραν ούτε το 1/5 από αυτά που έδιναν στο παρελθόν...», Hackett John, *A history of the Orthodox Church of Cyprus: From the coming of the Apostles Paul and Barabbas to the commencement of the British Occupation (A.D. 45- A.D. 1787): Together with some account of Latin and other Churches existing in the island*, Bulk Franklin, New York: 1972, σ. 269. Για την αμφισβήτηση των οικονομικών προνομίων της Εκκλησίας βλ. Παντελή Σταύρος, *Η νέα ιστορία της Κύπρου*, Φλώρος, Αθήνα: 1985, σ.σ. 74-75.

Εκκλησίας με τη βοήθεια δυο αστυνομικών έχει προκαλέσει αναταραχές σε χωριά της επαρχίας του. «...χωρίς την βοήθεια της κυβέρνησης η πλειοψηφία του λαού θα αρνηθεί να πληρώσει»¹³¹⁷.

Το σημαντικότερο, όμως, πρόβλημα της Εκκλησίας αυτή την περίοδο αφορά στην αναίρεση της φορολογικής της αμνηστίας¹³¹⁸. Ο μητροπολίτης Κιτίου Κυπριανός πρωτοστατεί στην υπεράσπιση της κατά του φορολογικού πολέμου, τον οποίο έχει εξαπολύσει η κυβέρνηση και ειδικότερα ο διοικητής Λεμεσού Warren. Σύμφωνα με την Εκκλησία, η ακίνητη περιουσία των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων εξαιρείται από την υποχρέωση πληρωμής του κτηματικού φόρου. Σύμφωνα με την κυβέρνηση, οι διατάξεις του Hatti Humayun, τις οποίες επικαλείται η Εκκλησία για να υποστηρίξει το προνόμιό της, δεν αναφέρονται στην Εκκλησία της Κύπρου συγκεκριμένα, για αυτό οι μητροπόλεις και τα μοναστήρια θα πρέπει να πληρώσουν τον κτηματικό φόρο που τους αναλογεί και τα πρόστιμα για την καθυστέρηση καταβολής του¹³¹⁹. Το δεύτερο πρόβλημα σχετικά με την ακίνητη περιουσία της έγκειται στο γεγονός ότι η ανεπάρκεια του κτηματολογίου επί οθωμανικής περιόδου δεν τους επιτρέπει να αποδείξουν ούτε την ιδιοκτησία της Εκκλησίας επί συγκεκριμένων κτημάτων ούτε την αξία τους¹³²⁰. Κατ' αυτόν τον τρόπο η φορολόγηση της εκκλησιαστικής περιουσίας γίνεται ακόμη πιο πολύπλοκη και προκαλεί τριβές στις σχέσεις της με την κυβέρνηση. Το τρίτο πρόβλημα που προκύπτει από την απόφαση της τελευταίας να φορολογήσει την ακίνητη περιουσία της Εκκλησίας αφορά το γεγονός ότι τώρα πια η εν λόγω περιουσία υπόκειται σε κατασχέσεις και εκποιήσεις εάν οι ιδιοκτήτες της δεν πληρώσουν τους φόρους τους¹³²¹. Με την πάροδο του χρόνου η Εκκλησία φαίνεται να υπαναχωρεί και να ζητά από την κυβέρνηση την επανεκτίμηση των ακίνητων περιουσιών και την καθυστέρηση στην καταβολή των φόρων που της αναλογούν¹³²².

Το τέταρτο ζήτημα στο οποίο τα προνόμια της εκκλησίας καταπατούνται είναι το επεισόδιο της κουράς των ιερέων¹³²³. Σύμφωνα με άρθρο του *Νέου Κιτίου*, ο διοικητής Αμμοχώστου επέτρεψε τη σύλληψη και τη φυλάκιση δυο ιερέων. Με βάση τους κανονισμούς της φυλακής, οι φύλακες κούρεψαν και ξύρισαν τους δυο ιερείς, γεγονός που προκάλεσε

¹³¹⁷ Στο ίδιο. Επίσης αυτή την περίοδο σημειώνονται δυο περιπτώσεις οικονομικών διαφορών ανάμεσα σε εκκλησιαστικά ιδρύματα και ελληνοκυπριακές κοινότητες. Αγωγή του μητροπολίτη Πάφου κατά χωρικών για χρέος ύψους σαράντα χιλιάδων πιάστρων, SA1/165 και SA1/585. Χωρικοί κάτοικοι έξι χωριών διαμαρτύρονται κατά του Ηγουμένου Κύκκου γιατί τα πρόβατα της Μονής προκαλούν ζημιές στις περιουσίες τους SA1/110.

¹³¹⁸ Σύμφωνα με την έκθεση του Διοικητή της Λεμεσού για το 1878-9 «...η πληρωμή οποιουδήποτε ποσού από τις εκκλησιαστικές προσόδους εκλαμβάνονταν από τον κλήρο ως ιεροσυλία...», Annual Report..., ο.π., σ.8.

¹³¹⁹ SAO2/892 και SAO2/572.

¹³²⁰ SA1/3842.

¹³²¹ SA1/3292, SA1/3301, SA1/3303.

¹³²² Για τις υποθέσεις των αρχιεπισκόπου βλ. ενδεικτικά SA1/13364, για το μοναστήρι Κύκκου βλ. SA1/13370, για τον μητροπολίτη Κερυνείας βλ. SA1/13543 και για τον μητροπολίτη Κιτίου βλ. SA1/13577.

¹³²³ «Διαδήλωσις εν Λάρνακι», «Η καταδίκη των δυο ιερέων», «Χωρίς τίτλο», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 23/4 Ιουνίου 1879.

«σκάνδαλο» στην ελληνοκυπριακή κοινότητα αφού η κουρά των ιερέων ισοδυναμεί με την καθαίρεσή τους από το ιερατικό αξίωμα. Η Εκκλησία της Κύπρου διαμαρτυρήθηκε έντονα στην κυβέρνηση στηριζόμενη στο προνόμιό της «οι κατώτεροι... κληρικοί να φυλακίζονται εν ταις οικείαις Μητροπόλεσι»¹³²⁴. Ο μητροπολίτης Κιτίου ενημέρωσε τους Ονούφριο Ιασονίδη και Ιερώνυμο Μυριανθέα σχετικά με τα τεκταινόμενα στην Κύπρο και τους ζήτησε να εκθέσουν τα παράπονα των Ελληνοκυπρίων στην αγγλική κοινή γνώμη. Ως αποτέλεσμα των ενεργειών τους η αντιπαράθεση Εκκλησίας και κυβέρνησης με πρωταγωνιστές τον μητροπολίτη Κιτίου και τον διοικητή της Λεμεσού συζητήθηκε και στην αγγλική Βουλή. Το επεισόδιο ανάγκασε τον αρμοστή Wolseley αρχικά να καλέσει τον διοικητή Warren να δώσει εξηγήσεις για τις εναντίον του κατηγορίες και έπειτα να ζητήσει από τον μητροπολίτη Κιτίου να στηρίξει τις κατηγορίες που εξαπέλυσε κατά του διοικητού ενώπιον του δικαστηρίου. Στη δίκη αποδεικνύεται ότι ο μητροπολίτης Κιτίου και ο κύριος μάρτυρας κατηγορίας Παλαιολόγος, δεν μπορούσαν να στοιχειοθετήσουν επαρκώς τις κατηγορίες τους κατά του Warren. Η όλη υπόθεση απέδειξε τη δυσaréσκεια που είχε δημιουργηθεί ανάμεσα στην Εκκλησία και τη διοίκηση, αλλά όχι τη διάπραξη οποιασδήποτε σοβαρής παράβασης των διοικητικών καθηκόντων του Warren. Πριν την ολοκλήρωση της δίκης τα δυο μέρη κατέληξαν σε συμφιλίωση, με αποτέλεσμα το δικαστήριο να γνωμοδοτήσει μόνο ως προς την κατάχρηση εξουσίας εκ μέρους των αστυνομικών¹³²⁵.

Το σύνολο των παραπόνων της Εκκλησίας κατά της κυβέρνησης συγκεντρώθηκαν σε ένα υπόμνημα, το οποίο στάλθηκε στην κεντρική κυβέρνηση τον Φεβρουάριο του 1879. Σε αυτό οι εκκλησιαστικοί ηγέτες εξέθεταν διεξοδικά το τέως και το παρόν καθεστώς και εξέφραζαν την ανησυχία τους ως προς το τι μέλλει γενέσθαι σχετικά με την θέση της Εκκλησίας. Επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας «...οι Σουλτάνοι... τους θρησκευτικούς αρχηγούς... α) αναγνώρισαν ως διαρκείς αντιπροσώπους των ομοθρήσκων τους (Μιλλέτ Πασής)... και διαρκή μέλη των Διοικητικών Συμβουλίων, β) Επάφηκαν αυτοίς όλην την διαχείρισιν των θρησκευτικών υποθέσεων τους, γ) ...οι Αρχιερείς και οι αντιπρόσωποι αυτών μόνο εις Κωνσταντινουπόλει εδικάζοντο... δ)...να φυλακίζονται εν ανάγκη οι κατώτεροι κληρικοί εις τας Μητροπόλεις και ουχί εις τα κοινάς φυλακάς... ε)...εδόθη εις τοις Αρχιερεύσιν η ελευθερία να ποιώσι παραστάσεις... εις τους ανωτέρους υπαλλήλους... τα τακρίρια ταύτα να γράφονται εις την εθνικήν μας γλώσσαν... στ)Προς διατήρησιν δε των μητροπόλεων των... περιέβαλον οι Σουλτάνοι δια του αυτοκρατορικού κύρους των 1)την είσπραξιν από των Χριστιανών ιδιαιτέρων τινών ετησίων εράνων συμπεφωνημένων έκπαλαι μεταξύ των Αρχιερέων και των Κοινοτήτων (λειτουργικά), 2)αναλόγου τινός μερίδος από τα ιδιαίτερα εισοδήματα των Εκκλησιών... (κανονικά), 3)...επάφηκαν αυτοί να νέμονται ό,τι τυχόν ήθελε περισσεύση εκ των εισοδημάτων της ιεράς

¹³²⁴ Ζαννέτος, *Ιστορία...*, ο.π., σ. 96

¹³²⁵ Για την διένεξη Warren και μητροπολίτη Κιτίου Κυπριανού βλ. Ζαννέτος, *Ιστορία...*, ο.π., σ.σ. 91-125 και Μουλετή Ελένη, *Η βρετανική πολιτική απέναντι στην τουρκοκυπριακή κοινότητα 1878-1950*, ο.π., σ.σ. 81-84.

κτημοσύνης των Μοναστηριών των, από της οποίας το Κράτος ελάμβανε μόνον την δεκάτην... Οι θρησκευτικοί αρχηγοί δε και οι χριστιανικοί κοινότητες εκανόνισαν... την μεν κτημοσύνη των κατά μέρος ιερών ναών να διευθύνωσιν επιτροπαί υπό των κοινοτήτων εκλεγόμενοι και υπό του εθνάρχου διοικούμενοι, την δε των μοναστηρίων να διευθύνωσιν απ' ευθείας οι Αρχιερείς ή οι Ηγούμενοι... Εκ των αυτών δε προσόδων... ωκονομούντο... οι εξής κοινωνικοί ανάγκαι, 1)... οι Μητροπόλεις και τα Μοναστήρια ήσαν και Πανδοχεία δια πάντας ανεξαρτήτως φυλής ή θρησκείας, 2) Νοσοκομεία, Πτωχοκομεία και Βρεφοκομεία... 3) Δια την εκπαίδευσιν του χριστιανικού λαού...»¹³²⁶. Αυτό ήταν το σύστημα με το οποίο λειτουργούσε η Εκκλησία της Κύπρου και το οποίο οι υπομνηματιστές επιθυμούν να «αντικατασταθή δια καταλληλοτέρου»¹³²⁷.

Η κτηματική περιουσία της Εκκλησίας είχε εξαιρεθεί από την υποχρέωση να καταβάλλει κτηματικό φόρο, «...αλλά αργότερα πολύ, ότε η Αυτοκρατορική Κυβέρνησις ευρέθη εις τα γνωστάς οικονομικάς αμχανίας, έγνω να συμπεριλάβη και ταύτην εις την γενικήν κατηγορίαν της ιδιωτικής ακινήτου περιουσίας...»¹³²⁸. Η Εκκλησία διαμαρτυρήθηκε με επιστολές της και το ζήτημα κατατέθηκε στην κεντρική κυβέρνηση. Ενώ αναμενόταν η απάντηση στο εν λόγω ζήτημα, «...επήλθεν η αγγλική κατοχή, ήτις εξήτησεν επιμόνως τους εν λόγω φόρους...»¹³²⁹. Η παρούσα κατάσταση απαιτεί να ληφθεί μια απόφαση εκ μέρους της βρετανικής διοίκησης σχετικά με το αν θα τροποποιήσει ή αν θα αντικαταστήσει το σύστημα αυτό. Αν η κυβέρνηση αποφασίσει ότι πρέπει να συναφθεί νέο «συμβόλαιο» μεταξύ της Εκκλησίας και του ποιμνίου της, τότε θα πρέπει να το επικυρώσει ως νόμο του κράτους, όπως ακριβώς έκανε και το προηγούμενο καθεστώς. Η βρετανική κοσμική διοίκηση, όμως, δεν θα μπορούσε να νομοθετήσει για τον καθορισμό των σχέσεων Εκκλησίας και λαού¹³³⁰.

Η επίθεση παραγόντων της κοινότητας κατά του ηγετικού ρόλου της Εκκλησίας έχει δυο πυλώνες, την αμφισβήτηση του δικαιώματος των εκκλησιαστικών ηγετών να λειτουργούν ως εκπρόσωποι της κοινότητας και την αμφισβήτηση της οικονομικής επικυριαρχίας της επί του

¹³²⁶ Ζαννέτος Φίλιος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου...*, ο.π., σ.σ.133 – 136. Για το κείμενο του υπομνήματος βλ. επίσης «Πρωτοσέλιδο», Νέον Κίτιον, Λάρνακα: 18/30 Μαρτίου 1880. Το υπόμνημα των αρχιερέων του 1879 ζητά τον διακανονισμό των σχέσεων εκκλησίας-πολιτείας, ζήτημα που παραμένει άλυτο μέχρι τον θάνατο του Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου. Η αποτυχία οφείλεται στο γεγονός ότι «Οι αρχιερείς αλλυλοϋποβλέπονταν μόνιμα, οι πολιτευτές το μόνο που επιθυμούσαν με ζήλο ήταν να βάλουν χέρι στην εκκλησιαστική περιουσία, ο λαός ήταν ακόμη, βεβαίως, απαθής...», Εγγλεζάκης Βενέδικτος, *Είκοσι μελέται δια την Εκκλησίαν Κύπρου: 4^{ος} έως 20^{ος} αίων*, Ίδρυμα Α.Γ. Λεβέντη-Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα: 1996, σ.σ. 580-581.

¹³²⁷ Ζαννέτος Φίλιος, ο.π. σ. 136.

¹³²⁸ Στο ίδιο, σ.138.

¹³²⁹ Στο ίδιο, σ.140.

¹³³⁰ Όπως αναφέρει ο Ζαννέτος σχολιάζοντας το υπόμνημα των εκκλησιαστικών ηγετών «οι Αρχιερείς... φαίνονται διατεθειμένοι να εξαρτηθώσιν σχεδόν εξ' ολοκλήρου από του κυβερνητικού ταμείου... Ευτυχώς η Κυβέρνησις έβυσε τα ώτα εις τοιαύτας εισηγήσεις, το παλαιόν ως προς τούτο καθεστώς εσυνεχίσθη ουχί βεβαίως προς ζημίαν της τε Εκκλησίας και του λαού», ο.π., σ. 143.

ποιμνίου της. Οι Ελληνοκύπριοι θέλουν μια Εκκλησία προσαρμοσμένη στα μέτρα τους. Το πρώτο ζήτημα που προκύπτει αφορά την θέση της στην ηγεσία της κοινότητας. Εκπληρώνοντας τον ηγετικό της ρόλο, θα πρέπει να ηγηθεί του αντικυβερνητικού αγώνα και να γίνει ο κύριος εκφραστής των παραπόνων του λαού. Όταν, λοιπόν, το 1881 ο αρχιεπίσκοπος ανταλλάσοντας φιλοφρονήσεις με τον αρμοστή εκφράζεται κολακευτικά υπέρ της κυβέρνησης, θύελλα αντιδράσεων ξεσπά στον εγχώριο Τύπο της εποχής¹³³¹. Ο αρχιεπίσκοπος διαψεύδει¹³³² τις εις βάρος του κατηγορίες ενώ αρθρογράφος της *Αλήθειας* προσπαθεί να υποβιβάσει το γεγονός λέγοντας ότι «...Υπήρξεν εποχή, καθ' ην η γνώμη του Αρχιεπισκόπου ήτο η γνώμη του Κυπριακού λαού, αλλ' η εποχή εκείνη έληξε τον Ιούνιον του 1878. Μέχρι της εποχής εκείνης ναι, ο Αρχιεπίσκοπος μας ηδύνατο να ομιλή αντί όλης της νήσου και εκ μέρους πάντων των Κυπρίων διότι ο λαός πανταχόθεν της νήσου, πριν παρουσιασθή εις την πολιτικήν αρχήν δι' οιανδήποτε υπόθεσιν κριθησομένην εν Λευκωσία, προσήρχετο πρώτον αυτώ... Αφ' ετέρου δε οι τρεις Μητροπολίται απέστειλλον έκθεσιν τω Αρχιεπισκόπω δια πάσαν σπουδαίαν επαρχιακήν υπόθεσιν. Τότε λοιπόν εγνώριζεν ο Αρχιεπίσκοπος την κατάστασιν όλης της Κύπρου... αλλά τώρα πως δύναται να γνωρίζη αν διοικώνται καλώς αι επαρχίαι, όταν αγνοή π.χ. τα συμβαίνοντα εν τω εν Λευκωσία ιδαρé της Κυθραίας; Κατά ποίαν λοιπόν λογικήν η Διοίκησις εκείνη, ήτις έπραξε θεμιτά τε και αθέμιτα (κατά γε τους κείμενους νόμους) όπως καταστήση και τον Αρχιεπίσκοπον μας ως ένα των κοινών θνητών... έρχεται τώρα να πείση τον κόσμον ότι η γνώμη του Αρχιεπισκόπου... ισοφαρίζει προς τα γνώμας και εκτιμήσεις πάντων συλλήβδην των Κυπρίων;...»¹³³³.

Παράλληλα, η κυριαρχία της Εκκλησίας σε οικονομικά ζητήματα αμφισβητείται από μερίδα της κοινότητας. Με την πάροδο των χρόνων έχει δημιουργήσει μια περιουσία, η οποία προέρχεται από τον λαό και θεωρητικά βρίσκεται στην υπηρεσία του. Το ποίμνιο κατέθετε πρόθυμα τις εισφορές του με την προϋπόθεση ότι αυτή θα διέθετε τις προσόδους της προς όφελός του συντηρώντας τα εκπαιδευτικά και φιλανθρωπικά ιδρύματα της κοινότητας¹³³⁴. Το δικαίωμά της, λοιπόν, να διαχειρίζεται την περιουσία και τις προσόδους των μονών και των μητροπόλεων αμφισβητείται κατά τα πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης. Το λεγόμενο εκκλησιαστικό ζήτημα, το οποίο θα απασχολήσει και θα διχάσει την κοινότητα κατά την διάρκεια του αρχιεπισκοπικού ζητήματος, είχε στην ουσία οικονομικό χαρακτήρα. Μια σειρά άρθρων στην αγγλόφωνη εφημερίδα *Neon Kition* το 1882 θέτουν τη βάση του δεύτερου ζητήματος, που αφορά τις σχέσεις Εκκλησίας και ποιμνίου. Σύμφωνα με τον αρθρογράφο του *Neon Kition*, Δεν είναι δίκαιο να έχουμε στους τέσσερεις μητροπολιτικούς θρόνους τόσο

¹³³¹ «Η «Cyprus Times» γράφει», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 13/25 Ιουνίου 1881.

¹³³² «Πρωτοσέλιδο», ο.π., Λεμεσός: 27/9 Ιουλίου 1881.

¹³³³ «Εκ Λάρνακος», ο.π., Λεμεσός: 27/9 Ιουλίου 1881.

¹³³⁴ Όταν για παράδειγμα η μητρόπολη Κερυνείας αρνείται να παράσχει βοήθεια σε κατοίκους της Λεύκας η εφημερίδα *Στασινός* κατακρίνει τον μητροπολίτη. «Χωρίς Τίτλο», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 24/5 Ιανουαρίου 1884.

διακεκριμένους πατριώτες με τέτοιες υποχρεώσεις και καθήκοντα και επίσης να τους ζητάμε να υποβιβαστούν στην εξευτελιστική θέση του συλλέκτη (εισφορών)... να ασχοληθούν με την σπορά και τον θερισμό, ή σαν έμποροι να ασχοληθούν με το ενοίκιο κτιρίων ή μοναστηριών, ενώ θα έπρεπε να αφιερώνουν τον εαυτό τους σε ανώτερους και σοβαρούς σκοπούς¹³³⁵. Θέλουμε να θέσουμε τους ιεράρχες μας σε ένα ανώτερο επίπεδο και μόνο τότε θα έχουμε το δικαίωμα να τους επιβαρύνουμε με τα καθήκοντα ενός ηγέτη.

Αυτό το τόσο «φιλόπονο» άρθρο υπέρ των εκκλησιαστικών ηγετών κρύβει, κατά την άποψή μας, μια απειλή: αν θέλουν οι μητροπολίτες και ο αρχιεπίσκοπος να διατηρηθούν στην ηγεσία της κοινότητας, θα πρέπει να εκχωρήσουν μέρος των εξουσιών τους και ειδικά της διαχείρισης των οικονομικών υποθέσεων της Εκκλησίας σε λαϊκούς. Σήμερα, αναφέρει ο αρθρογράφος του *Neon Kition*, οι πρόσοδοι της εκκλησίας έχουν μειωθεί εν μέρει γιατί το ποίμνιο δεν είναι τόσο θρησκευόμενο όσο στο παρελθόν και άρα δεν συνεισφέρει στην εκκλησία και εν μέρει γιατί οι εκκλησιαστικοί ηγέτες αδυνατούν να πιάσουν τον λαό για την εξόφληση των οφειλών τους προς την εκκλησία. Η λύση στο εν λόγω πρόβλημα είναι απλή, πρώτο πρέπει να συστήσουμε μια επιτροπή με μέλη από όλες τις επαρχίες για να εξετάσει τους λογαριασμούς των τεσσάρων μητροπόλεων και να αναλάβει τη διανομή τους εξασφαλίζοντας ένα ικανοποιητικό εισόδημα στους μητροπολίτες, οι οποίοι ελεύθεροι πια θα επιδοθούν στο πνευματικό τους έργο, δεύτερο πρέπει η εν λόγω επιτροπή να καταγράψει όλη την εκκλησιαστική περιουσία και να εισπράξει τις ετήσιες προσόδους τις οποίες θα καταθέσει σε ένα λογαριασμό προς όφελος της εκπαίδευσης. Ποιο το όφελος για την κοινότητα αν η εκκλησία συνεχίσει να διαχειρίζεται μια περιουσία ύψους είκοσι ή πενήντα χιλιάδων πιάστρων αν ένας εκκλησιαστικός ηγέτης ή ένας διαχειριστής θα μπορεί να σφετεριστεί αυτή την περιουσία¹³³⁶; Για αυτό τον λόγο σε συνάντηση στην ελληνική λέσχη αποφασίστηκε η εκλογή επιτροπής, η οποία θα παρουσιάσει στον αρχιεπίσκοπο την άποψη μελών της κοινότητας για το μέλλον της διαχείρισης της εκκλησιαστικής περιουσίας¹³³⁷.

¹³³⁵ «About Ourselves», *Neon Kition*, Λάρνακα: 14 Οκτωβρίου 1882.

¹³³⁶ «About ourselves», ο.π., Λάρνακα: 11 Νοεμβρίου 1882. Για παράδειγμα σε άρθρο του *Νέου Κιτίου* κατηγορείται ο μητροπολίτης Κιτίου γιατί αποφάσισε την εκποίηση μοναστηριακών κτημάτων χωρίς να ζητήσει την γνώμη του ποιμνίου του «Γράφουσιν ημίν εκ Λευκωσίας», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 13/25 Μαρτίου 1881. Για το ίδιο θέμα βλ. SA1/3343, SA1/3345, SA1/3348.

¹³³⁷ «Εμείς οι ταπεινοί υπογράφωντες πολίτες της Λευκωσίας, παρακολουθώντας εδώ και καιρό την συζήτηση που έχει αναπτυχθεί τόσο στις ελληνικές εφημερίδες όσο και ανάμεσα στον Χριστιανικό πληθυσμό του Νησιού σχετικά με την ανάγκη να τεθεί σε καλύτερη εφαρμογή η καθυστερημένη έρευνα της Εκκλησιαστικής περιουσίας του Νησιού, έχουμε επιλέξει τους κ.κ. Θ. Περισιάνη, Τ. Πασχαλίδη, Π. Κωνσταντίδη, Γ. Παπαδόπουλο, Σ. Ενωτιάδη, Ε. Οικονομίδα, Μ. Τριανταφυλλίδη και Θ. Κωνσταντινίδη για να εξηγήσουν σε Εσάς τον ίδιο προσωπικά τους πόθους μας... την καλύτερη ρύθμιση της διαχείρισης των Εκκλησιαστικών προσόδων...», «About ourselves», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 25 Νοεμβρίου 1882.

Η Εκκλησία καλείται να υπερασπιστεί τον ρόλο της με αφορμή τρία ζητήματα που απασχολούν την κοινότητα, το εκπαιδευτικό, το εκκλησιαστικό και το ζήτημα εκλογής εκκλησιαστικών ηγετών στο Νομοθετικό Συμβούλιο. Η διατήρηση του ρόλου της στην εκπαίδευση είναι σημαντική γιατί η σύνδεση Εκκλησίας και έθνους βασίζεται στην σύνδεση Εκκλησίας και εκπαίδευσης¹³³⁸. Για τους Ελληνοκύπριους η εκπαίδευση, η οποία εμπεριέχει την ελληνική γλώσσα και τη χριστιανική πίστη, αποτελεί τον συνδυαστικό κρίκο της Κύπρου με την Ελλάδα, την απόδειξη ότι οι Ελληνοκύπριοι ανήκουν στο ελληνικό έθνος. Η προστασία της εκπαίδευσης από ξένες παρεμβάσεις και η διατήρηση του ελληνικού της προσανατολισμού αποτελεί ιερό καθήκον για αυτούς. Η οικονομική συντήρηση της εκπαίδευσης αποτελεί καθήκον της Εκκλησίας. Όταν λοιπόν η οικονομική επιβίωσή της δέχεται επίθεση από την κυβέρνηση, αυτόματα η ελληνοκυπριακή εκπαίδευση τίθεται σε επισφαλή θέση. Το χριστιανικό ποιμνιο υπερασπιζόμενο την Εκκλησία υπερασπίζεται στην ουσία την εκπαίδευσή του, την ταυτότητά του, το έθνος του. Σε ομιλία του ο μητροπολίτης Κιτίου αναφέρει ότι «...τα καθήκοντα του Έλληνας προς την εθνικήν του εκκλησίαν είναι στενότερα συνδεδεμένα με τα προς την Πατρίδα ή μάλλον ταυτόσημα δια λόγους ευνοήτους. ...Πίσις και Πατρίς κατήντησαν ως άλλοι συναμέοι αδελφοί και πάσα προσβολή - παν άλγος προξενούμενον εις την εθνικήν ημών εκκλησίαν είναι επαισθητά και εις τον ελληνισμόν και τανάπαλιν... Και όταν λοιπόν δεν θέλει τις να λάβη υπ' όψιν το καθήκον του ως Χριστιανού ανεξαρτήτως οφείλει και πάλιν να το εκπληροί... διότι ο ισχυρότερος... σύνδεσμος του διεσκορπισμένου ημών εισέτι έθνους είναι η ορθοδοξία... Φρονώ λοιπόν αδιατάκτως ότι διδάσκοντες και διδασκόμενοι εν τοις ημετέροις σχολείοις πρότερον και νυν εκπληρούσιν ύψιστον καθήκον πατριωτικόν εάν εκπληρώσι τουλάχιστον τα μάλλον ορατά εκ των θρησκευτικών καθηκόντων... πρέπει να συχνάζη πλειότερον η μέχρι τούδε εις ασ θρησκευτικής ακολουθείας η ευπορωτέρα μας τάξις εν η υπάρχουν οι γευθέντες γραμμάτων διότι το φαινόμενον ως και το παράδειγμα είναι το παν παρά τοις λαοίς... Προ παντός δι άλλον φρονώ μετά πεποιθήσεως ότι οφείλουν αι κοινότητες ημών να καταστήσωσι υποχρεωτικήν την

¹³³⁸ Το 1883 στις 30 Ιανουαρίου τα σχολεία της Λεμεσού γιόρτασαν την ημέρα των τριών Ιεραρχών με δοξολογία του μητροπολίτη Κιτίου στην εκκλησία της Αγίας Νάπας. «Οι μαθηταί έψαλαν και πάλιν, ζωηραί δε ζητωκραυγήσεις ανεπέμφθησαν υπέρ των βασιλικών οίκων Αγγλίας και Ελλάδος, του Ελληνικού και του Αγγλικού έθνους και υπέρ της ενώσεως της Κύπρου μετά της Ελλάδος.», «Διάφορα», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 5/17 Φεβρουαρίου 1883. Σύμφωνα με τον Κουλλαπή «Η ιστορία της κυπριακής εκπαίδευσης από το 1878 μέχρι το 1959 είναι μια πορεία σύγκρουσης ανάμεσα στη βρετανική διοίκηση και την Εκκλησία... Το ιδεολόγημα της Ένωσης λειτούργησε ως το ιδεολογικό εκείνο οπλοστάσιο από το οποίο η Εκκλησία της Κύπρου αντλούσε συνεχώς υλικό για να περιφρουρήσει κεκτημένα αιώνων που χάνονταν στην αργή αλλά σταθερή διαδικασία εκσυγχρονισμού που επέβαλλε η αποικιακή δύναμη», Κουλλαπής Λώρης, «Ιδεολογική προσανατολισμοί της ελληνοκυπριακής εκπαίδευσης με έμφαση στο μάθημα ιστορίας», στο *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 68-69-70, Αθήνα: Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999, σ. 277. Επίσης όπως αναφέρει ο Εγγλεζάκης «Από το 1878 μέχρι το 1959 η Εκκλησία συνέχισε να δίνει στο λαϊκό σύνολο της Κύπρου ένα ήθος, κάνοντας το έτσι ένα έθνος.», Εγγλεζάκης, Βενέδικτος, *Είκοσι μελέται...*, ο.π., σ. 618.

φοίτησιν εις τας εκκλησίας της μαθητιούσης νεότητος κατά τας Κυριακάς ή τας μεγάλας εορτάς...»¹³³⁹.

Κατά τα πρώτα χρόνια της βρετανικής διοίκησης, οι δυο κοινότητες είχαν αποκλειστικά τον έλεγχο και την ευθύνη για την οργάνωση της εκπαίδευσής τους. Όμως για την ανάπτυξη της παιδείας και την ίδρυση επαρκών για την κάλυψη των αναγκών όλων των κατοίκων του νησιού εκπαιδευτικών ιδρυμάτων απαιτούνται κονδύλια, τα οποία η Εκκλησία δεν μπορεί να διαθέσει¹³⁴⁰. Για αυτό τον λόγο, η κοινότητα κάνει έκκληση στην κυβέρνηση για βοήθεια. Η κυβέρνηση είναι πρόθυμη να χορηγήσει στην εκπαίδευση των δυο κοινοτήτων ένα ετήσιο κονδύλι με την προϋπόθεση να της εκχωρηθεί μέρος του ελέγχου της παιδείας.

Η ελληνοκυπριακή κοινότητα αντιδρά αρνητικά, φοβούμενη ότι η παρέμβαση της κυβέρνησης και ειδικά του Άγγλου επόπτη παιδείας Spencer θα αλλοιώσει τον χαρακτήρα της εκπαίδευσής της¹³⁴¹. Η κυβέρνηση διευκρινίζει στους Ελληνοκύπριους ότι «η διανομή των επιχορηγήσεων ουδεμίαν σκοπεύει ανάμιξιν εις την των σχολείων διαχείρισιν»¹³⁴² και ότι οι επιτροπές διαχείρισης των σχολείων θα πρέπει απλά να συμμορφωθούν με ορισμένους όρους λειτουργίας των σχολείων τους και να καταθέτουν ετήσιες αναφορές στον επόπτη της παιδείας. Οι διαβεβαιώσεις της κυβέρνησης δεν καθυστερούν την κοινότητα, η οποία αντιλαμβάνεται ότι η επιχορήγηση ή όχι ενός σχολείου εξαρτάται από την άποψη του Spencer. Η ελληνοκυπριακή κοινότητα και οι εκκλησιαστικοί ηγέτες, οι οποίοι στην ουσία συντηρούν την

¹³³⁹ «Λόγος του Μητροπολίτη Κιτίου εν τη Αγγλική Σχολή τη 30 Ιανουαρίου», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 21/3 Μαρτίου 1881. Σύμφωνα με την Choisi με στόχο την αποφυγή μιας «...άνευ σημασίας ύπαρξη» σε μια εκκοσμικευμένη κοινωνία... η ελληνορθόδοξη ελίτ και οι υποστηρικτές της χρησιμοποίησαν την ένωση ως ένα πολιτισμικό-πολιτικό ιδεολογικό όπλο...», Choisi Jeanette, «The Greek Cypriot Elite: Its social function and legitimization», στο Solomou Emiliou-Faustmann Hubert (Επιμ.), *Colonial Cyprus 1878-1960: Selected Readings from the Cyprus Review*, University of Nicosia, Nicosia: 2010, σ. 305. Για την οικονομική εξάρτηση της εκπαίδευσης από την εκκλησία και την διαμόρφωση του εθνικιστικού λόγου της κοινότητας μέσα από το εκπαιδευτικό σύστημα βλ. ο.π. σ.σ.325-329.

¹³⁴⁰ «...προς σύστασιν των δυο ανωτέρων σχολών, του Γυμνασίου και της Ιερατικής Σχολής και των εξήκοντα κατωτέρων Παρθεναγωγείων τε και δημοτικών σχολείων απαιτούνται κατ' έτος τουλάχιστον 4 ½ χιλιάδες λιρών αγγλικών... Βεβαίως οι Άγγλοι οι εν Κύπρω ει το ήμισυ περίπου των προσόδων δαπανώντες δια την διοίκησιν των το δε άλλο ήμισυ αποστέλλοντες προς τον Σουλτάνον ως διοικούσιν ήδη αφ' ης ήλθον δεσποτικώς ουδέποτε εκ των δημοσίων τούτων φόρων θέλουσιν ορίζει κατ' έτος ου μόνον 4 ½ χιλιάδας λιρών αλλ' ουδέ χιλίας, ουδέ 500 δια την εθνική εκπαίδευσιν των Ελλήνων της νήσου...», «Περί εκπαιδεύσεως εν Κύπρω», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 25/7 Μαΐου 1881. Επίσης παράπονα για την ατελή εκπαίδευση του κλήρου ακούγονται την ίδια περίοδο από μερίδες της κοινότητας, Hacket John, *A History of the Orthodox...*, ο.π., σ. 269.

¹³⁴¹ Ο μητροπολίτης Πάφου αναφέρει στον αρμοστή ότι «Το ζήτημα της εκπαιδεύσεως, είναι ζήτημαν σπουδαίον δια τον λαόν, είναι δίκαιον η Κυβέρνησις να έλθη αρωγός δια τρόπον καταλληλοτέρου, διότι ο τρόπος του κ. Σπένσερ δεν επέτυχε, θα ήτο δε καλόν η Κυβέρνησις να ορίση εν ποσόν όπερ να δίδηται εις επιτροπάς εκλεγόμενας υπό του λαού και προεδρευόμενας υπό των Αρχιερέων, εποπτευόμενας δε υπό των κατά τόπους διοικητών». «Περίληψις πρακτικών των μεταξύ της Α.Ε. συνεντεύξεων των αντιπροσώπων», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 11/23 Δεκεμβρίου 1882.

¹³⁴² «Η της Αρχιγραμματείας επιστολή της 8 Ιουλίου προς τον Αρχιεπίσκοπο», ο.π., Λεμεσός: 31/12 Αυγούστου 1882.

εκπαίδευση, δεν μπορούν να εκχωρήσουν στην κυβέρνηση τον έλεγχο της παιδείας τους με βάση τα μικρά χρηματικά ανταλλάγματα που προσφέρει η βρετανική διοίκηση. Μια προσωρινή λύση δίνεται όταν, σύμφωνα με άρθρο της *Αλήθειας*, τα δυο μέρη συμφωνούν στην ίδρυση κεντρικής εκπαιδευτικής επιτροπής, στην οποία θα συμμετέχουν «...Η Αυτού Μακαριότης ο Αρχιεπίσκοπος, Η Αυτού Πανιερότης ο Μητροπολίτης Κιτιέων, Η Αυτού Πανιερότης ο Μητροπολίτης Πάφου, Η Αυτού Πανιερότης ο Μητροπολίτης Κερυνείας, οι έντιμοι κύριοι Περισιάνης, Νικολαΐδης, Ε. Κωνσταντινίδης, Ι. Παυλίδης...»¹³⁴³. Η τελική λύση δίνεται με την ψήφιση του εκπαιδευτικού νόμου του 1895, ο οποίος προβλέπει τη συμμετοχή λαϊκών και κληρικών στις εκπαιδευτικές επιτροπές που θα έχουν την εξουσία να καθορίζουν το μερίδιο των σχολικών τελών που θα επιβαρύνει την κοινότητα και τα εκκλησιαστικά ιδρύματα. Με βάση τον ίδιο νόμο, η κυβέρνηση βασισμένη στις εκθέσεις των επιτροπών θα καθορίζει το εκπαιδευτικό κονδύλι κάθε σχολείου¹³⁴⁴.

Το δεύτερο ζήτημα, το οποίο καλείται να λύσει η Εκκλησία ώστε να εξασφαλίσει θέση στην ηγεσία της κοινότητας, είναι το εκκλησιαστικό. Μερίδες της κοινότητας αμφισβητούν την ορθότητα της διαχείρισης της εκκλησιαστικής περιουσίας από τους εκκλησιαστικούς ηγέτες χωρίς την ευρύτερη συμμετοχή του λαού και για αυτό το 1884 οι εκκλησιαστικοί ηγέτες αποφάσισαν τη συζήτηση του εκκλησιαστικού ζητήματος με τους αντιπροσώπους του λαού. Η συνέλευση διεξήχθη στην αρχιεπισκοπή στις 15 Ιουλίου 1884 και συμμετείχαν μόνο ορισμένοι αντιπρόσωποι από τις επαρχίες Κερύνειας και Λευκωσίας ενώ οι λοιποί αντιπρόσωποι των επαρχιών δεν προσήλθαν στη Λευκωσία, γιατί είχαν ανειλημμένες γεωργικές εργασίες. Ορίστηκε λοιπόν μια πενταμελής επιτροπή με σκοπό να καταρτίσει ένα σχέδιο λύσης μη δεσμευτικό για καμία από τις επαρχίες, το οποίο και θα συζητούνταν τον Οκτώβριο σε νέα σύγκληση της συνόδου¹³⁴⁵.

Τα πρώτα βήματα για τη μεταρρύθμιση της διαχείρισης των εκκλησιαστικών περιουσιών γίνονται μετά την εκλογή του Χρύσανθου Ιωαννίδη στον μητροπολιτικό θρόνο της Κερύνειας, τον Ιούνιο του 1880. Ο νέος μητροπολίτης αποφάσισε να δεχθεί τους όρους των γενικών αντιπροσώπων, οι οποίοι ζητούσαν «α) Εξ όλων των εισοδημάτων των εθνικών μοναστηρίων της επαρχίας και των αρχιερατικών δικαιωμάτων, αφού αφαιρεθώσιν οι φόροι και η εις τα Σχολεία Λευκωσίας επιχορήγησις, το 1/3 θέλει διανεμέσθαι εις τας τρεις επαρχίας Κερυνείας

¹³⁴³ «Χωρίς Τίτλο», ο.π., Λεμεσός: 24/5 Απριλίου 1884.

¹³⁴⁴ Για τον νόμο του 1895 βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 4 Ιουλίου 1895.

¹³⁴⁵ Η πενταμελής επιτροπή θα συνίσταται από τους Ιω. Παυλίδης, Θ. Περισιάνης, Π. Κωνσταντινίδης, Ι. Ευαγγελίδης και Τ. Πασχαλίδης, «Χωρίς Τίτλο» και «Πρωτοσέλιδο» *Αλήθεια*, Λεμεσός: 28/9 και 4/16 Αυγούστου 1884. Η εγκύκλιος που καλούσε το ποίμνιο να εκλέξει τους αντιπροσώπους του, οι οποίοι, σε συνεργασία με τους κληρικούς θα έδιναν λύση στο ζήτημα της κοινωνικής και πολιτικής θέσης της εκκλησίας και στο ζήτημα της διαχείρισης της εκκλησιαστικής περιουσίας από μεικτές επιτροπές λαϊκών και κληρικών προσέκρουσε στη «θλιβερή αδιαφορία» του λαού και στέφθηκε από πλήρη αποτυχία, βλ. Hackett John, *A History of the Orthodox...*, ο.π., σ.σ. 285-287.

δια την παιδείουσιν του λαού, τα δε 2/3 θέλουν κρατείσθαι προς συντήρησιν της Μητροπόλεως, β) Τα Μοναστήρια θέλουν ανοικιάζεσθαι μετά πλειστηριασμόν... γ) Εξαμελής επιτροπή θέλει διορισθή... προς ετήσιον εξέλεξην των λογαριασμών του Θρόνου...»¹³⁴⁶. Αλλά και ο μητροπολίτης Κιτίου Κυπριανός σε μεταγενέστερη ομιλία του το 1884 ανέφερε ότι οι εκκλησιαστικοί ηγέτες ήταν πρόθυμοι να συμφωνήσουν ότι «...αφού έκαστος αρχιερέυς μετά των αντιπροσώπων της επαρχίας κανονίση τας απαιτουμένας δαπάνας και τον καταλληλότερον τρόπον καθ' ον θα εισπράττωνται, τότε τα μεν εισοδήματα των μοναστηρίων να δοθώσιν εις τα εκπαιδευτικά καταστήματα, το δε τυχόν αποδειχθέν έλλειμμα εις την διατήρησιν των Μητροπόλεων να δοθή υπό του δημοσίου ταμείου, τοιουτοτρόπως φρονώ ότι ηδύναντο να λυθώσι δύο σπουδαία κοινοτικά ζητήματα άνευ σκανδάλων...»¹³⁴⁷.

Σύμφωνα με τον μητροπολίτη Κυπριανό, ο μόνος τρόπος για να επιλυθεί το εκκλησιαστικό ζήτημα, που έχει στρέψει τον λαό κατά των εκκλησιαστικών ηγετών του, είναι να κληθούν αντιπρόσωποι από κάθε επαρχία, οι οποίοι σε συνεργασία με τους μητροπολίτες θα επιθεωρήσουν τα λογιστικά βιβλία των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων και θα καθορίσουν τα μελλοντικά έσοδα και τις δαπάνες τους¹³⁴⁸. Και ενώ το ποιμνιο εξακολουθεί να ζητά «...α' να συστηθή Εκκλησιαστικόν ταμείον διευθυνόμενον υπό των Αρχιερέων και τινών εκ των προκρίτων λαϊκών, υπό την εποπτείαν της Κυβέρνησης, β' Να λυθή το οικονομικόν της Εκκλησίας ζήτημα εν τω Νομοθετικώ Συμβουλίω δια νόμου... γ' Ανάγκη και των Μονών η περιουσία να διαρρυθμισθεί... ώστε το περίσσευμα να χρησιμεύση προς... την μόρφωσιν και διατροφήν του κλήρου... δ' Ανάγκη και η Κυβέρνησις και ο λαός να συνεισφέρωσι προς διατροφήν και συντήρησιν του κλήρου...»¹³⁴⁹, η μόνη ουσιαστική αλλαγή που αποφασίζεται από την Εκκλησία αφορά στο ποιες μονές θα έχουν το δικαίωμα να ζητούν την οικονομική βοήθεια του ποιμνίου τους¹³⁵⁰. Το εκκλησιαστικό ζήτημα θα παραμείνει άλυτο για πολλά χρόνια ακόμη και θα αποτελέσει ένα από τα κυριότερα σημεία διαφωνίας ανάμεσα στις δυο αντιμαχόμενες ομάδες κατά τη διάρκεια του αρχιεπισκοπικού ζητήματος.

¹³⁴⁶ Αρχικά οι γενικοί αντιπρόσωποι είχαν εκλέξει τον Αρχιμανδρίτη Ιερώνυμο Μυριανθέα αλλά μετά την άρνησή του εξέλεξαν τον Χρυσανθο Ιωαννίδη, «Πρωτοσέλιδο», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 7/19 Ιουνίου 1880. Η μητρόπολη Κερυνείας εγκαινίασε επίσης τέσσερα σχολεία σε περιοχή στην οποία κατοικούν λινοβάμβακοι, γεγονός που σχολιάστηκε θετικά από την εφημερίδα *Νέον Κίτιον* ως ένα πρώτο βήμα για την διάθεση των εκκλησιαστικών προσόδων για την ανάπτυξη της παιδείας, «Γράφουσιν ημίν εκ Κερυνείας», ο.π., Λάρνακα: 9/21 Ιανουαρίου 1881.

¹³⁴⁷ Ο μητροπολίτης Κιτίου ισχυρίζεται ότι με αυτό τον τρόπο και η εκπαίδευση θωρακίζεται από ξένες παρεμβάσεις και ο λαός θα γνωρίζει ποιες είναι ακριβώς οι πρόσοδοι των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων και πώς ξοδεύονται. «Ομιλία Αγίου Κιτίου», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 31/12 Ιανουαρίου 1884.

¹³⁴⁸ «Ομιλία του Αγίου Κιτίου», ο.π., Λεμεσός: 14/26 Ιανουαρίου 1884.

¹³⁴⁹ «Σώσωμεν την εκκλησίαν μας εάν θέλωμεν να σωθώμεν», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 29/11 Ιουλίου 1890.

¹³⁵⁰ «εις το εξής μοναστήρια, άτινα εδικαιούντο και δικαιούνται να αιτώσιν την βοήθειαν των Χριστιανών είνε τα εξής:... του Κύκκου, του Μαχαϊρά, του Αγίου Τάφου... του Αποστόλου Βαρνάβα... της Χρυσοροϊατίσσης και Τρωδοτιτίσσης... του Αγίου Γεωργίου του Κοντού και... του Αγίου Παντελεήμονος...», «Εγκύκλιος Μακαριωτάτου-Σωφρόνιος- Ελέω Θεού Αρχιεπίσκοπος Κύπρου», ο.π., Λευκωσία: 17/29 Μαΐου και 24/5 Ιουνίου 1891.

Και ενώ οι λαϊκοί προσπαθούν να προσεταιρισθούν μέρος της οικονομική εξουσίας της Εκκλησίας επί της κοινότητας, αυτή προσπαθεί να επαναπροσδιορίσει και να προφυλάξει τον ηγετικό της ρόλο στο αντιπροσωπευτικό σύστημα που εισάγει η βρετανική διοίκηση, με απόφαση της οποίας στις 10 Μαρτίου 1882 η Κύπρος αποκτά συνταγματικό πολίτευμα και οι κάτοικοι του νησιού καλούνται να εκλέξουν τους αντιπροσώπους τους στο νέο Νομοθετικό Συμβούλιο. Σύμφωνα με άρθρο της *Αλήθειας*, η αρχική πρόθεση των εκκλησιαστικών ηγετών ήταν να θέσουν υποψηφιότητα τόσο ο αρχιεπίσκοπος όσο και οι τρεις μητροπολίτες. Λόγω φορολογικών εκκρεμοτήτων, όμως, ο αρχιεπίσκοπος και οι μητροπολίτες Κυρηνείας και Πάφου δεν μπορούν να είναι υποψήφιοι¹³⁵¹. Έτσι, την Εκκλησία στο Νομοθετικό Συμβούλιο καλείται να εκπροσωπήσει ο μητροπολίτης Κιτίου Κυπριανός, η υποψηφιότητα του οποίου ξεσηκώνει θύελλα αντιδράσεων στο εσωτερικό της κοινότητας¹³⁵².

Ο μητροπολίτης Κιτίου έχει θέσει εαυτόν στην ηγεσία της κοινότητας και έχει εξαπολύσει πόλεμο κατά της κυβέρνησης για την καταπάτηση των δικαιωμάτων του λαού και της Εκκλησίας¹³⁵³. Ταυτίζοντάς την με το έθνος και υποστηρίζοντας ότι η κυβερνητική επίθεση κατά αυτής στρέφεται εναντίον ολόκληρου του χριστιανικού πληθυσμού της νήσου, ο μητροπολίτης

¹³⁵¹ «Αφού δυστυχώς (καθ' ημάς και τούτο δια τους ανωτέρους λόγους) απεκλείσθησαν οι άλλοι τρεις Ιεράρχαι του Νομοθετικού Συμβουλίου» και «Ο Ελληνόφρων Λεμεσίος», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 21/2 Ιουνίου 1883. «Λυπηρόν ότι απεκλείσθη αντιπροσωπευτικού δικαιώματος η Α. Μ. ο Αρχιεπίσκοπος ημών, ένεκεν φορολογικών λόγων...», «Ο Κλήρος εν τω Νομοθετικώ», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 14/26 Μαΐου 1883.

¹³⁵² Το κυριότερο επιχείρημα όσων είναι ενάντιοι στην συμμετοχή κληρικών στο νομοθετικό είναι ότι «Ο κλήρος... δέον να περιορισθή εν τω περιβόλω της Εκκλησίας» εφόσον η απασχόληση με την πολιτική θα τους στερήσει πολύτιμο χρόνο τον οποίο θα έπρεπε να διαθέτουν για την πνευματική και ηθική καλλιέργεια του ποιμνίου τους, ο.π.. Κατά της υποψηφιότητας του μητροπολίτη Κιτίου τάχθηκαν οι εφημερίδες *Νέον Κίτιον* και *Στασίνας*, ενώ υπέρ του Κυπριανού τάχθηκε η εφημερίδα *Αλήθεια*. Για το ίδιο θέμα βλ. «Εκ των Επαρχιών 7 Μαΐου 1883», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 12/26 Μαΐου 1883 και «Διάφορα», ο.π., Λεμεσός: 28/9 Ιουνίου 1883. Την απόφασή του να θέσει υποψηφιότητα για το νομοθετικό δικαιολογεί και ο ίδιος ο μητροπολίτης Κιτίου, βλ. «Πρωτοσέλιδο», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 24/5 Ιανουαρίου 1884. Σύμφωνα με τον Εγγλεζάκη «Μέχρι το 1931 το μονοπώλειο της πολιτικής στην Κύπρο το είχαν... η εκκλησία και οι πρόκριτοι, συνήθως δικηγόροι, γιατροί, έμποροι ή τοκογλύφοι. Η συνεργασία των δυο αυτών ομάδων κάθε άλλο παρά ακύμαντη και αρμονική ήταν...», Εγγλεζάκης Βενέδικτος, *Είκοσι Μελέται...*, ο.π., σ. 588.

¹³⁵³ Η ηγετική θέση του μητροπολίτη Κιτίου αποδεικνύεται από το γεγονός ότι κατά τις συνεντεύξεις επιτροπής Ελληνοκυπρίων με τον αρμοστή κατά το 1882 ο Κυπριανός είναι αυτός που εκθέτει στην κυβέρνηση τις επιθυμίες της κοινότητάς του ως προς την ίδρυση αντιπροσωπευτικού πολιτικού σώματος το οποίο θα εκλέγεται από τον λαό. «Πρακτικά των μετά της Α.Ε. συνεντεύξεων των αντιπροσώπων της Κύπρου», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 20/2 Δεκεμβρίου 1882. Στην ίδια συνάντηση τα εκκλησιαστικά θέματα έθιξε ο αρχιεπίσκοπος ενώ τα θέματα εκπαίδευσης εκτέθηκαν από τον μητροπολίτη Πάφου βλ. «Πρακτικά των μετά της Α.Ε. συνεντεύξεων των αντιπροσώπων της Κύπρου», ο.π., Λεμεσός: 4/16 και 11/23 Δεκεμβρίου 1882. Σύμφωνα με τον Θεοδούλου, «Οι Μητροπολίτες διατήρησαν την επιρροή τους αναδεικνυόμενοι σε ηγετικές φυσιογνωμίες εντός του Νομοθετικού Συμβουλίου», Γεώργιος Θεοδούλου, *Καταγωγή και εξέλιξη των σχέσεων Εκκλησίας-Πολιτείας στην Κύπρο με έμφαση στην σύγχρονη εποχή*, Εκδόσεις Ηλία Επιφανίου, Λευκωσία: 2011, σ. 55.

Κιτίου κατορθώνει να συσπειρώσει το ποίμνιό του υπό την ομπρέλα μιας αντικυβερνητικής πολιτικής¹³⁵⁴.

Στις πρώτες εκλογές για το Νομοθετικό Συμβούλιο, ο μητροπολίτης Κιτίου εκλέγεται σε δυο εκλογικές περιφέρειες. Για τα επόμενα τρία χρόνια ο Κυπριανός θα μονοπωλήσει τις εργασίες του συμβουλίου και θα ηγηθεί της ομάδας των Ελληνοκύπριων βουλευτών. Κατά τη διάρκεια της θητείας του θα καταθέσει επτά νομοσχέδια περί αγροτικής τράπεζας, διοικητικών συμβουλίων, τροποποίησης της δεκάτης¹³⁵⁵ και δημιουργίας σώματος αγροφυλάκων¹³⁵⁶. Κανένα από τα νομοσχεδιά του όμως δεν εγκρίνεται, σε αντίθεση με το νομοσχέδιο του Πασχάλη Κωνσταντινίδη περί δημοσίων γαιών του 1885. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι ο μητροπολίτης Κιτίου είναι ο ηγέτης της τάσης που έχει δημιουργηθεί μεταξύ των Ελληνοκύπριων βουλευτών, η οποία υποστηρίζει τη μη συνεργασία με την κυβέρνηση, ενώ ο Κωνσταντινίδης είναι ο ηγέτης της αντίθετης τάσης, η οποία υποστηρίζει την πολιτική της συνεργασίας. Οι δυο πολιτικές τάσεις δεν έχουν σχηματισθεί πλήρως κατά τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του Νομοθετικού Συμβουλίου και οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές εμφανίζονται ενωμένοι στην προσπάθειά τους να αναγκάσουν την κυβέρνηση να αλλάξει τη φορολογική της πολιτική. Αλλά το γεγονός ότι ο μητροπολίτης Κιτίου είναι αυτός που αναλαμβάνει την υπεράσπιση της απόφασης των Ελληνοκυπρίων να καταψηφίσουν τον προϋπολογισμό του 1885 αποδεικνύει ότι ηγείται της πολιτικής της μη συνεργασίας σε αντίθεση με πιο μετριοπαθή μέλη του συμβουλίου¹³⁵⁷.

¹³⁵⁴ Όπως αναφέρει ο Παπαγεωργίου «Η Ορθόδοξη Εκκλησία, προικοδοτημένη από το οθωμανικό καθεστώς με σειρά εξαιρετικών προνομίων, αντιμετώπισε ως μείζονα κίνδυνο τη νέα διοίκηση η οποία αρνήθηκε να της επανακατοχυρώσει τον επίσημο πολιτικό της ρόλο, στερώντας της επιπλέον τα οικονομικά προνόμια καθώς και την κρατική συνδρομή στην είσπραξη εκκλησιαστικών φόρων από το χριστιανικό ποίμνιο της. Για τους λόγους αυτούς, αφού ξεπέρασε ταχύτατα την αμηχανία που της προκάλεσε η επιβολή του νέου καθεστώτος, ανέλαβε ηγετικό ρόλο στον αγώνα για Ένωση, υποστηρίζοντας την διάδοση εθνικιστικών ιδεών.», Παπαγεωργίου Στέφανος, «Παράλληλες διαδρομές...», ο.π., σ.20

¹³⁵⁵ «Η εν τω Νομοθετικώ Συμβουλίω βλασφημία», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 24/5 Απριλίου 1884.

¹³⁵⁶ «Χωρίς Τίτλο», ο.π., Λεμεσός: 4/16 Αυγούστου 1884.

¹³⁵⁷ «Νομοθετικού Συμβουλίου Περίοδος Α'-Σύννοδος Γ'-Συνεδριάσεις Ζ'», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 2/14 Μαρτίου 1885. Σύμφωνα με τον Φραγκούδη «Η Αγγλία... άφηκε τας κοινότητες και την εκκλησία της Κύπρου ελευθέρως να διοικούν επί τη βάσει των κωδίκων και των εθίμων τα εκκλησιαστικά, εκπαιδευτικά και πατριωτικά των πράγματα... Ίδρυσε μετ' ολίγον το Νομοθετικόν Συμβούλιον... Τοιουτοτρόπως εδημιουργήθησαν τα εν Κύπρω κόμματα... εν Λευκωσία τα κοινά διηύθυνεν τοπικόν τι κόμμα το οποίον έστελλε εις το Νομοθετικόν τους εκεί επικρατούντας κομματάρχας... πρώτων εξ αυτών (τον) Αχιλλέα Λιασιδην... Ο Λιασιδης μετά του Πασχάλη Κωνσταντινίδη έλαβον την ηγεσίαν του κόμματος το οποίον από την Λευκωσίαν προσεπάθη δια πρώτην φοράν να επιβληθή εις όλην την Κύπρον... προς αυτούς άρχισεν να απευθύνεται πλέον όλη η Νήσος ζητούσα την παρέμβασιν των δια τοπικά ή προσωπικά ζητήματα... Αυτοί με τους φίλους των κατέλαβον μετ' ολίγον τας επιτροπάς όλων των Εκκλησιών, την διεύθυνσιν όλων των σχολείων, αυτοί ανεκατεύοντο εις τας μονάς, εις την εκλογήν ηγουμένων και καλογήρων... τοιουτοτρόπως ο Λιασιδης κατήντησε είδος αρχοντίσκου... δυνάμεθα να ειπώμεν ότι και Αρχιεπίσκοπος Κύπρου ήτο ο Λιασιδης...», Φραγκούδης Γεώργιος, *Ιστορία του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος Κύπρου 1900-1910*, χ.ε., Αλεξάνδρεια:1911, σ.σ. 8-9.

Ενώ, λοιπόν, κατά τα πρώτα χρόνια της βρετανικής κυριαρχίας το ποίμνιο δεν ήταν αρνητικό ως προς την τροποποίηση του ρόλου της Εκκλησίας στην καθημερινή του ζωή, η αυταρχική πολιτική που ακολουθεί η βρετανική διοίκηση στη διαχείριση των κυπριακών υποθέσεων δυσaráεστησε σε τέτοιο βαθμό την ελληνοκυπριακή κοινότητα ώστε να επιλέξει να συσπειρωθεί γύρω από την Εκκλησία¹³⁵⁸. Άρθρο της *Αλήθειας* αναφέρει ότι «...οι νέοι ημών άρχοντες δύνανται να εξακολουθήσωσιν ανενόχλητοι το έργον της καταστροφής πασών των προνομίων των εν Κύπρω Χριστιανών, διότι παρά τισί των εν ταις πόλεσι χριστιανών ανεφάνη από τίνος εχθρική τις διάθεσις προς την θρησκευτικήν ημών Αρχήν... αλλά το δυστύχημα είναι ότι, εν τη εκδηλώσει της εχθρότητος ταύτης συγγέομεν, ως μη όφειλε, τα άτομα μετά της πνευματικής ημών Αρχής. Κατά την ταπεινήν ημών γνώμην, και λογικότερον και λυσιτελέστερον θα ήτο δια πάντας ημάς, εάν τις ή τίνες τυχόν των Αρχιερέων ημών ήναι ή κατέστησαν ανάξιοι της εμπιστοσύνης του ποιμνίου των και ανίκανοι να προασπίζωσι τελεσφόρως τα υψηλά της θέσεως των καθήκοντα, θρησκευτικά τε και πολιτικά, να ειπή το ποίμνιον των απλώς και καθαρώς το φρόνημά του εις τους τοιούτους Αρχιερείς, ούτοι δε βεβαίως θ' ανεύρωσιν, αν δεν έχωσιν, λίγην ανθρώπινην φιλοτιμίαν ώστε να παραχωρήσωσι την θέσιν εις αρμοδιώτερα δια τας περιστάσεις πρόσωπα διότι, καθ' ημάς, ο Ελληνικός της Κύπρου πληθυσμός διέρχεται κρισιμότατην δια το εθνικόν του μέλλον περίοδον. Αφού δε τοιουτοτρόπως λύσωμεν το προσωπικόν ζήτημα... να σκεφθώμεν σπουδαιότερον ή μέχρι τούδε περί των... προνομίων των θρησκευτικών ημών αρχηγών...»¹³⁵⁹.

Η Εκκλησία κατορθώνει να διατηρήσει τον ηγετικό της ρόλο λόγω της «αυταρχικής» πολιτικής της κυβέρνησης και λόγω του «χαρισματικού» χαρακτήρα του μητροπολίτη Κιτίου Κυπριανού, ο οποίος αναλαμβάνει με ζήλο τον ρόλο του υπερασπιστή των συμφερόντων της κοινότητας. Εντός του συμβουλίου ο Κυπριανός αναλαμβάνει να μεταφέρει αιτήματα των βυρσοδεψών Λευκωσίας¹³⁶⁰, ενώ εκτός του συμβουλίου αναλαμβάνει τον ρόλο του συμβούλου

¹³⁵⁸ Ένας ακόμη λόγος που οδήγησε στην συσπείρωση των Ελληνοκυπρίων γύρω από την Εκκλησία μπορεί να είναι το γεγονός ότι «Η κοινωνία της Κύπρου την περίοδο 1878-1955 ήταν αγροτική... Η Εκκλησία μιλούσε στη διδαχή της τη γλώσσα των γεωργών και ακολουθούσε την λειτουργική της ζωή στο ρυθμό τους...», Εγγλεζάκης Βενέδικτος, *Είκοσι μελέται...*, ο.π., σ.616. Αυτή η στενή σχέση ανάμεσα σε ποίμνιο και εκκλησία μπορεί να προκαλεί διαφωνίες αλλά είναι δύσκολο να διαρρηχθεί.

¹³⁵⁹ Το ζήτημα που πρέπει να μας απασχολήσει είναι το συμφέρον του λαού. Πρέπει λοιπόν να αντιληφθούμε ότι η παραβίαση του αφορολόγητου προνομίου των εκκλησιαστικών κτημάτων δεν πλήττει τους εκκλησιαστικούς ηγέτες αλλά τον λαό. «Μια παρατήρησις επί του νέου νόμου περί των δικαστηρίων της δικαιοσύνης», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 26/7 Απριλίου 1883.

¹³⁶⁰ «Συνεδρίασις Θ'», ο.π., Λεμεσός: 9/21 Μαρτίου 1885. Σύμφωνα με τον Εγγλεζάκη «Στο νομοθετικό συμβούλιο από την ίδρυση του μέχρι την διάλυση του το 1931, οι καλύτεροι γνώστες των προβλημάτων του λαού και οι σθεναρότεροι προασπιστές των δικαιωμάτων του και των απαραίτητων μεταρρυθμίσεων υπήρξαν, κατά γενική ομολογία, οι εκλεγμένοι κληρικοί βουλευτές...». Ενώ σημαντική είναι και η διαπίστωση του Εγγλεζάκη ότι «όλοι οι κληρικοί βουλευτές ήταν μητροπολίτες Κιτίου... Η κοσμοπολίτικη Λάρνακα και η νεαρή εμπορική Λεμεσός ήταν... οι πιο κοινωνικά ανήσυχες. Καθόλου... παράξενο ότι και ο πρώτος κληρικός που συνειδητοποίησε τα προβλήματα των εργατών... ήταν ξανά ο Κιτίου Νικόδημος...», Εγγλεζάκης Βενέδικτος, *Είκοσι Μελέται...*, ο.π., σ. 582 και σ. 590.

προς τους αμπελουργούς της Λεμεσού¹³⁶¹. Την αφορμή για την παγίωση του μητροπολίτη στην ηγεσία της κοινότητας δίνει το επεισόδιο της περιφοράς του Επιταφίου στη Λεμεσό. Τον Απρίλιο του 1885, ενώ η πομπή του Επιταφίου περνούσε κάτω από το μπαλκόνι της αγγλικής λέσχης, Άγγλος αξιωματικός χλεύασε τους ιερείς και το ποίμνιο. Αμέσως, ο αρχιεπίσκοπος παραπονέθηκε στον αρμοστή, αλλά η επιστολή του μητροπολίτη Κιτίου ήταν αυτή που εξέθεσε το εύρος των παραπόνων της κοινότητάς του απέναντι στην αυταρχική πολιτική της κυβέρνησης. Όπως ανέφερε στην επιστολή του στον αρχιεπίσκοπο, «είναι καιρός για την κοινότητά μας να εγκαταλείψει την παθητική της στάση¹³⁶².» Έτσι ο μητροπολίτης Κυπριανός κατορθώνει να συσπειρώσει την κοινότητα υπό την πολιτική της μη συνεργασίας.

Στις εκλογές του Σεπτεμβρίου του 1886, ο μητροπολίτης Κυπριανός επανεκλέγεται στο Νομοθετικό Συμβούλιο, αλλά ο αιφνίδιος θάνατός του τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους θα οδηγήσει την Εκκλησία εκτός συμβουλίου γεγονός που δεν θα επηρεάσει τον ηγετικό της ρόλο στη χάραξη της πολιτικής της κοινότητας. Κατά την πενταετία 1886-1891 οι οπαδοί της συνεργασίας με την κυβέρνηση κερδίζουν έδαφος εντός του συμβουλίου και κατορθώνουν την ψήφιση οκτώ εκ των δεκαεπτά νομοσχεδίων που καταθέτουν. Παράλληλα, οι οπαδοί της μη συνεργασίας συνεχίζουν την δράση τους εκτός αυτού και εξαναγκάζουν τους οπαδούς της συνεργασίας να συμφωνήσουν στην αποστολή της πρεσβείας του 1889, έστω και χωρίς την συμπερίληψη του αιτήματος της ένωσης στο υπόμνημα του ίδιου έτους. Τη χρηματοδότηση της πρεσβείας του 1889 αναλαμβάνει η κοινότητα, με πρωτοστάτες τα εκκλησιαστικά ιδρύματα¹³⁶³ ενώ στην ηγεσία αυτής τίθεται ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου Σωφρόνιος¹³⁶⁴.

Παράλληλα, αυτή την περίοδο η Εκκλησία αποφασίζει να συμμορφωθεί με την θέληση μέρους της κοινότητας ως προς το ζήτημα της διαχείρισης των εκκλησιαστικών περιουσιών. Τον Δεκέμβριο του 1890 η εφημερίδα *Φωνή της Κύπρου* δημοσιεύει τον νέο κανονισμό «περί εκλογής και καθηκόντων των Επιτρόπων απασών των εν Κύπρω Ορθοδόξων Εκκλησιών και ιδία των του Αρχιεπισκοπικού Θρόνου προς τακτική και επωφελή διαχείριση των Εκκλησιαστικών πραγμάτων εκάστης Εκκλησίας πόλεως ή χωρίου...»¹³⁶⁵. Σύμφωνα με τον κανονισμό «1) Η εν

¹³⁶¹ «Επειδή η ασθένεια των αμπελιών που λέγεται στάκτην, τόσον περισσότερον δυναμώνει, όσον καλλίτερος είναι ο χρόνος και περισσότεραι βροχαί, δια τούτο είναι βέβαιον ότι εφέτος θα πιάση η στάκτη περισσότερα αμπέλια παρά πέρυσι. Σας συμβουλεύω λοιπόν να μεταχειρισθήτε χωρίς άλλο το θειαφόχωμα (κοτριτόχωμα).» «Προς αμπελουργούς», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 20/2 Μαΐου 1885. Παρόμοιο άρθρο εκδίδει και το 1886, ενώ το παράδειγμα του μητροπολίτη ακολουθούν και εξέχουσες προσωπικότητες της Λεμεσού όπως ο Αραούζος, ο Λανίτης και ο Χατζηπαύλου, βλ. «Προς τους αμπελουργούς των χωριών του διαμερίσματος Λεμεσού» και «Προς τους κατοίκους των κρασοχωριών των διαμερισμάτων Λάρνακος και Λεμεσού», ο.π., Λεμεσός: 20/2 Οκτωβρίου 1886.

¹³⁶² «Επιστολή Αγίου Κιτίου προς τον Αρχιεπίσκοπον» και «Επιστολή Μητροπολίτου Κιτίου προς τον Μ. Αρμοστήν», ο.π., Λεμεσός: 20/2 Μαΐου 1885.

¹³⁶³ «Διάφορα», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 14/26 Μαΐου 1888.

¹³⁶⁴ «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 7/19 Μαΐου 1888.

¹³⁶⁵ «Κανονισμός», ο.π., Λευκωσία: 30/21 Δεκεμβρίου 1890.

γένει διαχειρίσεις των εκκλησιαστικών πραγμάτων εκάστης εκκλησίας ανατίθεται εις επιτροπήν, απαρτιζομένην, αναλόγως του πληθυσμού εκάστης ενορίας ή χωρίου, εκ 3 ή 5 μελών, ισοτίμων μεν και ισοψήφων... 7) Η διάρκεια της υπηρεσίας της επιτροπής ορίζεται δια δυο έτη, δύνανται δε τα αυτά μέλη να εκλεχθώσιν εν έτος ακόμη... 9) Η εν λόγω επιτροπή διεξάγει και διευθύνει πάσαν της εκκλησίας υπόθεσιν οικονομικήν και διαχειριστικήν τη γνώμη και συναινέσει πάντοτε της εκκλησιαστικής αρχής... 10) Η αυτή επιτροπή φροντίζει εγκαίρως περί της εισπράξεως απάντων των εισοδημάτων της εκκλησίας των προερχομένων εκ διαφόρων αυτής κτημάτων και αφιερωμάτων... 11) Οσάκις πρόκειται περί αγοράς ή εκποιήσεως κτήματος εκκλησιαστικού... ή περί οικοδομής ουσιώδους και πολυδαπάνου, ως και περί δανείου... η επιτροπή οφείλει να ειδοποιεί εγγράφως την εκκλησιαστική αρχήν... Αλλά παν ό,τι πράξη η διαχειριστική επιτροπή μονομερώς θεωρείται άκυρον... 14) Εις την δικαιοδοσίαν της επιτροπής ανήκη η εποπτεία των αναγκαίων υπηρετών της εκκλησίας... εκτός των ιερωμένων, οίτινες διορίζονται και παύονται μόνον υπό της εκκλησιαστικής αρχής...»¹³⁶⁶.

Οι επόμενες εκλογές για το Νομοθετικό Συμβούλιο θα διενεργηθούν το 1891, μέχρι τότε όμως πολλές θα είναι οι αλλαγές στην ηγεσία της Εκκλησίας. Το 1880 εκλέγεται στην μητρόπολη Κυρηνείας ο Χρύσανθος Ιωαννίδης. Μετά τον θάνατο το Κυπριανού οι εκκλησιαστικοί και λαϊκοί αντιπρόσωποι της μητρόπολης Κιτίου εκλέγουν τον Ιερώνυμο Μυριανθέα στον θρόνο του Κιτίου. Άρθρο της εφημερίδας *Φωνή της Κύπρου* αναφέρει ότι οι λαϊκοί αντιπρόσωποι των επαρχιών Λεμεσού και Λάρνακας σε σύσκεψή τους με τους μητροπολίτες Πάφου και Κερύνειας και τους ηγουμένους Κύκκου και Μαχαιρά υπό την προεδρία του αρχιεπισκόπου εξέλεξαν τον αρχιμανδρίτη Ιερώνυμο Μυριανθέα στη θέση του μητροπολίτη Κιτίου. Ο Μυριανθέας αρνήθηκε την εκλογή του σε μητρόπολη της Κύπρου για δεύτερη φορά προκαλώντας την επίκριση της εφημερίδας: «Φαίνεται ότι ο κ. Ιερώνυμος απεφάσισεν ουδέποτε να υπηρετήση την πατρίδα.». Αποφασίστηκε, λοιπόν, η αναβολή της εκλογής μητροπολίτη Κιτίου για έναν ακόμη χρόνο και η εκλογή δυο διαχειριστικών επιτροπών, οι οποίες θα εισπράξουν τα θρονικά δικαιώματα και θα εξοφλήσουν μέρος των χρεών του Θρόνου, «αφού ο αείμνηστος Κυπριανός επί 18ετίαν όλην διαχειρισθείς την ιεράν ουσίαν ου μόνον οβολόν εκ του χρέους επλήρωσεν, αλλά και επαισθητότατα ηύξησεν αυτό.»¹³⁶⁷. Το επόμενο έτος παραιτείται ο μητροπολίτης Πάφου Νεόφυτος ανακοινώνοντας ότι «Επειδή το ακροσφαλές της υγείας ημών δεν επιτρέπει ημίν τουντεύθεν την εξακολούθησιν της από δεκαοκταετίας κοινή ψήφω, ανατεθείσης ημών, ιεράς διακονίας, ήτοι της διακυβερνήσεως της ιεράς Μητροπόλεως Πάφου... παραιτηθήσασθαι... της διακονίας ταύτης φροντίδων...»¹³⁶⁸. «Άμα τη παραιτήσει του Μητροπολίτου η Α.Μ. ο Αρχιεπίσκοπος κ. Σωφρόνιος απέστειλε, τη αιτήσει των κατοίκων Πάφου, ως αντιπρόσωπον

¹³⁶⁶ «Κανονισμός», ο.π., Λευκωσία: 30/12 και 7/19 Δεκεμβρίου 1890.

¹³⁶⁷ «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 18/30 Απριλίου 1887. Για το ίδιο θέμα βλ. «Πρωτοσέλιδο», ο.π., 11/23 Απριλίου 1887.

¹³⁶⁸ «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 23/4 Φεβρουαρίου 1888.

αυτού τον ιεροδιάκονον κ. Κύριλλο Παπαδόπουλον, διδάσκαλον εν τη ελληνική σχολή Λευκωσίας, όπως ενεργήση την εκλογήν Επιτροπής, ήτις διαχειρίζεται τα του θρόνου μέχρι της εκλογής νέου Μητροπολίτου...»¹³⁶⁹. Έτσι, στις αρχές του 1889 η κυπριακή εκκλησία βρίσκεται με δυο μητροπολιτικούς θρόνους κενούς. Η λύση έρχεται από τον αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο, ο οποίος αποφασίζει να επιτρέψει τη μετάθεση του Χρυσανθου Ιωαννίδη από τη μητρόπολη της Κερύνειας σε αυτήν του Κιτίου. Λίγο αργότερα ο Κύριλλος Παπαδόπουλος εκλέγεται στη μητρόπολη της Κερύνειας¹³⁷⁰ και τον επόμενο χρόνο στον μητροπολιτικό θρόνο της Πάφου εκλέγεται ο Επιφάνειος¹³⁷¹.

Στις εκλογές του 1891 εκλέγονται δυο εκκλησιαστικοί ηγέτες στο Νομοθετικό Συμβούλιο, ο μητροπολίτης Κυρηναίας Κύριλλος Παπαδόπουλος, οπαδός της πολιτικής της μη συνεργασίας και ο ηγούμενος Κύκκου Γεράσιμος Χριστοδούλου, οπαδός της πολιτικής της συνεργασίας με την κυβέρνηση. Παρά τις διαφωνίες τους οι Ελληνοκύπριοι πολιτευτές συσπειρώνονται σε ένα κοινό μέτωπο με αφορμή την απόφαση του διοικητή Αμμοχώστου Arthur Young να θέσει υποψηφιότητα για μια από τις έδρες των μη μουσουλμάνων. Κατά την προεκλογική περίοδο οι υποψήφιοι της εκλογικής περιφέρειας Λάρνακας-Αμμοχώστου Σιακαλλής και Ρώσσοι με τη βοήθεια του μητροπολίτη Κυρηναίας Κύριλλου και του αρχιμανδρίτη Φιλόθεου έχουν εξαπολύσει επίθεση κατά της υποψηφιότητας του Young. Ο διοικητής Αμμοχώστου, ο οποίος δεν εκλέχθηκε στο συμβούλιο, έκανε αγωγή κατά των δύο βουλευτών κατηγορώντας τους για εκφοβισμό, δωροδοκίες και παράνομη επιρροή επί των εκλογών. Στη δίκη που ακολούθησε αποφασίστηκε η ακύρωση της εκλογής των βουλευτών Λάρνακας-Αμμοχώστου και η διενέργεια επαναληπτικών εκλογών. Παράλληλα, το δικαστήριο αποφάσισε ότι οι κατηγορούμενοι θα επωμιστούν τα έξοδα της δίκης. Το γεγονός συσπείρωσε την κοινότητα γύρω από τους εκκλησιαστικούς και λαϊκούς της ηγέτες, με αποτέλεσμα τη διενέργεια εράνων από τις πόλεις της Λεμεσού και της Μόρφου για την κάλυψη των εξόδων της δίκης¹³⁷².

Αυτήν την πενταετία δυο είναι οι νόμοι, οι οποίοι θα επηρεάσουν άμεσα τη θέση της Εκκλησίας στην ηγεσία της κοινότητας, ο περί εκπαίδευσης και ο περί εκκλησιαστικής περιουσίας. Το 1891 ο Πασχάλης Κωνσταντινίδης εισάγει νόμο, σύμφωνα με τον οποίο τα εκκλησιαστικά ιδρύματα θα μπορούν να αποδείξουν ότι είναι ιδιοκτήτες διεκδικούμενης γης χωρίς να χρειάζεται η προσκόμιση τίτλου ιδιοκτησίας. Το μόνο που θα πρέπει να αποδείξουν είναι ότι την συγκεκριμένη χρονική στιγμή το διεκδικούμενο κτήμα χρησιμοποιείται από τα ίδια. Επίσης, απαγορεύεται η βοσκή, η καλλιέργεια ή η κοπή ξύλων από ακαλλιέργητα κτήματα, τα

¹³⁶⁹ Στο ίδιο.

¹³⁷⁰ «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 6/18 Μαΐου 1889.

¹³⁷¹ «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 13/25 Απριλίου 1890.

¹³⁷² «Δίκη Εκλογών», «Διάφορα», «Επαναληπτική Εκλογή», «Ειδήσεις» και «Ειδήσεις», ο.π., Λευκωσία: 20/1, 27/8, 10/22 και 17/29 Ιανουαρίου 1892. Στην εκστρατεία κατά της υποψηφιότητας Young συμμετείχε και ο Ηγούμενος Κύκκου βλ. «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία:25/6 Νοεμβρίου 1891.

οποία χρησιμοποιούνται ως βοσκοτόπι από εκκλησιαστικά ιδρύματα. Τέλος, σύμφωνα με τον νόμο τα εκκλησιαστικά ιδρύματα θα πρέπει εντός πέντε μηνών να δηλώσουν στο κτηματολόγιο τα κτήματα τα οποία διεκδικούν. Μετά από δυο χρόνια η ισχύς του νόμου του 1891 λήγει¹³⁷³. Τότε, ο Πασχάλης Κωνσταντινίδης εισάγει νέο νομοσχέδιο με τροποποιήσεις: το εκκλησιαστικό ίδρυμα θα πρέπει να αποδείξει ότι κατέχει συγκεκριμένο κτήμα κατά τα τελευταία δέκα χρόνια ώστε να κατοχυρώσει το δικαίωμα ιδιοκτησίας του, ακόμη και αν το κτήμα είναι καταγεγραμμένο στους καταλόγους του κτηματολογίου ως ιδιοκτησία ιδιώτη. Επίσης, θα πρέπει να αποδείξει ότι χρησιμοποιεί αποκλειστικά ένα συγκεκριμένο τμήμα ακαλλιέργητης γης ως βοσκοτόπι κατά τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια, έτσι ώστε να ισχύει η απαγόρευση βοσκής, καλλιέργειας ή ξύλευσης από τρίτους¹³⁷⁴. Ενώ κατά περιόδους θα γίνουν προσπάθειες για την καλύτερη διευθέτηση του ζητήματος της εκκλησιαστικής περιουσίας, ο συγκεκριμένος νόμος θα συνεχίσει να ανανεώνεται μέχρι και το 1922. Με αυτόν το δικαίωμα διεκδίκησης κτημάτων από ιδιώτες χωρικούς μέσω των δικαστηρίων αναιρείται και η ευμεγέθης κτηματική περιουσία της Εκκλησίας προστατεύεται¹³⁷⁵, με αποτέλεσμα τη διατήρηση της οικονομικής κυριαρχίας της επί της κοινότητας.

Ο δεύτερος νόμος που επηρεάζει τη θέση της Εκκλησίας στην ηγεσία της κοινότητας αφορά στην παιδεία. Το 1895 ψηφίζεται ο εκπαιδευτικός νόμος, ο οποίος προβλέπει τη συμμετοχή των εκκλησιαστικών ηγετών στο κεντρικό και τα επαρχιακά εκπαιδευτικά συμβούλια καθώς και την δημιουργία χωρικών εκπαιδευτικών συμβουλίων, τα οποία θα αποφασίζουν τη διανομή των σχολικών τελών ανάμεσα στην κοινότητα και τα εκκλησιαστικά ιδρύματα. Τρία χρόνια νωρίτερα είχε ψηφιστεί ο νόμος περί διευθυντών των σχολείων, ο οποίος εναποθέτει το δικαίωμα ελέγχου των διευθυντών στον επόπτη της παιδείας και τις εκκλησιαστικές αρχές. Με τους νόμους αυτούς η εξουσία της Εκκλησίας επί της εκπαίδευσης περιορίζεται, γεγονός που μπορεί να ερμηνευθεί ως αποτυχία της ελληνοκυπριακής πολιτικής έναντι της κυβερνητικής «παρεμβατικότητας» στις υποθέσεις της κοινότητας. Μια δεύτερη ανάγνωση, όμως, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι συγκεκριμένοι νόμοι αποτελούν επιτυχία της ελληνοκυπριακής πολιτικής γιατί εξασφαλίζουν την ηγετική θέση της Εκκλησίας στην εκπαίδευση και ταυτόχρονα απαλλάσσουν τα εκκλησιαστικά ιδρύματα από το δυσβάσταχτο βάρος της κάλυψης του

¹³⁷³ Για το κείμενο του νόμου βλ. SA1/1079/89 και *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 4 Σεπτεμβρίου 1889.

¹³⁷⁴ Στο ίδιο, 23 Ιουνίου 1891 και SA1/2514/91. Για τον καταρτισμό του εν λόγω νόμου αποφασίστηκε η έκτακτη συμμετοχή του αρχιεπισκόπου στο εκτελεστικό συμβούλιο βλ. SA1/1435/91.

¹³⁷⁵ Την περίοδο πριν την ψήφιση του Νόμου περί εκκλησιαστικών περιουσιών πολλές ήταν οι περιπτώσεις διεκδίκησης κτημάτων από ιδιώτες χωρικούς και το τμήμα δασών. Οι εκκλησιαστικοί ηγέτες ζητούν την αναστολή λήψης αποφάσεων για τις εκκλησιαστικές περιουσίες μέχρι την ψήφιση σχετικού νόμου βλ. SA1/1290/85 και SA1/4349/86. Μοναστήρια διεκδικούν γη για την οποία δεν έχουν τίτλους ιδιοκτησίας SA1/3842. Το μοναστήρι Κύκκου διαμαρτύρεται στην κυβέρνηση για καταπάτηση γης που ανήκει στην μονή από αμπελουργούς SA1/3832. Διεκδίκηση γης που ανήκει στο μοναστήρι Κύκκου από το τμήμα δασών SA1/811/87. Διαφωνία μοναστηριού Κύκκου και Διοικητή Πάφου για την πώληση μύλου που ανήκε στο μοναστήρι SA1/2236/85.

συνόλου των χρηματικών αναγκών της εκπαίδευσης, αφού οι εκπαιδευτικές ανάγκες της κοινότητας αυξάνονται με αποτέλεσμα αυτά να μην μπορούν να ανταποκριθούν στις υποχρεώσεις τους¹³⁷⁶. Η αύξηση του κυβερνητικού κονδυλίου επί της εκπαίδευσης με αντάλλαγμα μέρος του ελέγχου επί της παιδείας δεν βλάπτει τη θέση της Εκκλησίας. Η κυβέρνηση περιορίζεται στον ρόλο του επόπτη των οικονομικών ζητημάτων που αφορούν τα σχολεία και του επιπέδου γνώσεων και ικανοτήτων των εκπαιδευτικών. Στην ουσία η διδακτέα ύλη και όλες οι εκφάνσεις της μαθητικής ζωής της ελληνοκυπριακής νεολαίας καθορίζονται από τις εκπαιδευτικές επιτροπές, με αποτέλεσμα τη διαφύλαξη του ελληνικού χαρακτήρα της εκπαίδευσης.

Ο εκπαιδευτικός νόμος του 1895, όμως, έχει και μια δεύτερη συνέπεια επί της ελληνοκυπριακής κοινότητας, την εμφάνιση του διχασμού στην κυπριακή ύπαιθρο. Το καθήκον για τον διορισμό δασκάλων βαραίνει τις εκπαιδευτικές επιτροπές των χωριών. Όμως οι χωρικοί δεν μπορούν να υπερβούν τις κομματικές διαιρέσεις που έχουν μεταπηδήσει από τις πόλεις στην ύπαιθρο, με αποτέλεσμα σε πολλές περιπτώσεις η μικροπολιτική και η διχόνοια να οδηγεί τις αντιμαχόμενες μερίδες στον διορισμό δυο δασκάλων σε ένα χωριό. Το 1896 εμφανίζονται τα πρώτα σημάδια διαχωρισμού των πολιτικών ομάδων που υποστηρίζουν είτε τη συνεργασία με την κυβέρνηση, είτε την υιοθέτηση μιας πιο ριζοσπαστικής πολιτικής στρατηγικής.

Το 1893 μετά τον θάνατο του Χρυσάνθου¹³⁷⁷, ο Κύριλλος Παπαδόπουλος έχει μεταπηδήσει στη μητρόπολη Κιτίου. Ο νέος μητροπολίτης Κιτίου έθεσε δυο όρους για την αποδοχή της εκλογής του, τη δημιουργία επιτροπής, η οποία θα ελέγχει τα οικονομικά ζητήματα της μητρόπολης, και να λαμβάνει όπως κάθε άλλος υπάλληλος μισθό. Αρχικά, ο μητροπολίτης πρότεινε μισθό ύψους δώδεκα λιρών αλλά οι εκλογείς έκριναν ότι το ποσό είναι πολύ μικρό και για αυτό πρότειναν μισθό εικοσιπέντε λιρών¹³⁷⁸. Όταν δυο χρόνια αργότερα ο Κύριλλος Βασιλείου εκλέγεται στον μητροπολιτικό θρόνο της Κερύνειας η εφημερίδα *Φωνή της Κύπρου* τον προτρέπει να ακολουθήσει το παράδειγμα του μητροπολίτη Κιτίου και να παραδώσει σε εκλεγμένη επιτροπή τον έλεγχο των οικονομικών ζητημάτων της μητρόπολής του¹³⁷⁹. Έτσι, το

¹³⁷⁶ Για παράδειγμα το 1894 η μονή Κύκκου αρνείται να καταβάλει την ετήσια επιχορήγηση στα σχολεία της κοινότητας προβάλλοντας ως δικαιολογία ότι η μονή δεν εκπροσωπείται στα εκπαιδευτικά συμβούλια των οποίων οι προϋπολογισμοί δεν ελέγχονται. Την ίδια περίοδο και η αρχιεπισκοπή Κύπρου δεν καταβάλλει τις επιχορηγήσεις της προκαλώντας τις επικρίσεις της κοινότητας. Η δικαιολογία που προβάλλεται από τον αρχιεπίσκοπο είναι ότι τα έξοδα της εκκλησίας έχουν αυξηθεί υπερβολικά γεγονός που δεν της επιτρέπει να εκπληρώσει τα καθήκοντά της απέναντι την εκπαίδευση. «Τοπικά – Μια συνέντευξις», «Δεν το πιστεύομεν» και «Μια αλληλογραφία», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 23/4 Αυγούστου και 16/28 Δεκεμβρίου 1894.

¹³⁷⁷ «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 14/26 Σεπτεμβρίου 1890.

¹³⁷⁸ «Εκλογή Κιτίου», ο.π., Λευκωσία: 7/19 Απριλίου 1893.

¹³⁷⁹ «Εκλογή Αρχιερέως», ο.π., Λευκωσία: 21/3 Μαΐου 1895.

1895 οι δυο πρωταγωνιστές του αρχιεπισκοπικού ζητήματος βρίσκονται στις θέσεις τους και το εκκλησιαστικό ζήτημα που θα διχάσει την κοινότητα έχει σχηματισθεί.

Στις εκλογές του 1896 ο μητροπολίτης Κιτίου Κύριλλος Παπαδόπουλος και ο ηγούμενος Κύκκου Γεράσιμος επανεκλέγονται στο Νομοθετικό Συμβούλιο. Μέχρι τις αρχές του 1899, η ελληνοκυπριακή κοινότητα παρουσιάζεται ενωμένη απέναντι στην κυβερνητική πολιτική με τον μητροπολίτη Κιτίου να πρωτοστατεί στην ίδρυση της παγκύπριας πολιτικής οργάνωσης¹³⁸⁰. Εκτός Νομοθετικού Συμβουλίου η Εκκλησία εξακολουθεί να ασχολείται κυρίως με τα ζητήματα της εκτίμησης της ακίνητης περιουσίας των ιδρυμάτων της και με τα σχολικά τέλη που τα επιβαρύνουν¹³⁸¹. Και ενώ η ελληνοκυπριακή κοινότητα παρουσιάζει μια εικόνα ενότητας και ομοψυχίας, στην ουσία ο διχασμός που θα ταλαιπωρήσει τον λαό για τα επόμενα δέκα χρόνια έχει ήδη σχηματισθεί. Το 1899 ακούγονται και οι πρώτες φωνές κατά της Εκκλησίας μέσα στο ίδιο το Νομοθετικό Συμβούλιο από τον βουλευτή Ονούφριο Ιασονίδη. Αφορμή για τις επικρίσεις του αποτελεί η πρωτοβουλία της κυβέρνησης να φέρει το ζήτημα εγγραφής των εκκλησιαστικών περιουσιών στο συμβούλιο. Όπως ανέφερε ο βουλευτής Λεμεσού-Πάφου, «ο κλήρος πλουτίζει ενώ ο λαός πεινά»¹³⁸². Όταν, τον Ιανουάριο του 1899, πεθαίνει ο μητροπολίτης Πάφου¹³⁸³, η Ιερά Σύνοδος κάλεσε την επαρχία να εκλέξει τους ειδικούς και γενικούς αντιπροσώπους της, οι οποίοι σε συνεργασία με την ίδια θα αναδείκνυαν τον νέο μητροπολίτη Πάφου. Εξαιτίας της διαφωνίας ανάμεσα στα μέλη της Ιεράς Συνόδου και τους εννέα γενικούς αντιπροσώπους ως προς το ποιος είναι ο καταλληλότερος υποψήφιος, η εκλογή ναυάγησε¹³⁸⁴. Έτσι, η Ιερά Σύνοδος αποφάσισε την αναβολή της εκλογής νέου μητροπολίτη για ένα χρόνο¹³⁸⁵. Η δεύτερη απόπειρα εκλογής μητροπολίτη Πάφου έγινε λίγο πριν τον θάνατο του αρχιεπισκόπου, όταν τον Απρίλιο του 1900 ο αρχιμανδρίτης Φιλόθεος ανέλαβε την πρωτοβουλία να καλέσει τους γενικούς αντιπροσώπους στην αρχιεπισκοπή. Οι γενικοί αντιπρόσωποι επέλεξαν τον μητροπολίτη

¹³⁸⁰ «Συνέλευσις Πολιτών. Αγόρευσις και εκλογή Επιτροπής υπέρ της εθνικής ενώσεως και άλλων ενεργειών», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 14 Ιανουαρίου 1899.

¹³⁸¹ Διαμαρτυρίες περί των σχολικών τελών που επιβαρύνουν την μητρόπολη Πάφου καταθέτει ο μητροπολίτης βλ. SA1/2628/96 και SA1/1458/97. Παρόμοια διαμαρτυρία από τον αρχιμανδρίτη Φιλόθεο εκ μέρους του μοναστηριού του Αγίου Νικολάου της στέγης βλ. SA1/2308/97. Διαφωνίες μεταξύ κυβέρνησης και εκκλησίας περί γαιών οι οποίες βρίσκονται εντός δασικών περιοχών και οι οποίες διεκδικούνται από εκκλησιαστικά ιδρύματα βλ. SA1/647/97. Τα εν λόγω προβλήματα θα μπορούσαν να διευθετηθούν αν η εκκλησία παραχωρούσε τον έλεγχο των οικονομικών της στην κυβέρνηση. Σύμφωνα με αρχείο της αρχιγραμματείας η κυβέρνηση αποφάσισε τον διορισμό επιτροπής η οποία θα μελετήσει τις απόψεις του αρχιεπισκόπου και των Ελληνοκύπριων βουλευτών περί δημιουργίας ενός κυβερνητικού τμήματος επιφορτισμένου με το καθήκον της συλλογής και διαχείρισης εισφορών και δανείων που ανήκουν στην εκκλησία βλ. SA1/813/98. Εκ των υστέρων συμπεραίνουμε ότι εφόσον η εκκλησία συνέχισε να διαχειρίζεται τα οικονομικά της, η πρόταση της κυβέρνησης απορρίφθηκε.

¹³⁸² «Αποδοκιμασία κατά του Βουλευτού κ. Ιασονίδου», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 25 Φεβρουαρίου 1899.

¹³⁸³ SA1/429/99.

¹³⁸⁴ Ζαννέτος Φίλιος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου*, ο.π., σ.σ. 87 – 88. Σύμφωνα με τον Εγγλεζάκη η αποτυχία εκλογής μητροπολίτη Πάφου οφείλεται εν μέρει στην διαίρεση και την έλλειψη ηγεσίας που προκλήθηκε λόγω των βαθειών γηρατειών του Αρχιεπισκόπου, Εγγλεζάκης Βενέδικτος, *Είκοσι μελέται...*, ο.π., σ. 581.

¹³⁸⁵ «Η Εκλογή Μητροπολίτου Πάφου – Η απόφασις της Ιεράς Συνόδου», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 10 Ιουνίου 1899.

Κυρηνείας για τον μητροπολιτικό θρόνο της Πάφου, αλλά αυτός αρνήθηκε, με αποτέλεσμα την αποτυχία και της δεύτερης απόπειρας πλήρωσης του θρόνου της Πάφου¹³⁸⁶. Αυτό θα οδηγήσει στην διάσπαση της κοινότητας και τη δημιουργία του αρχιεπισκοπικού ζητήματος. Λίγους μήνες αργότερα στις 9 Μαΐου 1900 πεθαίνει και ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου Σωφρόνιος¹³⁸⁷, γεγονός που σηματοδοτεί την έναρξη του αρχιεπισκοπικού ζητήματος και την ανάπτυξη του διχασμού της ελληνοκυπριακής κοινότητας, που θα κυριαρχήσει κατά την διάρκεια των εκλογών του 1901¹³⁸⁸.

II.2. Η περίοδος του διχασμού και το αρχιεπισκοπικό ζήτημα (1900–1910).

«Πολλά από τα έκτροπα που σημειώθηκαν την περίοδο της χηρείας του αρχιεπισκοπικού θρόνου θα μπορούσαν να αποφευχθούν αν ο αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος δεν αφηνόταν λόγω χαρακτήρα ή έστω γήρατος στα χέρια των ανθρώπων του στενού του κύκλου, οι οποίοι

¹³⁸⁶ Ζαννέτος Φίλιος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου*, ο.π., σ.σ. 139 – 140.

¹³⁸⁷ «Αποθανών ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Σωφρόνιος», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 12/25 Μαΐου 1900. Για τον θάνατο του Αρχιεπισκόπου, την ανάληψη της διαχείρισης του Αρχιεπισκοπικού Θρόνου από την Ιερά Σύνοδο και την γνωμοδότηση του Δικηγόρου του Στέμματος ότι ο νέος Αρχιεπίσκοπος Κύπρου ο οποίος θα εκλεχθεί δεν χρειάζεται την αναγνώριση της κυβέρνησης προτού αναλάβει τα καθήκοντά του βλ. SA1/1500/00

¹³⁸⁸ Όπως αναφέρει ο Εγγλεζάκης «Η σύγκρουση εκείνη Κυρηνειακών και Κιτιακών... ήταν σύγκρουση δυο τάξεων, της παλαιάς και της νέας, δυο ιδεολογιών του φιλελεύθερου συντηρητισμού της Λευκωσίας... και του συντηρητικού φιλελευθερισμού της Λεμεσού και της Λάρνακας... Αυτόματα ήταν η σύγκρουση δυο στάσεων και προγραμμάτων έναντι της Αγγλίας. Η Κιτιακή πλειοψηφία διάλεξε τον ριζοσπαστισμό... η Κυρηνειακή μειοψηφία ευνοούσε μια πιο ευέλικτη και ρεαλιστική διπλωματία...», Εγγλεζάκης Βενέδικτος, *Είκοσι Μελέται...*, ο.π., σ.582.

επεδίωκαν με κάθε τρόπο τον έλεγχο της Εκκλησίας. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο καθυστέρησε η εκλογή μητροπολίτη Πάφου για ένα χρόνο, με αποτέλεσμα μετά τον θάνατο του Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου, να μείνει η Εκκλησία Κύπρου μόνο με δυο επισκόπους...»¹³⁸⁹. Ο ηγετικός ρόλος της Εκκλησίας έχει αμφισβητηθεί κατά την προηγούμενη περίοδο τόσο από την κυβέρνηση όσο και από μερίδες στο εσωτερικό της κοινότητας. Η αμφισβήτηση της Εκκλησίας θα επικεντρωθεί κυρίως γύρω από το εκκλησιαστικό και το εκπαιδευτικό ζήτημα. Οι ηγετικές φυσιογνωμίες των μητροπολιτών Κυπριανού και Κύριλλου Παπαδόπουλου θα κατορθώσουν να συσπειρώσουν την κοινότητα και να επικυρώσουν τον ηγετικό ρόλο της Εκκλησίας. Οι δυο εκκλησιαστικοί ηγέτες καταχρώνται τα εθνικά αισθήματα του λαού και μετουσιώνουν τη θέληση της κοινότητας σε μια αντικυβερνητική πολιτική με σημαία την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα.

Κατά την περίοδο του αρχιεπισκοπικού ζητήματος η Εκκλησία θα διχαστεί ανάμεσα σε εκείνους που επιθυμούν τη διαχείριση των εκκλησιαστικών ζητημάτων από τους εκκλησιαστικούς ηγέτες και σε εκείνους που θεωρούν ότι μέρος της διαχείρισης αυτών πρέπει να αποδοθεί σε λαϊκούς αντιπροσώπους. Η πρώτη ομάδα συσπειρώνεται γύρω από την υποψηφιότητα του μητροπολίτη Κερυνείας και την πολιτική της συνεργασίας και η δεύτερη γύρω από την υποψηφιότητα του μητροπολίτη Κιτίου και την πολιτική της μη συνεργασίας με την κυβέρνηση. Ένα από τα θέματα για τα οποία θα κληθεί να αποφασίσει η κοινότητα κατά την επίλυση του αρχιεπισκοπικού ζητήματος είναι το αν η Εκκλησία θα περιοριστεί στην εκτέλεση του πνευματικού της ρόλου ή θα συνεχίσει να εκτελεί τον πολιτικό της ρόλο στην ηγεσία της κοινότητας. Και οι δυο εκκλησιαστικοί ηγέτες φαίνεται να έχουν δεχτεί τη νέα πραγματικότητα που τους αναγκάζει να εκχωρήσουν μέρος της εξουσίας της Εκκλησίας επί της κοινότητας. Το ζήτημα που προκύπτει είναι σε ποια πολιτική μερίδα θα αποδοθεί αυτή η εξουσία, στην παλαιά ελίτ ή στη νέα μεσαία τάξη;

Μετά τον θάνατο του μητροπολίτη Πάφου Επιφάνειου το 1899 και του αρχιεπισκόπου Σωφρονίου το 1900 «η Ιερά Σύνοδος απέμεινε με δυο μόνο μητροπολίτες, τον Κιτίου Κύριλλο (Παπαδόπουλο) και τον Κυρηνείας Κύριλλο (Βασιλείου). «Οι δυο μητροπολίτες εφέροντο από τους υποστηρικτές τους ως οι μοναδικοί υποψήφιοι για την διαδοχή του Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου... Ο Κύριλλος Παπαδόπουλος, παράλληλα με τα αρχιερατικά του καθήκοντα, ανέπτυξε έντονη πολιτική δραστηριότητα. Κατόρθωσε να εκλεγεί μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου... για πέντε συνεχείς περιόδους, από το 1899 μέχρι το 1911. Στάθηκε ένας από τους κυριότερους εκφραστές του αδιάλλακτου ενωτικού αιτήματος και υποστήριξε τη συνεχή και ασυμβίβαστη πίεση προς τους Άγγλους με στόχο την άμεση επίτευξη της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα... Ο αντίπαλος του Κιτίου, Κυρηνείας Κύριλλος Βασιλείου... στον πολιτικό χώρο...

¹³⁸⁹ Χριστοδούλου Νίκος, *Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα της Κύπρου κατά τα έτη 1900 – 1910*, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία: 1999, σ. 34.

εκπροσωπούσε εντελώς διαφορετική γραμμή από τον Κύριλλο Παπαδόπουλο. Ακολούθησε μετριοπαθή στάση απέναντι στην Αγγλία, αποφεύγοντας τους υπερθεματισμούς και τις εθνικές εξαλλοσύνες. Μέχρι το τέλος όμως... παρέμεινε αταλάντευτα προσηλωμένος στο ιδανικό της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα.»¹³⁹⁰.

Αμέσως μετά το θάνατο του αρχιεπισκόπου Σωφρονίου, η Ιερά Σύνοδος ανέλαβε τη διοίκηση του αρχιεπισκοπικού θρόνου και του μητροπολιτικού θρόνου της Πάφου με βάση τον «Οργανικό Κανονισμό διέποντα τα του αρχιεπισκοπικού θρόνου μέχρι της αναδείξεως αρχιεπισκόπου»¹³⁹¹. Σύμφωνα με αυτόν προεδρεύει ο πρώτος τη τάξει αρχιερέας, δηλαδή ο μητροπολίτης Κιτίου, ενώ σε περίπτωση απουσίας του θα τον αντικαθιστά ο μητροπολίτης Κυρηνείας. Στην Ιερά Σύνοδο συμμετέχουν εκτός των μητροπολιτών οι ηγούμενοι των μονών Κύκκου και Μαχαιρά και οι δυο αξιωματούχοι κληρικοί της αρχιεπισκοπής. Οι αποφάσεις της θα πρέπει να υπογράφονται από όλα τα μέλη, ενώ αν κάποιο μέλος διαφωνεί θα μπορεί να προσθέτει δίπλα στην υπογραφή του τη λέξη «διαφωνώ». Η παραβίαση αυτού του όρου αποτέλεσε την αφορμή για τη διαφωνία και αποχώρηση του μητροπολίτη Κιτίου. Η Ιερά Σύνοδος είχε αποφασίσει να εξουσιοδοτήσει τον αρχιμανδρίτη Φιλόθεο να συμμετέχει στο επαρχιακό συμβούλιο Λευκωσίας αντιπροσωπεύοντας τον αρχιεπίσκοπο. Ο μητροπολίτης Κιτίου επέμενε να συμπληρώσει δίπλα στην υπογραφή του στο πληρεξούσιο τη λέξη «διαφωνώ». Τα υπόλοιπα μέλη δεν του το επέτρεψαν με αποτέλεσμα την αποχώρηση του μητροπολίτη Κιτίου από το σώμα¹³⁹².

Η πόλωση και ο διχασμός ανάμεσα στους οπαδούς των δυο υποψηφίων οδηγεί σε προσωπικές επιθέσεις κατά των δυο μητροπολιτών και των εκκλησιαστικών ηγετών που τους υποστηρίζουν. Σύμφωνα με τους οπαδούς του μητροπολίτη Κιτίου, ο νέος αρχιεπίσκοπος και ο νέος μητροπολίτης Πάφου θα πρέπει να είναι «ευπαίδευτοι κληρικοί» και καλοί πατριώτες¹³⁹³. Σύμφωνα με τους οπαδούς του μητροπολίτη Κυρηνείας, το σημαντικότερο ζήτημα που

¹³⁹⁰ Χριστοδούλου Νίκος, *Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα...*, σ.σ. 36-38. Σύμφωνα με τον Φραγκούδη «...εις και μόνον ζήτημα αφέθησαν οι Κύπριοι ελεύθεροι να το κανονίσουν μόνοι των, εις την εκλογήν Αρχιεπισκόπου... εκεί απέτυχε (ο λαός) δια να πιστοποιηθεί μια ακόμη φοράν το ιστορικόν πλέον γεγονός, ότι, δυστυχώς το σύστημα των ελευθέρων θεσμών εχρεοκόπησε...», Φραγκούδης Γεώργιος, *Ιστορία του Αρχιεπισκοπικού...*, ο.π., σ. 7.

¹³⁹¹ «Εγκύκλιος - Οργανικός Κανονισμός διέπων τα του Αρχιεπισκοπικού Θρόνου μέχρι της αναδείξεως Αρχιεπισκόπου», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 19/1 Ιουνίου 1900.

¹³⁹² «Ο Μητροπολίτης Κιτίου αναγκάστηκε να απόσχει της συνεργασίας με την Ιερά Σύνοδο γιατί πρώτα απ' όλα παρ' ότι Πρόεδρος της Συνόδου του αφαιρέθηκαν όλα τα δικαιώματα περιορίζοντας τον σε απλή σκιά...», «Αι Ανακοινώσεις του Πανιερώτατου Μητροπολίτου Κιτίου», *Ευαγόρας*, Λευκωσία: 28 Ιουνίου 1900. Για το ίδιο θέμα βλ. «Δήλωση Ιεράς Συνόδου» και «Οι λόγοι αποχωρήσεως του Μητροπολίτη Κιτίου», ο.π., Λευκωσία: 5 Ιουλίου 1900.

¹³⁹³ «Ο Μητροπολιτικός Θρόνος Πάφου», *Ευαγόρας*, Λευκωσία: 14 Απριλίου 1900. Σύμφωνα με ανεξακρίβωτες πληροφορίες μερίδα των οπαδών του μητροπολίτη Κιτίου έστειλαν τον Φεβρουάριο του 1902 τηλεγράφημα προς την ελληνική κυβέρνηση στο οποίο υποστήριζαν ότι αν δεν εκλεχθεί ο μητροπολίτης Κιτίου στην θέση του αρχιεπισκόπου τότε η επίσπευση της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα θα είναι αδύνατη, βλ. Χριστοδούλου Νίκος, *Το Αρχιεπισκοπικό...*, ο.π., σ. 62.

προκύπτει αυτή την περίοδο αφορά στην προστασία της Εκκλησίας από την ανάδειξη φιλόδοξων και στασιαστικών στοιχείων, τα οποία δεν εμφορούνται από αγνά χριστιανικά αισθήματα¹³⁹⁴. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια οι οπαδοί του μητροπολίτη Κυρηναίας με πρωτοστάτη τον ιεροδιάκονο του Οικουμενικού Πατριαρχείου Ιερόθεο Τεκνόπουλο κατηγορούν τον μητροπολίτη Κιτίου για μασονισμό¹³⁹⁵. Ο Τεκνόπουλος είχε φτάσει στην Κύπρο τον Μάρτιο του 1900, μετά από σύντομη παραμονή του στην Αγγλία, με στόχο να εργαστεί ως ιεροκήρυκας κατά του μασονισμού, ο οποίος εξαπλωνόταν επικίνδυνα στην Κύπρο εις βάρος της Ορθοδοξίας. Ο μητροπολίτης Κιτίου και οι οπαδοί του διαμαρτυρήθηκαν στην Ιερά Σύνοδο κατά του ανθελληνικού κηρύγματος του Τεκνόπουλου¹³⁹⁶, εκείνη όμως δήλωσε ικανοποιημένη από τις δικαιολογίες του Τεκνόπουλου περί μασονισμού και αρνήθηκε να δώσει συνέχεια στο ζήτημα¹³⁹⁷. Την υποστήριξη του μητροπολίτη Κυρηναίας έναντι του Κιτίου ανέλαβε και ο Αρμένιος δικηγόρος Μιράν Σεβασλής, τον οποίο κατηγορεί η εφημερίδα *Ευαγόρας*¹³⁹⁸ ότι αναμειγνύεται σε υποθέσεις που δεν τον αφορούν¹³⁹⁹.

Το κορυφαίο επεισόδιο των κατηγοριών οπαδών του μητροπολίτη Κυρηναίας κατά του μητροπολίτη Κιτίου για μασονισμό σημειώνεται κατά τη δίκη που κινεί ο Κύριλλος Παπαδόπουλος εναντίον του Κύρου Ιωαννίδη, εμπόρου από την Αμμόχωστο. Την υπεράσπιση του Ιωαννίδη, ο οποίος κατηγορείται ότι «ενώπιον χιλιάδων πανηγυριστών εξύβρισε τον

¹³⁹⁴ Χριστοδούλου Νίκος, *Το Αρχιεπισκοπικό ζήτημα...*, ο.π., σ. 68.

¹³⁹⁵ Ο μητροπολίτης Κιτίου σε άρθρο του στον *Ευαγόρα* διαψεύδει τις κατηγορίες ότι είναι μασόνος, βλ. «Δήλωσις Μητροπολίτου», *Ευαγόρας*, Λευκωσία: 27 Απριλίου 1900.

¹³⁹⁶ «Εκκλησις προς την φιλοπατρίαν των Ελλήνων Ορθοδόξων Λευκωσιατών», *Ευαγόρας*, Λευκωσία: 24 Μαΐου 1900. «Η άφιξις του ιερολ. Ιεροδιακόνου κ. Τεκνόπουλου εκ Λονδίνου δια Κωνσταντινουπόλεως δεν είνε άσχετος προς την επιδιωκόμενην υποδούλωσιν της Ορθοδόξου Εκκλησίας, ευτυχώς όμως πας εντεύθεν κίνδυνος απεσοβήθη, ως απέτυχε και η υπούλως ριφθείσα προς το κοινόν γνώμην περί μισθοδοσίας των Μητροπολιτών και εισπράξεως των δικαιωμάτων αυτών δια κυβερνητικών εισπρακτόρων.», «Ο Μητροπολιτικός Θρόνος Πάφου», ο.π., Λευκωσία: 14 Απριλίου 1900. Για το ίδιο θέμα βλ. «Η κατάπτωσις του Εκκλησιαστικού Άμβωνος» και «Αντιχριστιανικό κήρυγμα», ο.π., Λευκωσία: 7 και 14 Απριλίου 1900.

¹³⁹⁷ «Γράμμα της Ιεράς Συνόδου», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 16/29 Ιουνίου 1900.

¹³⁹⁸ Ο εκδότης της εφημερίδας *Ευαγόρας* κ. Νικόλαος Καταλάνος, ήταν επίσης ένας από τους υποστηρικτές του μητροπολίτη Κιτίου οι οποίοι κατηγορήθηκαν για μασονισμό. Οι κυριότεροι επικριτές του κ. Καταλάνου ήταν ο αρχιμανδρίτης Φιλόθεος και ο Μιράν Σεβασλής. «Ο Μασονισμός καταδικαζόμενου υπό του Μασόνου κ. Καταλάνου», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 2/15 Ιουνίου 1900. Για το ίδιο θέμα βλ. «Ο υβριστής Μασόνος κ. Καταλάνος», «Μασονία και Εγκυκλοπαίδεια», «Οίκτου μόνον άξιος ο μασόνος συντάκτης του Ευαγόρου», «Αποδοκιμασίαι κατά του Μασονισμού», «Τα μεσότοιχα του μασόνου κ. Καταλάνου», «Μασονική τακτική», «Ο Μασόνος κ. Καταλάνος», «Ανοικτή Επιστολή», «Απελπιστική Απόπειρα», «Μασονικά» και «Νόστιμος Υπόθεσις», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Απριλίου, 21/4 Μαΐου, 11/28 Μαΐου, 5/18 Μαΐου, 12/25 Μαΐου και 7/20 Ιουλίου 1900. Η αρθρογραφία του κ. Καταλάνου έχει ενοχλήσει τους υποστηρικτές του μητροπολίτη σε τέτοιο βαθμό ώστε η εφημερίδα *Φωνή της Κύπρου* συνιστά στην κυβέρνηση να επιβάλει λογοκρισία στην εφημερίδα *Ευαγόρας*, «Η Λογοκρισία», ο.π., Λευκωσία: 6/19 Οκτωβρίου 1900.

¹³⁹⁹ Εκτός του Τεκνόπουλου και του Σεβασλή τα βέλη του *Ευαγόρα* στρέφονται και εναντίον του «Μαρωνίτη», όπως τον ονομάζει, κ. Αχιλλέα Λιασσίδη. «Ο Στύλος της Ορθοδοξίας – Μακρακισαί, Μαρωνίται, Αρμένιοι» «Υστερόβουλος Παρέμβασις Αρμενίου», «Τα Επιχειρήματα του Αρμενίου», «Συμμαχία Καππαδίκων, Αρμενίων, Μαρωνιτών», *Ευαγόρας*, Λευκωσία: 3 και 24 Μαρτίου, 17 Απριλίου, 24 Αυγούστου 1900.

Μητροπολίτη Κιτίου δια λόγων μειούντων το γόητρον αυτού ως Εκκλησιαστικού αρχηγού και προσβαλλόντων την υπόληψίν του»¹⁴⁰⁰, ανέλαβαν οι Πασχάλης Κωνσταντινίδης, Θ. Μιχαηλίδης, Α. Αρτέμης και Μιράν Σεβασλής, ενώ δικηγόροι του μητροπολίτη Κιτίου ήταν οι Ρώσσο, Δημητρίου και Νικολαΐδης¹⁴⁰¹. Κατά την κατάθεσή του ο μητροπολίτης Κιτίου δήλωσε ότι «Διαβεβαιώ ενώπιον Θεού και ανθρώπων ότι ουδέποτε υπήρξα μέλος της μασονικής στοάς, ουδέποτε έσχον σχέσεις μετ' αυτής». Ο αρμόδιος δικαστής αποφάσισε ότι η χρήση της λέξης «μασόνος» αποτελεί ύβρη κατά του μητροπολίτη, για αυτό επέβαλε πρόστιμο ύψους μιας λίρας στον Ιωαννίδη, τον οποίο θα επιβαρύνουν και τα έξοδα της δίκης¹⁴⁰².

Στον αντίποδα, οι οπαδοί του μητροπολίτη Κιτίου κατηγορούν τον εκ Κυρηνείας υποψήφιο για μακρακισμό. Σύμφωνα με τον Χριστοδούλου, ο Κύριλλος Βασιλείου «Ως φοιτητής στην Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών... άκουσε τον Απόστολο Μακράκη και φαίνεται ότι ως ένα βαθμό συγκινήθηκε από το δυναμικό του κήρυγμα... Το γεγονός ότι ο Κυρηνείας... ερχόμενος κατόπιν στην Κύπρο διέδιδε το περιοδικό «Λόγος» έδωσε λαβή στους επικριτές του να τον κατηγορήσουν ότι εμφορείτο από τις ίδιες ιδέες. Ήταν φανερό ότι η αντίθετη παράταξη προσπαθούσε να προσδώσει στις σχέσεις του Κυρηνείας με την σχολή του Λόγου στην Αθήνα διαστάσεις έκπτωσης σε αίρεση με σκοπό την εξυπηρέτηση των δικών τους συμφερόντων.»¹⁴⁰³. Παρόμοια επίθεση δέχεται και ο αρχιμανδρίτης Φιλόθεος, ένας από τους κυριότερους υποστηρικτές του μητροπολίτη Κυρηνείας. Η εφημερίδα *Ευαγόρας* σε άρθρο της περί μακρακισμού αναφέρει ότι «Η μωρά και κακοήθης αυτή αίρεσις, ήτις λυμαίνεται τας απλωϊκότερας κοινωνικάς τάξεις υπό το πρόσχημα της υγιούς Χριστιανικής διδασκαλίας φαίνεται ότι επικινδύνως εξέτεινε τους απομυζητικούς πλοκάμους της και ενταύθα από της αφορισμένης εν Αθήναις παρασυναγωγής. Θρησκευτικόν και εθνικόν καθήκον ημών θεωρούμεν ίνα πατάξωμεν την αντιχριστιανικήν και αντεθνικήν ταύτην αίρεσιν και το κακόηθες δημοσιογραφικόν αυτής όργανον όπερ άθλιοι τίνες ενταύθα θα μεταχειρίζονται προς κακοηθέστατας συκοφαντίας κατά προσώπων άτινα δικαίως απολαύουσιν αμερίστου της εκτιμήσεως και του σεβασμού του κοινού. Από του προσεχούς φύλλου θα καταδείξωμεν το μωρόν και κακόηθες της αιρέσεως ταύτης αναδημοσιεύοντες και την κατά αυτής Εγκύκλιον της

¹⁴⁰⁰ Φραγκούδης Γ.Σ., *Ιστορία του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος Κύπρου (1900 – 1910)*, Αλεξάνδρεια: 1911, σ.σ. 31 – 32.

¹⁴⁰¹ «Η Πολύκροτος Δίκη Μητροπολίτη Κιτίου – Κ. Ιωαννίδου – Όλα τα Πρακτικά – Επεισόδια και Εντυπώσεις (Του εις Βαρώσια Μεταβάντος Συνεργάτου μας)», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 1/14 Σεπτεμβρίου 1900. Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης «Η Μήνυσις του Αγίου Κιτίου», και «Χαρακτηριστικόν Επεισόδιον», *Ευαγόρας*, Λευκωσία: 24 Αυγούστου 1900.

¹⁴⁰² «Η Δίκη του Μητροπολίτη Κιτίου – Αγόρευσις του κ. Αρτέμη – Η Απόφασις», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 22/5 Οκτωβρίου 1900.

¹⁴⁰³ Χριστοδούλου Νίκος, *Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα...*, ο.π., σ.σ. 49 – 50.

Ι. Συνόδου της Ελλάδος ίνα καταμάθωσι και οι υποβολείς του Αρχιμανδρίτου Φιλοθέου πως αποκηρύσσονται και αφορίζονται τα πράγματι αιρετικά και αντιθρησκευτικά σωματεία...»¹⁴⁰⁴.

Κατά τη διάρκεια της πρώτης περιόδου του αρχιεπισκοπικού ζητήματος, οι οπαδοί του μητροπολίτη Κιτίου πιστεύουν ακράδαντα ότι η υποψηφιότητα και η πολιτική που ακολουθεί ο μητροπολίτης Κυρηνείας είναι αποτέλεσμα των πιέσεων που δέχεται από τον στενό κύκλο λαϊκών και κληρικών συνεργατών του¹⁴⁰⁵. «...Άγνωστος σχεδόν εις τον λαόν ο Άγιος Κηρυνείας εξηναγκάσθη ίσως υπό της εθνοβλαβούς εν τη Νήσω σπείρας να αποδεχθή την υποψηφιότητα δια τον Αρχιεπισκοπικόν θρόνον πεποιωθώς εν τω βάθει της συνειδήσεώς του ότι δεν είνε ικανός προς την δυσχερίαν και βαρείαν ταύτην δοκιμασίαν... Συνηργάσθησαν ο τε Άγιος Κηρυνείας και οι λοιποί Συνοδικοί μετά προσώπων λαϊκών κεκηρυγμένων προσωπικών και πολιτικών εχθρών του Αγίου Κιτίου και συνεμορφώθησαν προς τας γνώμας και τας οδηγίας τούτων ίνα ματαιώσωσι δια παντός θεμιτού και αθεμιτού μέσου την επιτυχίαν του Αγίου Κιτίου κατά τας επικείμενας εκλογάς...»¹⁴⁰⁶. Σε αυτό το πλαίσιο η εφημερίδα *Ευαγόρας* επιτίθεται κατά του αρχιμανδρίτη Φιλόθεου, τον οποίο κατηγορεί ως ψεύτη, αγράμματο εχθρό του λαού και σφετεριστή της περιουσίας της Εκκλησίας¹⁴⁰⁷ αλλά και του ηγουμένου Κύκκου, ο οποίος, όπως

¹⁴⁰⁴ «Ο Μακρακισμός εν Κύπρω», *Ευαγόρας*, Λευκωσία: 27 Απριλίου 1900.

¹⁴⁰⁵ Παρόμοιες πιέσεις από τους λαϊκούς υποστηρικτές του μητροπολίτη Κυρηνείας δέχεται και ο αρχιμανδρίτης Φιλόθεος σύμφωνα με τον *Ευαγόρα* «Μετεχειρίσθησαν ως όργανον τον αγγράμματον Αρχιμανδρίτην ίνα προσδώσωσιν εις την περί Τεκτονισμού συζήτησιν χροιάν θρησκευτικήν εκμεταλλευόμενοι τας προλήψεις και το θρησκευτικόν αίσθημα των απλουστέρων, αλλά και τας τυπογραφικάς δαπάνας εφόρτωσαν εις την ράχην τούτου υποστηρίζοντες και υλικώς δια χρήματος κολογηρικού το δημοσιογραφικόν όργανον αυτών. Ενώ άστεγοι και λοιμοκτωνούσαι χήραι και ορφανά αποπέμπονται της Αρχιεπισκοπής άνευ ελέου και επισπάται ο κληρικός ούτος τας αράς και την αγανάκτησιν του κοινού, ίνα εξυπηρετήση την φατρίαν εις ήν ανήκει, υπεβλήθη και εις σημαντικήν αφαίμαξην και εις το ασύγγνωστον εις κληρικών δια αμάρτημα να ψεύδηται δημόσια οικειοποιούμενος ως ίδια όσα άλλοι γράφουσι και ασυνειδήτως ούτος υπογράφει...», «Άνισος Αγών», ο.π., Λευκωσία: 10 Μαρτίου 1900.

¹⁴⁰⁶ «Κρίσιμος Περίοδος», *Ευαγόρας*, Λευκωσία: 24 Αυγούστου 1900.

¹⁴⁰⁷ «Επισήμως ανεκοινώθη παρ' ανωτέρου Κυβερνητικού υπαλλήλου προς ιθαγενείς βουλευτάς ότι ο παρά τη Αρχιεπισκοπή Αρχιμανδρίτης παρακαθήμενος εν τω Ιταρε Συμβουλίω ως Αντιπρόσωπος του Μακαριωτάτου Αρχιεπισκόπου συνέστησεν εις την Κυβέρνησιν ίνα εφαρμόση κατά του Κυπριακού λαού την μαστίγωσιν. Καθ' εαυτόν λαμβανόμενος ο άνθρωπος αυτός είνε βεβαίως πάσης προσοχής ανάξιος, ένεκα όμως των καθηκόντων άτινα εκπληροί κακή μοίρα της Εκκλησίας, προκαλεί την περιφρόνησιν και τον οίκτον ημετέρων και ξένων κατά του Ιερού Κλήρου ημών. ..Δεν φρονούσιν οι Πανιερώτατοι Μητροπολίται ότι είνε καιρός να καθάρωσιν την Αρχιεπισκοπήν και την Εκκλησίαν από τουούτου κληρικού πριν εξεγερθή ο λαός και χειροδικήσει;», «Η πορεία του Αρχιμανδρίτου εν τω Ιταρέ Συμβουλίω», ο.π., Λευκωσία: 10 Μαρτίου 1900. «Ούτε Θεόν ούτε ανθρώπους σέβεται πάσαν αποβάλλον σεμνότητα και συστολήν ο παράδοξος εν τη Αρχιεπισκοπή Αρχιμανδρίτης, ούτε την Αγίαν και Μεγάλην Παρασκευήν ηυλαβήθη, ψευδόμενος δημόσια κατ' αυτήν...», «Πρεσβεία Αρχιμανδρίτου», ο.π., Λευκωσία: 17 Απριλίου 1900. Για το ίδιο θέμα βλ. «Τίνες οι βλάσφημοι – Η αιδώς του Αρχιμανδρίτου – Νέος Έφεδρος», ο.π., Λευκωσία: 17 Μαρτίου 1900. Τις κατηγορίες περί οικονομικών ατασθαλιών εναντίον του αρχιμανδρίτη επαναλαμβάνει και ο κ. Θ. Θεοδότου αναγκάζοντας τον Φιλόθεο να εκδώσει σχετική διάψευση στην εφημερίδα *Φωνή της Κύπρου*, « Έμαθον με λύπην μου ότι ο κ. Θεοφάνης Θεοδότου, δικηγόρος, όστις εσπούδασε με χρήματα της Αρχιεπισκοπής, δικηγорών εις την πανήγυριν του αγίου Παντελεήμονος Μύρτου 27 Ιουλίου προς το πλήθος των προσκηνητών προς διαφώτισιν αυτού, εκατηγόρησε και τον Αρχιμανδρίτη της Αρχιεπισκοπής Φιλοθέου, ότι το Μοναστήριον της Αγίας Νάπας αντί 550 λιρών όπου είχεν ανέβη εις την πλειοδοσίαν, το νοικίασε 300 λίρας, και είπεν εις το πλήθος, ότι εννοήτε τι έκαμε τας 250 και πως επλούτισεν. Το μοναστήριον τούτον

υποστηρίζει αναγνώστης, παραβαίνει τους κανόνες της μοναστικής ζωής και δεν τηρεί τις ημέρες νηστείας¹⁴⁰⁸.

Αλλά η κυριότερη κατηγορία την οποία εξαπολύει το στρατόπεδο του μητροπολίτη Κιτίου κατά των υποστηρικτών του Κυρηναίου αφορά την προδοσία των εθνικών πόθων του λαού και τη στενή συνεργασία με την κυβέρνηση. «Ότι συνεπήχθη εν Κύπρω μερίς ιθαγενών συνάψασα συμβόλαιον κομματικής και προσωπικής συναλλαγής μεταξύ της κυβερνήσεως ουδείς αρνήται... Ότι κοινωνικοί ναυαγοί εγένοντο ευτελή της κυβερνήσεως όργανα προς εξυπηρέτησιν των συμφερόντων αυτής, αντικείμενων πολλάκις προς τα συμφέροντα των φορολογουμένων απέβη ηλίου φαεινότερον... Εν ταις στήλαις δημοσιογραφικών οργάνων θεραπευόντων επί βλάβη της χώρας το ίδιον υλικόν συμφέρον αναγράφονται γνώμαι και σκέψεις των νέων τούτων καταχθονίων δηλητηριάζουσα την κοινήν γνώμην, και διαστρέφουσα το γνήσιον και αληθές φρόνημα του λαού και παρέχουσιν εις την κυβέρνησιν εύλογα μέσα υπερασπίσεως εαυτής ενώπιον της Κεντρικής κυβερνήσεως, της κοινής εν Αγγλία και εν τη άλλως Εσπερία γνώμης...»¹⁴⁰⁹.

Οι οπαδοί του μητροπολίτη Κυρηναίου απαντούν στην κατηγορία περί προδοσίας μεμφόμενοι τον μητροπολίτη Κιτίου για συνεργασία με την τουρκοκυπριακή κοινότητα. «Ειρωνεία και εμπαιγμός ήτο η συμμετοχή Τούρκου πασά εις την προχθεσινήν διαδήλωσιν. Άνθρωποι οι οποίοι διαρρυγνύουσι τα ιμάτιά των και βάλλουσι λίθον αναθέματος κατά πάντος όστις ήθελε τολμήση να χαιρετίση ή να δεχθή το τέιον ευγενούς Βρετανού, είχον επικεφαλής της διαδήλωσής των και παρά την ελληνικήν σημαίαν Τούρκον πασάν, όστις εις την πρώτην υπέρ ενώσεως κραυγήν διεμαρτυρήθη εντόνως. Το γεγονός έμφαίνει τον τρόπον καθ' ον αντιλαμβάνονται οι καλοί πατριώται την πολιτικήν ημών πορείαν εις το εξής απέναντι των κατοίκων οθωμανών της Κύπρου. Παραβλέπονται παρ' αυτών ιστορικά γεγονότα και εθελουσίως μυωπάζουσι προς το χάσμα το οποίον δικαίως ανώρυξε μεταξύ Ελλήνων και

ενοικιάσθη από πέρυσι κατά τας Αυγούστου αντί 500 λιρών δια 5 έτη, και επεκυρώθη το συμβόλαιον από τον Αρχιεπίσκοπον...», «Διατριβή», *Φωνή της Κύπρου*, 11/24 Αυγούστου 1900.

¹⁴⁰⁸ «Φαρισαϊκή Διάψευσις», ο.π., Λευκωσία: 10 Μαρτίου 1900.

¹⁴⁰⁹ «Οι συνεργάται της Κυβερνήσεως», *Ευαγόρας*, Λευκωσία: 11 Μαΐου 1900. «Είνε λυπηρόν αλλ' αληθές ότι κατά τα τελευταία τούτα έτη εγένετο σημαντική μεταβολή των σχέσεων μεταξύ της Κυβερνήσεως και του λαού, ενέχουσα εν πολλοίς σημεία σκιερά, προδιδόντα την προσπάθειαν της Κυβερνήσεως ίνα προσεταιρισθή στοιχεία τίνα εν τω τόπω και επιφέρη αντίδρασιν κατά της γοργής αναπτύξεως του εθνικού φρονήματος και της επιτεινομένης του λαού αγανακτήσεως ένεκα της προϊούσης δυσπραγίας και της αδυσωπήτου φορολογίας... από τίνος επίμονοι γίνονται απόπειραι είτε αμέσως υπό της Κυβερνήσεως, είτε εμμέσως δια της σπείρας και των οργάνων αυτής ίνα επιβάλωσι χείρα και επί της Εκκλησίας. Ευτυχώς όμως η παρουσία ιεραρχών επί των Μητροπολιτικών θρόνων της Νήσου εμπνεόμενων υπό ακραιφνούς αφοσιώσεως προς την Εκκλησίαν και θερμής στοργής προς την Πατρίδα ενήρησεν την Εκκλησίαν ανεπηρέαστον μέχρι τούδε και απρόσβλητος εις τα αλλεπαλλήλους επιβουλάς και ο κοσμικός ημών κλήρος παρά την δυσχερή οικονομικήν του κατάστασιν και την έλλειψιν ικανής παιδείσεως πιστός παραμένει θεματοφύλαξ των τε θρησκευτικών και εθνικών του παραδόσεων. Δεν τυγχάνει ατυχώς το αυτό και ως προς τον μοναχικόν κλήρον...», ο.π., Λευκωσία: 24 Μαρτίου 1900.

Τούρκων προαιώνιον φυλετικόν μίσος... ελησμονήθη ότι εκείνοι επέδραμον την νήσον ως κατακτηταί... Όλα ελησμονήθησαν. Οι πολιτικοί οίτινες εκόπτοντο, διότι ανήρ χριστιανός αναμφισβήτητου φιλελληνισμού, του οποίου αι υπηρεσίαι προς την Κύπρον αποτελούσι τας ευγενεστέρας του βίου του στιγμάς, χωρίς να παραλείψωμεν τους διαρκείς υπέρ της ελευθερίας αγώνας του, έλαβε μέρος εις ζήτημα παγκοσμίου ενδιαφέροντος, το μασσονικόν... Με την ελαφροτέραν συνείδησιν περιήγετο ανά τας οδούς η σημαία σκιάζουσα υπ' αυτής τούρκον, όστις οφείλει τους βαθμούς του εις τον προς την φυλήν αυτού μέγιστον φανατισμόν... η πράξις... ελάμβανε χώραν εν διαδηλώσει υπέρ υποψηφίου δια τον θρόνον του Αποστόλου Βαρνάβα και εθνομάρτυρος Κυπριανού...»¹⁴¹⁰.

Ο μητροπολίτης Κιτίου αποχώρησε από την Ιερά Σύνοδο τον Ιούνιο του 1900. Λίγο μετά την αποχώρησή του ενημέρωσε τη Σύνοδο και το ποίμνιο για το πρόβλημα που προέκυπτε σχετικά με την αριθμητική αναλογία των γενικών αντιπροσώπων, οι οποίοι θα εξέλεγαν τον αρχιεπίσκοπο. Σύμφωνα με την απόφαση της Ιεράς Συνόδου, οι τριάντα από τους εξήντα γενικούς αντιπροσώπους θα προέρχονταν από την επαρχία του αρχιεπισκοπικού θρόνου, ενώ σύμφωνα με τον μητροπολίτη Κιτίου η αναλογία των αντιπροσώπων θα έπρεπε να είναι ίση για

¹⁴¹⁰ «Ειρωνεία», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 15/28 Σεπτεμβρίου 1900. Ως κυριότερος υποστηρικτής της κατακριτέας συνεργασίας με την τουρκοκυπριακή κοινότητα κατηγορείται από την εφημερίδα *Φωνή της Κύπρου* ο εκδότης του *Ευαγόρα* κ. Καταλάνος. «Ο «Ευαγόρας» ομοιάζει με ναυαγόν... Είνε σκανδαλώδης αναίδεια φύλλον καλούμενον ελληνικόν, το οποίον δεν έχει ελληνικόν παρά το όνομα και την καρδίαν και την ψυχήν, να διασαλπίζει εις υπόδουλον λαόν τας αρετάς της πολιτικής του κλίνει το γόνυ προ του ερυθρού Σουλτάνου... Τι δε να ειπώμεν δια την μέλλουσαν Αρχιεπισκοπήν μεταβαλλομένην εις ελληνοτουρκικήν συνέλευσιν; Ο μέλλων Αρχιεπίσκοπος θα καλύπτει υπό την στέγην του και τα δυο στοιχεία. Ο τουράς του Παδισάχ και ο αθάνατος Σταυρός θα κλίνουν δια να ασπασθώσι αλλήλους... Είνε ακατανόμαστος η σύγχυσις ιδεών και πόθων, ήτις επεκράτησεν επί τη ευκαιρία του αρχιεπισκοπικού ζητήματος. Εις καθαρώς θρησκευτικόν ζήτημα, εις καθαράς διαδηλώσεις υπέρ της Ορθοδοξίας επετράπη η ενεργός ανάμειξις μη χριστιανικού στοιχείου εν ονόματι δήθεν μιας προβληματικής συμμαχίας μεταξύ της επισήμου Ελλάδος και Τουρκίας. Όλα εταράχθησαν, όλα εσυγχύσθησαν, όλα ανεμίχθησαν. Το παν διεστράφη. Αρχαί παρεβιάσθησαν, παραδόσεις ελησμονήθησαν, τα υψηλά συμφέροντα της θρησκείας και της Εκκλησίας κατεπατήθησαν δι' εγωιστικούς και ιδιοτελείς σκοπούς ατόμων ή σωματείων. Και τούτο ίνα παραπλανηθή, ο λαός εν ονόματι δήθεν του πατριωτισμού, μιας τάχα υψηλής ιδέας, μιας φανταστικής ελληνοτουρκικής συμπράξεως, ής τα θεμέλια τίθενται εις το τυπογραφείον του *Ευαγόρα*...», «Τερατώδης Πολιτική», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 29/12 Οκτωβρίου 1900. Ο Καταλάνος με την σειρά του υπεραμύνεται της συνεργασίας των δυο σύνοικων στοιχείων και της υποστήριξης που παρέχει ο Dervish Effendi στον μητροπολίτη Κιτίου αναφέροντας ότι «Οι Οθωμανοί βουλευταί και μετ' αυτών άπας ο μωαμεθανικός λαός της Κύπρου αναγνωρίζουσι εις το πρόσωπο του Αγίου Κιτίου σθεναρόν υπέρμαχον των συμφερόντων πάντων των νησιωτών άνευ διακρίσεως φυλής και θρησκευάματος. Πικρά πείρα εδίδαξε τους αντιπροσώπους του Οθωμανικού πληθυσμού ότι η τυφλή σχεδόν εμπιστοσύνη δι' ής περιέβαλλον την Κυβέρνησιν και η άκρα προς αυτήν ευλάβεια ήν υπαγορεύει η θρησκευτική αγωγή των, εν η περιλαμβάνεται και η πολιτική ανατροφή των μωαμεθανών, παρέβλαπτον τα συμφέροντα σύμπαντος του πληθυσμού της Νήσου, ένεκα του αποκλειστικώς ταμιευτικού πνεύματος, υφ' ου διαπνέονται οι κρατούντες εν πάση πράξει και ενεργεία αυτών είτε εν τω Νομοθετικώ είτε εκτός αυτού. Ησπάσθησαν δια τούτο την ελεγκτικήν πολιτικήν του Αγίου Κιτίου και συνετάχθησαν μετά της μεγάλης πλειονότητος των Ελλήνων συναδέλφων αυτών, οίτινες εν ευγενεί αμίλλη αγωνίζονται προς περιφρούρησιν των παραχωρηθέντων δικαιωμάτων, άτινα κολοβά όντα, πειράται από τινός η Κυβέρνησις να κολοβώση έτι μάλλον, και κατά της σταθεράς ροπής προς παρανομίας και καταπιέσεις κατά του λαού...», «Οι Οθωμανοί υπέρ του Αγίου Κιτίου», *Ευαγόρας*, Λευκωσία: 24 Αυγούστου 1900.

όλες τις επαρχίες. Αυτή η διαφωνία προκάλεσε την διαμαρτυρία των κατοίκων της Λάρνακας και της Λεμεσού, οι οποίοι εξέφρασαν την δυσαρέσκειά τους με σχετικά ψηφίσματα προς την Ιερά Σύνοδο¹⁴¹¹. Η Ιερά Σύνοδος απάντησε στις 28 Ιουνίου με δήλωσή της αναιρώντας όλες τις κατηγορίες του μητροπολίτη Κιτίου εναντίον της και διαβεβαιώνοντας το ποίμνιο ότι τα εκλογικά του δικαιώματα θα εξασφαλισθούν¹⁴¹².

Μέσα σε αυτό τον κλίμα έντονων αντιπαραθέσεων, η Ιερά Σύνοδος αποφάσισε να συμμορφωθεί προς τις εκκλήσεις του λαού για γρήγορη επίλυση του αρχιεπισκοπικού ζητήματος και να προκηρύξει εκλογές¹⁴¹³. Στις 10 Ιουνίου 1900 διέταξε την κατάρτιση των εκλογικών καταλόγων¹⁴¹⁴ και στις 25 του ίδιου μήνα εξέδωσε εγκύκλιο ορίζοντας ως ημέρα εκλογών των 993 ειδικών αντιπροσώπων την 3η Σεπτεμβρίου και των 60¹⁴¹⁵ γενικών αντιπροσώπων την 10η Σεπτεμβρίου¹⁴¹⁶. Σύμφωνα με αυτήν, τριάντα γενικοί αντιπρόσωποι θα προέρχονταν από την επαρχία της αρχιεπισκοπής ενώ οι υπόλοιποι τριάντα από τις λοιπές μητροπόλεις. Επίσης, όριζε ότι οι σαράντα αντιπρόσωποι θα ήταν λαϊκοί και οι είκοσι κληρικοί¹⁴¹⁷. Κατά την προεκλογική περίοδο οι δυο μερίδες επιδόθηκαν σε ένα αγώνα αλληλοκατηγοριών για μασονισμό¹⁴¹⁸ και μακρακισμό, ενώ ανακινήθηκε και το εκκλησιαστικό ζήτημα. Σύμφωνα με τους οπαδούς του μητροπολίτη Κιτίου, οι εκκλησιαστικοί ηγέτες έχουν καταχραστεί την περιουσία των ιδρυμάτων τους και έχουν πλουτίσει εις βάρος του λαού¹⁴¹⁹,

¹⁴¹¹ Ζαννέτος Φίλιος, *Ιστορία...*, ο.π., σ. 168 και 171.

¹⁴¹² ο.π., σ.σ. 168 – 173. Για το ίδιο θέμα βλ. «Ανταπάντησις Λαρνακέων», *Ευαγόρας*, Λευκωσία: 24 Αυγούστου 1900.

¹⁴¹³ «Εκκλησις προς του Πανιερώτατου Μητροπολίτας Κιτίου και Κηρυνείας», ο.π., Λευκωσία: 21 Ιουλίου 1900 και «Εκλογή Αρχιεπισκόπου – Η γνώμη της Ιεράς Συνόδου – Να επισπευθή η εκλογή», «Ζητήματα – Λυπηρά» *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 9/22 Ιουνίου και 14/27 Ιουλίου 1900.

¹⁴¹⁴ «Οι Ιερείς ή ο ιερεύς εκάστης ενορίας, πόλεως ή κωμοπόλεως, κώμης ή χωρίου μετά της Επιτροπής εκάστης Εκκλησίας και του Μουκτάρη θέλουσιν ασχοληθή αμά τη παραλαβή της παρούσης Εγκυκλίου εις τον καταρτισμόν εκλογικού καταλόγου εγγράφοντες εν αυτώ πάντας τους άνδρας τους έχοντας ηλικίαν από (20) είκοσι ετών και άνω και κατοικούντες εν τη ενορία της πόλεως ή κωμοπόλεως, κώμης ή εν τω χωρίω αυτών... Εν περιπτώσει διαφωνίας κατά τον καταρτισμόν του καταλόγου η διαφορά να λύηται κατά την γνώμην των πλειόνων ως άνωθι επιτετραμμένων τον καταρτισμόν του καταλόγου...», «Εγκύκλιος της Ιεράς Συνόδου», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 16/29 Ιουνίου 1900.

¹⁴¹⁵ Ο Φίλιος Ζαννέτος αναβιβάζει τον αριθμό των γενικών αντιπροσώπων σε 63, Ζαννέτος Φίλιος, *Ιστορία...*, ο.π. σ.σ. 193 – 194.

¹⁴¹⁶ «Εγκύκλιος – Ιερά της Εκκλησίας της Κύπρου Σύνοδος», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 11/24 Αυγούστου 1900.

¹⁴¹⁷ Σύμφωνα με τον Ζαννέτο η αναλογία που θα έπρεπε να τηρηθεί είναι ένας κληρικός προς τρεις λαϊκούς και όχι ένας προς δυο. Επίσης ο Ζαννέτος αναβιβάζει τον αριθμό των λαϊκών σε 43. Ζαννέτος Φίλιος, *Ιστορία...*, ο.π., σ.σ. 194 – 197.

¹⁴¹⁸ Αυτή την περίοδο κινήθηκε η δίκη κατά του Κύρου Ιωαννίδη για συκοφαντία εις βάρος του μητροπολίτη Κιτίου την οποία αναφέραμε ήδη.

¹⁴¹⁹ «...είμεθα βέβαιοι ότι οι θησαυρίσαντες χρυσίον και αργύριον εν τη Εκκλησία και τον Μαμμωνάν αντί του Θεού λατρεύοντες σπασμωδικώς θα περισφίγγωσι το παχύ και βαρύ βαλάντιον αυτών αντί του οποίου και Εκκλησία και Πατρίδα θα απηρνούντω... Δεν νοσεί η Εκκλησία... αλλά ο κλήρος αυτής... δεν δύναται (τις) να μη ομολογήση... ότι πειρεσέφρησαν εις τον Ιερόν περίβολον της Εκκλησίας λύκοι άρπαγες... Άνθρωποι άστεγοι, αλήται... αμαθείς και παντελώς αγράμματοι, προς παν έντιμον βιοποριστικόν έργον άνίκανοι και αδέξιοι κατέφυγον εις την Εκκλησίαν

αλλά η προκειμένη στιγμή δεν είναι η κατάλληλη για την επίλυση του εκκλησιαστικού ζητήματος. Αντίθετα, οι οπαδοί του μητροπολίτη Κυρηναίας από την μεριά τους θεωρούν ότι παράλληλα με την επίλυση του αρχιεπισκοπικού ζητήματος η Ιερά Σύνοδος θα πρέπει να επιλύσει και το εκκλησιαστικό, δηλαδή το οικονομικό ζήτημα που αφορά τη διαχείριση των προσόδων των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων¹⁴²⁰.

Ο προεκλογικός αγώνας διεξάγεται με ένταση και έχει επηρεάσει εξίσου τις πόλεις και τα χωριά της νήσου. «Όσω προσεγγίζει η ημέρα των εκλογών Αρχιεπισκόπου, τόσο η κίνησης αυξάνει, τόσο αι ενέργειαι εντείνονται και τα πάθη εξάπτονται. Πολλοί πάσαν ιδιωτικήν εργασίαν και βιωτικήν μέριμναν εγκαταλείψαντες επεδόθησαν αποκλειστικώς εις το έργον των πρακτόρων των υποψηφίων δια το ιερόν τούτο αξίωμα... Ουδείς δύναται από του νυν ν' αποφανθή ωρισμένως περί του τις των δυο θα εξέλθη νικητής εκ της διεξαχθησομένης εκλογικής πάλης... τα μεταξύ των πολιτών πάθη, αι διχογνωμιαί και έριδές των υπεισήλθον και εν τω σπουδαιωτάτω τούτω ζητήματι και επέφερον ως αντίκτυπον τον επηρεασμόν ουχί μόνον των εν ταις πόλεσι εργατικών τάξεων, αλλά και του αγροτικού χριστιανικού ποιμνίου και το χειρίστον είνε ότι προς την επιβολήν της εκ κομματικών ερίδων απορροούσης γνώμης των γίνεται υπό πολλών χρήσις γλώσσης ανίερου και βδελυράς καταρριπτούσης προ των ομμάτων του λαού το ιερώτερον των αξιωμάτων και τον οίκτον των ξένων προκαλούσης...»¹⁴²¹.

και από ενδεών υπηρετών εγένοντο πολυτάλαντοι, από λιπόσαρκιον, πολύσαρκοι, από ταπεινών υπερήφανοι... Σκανδαλιζόμεθα βλέποντες πολίτας αφανώς και αδοκίητως πλουτήσαντες και... ότι άποροι τέως κληρικοί εσώρευσαν πλούτον... Εις τι χρησιμεύει ο πλούτος εν τοις βαλαντίοις ανθρώπων απαρνησαμένων εαυτούς και τον κόσμον και αφιερωθέντας εις την λατρείαν του Θεού...;», «Ανορθώσατε την Εκκλησία», *Ευαγόρας*, Λευκωσία: 3 Μαρτίου 1900. Σε άλλο άρθρο του ο *Ευαγόρας* αναφέρει ότι «Παρά την οικονομικήν ευημερίαν μονών τινών, ήτις δημιουργήται επί ζημία των λαϊκών τάξεων, ουδεμία τούτων προϋνόησεν ίνα εκλέξη μεταξύ των μοναζόν των νέων τους νοημονέστερους και ηθικώτερους ίνα αποστείλει εις εξωτερικάς ιερατικάς και θεολογικάς Σχολάς προς εκπαίδευσιν... οι Ηγούμενοι των μονών βιούσιν μακράν της Μονής διάγοντες ευμαρή βίον εν ταις πόλεσι ασχολούμενοι περί έργα όλως κοσμικά και ξένα προς τον σκοπόν του μοναχικού βίου, επετρέπη δ' εις αυτούς ού μόνον εν τοις πολιτικούς πράγμασι να αναμινγύωνται αλλά και τας εκκλησίας να παρενοχλώσι και ταραττούσι ουδεμίαν εν αυταίς έχοντες εξουσίαν...», «Αι Ευθύνη των Πανιερώτατων Μητροπολίτων», ο.π., Λευκωσία: 10 Μαρτίου 1900.

¹⁴²⁰ «...ο λαός δέον να κληθή ίνα από κοινού μετά της Ιεράς Συνόδου θέσωσι τας βάσεις εφ' ων θα διακυβερνάται η της Αρχιεπισκοπής περιουσία, κανονίσωσιν τας σχέσεις της Εκκλησίας προς την Πολιτείαν και ρυθμίσωσιν παν πνευματικόν δικαίωμα... Όταν τα ζητήματα ταύτα επιλυθώσιν, ο λαός εν ηρεμία ψυχής εν πνεύματι αγάπης και ομονοίας θα υποδείξη τον εκλεκτόν του, όστις έχων ήδη κεκανονισμένα τα περί αυτόν, θ' αναλάβη την διακυβέρνησιν της Εκκλησίας, απηλλαγμένος δε χειριστικών φροντίδων... Θέλομεν τον ανώτατον της εκκλησίας μας λειτουργόν όχι εισπράκτορα, αλλά πατέρα, όχι ταπεινούμενον και εξευτελιζόμενον, αλλ' ιστάμενον υψηλά, απηλλαγμένον κάθε μομφής όσον αφορά την θρονικήν διαχείρισιν, τύπον και υπογραμμόν αληθούς Ποιμενάρχου...», «Πριν πληρωθή», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 2/12 Ιουνίου 1900. Για το ίδιο θέμα βλ. «Ο Αρχιεπισκοπικός Θρόνος» και «Η Διακανόνισις των Εκκλησιαστικών», ο.π., Λευκωσία: 19/1 Ιουνίου και 16/29 Ιουνίου 1900.

¹⁴²¹ «Το ζήτημα της ημέρας», ο.π., Λευκωσία: 18/31 Αυγούστου 1900. Η διχόνοια του αρχιεπισκοπικού ζητήματος φαίνεται ότι έχει επηρεάσει και την τάξη των δασκάλων, «Παγκύπριον Γυμνάσιον – Διάψευσις», «Διάψευσις» και «Ανοικτή Επιστολή», ο.π., Λευκωσία: 7/20 Ιουλίου και 11/24 Αυγούστου 1900. Παρά τις διαψεύσεις εκ μέρους των

Οι εκλογές διεξάγονται κανονικά τις προκαθορισμένες ημέρες σε κλίμα προεκλογικού πυρετού¹⁴²². Τα πρώτα αποτελέσματα κάνουν λόγο για εκλογή 46 γενικών αντιπροσώπων, οι οποίοι υποστηρίζουν τον μητροπολίτη Κιτίου¹⁴²³. Το επόμενο βήμα βάσει της εγκυκλίου της Ιεράς Συνόδου είναι η κατάθεση τυχόν ενστάσεων μέχρι τις 23 Σεπτεμβρίου. Σύμφωνα με την εφημερίδα *Φωνή της Κύπρου* η Ιερά Σύνοδος καλείται να ελέγξει τριακόσιες περίπου ενστάσεις κατά των εκλογών προτού αποφασίσει για την κανονικότητα της εκλογής των γενικών αντιπροσώπων και επιτρέψει την ανάδειξη αρχιεπισκόπου¹⁴²⁴. Μέσα σε αυτό το κλίμα έντασης και αβεβαιότητας οι 46 κιτιακοί αντιπρόσωποι αποφασίζουν να μεταβούν στη Λευκωσία συνοδεύοντας τον μητροπολίτη Κιτίου, με σκοπό να συνεργαστούν με την Ιερά Σύνοδο για τον «αμερόληπτο» έλεγχο των ενστάσεων¹⁴²⁵. Σύμφωνα με την εφημερίδα *Ευαγόρας*, οι οπαδοί του

εκπαιδευτικών η διχόνοια έχει παρεισφρήσει στις τάξεις τους και έχει οδηγήσει στην δημιουργία δυο διδασκαλικών συνδέσμων «Οι ίδιοι», ο.π., Λευκωσία: 25/7 Σεπτεμβρίου 1900.

¹⁴²² «Συγκίνησις και αγωνία. Ασυνήθη όλως κίνησιν παρουσιαζεν η Κύπρος όλη κατά τας ημέρας των εκλογών. Πυρετός εκλογικός ισχυρός συνετάρατε τας πόλεις και τα μικρότερα των χωρίων και προσέδιδεν αλλοίαν όψιν εις την προτέραν ήρεμον ζωήν αυτών... Αι διαδηλώσεις των δυο μερίδων – Προσφωνήσεις και ζητωκραυγαί. Προς το εσπέρας ολονέν οι όμιλοι καθίσταντο πυκνώτεροι και συνωστισμός έκτακτος παρετηρήτο εις τα διάφορα σωματεία της πόλεως. Και οι δυο μερίδες ητοίμαζον διαδήλωσιν υπέρ του υποψηφίου των. Κατά την 9ην μ.μ. ώραν οι υπέρ του Αγίου Κιτίου διαδηλωταί εξήλθον εκ του αναγνωστηρίου «Αγάπη του λαού» και διήλασαν δια των κεντρικότερων οδών της πόλεως, ηγουμένων ιππέων αστυφυλάκων, ζητωκραυγάζοντες υπέρ του υποψηφίου των και μετά ταύτα διηλήθησαν. Οι υποστηρίζοντες την υποψηφιότητα του Αγίου Κυρηναίας εν τω μεταξύ συνέρρεον εις τον ευρύχωρον Σύλλογον «Η Ορθοδοξία», εις ον προσήλθον εν ζητωκραυγαίς και μετά σημαιών τα μέλη των Συλλόγων «Πατριωτισμός» και «Φοίνικος»...», «Εκλογικά – Αι Διαδηλώσεις», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Σεπτεμβρίου 1900.

¹⁴²³ «Γενικοί Αντιπρόσωποι υπέρ του Αγίου Κιτίου. Σκάλα: Φ. Ζαννέτος. Λάρναξ: Ν. Ρώσσο. Αραδίππου: Χατζή Αγγελής. Λεύκα: Χατζή Οικονόμος, Χατζή Γαβριήλ Γεωργιάδης. Λεμησός: Δήμαρχος ΧατζηΠαύλος και Δ. Ρωσσίδης. Πολεμίδια: Θ. Χρισστομίδης. Καλόν Χωριόν: Χατζή Κυριάκος, Οικονόμος. Κοιλάνιον: Αγαθ. Φραγκούδης, Χατζή Παπάς. Βάσα: Π. Μωρίδης, ιερεύς Φοινίου. Κτήματος: εις Κιτιακός. Κελοκέδαρα: Σπανός, Ηγούμενος Χρυσοροιατίσης. Μαραθάσα: Χαράλ. Π. Μαραθεύτης. Σολέα: Οικονόμος Πέτρας, Αντ. Θεοδότου. Μόρφου: Παπακυπριανός Μενίκου, Πολύκαπ. Χρηστόπουλος, Καμμένος Ζαχάρ. Παπαδόπουλος. Ιδάλια: Νικόλ. Ι. Δημητρίου. Βατυλή: Πρωτοπαπάς Μαραθοβούνου, Εφημέριος Κοντέας, Εφημέριος Λύσεως, Νικολ. Ζαννετή, Παναγής Χατζή Γιακουμή, Παρασκευάς εκ Λευκονίκου, Ι. Π. Βοντιτζιάνος, Π. Π. Βοντιτζιάνος. Βαρώσι: Γενικοί αντιπρόσωποι τρεις ων άγνωστα τα ονόματα. Καρπασία: Χατζή Παπάς Νικόλας, Χατζή Καλλή εξ Ακανθού, Χατζή Παπάς Χριστόδουλος εξ Αιγιαλούσης, Χατζή Γρηγόρης εκ Λεοναρίσσου, Χατζή Αντώνης εκ Λεοναρίσσου, Ζαχαρία Ν. Κ. Χωναρίδης. ΕΝ ΟΛΩ: 46. ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΚΕΡΥΝΕΙΑΣ: Τέσσαρες εν Λευκωσίας, δυο Κυρηναίας, εις Μύρτου, τρεις Κυθραίας, δυο Κτήματος και δυο Χρυσοχούς. ΕΝ ΟΛΩ: 14...», «Η Κύπρος υπέρ του Αγίου Κιτίου», *Ευαγόρας*, Λευκωσία: 15 Σεπτεμβρίου 1900. Για το ίδιο θέμα βλ. SA1/3198/00.

¹⁴²⁴ «Η Εκλογή Αρχιεπισκόπου – Αντιφατικά ειδήσεις», «Άκαιραι Διαδηλώσεις», «Εκλογικά Αποτελέσματα – Των γενικών Αντιπροσώπων – Ενστάσεις και Παρατυπίαί», Προσωποκράτησις Ειδικού Αντιπροσώπου – Τον έκλεισαν εντός οικίας – Μηνύσεις κατά των υπαιτιών», «Η Ιερά Σύνοδος», «Το Αρχιεπισκοπικόν Ζήτημα – Ο αριθμός των ενστάσεων – Ακρόασις μαρτυριών», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 8/21, 15/28 Σεπτεμβρίου, 22/5 Οκτωβρίου και 3/16 Νοεμβρίου 1900.

¹⁴²⁵ «Το Αρχιεπισκοπικόν ζήτημα προσέλαβεν νέαν φάσιν μετά την άφιξης του Αγίου Κιτίου και τεσσαράκοντα περίπου γενικών αντιπροσώπων εις την πρωτεύουσαν επί τω σκοπώ όπως εξευρεθή τρόπος παρέχων πάσαν εγγύησιν δια της αμεροληψίας και ακεραιότητος των εξελέξεων των εκλογών...», «Η Νέα Φασίς του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος», *Ευαγόρας*, Λευκωσία: 6 Οκτωβρίου 1900. Για το ίδιο θέμα βλ. «Εκτατος Κίνησις εν

μητροπολίτη Κιτίου συγκεντρώθηκαν «αυθόρμητα» στην είσοδο της πόλης για να υποδεχθούν τον ίδιο και τους αντιπροσώπους. Μετά την άφιξή τους το πλήθος διαλύθηκε ήσυχα, αλλά λίγες ώρες αργότερα οι υποστηρικτές του μητροπολίτη Κυρηναίας οργάνωσαν αντιδιαδήλωση στον σύλλογο Ορθοδοξία και στην πλατεία της αρχιεπισκοπής. Σκοπός των συγκεντρωμένων ήταν, όπως ανέφερε ο Αχιλλέας Λιασίδης, να «ενθαρρύνωσι την Ιεράν Σύνοδον και προστατεύσωσι τα προνόμια αυτής άτινα εσεβάσθησαν πολλοί και μεγάλοι κατακτηταί, μη γίνη δε ότι επιδιώκουσιν εκείνοι οίτινες απέβαλον το προνόμιον να είνε ορθόδοξοι χριστιανοί!»¹⁴²⁶. Για την επίτευξη του σκοπού τους οι κυρηναϊκοί με πρόταση του Λιασίδα διόρισαν επιτροπή «αποτελουμένην εξ εαυτού, και των κ. κ. Π. Κωνσταντινίδου, Α. Αρτέμη, Ν. Δέρβη και Χρ. Μιχαηλίδου ίνα συνεργασθώσι μετά της Ιεράς Συνόδου επί του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος»¹⁴²⁷.

Την επομένη της άφιξής τους στη Λευκωσία, οι 46 αντιπρόσωποι απηύθυναν αίτηση ακρόασης στην Ιερά Σύνοδο, η οποία απάντησε αρνητικά λέγοντας ότι εφόσον δεν έχει ολοκληρωθεί ο έλεγχος των ενστάσεων οι εν λόγω 46 κύριοι δεν έχουν αναγνωρισθεί ακόμη ως γενικοί αντιπρόσωποι και άρα δεν έχουν δικαίωμα ακρόασης¹⁴²⁸. Την ίδια ημέρα, στις 3 Οκτωβρίου 1900, οι αντιπρόσωποι έστειλαν δεύτερη επιστολή στην Ιερά Σύνοδο αναφέροντας ότι αμφισβητούν το κύρος και την αρμοδιότητα του εν λόγω εκκλησιαστικού σώματος και για αυτό ζητούν την παύση της διαδικασίας ελέγχου των ενστάσεων και την αίτηση της Ιεράς Συνόδου προς τις αδελφές Εκκλησίες της Κωνσταντινούπολης, των Ιεροσολύμων, της Αλεξάνδρειας και της Ελλάδας για αποστολή αντιπροσώπων, οι οποίοι θα αποτελέσουν την προσωρινή Ιερά Σύνοδο της Κύπρου και θα ελέγξουν τις ενστάσεις των εκλογών. Ταυτόχρονα, οι αντιπρόσωποι έστειλαν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο επιστολή, όπου εξέθεταν τα τεκταινόμενα και καλούσαν τις αδελφές Εκκλησίες σε βοήθεια¹⁴²⁹.

Στις 4 Οκτωβρίου 1900, οι 46 αντιπρόσωποι και ο μητροπολίτης Κιτίου συναντήθηκαν στην αρχιεπισκοπή με σκοπό τη συζήτηση των επόμενων κινήσεών τους. Ενώ «δισκέπτοντο εν τη μεγάλη αιθούση... δεκάδες... ροπαλοφόρων εισήλθον δια των οπισθίων κυρίως θυρών κι

Λευκωσία – Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα – Η άφιξης αντιπροσώπων και μη», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 6/19 Οκτωβρίου 1900.

¹⁴²⁶ «Ο Άγιος Κιτίου και οι Γενικοί Αντιπρόσωποι – Η άφιξης και η υποδοχή των», *Ευαγόρας*, Λευκωσία: 6 Οκτωβρίου 1900.

¹⁴²⁷ «Θεωρούσιν ίσως οι μακάριοι το αρχιεπισκοπικόν ζήτημα ως ζήτημα οικογενειακόν ή ενοριακόν και έχουσι την μωράν και γελοίαν αξίωσιν ν' αντιτάξωσι το κομματικόν και προσωπικόν αυτών συμφέρον κατά της περιτράνως δεδηλωμένης γνώμης σύμπαντος του Κυπριακού λαού...», ο.π. Η κυρηναϊκή εφημερίδα *Φωνή της Κύπρου* παρουσιάζει τα τεκταινόμενα διαφορετικά κάνοντας λόγο για επιβλητική και μεγαλόπρεπη διαδήλωση, «Η Διαδήλωση της Δευτέρας – Τα Προνόμια της Εκκλησίας – Ψήφισμα προς την Σύνοδο» και «Το Ψήφισμα», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 6/19 Οκτωβρίου 1900.

¹⁴²⁸ Ζαννέτος Φίλιος, *Ιστορία...*, ο.π., σ. 215 – 216.

¹⁴²⁹ Στο ίδιο, σ.σ. 216 – 221.

κατέκλυσαν... τους διαδρόμους της Αρχιεπισκοπής...»¹⁴³⁰. Σύμφωνα με την εφημερίδα *Ευαγόρας*, οι ταραξίες «...εφαινότο δε ότι είχαν οδηγίας να προκαλέσωσι ρήξην εν τη Αρχιεπισκοπή μετά των εντίμων πολιτών, οίτινες όμως περιφρόνησαν αυτούς μετ' αποστροφής και ειδοποίησαν την αστυνομίαν, ήτις απέστειλεν ικανήν δύναμην και απήλεσεν αυτούς εκείθεν.»¹⁴³¹. Με τη διάδοση των νέων στις υπόλοιπες πόλεις της Κύπρου ξεσηκώθηκε θύελλα αντιδράσεων. Στη Λάρνακα πραγματοποιήθηκε συλλαλητήριο με περίπου δυο χιλιάδες συμμετέχοντες, οι οποίοι εξέθεσαν την αγανάκτησή τους στον διοικητή της πόλης. Το ίδιο συνέβη και στη Λεμεσό με την αποστολή τηλεγραφήματος διαμαρτυρίας στον αρμοστή¹⁴³². Η κυβέρνηση μετά από έρευνες της αστυνομίας κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι καταγγελίες ήταν ανακριβείς και εξέδωσε σχετικό διάγγελμα διάψευσης των γεγονότων¹⁴³³.

Στις 5 Οκτωβρίου, ο μητροπολίτης Κιτίου με επιστολή του προς την Ιερά Σύνοδο καλεί τα μέλη της σε συνέλευση με σκοπό τη συνεργασία των εκκλησιαστικών ηγετών για την επίλυση του αρχιεπισκοπικού ζητήματος¹⁴³⁴. Στις 6 Οκτωβρίου οι συνοδικοί απάντησαν αρνητικά στην πρόταση των 46 αντιπροσώπων για αναζήτηση βοήθειας από τις αδελφές Εκκλησίες επικαλούμενοι το αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Κύπρου, το οποίο έχουν καθήκον να διαφυλάξουν¹⁴³⁵. Τρεις ημέρες αργότερα, οι κιτιακοί αντιπρόσωποι ενημερώνουν την Ιερά Σύνοδο ότι έχουν ήδη ζητήσει τη βοήθεια των αδελφών Εκκλησιών, η οποία δεν θα βλάψει το αυτοκέφαλο της κυπριακής Εκκλησίας, και προειδοποιούν ότι δεν θα αναγνωρίσουν καμία ενέργεια της υφιστάμενης Ιεράς Συνόδου ως προς την επίλυση του αρχιεπισκοπικού¹⁴³⁶. Εκείνη απαντά στις 13 Οκτωβρίου λέγοντας ότι δεν αναγνωρίζει τις πράξεις των κιτιακών αντιπροσώπων και ότι η ίδια θα συνεχίσει κανονικά την διαδικασία ελέγχου των εκλογικών ενστάσεων, ενώ παράλληλα, στις 11 Οκτωβρίου, απαντά και στην πρόσκληση του μητροπολίτη Κιτίου για συνεργασία λέγοντας ότι η σύνοδος είναι «η διοικούσα ανώτατη νόμιμος Εκκλησιαστική αρχή εν τη Εκκλησία της Κύπρου... και συνεπώς αι αποφάσεις αυτής είναι έγκυροι... Την μεθ' υμών συνεργασίαν, Πανιερώτατε, η Ιερά Σύνοδος οικρινώς και διακαώς ποθεί... αλλ' όπως αυτή επιτευχθή... είναι ανάγκη αναπόδραστος όπως εδράζηται επί τε των

¹⁴³⁰ Στο ίδιο, σ.σ. 221 – 222.

¹⁴³¹ «Επεισόδια εν τη Αρχιεπισκοπή», *Ευαγόρας*, Λευκωσία: 6 Οκτωβρίου 1900.

¹⁴³² «Αποδοκιμασία των πόλεων», ο.π., Λευκωσία: 6 Οκτωβρίου 1900.

¹⁴³³ «Επίσημος Διάψευσις», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 13/26 Οκτωβρίου 1900. Αντίθετη άποψη φαίνεται ότι έχει η εφημερίδα *Ευαγόρας* βλ. «Απροσδόκητος διάψευσις», *Ευαγόρας*, Λευκωσία: 13 Οκτωβρίου 1900. Για τα επεισόδια της αρχιεπισκοπής βλ. επίσης SA1/2923/00. Το κλίμα ανασφάλειας θα επεκταθεί μέχρι και το 1902 όταν ο αρχιμανδρίτης Φιλόθεος και άλλοι εκκλησιαστικοί ηγέτες θα ζητήσουν αστυνομική προστασία βλ. SA1/3829/02, SA1/C642/02 και SA1/539/02.

¹⁴³⁴ Ζαννέτος Φίλιος, *Ιστορία...*, ο.π., σ. 224.

¹⁴³⁵ Στο ίδιο, σ.σ. 224 – 226. Για το ίδιο θέμα βλ. «Απαντήσεις της Ιεράς Συνόδου», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 13/26 Οκτωβρίου 1900.

¹⁴³⁶ Οι 46 αντιπρόσωποι έστειλαν σχετική επιστολή στα Πατριαρχεία Κωνσταντινουπόλεως, Αλεξανδρείας και Ιεροσολύμων και στην ελληνική Εκκλησία στις 9 Οκτωβρίου 1900, βλ. Ζαννέτος Φίλιος, *Ιστορία...*, ο.π., σ.σ. 236 – 238. Την ίδια ημέρα ανάλογο υπόμνημα στις αδελφές Εκκλησίες έστειλε και ο μητροπολίτης Κιτίου, ο.π.

ιερών κανόνων και παραδεδειγμένων αρχών...»¹⁴³⁷. Ο μητροπολίτης Κιτίου απαντά στις 29 Οκτωβρίου αποκηρύσσοντας την Ιερά Σύνοδο, η οποία μετά και την παράτυπη ενθρόνιση του νέου ηγουμένου Μαχαιρά Μητροφάνη¹⁴³⁸ είναι αντικανονική¹⁴³⁹. Εν τω μεταξύ, τα πατριαρχεία δεν έχουν απαντήσει ακόμη στις εκκλήσεις των κιτιακών αντιπροσώπων και του μητροπολίτη Κιτίου, γεγονός που οδηγεί τους 46 αντιπρόσωπους στην αποστολή νέας επιστολής, με το ίδιο περιεχόμενο, στο Οικουμενικό Πατριαρχείο¹⁴⁴⁰. Επιστολή προς αυτό στέλνει και η Ιερά Σύνοδος αναφέροντας ότι η ευθύνη για την παράταση της επίλυσης του αρχιεπισκοπικού ζητήματος βαρύνει τον μητροπολίτη Κιτίου και καλώντας τις αδελφές Εκκλησίες να μην αναμειχθούν στα εσωτερικά της αυτοκέφαλης Εκκλησίας της Κύπρου¹⁴⁴¹.

Το Οικουμενικό Πατριαρχείο απάντησε στις 14 Οκτωβρίου καλώντας τις δυο μερίδες να συνεργαστούν και τον μητροπολίτη Κιτίου να επιστρέψει στην Ιερά Σύνοδο. Η εισήγηση των αδελφών Εκκλησιών δεν εισακούσθηκε από καμία εκ των δυο μερίδων. Η Ιερά Σύνοδος συνέχισε τις εργασίες της για τον έλεγχο των εκλογικών ενστάσεων, γεγονός που προκάλεσε την αποστολή εκ μέρους των κιτιακών επιστολής διαμαρτυρίας στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Κωνσταντίνος Ε΄ απάντησε με τηλεγράφημα στις 25 Νοεμβρίου καλώντας την σύνοδο να συνεργαστεί με τον μητροπολίτη Κιτίου, ενώ ο Πατριάρχης Αλεξανδρείας Φώτιος ζήτησε από την Ιερά Σύνοδο την αναστολή του ελέγχου των εκλογικών ενστάσεων. Οι αδελφές Εκκλησίες είχαν ήδη αποφασίσει την αποστολή αντιπροσώπων τους στην Κύπρο. Η Ιερά Σύνοδος απάντησε με τηλεγράφημα ότι «κανονικότητα, δικαιοσύνη εκτελεί καθήκον υπέρ εκκλησίας»¹⁴⁴², γεγονός που προκάλεσε την αποστολή νέου τηλεγραφήματος στον μητροπολίτη Κυρηναίας από τον Οικουμενικό Πατριάρχη, ο οποίος ανέφερε ότι «Διατάττεσαι παύσαι εξελέγξεις εκλογών. Πατριαρχικοί θρόνοι συνεννοούνται λήψιν τελεσφόρων μέτρων προς αποσόβησιν κινδύνου Εκκλησίας Κύπρου»¹⁴⁴³. Το τηλεγράφημα του Κωνσταντίνου Ε΄ προκάλεσε έντονες αντιδράσεις εκ μέρους των κυρηναϊκών και οδήγησε την Ιερά Σύνοδο στην αποστολή νέου τηλεγραφήματος όπου ανέφερε ότι «συμβουλάς μεν δέχεται από τας αδελφάς Εκκλησίας, ουχί όμως και διαταγάς»¹⁴⁴⁴. Στην κοινή επιστολή των τριών

¹⁴³⁷ Ζαννέτος Φίλιος, ο.π., σ.σ. 239 – 242.

¹⁴³⁸ Η Ιερά Σύνοδος διαβεβαιώνει ότι ο Μητροφάνης χειροτονήθηκε από τον μητροπολίτη Κυρηναίας σύμφωνα με τους κανόνες της εκκλησίας και έχει κάθε δικαίωμα να συμμετέχει στην Ιερά Σύνοδο. «Δήλωση Ιερά Συνόδου», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 3/16 Νοεμβρίου 1900. Για το ίδιο θέμα βλ. «Θρόνος Μαχαιράδος – Εκλογή νέου Ηγουμένου – Τις ο υποψήφιος», ο.π., Λευκωσία: 15/28 Σεπτεμβρίου 1900 και «Καθηγούμενος Μαχαιρά – Μια πρόποσις», *Ευαγόρας*, Λευκωσία: 6 Οκτωβρίου 1900.

¹⁴³⁹ Ζαννέτος Φίλιος, *Ιστορία...*, ο.π., σ.σ. 243 – 256.

¹⁴⁴⁰ Στο ίδιο, σ.σ. 257 – 258.

¹⁴⁴¹ Στο ίδιο, σ. 258.

¹⁴⁴² Στο ίδιο, σ. 270.

¹⁴⁴³ Στο ίδιο.

¹⁴⁴⁴ Στο ίδιο. Και ενώ το τηλεγράφημα του Οικουμενικού Πατριάρχη προκάλεσε την δυσαρέσκεια των κυρηναϊκών, το τηλεγράφημα του Πατριάρχη Αλεξανδρείας ερμηνεύτηκε «...ως αδελφική μόνον εισήγησις προς ειρήνευσιν της εν Κύπρω Εκκλησίας... Είνε ευχάριστον ότι τοιαύτην έλαβον τροπήν τα πράγματα, διότι... αν... κατεφαινέτο

Πατριαρχείων η οποία έφθασε στην Κύπρο λίγες ημέρες αργότερα «...οι αγιώτατοι Πατριάρχαι κηρύττουσι ως έγκυρον πάσαν γενομένη άχρι σήμερα εργασία, μετά την γνώμην δε ταύτην των Πατριαρχών, το ζήτημα καθορίζεται πλέον και ουδέν άλλο απομένει ή η από κοινού εν πνεύματι αγίω συνεργασία των μελών της Ιεράς Συνόδου της Κύπρου...»¹⁴⁴⁵. Αν οι εκκλησιαστικοί ηγέτες της Κύπρου δεν μπορέσουν να βρουν μια άμεση λύση στο ζήτημα τα Πατριαρχεία θα στείλουν τρεις αντιπροσώπους, οι οποίοι θα βοηθήσουν το έργο των Κυπρίων¹⁴⁴⁶.

Και ενώ οι τρεις πατριαρχικοί απεσταλμένοι¹⁴⁴⁷ ήταν έτοιμοι να έρθουν στην Κύπρο, η παρέμβαση της βρετανικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη, η οποία προειδοποίησε ότι «η Αγγλία δεν θα επέτρεπε την ανάμειξιν ξένων εις τα της Αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Κύπρου»¹⁴⁴⁸, ματαιώνει την κάθοδό τους. Μέσα στα πλαίσια της πρωτοβουλίας που ανέλαβε η βρετανική διοίκηση για την επίλυση του αρχιεπισκοπικού ζητήματος, ο αρμοστής¹⁴⁴⁹ κάλεσε σε συνάντηση τους κυρηνειακούς, Πασχάλη Κωνσταντινίδη, Αχιλλέα Λιασίδη, Α. Αρτέμη, Χρ. Μιχαηλίδη, και τους κιτιακούς, Ι. Οικονομίδη, Θ. Θεοδότου, Ν. Ρώσσο και Γ. Ρωσσίδη, για να τους ανακοινώσει την απόφαση του υπουργού των Αποικιών, ο οποίος θεωρεί ότι το θέμα πρέπει να λυθεί ειρηνικά εντός της νήσου και χωρίς εξωτερική επέμβαση ώστε να προστατευθεί το αυτοκέφαλο της κυπριακής Εκκλησίας¹⁴⁵⁰. Για αυτούς τους λόγους, ο αρμοστής πρότεινε την επανάληψη των εκλογών αλλά οι συζητήσεις των δυο μερίδων με την κυβέρνηση οδηγήθηκαν σε αδιέξοδο όταν η κυρηνειακή μερίδα διαφώνησε με την κυβερνητική πρόταση¹⁴⁵¹.

Αντικείμενο διαφωνίας αποτέλεσε και η ανάδειξη του αρχιμανδρίτη Αθηνών Πανάρετου Δουληγέρη στον μητροπολιτικό θρόνο της Πάφου, την οποία είχαν δρομολογήσει οι συνοδικοί σε συνεργασία με τους γενικούς αντιπροσώπους της Πάφου περί τα μέσα του Ιανουαρίου 1901. Η εν λόγω εκλογή και η μετάβαση δυο γενικών αντιπροσώπων της Πάφου στην Αθήνα για να παραστούν στην χειροτονία του Δουληγέρη ως μητροπολίτη Πάφου προκάλεσε την αντίδραση

πρόθεσις εν μέρους των λοιπών αυτοκεφάλων ομοδόξων Εκκλησιών προς επέμβασιν, το πολύ του λαού της Κύπρου μ' όλην την νομιμοφροσύνην του θα εξανίστατο κατ' αυτής...», «Το Αρχιεπισκοπικόν Ζήτημα – Διάψευσις τηλεγραφημάτων μεταξύ Πατριαρχών και του Μητροπολίτου Κυρηνείας – Τα προνόμια της Εκκλησίας της Κύπρου», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 1/14 Δεκεμβρίου 1900.

¹⁴⁴⁵ «Το Αρχιεπισκοπικόν Ζήτημα – Επιστολή Πατριαρχών – Ο Τρόπος της Λύσεως», ο.π., Λευκωσία: 15/28 Δεκεμβρίου 1900.

¹⁴⁴⁶ «Το Ζήτημα», ο.π., Λευκωσία: 15/28 Δεκεμβρίου 1900.

¹⁴⁴⁷ Στην Κύπρο θα έρχονταν ο Γρεβενών Δωρόθεος εκ μέρους του Οικουμενικού Πατριάρχη, ο Νεαπόλεως Αρσένιος εκ μέρους του Πατριάρχη Ιεροσολύμων και ο Θηβαΐδος εκ μέρους του Πατριάρχη Αλεξανδρείας, βλ. Ζαννέτος Φίλιος, *Ιστορία...*, ο.π., σ. 270.

¹⁴⁴⁸ Ζαννέτος Φίλιος, *Ιστορία...*, ο.π., σ.σ. 270 – 271.

¹⁴⁴⁹ Σύμφωνα με τον Ζαννέτο ο αρχιγραμματέας κ. Smith ήταν αυτός που κάλεσε τις δυο μερίδες σε συνάντηση.

¹⁴⁵⁰ «Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα και η Κυβέρνησις – Ανακοινώσεις Μ. Αρμοστού – Το αυτοκέφαλον της Εκκλησίας της Κύπρου – Θα το υποστηρίξη η κυβέρνησις», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 27/9 Φεβρουαρίου 1901.

¹⁴⁵¹ Ζαννέτος Φίλιος, ο.π., σ.σ. 271 – 272.

της κιτιακής μερίδας, η οποία διαμαρτυρήθηκε στην ελληνική κυβέρνηση και στα τρία Πατριαρχεία. Ως αποτέλεσμα των διαμαρτυριών τα Πατριαρχεία και η Ιερά Σύνοδος της Ελλάδας κήρυξαν την εκλογή του Δουληγέρη αντικανονική. Οι δυο αντιπρόσωποι της Πάφου αναγκάστηκαν να επιστρέψουν στην Κύπρο άπραγοι και οικονομικά ζημιωμένοι γιατί, όταν ζήτησαν από τον τοποτηρητή της μητρόπολης Πάφου Ιάκωβο να καλύψει τα έξοδά τους, αυτός αρνήθηκε. Στη συνέχεια, η Ιερά Σύνοδος αποφάσισε την καθαίρεση του Ιακώβου και τον διορισμό νέου τοποτηρητή. Ο Ιάκωβος αρνήθηκε να υπακούσει με αποτέλεσμα «η Πάφος ευρεθή έχουσα δυο τοποτηρητάς, ένα δί' εκατέρα των μερίδων.»¹⁴⁵². Στο εξής αυτή θα είναι η πραγματικότητα στην Κύπρο. Ο διχασμός ανάμεσα στις δυο μερίδες έχει φτάσει σε ακραία σημεία ώστε να μην μπορούν οι κάτοικοι της νήσου να συναινέσουν ούτε καν στον διορισμό ενός δασκάλου¹⁴⁵³. Επεισόδια και συλλαλητήρια διενεργούνται καθ' όλη την διάρκεια του 1901. Οι ιερείς, ανάλογα με τις συμπάθειές τους, αρνούνται να μνημονεύσουν την Ιερά Σύνοδο ή τον μητροπολίτη Κιτίου¹⁴⁵⁴, ενώ οι σελίδες των εφημερίδων βρίθουν από προσωπικές επιθέσεις κατά προσωπικοτήτων των αντίθετων μερίδων¹⁴⁵⁵.

Μετά το ναυάγιο της κυβερνητικής πρωτοβουλίας τον Φεβρουάριο του 1901 οι 46 αντιπρόσωποι και ο μητροπολίτης Κιτίου ζητούν από την Βρετανία να επιτρέψει την κάθοδο των πατριαρχικών αντιπροσώπων στην Κύπρο, καθώς, όπως εξήγησαν και σε προγενέστερο υπόμνημά τους προς τον υπουργό των Αποικιών, μια τέτοια παρέμβαση δεν απειλεί το αυτοκέφαλο της κυπριακής Εκκλησίας¹⁴⁵⁶. Ταυτόχρονα, η κυρηνειακή μερίδα και η Ιερά Σύνοδος στέλνουν υπόμνημα στον Οικουμενικό Πατριάρχη ζητώντας του να συναινέσει στην χειροτόνηση του Δουληγέρη στον μητροπολιτικό θρόνο της Πάφου και την κάθοδό του στην Κύπρο ώστε να λάβει την θέση του στην Ιερά Σύνοδο και να συνεργαστεί με τους υπόλοιπους

¹⁴⁵² Για την απόπειρα εκλογής του Δουληγέρη στην μητρόπολη Πάφου βλ. Ζαννέτος Φίλιος, ο.π., σ.σ. 272 – 279.

¹⁴⁵³ Αναταραχή προκλήθηκε στα Λεύκαρα σχετικά με τον διορισμό του δασκάλου του χωριού. «Διατριβαί εκ Λευκάρων – Το περιβόητον Συλλαλητήριο», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 11/24 Αυγούστου 1901.

¹⁴⁵⁴ Ο Μητροπολίτης Κιτίου επισκέφθηκε την Αθηνών με σκοπό να ιεουργήσει στην εκκλησία του χωριού. Η Αθηνών ανήκει στην δικαιοδοσία του Αρχιεπισκόπου. Οι ιερείς του χωριού γνωρίζοντας ότι ο Μητροπολίτης Κιτίου δεν πρόκειται να μνημονεύσει την Ιερά Σύνοδο στην κήρυγμά του, δήλωσαν ότι δεν θα λάβουν μέρος στην λειτουργία. Μεταφέρθηκαν λοιπόν από άλλο χωριό ιερείς για την λειτουργία. Όταν τελείωσε δε η λειτουργία οι επίτροποι της εκκλησίας δυσαρεστηθέντες από την στάση των ιερέων του χωριού τους έκλεισαν την εκκλησία και δεν επέτρεπαν στους εν λόγω ιερείς την είσοδο. Τα πνεύματα οξύθηταν και ο Μουχτάρης αποφάσισε να καλέσει της αστυνομία για την αποφυγή επεισοδίων. «Σκάνδαλα – Εις την Αθηνών - Παρ' ολίγον ρήξις – Η αφορμή», ο.π., Λευκωσία: 25/7 Σεπτεμβρίου 1901.

¹⁴⁵⁵ Για παράδειγμα η κιτιακή εφημερίδα *Ευαγόρας* επιτίθεται κατά του Έλληνα προξένου κ. Μπέτσου, «Αι κατά του Προξένου ύβρεις – Αποδοκιμασία», ο.π., Λευκωσία: 5/18 Μαΐου 1901. Παρόμοιο καταγγελτικό άρθρο εκδίδει ο *Ευαγόρας* και για τους μαθητές και καθηγητές του παγκυπρίου γυμνασίου με αποτέλεσμα την παραπομπή του σε δίκη και την τετράμηνη φυλάκιση του, «Η Δίκη του Γυμνασίου – Η αγόρευσις του δικηγόρου της κατηγορίας κ. Αρτέμη – Η Καταδίκη», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Ιουνίου 1901.

¹⁴⁵⁶ Ζαννέτος Φίλιος, *Ιστορία...*, ο.π., σ.σ.282 – 287.

εκκλησιαστικούς ηγέτες για τον έλεγχο των εκλογικών ενστάσεων¹⁴⁵⁷. Και ενώ το Οικουμενικό Πατριαρχείο αναμένει την άδεια της βρετανικής κυβέρνησης για την αποστολή αντιπροσώπων, ο Πατριάρχης Κωνσταντίνος Ε΄ αντικαθίσταται από τον προκάτοχό του Ιωακείμ Γ΄¹⁴⁵⁸.

Η άνοδος του Ιωακείμ Γ΄ στον πατριαρχικό θρόνο θα αλλάξει άρδην τη στάση των Πατριαρχείων απέναντι στο αρχιεπισκοπικό ζήτημα της Κύπρου. Στις 4 Αυγούστου 1901 ο Ιωακείμ σε επιστολή του προς τους δυο μητροπολίτες αναφέρει ότι η συνεργασία τους με την κυβέρνηση για την κατάρτιση ενός κανονισμού για την εκλογή αρχιεπισκόπων μπορεί να αποβεί μοιραία για το μέλλον της κυπριακής Εκκλησίας. Επίσης, ενημέρωσε τον μητροπολίτη Κιτίου ότι το Πατριαρχείο βρίσκεται ήδη σε διαβουλεύσεις με τη βρετανική κυβέρνηση για την επίλυση του αρχιεπισκοπικού ζητήματος χωρίς την προσβολή του αυτοκέφαλου¹⁴⁵⁹. Τον Σεπτέμβριο του 1901, ο Οικουμενικός Πατριάρχης ανακοίνωσε την αποστολή του ιεροδιακόνου Δημήτριου Γεωργιάδη ως αντιπροσώπου των δυο Πατριαρχείων στην Κύπρο. Ο Γεωργιάδης είχε την εντολή να συνεργαστεί με τις δυο μερίδες για την επίτευξη της συμφιλίωσης και της ομαλής εκλογής του νέου αρχιεπισκόπου Κύπρου, αλλά κάθε άλλο παρά αυτό έπραξε. Σύμφωνα με τον Ζαννέτο, «περί ενός κυρίως εσκέπτετο, πώς να πείση αμφοτέρας τας μερίδας ν΄ αναθέσωσιν την λύσιν του ζητήματος εις Κωνσταντινούπολιν άνευ όρων... διαβεβαιού την μεν κιτιακήν (μερίδα), ότι ο Κιτίου θα γίνη αρχιεπίσκοπος, την δε κυρηνειακήν, ότι ουδέποτε ούτος θα γίνη.»¹⁴⁶⁰. Για την επίτευξη του στόχου του ο Γεωργιάδης ζήτησε από τους δυο μητροπολίτες να του καταθέσουν γραπτώς τυχόν καταγγελίες εναντίον του αντιπάλου τους ώστε να τις μεταφέρει στον Οικουμενικό Πατριάρχη για εκδίκαση¹⁴⁶¹.

Στις 13 Οκτωβρίου 1901, ο Γεωργιάδης κάλεσε τις δυο μερίδες στην αρχιεπισκοπή, όπου τους κατέθεσε την πρόταση να κληθούν τα τρία Πατριαρχεία να λειτουργήσουν ως διαιτητές

¹⁴⁵⁷ Ζαννέτος Φίλιος, ο.π., σ.σ. 321 – 335. Στο ίδιο υπόμνημα το οποίο στάλθηκε από τα τέσσερα εναπομείναντα μέλη της ιεράς συνόδου, καθώς είχε προηγηθεί ο θάνατος του Εξάρχου Καρπασίας Ιωσήφ, στις 19 Μαρτίου 1901, εκθέτονται όλες οι ενστάσεις του μητροπολίτη Κιτίου σχετικά με την κανονικότητα της συνόδου και αναιρούνται σύμφωνα με τα επιχειρήματα των μελών της.

¹⁴⁵⁸ Ο Ιωακείμ Γ΄ ανήλθε στον πατριαρχικό θρόνο για δεύτερη φορά στις 25 Μαΐου 1901. Ζαννέτος Φίλιος, ο.π., σ.σ. 335 – 336.

¹⁴⁵⁹ Ο μητροπολίτης Κιτίου απάντησε στον Πατριάρχη ότι οι κιτιακοί αντιπρόσωποι δεν ανταποκρίθηκαν στο κάλεσμα της κυβέρνησης με την αιτιολογία ότι οι μόνοι αρμόδιοι για να λύσουν το αρχιεπισκοπικό είναι οι πατριαρχικοί αντιπρόσωποι. Η κυρηνειακή μερίδα δεν έδωσε καμία απάντηση στην πρόσκληση της κυβέρνησης. Σύμφωνα με τον Ζαννέτο ο μητροπολίτης Κιτίου θεώρησε ότι ο Ιωακείμ ευνοεί την δική του υποψηφιότητα. Ζαννέτος Φίλιος, ο.π., σ.σ.336 – 337.

¹⁴⁶⁰ Στο ίδιο, σ. 340. Ενδεικτικό της διγλωσσίας του Γεωργιάδη είναι ότι η κυρηνειακή μερίδα σχημάτισε την εντύπωση ότι ο λόγος της άφιξής του στην Κύπρο ήταν να διευθετήσει το ζήτημα της εκλογής του Δουληγέρη στην Μητρόπολη Πάφου. «Αντιπρόσωπος Μ. Εκκλησίας – Ο σκοπός της αφίξεως του εις Κύπρον – Το ζήτημα της Πάφου», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 22/5 Οκτωβρίου 1901.

¹⁴⁶¹ Ο μητροπολίτης Κυρηνείας και κάτοικοι της Λευκωσίας κατέθεσαν στον κ. Γεωργιάδη δυο έγγραφα εναντίον του Κιτίου τον οποίο κατηγορούν ως μασόνο. Ζαννέτος, ο.π., σ.σ. 350 – 352.

για την επίλυση του αρχιεπισκοπικού ζητήματος¹⁴⁶². Ενώ όλοι οι παρευρισκόμενοι συμφώνησαν αρχικά με αυτήν, στη συνέχεια οι δυο μερίδες κατέθεσαν ξεχωριστά έγγραφα στα οποία οι μεν κυρηνειακοί συμφωνούν με την διαιτησία των Πατριαρχείων με τον όρο της εξασφάλισης των δικαιωμάτων της Ιεράς Συνόδου, οι δε κιτιακοί έθεσαν ως όρο την εξασφάλιση των δικαιωμάτων του λαού και του κλήρου¹⁴⁶³. Τα έγγραφα των δυο μερίδων μεταβιβάστηκαν στην Κωνσταντινούπολη από τον ίδιο τον Γεωργιάδη, ο οποίος στην έκθεση που κατέθεσε στον Οικουμενικό Πατριάρχη ανέφερε ότι ο μητροπολίτης Κιτίου είναι δημοφιλής στον λαό αλλά αντιπαθής στους Άγγλους λόγω της αντικυβερνητικής του πολιτικής. Για αυτό τον λόγο, οι Άγγλοι συμφωνούν στην εκλογή ενός τρίτου υποψηφίου. «Ο μητροπολίτης Κυρηνείας είναι υποχέριο των κυρίων Πασχάλη Κωνσταντινίδα και Αχιλλέα Λιασσίδη. Κατά την άποψή μου», αναφέρει ο Γεωργιάδης, «η καλύτερη λύση είναι ο διορισμός ενός τοποτηρητή, ο οποίος μετά από ένα χρόνο θα συμμετέχει στις εκλογές ως υποψήφιος κατά του μητροπολίτη Κιτίου¹⁴⁶⁴».

Στις 27 Νοεμβρίου 1901, συνεδρίασαν οι Πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ, Ιεροσολύμων Δαμιανός και ο αντιπρόσωπος του Πατριάρχη Αλεξανδρείας Γερμανός για πρώτη φορά. Ο Ιωακείμ πρότεινε να ακολουθήσουν τρία βήματα για την επίλυση του αρχιεπισκοπικού. Πρώτο τη συμφιλίωση των δυο μερίδων και την επιτόπια εκλογή αρχιεπισκόπου, δεύτερο τον αποκλεισμό των δυο μητροπολιτών και την εκλογή αρχιεπισκόπου ανάμεσα σε τρεις νέους υποψήφιους, τους οποίους θα προτείνουν τα Πατριαρχεία και τρίτο την εκλογή ενός εκ των τριών υποψηφίων από αυτά¹⁴⁶⁵. Με τη σύμφωνη γνώμη των υπολοίπων ο Ιωακείμ τηλεγράφησε στους δυο μητροπολίτες προτείνοντας την πρώτη λύση¹⁴⁶⁶. Εκείνοι ζήτησαν διευκρινήσεις για την επιστολή της διαιτησίας, η οποία διέρρευσε στον Τύπο, γεγονός που οδήγησε στη δεύτερη συνάντηση των Πατριαρχών και την αποστολή νέου τηλεγραφήματος, το οποίο πρότεινε την εκλογή αρχιεπισκόπου από τους 60 αντιπροσώπους που είχαν εκλεγεί χωρίς την διενέργεια ελέγχου των εκλογικών ενστάσεων. Αν δεν επιτυγχανόταν η εκλογή αρχιεπισκόπου, τότε οι τρεις Πατριάρχες θα αναλάμβαναν το ζήτημα προσωπικά¹⁴⁶⁷. Οι δυο μητροπολίτες δεν κατόρθωσαν να συνεργαστούν εξαιτίας της επιμονής του μητροπολίτη Κυρηνείας ότι ο έλεγχος των εκλογικών ενστάσεων πρέπει να προηγηθεί της εκλογής αρχιεπισκόπου.

Ως αποτέλεσμα οι Πατριάρχες αποφάσισαν στην τρίτη συνεδρία τους, στις 25 Ιανουαρίου 1902, τον αποκλεισμό των δυο μητροπολιτών και την πρόταση τριών νέων

¹⁴⁶² Η πρόταση του Γεωργιάδη συμπεριελάμβανε και την ιερά σύνοδο της Κωνσταντινουπόλεως, αλλά τροποποιήθηκε μετά από παρέμβαση των κιτιακών, Ζαννέτος, ο.π., σ. 342.

¹⁴⁶³ Στο ίδιο, σ.σ. 334 – 335.

¹⁴⁶⁴ Σύμφωνα με τον Γεωργιάδη ο μητροπολίτης Κυρηνείας θα πραγματοποιήσει την επιθυμία του να αποσυρθεί από τον εκλογικό αγώνα, Ζαννέτος, ο.π., σ.σ. 345 – 349.

¹⁴⁶⁵ Στο ίδιο, σ.σ. 356 – 357.

¹⁴⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 358.

¹⁴⁶⁷ Στο ίδιο, σ.363.

υποψηφίων. Οι νέοι υποψήφιοι ήταν ο αρχιμανδρίτης Γρηγόριος Κωνσταντινίδης, ο μητροπολίτης Μελενίκου Ιωακείμ και ο αρχιεπίσκοπος Κυριακουπόλεως Μελέτιος. Σε τηλεγράφημά τους οι Πατριάρχες ενημέρωσαν τους μητροπολίτες για τους νέους υποψηφίους και τους προειδοποίησαν ότι, αν δεν εκλέξουν οι ίδιοι τον αρχιεπίσκοπό τους, θα το πράξουν τα Πατριαρχεία¹⁴⁶⁸. Η αντίδραση των κυρηνειακών ήταν θετική και ο μητροπολίτης Κυρηνείας κάλεσε τον Κιτίου σε συνεργασία¹⁴⁶⁹. Οι κιτιακοί από την μεριά τους έσπευσαν να τηλεγραφήσουν στους Πατριάρχες ότι «ο λαός ανάστατος ένεκα τελευταίας αποφάσεως υμών» και να ζητήσουν την αναίρεση της πατριαρχικής απόφασης¹⁴⁷⁰. Ακολούθησε η ανταλλαγή πολλών τηλεγραφημάτων και υπομνημάτων ανάμεσα σε Κωνσταντινούπολη και Λευκωσία χωρίς όμως κανένα αποτέλεσμα¹⁴⁷¹. Ο Ιωακείμ επέμενε στην πρόταση των τριών νέων υποψηφίων.

Και ενώ ως ημέρα εκλογών είχε ορισθεί η 6η Φεβρουαρίου, η κυβέρνηση με νέα της παρέμβαση προσπάθησε να δώσει λύση στο αδιέξοδο. Σε έγγραφό της προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη ανέφερε ότι «...ένεκα της ελλείψεως βεβαιότητας εκ μέρους των εν τη νήσω δυο μερίδων... η κυβέρνηση της Α.Μ. λυπείται μη δυνάμενη... ν' αποδεχθή την εκλογήν, ούτε να επικυρώση χορηγούσαν εις το εκλεγησόμενον πρόσωπον την εξουσίαν και δικαιοδοσίαν της επισκοπικής έδρας. Ο Αρμοστής της Κύπρου θα λάβη οδηγίας, ίνα προσπαθήση να προκαλέσει προσέγγισιν των δυο μερίδων και να πείσει αυτάς ίνα τεθώσιν εν αρμονία και αφήσωσιν την υπόθεσιν άνευ επιφυλάξεως εις τας χείρας της Α.Π...»¹⁴⁷². Ο Ιωακείμ υποχωρεί και αναβάλλει την εκλογή αρχιεπισκόπου εν αναμονή του αποτελέσματος της κυβερνητικής παρέμβασης. Στις 10 Φεβρουαρίου 1902 όμως το κύρος της πατριαρχικής διαιτησίας δέχεται πλήγμα όταν ο Πατριάρχης Αλεξανδρείας εκφράζει τη διαφωνία του με τις κινήσεις του Ιωακείμ και ζητά από τον αντιπρόσωπό του να απέχει των συνεδριάσεων¹⁴⁷³. Παρά τη στάση αναμονής ο Ιωακείμ με τηλεγραφήματά του σε Κύπρο και Αλεξάνδρεια επαναλαμβάνει ότι η απόφασή του παραμένει αναλλοίωτη.

Εν τω μεταξύ, η κιτιακή μερίδα απέστειλε στην Κωνσταντινούπολη υπόμνημα όπου αναφέρεται ότι η απόφαση των Πατριαρχείων είναι αδικαιολόγητη γιατί οι Κύπριοι δεν διαφώνησαν με την πρώτη πρόταση περί συμφιλίωσης και επιτόπιας λύσης, αλλά απλώς ζήτησαν ορισμένες διευκρινίσεις. Για αυτό τον λόγο, οι κιτιακοί ζητούν από τον Ιωακείμ να αναιρέσει την απόφασή του περί νέων υποψηφίων. Ο Ιωακείμ στις 3 Μαρτίου 1902 απάντησε

¹⁴⁶⁸ Στο ίδιο, σ.σ. 370 – 371.

¹⁴⁶⁹ «Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα – Ο Μητροπολίτης Κυρηνείας προσκαλών τον Μητροπολίτην Κιτίου εις συνεργασίαν», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 22/4 Ιανουαρίου 1902.

¹⁴⁷⁰ Ζαννέτος, ο.π., σ. 372.

¹⁴⁷¹ Για την επικοινωνία με το Οικουμενικό Πατριαρχείο βλ. ενδεικτικά SA1/C652/02.

¹⁴⁷² Ζαννέτος, ο.π., σ. 373. Για το ίδιο θέμα βλ. SA1/4126/02.

¹⁴⁷³ Ο Αλεξανδρείας διαφώνησε μετά την επίσκεψη κυπριακής πρεσβείας, Ζαννέτος, ο.π., σ. 375.

λέγοντας ότι «Υπό... συμφερόντος... Ορθοδοξίας ορμηθέντες απεφασίσαμεν ου μόνον διαιτητικώς αλλά και δικαιοματικώς, όπερ απεφασίσαμεν... μη ούσης δυνατής ετέρας λύσεως αυτόθι»¹⁴⁷⁴. Η απάντηση του Ιωακείμ προκάλεσε θύελλα αντιδράσεων στην Κύπρο, όπου οργανώθηκαν αμέσως συλλαλητήρια και συντάχθηκαν ψηφίσματα διαμαρτυρίας¹⁴⁷⁵. Όσον αφορά την κυβερνητική παρέμβαση, οι πρώτες ειδήσεις από το στρατόπεδο του μητροπολίτη Κυρηναίας έκαναν λόγο για αποτυχία λόγω της άρνησής τους να συναινέσουν στη διεξαγωγή νέων εκλογών¹⁴⁷⁶.

Στην πέμπτη συνεδρία των δυο Πατριαρχών στις 8 Μαρτίου 1902 αποφασίστηκε η αποστολή τηλεγραφημάτων και επιστολών στους δυο μητροπολίτες, στα οποία αναφερόταν η παραίτηση του αρχιεπισκόπου Κυριακουπόλεως και του μητροπολίτη Μελενίκου και η αντικατάστασή τους από τον μητροπολίτη Διδυμοτείχου Φιλάρετον και τον ηγούμενο Κύκκου Γεράσιμο. Επίσης, ενημέρωναν τους δυο ενδιαφερόμενους ότι η πατριαρχική απόφαση παρέμενε αναλλοίωτη και τους καλούσε να θυσιαστούν για την εκλογή αρχιεπισκόπου, διαφορετικά θα αναλάμβαναν δράση οι ίδιοι. Την ίδια περίοδο η κιτιακή πρεσβεία αποτελούμενη από τους Γ. Σ. Φραγκούδη και Γ. Μορίδη έγινε δεκτή σε ακρόαση από τους δυο Πατριάρχες. Ο Ιωακείμ εξέθεσε στους δυο αντιπροσώπους τους λόγους για τους οποίους η πατριαρχική παρέμβαση δεν καταλύει το αυτοκέφαλο της κυπριακής Εκκλησίας και ανέφερε ότι η Ιερά Σύνοδος λόγω της αποχώρησης του Κιτίου και του θανάτου του ηγουμένου Μαχαιρά και του έξαρχου Καρπασίας είναι πλέον αντικανονική. Επίσης ο Ιωακείμ ανέφερε ότι το αρχιεπισκοπικό ζήτημα «...εξελαϊκέυθη πέραν του δέοντος... Παρωράθησαν άπαντα τα εκκλησιαστικά δίκαια και νόμιμα και ετέθη ως βάση η πλειονοψηφία του λαού... Ο λαός έχει δίκαιον να εκφράση επιθυμίαν, αλλά έτερον τούτο και έτερον να θελήση να επιβληθή. Ούτω πράττων παρακωλύει την ελευθέραν εξάσκησιν των δικαιωμάτων του κλήρου.»¹⁴⁷⁷. Ο Φραγκούδης διαφώνησε υπενθυμίζοντας στον Ιωακείμ ότι οι Κύπριοι δεν ζήτησαν βοήθεια από τα Πατριαρχεία για να εκλέξουν αρχιεπίσκοπο αλλά για να συσταθεί κανονική Ιερά Σύνοδος. Ο Ιωακείμ επέμεινε ότι η θέληση της Ιεράς Συνόδου πρέπει να επικρατήσει παρά το γεγονός ότι είναι αντικανονική γιατί αλλιώς η ορθόδοξη Εκκλησία κινδυνεύει με διάλυση. «Αν υποχωρήσουν τα Πατριαρχεία στην υπόθεση της Κύπρου, τότε με ποιο κύρος θα μπορέσουν να επιλύσουν το αντιστοίχο ζήτημα»¹⁴⁷⁸· Στην ίδια συνεδρία αποφασίστηκε η αποστολή ενημερωτικού τηλεγραφήματος στους δυο μητροπολίτες σχετικά με την παραίτηση του μητροπολίτη

¹⁴⁷⁴ Στο ίδιο, 392.

¹⁴⁷⁵ Για το ψήφισμα της Λάρνακας βλ. SA1/555/02.

¹⁴⁷⁶ Ζαννέτος, ο.π., σ. 394.

¹⁴⁷⁷ Στο ίδιο, σ. 401.

¹⁴⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 408.

Διδυμοτείχου και του ηγουμένου Κύκκου και την αντικατάστασή τους από τον μητροπολίτη Μεσημβρίας Χαρίτωνα και τον μητροπολίτη Καστοριάς Γερμανό Καραβαγγέλη¹⁴⁷⁹.

Η απάντηση του μητροπολίτη Κιτίου και των 46 αντιπροσώπων στην πρόταση του Ιωακείμ εξακολουθούσε να είναι αρνητική. Ο Κιτίου αναφέρει σε επιστολή του της 9ης Μαρτίου ότι η παραίτησή του από τον εκλογικό αγώνα θα ερμηνευθεί ως παραδοχή της ενοχής του στο ζήτημα της μασονίας, ενώ οι αντιπρόσωποι καλούν τα Πατριαρχεία να υιοθετήσουν μια λύση, η οποία θα είναι σύμφωνη με την θέληση του λαού, αλλιώς το κύρος τους κινδυνεύει να αμαυρωθεί¹⁴⁸⁰. Το αδιέξοδο που έχει δημιουργηθεί οδηγεί τον Ιωακείμ στη λήψη νέων αποφάσεων. Ο μητροπολίτης Κιτίου θα υποβληθεί σε δίκη για την κατηγορία περί μασονίας, και επειδή στην Κύπρο δεν μπορεί να δημιουργηθεί κανονικό δικαστήριο θα σταλούν από τα Πατριαρχεία έξι ιεράρχες συνοδευόμενοι από δυο γραμματείς, οι οποίοι θα εκδικάσουν την υπόθεση μασονίας και το δικαίωμα του Κιτίου να είναι υποψήφιος στις εκλογές. Επίσης, οι έξι απεσταλμένοι θα εποπτεύσουν την εκλογική συνέλευση, η οποία σύμφωνα με τις διαδικασίες που ακολουθήθηκαν κατά τις δυο τελευταίες εκλογές αρχιεπισκόπου θα εκλέξουν τον νέο αρχιεπίσκοπο. Ανάμεσα στους υποψήφιους θα συμπεριληφθεί και ο αρχιμανδρίτης Γρηγόριος Κωνσταντινίδης. Ο μητροπολίτης Κιτίου διαφώνησε με την απόφαση των Πατριαρχείων ενώ ο μητροπολίτης Κυρηνείας τηλεγράφησε ότι αναμένει την κάθοδο των απεσταλμένων χωρίς όμως να αναλάβει τα έξοδα του ταξιδιού, όπως του είχε ζητήσει ο Ιωακείμ¹⁴⁸¹.

Τότε, ως από μηχανής Θεός, αναλαμβάνει και πάλι πρωτοβουλία ο αρχιγραμματέας της κυβέρνησης, ο οποίος ζητά από τις δυο μερίδες να συντάξουν υπομνήματα εκθέτοντας τις απόψεις τους επί του ζητήματος προς τον υπουργό των Αποικιών. Η απόφαση του υπουργού, η οποία γνωστοποιήθηκε στους ενδιαφερόμενους στις 18 Σεπτεμβρίου 1902 ανέφερε ότι «... η μόνη διέξοδος εν τη παρούση δυσκολία είναι να θεωρηθή παν ό,τι εγένετο εν σχέσει προς την προτέραν εκλογήν αντιπροσώπων δια την εκλογήν Αρχιεπισκόπου ως ηκυρωμένον και να γίνη έναρξις εκ νέου... η Κυβέρνησις της Α. Μεγαλειότητος ουδεμίαν επιθυμίαν έχει ν' αναμιχθή καθ' οιονδήποτε τρόπον εν τω ζητήματι... η μόνη αυτής επιθυμία είναι, όπως οι κάτοικοι της Κύπρου ώσιν ελεύθεροι να εκλέξωσι τον Αρχιεπίσκοπον αυτών καθ' ον τρόπον συνηθίζουσιν από χρόνων αμνημονεύτων... ο Επίσκοπος Κιτίου θα επανέλθη τώρα εις την εν τη Συνόδω θέσιν αυτού και... το ρηθέν Σώμα θα λάβη τότε τα αναγκαία μέτρα δια νέαν εκλογήν άνευ βραδύτητος...»¹⁴⁸². Η κιτιακή μερίδα συμφώνησε με την πρόταση του υπουργού ενώ οι κυρηνειακοί διαμαρτυρήθηκαν γιατί η κυβέρνηση επιχειρεί να επέμβει σε ένα ζήτημα καθαρά

¹⁴⁷⁹ Στο ίδιο, σ. σ. 404 – 405. Για το ίδιο θέμα βλ. «Το Αρχιεπισκοπικόν Ζήτημα – Νέοι Υποψήφιοι», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 13/26 Απριλίου 1902.

¹⁴⁸⁰ Ζαννέτος, ο.π., σ.σ. 410 – 423.

¹⁴⁸¹ Στο ίδιο, σ.σ. 425 – 429.

¹⁴⁸² «Το Αρχιεπισκοπικόν Ζήτημα – Επιστολή Υπουργού», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 14/27 Σεπτεμβρίου 1902. Για το ίδιο θέμα βλ. SA1/3269/02.

εκκλησιαστικό. Η απόφαση του υπουργού των Αποικιών δεν εφαρμόζεται γιατί δεν υπάρχει η αρμόδια αρχή για να υποχρεώσει τις δυο μερίδες να υποχωρήσουν και να συνεργαστούν. Ο μητροπολίτης Κυρηναίας καλεί τον Κιτίου στην Ιερά Σύνοδο αλλά αυτός αρνείται να προσέλθει γιατί, όπως αναφέρει, ακόμη και μετά τη διενέργεια νέων εκλογών η Ιερά Σύνοδος θα εξακολουθεί να είναι αναρμόδια για τον έλεγχο των ενστάσεων.

Ο Πατριάρχης Ιωακείμ αναλαμβάνει νέα πρωτοβουλία για τη λύση του αδιεξόδου προτείνοντας από κοινού με την Ιερά Σύνοδο της Κωνσταντινούπολης τη δημόσια καταδίκη του μασονισμού από τον μητροπολίτη Κιτίου, την εκλογή μητροπολίτη Πάφου, την επιστροφή του Κιτίου στην Ιερά Σύνοδο και την εκλογή αρχιεπισκόπου είτε μετά από τον έλεγχο των εκλογικών ενστάσεων είτε μετά τη διεξαγωγή νέων εκλογών. Παρά το γεγονός ότι ο Ιωακείμ υπαναχωρεί ως προς την επίλυση του ζητήματος εκτός Κύπρου, η πρότασή του δεν υλοποιείται. Τότε ο Ιωακείμ υποχωρεί ακόμη περισσότερο εκδίδοντας στις 26 Αυγούστου 1903 μια πατριαρχική εγκύκλιο, στην οποία καλεί τις δυο μερίδες να συνεργαστούν για την ανάδειξη αρχιεπισκόπου, χωρίς όμως να θέτει κανέναν άλλο όρο¹⁴⁸³. Το αδιέξοδο, όμως, παραμένει καθώς ο Ιωακείμ παρέλειψε να αναφέρει ποια αρχή θα αναλάβει την εκδίκαση των εκλογικών ενστάσεων.

Σύμφωνα με την εφημερίδα *Φωνή της Κύπρου*, στις αρχές του 1904 πραγματοποιήθηκε συνάντηση στην αρχιεπισκοπή παρουσία των εκκλησιαστικών ηγετών και των εξήντα αντιπροσώπων που είχαν εκλεγεί πριν τέσσερα χρόνια με σκοπό να εξευρεθεί λύση ως προς το ποια αρχή θα εκδικάσει τις εκλογικές ενστάσεις, αλλά η συμφιλίωση ναυάγησε¹⁴⁸⁴. Παράλληλα, το δημοσιογραφικό όργανο του Οικουμενικού Πατριαρχείου *Εκκλησιαστική Αλήθεια* αναφέρει τον Απρίλιο του ίδιου έτους ότι η απόφαση των τριών Πατριαρχών να στείλουν τρεις αντιπροσώπους στην Κύπρο ναυάγησε γιατί δεν μπορούσαν να συμφωνήσουν για αν ο ρόλος τους θα ήταν διαιτητικός ή παρεμβατικός¹⁴⁸⁵. Ανάλογες συζητήσεις περί επίλυσης του αρχιεπισκοπικού ζητήματος με την εισαγωγή ενός πολιτικού νόμου γίνονται στην Αγγλία και την Κύπρο¹⁴⁸⁶. Έτσι, περνά και το 1905 με το αδιέξοδο να εξακολουθεί να ταλανίζει την Εκκλησία της Κύπρου. Το 1906, επ' ευκαιρία των διαφωνιών στο εσωτερικό της ελληνοκυπριακής κοινότητας

¹⁴⁸³ «Το Ζήτημα», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 8/21 Νοεμβρίου 1903.

¹⁴⁸⁴ «Οι Μητροπολίται», «Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα – Η σύσκεψις των Μητροπολιτών – Ποία απόφασις ελήφθη» και «Η Ματαίωσις», ο.π., Λευκωσία: 24/6, 14/27 Φεβρουαρίου και 6/19 Μαρτίου 1904.

¹⁴⁸⁵ Μέσα σε αυτά τα πλαίσια κυκλοφόρησε η φήμη ότι τα Πατριαρχεία θα στείλουν στην Κύπρο τον ηθικολόγο κ. Ι. Σκαλτσούνη. «Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα» και «Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα – Νέαι Προτάσεις», ο.π., Λευκωσία: 17/30 Απριλίου και 22/4 Ιουνίου 1904.

¹⁴⁸⁶ «Ο Αρχιεπισκοπικός Θρόνος της Κύπρου εν τη Αγγλική Βουλή» και «Δήλωσις Αρμοστού επί του Εκκλησιαστικού Νομοσχεδίου», ο.π., Λευκωσία: 12/25 Ιουνίου 1904. Την παρέμβαση της βρετανικής διοίκησης στην επίλυση του αρχιεπισκοπικού συμμερίζεται μερίδα της ελληνοκυπριακής κοινότητας βλ. «Χωρίς Τίτλο», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 20/11 Αυγούστου 1906. Αυτή την περίοδο οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές μελετούν το ενδεχόμενο να πείσουν τον λαό να τους εξουσιοδοτήσει για την επίλυση του αρχιεπισκοπικού. Την εν λόγω πρωτοβουλία η οποία θα οδηγήσει στην ψήφιση ενός πολιτικού νόμου εγκρίνει το υπουργείο των Αποικιών, βλ. SA1/2070/05 και SA1/C890/05.

περί των σχολικών τελών, ανακινείται και πάλι το αρχιεπισκοπικό ζήτημα¹⁴⁸⁷. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια η εφημερίδα *Ελευθερία* κάνει έκκληση στις δυο μερίδες για συμφιλίωση και επίλυση του¹⁴⁸⁸.

Τον Απρίλιο του 1907, ο Ιωάννης Κυριακίδης καταθέτει ενώπιον του Νομοθετικού Συμβουλίου νομοσχέδιο για την λύση του αρχιεπισκοπικού ζητήματος. Το νομοσχέδιο καταρτίστηκε με βάση την εγκύκλιο του 1900 και ορίζει ότι ένας ή και οι δυο μητροπολίτες μπορούν με εγκύκλιό τους να καλέσουν τον λαό να εκλέξει τους ειδικούς αντιπροσώπους του. Εάν υπάρξουν εκλογικές ενστάσεις, αυτές θα εκδικασθούν πρώτα από την Ιερά Σύνοδο και αν δεν διευθετηθούν, τότε αναλαμβάνει δράση μια μεικτή επιτροπή, η οποία θα συνίσταται από τους μητροπολίτες και τρεις επαρχιακούς δικαστές¹⁴⁸⁹. Η Ιερά Σύνοδος διαφωνεί με το νομοσχέδιο γιατί η ευθύνη για την κήρυξη εκλογών αποδίδεται στους μητροπολίτες και γιατί αναμειγνύει πολλούς λαϊκούς αξιωματούχους στην εκλογική διαδικασία¹⁴⁹⁰. Η κυβέρνηση στην προσπάθειά της να συμφιλιώσει τις δυο μερίδες καλεί τους δυο μητροπολίτες σε συνάντηση¹⁴⁹¹.

Το αποτέλεσμα της συνάντησης ήταν η από κοινού αποστολή εγγράφου προς τους Πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως, Ιεροσολύμων και Αλεξανδρείας, με το οποίο τους καλούσαν να στείλουν στην Κύπρο αντιπροσώπους τους για να βοηθήσουν στην επίλυση του αρχιεπισκοπικού ζητήματος¹⁴⁹². Μετά από διαβουλεύσεις των τριών Πατριαρχείων αποφασίστηκε η αποστολή του μητροπολίτη Αγκιάλου Βασίλειου, του αρχιμανδρίτη Μελέτιου

¹⁴⁸⁷ «Χωρίς Τίτλο» και «Η Δίκη των Σχολείων – Η απόφασις του Επαρχιακού Δικαστηρίου – Ολόκληρον το κείμενον», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 20/2 Ιουνίου 1906. Για το ίδιο θέμα βλ. SA1/1086/05 και SA1/1409/05.

¹⁴⁸⁸ «Χωρίς Τίτλο», ο.π., Λευκωσία: 17/30 Ιουνίου 1906. Για αυτό τον σκοπό, σύμφωνα με την *Ελευθερία*, μέλη της κοινότητας καταθέτουν στην ιερά σύνοδο την πρόταση επανάληψης των εκλογών βλ. Χωρίς Τίτλο», ο.π., Λευκωσία: 25/8 Δεκεμβρίου 1906.

¹⁴⁸⁹ Για το κείμενο του νόμου βλ. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 5 Απριλίου 1907. Για το ίδιο θέμα βλ. «Το Αρχιεπισκοπικόν Ζήτημα – Το Συνταχθέν Νομοσχέδιον – Αι σπουδαιότεραι διατάξεις», «Η Βουλή – Το Νομοσχέδιον περί εκλογής Αρχιεπισκόπου – Αι αγορεύσεις των Βουλευτών», «Η Βουλή – Συνέχεια Πρακτικών – Και πάλιν το Νομοσχέδιον περί Αρχιεπισκόπου», «Η Βουλή – Αι συζητήσεις επί του Αρχιεπισκοπικού Νομοσχεδίου – Συνέχεια Αγορεύσεων», «Το Νομοσχέδιο περί εκλογής Αρχιεπισκόπου – Παρεπέμφθη εις Επιτροπήν – Η Ομιλία του Αρμοστού», «Η Βουλή – Συνέχεια Πρακτικών», «Η Βουλή – Αι συζητήσεις επί του Αρχιεπισκοπικού Νομοσχεδίου – Συνέχεια Αγορεύσεων», «Η Βουλή – Συνέχεια των πρακτικών», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 3/16 Μαρτίου, 3/13, 7/20 και 14/27 Απριλίου 1907.

¹⁴⁹⁰ Για το έγγραφο διαμαρτυρίας της ιεράς συνόδου βλ. SA1/843/07. Την αποδοκιμασία του εκφράζει και ο οικουμενικός πατριάρχης. Για τα ίδια θέματα βλ. «Το Υπόμνημα της Συνόδου δια το Νομοσχέδιον περί εκλογής Αρχιεπισκόπου» και «Τηλεγράφημα Οικουμενικού Πατριάρχου δια το Αρχιεπισκοπικό Νομοσχέδιο», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 24/6 και 3/13 Απριλίου 1907.

¹⁴⁹¹ «Συνέντευξις Αρχιγραμματέως και Μ. Κυρηναίας», ο.π., Λευκωσία: 7/20 Απριλίου 1907. Η άποψη του μητροπολίτη Κιτίου είναι γνωστή στην κυβέρνηση από τις τοποθετήσεις του εντός του νομοθετικού συμβουλίου.

¹⁴⁹² «Η Νέα φάσις του Αρχιεπισκοπικού ζητήματος – Τηλεγράφημα εις Πατριάρχας», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Απριλίου 1907. Σύμφωνα με το άρθρο της *Φωνής της Κύπρου* την πρωτοβουλία για την αποστολή των τηλεγραφημάτων έλαβε η υποεπιτροπή μελέτης του νομοσχεδίου και ο αρχιγραμματέας.

Μεταξάκη και του Πατριάρχη Αλεξανδρείας Φώτιου στην Κύπρο¹⁴⁹³. Οι τρεις άνδρες φτάνουν στη νήσο περί τα τέλη Ιουνίου 1907. Μετά από συναντήσεις τους με τις δυο μερίδες στις 13 Οκτωβρίου, οι αντιπρόσωποι προτείνουν την ακύρωση του οργανικού κανονισμού του 1900 και την επιστροφή του μητροπολίτη Κιτίου ως νόμιμου προέδρου της Ιεράς Συνόδου¹⁴⁹⁴. Ο μητροπολίτης Κυρηναίας διαφωνεί με την κατάργηση του οργανικού κανονισμού και διευκρινίζει ότι πρώτα απ' όλα θα πρέπει ο μητροπολίτης Κιτίου να άρει την αποκήρυξη της Ιεράς Συνόδου. Ο μητροπολίτης Κιτίου αρνείται να το κάνει οδηγώντας και αυτή την προσπάθεια επίλυσης του ζητήματος σε αδιέξοδο. Μεγάλη ευθύνη για αυτό φέρουν και οι αντιπρόσωποι, οι οποίοι δεν μπόρεσαν να τηρήσουν ουδέτερη στάση. Σύμφωνα με τον Χριστοδούλου, ο αντιπρόσωπος του Οικουμενικού Πατριάρχη μητροπολίτης Αγκιάλου ευνοεί την υποψηφιότητα του μητροπολίτη Κυρηναίας. Ο Πατριάρχης Αλεξανδρείας Φώτιος από την μεριά του ευνοεί τον μητροπολίτη Κιτίου. Ο μόνος ουδέτερος είναι ο αντιπρόσωπος του Πατριάρχη Ιεροσολύμων αρχιμανδρίτης Μελέτιος¹⁴⁹⁵.

Κατά την διάρκεια Οκτωβρίου και Νοεμβρίου 1907 οι αντιπρόσωποι επιδίδονται σε έναν αγώνα αλληλοκατηγοριών για το ναυάγιο των διαπραγματεύσεων μέχρι που έξι μήνες αργότερα ο Πατριάρχης Φώτιος κηρύσσει τη λήξη των εργασιών της αντιπροσωπείας και αναχωρεί από τη νήσο. Ο μητροπολίτης Αγκιάλου διαφωνεί και παραμένει στην Κύπρο, ενώ ο αρχιμανδρίτης Μελέτιος είχε ήδη μεταβεί στα Ιεροσόλυμα για να λάβει περαιτέρω οδηγίες¹⁴⁹⁶.

Στις 30 Δεκεμβρίου 1907 η Ιερά Σύνοδος και οι οπαδοί του μητροπολίτη Κυρηναίας αποφασίζουν μονομερώς την άνευ όρων ανάθεση του ζητήματος στον Οικουμενικό Πατριάρχη. Ο Ιωακείμ προτείνει τους μητροπολίτες Βέροιας Απόστολο, Διδυμοτείχου Φιλάρετο και Κασσανδρείας Πανάρετο ως τους νέους υποψήφιους για τον αρχιεπισκοπικό θρόνο Κύπρου και καλεί τους τρεις Πατριάρχες να επιλέξουν τον καταλληλότερο¹⁴⁹⁷. Η κιτιακή μερίδα προειδοποιεί για επεισόδια ενώ η κυρηναϊακή ζητούν από τον Πατριάρχη Φώτιο να μην έρθει στην Κύπρο καθώς το αρχιεπισκοπικό ζήτημα βρίσκεται πλέον στα χέρια του Οικουμενικού Πατριάρχη. Τον Φεβρουάριο του 1908 ο Οικουμενικός Πατριάρχης εκλέγει μονομερώς τον μητροπολίτη Κυρηναίας στον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Κύπρου. Σύμφωνα με τον Χριστοδούλου, αμέσως οργανώνονται συλλαλητήρια στη Λευκωσία, όπου η κιτιακή μερίδα καλεί τα Πατριαρχεία και την κυβέρνηση να επέμβουν¹⁴⁹⁸.

¹⁴⁹³ «Τηλεγράφημα Οικουμενικού Πατριάρχου – Προς τους Μητροπολίτας» και «Τηλεγράφημα Οικουμενικού Πατριάρχου – Η κάθοδος των Έξαρχων», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Απριλίου και 12/25 Μαΐου 1907.

¹⁴⁹⁴ Χριστοδούλου Νίκος, *Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα της Κύπρου...*, ο.π., σ. 80.

¹⁴⁹⁵ Στο ίδιο, σ. 84. Για το ίδιο θέμα βλ. «Το Εκκλησιαστικόν Ζήτημα», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 2/14 Ιουνίου 1908.

¹⁴⁹⁶ Χριστοδούλου Νίκος, ο.π., σ. 88.

¹⁴⁹⁷ Στο ίδιο, σ. 89.

¹⁴⁹⁸ Στο ίδιο, ο.π., σ. 92.

Στις 4 Μαρτίου 1908 σημειώνονται τα επεισόδια της αρχιεπισκοπής, όπου οι οπαδοί των δυο μητροπολιτών συγκρούονται εντός και εκτός του κτιρίου της προκαλώντας την επέμβαση της αστυνομίας, η οποία εκκένωσε τον χώρο από όλους τους παρευρισκόμενους¹⁴⁹⁹. Τα μέλη της Ιεράς Συνόδου και ο μητροπολίτης Αγκιάλου αναγκάζονται να καταφύγουν στο Μετόχι του Κύκκου μετά τη σφράγιση της αρχιεπισκοπής από την αστυνομία. Τα επεισόδια επεκτάθηκαν σύντομα σε όλη την πόλη της Λευκωσίας αναγκάζοντας την κυβέρνηση να κηρύξει κατάσταση έκτακτης ανάγκης¹⁵⁰⁰. Στις 15/28 Μαρτίου ο Κύριλλος Βασιλείου ανακοινώνει στον αρμοστή ότι έχει αποδεχθεί την εκλογή του στον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Κύπρου¹⁵⁰¹. Παρ' όλα αυτά η κυβέρνηση εξακολουθεί να μην αναγνωρίζει τον μητροπολίτη Κυρηναίας ως τον νόμιμο αρχιεπίσκοπο Κύπρου και προχωρά στις εργασίες του συμβουλίου για την ψήφιση του πολιτικού νόμου για επίλυση του ζητήματος¹⁵⁰².

Στις 6 Μαΐου 1908 το Νομοθετικό Συμβούλιο εγκρίνει τον νόμο περί εκλογής αρχιεπισκόπου παρά τις αντιρρήσεις της κυρηναϊκής μερίδας και του Πατριάρχη Ιωακείμ¹⁵⁰³. Ακολουθώντας τις διατάξεις του νόμου ο μητροπολίτης Κιτίου, ως ο πρώτος τη τάξει στην κυπριακή Εκκλησία, καλεί τον Πατριάρχη Αλεξανδρείας να στείλει στη νήσο τρεις αντιπροσώπους του, οι οποίοι σε συνεργασία με τους δυο Κύπριους μητροπολίτες θα αποτελέσουν κανονική σύνοδο και θα κηρύξουν εκλογές για την ανάδειξη αρχιεπισκόπου. Προχωρώντας ταχέως ο μητροπολίτης Κιτίου στις 16 Ιουνίου 1908 εξέδωσε εγκύκλιο προς τους ιερείς καλώντας τους να συντάξουν τους εκλογικούς καταλόγους πριν καν φθάσουν στην Κύπρο οι αντιπρόσωποι του Πατριάρχη Αλεξανδρείας. Οι μονομερείς κινήσεις της βρετανικής κυβέρνησης, του μητροπολίτη Κιτίου και του Πατριάρχη Φώτιου προκαλούν την αντίδραση του Πατριάρχη Ιωακείμ, ο οποίος έστειλε αμέσως τον μητροπολίτη Αγκιάλου στην Κύπρο και ζήτησε από τον Πατριάρχη Φώτιο να μην στείλει αντιπροσώπους του στο νησί. Η διαφωνία των δυο Πατριαρχείων προκαλεί την επέμβαση της ελληνικής κυβέρνησης, η οποία φοβούμενη μια

¹⁴⁹⁹ «Κυπριακή Βουλή – Συζητήσεις επί του Προϋπολογισμού – Η εκκένωση της Αρχιεπισκοπής – Θυελλώδεις συζητήσεις – Αι διαδηλώσεις των κομμάτων», «Η Κατάσταση εις την Πρωτεύουσαν – Τέλεια Αναρχία – Συμπλοκαί και τραυματισμοί», «Κυπριακή Βουλή - Δηλώσεις Κυβερνήσεως δια το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα – Συνέχεια Πρακτικών», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 29/11 Απριλίου 1908.

¹⁵⁰⁰ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 16 Απριλίου 1908. Για το ίδιο θέμα βλ. «Διχόνοια και Κομματισμός» και «Υπό το κράτος του στρατιωτικού νόμου», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 5/18 Απριλίου και 19/2 Μαΐου 1908.

¹⁵⁰¹ Χριστοδούλου, ο.π., σ. 99.

¹⁵⁰² Όταν ο «πρώην» μητροπολίτης Κυρηναίας λαμβάνει επιστολή από την επιτροπή μελέτης νομοσχεδίου για την επίλυση του αρχιεπισκοπικού η οποία τον καλεί να εκφράσει τις απόψεις του επί του θέματος αυτός αρνείται λέγοντας ότι η εν λόγω επιστολή δεν απευθύνεται στον ίδιο γιατί από τις 15/28 Μαρτίου 1908 είναι ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου, «Κυπριακή Βουλή – Και πάλιν το Αρχιεπισκοπικόν Ζήτημα – Μια Έκθεσις της Συντακτικής Επιτροπής – Διαμειφθείσαι Ανακοινώσεις», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 5/18 Απριλίου 1908.

¹⁵⁰³ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* 25 Μαΐου 1908. Για το ίδιο θέμα βλ. «Το Ζήτημα του Αρχιεπισκοπικού Θρόνου – Το Νομοσχέδιον», «Κυπριακή Βουλή – Η ψήφισις του Αρχιεπισκοπικού νομοσχεδίου – Η γενομένη συζήτησις – Άλλα νομοσχέδια», «Το Ζήτημα του Αρχιεπισκοπικού Θρόνου – Τηλεγράφημα Οικουμενικού», «Επικύρωσις δυο Νομοσχεδίων», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 19/2, 26/9, 3/16 Μαΐου, 21/4 Ιουνίου 1908. 1908.

πιθανή πατριαρχική ρήξη κάλεσε τον Φώτιο να αναβάλει την αποστολή αντιπροσώπων του στην Κύπρο¹⁵⁰⁴. Ο Φώτιος υπάκουσε με αποτέλεσμα την καθυστέρηση στην κατάρτιση των εκλογικών καταλόγων¹⁵⁰⁵.

Στις αρχές Νοεμβρίου φθάνουν στην Κύπρο με εντολή του Πατριάρχη Φώτιου οι μητροπολίτες Αζώμης Χριστόφορος και Πτολεμαΐδος Μιχαήλ, οι οποίοι σε συνεργασία με τον Χαλεπίου Νεκτάριο που βρίσκεται ήδη εκεί θα συμμετάσχουν στην Ιερά Σύνοδο. Αυτό το γεγονός προκάλεσε την άμεση διοργάνωση συλλαλητηρίων διαμαρτυρίας από την κυρηνειακή μερίδα¹⁵⁰⁶. Αλλά και η βρετανική διοίκηση είχε αρχίσει να αμφιβάλλει για την νομιμότητα της διαδικασίας και την κανονικότητα των αντιπροσώπων του Πατριάρχη Αλεξανδρείας. Και ενώ μετά τις διαβεβαιώσεις του πατριάρχη Φώτιου περί της κανονικότητας των αντιπροσώπων του οι εκλογές για την ανάδειξη των ειδικών αντιπροσώπων διενεργούνται κανονικά στις 10/23 Φεβρουαρίου 1909 με την συμμετοχή μόνο της κιτιακής μερίδας, ο Φώτιος μεταβαίνει εσπευσμένα στην Κωνσταντινούπολη όπου έρχεται σε συνεννόηση με τον Ιωακείμ.

Οι δυο Πατριάρχες αποφάσισαν αφενός την αναγνώριση του πολιτικού νόμου από τον Ιωακείμ, αφετέρου την παραίτηση του μητροπολίτη Κυρηνείας από τον αρχιεπισκοπικό θρόνο και τέλος την αντικατάσταση ενός ή περισσότερων αντιπροσώπων του Πατριάρχη Αλεξανδρείας από αντιπροσώπους του Οικουμενικού Πατριαρχείου¹⁵⁰⁷. Στις 28 Μαρτίου 1909 ο Ιωακείμ καλεί με επιστολή του τον εκ Κυρηνείας αρχιεπίσκοπο σε παραίτηση, αλλά αυτός δεν υπακούει. Στις 2/15 Απριλίου εκλέγονται οι γενικοί αντιπρόσωποι και στις 8/21 Απριλίου ο μητροπολίτης Κιτίου εκλέγεται αρχιεπίσκοπος Κύπρου και αναγνωρίζεται αυθημερόν από την βρετανική

¹⁵⁰⁴ Η επέμβαση της ελληνικής κυβέρνησης προκαλεί την διάδοση της φήμης ότι υποψήφιος για τον αρχιεπισκοπικό θρόνο θα είναι ο μητροπολίτης Αντιόχειας Σπυρίδωνας βλ. «Το ζήτημα του αρχιεπισκοπικού θρόνου – Τα νεότερα», ο.π., Λευκωσία: 26/8 Αυγούστου 1908. Για τις συζητήσεις ελληνικής κυβέρνησης και πατριαρχείων βλ. «Το αρχιεπισκοπικό ζήτημα – Τι συμβαίνει», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Αυγούστου 1908.

¹⁵⁰⁵ «Το ζήτημα του Αρχιεπισκοπικού θρόνου – Αι εγκύκλιοι – Τα μέτρα του Διοικητού», ο.π., Λευκωσία: 21/4 Ιουνίου 1908.

¹⁵⁰⁶ Η κυρηνειακή μερίδα κατέθεσε επίσης μήνυση στα μέλη της αντικανονικής ιεράς συνόδου, αλλά το δικαστήριο αποφάσισε ότι δεν είναι αρμόδιο για να αναμειχθεί σε ένα εκκλησιαστικό ζήτημα, «Αρχιεπισκοπική Δίκη», ο.π., Λευκωσία: 21/4 Δεκεμβρίου 1909. Οι διαμαρτυρίες της κυρηνειακής μερίδας συνεχίζονται και μετά την εκλογή του Κιτίου στον αρχιεπισκοπικό θρόνο βλ. «Το ζήτημα του αρχιεπισκοπικού θρόνου» και «Η εκλογή μητροπολίτου Κιτίου – Συλλαλητήριο εν Λεμεσώ», ο.π., Λευκωσία: 22/4 Ιανουαρίου 1910.

¹⁵⁰⁷ Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας* τα δυο πατριαρχεία και η ελληνική κυβέρνηση συμφώνησαν όπως ο μητροπολίτης Κυρηνείας υπογράψει το ακόλουθο έγγραφο «Το «Σημείωμα» των όρων της παραίτησης έχει ως εξής «Α' Ο Μητροπολίτης Κυρηνείας ο εκλεγείς εν Κωνσταντινουπόλει, αλλά μη γενόμενος δεκτός, μηδ' ενθρονισθείς εν Κύπρω παραιτηθήσεται εγγράφως... Β' Ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου λαμβάνων το αντίγραφον της παραίτησεως γράψει προς τον Μητροπολίτην Κυρηνείας επαινών την πράξιν της παραίτησεως ως συμβάλλουσαν εις την ειρήνευσιν της εν Κύπρω Εκκλησίας και αποδιδούς τω Μητροπολίτη τον τίτλον «Μακαριώτατος Πρόεδρος Κυρηνείας»...», «Το ζήτημα του αρχιεπισκοπικού θρόνου – Νέα φάσις», ο.π., Λευκωσία: 18/31 Ιουλίου 1909.

διοίκηση¹⁵⁰⁸. Με αυτό τον τρόπο η Κύπρος βρίσκεται με δυο εκλεγμένους αρχιεπίσκοπους¹⁵⁰⁹. Το γεγονός θα βυθίσει την νήσο σε πλήρη αναρχία με τα επεισόδια ανάμεσα στις δυο μερίδες να κλιμακώνονται¹⁵¹⁰. Η λύση του προβλήματος επήλθε μετά την παρέμβαση των μητροπολιτών Λεοντουπόλεως Σωφρόνιου και Τριπόλεως Θεοφάνη, οι οποίοι στάλθηκαν στην Κύπρο με εντολή του Πατριάρχη Αλεξανδρείας¹⁵¹¹. Οι δυο αντιπρόσωποι κατόρθωσαν να πείσουν την κυρηνειακή μερίδα και τον εκ Κυρηνείας αρχιεπίσκοπο να υπακούσουν στην επιθυμία των Πατριαρχείων. Το επίμαχο έγγραφο της παραίτησης¹⁵¹² του εκ Κυρηνείας αρχιεπισκόπου και το

¹⁵⁰⁸ «Προς τους ευσεβαστώς κληρικούς και λοιπούς ευσεβείς και ορθοδόξους Χριστιανούς... αναγγέλλομεν... ότι... τη ομοφώνω ψήφω και επιδοκιμασία της τε... Επισκοπικής Συνόδου και των κανονικών και νομίμων αντιπροσώπων του τε κλήρου και του λαού... εξηλέγημεν Αρχιεπίσκοπος... ανεγνωρίσθημεν... υπό της Σεβαστής του τόπου Κυβερνήσεως... ενεθρονίσθημεν αυθημερόν και ανελάβομεν τα πολλαπλά... καθήκοντα... πεποιθήμεν ότι... άπαν... το Χριστεπώνυμον πλήρωμα, αλλ' ίδια ο ιερός της Εκκλησίας κλήρος θα σπεύση προς εκπλήρωσιν των ιδίων αυτού καθηκόντων... Ο Κύπρου Κύριλλος», «Εγκύκλιος», ο.π., Λευκωσία: 18/1 Μαΐου 1909.

¹⁵⁰⁹ Ο εκ Κιτίου και ο εκ Κυρηνείας Αρχιεπίσκοπος έχουν αποστείλει τηλεγραφήματα στο Οικουμενικό Πατριαρχείο αλλά δεν έχουν λάβει καμία απάντηση. Ο εκ Κυρηνείας αναφέρει ότι η μεταβατική κατάσταση έχει προκαλέσει όξυνση των πνευμάτων, προκαλούνται πολλά έκτροπα και ότι η εκλογή του εκ Κιτίου έχει δημιουργήσει εκκλησιαστικό σχίσμα. Επιστολές έστειλαν και οι υποστηρικτές του εκ Κυρηνείας αναφέροντας ότι η εκλογή του εκ Κιτίου είναι αντικανονική εφόσον σε αυτή δεν έλαβαν μέρος οι ίδιοι, «Το ζήτημα του Αρχιεπισκοπικού θρόνου – Η κατάσταση», ο.π., Λευκωσία: 2/15 Μαΐου 1909. Για το ίδιο θέμα βλ. «Το ζήτημα του αρχιεπισκοπικού θρόνου», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Μαΐου 1909.

¹⁵¹⁰ Αυτή την περίοδο προκαλούνται επεισόδια στην Λευκωσία και τα περίχωρα με κυριότερο το επεισόδιο της Φανερωμένης. «Δικαστήρια – Αι σκηναί της Φανερωμένης», «Η Εκλογή της Φανερωμένης – Δυο επιτροπείαι!», «Τα εν Παλαιομέτοχω» και «Συμπλοκή στο Τρίκωμον» ο.π., Λευκωσία: 2/15 και 9/22 Μαΐου και 8/21 Αυγούστου 1909.

¹⁵¹¹ «Το καθήκον λαού και ηγετών – Πνίξωμεν τον κομματισμόν και συνδιαλλαγώμεν», ο.π., Λευκωσία: 16/1 Μαρτίου 1910.

¹⁵¹² «...εσπεύσαμεν παραιτηθήναι της εκλογής «άτε μη συντελούσης εις ειρήνευσιν της Αγιωτάτης του Χριστού Εκκλησιάν δέξασθαι την παραίτησιν ημών ταύτην από της εκλογής επί Αρχιεπισκοπικήν Κύπρου...», «Η οριστική λύσις του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος», ο.π., Λευκωσία: 20/5 Μαρτίου 1910.

πρωτόκολλο συνεννοήσεως¹⁵¹³ υπογράφηκαν το βράδυ της 17^{ης} Φεβρουαρίου 1910 σηματοδοτώντας το τέλος της πολυτάραχης δεκαετίας του αρχιεπισκοπικού ζητήματος¹⁵¹⁴.

II.3. Κατάλοιπα του αρχιεπισκοπικού - Η λύση του εκκλησιαστικού ζητήματος (1911 – 1916).

Η ανάδειξη του Κύριλλου Παπαδόπουλου στον αρχιεπισκοπικό θρόνο αφήνει την μητρόπολη Κιτίου κενή. Κενός ήταν και ο μητροπολιτικός θρόνος Πάφου εδώ και μια δεκαετία παρά τις προσπάθειες για εκλογή μητροπολίτη κατά τη διάρκεια του αρχιεπισκοπικού ζητήματος. Μια ημέρα μετά την υπογραφή της παραίτησης του εκ Κυρηνείας αρχιεπισκόπου διενεργήθηκε η εκλογή του αρχιμανδρίτη Ιάκωβου Αντζουλάτου στη μητρόπολη Πάφου¹⁵¹⁵. Λίγους μήνες αργότερα συμπληρώνεται και ο μητροπολιτικός θρόνος Κιτίου με την εκλογή του αρχιμανδρίτη Μελέτιου Μεταξάκη¹⁵¹⁶.

¹⁵¹³ «Το έγγραφον είτα περιλαμβάνει είτα τους εξής όρους: Α. Την υπογραφήν υπό του από Κιτίου και του από Κυρηνείας Αρχιεπισκόπου των γνωστών Σημειωμάτων των αφορώντων την παραίτησιν του τελευταίου από του Αρχιεπισκοπικού θρόνου και την προς αυτόν απονομήν του τίτλου «Μακαριωτάτου Προέδρου Κυρηνείας». Β' Την εις την Ιεράν Σύνοδον της Κυπριακής Εκκλησίας πρόσκλησιν των παλαιών αυτής μελών, ήτοι των Πανος, Ηγουμένων Κύκκου και Μαχαιρά, μετά την κατά τα ειωθότα υπ' αυτών αναγνώρισιν του Αρχιεπισκόπου. Γ' Την απονομήν συντάξεως εις τον γηραιόν Αρχιμανδρίτην της Αρχιεπισκοπής κ. Φιλόθεον δια τας μακράς αυτού υπηρεσίας, όστις οικιοθελώς αποχωρεί της ενεργού εν τη Εκκλησία υπηρεσίας. Δ' Την δια τας χρεουούσας Μητροπολιτικάς έδρας Πάφου και Κιτίου εκλογήν κληρικών παντή αμετόχων των κομματικών ερίδων. Ε' Την υπό της Ιεράς της Κύπρου Συνόδου σύνταξιν Κανονισμού δια την εκλογήν επιτροπειών των ενοριακών Εκκλησιών. ΣΤ' Την μέχρι του χρόνου νέας εκλογής διαχείρισιν των του ιερού ναού Φανερωμένης υπό της εκ τριών προσώπων απαρτιζομένης παλαιάς επιτροπείας και την συμπλήρωσιν αυτής δια της προσθέσεως τριών νέων μελών, των κ. κ. Α. Θεοδότου, Κ. Λοϊζίδου και Γ. Χριστοδουλίδου... Ζ' Την κατά το παρόν έτος αξιοπρεπή συντήρησιν παντών των λειτουργησάντων εν Λευκωσία σχολείων της Ελληνικής κοινότητος και την κατ' αναλογίαν του προϋπολογισμού εκάστου εξ αυτών παραχώρησιν χρηματικού ποσού εκ της Κυβερνητικής χορηγίας και των συνεισφορών των Εκκλησιαστικών καθιδρυμάτων. Η' Την συγχώνευσιν κατά το προσεχές σχολικόν έτος των εν Λευκωσία σχολών των δυο μερίδων και την σύνταξιν και ψήφισιν νομοσχεδίου ορίζοντος εξαμελή Επιτροπείαν δια την διαχείρισιν των...», «Η οριστική λύσις του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος», ο.π., Λευκωσία: 20/5 Μαρτίου 1910.

¹⁵¹⁴ Στο ίδιο.

¹⁵¹⁵ «...οι Συνοδικοί μετά των αντιπροσώπων της Πάφου... παμψηφεί... εξέλεξαν ως Μητροπολίτην Πάφου τον Πανοσιώτατον Αρχιμανδρίτην κ. Ιάκωβον Αντζουλάτον από οκταετίας ήδη υπηρετούντα εις τον Πατριαρχικόν θρόνον Αλεξανδρείας εν Καΐρω... Η Ιερά Σύνοδος απετελέσθη εκ των εξής: Του... Αρχιεπισκόπου, του Μακαριωτάτου Προέδρου Κυρηνείας, των δυο Σεβ. Επισκόπων του Αλεξανδρινού θρόνου, Τριπόλεως και Λεοντουπόλεως, εκ των Ηγουμένων Κύκκου, Μαχαιρά, Τρωδιτίσσης, Αγίου Νεοφύτου και εκ του Οικονόμου Αγίου Λουκά Βαρωσίων. Η εκλογή του... κ. Ιακώβου ανηγγέλη τηλεγραφικώς εις τον Μακαριώτατον Πατριάρχην Αλεξανδρείας κ. Φώτιον, όστις απήντησεν ευχαριστών και συγχαίρων δια την επελεύσαν συμφιλίωσιν.», «Η οριστική λύσις του αρχιεπισκοπικού ζητήματος», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 20/5 Μαΐου 1910. Οι διαδικασίες για την εκλογή των γενικών αντιπροσώπων Πάφου είχαν δρομολογηθεί ήδη από τα τέλη του 1909 όταν ο εκ Κιτίου μητροπολίτης κήρυξε εκλογές παρά την αποχή της κυρηνειακής μερίδας. «Ο θρόνος Πάφου – Εκλογαί και Συλλαλητήρια», ο.π., Λευκωσία: 4/17 Ιουλίου 1909.

¹⁵¹⁶ Το άρθρο της *Ελευθερίας* αναφέρει ότι έφθασε επιτέλους στην Κύπρο ο νέος μητροπολίτης Κιτίου κ. Μελέτιος Μεταξάκης με καταγωγή από την Κρήτη. Η υποδοχή ήταν λαμπρή. Ο Αρχιεπίσκοπος καλωσόρισε τον νέο Μητροπολίτη αναφέροντας ότι επιτέλους συμπληρώθηκε η Ιεραρχία της Εκκλησίας και μπορούμε πια να

Μετά τη λύση του αρχιεπισκοπικού και τη συμπλήρωση της Ιεράς Συνόδου, σειρά έχει το εκκλησιαστικό ζήτημα. Το δικαίωμα των εκκλησιαστικών λειτουργιών να διαχειρίζονται την περιουσία των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων αμφισβητείται από το ποίμνιο ήδη από τα πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης. Όταν ανακινήθηκε για πρώτη φορά το ζήτημα της πλήρωσης του αρχιεπισκοπικού θρόνου η κυρηνειακή μερίδα είχε προσπαθήσει να συνδέσει το θέμα της ηγεσίας της Εκκλησίας με το οικονομικό ζήτημα χωρίς επιτυχία. Αμέσως μετά την συμφιλίωση των δυο μερίδων και την ανάδειξη του αρχιεπισκόπου Κύριλλου δημοσιεύονται στον εγχώριο Τύπο εκκλήσεις για διευθέτηση του εκκλησιαστικού ζητήματος ώστε να προστατευθεί η εκκλησιαστική περιουσία από «επιζήμια χρήση»¹⁵¹⁷. Για αυτό τον λόγο τον Μάιο του 1910 συναντήθηκαν στην αρχιεπισκοπή τα μέλη της Ιεράς Συνόδου και οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές¹⁵¹⁸. Παράλληλα, οι εκκλησιαστικοί ηγέτες ανέλαβαν την επίλυση επιμέρους ζητημάτων, όπως η ίδρυση ιερατικής σχολής, οι ζητείες και οι μισθοί και ο διορισμός των ιερέων¹⁵¹⁹.

Το πρώτο και καθοριστικό βήμα για την επίλυση του εκκλησιαστικού ζητήματος θα επέλθει με την κατάρτιση και ψήφιση του καταστατικού χάρτη της Εκκλησίας. Η διαδικασία αρχίζει το 1911 όταν η αρμόδια συντακτική επιτροπή καταθέτει το πρώτο σχεδιάγραμμα στην Ιερά Σύνοδο για μελέτη¹⁵²⁰. Μετά από ενστάσεις εκ μέρους του μητροπολίτη Κιτίου Μελέτιου στις αρχές του 1912 φαίνεται ότι έχει επέλθει συμφωνία ως προς το περιεχόμενο του καταστατικού χάρτη¹⁵²¹. Όμως η ψήφισή του εξακολουθεί να καθυστερεί προκαλώντας την

προχωρήσουμε ενωμένοι στον αγώνα για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων του τόπου και της Εκκλησίας. «Αφιξίς Μητροπολίτου Κιτίου – Η Υποδοχή», ο.π., Λευκωσία: 3/16 Απριλίου 1910.

¹⁵¹⁷ «...οι δ' επίσκοποι είχαν καταντήση ευτελείς εισπράκτορες των αεί αμφισβητούμένων εισοδημάτων του θρόνου των διαπληκτιζόμενοι ως οι τελευταίοι των βιοπαλαιστών προς το δυστροπούν αυτών ποίμνιον πάντοτε περί χρημάτων...». Για αυτό τον λόγο έχει δημιουργηθεί μικτή επιτροπή από λαϊκούς και κληρικούς για τον τελειωτικό διακανονισμό του εν λόγω ζητήματος. «Το Εκκλησιαστικόν Ζήτημα», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Μαΐου 1910. Για το ίδιο θέμα βλ. «Νέα Περίοδος», ο.π., Λευκωσία: 27/12 Μαρτίου 1910.

¹⁵¹⁸ «Η χθεσινή συνεδρία δια το εκκλησιαστικό ζήτημα», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Μαΐου 1910.

¹⁵¹⁹ Συνολικά εκδόθηκαν τρεις εγκύκλιοι από την ιερά σύνοδο. Η πρώτη εγκύκλιος συμβουλεύει όσους θέλουν να στείλουν τα παιδιά τους στην Αίγυπτο και ειδικά τις θυγατέρες τους, για εύρεση εργασίας, να μην το πράξουν. Η δεύτερη εγκύκλιος αναφέρει ότι οι εκκλησιαστικές ζητείες (είσπραξη εκκλησιαστικών δικαιωμάτων από το ποίμνιο) θα γίνονται μόνο κατόπιν άδειας του τοπικού Αρχιερέα. Η τρίτη εγκύκλιος αναφέρει ότι οι επίτροποι των ναών θα προτείνουν τον διορισμό συγκεκριμένων ιερέων, αλλά η τελική έγκριση θα προέρχεται από τους μητροπολίτες της κάθε επαρχίας. «Τρεις Συνοδικαί Εγκύκλιοι», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Μαΐου 1910. Για το θέμα των ζητειών βλ. επίσης «Εκκλησία Κύπρου – Αι εργασίαι της Ιεράς Συνόδου – Διάφοραί πράξεις», ο.π., Λευκωσία: 19/1 Απριλίου 1911. Για το ζήτημα των μισθών των ιερέων βλ. «Το Εκκλησιαστικόν Ζήτημα», ο.π., Λευκωσία: 15/28 Μαΐου 1910. Για το θέμα της ιερατικής σχολής βλ. «Συνοδικά – Συνδρομαί δια την Ιερατικήν», ο.π., Λευκωσία: 15/28 Μαΐου 1910.

¹⁵²⁰ Συνήλθε η συντακτική επιτροπή για τον καταρτισμό του καταστατικού χάρτη της κυπριακής εκκλησίας τον οποίο και ενέκρινε. Το σχέδιο θα εκτυπωθεί και θα διανεμηθεί στο κοινό το οποίο στην συνέχεια θα κληθεί από την ιερά σύνοδο για να εκφράσει τις απόψεις του. «Αι εργασίαι της Ιεράς Συνόδου – Το Εκκλησιαστικό Ζήτημα», ο.π., Λευκωσία: 12/25 Μαρτίου 1911.

¹⁵²¹ «Το 1911 εν τη Εκκλησιαστική ζωή της Κύπρου», ο.π., Λευκωσία: 31/13 Ιανουαρίου 1912.

αντίδραση της ελληνοκυπριακής κοινότητας¹⁵²². Τον Ιανουάριο του 1912 οι κάτοικοι της Λευκωσίας οργανώνουν συλλαλητήριο διαμαρτυρίας για την καθυστέρηση αυτή. Στην ομιλία που εκφώνησε ο Γ. Μαρκίδης υπογραμμίστηκε ότι ο λαός της Κύπρου δεν αγωνίστηκε για 10 ολόκληρα χρόνια για την ανάδειξη του ενός ή του άλλου υποψηφίου στον αρχιεπισκοπικό θρόνο, αλλά για την επικράτηση των λαϊκών δικαιωμάτων. Το ψήφισμα που καταρτίστηκε αναφέρει ότι: 1)Ο λαός της Κύπρου ζητά την σύνταξη του εκκλησιαστικού συντάγματος για την οργάνωση και οικονομική διαχείριση της Εκκλησίας. Να συνταχθεί και ψηφιστεί άμεσα με την συμμετοχή του κλήρου και του λαού, ο οποίος θα έχει το δικαίωμα να εκλέξει τα κατάλληλα άτομα για να τον αντιπροσωπεύσουν. 2)Ο λαός θεωρεί ότι για να προστατευθούν οι κληρικοί και λοιποί θρησκευτικοί αρχηγοί θα πρέπει να εκχωρήσουν την οικονομική διαχείριση της Εκκλησίας σε μικρά συμβούλια, τα οποία θα συνίστανται από ίσο αριθμό κληρικών και λαϊκών¹⁵²³.

Η ικανοποίηση του λαϊκού αιτήματος περί διεύρυνσης της συμμετοχής των αντιπροσώπων του στη σύνταξη του καταστατικού χάρτη οδηγεί την Ιερά Σύνοδο να καταλήξει σε συμφωνία με τους Ελληνοκύπριους βουλευτές και ορισμένα επιφανή μέλη της κοινότητας¹⁵²⁴. Το 1912 περνά χωρίς να επέλθει καμία πρόοδος. Ο καταστατικός χάρτης, τον οποίο συνέταξε ο μητροπολίτης Κιτίου και ο οποίος υποβλήθηκε στην Ιερά Σύνοδο, δεν έχει μελετηθεί ακόμη. Η καθυστέρηση, σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας*, οφείλεται στην πολιτική κρίση που δημιουργήθηκε με την παραίτηση των Ελληνοκυπρίων βουλευτών. Και ενώ τον Απρίλιο του 1912 η συνέλευση επανέλαβε τις εργασίες της, το ξέσπασμα του «απελευθερωτικού αγώνα της Μεγάλης Πατρίδας» καθυστέρησε εκ νέου τη μελέτη του καταστατικού χάρτη. Για αυτό τον λόγο, ο αρθρογράφος της *Ελευθερίας* καλεί τον αρχιεπίσκοπο να πρωτοστατήσει στη διαδικασία επίλυσης του εκκλησιαστικού ζητήματος, το οποίο δεν αφορά μόνο στην διαχείριση της εκκλησιαστικής περιουσίας αλλά και τη ρύθμιση των σχέσεων της Εκκλησίας με την πολιτεία και το ποιμνίο της. Μετά την μεταπολίτευση η πολιτεία αρνήθηκε να παράσχει οποιαδήποτε βοήθεια στην Εκκλησία για την επιβολή του απαιτούμενου σεβασμού στις πράξεις της. «Σε πολλές περιπτώσεις είδαμε την πολιτεία να παρεμβαίνει σε εκκλησιαστικά θέματα με στόχο την οικειοποίηση των अपαράγραπτων δικαιωμάτων της Εκκλησίας. Όσον αφορά την εκκλησιαστική περιουσία, ο λαός βρίσκεται σε πλήρη άγνοια σχετικά με την διαχείρισή της. Η περιουσία των μητροπολιτικών θρόνων, των μοναστηριών και ενοριακών ναών, η οποία δημιουργήθηκε χάρη στις δωρεές του ποιμνίου, κατασπαταλείται ή μένει ανεκμετάλλευτη χωρίς να προσφέρει καμία ωφέλεια στην κοινωνία.» Ο αρθρογράφος της

¹⁵²² «Η Συνέλευσις δια το Εκκλησιαστικόν Ζήτημα – Ουδεμία πρόσκλησις», ο.π., Λευκωσία: 7/20 Ιανουαρίου 1912.

¹⁵²³ «Συλλαλητήριον δια το Εκκλησιαστικόν Ζήτημα εν Λευκωσία», ο.π., Λευκωσία: 11/27 Ιανουαρίου 1912. Ο κ. Μαρκίδης διατυπώνει την ίδια άποψη περί εκκλησιαστικού και το 1911, «Επί του Εκκλησιαστικού Ζητήματος», ο.π., Λευκωσία: 26/11 Μαρτίου 1911.

¹⁵²⁴ «Το Εκκλησιαστικόν Ζήτημα – Απόφασις Ελλήνων Βουλευτών», ο.π., 28/10 Φεβρουαρίου 1912.

Ελευθερίας προειδοποιεί ότι αν ο «κυρίαρχος λαός» αντιληφθεί ότι επιδιώκεται η παρέλκυση του εκκλησιαστικού ζητήματος, τότε θα εξεγερθεί¹⁵²⁵.

Στη συνέλευση που πραγματοποιήθηκε στην αρχιεπισκοπή τον Νοέμβριο του 1913¹⁵²⁶ αποφασίστηκε ότι θα ιδρυθούν επαρχιακά ταμεία, οι πόροι των οποίων θα προέρχονται από την περιουσία των μητροπόλεων, των μονών και των ενοριακών ναών. Αρχικά, θα ενισχύουν τους φτωχούς ιερείς με επιδόματα και, όταν δημιουργηθεί ικανοποιητικό απόθεμα, τότε θα πληρώνουν μέρος των μισθών των ιερέων. Επίσης, θα ιδρυθούν θρονικές επιτροπές αποτελούμενες από κληρικούς και λαϊκούς σε κάθε μητρόπολη για τη διαχείριση των περιουσιών τους. Το ίδιο θα πράξουν και οι διαχειριστικές επιτροπές των ενοριακών ναών. Όσον αφορά στην περιουσία του αρχιεπισκοπικού θρόνου, αποφασίστηκε ότι τα πλεονάσματα από τις προσόδους της αρχιεπισκοπής ύψους πεντακοσίων περίπου λιρών θα διατίθενται για την παιδεία¹⁵²⁷.

Πρόβλημα, όμως, προέκυψε σχετικά με το μοναστηριακό ζήτημα¹⁵²⁸. Τα σταυροπηγιακά μοναστήρια δεν θέλουν να συμπεριληφθούν στον καταστατικό χάρτη της Εκκλησίας και ορισμένα μέλη της συνέλευσης θεωρούν ότι μπορεί να υπάρξει μια ειδική σχέση ανάμεσα σε αυτά τα οποία θα συνεχίσουν να αυτοδιοικούνται και την Εκκλησία στην οποία θα εισφέρουν

¹⁵²⁵ «Το Εκκλησιαστικόν», ο.π., Λευκωσία: 25/7 Ιουνίου 1913. Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης «Να λυθή», ο.π., Λευκωσία: 31/3 Σεπτεμβρίου 1913. Σε άλλο άρθρο της *Ελευθερίας* αναφέρεται ότι ο Αρχιεπίσκοπος έχει καθήκον να εκπληρώσει τις προεκλογικές του υποσχέσεις και να προωθήσει την επίλυση του εκκλησιαστικού ζητήματος συγκαλώντας άμεσα τους αρμόδιους σε συνέλευση. Υπάρχει μια μεγάλη εκκλησιαστική περιουσία η οποία κατασπαταλάται αντί να διατίθεται για την μόρφωση του κλήρου και του λαού και την ίδρυση ευαγών ιδρυμάτων. Για παράδειγμα η Μονή Κύκκου θα έπρεπε να διαθέτει πλήθος μορφωμένων κληρικών οι οποίοι να διδάσκουν στον λαό τα θεία αντί να επιδίδονται στην συλλογή χρημάτων και ζητειών από το ποίμνιο. Η εκκλησιαστική περιουσία θα πρέπει να διατεθεί προς όφελος του λαού και όχι για να πλουτίζουν ορισμένοι διαχειριστές οι οποίοι δεν λογοδοτούν για τις πράξεις τους. Για αυτό τον λόγο εξεγείρεται η λαϊκή συνείδηση αναφέρει ο αρθρογράφος της *Ελευθερίας*. «Επιτακτική η λύσις», ο.π., Λευκωσία: 15/28 Ιουνίου 1913. Στα χωριά έχουν ήδη αρχίσει να συντάσσονται ψηφίσματα διαμαρτυρίας για την καθυστέρηση στην ψήφιση του καταστατικού χάρτη βλ. «Το Εκκλησιαστικόν εν τοις χωρίοις», ο.π., Λευκωσία: 22/5 Ιουλίου 1913.

¹⁵²⁶ «Το Εκκλησιαστικό Ζήτημα – Επιστολή Μ. Προέδρου Κυρηναίας», ο.π., Λευκωσία: 7/20 Σεπτεμβρίου 1913.

¹⁵²⁷ «Το Εκκλησιαστικόν Ζήτημα – Αι εργασίαι της συνελεύσεως – Αι αποφάσεις της», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Δεκεμβρίου 1913. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της εφημερίδας *Ελευθερία* εάν τα περισεύματα της αρχιεπισκοπής ανέρχονται σε πεντακόσιες λίρες ετησίως τότε κατά τα τελευταία δέκα χρόνια της αρχιεπισκοπικής διαμάχης έχουν συσσωρευτεί περισεύματα τα οποία ανέρχονται στις δέκα χιλιάδες λίρες τα οποία πρέπει να διατεθούν για την παιδεία, «Να ζητήση τον λόγον», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Δεκεμβρίου 1913.

¹⁵²⁸ Η στάση των μοναστηριών κατακρίνεται έντονα από μερίδα της κοινότητας. Σε άρθρο της *Ελευθερίας* αναφέρεται ότι «...δεν δυνάμεθα παρά να μη ελπίζωμεν τίποτε από συνέλευσιν εν η το κρατούν στοιχείον ήνε ο καλογηρισμός. Το ζήτημα δια να φθάση εις μίαν λύσιν ταχείαν και πρακτικήν πρέπει να φύγη ολοτελώς από τας χείρας των καλογήρων...», «Κατ' ευθείαν προς την λύσιν», ο.π., Λευκωσία: 28/11 Οκτωβρίου 1913. Η αντίδραση των ανεξάρτητων-σταυροπηγιακών μονών ήταν δικαιολογημένη με βάση τα εκκλησιαστικά θέσμιμα. Σύμφωνα με τον Hackett «τα μοναστήρια χωρίζονται σε δυο τάξεις, 1) διατηρούμενα, 2) διαλελυμένα. Τα πρώτα λειτουργούν ανεξάρτητα όσον αφορά την διαχείριση των εσόδων και εξόδων τους, ενώ τα δεύτερα υπάγονται στις μητροπόλεις και εκπροσωπούνται από αυτές στις σχέσεις τους με την κυβέρνηση...», Hackett John, *A History of the Orthodox...*, ο.π., σ.σ. 329-331.

κονδύλια για την παιδεία και τα επαρχιακά ταμεία. Ο κυριότερος επικριτής της εξαίρεσης των μοναστηριών από τον έλεγχο των μεικτών επιτροπών Θεοφάνης Θεοδότου αναφέρει ότι υπάρχουν δυο απόψεις επί του ζητήματος, η μια θεωρεί απαραίτητο να υποβληθεί η διοίκηση των μοναστηριακών κτημάτων στην ίδια μεικτή επιτροπή, η οποία θα αναλάβει και τη διαχείριση της θρονικής περιουσίας, ενώ η άλλη άποψη υποστηρίζει ότι τα μοναστήρια θα πρέπει να συνεχίσουν να αυτοδιοικούνται με τον όρο ότι θα συνεισφέρουν ένα ποσοστό από τις προσόδους τους στα επαρχιακά ταμεία. Η κρισιμότητα του ζητήματος απαιτεί να ζητηθεί άμεσα η άποψη του λαού, αναφέρει ο Θεοδότου¹⁵²⁹.

Η διαιώνιση του ζητήματος προκαλεί τη δυσπιστία του λαού έναντι των εκκλησιαστικών του ηγετών και της καταλληλότητάς τους να διαχειριστούν την περιουσία της Εκκλησίας. Όσο η συζήτηση περί καταστατικού χάρτη συνεχίζεται, η υπόληψη των κληρικών στη συνείδηση του λαού δέχεται απαντωτά πλήγματα. Στις αρχές του 1914 ο αρχιεπίσκοπος αναγκάζεται να εκδώσει εγκύκλιο ζητώντας από τους κληρικούς να μην επισκέπτονται τα θέατρα και τις χοροεσπερίδες, καθώς αυτή η συμπεριφορά σκανδαλίζει το ποίμνιο¹⁵³⁰. Την ίδια περίοδο, εμφανίζεται στον εγχώριο Τύπο υπόθεση η οποία εμπλέκει τον διάκονο της αρχιεπισκοπής σε άσεμνη επίθεση κατά νεαρής γυναίκας¹⁵³¹. Το ποίμνιο σκανδαλίζεται και από την άρνηση του αρχιεπισκόπου να επιτρέψει τον έλεγχο των οικονομικών της αρχιεπισκοπής¹⁵³². Σε άρθρο της *Ελευθερίας* αναφέρεται ότι «Αι υπό διαφόρων ρασοφόρων διενεργούμεναι ζητείαί είναι καιρός να παύσουν.»¹⁵³³. Η οικονομική κατάσταση του ποιμνίου είναι πολύ κακή, ο πληθυσμός παλεύει να εξασφαλίσει τα προς το ζην και για αυτό τον λόγο δεν είναι σωστό να αναγκάζεται να συνεισφέρει στις προσόδους της Εκκλησίας. Οι αγρότες θα πρέπει να αποθηκεύσουν τα ελάχιστα πλεονάσματα της παραγωγής τους για τις δύσκολες μέρες που έρχονται και όχι να σπαταλούν τα χρήματά τους για τον πλουτισμό της Εκκλησίας, αναφέρει η *Ελευθερία*.

Στις αρχές του 1914 αναλαμβάνει πρωτοβουλία ο μακαριότατος πρόεδρος Κυρηναίας, ο οποίος σε συνεργασία με τους ελληνοκύπριους βουλευτές ετοιμάζει το τελικό σχέδιο του καταστατικού χάρτη¹⁵³⁴. Σε συνάντηση της Ιεράς Συνόδου και των λαϊκών αντιπροσώπων τον

¹⁵²⁹ «Το Εκκλησιαστικόν Ζήτημα – Η τύχη της Κύπρου – Η γνώμη του Βουλευτού κ. Θ. Θεοδότου», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 11/24 Ιανουαρίου 1914.

¹⁵³⁰ «Ο Αρχιεπίσκοπος και το θέατρον – Επιτίμησις προς Ιερείς», ο.π., Λευκωσία: 25/7 Φεβρουαρίου 1914.

¹⁵³¹ «Ενδιαφέρουσα δίκη – Διάκονος κατηγορούμενος», ο.π., Λευκωσία: 25/7 Φεβρουαρίου 1914.

¹⁵³² Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας* ο αρχιεπίσκοπος έδωσε επιτέλους στην δημοσιότητα τους ισολογισμούς της διαχείρισής του. Οι ισολογισμοί ανέγραφαν απλά δαπάνες και προσόδους χωρίς καμία ανάλυση. Κατά το παρελθόν έτος υπήρξε περίσσευμα έξι μόλις λιρών. Ο αρχιεπίσκοπος ανέφερε ότι τα κατάστιχα των ισολογισμών βρίσκονται στην αρχιεπισκοπή και μπορεί όποιος θέλει να τα μελετήσει, αλλά όταν δυο άτομα ζήτησαν πρόσβαση ο αρχιεπίσκοπος αρνήθηκε. Η εικόνα ενός αρχιεπισκόπου που τρέμει στην ιδέα οικονομικού ελέγχου σκανδαλίζει τις συνειδήσεις του ποιμνίου. «Κωμωδία ισολογισμών», ο.π., Λευκωσία: 22/7 Μαρτίου 1914.

¹⁵³³ «Αι Ζητείαί», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Αυγούστου 1914.

¹⁵³⁴ «Το Εκκλησιαστικόν Ζήτημα – Συναρμολόγησις Σχεδίου», ο.π., Λευκωσία: 1/14 Μαρτίου 1914.

Μάιο του ίδιου έτους, το σχέδιο του καταστατικού χάρτη τίθεται προς συζήτηση¹⁵³⁵ πριν την τελική επικύρωσή του λίγες εβδομάδες αργότερα¹⁵³⁶. Ακόμη και μετά την ψήφιση του καταστατικού μερίδα της κοινότητας με πρωτεργάτη τον Θεοδότου¹⁵³⁷ εκφράζει τη διαφωνία της περί της λανθασμένης διευθέτησης του μοναστηριακού ζητήματος, χωρίς όμως να επέρχεται καμία αλλαγή για τα επόμενα δυο χρόνια.

II.4. Αλλαγή ηγεσίας στην Εκκλησία – Τα του Καίσαρος τω Καίσαρι και τα του Θεού τω Θεώ (1916 – 1922).

Τον Ιούλιο του 1916 πεθαίνει ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κύριλλος Β'¹⁵³⁸. Τοποτηρητής του αρχιεπισκοπικού θρόνου σύμφωνα με τους κανόνες της Εκκλησίας αναλαμβάνει ο μητροπολίτης Πάφου Ιάκωβος¹⁵³⁹. Έξι χρόνια μετά την επίλυση του αρχιεπισκοπικού ζητήματος και δυο χρόνια μετά την ψήφιση του καταστατικού χάρτη της Εκκλησίας η θέση των εκκλησιαστικών λειτουργιών στη συνείδηση του λαού εξακολουθεί να είναι επισφαλής¹⁵⁴⁰, ενώ

¹⁵³⁵ «Η Συνέλευσις επί του Εκκλησιαστικού – Αι εργασίαι προχωρούν», ο.π., Λευκωσία: 26/9 Μαΐου 1914.

¹⁵³⁶ «Ο Καταστατικός Χάρτης – Εγκύκλιος Ιεράς Συνόδου», ο.π., Λευκωσία: 21/4 Ιουλίου 1914.

¹⁵³⁷ Σύμφωνα με τον κ. Θεοδότου όλη την εκκλησιαστική περιουσία θα έπρεπε να διαχειρίζονται Επαρχιακές Επιτροπές οι οποίες θα συνίστανται από κληρικούς και λαϊκούς. Όλες οι πρόσοδοι των Μονών και των Μητροπόλεων θα κατατίθενται σε ένα ταμείο, μετά την αφαίρεση των αναγκαίων κονδυλίων για την συντήρηση των Αρχιερέων, του κλήρου και των κτιρίων, το περιεχόμενο του οποίου θα διατίθεται για την κοινότητα. Όμως δεν ακολουθήθηκε αυτό το σχέδιο για τα Μοναστήρια τα οποία θα καταθέτουν μόλις το 2% των προσόδων τους για την κοινότητα. Αντί να διακανονίσουμε το Μοναστηριακό ζήτημα αφήσαμε τους Μοναχούς στην τύχη τους. Με αυτό τον Καταστατικό Χάρτη υποδηλούται ότι οι υπαίτιοι για την κατασπατάληση της Εκκλησιαστικής Περιουσίας ήταν οι Αρχηγοί της Εκκλησίας τους οποίους τώρα υποβάλλουμε σε έλεγχο και με αυτό τον τρόπο επιλύουμε το πρόβλημα. «Το Εκκλησιαστικόν Ζήτημα και ο Καταστατικός Χάρτης – Η γνώμη του Βουλευτού κ. Θ. Θεοδότου», ο.π., Λευκωσία: 5/18 Ιουλίου 1914. Σύμφωνα με άρθρο της *Ελευθερίας* το χωριό Βουνί αρνείται να εφαρμόσει τις διατάξεις του καταστατικού χάρτη με αποτέλεσμα την δίωξη του ιερέα και των λαϊκών διαχειριστών από εκκλησιαστικό και ποινικό δικαστήριο αντίστοιχα, «Εκκλησιαστική Αποστασία», ο.π., Λευκωσία: 4/17 Ιουλίου 1915.

¹⁵³⁸ «Ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κύριλλος Β'», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 9/22 Ιουλίου 1916.

¹⁵³⁹ «Η Εκλογή Αρχιεπισκόπου – Προκαταρκτική Εργασία της Ι. Συνόδου», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Ιουλίου 1916.

¹⁵⁴⁰ Για παράδειγμα η κοινότητα εκφράζει πολλά παράπονα για το γεγονός ότι τα εκκλησιαστικά ιδρύματα δεν συνεισφέρουν αρκετά κονδύλια για την ανάπτυξη της παιδείας, «Η κατεύθυνσις της Παιδείας», ο.π., Λευκωσία: 11/24 Ιουνίου 1916. Ένα άλλο γεγονός που σκανδαλίζει το ποιμνιο είναι ότι μετά τον θάνατο του αρχιεπισκόπου βρέθηκε στο προσωπικό του ταμείο ποσό 5 χιλιάδων λιρών, γεγονός που προκαλεί απορία καθώς ήταν γνωστό ότι η δεκαετής διαπάλη για τον Αρχιεπισκοπικό θρόνο του άφησε μόνο χρέη και δεδομένου ότι δεν έμεινε στον θρόνο μόλις επτά χρόνια. Αλλά αν αναλογιστεί κανείς ότι ο Αρχιεπίσκοπος πίεζε τον αγροτικό πληθυσμό, με τον οποίο ήρθε συχνά σε ρήξη, για την είσπραξη των λειτουργικών τα οποία δεν καταβάλλονταν για μια δεκαετία, ότι δεν υπήρχε έλεγχος των προσόδων της Αρχιεπισκοπής πριν την εφαρμογή του Καταστατικού Χάρτη, ότι το προσωπικό της Αρχιεπισκοπής είναι γνωστό για τις οικονομίες που επιβάλλει στα καθημερινά του έξοδα και ότι η Αρχιεπισκοπή δεν πραγματοποίησε τα κοινωφελή έργα τα οποία όφειλε να δρομολογήσει, είναι τότε φυσιολογικό να έχει σχηματισθεί ένα τόσο σημαντικό απόθεμα στο ταμείο του Αρχιεπισκόπου. «Ίσως μάλιστα να μην είναι εσφαλμένη η σχηματισθείσα πεποίθησις ότι ο μεταστάς Αρχιεπίσκοπος ασχολούμενος περί το θησαυρίζειν δεν είχε τον απαιτούμενον καιρόν να σκεφθή ουδέ να εργασθή περί βελτιώσεως και ανυψώσεως των της Αρχιεπισκοπής

τα πάθη του διχασμού δεν έχουν κοπάσει ακόμη¹⁵⁴¹. Το διακύβευμα της συγκεκριμένης εκλογικής αναμέτρησης αφορά στη διευθέτηση του εκκλησιαστικού ζητήματος με την τροποποίηση του καταστατικού χάρτη¹⁵⁴² και την ανάδειξη ενός αρχιεπισκόπου, ο οποίος θα αναπτύξει την Εκκλησία πνευματικά¹⁵⁴³ και θα λειτουργήσει ως άγιος εθνικός ηγέτης του λαού¹⁵⁴⁴.

Αρχικά, υποψήφιοι για τον αρχιεπισκοπικό θρόνο ήταν ο μακαριότατος πρόεδρος Κυρηνείας Κύριλλος, ο ηγούμενος Κύκκου Κλεόπας, ο αρχιμανδρίτης Μακάριος Μυριανθέας¹⁵⁴⁵ και ο φιλοβενιζελικός μητροπολίτης Κιτίου Μελέτιος Μεταξάκης¹⁵⁴⁶ ο οποίος μετά από τις επικρίσεις που δέχθηκε από τους φιλοβασιλικούς Καταλάνο¹⁵⁴⁷ και Ζαννέτο¹⁵⁴⁸ παραιτήθηκε της

και της Εκκλησίας καθόλου», «Εύλογος έκπληξης», ο.π., Λευκωσία: 30/12 Αυγούστου 1916. Για το ίδιο θέμα βλ. «Τι απαιτεί το καθήκον των» και «Γενική κατάπληξης» ο.π., Λευκωσία: 30/12 και 6/19 Αυγούστου 1916.

¹⁵⁴¹ Οι Βουλευτές και οι δήμαρχοι έχουν συγκεντρωθεί στις Πλάτρες για να αποφασίσουν ποια στάση θα κρατήσουν κατά την διαδικασία της εκλογής νέου Αρχιεπισκόπου. Οι Βουλευτές και οι Δήμαρχοι αποφάσισαν ότι δεν θα υποστηρίξουν ανοικτά οποιονδήποτε υποψήφιο ώστε να αποφευχθούν οι διχόνοιες και οι κομματικές διαπάλες. «Να προτιμηθεί ο ικανότερος», ο.π., Λευκωσία: 30/12 Αυγούστου 1916.

¹⁵⁴² «Εκκλησις προς τον λαόν της Κύπρου» και «Το Εκκλησιαστικόν Ζήτημα», ο.π., Λευκωσία: 6/19 Αυγούστου και 20/2 Σεπτεμβρίου 1916.

¹⁵⁴³ Σύμφωνα με αναγνώστη της *Ελευθερίας* ο νέος Αρχιεπίσκοπος πρέπει να είναι σε θέση να επιλύσει το οικονομικό ζήτημα της Εκκλησίας και να αναπτύξει το πνευματικό επίπεδο του Κλήρου ώστε να αντιμετωπισθεί η κατάπτωση του θρησκευτικού αισθήματος. Επίσης θα πρέπει να μπορεί να αντεπεξέλθει στις τρέχουσες αλλαγές σε διεθνές επίπεδο και να επιδιώξει την εκπλήρωση των εθνικών μας πόθων. «Ο Μόνος Ικανός», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Οκτωβρίου 1916.

¹⁵⁴⁴ Σύμφωνα με πληροφορίες της *Ελευθερίας* υπάρχει η σκέψη ανάμεσα σε κληρικούς και λαϊκούς ότι αυτή την στιγμή η Κύπρος έχει ανάγκη από έναν Αρχιεπίσκοπο ο οποίος θα είναι ταυτόχρονα θρησκευτικός και εθνικός ηγέτης του λαού. «Η Εκλογή Αρχιεπισκόπου – Προκαταρκτική Εργασία της Ι. Συνόδου», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Ιουλίου 1916.

¹⁵⁴⁵ Ο αποθανόντας Αρχιεπίσκοπος είχε προτείνει στο παρελθόν την χειροτόνηση του ανιψιού του Αρχιμανδρίτη Μακαρίου Μυριανθέα στην θέση του Χωροεπίσκοπου Αμμοχώστου, αλλά η Ιερά Σύνοδος διαφώνησε. Σήμερα προκύπτει το ζήτημα αν ο Αρχιμανδρίτης Μακάριος Μυριανθέας ο οποίος ήρθε από το εξωτερικό ήδη χειροτονημένος έχει το δικαίωμα της συμμετοχής στην εκλογή Αρχιεπισκόπου, καθώς υπάρχει ακόμη εν ζωή χειροτονημένος Αρχιμανδρίτης, ο κ. Φιλόθεος. «Ζήτημα Ακαθόριστον», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Οκτωβρίου 1916. Ο Φιλόθεος όμως είχε παραιτηθεί σύμφωνα με το έγγραφο συνεννόησης που υπέγραψαν οι δυο μητροπολίτες κατά την λήξη του αρχιεπισκοπικού.

¹⁵⁴⁶ «Το Αρχιεπισκοπικόν – Οι εκλογικοί κατάλογοι – Οι Υποψήφιοι», ο.π., Λευκωσία: 6/19 Αυγούστου 1916.

¹⁵⁴⁷ «Θαυμάστε τον Πατριώτην» και «Η αγωγή της ιεράς συνόδου κατά του Κυπριακού Φύλακος», ο.π., Λευκωσία: 30/12 Αυγούστου και 1/14 Οκτωβρίου 1916.

¹⁵⁴⁸ «Η αλήθεια των πραγμάτων», «Το άδυτον της φιλιάς» και «Ο τελευταίος γελάσας», ο.π., Λευκωσία: 1/14 και 8/21 Οκτωβρίου 1916.

υποψηφιότητάς του¹⁵⁴⁹. Στην εκλογική διαμάχη που ακολουθήσε¹⁵⁵⁰, το προβάδισμα φαίνεται να έχει σύμφωνα με τα πρώτα αποτελέσματα ο Κυρηνεΐας Κύριλλος¹⁵⁵¹.

Στις 11 Νοεμβρίου ο μακαριότατος πρόεδρος Κυρηνεΐας εκλέγεται αρχιεπίσκοπος Κύπρου έχοντας λάβει 49 εκ των 77 ψήφων. Το αποτέλεσμα ικανοποίησε την πλειοψηφία της κοινότητας παρά τις υπόνοιες που διατυπώθηκαν από τον μητροπολίτη Κιτίου σχετικά με την παράτυπη συμφωνία ανάμεσα στον νέο αρχιεπίσκοπο Κύπρου Κύριλλο Γ' και τον αρχιμανδρίτη Μακάριο Μυριανθέα. Σύμφωνα με τον Κιτίου, ο Μυριανθέας συμφώνησε να προτρέψει τους εκλεγμένους γενικούς αντιπροσώπους, οι οποίοι υποστήριζαν τον ίδιο, να ψηφίσουν τον Κυρηνεΐας με αντάλλαγμα τη μετέπειτα άνοδο του Μυριανθέα στον μητροπολιτικό θρόνο Κυρηνεΐας¹⁵⁵². Οι υπόνοιες του Κιτίου διαψεύστηκαν από τον Κύριλλο Γ' αλλά αυτό δεν εμπόδισε τον Μυριανθέα να εκλεγεί μητροπολίτης Κυρηνεΐας λίγους μήνες αργότερα¹⁵⁵³. Πριν τα μέσα του 1918 έγινε μια ακόμη αλλαγή στην Εκκλησία της Κύπρου με την ανάδειξη του Νικόδημου Μυλωνά σε μητροπολίτη Κυρηνεΐας στη θέση του απερχόμενου για την ανάληψη της αρχιεπισκοπής Αθηνών Μελέτιου Μεταξάκη¹⁵⁵⁴.

Επί θητείας του αρχιεπισκόπου Κύριλλου Γ' η Εκκλησία της Κύπρου παγίωσε την θέση της στην ηγεσία της κοινότητας. Ο ήπιος χαρακτήρας του¹⁵⁵⁵ του επέτρεπε να βρίσκεται στην ηγεσία¹⁵⁵⁶ των Ελληνοκυπρίων ως ένα σύμβολο ορθοδοξίας και ελληνικότητας της κοινότητας, όχι όμως και ως ένα ενεργό μέλος της ηγετικής ομάδας που έχει αναλάβει τη χάραξη πολιτικής και τη λήψη των εθνικών αποφάσεων που θα επηρεάσουν την Κύπρο. Μετά το 1916 ο αρχιεπίσκοπος φαίνεται να περιορίζεται στην άσκηση του ελέγχου επί των εκκλησιαστικών

¹⁵⁴⁹ «Η επιστολή του μητροπολίτου Κιτίου», ο.π., Λευκωσία: 6/19 Αυγούστου 1916.

¹⁵⁵⁰ Σύμφωνα με την *Ελευθερία* στα πλείστα χωριά η εκλογική διαπάλη θα διεξαχθεί ομαλά, αλλά στις πόλεις προβλέπεται πεισματώδης διαπάλη. «Το Αρχιεπισκοπικόν – Η εκλογή των ειδικών αντιπροσώπων», ο.π., Λευκωσία: 20/2 Σεπτεμβρίου 1916.

¹⁵⁵¹ Το αποτέλεσμα δεν είναι ακόμη σαφές καθώς η Πάφος και η Καρπασία οι οποίες εκλέγουν 15 Γενικούς Αντιπροσώπους δεν παρέχουν την πλειοψηφία σε κανένα υποψήφιο. Μέχρι τώρα όμως την πλειοψηφία φαίνεται να έχει ο Μητροπολίτης Κερυνεΐας (27 Γενικούς Αντιπρόσωπους), δεύτερος έρχεται ο Ηγούμενος Κύκκου Κλεόπας (15 Γενικούς Αντιπρόσωπους) και τρίτος ο Μακάριος Μυριανθέας (8 Γενικούς Αντιπρόσωπους), «Το αρχιεπισκοπικόν – Εκλογή ειδικών αντιπροσώπων», ο.π., Λευκωσία: 27/9 Σεπτεμβρίου 1916.

¹⁵⁵² «Η Εκλογή Αρχιεπισκόπου – Ανεδείχθη ο Πρόεδρος Κυρηνεΐας», ο.π., Λευκωσία: 12/25 Νοεμβρίου 1916.

¹⁵⁵³ Σύμφωνα με την *Ελευθερία* θα εκλεχθούν 201 ειδικοί αντιπρόσωποι οι οποίοι με την σειρά τους θα εκλέξουν 36 γενικούς αντιπροσώπους οι οποίοι σε συνεργασία με τα μέλη της Ιεράς Συνόδου και τους Ηγούμενους των Μοναστηριών θα εκλέξουν τον Μητροπολίτη Κυρηνεΐας. Υποψήφιοι είναι ο Αρχιμανδρίτης Μακάριος Μυριανθέας, ο Έφορος της Μονής Κύκκου κ. Γεννάδιος και ο Τοποτηρητής του Θρόνου της Κερυνεΐας κ. Νικόδημος Μυλωνάς. «Ο Θρόνος Κυρηνεΐας – Εκλογαί ειδικών αντιπροσώπων», ο.π., Λευκωσία: 21/3 Φεβρουαρίου 1917.

¹⁵⁵⁴ «Η Εκλογή του Μητροπολίτου Κιτίου κ. Νικόδημου Μυλωνά», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Ιουνίου 1918.

¹⁵⁵⁵ Σύμφωνα με τον κ. Α. Τριανταφυλλίδη οι Ελληνοκύπριοι «Γνωρίζομεν ότι ο Μακαριώτατος από χαρακτήρος αποφεύγει την ανάληψιν ευθυνών...», «Ανάγκη Παγκυπρίου Συνελεύσεως», ο.π., Λευκωσία: 19/2 Ιουλίου 1921.

¹⁵⁵⁶ Ο αρχιεπίσκοπος αναλαμβάνει την προεδρία της Παγκύπριας Οργάνωσης ως ο Εθνάρχης της Κύπρου και είναι αυτός ο οποίος επωμίζεται το καθήκον να διαβιβάζει στην βρετανική διοίκηση τα αιτήματα του λαού βλ. για παράδειγμα «Επιστολή Αρχιεπισκόπου», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Οκτωβρίου 1921.

υποθέσεων, ενώ ταυτόχρονα διατηρεί τον ρόλο του «επίτιμου» ηγέτη της κοινότητας¹⁵⁵⁷. Ο αρχιεπίσκοπος εξακολουθεί να θεωρείται ο αδιαμφισβήτητος ηγέτης των Ελληνοκυπρίων αλλά μόνο κατ' όνομα. Απασχολημένοι με τον εθνικό αγώνα οι Ελληνοκύπριοι ηγέτες αφήνουν την Εκκλησία ελεύθερη να τακτοποιήσει τα του οίκου της παρά τις αντιδράσεις ορισμένων πολιτευτών, όπως ο Θεοδότου, ο Λανίτης και ο Ζαννέτος, οι οποίοι θεωρούν ότι εφόσον ο Κύριλλος αναμειγνύεται στην πολιτική ως εθνάρχης, τότε και οι αντιπρόσωποι του λαού έχουν δικαίωμα να αναμειγνύονται στα εκκλησιαστικά ζητήματα¹⁵⁵⁸. Μέσα στα πλαίσια του ρόλου του ως εθνάρχη ο Κύριλλος αναλαμβάνει ορισμένες πολιτικές¹⁵⁵⁹ πρωτοβουλίες, για τις οποίες όμως δεν αποφασίζει μόνος του. Οι πολιτικές συγκυρίες και ο ήπιος χαρακτήρας του Κύριλλου επιτρέπουν στα πολιτικά στελέχη της κοινότητας να αναλάβουν την ηγεσία της και να συνεχίσουν να νομιμοποιούν την εθνική τους πολιτική μέσα από την ταύτιση έθνους και Εκκλησίας.

¹⁵⁵⁷ Για παράδειγμα όταν οι κ. Ν. Λανίτης, Θ. Θεοδότου και Φ. Ζαννέτος διαμαρτυρήθηκαν στον αρχιεπίσκοπο σχετικά με τους «ειδικούς κανονισμούς» των θρονικών επιτροπών και των ενοριακών διαχειρίσεων τους οποίους ψήφισε πρόσφατα η ιερά σύνοδος χωρίς την σύμφωνη γνώμη ή την συμμετοχή των βουλευτών, ο αρχιεπίσκοπος εξέφρασε την έκπληξη και την δυσαρέσκεια του για τις αξιώσεις των βουλευτών να συμμετέχουν στις εργασίες της ιεράς συνόδου. «Υπόμνημα Ελλήνων Βουλευτών προς τον Αρχιεπίσκοπον δια τους Ειδικούς Κανονισμούς», ο.π., Λευκωσία: 22/2 Ιουνίου 1917. Ως απάντηση στον αποκλεισμό του από τα εκκλησιαστικά ο Ζαννέτος δημοσίευσε άρθρο στο *Νέον Έθνος* όπου ανέφερε ότι η εκκλησία πρέπει να ακολουθήσει την αρχή «έκαστος εφ' ω ετάχθη» και να σταματήσει την υπαρπαγή των δικαιωμάτων των βουλευτών σχετικά με το εθνικό ζήτημα. Η *Ελευθερία* υπεραμύνεται του εθναρχικού ρόλου του αρχιεπισκόπου λέγοντας ότι σε χώρες υπόδουλες, όπως είναι η Κύπρος, η εκκλησία έχει δικαίωμα και καθήκον να πρωτοστατεί στα εθνικά ζητήματα. Ας μην ξεχνάμε ότι υπό την ηγεσία του πρώην «Εθνάρχη» Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου ανακινήθηκε το κυπριακό ζήτημα. «Είναι δικαίωμα της Εκκλησίας», ο.π., Λευκωσία: 30/13 Οκτωβρίου 1917.

¹⁵⁵⁸ Για παράδειγμα ο κ. Λανίτης εκφράζει την άποψη ότι σε μια χώρα όπως η Κύπρος, στην οποία ο αρχηγός της Εκκλησίας είναι ταυτόχρονα και «Εθνάρχης» ο λαός έχει δικαίωμα και καθήκον να συμμετέχει στις εκκλησιαστικές εκλογές «Ο θεσμός της εκλογής επισκόπων – Γνώμαι πολιτευτών», ο.π., Λευκωσία: 19/1 Ιουνίου 1918.

¹⁵⁵⁹ Για παράδειγμα κατά την αποστολή της κυπριακής πρεσβείας στο Λονδίνο ο αρχιεπίσκοπος ζήτησε από τον αρχιεπίσκοπο Αθηνών Μελέτιο Μεταξάκη να δραστηριοποιηθεί προς όφελος της κυπριακής υπόθεσης, «Ο Μεταξάκης εις Λονδίνο – Αποδοθείσαι τιμαί», ο.π., Λευκωσία: 24/7 Δεκεμβρίου 1918. Για τις πρωτοβουλίες του αρχιεπισκόπου βλ. επίσης «Ο Στρατιωτικός Νόμος – Απάντησις της Κυβερνήσεως εις την Επιστολήν του Αρχιεπισκόπου» και «Η Κυπριακή Εκκλησία προς την Αγγλικανικήν Εκκλησίαν – Το Εθνικόν Ζήτημα – Η επιστολή της Ιεράς Συνόδου», ο.π., Λευκωσία: 13/26 Φεβρουαρίου και 20/2 Απριλίου 1921. Ο Κύριλλος Γ' αναλαμβάνει επίσης την πρωτοβουλία να μεσολαβήσει για την συμφιλίωση των αδελφών εκκλησιών και για την προστασία του οικουμενικού πατριαρχείου, «Η Εκκλησία Κύπρου και αι άλλαι Ορθόδοξαι Εκκλησίαι – Αποκατάστασις σχέσεων – Ανταλλαγή Τηλεγραφημάτων» «Η Πατρίς και μόνη η Πατρίς» «Τηλεγράφημα Μακαριωτάτου Αρχιεπισκόπου δια το ζήτημα του Οικουμενικού», ο.π., Λευκωσία: 9/22 και 16/29 Απριλίου και 14/27 Δεκεμβρίου 1922.

ΜΕΡΟΣ Β

Η αγροτική Κύπρος στο κατώφλι του 20^{ου} αι.: Κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές κατά την πρώτη περίοδο της βρετανικής κυριαρχίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι. Το αδιέξοδο της αγροτικής οικονομίας και η αδράνεια της Βρετανικής διοίκησης (1878 -1886)

Η βρετανική οικονομική πολιτική η οποία βασιζόταν στην αρχή του μέγιστου κέρδους-ελάχιστου κόστους και στην εφαρμογή της αρχής της ελεύθερης αγοράς έπληξε ανεπανόρθωτα την αγροτική οικονομία της Κύπρου η οποία είχε ανάγκη από ένα παρεμβατικό κράτος για να λειτουργήσει. Διάφορες αποφάσεις της βρετανικής κυβέρνησης όπως η είσπραξη της δεκάτης σε είδος και η ενεργοποίηση ξεχασμένων διατάξεων έφεραν την κυβέρνηση και τους αγρότες σε αντίπαλα στρατόπεδα. Η «αναληγσία» και η αποτελεσματικότητα της κυβέρνησης στην είσπραξη των φόρων οδήγησε στην περαιτέρω άνοση της τοκογλυφίας με αποτέλεσμα την πολιτική και οικονομική εξάρτηση της αγροτικής πλειοψηφίας από την αστική μειοψηφία.

I.1. Η αγροτική οικονομία σε κρίση—Τα αιτήματα των αγροτών για μεταρρυθμίσεις.

Όταν το 1878 οι Βρετανοί φτάνουν στην Κύπρο το νησί βρίσκεται σε «απελπιστική» οικονομική κατάσταση¹⁵⁶⁰. Η αγροτική παραγωγή είναι περιορισμένη και ευμετάβλητη, το εξαγωγικό εμπόριο δεν έχει αναπτυχθεί και η βιομηχανία είναι σχεδόν ανύπαρκτη¹⁵⁶¹. Ο

¹⁵⁶⁰ Την περίοδο 1870 – 1874 η πλειοψηφία της αγροτικής παραγωγής της Κύπρου καταστράφηκε λόγω μιας πρωτοφανούς ξηρασίας, τις επιπτώσεις της οποίας συνέχισε να βιώνει το νησί μέχρι και το 1878, όταν πέρασε στα χέρια των Βρετανών, βλ. Panteli Stavros, *A new history of Cyprus*, East - West Publications, London: 1988, σ. σ. 290 – 291. Σύμφωνα με τον Παπαδοπουλο «Κατά την διάρκεια τριών αιώνων τουρκικής κυριαρχίας, όχι μόνο δεν σημειώθηκε αστική ανάπτυξη οποιουδήποτε είδους, αλλά σημειώθηκε μείωση, μια πραγματική διαδικασία αποαστικοποίησης.», Papadopoulos Theodoros, *Social and Historical Data on Population 1570-1881*, Cyprus Research Centre, Λευκωσία: 1965, σ. 80. Για το ίδιο θέμα βλ. Παντελή Σταύρος, *Η νέα ιστορία της Κύπρου*, ο.π., σ.σ. 98-103.

¹⁵⁶¹ Όπως αναφέρει ο C.W.J. Orr σχετικά με την βιομηχανία και το εμπόριο στην Κύπρο κατά την άφιξη των Βρετανών στο νησί, «Δεν υπάρχουν ούτε πόλεις, ούτε βιομηχανικά κέντρα, όπου ο άνθρωπος έχει παραμορφώσει το όμορφο πρόσωπο της Φύσης με φρικτά φουγάρα εργοστασίων και έχει μολύνει τον αέρα με στήλες μαύρου καπνού... Η συντριπτική πλειοψηφία των ανθρώπων είναι αγρότες, γιατί η γεωργία είναι στην ουσία η μοναδική βιομηχανία.», βλ. Charles William James Orr, *Cyprus under British Rule*, Zeno publishers, London: 1972, σ. 14. Ο Χαϊντς Α. Ρίχτερ επίσης αναφέρει ότι «Αν και το εμπόριο στην Κύπρο θα μπορούσε να είχε παίξει σημαντικό ρόλο, οι Οθωμανοί διαχειριστές του νησιού δεν έκαναν τίποτα για να το προωθήσουν.», βλ. Ρίχτερ Χαϊντς Α., *Ιστορία της Κύπρου*, τ. Πρώτος - (1878 – 1949), Εστία, Αθήνα: 2007, σ. 73. Σχετικά με την έλλειψη εμπορίου και βιομηχανίας στην Κύπρο στις αρχές της Βρετανικής κυριαρχίας βλέπε επίσης, «Αγγλία και Κύπρος», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 16/28

Κύπριος αγρότης έχοντας να αντιμετωπίσει αφενός τις φυσικές καταστροφές¹⁵⁶² και αφετέρου ένα φορολογικό σύστημα προβλέπει την φορολόγηση κάθε κινητού και ακίνητου περιουσιακού στοιχείου¹⁵⁶³, αποκλείοντας την οποιαδήποτε οικονομική ανάπτυξη, κάνει συνεχείς εκκλήσεις προς την κυβέρνηση ζητώντας την ασφάλεια της ζωής και της περιουσίας του¹⁵⁶⁴. Το ενδεχόμενο ευημερίας της αγροτικής τάξης αποκλείεται λόγω του φόρου της δεκάτης, ενώ η πιθανότητα άνθησης της εμπορικής τάξης ανακόπτεται από την επιβολή τελωνειακών και αποβαθρικών φόρων.

Φτάνοντας λοιπόν στην Κύπρο οι Βρετανοί βρίσκουν ένα διοικητικό χάος και μια οικονομία που πνέει τα λείσθια. Στην αναδημοσίευση της *Αλήθειας* άρθρου από την *Γενική Εφημερίδα του Μονάχου* περιγράφεται, με μια δόση «ειρωνείας», η άφιξη των Βρετανών στην Κύπρο. «Οι Άγγλοι ήλθον εις την Νήσον φανταζόμενοι αυτήν ως επίγειον παράδεισον... Η προσδοκώμενη πρόοδος δεν επήλθεν. (Δεν λήφθηκε καμία πρόνοια) ...περί αναπτύξεως της γεωργίας και κηπουρικής, του εμπορίου και της βιομηχανίας, περί νέων κτηρίων και συνοικισμών, περί κανονισμού υδραγωγείων, περί αποξηράνσεως ελών, περί καταπολεμήσεως των πυρετών... Αι πεδιάδαις κείνται έτι κατά το ήμισυ χέρσοι, σπανίως δε σπείρεται νέος τις αγρός. Η εξαγωγή της κρίθης, του αραβοσίτου και των ξυλοκεράτων ηύξησεν ολίγον, κατά τα άλλα όμως η νήσος... διατελεί λόγω γεωργίας και κηπουρικής εις τα σπάργανα... Και αυτή η οιοποιία ελαχίστας επετέλεσε προόδους.¹⁵⁶⁵».

Ο φόρος υποτελείας που δια της Συνθήκης του Βερολίνου υποχρεώνεται η Κύπρος να πληρώνει στην Υψηλή Πύλη «στραγγαλίζει» τον δημοσιονομικό προϋπολογισμό του νησιού¹⁵⁶⁶.

Οκτωβρίου 1882. Για το ίδιο θέμα βλ. Μουστακά Σωτηρούλα, *Το Εργατικό Κίνημα στην Κύπρο την περίοδο της Αγγλοκρατίας 1878-1955*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα: 2010, σ.σ. 14-16.

¹⁵⁶² SA03/1046. Αγρότες ζητούν την εξαίρεση τους από την καταβολή της δεκάτης. Όπως αναφέρουν η φετινή αφορία τους έχει προκαλέσει μεγάλες οικονομικές δυσκολίες.

¹⁵⁶³ «Οι Τούρκοι δεν έχουν αφήσει σχεδόν τίποτα αφορολόγητο», βλ., Hill George Sir, *A History of Cyprus*, τ. IV - The Ottoman province, The British Colony (1571 – 1948), Cambridge University Press, Cambridge: 1952, σ.443.

¹⁵⁶⁴ SA1/10369. Βλ. επίσης «Γράφουσιν ημίν εκ Λευκωσίας υπό ημερομηνίαν Φεβρουαρίου», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 9/21 Μαρτίου 1880. Η φορολογική πολιτική της κυβέρνησης επηρεάζει εξίσου τις δυο κοινότητες καθώς, όπως αναφέρει ο Ατταλίδης, «ίσως το πιο σημαντικό από όλα τα στοιχεία της παραδοσιακής συνύπαρξης Ελλήνων και Τούρκων Κυπρίων χωρικών είναι τα μοτίβα άρρηκτης αλληλεξάρτησης στις οικονομικές και τελετουργικές τους σχέσεις.», Attalides Michael, *The Turkish Cypriots: Their relations to the Greek Cypriots in perspective*, στο *Cyprus Reviewed: The result of a seminar on the Cyprus Problem held in June 3rd 1976 by Jus Cypris Association and Coordinating Committee of Scientific and Cultural Organisations*, Jus Cypris Association in Cooperation with the Coordinating Committee of Scientific and Cultural Organisations, Nicosia: 1977, σ.75.

¹⁵⁶⁵ «Οι Άγγλοι εν Κύπρω», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 25/6 Σεπτεμβρίου 1884.

¹⁵⁶⁶ «Η στέρση από την Κύπρο αυτού του χρηματικού ποσού, το οποίο εκείνη την εποχή ήταν ιδιαίτερα σημαντικό, προκαλούσε τον περιορισμό της οικονομίας και συνέβαλε στην διαίωνιση του χαμηλού βιοτικού επιπέδου», βλ. Panteli Stavros, *A new history of Cyprus*, ο.π., σ. 318. «Μετά τη μεγάλη ώθηση κατά τα δύο πρώτα χρόνια της Βρετανικής Διοίκησης, ο ρυθμός ανάπτυξης της οικονομίας και του εμπορικού τομέα έγινε πιο μετριοπαθής, λόγω της απονέκρωσής του προκάλεσε ο Φόρος Υποτελείας...». Katsiaounis Rolandos, *Labour, Society and Politics during the second half of the nineteenth century*, Cyprus Research Center, Nicosia: 1996, σ. 175 – 176. Σύμφωνα με την

Οι πρόσοδοι της Κύπρου από το 1878 μέχρι το 1882 παρουσιάζουν συχνά είτε έλλειμμα είτε οριακά έσοδα¹⁵⁶⁷, κυρίως λόγω του φόρου υποτελείας. Η συνεχής έλλειψη χρημάτων αναγκάζει την βρετανική διοίκηση να περιοριστεί στην εκτέλεση των απολύτως απαραίτητων οικονομικών μεταρρυθμίσεων. Κατά τα πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης δεν γίνεται καμία προσπάθεια ανάπτυξης και εκσυγχρονισμού του κύριου οικονομικού πυλώνα της Κύπρου, της αγροτικής παραγωγής¹⁵⁶⁸. Η έλλειψη κρατικών πόρων όμως δεν οφείλεται στον ντόπιο αγρότη, ο οποίος καλείται να πληρώσει μια πληθώρα φόρων ποικίλου αντικειμένου, γεγονός που εκμηδενίζει την δυνατότητά του να επενδύσει το πλεόσσμα των εσόδων του για την βελτίωση της οικονομικής του θέσης. Ο υπουργός των Αποικιών, Λόρδος Kimberley, σε έγγραφό του στις 6/18 Ιουλίου 1881 προς τους Λόρδους Θησαυροφύλακες εκθέτει λεπτομερώς την δυσχερή οικονομική θέση του νησιού και αναφέρει αναλυτικά τους 24 διαφορετικούς φόρους που πρέπει να πληρώσει ο Κύπριος¹⁵⁶⁹. Αυτό που αποφεύγουν να αναφέρουν οι Βρετανοί είναι το γεγονός ότι πολλοί από

Μουστακά «η διατήρηση του φόρου υποτελείας διαμόρφωνα σε ανρητικό πλαίσιο τις σχέσεις μεταξύ κατοίκων και της νέας διοίκησης του νησιού, αλλά προσδιόριζε και τον τομέα της οικονομικής ανάπτυξης του που στηριζόταν, κυρίως, στο μέγεθος της αγροτικής παραγωγής», Μουστακά Σωτηρούλα, *Το Εργατικό Κίνημα...*, ο.π., σ. 43.

¹⁵⁶⁷ «Έσοδα: 177.233, Έξοδα: 75.152, Φόρος Υποτελείας: 96.000», βλ. «Προϋπολογισμός 1879-1880», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα:22/3 Σεπτεμβρίου 1879. Βλέπε επίσης «Κατά τον επ' εσχάτων δημοσιευθέντα παρά της αγγλικής κυβερνήσεως απολογισμόν της οικονομικής διαχειρίσεως της νήσου Κύπρου η δια την χρήσιν 1881-1882 κατάστασις έχει ως εξής: Έσοδα λίρας στερλίνας 185.798 και Έσοδα λίρας στερλίνας 163.732. Έλλειμμα 22.066 λίρας στερλίνας. Εις το ως ανωτέρω έλλειμμα προστιθεμένου και του ποσού λιρών 92.400 οφειλομένων τω οθωμανικώ κράτει λόγω ετησίας χορηγήσεως εκ των προσόδων της νήσου, το υπό την αγγλικήν διαχείρισιν κατά την χρήσιν 1881-1882 προκύψαν ετήσιον έλλειμμα συμποσούται εις λίρας στερλίνας 114.466. Εκ του ποσού τούτου 78.000 λίραι εχορηγήθησαν ήδη τη αγγλική κυβερνήσει δια πιστώσεως επιψηφισθείσης παρά του κοινοβουλίου, υπολείπεται δ' εισέτι η δια την κάλυψιν του όλου ελλείμματος πρόβλεψις λιρών στερλινών 36.466. Υπό γενικήν έποψιν η της Κύπρου διαχείρισις ουδόλως ρόδινη προμηνύεται και εις προς την χρήσιν 1882-1883...», «Η Οικονομική Διαχείρισις της Κύπρου», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 16/28 Οκτωβρίου 1882.

¹⁵⁶⁸ «Πιο ενοχλητικό για τους Κύπριους ήταν το γεγονός ότι αυτή η αύξηση στα δημόσια έσοδα δεν ισοψηφίζόταν από μια παρόμοια αύξηση στα δημόσια έξοδα. Ένα μεγάλο μέρος (των εσόδων) χρησιμοποιούταν για την συντήρηση μιας ακρβής γραφειοκρατίας... Την ίδια στιγμή, από τα δημόσια έσοδα ύψους περίπου 174 χιλιάδων λιρών, το ποσό των 92 χιλιάδων λιρών κατ' έτος... εκτρεπόταν προς το Βρετανικό Θησαυροφυλάκιο... Σε αντίθεση τα ετήσια έξοδα για την εκπαίδευση ήταν περίπου 3 χιλιάδες λίρες, για τις υπηρεσίες υγείας 4 χιλιάδες λίρες και για τα δημόσια έργα 13 χιλιάδες λίρες. Αυτή η αποστάγγιση των προσόδων της Νήσου δημιούργησε το λεγόμενο Ζήτημα του Φόρου Υποτελείας... το οποίο αποτελούσε θέμα συνεχούς διαμαρτυρίας σε αιτήσεις και υπομνήματα, σε κύρια άρθρα εφημερίδων και σε ψηφίσματα δημόσιων συναντήσεων...». Katsiaounis Rolandos, *Labour, Society and Politics...*, ο.π., σ. 72. Σύμφωνα με τον Saint John-Jones «Η γεωργία ήταν πάντα ένας ζωτικός τομέας της οικονομίας, αλλά λάμβανε λιγότερη προσοχή κατά την διάρκεια των πρώτων βρετανικών χρόνων, εν μέρει λόγω της άμεσης ανάγκης για δημόσια έργα, εν μέρει λόγω του συντηρητισμού των αγροτών», L.W. St. John-Jones, *The population of Cyprus: Demographic trends and socioeconomic influences*, Institute of Commonwealth Studies, Hounslow, Middlesex: 1983, σ.σ. 41-2. Σύμφωνα με την Μουστακά «Οι παρεμβάσεις στο φορολογικό πεδίο λειτούργησαν περισσότερο εισπρακτικά για το βρετανικό ταμείο και όχι ανακουφιστικά για τους κατοίκους. Με τον εκσυγχρονισμό της φορολογικής πολιτικής οι Βρετανοί επιδίωξαν την ισότιμη επιβάρυνση όλων των κατοίκων... Η είσπραξη της δεκάτης που λειτουργούσε ανασταλτικά για την εξέλιξη του γεωργικού τομέα άρχισε σταδιακά να διαφοροποιείται... (αλλά) τα μέτρα... ήταν ανεπαρκή...», Μουστακά Σωτηρούλα, *Το Εργατικό Κίνημα...*, ο.π., σ. 40.

¹⁵⁶⁹ Ζανέτος Φίλιος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου – Από την Αγγλική κατοχή μέχρι το 1911*, Επιφανίου, (Β' Έκδοση), Λευκωσία: 1997, σ. σ. 213-214. Μερικοί από τους κυριότερους φόρους που πλήρωναν οι Κύπριοι ήταν: η δεκάτη, ο φόρος ακίνητης περιουσίας και επαγγέλματος, ο φόρος αιγοπροβάτων, ο τελωνειακός δασμός, ο φόρος

αυτούς τους φόρους είχαν πέσει σε αχρηστία κατά την περίοδο της Οθωμανικής διοίκησης, με αποτέλεσμα να μην συλλέγονται καθόλου. Οι Βρετανοί όμως μένοντας πιστοί στο γράμμα του νόμου επέλεξαν να συλλέγουν συνεχώς και αδιαλείπτως το σύνολο των φόρων που αναγράφονταν στον Οθωμανικό κώδικα νομοθεσίας¹⁵⁷⁰.

Οι φόροι λοιπόν που πρέπει να πληρώσει ο αγρότης του στερούν περίπου το ¼ των εσόδων του καθιστώντας αδύνατη για τον μέσο αγρότη τη δημιουργία κάποιου μικρού αποθεματικού το οποίο θα μπορούσε να επενδύσει σε αγορά γης, καλύτερης ποιότητας σπόρου, ή ακόμη και καινοτόμων εργαλείων, με απώτερο στόχο τον εκσυγχρονισμό και την αύξηση της καλλιέργειάς του. Χαρακτηριστικό είναι το άρθρο της εφημερίδας *Cyprus* όπου αναφέρεται ότι, «...Μέχρι σήμερα ο τρόπος με τον οποίο εισπράττονται οι φόροι παρεμποδίζουν κάθε είδους αγροτική επιχείρηση σε τέτοιο βαθμό, ώστε οι ιδιοκτήτες γης αναγκάζονται να είναι ικανοποιημένοι, ως επί το πλείστον, με την καλλιέργεια σιτηρών, οι οποίες υποφέρουν λιγότερο από τους εκβιασμούς και την καταπίεση του δεκατιστή γαιοκτήμονα. Υπάρχουν ωστόσο πολλές καλλιέργειες πιο κατάλληλες για το κλίμα (της Κύπρου), οι οποίες μπορούν να αποδώσουν πολύ καλύτερα, όπως το βαμβάκι και τα σταφύλια. Αλλά αυτές οι καλλιέργειες απαιτούν την δέσμευση κεφαλαίων για δυο ή τρία χρόνια. Υπάρχει επομένως η άμεση ανάγκη μιας καλής και υγιούς Αγροτικής Τράπεζας...¹⁵⁷¹».

Όπως αναφέρει ο Fairfield¹⁵⁷² στην έκθεσή του περί Κύπρου τον Ιούνιο του 1882, το εισόδημα ενός γεωργού υπολογίζεται στις 22 λίρες, έξι σελίνια και τρία γρόσια, μετά την αφαίρεση όλων των φόρων που πρέπει να πληρώσει, το ποσό που απομένει είναι 16 λίρες, 7 σελίνια και 2 γρόσια για να ζήσει αυτός και η οικογένειά του.¹⁵⁷³ Φυσικά στην περίπτωση που ο εν λόγω γεωργός έχει απλήρωτα χρέη είτε στην κυβέρνηση, είτε σε κάποιο δανειστή, τότε τα πράγματα αλλάζουν.

Από όλους τους φόρους που καλούνταν να πληρώσουν οι αγρότες, αυτός που τους βάραινε περισσότερο ήταν η δεκάτη¹⁵⁷⁴. Σε αναφορά του το 1880 ο Γενικός Λογιστής κ. Ο' Neil

απαλλαγής από την στρατιωτική υπηρεσία και άλλοι. Για την υπερφορολόγηση βλ. Μουστακά Σωτηρούλα, *Το Εργατικό Κίνημα...*, ο.π., σ.σ. 10-14.

¹⁵⁷⁰ Hill George, *The History of Cyprus...*, ο.π., σ. 444.

¹⁵⁷¹ «Χωρίς Τίτλο», *Cyprus*, Λάρνακα: 29 Αυγούστου 1879,

¹⁵⁷² Ο Fairfield στάλθηκε στην Κύπρο από τον Λόρδο Kimberley τον Νοέμβριο του 1881 για να μελετήσει την όλη κατάσταση του νησιού και να προτείνει τυχόν μεταρρυθμίσεις. Ο Fairfield έγινε δεκτός με χαρά από τους ντόπιους, οι οποίοι ήλπιζαν ότι οι ανάγκες τους θα διαβιβάζονταν επιτέλους στην κεντρική κυβέρνηση, βλ. «*Cyprus, Larnaca Saturday, 12 November, 1881*», *Cyprus*, Λάρνακα: 12 Νοεμβρίου 1881.

¹⁵⁷³ Ζαννέτος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου...*, ο.π., σ. 367-368.

¹⁵⁷⁴ «Εδώ και καιρό τα φορολογικά συστήματα του παρελθόντος, τα οποία εφαρμόζονταν στην Κύπρο, έχουν σχολιαστεί αρνητικά, και κυρίως το σύστημα της συλλογής της δεκάτης υπήρξε το αντικείμενο δικαιολογημένης κριτικής... Δεν είναι εύκολο στην εποχή που ζούμε να βρεθεί κάποιος που να μιλά υπέρ του τρόπου καθορισμού των φορολογικών εισφορών σε είδος επί της ακαθάριστης παραγωγής... το σύστημα είναι τόσο παράλογο, όσο και

γράφει: «Εσχημάτισα από πολλού την γνώμην ότι η ποικιλία των δεκατιζομένων ειδών προκαλεί τας πλείστας των κατά της δεκάτης ενστάσεων. Εν ω δε δύναται τις να υπεραμυνθή της δεκάτης επί των δημητριακών, της μετάξης του βάμβακος, των ελαιών και των άλλων κύριων ειδών, η λήψις όμως δεκάτης από των χορταρικών, μήλων, κερασίων, μοσφύλων κλπ. δεν αξίζει την απέχθειαν ην προκαλεί...¹⁵⁷⁵». Και όντως η απέχθεια που προκαλούσε στους αγρότες η επιβολή της δεκάτης στο σύνολο των γεωργικών προϊόντων, είναι μεγάλη. Άρθρο της εφημερίδας *Αλήθεια* σκιαγραφεί την αγανάκτηση των αγροτών: «Χιλιάκις αναφέρθησαν οι γεωργοί προς την Κυβέρνησιν παραπονούμενοι... κατά του αθλιεστάτου επικρατούντος συστήματος της δεκάτης...¹⁵⁷⁶».

Την ζωή των αγροτών δυσκόλευε ακόμη περισσότερο η συλλογή της δεκάτης σε χρήματα και όχι σε είδος¹⁵⁷⁷. Επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας οι χωρικοί πλήρωναν τον φόρο της δεκάτης σε είδος, με βάση τον νόμο του 1871. Οι Βρετανοί όμως αποφάσισαν την συλλογή της δεκάτης σε χρήματα, πιστεύοντας ότι εάν ο χωρικός ήταν σε θέση να κρατήσει, για ένα μικρό χρονικό διάστημα, την παραγωγή του επιδιώκοντας να κερδίσει μια καλύτερη τιμή στην πώληση, τότε η οικονομική θέση των αγροτών θα βελτιωνόταν σταδιακά. Όμως το αποτέλεσμα ήταν το ακριβώς αντίθετο. Κατά την εποχή της συγκομιδής η αξία της παραγωγής είναι μειωμένη λόγω της αυξημένης προσφοράς. Ο φόρος της δεκάτης όμως υπολογιζόταν από τους κυβερνητικούς φοροεισπράκτορες τρεις μήνες μετά την συγκομιδή των προϊόντων, όταν οι τιμές ήταν αυξημένες. Αυτό σήμαινε ότι ο αγρότης πουλούσε την παραγωγή του σε μειωμένη τιμή αμέσως μετά την συγκομιδή, ενώ καλούνταν να πληρώσει τον φόρο που του αναλογούσε με βάση την αυξημένη τιμή των προϊόντων τρεις μήνες αργότερα¹⁵⁷⁸. Η υπερεκτίμηση των προϊόντων ήταν

άδικο και η εφαρμογή του αφήνει περιθώρια για καταχρήσεις... αυτή η αδικία έχει γίνει έντονα αισθητή στην Κύπρο, όπου ο φτωχός αγρότης έχει υποφέρει υπό την Τουρκική κυριαρχία τις μεγαλύτερες ενοχλήσεις από αυτό τον φόρο και τις αδιάντροπες ενέργειες των δεκατιστών γαιοκτημόνων που συνεργάζονται με τις αρχές...», βλ. *Cyprus*, Λάρνακα: 1 Νοεμβρίου 1880.

¹⁵⁷⁵ Ζαννέτος Φίλιος, *Ιστορία...*, ο.π., σ. 250. Βλέπε επίσης, «Σημαντική ανακούφιση δόθηκε στους καλλιεργητές όταν, στις 20 Ιουλίου του 1880, η δεκάτη ενός μεγάλου αριθμού προϊόντων... καταργήθηκε, εφόσον αυτά καταναλώνονταν στο νησί, και τους επιβαλλόταν μόνο κατά την εξαγωγή.», βλ. Hill George, *The History of Cyprus*, ο.π., σ.445.

¹⁵⁷⁶ «Πολιτικός Βίος της Κύπρου», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 6/18 Φεβρουαρίου 1882.

¹⁵⁷⁷ Η συνέχιση της είσπραξης της Δεκάτης σε χρήμα διαιωνίζει το αγροτικό πρόβλημα, βλέπε σχετικά, «Πρωτοσέλιδο», *Φωνή της Κύπρου*, Λάρνακα: 7/19 Νοεμβρίου 1884, εφ. *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 6/18 Μαρτίου 1881 και στο Ζαννέτος Φίλιος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου...*, ο.π., σ.σ. 252-253

¹⁵⁷⁸ Στην ουσία η συλλογή της δεκάτης σε χρήματα μπορεί να ευνοεί τους αγρότες, οι οποίοι τώρα πια δεν είναι αναγκασμένοι να ταξιδεύουν δεκάδες χιλιόμετρα κουβαλώντας την δεκάτη που τους αναλογεί σε είδος στις αποθήκες της κυβέρνησης, αλλά η μέθοδος εφαρμογής του αναμφισβήτητα τους ζημιώνει. Η εφημερίδα «*Cyprus*», αν και υπέρ της συλλογής της δεκάτης σε χρήμα, αναφέρει σε άρθρο της τα μειονεκτήματα του εν λόγω μέτρου, «...τον προηγούμενο χρόνο η εκτίμηση των σιτηρών για την δεκάτη, πραγματοποιήθηκε λίγο μετά την εποχή της συγκομιδής, (η τιμή που δόθηκε) στην Μεσαορία ήταν περίπου 30 γρόσια... όμως η σοδειά βρισκόταν ακόμη στο αλώνι και οι αγρότες δεν μπορούσαν τότε να ξεχωρίσουν τον καρπό, τον οποίο έκτοτε δυσκολεύτηκαν να πωλήσουν λόγω της ερυσίβης, που είχε ως αποτέλεσμα τα σιτηρά να είναι πολύ κατώτερης ποιότητας σε σχέση με πέρυσι. Η

σύνηθες φαινόμενο. Η κυβέρνηση είχε πάντα την πλειοψηφία στα τοπικά συμβούλια Ιδαρέ, τα οποία καθόριζαν την τιμή των προϊόντων. Στις πλείστες περιπτώσεις λοιπόν η τιμή των προϊόντων ήταν αυξημένη, γεγονός που σήμαινε αυξημένη φορολόγηση εκ μέρους της κυβέρνησης.

Με τα δεδομένα αυτά η προσφυγή του αγρότη στον δανεισμό ήταν αναπόφευκτη. Επειδή μετά την συγκομιδή των προϊόντων ο αγρότης πουλούσε την παραγωγή του αμέσως, με τα χρήματα που εισέπραττε κάλυπτε τις τρέχουσες ανάγκες της οικογένειάς του. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα όταν λοιπόν ερχόταν η εποχή να καταβάλει τους φόρους του, να μην του έχουν απομείνει χρήματα για να πληρώσει την υπερτιμημένη δεκάτη. Αναγκαζόταν λοιπόν να στραφεί στους «καλοθελητές δανειστές», οι οποίοι δάνειζαν χρήματα με «υπέρογκο τόκο». Όπως αναφέρει ο Biddulph «...Ο τοκογλύφος δανείζει αυτώ (στον αγρότη) τον σπόρον υπό τον όρον να λάβη το ήμισυ της από του σπόρου τούτου παραγωγής... Εάν δι' οποιονδήποτε λόγον η σπορά καταστραφή, ο χωρικός είναι υπόχρεως να πληρώνει τον σπόρον υπό τόκον 30-40 τοις 100... Πολλοί εκ των ευπόρων γαιοκτημόνων δανείζουσι χρήματα κατά τοιούτον τρόπον και σχεδόν πάντες οι ιθαγενείς έμποροι...¹⁵⁷⁹». Το αποτέλεσμα είναι «...οι ιδιοκτήτες γης φοβούνται να δανειστούν, εκτός στις περιπτώσεις τρομερής ανάγκης...¹⁵⁸⁰».

Η πρακτική αυτή διαιωνίζει τα προβλήματα των αγροτών βυθίζοντας την γεωργία στην παρακμή. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά άρθρο της εφημερίδας *Φωνή της Κύπρου* το 1884, το υφιστάμενο σύστημα της δεκάτης καταλήγει να βαραίνει τον γεωργό διπλά. Εάν συνεχίσει η παρούσα φορολογία τότε το πλήγμα που θα δεχθεί η γεωργία δεν θα της επιτρέψει να επανακάμψει. Όσοι ασχολούνται ήδη και όσοι επιθυμούν να ασχοληθούν με την γεωργία,

τιμή των σιτηρών έχει τώρα πέσει στα 20 γρόσια και ακόμη και σε αυτή την χαμηλή τιμή δεν υπάρχουν αγοραστάς. Η Κυβέρνηση, όχι αδικαιολόγητα, ζητά την πληρωμή της δεκάτης με βάση την αρχική τιμή των 30 γροσίων το κιλό... δεν είναι λοιπόν να απορεί κανείς που (οι αγρότες) θεωρούν τους εαυτούς τους άτυχους, εφόσον πρέπει να πληρώσουν πολύ περισσότερα παρά εάν έπρεπε να συνεισφέρουν τις ποσοστώσεις τους σε είδος κατά την παύση της συγκομιδής...», *Cyprus*, Λάρνακα: 14 Ιανουαρίου 1882.

¹⁵⁷⁹ Ζαννέτος, *Η Ιστορία της Νήσου Κύπρου...*, ο.π., σ.σ. 255 – 256. Οι κυριότεροι δανειστές τόσο επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όσο και επί Βρετανικής κυριαρχίας προέρχονταν από την εμπορική τάξη. «Παράλληλα με τις εμπορικές τους δραστηριότητες οι έμποροι – πρόξενοι εφάρμοζαν και τον δανεισμό χρημάτων. Δάνειζαν χρήματα με υψηλό τόκο, από 20 – 30%. Όταν οι οφειλέτες δεν ήταν σε θέση να πληρώσουν τα χρέη τους, οι δανειστές προχωρούσαν στην κατάσχεση των περιουσιών τους. Οι φτωχοί αγρότες ήταν συνήθως τα θύματα αυτών των τοκογλύφων.», βλ. Panteli Stavros, *A new History...*, ο.π., σ. 295. Η τοκογλυφία συνέχισε να μαστιάζει την Κύπρο μέχρι και το 1918, βλ. ο.π., σ. 321. «Η Κύπρος είναι μια καθαρά γεωργική χώρα, και τα τρία τέταρτα του πληθυσμού ασχολούνται με την γεωργία. Οι περισσότεροι από αυτούς είναι αναλφάβητοι, το 70% είναι χρεωμένο σε τοκογλύφους και έμπορους για χρόνια...», βλ. Storrs Ronald, *Orientations*, Nicholson and Watson, London: 1945, σ. 473. Για την τοκογλυφία στην Κύπρο βλέπε επίσης, Φάντης Ανδρέας, *Το Κυπριακό Συνδικαλιστικό κίνημα στα χρόνια της Αγγλοκρατίας (1878 – 1960)*, τ. Α', Λευκωσία: 2005, σ.σ. 23 – 27. Λέφκης Γιάννης, *Οι Ρίζες*, Λεμεσός: 1984, σ.σ. 11 – 13.

¹⁵⁸⁰ «Χωρίς Τίτλο», *Cyprus*, Λάρνακα: 29 Αυγούστου 1878.

τρέπονται σε φυγή λόγω της δεκάτης¹⁵⁸¹. Ο αγρότης επιβαρύνεται με 10% πρόστιμο για την μη πληρωμή φόρων και με 10% για τον ακριδικό φόρο. Εφόσον έχει ξοδέψει όσα κέρδισε από την φετινή παραγωγή, τότε αυτά τα ποσά πρέπει να τα πληρώσει από τα έσοδα της σοδειάς του επόμενου χρόνου, αν αυτή δεν είναι καλή τότε καταστρέφεται οικονομικά. Η Κυβέρνηση για να εισπράξει τα οφειλόμενα προβαίνει σε κατάσχεση όλης της σοδειάς του αγρότη και αν αυτή δεν είναι αρκετή για να καλύψει τα χρέη του, τότε πουλά υποχρεωτικά την περιουσία του. Η μόνη ελπίδα για την γεωργία λέει η *Φωνή της Κύπρου*, εφόσον η Κυβέρνηση δεν μπορεί να καταργήσει την δεκάτη λόγω της σύμβασης του Βερολίνου, είναι η συλλογή της σε είδος¹⁵⁸².

Οι Κύπριοι αγρότες καθ' όλη την διάρκεια της περιόδου 1878-1882 «παρενοχλούν» την βρετανική διοίκηση με την αποστολή αιτημάτων στα οποία ζητούν την μείωση ή την απαλλαγή¹⁵⁸³ τους από την καταβολή των φόρων και ειδικά της δεκάτης¹⁵⁸⁴. Το χαρακτηριστικό αυτών των αιτήσεων είναι ότι προέρχονται είτε από συγκεκριμένα άτομα, είτε από μικρές ομάδες, συνήθως κοινότητες που επιδιώκουν την επίλυση των προβλημάτων τους κάνοντας έκκληση στο «φιλανθρωπικό» αίσθημα της κυβέρνησης. Ζητούν λοιπόν από τους Βρετανούς να μειώσουν την δεκάτη σε συγκεκριμένα προϊόντα¹⁵⁸⁵, η τιμή των οποίων όπως αναφέρουν υπερεκτιμάται από την διοίκηση¹⁵⁸⁶. Καθίσταται φανερό λοιπόν ότι οι αγρότες που επικοινωνούν με την διοίκηση δεν είναι ακόμη σε θέση να εκφράσουν ολοκληρωμένα τα αιτήματα τους αλλά παραμένουν στο στάδιο της κατάθεσης προσωπικών αιτήσεων με τις οποίες ζητούν την απαλλαγή τους από την καταβολή φόρων και όχι την μεταβολή του φορολογικού συστήματος που τους προκαλεί την οικονομική δυσπραγία.

Αυτό όμως δεν ισχύει στην περίπτωση των οινοπαραγωγών. Παρόλο που το κρασί είναι ένα από τα κύρια εξαγωγικά προϊόντα της Κύπρου, η ανάπτυξη της αμπελοκαλλιέργειας, αλλά και το εμπόριό του, δεν αποφέρουν ιδιαίτερα κέρδη, λόγω της υψηλής και ποικίλης φορολογίας που του επιβάλλεται¹⁵⁸⁷. Στις αιτήσεις τους προς την διοίκηση, η τάξη των παραγωγών κρασιού

¹⁵⁸¹ Για παράδειγμα, όπως αναφέρει ο Hill, η παραγωγή του καπνού έχει εγκαταλειφθεί εντελώς, λόγω της υψηλής φορολογίας του συγκεκριμένου προϊόντος, βλ. Hill George, *A History of Cyprus*, ο.π., σ. 457.

¹⁵⁸² «Πρωτοσέλιδο», *Φωνή της Κύπρου*, Λάρνακα: 14/26 Νοεμβρίου 1884.

¹⁵⁸³ SA1/9309.

¹⁵⁸⁴ SA1/477.

¹⁵⁸⁵ SA1/9387, SA1/10460.

¹⁵⁸⁶ SA1/9914, SA1/9915, SA1/9951, SA1/9952, SA1/10148, SA1/10150.

¹⁵⁸⁷ Την ίδια πρακτική όσον αφορά την φορολόγηση του κρασιού φαίνεται ότι ακολουθούσε και η Οθωμανική Αυτοκρατορία επί κυριαρχίας της. Το 1867 η Βουλή των κοινοτήτων ζήτησε από τους Βρετανούς διπλωματικούς ακόλουθους σε διάφορες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να τους ενημερώσουν για την κατάσταση των χριστιανικών πληθυσμών που κατοικούσαν εκεί. Σε αυτά τα πλαίσια ο Βρετανός υποπρόξενος στην Λάρνακα ανέφερε ότι, «Το σύστημα... είσπραξης φόρων από την παραγωγή κρασιού και οινοπνευμάτων, η οποία είναι ο πιο σημαντικός βιομηχανικός κλάδος στο νησί, προκαλεί πολύ ζημιολγόνες επιπτώσεις στην παραγωγή των εν λόγω ειδών.» βλ. Luke Harry, *Cyprus under the Turks*, C. Hurst and Company, London: 1989, σ. 229. Για την κατάσταση της φορολογίας, της διοίκησης και την θέση των χριστιανών κατοίκων της Νήσου επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας βλ. ο.π., σ.σ. 215-247.

εμφανίζεται πολύ πιο ξεκάθαρη ως προς τα παράπονά της. Τα κύρια παράπονα των οινοπαραγωγών είναι οι υπερεκτιμήσεις του προϊόντος τους από τα τοπικά Συμβούλια Ιδαρέ¹⁵⁸⁸ και η παράλογη, για αυτούς, νομοθεσία που τους αναγκάζει να εξασφαλίσουν άδεια προτού μετακινήσουν το κρασί τους σε κάποια άλλη επαρχία προς πώληση¹⁵⁸⁹. Άρθρο της εφημερίδας *Αλήθεια* αναφέρει ότι τα παράπονα των οινοπαραγωγών έχουν κατατεθεί στην διοίκηση, χωρίς όμως να επέλθει κάποιο βελτιωτικό μέτρο¹⁵⁹⁰.

Από τα συλλεγόμενα στοιχεία έχει καταδειχθεί ότι, όταν το 1878 η διοίκηση της Κύπρου περνά στους Βρετανούς, η φορολογία που επιβάλλεται στους αγρότες είναι ιδιαίτερα υψηλή. Ταυτόχρονα διαπιστώνεται ότι τα επίπεδα διαφθοράς των δημοσίων υπαλλήλων είναι εξίσου υψηλά. Το αποτέλεσμα είναι οι αγρότες να μην είναι ποτέ σε θέση να γνωρίζουν το ακριβές ποσό που θα κληθούν να πληρώσουν στον κυβερνητικό φοροεισπράκτορα. Η αξία ενός προϊόντος καθορίζεται κάθε χρόνο από τα κατ' επαρχία συμβούλια Ιδαρέ και βάσει αυτής υπολογίζεται και το ποσό του αναλογούντος φόρου. Αφού λοιπόν καθοριστεί ότι ο αγρότης πρέπει να πληρώσει για κάθε κιλό προϊόντος που παράγει ένα συγκεκριμένο ποσό, πρέπει να μετρηθεί το σύνολο της παραγωγής του. Την εργασία αυτή διεκπεραίωσαν οι πρώην δεκατιστές γαιοκτήμονες¹⁵⁹¹ και νυν κυβερνητικοί φοροεισπράκτορες, ή οι κατά περιοχή δημόσιοι υπάλληλοι, δηλαδή οι μουκτάρηδες. Είναι προφανές ότι για να εκτιμηθεί το προϊόν, να μετρηθεί η παραγωγή και να εισπραχθεί ο φόρος μεσολαβούν πολλοί αστάθμητοι παράγοντες. Δεδομένου ότι η διαφθορά και ο χρηματισμός στις τάξεις των φοροεκτιμητών και

¹⁵⁸⁸ SAO2/720, SA1/53.

¹⁵⁸⁹ SA1/183, SA1/187.

¹⁵⁹⁰ «...Ότε πέρυσι (νομίζομεν) επί του Τροόδου οι κάτοικοι του Καζά Κοιλιανίου επαρουσίασθησαν φέροντες αναφοράν, δι' ης εξητούντο... την άδειαν να πωλώσιν σταφύλι και προς της λίαν βραδείας δεκατίσεως των αμπέλων (και εδώ παράπονον δια το φορολογικόν σύστημα), εχρειάσθη όλη η εξυπνάδα των περί την Α.Ε. δια να πείσωσι τους χωρικούς ότι δεν έπρεπε να επιδοθή... Οι αμπελουργοί του διαμερίσματος Λεμησσού (και είναι όλος σχεδόν ο πληθυσμός) επέδωκαν σφοδρότατην αναφοράν επί ταις αυθαιρέτως ορισθείσαις υψηλαίς τιμαίς της σταφύλης και του οίνου τον παρελθόντα Νοέμβριον ή Δεκέμβριον... Οι περί την Λευκωσίαν καζάδες επέδωκαν προ ολίγων μηνών αναφοράν φέρουσαν απείρους υπογραφάς διαμαρτυρόμενοι δια την αδικίαν, ήτις εγένετο αυτοίς εν τω καθορισμώ των τιμών σταφύλης παρ' αυτού του Μ. Αρμσοτού...», βλ. «Εκ Λάρνακος», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 27/9 Ιουλίου 1881.

¹⁵⁹¹ Όταν οι Βρετανοί ανέλαβαν την διοίκηση της Κύπρου κατήργησαν την εκμίσθωση της εισπραξης της δεκάτης σε γαιοκτήμονες. Όμως όπως αναφέρει ο Sir R. Biddulph το 1880 «ένας από τους μεγαλύτερους και πιο επιτυχημένους δεκατιστές γαιοκτήμονες, διορίστηκε από τον Sir Garnet Wolseley ως επικεφαλής φοροεισπράκτορας των δεκάτων... η επιτυχία που επιτεύχθηκε ήταν αξιοσημείωτη, και τώρα χρησιμοποιούμε τους δεκατιστές πράκτορες ως μόνιμους φοροεισπράκτορες...». Orr C.W.J, *Cyprus under...*, ο.π., σ. 81. Για την κατάργηση της εκμίσθωσης δεκάτων σε γαιοκτήμονες βλέπε επίσης Panteli Stavros, *A new History...*, ο.π., σ. 317 και Hill George, *A History of...*, ο.π., σ. 445. Πριν την κατάργηση της εισπραξης των φόρων από τους δεκατιστές γαιοκτήμονες, οι Βρετανοί είχαν κατά τα δυο πρώτα έτη της διοίκησής τους, απαιτήσει από αυτούς την πλήρη εισπραξη της δεκάτης, χωρίς όμως να τους διαθέσουν την συνηθισμένη αστυνομική συνοδεία. Το αποτέλεσμα ήταν η αποτυχία των δεκατιστών γαιοκτημόνων να εισπράξουν τους φόρους από τους αγρότες, γεγονός που οδήγησε στην δημιουργία τεράστιων χρεών προς την Κυβέρνηση η οποία απείλησε ακόμη και με κατασχέσεις των περιουσιών τους. Katsiaounis Rolandos, *Labour, Society and Politics...*, ο.π. σ.σ. 69 – 70.

φοροεισπρακτόρων είναι μια δεδομένη κατάσταση στην Κύπρο του 1878, συμπεραίνουμε ότι αν ο αγρότης επιθυμεί να καταβάλει μόνο το ποσό του φόρου που του αναλογεί πραγματικά, τότε πρέπει να πληρώσει για αυτό το προνόμιο.

Σε αρχείο της σειράς της αρχιγραμματείας, στις 22 Δεκεμβρίου 1878 ο Άγγλος διοικητής Λάρνακας αντισυνταγματάρχης White εκθέτει τις απόψεις του στον Ύπατο Αρμοστή Wolseley σχετικά με την φορολογία στην Κύπρο γενικότερα και στην δική του Επαρχία ειδικότερα, λέγοντας γιατί είναι δύσκολη η αλλαγή του συστήματος. «...ενώ οι μεγάλοι ιδιοκτήτες γης, ως τάξη υποστηρίζουν έντονα την συνέχεια του συστήματος της Δεκάτης, η μικρότερη τάξη, την οποία βαραίνει περισσότερο, αγωνιούν για να ακούσουν την κατάργησή της (Δεκάτης)... Η εξουσία του Φοροεισπράκτορα είναι τέτοια που ο αγρότης δεν μπορεί να συλλέξει τα φρούτα του χωρίς να έχει εξασφαλίσει πρώτα την άδεια... Οι ποσότητες υπολογίζονται από έναν αντιπρόσωπο του Δεκατιστή Γαιοκτήμονα, σε συνεργασία με έναν συνάδελφο... (οι οποίοι είναι λίγο ή πολύ δεκτικοί στην δωροδοκία)... Δεν μπορεί λοιπόν να αποτελεί έκπληξη αν ο αγρότης, πιεζόμενος έντονα από όλες τις πλευρές, λαχταρά την στιγμή που θα είναι ελεύθερος να καλλιεργήσει και να συλλέξει όπως και όταν νομίζει καλύτερα... Γιατί τότε θα ρωτήσετε η τάξη των μικροκτηματιών ενθαρρύνει το σύστημα; Είναι γιατί στις περισσότερες περιπτώσεις όντες ιδιοκτήτες μεγάλων εκτάσεων ακαλλιέργητης γης, φοβούνται οποιαδήποτε αλλαγή η οποία θα αφορούσε την επιβάρυνση όλης τους της περιουσίας...¹⁵⁹²».

Αν λοιπόν αποφάσιζαν οι Βρετανοί να αλλάξουν το σύστημα της φορολογίας, πίστευαν ότι θα προκαλούσαν την αντίδραση των γαιοκτημόνων, ενώ δεν θα ήξεραν ποιο σύστημα θα μπορούσε να αντικαταστήσει την δεκάτη. Όμως, όπως αναφέρει ο διοικητής White στην αναφορά του, αυτό που ταλαιπωρεί τους αγρότες δεν είναι το περιεχόμενο του φορολογικού συστήματος αλλά η μέθοδος εφαρμογής του από την διοίκηση. Ο φόρος της δεκάτης σε ευπαθή προϊόντα καθορίζεται από τους φοροεισπράκτορες «κατά προσέγγιση» με αποτέλεσμα ο παραγωγός να πρέπει να τους δωροδοκήσει εάν θέλει να αποφύγει τον υπέρογκο φόρο. Το υψηλό ποσοστό της διαφθοράς στις τάξεις των φοροεισπρακτόρων και των υπαλλήλων του κτηματολογίου προκαλεί τα έντονα παράπονα των αγροτών¹⁵⁹³.

¹⁵⁹² SAO2/328.

¹⁵⁹³ Χαρακτηριστικό είναι το περιεχόμενο της επιστολής την οποία στέλνουν οι κάτοικοι του χωριού Ευρύχου στον Ύπατο Αρμοστή εκφράζοντας την δυσαρέσκειά τους κατά του δεκατιστού της επαρχίας τους. «Εξοχώτατε, οι ευσεβάστως υποφαινόμενοι κάτοικοι του χωριού Ευρύχου της επαρχίας Λεύκας λαμβάνομεν την τόλμην να φέρωμεν εν γνώσει της υμετέρας εξοχώτητος δια της παρούσης μας αναφοράς την καταπίεσιν και αδικίαν του δεκατιστού της επαρχίας μας του παρόντος ήτοι Αχμέτ υιού του Σελήμ. Ο δεκατιστής ούτος ενοικιάσας την επαρχίαν Λεύκας περί τα μέσα του λήξαντος Ιουνίου... δεν ηρκέσθη εν όσα οι μαμούρηδες εδεκάτισαν... αλλά επρόσθεσεν σε όλους τους γεωργούς αναλόγως της δεκάτης των και εν ποσόν Σίτου και Κρίθης, το οποίον... απαιτούσε να φέρουν οι γεωργοί εν ταις αποθήκαις του. Οι γεωργοί ως ήτο επόμενον δεν εδέχθησαν την προσθήκην... Ελθών εις τω χωρίον... εσφράγισε τα αλώνια μας και μας έσυρε εν Λεύκα... όπου ο Μουδήρης Ναίμ Εφένδης, σύμφωνος μετά του δεκατιστού, μας εφυλάκισαν... Ζητούμαι όθεν εξοχώτατε δικαιοσύνην... διότι πάντι

Αυτού του τύπου τα παράπονα είναι πολλά τους πρώτους μήνες του 1878 και όσο περνάει ο καιρός πληθαίνουν. Η διοίκηση λοιπόν δέχεται αιτήσεις από διάφορες κοινότητες οι οποίες διαμαρτύρονται κατά της διεφθαρμένης δράσης των φοροεισπρακτόρων και των γαιοκτημόνων που είναι υπεύθυνοι για την συλλογή φόρων¹⁵⁹⁴. Όπως αναφέρουν οι αγρότες, οι σοδειές τους υπερτιμώνται από τους γαιοκτήμονες με αποτέλεσμα να καλούνται να πληρώσουν δυσανάλογα υψηλό φόρο¹⁵⁹⁵. Η λύση που φαίνεται να βρήκαν οι αγρότες είναι η άρνηση της πληρωμής των φόρων. Για παράδειγμα σε αρχείο του 1878 αναφέρεται ότι οι αγρότες της Κερύνειας αρνούνται να πληρώσουν τους φόρους τους¹⁵⁹⁶, ενώ σε έτερο αρχείο αναφέρεται ότι ταραχές ξέσπασαν στο χωριό Τσάδα όταν οι κάτοικοι δήλωσαν ότι δεν πρόκειται να καταβάλουν τους φόρους τους¹⁵⁹⁷. Οι Βρετανοί λοιπόν έρχονται αντιμέτωποι όχι μόνο με το «απαρχαιωμένο» φορολογικό σύστημα των Οθωμανών, αλλά και με την νοοτροπία της διαφθοράς που έχει τις ρίζες στο προηγούμενο καθεστώς¹⁵⁹⁸.

ημέραν καταβασανιζόμεθα, φυλακιζόμεθα, εμποδιζόμεθα από τας εργασίας μας και αφανιζόμεθα ολοτελώς, ενώ ο δεκατιστής μας Αχμέτ επλούτισας ενταύθα, απήλθεν εν τη επαρχία και ακολούθως ουχ ήττον τας αδικίας και καταπιέσεις του. Διατελούμεν μετά του προσήκοντος σεβασμού. Λευκωσία 21/2 Αυγούστου 1878. Σοφοκλής Παυλίδης, Αχιλλεύς Παυλίδης, Γαβριήλ Χατζηζήσης, Χατζησολωμός Χριστοφή». SAO/286

¹⁵⁹⁴ SAO2/865. Για τους υπέρογκους φόρους και το υψηλό επίπεδο διαφθοράς των δεκατιστών βλέπε επίσης, «Κάθε Πέρυσι και Καλλίτερα Β' Περί Δεκάτης ιδίως», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 31/12 Σεπτεμβρίου 1885.

¹⁵⁹⁵ SAO2/866.

¹⁵⁹⁶ SAO2/188.

¹⁵⁹⁷ SAO2/194. «Στις 18 Αυγούστου 1878, οι κάτοικοι του εν λόγω χωριού (Τσάδα) είπαν στον Έπαρχο ότι δεν μπορούσαν να πληρώσουν τους φόρους τους και επανέλαβαν την άρνηση τους σε μια ομάδα Τούρκων αστυνομικών. Ο επικεφαλής αξιωματικός συνάντησε ένα εκνευρισμένο όχλο και αναγκάστηκε να αποχωρήσει, έχοντας συνειδητοποιήσει ότι μια απόπειρα συλλήψεων θα οδηγούσε σε αιματοκύλισμα. Στην αναφορά του προς τον Αρχιγραμματέα ο Έπαρχος της Πάφου σημείωσε ότι είχαν ήδη κληθεί στρατεύματα για να μεταβούν στο χωριό... Κατά την διάρκεια του καλοκαιριού του 1878 παρόμοιες αναφορές σχετικά με την περιφρόνηση των αγροτών (στην καταβολή των φόρων τους) από διάφορα μέρη του νησιού είχαν αντιμετωπιστεί με τον ίδιο τρόπο... «Η εκστρατεία στο χωριό Τσάδα είχε καταπραϋντική επιρροή. Τους έδειξε (στους αγρότες) ότι οι φόροι πρέπει να πληρώνονται». Η επιρροή ήταν όντως καταπραϋντική, αλλά μόνο για λίγο. Η ιδεολογία της λαϊκής διαμαρτυρίας και επανάστασης, η οποία είχε αναπτυχθεί για γενεές και η οποία ήρθε στην επιφάνεια κατά την διάρκεια της Οθωμανικής κυριαρχίας, δεν εξαφανίστηκε μπροστά στην επίδειξη ωμής βίας. Δεδομένου ότι η καταπίεση και η εκμετάλλευση συνεχίστηκαν, αυτή η ιδεολογία απλά κρατήθηκε στο παρασκήνιο αναμένοντας να επανεμφανιστεί όταν οι συνθήκες θα ήταν πιο ευνοϊκές...». Katsiaounis Rolandos, *Labour, Politics...*, ο.π., σ.σ. 68 – 69.

¹⁵⁹⁸ Σημαντικό είναι το αρχείο του 1881 όπου αναφέρεται ότι έχει διενεργηθεί απάτη στο Τμήμα Έρευνας Ακινήτων (Emlak Yoklama) της επαρχίας Κερύνειας την περίοδο 1875 – 1878 επί Οθωμανικής κυριαρχίας. Συγκεκριμένα ενώ το εν λόγω Τμήμα είχε εκδώσει τίτλους ιδιοκτησίας αξίας 49539 παράδων, στο ταμείο έχουν βρεθεί μόνο 205 παράδες. Μετά από έρευνες που έγιναν ο Διευθυντής Εσόδων καταλήγει ότι υπεύθυνος είναι ο πρώην υπάλληλος Yacometti Gavril. Τα χρήματα που λείπουν θα κληθεί να συλλέξει η Υψηλή Πύλη από όποιον αυτή επιθυμεί, εφόσον η απάτη διενεργήθηκε επί κυριαρχίας της. βλ. SA1/3639. «Ο Νεοοπισμός, η δωροδοκία και η διαφθορά αυξήθηκαν και άνθησαν χωρίς κανένα έλεγχο», έτσι δεν είναι να απορεί κανείς όταν ο Wolseley σε γράμμα του προς τον Layard στις 4 Σεπτεμβρίου 1878, αναφέρει ότι «Σπανίως περνά μέρα χωρίς να ανακαλύψω μια νέα αχρειότητα εκ μέρους των Τούρκων υπαλλήλων», βλ. Hadjimetriou Katia, *A History of Cyprus*, Nicosia: 1997, σ. 57. Σχετικά με την διαφθορά των φοροεισπρακτόρων επί Οθωμανικής κυριαρχίας βλ. Luke Harry, *Cyprus under the Turks...*, ο.π., σ. 229 και 204-208.

Το φορολογικό σύστημα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, το οποίο εξακολουθεί να εφαρμόζεται και επί βρετανικής διοίκησης, αναγκαστικά διαφθείρει τον αγρότη, ο οποίος στην προσπάθεια του να επιβιώσει δεν διστάζει να εξαγοράσει τον φοροεισπράκτορα ώστε να πετύχει την μείωση του φόρου που θα πρέπει να πληρώσει¹⁵⁹⁹. Άρθρο της εφημερίδας *Φωνή της Κύπρου* αναφέρει σχετικά με την διαφθορά των δημοσίων υπαλλήλων ότι, «...Ο γεωργός δεν θεωρεί αμάρτημα, εάν δι' οιοδήποτε τρόπον υπεξαιρέσει μέρος ή όλην την δεκάτην του, διότι, λέγει, εάν κλέψω, κλέπτω το ιδικόν μου πράγμα, το οποίον η εξουσία με αφαιρεί, ο υπάλληλος επί της δεκάτης δεν θεωρεί παράβασιν του καθήκοντος εάν γίνη συμμετοχος της κλοπής τω γεωργώ... διότι εξ όσων αρύεται την ιδέαν ότι η δεκάτη είνε είδος λεηλασίας διενεργουμένης υπό της εξουσίας... Περί την δεκάτευσιν των προϊόντων ενεργείται εκατέρωθεν συνεχής διαμάχη, ο γεωργός προσπαθεί να δώση όσον το δυνατόν ολιγώτερα, ο δεκατιστής να λάβη όσον το δυνατόν περισσότερα, δεν πρέπει λοιπόν ν' απορώμεν ότι ενίοτε εκ της διαμάχης ταύτης προκύπτει είδος τι μυστικής συνδιαλλαγής προς βλάβην της εξουσίας... Η δεκάτη λοιπόν πρέπει να καταργηθή ή να ευρεθή σύστημα δια του οποίου να προληφθή πάσα κατάχρησις και κατά τας δυο περιπτώσεις...¹⁶⁰⁰».

Παρά το γεγονός ότι η διοίκηση γνωρίζει ότι οι δημόσιοι υπάλληλοι διενεργούν απάτες εις βάρος τόσο του αγροτικού κόσμου, όσο και του κρατικού θησαυροφυλακίου¹⁶⁰¹, εντούτοις δεν δύναται να αντικαταστήσει το ισχύον σύστημα είσπραξης φόρων, όπως επίσης δεν δύναται να αλλάξει την πρακτική της αστυνομικής συνοδείας των φοροεισπρακτόρων κατά την συλλογή τους¹⁶⁰², αφενός γιατί οι αγρότες αρνούταν να παραδώσουν του φόρους τους αν οι

¹⁵⁹⁹ Πέραν της διαφθοράς οι Βρετανοί καλούνταν να αντιμετωπίσουν και τα φαινόμενα της φοροδιαφυγής. Σύμφωνα με την ετήσια έκθεση του Διοικητή της Λεμεσού για το 1878-9 «Ο Κύπριος αρνείται να πληρώσει οποιαδήποτε πρόσοδο... Ο χωρικός αποχωρίζεται τα ποσά που διεκδικεί το κράτος μόνο μετά από πίεση. Ο αστός αποφεύγει την πληρωμή με μια πονηριά που είναι αξιοθαύμαστη, ο χωρικός εφαρμόζει παθητική αντίσταση. Ο πανούργος έμπορος λαμβάνει ξένη υπηκοότητα, επιτυγχάνει την εκτίμηση της περιουσίας του σε πλασματική αναλογία, εκφεύγει της επαγρύπνησης των υπαλλήλων...», *Annual Report...*, ο.π., σ.7-9.

¹⁶⁰⁰ «Πρωτοσέλιδο», *Φωνή της Κύπρου*, Λάρνακα: 12/24 Δεκεμβρίου 1884,

¹⁶⁰¹ Το γεγονός ότι η αυξημένη διαφθορά των δημοσίων υπαλλήλων προβλημάτιζε τόσο την τοπική, όσο και την κεντρική Κυβέρνηση διαφαίνεται σε άρθρο της εφημερίδας *Αλήθεια*, «Εκ των εγγράφων, άτινα υπεβλήθησαν εις το κοινοβούλιον, εξάγεται ότι εν Κύπρω το έλλειμμα, όπερ κατά το 1883-1884 είχε κατέλθει εις 10.200 λίρες ανήλθεν δε αύθις εφέτος εις 22.500 λίρας. Το λυπηρόν τούτο αποτέλεσμα αποδίδει συν άλλοις η έκθεσις του Λόρδου Δέρβυ εις τας καταχρήσεις «των ιθαγενών υπαλλήλων». Αλλ' ευλόγως αποφαίνεται ο «Οικονομολόγος» ότι αξιοκατάκριτοι είναι πάντοτε οι Άγγλοι, οίτινες, κατέχοντες επί τοσούτον χρόνον την νήσον, δεν ηδυνήθησαν έτι ν' ασφαλίσωσι λυσιτελή και τίμιαν διαχείρισιν («Ημέρα»).», βλ. «Χωρίς Τίτλο», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 22/6 Ιουνίου 1885. Για την διαφθορά των δημοσίων υπαλλήλων βλ. Παντελή Σταύρος, *Η νέα ιστορία...*, ο.π., σ.σ. 75-76.

¹⁶⁰² Η εν λόγω πρακτική όπως είναι φυσικό επιβαρύνει το αστυνομικό σώμα με αρμοδιότητες και έξοδα τα οποία θα έπρεπε να ανήκουν σε διάφορα άλλα κυβερνητικά τμήματα. Όταν για παράδειγμα συζητείται η μείωση της αστυνομικής δύναμης το 1880, ο Επικεφαλής Διοικητής του στρατού και της αστυνομίας αναφέρει ότι κάτι τέτοιο είναι αδύνατον εφόσον η υπηρεσία έχει μόνο 200 έφιππους και 425 πεζούς αστυνομικούς, οι οποίοι είναι επιτετραμμένοι με διάφορα καθήκοντα συμπεριλαμβανομένου και της συνοδείας των φοροεισπρακτόρων στην συλλογή φόρων και της φύλαξης των εισπραχθέντων εσόδων. Συγκεκριμένα στην συλλογή φόρων απασχολούνται 24 έφιπποι και 3 πεζοί αστυνομικοί», βλ. SA1/10828.

φοροεισπράκτορες δεν συνοδεύονταν από ζαπτιέδες, αφετέρου επειδή το επίπεδο της εγκληματικότητας στα απομακρυσμένα χωριά της Κύπρου, π.χ. στην Επαρχία Πάφου, είναι τόσο μεγάλο που η ασφάλεια των φοροεισπρακτόρων, οι οποίοι μετέφεραν μεγάλα χρηματικά ποσά, δεν είναι καθόλου εξασφαλισμένη.

Ενώ λοιπόν αρχικά υπήρχε η σκέψη να μην χρησιμοποιούνται πια οι ζαπτιέδες στην συλλογή φόρων και να δημιουργηθεί μια εξειδικευμένη ομάδα φοροεισπρακτόρων¹⁶⁰³, τα πράγματα παραμένουν ως έχουν. Στις παρατηρήσεις του ο ελεγκτής και γενικός λογιστής, John O' Neil, προς τον αρχιγραμματέα της κυβέρνησης τον Μάιο του 1879 αναφέρει ότι, «Δεν γνωρίζω υπό ποιου την δικαιοδοσία οι ζαπτιέδες εργοδοτούνται κατ' αυτό τον τρόπο (στην συλλογή φόρων). Αν επιτρέψουμε την χρήση αυτής της βοήθειας δεν θα υπάρχει τέλος (σε αυτή την πρακτική)...». Συνεχίζοντας τις αναφορές του ο ελεγκτής γενικός λογιστής στις 27 Μαΐου 1879 λέει «...Θα ήθελα επίσης να επιστήσω την προσοχή σας στο πρώτο Αυτοκρατορικό Φιρμάνι με ημερομηνία 13 Zilcade 1292 (Οθωμανική Νομοθεσία Τόμος 4, σελίδα 30, πρώτη παράγραφος) όπου απευθείας απαγορεύει την εργοδότηση ζαπτιέδων στην συλλογή φόρων.». Σε αυτές τις αναφορές ο αρχιγραμματέας της κυβέρνησης, Greaves, απαντά στις 11 Μαΐου 1879 ότι «Η Αυτού Εξοχότητα προτίθεται σύντομα να αλλάξει τους κανονισμούς στην συλλογή φόρων, ωστόσο, προς το παρόν η Αυτού Εξοχότητα δεν επιθυμεί να διαταραχθούν οι ισχύοντες κανονισμοί. Και εφόσον ο πληθυσμός δεν πρόκειται να πληρώσει εάν δεν εξασφαλιστεί η βοήθεια των ζαπτιέδων, η υπηρεσία τους πρέπει να συνεχίζει να παρέχεται ως συνήθως.¹⁶⁰⁴».

Το θέμα που αποδεικνύεται το πιο ακανθώδες για τους Βρετανούς σχετικά με την διαδικασία συλλογής φόρων αφορά τον ρόλο που καλούνται να διαδραματίσουν οι Μουκτάρηδες ως φοροεισπράκτορες. Σε αρχείο της Αρχιγραμματείας αναφέρεται ότι η πλειοψηφία των Μουκτάρηδων δεν είναι σε θέση να διαβάσουν ή να γράψουν, όπως άλλωστε και οι πλείστοι αγρότες. Η Διοίκηση λοιπόν δεν δύναται να εξακριβώσει ποιο είναι το ποσό των φόρων που έχει εξοφληθεί και ποιο είναι το υπόλοιπο.¹⁶⁰⁵

Ο αναλφαβητισμός των δημοσίων υπαλλήλων όμως δεν είναι το μοναδικό πρόβλημα για την Διοίκηση σε ότι αφορά την επικοινωνία της με τον ντόπιο πληθυσμό. Τα πρώτα χρόνια της

¹⁶⁰³ SAO3/1195.

¹⁶⁰⁴ SAO3/652. Η εργοδότηση των ζαπτιέδων στην συλλογή φόρων, ειδικά στην περίπτωση καθυστέρησης της εξόφλησης των οφειλόμενων φόρων, ήταν μια συνήθης πρακτική επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Βλέπε σχετικά Luke Harry, *Cyprus under...*, ο.π., σ. 241. Η χρήση ζαπτιέδων για την συλλογή φόρων απασχολεί την περίοδο 1897 – 1898 περίπου το 1/3 της δύναμης, βλ. Ιορδάνου Μυριάνθη, *Κυπριακή Αστυνομία – Από τα Κλασσικά Χρόνια έως τον 21^ο αι.*, Κασουλίδη, Λευκωσία: 2006, σ. 53. Σύμφωνα με τον Nevzat η πλειοψηφία των ζαπτιέδων ανήκαν στην τουρκοκυπριακή κοινότητα, ενώ η πλειοψηφία των φοροεισπρακτόρων ήταν Ελληνοκύπριοι, Nevzat Altay, *Nationalism...*, ο.π., σ.112.

¹⁶⁰⁵ SA1/13516. Η συλλογή των φόρων από τους Μουκτάρηδες αποτελεί κατάλοιπο της προηγούμενης διοίκησης. Βλέπε σχετικά Luke Harry, ο.π., σελ. 241.

Βρετανικής Διοίκησης πολύ λίγοι κυβερνητικοί υπάλληλοι ήταν σε θέση να γνωρίζουν αγγλικά, ελληνικά και τουρκικά¹⁶⁰⁶. Ταυτόχρονα οι Βρετανοί αξιωματούχοι δεν γνώριζαν καμία από τις δυο γλώσσες που χρησιμοποιούνταν στο νησί, γι' αυτό ήταν αναγκασμένοι να προσλαμβάνουν διερμηνείς, οι οποίοι συνήθως δεν κατείχαν επαρκώς ούτε τα ελληνικά, ούτε τα τουρκικά¹⁶⁰⁷. Για την δράση των διερμηνέων καταθέτονταν πολύ συχνά παράπονα και από τις δυο κοινότητες του νησιού¹⁶⁰⁸. Λαμβάνοντας λοιπόν υπ' όψιν όλα αυτά τα δεδομένα καταλαβαίνουμε ότι η επικοινωνία των κατοίκων της Κύπρου το 1878 ήταν πολύ δύσκολη υπόθεση.

Ακόμη όμως και όταν η επικοινωνία ανάμεσα στην διοίκηση και τον ντόπιο πληθυσμό ήταν εφικτή, δεν έλειπαν τα παράδοξα. Οι Βρετανοί έχοντας παντελή άγνοια της καθημερινής ζωής της υπαίθρου σε μια χώρα όπως η Κύπρος, δεν ήταν σε θέση να κατανοήσουν ότι ορισμένοι νόμοι και απαγορεύσεις απλά έβλαπταν το συμφέρον τόσο το δικό τους, όσο και των αγροτών. Το νομοθετικό σύστημα που κληροδότησαν οι Οθωμανοί στην βρετανική διοίκηση βρίθει από νόμους, οι οποίοι με την πάροδο των χρόνων έχουν περιέλθει σε αχρηστία¹⁶⁰⁹. Όταν αναλαμβάνουν την διοίκηση οι Βρετανοί θεωρούν καθήκον τους να εφαρμόσουν το σύνολο της ισχύουσας νομοθεσίας. Κάπως έτσι εφαρμόζεται η είσπραξη του φόρου της δεκάτης σε χρήμα και όχι σε είδος.

Επίσης οι αγρότες, ειδικά οι οινοπαραγωγοί, ταλαιπωρούνται από την διάταξη του νόμου που τους αναγκάζει να εξασφαλίσουν άδεια πριν τους επιτραπεί να μετακινήσουν το κρασί τους. Σε αρχείο του 1879 ο διευθυντής του τελωνείου αναφέρει ότι οι οινοπαραγωγοί παραπονούνται για τους φόρους, αλλά αυτό που πραγματικά τους προβληματίζει είναι η άδεια που πρέπει να εξασφαλίσουν πριν τους επιτραπεί να μετακινήσουν το κρασί τους. Η κυβέρνηση

¹⁶⁰⁶ «Σήμερα επαύθη υπό του Διοικητού κ. Στίβενσον ο εν τη αυτοθι αστυνομία Έλλην διερμηνεύς. Αιτία δε της παύσεως αυτού ην ως ο διοικητής λέγει επειδή οι Τούρκοι ζαπτιέδες παρεπονθήσαν ότι δεν γνωρίζει αποχρώστως την τουρκικήν. Αλλά προς τι τούτο αφού και ο εν τω Τααβί Αρμένιος διερμηνεύς κ. Παραπέτ εφέντης δεν γνωρίζει σχεδόν να ομιλή την Ελληνικήν ουδέ να γράφη την Τουρκικήν, εφ' ω και συμβαίνουσι πλείστα όσα παρατράγουδα, ο δε λαός καθ' εκάστην δυσανασχετεί και υψώνη φωνήν επί τούτο καθότι εκ των 8 περίπου χιλιάδων κατοίκων του διαμερίσματος μόλις το 1/7 ομιλεί την τουρκικήν πλην η φωνή αυτού μένει βοώντος εν τη ερήμω...», βλ. «Εκ Κερυνείας», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 18/30 Ιανουαρίου 1881. Βλέπε επίσης «Χωρίς Τίτλο», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 2/14 Φεβρουαρίου 1881.

¹⁶⁰⁷ Ζαννέτος, «*Η Ιστορία της Νήσου Κύπρου...*», ο.π., σ.56. Βλέπε επίσης, «Αγγλία και Κύπρος», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 24/6 Οκτωβρίου 1883.

¹⁶⁰⁸ «Προς τον Εκδότη της εφημερίας Κίτιον, Λάρνακα. Παρακαλείστε όπως δημοσιεύσετε στην εφημερίδα σας ότι ένας εκ των Διερμηνέων στο Κονάκι Λεμεσού, ονομαζόμενος Ιλία Ρόσσο, ένας Εβραίος, το όνομα του οποίου έχει αναφερθεί ήδη στις Ελληνικές εφημερίδες, έχει αρχίσει τον τελευταίο καιρό να χρησιμοποιεί υβριστική γλώσσα κατά των Μουσουλμάνων. (Οι Μουσουλμάνοι) Έχουν υπομείνει αυτές τις προσβολές υπομονετικά, μέχρι τώρα. Είναι ντροπή για την Κυβέρνηση να εργοδοτεί ένα τέτοιο άτομο. Fethi Effendi», βλ. εφ. *Νέον Κίτιον*, 1/13 Δεκεμβρίου 1879.

¹⁶⁰⁹ «Κατά την διάρκεια της Τουρκικής κυριαρχίας, οι φόροι ήταν πολλοί και διάφοροι, αλλά οι άνθρωποι ήταν σε θέση να αποφύγουν κάποιους από αυτούς, ενώ άλλοι φόροι απλά παρέμεναν στα χαρτιά.» Panteli Stavros, *A new History...*, ο.π., σ. 317.

συμφωνεί ότι όντως αυτό αποτελεί πρόβλημα για τους οινοπαραγωγούς και αποφασίζει ότι στο εξής θα μπορούν να πωλήσουν το κρασί τους σε οποιαδήποτε επαρχία επιθυμούν, π.χ. στην Λεμεσό. Όταν διαθέσουν το κρασί τους θα λαμβάνουν ένα πιστοποιητικό πώλησης και θα φορολογούνται κατ' αναλογία του ποσού που παρέλαβαν από την πώληση¹⁶¹⁰.

Το ίδιο ισχύει και για τους κτηνοτρόφους. Όταν την περίοδο 1879 - 1880 ξεσπά στην Κύπρο μια επιδημία πανώλης¹⁶¹¹ που πλήττει τα ζώα του νησιού, οι κτηνοτρόφοι βρίσκονται σε πολύ δύσκολη θέση, εφόσον δεν τους επιτρέπεται να μετακινήσουν και να πωλήσουν τα ζώα τους. Σε σχετικό αρχείο οι κτηνοτρόφοι καταθέτουν αίτηση στην διοίκηση ζητώντας να μετακινήσουν ή να πωλήσουν τα υγιή ζώα τους, γιατί εξαιτίας της απαγόρευσης να βγάλουν τα ζώα τους έξω από το χωριό, δεν μπορούν να παράγουν άχυρο¹⁶¹². Εξαιτίας της ίδιας απαγόρευσης οι αγρότες δεν είναι σε θέση ούτε να σπείρουν τα χωράφια τους, αλλά ούτε και να συλλέξουν τις σοδειές τους¹⁶¹³. Οι αγρότες διαμαρτύρονται επίσης για το γεγονός ότι όσοι από αυτούς παρέβησαν τον νόμο που τους απαγορεύει την μετακίνηση των ζώων τους, έχουν επιδοθεί πρόστιμα¹⁶¹⁴. Παράλληλα η απαγόρευση εισαγωγής ζώων από το εξωτερικό ταλανίζει τον ντόπιο πληθυσμό. Η εφημερίδα *Αλήθεια* αναφέρει θορυβημένη ότι «Μετ' απορίας μανθάνομεν ότι, ενώ η εισαγωγή έξωθεν εις Κύπρον προβάτων και αιγών απαγορεύεται, η εκ Κύπρου εξαγωγή τοιούτων ζώων επιτρέπεται, το μέτρον τούτον θεωρείται γενικώς λίαν επιβλαβές εις τον τόπον, κινδυνεύομεν δε ως της ένεκα του μέτρου τούτου επελευσομένης ελαττώσεως των τοιούτων ζώων, εκτός του ότι ποριζώμεθα το κρέας εν λίαν υψωμέναις τιμαίς, να πάθωμεν εν προσεχεί τίνι μέλλοντι και αποστέρησιν τοιούτου. Η Κυβέρνησις οφείλει να σκεφθή σπουδαίως περί τούτου απαγορεύουσα την εξαγωγήν τοιούτων ζώων.¹⁶¹⁵». Ο κίνδυνος εξάλειψης των ζώων είτε από τις επιδημίες που ταλαιπωρούν την Κύπρο, είτε λόγω της ανεξέλεγκτης εξαγωγής τους, θα αφανίσει κυριολεκτικά την τάξη των κτηνοτρόφων.

Την ίδια στιγμή οι καλλιεργητές που φέρνουν τα προϊόντα τους προς πώληση στις αγορές των πόλεων, όπως η Λάρνακα και η Λευκωσία, είναι υποχρεωμένοι να πληρώνουν ένα γρόσι για κάθε φορτίο οπωροκηπευτικών που μεταφέρουν στο Δημαρχείο της αντίστοιχης πόλης¹⁶¹⁶. Όπως είναι φυσικό οι αγρότες διαμαρτύρονται για το εν λόγω μέτρο που τους στερεί ένα σημαντικό ποσό από τα κέρδη της κάθε αγοραπωλησίας. Σημαντική επίπτωση στον οικογενειακό προϋπολογισμό των αγροτών επιφέρει και ο νόμος που απαγορεύει την ξυλοκοπία. Οι Βρετανοί θέλοντας να προστατεύσουν τον δασικό πλούτο του νησιού,

¹⁶¹⁰ SA03/240 - SA03/358.

¹⁶¹¹ Ζαννέτος, *Η Ιστορία της Νήσου Κύπρου...*, ο.π., σ. 406

¹⁶¹² SA1/9381.

¹⁶¹³ SA1/9585.

¹⁶¹⁴ SA1/9534, SA1/9535.

¹⁶¹⁵ «Τοπικά», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 13/25 Ιουνίου 1881.

¹⁶¹⁶ SA1/10169, SA1/10170.

απαγόρευσαν στους αγρότες να κόβουν δέντρα για οικιακή ή άλλη χρήση, χωρίς να έχουν εξασφαλίσει πρώτα άδεια. Σε αρχείο του 1879 οι κάτοικοι της Γιαλούσας και του Ριζοκαρπάσου διαμαρτύρονται λέγοντας ότι, «...Η κατάργησης της ξυλοκοπίας μας εμποδίζει μεγάλως από τας γεωργικάς εργασίας μας, δι' ω εξαιτούμεθα όπως επιτραπή ημίν να κόπτωμεν από άχρηστα δένδρα για κατασκευήν γεωργικών εργαλείων, να κόπτωμεν δε και χαμόδενδρα προς κλεισμόν των περιβολιών προς προφύλαξιν...¹⁶¹⁷».

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει ο Κύπριος αγρότης μαστιζόταν από την υψηλή και ποικίλη φορολογία, την «ανορθόδοξη» εφαρμογή της νομοθεσίας και την διαφθορά στις τάξεις των δημοσίων υπαλλήλων. Πέραν όμως αυτών ο αγρότης είχε να αντιμετωπίσει και τις φυσικές καταστροφές, οι οποίες έπλητταν συχνά τις σοδειές του¹⁶¹⁸. Τις περισσότερες ζημιές στην αγροτική παραγωγή προκαλούσαν οι ακρίδες και οι παρατεταμένες ξηρασίες. Άρθρο της εφημερίδας *Cyprus* εκθέτει αναλυτικά την απελπιστική κατάσταση στην οποία βρίσκονταν οι αγρότες σε συγκεκριμένες περιοχές της Κύπρου που επλήγησαν από ξηρασία το 1880. «Σύμφωνα με πληροφορίες που λάβαμε από ασφαλείς πηγές οι χωρικοί 28 χωριών της επαρχίας Μεσαορίας και 10 χωριών της Καρπασίας, βρίσκονται, την παρούσα στιγμή, σε κατάσταση μεγάλης φτώχειας και δυστυχίας. Στερημένοι από κάθε μέσο διαβίωσης πρόκειται να αναχωρήσουν προς άλλα μέρη σε αναζήτηση καλύτερης τύχης... Είναι αλήθεια ότι αυτή η κατάσταση δεν είναι γενική φέτος και δεν επεκτείνεται σε όλο το νησί. Η Κυβέρνηση παρ' όλα αυτά δεν πρέπει να παραβλέψει μια πιο σοβαρή καταστροφή, την ξηρασία, από την οποία υπέφερε η Κύπρος στο παρελθόν, και η οποία διήρκεσε δεκαεπτά χρόνια, προκαλώντας σχεδόν την καθολική ερήμωση (μείωση πληθυσμού) του Νησιού... Αρδευτικά έργα απαιτούνται επειγόντως... Έχει αποδειχθεί ότι μια παρατεταμένη περίοδος ξηρασίας... έχει ξεκινήσει εδώ και τρία χρόνια, και μια πεφωτισμένη Κυβέρνηση δεν θα περιμένει τον αποδεκατισμό και την γενική δυστυχία του λαού και τότε να εφαρμόσει την θεραπεία για ένα κακό που διέβλεπε εδώ και χρόνια.¹⁶¹⁹».

¹⁶¹⁷ ΣΑΟ3/1046.

¹⁶¹⁸ «Κύριε Συντάκτα του «Στασίνου». Ως ει μη ήρκουν τους ταλαιπώρους γεωργούς η «ανομβρία», η «μύρτος», η «ακρίς», αι τρεις αυταί δειναί μάστιγες αι λυμαινόμεναι την γεωργίαν, ανεφάνη και τετάρτη καταστρεπτική νόσος, τα «σεκουέστρα». Οι δυστυχείς γεωργοί πληρώνοντες δια δυο ή τριών μηνών διάστημα 10 τοις % πρόστιμον, αναγκάζονται από τώρα να εξοφλήσωσιν άπαντα τα Κυβερνητικά των χρέη, μη μακροημερευόμενοι τουλάχιστον μέχρι της εξαγωγής των γεννημάτων των. Προστρέχουσι λοιπόν εις τους τοκογλύφους, δανειζόμενοι υπ' αυτών προς 30 και 40 τοις % δια να γλυτώσωσιν από το σεκουέστρον, ώστε δύναται τις ευκόλως να εικάση πόσα τοις % κοστίζει εν Κυβερνητικόν χρέος εις ένα πτωχόν γεωργόν. Ελπίζομεν ότι η γεωργία θα προοδεύση (;!) επί τοιαύταις αρχαίς. Μη χειρότερα!», «Μόρφου 2/14 Απριλίου 1883», *Στασίνος*, Λάρνακα: 9/21 Απριλίου 1883. Σύμφωνα με τον St John-Jones «Η εποχιακή αποτυχία των σοδειών λόγω ξηρασίας είναι ο κύριος λόγος για την ύπαρξη της τοκογλυφίας η οποία κατέστρεφε την γεωργία», L.W. St. John Jones, *The population of Cyprus...*, ο.π., σ. 43.

¹⁶¹⁹ «Χωρίς Τίτλο», *Cyprus*, Λάρνακα: 30 Αυγούστου 1880. Για την ξηρασία και την ανάγκη δημιουργίας αρδευτικών έργων βλέπε επίσης *Cyprus*, 29 Νοεμβρίου 1880 και «Εν Λεμησώ τη 18 Νοεμβρίου 1879», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 24/6 Δεκεμβρίου 1879.

Την λήψη μέτρων εκ μέρους της διοίκησης ζητούν οι Κύπριοι και στην περίπτωση της καταπολέμησης της ακρίδας¹⁶²⁰. Το μέγεθος των ζημιών που προκαλούν οι ακρίδες θα μπορούσε να αποφευχθεί εάν η διοίκηση παραδεχόταν επιτέλους την άγνοιά της επί του θέματος και διορίζει ντόπιους ειδικούς στην επιτροπή καταπολέμησης της ακρίδας. Η εφημερίδα *Αλήθεια* σε άρθρο της κακίζει την διοίκηση για την αδράνεια που έδειξε μέχρι τώρα για την καταπολέμηση της ακρίδας, για τον παραγκωνισμό του Ρ. Ματέη, εφευρέτη της μεθόδου καταπολέμησης της ακρίδας στην Κύπρο και για την επιβάρυνση του πληθυσμού με τον ακριδικό φόρο, ο οποίος δεν υπήρχε καν επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹⁶²¹.

Συνοψίζοντας λοιπόν τους 15 μήνες που πέρασαν οι Κύπριοι υπό την νέα βρετανική διοίκηση, η εφημερίδα *Νέον Κίτιον* αναρωτιέται «Επροοδεύσαμεν υπό τους Άγγλους;». Εις απάντηση του ερωτήματος το άρθρο εκθέτει «αμερόληπτα», όπως δηλώνει, τα γεγονότα. «...Περί φόρων: Οι φόροι κατά τον προϋπολογισμόν... εισίν οι αυτοί ως επί των Τούρκων, προστεθέντων των δημαρχιακών, δικαιώματος αποβάθρων, προστίμων και καταργηθέντων των της εισαγωγής των Δημητριακών. Εισπράσσονται δε δια του αυτού τρόπου, αλλ' αυστηρότερον και τακτικώτερον... Περί εμπορίου:... έμεινεν στάσιμον και πάσχει μάλιστα κατά τους τελευταίους τούτους μήνας, κλονιζομένων πολλών εμπόρων της δευτέρας τάξεως. Εν τη αρχή της Αγγλικής κατοχής, πολλοί ξένοι... κεφαλαιούχοι και τυχοδιώκται, αφίκοντο ενταύθα, κομίζοντες πολυπληθή εμπορεύματα και μύριας επιχειρήσεις σκεφθέντες και αναλαβόντες. Αλλ' εκ μεν των κεφαλαιούχων δεν απέμειναν παρά η Αγγλοαιγυπτιακή Τράπεζα και ο οίκος των Κίνγκ, όστις προ πολλού ευρίσκεται εις διάλυσιν... Περί γεωργίας: Ουδεμία μέχρι στιγμής ταύτης γεωργική τράπεζα εσυστήθη, ουδέν αρτεσιανόν φρέαρ ανωρύχθη, ουδεμία δεξαμενή κατεσκευάσθη. Ο χωρικός σπείρει και θερίζει κατά τον αυτόν οίον και οι πρόγονοι αυτού τρόπον και αν εφέτος δεν βρέξη, η θέσις του έσεται αληθώς αξιοδάκρυτος...¹⁶²²».

Μπορούμε λοιπόν να συμπεράνουμε ότι όντως στην Κύπρο κατά τα πρώτα χρόνια της Βρετανικής κυριαρχίας, ο αγροτικός κόσμος βίωνε μια δύσκολη οικονομική κατάσταση, την οποία οι Διοικητές της νήσου προσπαθούν να αντιμετωπίσουν λαμβάνοντας επιδιορθωτικά, αλλά όχι ουσιαστικά, μέτρα. Έτσι τον Οκτώβριο 1879 οι κάτοικοι της Κύπρου έχοντας απηυδήσει από την όλη κατάσταση και θεωρώντας ότι τα προβλήματά τους δεν λύνονται λόγω της

¹⁶²⁰ Ο Orr αναφέρει ότι η πρώτη και μοναδική μέριμνα των Βρετανών κατά τα πρώτα χρόνια της κυριαρχίας τους όσον αφορά τα αγροτικά ζητήματα ήταν η καταπολέμηση των ακρίδων, βλ. Orr Charles William James, *Cyprus Under British Rule*, Zeno Publishers, London: 1972, σ.σ. 142 – 143. Σύμφωνα με τον St. John-Jones η ακριδική εκστρατεία της κυβέρνησης η οποία εργοδότησε περίπου 1300 εργάτες στέφθηκε με επιτυχία, L.W. St., John-Jones, *The population of Cyprus...*, ο.π., σ.σ. 41-42.

¹⁶²¹ «Κάτω τα προνόμια», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 5/17 Μαρτίου 1883. Σχετικά με την μάστιγα της ακρίδας και την ανάγκη λήψης μέτρων εκ μέρους της Διοίκησης για την καταστροφή της βλέπε επίσης: «Διάφορα», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 29/10 Ιουνίου 1882, «Παράρτημα», *Cyprus*, Λάρνακα: 1 Απριλίου 1882 και 24 Απριλίου 1882 και «Μύρτου 4/16 Απριλίου 1883», *Στασίνοσ*, Λάρνακα: 9/21 Απριλίου 1883.

¹⁶²² «Επροοδεύσαμεν υπό του Άγγλους;», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 3/15 Νοεμβρίου 1879.

απροθυμίας της εγχώριας διοίκησης να προωθήσει οποιεσδήποτε μεταρρυθμίσεις, αποφάσισαν να αποστείλουν υπόμνημα στην κεντρική διοίκηση και συγκεκριμένα στον υπουργό των Αποικιών, εκθέτοντας τα αιτήματά τους. Τα μεταρρυθμιστικά μέτρα που θα μπορούσε να λάβει η διοίκηση υπέρ της βελτίωσης της διαβίωσης του αγροτικού πληθυσμού αναφέρονται σε άρθρο της εφημερίδας *Νέον Κίτιον* το 1880.

«ΣΤ'. *Περί Γεωργίας.*

Η γεωργία εν Κύπρω είναι η τροφός πασών των κοινωνικών τάξεων, αλλά δυστυχώς υπόκειται εις δεινές καταστροφάς υπό των ακρίδων και της ανομβρίας, χωλαίνει δε ως εκ της ατελείας των γεωργικών εργαλείων, της ελλείψεως των χρηματικών μέσων και της πενίας των αγροτών... Μέσα συντελεστικά προς ανάπτυξιν αυτής θεωρούμεν τα εξής:

α) Την σύστασιν γεωργικής σχολής..

β) Την σύστασιν γεωργικής τραπεζής¹⁶²³, δανειζούσης επί μετρίω τόκω...

γ) Η γεωργική τάξις να μη αναγκάζεται να αποτίη τους φόρους προ της συγκομιδής των προϊόντων.

δ) ...εύρεσιν και κατασκευήν αρτεσιανών φρεάτων...

ε) Να ανοιχθώσι διώρυγες και να κτισθώσι δέματα εντός των ποταμών και χειμάρρων, ώστε τα ύδατα... να χρησιμοποιώνται προς άδρευσιν εκτεταμένων και ευφόρων πεδιάδων...

στ) Να προστατευθή η γεωργία και η δενδροφυτεία δι' αγροφυλάκων...

ζ) Να εισαχθώσιν είδη δένδρων δυναμένων να αντέχωσι και ευδοκιμώσιν εις αυχηρά μέρη.

η) Να εισαχθώσι νέοι σπόροι σιτηρών και, βαμβακοσπόρων και οσπρίων ευδοκιμούντων εις το κλίμα μας, καθώς και καλού είδους μεταξόσποροι...

θ) Να εμψυχωθή η καλλιέργεια του καπνού...

ι) Να εισαχθώσιν ευρωπαϊκά πιεστήρια ελαίου...

Ζ'. *Περί Αμπελουργίας.*

Ουδέν των προϊόντων της Νήσου εγένετο ο σκοπός συστηματικωτέρας και μάλλον αμειλίκτου καταδιώξεως υπό της προκατόχου Κυβερνήσεως, όσον ο οίνος, το είδος τούτο... εν Κύπρω κατέστη πηγή δυστυχημάτων και παραπόνων... ως μέσα σωτηρίας υποβάλλομεν ευσεβάστως τα εξής:

¹⁶²³ Όντως όταν η Διοίκηση αποφασίζει να ιδρύσει την Αγροτική Τράπεζα και να επιτρέψει την λειτουργία Συνεργατικών πιστωτικών εταιρειών, οι αγρότες απελευθερώθηκαν επιτέλους από τους τοκογλύφους, βλ. Hill George, *A History of Cyprus*, ο.π., σ. 495.

α) Να καταργηθή ο ζιντζιριές...

β) Να ληφθή πρόνοια περί βελτιώσεως της ποιότητας των οίνων...

γ) Να ληφθή η δυνατή πρόνοια περί της διορθώσεως των οδών...

Η'. Περί Δεκάτης.

Η δεκάτη... καθίστατο η μάστιξ της γεωργίας ως εκ του τρόπου της αποδεκατίσεως και της εισπράξεως,

Δια ταύτα οι υποφαινόμενοι... ευσεβάστως υποβάλλουσιν... δια της Υμετέρας Εξοχότητος την ολοσχερή κατάργησιν της εκμισθώσεως εν γένει, προτείνοντες να λαμβάνηται δεκάτη μόνον από τα εξαγόμενα είδη εις τα Τελωνεία.

Θ'. Περί Εμπορίου.

Ο Ζωτικός ούτος κλάδος της ευημερίας των λαών, μη τυχών προστασίας και μερίμνης της προκατόχου Κυβερνήσεως διατελεί εν οικτρά καταστάσει... Ως πρόχειρα δε μέτρα προτεινόμεν ταπεινώς τα εξής:

α) Εκφράζοντες την ευγνωμοσύνην ημών επί τη αγαθή προνοία... εις την στρώσιν αμαξητών οδών, ελπίζομεν ότι εν βραχεί θέλει προνοήσει να συνδέση δια τοιούτων τα παραγωγικώτερα μέρη μετά των κεντρικωτέρων αγορών και λιμένων...

β) Να καταργηθώσι τα τουρκικά καντάρια και κοιλά...

γ) Να συστηθώσιν εμπορικά επιμελητήρια...

δ) Να μετριασθή ο επί των αποβάθρων φόρος...

ε) ...να μη επιμένει η Κυβέρνησις εις την κυκλοφορίαν του νέου Κυπριακού χαλκονομίσματος...

στ) Να γίνεται κατά περιόδους έκθεσις των διαφόρων προϊόντων γης και τέχνης της Νήσου και να βραβεύωνται τα τελειότερα.

ζ) Αι μηχαναί και πάντα τα των τεχνών εργαλεία να εισάγωνται ελεύθερα τελωνειακού τέλους.

η) ...η Σεβαστή Κυβέρνησις, ευδοκήσασα, αφήση ελευθέραν τελωνειακών τελών την εισαγωγήν των Αγγλικών και Ινδικών προϊόντων...¹⁶²⁴».

¹⁶²⁴ «Παγκύπριον Υπόμνημα», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 23/6 Μαρτίου 1880. Για το ίδιο θέμα βλέπε επίσης, «Υπόμνημα των Κυπρίων σταλμένο από τον Μ. Αρμοστή προς τον Λόρδο Σαλίσβουρι», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 21/30 Οκτωβρίου 1879. Τα αιτήματα των Κυπρίων για μεταρρυθμίσεις επανέλαβε ο Αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος σε γράμμα του προς τον Βρετανός Πρωθυπουργό, Gladstone, με την αφορμή την συμπλήρωση 15 ετών επιτυχημένης παρουσίας στον πολιτικό στίβο, το Νοέμβριο του 1882. Σε αυτό το γράμμα ο Αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος ζητούσε εκ

Και ποια ήταν η αντίδραση της κεντρικής κυβέρνησης στο εν λόγω υπόμνημα των Κυπρίων; Για ενάμιση περίπου χρόνο η αγγλική κυβέρνηση διατήρησε την απόλυτη σιωπή σχετικά με τα αιτήματα των Κυπρίων. Καμία απάντηση δεν εδόθη, καμία αλλαγή δεν έγινε, καμία ελπίδα δεν διαγράφηκε στον ορίζοντα. Μέχρι που τον Μάρτιο του 1882 η κυβέρνηση της Βασίλισσας, μετά και τα συλλαλητήρια του 1881, αποφάσισε να παραχωρήσει στην Κύπρο μερικές πολιτικές ελευθερίες εν είδει συντάγματος. Μήπως τότε, τα χρόνια μετά το 1882, επήλθε η πολυπόθητη μετατροπή στο φορολογικό σύστημα και η άνθηση της γεωργίας, του εμπορίου και της βιομηχανίας; Η απάντηση είναι αρνητική.

1.2. Η παθητική στάση της βρετανικής διοίκησης στο αγροτικό ζήτημα – «Επανεφεύρεση» της οθωμανικής φορολογικής πολιτικής.

Ποια είναι λοιπόν ακριβώς η οικονομική πολιτική που ακολουθούν οι Βρετανοί στην Κύπρο; Πρώτα απ' όλα η Κύπρος για τους Βρετανούς πρέπει να είναι σε θέση να καλύπτει τόσο τα διοικητικά της έξοδα, όσο και το ποσό που απαιτείται ως φόρος υποτελείας, χωρίς την βοήθεια του κεντρικού θησαυροφυλακίου¹⁶²⁵. Αν αυτό δεν είναι δυνατό, τότε επιδιώκεται το ποσό που διαθέτει η Αγγλία για την Κύπρο να είναι το μικρότερο δυνατόν. Σε αυτό το πλαίσιο λοιπόν, η οικονομική πολιτική που εφαρμόζεται έχει περισσότερο ως κέντρο βάρους τα φορολογικά έσοδα και λιγότερο την λήψη οποιασδήποτε πρόνοιας για ανάπτυξη. Όπως αναφέρει ο Reddway, «...Όσο κακό και αν φαίνεται αναδρομικά, η επικρατούσα στάση των Βρετανικών κυβερνήσεων κατά την διάρκεια του μεγαλύτερου μέρους της περιόδου της Βρετανικής κυριαρχίας, ήταν γενικά ότι κάθε εξαρτώμενη αποικία πρέπει να πληρώνει τα δικά της έξοδα και να χρηματοδοτεί την ανάπτυξη της από τους δικούς της πόρους...¹⁶²⁶».

μέρους του ποιμνίου του, την υλική βοήθεια για την δημιουργία γεωργικών σχολών, την εισαγωγή νέων σπόρων, φυτών, ζώων και γεωργικών μηχανημάτων, την δημιουργία αγροτικής τράπεζας, την πραγματοποίηση αρδευτικών έργων, την κατάργηση της δεκάτης κ.α., βλ. Hadgidemetriou Katia, *A History of Cyprus...*, ο.π., σ.σ. 79 – 80.

¹⁶²⁵ Όπως αναφέρει ο Γεωργαλλίδης «Με το να επιτρέψει την υπαγωγή της Κύπρου στον έλεγχο του Θησαυροφυλακίου και με την προσπάθεια απόκρυψης από τους Κυπρίους των δεδομένων σχετικά με την κατοχή του νησιού, η βρετανική κυβέρνηση, ως αποτέλεσμα, παραιτήθηκε του καθήκοντος καταρτισμού μιας λογικής ή συνεκτικής πολιτικής απέναντι στην κτήση της και έκανε τη δουλειά των τοπικών βρετανικών αρχών πολύ δύσκολη... Η διαμαρτυρία Ελλήνων και Μουσουλμάνων κατά της υπερβολικής φορολογικής επιβάρυνσης... και η αντίδραση κατά της κυβερνητικής οικονομικής πολιτικής ήταν τέτοια ώστε να απειλήσει την ισορροπία δυνάμεων την οποία προσπάθησε να εγκαθιδρύσει η βρετανική κυβέρνηση με το σύνταγμα του 1882...», Georghallides Georgios, *Churchill's visit to Cyprus...*, ο.π., σ.σ. 176-177.

¹⁶²⁶ Reddaway John, *Burdened with Cyprus – The British connection*, Weidenfield and Nicolson, London: 1986, σ. 30. «Ενώ σε άλλες χώρες... η Κυβέρνηση... προσέτρεχε στην βοήθεια των ανθρώπων, στην Κύπρο φαινόταν να διαχέεται από διαφορετικές αρχές, επιδιώκοντας προφανώς να αποσπάσει από την γη όσο δυνατόν περισσότερα...», Hill George, *A History of...*, ο.π., σ. 456. Τρανταχτό παράδειγμα της πολιτικής των Βρετανών στην Κύπρο αποτελεί ο φόρος της δεκάτης. Όπως αναφέρει ο Orr, «Αυτή ήταν η περίπτωση της Κύπρου, όπου το σύστημα της συλλογής της δεκάτης είχε σχεδιαστεί με μοναδικό σκοπό να αποσπά το ανώτατο όριο εσόδων με το ελάχιστο δυνατό

Παίρνοντας οι Βρετανοί την Κύπρο είχαν στο μυαλό τους να αξιοποιήσουν στο έπακρο την γεωγραφική της θέση καθιστώντας την στρατηγικό κόμβο¹⁶²⁷ εκ του οποίου θα έθεταν υπό τον έλεγχό τους την λεκάνη της ανατολικής Μεσογείου και θα εξασφάλιζαν την θαλάσσια δίοδο προς την Ινδία. Η κατάληψη όμως της Αιγύπτου¹⁶²⁸ λίγα χρόνια μετά και η εκλογή στην πρωθυπουργία του Gladstone, ο οποίος είχε αντίθετη άποψη περί του μέλλοντος της Κύπρου, αναδιαμόρφωσε τους βρετανικούς σχεδιασμούς¹⁶²⁹. Έτσι η στρατηγικά υποβαθμισμένη¹⁶³⁰

κόστος», βλ. Orr C.W.J, *Cyprus under...*, ο.π., σ.σ. 79 – 80. Όσον αφορά την οικονομική πολιτική της Βρετανικής Διοίκησης, η οποία απομυζούσε τους οικονομικούς πόρους του νησιού, ο Storrs ανέφερε ότι, «... η οικονομική εξέλιξη της Κύπρου, είχε μάλλον επιτραπεί παρά επιταχυνθεί λόγω των απαραίτητων ελάχιστων δαπανών εκ μέρους των Βρετανών...», Storrs Ronald, *Orientalism*, ο.π., σ. 464. Επίσης ο Λυμπουρίδης αναφέρει ότι η Βρετανική πολιτική τις πρώτες μέρες της κυριαρχίας της στην Κύπρο ακολούθησε την εξής πορεία: «Έπρεπε να ικανοποιηθούν πρώτα οι σκοποί της Κεντρικής Αγγλικής Κυβερνήσεως για τους οποίους κατέλαβε την Κύπρο. Έπειτα έπρεπε να απαλυνθούν τα τρωθέντα αισθήματα των Τούρκων που μέχρι χθες ήταν κυρίαρχοι του τόπου. Έπρεπε ακόμη να εξευμενισθεί για λόγους επιδειξέως δημοκρατικότητας και το κύριο στοιχείο του πληθυσμού της Νήσου με ικανοποίηση διάφορων προβλημάτων του, οικονομικών, κοινωνικών και άλλων.», Λυμπουρίδης Αχιλλέας, *Η Αγγλοκρατία στην Κύπρο – Από της κατοχής μέχρι το τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου*, Λευκωσία:1885, σ. 25. Για το ίδιο θέμα βλ. Faustmann Hubert, «Clientism in the Greek Cypriot Community of Cyprus under the British Rule», στο Solomou Emilios-Faustmann Hubert (Επιμ.), *Colonial Cyprus 1878-1960: Selected Readings from the Cyprus Review*, University of Nicosia, Nicosia: 2010, σ. 348.

¹⁶²⁷ Όπως ανέφερε ο Disraeli στην Βασίλισσα Βικτώρια, η Κύπρος είναι «το κλειδί της Ανατολικής Ασίας». Η Κύπρος θεωρούνταν από τους Βρετανούς ως ένας σημαντικός σταθμός για την προώθηση των συμφερόντων, της επιρροής και της κυριαρχίας τους στην Μέση Ανατολή. Η χρήση της Κύπρου ως βάσης για το Βρετανικό ναυτικό ήταν άλλωστε το πιο πιθανό σενάριο μετά την άφιξη των Βρετανών στο νησί, βλ. Panteli Stavros, *A new History...*, ο.π., σ.σ. 302 – 303.

¹⁶²⁸ «Έχουμε δει ότι η Αγγλία κατέλαβε την Κύπρο για στρατηγικούς και αυτοκρατορικούς σκοπούς και όχι με στόχο την διάσωση... των Κυπρίων από την Τουρκική κατοχή... η κατάληψη της Αιγύπτου το 1882, τέσσερα μόνο χρόνια μετά αυτήν της Κύπρου, διασφάλισε μια αδιαμφισβήτητη στρατιωτική και ναυτική βάση, με έλεγχο στην Διώρυγα του Σουέζ. Η Κύπρος ήταν πια λιγότερο σημαντική απ' ότι είχε προβλεφθεί, και για αυτόν τον λόγο παραμελήθηκε.», Storrs Ronald, *Orientalism*, ο.π., σ.σ. 463 – 464.

¹⁶²⁹ «Το υπουργείον των φιλελευθέρων ανέτρεψε τας περί της Κύπρου ιδέας του προκατόχου του. Δεν πρόκειται να πλουτίσει εκ των ψηγμάτων του χρυσίου, άτινα θα έρριπτον εις τας ακτάς της αι στρατιωτικά παλίρροια, τούτο εγένετο δήλον εκ της κατά την Αίγυπτον εκστρατείας, ήτις παρήλασεν ενώπιον ημών χωρίς να επιψαύση τα παράλια μας. Το υπουργείον Γλάδστωνος άλλως απεφάσισε περί των καθ' ημάς αδιαφορεί. Η Κύπρος λέει πρέπει να προαχθή αφ' εαυτής εξ ιδίων αναπτύσσουσα τους υλικούς και ηθικούς πόρους της, ούτω δε μόλις δύναται να ανεχθή η Αγγλία το επαχθές βάρος μας, ώστε μετά την καθιέρωσιν του νέου πολιτεύματος εξαρτάται εκ της εκτιμήσεως της θέσεως ημών και εκ της ουσίας των ζητημάτων άτινα θα συζητήσωμεν, η ασφάλεια της τύχης και της ευημερίας μας.», «Πρωτοσέλιδο», *Στασίνας*, Λάρνακα: 24/6 Οκτωβρίου 1883. Το ακριβώς αντίθετο σχετικά με την στρατηγική σημασία της Κύπρου, αλλά και την ωφέλεια που αποδίδει στην Βρετανία η κατοχή του νησιού εκφράζει ο Υπάτος Αρμοστής Sir Biddulph στην Αποικιακή Έκθεση του 1886, λέγοντας ότι «...η Κύπρος είναι επωφελής κτήσις δια την Αγγλίαν και τούτο υπό τρεις απόψεις. Επιτρέπει να δοθεί τη Τουρκία παράδειγμα καλής διοικήσεως, παρέχει πραγματικές υπηρεσίας εις τον στρατόν της Αιγύπτου, τέλος συνεισφέρει εις την επέκτασιν του Αγγλικού εμπορίου.», «Διάφορα», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 9/21 Αυγούστου 1886.

¹⁶³⁰ Η μικρή στρατηγική σημασία της Κύπρου, αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι μέχρι το 1882 η στρατιωτική δύναμη που άφησαν οι Βρετανοί στην Κύπρο αριθμούσε μόλις 486 άνδρες, βλ. Ζαννέτος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου...*, ο.π., σ. 258. Το πόσο περιττή από στρατιωτικής άποψης ήταν η Κύπρος διαφάνηκε από τις συζητήσεις που πραγματοποιούνταν στην Βρετανία το 1895, σχετικά με την οικονομική βοήθεια που παρείχε η Αγγλία στην Κύπρο. Χαρακτηριστικά ο Sir Charles Dilke στις 8 Μαρτίου 1895 ανέφερε ότι «Σε σχέση με την Κύπρο... αρχικά είχε καταληφθεί ως στρατιωτική βάση, αλλά δεν υπάρχει τώρα καμία... στρατιωτική ή ναυτική αυθεντία που να

Κύπρος είχε πλέον μικρή χρησιμότητα στην κεντρική διοίκηση. Ενώ αρχικά είχε αποκτηθεί με απώτερο στόχο την προστασία και την επέκταση των αυτοκρατορικών συμφερόντων, οι βρετανικές κυβερνήσεις εισάγουν μια μάλλον «οξύμωρη» οικονομική πολιτική σύμφωνα με την οποία δεν διαθέτουν ούτε τα ελάχιστα αυτοκρατορικά κονδύλια για την εκπλήρωση των στόχων αυτών¹⁶³¹. Παρ' όλα αυτά ο κύριος στόχος της βρετανικής αποικιοκρατικής πολιτικής παραμένει ο ίδιος στο σύνολο των τιθέμενων υπό τη βρετανική κυριαρχία εδαφών: η εξασφάλιση ενός γόνιμου εδάφους για την δραστηριοποίηση του αγγλικού κεφαλαίου. Για να αναπτυχθεί το βρετανικό κεφάλαιο απαιτεί συνθήκες ασφάλειας¹⁶³², κατάλληλες υποδομές και φυσικά εγχώριο πλούτο που να μπορεί να αξιοποιήσει προς όφελός του. Στην Κύπρο δεν ίσχυε καμία από αυτές τις προϋποθέσεις, γι' αυτό οι πρώτες κινήσεις της Βρετανικής διοίκησης ήταν προς αυτήν την κατεύθυνση.

Αρχής γενομένης από τον τομέα της ασφάλειας, οι Βρετανοί προνόησαν για την δημιουργία ενός σώματος στρατιωτικής αστυνομίας, «...ήτις θ' αντικαθιστά ίσον αριθμόν βρετανικών στρατευμάτων, ούσα αυτή πράγματι τάγμα επιτόπου σχηματιζόμενον, περιοριζόμενον όμως εις επιτόπιον υπηρεσίαν.». Όπως αναφέρει ο Ζαννέτος, το εν λόγω σώμα ορκιζόταν πίστη κατευθείαν στο Στέμμα, σε αντίθεση με το επικουρικό αστυνομικό σώμα που δημιουργήθηκε λίγο αργότερα και το οποίο ορκιζόταν πίστη στην κυβέρνηση της Κύπρου. Επίσης, η στρατιωτική αστυνομία χρηματοδοτούνταν από ειδικό κονδύλι (grant in aid) προερχόμενο από το κεντρικό θησαυροφυλάκιο¹⁶³³. Αλλά ο καλύτερος τρόπος για να εξασφαλιστεί η τάξη και η ησυχία στο νησί σύμφωνα με τον πρώτο αρμοστή της Κύπρου ήταν η διατήρηση της ισχύουσας κατάστασης.

Με την άφιξή τους στο νησί οι Άγγλοι διενήργησαν μια «αναγνωριστική» εκστρατεία¹⁶³⁴, καταγράφοντας πληροφορίες σχετικά με το ισχύον φορολογικό σύστημα αλλά και τον χαρακτήρα των κατοίκων. Έπειτα αποφάσισαν να διατηρήσουν την υφιστάμενη κατάσταση, τουλάχιστον για τα πρώτα χρόνια, πιστεύοντας ότι εάν δεν διασάλευαν την τάξη που κληρονόμησαν, το σύστημα θα εξακολουθούσε να λειτουργεί. Όπως αναφέρει και ο Ζαννέτος, «...Ο Ουέλσελεη πολύ ορθώς αντελήφθη ότι το πρακτικώτερον ήτο να μη αποπειραθή

υποστηρίζει ότι η Κύπρος έχει οποιαδήποτε στρατιωτική αξία για την Βρετανία... η Κύπρος πρέπει να εκλαμβάνεται ως κάτι ακριβό και δυσβάστακτο.». Η Κύπρος λοιπόν, η οποία περιγράφηκε το 1878 ως «το κόσμημα της Μεσογείου» ήταν τώρα ανεπιθύμητη, Hadjidemetriou Katia, *A History of...*, ο.π., σ. 65.

¹⁶³¹ Varnava Andrekos, *British Imperialism in Cyprus – 1878 – 1915*, Manchester University Press, Manchester: 2009, σ. 127.

¹⁶³² «Την 1^η Ιουλίου (1878) οι Βρετανοί ήρθαν στην Κύπρο και η δραστηριότητα των κλεφτών έπαψε.», Panteli Stavros, *A new History...*, ο.π., σ. 301.

¹⁶³³ Ζαννέτος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου...*, ο.π., σ.σ. 264-265.

¹⁶³⁴ Όπως αναφέρει ο Orr, «Με την ανάληψη της διοίκησης του νησιού το πρώτο βήμα της Κυβέρνησης ήταν η διενέργεια μιας προσεκτικής έρευνας σχετικά με τα χρηματοοικονομικά περιουσιακά στοιχεία και τις υποχρεώσεις τις οποίες κληρονόμησαν από τους Τούρκους προκατόχους τους...» Orr, C.W.J, *Cyprus under...*, ο.π., σ. 79.

αποτόμους και μεγάλας ριζικές διοικητικές μεταρρυθμίσεις, αλλά μάλλον να εφαρμοσθή πρώτον καλώς το ισχύον διοικητικόν σύστημα, μέχρι ου κτηθή η απαιτούμενη μελέτη και πείρα δια τας ενδεικνυμένας μεταβολάς. Εξαιρέσει δε μικρών τινών διοικητικών υπερβασιών και της εν γένει αποτόμου στρατιωτικής των υπαλλήλων συμπεριφοράς, το διοικητικόν μηχανήμα κατορθώθη ταχύτατα να λειτουργήσει ευκοσμίως και δη δια των αυτών εκείνων κατωτέρων υπαλλήλων, οίτινες ολίγω πριν ήσαν τύποι διεφθαρμένων και ανικάνων λειτουργών...¹⁶³⁵».

Η «αδράνεια» των Βρετανών τα πρώτα χρόνια της διακυβέρνησής τους στην νήσο σκιαγραφείται καλύτερα σε άρθρο¹⁶³⁶ αναγνώστη στην εφημερίδα *Αλήθεια* το 1881. Στο εν λόγω άρθρο αναφέρεται ότι η Βρετανική Διοίκηση της Κύπρου πραγματοποίησε πολλά λάθη στο σχεδιασμό του διοικητικού μηχανισμού αλλά και στην οργάνωση του φορολογικού συστήματος του νησιού. Πιο συγκεκριμένα, τα λάθη της Βρετανικής Διοίκησης, σύμφωνα με τον συντάκτη του άρθρου, ήταν η διατήρηση των οργάνων της διεφθαρμένης οθωμανικής διοίκησης και η εισαγωγή στην δημόσια υπηρεσία νέων προσώπων προερχόμενων από την ίδια ομάδα, η ελλιπής συγκρότηση της αστυνομίας, η αναβίωση παλιών νόμων, η διατήρηση των μουδήρων στα χωριά, ο άδικος κληρονομικός νόμος, η αδιαφορία για το χρώδες κτηματολόγιο, το ατελές φορολογικό σύστημα σε συνδυασμό με την επίδειξη αναληψίας στην είσπραξη φόρων οι οποίοι είχαν επιβληθεί από την προηγούμενη διοίκηση και την αυθαίρετη εκτίμηση της δεκάτης από παλαιούς δημοσίους υπαλλήλους. Συνεχίζοντας ο συντάκτης του άρθρου αναφέρει ότι η πρόσφατη αύξηση στην εξαγωγή κρασιού οφείλεται στην μείωση της παραγωγής στην Γαλλία λόγω της ασθένειας των αμπελιών και όχι σε ενέργειες της βρετανικής διοίκησης για την ανάπτυξη της κερδοφόρας βιομηχανίας του τομέα αυτού¹⁶³⁷. Αναφορικά δε με το εμπόριο, το εν λόγω άρθρο υποστηρίζει ότι η αδιαφορία της διοίκησης για την προαγωγή των εξαγωγών καθώς και η αύξηση των εισαγωγών, κυρίως προϊόντων πολυτελείας από την Αγγλία, έχει βλάψει ανεπανόρθωτα την οικονομία της Κύπρου¹⁶³⁸.

¹⁶³⁵ Ζαννέτος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου...*, ο.π., σ. 162. Σχετικά με την μετατροπή των δημοσίων υπαλλήλων από διεφθαρμένους οκνηρούς λειτουργούς του παρελθόντος σε αποτελεσματικούς υπηρέτες της δημόσιας υπηρεσίας, βλέπε επίσης, *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 23/5 Ιουλίου 1880.

¹⁶³⁶ «Η αιτία της μειώσεως του Αγγλικού γοήτρου», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 7/19 Νοεμβρίου 1881.

¹⁶³⁷ Σε έτερο άρθρο αναγνώστη στην ίδια εφημερίδα αναφέρεται, σχετικά με την άνθηση της παραγωγής και εμπορίας του κρασιού την περίοδο 1880-1881, ότι: «... Δεν θα παραμείνουμε στην αύξηση της εξαγωγής του κρασιού ούτε στις υψηλές τιμές που πετυχαίνουν τώρα οι άνθρωποι, γιατί η Κυβέρνηση δεν είχε καμία ανάμειξη σε αυτή την εξέλιξη. Η αύξηση της ζήτησης του κυπριακού κρασιού στην Γαλλία ευθύνεται για την άνοδο των τιμών και όχι η Κυβέρνηση της Κύπρου. Είναι μάλλον γελοίο να προσμετράται αυτή η εξέλιξη ως ένα από τα οφέλη που προέκυψαν από την Αγγλική κατοχή...», «The Aletheia supplement, Limassol, November 1881», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 7/19 Νοεμβρίου 1881. Σύμφωνα με τον St John-Jones, «Αρχικά η μικρή βιομηχανία του νησιού μετά βίας αναπτυσσόταν εξαιτίας της έλλειψης κεφαλαίων και της μικρότητας της τοπικής αγοράς και της απουσίας πρώτων υλών», L.W. St. John-Jones, *The population of Cyprus...*, ο.π., σ. 124.

¹⁶³⁸ Όπως αναφέρει ο Άμαντος, «Η βιομηχανία δεν ηυξήθη όσον ηδύνατο να την αυξήση λαός δεινός περί τα οικονομικά ζητήματα. Η βιομηχανία... δεν προστατεύεται, διότι οι Άγγλοι θέλουν να εισάγουν βιομηχανικά

Στον αντίποδα η νέα διοίκηση μερίμνησε για την κατασκευή δρόμων και λιμανιών. Ενώ, όμως, η κατασκευή του χερσαίου οδικού δικτύου προχωρά με ικανοποιητικούς ρυθμούς, δεν ισχύει το ίδιο και για το θαλάσσιο τμήμα του. Η σκέψη της κεντρικής διοίκησης να καταστήσει την Κύπρο εμπορικό και διαμετακομιστικό κέντρο στην Ανατολή δεν ευοδώθηκε γιατί απλούστατα τα λιμάνια της Κύπρου ήταν ανεπαρκή¹⁶³⁹. Πέραν των ακατάλληλων υποδομών, όπως αναφέρει ο αρμοστής Biddulph σε ομιλία του το 1881, υπάρχουν και άλλοι παράγοντες οι οποίοι κρατούν τους ξένους επενδυτές μακριά από την Κύπρο. «...Δεν μπορώ να μην σκεφτώ ότι η πρόοδος της Λάρνακας καθυστερεί εξαιτίας του γεγονότος ότι οι άνθρωποι εκεί προσδοκούν πάρα πολλά ζητώντας τιμές που θα μπορούσαν ίσως να ζητηθούν σε 20 χρόνια, οι οποίες όμως τώρα τρομάζουν σε φυγή τους κεφαλαιοκράτες, οι οποίοι με την εγκατάστασή τους εδώ θα δημιουργήσουν το μεγάλο εμπόριο, το οποίο όλοι αναμένουμε με ανυπομονησία. Υπάρχει ακόμη ένας παράγοντας που μετριάζει το πάθος των επενδυτών και για τον οποίο με χαρά μπορώ να σκεφθώ ότι σφάλλουν. Η Κύπρος δυστυχώς έχει αποκτήσει την κακή φήμη μιας χώρας ανθυγιεινής το 1878, αλλά ελπίζω ότι θα επιζήσουμε αυτής της φήμης...¹⁶⁴⁰».

Κάπως έτσι καταρρέουν οι ελπίδες των Κυπρίων για οικονομική ανάπτυξη, παρόλο που αρχικά είχε διαμορφωθεί αισιόδοξο κλίμα, αφού όπως αναφέρει άρθρο της εφημερίδας *Κύπρος*, η κατάσταση του νησιού υπό το προηγούμενο καθεστώς ήταν «άθλια», τώρα όμως υπάρχει ελπίδα για βελτίωση. «...Αι διάφοραι Κυβερνήσεις μας ουδέν έπραξαν υπέρ της προόδου ημών. Η Κύπρος εξ αμνημονεύτων χρόνων φαίνεται ημίν ότι εθεωρήθη ως δημόσιος τις αγρός, του οποίου οι επιστάται το παν έπραττον όπως εξασφαλίσωσιν εαυτοίς δι' ελαχίστης δαπάνης την πλουσιότατην συγκομιδήν του. Το παρελθόν είχεν αποστερήσει πάσης ελπίδος τους προγόνους ημών.. Εν τω παρόντι ελάχιστον ή μάλλον ουδέν έχομεν να υποδείξωμεν εντάξιον της αγαθής ημών τύχης (να βρισκόμαστε υπό βρετανική διοίκηση), αλλά το μέλλον

προϊόντα ιδικά των. Εισάγουν ατελή βιομηχανικά προϊόντα πολυτελείας.», Άμαντος Κωνσταντίνος, *Σύντομος Ιστορία της Κύπρου*, Σύλλογος προς διάδοσιν ωφέλιμων βιβλίων, Αθήνα:1956, σ.155.

¹⁶³⁹ Ζαννέτος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου...*, ο.π., σ.σ. 262-263.

¹⁶⁴⁰ «Cyprus, Larnaca, Saturday, June, 25th, 1881», *Cyprus*, Λάρνακα: 25 Ιουνίου 1881. Οι φήμες για το κακό κλίμα της Κύπρου αναιρέθηκαν μερικές δεκαετίες αργότερα, σε σημείο που να λειτουργεί πλέον το νησί σαν σανατόριο για τους Βρετανούς αξιωματούχους. Όμως και αυτή η κατά τα άλλα θετική εξέλιξη θα αποβεί εις βάρος της Κύπρου. «Ένας ακόμη παράγοντας που προκάλεσε την καθυστέρηση της προόδου στην Κύπρο, πρέπει να αναφερθεί... Η Κύπρος... απολαμβάνει ένα κλίμα όπου οι αξιωματούχοι και οι γυναίκες τους μπορούν να ζήσουν και να μεγαλώσουν τα παιδιά τους με σχετική άνεση και υγεία. Ως εκ τούτου το νησί εκλαμβάνονταν από το Υπουργείο των Αποικιών ως κάποιο είδος σανατόριου, όπου μπορούν να σταλούν οι αξιωματούχοι των οποίων η υγεία έχει κλονιστεί... αυτό (το γεγονός) δεν επιδρά θετικά στην Κύπρο. Δεν είναι προς όφελος καμίας υπηρεσίας να αποτελείται σε μεγάλο βαθμό από αξιωματούχους φυσικώς επηρεασμένους από την δουλειά σε ανθυγιεινά μέρη παρά από νέους και δυναμικούς άντρες στο άνθος της ζωής τους.», Panteli Stavros, *A new History...* ο.π., σ.σ. 310 – 311.

ίσταται ενώπιον ημών...¹⁶⁴¹». Δυστυχώς όμως οι ελπίδες των ντόπιων για την μελλοντική «αγαθή τους τύχη» αποδείχθηκαν φρούδες.

Όταν κατέφθασαν οι Βρετανοί στην Κύπρο υποσχέθηκαν ότι «...Η Κύπρος εις χείρας Αγγλικάς θα καταστή πρότυπον αγαθής διοικήσεως εν Ανατολή και θα χρησιμεύση ως παράδειγμα δια τας εν Ασία εισαχθησομένας μεταρρυθμίσεις, θα καταστή έλεγον, ο παράδεισος της Ανατολής...¹⁶⁴²». Οι Κύπριοι πίστευαν ότι με την έλευση των Βρετανών στο νησί θα επιτυγχανόταν η πρόοδος σε όλους τους τομείς και κυρίως στον οικονομικό, αλλά «... Έλθον ολίγοι έμποροι αλλά πλην των πωλούντων ποτά και κερδοσκοπούντων επί δυστυχών πλασμάτων, οι πάντες εχρεωκόπησαν...¹⁶⁴³». Οι Βρετανοί όμως φαίνεται να έχουν αντίθετη γνώμη. Η οικονομική κατάσταση της Κύπρου, σύμφωνα με τους Βρετανούς, δεν είναι δα και τόσο «αποκαρδιωτική», αντιθέτως οι μεταρρυθμίσεις προχωρούν, το έλλειμμα μειώνεται, οι φόροι συλλέγονται στο μεγαλύτερο δυνατό ποσοστό και η Κύπρος βρίσκεται σε τροχιά ανάπτυξης. Εν ολίγοις, όλα βαίνουν καλώς.

Αυτή ήταν η πολιτική γραμμή που επέλεξαν να ακολουθήσουν οι διοικούντες ως απάντηση στις οχλήσεις των ντόπιων. Οι διαβεβαιώσεις των Βρετανών ότι η κατάσταση στην Κύπρο είναι εν γένει καλή προορίζονταν κυρίως για εξωτερική κατανάλωση. Οι δυο πρώτοι αρμοστές της Κύπρου διαβεβαίωναν την κεντρική κυβέρνηση στις αναφορές τους ότι τα πράγματα στην Κύπρο δεν είναι τόσο άσχημα όσο φαντάζονταν και ότι ο λαός είναι ευχαριστημένος από την παρούσα διοίκηση. Χαρακτηριστικό είναι το έγγραφο που στέλνει ο Biddulph στον Λόρδο Kimberley τον Απρίλιο του 1881, όπου του αναφέρει τις εντυπώσεις του από την περιοδεία του στο βόρειο και ανατολικό τμήμα της νήσου. Ο Biddulph λέει ότι

¹⁶⁴¹ «Χωρίς Τίτλο», *Κύπρος*, Λάρνακα: 29 Αυγούστου 1878.

¹⁶⁴² «Η οικονομική της Κύπρου κατάσταση», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 4/16 Αυγούστου 1884. «Οι θετικές προσδοκίες που είχαν οι άνθρωποι, ότι με την άφιξη των Βρετανών θα απαλλάσσονταν από όλη την φορολογία, σύντομα διαλύθηκαν. Η νέα διοίκηση δεν ήταν σε θέση στην αρχή να ελαφρύνει σε μεγάλο βαθμό τα βάρη των φορολογουμένων. Αλλά προσπάθησε να προχωρήσει με βάση την αρχή ότι δεν θα αυξηθούν οι υπάρχοντες φόροι και δεν θα εισαχθούν καινούργιοι...», Hill George, *A History of Cyprus...*, ο.π., σ. 443. Για την διάψευση των ελπίδων των Κυπρίων μετά την άφιξη των Βρετανών βλ. επίσης, Λυμπουρίδης Αχιλλέας, *Η Αγγλοκρατία στην Κύπρο...*, ο.π., σ. 24.

¹⁶⁴³ «Πρωτοσέλιδο», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 13/25 Μαρτίου, 1882. «Όπως θα περίμενε κανείς, η αλλαγή στην διακυβέρνηση της Κύπρου έδωσε το σύνθημα για την συγκέντρωση εκεί ενός μεγάλου αριθμού εμπορευομένων, βιοτεχνών, μαστόρων, κερδοσκοπών και τυχοδιωκτών ακόμη, αφού, με την νέα κατάσταση διαγράφονταν ευοίωνες οικονομικές προοπτικές. Οι περισσότεροι απ' αυτούς ήταν Άγγλοι, Έλληνες, Σύριοι, Εβραίοι, Μαλτέζοι και Γερμανοί. Δεν άργησαν να ξεφυτρώσουν διάφορες επιχειρήσεις, των οποίων οι δουλειές στην αρχή πήγαιναν καλά, εξ αιτίας κυρίως της παρουσίας στην Κύπρο μεγάλου αριθμού Βρετανών στρατιωτών. Οπωσδήποτε, σε λίγο καιρό, η δραστηριότητα υποχώρησε σε φυσιολογικά για τις συνθήκες της εποχής επίπεδα, με αποτέλεσμα το εμπόριο να περάσει κρίση, μια και δεν υπήρχε η ανάλογη υποδομή. Ένας – ένας λοιπόν οι ξενόφερτοι αναγκάστηκαν να κηρύξουν πτώχευση, εγκαταλείποντας την Κύπρο ή να πουλήσουν τις επιχειρήσεις τους σε ντόπιους αντί ευτελούς ποσού.», Λαζαρίδης Σταύρος, *Κύπρος. Μια ιστορική αναδρομή μέσα από Γκραβούρες 1878 – 1900*, Λευκωσία: 1984, σ. 81.

«...πανταχού συνήντησεν αυθορμήτους εκδηλώσεις των κατοίκων ως προς την ευχαρίστησίν των, διότι ήσαν υπό την βρεταννικήν διοίκησιν.¹⁶⁴⁴». επίσης, στις εκθέσεις του ως ύπατος αρμοστής ανέφερε ότι ο λαός είναι θετικά διατεθειμένος απέναντι στην βρετανική διοίκηση, επικαλούμενος ως απόδειξη τις προσφωνήσεις που του απηύθυναν η κ. Ελίζα Μακκλώκλεν και οι κάτοικοι της Λαπήθου κατά την περιοδεία του¹⁶⁴⁵.

Η πολιτική που ακολουθεί η Βρετανία στην Κύπρο φαίνεται να έχει αρκετούς εγχώριους υποστηρικτές. Χαρακτηριστικά σε άρθρο της εφημερίδας *Αλήθεια*, ανώνυμος αναγνώστης κακίζει τις φωνές αμφισβήτησης της διοίκησης και ισχυρίζεται ότι ως γαιοκτήμονας συνδιαλέγεται καθημερινά με τους χωρικούς, γεγονός που του επιτρέπει να γνωρίζει ότι η στάση του αγροτικού πληθυσμού απέναντι στην διοίκηση είναι θετική. Ειδικότερα, ο ντόπιος πληθυσμός θεωρεί ότι «... δια της αγγλικής κατοχής εδόθη ζωή εις την Νήσον μας.». Αντιθέτως, αυτοί που βάλουν κατά της διοίκησης αποτελούν την μειοψηφία και προέρχονται κυρίως από τις τάξεις των δημοσιογράφων. Κατά την άποψη του συντάκτη του άρθρου της *Αλήθειας* οι μεταρρυθμίσεις που εισήγαγε η διοίκηση προκαλούν μεν ορισμένες δυσκολίες αλλά την ίδια στιγμή έχουν ως στόχο την βελτίωση και βασίζονται σε ένα αίσθημα φιλανθρωπίας και επιείκειας.¹⁶⁴⁶

Τέτοιου είδους άρθρα εκδίδονται και σε εφημερίδες του εξωτερικού, διαμορφώνοντας κατ' αυτό τον τρόπο την διεθνή κοινή γνώμη υπέρ της διατήρησης της βρετανικής κυριαρχίας της Κύπρου. Η Κύπρος ως κτήση μπορεί να μη είχε ιδιαίτερη βαρύτητα για την Βρετανική Αυτοκρατορία, παρ' όλα αυτά η περίπτωση της έχει χρησιμοποιηθεί επανειλημμένα ως επιχείρημα στις πολιτικές αντεκδικήσεις των βρετανικών κομμάτων στην Αγγλία¹⁶⁴⁷. Τι κερδίζει ο βρετανικός λαός από την παραχώρηση της Κύπρου, πόσο κοστίζει στον Βρετανό πολίτη η Κύπρος, αξίζει ή όχι τον κόπο να κρατηθεί, θα έπρεπε μήπως να επιστραφεί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ή θα ήταν συνετό να δοθεί στην Ελλάδα ως ένδειξη φιλίας; Τα ερωτήματα είναι πολλά. Προκύπτει λοιπόν η ανάγκη να πεισθεί ο βρετανικός λαός ότι το να έχει και να διοικεί την Κύπρο η Βρετανία είναι μια πράξη «φιλανθρωπίας» που ανυψώνει το αγγλικό γόητρο και για την οποία οι κάτοικοι του νησιού είναι ευγνώμονες. Παράλληλα, η διοίκηση της Κύπρου δεν στοιχίζει πολλά και αποφέρει θετικά αποτελέσματα, τόσο για το νησί όσο και για την Αγγλία.

¹⁶⁴⁴ Ζαννέτος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου...*, ο.π., σ. 268.

¹⁶⁴⁵ Στο ίδιο, σ.σ. 269-273.

¹⁶⁴⁶ «Τρίκωμον, 10/22 Μαρτίου 1881», *Αλήθεια*, Λεμεσός:21/2 Απριλίου 1881.

¹⁶⁴⁷ «Να πιστεύσωμεν άραγε εις την γνώμην επιτόπιου αγγλικής εφημερίδος ότι δηλαδή η Κύπρος εγένετο το μήλον της έριδος των εν Αγγλία πολιτικών κομμάτων προς μεγάλην ζημίαν και αυτής ταύτης και της πολιτικής επιρροής της Αγγλίας εν Ανατολή; Κατά την εφημερίδα ταύτην οι φιλελεύθεροι απέβλεψαν πάντοτε μετ' αποστροφής προς την Κύπρον, ενώ οι συντηρητικοί υπέρ το δέον απέφυγαν να μεριμνήσωσιν υπέρ αυτής, εκ φόβου μη γεννηθώσιν άκαιρα ζητήματα, προσφερόμενοι προς αυτήν ως προς θεραπευαίνίδα.», «Χωρίς Τίτλο», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 23/4 Σεπτεμβρίου 1886,

Άρθρο, το οποίο θα έπειθε και τον πιο επιφυλακτικό Βρετανό για την ανάγκη διατήρησης της βρετανικής κυριαρχίας στην Κύπρο παρά τα όποια προβλήματα τυχόν υπάρχουν, εκδόθηκε στην εφημερίδα *Times* του Λονδίνου. Ο ανταποκριτής της αγγλικής εφημερίδας στην Κύπρο γράφει ότι, «...Πάσαι αι τάξεις ωφελήθησαν υπό το νέον σύστημα, το εμπόριον ακμάζει, εισαγωγή και εξαγωγή εδιπλασιάσθησαν... Του ευεργετήματος της κυβερνητικής αλλαγής συμμετέχουσι κατ' εξοχήν αι μάλιστα πτωχαί και ασθενείς των τάξεων... Εκτίσθησαν νέαι οικίαι, εκαλλιεργήθησαν νέοι αγροί και αμπελώνες, ανεώχθησαν νέα σχολεία, κτίζονται δε και νέοι ναοί... Εις την Κύπρον πάντα συμβαίνουσιν επ' αγαθώ υπό την αγγλικήν εξουσίαν... το ετήσιον έλλειμμα δεν είναι μέγα και δυσβάστακτον τη Αγγλία...¹⁶⁴⁸».

Οι Βρετανοί λοιπόν διακηρύττουν ότι η πολιτική διακυβέρνησης που ακολουθούν στην Κύπρο είναι προς όφελος τόσο του νησιού, όσο και της ίδιας της Αγγλίας. Για την «ορθότητα» της βρετανικής πολιτικής όμως πρέπει να πεισθούν και οι ντόπιοι, πέραν της αγγλικής κοινής γνώμης. Αυτόν το σκοπό εξυπηρετούν οι ομιλίες που εκφωνεί κατά καιρούς ο αρμοστής Bidduh, ο οποίος βασιζόμενος στα στατιστικά στοιχεία της διοίκησης, ισχυρίζεται ότι το εμπόριο της νήσου καθώς και η παραγωγή σιτηρών και κρασιού έχει αυξηθεί, ενώ την ίδια στιγμή έχει σημειωθεί σημαντική μείωση της εγκληματικότητας¹⁶⁴⁹.

Όσα στατιστικά στοιχεία και αν προσκομίσουν οι Βρετανοί διοικούντες για να πεισθούν οι ενδιαφερόμενοι σχετικά με την πρόοδο της Κύπρου, το ζητούμενο παραμένει η οικονομική ανάπτυξη, η οποία για να επέλθει, θα πρέπει να διαμορφωθεί και μια στρατηγική προς αυτή την κατεύθυνση. Ποιες είναι λοιπόν οι μεταρρυθμίσεις που εισάγουν οι Βρετανοί με στόχο την άνθηση της οικονομίας; Η πρώτη πρόταση για μεταρρύθμιση γίνεται το 1878 και αφορά την

¹⁶⁴⁸ «Ανακρίβεια και Παρεξηγήσεις», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 30/11 Νοεμβρίου 1881. Σημαντικό είναι όμως ότι στην ερώτηση «τι ωφελούμεθα... ημείς;», ο αρθρογράφος αντιπαραβάλλει μόνο την ηθική ικανοποίηση που προσφέρει στην Βρετανική Αυτοκρατορία το ότι η διοίκηση της Κύπρου αποτελεί πράξη φιλανθρωπίας.

¹⁶⁴⁹ «Είναι μεγάλη μου χαρά να σας συναντώ ξανά στην επέτειο των γενεθλίων της Βασίλισσας. Είχα τα προηγούμενα έτη το ευχάριστο καθήκον να σας πληροφορήσω για την υλική πρόοδο του νησιού, όπως αυτή διαφαίνεται στις Στατιστικές των Συναλλαγών και του Εμπορίου, και έχω τώρα την ευχαρίστηση να σας δηλώσω ότι το έτος 1881 δεν υπολείπεται σε καμία περίπτωση των προκατόχων του. Οι εξαγωγές μας για το 1881 έχουν αυξηθεί κατά 25% και οι εισαγωγές μας κατά 10%. Για πρώτη φορά μετά την Βρετανική κατοχή είχαμε μια αρκετά καλή σοδειά στην Μεσσαορία, και έχουμε εξαγάγει σιτηρά αξίας 57.000 λιρών περισσότερα και εισαγάγει σιτηρά αξίας 42.600 λιρών λιγότερα, σε σχέση με το 1880, γεγονός που δείχνει ότι η συγκομιδή καλαμποκιού έχει αποδώσει 100.000 λίρες περισσότερες σε σχέση με πέρυσι, και όλα αυτά παρόλη την μεγάλη μείωση των τιμών. Και δεν ήταν μόνο στο καλαμπόκι που η παραγωγή μας αυξήθηκε. Η εξαγωγή κρασιού αυξήθηκε από τις 46.000 λίρες στις 52.000 λίρες, και η εξαγωγή σταφίδων από τις 11.600 λίρες ανέβηκε στις 22.700 λίρες. Οι εργασίες του Ταχυδρομείου αυξήθηκαν και χρυσός αξίας 50.000 λιρών εισχώρησε στο νησί. Αλλά το έτος 1881 έδειξε κάτι περισσότερο από την αύξηση του πλούτου στην Κύπρο, έδειξε την μείωση της εγκληματικότητας. Ο αριθμός των εγκλημάτων που καταγγέλλθηκαν ήταν 44 % λιγότερα σε σχέση με το 1880... Είναι εξαιρετικά ικανοποιητικό να βλέπουμε την αύξηση της εμπορικής δραστηριότητας να συνοδεύεται από την αύξηση της ασφάλειας της περιουσίας...», «Speech of His Excellency on the Queen's Birthday», *Cyprus*, Λάρνακα: 1 Ιουνίου 1882. Βλέπε επίσης «Συνέχεια και τέλος του λόγου του Μ. Αρμοστού», *Αλήθεια*, Παράρτημα, Λάρνακα: 19 Οκτωβρίου 1881.

συγχώνευση δυο υπηρεσιών, του Defter Hakani (λογιστική υπηρεσία) και του Tahriri Emlak (υπηρεσία φόρου ακινήτων), με στόχο την βελτίωση του διοικητικού μηχανισμού¹⁶⁵⁰. Επίσης, το 1878 προτείνεται να ζητηθεί από τους αγρότες να φέρνουν οι ίδιοι το ποσό του φόρου που τους αναλογεί στο θησαυροφυλάκιο και ως αντάλλαγμα να τους επιστρέφεται ένα ποσοστό¹⁶⁵¹. Το 1879 ο διοικητής Λεμεσού προτείνει την αλλαγή της φορολογίας στο κρασί¹⁶⁵². Όπως αναφέρει σε έτερο αρχείο ο διευθυντής του τελωνείου, οι οινοπαραγωγοί παραπονούνται για τους φόρους, αλλά αυτό που πραγματικά τους προβληματίζει είναι η άδεια που πρέπει να εξασφαλίσουν πριν τους επιτραπεί να μετακινήσουν το κρασί τους. Η κυβέρνηση λοιπόν εισάγει μια «Επιταγή ψηφισθείσα υπό του Μεγάλου Αρμοστού... τη γνωμοδότηση του Νομοθετικού Συμβουλίου αυτής». Η επιταγή αυτή έχει στόχο την τροποποίηση του νόμου που αφορά στην είσπραξη των έμμεσων φόρων του κρασιού και αναφέρει ότι, «Εις το εξής δεν θα είναι αναγκαία η εξασφάλιση άδειας για την μεταφορά οίνων εντός της νήσου, αλλά θα επιβάλλεται στην παραγωγή του οίνου έμμεσος φόρος.»¹⁶⁵³.

Το 1880 προτείνεται και η οργάνωση του κτηματολογίου¹⁶⁵⁴, μια μεταρρύθμιση η οποία αν πραγματοποιηθεί θα απαλλάξει τους αγρότες από την διαφθορά των δημοσίων υπαλλήλων που υπολογίζουν την έκταση μιας περιουσίας και άρα τον φόρο που πρέπει να πληρώσει κάποιος εντελώς αυθαίρετα. Η αναδιοργάνωση του κτηματολογικού γραφείου και η λεπτομερής καταγραφή των γαιών και εκτίμηση της αξίας τους αποτελεί τη σημαντικότερη ίσως για τον αγροτικό κόσμο μεταρρύθμιση της διοίκησης. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, υπήρχαν σκέψεις για την αλλαγή της βάσης του φορολογικού συστήματος, με στόχο την δικαιότερη κατανομή των φορολογικών βαρών. Η βρετανική διοίκηση έλπιζε λοιπόν ότι στο μέλλον θα ήταν σε θέση να φορολογεί με βάση την αξία της γης που κατείχε ο κάθε ιδιοκτήτης και όχι με βάση την παραγωγή του κάθε αγρότη. Όμως, για να εισαχθεί αυτή η μεταρρύθμιση απαραίτητη

¹⁶⁵⁰ SAO2/628. «...Έχω διενεργήσει έρευνες σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο οι εν λόγω υπηρεσίες μπορούν να συγχωνευθούν και τα βιβλία τους να απλοποιηθούν. Για τον ένα ή τον άλλο λόγο δεν έχει προκύψει η κατάλληλη ευκαιρία για να προχωρήσουμε... Δεν έχω την απαιτούμενη εμπειρία του πως λειτουργούν αυτά τα τμήματα, που θα δικαιολογούσε το να προτείνω οποιοσδήποτε εισηγήσεις σχετικά με τις λεπτομέρειες της οργάνωσής τους, ούτε πιστεύω ότι θα μπορούσε κάποιος να είναι σε θέση να αντιμετωπίσει τα τμήματα χωρίς αξιοσημείωτη πρακτική εμπειρία... πιστεύω παρ' όλα αυτά ότι... θα ήταν προς το δημόσιο συμφέρον εάν βρίσκονταν αυτά τα τμήματα υπό την επιστασία του Επιθεωρητή Εσόδων... και ένας Άγγλος αξιωματούχος πρέπει όσο το δυνατόν γρηγορότερα να αναλάβει το εν λόγω τμήμα (που θα δημιουργηθεί)... John O' Neil Γενικός Λογιστής, 25/3/1880», SAO1/13302.

¹⁶⁵¹ SAO2/779.

¹⁶⁵² SAO3/891.

¹⁶⁵³ «Επιταγή ψηφισθείσα υπό του Μεγάλου Αρμοστού και Αρχιστράτηγου της Νήσου Κύπρου, τη γνωμοδότηση του Νομοθετικού Συμβουλίου αυτής», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 19 Οκτωβρίου 1881. Βλέπε επίσης SAO3/240-SA03/358.

¹⁶⁵⁴ SA1/13306.

προϋπόθεση ήταν να υλοποιηθεί το έργο της αναδιοργάνωσης του κτηματολογίου¹⁶⁵⁵, η ολοκλήρωση του οποίου θα απαιτούσε τουλάχιστον άλλα πέντε έως έξι έτη.

Τέλος, μια ακόμη μεταρρύθμιση στην οποία ελπίζουν οι αγρότες της Κύπρου είναι η ίδρυση Αγροτικής Τράπεζας. Η βρετανική διοίκηση φαίνεται να συμφωνεί ως προς την ωφελιμότητα του μέτρου αυτού και για αυτό έχει δρομολογήσει την δημιουργία της. Όμως και αυτή η μεταρρύθμιση απαιτεί πολύ χρόνο για να υλοποιηθεί.

Μέχρι λοιπόν την πραγματοποίηση αυτών των σημαντικών μεταρρυθμίσεων, το φορολογικό σύστημα της Κύπρου παραμένει ως έχει, με μικρές αλλαγές. Σταθερή παραμένει και η ανάγκη εισροής εσόδων στα ταμεία του κράτους. Κύρια πηγή για την επίτευξη του στόχου αυτού από τη βρετανική διοίκηση είναι η συλλογή φόρων, την οποία επιδιώκει με κάθε δυνατό τρόπο. Η ισχύουσα νομοθεσία για την μη καταβολή φόρων είναι τόσο αυστηρή που προβλέπει τόσο την κατάσχεση κινητής και ακίνητης περιουσίας, όσο και την φυλάκιση λόγω χρεών¹⁶⁵⁶. Εγκαινιάζεται κατ' αυτόν τον τρόπο ένας φαύλος κύκλος οικονομικής εκμετάλλευσης των μεσαίων και κατώτερων στρωμάτων, από τον οποίο δεν θα μπορούσαν ποτέ να βγουν οι αγρότες της Κύπρου¹⁶⁵⁷. Εν ολίγοις η φορολογική πολιτική των Βρετανών αφήνει την αγροτική τάξη έρμαιο στην εκμετάλλευση από τους τοκογλύφους.

¹⁶⁵⁵ «...Η Επιτροπή γαιών, η οποία είναι πλέον έτοιμη να αρχίσει τις εργασίες της, θα έχει σύντομα διακανονίσει όλους τους αμφισβητούμενους τίτλους ιδιοκτησίας και οι καλλιεργητές θα έχουν τότε ουσιαστική ασφάλεια...», *Cyprus*, Λάρνακα: 29 Αυγούστου 1879. Βλέπε επίσης Έκθεση Fairfield, στο Ζαννέτος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου...*, ο.π., σ.σ. 368-369. Με την εισαγωγή της εν λόγω φορολογικής μεταρρύθμισης συμφωνούσε η πλειοψηφία του πληθυσμού, αλλά όταν η οικονομική δυσπραγία των αγροτών αυξηθεί λόγω των χρόνων της ανομβρίας μετά το 1884, τότε θα αρχίσουν να ακούγονται οι πρώτες διαφωνίες, βλ. σχετικά «Και πάλιν περί Δεκάτης», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 16/28 Νοεμβρίου 1885.

¹⁶⁵⁶ «...Και το όντι από της Αγγλικής κατοχής της νήσου η φυλάκισις Ελλήνων και μάλιστα των ξένων δια πολιτικά ή εμπορικά χρέη καταντά πράγματι μαρτύριον...», βλ. «Η δια την οφειλήν ανακοίνωσις», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 2/14 Φεβρουαρίου 1881. Η πρακτική της φυλάκισις λόγω χρεών ήταν επίσης κληρονομία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, «Όταν ήρθαν οι Βρετανοί στην Κύπρο, βρήκαν τις φυλακές γεμάτες με οφειλέτες... Εξ αιτίας του χαμηλού βιοτικού επιπέδου, του αναλφαβητισμού και της απουσίας κρατικής προστασίας οι χωρικοί αναγκάζονταν να στραφούν στους δανειστές... οι αδίστακτοι δανειστές, οι οποίοι τύχαινε να είναι συχνά και έμποροι... επέβαλαν υψηλούς τόκους στους οφειλέτες. Οι αγρότες δεν μπορούσαν να αντεπεξέλθουν και οι δανειστές για να εισπράξουν τα χρήματα που τους χρωστούσαν, συχνά πουλούσαν την γη των αγροτών σε χαμηλές τιμές.», Panteli Stavros, *A new History...*, ο.π., σ. 321.

¹⁶⁵⁷ Οι αλλαγές στο οθωμανικό φορολογικό σύστημα δεν φαίνεται να είναι ζημιογόνες για το σύνολο του πληθυσμού, σύμφωνα με τον Κατσιαούνη. Το νέο σύστημα άμεσης συλλογής των φόρων σημαίνει την κατάργηση του καθεστώτος ενοικίασης των φορολογικών προσόδων (iltizam). Το σύστημα iltizam είχε επιτρέψει την δημιουργία ενός καθεστώτος άτυπης ιδιοκτησίας των ενοικιαστών φορολογικών προσόδων επί της γης όπως αναφέρει ο Μιχάλης Ν. Μιχαήλ στο βιβλίο του: *Το τσιφλίκι (çiftlik) της οθωμανικής περιόδου. Μοναστηριακά τσιφλίκια στους Κώδικες 49 (1813- 1841) και 51 (1818 - 1881) της Ιεράς Μονής Κύκκου*, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2005, σ. 43. Όταν οι Βρετανοί εισάγουν την άμεση συλλογή φόρων από την Κυβέρνηση, οι ενοικιαστές φορολογικών προσόδων χάνουν την εξουσία τους επί της γης, αλλά συνεχίζουν να είναι οικονομικά ακμαίοι στρέφοντας τις επενδύσεις τους στους τομείς του εμπορίου και της τοκογλυφίας. Katsiaounis Rolandos, *Labour, Society and Politics...*, ο.π., σ. 78.

Τα πρώτα χρόνια της κυριαρχίας της η βρετανική διοίκηση ήταν ιδιαίτερα αποτελεσματική στην είσπραξη της δεκάτης. Σε κοινοβουλευτικά έγγραφα του 1880 ο Bidduirh αναφέρει στον Λόρδο Granville ότι «...οι δεκάτες για το παρελθόν έτος έχουν σχεδόν εξ ολοκλήρου συλλεχθεί, μόνο 1.4% έχουν καταγραφεί ως καθυστερούμενες, γεγονός που είναι πρωτοφανές στην σύγχρονη τουρκική ιστορία. Αυτό οφείλεται σε ένα νέο σύστημα συλλογής δεκάτων, που έχει αντικαταστήσει τους δεκατιστές γαιοκτήμονες και το οποίο εγκαινιάστηκε από τον Sir Garnet Wolseley. Το κόστος της συλλογής των δεκάτων για το προηγούμενο έτος ήταν κάτω του 9% του ποσού που συλλέχθηκε, ενώ η Τουρκική Κυβέρνηση δεν μπόρεσε ποτέ να συλλέξει τις δεκάτες με κόστος κάτω του 15% του ποσού που συλλεγόταν...¹⁶⁵⁸».

Ενώ λοιπόν, ο αρμοστής της Κύπρου με «υπερηφάνεια» αναφέρει τον άθλο της διοίκησης να εισπράξει σχεδόν το σύνολο της οφειλόμενης δεκάτης, ο λαός διαμαρτύρεται για την «αναληγσία» που επιδεικνύουν οι κρατούντες απέναντι σε όσους δεν έχουν την δυνατότητα να ανταποκριθούν στους φόρους τους. Όπως αναφέρει ο Ζαννέτος, «Έτερον σοβαρώτατον αίτιον της μεταστροφής του λαϊκού φρονήματος κατά των Άγγλων υπήρξεν η περί την είσπραξιν των φόρων πίεσις μέχρις απανθρώπου πολλακίς σκληρότητος. ...¹⁶⁵⁹».

Η βρετανική διοίκηση λοιπόν, αντί να ψάχνει τρόπους για να συστηματοποιήσει και να εξυγιάνει την φορολογική υπηρεσία, επιλέγει την επιβολή κυρώσεων σε όσους δεν πληρώνουν τους φόρους τους¹⁶⁶⁰. Σε σχετικό αρχείο του 1880 αναφέρεται το περιστατικό της κατάσχεσης και της πώλησης των ζώων ορισμένων αγροτών, οι οποίοι ενώ είχαν την δυνατότητα δεν πλήρωσαν τους φόρους τους. Όπως αναφέρεται στο εν λόγω αρχείο, οι κάτοικοι του χωριού

¹⁶⁵⁸ «Cyprus», *Cyprus*, Λάρνακα: 23 Αυγούστου 1880.

¹⁶⁵⁹ «...Οι Κύπριοι επί του προηγούμενου καθεστώτος διετέλουν υπό καταθλιπτικώτατον φορολογικόν σύστημα, όπερ καθίστων βαρύτερον αι των υπαλλήλων συχνάι υπερβασίαι. Αλλ' είχαν όμως και μέγα ως προς τούτο αντισήκωμα το ότι ουδέποτε σχεδόν απέτινον τους φόρους αυτών εις το άρτιον, είτε διότι εξηγόραζον τους υπαλλήλους, είτε διότι ευκόλως ηπάτων αυτούς, ή διότι τέλος αυτή η διοίκησις εξ αμελείας και αβελτηρίας αυτής δεν ηδύνατο να εισπράττη,ως ώφειλε, τους φόρους... Οι Άγγλοι συνεχίσαντες το καθ' εαυτό καταθλιπτικώτατον φορολογικόν σύστημα των Τούρκων, κατέστησαν αυτό ανυπόφορον δια της μέχρι του αρτίου εκβιάσεως των εισπράξεων. Κλίνει και μαγειρικά σκεύη, ου μην δ' άλλα και στέγαι των πτωχών αγροτών... επωλήθησαν υπό των εισπρακτόρων της Κυβερνήσεως...», Ζαννέτος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου...*, ο.π., σ. 90.

¹⁶⁶⁰ Η μη πληρωμή φόρων επιφέρει την δημοπράτηση της κινητής και ακίνητης περιουσίας των χρεώστη ή ακόμη και την φυλάκισή του ως κοινού εγκληματία. «...η εγχώριος αρχή ήρχισε να θέτη εις δημοπρασίαν τα κτήνη των χωρικών εκείνων, οίτινες δεν επέτυχον να δανεισθώσι χρήματα και πληρώσωσιν ούτω τους καθυστερημένους φόρους των Δεκατιών μετά των επιβληθέντων αυτοίς προστίμων. Το μέτρον τούτον της Διοικήσεως αν εξακολουθήση εφαρμοζόμενον, δύναται να κορυφώση την δυστυχίαν του λαού, όστις κάιπερ εις το έπακρον της δυστυχίας ευρισκόμενος, δεν κατήντησεν όμως να κρημνίζη τας στέγας των πτωχικών του οικιών και να πωλεί βολίκια (τούβλα), ως τούτο ήδη αρχίζει να κάμνη φοβούμενος μήπως φυλακισθή υπό της Εξουσίας δια τους φόρους και υποβληθεί εις καταναγκαστικά έργα.», «Εγχώρια», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 2/14 Φεβρουαρίου 1880.

Αθηνένου έχουν την κακή φήμη ότι προσπαθούν πάντοτε να αποφύγουν την πληρωμή των φόρων τους παρά το γεγονός ότι το χωριό τους είναι το πλουσιότερο της επαρχίας τους¹⁶⁶¹.

Οι διατάξεις του νόμου περί κατάσχεσης περιουσιακών στοιχείων και περί φυλάκισης όσων δεν καταβάλλουν τους οφειλόμενους φόρους είναι όντως ιδιαίτερα αυστηρές¹⁶⁶². Ο αγροτικός πληθυσμός τρομοκρατημένος από το ενδεχόμενο της φυλάκισης και της υποβολής σε καταναγκαστική εργασία καταβάλλει επίπονες προσπάθειες για να πληρώσει τους φόρους του. Όμως η ανομβρία των τελευταίων ετών έχει καταβαρυνώσει τον οικονομικό προϋπολογισμό του μέσου αγρότη, ο οποίος ψάχνει πια άλλες πηγές εσόδων.

Η βρετανική διοίκηση γνωρίζοντας την ανάγκη του αγρότη για εργασία δρομολογεί την εκτέλεση ανακουφιστικών έργων στις επαρχίες, οι οποίες έχουν πληγεί περισσότερο από την πρόσφατη ανομβρία¹⁶⁶³. Το πόσο ανάγκη έχει τα ανακουφιστικά αυτά έργα της κυβέρνησης ο εγχώριος πληθυσμός διαφαίνεται σε άρθρο αναγνώστη στην εφημερίδα *Νέον Κίτιον*, στο οποίο προτρέπει την κυβέρνηση να πάρει τις απαραίτητες πρωτοβουλίες ώστε να δημιουργηθούν θέσεις εργασίας για τους χωρικούς της Κύπρου και ειδικότερα τους νέους. «Οι χωρικοί και πολλοί των εν τοις πόλεσι αληθώς δυστυχούσι... η Σεβαστή ημών Κυβέρνησις, δέον... σπεύση όσω δύναται την έναρξιν δημοσίων έργων. Την παρελθούσαν εβδομάδα εκυκλοφόρει η φήμη ότι οσονούπω άρχεται ο καθαρισμός του λιμένος Αμμοχώστου. Είθε να επαληθευθεί τούτο, διότι εκεί μόνον, εν τοις δημοσίοις δηλαδή έργοις, βλέπομεν την σωτηρίαν των δυστυχούντων Συμπατριωτών μας.¹⁶⁶⁴».

Παρά τις καλές προθέσεις που επιδεικνύει η βρετανική διοίκηση η πολιτική που ακολουθεί, να δρομολογεί μεν ανακουφιστικά έργα αλλά και να συνεχίζει απτόητη την επιβολή αυστηρής φορολογίας, δεν αλλάζει και αυτό φαίνεται να εξοργίζει τους ντόπιους αγρότες. Όπως αναφέρεται σε άρθρο του *Νέου Κιτίου*, «...οι φόροι εισπράσσονται με αυστηρότητα, και ενώ οι διοικούντες ημάς δια μεν της δεξιιάς χειρός δίδουσιν σπόρον τοις χωρικοίς... δια της αριστεράς

¹⁶⁶¹ SA1/13440. Βλ. επίσης «Φορολογικόν Σύστημα», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 16/28 Φεβρουαρίου 1880.

¹⁶⁶² «Τα παράπονα για την καταπιεστική μέθοδο της εισπραξης των φόρων... Υπήρχαν φήμες ότι οι φοροεισπράκτορες κατάσχεσαν ακόμη και τα εργαλεία των αγροτών, οι οποίοι δεν κατόρθωσαν να πληρώσουν τους φόρους τους.», Hill George, *A History of Cyprus*, ο.π., σ. 444.

¹⁶⁶³ Για παράδειγμα σε αρχείο του 1880 ο Διοικητής Αμμοχώστου αναφέρει στον Αρχιγραμματέα της Κυβέρνησης ότι, «Επιθυμώ να θέσω υπ' όψιν της Αυτού Εξοχότητας ότι ο δρόμος από την Κυθρέα στο Τρίκωμο, στην δική μου Επαρχία, ο οποίος θα γινόταν με στόχο την ανακούφιση (των δυσπραγούντων) δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμη και ότι τα έξοδα (για αυτό το έργο) θα συνυπολογιστούν στο επόμενο οικονομικό έτος... Νομίζω ότι θα ήταν καλό να επεκταθούν οι δαπάνες ώστε να διαρκέσουν και για το επόμενο έτος, γιατί αν και δεν είχαμε ενδείξεις, (το εν λόγω μέτρο) δεν είχε άμεση επίδραση στην φτώχεια των ανθρώπων. James Inglis, Διοικητής Αμμοχώστου». Η απάντηση της Διοίκησης, στην πρόταση του κ. Inglis ήταν ότι: μπορούν να συνεχιστούν τα έργα και τον επόμενο χρόνο υπό την προϋπόθεση ότι ο προϋπολογισμός δεν θα υπερβεί τις 1000 λίρες που έχουν προκαθορισθεί. βλ. SA1/15207.

¹⁶⁶⁴ «Εγχώρια», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 22/3 Ιανουαρίου 1880. Σχετικά με την ανάγκη διενέργειας δημοσίων έργων εκ μέρους της Διοίκησης προς ανακούφιση των δυσπραγούντων αγροτών βλ. επίσης, «Εγχώρια», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 29/10 Απριλίου 1880.

αφαιρούσιν... και τον τελευταίον των οβολόν...¹⁶⁶⁵». Στόχος της βρετανικής πολιτικής, όπως έχει ήδη αναφερθεί, είναι η Κύπρος να μπορεί να καλύπτει η ίδια τα έξοδα της. Κατά την διάρκεια της πρώτης αρμοστείας του Wolseley το μοτίβο της βρετανικής πολιτικής ήταν «τάξη – ασφάλεια – συλλογή φόρων», ενώ προχωρώντας στην δεύτερη αρμοστεία του Biddulph σε αυτό το μοτίβο προστίθενται και οι μεταρρυθμίσεις.

1.3. Το αδιέξοδο αγροτικό ζήτημα στο νομοθετικό συμβούλιο—Η κρίση βαθαίνει.

Τον Νοέμβριο του 1882 η κυβέρνηση της βασίλισσας αποφασίζει με βασιλικό διάταγμα την παραχώρηση συντάγματος στην Κύπρο¹⁶⁶⁶. Αυτό σημαίνει την μετατροπή του νομοθετικού συμβουλίου από ένα διορισμένο όργανο, δεσμευμένο σε μεγάλο βαθμό από την πολιτική των Βρετανών, σε ένα εκλεγμένο όργανο που θα εκφράζει την λαϊκή βούληση. Το νέο νομοθετικό συμβούλιο θα απαρτίζεται από 6 επίσημα και 12 ανεπίσημα μέλη. Τα επίσημα μέλη του συμβουλίου θα είναι Βρετανοί δημόσιοι υπάλληλοι και θα διορίζονται από την διοίκηση. Τα 12 ανεπίσημα μέλη (3 μουσουλμάνοι και 9 μη μουσουλμάνοι) θα εκλέγονται από τον λαό. Οι πρώτες εκλογές ορίζονται για τις 13 Ιουνίου του 1883.

Η πρώτη σύνοδος του νομοθετικού συμβουλίου, κατά την οποία θα αποφασιστεί ποιος θα είναι ο εσωτερικός κανονισμός του, καθώς και αν θα λαμβάνουν μισθό τα ανεπίσημα μέλη του, θα διαρκέσει λίγες μόνο μέρες¹⁶⁶⁷. Όταν το συμβούλιο επανέλθει στην δεύτερη σύνοδο στις 2/14 Φεβρουαρίου του 1884, ο αρμοστής στην προσφώνησή¹⁶⁶⁸ του προς τα μέλη του Συμβουλίου, θα θέσει, μεταξύ άλλων, τα ζητήματα της κατάργησης του στρατιωτικού φόρου και της δεκάτης επί των σταφύλων καθώς και την τροποποίηση του νόμου εγγραφής γαιών. Στην αντιφώνησή τους τα μέλη του νομοθετικού συμβουλίου εξέφρασαν την ευαρέσκειά τους για τις αγαθές προθέσεις του ύπατου αρμοστή σχετικά με την πρόοδο της Κύπρου και προσέθεσαν ότι θα ήταν ιδιαίτερα εποικοδομητικό εάν η διοίκηση αποφάσιζε υπέρ της γενικής κατάργησης της δεκάτης και περί της μείωσης των εξόδων της δημόσιας υπηρεσίας¹⁶⁶⁹. Από τα τρία θέματα που

¹⁶⁶⁵ «Εγχώρια», *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα: 15/27 Δεκεμβρίου 1879.

¹⁶⁶⁶ Ζαννέτος, *Η Ιστορία της Νήσου Κύπρου...*, ο.π., σ. 329. Σχετικά με την εισαγωγή συνταγματικών μεταρρυθμίσεων και την δομή της νομοθετικής εξουσίας στην Κύπρο γενικότερα, βλ. Λαζαρίδης Σταύρος *Κύπρος - Μια Ιστορική...*, ο.π., σ.σ. 169 – 168 και Λυμπουρίδης Αχιλλέας, *Σύνταγμα για την Κύπρο - Μια σύντομη επισκόπηση των προσφερθέντων εις τους Κυπρίους Συνταγμάτων επί Αγγλοκρατίας*, Λευκωσία: χ.χ., σ.σ. 6 – 7.

¹⁶⁶⁷ Η πρώτη σύνοδος του Νομοθετικού Συμβουλίου διήρκεσε από τις 9/21 Ιουνίου 1883 μέχρι τις 17/29 Ιουνίου 1883. Ζαννέτος, ο.π., σ. 350. Για την Προσφώνηση και την Αντιφώνηση της πρώτης συνόδου του Νομοθετικού Συμβουλίου, βλ., «Πρωτοσέλιδο», *Στασινός*, Λάρνακα: 14/26 Ιουνίου 1883.

¹⁶⁶⁸ «Νομοθετικό Συμβούλιον εν Λευκωσία, 2/14 Φεβρουαρίου 1884», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 11/23 Φεβρουαρίου 1884.

¹⁶⁶⁹ «Περίληψις Πρακτικών Νομοθετικού Συμβουλίου, 7/19 Φεβρουαρίου 1884», ο.π., Λεμεσός: 11/23 Φεβρουαρίου 1884, Σχετικά με την ανάγκη μεταβολής του συστήματος της δεκάτης βλ. επίσης, «Ότι ο γενικός

κατέθεσε ο αρμοστής στο συμβούλιο, το μόνο που θα επισηφιστεί είναι το περί κατάργησης της δεκάτης επί των σταφύλων¹⁶⁷⁰. Δεδομένου ότι η αμπελουργία στην Κύπρο ήταν μια πτυχή της οικονομίας, η οποία με τις κατάλληλες συνθήκες μπορούσε να αποφέρει ικανοποιητικά κέρδη, οι Βρετανοί με την ελάφρυνση των φορολογικών βαρών της αμπελοφυτείας στόχευαν στην προσέλκυση περισσότερων καλλιεργητών και την αύξηση της εξαγωγής κρασιού¹⁶⁷¹. Όπως αναφέρει ο αρχιλογιστής εκ μέρους της κυβέρνησης κατά την διάρκεια της συζήτησης του νομοσχεδίου, «Προτείνουσα το νομοσχέδιον η κυβέρνησις δεν εννοεί ότι η δεκατεία της σταφύλης είναι... άδικος. Η κυβέρνησις δεν επιθυμεί να καταργήση την δεκάτην εν γένει όλων των προϊόντων, ήτις είνε δικαία... (η κυβέρνηση) Σκοπεύει λοιπόν να ελαφρύνη εν προϊόν, όπερ βαρύνεται με πολλούς φόρους...¹⁶⁷²».

Ενώ λοιπόν όλοι φαίνεται να συμφωνούν ότι η κατάργηση της δεκάτης επί των σταφύλων είναι αναγκαία, αλλά και συμφέρουσα, δεν ισχύει το ίδιο και στην περίπτωση της

πόθος όλων των κατοίκων είνε να καταργηθή η δεκάτη, δεν λέγεται πρώτην φοράν, εν τοις υπομνήμασιν, άτινα οι αντιπρόσωποι της νήσου απέτειναν εις την Κυβέρνησιν της Ανάσσης, η ευχή αυτή κατέχει την πρώτην θέσιν γινώσκομεν ότι, ως νυν έχουσι τα οικονομικά της νήσου, η απόλυτος κατάργηση είνε αδύνατος, όπως κατορθωθή τούτο δέον να ευρεθή τρόπος προς αναπλήρωσιν του κενού...», «Πρωτοσέλιδο», *Στασίνας*, Λάρνακα: 24/6 Οκτωβρίου 1883.

¹⁶⁷⁰ Για την κατάργηση του φόρου επί της σταφύλης και την αύξηση στο εμπόριο των οίνων, βλ. Hill George, *A History of Cyprus*, ο.π., σ. 445.

¹⁶⁷¹ «Ο αρμοστής ελπίζει ότι η κατάργησις της δεκάτης επί των σταφυλών θ' αναπτύξη σπουδαίως την οινοποιίαν. Η καλλιέργεια της αμπέλου επεξετάθη μεγάλως, κατά την τελευταίαν πενταετίαν, ο δε αριθμός των νέων αμπελώνων εφελκύνει την προσοχήν των διαβατών. Καταργήσασα την δεκάτην επί των σταφύλων η κυβέρνησις ηθέλησε ν' ανακουφίση την οινοποιίαν, ήτις ην η μάλλον βεβαρυμένη γεωργική παραγωγή. Αλλά το ήμισυ περίπου της ζημίας ην υπέστη το ταμείον θ' αναπληρωθή δια προσθέτου δασμού επί του οίνου και δια φόρου εξαγωγής επί των σταφίδων, ενώ συγχρόνως ο κύπριος οίνος θα διαγωνίζηται επιτυχώς επί των ξένων αγορών.», «Έκθεσις περί Κύπρου», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 27/8 Νοεμβρίου 1884. Φυσικά η εφαρμογή του νόμου δεν απέφερε τα προσδοκώμενα αποτελέσματα, εφόσον οι υπερεκτιμήσεις των αμπελουργικών προϊόντων από τα Επαρχιακά Συμβούλια Ιδαρέ εξακολουθούσαν να περιορίζουν την ανάπτυξη της οινοπαραγωγής και κρατούσαν μακριά τους επίδοξους καλλιεργητές. «Μετ' εκπλήξεως εμάθομεν εκ της Αλήθειας ότι το Κεντρικόν Ιταρέ συμβούλιον της Λευκωσίας, ως εφείσβαλεν η κυβέρνησις την περί των τιμών των οινοπνευματοδών απόφασιν του Ιταρέ της Λεμησσού, ηκύρωσε την απόφασιν ταύτην και ανεβίβασε τας τιμάς κατά 50% περίπου... κατεδίκασαν αδικως εις πρόστιμον πλέον των 2 χιλιάδων λιρών τους αμπελουργούς του διαμερίσματος Λεμησσού! Αλλά τι κακόν εποίησαν οι καταδικασθέντες; Διότι επλούτισαν! Και αντί να τρέμωσιν υπό το βάρος των χρεών, ως οι άλλοι της Κύπρου κάτοικοι, εγένοντο δανεισταί!! Διότι οι μεν αμπελουργοί, πολλοί και πλούσιοι όντες, εάν πληρώσωσι 5 και 10 παράδες την οκκά περισσότερον ουδόλως αισθάνονται την ζημίαν, ενώ η Κυβέρνησις μια ούσα μεγάλως ζημιούται εάν δεν εισπράξη έτι μίαν ή δύο χιλιάδας λιρών!!! Διότι τέλος εχαρίσθη η δεκάτη!!!». βλ. «Το Ιταρέ Λευκωσίας και αι τιμαί των οινοπνευμάτων», ο.π., 19/31 Ιανουαρίου 1885. Σχετικά με την αποτυχία προσέλκυσης νέων αμπελοκαλλιεργητών βλ., «Πρωτοσέλιδο», *Φωνή της Κύπρου*, 19/31 Ιουλίου 1886.

¹⁶⁷² «...Η βιομηχανία του οίνου εσί λίαν σημαντική, πολλοί ζουν εκ της παραγωγής αυτού, διότι ο οίνος είναι συστατικόν ευμαρείας του βίου παντού. Εάν λοιπόν ελαττωθή ο επ' αυτού φόρος θα ζητήται παντού, θα επέλθη η αύξησις της εξαγωγής αυτού, όπερ έσεται απόδειξις της ευδαιμονίας της Κύπρου, θα εισέλθη χρηματικόν και οι κάτοικοι θα ευπορούν περισσότερον, θα πολλαπλασιασθώσιν οι άμπελοι, θα καταγίνουν πλειότεροι εις την αμπελουργίαν, την οινοποιίαν, θα χρειασθώσι περισσότερα ζώα και εν γένει ειπειν η ωφελεία θα είνε γενική...», «Περίληψις Πρακτικών Νομοθετικού Συμβουλίου, 7/19 Φεβρουαρίου 1884», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 27/10 Μαρτίου 1884.

κατάργησης του στρατιωτικού φόρου. Στην συζήτηση που γίνεται στο νομοθετικό συμβούλιο η διοίκηση υποστηρίζει ότι το ποσό που χάνεται από την κατάργησή του θα πρέπει να αντικατασταθεί από την αύξηση του φόρου επί των ακινήτων. Τα μέλη του συμβουλίου αντιδρούν αρνητικά λέγοντας ότι η μετατροπή αυτή επιρρίπτει όλο το φορολογικό βάρος στην τάξη των κτηματιών, γεγονός άδικο αν αναλογιστεί κανείς ότι οι γεωργοί είναι ήδη επιβαρυνόμενοι με «υπέρογκους» φόρους¹⁶⁷³. Αντιπροτείνεται λοιπόν η τροποποίηση του νόμου, ώστε ο μέχρι τώρα στρατιωτικός φόρος να μετατραπεί σε επαγγελματικό. Η κυβέρνηση αντιδρά αρνητικά αλλά τα μέλη του συμβουλίου, Τουρκοκύπριοι και Ελληνοκύπριοι, συνεργάζονται και κατορθώνουν να επιβάλουν της τροποποίηση του νόμου. Τότε η διοίκηση επιλέγει να τον αποσύρει εφόσον η τροποποίησή του κρίθηκε ως ασύμφορη¹⁶⁷⁴. Την ίδια τύχη είχε και το νομοσχέδιο περί εγγραφής γαιών, το οποίο επίσης θα οδηγούσε στην αύξηση της φορολογίας¹⁶⁷⁵.

Κατά την διάρκεια του 1883 ο ντόπιος πληθυσμός είδε τις ελπίδες του για πρόοδο της γεωργίας να αναπτερώνονται μετά τον μετασχηματισμό του νομοθετικού συμβουλίου σε ένα συμμετοχικό όργανο που θα μεριμνούσε για τα συμφέροντα του λαού. Οι Κύπριοι αγρότες θεωρούσαν ότι η κυβέρνηση μπορεί, εάν το θελήσει, να καταργήσει τον φόρο της δεκάτης γενικά και να εισαγάγει στην θέση του είτε την φορολογία με βάση την ακίνητη περιουσία¹⁶⁷⁶, είτε την φορολογία με βάση τα ζώα που χρησιμοποιούνται στην γεωργική παραγωγή¹⁶⁷⁷. Η

¹⁶⁷³ «Περίληψις Πρακτικών Νομοθετικού Συμβουλίου 18 Φεβρουαρίου 1884», ο.π., Λεμεσός: 18/1 Μαρτίου 1884.

¹⁶⁷⁴ «Περίληψις Πρακτικών Νομοθετικού Συμβουλίου 18 Φεβρουαρίου 1884», ο.π., Λεμεσός: 27/10 Μαρτίου 1884.

¹⁶⁷⁵ «Τέλος πάντων μετά πολλάς πεισματώδεις συζητήσεις τα επάρατον νομοσχέδιον «περί εγγραφής τίτλων», όπερ θα ήτο πάροχον φοβεράς φορολογίας απεσύρθη τη Τετάρτη. Συγχαίρομεν δημοσία τοις τε Τούρκοις και Έλλησιν αντιπροσώπους της Κύπρου επί τη και εν τη περιστάση ταύτη εκδηλωθείση ομοφωνία των.» «Διάφορα», ο.π., Λεμεσός: 24/5 Απριλίου 1884.

¹⁶⁷⁶ Σχετικά με την εισαγωγή φορολογίας με βάση την ακίνητη περιουσία, βλέπε την πρόταση νομοσχεδίου εκ μέρους του κ. Πηλαβάκη στο SA1/6159 και SA1/6158. Ο κ. Πηλαβάκης είναι γαιοκτήμονας της Λεμεσού ο οποίος προσπάθησε αλλά δεν εκλέχθηκε στο πρώτο νομοθετικό συμβούλιο. Προτείνει την καταγραφή των γαιών και τον διαχωρισμό τους σε τρεις τάξεις ανάλογα με την αξία του κτήματος. Με βάση αυτό τον διαχωρισμό οι αγρότες θα καλούνται να πληρώσουν τον ανάλογο φόρο. Προτείνει επίσης την δημιουργία Γεωργικής Τραπεζής προς όφελος των γεωργών.

¹⁶⁷⁷ Σχετικά με την εισαγωγή φορολογίας με βάση τα γεωργικά ζώα, βλ., «Η υπό των Άγγλων αμέσως μετά την κατοχήν της νήσου τω 1878 αντικατάστασις του κακωτικού παλαιού τουρκικού συστήματος της κατ' είδος εισπράξεως της δεκάτης δια του αντιτίμου των δεκατιζομένων προϊόντων εις νόμισμα ενένετο απλώς προς δοκιμήν. Ο επί πέντε έτη διαρκέσας κατά συνέχειαν ούτος τρόπος της εισπράξεως μας απέδειξε τα επαχθή του ελαττώματα κατά διαφόρους λόγους, προ πάντων δε: α' Ένεκα του εκ μικρολογίας καταθλιπτικού τρόπου των εισπρακτόρων, οίτινες δια να επιδειχθώσι προς τους ανωτέρους των μετέρχονται αυστηρότητα λίαν αυθαίρετον προς βλάβην του αγαθού σκοπού, αι εισσοδείαι κατήντησαν τυραννία εις τους γεωργούς. β' Ένεκα της εις τας υψηλάς τιμάς αποκοπής των προϊόντων μη λαμβανομένης υπόψη της κατωτέρας ποιότητος της προερχομένης εξ ατμοσφαιρικής βλάβης και της οποίας η Κυβέρνησις μάτην προσπαθεί να κάμη δικαίαν και ορθήν διάκρισιν. Παρακαλούμεν το έντιμον Νομοθετικόν Συμβούλιον να ευαρεστηθή να διερμηνεύση και εκφράση τα αισθήματα του σεβασμού μας προς την Κυβέρνησιν όπως επακούση εις τας ευχάς μας. Η πρότασις των υποφαινομένων είνε η Α. Κυβέρνησις να κάμη μίαν απόπειραν, όπως η δεκάτη εγκατασταθή επί της βαθμολογικής εκτιμήσεως των αροτήρων βόων. Ο χρηματικός ούτος φόρος θα καταργήση το αποτρόπαιον όνομα της δεκάτης και θα χορηγήση ημίν την ελευθερίαν να

επιτακτική ανάγκη της κατάργησης της δεκάτης διαφαίνεται καλύτερα σε άρθρο της εφημερίδας *Στασίνας*, όπου αναφέρεται ότι η συλλογή της δεκάτης, είτε σε χρήματα, είτε σε είδος, αποδεικνύεται ζημιογόνα για τον αγροτικό πληθυσμό. Άλλωστε «...το κακόν (της συλλογής της δεκάτης) δεν έγκειται εν τω είδει και τω τρόπω, αλλ' εν τη ουσία του πράγματος...¹⁶⁷⁸».

Η κατάργηση της δεκάτης επί των σταφύλων το 1884, αποτελεί για τους Κύπριους αγρότες την απόδειξη ότι η κυβέρνηση, αν θελήσει, μπορεί να ελαφρύνει τα φορολογικά βάρη που τους «καταπιέζουν». Η είδηση της κατάργησης της δεκάτης των σταφύλων έγινε δεκτή με ικανοποίηση από τους αμπελουργούς, κυρίως της επαρχίας Λεμεσού. Οι λοιπές γεωργικές τάξεις όμως δέχτηκαν το νέο με «αγανάκτηση»¹⁶⁷⁹. Όπως αναφέρει άρθρο αναγνώστη στην εφημερίδα *Φωνή της Κύπρου*, «...κακήν εντύπωσιν έκαμεν εις το ενταύθα δημόσιον το άκουσμα της νέας ταύτης φορολογίας χάριν ενός και μόνου προϊόντος... Θέλομεν επικροτήσσει... την κατάργησιν της δεκατείας... πάσαν δε άλλην σκέψην τείνουσα να προστατεύση τους μεν με ζημία των δε, θα θεωρήσωμεν μεροληπτικήν...¹⁶⁸⁰».

Επιπλέον οι κάτοικοι των πεδινών περιοχών της Κύπρου, οι οποίοι καλλιεργούσαν κυρίως σιτηρά, θεώρησαν υποχρέωσή τους να καταθέσουν πρόταση διαμαρτυρίας σχετικά με την «μεροληψία» που έδειξε η κυβέρνηση και το νομοθετικό συμβούλιο υπέρ των αμπελουργών. Αναφέρουν λοιπόν στην επιστολή¹⁶⁸¹ τους ότι οι καλλιεργητές σιτηρών έχουν

ευρύνωμεν την πρόοδον της γεωργίας επί τη ελπίδι η αύξησιν του προϊόντος να επιφέρη εξ ανάγκης την ελάττωσιν του κατ' αναλογίαν του προσωπικού βάρους. Επί των 80 χιλιάδων βόων, ων είνε κάτοχος η Νήσος μας, γινώσκει να διανείμη η Σ. Κυβέρνησις εις τρεις κλάσεις επί των εργατικών βόων, άνευ ουδεμίας ζημίας, το νυν επί της δεκάτης εισπραττόμενον ποσόν. Πας άλλος τρόπος εισπράξεως της δεκάτης, είτε εις είδος, είτε εις νόμισμα, είτε κατ' επιβολήν επί της καλλιεργουμένης γης, η επί της καθ' όλου γαιοκτημοσύνης εκάστου, είνε επιβλαβής και επιζήμιος και δεσμεύει την πρόοδον και την ελευθερίαν της ενεργείας, ην η ελευθερόφρων Αγγλία έχει ως αρχήν υπέρ παν άλλον έθνος να διαδώση εις τας αποικίας της. Διατελούμεν μετά του προσήκοντος σεβασμού ευπειθείς υπήκοοι. Επαρχίαν και Χωρίον.» «Προς τα Έντιμα Μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου εις Λευκωσίαν», *Στασίνας*, Λάρνακα: 5/17 Νοεμβρίου 1883.

¹⁶⁷⁸ «Πρωτοσέλιδο», *Στασίνας*, Λάρνακα: 24/6 Οκτωβρίου 1883. Η κατάργηση της δεκάτης είναι ένα αίτημα που επαναλαμβάνεται στα υπομνήματα των ντόπιων προς την κεντρική διοίκηση. Την ίδια στιγμή οι Κύπριοι αγρότες συνεχίζουν να καταθέτουν αιτήσεις προς την Διοίκηση της Κύπρου ζητώντας την καθυστέρηση της πληρωμής της Δεκάτης, κυρίως λόγω της φτώχης σοδειάς των τελευταίων ετών. Βλ. σχετικά, SA1/58/84, SA1/1301/84, SA1/4629/85, SA1/2209/86, SA1/2204/86. Επίσης κατατίθενται αιτήσεις στις οποίες ζητείται η αλλαγή του συστήματος συλλογής της Δεκάτης από χρήματα σε είδος. Βλ. σχετικά SA1/329/86, SA1/2687/86.

¹⁶⁷⁹ «Ο τοπικισμός είναι τόσο βαθιά ριζωμένος στην Κύπρο, που ένας τοπικιστής της Λεμεσού ή της Λάρνακας δεν θα δίσταζε να ψηφίσει εναντίον του Λιμανιού της Αμμοχώστου, η οποία θα ωφελοούσε προφανώς όλο το νησί, επειδή μπορεί να μην ωφελοούσε άμεσα την Λάρνακα ή την Λεμεσό.» Storr Ronald, *Orientalisms*, ο.π., σ. 487.

¹⁶⁸⁰ «Μόρφου 27 Ιανουαρίου 1884», *Φωνή της Κύπρου*, Λάρνακα: 21/2 Φεβρουαρίου 1884.

¹⁶⁸¹ Στην επιστολή τους οι κύπριοι αγρότες ζητούν την εισαγωγή μεταρρυθμίσεων που θα έχουν ως στόχο το γενικό και όχι το μερικό καλό, «...α') Νομοθεσία ομοιόμορφος και κωδικοποιημένη, β') Μέτρα προστατευτικά υπέρ της εν γένει γεωργίας, γ') Αντικατάσταση του φορολογικού συστήματος υπό όρους απαλλάττοντας το Κυπριακόν ταμείον περιττών εξόδων προς όφελος των κατοίκων, δ') Προστάτευσις του εμπορίου, της ναυτιλίας και της βιομηχανίας δια της εγκαίνισεως των της ελευθερίας του εμπορίου θεσμών, ε') Καθόρισις των αμοιβαίων

πληγεί βαρύτατα εξαιτίας της ανομβρίας, των ακρίδων, της αύξησης στα ημερομίσθια των εργατών και της ταυτόχρονης μείωσης της τιμής των προϊόντων. Δεν μπορούν λοιπόν να καταλάβουν γιατί η διοίκηση επιλέγει να βελτιώσει την θέση των αμπελουργών, οι οποίοι αποτελούν το 1/10 του πληθυσμού, εις βάρος των υπόλοιπων γεωργών. Οι αγρότες της Κύπρου λοιπόν εναποθέτουν τις ελπίδες τους για ανάκαμψη της γεωργίας στην ικανότητα των μελών του νομοθετικού συμβουλίου, αλλά άραγε ποιες μεταρρυθμίσεις μπορούν να πετύχουν οι Κύπριοι βουλευτές μέσα στα στενά πλαίσια του κυπριακού κοινοβουλευτισμού¹⁶⁸²;

Από την εμπειρία των δυο πρώτων συνόδων του συμβουλίου, τα αιρετά μέλη κατανοούν ότι η πολιτική της διοίκησης είναι μεν η μεταρρύθμιση του διοικητικού συστήματος, χωρίς όμως να πληγούν τα οικονομικά συμφέροντα της κυβέρνησης. Αν, για παράδειγμα, η διοίκηση προωθήσει την άρση ενός συγκεκριμένου φόρου, τότε τα έσοδα που θα χάσει θα πρέπει να αντικατασταθούν με την εισαγωγή άλλου φόρου ή την αύξηση κάποιου ισχύοντος. Ο δεύτερος στόχος της διοίκησης είναι η διασφάλιση της εξουσίας της. Όπως αναφέρει ο Ζαννέτος, η βρετανική διοίκηση που εγκαθιδρύθηκε στο νησί είναι «άκρως συγκεντρωτική». Κατά τα πρώτα χρόνια της κυριαρχίας τους οι Βρετανοί κατόρθωσαν να σχηματίσουν ένα σκληρό πυρήνα Άγγλων δημοσίων υπαλλήλων, οι οποίοι κατείχαν τις ανώτερες διοικητικές θέσεις και οι οποίοι αμείβονταν με «παχυλούς μισθούς». Αυτοί οι δημόσιοι υπάλληλοι αποτελούσαν την ραχοκοκαλιά της βρετανικής διοίκησης και από την ικανότητά τους εξαρτιόταν η αποτελεσματική εφαρμογή της βρετανικής πολιτικής. Είναι, λοιπόν, κατανοητό ότι ο εκάστοτε αρμοστής δεν πρόκειται να συναινέσει στην μείωση του μισθού αυτών των υπαλλήλων ή στην

καθηκόντων και υποχρεώσεων των αποτελούντων την οικογένειαν επί βάσει του Ευρωπαϊκού οικογενειακού δικαίου, στ') Υποστήριξις και προστάτευσις των γραμμάτων και της παιδείας, ζ') Προστάτευσις της ιδιωτικής και δημοσίας ιδιοκτησίας εκ των ζημιών των εν γένει κτηνών...», «Μια φωνή υπέρ των πτωχών», *Φωνή της Κύπρου*, Λάρνακα: 28/9 Φεβρουαρίου 1884, βλ. επίσης, «Εκ Σολέας 20 Ιανουαρίου 1884», ο.π..

¹⁶⁸² Το κατά πόσο τα εκλεγμένα μέλη του νομοθετικού συμβουλίου είχαν ως στόχο την προώθηση των συμφερόντων του λαού και ειδικά της αγροτικής τάξης αμφισβητείται από ορισμένους μελετητές. Χαρακτηριστικά ο Storrs αναφέρει ότι, «Έτσι, αν και τα συμφέροντα της αποικίας ήταν αυτά του αγρότη παραγωγού, τα συμφέροντα που εκπροσωπούσαν στο νομοθετικό σώμα ήταν αυτά της αριθμητικά ασήμαντης τάξης των παρασίτων, οι οποίοι έβγαζαν τα προς το ζην από τον αγρότη.» Storrs Ronald, *Orientalisms*, ο.π., σ. 473. Επίσης ο Hill αναφέρει ότι, «Το κατά πόσο εκφράζουν (οι δικηγόροι και ο κλήρος) τα πραγματικά αισθήματα του αναλφάβητου πληθυσμού, τα παράπονα του οποίου συνδέονταν περισσότερο με την φορολογία, παρά με την εθνική πολιτική, είναι μια άλλη ερώτηση.», Hill George, *The History of Cyprus*, ο.π., σ. 495. Στις 29 Οκτωβρίου του 1898, 20 χρόνια μετά την έναρξη της βρετανικής κυριαρχίας της Κύπρου, ο αρμοστής Hayns Smith έγραφε στον υπουργό των εξωτερικών «...για μια μακρά σειρά ετών, ένας Νόμος περί Επανεκτιμήσεων έχει τεθεί προ του Συμβουλίου και κάθε χρόνο το Συμβούλιο αρνείται να εγκρίνει οποιοδήποτε μέτρο το οποίο θα μπορούσε να γίνει δεκτό και από την Κυβέρνηση. Η όλη δυσκολία έγκειται στο γεγονός ότι μεγάλες περιουσίες υπο – εκτιμούνται και μικρές περιουσίες υπερ – εκτιμούνται.». *CO 67/113 "Confidential"*, W.F. Hayns Smith, *High Commissioner to J. Chamberlain, Secretary of State for the Colonies, October 29, 1898*, στο Katsianounis Rolandos, *Labour, Society and Politics*, ο.π. σ.193. Ο Κατσιαούνης επίσης αναφέρει ότι ενώ η Κυβέρνηση διαφωνούσε με την επιβολή προσωπικών φόρων όπως ο στρατιωτικός και ενώ πρότεινε επανειλημμένα την αντικατάστασή τους με φόρους που θα βάραιναν τους πλούσιους αντί τους φτωχούς, η αντίδραση εκ μέρους των Βουλευτών, των εμπόρων, των γαιοκτημόνων και του κλήρου επέτρεψε την διατήρηση των εν λόγω φόρων.

κατάργηση των θέσεων τους. Στην πρώτη και δεύτερη σύνοδο της πρώτης περιόδου στο νομοθετικό συμβούλιο επικρατεί ένα κλίμα συνεργασίας. Η διοίκηση, διαμέσου των επίσημων μελών, φαίνεται πρόθυμη να νομοθετήσει προς όφελος της αγροτικής τάξης, ενώ τα ανεπίσημα μέλη, Τουρκοκύπριοι και Ελληνοκύπριοι, σε πνεύμα συνεργασίας, φαίνονται ευχαριστημένοι για την εκπλήρωση του ρόλου τους ως θεματοφύλακες των συμφερόντων του λαού.

Προχωρώντας όμως στην τρίτη σύνοδο του νομοθετικού συμβουλίου τον Φεβρουάριο του 1885 το κλίμα αλλάζει. Σε αυτή την σύνοδο θα συζητηθούν οι νόμοι περί εγγραφής γαιών, περί κατασκευής δρόμων στη Λεμεσό και περί αγροφυλάκων. Τα θέματα όμως που θα μονοπωλήσουν τις συζητήσεις του συμβουλίου είναι η μείωση των εξόδων της δημόσια υπηρεσίας, το δικαίωμα των ανεπίσημων μελών να συζητούν και να μεταβάλλουν το νομοσχέδιο του προϋπολογισμού¹⁶⁸³ και τέλος το θέμα της κατάργησης ή μείωσης του φόρου υποτελείας¹⁶⁸⁴. Τα αιτήματα αυτά των ανεπίσημων μελών του συμβουλίου αποτελούν απαγορευμένα θέματα για την βρετανική διοίκηση. Έτσι λοιπόν εγκαινιάζεται μια περίοδος ρήξης και συγκρούσεων ανάμεσα στην διοίκηση και τους εκλεγμένους βουλευτές. Η πηγή της εντονότερης διαφωνίας ανάμεσα στην διοίκηση και τα αιρετά μέλη του συμβουλίου ήταν η μείωση μισθών ορισμένων δημοσίων υπαλλήλων και η κατάργηση ορισμένων θέσεων, όπως αυτή του «ελεγκτού των λογαριασμών των προσόδων». Πέραν του επιχειρήματος ότι τα οικονομικά της Κύπρου δεν της επιτρέπουν να συντηρεί μια τόσο «πολυδάπανη» δημόσια υπηρεσία, στην ουσία οι Κύπριοι βουλευτές ενοχλούνταν και από το μέγεθος της ανισότητας ανάμεσα στην μισθοδοσία Άγγλων και γηγενών υπαλλήλων¹⁶⁸⁵.

¹⁶⁸³ Με αφορμή την συζήτηση περί του προϋπολογισμού και τις αντιρρήσεις των ανεπίσημων μελών απέναντι στον οικονομικό προγραμματισμό της διοίκησης, ο ύπατος αρμοστής υπενθυμίζει στους βουλευτές ότι το προνόμιο του συμβουλίου τους δόθηκε υπό δοκιμασία. Βλ. σχετικά «Νομοθετικού Συμβουλίου-Περίοδος Α'-Σύνοδος Γ'-Συνεδρίασις ΙΘ'», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 13/25 Ιουλίου 1885, και «Διάφορα», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 23/7 Μαρτίου 1885.

¹⁶⁸⁴ «Ο κ. Ζήνων εγείρεται και ομιλεί περί του τελουμένου φόρου προς Τουρκίαν παρακαλών την Κυβέρνηση της Κύπρου ίνα μεσολάβησιν όπως ελαττωθή ή παύση ο προς την Τουρκίαν φόρος, διότι ενόσω η Κύπρος αποτελεί φόρον υποτελείας, αδύνατον είναι η Κύπρος να ευημερήσῃ. Εἰς τὴν ἀγόρευσιν ταύτην του κ. Ζήνωνος ἀπήντησαν οἱ κ.κ. Ουάρρεν και Σουέδεναμ, οἵτινες διαβεβαίωσαν τὸ Συμβούλιον ὅτι θα διαβιβάσουν τὰς εὐχὰς ταύτας εἰς Ἀγγλίαν μετὰ τῶν συστάσεων τῆς Κυβερνήσεως τῆς Κύπρου και ὅτι ἐλπίζουν να τύχῃ ἡ Νήσος τῆς εὐχῆς ταύτης ἀλλ' ἀνευ βλάβης του Βοσποριτικοῦ Ταμείου.» «Νομοθετικού Συμβουλίου –Περίοδος Α'- Σύνοδος Γ'- Συνεδρίασις ΚΗ'» *Αλήθεια*, Λεμεσός: 17/29 Αυγούστου 1885. Σχετικά με το αίτημα της κατάργησης του Φόρου Υποτελείας, βλ. επίσης, «...Ο ΚΥΠΡΙΑΚΟΣ ΛΑΟΣ ΕΞΑΝΙΣΤΑΤΑΙ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΤΕΛΟΥΜΕΝΟΥ ΦΟΡΟΥ ΚΑΙ ΕΞΑΙΤΕΙΤΑΙ ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΑΝΑΣΣΗΣ ΤΗΝ ΚΑΤΑΡΓΗΣΙΝ ΑΥΤΟΥ ΩΣ ΑΔΙΚΟΥ ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΤΡΕΠΤΙΚΟΥ...», «Χωρίς Τίτλο», *Φωνή της Κύπρου*, Λάρνακα: 22/6 Μαρτίου 1886.

¹⁶⁸⁵ «Σκέψεις περί Προϋπολογισμού», *Φωνή της Κύπρου*, Λάρνακα: 8/20 Μαρτίου 1886. Στο ίδιο κλίμα ο Τουρκοκύπριος Μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου, Ahmet Rashid, διαμαρτύρεται για το γεγονός ότι κατά την άποψη του οι Μουσουλμάνοι δεν εργοδοτούνται στο Φορολογικό Τμήμα, βλ. σχετικά SA1/943/84.

Την ίδια περίοδο οι Κύπριοι αγρότες, οι οποίοι υπέφεραν από τις καιρικές μεταπτώσεις που κυμαίνονταν από την ανομβρία¹⁶⁸⁶ μέχρι την πολυομβρία¹⁶⁸⁷, το 1884 επλήγησαν ανεπανόρθωτα όταν η τιμή πώλησης των σιτηρών έπεσε «δραματικά» οδηγώντας τους σε δεινή οικονομική κατάσταση¹⁶⁸⁸. Αντιδρώντας σε αυτή τη συγκυρία τα μέλη του συμβουλίου ζητούν την κατάργηση όλων εκείνων των παραγόντων που «απομυζούν» την Κύπρο από τα τόσο αναγκαία κονδύλια αλλά και την λήψη μέτρων σχετικά με την εξαίρεση ορισμένων περιουσιακών στοιχείων από την καταναγκαστική εκποίηση της περιουσίας λόγω χρεών¹⁶⁸⁹. Όπως αναφέρει στις συζητήσεις του συμβουλίου ο κ. Μαληκίδης, «Από την αρχή της κατοχής μέχρι σήμερα η φορολογία ηύξησε κατά 50 χιλιάδας λίρας τουλάχιστον... το ισοζύγιον του προϋπολογισμού δεν δύναται να επιτευχθή δια των φόρων των τόσον καταθλιπτικών, αλλά δια των οικονομιών... αι οικονομίαι αυταί... πρέπει να είναι καταργήσεις περιττών αρδομισθων θέσεων και ελαττώσεις μισθών υπέρογκων...¹⁶⁹⁰».

¹⁶⁸⁶ Σχετικά με τις αναφορές στην ανομβρία βλ., «Παρήλθεν ήδη ολόκληρος μην άνευ βροχής γενικής, ενίοτε πίπτουσι σποραδικαί βροχαί, αλλά τούτο δεν αρκεί αν ικανοποιήσει την γεωργία εν γένει. Ο φόβος των γεωργών ως εκ των προηγουμένων ανομβριών αυξάνει οσημέραι. Τα σπαρτά δεν υπέστησαν μέχρι σήμερα ουδεμίαν βλάβην...», «Διάφορα», *Φωνή της Κύπρου*, Λάρνακα: 9/31 Δεκεμβρίου 1884.

¹⁶⁸⁷ «Οι χωρικοί των μερών ημών παραπονούνται ότι η πολυομβρία δεν αφήνει αυτούς να σπείρωσι και ότι τα ολίγα σπαρέντα ως εκ των πολλών βροχών επηλοκάτησαν. Ευτυχώς από τινών ημερών έχομεν καλόν καιρόν», «Διάφορα», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 31/12 Ιανουαρίου 1884. Βλ. επίσης «Αι ραγδαίαι βροχαί αίτινες έπεσαν την παρελθούσαν δευτέραν και τρίτην εις τα περίξ της Λάρνακος έβλαψαν τα αλωνιζόμενα σιτηρά, ως εκ της πλημμύρας δε των χειμάρων επνήγησαν πολλά φυτευμένα βαμβάκια, αλλαχού δε πάλιν αι σποραδικαί βροχαί ηνάγκασαν τους γεωργούς να επαναλάβωσι δις και τρις τας φυτείας.», «Διάφορα», *Φωνή της Κύπρου*, Λάρνακα: 15/27 Ιουνίου 1885. Σημαντικό είναι και το αρχείο του 1884 όπου κάτοικοι χωριών της Πάφου ζητούν την άδεια να καθυστερήσουν την καταβολή της δεκάτης επειδή οι πρόσφατες πλημμύρες έχουν καταστρέψει δένδρα και σοδειές, βλ. σχετικά, SA1/755/84.

¹⁶⁸⁸ Ζαννέτος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου...*, ο.π., σ.σ. 417 – 419. Σε αρχείο του 1884 αναφέρεται ότι η τιμή των σιτηρών μειώνεται κάθε χρόνο κατά 40%, ενώ ταυτόχρονα έχει αυξηθεί η τιμή της εργασίας. Ως αποτέλεσμα οι χωρικοί έχουν απογοητευτεί σε τέτοιο σημείο που πολλοί δηλώνουν ότι δεν πρόκειται να σπείρουν τα χωράφια τους το επόμενο έτος. Μερικοί γαιοκτήμονες μάλιστα έχουν αρχίσει να πωλούν τα ζώα τους επειδή είναι πια πολύ ακριβό να συντηρηθούν, βλ. σχετικά SA1/3574/84.

¹⁶⁸⁹ «Η συζητούμενη τροποποίησης του Αγίου Κιτίου είχε ως εξής: Εξαιρούνται πάσης κατασχέσεως και αναγκαστικής εκποιήσεως 1) τα αναγκαία εργαλεία της τέχνης και τα βιβλία δια τους επιστήμονας του επαγγέλματος του οφειλέτου, 2) η επί μήνα διατροφή αυτού και της οικογένειάς του, 3) τα ενδύματα και στρώματα ομοίως, 4) το απολύτως αναγκαίον οίκημα, 5) εάν ην εξ επαγγέλματος γεωργός και το ¼ των γαιών ή δένδρων ή αμπέλων του κατ' εκλογήν του ιδίου, ζεύγος βόων ή αγελάδων και εις ή μια όνος, 6) τα ¾ των μισθών ή συντάξεων των αξιωματικών ή υπαλλήλων, των από μόνον τούτων αποζώντων.», «Νομοθετικού Συμβουλίου Περίοδος Α'-Σύννοδος Γ'-Συνεδρίασις ΑΒ'», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 5/17 Οκτωβρίου 1885.

¹⁶⁹⁰ «Χωρίς Τίτλο», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 15/27 Ιουνίου 1885. Τον Ιούλιο του 1885 τα ανεπίσημα μέλη του Συμβουλίου κατέθεσαν επίσης πρόταση για την μείωση των δαπανών του Μηχανικού Τμήματος. Βλ. «...τα αιρετά μέλη ηθέλησαν ν' αποφανθώσιν γνώμην ότι η διεύθυνσις του Μηχανικού της Κύπρου ήτο δυσανάλογος και πολυτελής ως προς την οικονομικήν κατάστασιν της Νήσου... Ότι επιβάλλεται ημίν η οικονομία είνε τοις πάσι γνωστόν καθότι πρόκειται να φέρωμεν το ισοζύγιον εις τον προϋπολογισμόν και δια να το φέρωμεν απαιτούνται τρία τινά, αύξησις των παραγωγικών πόρων του τόπου, φόρος και οικονομία. Οι πόροι του τόπου δεν δύναται να καλλιεργηθώσι και να αυξηθώσι, διότι ο τόπος δεν έχει ούτε βιομηχανίαν, ούτε ναυτιλίαν, είνε τόπος γεωργικός και η γεωργία είνε ο μόνος πόρος της νήσου, αλλά και αυτή δυστυχώς οπισθοδρομεί.», «Νομοθετικού Συμβουλίου-Περίοδος Α'-Σύννοδος

Ο νέος αρμοστής Bulwer δεν επρόκειτο φυσικά να επιτρέψει στα ανεπίσημα μέλη του συμβουλίου να μειώσουν μισθούς και να καταργήσουν θέσεις δημοσίων υπαλλήλων, γι' αυτό μετέφερε το θέμα στην κεντρική κυβέρνηση, η οποία με την σειρά της απείλησε τους Κύπριους Βουλευτές ότι εάν δεν υπαναχωρήσουν τότε το βρετανικό θησαυροφυλάκιο δεν θα συνεχίσει να παρέχει στην Κύπρο την οικονομική βοήθεια που συμπληρώνει την έλλειψη στον ετήσιο προϋπολογισμό της¹⁶⁹¹. Ο αρμοστής εξέφρασε με σαφήνεια τις ενστάσεις του ενώπιον του συμβουλίου λέγοντας ότι, «...Το του προϋπολογισμού νομοσχέδιον επεψηφίσθη... γενομένων υπό των αιρετών μελών των εξής ελαττώσεων: Ο μισθός του εφόρου της παιδείας αντί 365 λίρας κατεβιβάσθη εις 200. Εκ του τμήματος των Μηχανικών εποιήσαντο ελαττώσεις κατά 600 λίρας. Τον μισθόν του διερμηνέως του Δασονομείου από 168 εις 120 λίρας. Κατηργήθησαν αι θέσεις των πέντε επαρχιακών αστυνόμων λαμβανόντων μισθόν 1664 λίρας. Κατηργήθη επίσης και η προσφάτως δημιουργηθείσα υπό της Κυβερνήσεως θέσις «θεωρητού των λογαριασμών των προσόδων» λίρες 200. Ενώ λοιπόν την παρελθούσαν Πέμπτην προϋκετο να επιψηφισθή ολόκληρον το νομοσχέδιον εν Συμβουλίω αίφνης ο Μ. Αρμοστής απέστειλε διακοίνωσιν... (όπου) έλεγε συν τοις άλλοις ότι όσον αφορά τας ελαττώσεις αίτινες εγένοντο επί του κονδυλίου του εφόρου της παιδείας και των Αστυνόμων θεωρούνται ως ουχί δεδικαιολογημένοι καθότι η Κυβέρνησις της Ανάσσης ανέλαβε προς τους ρηθέντας υπαλλήλους υποχρεώσεις και κατά συνέπειαν δεν δύναται να απολέσει η Κυβέρνησις την εμπιστοσύνην αυτής προς τους υπαλλήλους τούτους, το αυτό σχέδιον έλεγεν η διακοίνωσις και περί του ελεγκτού του Μηχανικού τμήματος... Περί της θέσεως «θεωρητού των λογαριασμών των προσόδων»... καθήκον αυτού εθεώρει να καθυποβάλη την κατάργησιν της θέσεως ταύτης εις τον υπουργόν του Κράτους...¹⁶⁹²».

Τα ανεπίσημα μέλη του συμβουλίου απέσυραν τις ενστάσεις τους και επεψήφισαν τον προϋπολογισμό¹⁶⁹³. Έκτοτε όμως το κλίμα στο νομοθετικό συμβούλιο ήταν οξυμμένο. Όπως αναφέρει ο Ζανέτος, «Η μεταξύ Κυβερνήσεως και αντιπολιτεύσεως προστριβή, αρξάμενη ευθύς εξ' αρχής ήπια και δειλή, βαθμηδόν απέβαινε οξύτερα και τολμηρότερα. Έκτοτε ήρξατο η Κυβέρνησις να έχει ως τελικόν σκοπόν την παντοίας μεθόδους αύξησιν των προσόδων της, έκτοτε και η Αντιπολίτευσις ήρξατο επιδεικνύουσα αντίστασιν φανατικήν κατά παντός μέτρου,

Γ'-Συνεδρίασις ΙΘ'», ο.π., Λεμεσός: 13/25 Ιουλίου 1885. Σχετικά με την καταναγκαστική εκποίηση περιουσιών λόγω χρεών βλ. SA1/4846/84, SA1/1586/86, SA1/364/86.

¹⁶⁹¹ «...Τρίτον διάγγελμα! ανεγνώσθη εν τη Βουλή συνοδευόμενον μάλιστα με επιστολήν του υπουργού του κράτους προς τον Μ. Αρμοστήν, ήτις συν άλλοις έλεγεν, ότι εάν το νομοθετικόν συμβούλιον επιμένη μη δεχόμενον την θέσιν ταύτην, το Κοινοβούλιον της Αγγλίας δεν είνε διατεθειμένον να παρέξη φέτος την ην μέχρι τούδε παρείχε δια την νήσον επιχορήγησιν, και ότι το Συμβούλιον κάλλιον θα εξυπηρετεί την αξιοπρέπειαν αυτού εάν αδημιούργει την θέσιν ταύτην!...», «Λευκωσία τη 4/16 Απριλίου 1886», *Φωνή της Κύπρου*, Λάρνακα: 29/10 Απριλίου 1886.

¹⁶⁹² «Πρωτοσέλιδο», ο.π., Λάρνακα: 15/27 Μαρτίου 1886.

¹⁶⁹³ «...η τρίτη απάντησις των μελών εις το τρίτον του Μ. Αρμοστού διάγγελμα, ήτις έλεγεν, ότι σεβόμενοι τον τε υπουργόν και αυτόν υποχωρούμεν...», «Λευκωσία τη 4/16 Απριλίου 1886», ο.π., Λάρνακα: 29/10 Απριλίου 1886.

όπερ θα ηύξανε κατά μιαν έστω λίραν τας δημοσίας προσόδους εις βάρος των φορολογουμένων...¹⁶⁹⁴».

Και ενώ οι συζητήσεις στο νομοθετικό συμβούλιο δεν φαίνεται να οδηγούν πουθενά, η οικονομική κατάσταση της αγροτικής τάξης χειροτερεύει μέρα με την μέρα. Η είσπραξη της δεκάτης σε χρήμα εξακολουθεί να είναι το κυριότερο εμπόδιο στην αγροτική ανάπτυξη. Οι αγρότες της Κύπρου λοιπόν κρούουν τον κώδωνα του κινδύνου στην βρετανική διοίκηση αναφέροντας ότι, «Η καλλιέργεια των δημητριακών πρέπει να απαλλαγεί πάσης καταδυναστεύσεως, ίνα μη ολοσχερώς καταλειφθή... δεν απέχη πολύ ο χρόνος καθ' ον αι σιτοφόροι γαίαι θα περιέλθωσιν εις ερήμωσιν... ενώ αι τιμαί κατακρημνίζονται οσημέραι, τα καταθλιβόντα την γεωργίαν δεινά μένουσιν τα αυτά, η δεκάτη... (και) οι πολυώνομοι κτηματικοί φόροι... επίκειται η εγκατάλειψη της γεωργίας των δημητριακών και ως εκ τούτου η κατάπτωσης εις την πενίαν μεγάλου μέρους του πληθυσμού της νήσου...¹⁶⁹⁵». Τα μέτρα που θα μπορούσαν να ανατρέψουν την «καταστροφική» πορεία της γεωργίας στην Κύπρο είναι, όπως αναφέρεται σε άρθρα της εφημερίδας *Φωνή της Κύπρου*, η σύναψη δανείου εκ μέρους της Κύπρου¹⁶⁹⁶, με στόχο την διάθεση αυτών των χρημάτων σε βελτιωτικά έργα για τους αγρότες, η ίδρυση Αγροτικής Τράπεζας¹⁶⁹⁷, η οποία θα απαλλάξει τους αγρότες από την μάστιγα των τοκογλύφων, η κατασκευή αρδευτικών έργων¹⁶⁹⁸, που θα σώσει τις σοδειές του μεγαλύτερου σιτοβολώνα της Κύπρου στην Μεσαορία, ο οποίος πλήττεται από την πολυομβρία και φυσικά η κατάργηση του φόρου υποτελείας¹⁶⁹⁹, η οποία θα επαναφέρει την ισορροπία στον ισολογισμό των οικονομικών του νησιού και θα ελαφρύνει τα φορολογικά βάρη των κατοίκων. Τα αιτήματα των ντόπιων πληθαίνουν ενώ την ίδια στιγμή η αγροτική τάξη συνεχίζει να βυθίζεται σε μια αδιέξοδη οικονομική κρίση. Όπως και στο παρελθόν, ο αγροτικός κόσμος της νήσου μαστίζεται από τη διαφθορά των φοροεισπρακτόρων¹⁷⁰⁰ και από την τοκογλυφία¹⁷⁰¹. Το 1886 το μόνο που

¹⁶⁹⁴ Ζαννέτος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου...*, ο.π., σ. 431.

¹⁶⁹⁵ «Πρωτοσέλιδο», *Φωνή της Κύπρου*, Λάρνακα: 13/25 Ιουλίου 1885.

¹⁶⁹⁶ «Πρωτοσέλιδο», ο.π., Λάρνακα: 27/8 Αυγούστου 1885.

¹⁶⁹⁷ «Πρωτοσέλιδο», ο.π., Λάρνακα: 10/28 Αυγούστου 1885, και «Πρωτοσέλιδο», ο.π., Λάρνακα: 17/29 Αυγούστου 1885 Όπως διαφαίνεται από το περιεχόμενο αρχείων του 1884, η διαδικασία ίδρυσης της Αγροτικής Τράπεζας έχει προκαλέσει αντιδράσεις εκ μέρους των αγροτών, με αποτέλεσμα να μην εισπράττονται τα απαιτούμενα ποσά, βλ. σχετικά, SA1/1418/84, SA1/2631/84, SA1/3482/84. Φυσικά οι αγρότες της Κύπρου εξακολουθούν να ζητούν την δημιουργία Αγροτικής Τράπεζας, βλ. σχετικά, SA1/265/86.

¹⁶⁹⁸ «Πρωτοσέλιδο», *Φωνή της Κύπρου*, Λάρνακα: 27/8 Αυγούστου 1885.

¹⁶⁹⁹ «Πρωτοσέλιδο», ο.π., Λάρνακα: 21/3 Οκτωβρίου 1885, «Πρωτοσέλιδο», ο.π., 28/10 Οκτωβρίου 1885, και «Χωρίς Τίτλο», ο.π., 21/2 Νοεμβρίου 1885.

¹⁷⁰⁰ Τα υψηλά επίπεδα της διαφθοράς στους κόλπους των δημοσίων υπαλλήλων αποδεικνύονται από την πληθώρα των αρχείων κατά την περίοδο 1884 – 1886, βλ. σχετικά, SA1/472/84, SA1/2869/84, SA1/4296/84, SA1/668/84, SA1/2179/85, SA1/3/85, SA1/52/85, SA1/3518/85, SA1/290/86, SA1/3536/86, SA1/3418/86.

¹⁷⁰¹ Η μάστιγα της τοκογλυφίας θορύβησε και την ίδια την Διοίκηση. Γί' αυτό τον λόγο προς τα μέσα του 1884 ο Υπάτος Αρμοστής ζήτησε με εμπιστευτική εγκύκλιο του προς όλους τους Διοικητές να τον ενημερώσουν σχετικά με την τοκογλυφία στις Επαρχίες τους, βλ. σχετικά, SA1/1656/84.

προστατεύει τους αγρότες από την πλήρη εξαθλίωση είναι το ποσοστό της βροχόπτωσης. Αν οι καιρικές συνθήκες το επιτρέψουν, μια επαρκής σοδειά θα τους δώσει την δυνατότητα να επιβιώσουν. Οι ελπίδες των καλλιεργητών όμως κατέρρευσαν, όταν το 1887 έπληξε την Κύπρο μια πρωτοφανής ανομβρία, που κατέστρεψε την αγροτική παραγωγή και οδήγησε τους αγρότες στη μετανάστευση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ. Η αγροτική ύφεση, οι νέοι εργάτες και το κύμα μετανάστευσης από και προς την Κύπρο (1887 – 1922)

Η αγροτική κρίση του 1887 επιφέρει βαριά πλήγματα στον αγροτικό τομέα και αναγκάζει την κυβέρνηση να υιοθετήσει μια πιο παρεμβατική πολιτική στον τομέα της οικονομίας. Η ανάπτυξη του τραπεζικού τομέα μέσω ιδιωτικής και κυβερνητικής πρωτοβουλίας και η απόφαση της Βρετανίας να παραχωρήσει στην Κύπρο ετήσια επιχορήγηση ύψους πενήντα χιλιάδων λιρών δίνει ώθηση στις επενδύσεις και οδηγεί στην αύξηση των βιομηχανικών μονάδων. Παράλληλα η θέση των αγροτών στην κυπριακή οικονομία αλλάζει με αποτέλεσμα την ανάδυση νέων οικονομικών τάξεων, γεγονός που θα θέσει τις σχέσεις της αγροτικής πλειοψηφίας και της αστικής μειοψηφίας σε άλλες βάσεις.

ΙΙ.1. Η οικονομία της Κύπρου–Τα προβλήματα και τα μέτρα της κυβέρνησης.

Όταν το 1887 μια πρωτοφανής αγροτική ύφεση πλήττει το νησί, οι Βρετανοί θα αναγκαστούν να λάβουν όλα εκείνα τα μέτρα τα οποία απέφευγαν από την πρώτη στιγμή που ήρθαν στην Κύπρο. Οι πρώτες αναφορές για την σιτοδεία που έπληξε την περιοχή της Καρπασίας είναι «αποκαρδιωτικές», «...η επαπειλούσα εφέτος την νήσον δυστυχία είνε φρικτή, οι χωρικοί πολλών χωρίων ηναγκάσθησαν να καταφύγωσιν εις τα όρη προς εύρεσιν τουλάχιστον χόρτων δια την τροφήν των, πολλοί οσονούπω εκπατρισθήσονται και ότι, ουκ ολίγοι λιμώττουσιν. Ουδέν λέγομεν περί των ζώων, διότι πολλά τούτων εψόφησαν ένεκεν της ελλείψεως τροφής, άλλα δε οδηγώνται καθ' εκάστην εις τας πόλεις προς πώλησιν, ζεύγος βόων, όπερ άλλοτε επωλείτο αντί 1000 γροσίων, σήμεραν πωλείται προς 100 μόνον γρόσια, διότι ουδείς υπάρχει πλέον αγοραστής. Πολλοί δυστυχείς γεωργοί εγκαταλείποντες τους αγρούς των κατέρχονται εις τας πόλεις άλλοι μεν όπως προμηθευθώσι τον επιούσιον άρτον, άλλοι δε όπως εγγραφώσι ζαπτιέδες και άλλοι δι' επετείαν. Αναφοραί καθ' εκάστην προς την Σεβαστήν Κυβέρνησιν εκ διαφόρων χωρίων αποστέλλονται, δι' ων αιτούσι την αναστολήν της εισπράξεως των φόρων και όμως η μόνη απάντησις αυτής είνε ότι ουδεμία αναβολή δύναται να παραχωρηθή, οι δε εισπράκτορες εξακολουθούσι πωλούντες παν ό,τι εν τη οικία εύρωσιν...¹⁷⁰²».

Έτσι η κυβέρνηση αποφασίζει την λήψη της δεκάτης σε είδος. Η μεταρρύθμιση αυτή, στην οποία αντιστάθηκε για τόσα χρόνια η διοίκηση, εφαρμόζεται τώρα εξ' ανάγκης. Ακόμη όμως και σε αυτές τις, εκ των πραγμάτων, δύσκολες οικονομικές συνθήκες, η βρετανική διοίκηση διστάζει να υιοθετήσει μια μεταρρύθμιση τόσο ριζική όσο η λήψη της δεκάτης σε είδος για όλη την επικράτεια του νησιού. Αρχής γενομένης λοιπόν από τις πληγείσες από την ανομβρία περιοχές, η βρετανική διοίκηση αποφασίζει την είσπραξη της δεκάτης σε είδος στην επαρχία της Πάφου τον Νοέμβριο του 1887¹⁷⁰³. Αν και το επόμενο έτος διαδόθηκε η φήμη ότι η διοίκηση, μετά από πρόταση των μελών του νομοθετικού, αποφάσισε την λήψη της δεκάτης σε είδος σε όλη την επικράτεια του νησιού¹⁷⁰⁴, η εν λόγω μεταρρύθμιση ίσχυσε μόλις το 1889 και μόνο για τις επαρχίες Πάφου, Αμμοχώστου και Λεύκας, οι οποίες επηρεάστηκαν περισσότερο από την παρατεταμένη ανομβρία¹⁷⁰⁵. Τα επόμενα έτη τα αιρετά μέλη του συμβουλίου αλλά και

¹⁷⁰² «Διάφορα», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 21/2 Απριλίου 1887. Σε έτερο άρθρο του ίδιου έτους αναφέρεται ότι «Η ανομβρία εισέτι εξακολουθεί, η δυστυχία ήρξατο κρούουσα πάντων των Κυπρίων τας θύρας, εκ πολλών δε χωρίων της νήσου κατήλθον πάμπολλοι χωρικοί αχίτωνες και άσιτοι αιτούντες εργασίαν. Οι οθωμανοί της πόλεώς μας καθ' εκάστην τελούν θρησκευτικές παρακλήσεις, οι χριστιανοί αγρυπνίας επικαλούμενοι την εξ ύψους αντίληψιν. Οι εισπράκτορες των φόρων αφού κατέσχον πάντων σχεδόν τα ζώα, ήρξαντο ήδη την κατάσχεσιν και των μαγειρικών σκευών. Παρακαλούμεν την σεβαστήν Κυβέρνησιν όπως ρίψη βλέμμα επί της ελεεινής ταύτης καταστάσεως αναστέλλουσα τουλάχιστον την είσπραξιν των φόρων.», «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 14/26 Μαρτίου 1887. Για την σιτοδεία του 1887 βλ. επίσης, «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 14/26 Νοεμβρίου 1887 και Ζαννέτος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου...*, ο.π., σ.σ. 472 - 475

¹⁷⁰³ «Πρωτοσέλιδο», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 11/23 Φεβρουαρίου 1887.

¹⁷⁰⁴ «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 22/3 Νοεμβρίου 1888.

¹⁷⁰⁵ Ζαννέτος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου*, ο.π., σ.652.

ο αγροτικός κόσμος ζήτησαν επανειλημμένα την τροποποίηση του φόρου της δεκάτης ως μέτρο για την ανάκαμψη της οικονομίας και της σωτηρίας των υπερχρεωμένων αγροτών¹⁷⁰⁶. Μέχρι που τελικά το 1892, οι Βρετανοί βλέποντας τα ευεργετικά αποτελέσματα που είχε το μέτρο σε όσες επαρχίες εφαρμόστηκε τόσο για τους αγρότες όσο και για την κυβέρνηση, η οποία ανησυχούσε για την αύξηση των απλήρωτων φόρων, αποφάσισαν να υποκύψουν στις πιέσεις των μελών του νομοθετικού και να εγκρίνουν την λήψη της δεκάτης σε είδος για όλες τις επαρχίες του νησιού¹⁷⁰⁷.

Από το 1887 μέχρι το 1889 η οικονομική κατάσταση της νήσου ήταν άθλια, σύμφωνα με τον εγχώριο Τύπο. Αρχικά η κυβέρνηση ή δεν είχε αντιληφθεί την έκταση της σιτοδείας ή δεν ήθελε να παραδεχθεί την κρισιμότητα της κατάστασης. Στον εναρκτήριο λόγο του για το 1887 ο αρμοστής δήλωσε ότι η σοδειά των σιτηρών και των αμπέλων ήταν αρκετά καλή και μόνο στην επαρχία της Πάφου υπήρξε ανάγκη λήψης έκτακτων μέτρων¹⁷⁰⁸. Τα αιρετά μέλη του συμβουλίου όμως στην αντιφώνησή τους προειδοποιούν τον αρμοστή ότι η σιτοδεία θα επεκταθεί και ότι δεν μπορεί η κυβέρνηση να βασιστεί στην καλή σοδειά των αμπέλων γιατί οι τιμές του κρασιού έχουν μειωθεί. Επίσης, κρούουν τον κώδωνα του κινδύνου και για την περιοχή της Καρπασίας στην οποία πρέπει άμεσα να επεκταθεί το μέτρο της είσπραξης της δεκάτης σε είδος¹⁷⁰⁹.

Τον Δεκέμβριο του 1887 και τον Ιανουάριο του 1888 σε όλες τις πόλεις της Κύπρου διοργανώθηκαν συλλαλητήρια ενάντια στην οικονομική δυσπραγία. Όλος ο εγχώριος πληθυσμός, οι Κύπριοι, οι Ελληνοκύπριοι και οι Τουρκοκύπριοι προέβαλλαν κοινά αιτήματα: τη μείωση της φορολογίας, την τροποποίηση του φόρου της δεκάτης, την αύξηση της συμμετοχής ιθαγενών αντιπροσώπων στην διοίκηση, τη μείωση της εγκληματικότητας μέσω της ανασυγκρότησης της αστυνομίας και την ίδρυση Αγροτικής Τράπεζας¹⁷¹⁰. Αυτά τα αιτήματα

¹⁷⁰⁶ Για τις αιτήσεις των αγροτών σχετικά με την λήψη της δεκάτης σε είδος βλ. SA1/789/89, SA1/1306/89, SA1/1556/89, SA1/1554/89, SA1/1558/89, SA1/1113/90, SA1/1461/90 και «Διάφορα», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 8/20 Μαρτίου 1891. Για τις αιτήσεις των Μελών του Συμβουλίου σχετικά με την λήψη της δεκάτης σε είδος βλ. SA1/858/89, SA1/748/89, SA1/1537/91, «Πρωτοσέλιδο», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 25/9 Μαρτίου 1889 και «Πρακτικά του Νομοθετικού Συμβουλίου της Κύπρου», ο.π., Λευκωσία: 4/16 Μαρτίου 1889 και «Βουλή», ο.π., Λευκωσία: 13/25 Απριλίου 1890.

¹⁷⁰⁷ Ζαννέτος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου*, ο.π. σ.792.

¹⁷⁰⁸ Τα έκτακτα μέτρα που έλαβε η Κυβέρνηση για την Επαρχία της Πάφου το 1887 ήταν: 1)λήψη της δεκάτης σε είδος, 2)εκτέλεση δημόσιων έργων για την ανακούφιση των πληγέντων αγροτών, 3)παροχή δανείου σπόρου και 4)αναστολή της είσπραξης των φόρων. «Πρωτοσέλιδο», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 11/23 Φεβρουαρίου 1887, «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 21/2 Απριλίου 1887 και «Πρωτοσέλιδο», ο.π., Λευκωσία: 28/9 Απριλίου.

¹⁷⁰⁹ «Η απάντησις των Μελών του Νομοθετικού εις τον εναρκτήριο λόγον της Α. Εξοχότητος», ο.π., Λευκωσία: 11/23 Φεβρουαρίου 1887.

¹⁷¹⁰ Για τα συλλαλητήρια και τα ψηφίσματα βλ. «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 12/24 Δεκεμβρίου 1887, «Το εν Λευκωσία Συλλαλητήριο», «Ψήφισμα», ο.π., Λευκωσία: 31/12 Ιανουαρίου 1888 και «Το εν Βαρωσίοις Συλλαλητήριο», «Ο Λόγος του κ. Παϊσίου», «Ψήφισμα», ο.π., Λευκωσία: 9/21 Ιανουαρίου 1888. Σύμφωνα με τον Γεωργαλλίδη «τον Δεκέμβριο 1887 και Ιανουαριο 1888 τα ελληνικά και

μεταξύ άλλων πολλών κλήθηκε να μεταφέρει ενώπιον του υπουργού των Αποικιών η κυπριακή πρεσβεία τον Ιούλιο του 1889¹⁷¹¹. Οι εκθέσεις, όμως, τις οποίες κατέθεσε η κυπριακή κυβέρνηση παρουσίαζαν μια εντελώς διαφορετική πραγματικότητα καθιστώντας τα αιτήματα των Κυπρίων υπερβολικά και άδικα¹⁷¹². Τα μέλη της κυπριακής πρεσβείας κατέθεσαν στον υπουργό των Αποικιών έγγραφα¹⁷¹³ τα οποία αναιρούσαν τις εκθέσεις της κυπριακής κυβέρνησης με αποτέλεσμα η απάντηση¹⁷¹⁴ του υπουργού σε ορισμένα από τα αιτήματα των Κυπρίων να είναι θετική.

Αλλά και τα έτη 1890-1891, παρά την αύξηση στην παραγωγή¹⁷¹⁵, η οικονομική «δυσπραγία» εξακολουθεί να ταλανίζει τους αγρότες¹⁷¹⁶. Μόλις το 1892 μετά από μια καλή

μουσουλμανικά συλλαλητήρια στα οποία διαμαρτυρήθηκαν για την γενική οικονομική κατάσταση, η αίτηση για μείωση της φορολογίας συνοδεύτηκε από την αίτηση για διεύρυνση των εξουσιών του νομοθετικού...», Georghallides Georgios, *Churchill's visit...*, ο.π., σ. 178.

¹⁷¹¹ «Διάφορα», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 24/6 Ιουλίου 1889. Για το κείμενο του Υπομνήματος βλ. «Περίληψις Υπομνήματος», ο.π., Λευκωσία: 22/4 Μαΐου 1889 και «Υπόμνημα», ο.π., Λευκωσία: 6/18 Μαΐου 1889.

¹⁷¹² «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 8/20 Ιουλίου 1889.

¹⁷¹³ «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 22/3 Αυγούστου 1889.

¹⁷¹⁴ Η Πρεσβεία αναφέρει ότι ο Υπουργός των Αποικιών «Παραδέχεται οριστικώς την σύστασιν γεωργικού τμήματος, την διατήρησιν των δικαστηρίων ως έχουσι, την αναδιοργάνωσιν της αστυνομίας... Ως προς το νομοθετικόν αρνείται την τροποποίησιν του Οργανικού Κανονισμού διότι δισχυρίζεται ότι αν τροποποιηθεί ως βουλόμεθα ουδεμίαν θα έχη πρακτικήν ωφέλειαν. Ως προς το εκτελεστικόν θα υποβάλει σχέδιον, καθ' ο εν περιπτώσει σπουδαίων διοικητικών υποθέσεων θα προσκαλεί εντόπιους να λαμβάνωσι μέρος. Ως προς την παιδείαν αρνείται την σύστασιν Γυμνασίου... εκτός των ανωτέρων... θέλει ενεργήσει την σύστασιν γεωργικής Τραπέζης, την ελευθέραν φυτεΐαν των καπνών, την λύσιν του ζητήματος του άλατος... Ως προς την φορολογίαν... καταγίνεται εις την μελέτην των εκθέσεων μας, θέλει συνεννοηθεί μετά του... Αρμοστού και θέλει αλληλογραφήσει μεθ' ημών εν Κύπρω... Ως προς τον τουρκικόν φόρον... θα ιδήτε εις τας εφημερίσι την επίσημον απάντησιν, ην έδωκε εν τη Βουλή το υπουργείον.». «Τα της Πρεσβείας μας», ο.π., Λευκωσία: 19/31 Αυγούστου.

¹⁷¹⁵ «...δύναμαι και πάλιν να συγχαρώ υμάς επί τη αφθώνω συγκομιδή του παρελθόντος έτους... Καίτοι δε το κατά το παρελθόν έτος θέρος της κρίθης δεν υπήρξεν ίσον προ το του 1889, αι αποδόσεις των λοιπών ειδών απέβησαν μείζονες... αι παραχθείσαι ποσότητες της κρίθης, του σίτου και της βρώμης υπερέβησαν τον μέσον όρον... Ο τρυγητός του έτους άφθονος εν ποσότητι ην αρκούντος καλός εν ποιότητι... Χαίρω ακούων ότι υπάρχει καλή ζήτησις δι' εξαγωγήν κυπριακών οίνων και ότι αι τιμαί, αίτινες μέχρι τούδε υπήρξαν μετρίως καλαί... η επαύξησις του εξαγωγικού εμπορίου των Σταφίδων, ων η εξαγωγή εφέτος υπήρξεν εξαιρετικώς μεγάλη... η εσοδεία μεγάλη και η ποιότης του παραχθέντος βάμβακος ασυνήθως καλή...», «Εναρκτήριοις Λόγος», ο.π., Λευκωσία: 9/14 Μαρτίου 1891.

¹⁷¹⁶ «1. Το Συμβούλιον συμμερίζεται την χαράν της Υμετέρας Εξοχότητος ως προς την άφθονον συγκομιδήν του παρελθόντος έτους, λυπείται δε μόνον ότι οι αγρόται εν γένει, διότι ηναγκάσθησαν να πωλήσωσι τα προϊόντα των ενωρίς, δεν ηδυνήθησαν να ωφεληθώσιν εκ των παρουσών τιμών, αίτινες θεωρούνται ικανοποιητικάί. 2. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο περυσινός τρυγητός ήτο επίσης άφθονος, αλλά το Συμβούλιον νομίζει ότι, συνεπεία των κατά της νοθεύσεως μέτρων, άτινα έλαβον αι χώραι, εις ας οι οίνοι μας ευρίσκουν αγοράν, είναι καιρός όπως γείνη πρόνοια τις όπως εξασφαλισθώσιν οι οίνοι από της αναμίξεως επιβλαβών ουσιών, αίτινες καθιστώσιν αυτούς απαραδέκτους εις τας ευρωπαϊκάς αγοράς. Η τοιαύτη συνήθεια απειλεί να καταβιβάση τιμάς χαμηλότερον των ήδη ήκιστα ικανοποιητικών... 4. Είνε ωσαύτως ευχάριστον ότι η απόδοσις και άλλου εκ των κυριωτέρων προϊόντων της Νήσου, ήτοι του βάμβακος, απέβη επιτυχής. Κρίνομεν δ' ευκαίον όπως εν τω μέλλοντι παρασχεθώσι πλειότεραι ευκολίαι δια την βαμβακοφυτεΐαν. 5. Το Συμβούλιον μετά της μεγαλειτέρας ευχαριστήσεως βλέπει την αύξησιν της σηροτροφίας εν Κύπρω και είνε πρόθυμον να παράσχη την σύμπραξιν του εις παν μέτρον, όπερ η κυβέρνησις θα επεθύμει να λάβη προς προαγωγήν της βιομηχανίας ταύτης. 6. Το Συμβούλιον βλέπει μετ' ευχαριστήσεως ότι η Κυβέρνησις της Κύπρου δεν υποτιμά ή παρορά την δια την νήσον σπουδαιότητα των

σοδειά¹⁷¹⁷ μπόρεσε η Κύπρος να ανακάμψει οικονομικά σε σημείο ώστε να καταγράψει πλεονάσματα στον προϋπολογισμό της¹⁷¹⁸, αλλά η ανάκαμψη ήταν πρόσκαιρη αφού το 1893 η σοδειά ήταν και πάλι μειωμένη¹⁷¹⁹. Μπορεί λοιπόν η κυβέρνηση να θεωρεί ότι η οικονομική κρίση έχει τελειώσει, αλλά η ίδια κατάσταση θα συνεχιστεί μέχρι και το 1903. Ο αρμοστής στην έκθεση του για τα έτη 1889-1891 ανέφερε ότι «...η νήσος κατά το έτος 1887 έπαθεν υπό αποτυχίας της εσοδείας και ότι τα αποτελέσματα εξηκολούθουν να ώσιν επαισθητά επί πολύν χρόνον κατόπιν. Η εσοδεία του επιόντος έτους (1888) ήτο αρκετά καλή, αλλά δεν ηδυνήθη... να σταματήσει την προς τα χείρον πορείαν της επικρατούσης κρίσεως. Η κρίσις εξηκολούθησε και κατά το 1889...Όσον αφορά την παραγωγή της χώρας... δεν υπήρξεν ελάττωσις αλλά γενικώς οριστική αύξησις... ότι η εισαγωγή σπουδαίως ηύξησε... ουδεμία αμφιβολία υπάρχει. Η αύξησις αυτή επήλθεν ίνα ικανοποιηθώσι νέαι ανάγκαι... του λαού δι' αντικείμενα ευρωπαϊκής κατασκευής, οίον ενδύματα, έπιπλα κτλ. και η αύξησις ήτο πραγματική εύελπι σημείον βελτιώσεως της θέσεως του λαού και απόδειξις αλλαγής του τρόπου της ζωής αυτού... Τα αποτελέσματα των δυο ετών 1889 – 1890 και 1890 – 1891... αποδεικνύουσι τας σκέψεις μου... Κατ' αμφοτέρα τα έτη η νήσος ηυλογήθη με ευνοϊκούς καιρούς και εξαιρέτους εσοδείας... τα προϊόντα της νήσου ουχί μόνον δεν ηλαττώθησαν κατά τα τελευταία δώδεκα έτη, αλλ' ότι εν ενίοις των σπουδαιοτέρων προϊόντων υπάρχει οριστική αύξησις. Εν τη παραγωγή των δημητριακών π.χ. υπάρχει αξιοπαρατήρητος αύξησις...¹⁷²⁰».

Μετά την καταστρεπτική σιτοδεία του 1887 η Κύπρος είχε σχετικά καλές σοδειές αλλά οι τιμές των σιτηρών είχαν πέσει κατακόρυφα με αποτέλεσμα να μην δύναται η νήσος να ανακάμψει. Ο λαός αγανακτισμένος από την παρατεταμένη δυσπραγία και τις φήμες για την εγκατάλειψη της νήσου από τους Βρετανούς διενεργεί το 1895 συλλαλητήρια¹⁷²¹ και αποστέλλει

αδρευτικών έργων και ελπίζεται ότι εν τω μέλλοντι θα ευρεθή δυνατόν να εκτελώνται πάντα τα επιτρεπόμενα έργα μετά μείζονος σπουδής ή ό,τι μέχρι τούδε ευρέθη δυνατόν. 7. Ουδεμία αμφιβολία υπάρχει ότι τα καλά αποτελέσματα της εσοδείας του παρελθόντος έτους παρέσχον ανακούφισιν τίνα εκ των κακών αποτελεσμάτων της αφορίας του 1887. Αλλά το Συμβούλιον είναι της γνώμης ότι εκείνο το οποίο απαιτεί η χώρα δι' ανάλογον ανακούφισιν είναι η σειρά ευτυχών ετών και η ελάφρυνσις των μεγάλων βαρών, εις α υπόκειται η χώρα... 14. Μετ' ευχαριστήσεως μανθάνομεν ότι το ζήτημα της Αγροτικής Τραπέζης απασχολεί εισέτι την προσοχήν της Κυβερνήσεως της Α. Μεγαλειότητος και αναμένομεν μετ' ανυπομονησίας τας ανακοινώσεις, ας επαγγέλλεται η Υμετέρα Εξοχότης.». «Η απάντησις εις τον εναρκτήριο λόγον», ο.π., Λευκωσία: 8/20 Μαρτίου 1891.

¹⁷¹⁷ Μικρότερη η παραγωγή σιτηρών, αλλά καλύτερες οι τιμές. Καλή η παραγωγή χαρουπιών και η εξαγωγή τους. Καλή η παραγωγή κρασιού, αλλά λόγω της μεγάλης παραγωγής άλλων χωρών, η ζήτηση του Κυπριακού κρασιού είναι περιορισμένη και η τιμή τους μέτρια. Η παραγωγή βαμβακιού ήταν καλή, αλλά η τιμή τους χαμηλή. Ελάττωση στην παραγωγή μεταξιού. Καλή η παραγωγή λαδιού. Η επόμενη σοδειά προμηνύεται καλή εκτός της Επαρχίας Πάφου η οποία πάσχει από ανομβρία. «Βουλή – Λόγος του Μ. Αρμοστού», ο.π., Λευκωσία: 21/4 Μαρτίου 1892.

¹⁷¹⁸ Περίσσευμα ύψους 11.619 λιρών μετατίθεται στον προϋπολογισμό του επόμενου έτους. «Περίσσευμα», ο.π., Λευκωσία: 7/19 Μαΐου 1892.

¹⁷¹⁹ «Το άνοιγμα της Βουλής – Λόγος Αρμοστού», ο.π., Λευκωσία: 18/2 Μαρτίου 1893.

¹⁷²⁰ «Έκθεσις πρώην Αρμοστού δια τα έτη 1889 – 1890 και 1890 – 1891», ο.π., Λευκωσία: 12/24 Αυγούστου 1892.

¹⁷²¹ «Παντού Συλλαλητήρια», ο.π., Λευκωσία: 21/3 Μαΐου 1895.

σχετικό υπόμνημα¹⁷²² στον υπουργό των Αποικιών ζητώντας την μείωση της φορολογίας και την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Αποτέλεσμα όλων αυτών είναι από το 1896 και μετά να γίνουν μεταρρυθμίσεις στον τομέα των αρδευτικών έργων και να αυξηθούν τα κονδύλια της εκτέλεσης δημόσιων έργων και της εξωτερικής συγκοινωνίας του νησιού¹⁷²³. Η κυβέρνηση πιστεύει ότι με την εκτέλεση αρδευτικών έργων θα επιλύσει το ζήτημα της έλλειψης νερού λόγω της παρατεταμένης ανομβρίας. Επίσης, αυξάνοντας το κονδύλι για τα δημόσια έργα στοχεύει στην αντιμετώπιση της ανεργίας που μαστιάζει τον αγροτικό πληθυσμό. Τέλος με την διασύνδεση της Κύπρου με το εξωτερικό θεωρεί ότι θα αναπτύξει το εμπόριο, γεγονός που θα βοηθήσει στην εισροή εσόδων στο νησί. Όμως, όσες μεταρρυθμίσεις και αν εισαγάγει η κυβέρνηση η οικονομική κατάσταση του νησιού δεν πρόκειται να αλλάξει αν ο Κύπριος αγρότης δεν στραφεί προς την καλλιέργεια άλλων προϊόντων τα οποία θα είναι πιο επικερδή και λιγότερο ευεπηρεάστα από τις καιρικές συνθήκες από τα σιτηρά. Ο Κύπριος αγρότης λοιπόν μετά την σιτοδεία του 1887 αρχίζει να καλλιεργεί και να εξάγει άλλα προϊόντα όπως γλυκάνισος, καπνός, χαρούπια, βαμβάκι, μετάξι, οπωροκηπευτικά, ελιές και πατάτες¹⁷²⁴. Παράλληλα αναπτύσσονται βιομηχανίες επεξεργασίας και συσκευασίας των εν λόγω προϊόντων, γεγονός που επιτρέπει στην Κύπρο να εξάγει ελαιόλαδο, βαμβακερά νήματα και υφάσματα, κεντήματα, κατεργασμένο

¹⁷²² Έκτακτο Παράρτημα «Αλήθειας»: «Η Απάντησις του Υπουργού εις το Παγκύπριον Υπόμνημα», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 30/11 Σεπτεμβρίου 1896. Ο Υπουργός των Αποικιών απαντά ότι πολλά από τα αιτήματα των Κυπρίων έχουν ληφθεί υπ' όψιν από την κυβέρνηση και η επίλυση διάφορων ζητημάτων έχει ήδη δρομολογηθεί.

¹⁷²³ «Τα δημόσια έργα, η καπνοφυτεία και η Πάφος», ο.π., Λεμεσός: 5/17 Απριλίου 1896, Ο Αρμοστής ανακοίνωσε ότι υπογράφηκε συμβόλαιο με ατμοπλοϊκή εταιρεία στο οποίο διακανονίζεται το ζήτημα της εβδομαδιαίας σύνδεσης της Κύπρου με το εξωτερικό. «Εγχώρια», ο.π., Λεμεσός: 18/30 Οκτωβρίου 1896, Η Κυβέρνηση της Βασίλισσας θα ζητήσει από το αγγλικό θησαυροφυλάκιο δάνειο ύψους 60 χιλιάδων λιρών με μικρό τόκο, για την κατασκευή αρδευτικών έργων στην Κύπρο. «Εγχώρια», ο.π., Λεμεσός: 23/4 Φεβρουαρίου 1897. Η εκτέλεση αρδευτικών έργων θα διακοπεί το 1900 λόγω της αποχώρησης του κ. Μέλδικοτ, «Αληθές», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 3/16 Νοεμβρίου 1900. Η κατασκευή των αρδευτικών θα συνεχιστεί τα επόμενα έτη και θα έχει θετικά αποτελέσματα για τους αγρότες οι οποίοι μπορούν τώρα να έχουν περισσότερες από μια σοδειές κατ' έτος. «Αρδευτικά εν Κύπρω – η Έκθεσις του Υπουργείου των Αποικιών», ο.π., Λευκωσία: 25/7 Ιουνίου 1902. Ο Orr αναφέρει ότι και σε αυτή την περίπτωση τα αρδευτικά έργα δεν σημείωσαν ιδιαίτερη επιτυχία παρά το μεγάλο ποσό που διατέθηκε από την Βρετανική Διοίκηση, βλ. Orr Charles William James, *Cyprus Under British Rule*, ο.π. σ. 144.

¹⁷²⁴ «Η καλλιέργεια των νέων προϊόντων», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 7/19 Ιουλίου 1895, «Προσλαλιά της Αυτού Εξοχότητος του Μεγάλου Αρμοστού απαγγελθείσα προς το Νομοθετικόν Συμβούλιον κατά την έναρξιν της Συνόδου, ήτις εγένετο την 17ην Φεβρουαρίου 1897, ημέραν Τετάρτην», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 17 Φεβρουαρίου 1897, «Νέα Πηγή Πλούτου – Η Καπνοφυτεία», ο.π., Λευκωσία: 27/9 Νοεμβρίου 1900, «Η Γεωργία – Η εφετεινή εσοδεία – Ο σίτος, η κρίθη ο όροβος, τα χαρούπια», ο.π., Λευκωσία: 2/4 Μαΐου 1901, «Βάμβαξ εν Κύπρω», ο.π., Λευκωσία: 1/14 Μαρτίου 1903, «Καλλιεργήσωμεν την Βαμβακοφυτεϊάν», ο.π., Λευκωσία: 29/11 Απριλίου 1903, «Η Σηροτροφία», ο.π., Λευκωσία: 10/23 Μαΐου 1903, «Χρήμα Βέβαιον», ο.π., Λευκωσία: 13/26 Δεκεμβρίου 1903, «Έκθεσις Αρμοστού Περί Κύπρου του 1902 – 1903», ο.π., Λευκωσία: 17/30 Απριλίου 1904.

καπνό και συσκευασμένα οπωροκηπευτικά¹⁷²⁵. Αργότερα η Κύπρος θα είναι σε θέση να εξαγει μεταλλεύματα και ζώα αυξάνοντας κατακόρυφα τα έσοδα από το εμπόριο¹⁷²⁶.

Τα μέτρα που λαμβάνει η κυβέρνηση δεν είναι αρκετά για να ανατρέψουν το κλίμα της οικονομίας. Το 1891 η κυβέρνηση ιδρύει το «πολυπόθητο» Γεωργικό Τμήμα για να βοηθήσει τους αγρότες στην ανάπτυξη της γεωργίας. Στόχος του τμήματος ήταν να απομακρύνει τον αγρότη από το παρελθόν και να τον μυήσει στις νέες ανακαλύψεις στον τομέα της καλλιέργειας¹⁷²⁷. Η μελέτη και επίλυση των γεωργικών προβλημάτων, αλλά κυρίως η εκπαίδευση των αγροτών γινόταν με πολύ αργούς ρυθμούς. Οι «δύσπιστοι και συντηρητικοί» αγρότες δεν αποχωρίζονταν τα «προκατακλυσμαία», όπως τα ονομάζουν οι εφημερίδες, εργαλεία τους και συνεχίζουν να πορεύονται στον δρόμο που χάραξαν οι πρόγονοί τους. Όμως δεν ευθύνονται μόνο οι αγρότες για την διαιώνιση της κατάστασης. Η κυβέρνηση θεώρησε ότι ιδρύοντας το Γεωργικό Τμήμα είχε εκτελέσει στο έπακρο το καθήκον της. Άφησε λοιπόν το Γεωργικό Τμήμα να περιπέσει σε αδράνεια χορηγώντας του ελάχιστα κονδύλια¹⁷²⁸ και πιστεύοντας ότι οι αναλφάβητοι αγρότες θα μπορούσαν να ωφεληθούν από τα διάφορα φυλλάδια που εξέδιδε ο διευθυντής της Γεωργίας για την κατάλληλη αντιμετώπιση των ασθενειών σε δέντρα και φυτά. Όπως ορθά παρατήρησαν οι αρθρογράφοι των εφημερίδων, οι αγρότες της Κύπρου είχαν ανάγκη από πρακτική επίδειξη ώστε να πεισθούν για την αποτελεσματικότητα ορισμένων μεθόδων καλλιέργειας και μάλιστα από ένα διευθυντή

¹⁷²⁵ «Η περί Κύπρου Έκθεσις του Αρμοστού δια το έτος 1901 – 1902 – Μεταλλεία, Βιομηχανία, Αλιεία», ο.π., Λευκωσία: 10/30 Μαΐου 1903, «Νομοθετικόν Συμβούλιον – Η Έναρξις των Εργασιών – Ο Λόγος», ο.π., Λευκωσία: 13/26 Μαρτίου 1904, «Αι Βιομηχανία», ο.π., Λευκωσία: 26/8 Απριλίου 1905, «Αι γυναικείαι Βιοτεχνία», ο.π., Λευκωσία: 13/26 Αυγούστου 1905, «Νεαράι Βιομηχανία», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 30/12 Νοεμβρίου 1910, «Το εμπόριον της Κύπρου – Η κίνησις ενός έτους», ο.π., Λευκωσία: 26/11 Μαρτίου 1911, «Ενισχύσωμεν την εγχώριον βιομηχανίαν», ο.π., Λευκωσία: 5/18 Μαρτίου 1911, «Προάγωμεν την εγχώριον βιομηχανίαν», ο.π., Λευκωσία: 30/13 Μαΐου 1911, «Η συσκευή των οπώρων – Μέτρα Γεωργικού Τμήματος», ο.π., Λευκωσία! 9/22 Ιουλίου 1911, «Το εμπόριον των οπώρων», ο.π., Λευκωσία: 1/14 Σεπτεμβρίου 1912.

¹⁷²⁶ «Η εξαγωγή κτηνών εις Αίγυπτον», ο.π., Λευκωσία: 28/11 Μαρτίου 1912, «Ορυκτά, Μέταλλα και Μηχανήματα Κύπρου», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 17/30 Απριλίου 1904. Ο Orr αναφέρει ως κύρια προϊόντα εξαγωγής από την Κύπρο τα σιτηρά, τα χαρούπια, τις ελιές και τα ζώα. Η εξαγωγή ζώων στην Αίγυπτο και την Αγγλία, λέει ο Orr αποδεικνύεται ιδιαίτερα επικερδής αλλά χρειάζονται περαιτέρω επενδύσεις για την ανάπτυξη της κτηνοτροφικής βιομηχανίας, βλ. Orr Charles William James, *Cyprus Under British Rule*, ο.π. σ.σ. 148 – 149.

¹⁷²⁷ Στους νέους διορισμούς κατορθώθηκε, χωρίς την περαιτέρω επιβάρυνση του προϋπολογισμού να διορισθεί υπάλληλος προς την επιμέλεια των γεωργικών βιομηχανιών της Κύπρου προς βελτίωση του εν λόγω κλάδου και την προαγωγή των γεωργικών προϊόντων. Η Κυβέρνηση σκέπτεται να διορίσει ανάλογο υπάλληλο και για την οινοπαραγωγή. «Βουλή – Λόγος Αρμοστού», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 21/4 Μαρτίου 1892

¹⁷²⁸ Αναγγέλθηκε προ ετών η ίδρυση γεωργικού τμήματος, γεγονός που χαροποίησε τον πληθυσμό, αλλά έκτοτε δεν έχει σημειωθεί καμία ενέργεια εκ μέρους της Κυβερνήσεως. Δυστυχώς από ότι φαίνεται δεν υπάρχουν τα αναγκαία χρήματα. «Γεωργικόν Τμήμα», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 9/21 Σεπτεμβρίου 1892.

Γεωργίας, ο οποίος όφειλε να γνωρίζει την γλώσσα του λαού. Ο κ. Thompson, πρώτος διευθυντής Γεωργίας¹⁷²⁹, δεν πληροί τα εν λόγω προσόντα.

Σημαντική αλλαγή σημειώνεται όταν το 1895 η κυβέρνηση θα προσκαλέσει στην Κύπρο τον γεωπόνο Γεννάδιο από την Αθήνα για να μελετήσει τα προβλήματα της κυπριακής γεωργίας, να προτείνει λύσεις και να εκπαιδεύσει τους αγρότες σε νέες μεθόδους καλλιέργειας¹⁷³⁰. Η γνώμη του συμβουλίου γεωργίας είναι ότι χωρίς πρακτική επίδειξη είναι ανώφελο να περιμένουμε από τους αγρότες να δουλέψουν από μόνοι τους για την βελτίωση της παραγωγής τους και την αντιμετώπιση των προβλημάτων τους¹⁷³¹. Η αντίδραση του λαού απέναντι στην άφιξη του Γενναδίου είναι άκρως θετική. Οι Κύπριοι ελπίζουν να παραταθεί η παραμονή του στην Κύπρο γιατί τα προβλήματα των αγροτών είναι πολλά. Ο Γεννάδιος μετά την άφιξή του στο νησί καταπιάνεται με την συγγραφή μιας έκθεσης σχετικά με την κατάσταση της κυπριακής γεωργίας, την οποία κοινοποιεί σταδιακά στην κυβέρνηση¹⁷³². Ανάμεσα στις πολλές εισηγήσεις του η σημαντικότερη ίσως αφορά την ανάγκη εισαγωγής της χρήσης αλωνιστικών μηχανών¹⁷³³. Παράλληλα με τις εισηγήσεις του στην κυβέρνηση, ο Γεννάδιος απευθύνεται και στους ίδιους

¹⁷²⁹ «Διάφορα», ο.π., Λευκωσία: 27/9 Οκτωβρίου 1891. Ο Ρίχτερ αναφέρει ότι μετά από αίτηση της Κυπριακής Αντιπροσωπείας το 1898 η Βρετανική Διοίκηση συναίνεσε στην δημιουργία πρότυπου αγροκτήματος το 1903 το οποίο στην συνέχεια μετατράπηκε σε κτηνοτροφική μονάδα που εφοδίαζε τους αγρότες με νεαρά ζώα. Επίσης τον ίδιο χρόνο, σύμφωνα με τον Ρίχτερ ιδρύθηκε το Συμβούλιο Γεωργίας και η Γεωπονική Σχολή, βλ. Ρίχτερ Χαϊνς Α., *Ιστορία της Κύπρου*, τ. Πρώτος (1878 – 1949), ο.π. σ. 132.

¹⁷³⁰ «Πρόσκλησις κ. Π. Γενναδίου», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 3/15 Φεβρουαρίου 1895 και «Προσλαλιά της Αυτού Εξοχότητος του Μεγάλου Αρμοστού απαγγελθείσα προς το Νομοθετικόν Συμβούλιον κατά την έναρξιν της Συνόδου, ήτις εγένετο την 17ην Φεβρουαρίου 1897, ημέραν Τετάρτην», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 17 Φεβρουαρίου 1897. Τον κ. Γεννάδιο διαδέχεται το 1905 ο επίσης Έλληνας γεωπόνος κ. Σαρακωμένος. «Δια τον νέον Διευθυντήν Γεωργίας», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 13/26 Αυγούστου 1905. Η επίδραση των Ελλήνων Διευθυντών Γεωργίας στην πρόοδο του αγροτικού πληθυσμού ήταν τόσο ώστε όταν μετά την αποχώρηση του κ. Σαρακωμένου η Κυβέρνηση αποφασίζει τον διορισμό Άγγλου Διευθυντή Γεωργίας, ξεσηκώνεται θύελλα αντιδράσεων. «Η Θέσις του Διευθυντού Γεωργίας – Τι διανοείται η Κυβέρνησις», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Απριλίου 1911, «Η Γεωργία και ο νέος Διευθυντής», ο.π., Λάρνακα: 2/15 Ιουλίου 1911. Τελικά η Κυβέρνηση υποκύπτει στις πιέσεις διορίζοντας το 1912 νέο Διευθυντή Γεωργίας τον κ. Φούμη, ο οποίος παρέμεινε στη εν λόγω θέση μέχρι το 1915. «Περιοδεία του Επόπτου της Γεωργίας – Αι εντυπώσεις του», ο.π., Λευκωσία: 19/1 Ιουνίου 1912 και «Κενή θέσις», ο.π., Λευκωσία: 24/6 Νοεμβρίου 1915. Μετά το ξέσπασμα του πολέμου την Διεύθυνση του Τμήματος Γεωργίας αναλαμβάνει Άγγλος. «Ετήσια έκθεσις Διευθυντού Γεωργίας», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Οκτωβρίου 1921. Το 1904 ο Καθηγητής Wyncham Dunstan ο οποίος κλήθηκε στην Κύπρο από το Υπουργείο των Αποικιών για την μελέτη των αγροτικών πόρων της Νήσου έγραψε ότι ο διορισμός ενός Έλληνα Γεωπονου στην Διεύθυνση του Αγροτικού Τμήματος μάλλον δεν θα ήταν η καλύτερη λύση, γιατί η γεωργία στην Ελλάδα είναι υπανάπτυκτη και οι γεωπονικές σχολές πολύ κατώτερες των αγγλικών, βλ. Orr Charles William James, *Cyprus Under British Rule*, ο.π. σ. 146 - 147

¹⁷³¹ SA1/924/95

¹⁷³² SA1/1055/95, SA1/405/96, SA1/1334/96 και SA1/161/97

¹⁷³³ SA1/1329/00. «Το έργον του γεωργικού τμήματος προοδεύει... προσοχή καταβάλλεται προς προμήθειαν... φυτών... τα οποία να δύνανται ν' αντέχωσιν εις μακράς περιόδους ξηρασίας. Η εισαγωγή βελτιωμένων γεωργικών μηχανών επεκτείνεται και περισσότερον των 100 βελτιωμένων αρότρων του κ. Γενναδίου είνε εν χρήσι...», «Το άνοιγμα του Νομοθετικού Συμβουλίου – Ο Λόγος», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 19/2 Μαΐου 1903. Βλ. επίσης: «Θεριστικά μηχαναί» και «Τα Αρτεσιανά – Σκέψεις προς προμήθειαν εργαλείων», ο.π., Λευκωσία: 6/19 Μαρτίου 1904.

τους αγρότες είτε μέσω φυλλαδίων¹⁷³⁴, τα οποία εκδίδει το Τμήμα Γεωργίας, είτε απευθείας κάνοντας πρακτικές επιδείξεις στην χρήση νέων εργαλείων, βελτιωμένων σπόρων ή χημικών¹⁷³⁵ για την καταπολέμηση των ασθενειών σε δέντρα και φυτά.

Άλλο μέτρο που υιοθετεί η κυβέρνηση στην αντιμετώπιση της κρίσης είναι το ήδη αναφερθέν της είσπραξης της δεκάτης σε είδος σε όλη την επικράτεια της νήσου. Το μέτρο αυτό αποτελούσε πάγιο αίτημα του λαού από την αρχή της μεταπολίτευσης. Με την έναρξη της οικονομικής κρίσης του 1887 τα αιρετά μέλη του συμβουλίου ζητούν επιτακτικά την συλλογή της δεκάτης σε είδος. Το 1893 η κυβέρνηση υποκύπτει στις πιέσεις του λαού και αποφασίζει την επέκταση του μέτρου σε όλες τις επαρχίες, πλέον αυτών που επλήγησαν περισσότερο από την αποτυχία της σοδειάς των σιτηρών¹⁷³⁶. Η δεκάτη συνεχίζει να συλλέγεται σε είδος μέχρι και το 1922, μέτρο το οποίο αποδείχθηκε αρκετά επωφελές τόσο για την κυβέρνηση, όσο και για τον λαό.

Προς την ίδια κατεύθυνση λειτουργεί και η παροχή δάνειου σπόρου¹⁷³⁷ σε αγρότες οι οποίοι λόγω της καταστροφής της σοδειάς τους δεν έχουν αρκετά σιτηρά ούτε για τραφούν, ούτε για να σπείρουν την επόμενη χρονιά. Το ποσοστό του δανείου αυτού μειώνεται κατά καιρούς όταν η κυβέρνηση θεωρεί ότι οι αγρότες δεν έχουν ανάγκη βοήθειας¹⁷³⁸. Για την υλοποίηση του μέτρου η κυβέρνηση χρησιμοποιεί τα σιτηρά τα οποία έχει εισπράξει από την δεκάτη¹⁷³⁹. Οποιοδήποτε υπόλοιπο από τα σιτηρά της δεκάτης πωλείται συνήθως σε ντόπιους

¹⁷³⁴ SA1/1385/97

¹⁷³⁵ SA1/2015/97, SA1/1024/97 και SA1/1487/97.

¹⁷³⁶ «Η γνώμη ημών επί του εναρκτηρίου λόγου», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 24/8 Μαρτίου 1893.

¹⁷³⁷ «Έναρξις του Νομοθετικού Συμβουλίου», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 13/25 Φεβρουαρίου 1897. Τον επόμενο χρόνο η Κυβέρνηση καταθέτει στο Νομοθετικό Νόμο περί διευκολύνσεως του υπέρ Γεωργικών σκοπών δανεισμού Σιτηρού Σπόρου. «Η Έναρξις του Νομοθετικού – Ο Εναρκτήριος Λόγος», ο.π., Λεμεσός: 11 Μαρτίου 1898. Η παροχή δάνειου σπόρου συνεχίζεται μέχρι και το 1922. «Δάνειος Σπόρος εις τους Γεωργούς», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 4/17 Σεπτεμβρίου 1910, «Το άνοιγμα της Βουλής – Ο Λόγος του Μεγάλου Αρμοστού», ο.π., Λευκωσία: 17/30 Μαρτίου 1912. Σημαντικό είναι να σημειωθεί ότι η κυβέρνηση παρέχει τον δάνειο σπόρο επιβάλλοντας τόκο 25% και προκαλώντας συχνά τις επικριτικές αντιδράσεις των αγροτών και των αιρετών μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου οι οποίοι χαρακτηρίζουν το εν λόγω μέτρο ως «κυβερνητική τοκογλυφία». βλ. σχετικά: «Σχέδιον Αντιφωνήσεως εις τον Εναρκτήριον Λόγον», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 20/2 Απριλίου 1904. Για την ενεργοποίηση του μέτρου παροχής δάνειου σπόρου βλ. Orr Charles William James, *Cyprus Under British Rule*, ο.π. σ. 150 και Ρίχτερ Χαϊνς Α., *Ιστορία της Κύπρου*, τ. Πρώτος (1878 – 1949), ο.π. σ. 133.

¹⁷³⁸ «Το ζήτημα του δάνειου σπόρου – Η στάσις της Κυβερνήσεως», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 30/12 Νοεμβρίου 1910, «Οικτρά πλάνη», ο.π., Λευκωσία: 20/3 Δεκεμβρίου 1910, «Ο Δάνειος σπόρος εν Καρπασία – Η απροθυμία της Κυβερνήσεως», ο.π., Λευκωσία: 7/20 Νοεμβρίου 1909, «Το άνοιγμα του Νομοθετικού Συμβουλίου – Ο λόγος του Αρμοστού», ο.π., 21/6 Μαρτίου 1914, «Ο Δάνειος Σπόρος», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 3/16 Οκτωβρίου 1915, «Ο Δάνειος Σπόρος», ο.π., Λευκωσία: 30/12 Αυγούστου 1916, «Ανταποκρίσεις – Εκ Λάρνακος», ο.π., Λευκωσία: 17/30 Οκτωβρίου 1920.

¹⁷³⁹ «Η Κυβέρνηση έπαυσεν ήδη να παρέχει δάνειον σπόρον εις τους γεωργούς εκ των αποθηκών της. Τα υπολειφθέντα γεννήματα διατίθενται προς πώλησιν εις ιδιώτας...». «Κυβερνητικά γεννήματα – Εις ποίας τιμάς πωλούνται», ο.π., Λευκωσία: 20/3 Δεκεμβρίου 1921.

εμπόρους¹⁷⁴⁰. Με αυτό τον τρόπο η βρετανική διοίκηση αναλαμβάνει τον ρόλο του ρυθμιστή της αγοράς. Οι τεράστιες ποσότητες σιτηρών τις οποίες κατέχει η κυβέρνηση την καθιστούν τον μεγαλύτερο έμπορο του είδους σε όλο το νησί και οι τιμές που αυτή καθορίζει επηρεάζουν άμεσα τη λειτουργία της ελεύθερης αγοράς. Εκτός από σιτηρά η κυβέρνηση πουλά κατά καιρούς και αλεύρι, το οποίο προέρχεται είτε από τα σιτηρά της δεκάτης είτε από εισαγωγές που έκανε η ίδια¹⁷⁴¹. Η κυβέρνηση επηρεάζει την ελεύθερη αγορά και με άλλους τρόπους χρησιμοποιώντας πάντα τα σιτηρά της δεκάτης. Όταν το 1919 η τιμή του ψωμιού στην Λευκωσία εκτινάχθηκε στα ύψη η κυβέρνηση παρεμβαίνει καλώντας τους αρτοποιούς της πόλης σε συνεργασία. Αποφασίζεται λοιπόν ότι θα προμηθεύει η ίδια τους αρτοποιούς με αλεύρι σε χαμηλές τιμές με την προϋπόθεση ότι αυτοί θα διαθέτουν το ψωμί σε μειωμένες τιμές προς όφελος της λαϊκής τάξης της πόλης¹⁷⁴².

Πέραν της κρίσης στην παραγωγή των σιτηρών, την Κύπρο μαστίζει και κρίση στον τομέα των οίνων. Το 1894 πέντε περίπου χιλιάδες οινοπαραγωγοί της Κύπρου συνέρχονται σε συλλαλητήριο¹⁷⁴³ και αποφασίζουν την αποστολή υπομνήματος στον υπουργό των Αποικιών ζητώντας την επίλυση των προβλημάτων τους. Η παγκόσμια μείωση των τιμών του κρασιού έπληξε τους οινοπαραγωγούς οι οποίοι βαρύνονται και από την «υψηλή φορολογία». Το κύριο αίτημά τους αφορά την άρση της έμμεσης φορολογίας του κρασιού. Οι πέντε χιλιάδες οινοπαραγωγοί επιδίδουν το υπόμνημά τους στα χέρια του αρμοστή ο οποίος τους απαντά ότι

¹⁷⁴⁰ Η κυβέρνηση αποφάσισε να πουλήσει τα προϊόντα τα οποία έχει συλλέξει από την δεκάτη σε είδος στο εξωτερικό, παρά να ακολουθήσει την συνηθισμένη διαδικασία της διάθεσης των εν λόγω προϊόντων εγχώρια με την διαδικασία του πλειστηριασμού. Η Κυβέρνηση οδηγήθηκε στην εν λόγω απόφαση γιατί πέρυσι σημειώθηκαν πολλές προστριβές ανάμεσα στην Κυβέρνηση και διάφορους εμπόρους, λόγω παρατυπιών στις εμπορικές δοσοληψίες, οι οποίες οδήγησαν την κυβέρνηση στα δικαστήρια ως κατηγορούμενη από πολλούς εμπόρους. «Τα Κυβερνητικά Γεννήματα – Η απόφασις της Κυβερνήσεως», ο.π., Λευκωσία: 15/28 Μαΐου 1910. Σε ορισμένες περιπτώσεις η κυβέρνηση αποφασίζει να αγοράσει η ίδια όλη την παραγωγή σιτηρών και έπειτα να την διαθέσει προς πώληση στους εμπόρους και τους αγρότες του νησιού οι οποίοι θεωρούν το εν λόγω μέτρο ως επωφελές, βλ. «Η προσεχής εσοδεία των γεννημάτων – Τι σκέπτεται η κυβέρνηση», ο.π., Λευκωσία: 28/10 Απριλίου 1920.

¹⁷⁴¹ «Συνέντευξις Βουλευτών μετά του Αρχιγραμματέως δια τοπικά ζητήματα», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Φεβρουαρίου 1920 και «Κυβερνητικά άλευρα – Ύψωσις των τιμών – Δικαιολογία της Κυβερνήσεως», ο.π., Λευκωσία: 28/10 Απριλίου 1920.

¹⁷⁴² «Η κατασκευή ευθυνού άρτου εν Λευκωσία», ο.π., Λευκωσία: 27/9 Αυγούστου 1919, «Ζήτημα άρτου – Δοκιμασία του λαού», ο.π., Λευκωσία: 21/4 Οκτωβρίου 1919, «Το ζήτημα του άρτου – Διαβήματα του κ. Δημάρχου», ο.π., Λευκωσία: 23/6 Δεκεμβρίου 1919, «Το ζήτημα του άρτου – Πως διεκανονίσθη», ο.π., Λευκωσία: 22/4 Σεπτεμβρίου 1920, «Υπερτίμησις άρτου – Τα μέτρα του Δήμου», ο.π., Λευκωσία: 18/11 Οκτωβρίου 1922. Αλλά και το 1916 έχει σημειωθεί παρόμοια αύξηση στην τιμή του ψωμιού με την κυβέρνηση να λαμβάνει ανάλογα μέτρα για την παραγωγή ψωμιού από το σιτάρι που συλλέγει η ίδια από την δεκάτη και την διάθεση του στον αστικό πληθυσμό σε χαμηλή τιμή. Και οι έμποροι όμως έχουν μεριμνήσει για την εισαγωγή σιταριού και αλευριού γεγονός που μειώνει την τιμή του ψωμιού. βλ. σχετικά: «Νομοθετικόν Συμβούλιον – Η έναρξις των εργασιών – Ο Λόγος του Μ. Αρμοστού», ο.π., Λευκωσία: 12/25 Μαρτίου 1916.

¹⁷⁴³ «Συλλαλητήριον Οινοπαραγωγών», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 20/1 Σεπτεμβρίου 1894. Για το Συλλαλητήριο του Πέρα Πεδίου βλ. επίσης Hill George Sir, *A History of Cyprus*, τ. IV - The Ottoman province, The British Colony (1571 – 1948), ο.π. σ.σ. 455 – 456.

«...η οιοβιομηχανία της νήσου επέστη μεγάλας ζημίας... ένεκεν των μέτρων άτινα ελήφθησαν υπό των ξένων κυβερνήσεων, αι κατώτεροι ξένοι αγοραί, εκλείσθησαν παντελώς εις τους κυπριακούς οίνους, τουθ' όπερ επέφερε μεγάλην βλάβην εις τους οιοπαραγωγούς... Εν Κύπρω οι οιοπαραγωγοί είνε επίσης και κατασκευασταί του οίνου και κατά συνέπειαν δεν δύνανται να εισάγωσιν τας επιστημονικάς εκείνας βελτιώσεις, αίτινες απαιτούσι κεφάλαια. Αλλά δεν έπεται και εκ τούτου ότι οι χωρικοί δεν δύνανται να πράξωσι τι όπως καταστήσωσι τους οίνους των μάλλον ευπρόσδεκτους εις τας ξένας αγοράς. Υπάρχουσι αίτια καθιστώντα δύσκολον την πώλησην των οίνων, άτινα οι χωρικοί ηδύναντο να άρωσιν...»¹⁷⁴⁴.

Η απάντηση του υπουργού των Αποικιών στο αίτημα των οιοπαραγωγών είναι αρνητική¹⁷⁴⁵. Αλλά ο αρμοστής αντιλαμβανόμενος την κρισιμότητα της κατάστασης αναλαμβάνει την πρωτοβουλία επίλυσης ενός εκ των δυο θεμάτων που απασχολούν τους οιοπαραγωγούς. Ενώ η άρση του έμμεσου φόρου στο κρασί δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί, γιατί κάτι τέτοιο θα σήμαινε μείωση στις κυβερνητικές προσόδους, το πρόβλημα της παραγωγής κρασιού κατώτερης ποιότητας μπορεί να επιλυθεί. Με πρωτοβουλία του αρμοστή γίνονται οι πρώτες νύξεις στο υπουργείο Αποικιών για την χορήγηση δανείου¹⁷⁴⁶ προς ανέγερση οιοποιείου, αλλά η απάντηση του υπουργείου ήταν αρνητική. Για αυτό τον λόγο ο αρμοστής ζήτησε την συνέργεια της ιδιωτικής πρωτοβουλίας καλώντας σε συνάντηση τους οιοπαραγωγούς. Ο αρμοστής ανακοίνωσε στους οιοπαραγωγούς την πρότασή του για την δημιουργία οιοποιείου στην Κύπρο λέγοντας ότι η κυβέρνηση είναι πρόθυμη να χορηγήσει στους οιοπαραγωγούς δάνειο ύψους 2.000 λιρών εάν 100 εξ αυτών παρέχουν ως εγγύηση το

¹⁷⁴⁴ «Το συλλαλητήριο των οιοπαραγωγών», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 3/15 Σεπτεμβρίου 1894. Σύμφωνα με τον Κατσιαούνη το εν λόγω Συλλαλητήριο πήρε αντικυβερνητικό χαρακτήρα όταν ο Πρόεδρος της Επιτροπής απόδοσης του ψηφίσματος, κ. Σ. Φραγκούδης, υπερτόνισε τα φορολογικά αιτήματα των οιοπαραγωγών και την ανάγκη λήψης μέτρων από την Κυβέρνηση, ενώ δεν έκανε καθόλου λόγο για την υπερχρέωση των οιοπαραγωγών στους τοκογλύφους. Επίσης ο Κατσιαούνης τονίζει ότι παρόμοια αιτήματα είχε ο αγροτικός πληθυσμός σε όλη την επικράτεια του νησιού, αλλά το κλίμα αντίστασης παρέμεινε εντός των ορίων της Επαρχίας Λεμεσού. Katsiaounis Rolandos, *Labour, Society and Politics...*, ο.π., σ.σ. 196 – 197.

¹⁷⁴⁵ «...αδυνατώ να θεωρήσω την εν τω εμπορίω υπάρχουσαν καχεξίαν ως έγκυρον λόγον όπως χορηγηθή εις την οιοβιομηχανίαν εξαιρετική περιποίησης. Κατά τι παρομοία καχεξία υπάρχει και εν τοις σιτηροίς... οιαδήποτε δ' εξαιρετική χάρις, ήτις θα εχορηγήτο εις τους οιοπαραγωγούς, θα εγένετο βάσις αιτήσεως δια παρομοίαν περιποίησιν υφ' εκάστης των άλλων βιομηχανιών... ενώ το επί των δημοσίων προσόδων αποτέλεσμα της παραχωρήσεως αυτών θα ήτο εντελώς ολέθριον... παρακαλώ να πληροφορησέτε τους υπομνηματιστάς ότι... λυπούμε πολύ μη δυνάμενος να ανταποκριθώ εις τας ευχάς αυτών... Ρίπων...». «Η απάντησις του Υπουργού εις το Υπόμνημα των οιοπαραγωγών», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 16/28 Δεκεμβρίου 1894.

¹⁷⁴⁶ Ο Αρμοστής υπέβαλε σχέδιο δημιουργίας Εργοστασίου οιοποιείας στον Υπουργό Αποικιών. Για την δημιουργία του Εργοστασίου θα χρειαστούν τουλάχιστον 10 χιλιάδες λίρες. Η απάντηση του Υπουργού ήταν αρνητική. Ο Αρμοστής συνεχίζει την προσπάθεια ίδρυσης του Εργοστασίου διαμέσου μετοχικής Εταιρίας η οποία θα δημιουργηθεί από το κεφάλαιο χωρικών και οινεμπόρων της Κύπρου. Το εργοστάσιο θα είναι υπό τον διαρκή έλεγχο της Κυβέρνησης, η οποία θα εγγυηθεί το κεφάλαιο του εργοστασίου διαθέτοντας για αυτό τον σκοπό μάλλον το ποσό του ακριδικού ταμείου. Μένει να εξασφαλιστεί η σύμφωνη γνώμη των μελών του Συμβουλίου. «Εργοστάσια Οιοποιείας – Το σχέδιον του Μ. Αρμοστού», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 30 Σεπτεμβρίου 1899. Μελέτη για την σύσταση κεντρικού Οιοποιείου έγινε από το Τμήμα Γεωργίας, βλ. SA1/3390/99.

ποσό των 20 λιρών έκαστος, ώστε να δημιουργηθεί οινοποιείο προς αποκλειστική ωφέλεια αυτών. Οι χωρικοί αυτοί θα πουλούν σε σταθερή και μέτρια τιμή το προϊόν τους στο εν λόγω οινοποιείο. Μετά την παραγωγή και την διάθεση του κρασιού οποιοδήποτε κέρδος προκύψει θα διανέμεται στους μετόχους χωρικούς από τη διαχειριστική επιτροπή, η οποία θα βρίσκεται υπό την εποπτεία της κυβέρνησης¹⁷⁴⁷. Η πρόταση του αρμοστή έγινε δεκτή με ενθουσιασμό από τους οινοπαραγωγούς. Από την άλλη πλευρά, η ίδρυση ενός τέτοιου οινοποιείου με την κυβέρνηση να αναλαμβάνει τον ρόλο του δανειστή αποτελεί ένα ακόμη παράδειγμα για τον παρεμβατισμό της στη λειτουργία της ελεύθερης αγοράς.

Παρ' όλα τα μέτρα που λαμβάνει η κυβέρνηση, η οικονομία της Κύπρου δεν οδηγείται στην ανάκαμψη. Μέχρι που το 1903 αποφασίζεται η υλοποίηση της μεγαλύτερης, κατά την γνώμη του γράφοντος, μεταρρύθμισης, της εισαγωγής δηλαδή του θεσμού των δανειστικών επιτροπών¹⁷⁴⁸. Η κυβέρνηση είχε προσπαθήσει να εισαγάγει νόμο για την δημιουργία Αγροτικής Τράπεζας αλλά οι όροι που προτάθηκαν δεν ικανοποίησαν τα αιρετά μέλη του νομοθετικού συμβουλίου με αποτέλεσμα η προσπάθεια να ναυαγήσει¹⁷⁴⁹. Νωρίτερα το ίδιο έτος η κυβέρνηση είχε συνάψει δάνειο είκοσι χιλιάδων λιρών με την Οθωμανική Τράπεζα με τόκο 4 ½%, το οποίο θα διανείμει στους γεωργούς με τόκο 7% διαμέσου των δανειστικών επιτροπών. Δεδομένου ότι για πολλά χρόνια η αγορά της Κύπρου μαστιζόταν από «αχρηματία», όπως αναφέρουν χαρακτηριστικά οι εφημερίδες της εποχής, είχε άμεση ανάγκη από ρευστότητα¹⁷⁵⁰. Η «κρίση ρευστότητας» φαίνεται να δημιουργήθηκε όταν η Οθωμανική Τράπεζα πίεσε τους εμπόρους για την αποπληρωμή των δανείων τους¹⁷⁵¹. Οι έμποροι με την σειρά τους πίεσαν τους

¹⁷⁴⁷ «Ίδρυσις Οινοποιείου – Εισηγήσις Μ. Αρμοστού», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 8/21 Σεπτεμβρίου 1901. Πρότυπο Οινοποιείο λειτούργησε στην Βάσσα το 1902, βλ. SA1/C633/02.

¹⁷⁴⁸ «Αι 20.000 λίραι», ο.π., Λευκωσία: 11/24 Ιανουαρίου 1903, «Το Κυβερνητικόν Δάνειον – Εξ 20.000 λιρών – Θα διατεθεί υπέρ των γεωργών», ο.π., Λευκωσία: 15/28 Φεβρουαρίου 1903. Η Κυβέρνηση είχε ήδη ιδρύσει το 1897 το Δημόσιο Ταμείο Δανείων χρησιμοποιώντας τα κονδύλια από το Ταμείο για την καταστροφή της Ακρίδας. Στόχος του Ταμείου ήταν η έκδοση δανείων σε κοινότητες ή ιδιώτες με ανώτερο όριο τοκισμού το 7%, βλ. Orr Charles William James, *Cyprus Under British Rule*, ο.π. σ. 150 και Ρίχτερ Χαϊνς Α., *Ιστορία της Κύπρου*, τ. Πρώτος (1878 – 1949), ο.π. σ. 133.

¹⁷⁴⁹ Ο Μ. Αρμοστής προσπαθεί να εξασφαλίσει δάνειο 100 χιλιάδων λιρών από την κεντρική κυβέρνηση, τις οποίες θα διαθέσει για την δημιουργία Αγροτικής Τράπεζας, «Δάνειον 100.000 λιρών», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 17/30 Μαΐου 1903, «Το Νομοσχέδιον περί Γεωργικής Τραπέζης – Η απόρριψις του», ο.π., Λευκωσία: 21/4 Ιουλίου 1903. Για τις διαφωνίες περί ίδρυσης Αγροτικής Τράπεζας εντός του Νομοθετικού βλ. «Αι Νομοθετικά Έργασια της Εβδομάδος», ο.π., Λευκωσία: 12/25 Ιουνίου 1904.

¹⁷⁵⁰ «Αχρηματία», ο.π., Λευκωσία: 12/25 Μαΐου 1900, «Ο Λαός Επτώχευσε», ο.π., Λευκωσία: 10/22 Μαρτίου 1895 και «Η Δυσπραγία της Κύπρου», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 5/18 Ιουνίου 1910.

¹⁷⁵¹ «Γενική δυσαρέσκεια επικρατεί παρ' άπαντι τω εμπορικώ κόσμω της Νήσου δια την τελευταίαν στάσιν της Αυτοκρατορικής Οθωμανικής Τραπέζης ζητούσης εντός συντόμου χρονικού διαστήματος ελάττωσιν πάντων των δανείων της κατά 30 – 40%. Τούτο σημαίνει ότι ζητείται παρά του πάσχοντος εμπορίου της Νήσου εντός συντόμου χρονικού διαστήματος το ποσόν 70.000 λιρών περίπου... Είναι γνωστόν ότι εν Κύπρω οι έμποροι αναπληρούσι τας Γεωργικάς Τράπεζας και ότι το πλείστον μέρος των εμπορικών κεφαλαίων διετέθη εις γεωργικά δάνεια... είναι επίσης γεγονός ότι... αφ' ενός εξαγόμενον ετησίως σπουδαίου χρηματικού ποσού και η εμπορική κίνησις ήτις από τριών τεσσάρων ετών μαστίζει ημάς αφ' ετέρου, απεστέρησαν σχεδόν καθ' ολοκληρίαν τον τόπον παντός

αγρότες για την αποπληρωμή των δικών τους οφειλών. Οι αγρότες όμως πιεζόμενοι και από την κυβέρνηση για την καταβολή των φόρων τους δεν δύνανται να αντεπεξέλθουν με αποτέλεσμα την κατάσχεση και εκποίηση των κτημάτων τους¹⁷⁵². Σε αυτή την δύσκολη συγκυρία η κυβέρνηση αναλαμβάνει την πρωτοβουλία της δημιουργίας των δανειστικών επιτροπών, οι οποίες δανείζουν χρήματα αρχικά σε αγρότες και στην συνέχεια και σε κοινότητες. Η λειτουργία τους αρχικά κρίθηκε ως επιτυχής και ο πληθυσμός της νήσου ζήτησε επανειλημμένα την επέκταση των εργασιών τους¹⁷⁵³. Στην συνέχεια όμως οι ανάγκες του πληθυσμού φαίνεται να αυξήθηκαν σε μεγάλο βαθμό με αποτέλεσμα οι Δανειστικές Επιτροπές να μην είναι σε θέση να ανταποκριθούν¹⁷⁵⁴ και ο λαός να επανέλθει στο πάγιο αίτημά του για ίδρυση Αγροτικής Τράπεζας¹⁷⁵⁵.

Ταυτόχρονα με την κυβερνητική πρωτοβουλία έχει κινητοποιηθεί και η ιδιωτική με αποτέλεσμα την ίδρυση μια σειράς ταμειυτηρίων και τραπεζικών ιδρυμάτων τα οποία είτε χρησιμοποιούνται για αποταμίευση, είτε για δανεισμό από τους αγρότες και τους εμπόρους του νησιού. Το ταμειυτήριο «Η Λευκωσία»¹⁷⁵⁶ ιδρύεται το 1899 ενώ το ταμειυτήριο «Το Κυπριακόν»

χρηματικού κεφαλαίου. Εις μόνος πόρος απέμεινε προμηθείας χρήματος, δηλαδή τα εξαγόμενα προϊόντα, ζητούνται όμως παρά της Τραπεζής εν εποχή, καθ' ην μικρόν μέρος των προϊόντων υπολείπεται εν τη Νήσω. Η συνέπεια λοιπόν έσται πίεσις των γεωργών εκ των πιεζομένων εμπόρων, το δε μόνον αποτέλεσμα μεγαλειτέρα έτι υποτίμησις των κτημάτων και οικονομική κρίσις, αφ' ης ο τόπος... δυσκόλως δύναται να ανακούψη... Οφείλη λοιπόν η Κυβέρνησις, άνευ αναβολής, ή να πραγματοποιήσει τον επιψηφισμένον περί Γεωργικής Τραπεζής νόμον, προσκαλούσα κεφαλαιούχους, παρέχουσα μεγαλειτέρας εγγυήσεις εν ανάγκη, ή να προσφέρει το συμβόλαιον των κυβερνητικών λογαριασμών και άλλα προνόμια εν ανάγκη όπως φέρη άλλην Εμπορικήν Τράπεζαν...». «Οικονομικά», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 29/10 Ιανουαρίου 1896. Οι περιορισμοί της Οθωμανικής Τράπεζας συνέχισαν γι' αυτό τον λόγο ο πληθυσμός ζητά επιτακτικά την δραστηριοποίηση και άλλων πιστωτικών ιδρυμάτων στο νησί, έτσι ώστε να αρθεί το μονοπώλιο της Οθωμανικής Τράπεζας. βλ. «Ανάγκη πιστωτικού ιδρύματος», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 2/15 Αυγούστου 1903.

¹⁷⁵² «Αθέτησις», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Ιουλίου 1903, «Η είσπραξις», ο.π., Λευκωσία: 12/25 Οκτωβρίου 1902, «Άκαρδος Τακτική», ο.π., Λευκωσία: 1/14 Φεβρουαρίου 1903.

¹⁷⁵³ «Τα Δάνεια», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Μαΐου 1904 και «Το Δανειστικόν Ταμειόν της Νήσου – Ποία ποσά εδάνεισεν εις τον γεωργικόν κόσμον», ο.π., Λευκωσία: 4/17 Σεπτεμβρίου 1904.

¹⁷⁵⁴ Από διάφορα χωριά της επαρχίας Κερύνειας αναφέρονται παράπονα ότι η Γεωργική Τράπεζα χωρίς κανένα λόγο αρνείται την παροχή δανείων σε γεωργούς. Από την Πάφο υπάρχουν παράπονα σχετικά με το κλείσιμο των εκεί υποκαταστημάτων της Γεωργικής Τράπεζας. «Η Γεωργική Τράπεζα αρνείται χορηγίαν δανείου», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 21/4 Δεκεμβρίου 1909.

¹⁷⁵⁵ «Η Ανακούφισις του Λαού», ο.π., Λευκωσία: 20/12 Μαΐου 1917, «Γεωργική Τράπεζα – Αναφορών αγροτών», ο.π., Λευκωσία: 21/4 Οκτωβρίου 1922, «Οι Γεωργοί ζητούν διέξοδο», ο.π., Λευκωσία: 24/7 Οκτωβρίου 1922, «Αναφορά δια Γεωργικήν Τράπεζαν», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Οκτωβρίου 1922.

¹⁷⁵⁶ Ήδη έχει ιδρυθεί το 1899 το Ταμειυτήριο της Λευκωσίας, βλ. Δημητρίου Παναγιώτης, *Η ιστορία του Κυπριακού Νομίσματος – Από το τάλαντο στο ευρώ*, Αθή, χ.τ.: 2010. Το Κυπριακό Ταμειυτήριο της Λευκωσίας θα απορροφηθεί από την Τράπεζα Κύπρου η οποία ιδρύεται το 1908. «Ιδρύεται η «Τράπεζα Κύπρου» με κεφάλαιο 100 χιλιάδες λίρες προερχόμενο αποκλειστικά από εγχώρια κεφάλαια. Τμήμα της νέας Τράπεζας, η οποία δεν θα έχει κερδοσκοπικούς σκοπούς θα είναι το «Ταμειυτήριο Λευκωσία». «Ίδρυσις Κυπριακής Τραπεζής – Εξεδόθη καταστατικόν – Βοηθήσατε Κύπριοι», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 29/11 Ιανουαρίου 1908. «Ταμειυτήριον «Η Λευκωσία» - Ο Ισολογισμός», ο.π., Λευκωσία: 20/5 Μαρτίου 1910.

ιδρύεται το 1903¹⁷⁵⁷. Ακολουθεί η ίδρυση των αγροτικών τραπεζών¹⁷⁵⁸, οι οποίες έχουν αποταμιευτικό χαρακτήρα, το 1905 και η μετατροπή της Αγγλοαιγυπτιακής Τράπεζας στην Αγροτική Τράπεζα της Κύπρου¹⁷⁵⁹ το 1906. Η Αγροτική Τράπεζα Κύπρου κατόρθωσε να λειτουργήσει και να αποφέρει κέρδη για αρκετά χρόνια προτού μετατραπεί στην Συνεργατική Κεντρική Τράπεζα το 1937¹⁷⁶⁰. Επίσης, το 1909 ιδρύθηκε ο πρώτος δανειοληπτικός συνεταιρισμός στο Λευκόνοικο¹⁷⁶¹.

¹⁷⁵⁷ «Το Κυπριακόν Ταμειυτήριον – Επωφελής Όροι», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 15/28 Φεβρουαρίου 1903. Με βάση το καταστατικό του το Ταμειυτήριο θα λειτουργήσει για 5 χρόνια.

¹⁷⁵⁸ «Χαίρομεν ότι η ίδρυσις αποταμιευτικών Τραπεζών κατά το σύστημα Raiffeisen εξαπλούται ημέρα τη ημέρα εν τοις χωρίοις. Έναρξιν έκαμεν η Πάφος, και εν τη Επαρχία εκείνη – ήτις πλειότερον πάσης άλλης υπέφερεν εκ της τοκογλυφίας – επεκτείνεται ιδία το ευεργετικόν σύστημα των αποταμιευτικών ιδρυμάτων, χάρις εις τας προς τους αγρότας προτροπάς δραστηρίων και φιλοπατριδων υπαλλήλων και άλλων ανδρών πονούντων τον τόπον... δεν πρέπει να στηρίζωμεν όλας τας ελπίδας επί ξένης κυβερνήσεως... Ημείς λοιπόν δι' ημών. Εργασθώμεν μόνοι, αποταμιεύοντες τας μικράς ημών οικονομίας, ούτω δε συν τω χρόνω θ' αυξήσωσι τα κεφάλαια, και αι μικραί αποταμιευτικάί τράπεζαι θα καταστώσι τοιαύτα ώστε να δύνανται να παρέχωσι βοήθειαν και ανακούφισιν εις τας τάξεις των γεωργών, χωρίς ούτοι ν' αναγκάζονται να κρούωσι τας θύρας των τοκογλύφων...». «Αγροτικάί Τράπεζαι», ο.π., Λευκωσία: 15/8 Ιουλίου 1905.

¹⁷⁵⁹ «Αλλά την εκ της μετατροπής της φορολογίας αγαθήν εντύπωσιν συγκινά η επισκόπησις των όρων, υφ' ους επετράπη η ίδρυσις εν Κύπρω Γεωργικής Τραπεζής εις του μετόχους της Αγγλοαιγυπτιακής Εταιρείας... η σπουδή, μεθ' ης η κυβέρνησις επεράτωσε τας μετά της Εταιρείας... διαπραγματεύσεις, αποδεικνύει πόσον αμελετήτως προέβη εις την σύναψιν συμβάσεως χορηγούσης εις την Τράπεζαν το δικαίωμα της απολαβής τόκου μέχρις 9%. Η χρήσις τόκου τοιούτου εις τα δάνεια των γεωργικών τάξεων αίρει και την ελαχίστην ωφέλειαν... Τόκος προς 9% όχι μόνον δεν ανακουφίζει τας επαρκώς βεβαρημένας γεωργικάς τάξεις, αλλά προώρισται δια της περί την χορηγίαν των δανείων ευχερεία να βυθίση αυτάς εις χρέη... Είναι δε εντελώς αδιάφορον... το ότι ο τόκος μεθ' ου... συνάπτουσιν... τα δάνεια των αι γεωργικάί τάξεις υπερβαίνει πολλάκις το όριον του τόκου, εντός του οποίου υποχρεούται να δανείζη η Γεωργική Τράπεζα... εάν δια του 9% πρόκειται να επέλθη όντως η επαγγελθείσα ανακούφισις των γεωργικών πληθυσμών. Και δεν διστάζωμεν να ειπώμεν όχι. Διότι η Τράπεζα η αξιώσασα να ευεργετήση τα αγροτικά πλήθη της Κύπρου απαλλάττουσα ταύτα από τους όνυχας της τοκογλυφίας, ουδέν κατ' αυτής θα κατενέγκη πλήγμα, της τοκογλυφίας αρκουμένης εις τα εκ του 9% ασφαλή κέρδη... η μέλλουσα να ωφεληθή... δεν είνε η γεωργία της Κύπρου, αλλά η Τράπεζα... Εις τοιαύτα ατοπήματα άγουσι συνήθως... η παρά τοις κυβερνήταις έλλειψις προνοίας προς τους κυβερνωμένους... Άφηκε δε τουναντίον ελεύθερον το στάδιον της εκμεταλλεύσεως της χώρας εις Εταιρείαν, ήτις φεύγουσα τον εν Αιγύπτω συναγωνισμόν και τους εξ αυτού κινδύνους κατήλθεν εις την Κύπρον δια να συναγωνισθή μεν ίσως την τοκογλυφίαν, αλλά όχι και να ανακουφίση τον Κυπριακόν λαόν...». «Χωρίς Τίτλο», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 3/16 Ιουνίου 1906. Για την αγροτική τράπεζα και τους αγροτικούς συνεταιρισμούς βλ. Μουστακά Σωτηρούλα, *Το Εργατικό Κίνημα...*, ο.π., σ.σ.77-78.

¹⁷⁶⁰ Η Έκθεση για τις εργασίες της Αγγλοαιγυπτιακής Γαιοπάροχου Εταιρείας αναφέρεται και στην Γεωργική Τράπεζα της Κύπρου. Το ολικό ποσό των ενυπόθηκων δανείων που έχει παραχωρήσει η Γεωργική Τράπεζα για το 1912 ανέρχεται στις 101.046 λίρες, ενώ υπήρχαν ήδη δάνεια ύψους 52.283 λιρών. Τα καθαρά κέρδη της Τράπεζας για το 1912 ήταν 4.506 λίρες, ενώ οι καθυστερήσεις σε χρωστούμενα δάνεια ήταν 6.825 λίρες. Η Γαιοπάροχος Εταιρεία κατέχει κτήματα αξίας 41.831 λιρών στην Κύπρο. «Η Γεωργική Τράπεζα – Αι εργασίαι της εν τη Νήσω – Η Γαιοπάροχος Εταιρεία», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 20/3 Μαΐου 1903 και «Η Αγγλοαιγυπτιακή Γαιοπάροχος Εταιρεία – Η Γεωργική Τράπεζα», ο.π., Λευκωσία: 29/11 Απριλίου 1914.

¹⁷⁶¹ Ρίχτερ Χάιντς Α., *Ιστορία της Κύπρου Τόμος Πρώτος (1878 – 1949)*, Εστία, Αθήνα: 2007, σ. 133. . Για τις Συνεργατικές Πιστωτικές Εταιρίες Αγροτών βλ. Orr Charles William James, *Cyprus Under British Rule*, ο.π. σ. 150. Ο Storrs αναφέρει ότι η ανάπτυξη των πιστωτικών Εταιριών αποδυναμώνει την επιρροή των τοκογλύφων, βλ. Storrs Ronald, *Orientalions*, ο.π. σ. 489. Ενώ ο Πικρός αναφέρει ότι οι Βρετανοί προωθούν τον Συνεταιρισμό αλλά τα

Τη μεγαλύτερη επιτυχία από όλα τα τραπεζικά ιδρύματα είχαν τα ταμειυτήρια. Πνεύμα αποταμίευσης επικρατεί σε όλη την νήσο. Εδώ και καιρό αποταμειυτικά ιδρύματα ιδρύονται σε πόλεις και χωριά της Κύπρου¹⁷⁶². Τα ταμειυτήρια Λευκωσίας βελτίωσαν αισθητά την θέση τους, αύξησαν τα κέρδη τους και εξασφάλισαν την εμπιστοσύνη της κυπριακής αγοράς. «...δια μικρού εβδομαδιαίου καταθέματος χειρωνάκτες και γυναίκες βιοπαλαίστριαι ευρέθησαν εν διαστήματι 5ετίας ή 10ετίας κάτοχοι χρηματικών ποσών δι' ων ηδυνήθησαν και θυγατέρας ν' αποκαταστήσωσι και οικογενείας πολυμελείς να στηρίξωσι... Εν ημέραις αντιξοίς και οικονομικής δυσπραγίας, καθ' ας το μόνον εν Κύπρω λειτουργούν ξένον πιστωτικόν ίδρυμα περιώρισε τας πιστώσεις του, ο εμπορικός κόσμος της Λευκωσίας εύρεν ανακούφισιν και υπεστηρίχθη υπό μόνων των ταμειυτηρίων του...¹⁷⁶³».

Η αύξηση της λειτουργίας των ταμειυτηρίων ήταν τόσο «ευεργετική» ώστε ο πληθυσμός επιθυμούσε να επεκταθούν αυτά σε κάθε πόλη και χωριό της νήσου. Για αυτό τον σκοπό ο Θεοδότου καταθέτει νομοσχέδιο το οποίο προνοεί την ίδρυση δοκιμαστικών τραπεζών σε όλες τις επαρχίες. Τα απαιτούμενα κεφάλαια θα ληφθούν από τα πλεονάσματα της νήσου προς 3% και οι τράπεζες θα χορηγούν δάνεια στους αγρότες προς 6%. Με αυτό τον τρόπο αναμένεται ότι θα λυθεί το αγροτικό ζήτημα και θα μπορέσει ο αγρότης να απολαύσει τα κέρδη του, τα οποία μέχρι σήμερα απομυζά αφενός η κυβέρνηση με τον τόκο των 25% που επιβάλλει στον δάνειο σπόρο αφετέρου οι τοκογλύφοι¹⁷⁶⁴. Με την επιτυχή τους λειτουργία τα ταμειυτήρια έχουν συγκεντρώσει μεγάλα αποθέματα σε ρευστό, οπότε προσπαθούν να μεταβληθούν σε τραπεζικά ιδρύματα προκειμένου να αποκτήσουν τη δυνατότητα να διαθέσουν τα συγκεντρωθέντα κεφάλαια για δανεισμό, ωφελώντας κατ' αυτό τον τρόπο τον πληθυσμό και εξασφαλίζοντας ακόμη μεγαλύτερα κέρδη για τους μετόχους τους¹⁷⁶⁵.

Το ερώτημα που προκύπτει είναι πώς είναι δυνατό μια χώρα η οποία μαστίζεται από έλλειψη ρευστότητας να έχει τα απαιτούμενα κεφάλαια για την δημιουργία ιδιωτικών πιστωτικών ιδρυμάτων και άλλων βιομηχανιών; Από την πλήρη εξαθλίωση την οποία επέφερε η σιτοδεία τόσο του 1887 όσο και της επόμενης δεκαετίας, η Κύπρος πέρασε σε πορεία ανάκαμψης μετά το 1903. Σημαντικό ρόλο στην ανάκαμψη του αγροτικού πληθυσμού

αποτελέσματα είναι πενιχρά λόγω κυρίως της έλλειψης κεφαλαίων και της απειρίας των Κυπρίων, βλ. Πικρός Γιάννης Π., *Ο Βενιζέλος και το Κυπριακό*, Φιλιππότη, Αθήνα: 1980, σ. 71.

¹⁷⁶² «Ταμειυτήριον Η Σαλαμίας», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 8/21 Μαΐου 1910.

¹⁷⁶³ «Τα Λαϊκά Ταμειυτήρια», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 7/20 Φεβρουαρίου 1909. βλ. επίσης: «Τα Ταμειυτήρια της πρωτεύουσας – Η δράσις των», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Μαρτίου 1908, «Το αποταμειυτικό πνεύμα εν Λευκωσία – Εγγραφαί νέων μετόχων», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 31/13 Ιανουαρίου 1917.

¹⁷⁶⁴ «Αι Λαϊκά Τράπεζαι εν Κύπρω – Το Νομοσχέδιον του κ. Θεοδότου», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Δεκεμβρίου 1913. βλ. επίσης: «Νόμος Ευεργετικός», ο.π., Λευκωσία: 21/6 Ιουνίου 1914.

¹⁷⁶⁵ «Το λαϊκόν Ταμειυτήριον της Λεμεσού – Ενέργειαι προς αναγνώρισιν», ο.π., Λευκωσία: 28/10 Φεβρουαρίου 1917, «Το Κυπριακόν Ταμειυτήριον», ο.π., Λευκωσία: 22/5 Μαΐου 1917, «Κεφάλαια αδιάθετα – Τραπεζιτικόν Ιδρυμάτων», ο.π., Λευκωσία: 16/1 Μαρτίου 1917.

διαδραμάτισαν τα ανακουφιστικά και φορολογικά μέτρα της κυβέρνησης. Τι γίνεται όμως με την ανάκαμψη του εμπορικού κόσμου; Όπως αναφέρθηκε ήδη, μεγάλη αλλαγή επήλθε με την άρση του μονοπωλίου της Οθωμανικής Τράπεζας και την ίδρυση νέων αποταμιευτικών και πιστωτικών ιδρυμάτων¹⁷⁶⁶. Αλλά και η κυβέρνηση δρομολόγησε ορισμένες βελτιώσεις στις υποδομές της χώρας, οι οποίες συντέλεσαν ευεργετικά στην ανάπτυξη του εμπορίου. Η κατασκευή του σιδηροδρόμου, η βελτίωση των υποδομών στα λιμάνια και η διασύνδεση της Κύπρου με το εξωτερικό έδωσαν ώθηση στο εμπόριο. Η κυβέρνηση λοιπόν αποφασίζει το 1905 τη σύναψη δανείου ύψους 314.000 λιρών με το αγγλικό θησαυροφυλάκιο, τις οποίες θα διαθέσει για την εκτέλεση σιδηροδρομικών και αρδευτικών έργων¹⁷⁶⁷. Το μέτρο αυτό σε συνδυασμό με την ίδρυση της Κυπριακής Ατμοπλοϊκής Εταιρείας της Λεμεσού, η οποία τον επόμενο χρόνο θα αναλάβει τη διασύνδεση Κύπρου – Αιγύπτου, σηματοδοτεί την έναρξη της αυξητικής πορείας του κυπριακού εμπορίου¹⁷⁶⁸.

Η εισροή ρευστού από την Αγγλία συνεχίζεται και το 1907 όταν η αγγλική κεντρική κυβέρνηση αποφασίζει την διάθεση πάγιας επιχορήγησης ύψους 50.000 λιρών στην κυβέρνηση της Κύπρου¹⁷⁶⁹. Η κεντρική κυβέρνηση κρίνοντας ασύμφορη την κάλυψη των ελλειμμάτων της Κύπρου, τα οποία δεν είναι ποτέ σταθερά, και θέλοντας να βάλει τάξη στα οικονομικά της έλαβε την απόφαση αυτή για διάθεση συγκεκριμένου ποσού με την προϋπόθεση όμως ότι θα δημιουργηθεί ένα αποθεματικό ταμείο όπου θα φυλάσσεται μέρος του πλεονάσματος των προσόδων της νήσου και ότι τα κεφάλαια που θα κατατίθενται σε αυτό θα χρησιμοποιηθούν μόνο στην περίπτωση μιας σιτοδείας ή άλλης έκτακτης ανάγκης. Πέραν της πάγιας επιχορήγησης η Αγγλία δεν θα έχει πια καμία οικονομική υποχρέωση απέναντι στην Κύπρο η οποία δεν θα έχει πλέον τη δυνατότητα να της ζητήσει οποιαδήποτε οικονομική βοήθεια ενώ παράλληλα θα συνεχίσει να καταβάλλει το ποσό του φόρου υποτελείας. Η ετήσια επιχορήγηση κρίνεται από πολλούς Κύπριους ως παράγοντας που δεν διαφοροποιεί ουσιαστικά την οικονομική κατάσταση της Κύπρου, αφενός γιατί τα έσοδα του νησιού συνεχίζουν να απομυζούνται από τον φόρο υποτελείας, αφετέρου τα όποια οικονομικά πλεονάσματα δεν θα διατίθενται στην ενίσχυση της ανάπτυξης αλλά θα μένουν δεσμευμένα σε αγγλικές τράπεζες.

¹⁷⁶⁶ «Η Τράπεζα Αθηνών εις Κύπρον», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Μαΐου 1910. βλ. επίσης: «Η Τράπεζα Αθηνών, επέκτασις των εργασιών, ίδρυσις υποκαταστημάτων», ο.π., Λευκωσία: 30/12 Αυγούστου 1911.

¹⁷⁶⁷ «Εκθεσις Πρώην Αρμοστού Σιρ Ουίλλιαμ Χένυνς Σμίθ 1903 – 1904», ο.π., Λευκωσία: 5/18 Φεβρουαρίου 1905.

¹⁷⁶⁸ «Η ισχύς εν τη ενώσει», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 7/20 Μαΐου 1905. Τον ίδιο χρόνο λήγει το συμβόλαιο της Κυβέρνησης με την Εταιρεία «Πελλ» για την σύνδεση Κύπρου – Αιγύπτου, βλ. «Η Συγκοινωνία», ο.π., Λευκωσία: 7/20 Μαΐου 1905. Την ανάληψη του εν λόγω συμβολαίου αναλαμβάνει η Κυπριακή Ατμοπλοϊκή Εταιρεία Λεμεσού, βλ. «Η Συγκοινωνία Κύπρου και Αιγύπτου – Η Απάντησις του Υπουργού – Προτίμησις της Κυπριακής», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 24/7 Ιουλίου 1906. Η Ατμοπλοϊκή Εταιρεία φαίνεται να προόδευσε ταχύτατα εφόσον μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1906 προχωρά στην αγορά και τρίτου ατμόπλοιου, βλ. «Η Ατμοπλοΐα Λεμεσού – Αγορά και τρίτου Ατμόπλοιου», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Σεπτεμβρίου 1906.

¹⁷⁶⁹ «Ο Προϋπολογισμός της Κύπρου δια το έτος 1907 – 1908 – Επελθούσαι μεταβολαί», ο.π., Λευκωσία: 10/23 Φεβρουαρίου 1907.

Παρ' όλα αυτά η ρευστότητα η οποία εξασφαλίζεται σε συνδυασμό με την επίτευξη «ικανοποιητικής» παραγωγής τα επόμενα έτη και την ανάπτυξη της εμπορικής δραστηριότητας δίνει ώθηση στην οικονομία της Κύπρου¹⁷⁷⁰.

Την ανοδική πορεία της οικονομίας ανακόπτει απότομα το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου. Τα τέσσερα χρόνια του πολέμου η Κύπρος υποφέρει από έλλειψη σιτηρών, περιορισμούς στον τομέα του εμπορίου και έλλειψη ρευστότητας λόγω της στάσης των τραπεζών. Ο πόλεμος που ξέσπασε μεταξύ Αυστρίας και Σερβίας επηρέασε σημαντικά την οικονομία της Κύπρου. Τα αυστριακά εμπορικά ατιμόπλοια δεν προσεγγίζουν πλέον το νησί με αποτέλεσμα την άμεση άνοδο των τιμών σε είδη πρώτης ανάγκης όπως η ζάχαρη, ο καφές, το πετρέλαιο και το σιτάρι. Η κατάσταση επιδεινώνεται μετά την κήρυξη του πολέμου μεταξύ Αγγλίας και Γερμανίας. Οι κάτοικοι των παραλιών και ιδιαίτερα οι λεμβούχοι και οι αχθοφόροι υπέστησαν οικονομικό πλήγμα λόγω της έλλειψης εργασιών στα λιμάνια. Η Οθωμανική Τράπεζα, η Τράπεζα Κύπρου, η Τράπεζα Αθηνών και το Κυπριακό Ταμειυτήριο πάγωσαν όλους τους τρεχούμενους λογαριασμούς, διέκοψαν κάθε χρηματική προκαταβολή έναντι φορτωτικών και δεν αναλαμβάνουν καμία ευθύνη για την έκδοση συναλλαγματικών στο εξωτερικό. Όλα τα πιστωτικά ιδρύματα με διαταγή του αρμοστή παρέμειναν κλειστά από την Παρασκευή μέχρι την Δευτέρα. Επίσης, τα ταχυδρομεία δεν εκδίδουν χρηματικές επιταγές σε Αίγυπτο και Σουδάν¹⁷⁷¹. Η κυβέρνηση κήρυξε στρατιωτικό νόμο¹⁷⁷², διέταξε την εισαγωγή χρεοστασίου και καθόρισε τις τιμές των τροφίμων χαλιναγωγώντας την κερδοσκοπία και ανακουφίζοντας τις εργατικές τάξεις¹⁷⁷³.

Τη Δευτέρα επαναλειτούργησαν τα πιστωτικά ιδρύματα της Οθωμανικής Τράπεζας και της Τράπεζας Κύπρου αλλά οι εργασίες που εκτελούσαν ήταν περιορισμένες. Δέχονταν πληρωμές συναλλαγματικών αλλά δεν παρείχαν οποιαδήποτε διευκόλυνση στη διεξαγωγή του εμπορίου, δεν χορηγούσαν δάνεια, ούτε εκταμίευαν τις καταθέσεις. Με αυτό τον τρόπο η

¹⁷⁷⁰Χαρακτηριστικά στον εναρκτήριο λόγο του για το 1908 ο Αρμοστής αναφέρει ότι τα λιμενικά, αρδευτικά και σιδηροδρομικά έργα σημείωσαν πρόοδο και ωφέλησαν τον λαό, ενώ η επιχορήγηση των 50 χιλιάδων λιρών επέτρεψε στην Κύπρο να καταθέσει περισεύματα ύψους 50 χιλιάδων λιρών στο Αποθεματικό Ταμείο και να διαθέσει 20 χιλιάδες λίρες για την εκτέλεση δημόσιων έργων, βλ. «Ο Προϋπολογισμός της Κύπρου δια το έτος 1907 – 1908 – Επελθούσαι μεταβολαί», ο.π., Λευκωσία:23/7 Μαρτίου 1908. Ο Orr αναφέρει ότι «Η σταθερή ετήσια επιχορήγηση έχει ένα ανεκτίμητο όφελος για την Κύπρο και η προσεκτική συνετή διαχείριση των οικονομικών του νησιού, σε συνδυασμό με την αύξηση της ευημερίας, έχει οδηγήσει σε μια σειρά από γενναιόδωρα πλεονάσματα που έχουν χρησιμοποιηθεί για την εκτέλεση μιας σειράς από βελτιώσεις.», Orr Charles William James, *Cyprus Under the British Rule*, ο.π., σ. 93.

¹⁷⁷¹«Ο Πόλεμος και η Κύπρος – Οικονομική Επίδρασις», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 26/8 Αυγούστου 1914

¹⁷⁷²«Τα μέτρα της Κυπριακής Κυβερνήσεως», ο.π., Λευκωσία: 26/8 Αυγούστου 1914.

¹⁷⁷³«Ο Πόλεμος και τα μέτρα της Κυπριακής Κυβερνήσεως», ο.π., Λευκωσία: 2/15 Αυγούστου 1914. βλ. επίσης: «Να διατιμηθώσι και άλλα είδη», ο.π., Λευκωσία: 4/17 Οκτωβρίου 1914, «Έλλειψις άρτου – Θλιβεραί σκηναί εν Λευκωσία», ο.π., Λευκωσία: 31/3 Απριλίου 1915, «Τα τρόφιμα να διατιμηθώσι», ο.π., Λευκωσία:3/16 Οκτωβρίου 1915

περιουσία πολλών ατόμων είχε μείνει δεσμευμένη στα ταμεία των τραπεζών με αποτέλεσμα την έλλειψη ρευστότητας στην αγορά. Εξαιρέση αποτελούσε η Τράπεζα Αθηνών η οποία εκτελούσε κανονικά τις εργασίες της διευκολύνοντας τον εμπορικό κόσμο. Εκείνοι που είχαν ήδη αρχίσει να αισθάνονται τις επιπτώσεις του πολέμου ήταν οι εργατικές τάξεις γιατί πολλές εργασίες, όπως οι οικοδομές οι οποίες απασχολούν μεγάλο αριθμό εργατών, είχαν σταματήσει¹⁷⁷⁴. Όσον αφορά στην ατμοπλοΐα, η εταιρεία Κεδιβιέ αποφάσισε αρχικά να διακόψει την ατμοπλοϊκή σύνδεση της Κύπρου με την Αίγυπτο αλλά μετά ανακάλεσε την απόφαση της, ενώ ήδη είχε προσεγγίσει συμβατικό ατμόπλοιο το νησί, το οποίο απέπλευσε πάραυτα για την Αίγυπτο μεταφέροντας πατάτες και σταφύλια¹⁷⁷⁵.

Ο αρμοστής δήλωσε ότι η κυβέρνηση μελετά ήδη την εκτέλεση ανακουφιστικών έργων και προς αυτήν την κατεύθυνση προτίθεται να τυπώσει χαρτονομίσματα τα οποία θα αποσύρει μετά το πέρας του πολέμου, αν παρουσιαστεί η ανάγκη, ότι αναμένονται 10.000 λίρες εξ Αιγύπτου οι οποίες θα αυξήσουν την ρευστότητα της Οθωμανικής Τράπεζας, και, ότι όλες οι κυβερνητικές εισπράξεις από φόρους ή άλλες πηγές θα κατατίθενται σε αυτήν αυξάνοντας την ρευστότητά της και διευκολύνοντας τη διεξαγωγή εμπορίου και, τέλος, ότι η ισχύς του χρεοστασίου θα επεκταθεί και θα τροποποιηθεί. Ο αρμοστής ανέφερε επίσης ότι ο εχθρικός στόλος έχει περιορισθεί σε συγκεκριμένα σημεία της Μεσογείου, άρα η διεξαγωγή του κυπριακού εμπορίου είναι ασφαλής¹⁷⁷⁶. Στην αγορά της Κύπρου επικρατεί πλήρης απραξία¹⁷⁷⁷ παρά το γεγονός ότι είναι η εποχή της συγκομιδής των προϊόντων. Η εξαγωγή των κυπριακών προϊόντων έχει ελαττωθεί και περιορίζεται στην αιγυπτιακή αγορά¹⁷⁷⁸. Οι γεωργοί παροτρύνονται να αυξήσουν την καλλιέργεια σιτηρών και να αναπτύξουν την κτηνοτροφία.

¹⁷⁷⁴ Οι οικοδομικές εργασίες έχουν σταματήσει εξαιτίας της μη παροχής δανείων από τις Τράπεζες με αποτέλεσμα να πλήττεται η τάξη των οικοδόμων και των ξυλουργών. Μεγάλος αριθμός οικοδόμων και ξυλουργών εργάζονταν στο παρελθόν σε μεγάλα οικοδομικά έργα ξένων εταιρειών στην Τουρκία αλλά λόγω της εμπόλεμης κατάστασης έχουν επιστρέψει στην Κύπρο όπου μένουν άνεργοι και πένητες. Πρέπει να ληφθούν άμεσα κυβερνητικά μέτρα προτού επέλθει η πείνα για όλες τις τάξεις των πολιτών. Πρώτα θα πρέπει να χορηγηθεί αυξημένο ποσοστό δάνειου σπόρου σε πληθώρα αγροτών ώστε να αυξηθεί η παραγωγή δημητριακών. Έτσι θα υπάρξει αρκετή εργασία για τους αγρότες και θα παραχθεί μεγάλη ποσότητα δημητριακών η οποία θα μπορεί να συντηρήσει το νησί. Ως γνωστό, η παραγωγή προϊόντων σε εμπόλεμες περιοχές δεν είναι δυνατή, έτσι η Κύπρος θα βρίσκεται στην ευχάριστη θέση να εξάγει τα περισσεύματα της σε δημητριακά. Δεύτερο, θα πρέπει άμεσα να διενεργηθούν ανακουφιστικά έργα σε μεγάλη κλίμακα και σε όλη την επικράτεια του νησιού. Και τρίτο, θα πρέπει να ανασταλεί η είσπραξη των φόρων. Πολλοί αγρότες αναγκάστηκαν να καταφύγουν στους τοκογλύφους για να μπορέσουν να αποπληρώσουν τους φόρους τους μετά τις αφόρητες πιέσεις που δέχθηκαν από τους κυβερνητικούς φοροεισπράκτορες. Αν παλαιότερα η τοκογλυφία ήταν κυρίαρχη στην νήσο σήμερα έχει γίνει άγρια και αδυσώπητη. Πρέπει να ισχύσει δικαιοστάσιο και για τους δημόσιους φόρους. «Η Οικονομική κρίσις και το καθήκον της Κυβερνήσεως», ο.π., Λευκωσία: 20/3 Οκτωβρίου 1914.

¹⁷⁷⁵ «Ο Πόλεμος και τα μέτρα της Κυπριακής Κυβερνήσεως», ο.π., Λευκωσία: 2/15 Αυγούστου 1914

¹⁷⁷⁶ «Συνέντευξις του Δημάρχου Λευκωσίας με τον Μ. Αρμοστήν», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Αυγούστου 1914

¹⁷⁷⁷ Η εμπορική απραξία συνεχίζεται και τα επόμενα χρόνια. βλ. σχετικά: «Η Πανήγυρις της Ελλάς εν Αμμοχώστω – Εμπορική απραξία», ο.π., Λευκωσία: 31/3 Απριλίου 1915.

¹⁷⁷⁸ «Ο Πόλεμος και η Κρίσις εν Κύπρω», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Αυγούστου 1914

Συνιστάται επίσης η καλλιέργεια λινού, προϊόν το οποίο δεν εισάγεται πλέον γιατί η παραγωγός χώρα, το Βέλγιο, βρίσκεται σε εμπόλεμη κατάσταση¹⁷⁷⁹. Πέραν της υποτίμησης των ημερομισθίων σημειώθηκε και υπερτίμηση του ψωμιού, γεγονός που προκάλεσε την αντίδραση των πολιτών. Η τιμή του ψωμιού αυξάνεται γιατί το σιτάρι που διαθέτουν οι έμποροι και οι γεωργοί για πώληση έχει αρχίσει να μειώνεται, ενώ την ίδια στιγμή η κυβέρνηση κρατά τα δικά της αποθέματα σε σιτηρά κλεισμένα στις κυβερνητικές αποθήκες¹⁷⁸⁰.

Η ίδια κατάσταση συνεχίζεται καθ' όλη την διάρκεια του πολέμου. Η μείωση στην παραγωγή σιτηρών και οι εμπορικοί περιορισμοί εκτινάσσουν τις τιμές των προϊόντων στα ύψη¹⁷⁸¹ με αποτέλεσμα να καταγράφεται έλλειψη τροφίμων τόσο στις πόλεις όσο και στα χωριά. Αυτό που έχουν περισσότερο ανάγκη οι Κύπριοι είναι η εκτέλεση ανακουφιστικών έργων για την αντιμετώπιση της ανεργίας, η διατίμηση των προϊόντων προς αποφυγή της αισχροκέρδειας, η εισαγωγή σιτηρών από το εξωτερικό και η απαγόρευση της εξαγωγής συγκεκριμένων προϊόντων ώστε να μην σημειωθούν ελλείψεις στην κυπριακή αγορά¹⁷⁸². Η κυβέρνηση λαμβάνει μέτρα όπως η διατίμηση, η επίταξη τροφίμων¹⁷⁸³ και η έκδοση χαρτονομισμάτων¹⁷⁸⁴ για την παροχή ρευστότητας στην αγορά αλλά αυτά δεν είναι αρκετά για να ανακόψουν την «προέλαση της πείνας» σε πολλές περιοχές της νήσου¹⁷⁸⁵. Με την λήξη του πολέμου η κατάσταση αντιστρέφεται, η διατίμηση και η απαγόρευση της εξαγωγής προϊόντων, τα οποία μέχρι αυτή τη στιγμή ήταν βασικά αιτήματα των Κυπρίων, πλέον προκαλούν

¹⁷⁷⁹ «Η ευρεία καλλιέργεια των σιτηρών εν Κύπρω – Εγκύκλιος Γεωργικού Τμήματος», ο.π., Λευκωσία: 4/17 Οκτωβρίου 1914

¹⁷⁸⁰ «Η Υπερτίμησης του Άρτου – Η δυσφορία του λαού», ο.π., Λευκωσία: 18/31 Οκτωβρίου 1914. βλ. επίσης «Εισαγωγή σίτου εξ Αιγύπτου», ο.π., Λευκωσία: 27/10 Ιουλίου 1915.

¹⁷⁸¹ «Υπερτίμησης των τροφίμων», ο.π., Λευκωσία: 24/6 Νοεμβρίου 1915, «Η εξαγωγή εσπεριδοειδών – Η υπερτίμησης των», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Ιανουαρίου 1916, «Επίδομα εις τους Κυβερνητικούς Υπαλλήλους», ο.π., Λευκωσία: 21/3 Φεβρουαρίου 1917.

¹⁷⁸² Για το αίτημα της διατίμησης βλ. «Συλλαλητήρια εν τη Επαρχία Κυρηνείας – Η άρσις της διατιμήσεως», ο.π., Λευκωσία: 17/30 Ιανουαρίου 1915, «Να διατιμηθώσι οι πατάται», ο.π., Λευκωσία: 4/22 Ιανουαρίου 1916, «Τα σιτηρά να διατιμηθώσι», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Ιουλίου 1917. Για το αίτημα της εκτέλεσης ανακουφιστικών έργων βλ. «Αιτήματα κατοίκων Πάφου προς τον Μ. Αρμοστήν δια του κ. Δημάρχου», ο.π., Λευκωσία: 24/6 Νοεμβρίου 1915. Για το αίτημα της απαγόρευσης εξαγωγής ορισμένων προϊόντων βλ. «Να κωλυθή η εξαγωγή», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Ιανουαρίου 1916, «Επί της εξαγωγής των τροφίμων», ο.π., Λευκωσία: 30/2 Φεβρουαρίου 1916. Για το αίτημα εισαγωγής σιτηρών βλ. «Εισαγωγή σίτου εξ Αιγύπτου», ο.π., Λευκωσία: 27/10 Ιουλίου 1915, «Κυβερνητικά Γεννήματα – Η παρακαταθήκη», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Οκτωβρίου 1916.

¹⁷⁸³ «Καταναγκαστική πώλησις σίτου», ο.π., Λευκωσία, 7/20 Φεβρουαρίου 1915, «Επίταξις τροφίμων», ο.π., Λευκωσία: 4/22 Δεκεμβρίου 1917.

¹⁷⁸⁴ «Νομοθετικόν Συμβούλιον – Η έναρξις των εργασιών – Ο Λόγος του Μ. Αρμοστού», ο.π., Λευκωσία: 4/17 Απριλίου 1915, «Τα κυπριακά χαρτονομίσματα εις κυκλοφορίαν», ο.π., Λευκωσία: 20/2 Σεπτεμβρίου 1916

¹⁷⁸⁵ «Ο Λαός πεινά», ο.π., Λευκωσία: 17/30 Ιανουαρίου 1915, «Πείνα εις τον Καραβάν – 130 οικογένειαι άνευ άρτου», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Φεβρουαρίου 1915, «Πείνα εις την Επαρχίαν της Κερύνειας – Να ληφθώσι μέτρα», ο.π., Λευκωσία: 11/24 Ιουλίου 1915, «Πείνα εις την Πάφον – Εργάται ρακένδυτοι», ο.π., Λευκωσία: 22/4 Σεπτεμβρίου 1915, «Η πείνα εν Λάρνακι», ο.π., Λευκωσία: 6/19 Φεβρουαρίου 1916.

προβλήματα σε έμπορους και αγρότες, οι οποίοι αν και έχουν στην διάθεσή τους μεγάλες ποσότητες σιτηρών, δεν μπορούν να τις εξάγουν¹⁷⁸⁶.

Η κρισιμότητα της κατάστασης καθ' όλη την διάρκεια του πολέμου ανάγκασε την κυβέρνηση να εισαγάγει μια σειρά από νόμους, όπως αυτόν για την πρόληψη της τοκογλυφίας, τον νόμο για την αναθεώρηση του Ποινικού Κώδικα του 1885, τον νόμο για τον διακανονισμό των σχέσεων εμπόρων και αγροτών και τον νόμο περί αναξιόχρεων οφειλετών¹⁷⁸⁷, με τον οποίο η κυβέρνηση θέλησε αφενός να προστατεύσει τους αγρότες από την τοκογλυφία, αφετέρου να εξασφαλίσει στους ιδιώτες δανειστές τη δυνατότητα να εισπράξουν έστω και ένα μικρό μέρος των δανείων που χορήγησαν σε αγρότες. Αμέσως μετά την λήξη του πολέμου το εξαγωγικό εμπόριο της Κύπρου εκτινάχθηκε στα ύψη¹⁷⁸⁸ αλλά η ανάκαμψη ήταν προσωρινή¹⁷⁸⁹. Η κυβέρνηση «παρασύρθηκε» από την φαινομενική ευμάρεια και αύξησε κατακόρυφα τις δαπάνες της με αποτέλεσμα να αναγκαστεί να λάβει μέτρα για την μείωση των κυβερνητικών εξόδων και να επιβάλει νέους φόρους¹⁷⁹⁰.

Η σιτοδεία του 1887 ανάγκασε την κυβέρνηση να λάβει όλα εκείνα τα μέτρα που ζητούσαν επιτακτικά οι Κύπριοι από την αρχή της μεταπολίτευσης. Την ανάγκασε, επίσης, να αναλάβει ενεργό ρόλο στην ρύθμιση της αγοράς και την δημιουργία νέων βιομηχανιών. Η Αγγλία αντιλαμβανόμενη ότι η οικονομία της Κύπρου σύντομα θα μετατρέποταν σε μαύρη τρύπα, όπου θα χάνονταν για πάντα οι αγγλικές λίρες, αποφάσισε να επέμβει. Δεν χαρίζει πια χρήματα στην Κύπρο αλλά τα δανείζει με τόκο. Παρέχοντας ρευστότητα παρείχε παράλληλα και ασφάλεια, η οποία βοήθησε στην ανάπτυξη της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Νέες βιομηχανίες και τραπεζικά ιδρύματα αλλάζουν τον χαρακτήρα της κυπριακής οικονομίας, εν μέρει βέβαια καθώς η Κύπρος εξακολουθεί να είναι κατά βάση αγροτική χώρα. Παρ' όλα αυτά η δημιουργία νέων υπαλληλικών και εργατικών τάξεων καθώς και η αύξηση του μεταναστευτικού ρεύματος είναι γεγονός.

¹⁷⁸⁶ «Φλέγοντα ζητήματα του τόπου – Συνέντευξις Βουλευτών μετά του Αρχιγραμματέως», ο.π., Λευκωσία: 28/10 Αυγούστου 1918, «Το ζήτημα των γεωργών Μεσαορίας – Αμμοχώστου», ο.π., Λευκωσία: 1/14 Σεπτεμβρίου 1918, «Γεωργικά ζητήματα – Υπόμνημα γεωργών Μεσαορίας – Αμμοχώστου», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Σεπτεμβρίου 1918.

¹⁷⁸⁷ «Νομοθετικόν Συμβούλιον – Η έναρξις των εργασιών – Ο λόγος του Αρμοστεύοντος – Η αντιφώνησις», ο.π., Λευκωσία: 23/5 Απριλίου 1919. Ο νόμος περί αναξιόχρεων γεωργών βασίστηκε στην Έκθεση επιτροπής, βλ. «Τα χρέη των Κύπριων γεωργών – Η έκθεσις της Επιτροπής – Προτεινόμενα μέτρα», ο.π., Λευκωσία: 5/18 Μαΐου 1918. Για το περιεχόμενο των Νόμων βλ. *Cyprus Gazette* 1919 σ.σ. 192 – 198.

¹⁷⁸⁸ «Το κυπριακόν εμπόριον – Η κίνησις ενός τριμήνου», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 16/29 Μαρτίου 1919, «Αρμοστικακή Έκθεσις δια το έτος 1918 – 1919», ο.π., Λευκωσία: 28/10 Απριλίου 1920.

¹⁷⁸⁹ «Το εμπόριον της νήσου – Στατιστική ενός έτους», ο.π., Λευκωσία: 13/26 Μαρτίου 1921.

¹⁷⁹⁰ «Τα οικονομικά μας», ο.π., Λευκωσία: 2/15 Απριλίου 1922, «Τα περισσεύματα μας» και «Νέα φορολογία», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Απριλίου 1922

II.2. Οι νέες εργατικές και υπαλληλικές τάξεις που δημιουργούνται μετά την οικονομική κρίση του 1887.

Η σιτοδεία του 1887 και οι επιπτώσεις της άλλαξαν άρδην την θέση των αγροτών στην κυπριακή οικονομία. Ανέκαθεν οι Κύπριοι αγρότες «ταλανίζονταν» από την τοκογλυφία, γεγονός που εντάθηκε κατά τα πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης όταν η βρετανική διοίκηση αποφάσισε να εισπράττει τους φόρους της σε χρήμα και όχι σε είδος. Αναγκασμένοι να καταθέτουν τους φόρους τους σε ρευστό, εν τη απουσία μιας αγροτικής τράπεζας, η οποία θα δάνειζε με μέτριο τόκο και μεγάλη διάρκεια αποπληρωμής, κατέφευγαν στους τοκογλύφους¹⁷⁹¹.

¹⁷⁹¹ Το σύστημα της δεκάτης... εξακολουθεί υφιστάμενον έτι, και οσημέραι αυστηρότερον, τα μάλα επιζήμιον τοις ταλαίνοις Κυπρίοις καθιστάμενον... Ο Κύπριος αδυνατεί ν' ανακύψει εκ της εν η κατεβυθίσθη χρεωκοπίας και ως εκ των αλλεπαλλήλων σιτοδιών και ως εκ των καταθλιπτικών μέσων της Κυβερνήσεως προς είσπραξιν φόρων και άλλων τινών. Ούτος εις τοσούτον ένδειας περιέστη, ώστε αναγκάζεται να πληρώνη αντί σμικροτάτου κεφαλαίου τον μυθώδη τόκον 20-40% καθ' εξαμηνίαν!». «Χωρίς Τίτλο», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 5/17 Νοεμβρίου 1888.

Η κατάσταση αυτή οδήγησε στη δημιουργία μιας τάξης άκληρων αγροτών, οι οποίοι άρχισαν είτε να κατακλύζουν τις πόλεις προς εξεύρεση εργασίας είτε να παίρνουν τον δρόμο της ξενιτιάς ελπίζοντας σε ένα καλύτερο μέλλον. Την διαδικασία εσωτερικής και εξωτερικής μετανάστευσης θα σφραγίσει η περίοδος του πρώτου παγκοσμίου πολέμου. Όπως αναφέρει ο Κατσιαούνης «Η εργατική τάξη... και η αστική κοινωνία, βρίσκονταν στην Κύπρο, μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα, σε εμβρυακή κατάσταση. Οι διάφορες ανομβρίες... άρχιζαν σταδιακά να δημιουργούν μια μικρή αγορά εργασίας από αγρότες που είχαν χάσει τις περιουσίες τους, λόγω της κυβερνητικής φορολογίας, και, κυρίως, λόγω των καταναγκαστικών πωλήσεων αγροτικών ακίνητων περιουσιών προς όφελος των δανειστών... Αυτή η διαδικασία της κοινωνικής διαφοροποίησης επιταχύνθηκε δραματικά κατά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου με την απότομη μείωση στις τιμές των αγροτικών προϊόντων... Αν και ένα ποσοστό ξεκληρισμένων αγροτών ακολούθησε τον δρόμο της μετανάστευσης, η πλειονότητα κατέφυγε στα αστικά κέντρα, όπου μαζί με τα πιο φτωχά στρώματα των βιοτεχνών των πόλεων συγκρότησαν μάζα συμπαγή, σε αριθμούς τέτοιους, ώστε να γίνει λόγος για εργατική τάξη...»¹⁷⁹².

II.2.α. Οι ακτήμονες αγρότες εξελίσσονται σε ανειδίκευτους εργάτες—Η «Μεγάλη Έξοδος».

Όπως έχει αναφερθεί, παρόλο που η βρετανική διοίκηση άλλαξε πολιτική μετά την σιτοδεία του 1887, αποφασίζοντας την είσπραξη των φόρων σε είδος και ιδρύοντας τις δανειστικές επιτροπές, αυτό δεν στάθηκε αρκετό για να επιτευχθεί η οικονομική ανάκαμψη των αγροτών. Η τοκογλυφία συνεχίζει ακάθεκτη και οι πιέσεις της κυβέρνησης για την είσπραξη των φόρων οδηγούν συχνά σε εκποιήσεις κτημάτων δημιουργώντας μια τάξη άκληρων αγροτών¹⁷⁹³.

¹⁷⁹² Κατσιαούνης Ρολάνδος, *Η Διασκεπτική...*, ο.π., σ. 25. Για τις καταναγκαστικές πωλήσεις αγροτικών περιουσιών και την δημιουργία μιας τάξης άκληρων αγροτών- ανειδίκευτων εργατών και την εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση βλ. Μουστακά Σωτηρούλα, *Το Εργατικό...*, ο.π., σ.σ. 72-73 και 80-81.

¹⁷⁹³ «...καθ' εκάστην ακούομεν θύματα της τοκογλυφίας, καθ' εκάστην ακούομεν αναγκαστικά πωλήσεις κτηνών, αγρών, γεωργικών εργαλείων, οικιακών σκευών και ολόκληρων περιουσιών, πολλάκις, συνηθέστατα δε τα εντεύθεν εισπραττόμενα χρήματα δεν επαρκούσι προς κάλυψη του χρέους του οφειλέτου, όστις και μετά την απογύμνωσιν του εξακολουθεί μένει τοιούτος... υμάς και μόνους θεωρούμεν ικανούς προς τούτο, απαλλάξατε λαόν βασανιζόμενον υπό της φοβεράς ταύτης μάστιγος... παύσατε ερχόμενοι και σεις επίκουροι του καταστρεπτικού τούτου έργου δια της βαρείας φορολογίας...», «Ανάγκη Γεωργικής Τραπέζης», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 31/12 Νοεμβρίου 1896. Βλ. επίσης: «Απίστευτα πράγματα – 72 Κατασχετήρια», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 17/1 Μαρτίου 1895, «Εκ Μεσαορίας», ο.π., Λευκωσία: 15/27 Σεπτεμβρίου 1895, «Πρωτοφανής Καταπίεσις των φορολογούμενων υπό του κ. Αρχιλογιστού», ο.π., Λευκωσία: 27/8 Νοεμβρίου 1895, «Εγχώρια», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 19/31 Ιουλίου 1896, «Κυβερνητικά καταθλίψεις – Καταπίεσις του λαού δια την είσπραξιν φόρων», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 8 Ιουλίου 1899, «Ακαρδος τακτική», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 1/14 Φεβρουαρίου 1903, «Η τελευταία συνεδρίασις του Ιταρέ Συμβουλίου – Τα κατασχετήρια εντάλματα – Απειλή δι' αγωγήν – Ανδρική στάσις του Αρχιμανδρίτου», ο.π., Λευκωσία: 25/8 Ιουλίου 1905, «Η είσπραξις των φόρων», ο.π., Λευκωσία: 2/15 Ιουλίου 1905 και «Η είσπραξις των φόρων», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 27/10 Ιουλίου 1915. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Κατσιαούνης, μετά την αγροτική κρίση του 1887 η Κυβέρνηση και οι Τοκογλύφοι επιδόθηκαν σε ένα αγώνα δρόμου για την είσπραξη των φόρων και των δανείων τους από τους γεωργούς. Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στην Κυβέρνηση και τους τοκογλύφους

Χαρακτηριστικό είναι το άρθρο της *Αλήθειας*, όπου περιγράφεται η άθλια οικονομική κατάσταση των άκληρων αγροτών, οι οποίοι καταφεύγουν στα αστικά κέντρα ψάχνοντας εργασία. «Η εξακολουθητική ύψωση της τιμής του σίτου εγένετο αισθητή πλέον εις τας κατωτέρας τάξεις... Καθ' ομίλους κατέρχονται οι χωρικοί εις τας πόλεις και τα χέρια τα εργατικά... που ως τώρα κρατούσαν το άροτρον τείνονται ανοικτά δι' ένα κομμάτι ψωμιού ελεημοσύνην... Αλλά το φρικτότερον... είνε η θέα τόσων και τόσων γυναικών χωρικών... κατήλθον με τα παιδιά των προς εξεύρεσιν ενός τεμαχίου μαύρου ψωμιού. Είνε φρικώδες, είνε ανεξήγητον, Νήσος τόσον εύφορος, τόσον πλούσια, να πένεται... Οι πλείστοι των χωρικών της Επαρχίας Πάφου τρέφονται με αγριόχορτα... πολυτέλεια δε θεωρείται το... ψωμί. Το Καρπάσι επίσης πάσχει την έσχατην ένδειαν και η επαρχία μας μικρόν θα απείχε της καταστάσεως ταύτης, αν υψούντο αι τιμαί των κρασιών... Και η τιμή του σίτου ολοέν' ανεβαίνει και απέσχομεν ακόμη πολύ της νέας εσοδείας. Είνε ζήτημα τι θα απογίνωσιν όλοι εκείνοι οι πτωχοί γεωργικοί πληθυσμοί μέχρι του θέρους, αυτοί οι στερούμενοι σήμερα του επιούσιου άρτου. Και απήνης, σκληρός ο εισπράκτωρ... καταδιώκων παντού το δύστηνον θύμα του συμπληροί σπαρακτικώς την εικόναν της δυστυχίας...¹⁷⁹⁴».

Ο Λανίτης αναφέρει ότι υπάρχουν τρία είδη δανειστών – τοκογλύφων: ο ντόπιος τοκογλύφος, ο οποίος είναι και ο ίδιος αγρότης και δανείζει τους φτωχότερους συγχωριανούς του από τα δικά του πλεονάσματα παραγωγής με μεγάλο επιτόκιο και λαμβάνοντας ως υποθήκη το κτήμα του δανειολήπτη. Όταν ο τελευταίος αδυνατεί να αποπληρώσει το χρέος του, ο δανειστής κατάσχει το κτήμα μεγαλώνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την περιουσία του. Ο δεύτερος τύπος είναι ο δανειστής της πόλης, ο οποίος όντας καταστηματάρχης πουλά σε εύπορους αγρότες προϊόντα που οι ίδιοι δεν μπορούν να παράγουν λαμβάνοντας πληρωμή σε είδος. Συχνά δεχόταν την παροχή δανείου με υποθήκη κτήματα αλλά ακόμη και όταν το κτήμα περνούσε στα χέρια του δεν είχε καμία πρόθεση να το καλλιεργήσει ο ίδιος. Στόχος του λοιπόν δεν ήταν τόσο η κατάσχεση κτημάτων αλλά το να εξακολουθήσει ο αγρότης να έχει την δυνατότητα αποπληρωμής και άρα την δυνατότητα επαναδανεισμού. Ο τρίτος τύπος ήταν ο επαγγελματίας δανειστής της πόλης, ο οποίος ήταν και ο ίδιος γαιοκτήμονας. Δάνειζε χρήματα με διασφάλιση την υποθήκευση κτημάτων. Όταν οι αγρότες δεν μπορούσαν να αποπληρώσουν τα χρέη τους, προχωρούσε σε κατάσχεση. Σκοπός του ήταν το να επωφεληθεί τόσο από το υψηλό επιτόκιο όσο και από την δυνατότητα απόκτησης γης σε πολύ χαμηλές τιμές. Κατ' αυτόν

είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση των κατασχέσεων και των καταναγκαστικών πωλήσεων παρά την κατακόρυφη πτώση των τιμών της ακίνητης περιουσίας. Από τον εν λόγω αγώνα νικητές βγήκαν οι τοκογλύφοι οι οποίοι λόγω της προσωπικής σχέσης που είχαν με τους δανειστές τους, αλλά και του μεγάλου αριθμού εισπρακτόρων τους οποίους εργοδοτούσαν, πέτυχαν την είσπραξη 14.195 λιρών έναντι 1.142 λιρών εκ μέρους της κυβέρνησης από την καταναγκαστική πώληση περιουσιών. Katsiaounis Rolandos, *Labour, Society and Politics...*, ο.π., σ.σ. 103 – 105.

¹⁷⁹⁴ «Η Αυτής Μεγαλειότης η Φτώχεια», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 11 Φεβρουαρίου 1898. βλ. επίσης «Η πενία εν Λάρνακι», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 8/21 Φεβρουαρίου 1903, «Η κρίσις των οίνων – Οι χωρικοί πεινούν», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 24/6 Ιανουαρίου 1910 και «Πείνα εις Λάρνακα», ο.π., Λευκωσία: 6/19 Φεβρουαρίου 1916.

τον τρόπο η εν λόγω ομάδα δανειστών δημιουργούσε τεράστιες κτηματικές περιουσίες, ενώ ταυτόχρονα είχε τον έλεγχο μεγάλων εκτάσεων γης, οι οποίες ήταν υποθηκεμένες στους ίδιους¹⁷⁹⁵.

Οι πρώην αγρότες αναζητώντας εργασία κατακλύζουν τις πόλεις προσπαθώντας να εξασφαλίσουν ημερομίσθια που θα τους επέτρεπαν να θρέψουν τους εαυτούς τους και τις οικογένειές τους. Το αποτέλεσμα αυτής της εσωτερικής μετανάστευσης ήταν η μεταφορά των επιπτώσεων της αγροτικής κρίσης και στις πόλεις. Τα ημερομίσθια πέφτουν κατακόρυφα, η τιμή των τροφίμων αυξάνεται, η αγοραστική αξία των πολιτών μειώνεται, οι επιδημίες μαστιίζουν τον πληθυσμό, οι πτωχεύσεις λόγω της μείωσης της ρευστότητας αυξάνονται και ορισμένα επαγγέλματα απειλούνται με εξαφάνιση λόγω της μείωσης στην ζήτηση των προϊόντων που παράγουν¹⁷⁹⁶. Αρχικά, οι άκληροι αγρότες έβρισκαν εργασία στα δημόσια έργα που δρομολογούσε η κυβέρνηση προς ανακούφιση του πληθυσμού και καταπολέμηση της ανεργίας¹⁷⁹⁷. Άλλοι εργάζονταν στην κυβερνητική υπηρεσία σε κατώτερες δημοσιοϋπαλληλικές θέσεις, οι οποίες δεν είχαν ιδιαίτερες απαιτήσεις. Κάπως έτσι αναλφάβητοι και ανειδίκευτοι αγρότες έγιναν θηροφύλακες ή ζαπτιέδες¹⁷⁹⁸. Όμως η αγροτική τάξη συνέχισε να βυθίζεται στην φτώχεια και να προσπαθεί να επιβιώσει ψάχνοντας νέους πόρους ζωής. Πολλοί από τους ακτήμονες αγρότες αναγκάζονται να δουλέψουν ως γεωργικοί εργάτες σε κτήματα μεγαλογαιοκτημόνων. Στο παρελθόν η πλειοψηφία των αγροτών ήταν ιδιοκτήτες γης¹⁷⁹⁹ αλλά μετά την παρατεταμένη οικονομική κρίση πολλοί από αυτούς έχασαν τα κτήματά τους εξαιτίας της αδυναμίας τους να αποπληρώσουν είτε τους φόρους τους, είτε τα δάνεια που πήραν από ιδιώτες τοκογλύφους. Η συχνότητα των εκποιήσεων οδήγησε στην κατακόρυφη πτώση των τιμών της ακίνητης περιουσίας. Έτσι τα κτήματα που έβγαιναν σε πλειστηριασμό κατέληγαν

¹⁷⁹⁵ Lanitis Nicholas Constantine, *Rural Indebtness and Agricultural Co – Operation in Cyprus* (αναθεωρημένη έκδοση), Πρόοδος, Λεμεσός: 1992, σ. 41.

¹⁷⁹⁶ Katsiaounis Rolandos, *Labour, Society and Politics...*, ο.π., σ.σ. 109 – 111.

¹⁷⁹⁷ Η εκτέλεση ανακουφιστικών δημόσιων έργων ήταν μια κυβερνητική πρακτική που εφαρμοζόταν αρκετά συχνά. βλ. για παράδειγμα: «Εξ Αστρομερίτου – Η πείνα – Τα ανακουφιστικά έργα και το ημερομίσθιο», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 8/21 Φεβρουαρίου 1903.

¹⁷⁹⁸ «Οι Γεωργοί Ζαπτιέδες», ο.π., Λευκωσία: 15/27 Σεπτεμβρίου 1895.

¹⁷⁹⁹ Ο αριθμός των μικρογαιοκτημόνων είχε αρχίσει να αυξάνεται πριν την έλευση των Βρετανών λόγω της σταδιακής διάλυσης των τσιφλικιών. Όταν οι Βρετανοί εισάγουν το σύστημα της άμεσης φορολόγησης, οι μικρογαιοκτήμονες δεν δύνανται να αντεπεξέλθουν με αποτέλεσμα την αύξηση των εκποιήσεων περιουσιών λόγω χρεών. Η μείωση των τσιφλικιών οδήγησε επίσης στην μείωση του αριθμού των οικόσιτων εργατών γης. Η στροφή των μεγαλογαιοκτημόνων σε μονοκαλλιέργειες, όπως είναι τα σιτηρά, τους απαλλάσσει από την ανάγκη να εργοδοτούν μεγάλους αριθμούς οικόσιτων εργατών γης ολόχρονα. Αντιθέτως προτιμούν να εργοδοτούν εποχιακούς εργάτες, ανά βδομάδα, κατά την εποχή του θερισμού. Επίσης οι μεγαλογαιοκτήμονες απαλλάσσονται από την υποχρέωση να συντηρούν τους εργάτες τους, ένα έξοδο που τους βαραίνει όλο και περισσότερο λόγω της αύξησης στην τιμή των τροφίμων, ενώ ταυτόχρονα επωφελούνται όταν οι εποχιακοί εργάτες ξοδεύουν τους μισθούς τους για την αγορά των αναγκαίων μέσων για την διαβίωση τους. Katsiaounis Rolandos, *Labour, Society and Politics...*, ο.π., σ.σ. 99 – 100 και 128 - 129

συχνά στα χέρια των δανειστών¹⁸⁰⁰, οι οποίοι συγκέντρωσαν κατ' αυτό τον τρόπο μεγάλες κτηματικές περιουσίες στις οποίες απασχολούσαν τους ακτήμονες πλέον αγρότες¹⁸⁰¹.

Μετά το 1903, τα κυβερνητικά μέτρα και η ανάπτυξη της ιδιωτικής πρωτοβουλίας οδηγούν στη μερική ανάκαμψη της οικονομίας και σε μεγαλύτερο βαθμό του εμπορίου¹⁸⁰². Όμως αυτές οι εξελίξεις δεν μεταβάλλουν την θέση των αγροτών, οι οποίοι εξακολουθούν να χάνουν τις περιουσίες τους λόγω της υπερχρέωσης και της τοκογλυφίας. Όπως είναι φυσικό, ο αριθμός των άκληρων αγροτών αυξάνεται με αποτέλεσμα την αύξηση της ανεργίας. Εφόσον η Κύπρος με τις λίγες βιομηχανίες που έχει δεν δύναται να απορροφήσει τους νέους εργάτες, αυτοί καταφεύγουν στην μετανάστευση. Χαρακτηριστικό είναι το άρθρο της *Ελευθερίας* όπου αναφέρονται τα αίτια του εκπατρισμού, «Μεταναστευτικό ρεύμα παρατηρείται από τινός μεταξύ του αγροτικού πληθυσμού της νήσου... Ο εν Βαρωσίους ημέτερος ανταποκριτής επανειλημμένως ανήγγειλε την μετανάστευσιν αγροτών της Καρπασίας... μέγας αριθμός γεωργών εκ της Κώμης Αιγιαλού της Καρπασίας μετηνάστευσε κατά τας ημέρας ταύτας εις Αμερικήν... εξ ενός και μόνου χωρίου, της Δρούσιας... μετηνάστευσαν εν διαστήματι ενός έτους πλέον των 200 ατόμων. Βαθμιαίως δε ο πληθυσμός της νήσου αραιούται και στερείται αυτή ακριβώς των βραχιώνων εκείνων, ων... έχει ανάγκην... το αίτιον το προκαλούν την αρθρόαν μετανάστευσιν... είναι η άστοργος συμπεριφορά της κυβερνήσεως προς τους νησιώτας... όταν επαυξάνη τα φορολογικά βάρη... πως είναι δυνατόν να μη εκπατρίζονται οι Κύπριοι και να μη απεχθάνωνται τοιαύτην διοίκησιν;... Ούτω δε ενώ η νήσος τυγχάνει πλούσια εις αγρούς και μεταλλεύματα, γόνιμος εις πηγάς εργασίας και επιχειρήσεων... εγκαταλείπεται οσημέραι υπό των τέκνων της...¹⁸⁰³».

¹⁸⁰⁰ Πολλά χωριά παραπονιούνται ότι οι πλειστηριασμοί για τα κατασχεθέντα ακίνητα γίνονται σε μέρες και ώρες κατά τις οποίες δεν μπορούν να παρευρεθούν οι αγρότες. Έτσι τα κτήματα καταλήγουν πάντα να αγοράζονται από συγκεκριμένα άτομα τα οποία τυγχάνει να είναι συνήθως οι δανειστές του αγρότη του οποίου το κτήμα εκποιείται. Το συμφέρον και του δανειστή και του οφειλέτη είναι να διενεργούνται οι εκποιήσεις Κυριακές ή αργίες όταν θα μπορούν να προσέλθουν πολλοί ενδιαφερόμενοι και να αυξήσουν με τις προσφορές τους την τιμή του ακινήτου το οποίο είναι προς πώληση. «Αι πωλήσεις των ακινήτων – Εύλογα παράπονα», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 5/18 Ιουλίου 1903. βλ. επίσης, «Και πάλιν αι πωλήσεις ακινήτων – εκφραστική επιστολή», ο.π., Λευκωσία: 22/5 Σεπτεμβρίου 1903.

¹⁸⁰¹ «Η κατάσταση των χωριών της νήσου», ο.π., Λευκωσία: 6/18 Αυγούστου 1894. Για τις ομαλές δικαιοδικές σχέσεις ανάμεσα σε αγρότες των δυο κοινοτήτων οι οποίοι εργάζονται σε κτήματα μεγαλογαιοκτημόνων βλ. Nevzat Altay, *Nationalism amongst the Turks of Cyprus...*, ο.π., σ. 110.

¹⁸⁰² Ανάπτυξη του εμπορίου παρατηρείται για παράδειγμα στην Αμμόχωστο μετά την δημιουργία του Σιδηροδρόμου το 1905, βλ. Λαζαρίδης Σταύρος, *Κύπρος. Μια ιστορική αναδρομή μέσα από Γκραβούρες 1878 – 1900*, σ. 181 – 185.

¹⁸⁰³ «Τα αίτια της Μεταναστεύσεως», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 18/31 Αυγούστου 1907. Αυξάνεται καθημερινά ο αριθμός των εκπατριζόμενων από τις Επαρχίες της Πάφου και της Καρπασίας προς την Αίγυπτο και συγκεκριμένα την Αλεξάνδρεια. Οι περισσότεροι είναι αγρότες και όντας ανεκπαίδευτοι και αμόρφωτοι δεν αργούν να μεταβληθούν σε επαίτες και αλήτες. Αλλά πώς να ανακοπεί η πορεία του εκπατρισμού εφόσον οι αγρότες έχουν χάσει όλη την περιουσία τους και μαστίζονται από πείνα. «Ο Εκπατρισμός των Κυπρίων», ο.π., Λευκωσία: 28/11 Δεκεμβρίου 1909. βλ. επίσης, «Διατί εκπατρίζονται οι Κύπριοι», ο.π., Λευκωσία: 12/25 Νοεμβρίου 1911,

Πέραν των αγροτών, κύμα μετανάστευσης παρατηρείται και σε άλλες επαγγελματικές ομάδες όπως οι τεχνίτες, οι έμποροι και οι ανειδίκευτοι εργάτες¹⁸⁰⁴. Οι μετανάστες είτε προέρχονται από πόλεις είτε από χωριά έχουν ως κοινό παρονομαστή το γεγονός ότι δεν μπορούν πλέον να ανταποκριθούν στην υπερβολική φορολόγησή τους και ότι ψάχνουν μια οποιαδήποτε εργασία¹⁸⁰⁵. Το αποτέλεσμα είναι η «ερήμωση» της Κύπρου, η οποία έχει τους πόρους για να θρέψει τους πολίτες της, όμως οι πόροι αυτοί δεν είναι αναπτυγμένοι εξαιτίας της κυβερνητικής και της ιδιωτικής αδιαφορίας¹⁸⁰⁶. Το μεταναστευτικό ρεύμα αρχικά κατευθύνεται προς την Αίγυπτο όπου υπάρχει ήδη συγκροτημένη μια μεγάλη κυπριακή κοινότητα, όμως όσο εντείνεται η οικονομική κρίση οι Κύπριοι προτιμούν να μεταναστεύουν σε

«Εκπατρισμός των Καρπασιτών – Ανεχώρισαν 30 εις Αμερικήν», ο.π., Λευκωσία: 23/6 Ιουλίου 1912, «Εκπατρισμός Κυπρίων – Ανεχώρησαν 80 αγρόται», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Σεπτεμβρίου 1912 και «Εκπατρισμός Κυπρίων – Ανεχώρησαν 140 Πάφιοι», ο.π., Λευκωσία: 26/9 Οκτωβρίου 1915. Πέραν της μετανάστευσης στο εξωτερικό παρατηρείται και μια αύξηση στην εσωτερική μετανάστευση. Όπως αναφέρει ο Κατσιαούνης οι εποχιακοί εργάτες ταξιδεύουν σε όλη την επικράτεια της νήσου προς αναζήτηση εργασίας. Το αποτέλεσμα είναι τα ίδια άτομα να επιδίδονται σε διαφορετικά επαγγέλματα κατά την διάρκεια του ίδιου έτους. Επίσης ο Κατσιαούνης αναφέρει ότι οι εποχιακοί εργάτες έχουν την ευχέρεια να επιλέγουν τον εργοδότη τους ανάλογα με το ύψος του μισθού. Για παράδειγμα κατά την εποχή του θερισμού οι εποχιακοί εργάτες προτιμούν να εργοδοτηθούν σε αγροτικές εργασίες παρά στα δημόσια έργα της κυβέρνησης έστω και αν οι μισθοί που προσφέρει η κυβέρνηση είναι υψηλοί. Αυτή η ελευθερία στην επιλογή εργασίας οδηγεί στην ανεξαρτητοποίηση της εργατικής τάξης από τους εργοδότες. Katsiaounis Rolandos, *Labour, Society and Politics...*, ο.π., σ.σ. 130 – 136.

¹⁸⁰⁴ Κάθε βδομάδα πλήθος Κυπρίων από την Καρπασία μεταναστεύουν για την Αμερική, ενώ πολλοί οικοδόμοι και ξυλουργοί μετέβησαν στην Κιλικία. Ο λόγος της μετανάστευσης είναι η κακή οικονομική κατάσταση των αγροτών της Κύπρου, οι οποίοι φεύγουν προς αναζήτηση εργασίας. «Μετανάστευσις Κυπρίων εις Αμερικήν και Κιλικίαν», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 4/17 Απριλίου 1912.

¹⁸⁰⁵ Η αιτία της μετανάστευσης είναι η εκποίηση των κτημάτων των γεωργών για την πληρωμή των κυβερνητικών φόρων και των χρεών προς τους τοκογλύφους. Ενώ οι αστικές τάξεις εκπατρίζονται προς ανεύρεση εργασίας. «Τα αίτια του εκπατρισμού των Κυπρίων», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 4/17 Φεβρουαρίου 1912. Δεκάδες πολίτες από την Λευκωσία και τα προάστια μεταναστεύουν στην Αμερική με αποτέλεσμα πολλά χωριά να ερημώνουν από άντρες. Το αποτέλεσμα θα είναι ότι τα κτήματα θα μείνουν ακαλλιέργητα, ο φυσικός πλούτος ανεκμετάλλετος, ενώ οι φόροι θα συνεχίσουν να καταβάλλονται στο ακέραιο. «Η μετανάστευσις των Κυπρίων – Το ρεύμα εξακολουθεί», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 27/11 Μαρτίου 1916.

¹⁸⁰⁶ «...Ότι η Κύπρος είνε χώρα εύφορος και αυτάρκης... είνε αναντίλεκτον... Ότι στερείται σήμερον η Κύπρος είνε έλλειψις εκμεταλλεύσεως, ουχί τόσοσν εξ απορίας κεφαλαίων, όσον εξ αγνοίας των επιστημονικών μεθόδων, εξ ελλείψεως βραχιόνων ικανών και πνεύματος ενεργητικού και σκοπίμου. Εκτάσεις γαιών, επιχειρήσεις επικερδείς, κλάδοι βιομηχανίας ευπρόσιτοι μένουσι νεκροί... ελλείψει κεφαλών τεχνικώς και εμπορικώς μεμορφωμένων...», «Ο Εκπατρισμός ν' ανακοπεί», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 21/3 Ιουνίου 1903. Αν στο παρελθόν η μετανάστευση ήταν δικαιολογημένη εφόσον οι δουλειές στο νησί σπάνιζαν και η γεωργική κρίση δεν άφηνε περιθώρια επιβίωσης στους αγρότες, δεν μπορούμε να πούμε το ίδιο και για σήμερα που η κατάσταση είναι σαφώς βελτιωμένη. Οι αγρότες, οι τεχνίτες και οι εργάτες μπορούν σήμερα εύκολα να βρουν δουλειά με ικανοποιητική αμοιβή. Η Κύπρος έχει ανάγκη από εργατικά χέρια και αυτό καταδεικνύεται από τα μεγάλα ποσοστά ακαλλιέργητης γης ή την αυξημένη ζήτηση εργατών κατά τις περιόδους εκτέλεσης μεγάλων δημοσίων έργων. «Η Μετανάστευσις», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 28/4 Φεβρουαρίου 1908. Βλ. επίσης «Εκπατρισμός», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 8/21 Νοεμβρίου 1903.

νέες αναπτυσσόμενες οικονομικά χώρες¹⁸⁰⁷. Σημαντικό μέρος των νέων μεταναστών ψάχνει και βρίσκει εργασία στην εκτέλεση μεγάλων έργων όπως ο σιδηρόδρομος της Βαγδάτης και η διώρυγα του Παναμά¹⁸⁰⁸. Οι μετανάστες είναι κυρίως νέοι άνδρες¹⁸⁰⁹ αλλά δεν λείπουν και οι περιπτώσεις μετανάστευσης γυναικών, παιδιών και ολόκληρων οικογενειών¹⁸¹⁰. Όσοι κατευθύνονται προς την Αίγυπτο αντιμετωπίζουν συχνά το πρόβλημα εύρεσης εργασίας, αφού η χώρα μαστιίζεται από την αύξηση της ανεργίας¹⁸¹¹. Οι μετανάστες μένοντας χωρίς εργασία και στερούμενοι των οικονομικών πόρων για να γυρίσουν στην Κύπρο αναγκάζονται να ζητιανεύουν. Σε ορισμένες περιπτώσεις η φτώχεια αναγκάζει γονείς να πουλήσουν τα παιδιά τους ή νέες γυναίκες να στραφούν στην πορνεία¹⁸¹². Μετά το ξέσπασμα του παγκοσμίου πολέμου το ρεύμα της μετανάστευσης κατευθύνεται προς την Αμερική. Οι Κύπριοι, οι οποίοι έχουν ήδη μεταναστεύσει στην Αμερική, στέλνουν ενθαρρυντικές επιστολές αναφέροντας ότι

¹⁸⁰⁷ «Το ρεύμα της μετανάστευσης», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 27/11 Μαρτίου 1916. Σημαντικό είναι να σημειωθεί ότι Αδελφότητες Κυπρίων έχουν αναπτυχθεί και σε άλλες χώρες, αλλά σε μικρότερο μέγεθος, βλ. σχετικά «Κύπριοι εις Σουδάν – Ίδρυσις Αδελφότητος», ο.π., Λευκωσία: 30/12 Αυγούστου 1922.

¹⁸⁰⁸ Εξακολουθεί αμείωτο το ρεύμα της μετανάστευσης Κυπρίων οι οποίοι μεταβαίνουν στα Άδανα για να εργαστούν στην κατασκευή της εκεί σιδηροδρομικής γραμμής και σε άλλα δημόσια έργα. Υπολογίζεται ότι έχουν ήδη μεταβεί στα Άδανα περίπου 500 νέοι εργάτες. Επίσης πολλοί Κύπριοι μεταναστεύουν στην Αίγυπτο, την Αφρική, το Νατάλ και την Αμερική. «Εκπατρισμός Κυπρίων – Το αίτιον η πείνα», ο.π., Λευκωσία: 6/19 Αυγούστου 1911 και «Εκπατρισμός Κυπρίων – Οι Κύπριοι εν Αδάνοις», ο.π., Λευκωσία: 17/30 Σεπτεμβρίου 1911. Επίσης υπάρχουν αναφορές για 80 αγρότες από την Καρπασία και την Αμμόχωστο οι οποίοι αναχώρησαν από την Κύπρο για το εξωτερικό προς εύρεση εργασίας. Οι περισσότεροι μεταναστεύουν στον Παναμά για να εργαστούν στην κατασκευή της διώρυγας η οποία θα ολοκληρωθεί σε περίπου δυο χρόνια. «Εκπατρισμός Κυπρίων – Ανεχώρησαν 80 αγρόται», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Σεπτεμβρίου 1912.

¹⁸⁰⁹ Όλη η περιοχή Καρπασίας και της Πάφου έχει ερημωθεί λόγω της μετανάστευσης. Καθημερινά εγκαταλείπουν το νησί νέοι και ικανοί άνδρες ενώ μένουν πίσω οι ηλικιωμένοι, οι γυναίκες και τα παιδιά. Με αυτό τον τρόπο η Κύπρος χάνει τις παραγωγικές της δυνάμεις ενώ πρέπει να συντηρήσει και τις ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού που απομένουν. Ο λόγος του εκπατρισμού είναι φυσικά η ανεύρεση εργασίας. «Ο Εκπατρισμός», ο.π., Λευκωσία: 13/26 Ιουλίου 1913. Βλ. επίσης, «Μετανάστευσις Κυπρίων εις Αμερικήν», ο.π., Λευκωσία: 22/5 Ιουλίου 1913.

¹⁸¹⁰ Οικογένειες ολόκληρες αναχωρούν καθημερινά από την Πάφο με προορισμό την Αίγυπτο για ανεύρεση εργασίας. Οι αγρότες της Κύπρου έχουν πληγεί ανεπανόρθωτα από την φορολογία και την τοκογλυφία. Αφού έχουν απολέσει όλη την γη τους οι αγρότες εκπατρίζονται. «Ο Εκπατρισμός των Πάφίων εξακολουθεί – Ανεχώρησαν έτεροι 200», ο.π., Λευκωσία: 10/23 Οκτωβρίου 1915.

¹⁸¹¹ Μέχρι πρότινος το μεταναστευτικό ρεύμα από την Κύπρο κατευθυνόταν προς την Αίγυπτο όπου υπάρχει μια μεγάλη Κυπριακή παροικία, αλλά τώρα κατευθύνεται προς άλλες χώρες όπως η Αμερική. «Το ρεύμα της μετανάστευσης», ο.π., Λευκωσία: 27/11 Μαρτίου 1916.

¹⁸¹² Πολλοί Κύπριοι εγκαταλείπουν την Κύπρο λόγω της πείνας, όταν φθάνουν στην Αίγυπτο και αφού δεν βρουν δουλειά αποφασίζουν να προβούν σε δραστηριότητες με αποτέλεσμα γονείς να πουλούν τα παιδιά τους και νεαρές κοπέλες να παρασύρονται σε οίκους ανοχής στην προσπάθεια εξεύρεσης εργασίας. «Σωματεμπορία Κυπρίων εν Αιγύπτω – Γονείς πωλούν τα τέκνα των», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 23/5 Φεβρουαρίου 1910 και «Κύπρια Γυναίκες εν Αιγύπτω», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Ιανουαρίου 1916. Το φαινόμενο αυτό ήταν τόσο έντονο που οδήγησε την κυβέρνηση στην απαγόρευση της μετανάστευσης γυναικών και παιδιών στην Αίγυπτο κατά την διάρκεια του πολέμου, «Απαγόρευσις της επαιτείας εν Λευκωσία» «Άδεια αποδημίας γυναικών ή παιδιών», ο.π., Λευκωσία: 28/10 Φεβρουαρίου 1917.

υπάρχουν πολλές θέσεις εργασίας λόγω της μετάβασης πληθώρας νέων ανδρών στα πεδία του πολέμου¹⁸¹³.

Μέσα σε αυτό το κλίμα ελπίδας που δημιουργεί η μετανάστευση δεν λείπουν και οι προειδοποιητικές φωνές οι οποίες αποτρέπουν τους Κύπριους από τον εκπατρισμό. Κάνοντας έκκληση στο πατριωτικό αίσθημα των Κυπρίων οι αρθρογράφοι των εφημερίδων κρούουν τον κώδωνα του κινδύνου λέγοντας ότι, αν συνεχίσει το μεταναστευτικό ρεύμα, τότε η Κύπρος θα καταστραφεί οικονομικά εφόσον θα χάσει όλο το παραγωγικό ανθρώπινο δυναμικό της¹⁸¹⁴. Την ίδια στιγμή οι εφημερίδες δημοσιεύουν επιστολές¹⁸¹⁵ μεταναστών κυρίως από την Αμερική, στις οποίες αναφέρουν ότι δεν υπάρχουν πια δουλειές στην χώρα και καλό θα ήταν οι επίδοξοι μετανάστες να ξανασκεφτούν την απόφασή τους και να μην εκτεθούν στους κινδύνους του ταξιδιού. Για παράδειγμα, πολλές επιστολές φθάνουν στην Κύπρο από μετανάστες, οι οποίοι κατευθυνόμενοι προς την Αμερική ή άλλες ευρωπαϊκές χώρες βρίσκονται τώρα εγκλωβισμένοι στην Αθήνα ή τον Πειραιά, όπου έχουν πέσει θύματα κλοπής χάνοντας τα χρήματα για τα ναύλα τους και τα διαβατήριά τους¹⁸¹⁶.

Μετά το τέλος του πολέμου οι προειδοποιήσεις αυτές επιβεβαιώνονται από την πραγματικότητα. Οι Κύπριοι μετανάστες σε Γαλλία και Αμερική αναφέρουν σε επιστολές τους ότι σύντομα θα επανέλθουν στην Κύπρο γιατί δεν υπάρχουν πια θέσεις εργασίας στο εξωτερικό. «Εν Γαλλία... ο βίος είναι τα μέγιστα δαπανηρός και ημερομίσθιον οσονδήποτε υψηλόν και αν είναι, μόλις επαρκεί εις την προμήθειαν των προς λιτήν δίαιταν χρεωδών. Τα εργοστάσια πολεμικών ειδών διέκοψαν από πολλού τα εργασίας των και οι πολυπληθείς εργάται των έμειναν άνευ εργασίας. Τα δε βιομηχανικά εργοστάσια προτιμώσιν εν τη υπηρεσία των τους αποστρατευομένους Γάλλους στρατιώτας... εν Αμερική... εξέπεσαν αισθητότατα τα ημερομίσθια ως εκ της αποστρατείας χιλιάδων όλων εργατών. Και οι Κύπριοι μετανάσται θεωρούσιν ήδη ότι είναι ασύμφορον εις αυτούς να διαμένωσι του λοιπού εις Αμερικήν...¹⁸¹⁷». Παρ' όλες τις

¹⁸¹³ «Μετανάστευσις Κυπρίων», ο.π., Λευκωσία, 20/4 Μαρτίου 1916. Το σύνθημα είναι πριν την αναχώρησή τους πολλοί μετανάστες να συνάπτουν ενυπόθηκα δάνεια για να καλύψουν τα έξοδα του ταξιδιού τους, τα οποία είναι περίπου 25 λίρες για το ταξίδι προς την Αμερική. Το γεγονός ότι οι μετανάστες έχουν αρχίσει ήδη να αποπληρώνουν τα δάνεια τους, ωθεί πολλούς στο να ακολουθήσουν το παράδειγμά τους. «Η Μετανάστευσις των Κυπρίων – Επιτείνεται οσημέραι», ο.π., Λευκωσία: 30/12 Αυγούστου 1916. Σημαντικό είναι να αναφέρουμε ότι κατά την διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου μεγάλο κύμα μετανάστευσης κατευθύνθηκε επίσης προς την Γαλλία και τις Γαλλικές Αποικίες, π.χ. Μαρόκο κ.α.

¹⁸¹⁴ Η Κύπρος είναι χώρα γεωργική και έχει ανάγκη από πολλά εργατικά χέρια, αν δημιουργηθεί μεταναστευτικό ρεύμα τότε το νησί θα καταστραφεί. Είναι αλήθεια ότι σήμερα οι δουλειές σπανίζουν, αλλά αν η κυβέρνηση εκτελέσει ανακουφιστικά έργα και αν οι εγχώριοι κεφαλαιούχοι αναπτύξουν την βιομηχανία τότε η ανεργία θα αντιμετωπισθεί. «Κακή Συμβουλή», ο.π., Λευκωσία: 20/4 Μαρτίου 1916.

¹⁸¹⁵ «Προς Θεού μην μεταναστεύετε εις την Αμερικήν», ο.π., Λευκωσία: 31/3 Σεπτεμβρίου 1913 και «Κύπριοι Μετανάσται εις Αμερικήν – Φρούδι ελπίδες», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Μαΐου 1916.

¹⁸¹⁶ «Ο Βίος εν Αθήναις – Οι Κύπριοι Μετανάστες», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Απριλίου 1916.

¹⁸¹⁷ «Οι Κύπριοι μετανάσται εν Γαλλία και Αμερική», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 23/8 Μαρτίου 1919. βλ. επίσης «Επάνοδος Κυπρίων Μεταναστών εξ Αμερικής», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 26/9 Ιουλίου 1921, «Οι Κύπριοι εν Αμερική

προειδοποιήσεις όμως οι Κύπριοι εξακολουθούν να μεταναστεύουν ομαδικά τόσο στην Ευρώπη όσο και στην Αμερική¹⁸¹⁸. Ενώ σύντομα το μεταναστευτικό ρεύμα θα κατευθυνθεί και σε νέες χώρες της Αφρικής, της Λατινικής Αμερικής και την Αυστραλία¹⁸¹⁹.

II.2.β. Οι υπάλληλοι του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα.

Μετά την άφιξη των βρετανών στο νησί αρχίζει να δημιουργείται σταδιακά μια τάξη δημόσιων υπαλλήλων οι οποίοι εξαρτώνται πλήρως από τη διοίκηση¹⁸²⁰. Αρχικά, οι Βρετανοί προτιμούσαν να εργοδοτούν Αρμένιους οι οποίοι γνώριζαν ελληνικά, τουρκικά και αγγλικά, ενώ οι ανώτερες δημοσιοϋπαλληλικές θέσεις πληρώνονταν κατά κανόνα από Άγγλους¹⁸²¹. Όμως η πρόοδος της ανώτερης εκπαίδευσης δημιούργησε ομάδες μορφωμένων νέων, οι οποίοι είχαν πια τα απαραίτητα προσόντα για να καταλάβουν τις κατώτερες θέσεις του δημοσίου¹⁸²². Πρόκειται για Κύπριους και από τις δυο κοινότητες οι οποίοι είναι νέοι, μορφωμένοι, απόφοιτοι ανώτερης εκπαίδευσης και γνώστες της αγγλικής γλώσσας. Οι επίδοξοι δημόσιοι υπάλληλοι

στερούνται εργασίας και ναύλων», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 14/27 Αυγούστου 1921, «Επάνοδος και άλλων Κύπριων Μεταναστών», *Ελευθερία*, 28/10 Σεπτεμβρίου 1921 και «Οι Μετανάσται της Αμερικής», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 13/26 Νοεμβρίου 1921. Οι άνεργοι μετανάστες βρίσκονται σε άθλια οικονομική θέση, τόσο ώστε να στερούνται ακόμη και τα απαραίτητα χρήματα για τα ναύλα της επιστροφής τους στην Κύπρο.

¹⁸¹⁸Σε πολλές περιπτώσεις κάτοικοι του ίδιου χωριού μεταναστεύουν ομαδικά στο εξωτερικό, βλ. SA1/C.966/19, SA1/984/19, SA1/C.1006/19, SA1/1098/23. Επίσης σε ορισμένες περιπτώσεις οι κυβερνήσεις ξένων χωρών ανακοινώνουν ότι ζητούν εργάτες από την Κύπρο για την εκτέλεση ορισμένων έργων. Για παράδειγμα η κυβέρνηση της Χρυσής Ακτής ζητά εργάτες από την Κύπρο βλ. SA1/1188/19. Ενώ σε άλλες περιπτώσεις η βρετανική διοίκηση ξένων χωρών, όπως η Αίγυπτος, προσφέρει εργασία σε κύπριους δημόσιους υπαλλήλους, βλ. SA1/1313/19, SA1/760/18

¹⁸¹⁹Μετανάστευση για την Νότια Ροδεσία SA1/787/22. Μετανάστευση στο Μαρόκο βλ. SA1/626/18. Μετανάστευση στο Μεξικό βλ. SA1/1472/23. Μετανάστευση στην Αμερική και την Αυστραλία βλ. SA1/1039/23

¹⁸²⁰«Είναι αληθές ότι αύριον θα περιμαζεύσητε ολίγους αφελείς ανθρώπους, οι οποίοι θα πανηγυρίζουν και θα ζητωκραυγάζουν ίσως υπέρ υμών... Οι μεν 2 – 3 νομίζουν ότι, τοις επιβάλλεται ως εκ της θέσεως των... οι δε άλλοι θ' ανοίξουν το στόμα των ίσως τους ρίψετε τίποτα μέσα να φάγουν...», «Πέρυσι», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 26/8 Μαΐου 1896.

¹⁸²¹Είναι ιδιαίτερα άδικη η συνήθεια της τοπικής κυβέρνησης να διορίζει στην δημόσια υπηρεσία ξένους κάθε φυλής, οι οποίοι απλά γνωρίζουν λίγο την αγγλική γλώσσα, αντί Κύπριους. Όταν αναφέραμε αυτή την αδικία στην Κυβέρνηση, αυτή αρχικά μας απάντησε ότι δεν μπορεί να ανατρέψει τις δεσμεύσεις που ανέλαβε απέναντι σε αυτούς τους υπαλλήλους, αλλά στο μέλλον θα προτιμήσει τους Κύπριους υπαλλήλους παρά οποιονδήποτε άλλο, φτάνει αυτοί να έχουν τα κατάλληλα προσόντα. Έχει περάσει από τότε πολύς καιρός και υπάρχουν σήμερα πολλοί Κύπριοι οι οποίοι γνωρίζουν αγγλικά και είναι κατάλληλα εκπαιδευμένοι για την δημόσια υπηρεσία, αλλά και πάλι προτιμούνται οι ξένοι και ειδικά οι Άγγλοι. «Αδικήματα», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 1/14 Μαρτίου 1903. Όντως οι ανώτερες δημοσιοϋπαλληλικές θέσεις δίνονται σε Άγγλους, αλλά αυτοί αποτελούν την αριθμητική μειοψηφία στην δημόσια υπηρεσία η οποία βασίζεται στα κατώτερα μέλη της για να κρατήσει την απαιτούμενη επικοινωνία με τον πληθυσμό. Οι ιθαγενείς δημόσιοι υπάλληλοι λειτουργούν ως διερμηνείς της θέλησης της κυβέρνησης στον λαό και το αντίστροφο. Katsiaounis Rolandos, *Labour, Society and Politics...*, ο.π., σ. 81.

¹⁸²²Οι ξένες σχολές στην Κύπρο συνεχίζουν απρόσκοπτα την λειτουργία τους, κερδίζοντας καθημερινά νέους μαθητές. Είναι αλήθεια ότι τα δικά μας εκπαιδευτήρια υστερούν στην διδασκαλία ξένων γλωσσών, αλλά αυτό δεν είναι λόγος για να μην τα προτιμούμε. «Αι ξένα σχολαί», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 11/24 Σεπτεμβρίου 1910.

συχνά προέρχονται από αγροτικές οικογένειες, οι οποίες κάνοντας πολλές οικονομίες κατορθώνουν να σπουδάσουν τα παιδιά τους και να τους εξασφαλίσουν ένα καλύτερο μέλλον με μια σταθερή δουλειά και ένα καλό μισθό. Υπάρχει επίσης μια τάξη κατώτερων δημοσίων υπαλλήλων¹⁸²³, όπως οι ζαπτιέδες, φοροεισπράκτορες ή θηροφύλακες, οι οποίοι δεν έχουν ιδιαίτερη μόρφωση και προέρχονται κατ' ευθείαν από τις τάξεις των αγροτών.

Όσο περνούν τα χρόνια όλο και περισσότεροι Κύπριοι αναζητούν μια θέση στην δημόσια υπηρεσία, ενώ οι διορισμένοι δημόσιοι υπάλληλοι επιδιώκουν την ανέλιξή τους σε ανώτερες θέσεις και την αύξηση της μισθοδοσίας τους¹⁸²⁴. Στον αγώνα των διεκδικήσεών τους, οι δημόσιοι υπάλληλοι έχουν στο πλευρό τους τους Κύπριους βουλευτές, οι οποίοι καταθέτουν συχνά αιτήσεις εκ μέρους των δημοσίων υπαλλήλων στο νομοθετικό συμβούλιο¹⁸²⁵. Ειδικά οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές ενοχλούν την κυβέρνηση με παράπονα σχετικά με την αριθμητική αναλογία των Ελληνοκύπριων δημοσίων υπαλλήλων, η οποία, όπως υποστηρίζουν, είναι δυσανάλογα μικρή σε σχέση με το ποσοστό του πληθυσμού¹⁸²⁶.

¹⁸²³ Και στις κατώτερες τάξεις των δημοσίων υπαλλήλων εκφράζονται συχνά παράπονα σχετικά με την μισθοδοσία. Ορισμένες από τις τάξεις των υπαλλήλων οι οποίοι δεν αμείβονται αρκετά, είναι οι δασονόμοι, οι φαρμακοποιοί, οι γραμματείς και οι νοσοκόμοι. «Ιθαγενείς υπάλληλοι», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 2/15 Απριλίου 1905.

¹⁸²⁴ «Μετά τους δημοσίους υπαλλήλους της Αμμοχώστου τους αιτήσαντας αύξησιν μισθοδοσίας, υπέβαλον... αιτήσεις... και οι εν τη πρωτεύουση υπάλληλοι διαφόρων τμημάτων ως του Διοικητηρίου και του Κτηματολογίου. Παρόμοιαι δε αιτήσεις ετοιμάζονται και εκ μέρους των υπαλλήλων του Δικαστηρίου, του Δασονομείου και των άλλων τμημάτων. Δεν αμφιβάλλομεν ότι η κυβέρνησις κατανοούσα το δίκαιον των αιτημάτων των δημοσίων υπαλλήλων και λαμβάνουσα υπ' όψιν την καταπληκτικήν υπερτίμησιν όλων εν γένει των ειδών του βίου, θα θελήσῃ ν' ανακουφίσῃ τούτους δια της προσηκούσης αυξήσεως της μισθοδοσίας των.» «Οι Δημόσιοι Υπάλληλοι της Λευκωσίας ζητούν αύξησιν μισθοῦ», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 16/29 Σεπτεμβρίου 1906. βλ. επίσης, «Νέα αναφορά των δημοσίων υπαλλήλων», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Δεκεμβρίου 1906. Η κυβέρνηση αναγνωρίζοντας ότι ο μισθός των κατώτερων υπαλλήλων δεν επαρκούσε για την κάλυψη των αναγκών τους μετά την υπερτίμηση των ειδών πρώτης ανάγκης αποφάσισε την αύξηση της μισθοδοσίας τους, βλ. σχετικά, «Η ακρίβεια του βίου – Κυβερνητικαί έρευναι», ο.π., Λευκωσία: 20/2 Νοεμβρίου 1912 και «Οι μισθοί των δημοσίων υπαλλήλων – Τι απεφασίσθη», ο.π., Λευκωσία: 25/7 Φεβρουαρίου 1914.

¹⁸²⁵ Ο Μητροπολίτης Κιτίου έθιξε το ζήτημα του παραγκωνισμού των ιθαγενών υπαλλήλων στην δημόσια υπηρεσία και ζήτησε επίλυση του εν λόγω ζητήματος. Ο Χατζή Χαβούζ Εφένδης συμφώνησε με τον Μητροπολίτη Κιτίου και ανέφερε επίσης ότι σε πολλά τμήματα της δημόσιας υπηρεσίας δεν εργοδοτείται ούτε ένας Οθωμανός υπάλληλος. «Ζητήματα – Ο Παραγκωνισμός», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 24/7 Μαΐου 1904.

¹⁸²⁶ Οι Έλληνες ιθαγενείς υπάλληλοι παραγκωνίζονται από όλες τις δημόσιες θέσεις, στις οποίες προτιμούνται οι Τουρκοκύπριοι, οι Λεβαντίνοι κ.α. Η πολιτική της Κυβέρνησης στο συγκεκριμένο θέμα είναι συστηματική με αποτέλεσμα να πλημμυρίζουν οι κυβερνητικές υπηρεσίες από «εφέντηδες» και να μεταβάλλεται σταδιακά η διοίκηση του τόπου σε τουρκική. Στην αστυνομία, στο τμήμα των Μουδήρων και στο Ταχυδρομείο πλειοψηφούν οι Τουρκοκύπριοι υπάλληλοι. Παρά το γεγονός ότι οι Έλληνες Κύπριοι αποτελούν τα 4/5 του πληθυσμού και καταβάλλουν το μεγαλύτερο μέρος της φορολογίας, εντούτοις δεν έχουν ίσα δικαιώματα με τις υπόλοιπες κοινότητες. «Ο παραγκωνισμός του Ελληνικού στοιχείου», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 1/14 Οκτωβρίου 1911. Παράπονα παραγκωνισμού εκφράζονται επίσης για το Αστυνομικό Τμήμα. Οι Ελληνοκύπριοι μέλη του αστυνομικού σώματος, παραγκωνίζονται συστηματικά από την Κυβέρνηση, η οποία μάλλον επιθυμεί να οδηγήσει τους Ελληνοκύπριους Αστυνομικούς σε παραίτηση. Δεν είναι δυνατόν οι Έλληνες κάτοικοι της νήσου να ανέρχονται στις 200 χιλιάδες, οι δε Μωαμεθανοί στις 50 χιλιάδες και εντούτοις η μισή αστυνομική δύναμη να αποτελείται από την μειοψηφία. «Ο παραγκωνισμός εν τη Αστυνομία», ο.π., Λευκωσία: 18/1 Οκτωβρίου 1910. Σύμφωνα με άρθρο της Ελευθερίας στην

Μετά το ξέσπασμα του πολέμου η οικονομική κατάσταση των δημοσίων υπαλλήλων δυσχεραίνεται¹⁸²⁷. Η υπερτίμηση των προϊόντων αναγκάζει την κυβέρνηση να προσφέρει στους υπαλλήλους της ένα έκτακτο πολεμικό επίδομα, το οποίο μετά το πέρας του πολέμου αντικαθίσταται από μια πάγια αύξηση στον μισθό των δημοσίων υπαλλήλων¹⁸²⁸. Όταν τελειώνει ο πόλεμος, η ανεργία στην Κύπρο αυξάνεται και η κυβέρνηση εγκαινιάζει μια εποχή λιτότητας και οικονομίας, η οποία επηρεάζει άμεσα την οικονομική θέση των δημοσίων υπαλλήλων¹⁸²⁹. Σε πολλές περιπτώσεις η ζήτηση όσον αφορά τις δημοσιοϋπαλληλικές θέσεις εργασίας είναι

δημόσια υπηρεσία Οι δημόσιοι υπάλληλοι ανέρχονται σε 629 άτομα. Εκείνο που προκαλεί έκπληξη είναι ο μεγάλος αριθμός των υπαλλήλων σε μια τόσο μικρή χώρα, καθώς επίσης η δυσαναλογία Ελλήνων και μη υπαλλήλων. 275 υπάλληλοι είναι Έλληνες, 216 είναι Οθωμανοί, 70 Άγγλοι, 30 Καθολικοί και 18 Αρμένιοι. (Ελληνοκύπριοι υπάλληλοι υπάρχουν σε όλα τα δημόσια τμήματα εκτός του Ανώτατου Δικαστηρίου. Τουρκοκύπριοι δεν εργοδοτούνται στα Τμήματα της Αρχιγραμματείας, του Δικηγόρου του Στέμματος, της Γεωργίας και στο Τμήμα Δημοσίων Έργων. Κατά βάση Ελληνοκυπριακά Τμήματα είναι το Τυπογραφείο, το Τμήμα Οικονομικού Εφόρου, το Ιατρικό Τμήμα, το Δασονομείο, το Σιδηροδρομικό Τμήμα και το Τμήμα Δημοσίων Έργων. Κατά βάση Τουρκοκυπριακά Τμήματα είναι το Τελωνείο και το Κτηματολόγιο. Όλα τα Διοικητήρια εκτός της Λάρνακας εργοδοτούν περισσότερους Ελληνοκύπριους.), «Πως καταβροχθίζεται ο Προϋπολογισμός – Ο αριθμός των δημοσίων υπαλλήλων», ο.π., Λευκωσία: 23/6 Οκτωβρίου 1906. βλ. επίσης, «Οι Δημόσιοι Υπάλληλοι και η ευγλωττία των αριθμών – Ο Παραγκωνισμός των Ελλήνων», ο.π., Λευκωσία: 10/23 Ιουνίου 1906. Οι Κύπριοι Βουλευτές ζητούν και την αύξηση του μισθού των δημοσίων υπαλλήλων γιατί όπως αναφέρουν χαρακτηριστικά το κόστος της διαβίωσης έχει αυξηθεί τόσο πολύ που δεν δύνανται πλέον να συντηρηθούν με τον μισθό τους και αναγκάζονται ή να παραιτούνται των θέσεων τους και να εκπατρίζονται ή να υποκύπτουν στον πειρασμό της υπεξαίρεσης χρημάτων. «Κυπριακή Βουλή – Συζητήσεις επί του προϋπολογισμού – Οι Τούρκοι Βουλευταί κατά της προαγωγής των υπαλλήλων – Το Επεισόδιον της Αρχιεπισκοπής», ο.π., Λευκωσία: 1/14 Μαρτίου 1908. Για το θέμα της μισθοδοσίας των δημοσίων υπαλλήλων βλ. επίσης, «Το ζήτημα των ιθαγενών υπαλλήλων», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 6/19 Μαρτίου 1904, «Οι Δημόσιοι Υπάλληλοι», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 14/27 Μαΐου 1906,

¹⁸²⁷ Το κυριότερο πρόβλημα στην Κύπρο κατά την διάρκεια του πολέμου ήταν η υπερτίμηση του ψωμιού. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει η κυβέρνηση προνόησε για την παραγωγή φθηνού ψωμιού για τις κατώτερες αστικές τάξεις. Το ίδιο έπραξε και η ιδιωτική πρωτοβουλία για τις μεσαίες αστικές τάξεις. Συγκεκριμένα ιδρύθηκε το Συνεταιρικό Αρτοποιείο της Λευκωσίας το οποίο θα παρήγαγε φθινό ψωμί για τους δάσκαλους, τους τραπεζικούς, τους δημαρχιακούς και τους δημόσιους υπαλλήλους. «Συνεταιρικών Αρτοποιείων εν Λευκωσία», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 28/10 Φεβρουαρίου 1917.

¹⁸²⁸ Η αντιπροσωπεία των Δημοσίων Υπαλλήλων ζήτησε σε αίτησή της προς την Κυβέρνηση την παραχώρηση μηνιαίου επιδόματος στους Δημόσιους υπαλλήλους οι οποίοι λαμβάνουν μισθό κατώτερο των 250 λιρών ετησίως λόγω της υπερτίμησης των προϊόντων. Η Κυβέρνηση συμφώνησε εγκρίνοντας επίδομα 10 σελινίων στους άγαμους και 20 σελινίων στους έγγαμους υπαλλήλους. «Επίδομα εις τους Κυβερνητικούς Υπαλλήλους», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 28/10 Φεβρουαρίου 1917. Έπειτα η Κυβέρνηση αποφάσισε τον διορισμό Επιτροπής για να διαπιστωθεί η τρέχουσα τιμή των ειδών πρώτης ανάγκης και το επίπεδο της υπερτίμησης, βλ. σχετικά «Διορισμός Επιτροπής δια την υπερτίμηση των χρειωδών», ο.π., Λευκωσία: 2/15 Μαρτίου 1919. Μετά την λήξη του πολέμου οι τιμές των προϊόντων εκτινάχθηκαν στα ύψη αναγκάζοντας τους δημοσίους υπαλλήλους να ζητήσουν και πάλι την αύξηση των μισθών τους, βλ. σχετικά, «Αναφορά των δημοσίων υπαλλήλων», ο.π., Λευκωσία: 13/26 Ιουλίου 1919 και «Αίτημα δημοσίων υπαλλήλων εν Πάφω», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Νοεμβρίου 1919. Τελικά η κυβέρνηση υποκύπτει στις πιέσεις των δημοσίων υπαλλήλων αντικαθιστώντας το πολεμικό επίδομα με μια πάγια αύξηση του μισθού τους, βλ. σχετικά, «Νομοθετικόν Συμβούλιον – Η έναρξις των εργασιών», ο.π., Λευκωσία: 11/24 Απριλίου 1920.

¹⁸²⁹ «Αυστηραί οικονομίαι της Κυβερνήσεως εις όλους τους κλάδους», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Νοεμβρίου 1921, «Συγχώνευσις Διοικήσεων δια λόγους οικονομίας», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Απριλίου 1922, «Κυβερνητική Γενναϊότης – Εξ γρόσια ημερομισθιον», ο.π., Λευκωσία: 23/6 Μαΐου 1922, «Κυβερνητικά οικονομία – Οι Μεμούρηδες και οι Κολτζήδες», ο.π., Λευκωσία: 4/17 Ιουνίου 1922 και «Κυβερνητικά Οικονομία», ο.π., Λευκωσία: 20/2 Σεπτεμβρίου 1922.

τόσο μεγάλη ώστε πολλοί νέοι αναγκάζονται να αναζητήσουν ανάλογες θέσεις στο εξωτερικό¹⁸³⁰.

Παράλληλα με την τάξη των δημοσίων υπαλλήλων αναπτύσσεται και μια τάξη ιδιωτικών υπαλλήλων, οι οποίοι απασχολούνται κυρίως σε εμπορικά γραφεία. Οι μεταρρυθμίσεις της κυβέρνησης, οι βελτιώσεις στις υποδομές και τη συγκοινωνία, εσωτερική και εξωτερική, ενισχύουν την ανάπτυξη του εμπορίου και οδηγούν στην άνθηση των εμπορικών γραφείων, ιδιαίτερα στις παράλιες πόλεις της Λάρνακας και της Λεμεσού. Παρόμοια άνθηση, όπως έχουμε αναφέρει, σημειώνεται και στον τομέα των πιστωτικών ιδρυμάτων, τα οποία επίσης απασχολούν πληθώρα τραπεζικών υπαλλήλων. Σύμφωνα με τον Λυμπουρίδη το προσωπικό των εμπορικών οίκων της Λεμεσού μαζί με τους εργατοτεχνίτες της ίδια πόλης θα αποτελέσουν τα πρώτα κομμουνιστικά στοιχεία της νήσου¹⁸³¹.

Ώθηση στην ανάπτυξη της εμπορικής τάξης έδωσε η ίδρυση του Τμήματος Εμπορικών και Ξένων Γλωσσών του Παγκυπρίου Γυμνασίου¹⁸³². Η ίδρυση μια τέτοιας σχολής αποτελούσε επιθυμία πολλών εδώ και χρόνια¹⁸³³. Χαρακτηριστικό είναι το άρθρο της *Ελευθερίας*, όπου αναφέρεται ότι είναι άμεση η ανάγκη ανάπτυξης της πρακτικής μόρφωσης και της εκμάθησης ξένων γλωσσών. Αντί να επιτρέπουμε, λέει ο αρθρογράφος, τη λειτουργία ξένων σχολών, οι οποίες δημιουργούν μια «επίφοβη τάξη αγγλοκύπριων υπαλληλίσκων» θα πρέπει να ιδρύσουμε οι ίδιοι εμπορική και επαγγελματική σχολή, η οποία θα δημιουργήσει μια τάξη ικανών εμπόρων και βιομηχάνων. Το γεγονός ότι ιδρύσαμε ένα Γυμνάσιο σε κάθε πόλη για την δημιουργία μιας πολυπληθούς τάξης διδασκάλων, οι οποίοι δεν μπορούν να απορροφηθούν επαγγελματικά, είναι μια άκρως λανθασμένη εκπαιδευτική πολιτική¹⁸³⁴. Σημαντικό είναι επίσης το γεγονός ότι, σύμφωνα με τον αρθρογράφο της *Ελευθερίας*, οι γλωσσομαθείς απόφοιτοι μιας τέτοιας σχολής θα μπορούν να εργαστούν σε ξένες τράπεζες και να κερδίσουν την εμπιστοσύνη των Ελλήνων

¹⁸³⁰ Οι κυβερνητικοί υπάλληλοι εγκαταλείπουν τις εξασφαλισμένες θέσεις τους λόγω της ανεπάρκειας του μισθού, προκαλώντας με αυτό τον τρόπο τριγμούς στην κανονική λειτουργία της κυβερνητικής μηχανής. «Έργον Δικαιοσύνης», ο.π., Λευκωσία: 20/2 Σεπτεμβρίου 1916. Σημαντικό κίνητρο για την μετανάστευση δίνει στους δικαστικούς, ιδιώτες και δημόσιους υπάλληλους, αλλά και στους δασκάλους, η ανακοίνωση της Ελληνικής κυβέρνησης ότι αναζητά υπαλλήλους για εργοδότηση στις «νέες χώρες», βλ. σχετικά, «Δικασταί δια τας νέας χώρας», ο.π., Λευκωσία: 20/3 Ιουλίου 1920 και «Κύπριοι Διδάσκαλοι δια την Θράκην – Τηλεγράφημα Υπουργού», ο.π., Λευκωσία: 19/2 Οκτωβρίου 1920.

¹⁸³¹ Ο Λυμπουρίδης αναφέρει τους Λεωνίδα Στρίγκο υπάλληλο στον Οίκο «Δ.Γ. Κουδουνάρης», Χριστόδουλο Χριστοδουλίδη υπάλληλο στο Λαϊκό Ταμειυτήριο, Δημήτρη Αναστασίου υπάλληλο των Αδελφών Χρισστομίδη, Γιάννη Παπαγγέλου (Γιάννης Λέφκης) υπάλληλο του Πρακτορείου «Κεδίβιαλ Μέλ Λάιν» κ.α., βλ. Λυμπουρίδης *Αχιλλέας, Η Κύπρος και τα Πρώτα Χρόνια του Μεσοπολέμου – Σύντομο Ιστορικό Διάγραμμα της 5^{ης} Δεκαετία της Αγγλικής Κατοχής (1920 – 1930)*, έκδοση του ιδίου, Λευκωσία: χ.χ.

¹⁸³² «Παγκύπριο Γυμνάσιο – Τμήμα Εμπορικών και Ξένων Γλωσσών», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 11/24 Αυγούστου 1912.

¹⁸³³ «Η Εμπορική σχολή του Παγκυπρίου», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 25/7 Σεπτεμβρίου 1901, «Πρακτική Εκπαίδευσις – Εμπορική Σχολή», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 14/27 Απριλίου 1907 και «Σχολή Εμπορική και των Ξένων Γλωσσών – Η Κυπριακή Αδελφότης», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Αυγούστου 1908.

¹⁸³⁴ «Πρακτική Μόρφωσις», ο.π., Λευκωσία: 29/12 Δεκεμβρίου 1908.

εμπορών της Αιγύπτου, γεγονός που θα οδηγήσει στην εδραίωση μιας κυπριακής εμπορικής τάξης στην Αίγυπτο¹⁸³⁵.

Και όντως αυτό συμβαίνει στην Κύπρο πριν αλλά και μετά την ίδρυση του Τμήματος Εμπορικών και Ξένων Γλωσσών. Μορφωμένοι απόφοιτοι Γυμνασίων μη μπορώντας να βρουν εργασία στο νησί, καθώς η δημόσια υπηρεσία είναι κορεσμένη και οι εμπορικές βιομηχανίες ελάχιστες, κατευθύνονται στο εξωτερικό. Ο κύριος όγκος των μορφωμένων μεταναστών κατευθύνεται στην Αίγυπτο. Πατέρας αναφέρει σε αρθρογράφο της *Φωνής της Κύπρου* τη δική του εμπειρία λέγοντας ότι «ο πρεσβύτερος υιός μου... μόλις ετελείωσεν την Γ' τάξιν του Γυμνασίου, και του έβγαλα διαβατήριο δια την Αίγυπτον. Ευρίσκεται εκεί από πενταετίας υπηρετών εις αγγλικόν κατάστημα. Μετά τρία έτη έστειλα και τον δεύτερον υιόν μου και ετοιμάζομαι ήδη να στείλω και τον τρίτον... (εκ) πολλών κυπριακών οικογενειών, θα λάβητε την αυτή σχεδόν απάντησιν... Και κατ' έτος γίνεται μια τακτικώτατη έξοδος... Οι περισσότεροι εκείνων, οίτινες μετηνάστευσαν, μετηνάστευσαν πλέον ανεπιστρεπτί...¹⁸³⁶». Τόση είναι η έλλειψη υπαλληλικών θέσεων, που οι μορφωμένοι επίδοξοι μετανάστες δεν περιορίζονται στην αναζήτηση θέσεων εργασίας μόνο στην Αίγυπτο όπου υπάρχει μια μεγάλη κυπριακή κοινότητα. Η πείνα και η ανεργία μαστίζει τους Κύπριους νέους σε τέτοιο βαθμό ώστε να συναγωνίζονται ακόμη και για μια θέση στο εξωτερικό¹⁸³⁷.

II.3. Η ανάπτυξη της βιομηχανίας, το εμπόριο και οι εργάτες.

Όπως έχουμε αναφέρει, παράλληλα με την κυβερνητική πρωτοβουλία για την ανάπτυξη της βιομηχανίας και του εμπορίου παρόμοιες επενδύσεις καταγράφονται και εκ μέρους του ιδιωτικού τομέα. Την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα αρχίζουν να δημιουργούνται στην Κύπρο μετρίου μεγέθους βιομηχανίες, οι οποίες πρόκειται να αλλάξουν την οικονομία του νησιού και να δώσουν ώθηση στην οργάνωση τόσο των εργατών όσο και των αγροτών. Οι ντόπιοι κεφαλαιούχοι θα αρχίσουν να επενδύουν σε πιο ριψοκίνδυνες αλλά επικερδείς επιχειρήσεις, ενώ οι ακτήμονες αγρότες θα απεξαρτηθούν από τη γη και τις απρόβλεπτες καιρικές μεταβολές. Όπως αναφέρει ο Γιανυζ «όπως και πολλές άλλες αγροτικές κοινότητες στον 20ο αιώνα, η ελληνοκυπριακή κοινωνία άλλαξε δραματικά μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, όταν ο δυτικός

¹⁸³⁵ «Μορφωθώμεν πρακτικώς», ο.π., Λευκωσία: 7/20 Απριλίου 1912.

¹⁸³⁶ Υπολογίζεται ότι πλέον των 50 χιλιάδων Κυπρίων κατοικούν εκτός της νήσου, στην Μικρά Ασία, την Αίγυπτο, την Αμερική, την Αγγλία και αλλού. Με άλλα λόγια το ένα πέμπτο περίπου των Κυπρίων ζει στο εξωτερικό. «Η Εφημερίς μου – Ο Εκπατρισμός», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 23/6 Δεκεμβρίου 1902.

¹⁸³⁷ Ιθαγενείς Κύπριοι έχουν καταθέσει αιτήσεις για μια κενή θέση υπαλλήλου σε ελληνικό εμπορικό κατάστημα στην δυτική Αφρική. «50 Αιτήσεις», ο.π., Λευκωσία: 11/24 Σεπτεμβρίου 1904. Βλ. επίσης «Εργον δικαιοσύνης», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 20/2 Σεπτεμβρίου 1916.

καπιταλισμός διεισδύει στην αγροτική ενδοχώρα. Πολλές ιεραρχίες και έθιμα υποχώρησαν καθώς η παραγωγή αναπτύχθηκε (με βάση) την αγορά...»¹⁸³⁸.

II.3.α. Οι βιομηχανίες και οι μικροεπιχειρήσεις.

Ο τομέας της βιομηχανίας και του εμπορίου στην Κύπρο κατά την διάρκεια της πρώτης περιόδου της βρετανικής κυριαρχίας είναι υπανάπτυκτος¹⁸³⁹. Η ευθύνη βαραίνει κυρίως την τοπική κυβέρνηση και την πολιτική της Αγγλίας γενικότερα, η οποία συνηθίζει να κατακλύζει τις αποικίες της με βρετανικά προϊόντα δημιουργώντας κατ' αυτό τον τρόπο μια σχέση εξάρτησης, η οποία πολύ δύσκολα μπορεί να ανατραπεί. Η Κύπρος ως μια κατ' εξοχήν αγροτική χώρα εξάγει κυρίως γεωργικά προϊόντα, ενώ την ίδια στιγμή εισάγει τα επεξεργασμένα προϊόντα της Αγγλίας, όπως υφάσματα και άλλα είδη νεωτερισμού. Με αυτόν τον τρόπο τα κεφάλαια της νήσου διαφεύγουν στο εξωτερικό και αυτό αποτελεί μια μεγάλη πληγή της κυπριακής οικονομίας¹⁸⁴⁰. «...όσω αναγινώσκωμεν... τα στρογγυλά ποσά, τα οποία τακτικότερα εξέρχονται της νήσου δια να κομίζωμεν προϊόντα και βιομηχανικά είδη, τα οποία ηδύναντο ευχερώς να παραχθώσι και κατασκευασθώσι εν τω τόπω, καταλαμβανόμεθα... υπό μεγίστης αποθαρρύνσεως... Τόπος ο οποίος διαρκώς εξάγει κολοσαία ποσά, χωρίς να ευρίσκη το μέσον της εισαγωγής χρήματος, αδύνατον... να ιδή ημέρας ευδαιμονίας... Της καταστάσεως ταύτης...

¹⁸³⁸ Yavuz Hakan M., «The evolution of ethno-nationalism in Cyprus under the Ottoman and British rule», στο Solomou Emilios-Faustmann Hubert (Επιμ.), *Colonial Cyprus 1878-1960: Selected Readings from the Cyprus Review*, University of Nicosia, Nicosia: 2010, σ. 41. Για τους ανειδίκευτους εργάτες, τη βιομηχανία, τα μεταλλεία και τις βιοτεχνίες βλ. Μουστακά Σωτηρούλα, *Το Εργατικό...*, ο.π., σ.σ. 87-94.

¹⁸³⁹ Ενώ η Κύπρος έχει παραγωγή προϊόντων δεν έχει βιομηχανίες, βλ. σχετικά «Χωρίς Τίτλο», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 2/15 Σεπτεμβρίου 1906. Για την υπανάπτυξη της βιομηχανίας βλ. επίσης *Cyprus Blue Books* 1920 σ. 291. Στην περίληψη για την βιομηχανική ανάπτυξη της νήσου κατά το 1920 αναφέρεται ότι εκτός του τομέα εξόρυξης μεταλλευμάτων, όλες οι υπόλοιπες βιομηχανίες δεν σημειώνουν καμία πρόοδο. Αντιθέτως στην Κύπρο χρησιμοποιούνται τα ίδια πρωτόγονα βιομηχανικά μέσα εδώ και δεκαετίες. Στην ίδια αναφορά σημειώνεται επίσης ότι η κυβέρνηση δεν έχει κάνει καμία επένδυση για την ανάπτυξη της βιομηχανίας για το τρέχον έτος. Σύμφωνα με τον Ρίχτερ «Λόγω της έλλειψης τραπεζικού συστήματος η ανάγκη των αγροτών για δανεισμό εκπληρωνόταν από τοκογλύφους. Καθώς η αποικιακή κυβέρνηση και οι τοκογλύφοι ήταν ανταγωνιστές στη διαδικασία εκμετάλλευσης των αγροτών αυτοί δεν είχαν την δυνατότητα να συσσωρεύσουν αρκετό κεφάλαιο για να επενδύσουν σε οποιαδήποτε βιομηχανική επιχείρηση. Ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος, όμως, αλλάζει την κατάσταση, Richter Heinz A., «The Cypriot Communist Party and the Comintern», στο Solomou Emilios-Faustman Hubert, *Colonial Cyprus 1878-1960: Selected Readings from the Cyprus Review*, University of Nicosia, Nicosia: 2010, σ. 93-94.

¹⁸⁴⁰ Περίπου 60 χιλιάδες λίρες εξάγονται ετησίως από την νήσο για την αγορά υφασμάτων. Αυτές οι 60 χιλιάδες λίρες θα μπορούσαν να παραμένουν στην νήσο αν προτιμούσαμε την κατανάλωση των εξίσου καλών εγχώριων υφασμάτων. «Προάγωμεν την εγχώριον βιομηχανίαν», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 30/13 Μαΐου 1911. Η οικονομική δυσπραγία της Κύπρου οφείλεται στην έλλειψη χρήματος. Μεγάλα χρηματικά ποσά διαφεύγουν στο εξωτερικό μέσα από την εισαγωγή προϊόντων πολυτελείας και αλεύρων στο νησί. Η ξένη κυβέρνηση της Κύπρου δεν λαμβάνει κανένα μέτρο γιατί με αυτό τον τρόπο εξυπηρετούνται τα συμφέροντα της Αγγλίας. Αυτή την πρακτική της απομύζησης του εγχώριου πλούτου, έχει ακολουθήσει η Αγγλία και σε άλλες χώρες οι οποίες βρίσκονται υπό την διοίκησή της, όπως η Ινδία και η Αίγυπτος. «Η Δυσπραγία της Κύπρου», ο.π., Λευκωσία: 5/18 Ιουνίου 1910.

την... μέγιστη ευθύνη υπέχει η κυβέρνηση... Είναι δίκαιον νήσος.. με εκτάσεις απεράντους... να εξαγάγη ετησίως 15 περίπου χιλιάδας λιρών δια την εισαγωγήν ελαιολάδου;... Δια την εισαγωγήν κοινού σάπωνος εξαγομέν ετησίως... ποσόν 10 ολοκλήρων χιλιάδων λιρών... μολονότι προ τινών ετών είχαν ιδρυθή εν διαφόροις πόλεσι της νήσου 5 – 6 σαπωνοποιεία, άτινα... υποστηριζόμενα... θ' απετέλουν συν τω χρόνω σημαντικώ κλάδον της εγχωρίου βιομηχανίας, δυστυχώς η κυβέρνηση... τα άφηκε να εκπνεύσωσι... μη δυνηθέντα φυσικώς ν' ανθέξωσιν εις τον εξωτερικόν συναγωνισμόν... Μη το ίδιον δεν συμβαίνει και δια τα βαμβακερά υφάσματα, προς προμήθειαν των οποίων εξαγονται ετησίως εκ της χώρας περί τας 25 χιλιάδας λιρών;... Και της βιομηχανίας ταύτης την βαθμιαίαν πρόοδον ανέκοψεν ο εξωτερικός ανταγωνισμός... η αγορά παρουσιάζει σήμερον αφθονίαν παρομοίων υφασμάτων προερχομένων εξ Αγγλίας, Συρίας και άλλων χωρών, τας οποίας φυσικώς δεν ήτο δυνατόν ν' ακολουθήση εις την καταπληκτικήν ευτέλειαν των τιμών η νηπιώδης και απροστάτευτος βιομηχανία της νήσου. Τι έκαμεν... η κυβέρνηση; Βεβαίως ουδέν, διότι αν επεψηφίζετο νόμος προστατευτικός, πιθανόν να εξημιούτο μικρόν η αγγλική βιομηχανία, ήτις εύρεν ανοικτόν στάδιον καταναλώσεως των προϊόντων αυτής εν Κύπρω!¹⁸⁴¹».

Βέβαια είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η αγορά της Κύπρου είναι τόσο μικρή και τόσο άγνωστη στον εμπορικό κόσμο ώστε ενδιαφέρει ελάχιστα τους Άγγλους επιχειρηματίες. Η αγοραστική δύναμη των Κύπριων καταναλωτών είναι μικρή, για αυτό τον λόγο δεν αγοράζουν τα ποιοτικά αλλά ακριβά αγγλικά προϊόντα και προτιμούν τα φθηνότερα. Το ίδιο ισχύει και για τα προϊόντα που παράγονται στην Κύπρο, τα οποία είναι μεν φθηνά, αλλά κατώτερα σε ποιότητα. Αυτό συμβαίνει στις πλείστες αποικίες της Αγγλίας. Το γεγονός λοιπόν ότι τα αγγλικά προϊόντα είναι ακριβά, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι οι αγγλικοί εμπορικοί οίκοι δεν προσφέρουν στους Κύπριους εμπόρους ευνοϊκές πιστώσεις, οδήγησε το εξωτερικό εμπόριο της Κύπρου σε ξένα χέρια¹⁸⁴². Αλλά και τα κυπριακά προϊόντα δεν είναι διαδεδομένα στην αγγλική αγορά, γεγονός που οφείλεται τόσο στην αδιαφορία της κυπριακής κυβέρνησης¹⁸⁴³ όσο και στην έλλειψη συχνής συγκοινωνίας ανάμεσα στην Κύπρο και το εξωτερικό¹⁸⁴⁴.

¹⁸⁴¹ «Αι Βιοτεχνίαι του Τόπου», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 12/25 Οκτωβρίου 1902.

¹⁸⁴² «Ο Σιρ Ουόλτερ Σένδαλλ περί Κύπρου», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 11 Μαρτίου 1898.

¹⁸⁴³ Μια προσπάθεια για την διάδοση των κυπριακών προϊόντων και συγκεκριμένα των κεντημάτων, έγινε το 1896 από την Lady Sendall, σύζυγο του τότε Αρμοστή του νησιού, αλλά σημείωσε πλήρη αποτυχία. «Η Κυπριακή Βιομηχανία εν Αγγλία – Η εργασία της προς υποστήριξην των προϊόντων της νήσου εταιρίας», ο.π., Λεμεσός: 2/14 Αυγούστου 1896.

¹⁸⁴⁴ Η Ουγγαρία έχει αναπτύξει εμπόριο νωπών προϊόντων με το Λονδίνο, για αυτό τον σκοπό έχει δημιουργηθεί σιδηροδρομική γραμμή που ενώνει τις αγορές των δυο χωρών σε πολύ μικρότερο χρονικό διάστημα από ό,τι συνήθως. Αν αναπτυχθεί παρόμοια άμεση συγκοινωνία της Κύπρου με την Αγγλία, τότε τα προϊόντα του νησιού θα έβρισκαν διαθέσιμες μεγάλες αγορές. Αλλά στην Κύπρο δεν λαμβάνεται καμία πρόνοια για την ανάπτυξη της συγκοινωνίας και του εμπορίου. «Μια επιστολή», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 11/24 Ιανουαρίου 1903. βλ. επίσης «Τα Κυπριακά προϊόντα εν Αγγλία», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 27/10 Δεκεμβρίου 1910.

Η αδιαφορία της τοπικής κυβέρνησης δεν αφορά μόνο την διασύνδεση της Κύπρου με το εξωτερικό αλλά και την προστασία των κυπριακών προϊόντων. Συχνά το ποσοστό του εισαγωγικού εμπορίου υπερβαίνει κατά πολύ το εξαγωγικό εμπόριο, γεγονός που οδηγεί τα κυπριακά κεφάλαια στο εξωτερικό και την εγχώρια αγορά σε μαρασμό. Σε ορισμένες περιπτώσεις, λοιπόν, είναι αναγκαία η εισαγωγή ενός προστατευτικού συστήματος για το εμπόριο και τη βιομηχανία της Κύπρου, ώστε να μην εισάγονται προϊόντα τα οποία παράγονται και εγχώρια¹⁸⁴⁵. Προστασία χρειάζονται τα εγχώρια προϊόντα και από τη νοθεία¹⁸⁴⁶. Τα κυπριακά προϊόντα κινδυνεύουν να αποκλεισθούν από τις ξένες αγορές γιατί οι ατέλειες στην κατασκευή τους και οι επαναλαμβανόμενες νοθείες τα καθιστούν ανεπιθύμητα. Πριν από λίγα χρόνια τα κυπριακά κρασιά είχαν αποκλεισθεί από την αιγυπτιακή και τις ευρωπαϊκές αγορές λόγω των ανεξέλικτων μεθόδων παρασκευής τους. Το ίδιο συμβαίνει και με άλλα είδη όπως τα δημητριακά και τα χαρούπια, τα οποία επίσης κινδυνεύουν να αποκλειστούν από τις ξένες αγορές λόγω της νοθείας¹⁸⁴⁷.

Ένας από τους κυριότερους λόγους για την «υπανάπτυξη» των εγχώριων βιομηχανιών είναι η άγνοια. Η «πλήρης αδιαφορία» της κυβέρνησης όσον αφορά στην εκπαίδευση των αγροτών στην παραγωγή των βιομηχανικών προϊόντων αποκλείει κάθε πρόοδο στον συγκεκριμένο τομέα. Για παράδειγμα, ένας από τους κυριότερους βιομηχανικούς κλάδους της Κύπρου ήταν η υφαντουργία, η οποία όμως μένει στάσιμη λόγω της έλλειψης γνώσεων και της απουσίας μηχανικών μέσων, όπως υφαντικών μηχανών, οι οποίες θα επέτρεπαν την παραγωγή καλύτερης ποιότητας υφασμάτων¹⁸⁴⁸. Το ίδιο συμβαίνει και για πολλές άλλες βιομηχανίες όπως η μεταξοβιομηχανία¹⁸⁴⁹, η οινοποιία¹⁸⁵⁰, η αγγειοπλαστική¹⁸⁵¹ και η συσκευασία οπωροκηπευτικών¹⁸⁵². Η κυβέρνηση είχε υποσχεθεί την ίδρυση σχολής τεχνών για την

¹⁸⁴⁵ «Η εμπορική και βιομηχανική νάρκη», ο.π., Λευκωσία: 20/3 Ιουλίου 1909. Για την ανάγκη προστασία των εγχώριων προϊόντων βλ. επίσης, «Κίνδυνος Βιομηχανιών», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 18/31 Δεκεμβρίου 1904 και «Αι Βιομηχανίαι», ο.π., Λευκωσία: 26/8 Απριλίου 1905.

¹⁸⁴⁶ «Η Νοθεία των προϊόντων μας», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 1/14 Μαρτίου 1908 και «Διαβήματα οινοπαραγωγών – Η νοθεία των οίνων», ο.π., Λευκωσία: 11/24 Ιουνίου 1911.

¹⁸⁴⁷ «Εξ' οικείων τα βέλη», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Αυγούστου 1908.

¹⁸⁴⁸ «Κυπριακή Βιομηχανία», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 19/31 Αυγούστου 1892. Την ίδια στιγμή η ιδιωτική πρωτοβουλία προσπαθεί να αναπτύξει διάφορες βιομηχανίες, όπως η παραγωγή μεταξωτών και βαμβακερών υφασμάτων. Αλλά για αυτό τον σκοπό πρέπει να εισαχθούν καλύτερα μηχανήματα στην Κύπρο. «Αι Βιοτεχνίαι», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Μαρτίου 1903.

¹⁸⁴⁹ Η βιομηχανία της παραγωγής μεταξιού κωλύεται από την άγνοια των αγροτών για τις νέες βελτιωμένες μεθόδους παραγωγής. «Η Σηροτροφία», ο.π., Λευκωσία: 9/22 Απριλίου 1905.

¹⁸⁵⁰ «Αι Βιομηχανίαι – Πως προστατεύονται αλλαχού – Πρόχειρος Σύγκρισις», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Μαρτίου 1903.

¹⁸⁵¹ Οι κάτοικοι του χωριού Φοινί ζητούν από τον Αρμοστή να στείλει με υποτροφία ένα σπουδαστή αγγειοπλαστικής στο εξωτερικό, ο οποίος γυρίζοντας θα μπορεί να διδάξει τους συγχωριανούς του νέες μεθόδους. «Εν αίτημα προς τον Μ. Αρμοστήν», ο.π., Λευκωσία: 1/14 Οκτωβρίου 1905.

¹⁸⁵² Η Κύπρος στέλνει οπωροκηπευτικά στην Αίγυπτο, αυτό το εμπόριο μπορεί να αυξηθεί αν οι Κύπριοι αγρότες μάθουν την τέχνη της συσκευασίας των προϊόντων τους. «Η Συσκευή των οπώρων», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 10/23 Ιουνίου 1906.

βιομηχανική εκπαίδευση, όπου θα εκπαιδεύονταν οι Κύπριοι νέοι σε διάφορες τεχνικές και βιομηχανικές εργασίες¹⁸⁵³. Επίσης, η κυβέρνηση κατέθεσε νομοσχέδια για την ίδρυση βιομηχανικής σχολής και για την τεχνική εκπαίδευση των νεαρών καταδίκων¹⁸⁵⁴. Όμως και οι δυο προτάσεις της κυβέρνησης απορρίφθηκαν από τους Κύπριους βουλευτές γιατί, ενώ η αρχική δαπάνη για την ίδρυση των εν λόγω σχολών θα βάραινε τον προϋπολογισμό, οι επιμέρους δαπάνες που θα προέκυπταν στο μέλλον θα βάραιναν τα ιδιαίτερα ταμεία της νήσου¹⁸⁵⁵. Κατ' αυτόν τον τρόπο πολλοί κλάδοι της βιομηχανίας, όπως η ορνιθοτροφία, η παραγωγή αυγών, η τυροκομία, η αλλαντοποιία, η μελισσοκομία και η ιχθυοτροφία, μένουν ανεκμετάλλευτοι λόγω της έλλειψης γνώσεων¹⁸⁵⁶.

Η ευθύνη για την υπανάπτυξη την βιομηχανιών βαρύνει και τους ίδιους τους Κύπριους. Μπορεί η κυπριακή βιομηχανία να παραμένει στάσιμη γιατί η κυβέρνηση δεν έλαβε ποτέ κανένα μέτρο για να την αναπτύξει, αλλά για αυτή την κατάσταση ευθύνονται και οι Κύπριοι, οι οποίοι προτιμούν να καταναλώνουν τα εισαγόμενα παρά τα κυπριακά προϊόντα. Άρθρο της *Ελευθερίας* αναφέρει ότι, δεν είναι δυνατό στον 20ο αιώνα να μην έχουμε δημιουργήσει ακόμη ένα υφαντουργείο. Δεν είναι δυνατόν οι εργάτριές μας να φτιάχνουν ακόμη υφάσματα με τον παραδοσιακό αργαλειό. Αυτή η μέθοδος παραγωγής χρειάζεται περισσότερο χρόνο, γεγονός που σημαίνει μεγαλύτερο κόστος και άρα υψηλότερη τιμή πώλησης του τελικού προϊόντος. Κάπως έτσι τα κυπριακά υφάσματα κοστίζουν περισσότερο από τα εισαγόμενα με αποτέλεσμα να προτιμώνται από τις κυρίες της Λευκωσίας και λόγω κόστους και λόγω πολυτέλειας. Για να ενισχύσουμε τις δικές μας βιομηχανίες θα πρέπει οι έμποροι να σταματήσουν να εισάγουν υφάσματα τα οποία μπορούν να παραχθούν στην Κύπρο. Αλλά και οι καταναλωτές θα πρέπει να προτιμούν τα κυπριακά υφάσματα τα οποία, έτσι και αλλιώς, είναι πανομοιότυπα των εισαγόμενων¹⁸⁵⁷.

¹⁸⁵³ «Αι Βιοτεχνίαι», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 8/21 Μαρτίου 1903.

¹⁸⁵⁴ «Νέα Νομοσχέδια – Δια την ίδρυσιν Βιομηχανικών Σχολείων – Και δια τους νεαρούς καταδίκους», ο.π. Λευκωσία: 3/16 Μαΐου 1903.

¹⁸⁵⁵ «Η Βιομηχανική Σχολή», ο.π., Λευκωσία: 19/1 Αυγούστου 1903.

¹⁸⁵⁶ «Κλάδοι ανεκμετάλλευτοι», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 31/13 Νοεμβρίου 1915.

¹⁸⁵⁷ «Ενισχύσωμεν την εγχώριον βιομηχανίαν», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 5/18 Μαρτίου 1911. Οι Κύπριοι είχαν κάνει προσπάθειες για την ενίσχυση της εγχώριας βιομηχανίας αλλά χωρίς αποτέλεσμα. Για παράδειγμα το 1911 οι κάτοικοι της Λάρνακας ανέλαβαν την πρωτοβουλία να υποστηρίξουν την εγχώρια βιομηχανία και ειδικά την υφαντουργία, διοργανώνοντας μια έκθεση υφασμάτων στην πόλη τους, αλλά ο ζήλος τους σύντομα μειώθηκε. Είναι γεγονός ότι το Κυπριακό εμπόριο είναι μικρό και η βιομηχανία βρίσκεται στα σπάργανα. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η Κυβέρνηση δεν έχει λάβει κανένα μέτρο για την ανάπτυξη ή την προστασία αυτών των πλουτοπαραγωγικών τομέων. Αλλά και στο γεγονός ότι ενώ παράγονται στην Κύπρο διάφορα υφάσματα οι Κύπριοι συνεχίζουν να προτιμούν τα εισαγόμενα, στερώντας την εργασία από τους ιθαγενείς παραγωγούς και προάγοντας την πολυτέλεια που βλάπτει την τοπική οικονομία. «Προστατεύσωμεν την εγχώριον βιομηχανίαν», ο.π., Λευκωσία: 10/23 Μαρτίου 1912.

Τέλος το μεγαλύτερο μερίδιο ευθύνης για την υπανάπτυξη της βιομηχανίας φέρουν οι Κύπριοι κεφαλαιούχοι, οι οποίοι προτιμούν να επενδύουν τα κεφάλαιά τους στον τομέα του δανεισμού παρά σε νέες επιχειρήσεις που θα ωφελούσαν το σύνολο της κοινωνίας¹⁸⁵⁸. Στην Κύπρο υπάρχει πληθώρα ανεκμετάλλευτων πηγών πλούτου, ειδικά στο βιομηχανικό τομέα. Υπάρχουν επίσης κεφαλαιούχοι οι οποίοι θα μπορούσαν να επενδύσουν στην εισαγωγή υφαντικών μηχανών και στην δημιουργία μικρών εργοστασίων, τα οποία στο μέλλον θα αναπτύσσονταν προσελκύοντας και ξένες επενδύσεις¹⁸⁵⁹. Αλλά αυτό που λείπει από την Κύπρο είναι το επιχειρηματικό πνεύμα έτσι η οικονομία του νησιού παραμένει στάσιμη και πλήρως εξαρτώμενη από τις απρόβλεπτες καιρικές συνθήκες, οι οποίες καθορίζουν την γεωργική παραγωγή.«Ουδείς... δύναται να δισχυρισθῆ ότι η αγγλική κυβέρνησις επετέλεσεν ό,τι ἔδει να επιτελέσῃ εν Κύπρω... Αλλά... και ημεῖς δεν ειργάσθημεν ως ἔπρεπε να εργασθῶμεν, καταδειχθέντες εντελῶς γυμνοί... του στοιχειωδεστέρου... επιχειρηματικού πνεύματος. Περιωρίσθησαν... οι εκ των συμπατριωτῶν ημῶν κάτοχοι του χρήματος εις τον τοκισμόν ἢ εις εργασίας τετριμμένας... Παρατηρήσατε τας αγοράς ὅλων των πόλεων... και θα ἰδῆται τα καταστήματα αὐτῶν καταγινόμενα εις την εισαγωγὴν ὁμοειδῶν ἐμπορευμάτων ἐπὶ σκοπῷ ανταγωνισμοῦ... Και ὅμως υπάρχουνε εργασίαι, αἱ ὁποῖαι ἠδύναντο να δημιουργηθῶσιν χωρὶς να γίνηται ἀνάγκη να καταφεύγωμεν ἅπαντες εις ὁμοίομορφα ἐπαγγέλματα. Ἡ βιομηχανία του γύψου... και η κεραμοποιία... Ἡ εισαγωγὴ βεβαίως των ὀλίγων τούτων βιομηχανιῶν δεν εἶνε ἔργον της κυβερνήσεως, ἀλλ' ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας, οφειλομένης... εις τους εν Λεμησῶ, οἵτινες φαίνεται ὅτι κατενόησαν πλείοτερον των λοιπῶν νησιωτῶν τα ἀγαθὰ του συνεταιρισμοῦ... Εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ κεφαλαιούχοι της νήσου καρποῦνται ως ἄτομα πλείοτερα ὠφελήματα εκ του τοκισμοῦ ἢ δια της διαθέσεως των χρημάτων των εις βιομηχανίας. Αλλά... ἔχουσι και καθήκοντα προς την κοινωνίαν...¹⁸⁶⁰».

Παρά τα ποικίλα εμπόδια η Κύπρος κατορθώνει να ιδρύσει και να συντηρήσει διάφορες μικρές βιομηχανίες και επιχειρήσεις, όπως οινοποιεία¹⁸⁶¹, υφαντουργεία¹⁸⁶², μεταξουργεία,

¹⁸⁵⁸ Ο Storrs, αναφέρει ότι οι Κύπριοι κεφαλαιούχοι προτιμούν να επενδύουν στον δανεισμό αντί στις επιχειρήσεις. Επίσης αποφεύγουν τις μεταξύ τους συνεργασίες λόγω της καχυποψίας του ενός για τον άλλο, βλ. Storrs Ronald, *Orientalations*, ο.π. σ.σ. 486 – 487.

¹⁸⁵⁹ «Κλωστήριον – Υφαντήριον», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 7/19 Οκτωβρίου 1892.

¹⁸⁶⁰ «Ολίγη Επιχειρηματικότης», ο.π., Λευκωσία: 27/9 Ιανουαρίου 1904.

¹⁸⁶¹ «Ίδρυσις Οινοποιείου – Εισήγησις Μ. Αρμοστοῦ», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Σεπτεμβρίου 1901. Σύμφωνα με άρθρο εφημερίδας η οινοβιομηχανία απασχολεί περίπου 15 χιλιάδες άτομα, βλ. σχετικά, «Αι Βιομηχανίαι – Πως προστατεύονται αλλαχού – Πρόχειρος Σύγκρισις», ο.π., Λευκωσία: 3/16 Μαΐου 1903. Σύμφωνα με άλλο άρθρο εφημερίδας στην Κύπρο λειτουργούν 2 ή 3 οινοποιεία, βλ. σχετικά, «Εξ οικείων τα βέλη», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 16/29 Αυγούστου 1908. Συγκεκριμένα ο Λυμπουρίδης αναφέρει την ίδρυση του οινοπνευματοβιομηχανικού οίκου Χατζηπαύλου το 1872 στην Λεμεσό, την Cyprus wine Company Ltd των αδελφών Williamson και Christian επίσης στην Λεμεσό και την Centaur Wine and Spirits Company στο Πέρα πεδί, βλ. Λυμπουρίδης Αχιλλέας, *Η Αγγλοκρατία στην Κύπρο – Από της κατοχής μέχρι το τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου*, ο.π., σ. 54.

¹⁸⁶² Η υφαντουργία απασχολεί μεγάλο μέρος του γυναικείου πληθυσμού των πόλεων, βλ. σχετικά «Αι γυναικείαι βιοτεχνίαι», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 13/26 Αυγούστου 1905. Μεγάλο μέρος του γυναικείου πληθυσμού

γυψοποιεία¹⁸⁶³ κ.α. Αυτές οι βιομηχανίες παρήγαγαν προϊόντα τα οποία συχνά προορίζονταν για εξαγωγή. Η ποιότητα όμως των εν λόγω προϊόντων ήταν ευτελής, ενώ ορισμένα από αυτά εξαγόταν ακόμη και ακατέργαστα. Για παράδειγμα η Κύπρος εξήγαγε βαμβακερά και μετάξινα νήματα ενώ την ίδια στιγμή εισήγαγε βαμβακερά υφάσματα. Αν η Κύπρος είχε την απαραίτητη τεχνογνωσία τότε θα παρήγαγε η ίδια τα προϊόντα που είχε ανάγκη χωρίς να χρειάζεται να ξοδεύει δεκάδες χιλιάδες λίρες σε εισαγωγές. Και αν μπορούσε να παράγει καλής ποιότητας και υψηλής τιμής προϊόντα, τότε θα υπήρχε ισοζύγιο ανάμεσα στο εξαγωγικό και το εισαγωγικό της εμπόριο. Σημαντικό είναι να σημειωθεί ότι η Κύπρος εξήγαγε κυρίως γεωργικά προϊόντα είτε κατεργασμένα, όπως το αλεύρι και το ελαιόλαδο, είτε ακατέργαστα όπως τα οπωροκηπευτικά. Για την παραγωγή και την εξαγωγή αυτών των προϊόντων λειτουργούσαν επίσης μικρές βιομηχανίες, όπως ελαιοτριβεία¹⁸⁶⁴, μύλοι και εργοστάσια συσκευασίας οπωροκηπευτικών¹⁸⁶⁵. Πέραν αυτών των βιομηχανιών δημιουργήθηκαν στην Κύπρο και μικρά εργοστάσια, όπως κεραμοποιεία, ταπητουργεία, σιδηρουργεία, σαπυνοποιεία, βουτυροποιεία, αλλαντοποιεία, τυροκομεία και καπνεργοστάσια¹⁸⁶⁶. Τα εργοστάσια αυτά παρήγαγαν προϊόντα κυρίως για εσωτερική κατανάλωση και απασχολούσαν πληθώρα εργατών. Την παραγωγή προϊόντων για εσωτερική κατανάλωση εξυπηρετούσαν και διάφορες ιδιόκτητες μικροεπιχειρήσεις, όπως επιπλοποιεία, υποδηματοποιεία και βαφεία¹⁸⁶⁷.

ασχολείται επίσης με την παραγωγή κεντημάτων τα οποία εξαγονται δημιουργώντας μια ανθηρή επιχείρηση, βλ. σχετικά «Ενισχύσωμεν την εγχώριον βιομηχανίαν», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 5/18 Μαρτίου 1911. Οι μικρές βιοτεχνίες αντικαθίστανται αργότερα από μεγάλα εργοστάσια, βλ. σχετικά «Ο Μ. Αρμοστής εις Αμμόχωστον – Το Νηματοουργείον κ. Μαντζούρα», ο.π., Λευκωσία: 18/1 Δεκεμβρίου 1906.

¹⁸⁶³ Το συνεταιριστικό πνεύμα στη Λεμεσό οδήγησε στην δημιουργία γυψοποιείου, βλ. σχετικά «Ολίγη Επιχειρηματικότητα», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 27/9 Ιανουαρίου 1904. Ο γύψος εξαγόταν κυρίως στην αγορά της Αιγύπτου, αλλά μετά την ανακάλυψη κοιτασμάτων γύψου στην Αίγυπτο η εξαγωγή μειώθηκε, βλ. σχετικά «Το ζήτημα του γύψου – Συνεννόησις Βουλευτών», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 18/31 Δεκεμβρίου 1910.

¹⁸⁶⁴ Για την παραγωγή ελαιολάδου βλ. «Προστατεύσωμεν την εγχώριον βιομηχανίαν», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 15/25 Οκτωβρίου 1902.

¹⁸⁶⁵ «Η συσκευή των οπώνων – Μέτρα Γεωργικού Τμήματος», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 9/22 Ιουλίου 1911 και «Το εμπόριον των οπώνων», ο.π., Λευκωσία: 1/14 Σεπτεμβρίου 1912.

¹⁸⁶⁶ Για την ίδρυση 2 γυψοποιείων, ενός κεραμείου και ενός σιδηρουργείου στην Λεμεσό βλ. «Σημειώσεις από την Λεμεσόν», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 3/16 Ιουνίου 1906. Για την ίδρυση κεραμείου στην Λεμεσό βλ. «Εύγε», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 25/7 Φεβρουαρίου 1903. Για την βιομηχανία παραγωγής σαπουνιού βλ. «Χρειάζεται θέλησις», ο.π., Λευκωσία: 11/24 Ιουνίου 1905. Για την βιομηχανία παραγωγής τσιγάρων βλ. «Νεαράι Βιομηχανία», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 30/12 Νοεμβρίου 1910. Για την ίδρυση ταπητουργικού καταστήματος στην Λεμεσό βλ. «Η Εγχώριος Βιομηχανία», ο.π., Λευκωσία: 31/13 Απριλίου 1912. Για την ίδρυση βιοτεχνίας παραγωγής βουτύρου και αλλαντικών βλ. «Κυπριακά Βούτυρα», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Ιανουαρίου 1916.

¹⁸⁶⁷ Συχνά οι τεχνίτες της Κύπρου οι οποίοι διατηρούσαν ιδιόκτητες μικροεπιχειρήσεις ζητούσαν από την κυβέρνηση να παρέμβει ώστε να προστατευθούν τα προϊόντα τους από τον ανταγωνισμό των εισαγόμενων αντίστοιχων προϊόντων. Για παράδειγμα οι επιπλοποιοί της νήσου κατέθεσαν το 1902 αίτηση στον Αρμοστή ζητώντας να ληφθούν μέτρα για την προστασία της βιομηχανίας τους από τον ανταγωνισμό των εισαγόμενων προϊόντων. «Υπόμνησις», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 26/9 Μαΐου 1903.

Άλλοι τομείς οικονομίας οι οποίοι αναπτύχθηκαν κατά την πρώτη περίοδο της αγγλικής κυριαρχίας και θα απέβαιναν πολύ κερδοφόροι για την Κύπρο ήταν τα ξενοδοχεία και τα μεταλλεία. Το γεγονός ότι το νησί δεν μαστιζόταν από επιδημίες και είχε καλύτερο κλίμα από την Αίγυπτο ή άλλες αγγλικές αποικίες της περιοχής οδήγησε την Αγγλία στο να την χρησιμοποιήσει ως θεραπευτήριο για τους Άγγλους στρατιώτες. Το καλό κλίμα σε συνδυασμό με τις φυσικές ομορφιές και τον αρχαιολογικό πλούτο έκαναν την Κύπρο πόλο έλξης για Ευρωπαίους περιηγητές¹⁸⁶⁸. Για αυτό τον σκοπό έχουν αρχίσει να δημιουργούνται στο Τρόδος τα πρώτα ξενοδοχεία του νησιού¹⁸⁶⁹.

Όσον αφορά στη βιομηχανία εξόρυξης μεταλλευμάτων, αυτή άρχισε να αναπτύσσεται στην Κύπρο από νωρίς. Συγκεκριμένα ο αρμοστής στην ετήσια έκθεσή του προς το υπουργείο Αποικιών το 1903 ανέφερε την λειτουργία ενός μεταλλευτικού συνδικάτου στην περιοχή της Πάφου, οι εργασίες του οποίου κρίνονται ως ικανοποιητικές. Αυτό οδήγησε την κυβέρνηση στην κατάρτιση καταλόγου με τις τοποθεσίες από όπου γινόταν στο παρελθόν εξαγωγή μεταλλευμάτων με απώτερο στόχο την ανάπτυξη του τομέα αυτού¹⁸⁷⁰. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια η κυβέρνηση αρχίζει την χορήγηση αδειών προς ανεύρεση και εκμετάλλευση μεταλλευτικών κοιτασμάτων¹⁸⁷¹. Μια από τις άδειες για ανόρυξη αμιάντου εκχωρείται από τον Τρομπέττα στην Αυστριακή Μεταλλευτική Εταιρεία. Οι προκαταρκτικές εργασίες της εταιρείας, οι οποίες διήρκεσαν από την 1η Μαΐου μέχρι τις 21 Νοεμβρίου, απασχόλησαν 40.919 εργάτες, εκ των οποίων οι 25.770 ήταν άνδρες, 9.503 γυναίκες και 6.645 παιδιά. Μέχρι τις 31 Μαρτίου 1909 η εταιρεία εξήγαγε 457 τόνους μεταλλευμάτων εκ των οποίων η κυβέρνηση πήρε το 10% και το πώλησε έναντι 143 λιρών. Το γεγονός ότι οι εργασίες της εταιρείας ήταν κερδοφόρες έδωσε μεγάλη ώθηση στην έρευνα εξεύρεσης μεταλλευτικών κοιτασμάτων¹⁸⁷². Οι πρώτες έρευνες

¹⁸⁶⁸ «Προς τους Γάλλους της «Σενεγάλης», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Σεπτεμβρίου 1901. Βλ. επίσης, «Ο Κυπριακός Όλυμπος και οι περιηγηταί», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 1/14 Σεπτεμβρίου 1912 και «Η Κύπρος παρθένος Εδέμ – Βρετανική Ριβιέρα», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 9/22 Απριλίου 1911.

¹⁸⁶⁹ Ο Αρμοστής θεωρεί ότι πρέπει να δημιουργηθούν ξενοδοχεία στην Κύπρο ώστε να προσελκύσει το νησί επισκέπτες. Έχει ήδη μιλήσει με τον Κύπριο Γεώργιο Νούγκοβιτς, ο οποίος είναι ιδιοκτήτης τριών ξενοδοχείων στην Αίγυπτο, προτείνοντας του να ιδρύσει ξενοδοχεία στην Λευκωσία και το Τρόδος. «Ξενοδοχεία στο Τρόδος και στην Λευκωσίαν», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 10 Ιουνίου 1899.

¹⁸⁷⁰ «Η περί Κύπρου Έκθεσις του Αρμοστού δια το έτος 1901 – 1902 – Μεταλλεία, Βιομηχανία, Αλιεία», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 17/30 Μαΐου 1903.

¹⁸⁷¹ Ο οδοντίατρος κ. Τροπέτας έχει εξασφαλίσει την αποκλειστική εκμετάλλευση των ορυχείων αμιάντου και σαπωνίτου λίθου στην περιοχή Τρόδους. «Εκμετάλλευσις αμιάντου και σαπωνίτου λίθου», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 3/16 Μαρτίου 1907. Η Κυβέρνηση εξέδωσε 12 άδειες για εκμετάλλευση κοιτασμάτων αμιάντου στις Επαρχίες Λάρνακας, Λευκωσίας, Λεμεσού και Πάφου. «Άδειες έλαβαν οι κ. Αθ. Χατζιωάννου, Ιωσήφ Σλέσιγκερ, Μ. Κ. Σιακαλλής, Χατζή Γεώργης Χατζηαποστόλου εκ Μικράς Ασίας, Ιωάννης Βελισσαρίδης εκ Καΐρου. Η άδεια που τους παραχωρήθηκε κόστισε μία λίρα έκαστος.». «Άδειαι για μεταλλεία», ο.π., Λευκωσία: 26/8 Αυγούστου 1908.

¹⁸⁷² «Η Έκθεσις του Μ. Αρμοστού – Η Κύπρος κατά το 1908 – 1909 – Η Γεωργία», ο.π., Λευκωσία: 7/20 Νοεμβρίου 1909. Η εν λόγω εταιρεία θα κατασχεθεί κατά την διάρκεια του πολέμου ως εχθρική περιουσία και θα πωληθεί σε πλειστηριασμό σε Ελληνοκύπριους οι οποίοι θα την πουλήσουν στην συνέχεια σε Βρετανούς, βλ. Πικρός Γιάννης

έδειξαν ότι πέραν του αμιάντου, η Κύπρος είναι πλούσια και σε αποθέματα χαλκού¹⁸⁷³. Οι εργασίες των μεταλλείων αυξήθηκαν κατακόρυφα μετά την κήρυξη του ευρωπαϊκού πολέμου. Για παράδειγμα το μεταλλείο του αμιάντου έφτασε να απασχολεί το 1915 περίπου 560 εργάτες και να εξάγει άκαυστο μέταλλο σε Αγγλία και Ιταλία σε τιμές πολύ υψηλές¹⁸⁷⁴.

Παρ' όλη την ανάπτυξη στον βιομηχανικό τομέα, η Κύπρος εξακολουθεί να έχει κυρίως αγροτική οικονομία, χωρίς αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν περιθώρια προόδου ως προς την εκβιομηχάνιση του νησιού. Στην Κυανή Βίβλο του 1922 αναφέρεται ότι «Ανάπτυξη μπορεί να αναμένεται στις ακόλουθες βιομηχανίες: εξόρυξη μεταλλευμάτων (κυρίως ασβέστη), παραγωγή κρασιού και οινοπνευμάτων, αλιεία, αποξήρανση και συντήρηση φρούτων και λαχανικών, ταπητουργία, παραγωγή βαμβακιού, παραγωγή μεταξιού, παραγωγή γύψου και βιομηχανίες που συνδέονται με τα έλαια. Η κτηνοτροφία, ειδικά η αναπαραγωγή γαϊδουριών και ημιόνων, προχωρά. Η καλλιέργεια καπνού άρχισε εκ νέου σε μεγαλύτερη κλίμακα, αλλά η ποιότητα εξακολουθεί να είναι κάπως κατώτερη σε σχέση με τις εισαγόμενες μάρκες. Ένα ναυπηγείο μικρών σκαφών λειτουργεί στην Αμμόχωστο. Ανάμεσα στις μικρές βιοτεχνίες η μελισσοργία με σύγχρονα μέσα αναπτύσσεται. Η κυπριακή μέλισσα ξεχωρίζει για την αξία της στο μελίσσι. Στο παρελθόν και ειδικά τα τελευταία χρόνια έχει σημειωθεί κινητικότητα στον τομέα της υφαντουργίας. Μεγάλη ποικιλία μετάξινων και βαμβακερών υφασμάτων εξαιρετικής ποιότητας παράγεται, παρά το γεγονός ότι η παραγωγή τους γίνεται με απαρχαιωμένες μεθόδους, με την χρήση χειροκίνητων αργαλειών οι οποίοι κατασκευάζονται τοπικά. Βαμβακερά υφάσματα διαφόρων ειδών, πολλά εκ των οποίων ανταγωνίζονται τα ευρωπαϊκά κασμίρια υφαίνονται στους αργαλειούς και πωλούνται τοπικά σε μεγάλη κλίμακα, για την κατασκευή κουστουμιών, μεγάλη ποσότητα των οποίων εξάγεται. Η τέχνη του κεντήματος είναι επίσης ανεπτυγμένη, μεγάλος αριθμός γυναικών και κοριτσιών ασχολούνται με το κέντημα. Κατά την διάρκεια του έτους δεν διατέθηκαν κυβερνητικά κονδύλια για την ανάπτυξη των βιομηχανιών.¹⁸⁷⁵».

II.3.β. Οι εργάτες και οι αγρότες οργανώνονται.

Η ίδρυση εργατικών οργανώσεων, με ονομασίες όπως Αδελφότητα, Σύνδεσμος Αποταμιεύσεως ή Συντεχνία, έχει, σύμφωνα με τον Κατσιαούνη, αρχίσει ήδη από το 1888. Πρόκειται για εργατικούς συνδέσμους στους οποίους τα μέλη τους συνεισφέρουν χρηματικά

Π., *Ο Βενιζέλος και το Κυπριακό*, ο.π., σ. 61. Επίσης για την ίδρυση της Κυπριακής Μεταλλευτικής Εταιρείας από τον Κάνθερ βλ. Λυμπουρίδης Αχιλλέας, *Η Κύπρος και ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος...*, ο.π. σ.σ. 62 – 71.

¹⁸⁷³ «Ο μεταλλικός πλούτος της Κύπρου», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 22/4 Ιουνίου 1910.

¹⁸⁷⁴ «Τα μεταλλεία του Αμιάντου εις Τρόδος – Απασχολούνται 560 εργάται», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Αυγούστου 1915.

¹⁸⁷⁵ Blue Book 1922, σ.302.

ποσά ανά τακτά χρονικά διαστήματα λαμβάνοντας ως αντάλλαγμα διάφορα οφέλη, όπως η κάλυψη των ιατροφαρμακευτικών τους αναγκών. Οι εργατικοί σύνδεσμοι ήταν υπεύθυνοι για την ποιότητα των προϊόντων τα οποία παρήγαγαν τα μέλη τους και για την ηθική τους καλλιέργεια. Σύμφωνα με τον Κατσιαούνη πρώτοι οργανώθηκαν οι ειδικευμένοι εργάτες – τεχνίτες στα πρότυπα των παρηκμασμένων οθωμανικών *esnaf*. Τα μέλη των εν λόγω συνδέσμων αποτελούσαν την αριστοκρατία των εργατών. Ήταν άτομα με εξειδικευμένες γνώσεις, οι οποίες τους απέφεραν ένα ικανοποιητικό οικονομικό εισόδημα, πειθαρχημένοι, εξέχοντα μέλη των τοπικών τους κοινωνιών και θρησκευόμενοι. Οι ανώτερες τάξεις των πόλεων και ειδικά της Λεμεσού αντιμετώπισαν πολύ θετικά την σύσταση τέτοιου είδους συνδέσμων, οι οποίοι θα λειτουργήσουν ως εμπόδιο στην υιοθέτηση αναρχικών ιδεών και στο κύμα απεργιών που κατακλύζει ολόκληρο τον κόσμο. Στις 16 Απριλίου 1888 η εφημερίδα *Αλήθεια* ανακοινώνει την ίδρυση του Συνδέσμου Βαρελοποιών, ενώ στις 23 Δεκεμβρίου 1889 κάνει λόγο για την ίδρυση της Συντεχνίας Υποδηματοποιών, η οποία διαλύεται τον Σεπτέμβριο του 1890 λόγω προσωπικών διαφορών των μελών της. Τον Μάιο του 1890 η εφημερίδα *Σάλπιγξ* αναφέρει την ίδρυση του συνδέσμου «Ελπίς» ο οποίος εκπροσωπούσε τα συμφέροντα των οικοσπιτών υπηρετών της Λευκωσίας. Ενώ το 1891 ο Νικόλαος Χατζησάββας, ιδιοκτήτης καφενείου, με στόχο την εξυπηρέτηση των προσωπικών του συμφερόντων κινητοποιεί την ένωση όλων των συντεχνιών της Λευκωσίας κάτω από την ομπρέλα της Αδελφότητας των Συντεχνιών. Σταδιακά η αρθρογραφία με θέμα τις συντεχνίες εξασθενεί, γεγονός που οδηγεί τον Κατσιαούνη στο συμπέρασμα ότι οι οποιεσδήποτε εργατικές οργανώσεις έχουν διαλυθεί. Κυριότεροι λόγοι της διάλυσής τους φαίνεται να είναι η έλλειψη χρημάτων, η απειρία, η απουσία συντεχνιακής συνείδησης και οι προσωπικές αντιπαλότητες των μελών τους¹⁸⁷⁶.

Η οικονομική κρίση του 1887 είχε ως συνέπεια την δημιουργία μιας τάξης ακτημόνων αγροτών, οι οποίοι κέρδιζαν τα προς το ζην απασχολούμενοι στα δημόσια έργα που δρομολογούσε η κυβέρνηση για την οικονομική ανακούφιση του πληθυσμού και την καταπολέμηση της ανεργίας. Με την πάροδο των ετών οι συνέπειες της οικονομικής κρίσης παγιώνονταν. Πολλοί εργάτες μετατράπηκαν σε μόνιμο προσωπικό του Τμήματος Δημοσίων Έργων, ενώ άλλοι απασχολούνταν εποχιακά. Άντρες, γυναίκες και παιδιά εργάζονταν στην εκτέλεση δημοσίων έργων σπάζοντας πέτρες, χειριζόμενοι κατασκευαστικά μηχανήματα και κατασκευάζοντας αρδευτικά, σιδηροδρομικά ή έργα οδοποιίας¹⁸⁷⁷. Τα ημερομίσθια καθορίζονταν από την κυβέρνηση ανάλογα με την προσφορά και τη ζήτηση εργασίας και

¹⁸⁷⁶ Katsiaounis Rolandos, *Labour, Society and Politics...*, ο.π., σ.σ. 166 – 170. Για την ίδρυση των πρώτων Συντεχνιών ομοτέχνων βλ. επίσης Φάντης Ανδρέας, *Το Κυπριακό Συνδικαλιστικό κίνημα στα χρόνια της Αγγλοκρατίας (1878 – 1960)*, ο.π. σ.σ. 29 – 30.

¹⁸⁷⁷ Σχετικά με τους εργάτες οι οποίοι απασχολούνται στα δημόσια έργα σπάζοντας πέτρες βλ. SA1/2487/01 και SA1/2011/02. Σχετικά με τους εργάτες οι οποίοι απασχολούνται στην κατασκευή αρτεσιανών βλ. SA1/2747/06 και SA1/2571/08. Σχετικά με τους εργάτες οι οποίοι χειρίζονταν κατασκευαστικά μηχανήματα βλ. SA1/484/10 .

ανάλογα με το φύλο και την ηλικία του κάθε εργάτη¹⁸⁷⁸. Η αύξηση των δημοσίων έργων και άρα του αριθμού των εργατών οι οποίοι απασχολούνταν σε αυτά ανάγκασε την κυβέρνηση να θέσει κανόνες σχετικά με την μισθοδοσία. Το 1902 αποφασίστηκε ότι οι υπεύθυνοι κάθε έργου θα κρατούν αναλυτικούς καταλόγους όπου θα αναγράφεται ο αριθμός, ο μισθός, το είδος και οι ημέρες εργασίας του κάθε εργάτη, ενώ η πληρωμές θα γίνονται από τον διοικητή της κάθε πόλης¹⁸⁷⁹.

Από τη μελέτη των καταλόγων αυτών εξάγεται το συμπέρασμα ότι η κυβέρνηση πλήρωνε μισθούς πείνας για μια επίπονη και κοπιαστική εργασία, ενώ όταν οι εργάτες τραυματιζόνταν, κάτι που γινόταν σχετικά συχνά, τότε η κυβέρνηση τους πλήρωνε μισό μισθό μέχρι να αναρρώσουν¹⁸⁸⁰. Η εκμετάλλευση οδήγησε στην οργάνωση των εργατών. Κάπως έτσι ιδρύεται το 1919 η Λαϊκή Συνεργατική Ένωση Λεμεσού, η οποία στην ουσία αποτελούσε την ένωση των οικοδόμων. Σύμφωνα με τους Λυμπουρίδη και Φάντη η Συντεχνία Κτιστών Λεμεσού ξεπήδησε μέσα από την Λαϊκή Συνεργατική Ένωση, ένα σωματείο το τοπίο ιδρύθηκε το 1919 στην Λεμεσό από τον Πολύβιο Κωνσταντινίδη. Στοχος του σωματείου, σύμφωνα με τον ιδρυτή του, ήταν «να βοηθήσει τους εργάτες της Λεμεσού να αποταμιεύουν τις οικονομίες τους και να απέχουν από την πολιτικολογία». Η διαχείριση του σωματείου περνά μετά τον θάνατο του Κωνσταντινίδη στα χέρια του Πάνου Φασουλιώτη, ο οποίος «ήταν κι όλος μυημένος στις Μαρξιστικές ιδέες», έτσι το σωματείο άρχισε να «σοσιαλιστικοποιείται». Η Συντεχνία Κτιστών ήταν, σύμφωνα με τον Λυμπουρίδη, «η πρώτη εργατική συντεχνία στην Κύπρο με καθαρά επαγγελματικούς σκοπούς.»¹⁸⁸¹.

Όταν τον Απρίλιο του 1922 η κυβέρνηση διακατεχόμενη από πνεύμα οικονομίας αποφάσισε την μείωση στο κονδύλι των δημοσίων έργων, το αποτέλεσμα ήταν η μείωση στα ημερομίσθια των εργατών¹⁸⁸². Οι εργάτες αντέδρασαν ζητώντας την αύξηση των μισθών τους

¹⁸⁷⁸ Σε αρχείο της Σειράς Αρχιγραμματείας αναφέρεται ότι για την κατασκευή του δρόμου που ενώνει το Κτήμα με τα Καλοκέδαρα δούλεψαν 26 άντρες με μισθό 6-7 σελίνια ημερησίως και 28 γυναίκες και παιδιά με μισθό 2-3 σελίνια ημερησίως. SA1/776/94.

¹⁸⁷⁹ SA1/2144/98, SA1/1228/02, SA1/1241/16 και SA1/767/21.

¹⁸⁸⁰ SA1/3279/03, SA1/640/05 και SA1/702/13.

¹⁸⁸¹ Λυμπουρίδης Αχιλλέας, *Η Κύπρος και τα Πρώτα Χρόνια του Μεσοπολέμου – Σύντομο Ιστορικό Διάγραμμα της 5^{ης} Δεκαετίας της Αγγλικής Κατοχής (1920 – 1930)*, ο.π., σ.σ.34 – 35 και Φάντης Ανδρέας, *Το Κυπριακό Συνδικαλιστικό κίνημα στα χρόνια της Αγγλοκρατίας (1878 – 1960)*, ο.π., σ. 67. Για τις εργατικές-επαγγελματικές οργανώσεις βλ. επίσης Richter Heinz A., «The Cypriot Communist Party...», ο.π., σ.σ. 94-95 και Michaelides Michael, «The Turkish Cypriot Working Class and the Cyprus Labor Movement 1920-1963», στο, Solomou Emiliou-Faustman Hubert, *Colonial Cyprus 1878-1960: Selected Readings from the Cyprus Review*, University of Nicosia, Nicosia: 2010, σ.σ. 111-113. Σύμφωνα με τον Nevzat μετά το 1914 Τουρκοκύπριοι και Ελληνοκύπριοι εργάτες οργανώνονται από κοινού σε επαγγελματικές ενώσεις, Nevzat Altay, *Nationalism...*, ο.π., σ. 110.

¹⁸⁸² SA1/996A/22. Ο Κατσιαούνης αναφέρει ότι παρόμοιου τύπου απεργία είχε γίνει τον Ιούλιο του 1895 από εργάτες σε δημόσια έργα, οι οποίοι διαμαρτύρονταν γιατί ο μισθός τους μειώθηκε κατά 1 πιάστρα και διεκδικούσαν την επαναφορά του. Γενικότερα οι αντιδράσεις των εργατών την εν λόγω περίοδο αφορούσαν κυρίως

από 3 σε 5 σελίνια ημερησίως και την τήρηση του οκταώρου, όροι οι οποίοι είχαν γίνει ήδη αποδεκτοί από όλους τους ιδιώτες εργολάβους. Αν τα αιτήματά τους δεν ικανοποιούνταν, απείλησαν ότι θα κατέβουν σε απεργία. Η κυβέρνηση θέλει να μειώσει τα ημερομίσθια αλλά φοβάται ότι καθώς το κόστος ζωής έχει ανέβει ιδιαίτερα, ειδικά όσον αφορά στις τιμές του ρουχισμού, και καθώς σύντομα θα αρχίσει η εποχή του θερισμού, οι εργάτες θα προτιμήσουν τις αγροτικές εργασίες με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί έλλειψη εργατικού δυναμικού για τα δημόσια έργα. Παρ' όλους τους φόβους τους, όμως, το Τμήμα Δημοσίων έργων και το Τμήμα Δασών αποφάσισαν την άμεση μείωση των μισθών κατά 10% για όλο το μη μόνιμο προσωπικό, ενώ το Τμήμα της Γεωργίας και το Τμήμα Σιδηροδρόμου θα εισαγάγουν αντίστοιχη μείωση μετά το τέλος της εποχής του θερισμού¹⁸⁸³.

Την ίδια περίοδο αρχίζουν να οργανώνονται και άλλες επαγγελματικές ομάδες. Τον Οκτώβριο του 1919 ιδρύεται η Ένωση κατασκευαστών τσιγάρων¹⁸⁸⁴ (καπνεργατών) ενώ τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους ιδρύονται η Ανώνυμη Συνεταιριστική Ένωση Εμποροραφτών¹⁸⁸⁵ και η Ανώνυμη Εμπορική Συνεταιριστική Ένωση Υποδηματοποιών¹⁸⁸⁶. Στόχος των Ενώσεων αυτών είναι η συνεργασία ανάμεσα στα μέλη τους ως προς την παραγωγή των προϊόντων τους και την εξασφάλιση των βασικών αναγκών τους. Για παράδειγμα, η Ανώνυμη Εμπορική Συνεταιριστική Ένωση Υποδηματοποιών αναφέρει στο καταστατικό της ότι «Σκοπός της είναι η ένωση προς κοινή παραγωγή και κατανάλωση των επαγγελματιών των ασχολούμενων με την κατασκευή χωρικών υποδημάτων δια της καταθέσεως κοινών κεφαλαίων και εργασίας. Επίσης η Εταιρεία δύναται να συστήσει άλλο κύκλο εργασιών όπως αρτοποιαία και παντοπωλεία για την παροχή συγκεκριμένων ειδών στους εταίρους εις όσον το δυνατόν φθηνότερες τιμές. Όσοι ανήκουν στην Εταιρεία 1) απαγορεύεται να είναι ανήθικοι, δηλαδή να επιδίδονται στην χαρτοπαιξία και την κατανάλωση αλκοόλ, 2) απαγορεύεται η πώληση μετοχών σε τρίτους, 3) απαγορεύεται η υποθήκευση μετοχών χωρίς την άδεια της Εταιρείας, 4) η Διοικούσα Επιτροπή εκλέγεται από τα μέλη της Εταιρείας, 5) η Επιτροπή ορίζει τις εργάσιμες μέρες και τον μισθό του κάθε μετόχου, καθώς επίσης την τιμή πώλησης των προϊόντων και την τιμή αγοράς των υλικών, 6) σε περίπτωση ασθένειας ενός μετόχου τότε η Εταιρεία θα αναλάβει την περίθαλψή του.¹⁸⁸⁷».

Οι ενώσεις διαδραματίζουν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στη διεκδίκηση των δικαιωμάτων των εργατών. Τα αιτήματα των εργατών και λοιπών επαγγελματιών είναι η πληρωμή ικανοποιητικού μισθού, η μείωση των ωρών εργασίας και η αποζημίωση σε ενδεχόμενη

την αύξηση του κόστους διαβίωσης και την άνοδο της ανεργίας, αλλά όχι την αύξηση του μισθού. Katsiaounis Rolandos, *Labour, Society and Politics...*, ο.π., σ. 198.

¹⁸⁸³ SA1/477/21.

¹⁸⁸⁴ SA1/1154/19.

¹⁸⁸⁵ SA1/1361/19.

¹⁸⁸⁶ SA1/1362/19.

¹⁸⁸⁷ SA1/1000/19.

απόλυση¹⁸⁸⁸. Καθώς στην Κύπρο δεν υπάρχει εργατική νομοθεσία που να προστατεύει τους εργάτες, αυτός ο ρόλος βαρύνει την κυβέρνηση. Για παράδειγμα, όταν ο διευθυντής του Τμήματος του Τελωνείου επισκέπτεται καπνεργοστάσιο στην Λάρνακα παρατήρησε ότι τα παιδιά που εργάζονταν εκεί ήταν πολύ νεαρά, κάτω των δώδεκα ετών, ενώ οι ώρες εργασίας τους έφταναν σχεδόν τις δώδεκα. Υπάρχει λοιπόν άμεση ανάγκη να εισαχθούν νόμοι που να καθορίζουν τις ώρες εργασίας των παιδιών στα εργοστάσια και να προστατεύουν τους εργάτες από πιθανά ατυχήματα λόγω της χρήσης μηχανών¹⁸⁸⁹.

Ενώ στα αστικά κέντρα δημιουργούνται επαγγελματικές ενώσεις στην επαρχία δημιουργούνται συνεργατικές πιστωτικές εταιρείες¹⁸⁹⁰ από κοινότητες με στόχο την παροχή στους μετόχους τους δυνατότητας δανεισμού και αποταμίευσης. Οι ιδιοκτήτες γης ενώνουν τις δυνάμεις τους δημιουργώντας, με την σύμφωνη γνώμη της κυβέρνησης, συνεργατικές πιστωτικές εταιρείες. Ο κάθε ιδιοκτήτης γης - μέτοχος δύναται να δανειστεί από την εταιρεία ποσά με τόκο περίπου 4% ανάλογα με την περιουσία την οποία κατέχει. Η εταιρεία με την σειρά της παίρνει δάνεια από τις δανειστικές επιτροπές ή από ιδιώτες εκ μέρους των μετόχων της. Η κυβέρνηση προωθεί την δημιουργία αυτών των εταιρειών, οι οποίες διαδραματίζουν στην ουσία τον ρόλο Αγροτικής Τράπεζας και προστατεύουν τους αγρότες από τους τοκογλύφους. Τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν αυτές είναι αφενός ότι δεν υπάρχει σχετική νομοθεσία η οποία καθορίζει την ίδρυσή τους, αφετέρου ότι οι αγρότες οι οποίοι αναλαμβάνουν την

¹⁸⁸⁸ SA1/715/18, SA1/1375/20, SA1/1429/03.

¹⁸⁸⁹ SA1/1162/23.

¹⁸⁹⁰ SA1/978/21. Ιδιαίτερη σημασία έχει η αναφορά του Διευθυντή του Τμήματος Γεωργίας ο οποίος επισκεπτόμενος χωριά της Επαρχίας Λεμεσού και Πάφου συζήτησε με τους αγρότες σχετικά με την οικονομική τους κατάσταση και με την ανάγκη ίδρυσης Συνεργατικών Πιστωτικών Εταιρειών. «Εντυπωσιάστηκα ιδιαίτερα... από την απελπιστική εικόνα των κατοίκων. Δεν είχα ποτέ γνωρίσει το πνεύμα της αποθάρρυνσης και της μελαγχολίας τόσο έντονα όσο κατά την διάρκεια των πρόσφατων επισκέψεών μου σε όλη της επικράτεια του νησιού... όλες οι περιουσίες περνούν ταχέως στα χέρια των λίγων... Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι μόνο με την λήψη δραστικών μέτρων θα αντιμετωπιστεί η κατάσταση, αν φυσικά θέλουμε να σώσουμε τους μικροϊδιοκτήτες γης ως τάξη...». Ο Διευθυντής Γεωργίας αναφέρει ότι η λύση σχετικά με τις Συνεργατικές Πιστωτικές Εταιρείες είναι να ενισχύσουμε, με κατάλληλη εποπτεία και έλεγχο, τις υπάρχουσες Εταιρείες οι οποίες λειτουργούν καλά και να ιδρύσουμε νέες Εταιρείες στην ίδια περιοχή οι οποίες θα ελέγχονται με την σειρά τους από τις υπάρχουσες Εταιρείες. Για αυτό η Κυβέρνηση το 1922 διορίζει Συμβούλιο επιθεωρητών για τις Συνεργατικές Πιστωτικές Εταιρείες βλ. SA1/449/22. Επίσης σημαντικό είναι να σημειωθεί ότι η κυβέρνηση στην προσπάθεια διάδοσης των Συνεργατικών Πιστωτικών Εταιρειών ζητά από τα αιρετά μέλη του Νομοθετικού να κηρύξουν τα ωφελήματα των εν λόγω Εταιρειών στους αγρότες ψηφοφόρους τους. Μερικοί από τους Βουλευτές, όπως ο Said Effendi και ο κ. Ηλιάδης ανταποκρίνονται στο κάλεσμα της κυβέρνησης. Ενώ άλλοι, όπως ο Dr. Eyoub, ζητούν από την κυβέρνηση να μην ανακινήσει το εν λόγω ζήτημα προεκλογικά γιατί τότε θα προκληθεί η δυσανεμία των ψηφοφόρων και θα επηρεαστεί αρνητικά η προεκλογική τους εκστρατεία. Για την ίδρυση Συνεργατικών Πιστωτικών Εταιρειών στα χωριά Γιόλου, Άνω Ζώδια, Γύψου, Καραβάς, Λευκόκικο και Ριζοκάραπασο βλ. SA1/933/16, SA1/1221/16, SA1/410/17, SA1/431/17, SA1/662/18 και SA1/599/22. Επίσης σύμφωνα με τον Καλότυχο «το 1883 Έλληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι ιδιοκτήτες γης συνεργάστηκαν στην ίδρυση μιας «αγροτικής ομοσπονδίας»...», Καλότυχος Βαγγέλης, «Η Κύπρος και ο λαός της: Έθνος, Ταυτότητα και Εμπειρία σε μια Μη-Φαντασική κοινότητα (1955-1997)», στο *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 68-69-70, Αθήνα: Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999, σ. 47.

λειτουργία τους δεν έχουν τις απαραίτητες γνώσεις και τέλος ότι η κυβέρνηση δεν έχει αρκετό προσωπικό για την διενέργεια λογιστικών ελέγχων. Έτσι πολύ συχνά οι αγρότες – μέτοχοι καταλήγουν να χάνουν τις επενδύσεις τους.

Δημιουργούνται επίσης ανώνυμες εταιρείες από ομάδες πληθυσμού, οι οποίες απασχολούνται στην καλλιέργεια συγκεκριμένων προϊόντων, όπως η Ανώνυμη Εταιρεία Οινοπαραγωγών Λεμεσού η οποία ιδρύθηκε στις 21 Αυγούστου 1919 στα χωριά Βάσα, Κοιλάνι, Άρσος και Πέραπαιδι. Αφορμή για την δημιουργία της αποτέλεσε η κακή οικονομική κατάσταση του νησιού, ενώ στόχος της ήταν η βελτίωση της ποιότητας του κρασιού και η διάθεσή του στην αγορά σε καλύτερες και άρα πιο επικερδείς τιμές. Οι μέτοχοί της πείστηκαν από τους ιδρυτές ότι η κυβέρνηση θα αναλάμβανε τον έλεγχο των πράξεων της εταιρείας με τον διορισμό ελεγκτή αλλά κάτι τέτοιο δεν έγινε. Μετά από δυο χρόνια λειτουργίας η εταιρεία είχε απώλειες ύψους 2 χιλιάδων λιρών λόγω της κακής διοίκησης του «καταχραστή» προέδρου. Οι μέτοχοι ζήτησαν από την κυβέρνηση να παρέμβει ώστε να πάρουν πίσω τουλάχιστον ένα τμήμα από τα χρήματα τα οποία επένδυσαν¹⁸⁹¹.

Τα μεταλλεία όμως ήταν αυτά που άλλαξαν την ζωή των εργατών στην Κύπρο. Για πρώτη φορά δημιουργούνται μεγάλες κοινότητες εργατών, οι οποίοι ζουν και εργάζονται όλοι μαζί περιορισμένοι στον χώρο του μεταλλείου. Η εργασία σε αυτά ήταν πολύ δύσκολη, πολύωρη, πολύμοχθη και επικίνδυνη για την υγεία. Τα εργατικά ατυχήματα ήταν συχνά¹⁸⁹². Σε αυτές τις περιπτώσεις η εταιρεία κατέβαλλε μισό μισθό σε όσους τραυματίζονταν στο χώρο εργασίας, ενώ αν ο εργάτης πέθαινε τότε η εταιρεία αποζημίωνε την οικογένεια του εκλιπόντος¹⁸⁹³. Αλλά και η επιχειρηματική φιλοσοφία σε σχέση με το εργατικό δυναμικό την οποία εισήγαγαν οι μεταλλευτικές εταιρείες αποτελούσε καινοτομία για το νησί. Ειδικότερα, άρχισαν να παρέχουν στους εργάτες τους μια σειρά από «ανέσεις και προνόμια» τα οποία στόχευαν στον έλεγχό τους¹⁸⁹⁴. Εκτός από καλές αμοιβές προσέφεραν στους εργάτες τους το δικαίωμα εκκλησιασμού,

¹⁸⁹¹ SA1/712/21 και SA1/428/21.

¹⁸⁹² «Φοβερόν Δυστύχημα – Πτώσις Λατομείου – Οικτρός θάνατος δυο εργατών – Τραυματισμός έτερων τριών», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 14/27 Φεβρουαρίου 1904 και SA1/822/16.

¹⁸⁹³ Μετά τον θάνατο ενός εργάτη στο Χαλκωρυχείο Σκουριώτισσας η κυβέρνηση απευθύνθηκε στην Μεταλλευτική Εταιρεία συστήνοντάς της να αποζημιώσει την οικογένεια του εργάτη, ενώ παράλληλα μελετά την εισαγωγή νόμου για την προστασία των εργατών από ατυχήματα βλ. «Αποζημιώσεις εργατών – Μέτρα κυβερνήσεως», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 31/13 Σεπτεμβρίου 1922. Ο Διευθυντής της Μεταλλευτικής Εταιρείας υπακούοντας στις συστάσεις της κυβέρνησης κάλεσε την οικογένεια του εργάτη και της παρέδωσε δέκα λίρες ως πρώτη αποζημίωση, ενώ στην συνέχεια σε συμφωνία με τον Νομικό Σύμβουλο της Εταιρείας κ. Αρτέμη αποφάσισαν την αγορά γης την οποία θα παραδώσουν στην οικογένεια ως τελική αποζημίωση, βλ. «Αποζημιώσεις εις την οικογένειαν του θύματος Σκουριώτισσας», ο.π., Λευκωσία: 3/16 Σεπτεμβρίου 1922.

¹⁸⁹⁴ «Νέα αφορμή συγχαρητηρίων... προς την Διεύθυνσιν της εν Αμιάντω Τρόοδους Κυπριακής Εκμεταλλευτικής Εταιρείας. Αφ' ου ευρύνασα τον κύκλον των εργασιών της η Εταιρεία αυτή ηύξησε τον αριθμό των εργατών και παρέχει άρτον εις υπερπεντακοσίας πτωχούς και απόρους... αφ' ου συνέστησε Σύνδεσμον Συνεργατικών επ' αγαθών των εργατών... και αφ' ου έλαβε μέριμναν περί των θρησκευτικών καθηκόντων των εργατών, έρχεται ήδη να λάβη αγαθή φροντίδα και περί της μορφώσεως των τέκνων αυτών.». «Και άλλος έπαινος», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 12/25

χτίζοντας εκκλησίες, τις οποίες αυτοί επισκέπτονταν κάθε Κυριακή και τις μεγάλες γιορτές. Επίσης, είχαν μεριμνήσει για την εκπαίδευση των παιδιών των εργατών, για το κτίσιμο κατάλληλων σπιτιών με θέρμανση για τον χειμώνα και για τον καθορισμό των τιμών των προϊόντων, τα οποία διετίθεντο στα παντοπωλεία της περιοχής προστατεύοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τους εργάτες από την κερδοσκοπία. Οι εργάτες, όμως, δεν αντιλήφθηκαν τις «καλές προθέσεις» των μεταλλευτικών εταιρειών, οι οποίες στην ουσία υπό την μορφή παροχής «προνομίων» τους κρατούν δέσμιους ελέγχοντας κάθε πτυχή της ζωής τους. Για αυτό το λόγο ίδρυσαν τη δική τους Συνεργατική Πιστωτική Εταιρεία σύμφωνα με τον νόμο 13 του 1914¹⁸⁹⁵.

Η οργάνωση των εργατών φαίνεται να έχει θορυβήσει τους κεφαλαιούχους και τις αστικές εφημερίδες, οι οποίες επιχειρούν να ανατρέψουν το κλίμα αντίδρασης και να υπερασπιστούν την πολιτική των εταιρειών. Χαρακτηριστικό είναι το άρθρο της *Ελευθερίας* όπου αναφέρεται ότι, «Εάν είχομεν εν Κύπρω ολίγας ακόμη εταιρείας, ως η εταιρεία Αμιάντου, θα ήτο δυνατόν να ανακουφισθή πολύς εργατικός κόσμος της Νήσου ο οποίος δεν ευρίσκει τακτικήν εργασίαν δια να εξασφαλίση τα προς το ζην... ο αριθμός των ακτημόνων... αυξάνει, η περιοδική εργασία την οποίαν είναι δυνατόν να παράσχη η γεωργία μας εις τους ακτήμονας αυτούς δεν είναι δυνατόν να ανταποκριθή προς τας δι' όλου του έτους ανάγκας των. Η υπόστασις της εταιρείας ταύτης είναι ευεργετική δια σεβαστόν μέρος του εργατικού πληθυσμού και νομίζομεν ότι είναι δικαιολογημένη μια σύστασις εκ μέρους ημών εις το Κυπριακόν κοινόν και ιδία εις τους εργαζομένους δια την ρηθείσαν εταιρείαν να περιβάλωσι ταύτην με ειλικρινή αγάπην και να προφυλάττωσι την περιουσίαν της και τα συμφέροντα της... Εφ' όσον η εταιρεία αυτή προστατεύεται... και αι εργασίαι της είναι ικανοποιητικάί, θα εξακολουθήση παρέχουσα ευεργετικήν ανακούφισιν εις τόσους άνδρας και γυναίκας...¹⁸⁹⁶». Εξίσου θορυβημένες εμφανίζονται οι αστικές εφημερίδες απέναντι στον ταξικό λόγο τον οποίο αρθρώνει η αριστερή κοινότητα, η οποία έχει αρχίσει να δημιουργείται στην πόλη της Λεμεσού¹⁸⁹⁷.

Δεκεμβρίου 1915. Ενώ σε άλλο άρθρο η ίδια εφημερίδα αναφέρει ότι, «Το Αμιαντωρυχείον Τροόδους υπό την γενική Διεύθυνσιν του κ. Η. L. Jones... και του Διευθυντού και αρχιμηχανικού κ. Dixon χωρεί αλματικώς προς τα πρόσω επ' ωφελεία και των μετόχων και των νησιωτών... το Αμιαντωρυχείον δαπανά δια τε το προσωπικόν και την κανονικήν του λειτουργίαν πλέον των 15 χιλιάδων λιρών κατά μήνα. Απασχολεί δε τούτο κατά την θερινήν περίοδον 1700 – 1800 εργάτας, αμειβομένους ικανοποιητικώς, οίτινες κατά την χειμερινήν περίοδον ελαττούνται εις το ήμισυ. Η εταιρεία ανήγειρεν ήδη επαρκή λιθόκτιστα δωμάτια, θερμαινόμενα καταλλήλως δια θερμαστών κατά τους χειμερινούς μήνας και δυνάμενα να περιλάβωσιν άνέτως περί τους 550 εργάτας, ενώ πρότερον υπήρχον δωμάτια μόνον δια 50 εργάτας. Πλην τούτου οι εργάται έχουσι ναόν δια τον εκκλησιασμόν των κατά τας Κυριακάς και μεγάλας εορτάς, καθώς και καφενείον δι' αναψυχήν. Αλλ' η εταιρεία έλαβεν επί πλέον πρόνοιαν ώστε οι εργάτες να προστατεύονται επαρκώς και μη γίνωνται θύματα της κερδοσκοπίας, ορίζουσα κατά περιόδους εις τους εκεί παντοπώλας τας τιμάς των τροφίμων και όλων των αναγκαίουμένων εις τους εργάτας.». «Το Αμιαντωρυχείον του Τροόδους – Αι εργασίαι του – Η προστασία των εργατών», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 3/16 Δεκεμβρίου 1922.

¹⁸⁹⁵ SA1/960/15.

¹⁸⁹⁶ «Η Εταιρεία Αμιάντου», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 3/16 Δεκεμβρίου 1922.

¹⁸⁹⁷ «Ελεεινός Εκμεταλλευταί», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Δεκεμβρίου 1922.

Η ρόδινη απεικόνιση της ζωής των εργατών είναι μια πάγια πρακτική των αστικών εφημερίδων αλλά μια πιο ζοφερή εικόνα παρουσιάζεται στις σελίδες του *Πυρσού*, της πρώτης σοσιαλιστικής εφημερίδας της Κύπρου, η οποία είχε ως στόχο την αφύπνιση των εργατών και των αγροτών¹⁸⁹⁸. Χαρακτηριστικά ο *Πυρσός* διαψεύδει τα άρθρα της *Ελευθερίας* υποστηρίζοντας ότι η στέγαση την οποία προσφέρει η εταιρεία στους εργάτες είναι ανεπαρκής, ενώ οι μισθοί που καταβάλλονται είναι ιδιαίτερα χαμηλοί. Επίσης, ο *Πυρσός* διευκρινίζει ότι στην περίπτωση τραυματισμού ενός εργάτη εν ώρα εργασίας τα νοσήλια δεν καλύπτονται από την «φιλόανθρωπη» εταιρεία αλλά από το ταμείο των εργατών¹⁸⁹⁹.

Η ίδια διάσταση υπάρχει στις απεικονίσεις των αστικών και μη εφημερίδων σε όλα τα κοινωνικά και πολιτικά θέματα¹⁹⁰⁰. Οι εργατικές και αγροτικές τάξεις της Κύπρου, σε αντίθεση

¹⁸⁹⁸ Σκοπός μας είναι η οργάνωση των αγροτών και των εργατών ώστε να επιτευχθεί η εγκαθίδρυση της Σοσιαλιστικής Πολιτείας, η ανύψωση και χειραφέτηση του λαού. Ακολουθούμε το σοσιαλιστικό πρόγραμμα του Αγγλικού Εργατικού Κόμματος στο οποίο υπαγόμαστε. Θα δείξουμε στον Κύπριο προλετάριο τα δικαιώματά του και θα ξεριζώσουμε τις ιδέες που φύτεψαν στο μυαλό του οι παπάδες ότι ο κόσμος χωρίζεται σε πλούσιους και φτωχούς. Θα χρησιμοποιήσουμε διαλέξεις, μαθήματα και δημοσιεύματα. «Κύπριοι εργάτες, χωρικοί... ενωθήτε...». «Η Έκδοσις του *Πυρσού*», *Πυρσός*, Λεμεσός: 6/19 Δεκεμβρίου 1922. Για τον ρόλο του *Πυρσού* βλ. Λυμπουρίδης Αχιλλέας, *Η Κύπρος και τα Πρώτα Χρόνια του Μεσοπολέμου – Σύντομο Ιστορικό Διάγραμμα της 5^{ης} Δεκαετίας της Αγγλικής Κατοχής (1920 – 1930)*, ο.π., σ. 38 και Φάντης Ανδρέας, *Το Κυπριακό Συνδικαλιστικό κίνημα στα χρόνια της Αγγλοκρατίας (1878 – 1960)*, ο.π., σ. 56.

¹⁸⁹⁹ Ένας εργάτης της Εταιρείας Αμιάντου, ο Μιχάλης Σάββας, τραυματίστηκε σε έκρηξη. Μετά από 186 ημέρες νοσηλεία ο γιατρός γνωμάτευσε παράλυση και του έδωσε εξιτήριο. Η αντεργατική Ελευθερία υποστήριξε ότι τα έξοδα καλύφθηκαν από την Εταιρεία, η αλήθεια είναι ότι καλύφθηκαν από το Ταμείο Περίθαλψης των ίδιων των εργατών στο οποίο συνεισφέρουν ανά δεκαπενθήμερο ½ σελίνι όλοι οι εργάτες. Όσο καιρό ήταν ο εργάτης «άεργος» μερίμνησε κάποιος για την οικογένειά του ή για το πώς θα επιβιώσει τώρα; «Πούνε τα εργατικά νομοσχέδια που σε τέτοια περίπτωση θα προστάτευαν τον παράλυτο εργάτη και την οικογένειά του;» Άραγε «Υπάρχει εργατικό ζήτημα στον τόπο μας;!!!». «Πούνε τα εργατικά Νομοσχέδια;», *Πυρσός*, Λεμεσός: 4/17 Ιανουαρίου 1923. Ο *Πυρσός* υποστηρίζει επίσης ότι η Εταιρεία Αμιάντου πλήρωσε πρόσφατα ορισμένες εφημερίδες για να δημοσιεύσουν μια ειδοποίηση. Αυτές και ειδικά η *Ελευθερία* βρήκαν αφορμή για να κολακεύσουν την Εταιρεία λέγοντας ότι μεριμνά για την περίθαλψη των εργατών τους οποίους πληρώνει ικανοποιητικά και στους οποίους παρέχει στέγαση και θέρμανση. Αυτά είναι ψέματα. Τα σπίτια είναι στην ουσία μικρές κάμαρες στις οποίες στοιβάζονται 6 και 7 άτομα. Η περίθαλψη πληρώνεται από τους ίδιους τους εργάτες οι οποίοι πληρώνουν επίσης και για την θέρμανση τους. Μόνο 200 εργάτες παίρνουν ημερομίσθιο, οι γυναίκες 13 – 18 γρόσια και οι άντρες 16 – 27 γρόσια, για 10 ώρες εργασίας. Οι υπόλοιποι εργαζόμενοι δεν πληρώνονται από την Εταιρεία. «Τα Κυπριακά Κτήνη», ο.π., Λεμεσός: 13/26 Φεβρουαρίου 1923. Για την Εταιρεία Αμιάντου βλ. επίσης «Σοσιαλεργατικά – 40% Κέρδος», ο.π., Λεμεσός: 6/19 Δεκεμβρίου 1922, «Για την μηχανή του εργάτη τι πληρώνετε;», ο.π., Λεμεσός: 20/2 Ιανουαρίου 1923, «Το Κεφάλαιον και η Εταιρεία Αμιάντου» και «Ευεργέτες», ο.π., Λεμεσός: 8 Απριλίου 1923. Για τις συνθήκες εργασίας στα μεταλλεία βλ. Φάντης Ανδρέας, *Το Κυπριακό Συνδικαλιστικό κίνημα στα χρόνια της Αγγλοκρατίας (1878 – 1960)*, ο.π., σ.σ. 41 – 52.

¹⁹⁰⁰ Χαρακτηριστικό είναι το άρθρο του *Πυρσού* όπου αναφέρονται όλες οι περιπτώσεις παραπληροφόρησης εκ μέρους των αστικών εφημερίδων. Η *Φωνή* της Κύπρου θρηνεί για την φτώχεια των αγροτών ενώ ταυτόχρονα λιβανίζει τους τοκογλύφους. Η *Σάλπιγγα* καταφέρεται για πρώτη φορά εναντίον της τοκογλυφίας και καταλήγει στο ότι η κατάντια των χωρικών οφείλεται στην χαμηλή ζήτηση των προϊόντων τους. Η Αλήθεια προσπαθεί να μας πείσει ότι όλα θα διορθώνονταν αν «ερχόταν στα πράγματα ο Μεταξάς». Η *Ελευθερία* κάνει λόγο για το κύμα μετανάστευσης υποστηρίζοντας ότι υπάρχουν αρκετές δουλειές στην Κύπρο αλλά οι νέοι και ικανοί χωρικοί προτιμούν να κάθονται όλη μέρα στα καφενεία παρά να δουλεύουν. «Ξεσκεπάσματα», *Πυρσός*, Λεμεσός: 23

με τα όσα υποστηρίζουν οι αστικές εφημερίδες, δεν είναι καθόλου ευχαριστημένες με την κοινωνική και κυρίως την οικονομική τους θέση. Η δυσαρέσκειά τους μετουσιώνεται σε θέληση για οργάνωση και διεκδίκηση. «Σε όλους εσάς που φοβάστε ότι θέλουμε να πάρουμε τα λεφτά σας και να δημεύσουμε τις περιουσίες σας, σας απαντάμε ότι ζητούμε μόνο όσα χρειαζόμαστε για να τραφούμε, δηλαδή ζητούμε μόνο όσα μας ανήκουν», αναφέρει ο Πυρσός¹⁹⁰¹. Οι εργάτες άρχισαν να αφυπνίζονται και να οργανώνονται. Πριν από πέντε χρόνια ιδρύθηκε η Συντεχνία Κτιστών της Λεμεσού, ενώ πρόσφατα παρόμοιες συντεχνίες ιδρύθηκαν σε Πάφο και Αμμόχωστο. Σήμερα, λέει ο Πυρσός, γίνονται προσπάθειες για την ίδρυση μιας συνομοσπονδίας η οποία θα περιλαμβάνει και τις τρεις συντεχνίες.¹⁹⁰² Αιτήματα της πρώτης Συντεχνίας Κτιστών της Λεμεσού, η οποία σύμφωνα με άλλο άρθρο του Πυρσού ιδρύθηκε πριν από 8 χρόνια, ήταν η αύξηση του ημερομισθίου και η τήρηση του οκταώρου¹⁹⁰³.

Η Συντεχνία Κτιστών Λεμεσού φαίνεται να είναι η πιο ενεργή με αρκετά μέλη¹⁹⁰⁴ και διεκδικητική δράση. Στόχος της ήταν η διαχείριση των σχέσεων των μελών της με τους εργοδότες. Στο πλαίσιο αυτό η συντεχνία κηρύττει μονοήμερη απεργία τον Ιούνιο του 1923 διαμαρτυρούμενη για την μη τήρηση των εργασιακών συμφωνιών από ένα συγκεκριμένο εργοδότη. Οι ξένοι κτίστες είχαν συμφωνήσει με την συντεχνία ότι θα έχουν «σχεδόν» ίσα δικαιώματα με τα τακτικά μέλη, δηλαδή προστασία μισθού και στέγαση, φτάνει να πληρώνουν

Ιουλίου 1923. Για το ίδιο θέμα βλέπε επίσης «Για την Ελευθερία», ο.π., Λεμεσός: 8 Αυγούστου 1923 και «Προς Θεού», ο.π., Λεμεσός: 3 Σεπτεμβρίου 1923.

¹⁹⁰¹ «Σοσιαλεργατικά», ο.π., Λεμεσός: 20/2 Ιανουαρίου 1923.

¹⁹⁰² «Σοσιαλεργατικά – Οργανωμένοι Εργάτες», ο.π., Λεμεσός: 4/17 Ιανουαρίου 1923. Άλλες Συντεχνίες με ενεργή δράση στην Λεμεσό ήταν η Συντεχνία των Ξυλουργών και η Συντεχνία των Ραπτεργατών. «Εργατική Κίνηση», ο.π., Λεμεσός: 8 Απριλίου 1923 και 25 Ιουνίου 1923.

¹⁹⁰³ «Ένα απόγευμα πριν 8 χρόνια μια χούφτα νέων με φορέματα της δουλειάς... μαζεύτηκαν σε κάποιο μέρος και είπαν «Πρέπει με κάθε θυσία να καλλιερέψωμεν την θέση μας, πρέπει να εργαζόμαστε, να κοπιάζουμε, αλλά με αμοιβή αντάξια...» ...Δούλευαν 11 και 12 ώρες την ημέραν χωρίς καθόλου ανάπαυση... και πληρώνοντο 1 1/2 , 2 και πολύ λίγοι 3 σελίνια την ημέραν... Και η κατάσταση θα χειροτέρευε... αν οι πέντε δέκα νέοι... δεν σκέφτονταν να πάρουν την μεγάλη απόφαση της συνενώσεως. Μόνοι όπως ήταν ο καθένας χωριστά αποτελούσαν μιαν ανίσχυρη... μονάδα... Όταν όμως... αποτέλεσαν τον πρώτο πυρήνα... ζήτησαν ένα αρχηγό για να αναλάβη την διοργάνωση του Σώματός των... στράφηκαν με σταθερότητα στο Εργατικόν Κέντρον και εκεί οργανώθηκαν... κρίζοντες... πουλούμεν εργατικήν δύναμη... στην ελεύθερη αγορά. Τόσο θέλουμε, τόσο αξίζουμε, για να ζήσουμε... Επίσης σαν άνθρωποι που είμαστε θέλουμε και την ανάπαυσή μας για αυτό η εργάσιμη ώρα θα είναι το οκτάωρο. Εμείς σας δίνουμε την δουλειά μας... και εσείς... μας πληρώνετε... Καμία άλλη υποχρέωση κοντά σας δεν έχουμε, ούτε επιτρέπουμε σε κανένα να αναμειγνύεται στις υποθέσεις μας. Για αυτά θα φροντίζει η οργάνωση μας... δεν γελιόμαστε πια. Ο καθένας στην κοινωνία μέσα κανονίζει το συμφέρον του, και τα δικά μας συμφέροντα, των εργατών, είναι τόσο πολύ διάφορα από τα δικά σας, των εργολάβων, εμπόρων, ιατρών, δικηγόρων και όλων εν γένει των κεφαλαιούχων αστών... Αυτή είναι η πρώτη και μεγάλη ομάδα οργανωμένων εργατών... Δίπλα της στέκεται η Συντεχνία των Μαραγκών, των Ραπτεργατών και τρεις άλλες μικρότερες. Κάθε εργάτης... ας αποβάλη τις ραγιαδιστικές, δουλοπρεπής, αντιλήψεις... ας ζητήσει σαν ελεύθερος άνθρωπος το συμφέρον του... μόνο στο εργατοαγροτικό κόμμα να βασισθή γιατί μονάχα απ' αυτό θα υποστηριχθή.». «Επαγγελματικά Οργανώσεις – Συντεχνία Κτιστών Λεμεσού», Πυρσός, Λεμεσός: 10 Οκτωβρίου 1923.

¹⁹⁰⁴ Ο Πυρσός με αφορμή την κήδευση ενός ηγετικού στελέχους της Συντεχνίας αναφέρει ότι η οργάνωση αριθμεί περίπου 125 μέλη, «Κώστας Χριστοδούλου», ο.π., Λεμεσός: 8 Απριλίου 1923.

συνδρομή ενός σελινιού την εβδομάδα και να συμφωνήσουν ότι θα φύγουν από τη Λεμεσό όταν μειωθούν οι οικοδομικές εργασίες. Η συμφωνία τηρήθηκε από τους ξένους κτίστες με εξαίρεση τον ένα κτίστη που συνέχισε να εργοδοτεί ο Μιχαηλίδης. «Ο λόγος που θα τους διώχνανε ήταν το λιγότεμα των εργασιών που υποθέτουμε ότι όλοι βρίσκουν λογικό και δίκαιο να δουλεύουν οι ντόπιοι, οι Λεμεσιανοί κτίστες, παρά να είναι άεργοι και να δουλεύουν οι ξένοι...¹⁹⁰⁵». Παρόμοιου τύπου απεργία οργάνωσε και η Συντεχνία Ξυλουργών δυο μήνες νωρίτερα για τον ίδιο λόγο¹⁹⁰⁶. Όμως η στάση των οικοδόμων απέναντι στους «ξένους» εργάτες έδωσε αφορμή για κατηγορίες από τις υπόλοιπες εφημερίδες, γεγονός που ανάγκασε τον Πυρσό να απαντήσει διαψεύδοντας όσους υποστηρίζουν ότι οι κτίστες της Λεμεσού διώχνουν τους κτίστες των άλλων πόλεων. Η αλήθεια είναι ότι η Συντεχνία Κτιστών Λεμεσού αριθμεί 120 μέλη εκ των οποίων οι 30 κατάγονται από την Λεμεσό και οι 90 από άλλες πόλεις όπως την Πάφο, την Αμμόχωστο και την Λάρνακα¹⁹⁰⁷. Οι προσπάθειες σπίλωσης των Συντεχνιών των Κτιστών συνεχίστηκαν και με άλλες αφορμές. Όταν οι αστικές εφημερίδες και η «κλίκα» του δημάρχου προσπάθησαν να στιγματίσουν την Συντεχνία των Κτιστών κατηγορώντας τα μέλη της ότι προκάλεσαν ζημιές σε οικοδομικό υλικό, ο Πυρσός διαψεύδει τις κατηγορίες και ανανεώνει την συμπάρασταση του εργατικού κόσμου απέναντι στους οικοδόμους¹⁹⁰⁸.

Το συντεχνιακό κίνημα, σύμφωνα με τον Πυρσό, δέχεται πλήγματα και εκ των έσω από τον «Πανεργατικό Σύλλογο Λευκωσίας», ο οποίος ιδρύθηκε στην πρωτεύουσα από τον Χατζηπαύλου και είναι ένα αστικό σωματείο που λειτουργεί ψηφοθηρικά όποτε γίνονται εκλογές εξυπηρετώντας τα συμφέροντα του ιδρυτή του και μόνο. Οι υπόλοιπες εφημερίδες της Λευκωσίας υποστηρίζουν αντιθέτως ότι ο Πανεργατικός Σύνδεσμος λειτουργεί θαυμάσια και ο πρόεδρος του κ. Χατζηπαύλου είναι πολύ δημοφιλής. Ο εν λόγω Σύλλογος λέει ο αρθρογράφος του Πυρσού «... μου φαίνεται πως μάλλον αντεργατικός πρέπει να ονομάζεται. Αμφιβάλλομεν αν αριθμή έστω και έναν εργάτην μεταξύ των μελών του. Καμία δράσειν δεν μας έδειξε από τον καιρό της ιδρύσεώς του, παρά μόνον δυο – τρεις αντιπροσωπεύσεις, υπό του Προέδρου του εις εθνικοσυνελεύσεις των Κυπρίων ως και τακτικήν εξασφάλισιν κοινοτικών οφικίων του ιδίου. Τελευταίως παρετηρήσαμεν αρχήν παρακμής του εν λόγω Συλλόγου γιατί ο Πρόεδρος δεν εψηφίσθη υπό του Δημοτικού Συμβουλίου έφορος...»¹⁹⁰⁹.

¹⁹⁰⁵ «Έδωσαν μάθημα», ο.π., Λεμεσός: 25 Ιουνίου 1923. Ο Πυρσός στο εν λόγω άρθρο διαψεύδει τα δημοσιεύματα της Ελευθερίας η οποία υποστηρίζει ότι οι οικοδόμοι της Λεμεσού υπαναχώρησαν στην θέληση του εργοδότη τους.

¹⁹⁰⁶ Γενική Συνέλευση Ξυλουργών αποφάσισε απεργία κατά ενός συγκεκριμένου εργοδότη ο οποίος εργοδοτεί Ξυλουργούς οι οποίοι δεν ανήκουν στην Συντεχνία. «Εργατική Κίνηση», ο.π., Λεμεσός: 23 Απριλίου 1923.

¹⁹⁰⁷ «Θρίαμβος Σοσιαλισμού», ο.π., Λεμεσός: 10 Οκτωβρίου 1923.

¹⁹⁰⁸ «Ποια κακοποιά στοιχεία;», ο.π., Λεμεσός: 10 Δεκεμβρίου 1923. Για τις εκδηλώσεις συμπάραστασης εκ μέρους του Πυρσού απέναντι στους οικοδόμους βλ. «Συντεχνία Κτιστών Αμμοχώστου», ο.π., Λεμεσός: 20 Αυγούστου 1923.

¹⁹⁰⁹ Για τον Πανεργατικό Σύλλογο Λευκωσίας βλέπε: «Λευκωσιάτικος Σοσιαλισμός», ο.π., Λεμεσός: 5 Μαΐου 1923 και «Ο Πανεργατικός Σύλλογος Λευκωσίας», ο.π., Λεμεσός: 23 Ιουλίου 1923.

Παράλληλα, ο *Πυρσός* λειτουργεί ως καθοδηγητής σε όσες εργατικές ομάδες επιθυμούν να οργανωθούν σε συντεχνίες, ενώ την ίδια στιγμή δεν παύει να αποστέλλει μηνύματα σε αχθοφόρους, φορτοεκφορτωτές, στοιχειοθέτες και δασκάλους καλώντας τους να κινητοποιηθούν, να οργανωθούν και να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους¹⁹¹⁰. Τον ίδιο ρόλο έχει αναλάβει και στην περίπτωση των αγροτών. Με πρωτοσέλιδο άρθρο του τον Ιούνιο του 1923 κακίζει τους αγρότες για την αδράνεια την οποία επέδειξαν μέχρι σήμερα και κρούει τον κώδωνα του κινδύνου για τις μελλοντικές απειλές που ενέχει το κεφαλαιοκρατικό – τοκογλυφικό σύστημα για την αγροτική και την εργατική τάξη¹⁹¹¹. «...Έχουν δημιουργηθή τεράστια χρέη αλλά η γη ακόμη δεν επέρασε τελειωτικά στα χέρια των κεφαλαιούχων. Ένας τρόπος υπάρχει για να διατηρηθή στα χέρια των αγροτών... η επίμονη και δυνατή προσπάθειά σας στο αγώνα εναντίον των... Αν σας πουλήσουν την γη... θα κρατήσουν μόνο το 1/5 από εσάς που θα αρκή για την απάνθρωπη καταναγκαστική δουλειά των και με τις μηχανές που θα φέρουν στην καλλιέργεια ολοκλήρου της γης σας. Και τότε οι άεργοι χωρικοί... θα κατέβουν στις πόλεις ελπίζοντας να βρουν δουλειά. Αυτό θα είναι το τρομερότερο δια τους εργάτες γιατί η πληθώρα των εργατικών χεριών και η λίγη εργασία θα έχουν αποτέλεσμα τον ξεπεσμό του ημερομισθίου... με... Παγκύπρια συνέλευση να δείξετε ποιος είναι ο πραγματικός σας πόθος... θα ζητήσετε την ίδρυση Γεωργικής Τραπέζης... ζητήσατε χρεωστάσιον (επί των ακινήτων και κινητών περιουσιών σας) για 2 – 3 χρόνια. Μη το θεωρείτε αδύνατον και μην αφήνετε τα πράγματα να ακολουθήσουν τον δρόμο τους. Το μόνο σας ελάττωμα αυτό υπήρξε από καιρό τώρα. Η αφέλειά σας και η άγνοια του κινδύνου... Μην πιστέψετε πως είναι αδύνατον να γίνουν τα πράγματα που θα σας σώσουν... Αδύνατον είναι μόνον ό,τι πειράζει τα οικονομικά συμφέροντα της Αγγλικής Κυβερνήσεως. Οι προσπάθειές σας εσάς στρέφονται μόνο εναντίον... των εσωτερικών κεφαλαιούχων. Για αυτό ας έχουμε ελπίδες. Θα ζητήσουμε Γεωργικήν Τράπεζαν και εν ανάγκη γενικόν χρεωστάσιον, προστασίαν των κυπριακών προϊόντων στις ξένες αγορές και μέτρα καλλιτερεύσεως της γεωργίας και κτηνοτροφίας... που θα εφαρμόσετε εσείς αργότερα και με την κατ' ευθείαν διεξαγωγή του εμπορίου της παραγωγής σας άνευ των

¹⁹¹⁰ «Η οργάνωση θα σας σώση», ο.π., Λεμεσός: 3 Σεπτεμβρίου 1923. «Σοσιαλεργατικά – Δείξτε την γροθιά σας», ο.π., Λεμεσός: 23 Απριλίου 1923, «Στοιχειοθέτες εις απόγνωση», ο.π., Λεμεσός: 23 Ιουλίου 1923. Σχετικά με την ανάγκη οργάνωσης των Δασκάλων και την επίλυση του Εκπαιδευτικού Ζητήματος τόσο διοικητικά όσο και οικονομικά βλέπε: «Οι Διανοούμενοι εργάτες», «Η Ψυχολογία της πολιτικής των Κυπρίων» και «Συμπληρωματικό», ο.π., Λεμεσός: 8 Απριλίου 1923, «Επί της λύσεως του Εκπαιδευτικού Ζητήματος», ο.π., Λεμεσός: 3 Σεπτεμβρίου 1923 και «Έκκλησις προς Κύπριους Δασκάλους», ο.π., Λεμεσός: 10 Δεκεμβρίου 1923. Ο Κυπριακός Διδασκαλικός Σύνδεσμος ιδρύθηκε το 1898, ενώ κατά την περίοδο 1900 – 1910 διάφοροι βραχύβιοι Διδασκαλικοί Σύνδεσμοι ιδρύονται σε όλες της επαρχίες της Νήσου, για τις αρχαιακές πηγές βλ. Χαραλάμπους Δημήτρης Φ., *Ιστορία του Διδασκαλικού Συνδικαλισμού στην Κύπρο*, τ.2, Ελληνικά Γράμματα – Παγκύπρια Οργάνωση Ελλήνων Δασκάλων, Αθήνα: 2001, σ. 21 και σ. 31 – 62. Για τις συνθήκες εργασίας και τα ημερομίσθια των εργατών γης, των τυπογράφων, των τεχνίτων και των βοηθών τους καθώς και των οικοδόμων βλ. Φάντης Ανδρέας, *Το Κυπριακό Συνδικαλιστικό κίνημα στα χρόνια της Αγγλοκρατίας (1878 – 1960)*, ο.π., σ.σ. 37 – 41.

¹⁹¹¹ Για το πως ορίζει ο Πυρσός τις σχέσεις αγροτών και εργατών βλέπε επίσης το άρθρο «Σχέσεις μεταξύ εργατικής τάξεως και αγροτών», *Πυρσός* Λεμεσός: 6/19 Δεκεμβρίου 1923.

μεσεμπόρων και μεγαλεμπόρων θα αναστείλωθίτε... Αλλά προ πάντως αρχίσατε τον αγώνα...»¹⁹¹².

Σύμφωνα με τον *Πυρσό* το εν λόγω άρθρο του κινητοποίησε τους αγρότες, οι οποίοι έχουν ήδη αρχίσει να οργανώνονται σε ενώσεις¹⁹¹³. Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι καθημερινά αντιπροσωπείες από χωριά ζητούν πληροφορίες και φυλλάδια από το Εργατικό κόμμα Λεμεσού για την δημιουργία αγροτικού κόμματος. Εις το εξής ο *Πυρσός* θα είναι το επίσημο όργανο των αγροτών¹⁹¹⁴, οι οποίοι ήδη από τον Δεκέμβριο του 1922 παρουσιάζουν σημάδια αρτιότερης οργάνωσης με την εκτέλεση αγροτικού συλλαλητηρίου. Σε αυτό συμμετείχαν αγρότες και από τις δυο κοινότητες¹⁹¹⁵ και, παρά το γεγονός ότι απέτυχε λόγω των κακών καιρικών συνθηκών, οι ομιλητές έκαναν λόγο για τις αιτίες που οδήγησαν στην οικονομική καταστροφή των αγροτών και την ανάγκη εκπροσώπησης της τάξης τους στο Νομοθετικό Συμβούλιο και κάλεσαν τους αγρότες να ψηφίσουν ώστε «... να μπουν στην Βουλή δικοί μας άνθρωποι με πρόγραμμα στενής συνεργασίας με τους Οθωμανούς αντιπροσώπους»¹⁹¹⁶.

«Για την κακή οικονομική κατάσταση των αγροτών», σύμφωνα με τον *Πυρσό*, «ευθύνονται οι τοκογλύφοι, οι κυβερνητικοί εισπράκτορες και οι καλόγηροι οι οποίοι απομυζούν τα κέρδη των αγροτών»¹⁹¹⁷. Αλλά για την καταστροφή των αγροτών ευθύνεται κυρίως

¹⁹¹² «Σφυρί – Δρεπάνι», ο.π., Λεμεσός: 11 Ιουνίου 1923.

¹⁹¹³ Το εν λόγω άρθρο λέει χαρακτηριστικά ότι έχουν ήδη αρχίσει να σχηματίζονται οργανώσεις του Αγροτικού Κόμματος σε αρκετά χωριά με πρόγραμμα την σωτηρία των και σύμβολο το Σφυρί και το Δρεπάνι». Όταν ο λαός μάθει το συμφέρον του τότε θα αναγκάσει τους αρχηγούς και βουλευτές του να ψηφίσουν νόμους προς συμφέρον του λαού. «Αγροτικές Οργανώσεις», ο.π., Λεμεσός: 25 Ιουνίου 1923.

¹⁹¹⁴ «Σοσιαλεργατικά – Αγροτικό Κόμμα», ο.π., Λεμεσός: 25 Ιουνίου 1923 και «Εργατοαγροτικό Κόμμα – Αγγελία», ο.π., Λεμεσός: 8 Αυγούστου 1923.

¹⁹¹⁵ «Βγαίνουν οι Βουλευτάδες και παν στην Βουλή να ζητήσουν την Ένωση και ο φτωχός γεωργός και ο εργάτης αν πεθαίνουν της πείνας δεν τους νοιάζει. Δεν τους συμφέρει να ζητήσουν από την Κυβέρνηση να κάμη Γεωργικές Τράπεζες για να γλιτώσουν οι γεωργοί από τους τοκογλύφους, γιατί και αυτοί οι ίδιοι είναι τέτοιοι. Οι γεωργοί μας, Ρωμιοί και Τούρκοι, τους κατάλαβαν, μαζεύτηκαν στην Λεμεσό και έκαμαν συλλαλητήριο και ζήτησαν από την Κυβέρνηση χρεωστάσιον και εκλογές για να βγάλουν δικούς τους Βουλευτάδες...». «Οργάνωσις Κυπρίων Εργατών Αιγύπτου», ο.π., Λεμεσός: 4/17 Ιανουαρίου 1923.

¹⁹¹⁶ «Αγροτικόν Συλλαλητήριον», ο.π., Λεμεσός: 13/26 Δεκεμβρίου 1922. Για την αποτυχία του Αγροτικού Συλλαλητηρίου λόγω βροχής βλπ. «Αγροτικόν Συλλαλητήριον», ο.π., Λεμεσός: 6/19 Δεκεμβρίου 1922

¹⁹¹⁷ «Γράμματα από το χωριό», ο.π., Λεμεσός: 5 Μαΐου 1923. Σε προγενέστερο άρθρο του ο *Πυρσός* αναφέρει πολύ γραφικά τις πέντε πληγές της εργατικής και αγροτικής τάξης, οι οποίες είναι *Οι Νόμοι* που επιτρέπουν στον τοκογλύφο να ξεσπιτώνει τους υπερχρεωμένους χωρικούς, στους εργοστασιάρχες να αναγκάζουν τους εργάτες να δουλεύουν 10 ώρες την ημέρα με ελάχιστο μισθό και στην Κυβέρνηση να εισπράττει υπέρογκους σχολικούς και κτηματικούς φόρους. *Τα Σκολειά* που εκπαιδεύουν τα παιδιά των πλουσίων στο πώς να γίνουν οι μελλοντικοί εκμεταλλευτές και τα παιδιά των φτωχών πώς να γίνουν οι μελλοντικοί εκμεταλλεόμενοι. *Οι Ηλίθιοι Δάσκαλοι* που μεταδίδουν την δουλοπρέπεια και την οπισθοδρομικότητα στους νεαρούς μαθητές τους. *Οι Παπάδες*, οι αγράμματοι, που εμφυσούν στο απλοϊκό τους ποίμνιο τις προλήψεις και την θρησκοληψία που εξαφανίζουν κάθε αυτοβουλία από τους φτωχούς. *Η Εφημερίδα* η μεγαλύτερη δύναμη των κεφαλαιούχων, που με χρηματικά ανταλλάγματα θα υποστηρίξει τον Βενιζελισμό ή τον Βασιλισμό, τον ένα ή τον άλλο κεφαλαιούχο βουλευτή ή δήμαρχο. *Η ψεύτρα εφημερίδα* που ανυψώνει τους δήθεν υπερπατριώτες εθνικούς πατέρες από συμφέρον ή από φόβο. «Οι Πέντε Πληγές», ο.π., Λεμεσός: 30/12 Φεβρουαρίου 1923.

ο εκπεσμός της τιμής των κτημάτων». Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά η εφημερίδα, ήδη από το 1922 άρχισε να πέφτει η αξία των κτημάτων. Οι μεγάλες ανομβρίες του παρελθόντος οδήγησαν στην υπερχρέωση των αγροτών. Από το 1911 – 1914 οι έμποροι άρχισαν να πιέζουν τους γεωργούς για την εξόφληση των χρεών τους με αποτέλεσμα να πέσει η αξία των κτημάτων κατά 800%. Η λήξη του πολέμου ανύψωσε τις τιμές των κτημάτων των και άρα των δανείων, των οποίων ούτε τους τόκους δεν μπορούν να εξοφλήσουν πια οι γεωργοί. Από το 1915 άρχισε η μεγάλη εκμετάλλευση. Οι γεωργοί πωλούσαν τα προϊόντα τους σε χαμηλές τιμές σε μεσεμπόρους, οι οποίοι τα προωθούσαν στις ξένες αγορές σε υψηλές τιμές αποκομίζοντας τεράστια κέρδη. Ο συνδυασμός λοιπόν των κτηματικών φόρων και των χαμηλών εσόδων των γεωργών οδήγησαν στην υπερχρέωση και άρα στην καταβράθρωση της τιμής των κτημάτων¹⁹¹⁸. Οι κεφαλαιούχοι αφού απογύμνωσαν τους αγρότες με τα τοκογλυφικά τους δάνεια και έφτιαξαν περιουσίες 200 χιλιάδων λιρών κατά την διάρκεια του πολέμου, όταν οι τιμές ήταν υψηλές, τώρα έχουν στραφεί στις οικοδομικές επιχειρήσεις. Χτίζουν σπίτια για τους εργάτες και αποθήκες για τα εμπορεύματα. Καρπώνονται τα ενοίκια και τον κόπο των εργατών, τους οποίους πληρώνουν ελάχιστα. Οι εργάτες της οικοδομής ξοδεύουν τα πενιχρά τους έσοδα για να ταΐσουν και να ντύσουν τις οικογένειές τους. Έτσι κινείται η αγορά¹⁹¹⁹. «Ερωτώμεν την Αστική Κυβέρνηση, το Εθνικό Συμβούλιο, την Αρχιεπισκοπή, τας Μητροπόλεις και όλα γενικά τα Μαύρα Φέουδα, και τας Δημοτικές Αρχάς... τι θα γίνει όταν οι 1000 ακτήμονες, άεργοι, πεινασμένοι και απελπισμένοι γίνουσι 2000, 5000, 10000...»¹⁹²⁰.

Οι λύσεις, τις οποίες προτείνει ο *Πυρσός* για την σωτηρία της αγροτικής τάξης, συνοψίζονται στα κοινά συνθήματα τα οποία πρέπει να υιοθετήσουν τόσο οι αγρότες όσο και οι εργάτες, «...**ΪΔΡΥΣΗ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ. ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΗ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΥΣΙΩΝ. ΚΑΤΑΡΓΗΣΗ ΤΩΝ ΦΟΡΩΝ ΔΕΚΑΤΗΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑΣ. ΑΝΤΙΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥΣ ΜΕ ΤΟΝ ΦΟΡΟ ΕΠΙ ΤΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ.**»¹⁹²¹. Η σωτηρία δε της αγροτικής τάξης, η οποία μπορεί να

¹⁹¹⁸ «Πρόσωπα και Πράγματα – Πως εδημιουργήθησαν τα χρέη και οι εκπεσμοί των κτημάτων», ο.π., Λεμεσός: 11 Ιουνίου 1923.

¹⁹¹⁹ «Τα αποτελέσματα της εκμεταλλεύσεως», ο.π., Λεμεσός: 5 Μαΐου 1923.

¹⁹²⁰ «Θέλομεν Ψωμί», ο.π., Λεμεσός: 6/19 Δεκεμβρίου 1922.

¹⁹²¹ «Μαζί με την Γεωργική Τράπεζα», ο.π., Λεμεσός: 24 Δεκεμβρίου 1923. Στο ίδιο άρθρο ο Πυρσός τονίζει ότι οι τύχες της εργατικής και της αγροτικής τάξης είναι άμεσα συνυφασμένες και για αυτό τον λόγο οι δυο τάξεις πρέπει να εργαστούν από κοινού στην διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους και την βελτίωση τα θέσης τους. «Κι εργάτες δεν ξέρουν πως τα συμφέροντα της τάξεως τους είναι κοινά με της αγροτικής γιατί οι προλετάριοι των χωριών στις πόλεις πεινασμένοι θα κατέβουν, κατεβάζοντας κάθε μεροκάματο, αυξάνοντας την πείνα, την αρρώστια, κάνοντας με την αύξηση του πληθυσμού στις πόλεις να χωριστούν πιο καλά αι τάξεις σε μεγαλεμπορική πλουτοκρατική και σε προλεταριακή». Η ιδέα της απαλλοτρίωσης της εκκλησιαστικής περιουσίας και ειδικότερα των μοναστηριακών γαιών φαίνεται να είναι ιδιαίτερα ελκυστική για τους αγρότες εφόσον αυτή χρησιμοποιείται ως επιχείρημα για την κινητοποίηση του λαού κατά την περίοδο των Οκτωβριανών του 1931. Η ιδέα σύμφωνα με τον Πικρό ανήκε στον Πρόξενο της Ελλάδας στην Κύπρο κ. Αλέξη Κύρου, ο οποίος είχε κατ' επανάληψη δηλώσει σε κληρικούς και αρχιερείς την πρόθεσή του να δημεύσει τις μοναστηριακές περιουσίες μετά την ένωση της νήσου με την Ελλάδα, βλ. Πικρός Γιάννης Π., *Ο Βενιζέλος και το Κυπριακό*, ο.π., σ. 71.

επιτευχθεί μόνο με την δημιουργία Γεωργικής Τράπεζας, είναι προς όφελος όλων. «...Η Αγγλία ενδιαφέρεται πρωτίστως δια τας προσόδους εν Κύπρω... Απειλούνται τα συμφέροντά της και... οι φόροι της λίαν συντόμως θα μειωθούν... εάν τα κτήματα των χωρικών περιέλθουν εις την κατοχήν των κεφαλαιοκρατών – τοκογλύφων... θα καλλιεργηθούν πολύ ολιγώτερα... Αλλά η παραγωγή μόνο πληρώνει τους περισσότερους φόρους και οι παραγωγείς πληρώνουν τους υπόλοιπους... Έπειτα ο περιορισμός της γης και του κεφαλαίου εις τους ολίγους, τους σημερινούς πολιτικούς ηγέτας θα ανοίξη έναν αδιάκοπον... πόλεμον εκ μέρους των, κατά της ξένης κυβερνήσεως η οποία θα απομυζά πάρα πολλά από τα κέρδη των... Το συμφέρον λοιπόν της Αγγλικής Κυβερνήσεως είναι να σώση τους Γεωργούς... και ο τρόπος είναι εύκολος και έτοιμος: Τα σημερινά χρέη των γεωργών υπολογίζονται μέχρι 2 εκατομμύρια λιρών Αγγλικών, θα ιδρυθή Γεωργική Τράπεζα με το αυτό περίπου κεφάλαιον εις την οποίαν θα γίνουν υποχρεωτικώς μέτοχοι όλοι οι μεγάλοι δανεισταί των χωρικών δια τα $\frac{3}{4}$ των δανείων των... Δια το υπόλοιπον $\frac{1}{4}$ των δανείων των χωρικών θα κατατεθή εις την Τράπεζαν το εν Αγγλία Κυπριακό χρήμα το οποίον απασχολούν εις χρεόγραφα εκεί με τόκον επίσης μικρόν... Και ότι το συμφέρον των κεφαλαιούχων δανειστών είναι η άμεσος ίδρυσις της Γεωργικής Τραπέζης, τους το υποδεικνύομεν δια των εξής ολιγίστων. Εάν εκποιηθώσιν τα κτήματα με την σημερινή κατάσταση κατακυρούνται εις το τέταρτον ή πέμπτον της αξίας του χρέους που είναι υποθηκευμένα... πραγματοποιούν λοιπόν αμέσως μίαν ζημίαν των μεγίστη, διότι τα κτήματα με την σημερινή αξίαν των εισοδημάτων των δεν θα καλύψουν ποτέ στο μέλλον το χρέος δια το οποίον εξεποιήθησαν... Όστε... συμφέρει... τους κεφαλαιούχους δανειστάς η άμεσος ίδρυσις... Γεωργικής Τραπέζης...»¹⁹²².

Αλλά οι αγρότες «κωλυσιεργούν» και ο *Πυρσός* δεν διστάζει να τους κατακρίνει για την «μοιρολατρία» τους. «...Ξυπνήστε... και αγωνιστήτε για Γεωργικήν Τράπεζαν... Ή ακόμη αγωνιστήτε για το σταμάτημα της εκποιήσεως των κτημάτων για 3 – 4 χρόνια με σύγχρονο κατέβασμα του τόκου σε 5% - 6% και την κατάργηση των τοκογλυφικών συμβολαίων προς τους μεσεμπόρους και τούτων προς τους κεφαλαιοκράτες... Τι περιμένετε...; Πεινάτε και θα πεινάτε πάντα, πρέπει να ξυπνήσετε...»¹⁹²³. Όσο όμως συνεχίζεται η αδράνεια των αγροτών και η εφαρμογή της παρούσας πολιτικής από τους ηγέτες της ελληνοκυπριακής κοινότητας, τόσο το καλύτερο για το σοσιαλιστικό κίνημα, λέει ο *Πυρσός*. Το χάσμα ανάμεσα στους ηγέτες και το λαό θα βαθαίνει και σταδιακά θα οδηγηθούμε στην πλήρη ρήξη και άρα την ανάδειξη των πραγματικών εκπροσώπων του λαού στην εξουσία¹⁹²⁴.

¹⁹²² «Προς την Αγγλική Κυβέρνηση», *Πυρσός*, Λεμεσός: 20 Αυγούστου 1923.

¹⁹²³ «Η Ψυχρολουσία της πολιτικής των Κυπρίων Β'», ο.π., Λεμεσός: 8 Αυγούστου 1923.

¹⁹²⁴ «...Και ημείς αυτό ευχόμεσθε... Να φωνασκούν οι Εθνικοί Σύμβουλοι... ενώ το ρήγμα και ο αποχωρισμός των από του λαού σιγά – σιγά... θα συντελείται... Αλλά δυστυχώς το Εθνικόν Συμβούλιον εζήτησε και επέτυχε συνεργασίαν. Τώρα αρχίζει ο αγών. Μεταξύ των Εθνικών Συμβούλων – της Κυπριακής πλουτοκρατίας – οι οποίοι θα προσπαθήσουν να τραβήξουν με το μέρος τους το λαό... για να γίνουν αρχηγοί του και να τον εκμεταλλεύονται

Αυτός, ακριβώς, φαίνεται να είναι ο απώτερος στόχος του *Πυρσού* και του Σοσιαλιστικού Κινήματος από την πρώτη στιγμή της δημιουργίας του. Η υπάρχουσα πολιτική στρατηγική κάθε άλλο παρά εξυπηρετεί τα συμφέροντα του λαού και οι ηγέτες της ελληνοκυπριακής κοινότητας αγωνίζονται μόνο για την διασφάλιση των κερδών τους ενώ την ίδια στιγμή δηλώνουν υποκριτικά ότι όλες τους οι πράξεις υπαγορεύονται από αγνό πατριωτισμό, υποστηρίζει ο Πυρσός. Όταν λοιπόν στις εκλογές του 1922 επτά ιδιώτες αγνοούν την έκκληση των ηγετών της ελληνοκυπριακής κοινότητας και θέτουν υποψηφιότητα για το Νομοθετικό Συμβούλιο, ο *Πυρσός* λέει «Οι προχθεσινές προτάσεις των διαφόρων πολιτών και χωρικών για το βουλευτικό αξίωμα ήταν μια φυσική συνέπεια της αδέξιας πολιτικής σας. Διαλαλούσατε ότι μάχεστε για την εθνική αποκατάσταση, ο λαός είδε ότι η πολιτική σας είναι συμφεροντολογική και πατριδοκάπηλη. Λέγατε στον φτωχό εργάτη ότι αγωνίζεστε για να τον απελευθερώσετε από τα δεσμά του και να τον ρίψετε ελεύθερο στην αγκαλιά της πραγματικής του μάνας... την ψυχή του δεν κατορθώσατε ποτέ να την κάνετε να νοιώση τον σκοπό σας... Ο λαός σας γνώρισε μονάχα στις παραμονές των εκλογών, στα δικαστήρια, στα κτηματολόγια, στα τοκογλυφικά σας γραφεία και στις ταβέρνες.»¹⁹²⁵.

ανενόχλητοι... θα είδον το ότι με την αποχή των αυτών και την συνεργασία του Κυπριακού λαού με καλή και πραγματικήν εργατοαγροτικήν Κυβέρνησιν θα εψηφίζοντο... νόμοι που θα τους αφαιρούσαν αρκετά... από τα πολεμικά κέρδη... έτσι μόνον πρέπει να εννοηθή η συνεργασία του Εθνικού Συμβουλίου με την Κυβέρνησιν... Θα ψηφίζουν νόμους με τους οποίους θα καταστρέφουν εσάς για να πλουτίζουν εκείνοι... Αυτό θα πει... η εκλογή των Εθνικών Συμβούλων (των κ. Ν. Κλ. Λανίτη, Θεοδότου, Σπύρου Αραούζου και λοιπών). Θα αποκτήσουν... οι εκμεταλλευτές σας αυτοί την δύναμη... του νόμου, που θα σας καταστρέψη. Γεωργοί και Αγρότες... η τύχη σας... εξαρτάται μόνο από ένα νόμο... Αυτό σημαίνει... να εκλεγούν... Βουλευτές... αυτοί που το συμφέρον τους ήταν πάντα... εναντίον των συμφερόντων της φτωχής τάξεως...», «Αρχή Αγώνων», ο.π., Λεμεσός: 17 Σεπτεμβρίου 1923.¹⁹²⁵ Στο ίδιο άρθρο ο Πυρσός συνεχίζει τις κατηγορίες του υποστηρίζοντας ότι ο λαός θυμάται την διαμάχη για το Αρχιεπισκοπικό που έγινε μόνο για να πλουτίσουν 2 – 3 ηγέτες του «παπαδικού κομματοφαγώματος». Πρόσφατα με αγνό ενθουσιασμό ξόδεψε 10 χιλιάδες λίρες για να σας στείλει στο Λονδίνο για να διεκδικήσετε τα δικαιώματά του και εσείς, με λίγες εξαιρέσεις, φροντίζατε για τα προσωπικά σας συμφέροντα. Οι χωρικοί ξέρουν ότι οι περισσότεροι από εσάς ενώ κόπτονται για την ένωση, αλλάζανε την υπηκοότητά τους. «Οι καρποί της εργασίας σας», ο.π., Λεμεσός: 20/2 Ιανουαρίου 1923. Για το ίδιο θέμα βλέπε επίσης «ALEA JACIA EST», ο.π., Λεμεσός: 13/26 Δεκεμβρίου 1922 και «Ρίχτε τη Μάσκα», ο.π., Λεμεσός: 13/26 Φεβρουαρίου 1923. Η επίθεση όμως του Πυρσού κατά των πολιτικών ηγετών δεν σημαίνει απαραίτητα ότι η εφημερίδα υποστηρίζει την υποψηφιότητα των «Εφταδικών». Αντιθέτως σε μεταγενέστερο άρθρο ο Πυρσός αναφέρει ότι τόσο οι Εθνικοί Σύμβουλοι όσο και οι Εφταδικοί Βουλευτές δεν έπραξαν τίποτα για να σώσουν τους γεωργούς οι οποίοι τους ψήφισαν. Οι πολιτικοί της Κύπρου δεν κάνουν τίποτα για την προστασία των γεωργών γιατί οι τοκογλύφοι κεφαλαιοκράτες οι οποίοι ωφελούνται από την καταστροφή των γεωργών είναι αυτοί οι ίδιοι ή οι συνεργάτες τους. «Το καθήκον των Ελλήνων Βουλευτών», ο.π., Λεμεσός: 3 Σεπτεμβρίου 1923. Επίσης ο Πυρσός κρατά επικριτική στάση απέναντι στην «μεγάλη», όπως κρίθηκε από τους ίδιους, επιτυχία των Ελληνοκυπρίων Βουλευτών να επεκτείνουν τις βουλευτικές έδρες της κοινότητάς τους σε δώδεκα. Σύμφωνα με τον αρθρογράφο της εφημερίδας εξακολουθούν να έχουν τον έλεγχο του Νομοθετικού Συμβουλίου. Μεγαλύτερη αριθμητική εκπροσώπηση δεν σημαίνει απαραίτητα και ουσιαστική εκπροσώπηση. Εν ολίγοις, δεν έχει σημασία το πόσοι είναι οι ελληνοκύπριοι βουλευτές εφόσον η πολιτική που ακολουθούν εξυπηρετεί τα δικά τους συμφέροντα και όχι τα συμφέροντα του λαού. «Γιατί Δώδεκα», ο.π., Λεμεσός: 7 Σεπτεμβρίου 1923.

Ο Πυρσός στην προσπάθειά του να «ξεσκεπάσει» την υποκρισία των Ελληνοκύπριων ηγετών εκδίδει άρθρα στα οποία καταφέρεται εναντίον της επικρατούσας πολιτικής της ένωσης¹⁹²⁶, κατά των δυο στρατοπέδων του «εθνικού διχασμού»¹⁹²⁷ και κατά της «φιλαργυρίας» των εκκλησιαστικών φορέων¹⁹²⁸. Δεν διστάζει, επίσης, να διενεργήσει επιθέσεις

¹⁹²⁶ «...Αναφέραμε στο προηγούμενο τεύχος τους λόγους για τους οποίους χτυπάμε την Αγγλοκρατία, «εξετάσαμε επίσης την Ένωσή μας με την Ελλάδα και την απορρίπτουμε, γιατί η Ελλάδα, το αστικό Ελληνικό κράτος, δεν έχει καμία διαφορά από το Αγγλικόν... αλλάζουμε την εκμετάλλευσή μας αντί από το Αγγλικό κεφάλαιο από το Ελληνικό, μα πάντα κεφάλαιο... Μόνον δε με την αλλαγή του σημερινού οικονομικού συστήματος θα αλλάξουν οι όροι της ζωής, θα εξαφανιστεί η εκμετάλλευσις και η πείνα. Η ένωσις της Κύπρου με την Ελλάδα είναι μια κωμική επιθυμία όσων ελπίζουν να κραταιωθούν με την υποστήριξη του αστικού Ελληνικού κράτους το οποίον γονατίζει κάτω από γενικούς νόμους του αστικού οικονομικού συστήματος... η Αγγλία θα γελάσει κατάκαρδα με την κωμωδία της Β' των Κυπρίων Εθνοσυνελεύσεως, γιατί είναι κωμωδία να νομίζουν οι Κυπριώτες Εθναρχηγοί ότι οι πόθοι τους έχουν καμία σχέση με τα αποικιακά συμφέροντα και με την ανάγκη του κεφαλαίου να υφίστανται αποικίες. Η ένωσις της Κύπρου είναι ζήτημα που θα το κανονίσουν οι Άγγλοι κεφαλαιοκράτες με τους Έλληνες κεφαλαιοκράτες. Θα μας διαθέσουν όπως διαθέτουν τα χτήνη τους... Αυτό θα το ξέρουν βέβαια καλά και οι πολύ ενθουσιασμένοι Εθνικοί Ηγέτες. Όμως τους είναι αρκετά προσδοφόρος ο ενθουσιασμός... Οι Άγγλοι κεφαλαιοκράτες έχουν συμφέρον να κρατούν την Κύπρον... και έτσι το Εθνικόν Κόμμα, ή σωστότερα το αστικό κόμμα θα δονκιχωτίζει κωμικά...», «Η Β' των Κυπρίων Εθνοσυνελεύσεως», ο.π., Λεμεσός: 28 Μαΐου 1923.

¹⁹²⁷ Η Αλήθεια έγραψε πρόσφατα ότι η Μητέρα Ελλάδα δεν πρέπει να νοιώθει τα μισά της τέκνα ως γνήσια και τα μισά ως εχθρούς και προδότες. «Αυτό ακριβώς συμβαίνει. Η Ελλάδα είναι ως και άλλα Αστικά Κράτη» μητέρα για τα μισά της τέκνα. «Αλλά τα δεινοπαθούμενα τέκνα της δεν είναι μήτε οι Κωνσταντινικοί μήτε οι Βενιζελικοί, αλλά οι Κωνσταντινικοί και Βενιζελικοί προλετάριοι και η στρίγγλα μητριά έχει τέκνα... μόνο τους πλουτοκράτορες.», «Στιγμαί Σωφροσύνης», ο.π., Λεμεσός: 23 Ιουλίου 1923.

¹⁹²⁸ «Η Ιερά Σύνοδος ώρισε επιτροπήν δια την λύσιν του εκκλησιαστικού ζητήματος όλους τους έχοντας συμφέρον να λυθή το ζήτημα εναντίον των συμφερόντων του λαού... αυτών δηλαδή που η εκκλησιαστική περιουσία τους ανήκει... περιουσία... που την εδημιούργησε η εκκλησία με την εικοςάρα και το γρόσι που τους έπαιρναν φανερά και με όσα κρυφά τους έκλεβαν... Το τοκογλυφικόν κεφάλαιον μη ευρίσκοντας πλέον κανένα άφθονο εκμεταλλεύσιμο πόρο παρά ένεκα της φαινομενικής υποτιμήσεως της κτηματικής περιουσίας βάλει τώρα χέρι με την βοήθεια και τας ευλογίας του Κλήρου απάνω στην εκκλησιαστική περιουσία. Ο λαός ας προσέξη καλά... Ας σταθούν αντρεία μπροστά στους Δεσποτάδες, Αρχιεπισκόπους, Εθνικούς Συμβούλους και ας τους πουν: φτάνει πια αρκετά μας εκμεταλλεστήκατε τόσα χρόνια ρουφώντας το αίμα μας για τα συμφέροντα, τες εθνικές σας βοήθειες και το Ενωτικό Ζήτημα για το οποίαν αφαιρέσατε πάνω από 15.000 λίρες από τα εκκλησιαστικά μας ταμεία, για να εμπορευθή ο κάθε Τσαρλτάνος στες αγορές του Λονδίνου, δίχως κανένα από εμάς όφελος... Οι αστοί και το παιδί τους, το Εθνικόν Συμβούλιον, έχουν εκατοντάδες λίρες και όφειλαν να ξοδέψουν από την τσέπη τους για την κάθε τους βλακεία και υποουλότητα την οποίαν... δεν συμμερίστηκε ποτέ ο λαός. Σήμερα ο λαός πεινά... γιατί εσείς, οι Εθνικοί Σύμβουλοι ιδιαίτερως... τον εκμεταλλεστήκατε άγρια και αισχρά κατά το διάστημα του πολέμου και κατόπιν... τον καιρό του μεγαλύτερού σας ενθουσιασμού για το Ενωτικό Ζήτημα. Όταν εφωνασκούσατε... για την Ένωση, εκμεταλλευτές έξυπνοι, δεν εξεχνούσατε και το συμφέρον σας, και τα γραφεία σας, την τσέπη σας. Το γραφείο – το τοκογλυφικό, δικηγορικό (η πνευματική δύναμη του τοκογλύφου) γραφείο σας – εργαζόταν ενώ εσείς ήστο εκεί μακριά στο Λονδίνο... Τώρα που ο λαός πεινά... ζητά από την Κυβέρνηση να υποχρεωθούν οι Εθνικοί Σύμβουλοι και ιδιαίτερα η Κυπριακή Αποστολή του Λονδίνου, να επιστρέψη στα εκκλησιαστικά ταμεία τας 15 χιλιάδες λίρες... Η εκκλησιαστική περιουσία ανήκει στον λαό... Ο λαός ζητά και θα ζητήσει εν συναγερωμώ και συγκλονιστική βία την απαλλοτρίωσιν της κτηματικής περιουσίας των μοναστηρίων και θρόνων... Απαλλοτρίωσις άνευ αποζημιώσεως... προς χάριν των ακτημόνων χωρικών που καλλιεργούν τα εκκλησιαστικά κτήματα. Γιατί εμείς δε θέλουμε λύσιν του εκκλησιαστικού κατά τρόπον που θα λυθή το αγροτικόν. Ήταν περιττές οι φωνές... αν επρόκειτο... η εκκλησιαστική περιουσία να χρησιμοποιηθή ως εγγύησις των Γεωργών... προς ίδρυσιν Γεωργικής Τραπεζής... με τον τρόπο που υποδείξαμε (υποχρεωτική συμμετοχή εις την Κυπριακή Γεωργική Τράπεζα δια 4/5 των αγροτικών δανείων των) θα ελύετο και το εκκλησιαστικό όπως θέλουν να το λύσουν, γιατί και τα εκκλησιαστικά γραφεία θα υποχρεώνοντο εις την συμμετοχή δια των 4/5 της περιουσίας των εις την Γεωργική Τράπεζα ως

σε προσωπικό επίπεδο κατά «σεβάσμιων» πολιτικών μορφών, όπως ο Πασχάλης Κωνσταντινίδης, ο Λανίτης, ο Φραγκούδης και ο Θεοδότου¹⁹²⁹. Τα άρθρα του πέραν του επικριτικού ύφους κατά της ελληνοκυπριακής ηγεσίας χαρακτηρίζονται επίσης από την απουσία εθνικιστικής ρητορικής κατά της Βρετανίας. Σύμφωνα με τον Φασουλιώτη, εκδότη του Πυρσού, η κύρια απειλή κατά της αγροτικής και εργατικής τάξης προέρχεται εκ των έσω και όχι από την αποικιοκρατική πολιτική της Βρετανίας. Εν ολίγοις, η απειλή είναι ταξική και όχι εθνικιστική¹⁹³⁰.

II.4. Μετανάστευση προς την Κύπρο.

Η γεωγραφική θέση της Κύπρου την καθιστούσε ανέκαθεν κατάλληλο προορισμό για τους γείτονες λαούς σε περίπτωση ανάγκης. Κάθε φορά, λοιπόν, που ένας πόλεμος ή μια κοινωνική αναταραχή ξεσπούσε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, την Αίγυπτο ή την Ελλάδα, οι πρόσφυγες, χριστιανοί και μη, κατέφευγαν στο νησί. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι πρόσφυγες δεν παρέμεναν στην Κύπρο: ή συνέχιζαν το ταξίδι τους προς την Ευρώπη και την Αμερική ή επέστρεφαν στις χώρες τους όταν επανερχόταν η ηρεμία και η ειρήνη¹⁹³¹.

Δυο είναι τα μεγάλα ρεύματα μετανάστευσης προς την Κύπρο την περίοδο μετά το ξέσπασμα του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897, εκ των οποίων το ένα αφορά τους Αρμένιους και το άλλο τους εβραίους¹⁹³². Παρόλο που και στις δυο περιπτώσεις οι μετανάστες που τελικά έμειναν στην Κύπρο ήταν λίγοι σε σχέση με το σύνολο του πληθυσμού του νησιού, η αντίδραση των Κυπρίων στο ενδεχόμενο δημιουργίας μεγάλων αρμένικων ή εβραϊκών κοινοτήτων ήταν άκρως αρνητική.

τοκογλυφικά και μεγάλα τοκιστικά γραφεία...». «Απαλλοτρίωσιν», ο.π., Λεμεσός: 26 Νοεμβρίου 1923. Για την φιλαργυρία της Εκκλησίας βλέπε επίσης «Απαίσια Μέρα», ο.π., Λεμεσός: 8 Απριλίου 1923, «Η Εμπορευόμενη», ο.π., Λεμεσός: 9 Ιουλίου 1923 και «Θεία Μετάληψις προς 1 ½ σελίνι», ο.π., Λεμεσός: 10 Δεκεμβρίου 1923

¹⁹²⁹ Βλέπε σχετικά, «Επί του ξεβρακώματος του κ. Πασχάλη», ο.π., Λεμεσός: 20 Αυγούστου 1923, «Και ο κ. Πασχάλης», «Θεοδοτισμοί», ο.π., Λεμεσός: 3 Σεπτεμβρίου 1923, «Κομπολόι καταγγελιών Πυρσού», ο.π., Λεμεσός: 17 Σεπτεμβρίου 1923 και 24 Δεκεμβρίου 1923, «Περιφρόνηση της κλίκας προς τον λαό», ο.π., Λεμεσός: 26 Νοεμβρίου 1923. Επίσης ο Πυρσός δεν διστάζει να στραφεί κατά συγκεκριμένων εφημερίδων επιστρέφοντάς τους τις κατηγορίες τις οποίες εξαπολύουν εναντίον του, «Ποιοι βρίσανε την Μητέρα Ελλάδα», ο.π., Λεμεσός: 11 Ιουνίου 1923.

¹⁹³⁰ «...Ας μην σας γελάσουν ακόμη μια φορά οι εσωτερικοί εκμεταλλευτές σας πως τάχα προσπαθούν να σας σώσουν από τους εξωτερικούς εκμεταλλευτές... Εσάς οι αγώνες σας είναι να σωθήτε από αυτούς τους ίδιους τους εκμεταλλευτές σας, και το κόμμα σας είναι ένα, Το Εργατικό Αγροτικό Κόμμα...». «Η Β' των Κυπρίων Εθνοσυνέλευσις», ο.π., Λεμεσός: 28 Μαΐου 1923. Σε προηγούμενο άρθρο με τον ίδιο τίτλο αναφέρεται επίσης ότι και οι σοσιαλιστές χτυπούν την Αγγλοκρατία, όχι γιατί θέλουν την Ένωση, αλλά γιατί η Αγγλία είναι κράτος αστικό, ο.π., Λεμεσός: 5 Μαΐου 1923.

¹⁹³¹ Όταν για παράδειγμα το 1882 ξεσπούν ταραχές στην Αλεξάνδρεια πολλοί Έλληνες και Ευρωπαίοι καταφεύγουν στην Κύπρο. Αφού επέλθει και πάλι ηρεμία επιστρέφουν στην Αλεξάνδρεια. «Αι εν Αλεξανδρεία Σφαγαί», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 5/17 Ιουνίου 1882.

¹⁹³² Βλ. σχετικά Παντελή Σταύρος, *Η νέα ιστορία...*, ο.π., σ.σ. 56-69.

II.4.α. Εβραίοι.

Τα πρώτα στοιχεία για την έλευση Εβραίων μεταναστών στην Κύπρο αναγράφονται σε αρχείο της αρχιγραμματείας για το 1884. Το πογκρόμ που εξαπολύθηκε κατά των εβραϊκών πληθυσμών στην Ρωσία και τη Ρουμανία οδήγησε χιλιάδες Εβραίους στην προσφυγιά, κάποιοι από τους οποίους έφθασαν και στην Κύπρο¹⁹³³. Τα αρχεία μιλούν για μερικές εκατοντάδες Εβραίους, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν σε συγκεκριμένες περιοχές της Πάφου και της Λεμεσού. Η κυβέρνηση μερίμνησε για την παροχή τροφής¹⁹³⁴ στους μετανάστες και την εργοδότηση ορισμένων στα δημόσια έργα προκειμένου να δοθεί μια προσωρινή λύση προτού αυτοί φύγουν από το νησί¹⁹³⁵. Η επιθυμία των Εβραίων ήταν να τους επιτραπεί η μετάβαση σε άλλες ευρωπαϊκές και μη χώρες, αλλά η κυβέρνηση τους ξεκαθάρισε ότι δεν πρόκειται να τους επιτρέψει να μεταναστεύσουν παρά μόνο στη Ρωσία¹⁹³⁶.

Το πέρασμα των Εβραίων μεταναστών από την Κύπρο συνεχίζεται μέχρι το 1897, όταν για πρώτη φορά μια ομάδα εξ αυτών εγκαθίσταται μόνιμα στο τσιφλίκι Μαρκό¹⁹³⁷. Οι αντιδράσεις κατά ενός ενδεχόμενου εβραϊκού εποικισμού της Κύπρου έχουν αρχίσει να εμφανίζονται σε άρθρα εφημερίδων ήδη από το 1891¹⁹³⁸ αλλά η είδηση ότι το 1897 ο κ. Lionel Cohen, μέλος του αγγλικού κοινοβουλίου και ευεργέτης της εβραϊκής κοινότητας στο Λονδίνο,

¹⁹³³ SA1/860/84

¹⁹³⁴ SA1/1388/84 και SA1/1297/84

¹⁹³⁵ SA1/1297/84 και SA1/1313/84

¹⁹³⁶ SA1/2002/84, SA1/1877/84 και SA1/1876/84

¹⁹³⁷ Για το πέρασμα των Εβραίων από την Κύπρο βλ. SA1/10004/85, SA1/4432/85, SA1/74/86, SA1/11/03/88 και SA1/1524/96. Για την εγκατάσταση Εβραίων στο Τσιφλίκι Μαρκό βλ. SA1/2997/97. «Οι Εβραίοι που εγκαταστάθηκαν στο Μαρκό λόγω του ότι η καλλιέργεια δημητριακών εξηρτάτο από τις καιρικές συνθήκες και ιδίως από τις βροχές που είναι σπάνιες στην Κύπρο... απογοητεύτηκαν και πώλησαν τα κτήματά τους στους κατοίκους της γείτονος Αθηνών και εγκατέλειψαν την Κύπρο.» Λυμπουρίδης Αχιλλέας, *Η Αγγλοκρατία στην Κύπρο – Από της Κατοχής μέχρι το τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου*, ο.π., σ. 73.

¹⁹³⁸ «Το άκουσμα της μεταναστεύσεως εις Κύπρον των υπό της Ρωσίας καταδιωκωμένων εβραίων δικαίως εθορύβησε πάντας τους κατοίκους της νήσου. Την παρελθούσαν Κυριακήν πολυάριθμοι συμπολίται ημών συνελθόντες... εν τω «Κυπριακώ Συλλόγω», εξελέξαντο δεκατετραμελήν επιτροπήν... ήτις υπό την προεδρίαν του Μακαριωτάτου θα συσκεφθή μετά των εν ταις άλλαις πόλεσι της νήσου εκλεχθησομένων επιτροπών περί των ληπτέων μέτρων προς παρεμπόδισιν του αποικισμού των εβραίων εν τη νήσω.... ο εν Κύπρω αποικισμός εβραίων σπουδαίως θα βλάβη πάσας τας τάξεις της κοινωνίας... αν αύριον μετοικήσωσιν ενταύθα 1000 ποία η απόδειξις ότι τοιοῦτοις δεν θα επακολουθήσωσιν πολλαί χιλιάδες, ούτως ώστε σχηματισθή σπουδαία εβραϊκή παροικία εν τη νήσω; Τις τότε θα εμποδίση αυτούς... από του να εκλεχθώσι και δήμαρχοι και δημοτικοί σύμβουλοι και βουλευταί ακόμη; Και τι είδος εμπορίου θα αφήσωσιν οὔτοι ανεκμετάλλευτον; Ποιάν τέχνην ή επάγγελμα δεν θα επιχειρήσωσιν; Εις ποιόν κυβερνητικόν γραφείον δεν θα ιδώμεν αύριον εβραίους υπαλλήλους;... Δεν είμεθα αντισημίται... Αλλά γνωρίζωμεν τι θα πει εβραϊκή ικανότης... και τρέμομεν αναλογιζόμενοι τι θα γείνωμεν εν η περιπτώση επιτραπή η μετανάστευσις αυτών εις Κύπρον...». «Μετανάστευσις Εβραίων εις Κύπρον», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 5/17 Ιουλίου 1891. Για τα σχέδια εποικισμού της Κύπρου από τους Εβραίους γίνεται διεξοδική ανάλυση στο Ρίχτερ Χάιντς Α., *Η Ιστορία της Κύπρου Τόμος Πρώτος (1878 – 1949)*, ο.π., σ.σ. 136 – 145.

έστειλε στην Κύπρο το γιο του, ο οποίος θα μελετήσει και θα προτείνει την κατάλληλη τοποθεσία για την δημιουργία «Ιουδαϊκής Αποικίας» στο νησί θορύβησε την ελληνοκυπριακή κοινότητα¹⁹³⁹. Ο φόβος των Ελληνοκυπρίων αφορούσε τον κίνδυνο της μεταβολής της πληθυσμιακής αναλογίας του νησιού με τέτοιο τρόπο ώστε να προκληθούν εμπόδια στην εθνική αποκατάσταση της Κύπρου, δηλαδή την ένωση με την Ελλάδα¹⁹⁴⁰.

Χαρακτηριστικό για τους φόβους των Ελληνοκυπρίων είναι το άρθρο της *Αλήθειας* με αφορμή την επίσκεψη αντιπροσώπου του Εβραϊκού Κομιτάτου στην Κύπρο προς μελέτη της παραγωγικότητας του νησιού και ειδικά της καπνοκαλλιέργειας, έτσι ώστε να αποφασισθεί αν θα προωθηθεί ο εποικισμός Εβραίων στο νησί. Ο αρθρογράφος της *Αλήθειας* αναφέρει ότι «δεν μπορούμε να δεχθούμε την εγκατάσταση στο νησί μας ξένων, είτε αυτοί είναι Αρμένιοι, είτε Ρώσοι, είτε εβραίοι, γιατί αυτό αντίκειται στα συμφέροντά μας ως Ελλήνων και ως Κυπρίων. Δεν πρόκειται με τον εποικισμό ξένων να επηρεαστεί η εθνική μας σύσταση, αλλά μπορεί αυτοί να προβάλουν εμπόδια στην εθνική μας αποκατάσταση» και «Οι μέλλοντες να έλθωσι βεβαίως θα είνε άποροι και πένητες, περιμένοντες να κερδίσωσι τα προς το ζην εξ ημερησίας εργασίας, θα είνε επομένως εργάται και μικροτεχνήται, οίτινες μακράν του να πορίσωσιν εις την Νήσον ωφέλειας, θα βλάψωσιν αυτήν και τους κατοίκους της, υποβιβάζοντες τα ημερομίσθια και φέροντες ούτως εις απόγνωσιν τον εργατικόν της νήσου πληθυσμόν, όστις και νυν ότε βρίσκεται άνευ ανταγωνισμού, μόλις κατωρθοί να κερδήση τον επιούσιον αυτού άρτον. Τον άρτον λοιπόν τούτον, ον μόλις και μετά βίας καρπούται ο Κύπριος γεωργός και εργάτης, τον άρτον τούτον, ον σήμερον διαφιλονικεί προς την Κυβέρνησιν, πειρωμένη αεννάως να τον αρπάση... θα εχη να διαφιλονικήση, όπως τον κερδίση και με άλλους... Ο κίνδυνος βλέπετε, είνε διτός, Εθνικός και οικονομικός... Η κυβέρνησις έχει βεβαίως τους λόγους να ευνοήται τα σχέδιον και να το ενθαρρύνη ίσως. Θα προσθήση δι' αυτού χιλιάδας τίνας ακόμη φορολογουμένων... το αποτέλεσμα θα είνε η ελάττωσις τους Κυπριακού ελλείμματος...¹⁹⁴¹».

¹⁹³⁹ «Επιστολαί εξ Αγγλίας – Σχέδια εποικισμού Εβραίων εν Κύπρω – Αποστολή αντιπροσώπων – Ετοιμασίαι εις το Βρετανικόν Μουσείον δια κυπριακάς αρχαιότητας», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 11 Δεκεμβρίου 1897. Τα σχέδια για εποικισμό των Εβραίων από την Ρωσία, την Ρουμανία ή την Κωνσταντινούπολη συνεχίζουν να μελετούνται τα επόμενα χρόνια βλ. SA1/C517/00, SA1/1232/00 και SA1/3158/02.

¹⁹⁴⁰ «Όσοι φοβούνται για αφελληνισμό της Κύπρου, λόγω του εβραϊκού εποικισμού, μπορεί να έχουν και δίκιο αν ληφθεί υπ' όψιν το προπαγανδιστικό άρθρο εβραίου αρθρογράφου σε αγγλική εφημερίδα όπου αμφισβητείται η ελληνικότητα της νήσου. Συγκεκριμένα το άρθρο λέει ότι ο πληθυσμός της Κύπρου δεν είναι ελληνικός άρα δεν πρόκειται να υπάρξουν πολλές αντιδράσεις κατά του εβραϊκού εποικισμού, σε αντίθεση βέβαια με τις αντιδράσεις που ήδη υπάρχουν στην Παλαιστίνη.» Χωρίς Τίτλο», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 11/24 Σεπτεμβρίου 1904.

¹⁹⁴¹ «Εβραίοι εν Κύπρω», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 18 Νοεμβρίου 1899. βλ. επίσης «Οι Εβραίοι», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 30/3 Ιουλίου 1900. Σύμφωνα με τους Ελληνοκύπριους αρθρογράφους οι Εβραίοι αποτελούν την μάστιγα του ιθαγενή εργάτη σε οποιοδήποτε μέρος και αν εγκατασταθούν και το ίδιο θα γίνει στην Κύπρο αν επιτραπεί ο εβραϊκός εποικισμός. «Εις χείρας ασυνειδήτων κεφαλαιούχων και εργοστασιαρχών ο εβραίος της Αγγλίας κατέστη εν από τα πλέον επικίνδυνα όργανα δια να εκτοπίση τον άγγλον εργάτην. Ο άγγλος κεφαλαιούχος ευρίσκει το συμφέρον του εις την εξακολούθησιν του υπάρχοντος συστήματος και διότι οι εν Αγγλία νόμοι ουδόλως απαγορεύουν την εγκατάστασιν εβραίων εντός των Βρετανικών νήσων, ούτε προστατεύουσιν αρκούτως τον

Οι έρευνες των αντιπροσώπων της Εβραϊκής Εποικιστικής Εταιρείας στην Κύπρο μάλλον ήταν θετικές εφόσον το 1904 κατατίθεται πρόταση στην κυπριακή κυβέρνηση να επιτραπεί ο εποικισμός¹⁹⁴². Η κυβέρνηση απάντησε ότι δεν πρόκειται να παράσχει στους εβραίους μετανάστες καμία ειδική μεταχείριση, αντίθετα θα υποβάλλονται και αυτοί, όπως όλοι οι μετανάστες, στους περιορισμούς που επιβάλλει η σχετική νομοθεσία¹⁹⁴³. Η εξέλιξη αυτή θορύβησε και πάλι τις ελληνοκυπριακές εφημερίδες οι οποίες συνέχισαν να δημοσιεύουν αντισημιτικά άρθρα και να ζητούν από την κυβέρνηση την απαγόρευση του εποικισμού¹⁹⁴⁴. Η αντίδραση ήταν τόσο σφοδρή που ανάγκασε την κυβέρνηση να κάνει επίσημες δηλώσεις δια στόματος του υπουργού των αποικιών δηλώνοντας ότι η κυβέρνηση δεν πρόκειται να παράσχει οποιαδήποτε ευκολία στους εβραίους που προτίθενται να εγκατασταθούν στην Κύπρο, αλλά την ίδια στιγμή δεν μπορεί να απαγορεύσει σε κανένα να εγκατασταθεί στο νησί¹⁹⁴⁵. Παρ' όλες τις αντιδράσεις τον Αύγουστο του ίδιου έτους οι εβραίοι έχουν αρχίσει να εξαγοράζουν τις επαύλεις της νήσου, τις οποίες οι ιδιοκτήτες τους λόγω της κακής οικονομικής τους κατάστασης αναγκάζονται να πουλήσουν¹⁹⁴⁶.

ιθαγενήν εργάτην κατά του ξένου. Τούτο γίνεται εν ονόματι δήθεν της ελευθερίας των συναλλαγών, και τούτου ένεκεν κυρίως σήμερον εις τας οδούς του Λονδίνου περιφέρονται 100 χιλιάδες πένητες Άγγλοι μη γνωρίζοντες που και πως θα εύρουν τον καθημερινόν άρτον. Εκ των άνω λεχθέντων εξάγεται ότι ο εβραίος εργάτης, είνε ο καλύτερος σύμμαχος του εντόπιου κεφαλαιούχου – μη εβραίου – καθότι τω υποδεικνύει το μέσον δια του οποίου δύναται ν' αυξήση τας προσόδους του. Δεν πιστεύω ότι θέλομεν να εγκαθιδρύσωμεν παρόμοιαν κατάστασιν πραγμάτων και εν Κύπρω.», «Η Εφημερίς μου – Εκ Βαρωσίων – Δια τους Εβραίους», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 7/20 Ιουλίου 1900. Για αυτούς τους λόγους οι κάτοικοι της Κύπρου καταθέτουν αιτήσεις στην κυβέρνηση ζητώντας την απαγόρευση του εβραϊκού εποικισμού βλ. SA1/163/00.

¹⁹⁴² Αίτηση για εξαγορά κρατικής γης για την εγκατάσταση Εβραίων είχε γίνει και στο παρελθόν βλ. SA1/1988/03.

¹⁹⁴³ «Ο Αποικισμός των Εβραίων – Επερώτησις εν τω Νομοθετικώ Συμβουλίω – Απάντησις της Κυβερνήσεως», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 24/7 Μαΐου 1904, βλ. επίσης SA1/1289/04 και SA1/1181/04. Παρόμοια ερώτηση κατατέθηκε στο Νομοθετικό Συμβούλιο και το 1900 από τον Βουλευτή κ. Σώζο βλ. SA1/1666/00.

¹⁹⁴⁴ «Οι Εβραίοι», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 24/6 Φεβρουαρίου 1904, «Οι Εβραίοι – Διατί εκδιώκονται πανταχόθεν – Στοιχείον επίφοβον», ο.π., Λευκωσία: 24/7 Μαΐου 1904, «Η μετοικεσία των Εβραίων – Ουδέν Μέτρον», ο.π., Λευκωσία: 29/11 Ιουνίου 1904, «Κατά του Εποικισμού των Εβραίων – Το Ψήφισμα Καραβά – Λαπήθου», ο.π., Λευκωσία: 16/28 Οκτωβρίου 1904. Σημαντικό είναι να σημειωθεί ότι η εφημερίδα *Messenger d' Athenes* παρακινεί τους Κύπριους να δηλώσουν ξεκάθαρα ότι αν προωθηθεί ο εποικισμός των Εβραίων τότε οι κάτοικοι του νησιού θα καταφύγουν στην βία, «Κατά του Εβραϊσμού – Το ελάττωμα των ψηφισμάτων», ο.π., Λευκωσία: 13/26 Νοεμβρίου 1904. Επίσης πολλές αιτήσεις κατά του εβραϊκού εποικισμού κατατέθηκαν στην κυβέρνηση από διάφορες κοινότητες της Κύπρου βλ. SA1/2994/04, SA1/3006/04, SA1/3008/04 και SA1/3026/04. Σημαντικό είναι να σημειωθεί ότι ενώ οι Ελληνοκύπριοι είναι κατά του Εβραϊκού εποικισμού οι Τουρκοκύπριοι δηλώνουν στην κυβέρνηση ότι επιθυμούν τον εποικισμό βλ. SA1/2956/04.

¹⁹⁴⁵ «Και πάλιν», «Το ζήτημα του εποικισμού των Εβραίων εις Κύπρον – Επιστολή Υπουργού των Αποικιών», *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία: 13/26 Νοεμβρίου 1904.

¹⁹⁴⁶ «Η Εβραϊκή Μετοικεσία – Έρχισε γενόμενη», ο.π., Λευκωσία: 7/20 Αυγούστου 1904. Η Εβραϊκή Αποικιστική Εταιρεία έχει εξαγοράσει την έπαυλη Μαρκό και έχει εγκαταστήσει εκεί 38 άτομα. Η καλλιέργεια και η παραγωγή αναπτύσσεται. «Η Εβραϊκή Έπαυλις Μαρκό – Ετήσιος απολογισμός – Η λειτουργία της επαύλεως», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Αυγούστου 1904.

Όταν το 1906 με αφορμή την έκρηξη μιας βόμβας στην Ρωσία σημειώνεται και πάλι πογκρόμ κατά των Εβραίων, το μεταναστευτικό ρεύμα προς την Κύπρο αρχίζει εκ νέου¹⁹⁴⁷. Οι Ελληνοκύπριοι θορυβούνται τόσο πολύ ώστε επιχειρούν να εισαγάγουν νόμο¹⁹⁴⁸, ο οποίος απαγορεύει την μετανάστευση εβραίων. Γι αυτό τον σκοπό διενεργούνται συναντήσεις στις περισσότερες πόλεις της Κύπρου και καταρτίζονται ψηφίσματα διαμαρτυρίας, τα οποία κατατίθενται στην κυβέρνηση¹⁹⁴⁹. Η εχθρική στάση των Κυπρίων εξακολουθεί να εμπνέει αντισημικά άρθρα σε εφημερίδες, όπου εκθέτονται ο κίνδυνος της ανεργίας και του αφελληνισμού της νήσου αν πραγματοποιηθεί ο εβραϊκός εποικισμός¹⁹⁵⁰. Σημαντικό, όμως, είναι να σημειώσουμε ότι το ποσοστό των εβραίων οι οποίοι εγκαθίστανται τελικά στην Κύπρο είναι ελάχιστο¹⁹⁵¹. Άρθρο της αγγλικής εφημερίδας *Ιουδαϊκός Χρόνος* κάνει λόγο για 85 άτομα, τα οποία ζουν και εργάζονται στον αγροτικό τομέα και τα οποία αποπληρώνουν σταδιακά το δάνειο που πήραν από την Ιουδαϊκή Εταιρεία για την εγκατάστασή τους¹⁹⁵². Οι μικρές εβραϊκές κοινότητες, οι οποίες δημιουργούνται σε πόλεις και τσιφλίκια, αρχίζουν σιγά σιγά να οργανώνονται ζητώντας την βοήθεια της κυβέρνησης για την εξυπηρέτηση των αναγκών τους¹⁹⁵³. Οι Εβραίοι ζητούν την παροχή κυβερνητικής βοήθειας για την εκπαίδευση των παιδιών τους και την ιατρική περίθαλψη των μελών της κοινότητάς τους¹⁹⁵⁴. Ζητούν επίσης να τους δοθεί άδεια για την διενέργεια κοινοτικών εκλογών σύμφωνα με τον νόμο που ισχύει για τους χριστιανούς και τους μουσουλμάνους του νησιού¹⁹⁵⁵.

¹⁹⁴⁷ Εβραίος αναρχικός τοποθέτησε βόμβα κατά την ημέρα θρησκευτικής εορτής στην Ρωσία με αποτέλεσμα πολλούς νεκρούς και τραυματίες. Ακολούθησε σφαγή Εβραίων από τον εξαγριωμένο όχλο. Εκατοντάδες είναι οι νεκροί και τραυματίες Εβραίοι. «Τα αποτελέσματα μιας βόμβας σφαγή Εβραίων εν Ρωσία», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 3/16 Ιουνίου 1906. Το κύμα μετανάστευσης Εβραίων αρχίζει και πάλι βλ. SA1/1272/06 και SA1/1358/06.

¹⁹⁴⁸ SA1/1489/06

¹⁹⁴⁹ SA1/1448/06 και SA1/1544/06

¹⁹⁵⁰ «Ο Εβραϊκός Κίνδυνος», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 29/11 Απριλίου 1908.

¹⁹⁵¹ Συζητήσεις για να επιτραπεί η μετανάστευση Εβραίων στην Κύπρο επαναλαμβάνονται μετά την λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, αλλά οι προτάσεις που γίνονται αφορούν μικρούς αριθμούς βλ. SA1/1027/15. Για παράδειγμα ο Μέγας Αρμοστής των Ιεροσολύμων ρωτά το 1921 την κυπριακή κυβέρνηση αν θα ήταν διατεθειμένη να δεχθεί 200 Εβραίους πρόσφυγες στην Κύπρο, βλ. SA1/C.S.C. 937/21.

¹⁹⁵² «Οι εν Κύπρω Εβραίοι» *Ελευθερία*, Λευκωσία: 6/19 Σεπτεμβρίου 1908 και «Οι Εβραίοι», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 13/26 Σεπτεμβρίου 1908. Αυτές οι αναφορές στην ευημερία των Εβραίων στην Κύπρο θα προκαλέσουν σύμφωνα με τον αρθρογράφο της *Ελευθερίας* την αύξηση της μετανάστευσης προς την Κύπρο. Σημαντικό είναι να σημειωθεί ότι οι Εβραίοι μετανάστες έπεφταν συχνά θύματα επιτήδειων οι οποίοι τους μετέφεραν στην Κύπρο υποσχόμενοι να τους εξασφαλίσουν τόπο διαμονής και εργασία, αλλά έπειτα τους εγκατέλειπαν αφού τους είχαν αποσπάσει όλα τους τα χρήματα βλ. SA1/655/17

¹⁹⁵³ Για παράδειγμα οι Εβραίοι ζητούν από την κυβέρνηση να τους βοηθήσει στην εισαγωγή άζυμου ψωμιού και κρασιού για τους εορτασμούς του Πάσχα βλ. SA1/619/16.

¹⁹⁵⁴ SA1/1440/85, SA1/229/98 και SA1/554/14.

¹⁹⁵⁵ SA1/982/19.

II.4.β. Αρμένιοι.

Πέραν των Εβραίων την ίδια χρονική περίοδο, το 1896–1897, μεταναστεύουν στην Κύπρο και Αρμένιοι, οι οποίοι προσπαθώντας να σωθούν από τους διωγμούς στην Οθωμανική Αυτοκρατορία βρίσκουν καταφύγιο στο νησί. Περίπου 1000 πρόσφυγες έρχονται στο νησί αλλά μόνο 100 από αυτούς εγκαθίστανται¹⁹⁵⁶. Παρ' όλα αυτά οι Κύπριοι και πάλι θορυβούνται φοβούμενοι τον «εξαρμενισμό» του νησιού. Οι φήμες για μόνιμη εγκατάσταση των προσφύγων σε εκτάσεις γης, τις οποίες θα αγοράσουν οι αντιπρόσωποι του «φιλοαρμενικού κομιτάτου» που επισκέφθηκαν την Κύπρο το 1896¹⁹⁵⁷, πυροδοτούν αντιδράσεις στους Κύπριους. Όσοι Άγγλοι είναι υπέρ της εγκατάστασης Αρμενίων υποστηρίζουν ότι μια τέτοια εξέλιξη δεν θα προκαλέσει κανένα πρόβλημα. Οι Αρμένιοι πρόσφυγες με την τεχνογνωσία που έχουν θα βοηθήσουν στην ανάπτυξη βιομηχανικών κλάδων, όπως η βιομηχανία μεταξιού, θα απασχοληθούν στην γεωργία, εφόσον υπάρχουν στο νησί μεγάλες εκτάσεις ακαλλιέργητης γης και το κυριότερο θα μπορούν να ζήσουν με ασφάλεια στην Κύπρο¹⁹⁵⁸. Κάτι τέτοιο, όμως, δεν φαίνεται να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Αντιθέτως, οι Αρμένιοι πρόσφυγες δεν είναι καθόλου ασφαλείς στην Κύπρο, αναφέρει ο εγχώριος Τύπος. «Ο τουρκικός φανατισμός εξήφθη υπερμέτρως και ο όχλος εξακολουθεί διαπράττων όργια κατά των ολίγων Αρμενίων, οίτινες φεύγοντες την αγρίαν θηριωδίαν... έσπευσαν εδώ να εύρωσιν ολίγην άνεσιν υπό την σκέπη σημαίας σταυροφόρου. Εν τω δικαστηρίω εκτυλίσσονται αίσχη, διαπραχθέντα υπό του φανατισθέντος όχλου, όστις μαινόμενος κατά των άτυχων αυτών πλασμάτων εφώναζεν εν τη λύσση του το σύνηθες «κτυπάτε τους γκιαούρηδες». Νέα αίσχη αγγέλλονται εκ Λάρνακος. Τούρκοι φανατικοί επετέθησαν κατά δυο Αρμενίων... Κόσμος συνεκεντρώθη, όστις διέσωσεν από μεγαλειτέρου κινδύνου τους ατυχείς Αρμενίους. Φαίνεται πλέον, ότι ο Τουρκικός φανατισμός άγριος εξήφθη, πρέπει δε η πολιτεία να επέμβη, να κτυπήσει κατακέφαλα τους φαύλους και τους κακοποιούς και να καταδείξη, ότι ο ερχόμενος εδώ, δύναται να ζη ελεύθερος και ήσυχος. Είνε αίσχος να παρατείνεται αυτή η κατάσταση, είνε αίσχος!»¹⁹⁵⁹».

¹⁹⁵⁶ Σημαντικό είναι να σημειωθεί ότι Αρμένιοι υπήρχαν εγκατεστημένοι στο νησί και κατά την περίοδο της Τουρκικής κυριαρχίας. Με βάση τα στατιστικά στοιχεία το 1881 βρίσκονται εγκατεστημένοι στην Κύπρο 201 Αρμένιοι, το 1891 ανέρχονται στους 291, το 1901 στους 553, το 1911 στους 611, το 1921 στους 1.573 και το 1923 στους 3.617. Χατζηλύρας Αλέξανδρος Μιχαήλ, *Οι Αρμένιοι της Κύπρου*, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών, Λευκωσία, χ.χ. Για το ρεύμα της Αρμενικής μετανάστευσης βλ. SA1/2598/96, SA1/2126/98.

¹⁹⁵⁷ «Το λήξαν έτος», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 2/14 Ιανουαρίου 1897. βλ. επίσης, «Η Αγγλοαρμενική Εταιρία – Νέαι ενέργειαι της αποστολής Αρμενίων», ο.π., Λεμεσός: 11 Ιουνίου 1898. βλ. επίσης, SA1/314/97

¹⁹⁵⁸ «Ο εξαρμενισμός της Κύπρου», ο.π., Λεμεσός: 11/23 Οκτωβρίου 1896, «Αρμένιοι και Κύπρος», ο.π., Λεμεσός: 18/30 Οκτωβρίου 1896 και ΑΡΜΕΝΙΚΗ ΜΕΤΟΙΚΕΣΙΑ ΕΙΣ ΚΥΠΡΟΝ «Προσέξατε! Σκευώρια κατά της Κύπρου – Αποκαλύψεις», ο.π., Λεμεσός: 6 Νοεμβρίου 1897, SA1/2740/96.

¹⁹⁵⁹ «Εγχώρια», ο.π., Λεμεσός: 12/24 Ιουλίου 1896. «...το πταισματοδικεϊόν της πόλεως ημών κατεδίκασε τους κακοποιήσαντας τους Αρμενίους οκτώ Οθωμανούς, δυο εις 14 ημερών φυλάκισιν, έναν εις μιαν εβδομάδαν φυλάκισιν και 18 σελίνια πρόστιμον, ένα εις 14 ημερών φυλάκισιν και 18 σελίνια πρόστιμον και δύο εις ενός μηνός φυλάκισιν.» «Εγχώρια», ο.π., Λεμεσός: 12/24 Ιουλίου 1896. Ένας από τους παράγοντες που πυροδοτούν την

Κατά της «αρμενικής μετοικεσίας» δεν είναι μόνο οι Τουρκοκύπριοι κάτοικοι της Κύπρου αλλά και οι Ελληνοκύπριοι. Ο αρθρογράφος της *Αλήθειας* προειδοποιεί για τους κίνδυνους της εγκατάστασης των Αρμενίων λέγοντας «το καθήκον μας παρά την συμπάθεια που τρέφουμε για τους Αρμένιους, οι οποίοι είναι και εκείνοι θύματα της Οθωμανική θηριωδίας όπως και εμείς, είναι να εμποδίσουμε τον εποικισμό της Κύπρου από Αρμένιους πρόσφυγες, οι οποίοι θα μεταβάλουν τις πληθυσμιακές αναλογίες στο νησί και οι οποίοι μπορεί στο μέλλον να προβάλουν αντιστάσεις στην εθνική μας αποκατάσταση. επίσης, πρέπει να εμποδίσουμε τα σχέδια εποικισμού γιατί η οικονομική κατάσταση της Κύπρου δεν της επιτρέπει να θρέψει ούτε καν τους ίδιους τους Κύπριους, οι οποίοι αναγκάζονται να μεταναστεύσουν σε Ελλάδα, Αίγυπτο και Μικρά Ασία, πόσο μάλλον να δώσει άσυλο και σε άπορους πρόσφυγες¹⁹⁶⁰.»

Αρνητική στάση απέναντι στην εγκατάσταση Αρμενίων στην Κύπρο έχει και η αγγλική κυβέρνηση. Μέχρι τώρα δεν εμποδίστηκε η αποβίβαση προσφύγων στο νησί, αλλά στο μέλλον δεν πρόκειται να γίνουν δεκτοί γιατί η κυπριακή κυβέρνηση δεν διαθέτει τα κεφάλαια ούτε για να τους υποδεχθεί ούτε για να εκτελέσει δημόσια έργα, στα οποία θα μπορούν να εργοδοτηθούν. Επειδή, λοιπόν, είναι πιθανό οι πρόσφυγες που θα καταφύγουν στη Κύπρο να μην βρουν καμία εργασία, η κυπριακή κυβέρνηση θα κάνει χρήση του νόμου που της επιτρέπει να αρνηθεί την αποβίβαση στο νησί απόρων, έτσι ώστε να εμποδιστούν οι Αρμένιοι έποικοι¹⁹⁶¹.

Όταν οι διωγμοί κατά των Αρμενίων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας επαναλαμβάνονται την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα, το ρεύμα των προσφύγων κατακλύζει και πάλι την Κύπρο. Η αντίδραση των Κυπρίων και της κυβέρνησης εξακολουθεί να είναι αρνητική¹⁹⁶². Για παράδειγμα, όταν το 1906 αποβιβάζονται στην Κύπρο παράνομα 20 Αρμένιοι πρόσφυγες, αυτοί όχι μόνο δεν περιθάλπονται αλλά αντιθέτως συλλαμβάνονται και οδηγούνται στο δικαστήριο, όπου τους επιβάλλεται πρόστιμο ή φυλάκιση για παράνομη είσοδο στην χώρα¹⁹⁶³. Το κύμα της μετανάστευσης γιγαντώνεται το 1909 με περίπου 2.000 πρόσφυγες να καταφεύγουν στην Κύπρο¹⁹⁶⁴ προσωρινά, προτού αναχωρήσουν για να επιστρέψουν στην πατρίδα τους¹⁹⁶⁵.

αρνητική στάση των Τουρκοκυπρίων κατά της μετανάστευσης Αρμενίων είναι και οι φήμες περί εισαγωγής όπλων από Αρμένιους στην Κύπρο βλ. σχετικά SA1/3032/00 και SA1/2253/09.

¹⁹⁶⁰ «Το καθήκον μας!», *Αλήθεια*, Λεμεσός: 6 Νοεμβρίου 1897.

¹⁹⁶¹ «Πρόσφυγες Αρμένιοι», ο.π., Λεμεσός: 13/25 Μαρτίου 1897. βλ. επίσης, «Η ανάπτυξη των πόρων της Κύπρου και αι δηλώσεις του Υπουργού των Αποικιών», ο.π., Λεμεσός: 23/4 Φεβρουαρίου 1897

¹⁹⁶² «Απροσάτευτοι», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 5/18 Αυγούστου 1906.

¹⁹⁶³ «Πρόσφυγες Αρμένιοι εν Κύπρω – Λαθραία αποβίβασεις», ο.π., Λευκωσία: 18/1 Δεκεμβρίου 1906. βλ. επίσης SA1/957/09 και SA1/1781/09.

¹⁹⁶⁴ «Και άλλοι Πρόσφυγες εκ Κιλικίας», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 18/1 Μαΐου 1909, «Κάθοδος και άλλων Αρμενίων», ο.π., Λευκωσία: 18/31 Ιουλίου 1909, «Άφιξις άλλων προσφύγων Αρμενίων», ο.π., Λευκωσία: 4/17 Ιουλίου 1909 και «Και άλλη άφιξις προσφύγων Αρμενίων», ο.π., Λευκωσία: 29/11 Σεπτεμβρίου 1909.

¹⁹⁶⁵ 250 Αρμένιοι πρόσφυγες έφυγαν αυτή την εβδομάδα από την Κύπρο. Αρκετοί Αρμένιοι πρόσφυγες αποχωρούν από την Κύπρο για να εγκατασταθούν στην πατρίδα τους, ενώ πολλοί είναι αυτοί που φτάνουν καθημερινά στο

II.4.γ. Άφιξη ξένων πληθυσμών και προσφύγων στην Κύπρο πριν και μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Κατά την διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου πληθώρα προσφύγων κατέφυγε προσωρινά στην Κύπρο. Οι πρόσφυγες αυτοί, οι οποίοι προέρχονταν από περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αλλά και από άλλες χώρες, όπως η Συρία, ο Λίβανος, το Ρουάτ, η Βουλγαρία και η Μάλτα, έμεναν για λίγο καιρό στην Κύπρο προτού αποχωρήσουν για να επιστρέψουν στις πατρίδες τους¹⁹⁶⁶.

Κατά την διάρκεια του πολέμου πέραν των προσφύγων εγκαταστάθηκαν στην Κύπρο και 3.000-4.000 μουσουλμάνοι αιχμάλωτοι πολέμου¹⁹⁶⁷ από την μάχη του Σουέζ. Η κράτηση Τούρκων αιχμαλώτων στο νησί προκάλεσε αναταραχή στην τουρκοκυπριακή κοινότητα. Σύμφωνα με εμπιστευτική επιστολή στην υπουργό των Αποικιών Milner από τον Μ. Αρμυστή Malcolm Stevenson, οι ηγέτες του κόμματος «Ένωση με την Τουρκία», Dr. Mehmed Essad, Dr. HusseinBehije και Hassan Karabardak, είχαν καταστρώσει σχέδιο για την απελευθέρωση των αιχμαλώτων πολέμου και την πρόκληση ταραχών στο νησί. Το σχέδιο προέβλεπε την πρόκληση ταραχών στην Λευκωσία κατά την διάρκεια της εβδομάδας του Πάσχα. Αν οι ταραχές ήταν επιτυχείς, τότε θα ακολουθούσε η απελευθέρωση των αιχμαλώτων πολέμου, οι οποίοι κρατούνταν στην Αμμόχωστο¹⁹⁶⁸. Οι εν λόγω αιχμάλωτοι κρατήθηκαν σε στρατώνες στην περιοχή της Αμμοχώστου και αφέθηκαν ελεύθεροι να επιστρέψουν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία μετά τη λήξη των εχθροπραξιών.

Πλήθος προσφύγων κατέφυγε στην Κύπρο και μετά τη λήξη του πολέμου. Χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση μερικών εκατοντάδων Ρώσων¹⁹⁶⁹, οι οποίοι για να ξεφύγουν

νησί ζητώντας άσυλο και εργασία. «Πρόσφυγες Αρμένιοι – Αφίξεις και αναχωρήσεις», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Αυγούστου 1909.

¹⁹⁶⁶SA1/767/17, SA1/1168/17, SA1/1102/18, SA1/606/19, SA1/848/19, SA1/C.C.860/19, SA1/1237/19

¹⁹⁶⁷SA1/855/16, SA1/1176/16, SA1/532/17, SA1/765/17, SA1/668/18, SA1/718/18, SA1/719/18, SA1/757/18, SA1/855/18, SA1/1116/18, «Τούρκοι αιχμάλωτοι εις Κύπρον» *Ελευθερία*, Λευκωσία: 30/12 Αυγούστου 1916, «Τούρκοι αιχμάλωτοι εν Κύπρω – Ίδρυσις υποστέγων», ο.π., Λευκωσία: 20/2 Σεπτεμβρίου 1916.

¹⁹⁶⁸Panteli Stavros, *A History of Cyprus – From foreign domination to troubled independence*, East – West Publications, London:2000, p88 – 89.

¹⁹⁶⁹SA1/701/20, SA1/708/20, SA1/717/20, SA1/727/20, SA1/770/20, SA1/804/20, SA1/842/20, SA1/855/20, SA1/904/20, SA1/924/20, 1008/20, SA1/1300/20, SA1/1330/20, SA1/1533/20, SA1/539/21, SA1/939/21, SA1/942/21, SA1/956/21, SA1/1078/21, SA1/1083/21, SA1/1274/21, SA1/1527/21, SA1/1206/22. Ο Λυμπουρίδης αναφέρει ότι λίγο πριν την Μικρασιατική καταστροφή κατεφθασαν στην Κύπρο περίπου 200 Ρώσοι πρόσφυγες. «Επρόκειτο περί ευγενών Ρώσων αξιωματικών του Τσαρικού στρατού και του ναυτικού με τις οικογένειές τους, των οποίων το μέτωπο διεσπάρθη υπό των Μπολσεβίκων του Λένιν, αυτοί δε κατέφυγαν σε διάφορες χώρες της Μέσης Ανατολής. Η Κυπριακή Κυβέρνηση επέτρεψε την παραμονή στην Κύπρο 200 περίπου Ρώσων προσφύγων, οι οποίοι αποζούσαν αρχικά από την διάθεση των κοσμημάτων των και αργότερα από συναυλίες που έδιναν... Επίσης πολλοί εργαζόντουσαν ιδίως οι Ρωσίδες σε κέντρα αναψυχής... Μερικοί από τους Ρώσους πρόσφυγες παρέμειναν έκτοτε στην Κύπρο αλλά οι πιο πολλοί πήγαν στο Παρίσι...», Λυμπουρίδης Αχιλλέας, *Η Κύπρος και τα πρώτα χρόνια του Μεσοπλέμου...*, ο.π., σ.σ. 32 – 33.

από τις ταραχές στην Νότια Ρωσία βρήκαν καταφύγιο στην Κύπρο. Η αντίδραση των Κυπρίων απέναντι στην μετανάστευση Ρώσων προσφύγων στο νησί ήταν αρνητική επειδή φοβούνταν το ξέσπασμα επιδημίας καθώς θεωρούσαν ότι οι Ρώσοι πρόσφυγες ήταν φορείς ασθενειών¹⁹⁷⁰. Εξίσου αρνητική ήταν η στάση της βρετανικής κοινής γνώμης καθώς, όπως υποστήριζαν οι *Times*, η συντήρηση των προσφύγων κοστίζει πολύ στους βρετανούς φορολογούμενους¹⁹⁷¹. Αρχικά εγκαταστάθηκαν σε στρατώνες, αλλά στην συνέχεια τους επιτράπηκε να εργάζονται έξω από αυτούς¹⁹⁷², μέχρι που το 1922 αποφασίστηκε η απέλασή τους στην Βουλγαρία¹⁹⁷³.

Εκτός από τα στρατόπεδα κράτησης, στην Κύπρο λειτούργησαν και στρατόπεδα εκπαίδευσης στρατιωτών για την γαλλική Λεγεώνα των Ξένων. Σε αυτά τα στρατόπεδα διέμεναν Αρμένιοι, οι οποίοι εκπαιδεύονταν από το γαλλικό στρατό. Η αντίδραση του εγχώριου πληθυσμού, Τουρκοκυπρίων και Ελληνοκυπρίων, ήταν και πάλι αρνητική απέναντι στους ξένους στρατιώτες. Οι κάτοικοι των χωριών που γειτόνευαν με το στρατόπεδο εκπαίδευσης στην Μονάγρα κατέθεσαν επιστολή διαμαρτυρίας στο αρμοστή παραπονούμενοι για τις ενοχλήσεις, τις οποίες δέχονταν από τους στρατιώτες. Χαρακτηριστικά ανέφεραν ότι οι στρατιώτες έκλεβαν τρόφιμα από τα χωράφια και τις οικίες των χωρικών, ενώ σε μια περίπτωση τρεις Αρμένιοι στρατιώτες τραυμάτισαν σοβαρά έναν Τουρκοκύπριο ηλικιωμένο¹⁹⁷⁴.

II.4.δ. Η Κύπρος και οι πρόσφυγες του 1922.

Το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου βρήκε πολλούς Κύπριους και Βρετανούς υπηκόους στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ορισμένοι από αυτούς επέλεξαν να επιστρέψουν¹⁹⁷⁵

¹⁹⁷⁰ «Οι Ρώσοι πρόσφυγες – Διαμαρτυρία του Δήμου Αμμοχώστου», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 28/10 Απριλίου 1920.

¹⁹⁷¹ «Ρώσοι πρόσφυγες εν Κύπρω», ο.π., Λευκωσία: 26/9 Ιουλίου 1921 και SA1/858/19.

¹⁹⁷² Για παράδειγμα τρεις Ρώσοι πρόσφυγες απασχολούνταν από την Εταιρεία Ασβέστη στον Αμίαντο βλ. SA1/858/19.

¹⁹⁷³ «Από του παρελθόντος Σαββάτου ειδοποιήθησαν άπαντες οι εν Κύπρω Ρώσοι πρόσφυγες υπό της Κυβερνήσεως όπως συγκεντρωθώσιν ως τάχιστα εις το παρά την Λεμεσό Στρατόπεδον ίνα επιβιβασθώσιν ατμοπλοίου περί τα μέσα της προσεχούς εβδομάδος και μεταφερθώσιν εις Βουλγαρίαν. Η αιφνίδια αυτή αγγελία εθορύβησε και κατελύπησεν, ως γεγονός, τους πλείστους εκ των ενταύθα προσφύγων Ρώσων, οίτινες είχαν εξησφαλισμένας οπωσδήποτε εργασίας, είτε εν εκπαιδευτηρίοις είτε εν άλλοις καταστήμασι, παρ' όλας δε τας ενεργείας των παρά ταις Αρχαίς δεν κατωρθώθη η περαιτέρω διαμονή των εν Κύπρω. Επετράπη μόνον να παραμείνωσιν εν Λευκωσία ο ιατρός κ. Σμήτεν μετά του προσωπικού της κλινικής του, δυο Ρώσοι υπάλληλοι παρά τη Οθωμανική Τραπεζή και εις ιατρός εν Αμμοχώστω.», «Οι Ρώσοι πρόσφυγες μεταφέρονται εις Βουλγαρίαν», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 30/13 Μαΐου 1922.

¹⁹⁷⁴ SA1/1068/16

¹⁹⁷⁵ Πολλοί ήταν οι Κύπριοι οι οποίοι επέλεξαν να επιστρέψουν στην Κύπρο φοβούμενοι μια πιθανή στρατολογία στον Οθωμανικό στρατό, βλ. «Χριστιανοί φυγόστρατοι απεβηβάσθησαν εν Κερύνεια», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 6/19 Οκτωβρίου 1911, «Απέλασις Κυπρίων εκ Τουρκίας – Ο φόβος της στρατολογίας», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Αυγούστου 1914. Πέραν των Κυπρίων κατά την διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου κατέφθασαν στο νησί και πολλοί Βρετανοί υπήκοοι. Το 1916 στην εναρκτήρια ομιλία του ο Μ. Αρμοστής αναφέρει ότι η Κύπρος έχει δεχθεί μέχρι

στην Κύπρο με την βοήθεια της κυπριακής κυβέρνησης, άλλοι όμως συνέχισαν να ζουν και να εργάζονται στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Με την κατάρρευση του μικρασιατικού μετώπου όλοι αυτοί βρήκαν καταφύγιο στην Κύπρο¹⁹⁷⁶. Όταν, όμως, έφτασαν στο νησί οι πρώτοι πρόσφυγες, οι οποίοι δεν ήταν Βρετανοί υπήκοοι, η κυπριακή κυβέρνηση προέβαλε όρους για να επιτρέψει την αποβίβασή τους. Χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση άφιξης στην Κύπρο πλοίου το οποίο μετέφερε 509 πρόσφυγες. Οι 14 εξ αυτών ήταν Κύπριοι στους οποίους επιτράπηκε η αποβίβαση χωρίς κανένα πρόβλημα. Αλλά για τους υπόλοιπους η κυβέρνηση ζήτησε από την ελληνοκυπριακή κοινότητα «1) να καταβληθί το ποσόν 250 λιρών δια την εν τω λιμοκαθαρηρίω συντήρησιν των προσφύγων. 2) να δωθωσι προσωπικάί εγγυήσεις δια το ποσόν 12.000 λιρών δια την συντήρησιν των προσφύγων τούτων επί εν έτος εν Κύπρω.¹⁹⁷⁷». Η ελληνοκυπριακή κοινότητα κινήθηκε άμεσα εξασφαλίζοντας τα απαιτούμενα ποσά, αλλά η δυσaráσκεια που προκλήθηκε από την αδικαιολόγητη στάση της κυβέρνησης ήταν έντονη. Όπως αναφέρει ο αρθρογράφος της *Ελευθερίας* «Η φιλανθρωπία δεν έχει ούτε εθνικότητα, ούτε υπηκοότητα... η Κυπριακή Κυβέρνησις με τον ψύχραιμον οικονομικόν υπολογισμόν... δεν ηθέλησε να φανή φιλάνθρωπος... ας ήτο τουλάχιστον ολιγότερον απαιτητική προκειμένου να επιτρέψη εις την Ελληνικήν κοινότητα της Κύπρου να δείξη την φιλανθρωπίαν της...¹⁹⁷⁸».

τώρα 300 πρόσφυγες βρετανούς υπηκόους, βλ. «Νομοθετικόν Συμβούλιον – Η έναρξις των εργασιών – Ο λόγος του Μ. Αρμωστού», ο.π., Λευκωσία: 12/25 Μαρτίου 1916. Για την υποδοχή προσφύγων στην Κύπρο κατά την διάρκεια του πολέμου βλ. επίσης «Και άλλοι πρόσφυγες εις Κύπρον – Εκ Συρίας», ο.π., Λευκωσία: 27/10 Οκτωβρίου 1914, «Νέοι πρόσφυγες εις Κύπρον εκ Βηρυτού και Αλεξανδρέττας», ο.π., Λευκωσία: 29/12 Δεκεμβρίου 1914, «Η Κύπρος και οι πρόσφυγες – Το καθήκον της Κυβερνήσεως», ο.π., Λευκωσία: 11/27 Μαρτίου 1915 και «Μέτρα δια την εγκατάστασιν των προσφύγων», ο.π., Λευκωσία: 11/27 Μαρτίου 1915. Σημαντικό είναι να σημειωθεί ότι ανάμεσα στους πρόσφυγες ήταν και πολλοί Έλληνες οι οποίοι παρέμειναν προσωρινά στο νησί προτού μεταβούν στην Ελλάδα.

¹⁹⁷⁶ «...82 πρόσφυγες άπαντες Άγγλοι υπήκοοι. Μεταξύ των προσφύγων υπήρχον και 3 Έλληνες Κύπριοι, έχοντες αγγλικήν υπηκοότητα. Οι πρόσφυγες αποβιβάσθέντες... ετοποθετήθησαν προσωρινώς εις τα εν Αμμοχώστω ξενοδοχεία...», «Πρόσφυγες Μ. Ασίας εις Αμμόχωστον», ο.π., Λευκωσία: 31/13 Σεπτεμβρίου 1922. βλ. επίσης «Άγγλοι πρόσφυγες εις την Λάρνακαν – Πόσοι έφθασαν», ο.π., Λευκωσία: 7/20 Σεπτεμβρίου 1922. Η ποιότητα της περίθαλψης των Βρετανών υπηκόων δεν φαίνεται να ικανοποιεί τους Άγγλους εφόσον σύντομα θα κάνουν την εμφάνισή τους αποδοκιμαστικά άρθρα σε αγγλικές εφημερίδες, βλ. «Οι Πρόσφυγες εν Κύπρω – Ο Αγγλικός Τύπος», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Νοεμβρίου 1922.

¹⁹⁷⁷ «Άφιξις προσφύγων εις Κύπρον – Απαιτήσεις της Κυβερνήσεως δια να επιτρέψη την αποβίβασιν», ο.π., Λευκωσία: 5/18 Οκτωβρίου 1922. Το απαιτούμενο ποσό συγκεντρώθηκε χάρη στις πυρετώδεις ενέργειες όλων των πόλεων της νήσου και έτσι επιτράπηκε η αποβίβαση των προσφύγων από την Αλλαγιά, βλ. «Οι Πρόσφυγες εξ Αλλαγιάς – Επιτέλους απεβιβάσθησαν», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Οκτωβρίου 1922.

¹⁹⁷⁸ «Αγγλική φιλανθρωπία», ο.π., Λευκωσία: 5/18 Οκτωβρίου 1922. Βλ. επίσης «Απάνθρωπον μέτρον», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Νοεμβρίου 1922. Και αν δεχτούμε ότι η κυβέρνηση δικαιολογημένα προέβαλε εμπόδια στην αποβίβαση άπορων προσφύγων οι οποίοι θα επιβάρυναν την οικονομία της νήσου, δεν μπορούμε να πούμε το ίδιο όταν αυτή απαγορεύει την αποβίβαση εύπορων προσφύγων επειδή τα διαβατήρια τους «δεν ήσαν εν τάξει». Η ελληνοκυπριακή κυβέρνηση παρεμβαίνει και σε αυτή την περίπτωση πείθοντας τον Αρμωστή να επιτρέψει την αποβίβαση των προσφύγων, βλ. «Νέοι Πρόσφυγες», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Οκτωβρίου 1922.

Έτσι, η ελληνοκυπριακή κοινότητα, πιστή στην έκκληση του Οικουμενικού Πατριάρχη¹⁹⁷⁹, αρχίζει να οργανώνεται για την υποδοχή των προσφύγων. Σε συνέλευση στην αρχιεπισκοπή εκλέχθηκε επιτροπή κυριών, οι οποίες θα μεριμνούσαν για την εγκατάσταση και τις πρώτες ανάγκες αυτών. Έτσι «ελήφθη η απόφασις όπως... η Επιτροπεία... ζητήση παρά των πολιτών την συνδρομήν των εις χρήμα και είδη ιματισμού δια τους πρόσφυγας... όπως δια τους εν Λευκωσία καταφθάνοντας πρόσφυγας διατεθώσι δωμάτια εν τη Αρχιεπισκοπή και ταις λοιπαίς εκκλησίαις. Εάν δε τα δωμάτια δεν ήθελον επαρκέση... θα χρησιμοποιηθώσι... ξενοδοχεία... Απεφασίσθη να δημοσιευθή έκκλησις... δια της οποίας θα παρακαλώνται οι βουλόμενοι να προσλάβωσιν ορφανά εκ των προσφύγων προς υιοθεσίαν όπως υποβάλωσι σχετικήν αίτησιν προς τον Μ. Αρχιεπίσκοπον...¹⁹⁸⁰».

Αλλά και ο ίδιος ο αρχιεπίσκοπος δεν παρέμεινε αδρανής, σε τηλεγραφήματά του προς τον αρχιεπίσκοπο του Canterbury, τον υπουργό των αποικιών και τον δήμαρχο του Λονδίνου ανέφερε ότι «Χριστιανοί πρόσφυγες εκ Μικράς Ασίας καταφθάνουσι καθ' εκάστην εις Κυπριακάς ακτάς... Η κυβέρνησις αρνείται να επιτρέψη εις αυτούς αποβίβασιν... Εσημειώθησαν ναυάγια πλοίων κομιζόντων πρόσφυγας... Παρακαλούμεν ενεργήσατε τερματισθούν μαρτύρια χριστιανών και επιτραπή αποβίβασιν προσφύγων εις Κύπρον και όπως η Κυπριακή Κυβέρνησις παράσχη αυτοίς απολύτως αναγκαίαν βοήθειαν.¹⁹⁸¹». Τα τηλεγραφήματα του αρχιεπισκόπου φαίνεται να επηρέασαν την αγγλική κοινή γνώμη εφόσον ο γνωστός «φιλέλληνας» άγγλος βουλευτής κ. Ο' Connor ανακίνησε το θέμα των προσφύγων στο βρετανικό κοινοβούλιο λίγες μέρες αργότερα. Ο κ. Ο' Connor, αναφερόμενος σε τηλεγράφημα¹⁹⁸² που έλαβε από την Λεμεσό,

¹⁹⁷⁹ «Αρχιεπίσκοπον Κύπρου Κύριλλον – Λευκωσία. Προς τους απανταχού Έλληνας. Πεντακόσiai χιλιάδai Χριστιανών Δυτικής Μικράς Ασίας ευρίσκονται χωρίς άρτον, χωρίς στέγην. Βοηθήσατε ταχέως δια την σωτηρίαν αυτών... Έλληνες! Σώσατε τους αδελφούς σας. Πατριάρχης Μελέτιος», «Τηλεγράφημα του Οικουμενικού Πατριάρχου δια τους Μικρασιάτας», ο.π., Λευκωσία: 3/16 Σεπτεμβρίου 1922.

¹⁹⁸⁰ «Πρόνοια δια τους πρόσφυγας – Συνέλευσις εν Αρχιεπισκοπή», ο.π., Λευκωσία: 12/25 Οκτωβρίου 1922, «Αφιξις προσφύγων εις Λευκωσίαν – Πως διατώνται – Που ετοποθετήθησαν», ο.π., Λευκωσία 19/1 Νοεμβρίου 1922, «Πρόσφυγες εν Λευκωσία – Πως Διετέθησαν», ο.π., Λευκωσία: 22/4 Νοεμβρίου 1922, «Οι Πρόσφυγες – Συνεδρία της Επιτροπείας – Νέαι Αποφάσεις», ο.π., Λευκωσία: 5/18 Νοεμβρίου 1922. Για τις αιτήσεις υιοθεσίας παιδιών βλ. επίσης, «Αξιέπαινος προθυμία», ο.π., Λευκωσία: 8/21 Οκτωβρίου 1922. Πέραν της εξασφάλισης των πρώτων αναγκών των προσφύγων η Επιτροπή σκέφτεται την ανάληψη και της εκπαίδευσης των ανηλίκων. «... όλοι οι εξ Αλλαγιάς πρόσφυγες είναι τουρκόφωνοι. Πρέπει να διδαχθούν την Ελληνικήν γλώσσαν... Εάν συσταθή μια νυχτερινή σχολή, θα γίνη δυνατόν να εκμάθωσιν οι νεαροί πρόσφυγες την Ελληνικήν γλώσσαν...», «Νυχτερινή Σχολή δια τους πρόσφυγας», ο.π., Λευκωσία: 26/8 Νοεμβρίου 1922. Επίσης η Επιτροπή μεριμνά για την εργασιακή απασχόληση ορισμένων προσφύγων χορηγώντας τους τέσσερις υφαντικές μηχανές, βλ. «Προσφυγικά», ο.π., Λευκωσία: 16/29 Νοεμβρίου 1922. Επίσης αποφασίστηκε η ίδρυση «Εργαστηρίου των Απόρων» όπου θα εργοδοτηθούν πολλοί πρόσφυγες, βλ. σχετικά «Το ζήτημα των προσφύγων – Σύνταξις κανονισμού – Ίδρυσις εργαστηρίου απόρων», ο.π., Λευκωσία: 3/16 Δεκεμβρίου 1922 και «Το εργαστήριον των απόρων – Εκχώρησις Αγίας Παρασκευής εις την κοινότητα Λευκωσίας», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Δεκεμβρίου 1922.

¹⁹⁸¹ «Τηλεγράφημα του Μ. Αρχιεπισκόπου Κύπρου δια τους Πρόσφυγας», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 23/6 Δεκεμβρίου 1922.

¹⁹⁸² Το τηλεγράφημα έλεγε ότι «1000 πρόσφυγες εξ Ανατολίας έφθασαν. Η Κυβέρνησις επιτρέπει μόνον εις Βρετανούς υπηκόους, Αρμένιους και Κυπρίους να αποβιβασθώσιν, ενώ χιλιάδες Ελλήνων μένουσιν εις μικρά σκάφη

ρώτησε τον υπουργό των αποικιών αν η κυβέρνηση θα επιτρέψει την αποβίβαση των προσφύγων στην Κύπρο. Ο υφυπουργός των αποικιών κ. Ormsby Gore απάντησε ότι, σύμφωνα με πληροφορίες που έλαβε από τον Μ. Αρμολστή Stevenson, η Κύπρος θα δεχθεί περίπου 10.500 πρόσφυγες διαφόρων εθνικοτήτων, δηλαδή το ένα τριακοστό του κυπριακού πληθυσμού της, ενώ προτεραιότητα δίνεται στους πρόσφυγες, οι οποίοι έχουν συγγενείς ή φίλους στην Κύπρο. Εν ολίγοις, η κυπριακή κυβέρνηση κάνει ό,τι μπορεί για το θέμα των προσφύγων, σε αναλογία πάντα με τους διαθέσιμους πόρους και τα καταλύματα που υπάρχουν στο νησί.

Η ελληνοκυπριακή κοινότητα, όμως, φαίνεται ότι έχει αντίθετη άποψη. Κατηγορείται λοιπόν η κυβέρνηση ότι η στάση της απέναντι σε πρόσφυγες άλλων εθνικοτήτων, και συγκεκριμένα των Αρμενίων, είναι μεροληπτική. «Γνωρίζομεν ότι ενώ εις παράκλησιν του Αρμενίου Επισκόπου επετράπη η αποβίβασις Αρμενίων, εις παράκλησιν της Κυπριακής Εκκλησίας, η οποία έχει αρκετήν περιουσίαν και αρκετούς πιστούς προθύμους να βοηθήσωσι πρόσφυγας, δεν επετράπη η αποβίβασις Ελλήνων προσφύγων, ούτε προσωρινώς...¹⁹⁸³». Η Κύπρος αποτελούσε ασφαλή προορισμό για τους Αρμένιους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας καθ' όλη την διάρκεια του πολέμου¹⁹⁸⁴. Οι Αρμένιοι, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στην Κύπρο έχουν δημιουργήσει μια ενεργή και ευημερούσα κοινότητα¹⁹⁸⁵, η οποία αριθμεί περίπου 1200 μέλη το 1922¹⁹⁸⁶. Η εκκένωση της Κιλικίας από τα γαλλικά στρατεύματα έχει αυξήσει το ρεύμα της αρμένικης μετανάστευσης προς την Κύπρο¹⁹⁸⁷, γεγονός που έχει προκαλέσει την αντίδραση της τουρκοκυπριακής κοινότητας. Χαρακτηριστικό άρθρο της τουρκοκυπριακής εφημερίδας

υποφέροντες μεγάλως ένεκα της κακοκαιρίας.». «Κύπρος και πρόσφυγες εν τη Βουλή των Κοινοτήτων», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Δεκεμβρίου 1922.

¹⁹⁸³ «Οι πρόσφυγες και η Κυβέρνησις», ο.π., Λευκωσία: 14/27 Δεκεμβρίου 1922. Απόσπασμα από ημερολόγιο πλοιάρχου ο οποίος μετέφερε Αρμένιους πρόσφυγες στην Κύπρο διαψεύδει τα όσα ισχυρίζονται οι Ελληνοκύπριοι αναφέροντας ότι οι Βρετανοί απαγόρευσαν το αποβίβασμό των προσφύγων στο νησί προφασισζόμενοι λόγους υγειονομικής προστασίας, βλ. Λυμπουρίδης Αχιλλέας, *Η Κύπρος και τα πρώτα χρόνια του Μεσοπολέμου...*, ο.π. σ.σ. 13 – 19.

¹⁹⁸⁴ «Πρόσφυγες Αρμένιοι εις Μπογάζι Καρπασίας», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 21/3 Φεβρουαρίου 1917. Στο εν λόγω άρθρο αναφέρεται ότι έφθασαν στην Κύπρο 400 Αρμένιοι πρόσφυγες, ενώ η κυβέρνηση κατασκευάζει καταλύματα για 5000 πρόσφυγες. βλ. επίσης SA1/1130/15

¹⁹⁸⁵ Τον Ιούλιο του 1922 ο Αρμένιος Πατριάρχης επισκέπτεται την Κύπρο και γίνεται δεκτός με τιμές από την Αρμένικη κοινότητα της νήσου, βλ. «Ο Πατριάρχης των Αρμενίων εν Λευκωσία», *Ελευθερία*, Λευκωσία: 4/17 Ιουλίου 1922. Το γεγονός ότι η Αρμένικη κοινότητα της Κύπρου έχει ενεργή συμμετοχή στην κυπριακή κοινωνία αποδεικνύεται από το γεγονός ότι 3 Αρμένιοι ιατροί ζητούν από την κυβέρνηση άδεια εξάσκησης επαγγέλματος το 1922, βλ. «Ποιοι ιατροί εζήτησαν άδειαν δια το επάγγελμαν των», ο.π., Λευκωσία: 21/4 Οκτωβρίου 1922 και «Εφημερίς της Κυβερνήσεως – Ιατροί», ο.π., Λευκωσία: 5/18 Οκτωβρίου 1922.

¹⁹⁸⁶ Blue Book 1922, σ.σ. 158 – 160. Η Αρμένικη κοινότητα έχει επίσης 5 σχολεία όπου φοιτούν 345 παιδιά, 2 εκκλησίες και 1 μοναστήρι.

¹⁹⁸⁷ SA1/1129/21, SA1/1172/22, SA1/1216/22, SA1/426/23, SA1/1205/23 και SA1/1481/23. Για τις αντιδράσεις των Βρετανών κατά της αποβίβασης Αρμενίων και Ελλήνων προσφύγων από την Μικρά Ασία, λόγω της ανάγκης να προστατευθεί η πληθυσμακή αναλογία της Κύπρου, βλ. Αλεξάνδρου Χρήστος, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία στον Κυπριακό Τύπο – Η Μαρτυρία του «Νέου Έθνους» (Νοέμβριος 1918 – Σεπτέμβριος 1922)*, Ιολκός, Αθήνα: 2013, σ. σ. 224 – 225.

Doghru Yol αναφέρει ότι οι Τουρκοκύπριοι, οι οποίοι αποτελούν την μειοψηφία στο νησί, κινδυνεύουν να χαθούν μέσα στους χριστιανούς. Η οικονομία της Κύπρου δεν μπορεί να συντηρήσει τον ιθαγενή πληθυσμό, πόσο μάλλον τους πρόσφυγες. Οι καταστηματάρχες συχνά εργοδοτούν τους πρόσφυγες, προκαλώντας κατ' αυτό τον τρόπο την αύξηση της ανεργίας στον ντόπιο πληθυσμό. Οποιοδήποτε Τουρκοκύπριο και αν ρωτήσεις, λέει η *Doghru Yol*, θα σου πει ότι θέλει να μεταναστεύσει, αλλά περιμένει την λήξη του πολέμου και την άρση των περιορισμών στα ταξίδια για να το κάνει. Φήμες λένε ότι αναμένεται η άφιξη 5.000-10.000 Χριστιανών προσφύγων στο νησί, για αυτό η κυβέρνηση οφείλει να λάβει άμεσα μέτρα¹⁹⁸⁸.

Το γεγονός είναι ότι η κυβέρνηση όντως λάμβανε μέτρα κατά της μετανάστευσης από όπου και αν προερχόταν, προβάλλοντας ως δικαιολογία την αδυναμία της Κύπρου να συντηρήσει τους πρόσφυγες και τον κίνδυνο επιδημιών¹⁹⁸⁹. Το μεταναστευτικό – προσφυγικό ρεύμα προς την Κύπρο συνεχίστηκε καθ' όλη την διάρκεια της πρώτης περιόδου της βρετανικής κυριαρχίας αλλά δεν άφησε πολλούς μετανάστες στο νησί. Από όλους όσους πέρασαν από την Κύπρο, πολύ λίγοι ήταν αυτοί που επέλεξαν να εγκατασταθούν μόνιμα. Οι περισσότεροι μετανάστες – πρόσφυγες είτε επέστρεψαν στις πατρίδες τους είτε συνέχισαν το ταξίδι τους για την Ευρώπη και την Αμερική προς αναζήτηση μιας καλύτερης τύχης.

¹⁹⁸⁸ «A special article – Immigration and Cyprus», *Doghru Yol*, Nicosia: 21/3 November 1922, βλ. SA1/88/22. Οι διωγμοί των Αρμενίων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας φαίνεται να εξάπτουν τα πνεύματα στην Κύπρο για αυτό τον λόγο η κυβέρνηση απαγορεύει την κυκλοφορία φωτογραφιών των αρμενικών σφαγών οι οποίες έχουν σταλεί στον Αρμένιο φωτογράφο Katchig Varjabedian από τον πατέρα του που βρίσκεται στην Κωνσταντινούπολη βλ. SA1/1178/20. Οι επιπτώσεις της μικρασιατικής καταστροφής προκαλούν ανασφάλεια σε μερίδα της τουρκοκυπριακής κοινότητας με αποτέλεσμα περίπου πέντε χιλιάδες εξ αυτών να μεταναστεύσουν στην Τουρκία, βλ. L.W. St. John-Jones, *The population of Cyprus...*, ο.π., σ. 56.

¹⁹⁸⁹ Για παράδειγμα η κυβέρνηση λαμβάνει προστατευτικά μέτρα κατά της μετανάστευσης Αρμενίων το 1920 βλ. SA1/623/20. Ενώ οι πρόσφυγες οι οποίοι ταξίδευαν στην τρίτη θέση περνούσαν πάντα υπό υποχρεωτικό «καθαρισμό» προτού τους επιτραπεί η είσοδος στην Κύπρο, βλ. SA1/1401/21

Η διατριβή αυτή μελετά τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές που συνέβησαν στην Κύπρο και επηρέασαν την ελληνοκυπριακή κοινότητα κατά τη διάρκεια της περιόδου 1878-1922. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια έγινε προσπάθεια να απεικονιστεί το πώς η βρετανική πολιτική του ελάχιστου κόστους-μέγιστου κέρδους σε συνδυασμό με την πολιτική διαίρει και βασιλεύει, οδήγησε στη δημιουργία της ελληνοκυπριακής αντικυβερνητικής πολιτικής, στη διατήρηση και τον επαναπροσδιορισμό της σχέσης κηδεμονίας ανάμεσα στην αστική μειοψηφία και την αγροτική πλειοψηφία, στην παγίωση της πρωτοκαθεδρίας των εκκλησιαστικών ηγετών στην κορυφή της κοινότητας, στις κοινωνικοοικονομικές ανακατατάξεις στην κορυφή και τη βάση της κοινότητας και στην αναγωγή του αιτήματος της ένωσης σε πανάκεια, η οποία με την εκπλήρωσή της θα έδινε λύση σε όλα τα προβλήματα της νήσου. Ενώ το αντικείμενο της διατριβής είναι η ελληνοκυπριακή κοινότητα, τα στοιχεία που συλλέχθηκαν επιτρέπουν την εξαγωγή κάποιων συμπερασμάτων σχετικών με την τουρκοκυπριακή κοινότητα, τις σχέσεις της με τους Ελληνοκύπριους και τη βρετανική κυβέρνηση, τις περιόδους συνεργασίας των δυο κοινοτήτων και την ανάπτυξη αντικυβερνητικής πολιτικής κατά την διάρκειά τους, την παγίωση της σχέσης συνεργασίας και αλληλεξάρτησης μεταξύ Τουρκοκυπρίων και Βρετανών και τη διαδικασία κρυστάλλωσης του τουρκοκυπριακού αιτήματος της επιστροφής της Κύπρου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία μετά το τέλος της βρετανικής κυριαρχίας, το οποίο θα αρχίσει να εκφράζεται κατά τη διάρκεια των επόμενων δεκαετιών.

Στο ερώτημα ποια είναι η εικόνα των Βρετανών κατά τα πρώτα χρόνια της βρετανικής κυριαρχίας η απάντηση είναι, αυτή του απελευθερωτή της Κύπρου από την οθωμανική διοίκηση. Οι Ελληνοκύπριοι πίστευαν ακράδαντα ότι το φιλελεύθερο και ισχυρό βρετανικό έθνος θα οδηγήσει την Κύπρο στην οικονομική και πολιτική ευμάρεια προτού αποδώσει τη νήσο στον νόμιμο κάτοχό της, όπως έπραξε στο παρελθόν με τα Ιόνια νησιά. Όμως, με την πάροδο του χρόνου, οι Ελληνοκύπριοι βλέπουν τις προσδοκίες τους να διαψεύδονται. Τότε, αρχίζει η ανάπτυξη αντικυβερνητικών και αντιβρετανικών αισθημάτων που θα επηρεάσουν καθοριστικά τη ζωή του νησιού.

Πως όμως, διαμορφώνεται η αντικυβερνητική πολιτική της ελληνοκυπριακής κοινότητας; Η αυταρχική πολιτική των δυο πρώτων αρμοστών της νήσου σε συνδυασμό με τις υπέρμετρες προσδοκίες των Ελληνοκυπρίων θα θέσουν τις βάσεις για την ανάπτυξη της αντικυβερνητικής πολιτικής. Η δυσκολία στην επικοινωνία κυβέρνησης και κυβερνωμένων θα θέσει ανυπέρβλητα εμπόδια στη μεταξύ τους συνεργασία. Η βρετανική κυβέρνηση κατά τα πρώτα χρόνια της κυριαρχίας της ήταν αποφασισμένη να διοικήσει την νήσο με βάση μια συγκεντρωτική πολιτική. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια της έλλειψης επικοινωνίας οι Βρετανοί νομοθετούσαν αυθαίρετα ανατρέποντας συνήθειες χρόνων, οι οποίες σε πολλές περιπτώσεις είχαν υιοθετηθεί λόγω των ιδιαιτεροτήτων της κυπριακής οικονομίας. Το νομοθετικό σύστημα που κληροδότησαν οι Οθωμανοί στη βρετανική διοίκηση βρήκε από νόμους, οι οποίοι με την

πάροδο των χρόνων έχουν περιέλθει σε αχρηστία. Όταν αναλαμβάνουν τη διοίκηση οι Βρετανοί, θεωρούν καθήκον τους να εφαρμόσουν το σύνολο της ισχύουσας νομοθεσίας. Η αποτελεσματικότητα της βρετανικής διοίκησης στην είσπραξη φόρων σε συνδυασμό με την απουσία πιστωτικών ιδρυμάτων που θα δανείζουν χρήματα με μικρό τόκο οδηγούν τους Κύπριους αγρότες στην υπερχρέωση και την εξάρτησή τους από τους τοκογλύφους δανειστές της πόλης. Παράλληλα, η πολιτική της αυστηρής οικονομίας, την οποία επιβάλλουν οι Βρετανοί στην Κύπρο, δεν τους επιτρέπει να ελέγξουν μεγάλες μερίδες του πληθυσμού και να διαρρήξουν την σχέση εξάρτησης ανάμεσα στην αγροτική πλειοψηφία και την αστική μειοψηφία.

Ποια είναι λοιπόν τα σημεία τριβής ανάμεσα στην κυβέρνηση και τους Ελληνοκύπριους τα οποία συνιστούν την αντικυβερνητική πολιτική της κοινότητας; Τα κυριότερα αιτήματα των Ελληνοκυπρίων στα οποία διαφωνεί η κυβέρνηση είναι η διάθεση κονδυλίων για την ανάπτυξη της παιδείας, η δημιουργία αγροτικής τράπεζας, η εκτέλεση δημόσιων έργων, η πρόσληψη περισσότερων ιθαγενών στη δημόσια υπηρεσία με βάση την αριθμητική αναλογία του πληθυσμού και η μείωση της φορολογίας. Όμως, σύμφωνα με τη βρετανική πολιτική, η Κύπρος πρέπει να είναι σε θέση να καλύπτει τόσο τα διοικητικά της έξοδα, όσο και το ποσό που απαιτείται ως φόρος υποτελείας, χωρίς τη βοήθεια του κεντρικού θησαυροφυλακίου. Αν αυτό δεν είναι δυνατό, τότε επιδιώκεται το ποσό που διαθέτει η Αγγλία για την Κύπρο να είναι το μικρότερο δυνατόν. Σε αυτό το πλαίσιο, λοιπόν, η οικονομική πολιτική που εφαρμόζεται έχει περισσότερο ως κέντρο βάρους τα φορολογικά έσοδα και λιγότερο τη λήψη οποιασδήποτε πρόνοιας για ανάπτυξη. Η άρνηση της κυβέρνησης να επενδύσει στην ίδρυση αγροτικής τράπεζας οδηγεί στην περαιτέρω εξάρτηση των αγροτών από τους ιδιώτες δανειστές και την ανάδειξη αυτών στην ηγεσία της κοινότητας. Παράλληλα, η ελάχιστη συνδρομή της κυβέρνησης στην ανάπτυξη της παιδείας και η παραχώρηση του οικονομικού και διοικητικού ελέγχου της στις κοινότητες οδηγεί στη δημιουργία σχολείων, τα οποία θα λειτουργήσουν ως φυτώρια πατριωτών προσηλωμένων στην προσπάθεια για επίτευξη της ένωσης. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια η κατάργηση του φόρου υποτελείας ως πηγής της οικονομικής δυσπραγίας του λαού θα αναδειχθεί ταυτόχρονα σε σημαία της αντικυβερνητικής πολιτικής και σε εθνικό στόχο, ο οποίος θα οδηγήσει στην πολυπόθητη ένωση.

Αυτή την περίοδο η οικονομική πολιτική της βρετανικής διοίκησης σε συνδυασμό με αστάθμητους παράγοντες, οι οποίοι επηρεάζουν την αγροτική παραγωγή θα οδηγήσουν σε κοινωνικοοικονομικές ανακατατάξεις στη βάση του πληθυσμού. Ποιες είναι λοιπόν οι νέες κοινωνικοοικονομικές ομάδες που δημιουργούνται αυτή την περίοδο; Όταν το 1887 η Κύπρος πλήττεται από μια πρωτοφανή αγροτική κρίση, η κυβέρνηση αναγκάζεται να λάβει όλα εκείνα τα μέτρα τα οποία απέφευγε εξ αρχής. Η υιοθέτηση πιο παρεμβατικής πολιτικής εκ μέρους της, η οποία διαδραματίζει πλέον τον ρόλο του ρυθμιστή της αγροτικής οικονομίας, δεν θα

ανατρέψει ούτε το κύμα των άκληρων αγροτών που έχει δημιουργήσει η υπερχρέωση ούτε την εξάρτησή τους από τους ιδιώτες δανειστές.

Η αγροτική κρίση του 1887 θα οδηγήσει στη μετακίνηση μεγάλων μερίδων του πληθυσμού είτε προς τις πόλεις είτε προς το εξωτερικό. Το αποτέλεσμα αυτής της εσωτερικής μετανάστευσης ήταν η μεταφορά των επιπτώσεων της αγροτικής κρίσης και στις πόλεις. Τα ημερομίσθια πέφτουν κατακόρυφα, η τιμή των τροφίμων αυξάνεται, η αγοραστική δύναμη των πολιτών μειώνεται, οι επιδημίες μαστίζουν τον πληθυσμό, οι πτωχεύσεις λόγω της μείωσης της ρευστότητας πληθαίνουν και ορισμένα επαγγέλματα απειλούνται με εξαφάνιση λόγω της μείωσης στη ζήτηση των προϊόντων που παράγουν. Αρχικά, οι άκληροι αγρότες έβρισκαν εργασία στα δημόσια έργα που δρομολογούσε η κυβέρνηση προς ανακούφιση του πληθυσμού και καταπολέμηση της ανεργίας. Άλλοι εργάζονταν στην κυβερνητική υπηρεσία σε κατώτερες δημοσιοϋπαλληλικές θέσεις, οι οποίες δεν είχαν ιδιαίτερες απαιτήσεις. Κάπως έτσι αναλφάβητοι και ανειδίκευτοι αγρότες έγιναν θηροφύλακες ή ζαπτιέδες. Όμως, η αγροτική τάξη συνέχισε να βυθίζεται στη φτώχεια και να προσπαθεί να επιβιώσει ψάχνοντας νέους πόρους ζωής. Πολλοί από τους ακτήμονες αγρότες αναγκάζονται να δουλέψουν ως γεωργικοί εργάτες σε κτήματα μεγαλογαιοκτημόνων. Ταυτόχρονα, η μετανάστευση στο εξωτερικό θα στερήσει από την Κύπρο εκατοντάδες εργατικά χέρια και θα σηματοδοτήσει την αρχή του τέλους για την καθαρά αγροτική οικονομία των αρχών της βρετανικής περιόδου.

Αυτή την περίοδο αρχίζει να δημιουργείται σταδιακά και μια τάξη δημόσιων υπαλλήλων, οι οποίοι εξαρτώνται πλήρως από τη διοίκηση. Αρχικά, οι Βρετανοί προτιμούν να εργοδοτούν στη δημόσια υπηρεσία Αρμένιους, οι οποίοι γνώριζαν καλά όλες τις γλώσσες του νησιού, αλλά με την πάροδο του χρόνου και την πρόοδο της ανώτερης εκπαίδευσης δημιουργήθηκαν ομάδες μορφωμένων νέων, οι οποίοι είχαν πια τα απαραίτητα προσόντα για να καταλάβουν τις κατώτερες θέσεις του δημοσίου. Αυτοί οι δημόσιοι υπάλληλοι προέρχονταν συχνά από αγροτικές οικογένειες ενώ παράλληλα δημιουργείται και μια τάξη κατώτερων δημοσίων υπαλλήλων όπως οι ζαπτιέδες, οι φοροεισπράκτορες, ή οι θηροφύλακες, οι οποίοι δεν έχουν ιδιαίτερη μόρφωση και προέρχονται κατευθείαν από τις τάξεις των αγροτών. Ταυτόχρονα με την τάξη των δημοσίων υπαλλήλων αναπτύσσεται και μια τάξη ιδιωτικών υπαλλήλων, οι οποίοι απασχολούνται κυρίως σε εμπορικά γραφεία. Οι μεταρρυθμίσεις της κυβέρνησης και οι βελτιώσεις στις υποδομές και τη συγκοινωνία, εσωτερική και εξωτερική, ενισχύουν την ανάπτυξη του εμπορίου και οδηγούν στην άνθηση των εμπορικών γραφείων, ιδιαίτερα στις παράλιες πόλεις της Λάρνακας και της Λεμεσού. Παρόμοια άνθηση, όπως έχουμε αναφέρει, σημειώνεται και στον τομέα των πιστωτικών ιδρυμάτων, τα οποία επίσης απασχολούν πληθώρα τραπεζικών υπαλλήλων. Αυτοί οι νέοι ιδιωτικοί και δημόσιοι υπάλληλοι είναι συνήθως αποτέλεσμα της ανώτερης εκπαίδευσης που έχει εδραιωθεί στην νήσο. Από τα γυμνάσια και τις αστικές σχολές ξεκινούν τις σπουδές τους και οι δάσκαλοι, οι οποίοι από κοινού με τους

γραφειοκράτες θα αποτελέσουν την αναδυόμενη κατώτερη μεσαία τάξη της Κύπρου. Η βελτίωση της οικονομίας και της εκπαίδευσης θα οδηγήσει επίσης στην αύξηση του αριθμού των επαγγελματιών γιατρών, δικηγόρων και εμπόρων, οι οποίοι θα αποτελέσουν την ανώτερη μεσαία τάξη των πόλεων.

Η αλλαγή και ο εκσυγχρονισμός της κυπριακής οικονομίας θα ολοκληρωθεί με την ανάπτυξη των βιομηχανιών. Το μεγαλύτερο μερίδιο ευθύνης για την υπανάπτυξη της βιομηχανίας κατά τις πρώτες δεκαετίες της βρετανικής κυριαρχίας φέρουν οι Κύπριοι κεφαλαιούχοι, οι οποίοι προτιμούν να επενδύουν τα κεφάλαιά τους στον τομέα του δανεισμού παρά σε νέες επιχειρήσεις. Η έλλειψη του επιχειρηματικού πνεύματος προκαλεί τη στασιμότητα της κυπριακής οικονομίας, η οποία μέχρι και το 1903 εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις απρόβλεπτες καιρικές συνθήκες, που καθορίζουν τη γεωργική παραγωγή. Με την πάροδο του χρόνου διάφοροι παράγοντες, όπως η ετήσια επιχορήγηση των πενήντα χιλιάδων λιρών εκ μέρους του αγγλικού θησαυροφυλακίου, καλλιεργούν ένα αίσθημα ασφάλειας και ευημερίας το οποίο οδηγεί στην ανάπτυξη των ιδιωτικών και κυβερνητικών επενδύσεων. Η δημιουργία μεγάλων βιομηχανικών μονάδων και μικρών βιοτεχνιών σε συνδυασμό με την ανάπτυξη νέων τομέων της οικονομίας θα οδηγήσουν στην ανάδυση μιας νέας τάξης βιομηχανικών εργατών. Οι εξειδικευμένοι εργάτες και οι τεχνίτες θα είναι οι πρώτες επαγγελματικές ομάδες, οι οποίες θα οργανωθούν σε ενώσεις. Η εξέλιξη των επαγγελματικών οργανώσεων θα συνδυαστεί με την καλλιέργεια ταξικής συνείδησης, η οποία θα πρεσβεύει ότι οι Κύπριοι κεφαλαιοκράτες και όχι η αποικιοκρατική κυβέρνηση είναι η κύρια απειλή κατά της αγροτικής και εργατικής τάξης. Με αυτό τον τρόπο, μετά το 1922 αρχίζει να αναπτύσσεται μια ταξική ρητορεία που θα ανταγωνιστεί τον κυρίαρχο εθνικισμό. Στο εξής οι εργάτες θα κληθούν να καθορίσουν τις προτεραιότητές τους. Είναι πρώτα εργάτες και μετά Έλληνες ή το αντίθετο;

Η μετατροπή της οικονομίας θα προκαλέσει και την αλλαγή των σχέσεων ανάμεσα στην αγροτική πλειοψηφία και την αστική μειοψηφία. Πως διαμορφώνονται λοιπόν οι σχέσεις των δυο μερίδων της κοινότητας στη νέα περίοδο; Όσο τα αστικά στοιχεία, τα οποία αποτελούσαν και την ηγεσία της κοινότητας, ήταν συνδεδεμένα με τη γη, η σχέση τους με τους αγρότες ψηφοφόρους τους βασιζόταν στην αλληλεξάρτηση και τα κοινά συμφέροντα. Η αποκοπή, όμως, αυτών από τη γη και η ενασχόλησή τους με νέους τομείς της οικονομίας σε συνδυασμό με την αστικοποίηση μεγάλων μερίδων της αγροτικής πλειοψηφίας οδηγεί στον επαναπροσδιορισμό των σχέσεών τους σε άλλες βάσεις. Οι επίδοξοι νέοι και παλαιοί ηγέτες της ελληνοκυπριακής κοινότητας χρησιμοποιούν το αίτημα της ένωσης ως μέσο με στόχο την συσπείρωση της κοινότητας και την παγίωση του ηγετικού τους ρόλου. Στηριζόμενοι σε αυτήν τη συσπείρωση, οι αντιπρόσωποι του λαού στο νομοθετικό συμβούλιο διεκδικούν την διεύρυνση των εξουσιών τους και, ισχυριζόμενοι ότι το νομοθετικό συμβούλιο με την υφιστάμενη σύσταση εμποδίζει την εξυπηρέτηση των συμφερόντων του λαού, διεκδικούν τη διεύρυνση των εξουσιών τους και την

αύξηση των ελληνοκυπριακών μελών του συμβουλίου με βάση την αριθμητική αναλογία του πληθυσμού. Το αίτημα της εφαρμογής της αρχής αυτής στο νομοθετικό συμβούλιο και τη δημόσια υπηρεσία έχει ως στόχο να καταστήσει την ελληνοκυπριακή πλειοψηφία κυρίαρχη κοινωνικοπολιτική δύναμη της νήσου με τη σκέψη ότι, εάν αυτή κατόρθωνε να επιβάλει την θέλησή της στη βρετανική και τουρκοκυπριακή μειοψηφία, τότε θα μπορούσε να υλοποιήσει την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα.

Με την σειρά της η Εκκλησία εργαλειοποιεί το αίτημα της ένωσης και την αντικυβερνητική ρητορεία για την παγίωση του ηγετικού της ρόλου. Ποια είναι λοιπόν η σχέση κυβέρνησης και εκκλησίας; Τα πρώτα τέσσερα χρόνια της βρετανικής κυριαρχίας δέχεται επίθεση από τη βρετανική διοίκηση και διάφορους κοινωνικοπολιτικούς φορείς στο εσωτερικό της κοινότητας. Η αμφισβήτηση που αντιμετωπίζει στοχεύει κυρίως στην διάρρηξη των οικονομικών της σχέσεων με τον λαό και τον περιορισμό των εκκλησιαστικών ηγετών στην εκτέλεση των πνευματικών τους καθηκόντων. Οι απειλές την αναγκάζουν να επαναπροσδιορίσει τις σχέσεις της με το ποίμνιό της εκμεταλλεόμενη τον κοσμικό θεσμό του νομοθετικού συμβουλίου. Με ποιο τρόπο κατορθώνει η εκκλησία να επαναπροσδιορίσει την σχέση της με το ποίμνιό της και να παγιώσει τον ηγετικό της ρόλο; Η διατήρηση της Εκκλησίας στην ηγεσία της κοινότητας οφείλεται κυρίως στη δράση του χαρισματικού μητροπολίτη Κιτίου Κυπριανού, ο οποίος ταυτίζοντάς την με τον λαό κατόρθωσε να συσπειρώσει την κοινότητα. Ενώ κατά τα πρώτα χρόνια της βρετανικής κυριαρχίας το ποίμνιο δεν ήταν αρνητικό ως προς την τροποποίηση του ρόλου της Εκκλησίας στην καθημερινή του ζωή, η αυταρχική πολιτική που ακολουθεί η βρετανική διοίκηση στη διαχείριση των κυπριακών υποθέσεων δυσaráεστησε σε τέτοιο βαθμό την ελληνοκυπριακή κοινότητα ώστε να επιλέξει να συσπειρωθεί γύρω από αυτήν. Έτσι, η επίθεση της κυβέρνησης κατά της Εκκλησίας ερμηνεύεται ως επίθεση κατά του συνόλου της κοινότητας. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, ο μητροπολίτης Κιτίου Κυπριανός εκμεταλλεύεται αβλεψίες της κυβέρνησης για να στιγματίσει τους Βρετανούς ως τους αυταρχικούς καταπιεστές του λαού και να θέσει τις βάσεις για την αντικυβερνητική πολιτική. Παράλληλα, ταυτίζει τα συμφέροντα της Εκκλησίας ως του μεγαλύτερου γαιοκτήμονα της νήσου με αυτά των αγροτών και βασίζει την πολιτική του δράση εντός του νομοθετικού συμβουλίου στην εξυπηρέτησή τους. Το έργο του Κυπριανού θα συνεχίσει ο διάδοχός του στη μητρόπολη Κιτίου Κύριλλος Παπαδόπουλος, ο οποίος θα υπερασπιστεί με ζέση τον πολιτικό ρόλο της Εκκλησίας.

Το ξέσπασμα της αρχιεπισκοπικής διαμάχης θα θέσει το εκκλησιαστικό, το οποίο είναι ένα ζήτημα κατά βάση οικονομικό, σε δεύτερη μοίρα αναδεικνύοντας στη θέση του το ζήτημα της εθνικής αποκατάστασης της νήσου. Ο διχασμός εντός της ελληνοκυπριακής κοινότητας, καθ' όλη τη διάρκεια του αρχιεπισκοπικού ζητήματος, θα κινηθεί γύρω από τη διεκδίκηση του τίτλου του αληθινού πατριώτη και υποστηρικτή της ένωσης από τις δυο αντιμαχόμενες ομάδες πολιτευτών, θρησκευτικών παραγόντων και λαϊκών που θα συσπειρωθούν υπό τις

υποψηφιότητες των μητροπολιτών Κιτίου και Κερυνείας για τον αρχιεπισκοπικό θρόνο. Το διακύβευμα της αρχιεπισκοπικής διαμάχης δεν αφορά μόνο στην εκλογή ενός νέου αρχιεπισκόπου αλλά και στον καθορισμό της καταλληλότερης πολιτικής για την επίτευξη της εθνικής αποκατάστασης της νήσου. Οι υποστηρικτές του μητροπολίτη Κυρηνείας θεωρούσαν ότι μια πιο μετριοπαθής πολιτική βασισμένη στη συνεργασία με την κυβέρνηση θα οδηγούσε στην άμεση επίτευξη του στόχου της βελτίωσης της ζωής των Κυπρίων και μακροπρόθεσμα στην ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Αντίθετα, οι οπαδοί του μητροπολίτη Κιτίου θεωρούσαν ότι ο μόνος τρόπος επίτευξης και των δυο αυτών στόχων είναι η ρήξη με την κυβέρνηση και η συσπείρωση όλων των αντικυβερνητικών δυνάμεων στον αγώνα για την μετατροπή του πολιτεύματος. Ο διαιωνιζόμενος διχασμός και η αναταραχή που προκαλούσε το αρχιεπισκοπικό ζήτημα στο εσωτερικό της νήσου γίνονται η αφορμή για την παρέμβαση της κυβέρνησης, η οποία θα έχει ως αποτέλεσμα την εναλλαγή των ρόλων ανάμεσα στις δυο ομάδες, με τους Κιτιακούς να συνεργάζονται με την κυβέρνηση και τους Κυρηνειακούς να διαμαρτύρονται κατά της βρετανικής μεσολάβησης. Η δεκαετία του αρχιεπισκοπικού ζητήματος θα προκαλέσει την πολιτικοποίηση μεγάλων μερίδων της κοινότητας και την παγίωση του αιτήματος της ένωσης. Τα επόμενα χρόνια η ελληνοκυπριακή κοινότητα θα συνεχίσει να θέτει εκκλησιαστικούς λειτουργούς στην ηγεσία της και να τους αποδίδει την πρωτοκαθεδρία στην έκφραση του ριζοσπαστικοποιημένου αιτήματος της ένωσης.

Έτσι, την περίοδο 1878–1922 το αίτημα της ένωσης κρυσταλλώνεται σταδιακά ως πανάκεια για όλα τα προβλήματα της νήσου. Το ερώτημα που προκύπτει εδώ είναι πως εξελίσσεται η εν λόγω διαδικασία; Οι Ελληνοκύπριοι θεωρούν ότι, όταν η Κύπρος ενωθεί με την Ελλάδα, τα οικονομικά, εκπαιδευτικά, εκκλησιαστικά και διοικητικά προβλήματα του τόπου θα λυθούν αμέσως. Κατά τα πρώτα χρόνια της βρετανικής κυριαρχίας, το αίτημα της ένωσης κυριαρχεί στις πόλεις, ιδιαίτερα στην εύρωστη οικονομικά και καλλιεργημένη ανώτερη και μεσαία τάξη. Την ίδια περίοδο, η κυριαρχία του αιτήματος της ένωσης στα χωριά ήταν μεν μικρότερη αλλά αδιαμφισβήτητη. Με την ανάπτυξη της εκπαίδευσης και την ίδρυση σχολείων σε κάθε χωριό, η ελληνική ταυτότητα, η οποία έχει απορροφήσει την θρησκευτική ταυτότητα, αρχίζει να καλλιεργείται με μεγαλύτερη ένταση.

Η αβεβαιότητα, η οποία χαρακτηρίζει τη βρετανική παρουσία στην Κύπρο, μέχρι και το 1914, και η ανεκτικότητα, με την οποία αντιμετώπισαν οι Βρετανοί τη δράση του ενωτικού κινήματος, επέτρεψαν την απρόσκοπτη διαμόρφωση της εθνικής ιδέας της ένωσης. Η αξιοποίηση του αιτήματος αυτού από τους εκκλησιαστικούς και πολιτικούς φορείς σε συνδυασμό με την ποσοτική και ποιοτική αύξηση της επιρροής των εφημερίδων και των σχολείων εδραιώνουν την εθνική ταυτότητα του Ελληνοκυπρίου, ο οποίος στο εξής θα είναι πρώτα Έλληνας και μετά χριστιανός. Με την πάροδο του χρόνου η ιδέα της ένωσης παγιώνεται στη συνείδηση όλων των κοινωνικοοικονομικών ομάδων της κοινότητας, οι οποίες

πολιτικοποιούνται κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του αρχιεπισκοπικού ζητήματος. Η εφαρμογή των εκπαιδευτικών νόμων και ο νέος καταστατικός χάρτης της Εκκλησίας εμπλέκει άμεσα τον λαό στη διαχείριση των υποθέσεων του και μετατρέπει σταδιακά την αγροτική και εργατική πλειοψηφία σε πολιτικό-κομματικό όργανο. Η ταύτιση της αντικυβερνητικής πολιτικής, η οποία έχει ως βάση τα οικονομικά αιτήματα του λαού, με το αίτημα της εθνικής αποκατάστασης αναδεικνύει την ένωση σε κυρίαρχο στόχο της ελληνοκυπριακής πολιτικής. Όσον αφορά το ερώτημα εάν το αίτημα της ένωσης ήταν προϊόν συνειδητής και συστηματικής προπαγάνδας εκ μέρους της αστικής μειοψηφίας, τα στοιχεία που παρατίθενται δεν οδηγούν στην επαλήθευση του εν λόγω συμπεράσματος. Αυτό που θέτει την ένωση στην κορυφή της ιεραρχίας των ελληνοκυπριακών αιτημάτων ήταν αφενός η απουσία εναλλακτικής πρότασης αφετέρου το γεγονός ότι σταδιακά το αίτημα της ένωσης ενσωμάτωσε όλα τα υπόλοιπα αιτήματα της κοινότητας.

Αμφισβητήθηκε όμως ποτέ το αίτημα της ένωσης; Τα συμπεράσματα της έρευνας καταδεικνύουν ότι η πλειοψηφία της ελληνοκυπριακής κοινότητας έχει θέσει το αίτημα της ένωσης στο απυρόβλητο. Ακόμη και όταν οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές στρέφονται προς τη διεκδίκηση της διεύρυνσης των εξουσιών τους στα πλαίσια ενός συστήματος βασισμένου στην αυτοδιοίκηση ή όταν διακηρύττουν την επιθυμία τους να παραμείνουν υπό βρετανική διοίκηση, ο απώτερος στόχος είναι πάντα η ένωση. Η απουσία εναλλακτικής πρότασης για το μέλλον της νήσου αποδεικνύεται από το γεγονός ότι κάθε προσπάθεια συνεργασίας με την τουρκοκυπριακή κοινότητα σκοντάφτει στο αίτημα της ένωσης. Η απολυτότητα με την οποία τη διεκδικούν οι Ελληνοκύπριοι εμποδίζει την μετεξέλιξη της δικοινοτικής αντικυβερνητικής πολιτικής των δυο κοινοτήτων σε μια κοινή κυπριακή πολιτική, η οποία θα εξυπηρετούσε τα συμφέροντα όλων των Κυπρίων. Οι προτάσεις περί αυτονομίας, αυτοδιοίκησης και παραμονής υπό βρετανική διοίκηση αποτελούν βραχύβιες αποκλίσεις από την πολιτική της ένωσης, οι οποίες σχηματίζονται κατά τις περιόδους διχασμού στο εσωτερικό της ελληνοκυπριακής κοινότητας. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια εκφράζεται η μοναδική περίπτωση αμφισβήτησης της ένωσης από τον φιλοβασιλικό βουλευτή Φίλιο Ζαννέτο, ο οποίος με ψήφισμά του το 1917 υποστηρίζει ότι η Ελλάδα δεν έχει δικαίωμα να διεκδικήσει την προσάρτηση της Κύπρου. Αντιθέτως, σύμφωνα με τον ίδιο, η Κύπρος θα πρέπει να διεκδικήσει την ανεξαρτησία της και έπειτα, αν το επιθυμεί ο λαός, μπορεί να ενωθεί με την Ελλάδα. Ακόμη και αυτή η μικρή απόκλιση από τον στόχο της ένωσης κατακρίθηκε σφόδρα από το σύνολο των Ελληνοκύπριων πολιτευτών και οδήγησε στον αποκλεισμό του Φίλιου Ζαννέτου από το εθνικό συμβούλιο το 1922. Έτσι, καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου 1878–1922 η ελληνοκυπριακή κοινότητα θα επιδιώξει την υλοποίηση της ένωσης ως πανάκειας για τα προβλήματα του λαού και η βρετανική διοίκηση θα αντισταθεί σθεναρά στην εκχώρηση του διοικητικού και οικονομικού ελέγχου της νήσου στην ελληνοκυπριακή πλειοψηφία.

Τι συμβαίνει, όμως, με την τουρκοκυπριακή κοινότητα; Με τη μεταπολίτευση οι Τουρκοκύπριοι βρέθηκαν ξαφνικά από τη θέση του κυρίαρχου στοιχείου, την οποία κατείχαν επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στη θέση της μειονότητας. Ως μειονότητα, λοιπόν, αναζήτησαν στο πρόσωπο της βρετανικής διοίκησης ένα νέο προστάτη των συμφερόντων τους. Η σχέση Βρετανών και Τουρκοκυπρίων, όπως έχει αναφερθεί, περνά από διακυμάνσεις γιατί, ενώ οι Τουρκοκύπριοι επιθυμούν τη διαίωνιση της βρετανικής κυριαρχίας επί της νήσου ως τον συνδετικό κρίκο ανάμεσα στην Κύπρο και την Οθωμανική Αυτοκρατορία, η πολιτική της Βρετανίας σε ζητήματα τοπικού ενδιαφέροντος προκαλεί και τη δική τους δυσαρέσκεια ενώνοντας τις δυο κοινότητες στον αντικυβερνητικό τους αγώνα. Το ελληνοκυπριακό αίτημα για κατάργηση του φόρου υποτελείας ως το πρώτο βήμα για την επίτευξη της ένωσης ενισχύει την πεποίθηση των Τουρκοκυπρίων ότι η επιβίωσή τους εξαρτάται από την παραμονή των Βρετανών στο νησί. Ενώ τοπικά ζητήματα, όπως η μείωση της φορολογίας και η αύξηση των ιθαγενών δημοσίων υπαλλήλων, ενώνουν τις δυο κοινότητες, οι επιθυμίες τους σχετικά με το μελλοντικό καθεστώς της νήσου δημιουργούν ένα αγεφύρωτο χάσμα μεταξύ τους.

Ποια είναι λοιπόν η σχέση των δυο κοινοτήτων; Σε όλη την περίοδο 1878-1922 οι σχέσεις των δυο κοινοτήτων περνούν από διακυμάνσεις που εκτείνονται από την αντιπαλότητα μέχρι τη συνεργασία και από την αδιαφορία μέχρι την κηδεμονία, καθώς επηρεάζονται από πληθώρα παραγόντων. Η συνεργασία Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων επιτεύχθηκε σε δυο περιπτώσεις, το 1888-1889 και το 1901. Μετά την άφιξή τους στην Κύπρο, οι Βρετανοί αποφασίζουν τη διατήρηση του διαχωρισμού των δυο κοινοτήτων σε μουσουλμάνους και μη μουσουλμάνους και τη λειτουργία τους υπό καθεστώς ισονομίας. Κατά τις πρώτες δεκαετίες της βρετανικής κυριαρχίας, οι σχέσεις των δυο κοινοτήτων χαρακτηρίζονται από αδιαφορία έως και αντιπαλότητα. Η αγροτική κρίση του 1887 είχε επηρεάσει εξίσου τις δυο κοινότητες, οι οποίες ενώνουν τις δυνάμεις τους κατά της κυβερνητικής αναληψίας απέναντι στους δυσπραγούντες αγρότες. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια των κοινών οικονομικών συμφερόντων οι βουλευτές των δυο κοινοτήτων καταψηφίζουν τον ετήσιο προϋπολογισμό του 1888 και συντάσσουν το υπόμνημα του 1889. Οι διαφωνίες όμως ως προς το αίτημα της κατάργησης του φόρου υποτελείας θα οδηγήσει τη συνεργασία των δυο κοινοτήτων σε αδιέξοδο. Οι Τουρκοκύπριοι βουλευτές δεν μπορούν να συναινέσουν στην άρση του τελευταίου συνδετικού κρίκου ανάμεσα στην Κύπρο και την Οθωμανική Αυτοκρατορία και να πλήξουν τα κυριαρχικά δικαιώματα του Σουλτάνου. Οι Ελληνοκύπριοι από την πλευρά τους δεν μπορούν παρά να θίξουν το γεγονός ότι η κακή οικονομική κατάσταση της νήσου οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην εξαγωγή 92.000 λιρών από τα ταμεία της Κύπρου.

Μέσα στα πλαίσια του διχασμού της ελληνοκυπριακής κοινότητας κατά τη διάρκεια του αρχιεπισκοπικού ζητήματος επιτυγχάνεται η δεύτερη βραχύβια συνεργασία Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων κατά της κυβερνητικής πολιτικής. Οι βουλευτικές εκλογές του 1901 βρίσκουν

τις δυο κοινότητες διχασμένες στο εσωτερικό τους. Τότε σχηματίζεται ένα κοινό αντικυβερνητικό μέτωπο Τουρκοκύπριων και Ελληνοκύπριων με στόχο τη διεύρυνση των εξουσιών τους εντός του νομοθετικού συμβουλίου και την επίτευξη φορολογικών ελαφρύνσεων προς όφελος του λαού. Και ενώ ο άμεσος στόχος των δυο μερίδων ήταν κοινός, οι διαφορές στους απώτερους στόχους τους θα οδηγήσουν τη συνεργασία σε αδιέξοδο. Οι Ελληνοκύπριοι ήθελαν να πλήξουν την βρετανική διοίκηση με απώτερο στόχο την ένωση ενώ οι Τουρκοκύπριοι είχαν απώτερο στόχο τη διεύρυνση των εξουσιών τους. Η αφορμή για τη διάλυση της συνεργασίας δίνεται όταν οι Ελληνοκύπριοι υποκύπτουν στις πιέσεις από το εσωτερικό της κοινότητάς τους και απαντούν στις βρετανικές προκλήσεις συνδέοντας το αίτημα της πληρωμής του φόρου υποτελείας από την Αγγλία με την ένωση. Η αύξηση της έντασης με την οποία επιδίωκε η ελληνοκυπριακή κοινότητα την ικανοποίηση του αιτήματος αυτού τρόμαξε την τουρκοκυπριακή κοινότητα. Η βρετανική κυβέρνηση άδραξε την ευκαιρία, την οποία η ίδια δημιούργησε, για να προσφέρει στην τουρκοκυπριακή κοινότητα την ασφάλεια που τόσο επιθυμούσε μέσω της διατήρησης του status quo. Το αποτέλεσμα αυτής της σύντομης περιόδου συνεργασίας των βουλευτών κατά της βρετανικής διοίκησης ήταν η επιστροφή των Τουρκοκυπρίων στους κόλπους της κυβέρνησης και η οριστικοποίηση των δυο πολιτικών στρατοπέδων. Στο εξής οι δυο κοινότητες θα συνεχίσουν να αντιπολιτεύονται η μια την άλλη και να προωθούν την υλοποίηση των εθνικών τους πόθων. Οι Βρετανοί στην προσπάθειά τους να διασπάσουν το κοινό μέτωπο συνεργασίας οδήγησαν στην ριζοσπαστικοποίηση των εθνικών πόθων των δυο κοινοτήτων με αποτέλεσμα την παράλληλη παγίωση των αιτημάτων της ένωσης και της επιστροφής της Κύπρου στον Σουλτάνο μετά την αποχώρηση της Βρετανίας. Διεθνείς εξελίξεις, όπως οι βαλκανικοί πόλεμοι και ο πρώτος παγκόσμιος, οι οποίοι φέρνουν τις δυο μητέρες πατρίδες σε αντίθετα στρατόπεδα θα οξύνουν τις σχέσεις των κοινοτήτων ακόμη περισσότερο και θα οδηγήσουν στα αιματηρά επεισόδια του 1912 μετά τα οποία κάθε ίχνος εμπιστοσύνης ανάμεσα σε Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους θα εξανεμιστεί. Οι αποτυχημένες προσπάθειες συνεργασίας των δυο κοινοτήτων και το αυξανόμενο αίσθημα ανασφάλειας των Τουρκοκυπρίων θα παγιώσουν την σχέση αλληλεξάρτησής τους με την κυβέρνηση.

Όσον αφορά την σχέση Τουρκοκυπρίων και Βρετανών, η τουρκοκυπριακή κοινότητα εξελίσσεται σταδιακά σε συνεργάτη των Βρετανών. Είναι όμως οι Τουρκοκύπριοι τα πειθήνια όργανα των Βρετανών; Από τα συλλεγέντα στοιχεία δεν απορρέει το συμπέρασμα ότι οι Βρετανοί ακολούθησαν πιο ευνοϊκή πολιτική απέναντι στην τουρκοκυπριακή κοινότητα. Οι Τουρκοκύπριοι έχουν τα ίδια παράπονα με τους Ελληνοκύπριους ως προς τη φορολογική και διοικητική πολιτική των Βρετανών. Η διαφορά ανάμεσα στις δυο κοινότητες έγκειται στο γεγονός ότι κατά τις πρώτες δεκαετίες της μεταπολίτευσης οι Τουρκοκύπριοι αποδέχονται τη βρετανική κηδεμονία και δεν ενοχλούνται από τον έλεγχο που ασκεί η κυβέρνηση στο Εβκάφ και την εκπαίδευση ενώ δηλώνουν ξεκάθαρα ότι οι ανώτερες διοικητικές θέσεις θα πρέπει να

καλύπτονται από Βρετανούς, οι οποίοι είναι οι μόνοι που μπορούν να εξασφαλίσουν την ισονομία ανάμεσα στις δυο κοινότητες. Εν ολίγοις, οι Τουρκοκύπριοι δεν έχουν τις ίδιες «φιλοδοξίες» με τους Ελληνοκυπρίους.

Όσον αφορά την άποψη ότι οι Βρετανοί προτιμούν να εργοδοτούν Τουρκοκύπριους στη δημόσια υπηρεσία, κάτι τέτοιο δεν υποστηρίζεται από τα αποτελέσματα της έρευνάς μας. Η μόνη υπηρεσία στην οποία υπερτερεί το τουρκοκυπριακό στοιχείο είναι η αστυνομία. Αυτό, όμως, δεν αποκλείει την κάλυψη πολλών ανώτερων αστυνομικών θέσεων από Ελληνοκύπριους. Το γεγονός ότι κατά περιόδους δημόσιες υπηρεσίες στελεχώνονταν κυρίως από Ελληνοκύπριους αποδεικνύεται από τα δυο υπομνήματα της τουρκοκυπριακής κοινότητας το 1884 και το 1891 με τα οποία ζητούν αύξηση των Τουρκοκύπριων δημόσιων υπαλλήλων.

Από την άλλη πλευρά, η έρευνα επιβεβαιώνει την άποψη ότι η τουρκοκυπριακή πολιτική εξελίσσεται ως αντίδραση στην πολιτική των Ελληνοκυπρίων. Αλλά μια πιο προσεκτική ματιά οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η ερμηνεία του γεγονότος αυτού είναι πιο περίπλοκη. Τα διαβήματα των Τουρκοκυπρίων προς τη βρετανική κυβέρνηση σχετικά με το μέλλον της Κύπρου αποτελούν συνήθως απάντηση στην ενωτική δράση των Ελληνοκυπρίων, όμως η πολιτική των Τουρκοκυπρίων δεν σχηματίζεται μόνο με γνώμονα τη δράση των συνοίκων τους. Η συχνά διφορούμενη στάση της Βρετανίας απέναντι στους εθνικούς πόθους των Ελληνοκυπρίων είναι ένας παράγοντας που θα οδηγήσει στην διαμόρφωση του τουρκοκυπριακού αιτήματος για επιστροφή της Κύπρου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ενώ μεγάλη επιρροή στον σχηματισμό του τουρκοκυπριακού πολιτικού λόγου θα διαδραματίσουν και οι διεθνείς εξελίξεις.

Πως επηρεάζουν οι εξωτερικοί παράγοντες και οι διεθνείς εξελίξεις την Κύπρο; Η Κύπρος επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από τις διεθνείς εξελίξεις, ειδικά όταν αυτές αφορούν την Ελλάδα, την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τη Βρετανία με έναν ιδιαίτερο τρόπο: παρόλο που δεν έχουν πραγματικό και ουσιαστικό αντίκτυπο στην καθημερινότητα των Κυπρίων, αποτελούν συνήθως την αφορμή για την ανακίνηση ζητημάτων που απασχολούν τη νήσο. Απλές διαδόσεις σχετικά με την αλλαγή του καθεστώτος της νήσου θέτουν τις δυο κοινότητες σε συναγερμό και οδηγούν στη διενέργεια συλλαλητηρίων και την αποστολή υπομνημάτων στη Βρετανία. Με αυτό τον τρόπο, ένα άρθρο σε εφημερίδα του εξωτερικού ή μια ανεπίσημη δήλωση Άγγλου πολιτευτή προκαλεί την κινητοποίηση των Ελληνοκυπρίων και την ανακίνηση του κυπριακού ζητήματος στην αγγλική Βουλή. Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα, κατά την άποψή μας, χαρακτηριστικά των Ελληνοκυπρίων είναι η ευκολία με την οποία μετατρέπουν την απλή διατύπωση των εθνικών τους πόθων σε βεβαιότητα για την πραγματοποίησή τους. Για παράδειγμα, επειδή οι ίδιοι θεωρούν σωστό και δίκαιο να αποδοθεί η Κύπρος στην Ελλάδα, εκλαμβάνουν μια διεθνή εξέλιξη, όπως η άνοδος του φιλέλληνα Gladstone στην πρωθυπουργία το 1880, ως απόδειξη ότι η ικανοποίηση των εθνικών τους πόθων πλησιάζει. Έτσι, η Κύπρος ως

άλλος ομφαλός της γης αποτελεί το κέντρο γύρω από το οποίο περιστρέφονται όλοι οι διεθνείς παράγοντες και κάθε αλλαγή σε διεθνές επίπεδο ερμηνεύεται ως οιωνός για την επικείμενη ένωση.

Εν κατακλείδι, κατά τις πρώτες δεκαετίες της βρετανικής κυριαρχίας χάθηκε για την Κύπρο η ευκαιρία για σχηματοποίηση μιας κοινής κυπριακής ταυτότητας που θα ένωνε τις δυο κοινότητες με βάση τα κοινά τους συμφέροντα και με στόχο την πολιτική και οικονομική τους χειραφέτηση. Η Βρετανία με την πολιτική του ελάχιστου κόστους-μέγιστου κέρδους επέτρεψε στην αστική μειοψηφία και την Εκκλησία να παγιώσουν τη σχέση κηδεμονίας τους με την αγροτική μειοψηφία, ενώ με την ελαστικότητα που έδειξε έναντι της ενωτικής ρητορείας της ελληνοκυπριακής ηγεσίας επέτρεψε την οριστικοποίηση του αιτήματος της ένωσης, η οποία ανάγεται σε πανάκεια για όλα τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η κοινότητα. Αλλά και οι ηγέτες των δυο κοινοτήτων με τη σειρά τους δεν αξιοποίησαν πολύτιμες ευκαιρίες για να ενώσουν τις δυνάμεις τους προς όφελος των συμπολιτών τους. Αν οι βραχύβιες περιόδους συνεργασίας των αντιπροσώπων των δυο κοινοτήτων δεν καταλύονταν από τους εθνικούς στόχους της ένωσης και της διατήρησης της κυριαρχίας του Σουλτάνου αρχικά και της Βρετανίας στη συνέχεια, τότε ο αγώνας για την χειραφέτησή τους θα μπορούσε να έχει ταχύτερα, ή ίσως και σημαντικότερα, αποτελέσματα. Αν οι δυο κοινότητες πολιτεύονταν με βάση τις οικονομικές και άρα καθημερινές τους ανάγκες, θα μπορούσαν να χτίσουν ένα κοινό μέτωπο αγώνα που θα εξανάγκαζε τη Βρετανία να συγκεκριμενοποιήσει την πολιτική της και να άρει το καθεστώς αβεβαιότητας, το οποίο έπληξε ανεπανόρθωτα την οικονομία στην Κύπρο και εγκλώβισε τους πολίτες στο διαιωνιζόμενο πελατειακό σύστημα της μικροπολιτικής. Η ιστορία, όμως, δεν μελετά τις πιθανότητες αλλά τα γεγονότα. Το αδιαμφισβήτητο γεγονός είναι ότι κατά τις πρώτες δεκαετίες της βρετανικής κυριαρχίας πολιτικές και ιδέες που θα καθορίσουν το μέλλον της Κύπρου έλαβαν το σχήμα με το οποίο τις γνωρίζουμε σήμερα. Για αυτό είναι σημαντική η μελέτη της συγκεκριμένης περιόδου ώστε αναγνωρίζοντας και χαρτογραφώντας τη διαδικασία κρυστάλλωσής τους να μάθουμε πώς να αποφεύγουμε τα λάθη του παρελθόντος και να δημιουργούμε τις ευκαιρίες του μέλλοντος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Πρωτογενείς Πηγές:

Annual Report of Limassol District after the first year of British Administration July 1878-1879.

Αρχείο Αρχιγραμματείας, Κρατικά Αρχεία Κυπριακής Δημοκρατίας 1878–1923.

Cyprus Blue Books 1878-1922.

Cyprus Gazette 1878-1922.

Εφημερίδες:

Αλήθεια 1881–1886 και 1896–1899.

Ευαγόρας 1900

Ελευθερία 1906–1923

Κύπρος 1878

Cyprus 1880–1882.

Νέον Κίτιον 1879–1881.

Neon Kition 1879–1881.

Πυρσός 1922-1923

Στασινός 1882-1883.

Φωνή της Κύπρου 1884–1895 και 1900-1905.

Εκδεδομένες Πηγές:

- Alastos Doros, *Cyprus in history: A survey of 5,000 years*, Zeno, London: 1976.
- Αλεξάνδρου Χρήστος, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία στον Κυπριακό Τύπο – Η Μαρτυρία του «Νέου Έθνους» (Νοέμβριος 1918 – Σεπτέμβριος 1922)*, Ιολκός, Αθήνα: 2013.
- Άμαντος Κωνσταντίνος, *Σύντομος Ιστορία της Κύπρου*, Σύλλογος προς διάδοσιν ωφέλιμων βιβλίων, Αθήνα:1956.
- Αναγνωστοπούλου Σία, «Η Εκκλησία της Κύπρου και ο εθναρχικός της ρόλος 1878-1960», στο *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 68-69-70, Αθήνα: Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999.
- Apeyitou Eleni, «Turkish Cypriot Nationalism: Its history and development 1571-1960», στο Solomou Emilios-Faustmann Hubert (Επιμ.), *Colonial Cyprus 1878-1960: Selected Readings from the Cyprus Review*, University of Nicosia, Nicosia: 2010.
- Asmussen Jan, «Early conflicts between the Greek and Turkish Cypriot communities in Cyprus», στο Solomou Emilios-Faustmann Hubert (Επιμ.), *Colonial Cyprus 1878-1960: Selected Readings from the Cyprus Review*, University of Nicosia, Nicosia: 2010.
- Attalides Michael, «The Turkish Cypriots: Their relations to the Greek Cypriots in perspective», στο Attalides Michael (Επιμ.), *Cyprus Reviewed: The result of a seminar on the Cyprus Problem held in June 3rd 1976 by Jus Cypri Association and Coordinating Committee of Scientific and Cultural Organizations*, Jus Cypri Association and Coordinating Committee of Scientific and Cultural Organizations, Nicosia: 1977.

- Black Jeremy, *A Military History of Britain from 1775 to the Present*, Praeger Security International, West Port Connecticut, London: 2006.
- Choisi Jeanette, «The Turkish Cypriot Elite-Its social function and legitimization», στο Solomou Emilios-Faustmann Hubert (Επιμ.), *Colonial Cyprus 1878-1960: Selected Readings from the Cyprus Review*, University of Nicosia, Nicosia: 2010.
- Choisi Jeanette, «The Greek Cypriot Elite: Its social function and legitimization», στο Solomou Emilios-Faustmann Hubert (Επιμ.), *Colonial Cyprus 1878-1960: Selected Readings from the Cyprus Review*, University of Nicosia, Nicosia: 2010.
- Δημητρίου Παναγιώτης, *Η Ιστορία του Κυπριακού Νομίσματος – Από το τάλαντο στο ευρώ*, Αφή, χ.τ.: 2010.
- Εγγλεζάκης Βενέδικτος, *Είκοσι Μελέται δια την Εκκλησίαν Κύπρου: 4ος έως 20ος αιών*, Ίδρυμα Α.Γ. Λεβέντη-Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα: 1996.
- Ζανέτος Φίλιος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου – Από την Αγγλική κατοχή μέχρι το 1911*, Επιφανίου,(Β΄ Έκδοση), Λευκωσία: 1997.
- Georghallides Georghios, *A political and administrative history of Cyprus 1918-1926 with a survey of the foundations of British Rule*, Cyprus Research Centre, Nicosia: 1979.
- Georghallides Georghios, *Churchill's visit to Cyprus: A political analysis*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου, Λευκωσία: 1970.
- Ηλιοφώτου Χρήστος, *Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και η προσφορά της Κύπρου*, χ.ε., Λευκωσία: 1987.
- Hacket John, *A history of the Orthodox Church of Cyprus: From the coming of the Apostles Paul and Barabbas to the commencement of the British Occupation (A.D. 45- A.D. 1787): Together with some account of Latin and other Churches existing in the island*, Bulk Franklin, New York: 1972.
- Hadjidemetriou Katia, *A History of Cyprus*, χ.ε., Nicosia: 1997.
- Hadjivasiliou Evanthis, *The Cyprus Question 1878-1960: A Constitutional Aspect*, University of Minnesota, Minnesota, Minneapolis: 2002.
- Hill George Sir, *A History of Cyprus*, τ. IV - The Ottoman province, The British Colony (1571 – 1948), Cambridge University Press, Cambridge: 1952.
- Θεοδούλου Γεώργιος, *Καταγωγή και εξέλιξη των σχέσεων Εκκλησίας-Πολιτείας στην Κύπρο: με έμφαση στην σύγχρονη εποχή*, Εκδόσεις Ηλία Επιφανίου, Λευκωσία: 2011.
- Ιορδάνου Μυριάνθη, *Κυπριακή Αστυνομία – Από τα κλασσικά χρόνια έως τον 21ο αι.*, Κασουλίδη, Λευκωσία: 2006.
- Καλότυχος Βαγγέλης, «Η Κύπρος και ο λαός της: έθνος, ταυτότητα και εμπειρία σε μια Μη-φαντασιακή κοινότητα», στο *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 68-69-70, Αθήνα: Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999.
- Καρασαρίνης Μάρκος, «Το «εύλογον» και το «τακτόν»: Όψεις του Κυπριακού Προβλήματος στη Βουλή των Ελλήνων, 1915-1959», στο *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 68-69-70, Αθήνα: Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999.

- Κατσιαούνης Ρολάνδος, *Η Διασκεπτική 1946-1948-Με ανασκόπηση της περιόδου 1878-1945*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία: 2000.
- Katsiaounis Rolandos, *Labour, Society and Politics in Cyprus during the second half of the nineteenth century*, Cyprus Research Center, Nicosia: 1996.
- Keeling George H., «To stay or not to stay; That is the question Cyprus and the official mind of imperialism in the post war world 1945-1955», στο Solomou Emiliou-Faustmann Hubert (Επιμ.), *Colonial Cyprus 1878-1960: Selected Readings from the Cyprus Review*, University of Nicosia, Nicosia: 2010.
- Kitromilides Paschalis, «From coexistence to confrontation: The dynamics of ethnic conflict in Cyprus, στο Attalides Michael (Επιμ), *Cyprus Reviewed: The result of a seminar on the Cyprus Problem held in June 3rd 1976 by Jus Cypri Association and Coordinating Committee of Scientific and Cultural Organizations*, Jus Cypri Association and Coordinating Committee of Scientific and Cultural Organizations, Nicosia: 1977.
- Kizilyurek Niyazi, «Ομοσπονδιακή Κύπρος: Προβλήματα και Προοπτικές», στο *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 68-69-70, Αθήνα: Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999.
- Kizilyurek Niyazi, *Οι Τουρκοκύπριοι, η Τουρκία και το Κυπριακό*, Παπαζήσης, Αθήνα: 2009.
- Κουδουνάρης Αριστείδης, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920*, χ.ε., Λευκωσία: 2010.
- Κουλλαπής Λώρης, «Ιδεολογικοί Προσανατολισμοί της ελληνοκυπριακής εκπαίδευσης με έμφαση στο μάθημα της ιστορίας», στο *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 68-69-70, Αθήνα: Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999.
- Kyrris Costas, *History of Cyprus with an introduction to the geography of Cyprus*, Proodos, Nicosia: 1985.
- Κωφός Ευάγγελος, *Η Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα 1875-1881: Από τις επαναστάσεις Βοσνίας-Ερζεγοβίνας στην ενσωμάτωση της Θεσσαλίας*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα: 2001.
- Lanitis Nicholas Constantine, *Rural Indebtness and Agricultural Co – Operation in Cyprus* (αναθεωρημένη έκδοση), Πρόοδος, Λεμεσός: 1992.
- Λαζαρίδης Σταύρος, *Κύπρος. Μια ιστορική αναδρομή μέσα από Γκραβούρες 1878 – 1900*, Λευκωσία: 1984.
- Leigh James and Vukovic Predrag, *A Geopolitics of Cyprus*, Gloria Center, December 22nd, 2011, <http://www.gloria-center.org/2011/a-geopolitics-of-cyprus/>.
- Λέφκης Γιάννης, *Οι Ρίζες*, Λεμεσός: 1984.
- Lloyd Trevor, *The history of British Empire*, Hambledon and London, London and New York: 2001.
- Λυμπουρίδης Αχιλλέας, *Η Αγγλοκρατία στην Κύπρο – Από της κατοχής μέχρι το τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου*, Λευκωσία:1885.

- Λυμπουρίδης Αχιλλέας, *Η Κύπρος και τα Πρώτα Χρόνια του Μεσοπολέμου – Σύντομο Ιστορικό Διάγραμμα της 5ης Δεκαετίας της Αγγλικής Κατοχής (1920 – 1930)*, έκδοση του ιδίου, Λευκωσία: χ.χ.
- Λυμπουρίδης Αχιλλέας, *Σύνταγμα για την Κύπρο - Μια σύντομη επισκόπηση των προσφερθέντων εις τους Κυπρίους Συνταγμάτων επί Αγγλοκρατίας*, έκδοση του ιδίου Λευκωσία: χ.χ.
- Luke Harry, *Cyprus under the Turks*, C. Hurst and Company, London: 1989.
- Lyssiotis Marios, «An analysis of the Cyprus Legislative Council», στο Solomou Emilios-Faustmann Hubert (Επιμ.), *Colonial Cyprus 1878-1960: Selected Readings from the Cyprus Review*, University of Nicosia, Nicosia: 2010.
- Μιχαήλ Μιχάλης Ν., Το τσιφλίκι (çiftlik) της οθωμανικής περιόδου. Μοναστηριακά τσιφλίκια στους Κώδικες 49 (1813- 1841) και 51 (1818 - 1881) της Ιεράς Μονής Κύκκου, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2005.
- Michaelides Michael, «The Turkish Cypriot Working Class and the Cyprus Labor Movement 1920-1963», στο Solomou Emilios-Faustmann Hubert (Επιμ.), *Colonial Cyprus 1878-1960: Selected Readings from the Cyprus Review*, University of Nicosia, Nicosia: 2010.
- Μουστακά Σωτηρούλα, *Το Εργατικό Κίνημα στην Κύπρο την περίοδο της Αγγλοκρατίας 1878-1955*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα: 2010.
- Μουλετή Ελένη, *Η βρετανική πολιτική απέναντι στην τουρκοκυπριακή κοινότητα 1878-1950: Η πορεία προς την εθνοποίηση της μουσουλμανικής-κυπριακής κοινότητας*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα: 2008.
- Nevzat Altay, *Nationalism amongst the Turks of Cyprus: The first wave*, Oulun Yliopisto, Oulu: 2005.
- Orr Charles William James, *Cyprus under British Rule*, Zeno publishers, London: 1972.
- Παπαγεωργίου Σπύρος, *Ο Καποδίστριας και οι ρίζες του Κυπριακού-Μια άγνωστη πτυχή*, Επιφανίου, Λευκωσία: 2003.
- Παπαγεωργίου Στέφανος, *Η πρώτη περίοδος της Αγγλοκρατίας στην Κύπρο (1878-1914): Πολιτικός εκσυγχρονισμός και κοινωνικές αδράνειες*, Παπαζήσης, Αθήνα: 1996.
- Παπαγεωργίου Στέφανος, «Παράλληλες διαδρομές, διαφορετικές ταχύτητες: Η γένεση του ελληνικού και τουρκικού εθνικισμού στην Κύπρο», στο *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 68-69-70, Αθήνα: Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999.
- Παντελή Σταύρος, *Η νέα ιστορία της Κύπρου*, Φλώρος, Αθήνα: 1985.
- Panteli Stavros, *A new history of Cyprus*, East - West Publications, London: 1988.
- Παπαδόπουλος Θεόδωρος, *Η διοργάνωση του εθνικού κινήματος 1901-1923*, Έκδοση του ιδίου, Λευκωσία: 2009.

- Papadopoulos Theodoros, *Social and Historical data on population 1570-1881*, Cyprus Research Centre, Nicosia: 1965.
- Παπαπολυβίου Πέτρος, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πόλεμοι-Συμβολή στην ιστορία του κυπριακού εθελοντισμού*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία: 1997.
- Πικρός Γιάννης Π., *Ο Βενιζέλος και το Κυπριακό*, Φιλιππότη, Αθήνα: 1980.
- Reddway John *Burdened with Cyprus – The British connection*, Weidenfeld and Nicolson, London: 1986.
- Ρίχτερ Χαϊνς Α., *Ιστορία της Κύπρου*, τ. Πρώτος - (1878 – 1949), Εστία, Αθήνα: 2007 .
- Richter Heinz A, «The Cypriot Communist Party and the Comintern», στο Solomou Emiliou-Faustmann Hubert (Επιμ.), *Colonial Cyprus 1878-1960: Selected Readings from the Cyprus Review*, University of Nicosia, Nicosia: 2010.
- Ristelhueber Rene, *Ιστορία των Βαλκανικών λαών*, Παπαδήμα, Αθήνα: 2000.
- Shaw Stanford J. and Shaw Ezel Kural, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Vol. II: Reform, Revolution and Republic: The rise of modern Turkey 1808-1975*, Cambridge University Press, Cambridge: 2006.
- Soulioti Stella, *Fettered Independence: Cyprus 1878-1964*, vol.1, University of Minnesota, Minneapolis: 2006.
- Σοφοκλέους Ανδρέας, *Οι πρώτες Κυπριακές Εφημερίδες και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα των Ελλήνων της Κύπρου*, Intercollege Press, Λευκωσία: 1994.
- Σοφοκλέους Ανδρέας, *Συμβολή στην Ιστορία του κυπριακού Τύπου*, τ.1-2, Intercollege, Λευκωσία: 1998.
- Σοφοκλέους Ανδρέας, *Η Λογοκρισία του Τύπου στην Κύπρο επί Αγγλοκρατίας (1878-1960)*, Εστιάσεις, Λευκωσία: 2014,
- Σπυριδάκης Κωνσταντίνος, *Σύντομος Ιστορία της Κύπρου*, χ.ε., Λευκωσία: 1972.
- St. John-Jones L.W., *The population of Cyprus: Demographic trends and socioeconomic influences*, Institute of Commonwealth Studies, Hounslow, Middlesex: 1983.
- Storrs Ronald, *Orientations*, Nicholson and Watson, London: 1945.
- Yavuz Hakan M., «The evolution of ethno-nationalism in Cyprus under the Ottoman and British rule», στο Solomou Emiliou-Faustmann Hubert (Επιμ.), *Colonial Cyprus 1878-1960: Selected Readings from the Cyprus Review*, University of Nicosia, Nicosia: 2010.
- Τενεκίδης Γιώργος-Κρανιδιώτης Γιάννος, *Κύπρος, Ιστορία, Προβλήματα και Αγώνες του λαού της*, Εστία, Αθήνα: 1981.
- Τερλεξής Πανταζής, *Διπλωματία και Πολιτική του Κυπριακού: Η ανατομία ενός λάθους*, Panna, Αθήνα: 1971.
- Varnava Andrekos, *British Imperialism in Cyprus – 1878 – 1915*, Manchester University Press, Manchester: 2009.

- Φάντης Ανδρέας, *Το Κυπριακό Συνδικαλιστικό κίνημα στα χρόνια της Αγγλοκρατίας (1878 – 1960)*, τ. Α', Λευκωσία: 2005.
- Faustmann Hubert, «Clientism in the Greek Cypriot Community of Cyprus under the British Rule», στο Solomou Emiliou-Faustmann Hubert (Επιμ.), *Colonial Cyprus 1878-1960: Selected Readings from the Cyprus Review*, University of Nicosia, Nicosia: 2010.
- Firat Melek, «Οι πολιτικές της Τουρκίας στο Κυπριακό», στο *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 68-69-70, Αθήνα: Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999.
- Φραγκούδης Γεώργιος, *Ιστορία του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος Κύπρου 1900-1910*, χ.ε., Αλεξάνδρεια: 1911.
- Χαραλάμπους Δημήτρης Φ., *Ιστορία του Διδασκαλικού Συνδικαλισμού στην Κύπρο*, τ.2, Ελληνικά Γράμματα – Παγκύπρια Οργάνωση Ελλήνων Δασκάλων, Αθήνα: 2001.
- Χατζηλύρας Αλέξανδρος Μιχαήλ, *Οι Αρμένιοι της Κύπρου*, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών, Λευκωσία: χ.χ.
- Χριστοδούλου Μιλτιάδης, *Κύπρος-Ελλάδα, Οι σχέσεις Αθηνών-Λευκωσίας, Πορεία έξαρσης και καταποντισμού, ανάδυσης και ανάπλασης*, τ. Α', Πρόοδος, Λευκωσία:1999.
- Χριστοδούλου Νίκος, *Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα της Κύπρου κατά τα έτη 1900-1910*, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία: 1999.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ

Κατάλογος Βιομηχανιών 1887 – 1888 ¹⁹⁹⁰

Επαρχία Λευκωσίας	Επαρχία Λάρνακας	Επαρχία Λεμεσού	Επαρχία Αμμοχώστο υ	Επαρχία Πάφου	Επαρχία Κερύνειας

¹⁹⁹⁰ Cyprus Blue Book 1887 - 1888 σ.σ. 547 – 560.

2 Βυρσοδεψεία	10 Μύλοι Καλαμποκιού	2 Καπνεργοστάσια	21 Μύλοι (Νερού)	11 Βυρσοδεψεία	30 Αλευρόμυλοι (Νερού)
3 Καπνεργοστάσια	16 Εκκοκκιστήρια Βαμβακιού	3 Αλευρόμυλοι (Ατμού)	3 Ανεμόμυλοι	1 Καπνεργοστάσιο	Αργαλειοί Μεταξιού
Αλευρόμυλοι και Μύλοι Βαμβακιού (Ατμού)	10 Μηχανές	1 Ατμομηχανή	13 Μύλοι (Ατμού)	1 Αλευρόμυλο (Ατμού)	Αργαλειοί βαμβακιου
144 Αλευρόμυλοι και Μύλοι Βαμβακιού (Νερού)	1 Μηχανή Πάγου	3 Πιεστήρια	109 Ελαιοτριβεία	100 Μύλοι (Νερού)	
Αργαλειοί Μεταξιού και Βαμβακιού	2 Μηχανές Κοπής Καπνού	14 Αποστακτήρια	37 Εκκοκκιστήρια Βαμβακιού	Ανεμόμυλοι	
Εκτυπώτες Κλωστοϋφαντουργίας	5 Υδραυλικές Πρέσες	2 Μηχανές Κοπής Καπνού	89 Αργαλειοί Βαμβακιού	Εκκοκκιστήρια Βαμβακιού	
Σιδηρουργοί και Κατασκευαστές Υποδημάτων και Σχοινοίου	3 Μηχανές Διαχωρισμού	8 Μηχανές Περίελιξης Μεταξιού	18 Μηχανές περίελιξης Μεταξιού	276 Αργαλειοί Βαμβακιού	
Πιεστήρια	1 Κυλινδρόμυλο	46 Μύλοι (Νερού)	8 Κεραμοποιεία	10 Μηχανές Περίελιξης Μεταξιού	
Πατητήρια και Ελαιοτριβεία		133 Ελαιοτριβεία	331 Αλευρόμυλοι (ζώα)	Αργαλειοί Μεταξιού	
		155 Πατητήρια		96 Πατητήρια	
		409 Αποστακτήρια		24 Αποστακτήρια	

		35 Μηχανές Υφανσης		251 Ελαιοτριβεία	
		1 Εργοστάσιο Παραγωγής Μεταλλικού Νερού		Κεραμοποιεία	

Κατάλογος Βιομηχανιών 1900 – 1901¹⁹⁹¹

Επαρχία Λευκωσίας	Επαρχία Λάρνακας	Επαρχία Λεμεσού	Επαρχία Αμμοχώστο υ	Επαρχία Πάφου	Επαρχία Κερύνειας
1 Βυρσοδεψείο	9 Μύλοι Καλαμποκιού	1 Καπνεργοστάσι ο	3 Μύλοι (Νερού)	11 Βυρσοδεψεία	36 Αλευρόμυλοι
2 Καπνεργοστά σια	19 Εκκοκκιστήρια Βαμβακιού	3 Αλευρόμυλοι (Ατμού)	3 Ανεμόμυλοι	1 Καπνεργοστάσ ιο	1751 Αργαλειοί Μεταξιού
3 Αλευρόμυλοι (Ατμού)	1 Αλευρόμυλος	3 Πιεστήρια	16 Μύλοι (Ατμού)	1 Αλευρόμυλο (Ατμού)	4 Μηχανές Βαμβακιού
5 Πιεστήρια	3 Μηχανές Κοπής Καπνού	12 Αποστακτήρια	164 Ελαιοτριβεία	95 Μύλοι (Νερού)	134 Ελαιοτριβεία
Τυπογράφοι	4 Πιεστήρια	1 Μηχανή Κοπής Καπνού	41 Εκκοκκιστήρια Μεταξιού	10 Μηχανές Περιέλιξης Μεταξιού	
Σιδηρουργοί		7 Μηχανές Περιέλιξης Μεταξιού	2 Μηχανές Περιέλιξης Μεταξιού	150 Πατητήρια	

¹⁹⁹¹ Cyprus Blue Book 1900 – 1901 σ.σ. 391 - 404

Βαφείς		53 Νερόμυλοι	13 Κεραμοποιεία	6 Αποστακτήρες Κρασιού	
Κατασκευαστές Υποδημάτων		153 Ελαιοτριβεία	330 Αλευρόμυλοι (Ζώα)	19 Ελαιοτριβεία	
Αποστακτήρια		111 Πατητήρια	4.542 Μηχανές Ύφανσης (Χειρός)	1 Κεραμοποιείο	
		561 Αποστακτήρες			
		515 Μηχανές Ύφανσης			
		2 Εργοστάσια Παραγωγής Μεταλικού Νερού			
		Κεραμοποιεία			
		2 Εργοστάσια Παραγωγής Σαπουνιού			
		3 Εργοστάσια Παραγωγής Κρασιού			
		2 Εργοστάσια Παραγωγής Γύψου			
		1 Εργοστάσια Παραγωγής Μακαρονιού			

Κατάλογος Βιομηχανιών 1910 – 1911¹⁹⁹²

Επαρχία Λευκωσίας	Επαρχία Λάρνακας	Επαρχία Λεμεσού	Επαρχία Αμμοχώστο υ	Επαρχία Πάφου	Επαρχία Κερύνειας
1 Βυρσοδεψείο	3 Καπνεργοστάσι α	1 Καπνεργοστάσι ο	17 Μύλοι (Νερού)	11 Βυρσοδεψεία	28 Αλευρόμυλοι
1 Καπνεργοστάσι ο	13 Μύλοι Βαμβακιού	3 Αλευρόμυλοι (Ατμού)	44 Μύλοι (Ατμού)	1 Καπνεργοστά σιο	Αργαλειοί
14 Μύλοι Βαμβακιού (Ατμού)	2 Αλευρόμυλοι	4 Πιεστήρια	185 Ελαιοτριβεία	104 Μύλοι (Νερού)	6 Μηχανές Βαμβακιού
17 Πιεστήρια	14 Εκκοκκιστήρια Βαμβακιού	24 Αποστακτήρια	41 Εκκοκκιστήρι α Βαμβακιού	Εκκοκκιστήρια Βαβακιού	119 Ελαιοτριβεία
9 Αποστακτήρια	3 Πιεστήρια	1 Μηχανή Κοπής Καπνού	5 Μηχανές Περιέλιξης Μεταξιού	8 Μηχανές Περιέλιξης Μεταξιού	1 Ελαιουργείο
1 Βιοτεχνία Χύτευσης Σιδήρου	3 Εργοστάσια Γύψου	7 Μηχανές Περιέλιξης Μεταξιού	13 Κεραμοποιεί α	180 Πατητήρια	3 Αλευρόμυλοι
2 Τυροκομεία	1 Εργοστάσιο Πάγου	59 Νερόμυλοι	80 Αλευρόμυλοι	160 Αποστακτήρες	
Σιδηρουργοί	Κεραμοποιεία	160 Ελαιοτριβεία	5000 Μηχανές Ύφανσης (Χειρός)	219 Ελαιοτριβεία	
Βαφείς	Κατασκευαστές Καλαθιών	110 Πατητήρια	1 Εργοστάσιο Γύψου	1 Κεραμοποιείο	

¹⁹⁹² Cyprus Blue Book 1910 – 1911 σ.σ. 315 - 323

Κατασκευαστές Υποδημάτων		631 Αποστακτήρες		Μηχανές Σχοινοίου	
		579 Μηχανές Ύφανσης			
		3 Εργοστάσια Μεταλλικού Νερού			
		Κεραμοποιεία			
		1 Εργοστάσιο Σαπουνιού			
		4 Εργοστάσια Κρασιού			
		3 Εργοστάσια Γύψου			
		1 Εργοστάσιο Κεραμίδια και Πλακάκια			
		1 Χυτήριο			

Κατάλογος Βιομηχανιών 1919 – 1920¹⁹⁹³

Επαρχία Λευκωσίας	Επαρχία Λάρνακας	Επαρχία Λεμεσού	Επαρχία Αμμοχώστου	Επαρχία Πάφου	Επαρχία Κερύνειας
9 Βυρσοδεψεία	3 Μηχανές Κοπής Καπνού	2 Καπνεργοστάσια	11 Μύλοι (Νερού)	Βυρσοδεψεία	18 Αλευρόμυλοι (Νερού)
1 Καπνεργοστάσιο	19 Εκκοκκιστήρια Βαμβακιού	7 Αλευρόμυλοι (Ατμού)	11 Αντλίες Ατμού	1 Καπνεργοστάσιο	2000 Αργαλειοί Βαμβακιού και Μεταξιού

¹⁹⁹³ Cyprus Blue Book 1919 – 1920 σ.σ. 324 - 336

39 Μύλοι Αλευριού και Βαμβακιού (Ατμού)	3 Υδραυλικές Πρέσες	6 Πιεστήρια	42 Μύλοι (Ατμού)	179 Μύλοι (Νερού)	6 Μηχανές Βαμβακιού (Νερού)
Αργαλειοί Μεταξιού και Βαμβακιού	3 Πιεστήρια	24 Αποστακτήρια	193 Ελαιοτριβεία	7 Μηχανές Ατμου	116 Ελαιοτριβεία
Εκτυπωτές Κλωστοϋφαντουργίας	3 Εργοστάσια Γύψου	7 Μηχανές Περιέλιξης Μεταξιού	50 Εκκοκκιστήρια Βαμβακιού	598 Εκκοκκιστήρια Βαμβακιού	3 Ελαιοτριβεία (Ατμού)
20 Πιεστήρια	Κεραμοποιεία	59 Μύλοι (Νερού)	Μηχανές Περιέλιξης Μεταξιού	1000 Αργαλειοί Βαμβακιού	5 Αλευρόμυλοι (Ατμού)
10 Αποστακτήρια	Κατασκευή Καλαθιών	160 Ελαιοτριβεία	2 Κεραμοποιεία	5 Μηχανές Περιέλιξης Μεταξιού	2.238 Μελίτσια
2 Εργοστάσια Χύτευσης Σιδήρου	Εργοστάσια Σαπουνιού	110 Πατητήρια	47 Αλευρόμυλοι	180 Πατητήρια	
6 Τυροκομεία	14 Μηχανές (Ατμού)	681 Αποστακτήρες	6000 Μηχανές Ύφανσης (Χειρός)	92 Αποστακτήρες	
140 Μύλοι Αλευριού και Βαμβακιού (Νερού)	122 Ελαιοτριβεία	579 Μηχανές Ύφανσης	1 Εργοστάσιο Γύψου	300 Ελαιοτριβεία	
3 Εργοστάσια Κεραμίδια, Πλακάκια και Τούβλα		1 Μηχανή Πάγου	1 Μύλο Βαμβακιού	2 Μηχανές Κατασκευής Σχοινιού	
Σιδηρουργοί		1 Εργοστάσιο Γυάλινων Μωσαϊκών		2 Πριονιστήρια	

		και Μαρμάρων			
Βαφείς		3 Εργοστάσια Μεταλλικού Νερού			
Κατασκευαστές Υποδημάτων		Κεραμοποιεί α			
Κατασκευαστές Σχοινιού		2 Εργοστάσια Σαπουνιού			
		11 Εργοστάσια Κρασιού			
		3 Εργοστάσια Γύψου			
		1 Εργοστάσιο Πλακάκια και Κεραμίδια			

Κατάλογος επαγγελματιών και μισθών το 1920¹⁹⁹⁴

Αγροτικός τομέας	Ζευγάδες	£36 – 45 τον χρόνο και φαγητό
	Θεριστες	£36 – 45 τον χρόνο και φαγητό

¹⁹⁹⁴ Cyprus Blue Book 1920 σ. 290

	Βοσκοί	£36 – 45 τον χρόνο
	Κηπουροί	£36 – 48 τον χρόνο
	Αγροφύλακες	£24 – 36 τον χρόνο
Οικιακές Υπηρεσίες	Μάγειρες	£36 – 54 τον χρόνο και φαγητό
	Βοηθοί Κουζίνας	£18 - 30 τον χρόνο και φαγητό
	Υπηρέτες	£36 – 48 τον χρόνο με φαγητό
	Υπηρέτριες	£9 – 36 τον χρόνο με φαγητό
	Ιπποκόμοι	£36 – 48 τον χρόνο χωρίς φαγητό
	Οδηγοί	£96 – 114 τον χρόνο χωρίς φαγητό
Τομέας Εμπορίου και Βιοτεχνίας	Οικοδόμοι	10 σελίνια την ημέρα
	Ξυλουργοί	5 – 8 σελίνια την ημέρα
	Υποδηματοποιοί	4 - 6 σελίνια την ημέρα
	Κατασκευαστές Μποτών	4 - 6 σελίνια την ημέρα
	Σιδηρουργοί	4 - 7 σελίνια την ημέρα
	Ράφτες	4 - 6 σελίνια την ημέρα
	Βαφείς	2 σελίνια 6 πέννες– 6 σελίνια 6 πέννες την ημέρα
	Βυρσοδέψες	3 σελίνια – 3 σελίνια 3 πέννες την ημέρα
	Αγγειοπλάστες	5 - 7 σελίνια την ημέρα

	Κατασκευαστές Τροχών	5 - 7 σελίνια την ημέρα
	Υφαντές Μεταξιού	7 – 8 σελίνια την ημέρα
	Υφαντές	2 – 3 σελίνια την ημέρα
	Κατασκευαστές Σχοινοιά	2 – 4 σελίνια την ημέρα
	Λιθοξόοι	3 – 5 σελίνια την ημέρα
	Κατασκευαστές Αρότρων	4 - 7 σελίνια την ημέρα
	Γανωτές	3 – 5 σελίνια την ημέρα
	Κατασκευαστές Καλαθιών	2 – 3 σελίνια την ημέρα
	Τουβλοποιοί	4 - 6 σελίνια την ημέρα
	Σαπωνοποιοί	3 - 5 σελίνια την ημέρα
	Αρτοποιοί	5 - 6 σελίνια την ημέρα
	Κρεοπώλες	2 – 7 σελίνια την ημέρα
	Σιγαροποιοί	4 – 8 σελίνια την ημέρα
	Κατασκευαστές Καλτσών	2 – 4 σελίνια την ημέρα
	Επιπλοποιοί	8 σελίνια την ημέρα
	Παπλωματοποιοί	2 – 4 σελίνια την ημέρα
	Καρεκλοποιοί	3 σελίνια την ημέρα
	Κατασκευαστές Βαριδιών	4 – 5 σελίνια την ημέρα
	Σελλοποιοί	2 σελίνια 4 ½ πέννες – 4 σελίνια την ημέρα
	Πεταλωτές	2 σελίνια 4 ½ πέννες – 4 σελίνια την ημέρα
	Ταπητουργοί	2 σελίνια την ημέρα

	Ζαχαροπλάστες	3 σελίνια την ημέρα
	Χαλκοσιδηρουργοί	3 σελίνια την ημέρα
	Καρβουνοποιοί	δεν υπάρχουν στοιχεία
	Οπλοποιοί και Μαχαιροποιοί	δεν υπάρχουν στοιχεία
	Μυλωνάδες	3 – 6 σελίνια την ημέρα
	Ωρολογοποιοί	4 σελίνια την ημέρα
	Βιολιστές	3 σελίνια την ημέρα
	Κουρείς	2 – 4 σελίνια την ημέρα

Κατάλογος επαγγελματιών και μισθών το 1922¹⁹⁹⁵

Αγροτικός τομέας	Ζευγάδες	£30 – 40 τον χρόνο
	Θεριστές	20 – 30 σελίνια την ημέρα και φαγητό
	Βοσκοί	£36 – 45 τον χρόνο
	Κηπουροί	£36 – 48 τον χρόνο
	Αγροφύλακες	£24 – 36 τον χρόνο
Οικιακές Υπηρεσίες	Μάγειρες	£30 – 45 τον χρόνο και φαγητό
	Βοηθοί Κουζίνας	£15 – 22.10 τον χρόνο και φαγητό
	Υπηρέτες	£36 – 48 τον χρόνο με φαγητό
	Υπηρέτριες	£9 – 36 τον χρόνο με φαγητό

¹⁹⁹⁵

	Ιπποκόμοι	£36 – 48 τον χρόνο χωρίς φαγητό
	Οδηγοί	£84 – 108 τον χρόνο χωρίς φαγητό
Τομέας Εμπορίου και Βιοτεχνίας	Οικοδόμοι	5 – 8 σελίνια την ημέρα
	Ξυλουργοί	5 – 8 σελίνια την ημέρα
	Υποδηματοποιοί	3 σελίνια 4 ½ πέννες – 5 σελίνια την ημέρα
	Κατασκευαστές Μποτών	3 – 5 σελίνια την ημέρα
	Σιδηρουργοί	3 σελίνια 4 ½ πέννες – 6 σελίνια την ημέρα
	Ράφτες	3 – 5 σελίνια την ημέρα
	Βαφείς	2 σελίνια 4 ½ πέννες – 5 σελίνια την ημέρα
	Βυρσοδέψες	3 – 5 σελίνια την ημέρα
	Αγγειοπλάστες	4 – 5 σελίνια την ημέρα
	Κατασκευαστές Τροχών	4 – 6 σελίνια την ημέρα
	Υφαντές Μεταξιού	7 – 8 σελίνια την ημέρα
	Υφαντές	1 σελίνι 6 πέννες – 2 σελίνια 4 ½ πέννες την ημέρα
	Κατασκευαστές Σχοινιού	2 – 4 σελίνια την ημέρα
	Λιθοξόοι	3 – 5 σελίνια την ημέρα
	Κατασκευαστές Αρότρων	3 σελίνια 5 πέννες – 5 σελίνια την ημέρα

	Γανωτές	2 σελίνια 4 ½ πέννες – 4 σελίνια την ημέρα
	Κατασκευαστές Καλαθιών	2 – 3 σελίνια την ημέρα
	Τουβλοποιοί	3 σελίνια 3 πέννες – 5 σελίνια την ημέρα
	Σαπυνοποιοί	3 – 4 σελίνια την ημέρα
	Αρτοποιοί	4 – 5 σελίνια την ημέρα
	Κρεοπώλες	2 – 6 σελίνια την ημέρα
	Σιγαροποιοί	4 – 8 σελίνια την ημέρα
	Κατασκευαστές Καλτσών	2 – 4 σελίνια την ημέρα
	Επιπλοποιοί	4 – 8 σελίνια την ημέρα
	Παπλωματοποιοί	2 – 4 σελίνια την ημέρα
	Καρεκλοποιοί	3 – 4 σελίνια την ημέρα
	Κατασκευαστές Βαριδιών	4 – 7 σελίνια την ημέρα
	Σελλοποιοί	3 – 4 σελίνια 4 ½ πέννες την ημέρα
	Πεταλωτές	2 σελίνια 4 ½ πέννες – 4 σελίνια την ημέρα
	Ταπητουργοί	2 – 3 σελίνια την ημέρα
	Ζαχαροπλάστες	3 – 5 σελίνια την ημέρα
	Χαλκοσιδηρουργοί	3 – 4 σελίνια την ημέρα
	Καρβουνοποιοί	3 – 5 σελίνια την ημέρα
	Οπλοποιοί και Μαχαιροποιοί	4 – 5 σελίνια την ημέρα
	Μυλωνάδες	3 – 6 σελίνια την ημέρα

	Ωρολογοποιοί	4 – 5 σελίνια την ημέρα
	Βιολιστές	3 – 5 σελίνια την ημέρα
	Κουρείς	2 – 4 σελίνια την ημέρα

Τιμές τροφίμων και άλλων προϊόντων το 1922¹⁹⁹⁶

Κριθάρι	ανά οκά	2 πέννες
Φασόλια	ανά οκά	7 ½ πέννες
Φασόλια μαυρομάτικα	ανά οκά	6 ½ πέννες
Κουκιά	ανά οκά	4 ½ πέννες
Βοδινό	ανά οκά	19 πέννες
Πλιγούρι	ανά οκά	4 ½ πέννες
Ψωμί	ανά οκά	3 ½ πέννες
Βούτυρο μαγειρικό	ανά οκά	61 πέννες
Κεριά	ανά κάδο	7 ½ πέννες
Κάρβουνο	ανά οκά	2 πέννες
Τυρί ντόπιο	ανά οκά	40 ½ πέννες
Κοτόπουλο	ανά τεμάχιο	15 ½ πέννες
Καφές τούρκικος	ανά οκά	24 πέννες
Αβγά	ανά δωδεκάδα	7 ¾ πέννες
Αλεύρι	ανά οκά	4 ½ πέννες
Σταφύλια	ανά οκά	2 πέννες
Μακαρόνια	ανά οκά	12 πέννες

¹⁹⁹⁶ SA1/966/22

Λαχανικά	ανά οκά	1 ½ πέννες
Σπίρτα	ανά κάδο	2 ¾ πέννες
Κρέας αρνίσιο	ανά οκά	22 ¾ πέννες
Πεπόνια	ανά οκά	1 ¾ πέννες
Γάλα αγελαδινό	ανά οκά	7 ½ πέννες
Γάλα κονσέρβα	ανά κονσέρβα	10 πέννες
Ελαιόλαδο	ανά οκά	16 ½ πέννες
Ελιές	ανά οκά	7 ¼ πέννες
Κρεμμύδια	ανά οκά	1 ½ πέννες
Πορτοκάλια	ανά τεμάχιο	1 ½ πέννες
Πετρέλαιο	ανά τενεκέ	52 ½ πέννες
Πατάτες	ανά οκά	2 ¼ πέννες
Ρύζι	ανά οκά	6 ¾ πέννες
Σαπούνι	ανά οκά	15 ½ πέννες
Ζάχαρη	ανά οκά	7 ½ πέννες
Ντομάτες	ανά οκά	1 ½ πέννες
Κρασί ντόπιο	ανά οκά	5 πέννες

Κάθε λίρα ισούται με 20 σελίνια. Κάθε σελίνι ισούται με 12 πέννες. Κάθε πένα διαιρείται στα τέσσερα. Η οκά αντιστοιχούσε σε 1.282 γραμμάρια περίπου. Οι τιμές που αναγράφονται αποτελούν το μέσο όρο των τιμών σε ολόκληρο το νησί. Οι τιμές πώλησης των προϊόντων ήταν διαφορετικές ανά επαρχία. Οι αποκλίσεις στις τιμές ανάμεσα στις επαρχίες δεν ήταν πολύ μεγάλες για τα περισσότερα προϊόντα. Η πιο ακριβή επαρχία φαίνεται να είναι η Πάφος ενώ η πιο φθηνή η Αμμόχωστος.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΜΗ-ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΩΝ ΜΕΛΩΝ ΤΟΥ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ (1878-1922)¹⁹⁹⁷

Σπύρος Αραούζος (1865-1924)

Γεννήθηκε στην Λεμεσό. Έμπορος και ναυτιλιακός πράκτορας. Σπούδασε στην Ελληνική Σχολή Λεμεσού. Έφορος των ελληνικών εκπαιδευτηρίων και μέλος της θρονικής επιτροπής Λεμεσού. Δήμαρχος και δημοτικός σύμβουλος της Λεμεσού. Διετέλεσε μέλος του νομοθετικού συμβουλίου για μια θητεία (1906-1911) και του εκτελεστικού συμβουλίου. Μέλος του Εθνικού Συμβουλίου. Συντάκτης του υπομνήματος περί αρχιεπισκοπικού ζητήματος του 1907. Μετά από παράκληση της Γ΄ Παγκύπριας Εθνοσυνέλευσης ανέλαβε αμισθί την εκπροσώπηση της Κύπρου και την διαπραγμάτευση με το υπουργείο των Αποικιών σχετικά με τα κυπριακά ζητήματα.

Ιωάννης (Γιάγκος) Βοντιτζιάνος (1885-1929)

Γεννήθηκε στην Λάρνακα. Μεγαλοκτηματίας στο χωριό Ορμήδεια. Διετέλεσε μέλος της επαρχιακής εκπαιδευτικής επιτροπής και του νομοθετικού συμβουλίου για δυο συνεχόμενες θητείες από το 1896 μέχρι το 1906.

Περικλής Βοντιτζιάνος (1847-1913)

Γεννήθηκε στην Λάρνακα. Κτηματίας με καταγωγή από τα Επτάνησα. Μέλος του νομοθετικού συμβουλίου από το 1890 μέχρι το 1891.

Γεώργιος Γλυκός (1818-1886)

Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Θεολόγος και κοινωνικός παράγων. Σπούδασε θεολογία στην Μεγάλη του Γένους Σχολή της Κωνσταντινούπολης. Το 1852 εκλέχθηκε αντιπρόσωπος της Κύπρου στην Κωνσταντινούπολη. Διετέλεσε επίτροπος του Παναγίου Τάφου στην Κύπρο και προξενικός πράκτορας της Ιταλίας στην Λευκωσία. Στενός σύμβουλος του Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου Γ΄ τον οποίο συνόδευσε στην Κωνσταντινούπολη το 1870 με σκοπό να ενημερώσουν τον Σουλτάνο για τα κυπριακά ζητήματα. Την περίοδο 1878-1879 διορίστηκε μέλος του νομοθετικού συμβουλίου.

Γεώργιος Εμφιετζής (1879-1956)

Γεννήθηκε στην Αμμόχωστο. Κτηματίας, έμπορος και δικηγόρος. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Εργάστηκε ως δικηγόρος στην Αμμόχωστο από το 1906. Μέλος του εκπαιδευτικού συμβουλίου, έφορος της εκπαιδευτικής επιτροπής Αμμοχώστου. Δήμαρχος και

¹⁹⁹⁷ Κουδουνάρης Αριστείδης, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920*, Λευκωσία: 2010. Ορισμένα στοιχεία προέρχονται και από προσωπική παρατήρηση.

δημοτικός σύμβουλος Αμμοχώστου. Μέλος του νομοθετικού συμβουλίου για δυο θητείες (1916-1921 και 1925-1930), της κυπριακής πρεσβείας του 1918-1919 και του Εθνικού Συμβουλίου.

Σωτήριος Εμφιετζής Μιχαηλίδης

Γεννήθηκε στην Αμμόχωστο. Έμπορος. Επίτροπος των ελληνικών εκπαιδευτηρίων Αμμοχώστου. Πρώτος δήμαρχος Αμμοχώστου (1878-1879 και 1882-1886), κατόπιν δημοτικός σύμβουλος (1888). Μέλος του νομοθετικού συμβουλίου από το 1886 μέχρι το 1887. Σύμβουλος του αναγνωστηρίου *Η Σαλαμής* στην Αμμόχωστο.

Οδυσσέας Ευρυβιάδης (1896-1956)

Γεννήθηκε στην Αλεξάνδρεια. Δημοσιογράφος. Φοίτησε στην Αγγλική Σχολή Λευκωσίας και στο Παγκύπριο Εμπορικό Λύκειο Λάρνακας. Εργάστηκε ως εμπορικός υπάλληλος. Υπήρξε έφορος και γραμματέας των ελληνικών εκπαιδευτηρίων Λάρνακας. Μέλος του εκπαιδευτικού συμβουλίου και του νομοθετικού συμβουλίου (1922-1924). Συνεργάτης των εφημερίδων *Ελευθερία* και *Cyprus Post*.

Φίλιος Ζαννέτος (1863-1933)

Γεννήθηκε στην Πελοπόννησο. Γιατρός, λόγιος και ιστορικός. Σπούδασε στην Αθήνα και το Παρίσι. Εγκαταστάθηκε στην Λάρνακα το 1888. Από το 1904 μέχρι το 1908 μετέβη στην Αθήνα και το Παρίσι για ακαδημαϊκούς λόγους. Εκλέχθηκε μέλος του νομοθετικού συμβουλίου για δυο θητείες 1901-1904 και 1916-1921. Έφορος των ελληνικών εκπαιδευτηρίων Λάρνακας. Μέλος της επαρχιακής εκπαιδευτικής επιτροπής Λάρνακας και της θρονικής επιτροπής της μητρόπολης Κιτίου. Δήμαρχος και δημοτικός σύμβουλος της Λάρνακας. Μέλος της κυπριακής πρεσβείας του 1918-1920 Ένας εκ των ιδρυτών του λυκείου Λάρνακας. Ιδρυτής του Κιτιακού Συλλόγου. Συνεργάτης της εφημερίδας *Νέον Έθνος* όπου αρθρογραφούσε με το ψευδώνυμο «Σταρ». Αναπληρωτής πρόξενος της Ελλάδας στην Λάρνακα. Στις 3 Νοεμβρίου 1922 απελάθηκε από την Κύπρο όταν αρνήθηκε να υπακούσει στις διατάξεις του Νόμου περί ιατρών του 1922 και στον Νόμο που απαγορεύει την ανάμιξη ξένων υπηκόων στην πολιτική ζωή της νήσου του 1921. Το 1929 το νομοθετικό συμβούλιο με ομόφωνο ψήφισμα του ζήτησε από τον Ζαννέτο να επιστρέψει στην Κύπρο αλλά αυτός αρνήθηκε για λόγους υγείας.

Ευγένιος Ζήνων (1876-1929)

Γεννήθηκε στο Πάνορμο της Μ. Ασίας. Δικηγόρος. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών από όπου αποφοίτησε το 1899 μετ' επαιίνων. Υπηρέτησε ως εθελοντής στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και στον πρώτο βαλκανικό πόλεμο του 1912. Εργάστηκε ως δικηγόρος στην

Λεμεσό. Διετέλεσε πρόεδρος του δικηγορικού συλλόγου, έφορος των ελληνικών εκπαιδευτηρίων και δημοτικός σύμβουλος Λεμεσού. Υπήρξε μέλος του νομοθετικού συμβουλίου από το 1911 μέχρι το 1921 και του Εθνικού Συμβουλίου.

Ηλίας Ηλιάδης (1882-1947)

Γεννήθηκε στα Πολεμίδια Λεμεσού. Έμπορος και διευθυντής καπνεργοστασίου. Έφορος των ελληνικών εκπαιδευτηρίων Λεμεσού, μέλος του εκπαιδευτικού συμβουλίου και του νομοθετικού συμβουλίου από το 1922 μέχρι το 1925. Εκδότης της εφημερίδας *Εργασία*. Το 1927 εγκαταστάθηκε στο Ζαΐρ όπου ανέπτυξε επιχειρηματική δραστηριότητα.

Μιχαήλ Ηρακλή Μιχαηλίδης (1866-1930)

Γεννήθηκε στην Λεμεσό. Έμπορος και γαιοκτήμονας. Σπούδασε στην Αγγλική Γεωργική Σχολή της Σμύρνης και στην Εμπορική Σχολή της Βηρυτού. Πάρεδρος δικαστής το 1893. Δημοτικός σύμβουλος Λεμεσού τα έτη 1886 – 1889 και 1893 – 1897. Αντιδήμαρχος της Λεμεσού το έτος 1911 – 1912. Δημαρχεύων το έτος 1912 – 1913 και Δήμαρχος της Λεμεσού το έτος 1913 – 1914. Έφορος των ελληνικών εκπαιδευτηρίων Λεμεσού. Μέλος του εκπαιδευτικού συμβουλίου. Βουλευτής από το 1888 μέχρι το 1891 και από το 1925 μέχρι το 1930. Μέλος του Εθνικού Συμβουλίου. Πρώτος πρόεδρος της Συντεχνίας των Κτιστών της Λεμεσού το 1910. Ως Βουλευτής ο κ. Μιχαηλίδης πρότεινε την διαγραφή των χρεών των αγροτών.

Αντώνης Θεοδότου (1859-1928)

Γεννήθηκε στο Φοινί της Λεμεσού. Γιατρός. Σπούδασε στην Αθήνα και το Παρίσι. Ανιψιός του Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου και αδελφός του βουλευτή Θεοφάνη Θεοδότου. Εργάστηκε ως γιατρός στην Λευκωσία. Διετέλεσε πρόεδρος του Κυπριακού Συλλόγου Λευκωσίας. Ένας εκ των ιδρυτών του ταμειυτηρίου *Η Λευκωσία*. Πρώτος πρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου της Τράπεζας Κύπρου. Ιδρυτικό μέλος του Παγκυπρίου Γυμνασίου. Έφορος των ελληνικών εκπαιδευτηρίων Λευκωσίας. Μέλος της επαρχιακής εκπαιδευτικής επιτροπής Λευκωσίας, του εκπαιδευτηρίου και του Εθνικού Συμβουλίου. Εκλέχθηκε βουλευτής την περίοδο 1906-1911. Υπηρέτησε ως δήμαρχος, αντιδήμαρχος και δημοτικός σύμβουλος Λευκωσίας. Ανοικοδόμησε, με την σύζυγό του, την Αστική Σχολή του Αγίου Αντωνίου και το δημοτικό σχολείο στο Φοινί. Μέγας ευεργέτης του Παγκυπρίου Γυμνασίου και πρωτοπόρος του κυπριακού αθλητισμού.

Θεοφάνης Θεοδότου (1863-1942)

Γεννήθηκε στην Λεμεσό. Νομικός και πολιτικός επιστήμων. Ανιψιός του Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου. Σπούδασε στην Βηρυτό αγγλικά και γαλλικά, στην Αθήνα νομικά και στο Παρίσι και το Λονδίνο πολιτικές επιστήμες. Εργάστηκε ως δικηγόρος στην Λευκωσία. Υπήρξε συνεργάτης

του Νικόλαου Καταλάνου. Εκδότης της εφημερίδας *Σημαία* η οποία ήταν ο διάδοχος της εφημερίδας *Ευαγόρας*. Εκλέχθηκε μέλος του νομοθετικού συμβουλίου για πέντε συνεχόμενες θητείες από το 1896 μέχρι το 1921 και από το 1930 μέχρι το 1931. Απελάθηκε από την Κύπρο λόγω των Οκτωβριανών για οκτώ χρόνια. Διετέλεσε μέλος του εκτελεστικού συμβουλίου από το 1903 μέχρι το 1920 όταν παραιτήθηκε. Μέλος του εκπαιδευτικού συμβουλίου και της επαρχιακής εκπαιδευτικής επιτροπής. Έφορος των ελληνικών εκπαιδευτηρίων Λευκωσίας. Μέλος του Εθνικού Συμβουλίου, της Εθνικής Οργάνωσης Κύπρου και της κυπριακής πρεσβείας του 1912 και του 1918-1920. Διετέλεσε πρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου της Τράπεζας Κύπρου. Κατά την διάρκεια της θητείας του ως βουλευτής μετέβη με εντολή της κυβέρνησης στην Ρώμη και το Βερολίνο όπου μελέτησε το τραπεζικό σύστημα και πρότεινε τον νόμο περί συνεργατικών πιστωτικών εταιρειών. Πολιτικός αρχηγός του Κιτσιακού Κόμματος.

Ονούφριος Ιασονίδης (1846-1916)

Γεννήθηκε στην Λεμεσό. Φιλολόγος, νομικός και πολιτικός επιστήμων. Σπούδασε στην Αθήνα, το Παρίσι και την Οξφόρδη. Κατά την διαμονή του στην Αγγλία αποτέλεσε τον συνδυαστικό κρίκο ανάμεσα στους Κυπρίους και το φιλελεύθερο κόμμα του Gladstone. Εργάστηκε ως μεταφραστής στο νομοθετικό συμβούλιο το 1884 και γι' αυτό κατηγορήθηκε από τους αδιάλλακτους εθνικιστές, Α. Παλαιολόγο και Α. Θεμιστοκλέους ως αντεθνιστής. Σε επεισόδιο που δημιουργήθηκε ο Ιασονίδης πυροβόλησε κατά των δυο κατηγορών του με αποτέλεσμα την σύλληψη του. Εκμεταλλευόμενος το γεγονός ότι αφέθηκε ελεύθερος μέχρι την δίκη απέδρασε στην Αθήνα όπου έμεινε αυτοεξόριστος για έξι περίπου χρόνια. Το 1890 επιστρέφει στην Κύπρο και συλλαμβάνεται ξανά. Στην δίκη που ακολούθησε αθωώθηκε λόγω έλλειψης μαρτύρων. Εκλέχθηκε στο νομοθετικό συμβούλιο από το 1896 μέχρι το 1901. Καταδικάστηκε σε ένα μήνα φυλάκιση για συκοφάντηση του δικαστή Κλεόβουλου Μιχαηλίδη αλλά έλαβε χάρη από τον Αρμοστή. Δίδαξε αμισθί την αγγλική γλώσσα στην ελληνική σχολή Λεμεσού. Συνεργάστηκε με τις εφημερίδες *Σάλπιγξ*, *Σατσίνας*, *Φωνή της Κύπρου* και *Έθνος*.

Ιωάννης Καρεμφυλάκης (1852-1905)

Γεννήθηκε στην Λάρνακα. Καταγόταν από την Κρήτη. Διδάκτωρ Νομικός. Σπούδασε στην Αθήνα φιλοσοφία και νομικά και στην Αγγλία την αγγλική γλώσσα. Εργάστηκε ως δικηγόρος σε διάφορες πόλεις της Κύπρου και ως πάρεδρος δικαστής στην Πάφο. Διετέλεσε μέλος του δημοτικού συμβουλίου Λεμεσού το 1885. Ήταν πρόεδρος του αναγνωστηρίου *Σαλαμίς* της Αμμοχώστου το 1892. Μέλος του νομοθετικού συμβουλίου από το 1886 μέχρι το 1891. Στην σύντομη θητεία του στο Νομοθετικό ο Καρεμφυλάκης κατέθεσε ψήφισμα για την σύναψη δανείου ύψους 50 χιλιάδων λιρών προς ανακούφιση των γεωργικών τάξεων από τις συνέπειες της αγροτικής κρίσης του 1887 το οποίο επιψηφίστηκε από το Συμβούλιο, αλλά απορρίφθηκε από την κυβέρνηση.

Μητροπολίτης Κιτίου Κυπριανός (1833-1886)

Γεννήθηκε στην Αμμόχωστο το 1833. Σπούδασε στην Αθήνα. Εκλέχθηκε Μητροπολίτης Κιτίου το 1886. Διετέλεσε μέλος του νομοθετικού συμβουλίου από το 1883 – 1886 και από τον Σεπτέμβριο του 1886, μέχρι τον θάνατό του, τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους. Ο Μητροπολίτης Κυπριανός ο οποίος σημάδεψε με την δράση του την πρώτη περίοδο του νομοθετικού συμβουλίου ήταν ο κύριος εκφραστής της αδιάλλακτης πολιτικής. Μεταξύ 1883 και 1886 ο Μητροπολίτης Κυπριανός καταθέτει νομοσχέδια περί αγροφυλάκων, αγροτικής τράπεζας, τροποποίησης της δεκάτης ορισμένων προϊόντων και επαναλειτουργίας των διοικητικών συμβουλίων, αλλά κανένα εξ' αυτών δεν επιψηφίζεται. Η αντικυβερνητική στάση του Μητροπολίτη στο θέμα των προνομίων της Εκκλησίας τον οδηγεί σε σύγκρουση με την διοίκηση για υποθέσεις φορολογίας της κτηματικής περιουσίας της μητρόπολης του και την παροχή ή όχι κυβερνητικής βοήθειας στην συλλογή των εκκλησιαστικών ζητειών. Συνεργάτες του Κιτίου αυτή την περίοδο φαίνεται ότι είναι ο Αριστοτέλης Παλαιολόγος και ο Ονούφριος Ιασονίδης. Οι Κυπριανός και Παλαιολόγος αποτελούσαν σύμφωνα με τον Αρμοστή Wolseley το «θερμοκήπιο των Αθηνών, επικεφαλής έχοντες τον Έλληνα Πρόξενο». Το 1879 ο Μητροπολίτης Κιτίου και ο Παλαιολόγος κατηγορήσαν τον Διοικητή Λεμεσού Warren για μεροληψία, αυθαιρεσία και κατάχρηση των εξουσιών που του παρείχε η θέση του. Ο Warren έσυρε τους δυο σε δίκη όπου οι περισσότερες κατηγορίες εναντίον του καταρρίφθηκαν.

Ιωάννης Κυριακίδης (1850-1955)

Γεννήθηκε στην Λεμεσό. Νομικός και αγωνιστής. Σπούδασε νομικά στην Αθήνα και το Λονδίνο. Συμμετείχε ως εθελοντής στις μάχες Ηπείρου και Θεσσαλίας (1877). Εργάστηκε ως δικηγόρος στην Πάφο και την Λεμεσό. Ιδιοκτήτης μηχανουργείου και χυτηρίου στην Λεμεσό. Διετέλεσε μέλος του νομοθετικού συμβουλίου για τέσσερεις θητείες (1891-1896 και 1901-1916). Εκλέχθηκε δημοτικός σύμβουλος της Λεμεσού το 1893. Έφορος των ελληνικών εκπαιδευτηρίων Λεμεσού. Μέλος της επαρχιακής εκπαιδευτικής επιτροπής, του Εθνικού Συμβουλίου, της Εθνικής Οργάνωσης Κύπρου και της Επιτροπής Παγκύπριου Συλλαλητηρίου του 1895. Διοργανωτής του συλλαλητηρίου του 1894 στο Πέρα Πεδί. Οργανωτής εράνων και εθελοντών για τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και τον πρώτο βαλκανικό πόλεμο του 1912. Ιδρυτής του Λαϊκού Ταμειυτηρίου Λεμεσού (1901). Γνωστός ως ο Λευκός Πολιτευτής για την μετριοπαθή και συμβιβαστική του στάση.

Ιωάννης Μιχαήλ Κυρίλλη (1888-1925)

Γεννήθηκε στον Κορμακίτη. Διετέλεσε γενικός βικάριος των Μαρωνιτών από το 1900 μέχρι το 1925 και μέλος του νομοθετικού συμβουλίου από το 1922 μέχρι τον θάνατό του το 1925.

Ευστάθιος Κωνσταντινίδης (1842-1913)

Γεννήθηκε στην Λευκωσία. Καθηγητής. Σπούδασε σε Αθήνα και Μόναχο. Ιδρυτικό μέλος του Παγκυπρίου Γυμνασίου. Μέλος του διοικητικού συμβουλίου του Μουσείου Κύπρου και Έφορος αρχαιοτήτων. Πρόεδρος του Κυπριακού Συλλόγου Λευκωσίας. Μέλος του νομοθετικού συμβουλίου από 1883 μέχρι το 1891.

Πασχάλης Κωνσταντινίδης (1840-1937)

Γεννήθηκε στην Λευκωσία. Γαιοκτήμονας, δικηγόρος και δάσκαλος. Σπούδασε σε Αθήνα και Βηρυτό. Δίδαξε σε σχολεία μέχρι το 1878 προτού στραφεί στην δικηγορία. Διετέλεσε πρόεδρος του δικηγορικού σώματος Λευκωσίας. Ήταν ιδρυτικό μέλος του Παγκυπρίου Γυμνασίου. Έφορος των ελληνικών εκπαιδευτηρίων Λευκωσίας και μέλος της επαρχιακής εκπαιδευτικής επιτροπής Λευκωσίας. Εκλέχθηκε μέλος του νομοθετικού συμβουλίου από το 1883 μέχρι το 1901 και από το 1911 μέχρι το 1916 και μέλος των πρεσβειών του 1889 και του 1912. Ο Κωνσταντινίδης ήταν ο ηγέτης του Κυρηνειανού κόμματος και της ομάδας των διαλλακτικών οι οποίοι υποστήριζαν ότι η συνεργασία με την βρετανική διοίκηση είναι η καταλληλότερη πολιτική για την εκπλήρωση του εθνικού πόθου της ένωσης. Στα πλαίσια της συνεργασίας του με την κυβέρνηση ο Κωνσταντινίδης συμμετείχε στο εκτελεστικό συμβούλιο, ενώ τα νομοσχέδια που καταθέτει στο νομοθετικό τυγχάνουν ευνοϊκής αντιμετώπισης από την κυβέρνηση. Μετά την λήξη του αρχιεπισκοπικού ζητήματος συμφιλώθηκε με τον τότε Αρχιεπίσκοπο Κύριλλο Παπαδόπουλο και έλαβε μέρος στην σύνταξη του Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας. Ο Κωνσταντινίδης συμμετείχε επίσης στην κοινοβουλευτική επιτροπή περί εκκλησιαστικής περιουσίας το 1893 και ήταν ο εμπνευστής του νόμου περί εκκλησιαστικών περιουσιών ο οποίος προστάτευε τα εκκλησιαστικά κτήματα από την διεκδίκηση δικαιωμάτων βοσκής και ξύλευσης από τους χωρικούς.

Δημήτριος Λανίτης Νικολαΐδης (1823-1888)

Γεννήθηκε στην Λεμεσό. Φιλολόγος. Σπούδασε στην Κέρκυρα και την Αθήνα. Διευθυντής του Σχολαρχείου Λεμεσού από το 1848 μέχρι το 1865. Σχολικός Έφορος της Λεμεσού. Προξενικός Πράκτορας της Ελλάδας στην Λεμεσό. Μέλος του νομοθετικού συμβουλίου από το 1883 μέχρι το 1888. Ο Νικολαΐδης κατέθεσε τα νομοσχέδια περί ανάληψης των δημόσιων έργων δια πλειοδοσίας και την άρση της δεκάτης των οπωροφόρων δένδρων τα οποία απορρίφθηκαν μετά από διαφωνία της κυβέρνησης. Την ίδια τύχη είχε το Ψήφισμα για την αναστολή της είσπραξης των φόρων ως ανακουφιστικό μέτρο μετά την σιτοδεία του 1887.

Νικόλαος Λανίτης (1872-1958)

Γεννήθηκε στην Λεμεσό. Νομικός και πολιτικός και κοινωνικός παράγων. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και αγγλικά στο Λονδίνο. Εργάστηκε ως δικηγόρος στην Λεμεσό από το 1894. Υπηρέτησε στους δυο βαλκανικούς πολέμους. Διετέλεσε πρόεδρος του δικηγορικού

συλλόγου Λεμεσού, έφορος των ελληνικών εκπαιδευτηρίων Λεμεσού και μέλος του εκπαιδευτικού συμβουλίου. Εκλέχθηκε βουλευτής από το 1911 μέχρι το 1921 και από το 1930 μέχρι το 1931. Υπήρξε μέλος των κυπριακών πρεσβειών του 1912, 1918-1920 και 1950, του Εθνικού Συμβουλίου, της Εθνικής Οργάνωσης Κύπρου και του Εθναρχικού Συμβουλίου. Κατά την διάρκεια των Οκτωβριανών συνελήφθηκε, φυλακίσθηκε και εκτοπίσθηκε. Το 1932 του επιτράπηκε να μεταβεί στην Αθήνα, όπου λίγο αργότερα του γνωστοποιήθηκε το διάταγμα εξορίας του. Το 1946 έλαβε αμνηστία. Κατά την διάρκεια της ελληνικής κατοχής υπήρξε μέλος μυστικών συμμαχικών οργανώσεων. Συνεργάστηκε στενά με την εφημερίδα *Αλήθεια* και υπήρξε πρόεδρος της Κυπριακής Αδελφότητας Αθηνών. Πέθανε στην Αθήνα τα 1929.

Αχιλλέας Λιασίδης (1850-1924)

Γεννήθηκε στην Λευκωσία. Εκπαιδευτικός και πολιτικός παράγοντας. Σπούδασε στην Ελληνική Σχολή της Λευκωσίας. Δήμαρχος της Λευκωσίας τα έτη 1888 – 1908 και 1911 – 1923. Ιδρυτικό μέλος του Παγκυπρίου Γυμνασίου το 1893. Έφορος των ελληνικών εκπαιδευτηρίων Λευκωσίας από το 1893 μέχρι το 1918, μέλος της επαρχιακής εκπαιδευτικής επιτροπής και του εκπαιδευτικού συμβουλίου από το 1895 μέχρι το 1916. Πρόεδρος του αναγνωστηρίου *Αγάπη του Λαού*. Εκδότης της βραχύβιας εφημερίδας *Πατρίς* της Λευκωσίας από τον Νοέμβριο του 1907 μέχρι τον Δεκέμβριο του 1923. Μέλος του νομοθετικού συμβουλίου από το 1886 μέχρι το 1916 και της πρεσβείας του 1889. Μαζί με τον Π. Κωσταντινίδη διετέλεσε έκτακτο μέλος του εκτελεστικού συμβουλίου το 1897 και μέλος της κοινοβουλευτικής επιτροπής μελέτης των εκκλησιαστικών περιουσιών το 1893. Μαζί με τον Κωνσταντινίδη αποτελούν την διανδρία του Κόμματος των Διαλλακτικών – Κυρηνειακών οι οποίοι υποστήριζαν την συνεργασία με την κυβέρνηση ως το καταλληλότερο μέσο για την εθνική αποκατάσταση της νήσου. Η εύκολη μετατόπιση τους μεταξύ μετριοπάθειας, όταν απευθύνονται στους Βρετανούς και ριζοσπαστικότητας, όταν απευθύνονται στην κοινότητα τους, τους κατατάσσει στην ομάδα των οπορτουνιστών πολιτικών.

Λούης Λοΐζου (1877-1941)

Γεννήθηκε στην Αμμόχωστο. Δικηγόρος και γαιοκτήμονας. Σπούδασε νομικά στην Αθήνα. Ως φοιτητής ήταν μέλος της φοιτητικής φάλαγγας που συμμετείχε στην επανάσταση της Κρήτης (1897). Εργάστηκε ως δικηγόρος στην Αμμόχωστο. Διετέλεσε πρόεδρος του Δικηγορικού Συλλόγου Αμμοχώστου. Υπηρέτησε ως δήμαρχος Αμμοχώστου από το 1907 μέχρι το 1911. Εκλέχθηκε στο νομοθετικό συμβούλιο για τρεις συνεχόμενες θητείες από το 1906 μέχρι το 1921. Υπήρξε μέλος της κυπριακής πρεσβείας του 1918-1919. Μέλος της επαρχιακής εκπαιδευτικής επιτροπής. Πρόεδρος ελληνικών εκπαιδευτηρίων, της επαρχιακής εκπαιδευτικής επιτροπής και της θρονικής επιτροπής Αμμοχώστου. Επίσης διετέλεσε μέλος του Εθνικού Συμβουλίου και της

Εθνικής Οργάνωσης Κύπρου. Τον Οκτώβριο του 1931 και ενώ βρισκόταν στην Αθήνα, η βρετανική κυβέρνηση στην Κύπρο του απαγόρευσε να επιστρέψει στο νησί μέχρι το 1934.

Γεώργιος Μαληκίδης (1842-1911)

Γεννήθηκε στην Λεμεσό. Δάσκαλος. Σπούδασε στην Αθήνα. Διετέλεσε δικαστής επί Οθωμανικής διοίκησης. Δημοτικός σύμβουλος από το 1884 μέχρι το 1886. Έφορος των ελληνικών εκπαιδευτηρίων Λεμεσού. Μέλος της επαρχιακής εκπαιδευτικής επιτροπής. Ιδρυτής και ισόβιος πρόεδρος του αναγνωστηρίου *Ισότητα* της Λεμεσού. Εκλέχθηκε μέλος του νομοθετικού συμβουλίου από το 1883 μέχρι το 1890 όταν παραιτήθηκε.

Richard Mattei (1826-1893)

Γεννήθηκε στην Σμύρνη. Γαιοκτήμονας. Σπούδασε στην Ελβετία γεωπονικά. Εφηύρε μέθοδο για την καταπολέμηση της ακρίδας. Διορίστηκε μέλος του νομοθετικού συμβουλίου από το 1878 μέχρι το 1880. Εκλέχθηκε βουλευτής το 1887 στην θέση του Σωτήριου Εμφιετζή Μιχαηλίδη. Παρέμεινε μέλος του συμβουλίου μέχρι το 1890. Δώρισε όλη του την περιουσία σε φτωχούς Κύπριους. Το νομοθετικό ενέκρινε λίγο πριν το θάνατο του την παροχή σύνταξης ύψους 180 λιρών.

Μιχαήλ Γ. Νικολαΐδης (1878-1963)

Γεννήθηκε στην Λάρνακα. Δικηγόρος και δημοσιογράφος. Σπούδασε στην Αθήνα νομικά. Εργάστηκε ως δικηγόρος στην Λάρνακα. Υπήρξε μέλος του νομοθετικού συμβουλίου από το 1906 μέχρι το 1911. Διετέλεσε αντιδήμαρχος Λάρνακας και έφορος των ελληνικών εκπαιδευτηρίων της πόλης. Υπήρξε μέλος του εκπαιδευτικού συμβουλίου, της εκπαιδευτικής επιτροπής Λάρνακας, του Εθνικού Συμβουλίου, της Εθνικής Οργάνωσης Κύπρου και του Εθναρχικού Συμβουλίου. Είχε ενεργό και πρωταγωνιστικό ρόλο στα Οκτωβριανά του 1931. Διετέλεσε διευθυντής και συντάκτης της εφημερίδας *Εφημερίς του Λαού* και αρχισυντάκτης της εφημερίδας *Ηχώ της Κύπρου*. Υπήρξε μέλος της διοικητικής επιτροπής του Κυπριακού Εθνικού Κόμματος και πρόεδρος των Εθνικών Νεολαίων Λάρνακας.

Νεόφυτος Νικολαΐδης (1872-1941)

Γεννήθηκε στην Πέγεια της Πάφου. Δικηγόρος. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ασχολήθηκε με το εμπόριο για πολλά χρόνια προτού επιστρέψει στην άσκηση της δικηγορίας το 1935. Ήταν ένας εκ των ιδρυτών του ελληνικού ημιγυμνασίου Πάφου. Μέλος της επαρχιακής εκπαιδευτικής επιτροπής, του εκπαιδευτικού συμβουλίου και της θρονικής επιτροπής Πάφου. Δήμαρχος και δημοτικός σύμβουλος Πάφου. Μέλος του νομοθετικού συμβουλίου (1916-1921 και 1928-1930), της κυπριακής πρεσβείας του 1918-1919, του Εθνικού Συμβουλίου και του

Συμβουλευτικού Σώματος. Ένας εκ των ιδρυτών του ελληνικού συλλόγου *Η Ευσέβεια* και του ταμειυτηρίου *Η Μέλισσα*. Εκδότης της εφημερίδας *Αγών*. Προξενικός πράκτορας της Γαλλίας στην Πάφο. Ευεργέτης των ελληνικών εκπαιδευτηρίων Πάφου και της Νεοφύτειου Αστικής Σχολής.

Ιωάννης Οικονομίδης (1864-1934)

Γεννήθηκε στο Λευκόνοικο της Αμμοχώστου. Νομικός, δικαστής και παράγοντας του συνεργατικού τραπεζικού συστήματος. Ανιψιός του Μητροπολίτη Κιτίου Κυπριανού. Σπούδασε στην Αθήνα νομικά. Εθελοντής του ελληνικού στρατού το 1885-1886. Εργάστηκε ως δικηγόρος στην Πάφο και την Λευκωσία και έπειτα ως δικαστής στην Λεμεσό. Ιδρυτής και διευθυντής του ταμειυτηρίου *Η Λευκωσία* το οποίο μετεξελίχθηκε στην Τράπεζα Κύπρου με τον ίδιο ως ισόβιο γενικό διευθυντή. Ιδρυτής και πρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου της χωρικής τράπεζας Λευκονοίκου η οποία εξελίχθηκε στην συνεργατική πιστωτική εταιρεία Λευκονοίκου. Μέλος του νομοθετικού συμβουλίου το 1896 και για δυο ακόμη θητείες το 1896-1901 και το 1911-1916. Κατά την θητεία του ως βουλευτής πρότεινε τον νόμο περί συνεργατικών πιστωτικών εταιρειών το 1914. αντιπρόεδρος του εμπορικού επιμελητηρίου. Μέλος του Εθνικού Συμβουλίου, του συμβουλίου γεωργικής τραπεζής και της συντακτικής επιτροπής του καταστατικού χάρτη της Εκκλησίας.

Χριστόδουλος Π. Οικονομίδης

Γεννήθηκε στην Λάρνακα. Δημογέροντας και δικαστής. Σύμβουλος του Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου Γ'. Διορίστηκε μέλος του νομοθετικού συμβουλίου από το 1880 μέχρι τον θάνατό του στις 16/28 Αυγούστου 1881.

Αριστοτέλης Παλαιολόγος (1852-1915)

Γεννήθηκε στην Λευκωσία. Δημοσιογράφος και δάσκαλος με καταγωγή από την Κωνσταντινούπολη. Σπούδασε στην Ελληνική Σχολή Λευκωσίας. Δίδαξε σε χωριά της Λεμεσού και την Ελληνική Σχολή για 17 χρόνια. Εκδότης της εφημερίδας *Αλήθεια* από το 1880 μέχρι το 1897. Εργάστηκε ως δικαστής στην Κερύνεια (1897-1904), την Λάρνακα (1904-1909) και την Λεμεσό (1909-1915). Διετέλεσε δημοτικός σύμβουλος Λεμεσού (1892-1894), πρόεδρος του αναγνωστηρίου *Ισότης* και των ελληνικών εκπαιδευτηρίων Λεμεσού. Μέλος του νομοθετικού συμβουλίου από το 1890 μέχρι το 1891 και από το 1891 μέχρι το 1896. Μαζί με τον Ανδρέα Θεμιστοκλέους και τον Μητροπολίτη Κιτίου Κύριλλο διετέλεσαν τον πυρήνα της αντιπολιτευτικής ομάδας των αδιάλλακτων πολιτευτών.

Κύριλλος Παπαδόπουλος (1845-1916)

Γεννήθηκε στην Λεμεσό. Σπούδασε στην Θεολογική Σχολή Ιεροσολύμων. Δάσκαλος στην Ελληνική Σχολή Λευκωσίας. Εκλέχθηκε μέλος του νομοθετικού συμβουλίου το 1886 αλλά αναγκάστηκε να παραιτηθεί όταν το όνομα του δεν βρέθηκε στους εκλογικούς καταλόγους. Βουλευτής για πέντε συνεχόμενες θητείες από το 1889 μέχρι το 1911. Επίτροπος του μητροπολιτικού θρόνου Πάφου από το 1888 μέχρι το 1889. Μητροπολίτης Κυρηνείας 1889-1893 και Κιτίου 1893-1910. Μετά από την δεκαετή διαμάχη του αρχιεπισκοπικού ζητήματος εκλέγεται Αρχιεπίσκοπος Κύπρου το 1910. Ευεργέτης του Παγκυπρίου Γυμνασίου και πρόεδρος των ελληνικών εκπαιδευτηρίων από 1911 μέχρι το 1916. Αδιαμφισβήτητος ηγέτης των αδιάλλακτων πολιτευτών.

Νεοπτόλεμος Πασχάλης (1880-1946)

Γεννήθηκε στην Λευκωσία. Δικηγόρος. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και στο Middle Temple του Λονδίνου όπου αγορεύτηκε σε Barrister at Law το 1902. Γιος του γνωστού πολιτευτή Πασχάλη Κωνσταντινίδη. Εργάστηκε ως δικηγόρος στην Λευκωσία. Διετέλεσε προσωρινός γενικός αντιστασιαγγελέας από το 1927 μέχρι το 1940 και γενικός εισαγγελέας από το 1927 μέχρι το 1938. Πρόεδρος του συμβουλίου διευθετήσεως των αγροτικών χρεών. Μέλος του νομοθετικού συμβουλίου (1916-1921) και του εκτελεστικού συμβουλίου. Έφορος των ελληνικών εκπαιδευτηρίων Λευκωσίας και μέλος του εκπαιδευτικού συμβουλίου. Δημοτικός σύμβουλος Λευκωσίας. Μέλος της κυπριακής πρεσβείας του 1918-1920, της θρονικής επιτροπής και του Εθνικού Συμβουλίου. Πρόεδρος του *Κυπριακού Συλλόγου* και τακτικός συνεργάτης της εφημερίδας *Ελευθερία*.

Γεώργιος Παυλίδης (1869-1940)

Γεννήθηκε στην Λεμεσό. Έμπορος. Μέλος του νομοθετικού συμβουλίου το 1896. Δημοτικός σύμβουλος Λεμεσού. Έφορος και πρόεδρος των ελληνικών εκπαιδευτηρίων Λεμεσού. Πρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου της *Λαϊκής τράπεζας* Λεμεσού.

Ιωάννης Παυλίδης (1871-1901)

Γεννήθηκε στην Πάφο. Αδελφός του Μητροπολίτη Κυρηνείας. Δάσκαλος και κτηματίας σύμφωνα με την εφημερίδα *Αλήθεια*. Σπούδασε στην Κωνσταντινούπολη. Μέλος της σχολικής επιτροπής Λευκωσίας. Πρόεδρος του *Κυπριακού Συλλόγου* Λευκωσίας και πρόεδρος του αναγνωστηρίου *Ζήνων* της Λευκωσίας. Μέλος του νομοθετικού συμβουλίου από το 1884 μέχρι το 1885.

Θεόδωρος Περισιτιάνης (1836-1891)

Γεννήθηκε στην Λεμεσό. Δικηγόρος. Σπούδασε σε Αθήνα και Παρίσι. Άσκησε την δικηγορία στην Λάρνακα, την Λεμεσό και την Λευκωσία όπου συνεργάστηκε με τον Πασχάλη Κωνσταντινίδη. Προξενικός αντιπρόσωπος της Γαλλίας, της Ελλάδας και των ΗΠΑ. Πρόεδρος του αναγνωστηρίου *Κυπριακός Σύλλογος* της Λευκωσίας. Διορίστηκε μέλος του νομοθετικού συμβουλίου από το 1880 μέχρι το 1881, αλλά παραιτήθηκε μετά από διαφωνία του με την κυβέρνηση. Από το 1883 μέχρι το 1886 διετέλεσε εκλεγμένο μέλος του νομοθετικού. Συμμετείχε στην κυπριακή πρεσβεία του 1889. Ήταν στενός συνεργάτης του Μητροπολίτη Κιτίου Κυπριανού και του Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου. Κύριος συντάκτης των κυπριακών υπομνημάτων και ενεργός οπαδός της πολιτικής της συνεργασίας με την βρετανική διοίκηση.

Δημήτριος Πιερίδης (1811-1895)

Γεννήθηκε στην Λάρνακα. Ο πατέρας του κατατομήθηκε από τους Οθωμανούς τον Ιούλιο του 1821, ενώ η μητέρα του καταγόταν από ευγενή οικογένεια των Επτανήσων. Δάσκαλος και έμπορος. Σπούδασε στο Λονδίνο. Οι εκπαιδευτικές του γνώσεις οδήγησαν στον διορισμό του από τον Καποδίστρια σε παρθεναγωγείο της Σύρου. Επιστρέφοντας στην Κύπρο, ίδρυσε και διεύθυνε το Αλληλοδιδασκαλείο της Λάρνακας το 1833. Μετά από σύντομη διαμονή του στην Αλεξάνδρεια επέστρεψε στην Κύπρο για να επιδοθεί στο εμπόριο. Αποτέλεσε μέλος της πρεσβείας του 1840 στην Κωνσταντινούπολη όπου εκτέθηκαν διάφορα αιτήματα των Κυπρίων στον Σουλτάνο. Υποπρόξενος της Βρετανίας στην Λάρνακα από το 1849 μέχρι το 1850. Στα 73 του χρόνια εκλέχθηκε μέλος του νομοθετικού συμβουλίου το 1884. Ο Δημήτριος Πιερίδης ήταν ο μοναδικός Ελληνοκύπριος βουλευτής που διαφώνησε με την μείωση του προϋπολογισμού και των μισθών των δημοσίων υπαλλήλων το 1885. Η πλειοψηφία του εγχώριου τύπου κατηγορήσε τον κ. Πιερίδη ως συνεργάτη των Βρετανών και προδότη των κυπριακών συμφερόντων. Ο κ. Πιερίδης παραιτήθηκε λίγο πριν την ολοκλήρωση των συνεδριών του νομοθετικού συμβουλίου.

Ζήνων Πιερίδης (1839-1911)

Γεννήθηκε στην Λάρνακα. Έμπορος και ναυτιλιακός παράγοντας. Προξενικός αντιπρόσωπος των Αγγλίας, Σουηδία, Νορβηγία, Γερμανία και ΗΠΑ. Δήμαρχος Λάρνακας από 1880 μέχρι το 1881. Μέλος του νομοθετικού συμβουλίου από το 1883 μέχρι το 1886. Ως βουλευτής κατέθεσε Ψήφισμα για την μείωση ή την κατάργηση του φόρου υποτελείας. Επιλέχθηκε ως μέλος της πρεσβείας του 1889 αλλά αποσύρθηκε λόγω της διαφωνίας του για το υψηλό κόστος της αποστολής.

Νικόλαος Ρώσος (1839-1920)

Γεννήθηκε στην Λάρνακα. Δικηγόρος. Σπούδασε στο Παρίσι και τη Μασσαλία. Διετέλεσε δήμαρχος της Λάρνακας από το 1884 μέχρι το 1908. Προξενικός αντιπρόσωπος της Αυστροουγγαρίας. Εκδότης της δίγλωσσης εφημερίδας *Κύπρος – Cyprus* από το 1891 μέχρι το

1893 και από το 1898 μέχρι το 1899. Μέλος του νομοθετικού συμβουλίου από το 1886 μέχρι το 1906. Ο Ρώσος είχε καταθέσει τον νόμο περί εξαίρεσης ορισμένων αντικειμένων από καταναγκαστικές κατασχέσεις λόγω χρεών ο οποίος είχε ως στόχο την ανακούφιση των χρεωμένων αγροτών, αλλά και την διευκόλυνση των δανειστών στην είσπραξη των δανείων τους μέσα από την εκποίηση της ακίνητης περιουσίας. Κατά την θητεία του στο νομοθετικό συμβούλιο ο Ρώσος ασχολήθηκε κυρίως με την εισαγωγή νομοσχεδίων που αφορούσαν τις δημαρχιακές υποθέσεις. Ο κ. Ρώσος ως δήμαρχος της Λάρνακας για 14 συναπτά έτη γνώριζε καλά τις ανάγκες των δημαρχείων και μαζί με τον δήμαρχο Λευκωσίας κ. Λιασσίδη προώθησαν νομοσχέδια για την βελτίωση των πόλεων και την αποφυγή φαινομένων διαφθοράς κατά την διενέργεια δημαρχιακών εκλογών.

Δημοσθένης Σεβέρης (1879-1955)

Γεννήθηκε στην Λευκωσία. Δικηγόρος, μεγαλέμπορος, κτηματίας και επιχειρηματίας. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, στο Παρίσι και το Λονδίνο. Διετέλεσε έφορος των ελληνικών εκπαιδευτηρίων Λευκωσίας, μέλος της επαρχιακής εκπαιδευτικής επιτροπής, του εκπαιδευτικού συμβουλίου, της θρονικής επιτροπής της αρχιεπισκοπής και του Εθνικού Συμβουλίου. Εκλέχθηκε βουλευτής από το 1916 μέχρι το 1921 και από το 1928 μέχρι το 1931 και συμμετείχε στην κυπριακή πρεσβεία του 1918-1920. Υπήρξε πρόεδρος και μέλος του διοικητικού συμβουλίου της Τράπεζας Κύπρου. Πρόεδρος του αναγνωστηρίου *Αγάπη του Λαού*. Ευεργέτης της παιδείας. Ανέγειρε την Σεβέρειο Αστική Σχολή Κερύνειας και το κτίριο της Σεβέρειου βιβλιοθήκης της Λευκωσίας.

Γεώργιος Σιακαλλής (1859-1908)

Γεννήθηκε στην Λευκωσία. Δικηγόρος και γαιοκτήμονας. Σπούδασε νομικά στην Αθήνα, το Λονδίνο και την Προβηγκία. Εργάστηκε ως δικηγόρος στην Λευκωσία. Διετέλεσε δήμαρχος Κερύνειας (1886-1887) και βουλευτής (1891-1896 και 1901-1906). Μέλος του εκπαιδευτικού συμβουλίου και της επιτροπής του κυπριακού μουσείου. Εκδότης της εφημερίδας *Cyprus-Kύπρος* από το 1888 μέχρι το 1890 όταν καταδικάσθηκε σε εξάμηνη φυλάκιση για λίβελλο.

Μιχάλης Σιακαλλής

Γεννήθηκε στην Λάρνακα. Έμπορος και γαιοκτήμονας. Πατέρας του Γεωργίου Σιακαλλή μέλους του νομοθετικού συμβουλίου και δημάρχου της Κερύνειας. Πέθανε λίγους μήνες μετά την ανάληψη της βουλευτικής έδρας.

Χριστόδουλος Σώζος (1872-1912)

Γεννήθηκε στην Λεμεσό. Δικηγόρος. Σπούδασε στην Αθήνα νομικά και εργάστηκε ως δικηγόρος στην Κερύνεια, το Κτήμα και την Λεμεσό. Κατά την διάρκεια των σπουδών του στην Αθήνα συνεργάστηκε με τις εφημερίδες *Ακρόπολις* Αθηνών και *Ένωσις* Λάρνακας. Διετέλεσε μέλος του νομοθετικού συμβουλίου την περίοδο 1901-1906 και 1907-1911. Το 1906 και το 1911 μετέβη με δικά του έξοδα στο Λονδίνο όπου συνεργάστηκε με Άγγλους πολιτικούς στην προώθηση των κυπριακών ζητημάτων. Μέλος του εκτελεστικού συμβουλίου. Έφορος των ελληνικών εκπαιδευτηρίων Λεμεσού. Ένας εκ των ιδρυτών του Λαϊκού Ταμειυτηρίου Λεμεσού. Καταγόταν από οικογένεια εθελοντών αγωνιστών των ελληνικών πολέμων. Με το ξέσπασμα του πρώτου βαλκανικού πολέμου κατατάχθηκε στον ελληνικό στρατό ως εθελοντής. Πέθανε στην μάχη του Μπιζανίου στις 6 Δεκεμβρίου 1912.

Μιχαήλ Τιγγιρίδης (1863-1932)

Γεννήθηκε στα Λεύκαρα Λάρνακας. Γεωργός και έμπορος. Διετέλεσε κοινοτάρχης Λευκάρων, μέλος του δημοτικού συμβουλίου Λευκάρων, σχολικός σύμβουλος και μέλος του νομοθετικού συμβουλίου από το 1922 μέχρι το 1925.

Ιωσήφ Μιχαήλ Τριανταφυλλίδης (1873-1945)

Γεννήθηκε στην Καρπασία. Εφημέριος και δάσκαλος. Εργάστηκε στην Λευκωσία, την Αμμόχωστο, την Λεμεσό, τον Ανώματο και την Καρπασία. Διετέλεσε γενικός βικάριος των Μαρωνιτών (1925-1939) και μέλος του νομοθετικού συμβουλίου (1922-1926).

Σωκράτης Φραγκούδης (1832-1911)

Γεννήθηκε στην Λεμεσό. Έμπορος και εξαγωγέας οίνων και χαρουπιών. Δημοτικός Σύμβουλος Λεμεσού από το 1883 μέχρι το 1884. Έφορος ελληνικών εκπαιδευτηρίων Λεμεσού. Εκτός από έμπορος ο κ. Φραγκούδης ήταν επίσης δανειστής. Η πτώχευση ενός χρεώστη του θα οδηγήσει και τον ίδιο στο χείλος της χρεοκοπίας και θα τον αναγκάσει να εργαστεί ως απλός ταμίας της Οθωμανικής Τράπεζας στην Λεμεσό μέχρι το 1890. Διετέλεσε προξενικός αντιπρόσωπος της Ιταλίας. Η πρώτη του θητεία στο νομοθετικό συμβούλιο διήρκησε από το 1885 μέχρι το 1889 όταν παραιτήθηκε και αντικαταστάθηκε μετά από εκλογές από τον Μητροπολίτη Κιτίου Κύριλλο. Παπαδόπουλο. Επανεκλέχθηκε βουλευτής το 1891 και παρέμεινε στην θέση του μέχρι το 1905.

Ιωάννης Φωτιάδης (1833-1940)

Γεννήθηκε στον Άγιο Θεόδωρο Καρπασίας. Γεωργός. Σπούδασε γεωπονία και τυροκομία στην Ιταλία. Εκλέχθηκε μέλος του νομοθετικού συμβουλίου από το 1922 μέχρι το 1925.

Χατζηστυλλής Χατζηγεωργή (1886-;)

Γεννήθηκε στην Λόφου της Λεμεσού. Γεωργός. Διετέλεσε κοινοτάρχης του Ύψωνα. Εκλέχθηκε μέλος του νομοθετικού συμβουλίου από το 1922 μέχρι το 1925.

Ευάγγελος Χατζηιωάννου (1870-1944)

Γεννήθηκε στην Λάρνακα. Δικηγόρος. Σπούδασε στην Αθήνα και την Αγγλία. Ως φοιτητής υπήρξε μέλος της φοιτητικής φάλαγγας που συμμετείχε στην επανάσταση της Κρήτης (1897). Δούλεψε ως δικηγόρος στην Λάρνακα. Μέλος του νομοθετικού συμβουλίου για δυο θητείες από το 1906 μέχρι το 1916 και της Εθνικής Οργάνωσης Κύπρου. Δήμαρχος και δημοτικός σύμβουλος Λάρνακας. Έφορος και πρόεδρος των ελληνικών εκπαιδευτηρίων Λάρνακας. Μέλος του εκπαιδευτικού συμβουλίου. Εθελοντής των βαλκανικών πολέμων 1912-1913. Διευθυντής και συντάκτης της εφημερίδας *Εφημερίς του Λαού*. Ιδρυτής του Ναυτικού Κέντρου Λάρνακας. Μετά από παράκληση του Βενιζέλου αναλαμβάνει την θέση του Έλληνα Προξένου στην Αβησσυνία (1918-1920). Το 1920 επέστρεψε στην Αθήνα όπου υπηρέτησε αμισθί στην Κοινή Επιτροπή Αλύτρωτων Ελλήνων και στην Επιτροπή Προσφύγων. Διετέλεσε σύμβουλος της Κυπριακής Αδελφότητας Αθηνών. Συνεργάστηκε με τις εφημερίδες *Η Παμπροσφυγική* στην Αθήνα και *Ισότης* στην Λάρνακα.

Δημοσθένης Χατζηπαύλου (1845-1915)

Γεννήθηκε στην Λεμεσό. Έμπορος οίνων. Εργάστηκε ως έμπορος στην Αίγυπτο. Μετά την επιστροφή του στην Κύπρο ίδρυσε σε συνεργασία με τον αδελφό του, Δημήτρη Χατζηπαύλου, το πρώτο εργοστάσιο οίνων. Διετέλεσε δήμαρχος της Λεμεσού από το 1887 μέχρι το 1896 και δημοτικός σύμβουλος τα έτη 1878 – 1884, 1886 – 1887 και 1908 – 1911. Έφορος και πρόεδρος των ελληνικών εκπαιδευτηρίων Λεμεσού. Μέλος του νομοθετικού συμβουλίου από το 1883 μέχρι το 1886.

Χατζηευτύχιος Χατζηπροκόπη (1878-1965)

Γεννήθηκε στην Δευτερά Λευκωσίας. Κτηματίας. Διετέλεσε κοινοτάρχης Δευτεράς, μέλος του εκπαιδευτικού συμβουλίου και του νομοθετικού συμβουλίου για δυο θητείες από το 1923 μέχρι το 1925 και από το 1925 μέχρι το 1930.

Ηγούμενος Κύκκου Γεράσιμος Χριστοδουλίδης (1850-1911)

Γεννήθηκε στον Κάμπο της Λευκωσίας. Ηγούμενος. Σπούδασε στην Θεολογική Σχολή της Χάλκης και στην Γενεύη με έξοδα της Μονής. Γύρισε στην Κύπρο όταν εκλέχθηκε Ηγούμενος το 1890. Γνώστης αγροτικών μεθόδων. Προώθησε την δενδροφυτεία στο Μετόχι του Αγίου Προκοπίου στην Λευκωσία. Μέλος του νομοθετικού συμβουλίου για δυο θητείες από το 1891 μέχρι το 1901.

Ιδρυτικό μέλος του Παγκυπρίου Γυμνασίου. Έφορος των ελληνικών εκπαιδευτηρίων Λευκωσίας και μέλος της επαρχιακής εκπαιδευτικής επιτροπής.

Λάμπρος Χριστοδούλου

Γεννήθηκε στον Άγιο Αθανάσιο Λεμεσού. Γεωργός. Εκλέχθηκε μέλος του νομοθετικού συμβουλίου από το 1922 μέχρι το 1925.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΚΛΕΓΜΕΝΩΝ ΒΟΥΛΕΥΤΩΝ 1878-1922

1878-1882	Γ. Γλυκός	R. Mattei	Fuad Moustapha
1882-1883	Χ. Οικονομίδης	Θ. Περισιάνης	Ali Fehim
	Λευκωσία-Κερύνεια	Λάρνακα- Αμμόχωστος	Λεμεσός-Πάφος
1883-1886	Keroghuzade Hussein Ata Effendi	Mehmet Ali Fehim Effendi	Ahmet Rashid Effendi
	Μ. Σιακαλλής	Μητροπολίτης Κιτίου Κυπριανός	Γ. Μαληκίδης
	Π. Κωνσταντινίδης	Ζ. Πιερίδης	Δ Λανίτης Νικολαΐδης
	Ε. Κωνσταντινίδης	Θ. Περισιάνης	Δ. Χατζηπαύλου
	Ι. Παυλίδης (Μάρ. 1884)		Δ. Παυλίδης (Νοέμ. 1884)
			Σ. Φραγκούδης (Ιαν. 1886)
1886-1891	Uzengizade Hussein	Mehmet Naim	Ahmet Rashid
	Ε. Κωνσταντινίδης	Ν. Ρώσσο	Μητροπολίτης Κιτίου Κυπριανός
	Π. Κωνσταντινίδης	Σ. Εμφιετζής	Γ. Μαληκίδης
	Α. Λιασίδης	Ι. Καρεμφυλάκης	Σ. Φραγκούδης
	Vassif Ahmet (Φεβ. 1890)	R. Mattei (Σεπτ. 1887)	Δ Λανίτης Νικολαΐδης (Ιαν. 1887)
		Π. Βοντιτζιάνος (Φεβ. 1890)	Μ. Η. Μιχαηλίδης (Απρ. 1888)
			Μητροπολίτης Κερυνείας Κύριλλος Παπαδόπουλος (Νοε. 1889)

			A. Παλαιολόγος (Φεβ. 1890)
1891-1896	Ahmet Vassif	Zuhtibin Hadji Hassan	Ahmet Rashid
	Π. Κωσταντινίδης	A. Λιασίδης	I. Κυριακίδης
	Μητροπολίτης Κερυνείας Κύριλλος Παπαδόπουλος	Γ. Σιακαλλής	A. Παλαιολόγος
	Ηγούμενος Κύκκου Γεράσιμος	N. Ρώσσος	Σ. Φραγκούδης
	Ziyai Hadji Hafuz (Σεπτ. 1895)		Γ. Παυλίδης (Φεβ. 1896)
			I. Οικονομίδης (Φεβ. 1896)
1896-1901	Ziyai Hadji Hafuz	Dervish Hadji Ahmet	Ramadan Hafuz
	Θ. Θεοδότου	I. Οικονομίδης	O. Ιασονίδης
	Π. Κωσταντινίδης	A. Λιασίδης	Μητροπολίτης Κιτίου Κύριλλος Παπαδόπουλος
	Ηγούμενος Κύκκου Γεράσιμος	I. Βοντιτζιάνος	Σ. Φραγκούδης
1901-1906	Ziyai Hadji Hafuz	Dervish Hadji Ahmet	Mehmet Ratib
	Μητροπολίτης Κιτίου Κύριλλος Παπαδόπουλος	I. Βοντιτζιάνος	Σ. Φραγκούδης
	Θ. Θεοδότου	Φ. Ζαννέτος	I. Κυριακίδης
	Γ. Σιακαλλής	N. Ρώσσος	Χ. Σώζος

	Mehmet Shevket (Ιαν. 1905)	Γ.Δ. Περίδης (Δεκ. 1904)	Γ.Θ. Ρωσσίδης (Ιουν. 1905)
1906-1911	Mehmet Shevket	Mustapha Hami	Mehmet Ziyai
	Μητροπολίτης Κιτίου Κύριλλος Παπαδόπουλος	Λ. Λοΐζου	Χ. Σώζος
	Θ. Θεοδότου	Μ.Γ. Νικολαΐδης	Ι. Κυριακίδης
	Α. Θεοδότου	Ε. Χατζηιωάννου	Σ. Αραούζος
1911-1912 και	Mehmet Shevket	Mustapha Hami	Mehmet Ziyai
1912-1916	Θ. Θεοδότου	Λ. Λοΐζου	Ι. Κυριακίδης
	Π. Κωνσταντινίδης	Ι. Οικονομίδης	Ε. Ζήνων
	Α. Λιασίδης	Ε. Χατζηιωάννου	Ν. Κ. Λανίτης.
	Mussa Irfan (Μαρτ. 1913)		Eyoub Nejmeddin (Μαρτ. 1913)
1916-1920	Mussa Irfan	Mustapha Hami	Ahmet Said
	Δ. Σεβέρης	Γ. Εμφιετζής	Ν. Νικολαΐδης
	Ν. Πασχάλης	Λ. Λοΐζου	Ε. Ζήνων
	Θ. Θεοδότου	Φ. Ζαννέτος	Ν.Κ. Λανίτης
1921	Mussa Irfan	Mustapha Hami	Eyoub Musa
	Δ. Σεβέρης	Γ. Εμφιετζής	Ν. Νικολαΐδης
	Ν. Πασχάλης	Λ. Λοΐζου	Ε. Ζήνων
	Θ. Θεοδότου	Φ. Ζαννέτος	Ν.Κ. Λανίτης
1921	Ι.Μ. Τριανταφυλλίδης		
	Ι.Μ. Κυρίλλι		

1923	Χ. Χατζηπροκόπη	Ο. Ευρυβιάδης	Λ. Χριστοδούλου
		Μ. Τιγγιρίδης	Η. Ηλιάδης
		Ι. Φωτιάδης	Χ. Χατζηγεωργή

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΡΜΟΣΤΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΓΡΑΜΜΑΤΕΩΝ 1878-1922

ΑΡΜΟΣΤΕΣ:

Sir Garnet Wolseley (22 Ιουλίου 1878 – 23 Ιουνίου 1879)

Sir Robert Biddulph (23 Ιουνίου 1879 -9 Μαρτίου 1886)

Sir Henry Bulwer (9 Μαρτίου 1886 – 5 Απριλίου 1892)

Sir Walter Sendall (5 Απριλίου 1892 – 23 Απριλίου 1898)

Sir William Haynes-Smith (23 Απριλίου 1898 – 17 Οκτωβρίου 1904)

Sir Charles King-Harman (17 Οκτωβρίου 1904 - 12 Οκτωβρίου 1911)

Sir Hamilton Goold-Adams (12 Οκτωβρίου 1911 – 8 Ιανουαρίου 1915)

Sir John Clauson (8 Ιανουαρίου 1915 – 31 Δεκεμβρίου 1918)

Sir Malcom Stevenson (31 Δεκεμβρίου 1918 – 10 Μαρτίου 1925)

ΑΡΧΙΓΡΑΜΜΑΤΕΙΣ (ημερομηνία άνληψης καθηκόντων)

George Richards Greaves (9 Αυγούστου 1878)

Falkland George Edgeworth Warren (1 Αυγούστου 1879)

George Thomas Michael O' Brien (5 Αυγούστου 1891)

Harry Lanchorne Thompson (4 Ιουλίου 1892)

Arthur Henderson Young (27 Φεβρουαρίου 1895)

John Eugene Clauson (27 Οκτωβρίου 1906)

Charles William James Orr (4 Ιουλίου 1911)

Malcom Stevenson (14 Μαΐου 1917)

John Cyrril Douglas Fenn (25 Αυγούστου 1920)